حائز رتبه اول طرحهای علوم انسانی در پنجمین جشنواره خوارزمی
بهمن ۱۳۷۰

کشاف الفهارس ووصاف المخطوطات العربیة فی مکتبات فارس

فهرست موضوعی

نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران

و

تاریخ علوم وتراجم دانشمندان اسلامی

علوم قرآنی

بخش اول

قرائت وتجوید

نگارش

دکتر سید محمد باقر حجتی

به کوشش: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی

Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

Marfat.com

حائز رتبه اول طرحهای علوم انسانی در پنجمین جشنواره خوارزمی
بهمن ۱۳۷۰

کشاف الفهارس ووصاف المخطوطات العربیة فی مکتبات فارس

فهرست موضوعی
نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران
و
تاریخ علوم وتراجم دانشمندان اسلامی

علوم قرآنی
بخش اول
قرائت وتجوید

نگارش
دکتر سید محمد باقر حجتی

به کوشش: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی

Marfat.com

137570

Z
٦٦٢٠
٩ الف/
٣ ح

حجتی، محمدباقر، ۱۳۱۱ -

فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران و تاریخ علوم و تراجم دانشمندان اسلامی / محمدباقر حجتی، به‌کوشش سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی - تهران: سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی، سروش، ۱۳۷۱ -
ج.
بالای عنوان: کشاف‌الفهارس و وصاف‌المخطوطات العربیه
فی مکتبات فارس.
مندرجات: ج. ۱. علوم قرآنی، قرائت و تجوید
۱. نسخه‌های خطی عربی - فهرستها. ۲. نسخه‌های خطی - ایران - فهرستها.
الف. سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی. ب. عنوان.
ج. عنوان: کشاف‌الفهارس و وصاف‌المخطوطات العربیه.

سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی

سروش
انتشارات صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران

نام کتاب: فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی در کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران
پژوهش: دکتر سید محمدباقر حجتی
به‌کوشش: سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی
ناشر: انتشارات سروش
چاپ اول: ۱۳۷۰
تیراژ: ۲۰۰۰
بها: ۹۰۰۰ ریال

Marfat.com

فهرست مطالب

مقدمه	شش
معرفی کتب: فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران	۱
درآمدی بر تاریخ قرآات قرآن کریم	۱۲۵
معرفی کتابها و نسخه‌های خطی آنها ـ بخش قرآات و تجوید	۲۰۵
فهرست عام	٤٦٧

Marfat.com

مقدمه

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

خدای متعال را بسی سپاسگزارم و بر محمد و آل او درود می‌فرستم، سپاسگزارم که مساعی چندین ساله‌ام به نخستین بَرْ و میوه‌اش بارور شد؛ و سرانجام پس از گذشتِ مدتی قریب به بیست‌وسه‌سال ـ که در خلال آن وقفه‌ای طولانی پدید آمده بود ـ در ظل کوششهایی طاقت‌فرسا و تلاشهایی پی‌گیر توانستم اولین مُجلّدِ سِفْری عظیم و نوشتاری بس گسترده را تحت عنوان «کشاف الفهارس و وصاف المخطوطات العربیة فی مکتبات فارس» یا «فهرست موضوعی نسخه‌های خطیِ عربیِ کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران» را با تدوین‌بخشِ «قرائت و تجوید» فراهم آورم. در خلال این مدت برای تهیهٔ ده‌ها هزار فیش و ترتیب و تنظیم، و آنگاه تصحیح و تحریرِ آنها بخشِ اعظمِ نیروی بینائی و سلامتِ مزاجم را از دست داده و با بهترین و شاداب‌ترین دورانِ عمرم در این راه سرمایه‌گذاری کردم، و از هرگونه رفاه و آسایش و آزمندی و اهداف انتفاعی چشم پوشیدم.

از سال ۱۳۴۷ هـ .ش تا چندین سال پس از سال ۱۳۵۰ هـ .ش به‌طور مداوم ـ چه در سفر و چه در حَضَر ـ به تهیهٔ فیشهای نسخه‌های خطیِ عربیِ کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران در تمامِ لحظاتِ فراغِ از وظائفِ ضروریِ زندگانی، سرگرم بودم، و ده‌ها هزار یادداشت به‌صورت فیش فراهم آوردم. در این درازمدت همهٔ فهارسِ خطیِ موجود را از نظر گذراندم، و آنچه را به‌نظر می‌رسید ثبت و ضبط می‌کردم، و همزمان با تهیهٔ و نگارش یادداشتهای مربوط به نسخه‌های خطی صرفاً به صورت‌برداری از فهرستها بسنده ننمودم؛ بلکه سخت کوشیدم به پیرایشِ نوشته‌های فهارس از اغلاط و هَفَوات ـ که برای هر فهرست‌نویسِ ماهر و کارآمد اَحیاناً پیش می‌آید ـ دست یازم؛ چون می‌دیدم برخی از آنان دربارهٔ نام و عنوانِ کتابها و یا مؤلفان ـ در مورد پاره‌ای از نسخه‌ها ـ گرفتار اشتباهاتی شده‌اند که حتی‌الامکان می‌باید به اصلاح آنها روی آوَرْد؛ و لذا سعی کردم از لغزشهای قلمیِ برخی فهرست‌نویسان بکاهم. ولی نباید فراموش کنیم مساعی و کوششها و محصولِ مطالعاتِ عزیزانی که این فهرستها را تدوین کردند، و از رهگذر آنها بهره‌های فراوانی نصیبم گشت درخور بسی تقدیر می‌باشد. اما پاره‌ای از فهرست‌نویسان ـ با اینکه نسخه‌ها در دسترس آنها قرار داشت ـ به‌علت

Marfat.com

شتابزدگی، نسخه‌هایی را نادرست و یا بسیار ناقص معرفی کردند که ناگزیر شدیم بسیاری از این نسخه‌ها را از نزدیك رؤیت کنیم تا قدری از نقص و نارسائیهای مشهود در معرفی آنها را بکاهیم. پیداست که رؤیت این نسخه‌ها در شهرهای مختلف ایران فرصت زیاد و قابل‌توجهی را در اختیار خود گرفته و می‌گیرد؛ و لذا موجب عدم پیشرفت کار ما شده و تعویقهایی را باعث گردیده و می‌گردد.

● حاصل کوششهای چندین ساله‌ام به علت تراکم کارهای مربوط به تدریس در دانشگاه و تألیفِ پاره‌ای از کتب تعلیم و تربیت اسلامی و علوم قرآنی و جز آنها ـ که غالباً از پی درخواستِ جدّی و مُصِرّانهٔ برادرانی متعهد به جمهوری اسلامی ایران به نگارش آنها ناگزیر می‌شدم ـ به‌دست فراموشی سپرده شد و در زاویه‌ای از کتابخانهٔ منزلم پذیرای فرونشستن غبارها بود، غبارهایی که بر روی آنها می‌نشست به‌سان خارهایی بود که بر قلبم می‌خلید و به‌شدت مرا می‌آزرد، و احساس می‌کردم دست‌آوردِ رنجها و کوششهای فرساینده‌ام به‌صورت کاغذپاره‌هایی فراموش شده ـ بدون اینکه به تحریر و تدوینِ آنها توفیق یابم ـ سرانجام از میان خواهد رفت.

اما گویا خدا نخواست این بنده ـ که به انگیزهٔ معرفیِ کتابهایی، این بار سنگین را بر خود هموار ساخت که میان آنها هزاران منبع برای شناساندنِ فرهنگ و تعالیم اهل البیت (علیهم‌السلام) وجود دارد ـ بدانسان با دیدهٔ ناکامی ناظرِ از میان رفتن آنها باشد.

● دوستانی چند از دور و نزدیك کمابیش از یادداشتهای مربوطِ به نسخه‌های خطیِ عربی اطلاع یافتند، و می‌دانستم نمی‌توانم برای تدوین این یادداشتها به‌تنهایی دست به‌کار شوم. یکی از فضلاءِ معاصر توسط یکی از کتابشناسانِ نامی خواستند این فیشها و یادداشتها به یکی از مراکز تحقیق در مشهد مقدس منتقل گردد؛ لکن شد آمد میان تهران و مشهد که می‌بایست در فواصل زمانیِ کوتاه تکرار می‌شد برای بنده ناهموار و دشوار به‌نظر می‌رسید؛ لذا پذیرای این درخواست نشدم.

● حدود پنج سال قبل یکی از برادران بسیار بزرگوار بر این مهم اطلاع یافتند و مقدماتی را در تهران فراهم آوردند تا پس از تکمیلِ تهیهٔ فیشهای مربوطِ به نسخه‌های خطی، تدوینِ آنها آغاز گردد؛ این برادر عزیز یعنی جناب آقای علیمحمدی (حفظه‌الله تعالی) سرپرست محترم «سازمان مدارك فرهنگیِ انقلابِ اسلامی» وزارتِ فرهنگ و ارشاد اسلامی نسبت به ادامهٔ این کار اظهار علاقه نمودند، و به‌نحو شایسته‌ای زمینه را برای انجام آن در سازمان یادشده فراهم کردند، و این بنده نیز تمام آن فیشها و یادداشتهایی که قبلاً فراهم آورده بودم ـ و شاید متجاوز از دویست هزار عدد بود ـ از منزل به این سازمان منتقل ساختم. ایشان و همچنین سایر برادرانی که در این سازمان اداءِ وظیفه می‌کردند از بذل عنایت و اهتمامِ به تداوم این امر، کمترین دریغی را روا نداشتند، و هرگونه امکاناتی که درخورِ توانِ سازمانِ مذکور بود در اختیار این کار نهادند؛ و این بنده نیز به‌خاطرِ احساسِ اخلاص در این برادران عزیز که شوق و علاقهٔ آنان به دین و دانش و فرهنگ برایم کاملاً مکشوف و مشهود بوده و هست ـ با حضور خود در این سازمان و کوششهایی خستگی‌ناپذیر جهتِ ادامه و تکمیلِ آن ـ به خلوص نیت و صفاءِ سریرتِ این عزیزان پاسخ مثبت دادم، و سرانجام پس از یکسال و اندی از شروعِ به تحریرِ این فیشها، بخشِ مربوط به «قرائت و تجوید» از نظر تدوین، تکمیل شد؛ و نیز تحریر و تدوینِ قسمتِ

Marfat.com

اعظمِ بخشِ مربوطِ به «تفسیر» و «علوم راجعهٔ به قرآن» انجام گرفته و رو به اتمام است، و در آتیهٔ نزدیکی ـ إن‌شاءالله ـ برای طبع و انتشار آماده خواهد شد.

روش کار ما در تدوین کتاب

از تمام کتبِ فهرستِ نسخه‌های خطی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران ـ همانطور که اشاره شد ـ طی چندین سال ـ فیشهای مربوط به نسخه‌های خطیِ عربی تهیه و به‌صورت موضوعی در کنار هم مرتب گشته، آنگاه نسخه‌های هر کتاب برحسب تاریخ تحریر ـ از قدیمترین تا جدیدترینِ آنها ـ تنظیم شده، و از آن پس با دقتی شایانِ توجه ـ به شرحی که از این پس ملاحظه می‌کنید ـ تحریرِ آنها آغاز شده است.

طلیعهٔ تحریر و تدوینِ این فیشها را با علوم قرآنی، و در علوم قرآنی با «قرائت و تجوید» ـ که خود شاخه‌ای از علوم قرآنی است ـ آغاز کردیم، و از کتابها به‌ترتیبِ حروف هجاء (الفبا)، و نیز مؤلفِ آنها، و آنگاه نسخه‌های آن کتابها به‌ترتیبِ تاریخ تحریر بدین شرح یاد کردیم.

الف ـ کتابشناسی

۱ـ نام کتابها:

چنانکه إشارت رفت نام و عنوان کتابها به ترتیب حروف هجاء در آغاز امر آمده است؛ در این جهت صرفاً به نوشتهٔ فهرستها بسنده نکردیم؛ بلکه بر آن شدیم نام و عنوانِ درستِ کتابها را از مراجع مربوطه، یا از دیباچهٔ مؤلف و جز آنها بدست آوریم، و در صورتی که کتابی دارای نام و عنوانی مشهور بوده؛ لکن درست به‌نظر نمی‌رسید نام درست را باتوجه به ترتیبِ حروف هجاء در جای خود آورده و نام عنوان مشهور را به نامِ درستِ کتاب ارجاع داده‌ایم تا مطالعه‌کنندهٔ کتابِ ما در مورد آن کتاب و مؤلف و نسخه‌های خطیِ آن، به همان نامِ اصلی و درست مراجعه کرده و مطلوب خود را جهت دستیابی بر نُسخِ خطی در همانجا جستجو کند؛ و با ارجاع نام مشهور به نام اصلی و درست، راه رسیدن به هدف تسهیل گردد.

شماری از فهرست‌نویسان در مورد نام برخی از کتب گزفتار ابهام بوده، و کتابها و یا رساله‌هایی را ـ که دارای نام و عنوان خاصی بوده‌اند ـ ناگزیر آنها را به‌صورت موضوعی یاد کرده‌اند. مثلاً نوشته‌اند: «رسالة فی التجوید» یا «رسالة فی القراءة»، یا «رسالة فی رسم المصحف» و یا «رسالة فی الفقه» و امثال آنها. و چون نتوانستند و یا فرصت بیشتری را برای تحقیق و تفحص در اختیارِ یافتنِ نامِ صحیحِ کتاب قرار ندادند موضوع کتابها را به‌عنوان نام کتاب ذکر نموده‌اند. اگرچه خود ما نیز در کتاب حاضر گرفتار چنین ابهاماتی هستیم و ناگزیر پاره‌ای از آنها را با استفاده از محتوای آنها به همین صورت یاد کردیم. و بالاخره گاهی همین فهرست‌نویسان نتوانستند مؤلفانِ برخی از کتابها و نسخه‌ها را بشناسند، و در نتیجه نسخه‌هایی را بدینگونه آمیخته به ابهام در فهرستها آورده‌اند که هیچ بهره‌ای را عائد محققین نمی‌سازد؛ لذا در این قسمت نهایتِ سعی و کوشش خود را به‌کار گرفتیم تا ابهامات یادشده در بسیاری از موارد برطرف گردد و کتابها و نسخه‌ها یا نامِ اصلی و درستِ آنها شناسانده شود.

Marfat.com

۲ـ نام مؤلفان:

در این قسمت، زیرِ نام و عنوان کتاب، نامِ معروف و مشهورِ مؤلف را یاد کردیم، و در ذیل آن ـ میان دو کمانه (...) ـ تاریخ تولد و وفاتِ مؤلف را در مواردی که برای ما معلوم می‌گشت آورده‌ایم، و یا سده‌هایی را که مؤلفان تحقیقاً و یا به‌طور تقریب در آن سده‌ها می‌زیسته‌اند متذکر شده‌ایم. در فهرستهای موجود نام مؤلفانِ بسیاری از کتب و نسخه‌های ناشناخته، نیامده و فهرست‌نویس نتوانست آنها را شناسایی کند. ما مُنتهایِ وُسْع و کوشش خود را برای یافتنِ نامِ مؤلفانِ اینگونه کتب و نسخه‌ها به‌کار بردیم و توانستیم در حدّ نسبةً وسیعی این نقیصه را تدارك نموده و مؤلفانِ بسیاری از چنان نسخه‌ها و کتب را شناسایی کنیم.

۳ـ ترجمهٔ احوال مؤلفان:

در کنار نشان * به ترجمهٔ احوال مؤلفان، و احیاناً به بیان افکار و آثارِ آنان پرداختیم. در این قسمت، نخست نام کامل و مفصلِ مؤلفان و فشرده‌ای از احوال و آثارِ آنها را آورده‌ایم تا محققان نسبت به مراتب علمی، تخصص، جامعیت، دقتِ آنها در مطالعه و تحقیق، و سایر خصوصیاتی که چهرهٔ علمی و اخلاقی و روحیِ آنها را به تصویر می‌کشد اطلاعاتی به هم رسانند.

در این کتاب ملاحظه خواهید کرد ترجمهٔ احوالِ شمارِ زیادی از دانشمندانی آمده که در کتب تراجم گزارشی راجع‌به آنها دیده نمی‌شود، و یا اگر مطلبی در این باره ذکر کرده‌اند بسیار مبهم و توأم با لغزشها و نادرستیها است. در پایان ترجمهٔ احوالِ مؤلفان، شماری از آثار آنها و یا اکثر آثار آنها یاد شده که ممکن است بسیاری از آنها معرفی نشده باشند؛ لکن اشارتی کوتاه جهت معرفی پاره‌ای‌ازآنها در کتاب ما دیده می‌شود.

ترجمهٔ‌احوالِ‌هر مؤلف فقط در یك مورد، ذیلِ نامِ یکی از آثارِ او مطرح شده، و دربارهٔ آثار و یا اثرِ دیگرِ همان مؤلف، ترجمهٔ احوال او را به ذیل همان اثر ارجاع داده‌ایم. و به عبارت دیگر: ترجمهٔ احوال هر مؤلف فقط در ذیل یکی از آثارِ او آمده و در بقیهٔ آثار و مؤلفاتش به‌هیچوجه تکرار نشده است، مگر در مواردی که به مطلب تازه‌ای دست یافته باشیم.

٤ـ معرفی کتاب:

حتی‌الامکان سعی شده هر کتاب به گونه‌ای کوتاه و فشرده شناسانده شود. در معرفی کتابها ـ تا آنجا که منابع موجود اجازه می‌داد ـ روش کار مؤلف در تدوین کتاب، و فهرستِ ابواب و فصول و خصوصیاتِ دیگرِ کتاب (به‌طور فشرده، و احیاناً در پاره‌ای از موارد به‌طور مبسوط) بیان شده، و در همه‌جا ـ قبل از معرفیِ کتاب در کنارِ علامت و رمز (○ ت:...) به تاریخ و یا سدهٔ تألیفِ کتاب اشاره شده است. پس از معرفی کتاب، آغاز و انجام کتاب و یا نسخه ـ در حدی که بتواند به فهرست‌نویسان در شناختن نسخه‌ها مدد رسانَدْ ـ آمده است؛ و نیز آغاز و انجامِ ناقصِ نسخه‌های ناشناخته و احیاناً عباراتی از میانهٔ آنها در همین‌جا ذکر شده تا شاید کتابشناسی کارآمد از این رهگذر به شناسایی آنها توفیق یافته و مآلاً یافته‌های

Marfat.com

خود را به اطلاع ما برساند. و از آنجا که کاری بس عظیم و گسترده در پیش است قهراً خرده‌های فراوانی در نوشته‌های ما وجود دارد که دست نیاز به‌سوی محققان گرامی می‌گشاید تا با آغوش باز تصحیحات و یادداشتهای آنها را پذیرا باشد.

۵ـ منابع تحقیق دربارهٔ کتابها و مؤلفان آنها:

در ذیل بخش کتابشناسی ـ بدان منظور که محققان بتوانند اطلاعات گسترده‌تر از آنچه ما گزارش کردیم راجع به مؤلفانِ کتب و آثارِ آنها کسب کنند ـ منابع و مآخذ متعددی را یاد کردیم تا نقائص کار ما در معرفی کتب و مؤلفانِ آنها با مراجعهٔ به آنها تدارك شده و راهِ تحقیق و تکمیلِ کار بر آنان هموار گردد. باید یادآور شد که در بسیاری از موارد این منابع را از محققان دیگر نقل کرده‌ایم.

ب ـ نسخه‌شناسی:

□ قبل از شروع به معرفیِ نسخه و یا نسخه‌های خطیِ هر کتاب، نام کتابخانه‌ای که این نسخه یا نسخه‌ها در آن وجود دارد، و یا نامِ مالكِ کتاب و یا صاحب کتابخانه، و سپس نام شهر و یا منطقه‌ای که کتابخانه‌ها را باید در آنجا سراغ کرد، به‌طور رمز و فشرده یاد شده است؛ مثلاً نوشتیم: «مرعشی ـ قم»: (کتابخانهٔ عمومی حضرت آیةالله العظمی مرعشی نجفی در قم) یا «مرکزی ـ تهران» (کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران در تهران) و امثال آنها. اینگونه تعابیر فشرده و یا رموزِ دیگری که در این کتاب به‌کار رفته است کاملاً گزارش شده و در هریك از مجلداتِ کتابِ ما ـ ان‌شاءالله ـ درج خواهد شد.

□ پس از آن شمارهٔ راهنمای نسخه‌ها ـ که علاقه‌مندان با ارائهٔ این شماره می‌توانند نسخهٔ موردنظر خود را از کتابخانه درخواست کنند ـ آمده؛ و احیاناً پس از آن شمارهٔ ثبتِ کتابخانه و انواع شماره‌های دیگر از قبیل شمارهٔ ردیف و جز آن ذکر شده است. و از آن پس به ترتیب: نوعِ خط، روز و ماه و سالِ تحریر و محلِ کتابت آن، موجودیهای نسخه، یادداشتهای تملك و خصوصیاتِ دیگری که نسخه‌ها را ـ به لحاظ مقابله و تصحیح و یادداشتِ سماع و بلاغ و اِنهاء و امثال آنها ـ ارزشمند می‌نماید، و نیز یادداشتهای مهم و تاریخی و سودمند، و پس از آنها شمارِ برگها با رمزِ «گ» و شمارِ صفحات با رمزِ (ص) و شمارِ سطرهای نسخه آمده، و در پایانِ معرفیِ هر نسخه در میان چهارچوب: [...] فهرست یا مأخذی که نسخه‌ها در آن معرفی شده ـ به‌صورت فشرده با اشاره به جلد و شمارهٔ صفحه ـ ذکر شده است. بسیاری از نسخه‌هایی ـ که فهرست‌نویسان نتوانستند آنها را شناسایی کنند و آنها را با توجه به محتوی، به‌صورت موضوعی معرفی کرده و به نام مؤلفانِ آنها پی نبرده‌اند ـ از نزدیك رؤیت شده تا مشخصاتی از آنها به‌دست آید، و همین رؤیت موجب گشت که نام کتب و مؤلفان بسیاری از نسخه‌ها شناخته شود.

□ در این بخش، نسخه‌هایی که دارای تاریخ تحریر می‌باشند و یا سده‌های تحریرِ آنها در فهرستها یادشده به ترتیب تاریخ ـ از کهن‌ترین تا جدیدترینِ آنها ـ تنظیم شده‌اند، و نسخه‌هایی که تاریخ تحریرِ آنها از نظر سال و یا سده و قرن معلوم نیست در پایان نسخه‌هایی که دارای تاریخ یا سدهٔ تحریر

ده

Marfat.com

می‌باشند قرار گرفته است که احیاناً در میان آنها نسخه‌هایی کهن‌تر از نسخه‌های دارای تاریخِ تحریر وجود دارند، و این نسخه‌های کهن و نفیس با قید «کهنه و نفیس» در کتابِ ما یاد شده‌اند تا محققان برای بازیافتنِ نسخه‌های کهن و باارزش صرفاً به نسخه‌های مُؤَرَّخ (و دارای تاریخ تحریر) بسنده نکنند، بلکه نسخه‌های مجهول‌التاریخ را از نظر دور ندارند، و در هر کتابخانه قبل از درخواست نسخه‌های مُؤَرَّخ، آنها را نیز برای رؤیت مطالبه نمایند.

ج ـ اطلاعات دیگر دربارهٔ این کتاب

● معرفی کتب فهرستِ نسخه‌های خطی:

پس از این مقدمه ـ فقط در این مجلد ـ کتابهای فهرستِ نسخه‌های خطیِ کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران، و چند فهرست از کتابخانه‌های ممالك دیگر که در ایران به‌طبع رسیده‌اند، و نیز فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ ظاهریهٔ دمشق معرفی شده‌اند، و در معرفی آنها و احیاناً کتابخانه‌هایی دیگر، از شرح و بسط لازم دریغ نکردیم. این معرفی صرفاً در مجلدِ اولِ کتابِ ما درج خواهد شد و در مجلدات دیگر تکرار نمی‌گردد.

● تاریخ علوم:

هر بخش از کتابِ ما ـ که ویژهٔ موضوع خاصی از قبیل: قرائت و تجوید، تفسیر، علوم راجعهٔ به قرآن، حدیث، کلام و اعتقادات و جز آنها است ـ دارای مقدمه‌ای در گزارشِ تاریخِ علمِ مربوطِ به آنها است. اینگونه مقدمه‌ها ـ که گاهی نسبةً مفصل، و اَحیاناً به مناسبت، مختصر تدوین شده‌اند، کتاب ما را با آمیزه‌ای از مطالبِ خواندنی و دارای جاذبه، رونق بخشیده، و انگیزه‌ای در علاقه‌مندان به‌وجود می‌آورد تا از این کتاب جز کتابشناسی و نسخه‌شناسی بهره‌های دیگری را عائد خود سازند. شرح احوالِ علماء را نیز ذیلِ معرفیِ مؤلفانِ کتب در بخش کتابشناسی آوردیم تا مطالعه‌کنندگانِ کتابِ ما با دانشمندان، انسی به‌هم رسانده و علاوه بر آثاری که آنها را معرفی کردیم با افکار و آثار دیگرشان نیز آشنا گردند.

● معرفی پاره‌ای از نسخه‌های دیگر:

قبلاً اشاره شد: در بخش نسخه‌شناسیِ این کتاب ـ علاوه بر معرفیِ نسخه‌های خطیِ عربیِ کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران ـ اَحیاناً نسخه‌هایی از کتابخانه‌های ممالك دیگر، به‌ویژه کتابخانهٔ ظاهریهٔ دمشق شناسانده شده‌اند؛ زیرا گاهی برای پاره‌ای از کتابها فقط یك یا دو یا چند نسخهٔ معدودی را در کتابخانه‌های کشورمان شناسایی کردیم. و بدین‌منظور که محققانِ میهنِ ما بتوانند با نسخه‌های دیگری از کتابهایی ـ که نسخه‌های آنها در ایران، محدود و یا منحصر است ـ آشنا شوند و در تصحیح آنها از نسخه‌های بیشتری مدد گیرند. نسخه‌هایی از کتابخانهٔ ظاهریه را معرفی کردیم، چرا که می‌دانیم دسترسیِ محققانِ ایرانی به این کتابخانه و نسخه‌های خطی آن ـ نسبت به ممالك دیگر ـ آسان‌تر می‌نماید.

Marfat.com

انگیزهٔ نگارنده در تدوین این کتاب

یادآوری کردیم که سالیانی متمادی بر تهیهٔ مقدماتِ تدوین و تحریرِ این کتاب می‌گذرد، و بیست‌واندی سال است که در فرصتهای مناسب در بارورساختن آن می‌کوشم، و بیش از دویست‌هزار فیش طی همین مدت یادداشت کردم که در سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بر شمارِ آنها افزون گشت.

* آنچه مرا بر این مهم واداشت نخست این نکته بود که می‌دیدم مستشرقان، آنگونه که درخور است به منابع اسلام‌شناسی از رهگذر فرهنگ شیعی و تعالیم اهل البیت (علیهم السلام) دسترسی و آشنایی نداشته و ندارند، و کتبِ فهرستِ نسخه‌های خطیِ میهنِ ما به سبکها و اسلوبهای متفاوتی تدوین شدند که براثر آن دسترسیِ علاقه‌مندان و محققان به نسخه‌های موردنظرشان بسیار دشوار و مستلزم صرف فرصتی بس طولانی است، و حتی ممکن است پژوهشگر از کنار این فهرستها دست خالی بازگردد. لذا درصدد برآمدم دست‌اندرِ کارِ تدوینِ فهرستِ جامع و موضوعی برای نسخه‌های خطیِ عربیِ کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران شوم که منابع فراوانی از فرهنگ و تعالیم اهل‌البیت (علیهم‌السلام) و آثار دانشمندان شیعی و ایرانی در این کتابخانه‌ها وجود دارد، و می‌تواند به محققانی که در اسلام‌شناسی می‌کاوند مدد رسانند تا اسلام را صرفاً از رهگذر تعالیمِ مذاهبِ دیگر ارزیابی نکنند.

این کتاب می‌تواند راه همواری را پیش روی محققان اسلامی و اسلام‌شناسان قرار دهد تا بر این حقیقت دست یابند که آثارِ علمیِ دانشمندانِ شیعی و ایرانی در کنار آثار دیگران سزاوارند تا از رهگذر مطالعهٔ آنها بهره‌های فراوانی را نصیب خود سازند.

فراموش نمی‌کنم، یکی از محققان در کنگرهٔ هزارهٔ شیخ طوسی (اسفند ۱۳٤۸ - فروردین ۱۳٤۹ ه.ش) اظهار داشته بود: خاورشناسان در مطالعاتِ اسلامی از میان صدوسی‌واندی مأخذ، با شماری کمتر از ده مأخذ شیعی در اسلام‌شناسی سروکار و آشنایی دارند، و این امر به‌خاطر آن است که منابع شیعی به گونه‌ای منظم معرفی نشده، و یا با چاپهای مرغوب و مجهّز به فهارسِ لازم فراهم نیامده‌اند.

* علاوه بر این، نگارنده از سال ۱۳۳۹ ه .ش، آشنایی خود را با فهرست‌نگاری آغاز کرده و به این کار بعدها اُنس یافتم، و دو مجلد فهرست برای نسخه‌های خطی و عکسیِ کتابخانهٔ دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران نگاشتم که مجلدِ اول در سال ۱۳٤۵ ه .ش، و مجلد دوم در سال ۱۳٤۸ ه .ش توسط انتشارات دانشگاه تهران به‌طبع رسیده‌اند؛ آنگاه سهم عمده‌ای در نگارش فهرست نسخه‌های خطیِ کتابخانهٔ ملی ملك به‌عهدهٔ اینجانب واگذار شده بود که برای اکثرِ قریبِ به تمام نسخه‌های خطیِ عربی و مجموعه‌های این کتابخانه، فهرست نگاشتم؛ و تاکنون شش مجلد آن به‌طبع رسیده‌است.

* مضافاً بر اینکه می‌دیدم این کار، بسیار دشوار و سخت ناهموار و طاقت‌فرسا است؛ و کمتر کسی حاضر است باری چنین گران را بر دوش کشد، و آنرا ادامه دهد.

* و سرانجام این هدف نیز در مدّنظر بود که کار بر محققان آسان گردد؛ زیرا برای یافتنِ نسخه‌ای خاص یا کهنترین نسخه از کتابی باید یك محقق چندین روز و یا چندین هفته صرف وقت کند، تازه

Marfat.com

ممکن است مطلوب خـود را نیابد. کتاب ما به سـبك ویژه‌ای تدوین شـده که شـخص می‌تواند در کوتاه‌ترین مدت که از یك دقیقه تجـاوز نخـواهد کرد مطلوب خـود در آن را بیابد و مثلاً کهنترین نسـخهٔ کتابی را ظرف همین مدتِ کوتاه در یکی از کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران سراغ کند.

در اینجا سزا می‌بینم چند نکته را یادآوری کنم:

ـ مجلد اوّلِ این کتاب، یعنی «کشاف‌الفهارس» ـ به‌خـاطر این مقـدمه و نیز معـرفی کتبِ فهـرستِ نسخه‌های خطی، و همچنین ترجمهٔ احوال بسیاری از مؤلفـان، علیرغم قلّتِ شـمار نسـخه‌های خـطیِ مربوطِ به «قرائت و تجوید» ـ دارای حجم زیادی شده است که قهراً به علتِ عدمِ تکرارِ مقـدمهٔ مذکور، و معرفیِ فهرستها، و ترجمهٔ احوال پاره‌ای از مؤلفان، مجلداتِ دیگر صرفاً در اختیار نگارشِ تاریخ علم و ترجمهٔ احوال بعضی از مؤلفانِ دیگر و کتابشناسی و نسخه‌شناسی قـرار خـواهد گرفـت؛ و اگر حجـم مجلدات دیگر فزونی یابد به‌خاطرِ کثرتِ شمارِ نسخه‌های خطیِ موضوعاتِ مربوطِ به آنها خواهد بود.

ـ نگارنده به‌هیچوجه مدعی نیست اشتباهات و نواقص و نقائص کارِ فهـرست‌نویسـان را در این کتاب تدارك و تکمیل کرده است؛ چنانکه این ادعاء را به مجلدات دیگر نیز تعمیم نمی‌دهد. نخسـت باید گفـت زحمات و کوششهای فهرست‌نویسان شایان بسی تقـدیر و سپاسگـزاری اسـت، و باید رنجهـای آنانرا فراموش نکرد؛ اما باید یادآور شد که ما سعی کردیم و ان‌شاءالله سعی خواهیم کرد اشتباهات و هَفَـوات و ابهاماتی را که برای برخی از فهرست‌نویسان پیش آمده درحد بسیار وسیعی برطرف ساخته، و با درصدِ نسبةً زیادی از این اشتباهات و ابهامات در کتاب خود بکـاهیم، و بسـیاری از نسـخه‌های ناشـناخته را معرفی کرده و مؤلفان آنها را بشناسانیم؛ و چون می‌دانم خود نیز گرفتار هَفَوات و دچار ابهامات فـراوانی در این سِفْر عظیم می‌باشم از همهٔ محققان و فضلاءِ دلسوز و بی‌ریا درخـواست می‌کنم برای ترمیم خلل و جبران کاستیها ـ که ما قطعاً از آن مصون و معصوم نیستیم ـ یادداشتهای اصلاحی خـود را به یکـی از نشانی‌های:

○ تهران ـ میدان بهارستان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسـلامی، سـازمانِ مدارکِ فـرهنگیِ انقـلابِ اسلامی. یا:

تهران ـ نبش خیابان شهید مطهری و شهید مفتح، دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی،

ارسال دارند تا در چاپهای بعدی از آنها استفاده شود. قبلاً از مراحم و الطاف این محققان بزرگوار که با ارسال یادداشتها این بنده را رهین عنایات خود قرار خواهند داد تشکر نموده و مراتب سپاس خویش را حضورشان تقدیم می‌دارد.

خلاصه‌ای از محتوای این مجلد

۱ـ مقدمهٔ حاضر که تاریخچهٔ کوتاهی است از سرگذشتِ مربوط به مقدماتِ کار و شـروعِ تدوینِ آن و نیز کیفیت تدوین آن.

۲ـ معرفیِ کتبِ فهرستِ نسخه‌های خطیِ کتابخـانه‌های جمهـوری اسـلامی ایران، و فهـرست نسخه‌های خطیِ کتابخانهٔ ظاهریهٔ دمشق، و نیز معرفی نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران.

Marfat.com

۳ـ مدخلی بر تاریخ قرائات قرآن کریم به‌عنوان مقدمهٔ دوم کتاب حاضر که قبل از ورود در کتابشناسی و نسخه‌شناسی، ذهن مطالعه‌کننده را به تاریخ قرائات و سیر تدوین کتبِ قرائات و تجوید، و تطوّر آنها به‌گونه‌ای فشرده و جالب آشنا می‌سازد؛ چنانکه این شیوه آحیاناً در آثاری که مربوط به کتابشناسی و نسخه‌شناسی است از قبیل «کشف‌الظنون چلبی» و «الذریعهٔ علامهٔ تهرانی» و جز آنها کمابیش جلبِ نظر می‌کند.

٤ـ کتابشناسی و نسخه‌شناسی آثار مربوط به «قرائت و تجوید» که در این مجلد بدان پرداختیم.

٥ـ فهارس متعدد در پایان کتاب برای:

- کتبِ قرائت و تجوید برحسب ترتیب تاریخ تألیف.
- مؤلفان کتب با اشاره به نام کتابهای آنها که در این کتاب معرفی شده‌اند.
- نسخه‌هایی که به خط مؤلفان تحریر شده‌اند.
- اسامی نسّاخ.
- اعلام اشخاص و امکنه و کتب و نوشته‌ها.
- توضیح رموز و عبارات فشرده.

درپی این مجلد ـ که اختصاصاً محدودِ به نخستین بخش علوم قرآنی یعنی «قرائت و تجوید» است ـ مجلد و یا مجلدهای بعدی که دربارهٔ «تفسیر قرآن کریم» تحریر و تدوین شده است رو به اتمام می‌باشد، و در آیندهٔ بسیار نزدیکی ـ ان‌شاءالله ـ برای طبع و انتشار آماده خواهد شد؛ و پس از آن ـ به خواست خداوند متعال ـ کتب و نسخه‌های خطی عربی «علوم راجعهٔ به قرآن» قرار دارد که تدوین آن نیز رو به پایان است، و با پایان‌گرفتن این سه قسمت، بخشهای مختلفِ مربوط به علوم قرآنی به‌طور کامل ـ به خواست خدا ـ در دسترس علاقه‌مندان قرار خواهد گرفت.

وصیت نگارندهٔ کتاب

قسمتِ اعظم فیشهای نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران ـ که هم‌اکنون در سازمان مدارکِ فرهنگی انقلابِ اسلامی وزارتِ فرهنگ و ارشاد اسلامی قرار دارد ـ محصول کوششهای مداوم و بی‌دریغ اینجانب، و ره‌آوردِ درنوردیدن راهی دور و دراز، و صرف بخش بسیار مهمی از سرمایهٔ عمرم می‌باشد، و خدای متعال بهتر از هر کسی می‌داند چه رنجهایی را برای طی‌کردن این راهِ پرنشیب و فراز بر خود هموار ساختم.

چنانچه خداوند این توفیق را نصیبم سازد که تحریر و تدوین این فیشها را در دوران حیاتم به پایان رسانم و آنها را به‌صورت کتاب بنگارم آنرا به‌عنوان عظیم‌ترین نعمای الهی بر خویشتن برشمرده، و در برابر لطفی چنین بزرگ و مرحمتی چنین سترگ، خویشتن را برای عرض سپاس به درگاهش سخت ناتوان احساس می‌کنم؛ البته از او مُصِرّانه این توفیق را درخواست می‌کنم؛ لکن حیات آدمی در اختیار خودِ او نیست؛ بلکه ادامهٔ آن در یَدِ قدرت خدایی است که او را آفریده، و سرآمدِ عُمْر را هیچکسی جز او نمی‌داند.

Marfat.com

لذا این وصیت را می‌نگارم که اگر قبل از تحریر و تدوینِ فیشها و یادداشتهای مذکور ـ که به رایگان در سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی به ودیعت نهاده شده ـ عمرم به‌سر آمد، و میان من و حاصل بهترین دورانِ عمرم و دستمایهٔ پرارزش‌ترین ایام زندگانیم جدایی افکَنْد این مهم را تحتِ اِشراف فرزندم یعنی فاضل گرامی آقای سیدمحمدشریف حجتی (سلمه‌الله تعالی) ـ که از طلاب بافضل حوزه و دانشگاه می‌باشند ـ قرار دهند، و همهٔ اختیارات مربوط به آنرا طبق قرارداد رسمی و همگامِ با آن، بدو واگذارند، و این امانت را به اهل او که همو است بسپارند که:

«اِنَّ اللهَ یَأْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الاَمٰانٰاتِ اِلیٰ اَهْلِها وَاِذٰا حَکَمْتُمْ بَیْنَ النّاسِ اَنْ تَحْکُمُوا بِالْعَدْلِ اِنَّ اللهَ یَعِظُکُمْ بِهِ اِنَّ اللهَ کٰانَ سَمیعاً بَصیراً» (نساء/۵۸)

این فرزندم که محققی دقیق و محتاط و امین و خبره در این کار است، و از دورانِ خردسالی تاکنون در تدوینِ فهارسِ آثارم و نیز تصحیح و اَحیاناً تحقیق آنها خدمات و سوابق گرانبهایی نسبت به نگارنده داشته و دارند، و اخیراً یکی از آثارش تحت عنوانِ «ابراهیم در مصافِ با شرکِ نمرود» به‌طبع رسیده است از لحاظ اهلیت برای ادامهٔ تدوینِ یادداشتهای مذکور، فردی مسلّم و مصداقی بارز برای آن است؛ و سزا است مسؤولیت آنرا به عهده گیرد.

قبل از پایان‌بردنِ این مقدمه یادآوری می‌شود شماره‌های متعددی در نگارش این فهرست ـ به شرحی که از این پس ملاحظه می‌کنید پیش‌بینی شده است:

ـ شمارهٔ اختصاصیِ کتابها در هر موضوع:

این شماره‌ها ـ که با رقم لاتین تحریر شده است ـ نمایانگرِ شمارِ کتابها در موضوع خاصی می‌باشد که در سمتِ راستِ نام و عنوان کتابها آمده است.

ـ شماره‌های کتب:

این شماره‌ها ـ که با ارقام فارسی در سمتِ چپِ نامِ کتابها دیده می‌شود ـ نشان‌دهندهٔ شماره‌های مسلسل کتابها در تمام موضوعات می‌باشد، و تا پایان مجلداتِ این کتاب ادامه و تسلسل می‌یابد.

ـ شماره‌های نسخه‌های هر کتاب:

این شماره‌ها ـ که با رقمهای فارسی در آغازِ معرفیِ نسخه‌ها آمده ـ نشان می‌دهد که از هر کتاب، چند نسخه معرفی شده، و چند نسخه در کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران و پاره از کتابخانه‌های ممالك دیگر شناسانده شده‌اند.

ـ شمارهٔ مسلسل مجموع نسخه‌ها:

این شماره‌ها ـ که با ارقام لاتین در پایان معرفی نسخه‌ها آمده ـ مجموع نسخه‌ها را در کلّ موضوعات از نظر تعداد مشخص می‌کند و به موضوع خاصی محدود نیست، و تسلسل آنها تا آخرین مجلدِ کتاب ادامه می‌یابد.

هدف از درج این شماره‌ها در فهرست جامعی که ان‌شاءالله در پایان مجلداتِ این کتاب فراهم خواهد آمد روشن خواهد گشت مبنی براینکه چگونه می‌تواند محققان را به‌آسانی بر نسخه‌های موردنظرشان آشنا ساخته، و تسهیلاتی را در جهتِ دستیابی بر اهدافِ آنان فراهم آورد، و موجباتِ تسریع در نیلِ به

Marfat.com

مقاصدشان را در این کتاب ساز کند.

ضمناً متذکر می‌شویم: برای رموز و اشارات و تعابیرِ فشردهٔ این کتاب ـ ضمن یك یا چند صفحه ـ گزارشها و توضیحاتی نگارش خواهد شد که در تمام مجلداتِ این کتاب درج و تکرار می‌شود.

در پایان این مقدمه از برادر ارجمند و فاضل گرامی جناب آقای علیمحمدی سرپرست محترم سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی (حفظه‌الله تعالی) که تاکنون در حمایت و تهیهٔ امکانات برای ادامهٔ کار ما از هیچگونه محبت و امداد دریغ نفرموده‌اند و نیز از برادر بسیار بزرگوار جناب آقای فیروزان مدیرعامل محترم انتشارات سروش که‌برای طبع و نشر این کتاب اهتمام کافی مبذول داشته‌اند، و همچنین از آقایان ناصری طاهری و غلامحسینی معاونانِ محترمِ لاحق و سابقِ این سازمان (ایدهماالله تعالی) که با بذل مساعیِ خویش و هماهنگ‌سازیِ نیروهای لازم، مرا مرهون الطاف خود قرار داده‌اند بسیار سپاسگزارم، و از همهٔ برادران و خواهرانی که در این سازمان، مرا در تدوین این کتاب به‌هر نحوی یاری داده‌اند تقدیر می‌نمایم، و چون شمار این یاران از آغاز کار تاکنون، فراوان می‌باشد از اینکه نام آنها در اینجا منعکس نشده است پوزش می‌خواهم.

بدین امید که خداوند متعال، توفیقِ تدوینِ مجلداتِ دیگرِ این کتاب را به این بندهٔ ناتوان مرحمت فرماید سخن را به‌پایان می‌برم و از خداوند متعال می‌خواهم روح پرفتوح امام راحل و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران (طیب‌الله رمسه) را شاد و آنحضرت را در فردوس اعلیٰ با انبیاءِ عظام و ائمهٔ کرام (صلوات‌الله علیهم) محشور فرماید، و به رهبر بسیار بزرگوار و فقیه عالیمقام حضرت آیةالله خامنه‌ای (متع‌الله المسلمین بطول بقائه الشریف) سلامت و طول عمر عطا کند. و به این قائِد توانا و پارسا و فرزانه و همهٔ دولتمردانِ عزیزِ کشورِ قطبِ دائرهٔ امکان حضرت‌امام عصر (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) در تحقق‌بخشیدن آرمانهای مقدس حضرت امام (قدس‌الله سره الشریف) توفیق عنایت فرماید، و کوششهای این بنده را به‌عنوان ذُخر و توشه‌ای در روز قیامت بپذیرد.

کتبه بیُمناه الداثرة، العبد المفتاق الی رحمة ربه الغنی:
السید محمدالباقر الحسینی، المدعوّ بـ «حجتی»
سترالله عیوبه و کفر عن زلاته و سیئاته
فی ۱۰ شهریور سنة ۱۳۷۰ هجریة شمسیة:
۲۱ صفر ۱٤۱۲ هجریة قمریة.
والحمد لله اولاً و آخراً و صلی‌الله علی خاتم انبیائه محمد و آله الطاهرین

شانزده

Marfat.com

معرفی کتب

فهرست نسخه‌های خطی عربی
کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران

Marfat.com

Marfat.com

آستانه ـ قم

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ آستانهٔ قم

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه، نشریهٔ آستانهٔ مقدسهٔ قم، شمارهٔ ۲، ۱۱٦+٤۳٤ ص.، رحلی.

در آغاز، فهرست مندرجات، پیشگفتاری از عبدالوهّاب اقبال ــ تولیت وقت آستانهٔ مقدسه، شهریور ۱۳۵۷ ﻫ . ش ــ و مقدمهٔ بلندی در ارتباط با گنجینهٔ آستانهٔ «ستی فاطمهٔ معصومه» (علیهاالسلام) است.

فهرست در سه بخش است: □ قرآنها (۳-۷۲) □ نسخه‌های خطی جز قرآن و مجموعه‌ها (۷۵-۱۸۲) □ مجموعه‌ها (۱۸۵- ۲۳۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در بخش دوم).

اضافات:

۱. تعداد ٤۷۳ تصویر (۲۳۵-۳۸٤).

۲. فهرست اعلام (۳۸۵-۳۹۸).

۳. فهرست مؤلفان (۳۹۹-٤۰٤).

٤. فهرست نویسندگان نسخه‌ها (٤۰۵-٤۱۱).

۵. فهرست واقفین (٤۱۳-٤۱٦).

٦. فهرست دارندگان نسخه‌ها (٤۱۷-٤۱۹).

۷. فهرست اشخاص (٤۲۱-٤۲٦).

آشنایی با چند نسخهٔ خطی

آشنایی با چند نسخهٔ خطی

دفتر اول

تألیف مدرسی طباطبایی و رضا استادی، چاپخانهٔ مهر، مهر ۱۳۳۵ ﻫ ش، ٤٤۸ ص.

این دفتر مشتمل بر فهرست چند کتابخانه است. که هریك به‌طور مستقل نگارش یافته‌اند، و به‌ترتیب عبارتند از:

الف. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ رضویهٔ قم (۳-۱۰٤).

تألیف مدرسی طباطبایی.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف، پیرامون کتابخانهٔ مدرسهٔ رضویه، است.

کتاب در سه بخش است: □ فارسی(۵-۱۰) □ عربی (۱۱-٤۰) □ مجموعه‌ها (٤۱-٦۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در دو بخش اول)، و براساس شمارهٔ راهنما (در بخش سوم).

Marfat.com

اضافات:

۱۰. * معرفی چند نسخهٔ دیگر که سابقاً در این کتابخانه بوده است (۶۲-۶۴).

۲. چهل‌ویك تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده (۶۵-۱۰۴).

ب. چند نسخه از یك کتابخانهٔ شخصی (۱۰۵-۱۱۶).

تألیف مدرسی طباطبایی.

این فهرست مشتمل بر معرفی ۴۰ نسخهٔ خطی متعلق به کتابخانهٔ حجةالاسلام والمسلمین آقای حاج سیدمهدی لاجوردی قمی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

اضافات:

۱. «مدارك نویافته دربارهٔ خاندان فتحان»، از مدرسی طباطبایی، در تکمیل رساله‌ای که ایشان قبلاً دربارهٔ خاندان فتحان نوشته (۱۱۷-۱۲۰).

۲. صورت خط قمی (۱۲۱-۱۲۶).

ج. فهرست کتابخانهٔ حاجی میرزاحسین نوری «محدث نوری» (۱۲۹-۱۵۳).

تألیف میرزا حسین نوری.

در آغاز، مقدمه‌ای از مدرسی طباطبایی دربارهٔ شخصیت صاحب کتابخانه و ارزش فهرست او، و نیز مقدمه‌ای کوتاه از مؤلف در رابطه با تشکیل کتابخانه و تهیهٔ فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

د. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ شخصی مرحوم آیةالله زنجانی (به ضمیمهٔ کتابشناسی آثار آن مرحوم) (۱۵۵- ۳۰۴).

تألیف رضا استادی و مدرسی طباطبایی.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلفین راجع به شخصیت صاحب کتاب و رسالهٔ حاضر است.

در بخش مربوط به «کتابشناسی آثار مرحوم آیةالله زنجانی» تعداد ۶۰ کتاب و رساله معرفی شده، و پس از آن کتابها و رساله‌هایی از آثار وی که به چاپ رسیده، نام برده شده است. همچنین در بخش مربوط به «فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ شخصی مرحوم آیةالله زنجانی» تعداد ۱۴۳ نسخه معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

اضافات:

۱. تعداد ۴۷ تصویر از برخی از نسخ معرفی شده.

ه . فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ چهل ستون مسجد جامع تهران

تألیف رضا استادی.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف، مورخ شهریور ۱۳۵۵ ه . ش، دربارهٔ قسمتی از فعالیتهای کتابخانهٔ مزبور ــ

Marfat.com

تأسیس ۱۳۸۰ ﻫ . ق، توسط حجةالاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ حسن سعید ــ است.

این فهرست در سه بخش اســت: □ کتابهــای عربی (۳۰۷-۳٤۲) □ کتابهــای فــارسی (۳٤۳-۳٦۹) □ مجموعه‌ها (۳۷۰-۳۸۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی (در بخش اول و دوم)؛ شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (در بخش سوم).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی توأم با شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. رسالهٔ «*فصل القضاء فی الکتاب المشتهر بفقه الرضا*» از سیدحسن صدر، به کوشش رضا استادی، مشـتمل بر بحثهایی پیرامون کتاب «*فقه الرضا*» (۳۸۹-٤٤۲).

۲. * فهرست چند نسخهٔ دیگر در قم و در کتابخانهٔ شخصی حجةالاسلام والمسـلمین آقـای حـاج سـیدمهدی روحانی (٤٤۳-٤٤۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ادبیات ـ تهران

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران

این فهرست در سه مجلد در ارتباط با مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات تهیه شده است. مجلد اول، ضمیمهٔ شـمارهٔ اول سـال هشـتم این مجله است. مجلد دوم، ضمیمهٔ شماره... سال دهم است. مجلد سوم، به جای شمارهٔ اول سال سـیزدهم چـاپ شـده است.

مجلد اول

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، چاپخانهٔ دانشگاه، مهر ۱۳۳۹ ﻫ .ش، ٦۸۲ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر علی‌اکبر سیاسی با عنوان «نسخه‌های خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات»، و مقـدمه‌ای از مؤلف با عنوان «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات» است.

کتاب در دو بخش است: □ نسخه‌های خطی (۷-٥۲٦) □ نسخه‌های عکسی (٥۲۷-٥۳٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

توضیح: شمارهٔ راهنما در کروشه، همراه با یکی از حـروف «ب» و «ج» و «د» اسـت که این حـروف به‌ترتیب گویای رحلی، وزیری، رقعی و غیر آن، یعنی قطع کتاب است. شمارهٔ ثبت کتاب داخل پرانتز و ضمن نسخه‌شناسی قید شده است. چنانچه کتاب از مجموعهٔ اهدایی میرزامحمدخان قزوینی باشد شمارهٔ نوشته‌شـده توسـط وی نیز با ارقام و حروف لاتین و اعداد انگلیسی، قبل از شمارهٔ ثبت قرار گرفته است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

اضافات:

۱. عکسهایی از اوراق پراکندهٔ نسخه‌ها (۵۳۹-۵۴۲).

۲. * ذیلی در مورد دو نسخهٔ از قلم افتاده (۵۴۳).

۳. فهرست قطعی نسخه‌ها: □ رحلی، به‌ترتیب شمارهٔ آنها در کتابخانه، از شمارهٔ ۱ تا شمارهٔ ۱۷۴ (۵۴۵-۵۴۷) □ وزیری، از ۱ تا ۲۵۹ (۵۴۸-۵۵۳) □ ربعی و بغلی از ۱ تا ۱۴۵ (۵۵۴-۵۵۸).

۴. فهرست نسخه‌های عکسی از ۱ تا ۲۰ (۵۵۹).

۵. فهرست نام مؤلفان (۵۶۱-۵۶۸).

۶. فهرست نام کتابها (۵۶۹-۵۸۹).

۷. فهرست جایها (۵۹۰-۵۹۵).

۸. فهرست خاندانها و نژادها و گروهها و دسته‌ها (۵۹۶-۵۹۷).

۹. فهرست نامهای کسان (۵۹۸-۶۸۰).

۱۰. دو صفحه شامل چند یادداشت.

مجلد دوم: *مجموعهٔ وقفی علی‌اصغر حکمت*

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، ۱۳۴۱، ه . ش، ۴+۱۰۶ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر علی‌اکبر سیاسی ــ رئیس وقت دانشکده ادبیات ــ در قدردانی از وقف‌کنندهٔ این کتابها، نامهٔ دکتر احمد فرهاد معتمد ــ رئیس وقت دانشگاه تهران (۴۲-۱۳۳۶ ه .ش) ــ در پاسخ نامهٔ آقای علی‌اصغر حکمت، نامهٔ ریاست دانشکده به مرحوم حکمت، و دیباچه‌ای از نگارنده در معرفی اجمالی این کتابخانه و فهرست آن است.

کتاب در دو بخش است: □ کتابهای فارسی، ترکی، جُنگها و مجموعه‌ها (۳-۷۲) □ کتابهای عربی (۷۳-۸۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست نام مؤلفان و کسان و جایها (۸۶-۱۰۱).

۲. فهرست نام کتابها (۱۰۲-۱۰۴).

۳. غلطنامه (۱۰۵).

۴. تشکر (۱۰۶).

مجلد سوم: *مجموعهٔ امام جمعهٔ کرمان، اهدایی آقای احمد جوادی*

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، ۱۳۴۴ ه .ش، ۸+۲۵۰ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر ذبیح‌الله صفا ــ رئیس وقت دانشکده (مهر ۱۳۴۴ ه .ش) ــ دربارهٔ اهداءِ این

Marfat.com

کتابها و تهیهٔ فهرست آنها، و پیشگفتاری از دکتر باستانی پاریزی به همین تاریخ در شرح‌حال اهداکننده است.

کتاب در دو بخش است: □کتابهای فارسی و ارمنی و ترکی و مجموعه‌ها (۱۰-۶۷) □ کتابهای عربی (۶۸-۱۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی. مجموعه‌ها هم براساس شمارهٔ راهنما به‌طور مسلسل منظم شده‌اند.

اضافات:

۱. ۱٤۱ عکس از برخی نسخ معرفی شده (۱۱۲-۲۳۲).

۲. چند یادداشت (۲۳۳-۲۳٤).

۳. فهرست نامها (۲۳۵-۲٤۸).

٤. فهرست مطالب (۲٤۹).

۵. تشکر (۲۵۰).

ادبیات ـ مشهد

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی

تألیف دکتر محمود فاضل یزدی مطلق، انتشارات دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیك دانشگاه فردوسی مشهد، دی ۱۳۵٤ ه . ش، ۲۹۲ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از آقای جلال متینی ــ معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه فردوسی و رئیس وقت دانشکدهٔ ادبیات همان دانشگاه (۱۳۵٤/۲/۲۵) ــ و مقدمهٔ مؤلف است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۳ مجلد (فارسی و عربی و ترکی، بدون تفکیك).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. کتابهای معرفی‌شده در فهرست به ترتیب الفبا (۲٤۸-۲۵۷).

۲. اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۲۵۸-۲٦۵).

۳. کتابها بر حسب موضوع (۲٦٦-۲۷۵).

٤. نام کاتبان و خطاطان و خوشنویسان (۲۷٦-۲۷۹).

۵. نسخه‌ها برحسب تاریخ تحریر (۲۸۰-۲۸۸).

٦. نسخه‌هایی که به خط مؤلفان آنهاست (۲۸۹).

۷. اسامی اماکن (۲۹۰-۲۹۱).

Marfat.com

اعظم ـ قم

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مسجد اعظم قم

تألیف رضا استادی، انتشارات کتابخانهٔ مسجد اعظم قم، چاپخانهٔ سلمان فارسی، بهار ۱۳٦٥ هـ . ش، ۷۲۸+۱٦ ص.

در آغاز، تصویری از مرحوم آیة‌الله‌العظمی بروجردی، پیشگفتاری از ابوالقاسم دانش آشتیانی دربارهٔ اهمیت این کتابخانه و تعظیم مؤسس آن، مقدمهٔ مؤلف پیرامون حوزهٔ علمیهٔ قم و تأسیس کتابخانهٔ آن توسط حضرت آیة‌الله بروجردی، و چگونگی تهیهٔ این فهرست ــ مورخ بهمن ۱۳٦٤ ــ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۳۹٥٥

فهرست در دو بخش است: □ تك کتابیها، شامل حدود ۳۳۰۰ نسخه (۳-٤۲٦) □ مجموعه‌ها، شامل حدود ۷۰۰ نسخه (٤۲۸-٦٤۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره راهنما، و نسخه‌شناسی (در بخش اول)؛ شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی (در بخش دوم).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در بخش اول)؛ براساس شمارهٔ راهنما (در بخش دوم).

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (٦٤۹-٦۹۸).

۲. درستنامه (٦۹۹-۷۰۰).

۳. شرح حال مرحوم آیة‌الله‌العظمی حاج‌آقا حسین طباطبائی بروجردی به قلم یکی از بنی اعمام ایشان (۷۰۱-۷۲۸).

الهیات ـ تهران

فهرست نسخه‌های خطی (و عکسی) کتابخانهٔ دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه تهران

مجلد اول

تألیف دکتر سیدمحمد باقر حجتی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۸۲/۱، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤٥ هـ .ش، ۱۲۲٤+۷ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از محمدتقی دانش‌پژوه در چگونگی تدوین این فهرست، و تاریخچهٔ تهیهٔ آن از مؤلف است.

کتاب در دو بخش است: □ فارسی (و مجموعه‌ها) □ عربی.

مجموعه‌هایی که شامل رساله‌های عربی و فارسی است تفکیك شده و هرکدام در بخش مربوطه یاد شده‌اند.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

* در این فهرست، کتابهای خطی امانتی خاندان آل آقا در کتابخانهٔ الهیات هم به‌ترتیب فوق معرفی شده است (٦٩٨- ٨٠٩).

اضافات:

١. فهرست مؤلفان با اشاره به نام کتابها (٨١١- ٨٧٣).
٢. فهرست شماره‌ای نسخه‌ها (٨٧٤- ٩١٧).
٣. فهرست نسخه‌ها برحسب تاریخ تحریر (٩١٩- ٩٧٠).
٤. فهرست نام کسان و جایها و نامه‌ها (٩٧١- ١٠٦٥).
٥. تصویر آغاز و انجام چند نسخهٔ کهن (١٠٦٦- ١٢٠٨).
٦. غلطنامه (١٢٠٩-١٢٢٤).

مجلد دوم

تألیف دکتر سید محمدباقر حجتی، انتشارات دانشگاه تهران ١٠٨٢/٢، چاپخانهٔ دانشگاه، اردیبهشت ١٣٤٨ ه . ش، ٤+٣٤٤ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر محمد محمدی ــ رئیس وقت دانشکدهٔ الهیات ــ و مقدمه از مؤلف در چگونگی تألیف فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

* در این مجلد ــ علاوه بر نسخه‌های خطی ــ نسخه‌های عکسی و میکروفیلمها نیز معرفی شده‌اند.

اضافات:

١. یادداشتهایی در استدراکات مربوط به مجلد اول (١٤٤-٣٠٧).
٢. فهرستهایی مربوط به فهرست حاضر (٣٠٩-٣٤٣).
٣. غلطنامه (٣٤٤).

الهیات ـ مشهد

فهرست نسخه‌های خطی دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی مشهد

این فهرست در سه مجلد، با صفحه‌شمار مسلسل برای مجلد دوم و سوم، و شامل ١٩٨٦ نسخهٔ خطی و ٧٧ نسخهٔ عکسی است که با احتساب رسالات و مقالات (در مجموعه‌ها) دارای حدود ٣٠٠٠ عنوان می‌باشد.

مجلد اول

تألیف محمود فاضل، انتشارات دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی مشهد، شمارهٔ ٨، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیك دانشگاه فردوسی، شهریور ١٣٥٥ ه .ش = ١٣٩٦ ه . ق، هشت + ٦٧٦ + ١ ص.

Marfat.com

در آغاز، مقدمه‌ای از علی‌اکبر شهابی دربارهٔ تاریخچهٔ کتابخانهٔ دانشکده، و پیشگفتاری از مؤلف در تنظیم این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۸۰۰ نسخهٔ خطی فارسی و عربی و مجموعه. (مجموعه‌ها تفکیک نشده‌اند.)

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست کتابهای معرفی‌شده (با تفکیک مجموعه‌ها) (۶۰۷- ۶۲۶).

۲. اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۶۲۷- ۶۳۷).

۳. نامهای کتب و رسائل برحسب موضوع (۶۳۸- ۶۵۳).

٤. فهرست نسخه‌ها برحسب تاریخ تحریر (٦٥٤- ٦٧٢).

٥. نقش مُهرها (٦٧٣- ٦٧٦).

٦. فهرست نسخه‌هایی که به خط مؤلف است (٦٧٧).

مجلد دوم

تألیف محمود فاضل، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی (ستاد انقلاب فرهنگی)، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیك دانشگاه مشهد، ۱۳٦۱ هـ . ش، ۱۰+۷۲۰ ص.

در آغاز، فهرست مندرجات، مقدمه‌ای از مرکز نشر دانشگاهی، دیباچه‌ای از محمدرضا مشائی ــ رئیس وقت دانشکدهٔ الهیات مشهد ــ و پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ کتابخانه و کیفیت تنظیم این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۷۸۱ نسخهٔ خطی.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد سوم

تألیف محمود فاضل، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی (ستاد انقلاب فرهنگی)، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیك دانشگاه مشهد، ۱۳٦۱ هـ . ش، ۱۰+ (۷۲۱ تا ۱۳۵۸) ص.

در آغاز، فهرست مندرجات، مقدمه‌ای از مرکز نشر دانشگاهی، دیباچه‌ای از محمدرضا مشائی ــ رئیس وقت دانشکدهٔ الهیات مشهد ــ دربارهٔ کتابخانهٔ این دانشکده، و پیشگفتاری از مؤلف پیرامون کتابخانه مزبور و روش نگارش این مجلد است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٥ نسخهٔ خطی و ۷۷ نسخهٔ عکسی (بدون تفکیك مجموعه‌ها).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابهای معرفی‌شده در مجلد دوم و سوم (۱۰۱۹- ۱۰۵۵).
۲. فهرست اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۱۰۵٦- ۱۰۸۰).
۳. فهرست موضوعی کتب و رسائل (۱۰۸۱- ۱۱۱۷).
٤. فهرست نسخه‌های به خط مؤلف (۱۱۱۸).
٥. فهرست نسخه‌ها به حسب تاریخ تحریر (۱۱۱۹- ۱۱٤۸).
٦. نقش مُهرها (۱۱٤۹-۱۱٦۲).
۷. فهرست اماکن (۱۱٦۳-۱۱٦٥).
۸. فهرست اسامی کاتبان نسخه‌ها (۱۱٦٦-۱۱۷۷).
۹. عکس پاره‌ای از نسخ معرفی‌شده در مجلدات این فهرست (۱۱۷۸-۱۲۷٤).
۱۰. * معرفی نسخه‌های عکسی به ترتیب الفبایی (۱۲۷۸ به بعد).
۱۱. فهرست الفبایی برای تفکیک مجموعه‌ها.
۱۲. فهرست اسامی مؤلفین نسخه‌های عکسی.
۱۳. یادداشتی از مؤلف در تصحیح اغلاط (۱۳٥٦- ۱۳٥۷).
۱٤. تشکر (۱۳٥۸).

پزشکی ـ تهران

فهرست کتب خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ پزشکی دانشگاه تهران

اکثر کتابهای این فهرست در زمینهٔ علم طب است.

تألیف حسن رهآورد، انتشارات دانشکدهٔ پزشکی، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۳ ﻫ . ش، ٦+٤۷۰+۲٤ ص.
در آغاز، پیشگفتاری از دکتر جهانشاه صالح ــ رئیس وقت دانشکدهٔ پزشکی، مورخ فروردین ۱۳۳۳ ﻫ . ش ــ و مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تألیف این فهرست ــ مورخ فروردین ۱۳۳۳ ﻫ . ش ــ است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی و براساس شمارهٔ راهنما.
رساله‌ها و کتابهای مجموعه‌ها هم در این تنظیم به‌طور تفکیکی آمده‌اند، اگرچه به‌طور جداگانه نیز فهرست شده‌اند.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (در ۱۹ صفحه).
۲. منابع کتاب (در سه صفحه).
۳. غلطنامه (در ۱ صفحه).

Marfat.com

خوانساری ـ شیخ‌علی

یکصد و پنجاه نسخهٔ خطی کتابخانهٔ مرحوم حجة‌الاسلام والمسلمین حاج شیخ‌علی خوانساری

این فهرست در مجلهٔ نور علم، دورهٔ دوم، شمارهٔ چهارم، چاپ شده است.

تألیف رضا استادی.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

دینی ـ سلطنتی

فهرست کتب دینی خطی کتابخانهٔ سلطنتی

تألیف بدری آتابای، چاپخانهٔ زیبا، ۱۳۵۲/۱۱/۲، ۱۸+۵۰ ۱۱ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای دربارهٔ دعا، پیشگفتاری با عنوان «ترجمهٔ کتب جلیل‌القدر (تورات ـ زبور ـ انجیل ـ قرآن) به‌فارسی به امر نادرشاه افشار»، مقدمه‌ای با عنوان «یادی از بانوان فاضل و هنرمند ایرانی که به فن شریف و ظریف خطاطی آشنا بوده‌اند»، پیشگفتاری از مؤلف در کیفیت تألیف، و فهرست مندرجات است.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی (به‌طور اجمال)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی (توضیحات)، و شمارهٔ ثبت.

اضافات:

۱. فهرست نام مترجمین (۱۰۸۰-۱۰۸۲).

۲. فهرست نام مذهبین و نقاشان (۱۰۸۳).

۳. اسامی کاتبین.

رضویه ـ قم

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ رضویهٔ قم

تألیف مدرسی طباطبایی، چاپخانهٔ مهر (قم)، فروردین ۱۳۵۵، ۷۲+۵۶ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ دی‌ماه ۱۳۵٤ــ در مورد تدوین فهرست است.

بخشهای کتاب عبارتند از: □ فارسی (۵-۱۰) □ عربی (۱۱-٤۰) □ مجموعه‌ها (٤۱-٦۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی (در دو بخش فارسی و عربی)؛ شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (در بخش مجموعه‌ها).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در دو بخش اول)؛ براساس شمارهٔ راهنما ــ به‌طور نامسلسل ــ (در بخش سوم).

Marfat.com

اضافات:

۱. * فهرست چند نسخه که سابقاً در این کتابخانه بوده و اکنون نیست (۶۲-۶۴).
۲. استدراك و تذکر لازم (۶۴-۶۵).
۳. فهرست شماره‌ای نسخه‌ها (۶۶-۶۸).
۴. فهرست الفبایی کتابها (ذیل ۶۸-۷۲).
۵. تعداد ۵۵ تصویر (۱ مجلد ـ ۵۵ مجلد).
۶. غلطنامه (۵۶ مجلد).

سپه ـ تهران

فهرست کتابخانهٔ مدرسهٔ عالی سپهسالار سابق (شهید مطهری)

کتابخانهٔ سپهسالار همراه با مسجد و مدرسهٔ آن در سال ۱۲۹۷ هـ .ق توسط مرحوم حاج میرزا حسینخان سپهسالار تأسیس شد. تعداد زیادی از کتابهای این کتابخانه قبلاً متعلق به علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه ــ وزیر علوم آن عصر ــ بوده است که سپهسالار آنها را خریده و با کتابهای خود و سایر کتابهایی که از دیگران خریداری کرده، یکجا بر کتابخانه وقف کرده است. کتابهای کتابخانهٔ مدرسهٔ مشیرالسلطنه و کتابخانهٔ صدر هم ــ به‌لحاظ مرکزیت ــ بعداً به این کتابخانه منتقل شده‌اند. تاکنون چند فهرست برای این کتابخانه نوشته شده است. آنچه ما ذیلاً می‌آوریم نسبت به فهرستهای دیگر کاملتر است.

مجلد اول

تألیف ابن‌یوسف شیرازی، مطبعهٔ مجلس، ۱۳۱۳-۱۳۱۵ هـ ش، ۱۴+۷۰۰ ص.

در آغاز، فهرست مندرجات، و مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تأسیس کتابخانه و کیفیت تنظیم فهرست آن، و ارائهٔ منابع مورد استفاده در تدوین فهرست، آمده است.

کتابها برحسب موضوع تقسیم‌بندی شده‌اند: □ مصاحف (۱-۱۲) □ ادعیه و اذکار (۱۳-۷۷) □ تفاسیر (۷۸-۱۸۳) □ کتب راجعه بقرآن (۱۸۴-۱۹۵) □ احادیث و شروح و ترجمهٔ آنها (۱۹۶- ۳۵۰) □ فقه (۳۵۱-۵۵۴) □ اصول فقه (۵۵۵- ۶۲۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (در کروشه، در گوشهٔ سمت راست نام کتاب)، کتابشناسی، شمارهٔ ردیف نسخه (در پرانتز)، نسخه‌شناسی، و نمرهٔ کتابخانه (نمره‌ای که از طرف ادارهٔ کل اوقاف برای هریك از نسخ، تعیین و در دفتر ثبت گردیده است).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اعلام (۶۲۵-۶۵۳).
۲. فهرست کتب متفرقه (۶۵۴-۶۷۳).

Marfat.com

۳. فهرست اماکن (٦٧٤-٦٧٧).
٤. فهرست کتب این مجلد (٦٧٨-٦٩٦).
٥. غلطنامه (٦٩٧-٧٠٠).

مجلد دوم

تألیف ابن‌یوسف شیرازی، چاپخانهٔ مجلس، خرداد ١٣١٦- دی ١٣١٨، ٤+٧٩٥.

درآغاز، مقدمه‌ای ازمؤلف‌درارتباط‌بابرخی‌خصوصیات‌این‌مجلد(٥ دی ١٣١٨)،وفهرست‌مندرجات‌است.

کلیه کتابهای معرفی‌شده در زمینهٔ ادبیات است و به‌طور موضوعی فصل‌بندی شده‌اند. فصول عبارتند از: □ خطب و منشآت (٢-١٥٩) □ لغات (١٦٠-٣٠٣) □ نحو و صرف (٣٠٤-٤٠٠) □ معانی و بیان و بدیع (٤٠١-٤٣٥) □ عروض و قافیه (٤٣٦-٤٥١) □ اشعار و تذکره‌ها و دیوانها (٤٥٢-٧٠٥).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (در کروشه و گوشهٔ سمت راست نام کتاب)، کتابشناسی، شمارهٔ ردیف نسخه (در پرانتز)، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت (در پرانتز).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست اماکن (٧٠٦-٧١٢).
٢. فهرست کتب متفرقه (٧١٣-٧٣٥).
٣. فهرست اعلام (٧٣٦-٧٧١).
٤. فهرست کتب این مجلد (٧٧٢-٧٩١).
٥. غلطنامه (٧٩٣-٧٩٥).

مجلد سوم

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، با تصحیح و تجدیدنظر علینقی منزوی، چاپخانهٔ دانشگاه تهران، ١٣٤٠ ه .ش.

در آغاز، دیباچه‌ای از دکتر علی‌اکبر سیاسی ــ رئیس وقت انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی ــ در مورد تدوین این فهرست (مورخ ٢٢ تیر ١٣٤١)، و پیشگفتاری از علینقی منزوی در شرح‌حال سپهسالار و مدرسه و کتابخانهٔ او و چگونگی تدوین فهرست حاضر است.

این فهرست شامل کتب خطی از حرف «آ» تا «ث» است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (در پرانتز)، کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد چهارم

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، با تصحیح و تجدیدنظر علینقی منزوی، چاپخانهٔ دانشگاه تهران، ١٣٤٦ ه.ش.

Marfat.com

این فهرست شامل کتب خطی از حرف «ج» تا «ذ» است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (در پرانتز)، کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد پنجم

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، با تجدیدنظر محمدتقی دانش‌پژوه، چاپخانهٔ دانشگاه تهران، ۷۷۱ ص.

این فهرست شامل کتب خطی از حرف «ر» تا «ی» است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

طبسی حائری

چهارصد و هشتاد نسخهٔ خطی کتابخانهٔ مرحوم حجة‌الاسلام والمسلمین طبسی حائری

این فهرست، در مجلهٔ نور علم، دورهٔ دوم، شمارهٔ دوم چاپ شده است.

تألیف رضا استادی.
در آغاز، پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ کارهای انجام‌شدهٔ فهرست‌نگاری است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

شهرستانها ـ مشهد، رشت و همدان

مجموعهٔ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های شهرستانهای ایران

انجمن آثار علمی به پیشنهاد محمدتقی دانش‌پژوه در صدد تهیهٔ فهرستی برای نسخ خطی اسلامی موجود در مدارس و کتابخانه‌های ایران بوده که تاکنون سه مجلد از آن در ارتباط با شهرستانهای مشهد، رشت و همدان تهیه شده و بمطبع رسیده است.

مجلد اول: فهرست نسخه‌های خطی چهار کتابخانهٔ مشهد

تألیف کاظم مدیر شانه‌چی و عبدالله نورانی و تقی بینش، زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات فرهنگ ایران‌زمین، سلسلهٔ متون و تحقیقات، شمارهٔ ۱٤، چاپخانهٔ بهمن، ۱۳۵۱ ه .ش، ٤+٤۳٦+۹٦ ص.
در آغاز، پیشگفتاری از ایرج افشار در چگونگی تدوین این فهرست است.
این کتاب، فهرست چهار کتابخانهٔ مشهد به قرار زیر است:
فهرست نسخه‌های کتابخانهٔ مدرسهٔ سلیمان‌خان (مسجد شاه سابق) (۳-۱٤).

Marfat.com

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ میرزاجعفر (در صحن عتیق آستان قدس رضوی) (۲۷-۴۳).

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ فرهنگ مشهد (۴۴-۵۵).

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ جامع گوهرشاد (۵۹-۴۳۵).

هر بخش، از چهار بخش فوق، شامل دو قسمت است: □ فارسی □ عربی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما (در پرانتز).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۹۶ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده (۹۶ ص).

مجلد دوم: فهرست نسخه‌های خطی دو کتابخانهٔ مشهد

تألیف کاظم مدیر شانه‌چی و عبدالله نورانی و تقی بینش، زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات فرهنگ ایران‌زمین، سلسلهٔ متون و تحقیقات، شمارهٔ ۱۵، چاپخانهٔ بهمن، ۱۳۵۱ ه .ش، ۶+۶۴۴+۷۴ ص.

در آغاز، پیشگفتار مجلد اول تکرار شده است.

این کتاب، فهرست دو کتابخانهٔ مشهد به قرار زیر است:

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ نواب (۴۳۹-۵۶۲).

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ آستان قدس رضوی (۵۶۶- ۱۰۸۰).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما. ٤

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

توضیحی در ارتباط با فهرست آستانه، از تقی بینش (۵۶۳-۵۶۵).

تعداد ۷۴ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده در این مجلد (۷۴ ص).

مجلد سوم: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های رشت و همدان

تألیف محمد روشن و جواد مقصود و پرویز اذکائی، زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات فرهنگ ایران‌زمین، سلسلهٔ متون و تحقیقات، شمارهٔ ۱۷، چاپخانهٔ بهمن، مرداد ۱۳۵۳، ٤+۷۱۶+۳۰ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از ایرج افشار است.

این کتاب، فهرست چند کتابخانه به قرار زیر است:

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ جمعیت نشر فرهنگ رشت (۱۰۸۳- ۱۲۳۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ آخوند همدان (۱۲٤۱- ۱۶۱۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

فهرست مدرسهٔ خیرات خان مشهد (۱۶۲۰- ۱۶۶۱).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

فهرست نسخ خطی چند کتابخانهٔ خصوصی همدان.

این بخش دارای چهار قسمت است: □ نسخه‌های خطی آقای بحرالفضائل (۱۶۶۳- ۱۶۷۱) □ نسخه‌های خطی آقای حبیب جواهری (۱۶۷۳- ۱۶۸۵) □ نسخه‌های خطی آقای رضا همراه (۱۶۸۸- ۱۷۰۱) □ متفرقات (مربوط به کتابخانه‌های متعلق به چند نفر) (۱۷۰۳- ۱۷۱۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (البته در قسمت دوم، شمارهٔ راهنما هم هست که روبروی نام کتاب است).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در همهٔ بخش‌ها).

اضافات:

۱. ۱۱۰ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده در این مجلد (۱۶۱۹- ۱۶۵۸).
۲. نمونهٔ وقفنامهٔ نصرةالملك (۱۷۹۶).
۳. نمونهٔ عرض و بازدید (۱۷۹۷).
٤. ۳۰ تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۳۰ ص).

ظاهریه ـ دمشق

فهرس مخطوط دارالکتب الظاهریه

در این بخش فهرستهایی را که در اختیار داشته‌ایم گزارش کرده‌ایم.

قسم الادب

الجزء الأول (ا ـ ق)

تألیف ریاض عبدالحمید مراد و یاسین محمد السّواس، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ۱٤۰۲ ﻫ . ق = ۱۹۸۲ م.، ٤٥٦ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای پیرامون برخی مشکلات موجود در تهیه و تنظیم این فهرست، مورخ ۲۰ رجب ۱٤۰۲ ﻫ .ق = ۱۳ ایار (مه) ۱۹۸۲ م.، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. غلطنامهٔ جزء اول (٤٥۳).
۲. فهرست جزء اول (٤٥٥).

Marfat.com

الجزء الثانی (ك ـ ی)

تألیف ریاض عبدالحمید مراد و یاسین محمد السّواس، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة ۱٤۰۳ ه . ق = ۱۹۸۳ م. ٤۸۰ ص.

این مجلد فاقد مقدمه می‌باشد.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست مؤلفین هر دو جزء (٤۰٥-٤۳۹).

۲. فهرست نُسّاخ هر دو جزء (٤٤۱-٤٥٤).

۳. فهرست اعلام هر دو جزء (٤٥٥-٤۷۳).

٤. فهرست اماکن هر دو جزء (٤۷٥-٤۷۹).

التاریخ و ملحقاته

الجزء الثانی

تألیف خالدالرّبان، دمشق، چاپخانهٔ خالد بن ولید، ۱۳۹۳ ه . ق= ۱۹۷۳ م. ۱۰+۹۰۲ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ روش تنظیم این مجلد، مورخ ۲۸ رمضان ۱۳۹۳ ه .ق = ۲٤ تشرین الاول (اکتبر) ۱۹۷۳ م.، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اعلام (۷۰۷-۸٤۰).

۲. فهرست نُسّاخ (۸٤۱-۸٦۰).

۳. فهرست اماکن (۸٦۱-۸۸۱).

٤. فهرست موضوعات (۸۸۲-۸۹۸).

٥. غلطنامه و استدراکات (۸۹۹- ۹۰۲).

الریاضیات

تألیف محمد صلاح عایدی، دمشق، چاپخانهٔ خالد بن ولید، ۱۳۹۳ ه .ق = ۱۹۷۳ م.، ٤+۱٤٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تدوین و برخی مشخصات این مجلد، مورخ رجب ۱۳۹۲ ه .ق = آب (اوت) ۱۹۷۲ م.، است.

کتاب در پنج قسمت است: □ علم‌الحساب (۱-٥٥) □ علم‌الجبر و المقابله (٥٦-٦۷) □ علم الهندسه (٦۸-۹۷) □ حساب المثلثات (۹۸-۱۰۱) □ الکتب العامة (۱۰۲-۱۱۸).

Marfat.com

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست کتب (۱۲۱-۱۲۷).
۲. فهرست مؤلفین (۱۲۸-۱۳۱).
۳. فهرست نُسّاخ (۱۳۲-۱۳٤).
٤. فهرست مالکین نسخه‌ها (۱۳۵-۱۳۸).
٥. فهرست اعلام (۱۳۹-۱٤۱).
٦. فهرست اماکن و سرزمینها (۱٤۲).
۷. جدول غلطنامه (۱٤۳-۱٤٤).

التصوف

الجزء الأول (أ ـ ر)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانهٔ الحجاز، ۱۳۹۸ ه . ق = ۱۹۷۸ م.، ۱۲+۷۸۰ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف راجع به روش تنظیم فهرست است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی (و شمارهٔ راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست (۷۷٥).
۲. غلطنامه (۷۷۷-۷۸۰).

الجزء الثانی (ر ـ م)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانهٔ الحجاز، ۱٤۰۱ ه . ق = ۱۹۸۰ م.، ۸۳۰ ص.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی (و شمارهٔ راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

الجزء الثالث (ن ـ ی)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعه، ۱٤۰۲ ه . ق = ۱۹۸۳ م.، ٥٥٤ ص.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی (و شمارهٔ راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست عناوین کتب (۱۸۳-۳۰۷).
۲. فهرست مؤلفین (۳۰۹-٤٥۰).

Marfat.com

۳. فهرست نُسّاخ (٤٥١-٥٤٤).

٤. استدراك و یادداشتها (٥٤٧-٥٥٤).

الطب و الصیدلة

الجزء الثانی

تألیف صلاح محمد الخیمی، دمشق، ١٤٠١ هـ . ق = ١٩٨١ م.، ٤٩٠ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در روش تنظیم فهرست، مورخ ٢٣ شعبان ١٤٠١ هـ . ق = ٢٥ حُزیران (ژوئن) ١٩٨١ م.، است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست کتب (٤٣٣-٤٥٨).

٢. فهرست اعلام (٤٥٩-٤٧٨).

٣. فهرست نسّاخ (٤٧٩-٤٨٢).

٤. یادداشت تملك (٤٨٣-٤٨٤).

٥. اسامی شهرها و اماکن و وقفیات (٤٨٥- ٤٨٧).

٦. استدراك (٤٨٩).

٧. غلطنامه (٤٩١-٤٩٢).

علوم القرآن الکریم

الجزء الأول: *المصاحف، التجوید، القراءات*

تألیف صلاح محمد الخیمی، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ١٤٠٤ هـ . ق = ١٩٨٤ م.، ٥٤٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تنظیم فهرست، مورخ ١٤ ذی‌القعده ١٤٠٣ هـ . ق = ٢٢ آب (اوت) ١٩٨٣ م.، است.

این مجلد شامل سه قسمت است: □ مصاحف (٧-٩٧) □ تجوید (١٠١-٢٨٤) □ قراءات (٢٨٧- ٤٨٤).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست کتب تجوید (٤٨٧-٤٩٣).

٢. فهرست قراءات (٤٩٤-٥٠١).

٣. فهرست اسامی مؤلفین و مؤلفات آنها در تجوید و قراءات (٥٠٢-٥١٦).

٤. فهرست اعلام (٥١٧-٥٢٧).

Marfat.com

۵. یادداشت تملك (۵۲۸-۵۳۰).
٦. فهرست نُسّاخ (۵۳۱-۵۳۵).
۷. فهرست اماکن (۵۳٦-۵۳۸).
۸. فهرست وقفیات و اهداءات (۵۳۹-۵٤۰).
۹. یادداشت مطالعهٔ قراءات و اجازات (۵٤۱-۵٤۲).
۱۰. غلطنامه (۵٤۳).

الجزء الثانی: *علوم القرآن*

تألیف صلاح محمد الخیمی، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ۱٤۰٤ ه . ق = ۱۹۸٤ م.

در آغاز، مقدمهٔ مختصری از مؤلف در مورد مجلد حاضر، مورخ اول رجب ۱٤۰٤ ه .ق = اول نیسان ۱۹۸٤ م.، است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست کتب (۳٦۱-۳۷۳).
۲. فهرست اسامی مؤلفین و تألیفات آنها (۳۷٤-۳۸۹).
۳. فهرست اعلام (۳۹۰-٤۰۷).
٤. فهرست نُسّاخ (٤۰۸-٤۱۲).
۵. یادداشتهای تملك (٤۱۳-٤۱۷).
٦. فهرست شهرها و اماکن (٤۱۸-٤۱۹).
۷. فهرست وقفیات و اهداءات (٤۲۰-٤۲۱).
۸. فهرست یادداشتهای مطالعه و سماعات و مقابله‌ها (٤۲۲).
۹. غلطنامه (٤۲۳-٤۲٤).

الجزء الثالث: *التفسیر*

تألیف صلاح محمد الخیمی، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ۱٤۰۵ ه . ق = ۱۹۸٤، ۵۲۸ ص.

در آغاز، مقدمهٔ مختصری از مؤلف در مورد مجلد حاضر، مورخ ۲۵ رمضان ۱٤۰٤ ه .ق = ۲۵ حُزیران (ژوئن) ۱۹۸٤ م.، است. در این مقدمه، نویسنده اظهار می‌دارد که معرفی کتب مربوط به تفسیر، می‌بایست در مجلد دوم می‌آمد اما چون کتاب حجمش زیاد می‌شد مجلد سوم به تفاسیر اختصاص داده شده است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

اضافات:

۱. فهرست کتب (٤٦٥-٤٧٧).

۲. فهرست اسامی مؤلفین و تألیفات آنها (٤٧٨-٤٩١).

۳. فهرست اعلام (٤٩٢-٥٠٥).

٤. فهرست نسّاخ (٥٠٦-٥١١).

٥. یادداشتهای تملك (٥١٢-٥١٨).

٦. فهرست شهرها و اماکن (٥١٩-٥٢١).

۷. فهرست وقفیات و اهداءات (٥٢٢-٥٢٤).

۸. یادداشتهای مطالعه (٥٢٥).

۹. غلطنامه (٥٢٦).

۱۰. فهرست کتاب (٥٢٧).

علوم اللغة العربية

تألیف اسماء الحمصی، دمشق، ۱۳۹۳ هـ . ق = ۱۹۷۳ م.، ٦+٧٧٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف پیرامون تدوین این فهرست، مورخ هفتم ذی‌القعده ۱۳۹۳ هـ .ق = اول کانون الأول (دسامبر) ۱۹۷۳ م.، است.

کتاب در چهار بخش است: □ المخطوطات اللغویّه، شامل سه فصل: المعاجم (۱-٥٩)، الموضوعات و الابحاث اللغویّة العامّه (٦٠-١٦٩)، المنظومات اللغویّه (١٧٠-١٩٤) □ المخطوطات البلاغیّه (١٩٧-٣٨٦) □ المخطوطات العروضیّه (٣٨٩-٤٤٧) □ المخطوطات الصرفیّه (٤٥١-٥٦٢).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مستدرك (٥٦٥-٥٧٥).

۲. فهرست الفبایی نسخه‌ها (٥٧٩-٦٠١).

۳. فهرست تاریخ تحریر (٦٠٢-٦١٩).

٤. فهرست اسامی مؤلفین (٦٢٠-٦٦٣).

٥. فهرست اعلام (٦٦٥-٦٨٢).

٦. فهرست نُسّاخ (٦٨٣-٦٩٧).

۷. فهرست تملکات و اهداءات (٦٩٩-٧٢١).

۸. فهرست اجازات و قراءات و روایات و سماعات (٧٢٣-٧٢٩).

۹. فهرست کتب و مراجع (٧٣١-٧٤٥).

137570

Marfat.com

۱۰. فهرست اماکن (۷۴۷-۷۵۷).
۱۱. فهرست آیات (۷۵۸-۷۵۹).
۱۲. فهرست احادیث (۷۶۱).
۱۳. فهرست اشعار (۷۶۲-۷۶۹).
۱٤. غلطنامه (۷۷۱).
۱۵. فهرست مواد (۷۷۳).

العلوم و الفنون المختلفة عند العرب

تألیف مصطفی سعید الصباغ، دمشق، ۱٤۰۰ ه . ق = ۱۹۸۰ م.، ۱۰+۵۵۲ ص.

در آغاز، فهرست اسامی اعضاءِ «مجمع‌اللغة العربیّه» در دمشق، در سال ۱٤۰۰ ه . ق است. پس از آن مقدمه‌ای از مؤلف در روش تنظیم این فهرست، مورخ ۲۵ جمادی‌الاخر ۱٤۰۰ ه . ق = ۱۰ ایار (می) ۱۹۸۰ م. آمده است.

بخشهای کتاب عبارتند از: □ علم‌الطب و الادویّه (۳-٦۳) □ عبارة الرؤیا و تفسیر الاحلام (٦۵-۹٦) □ علم الرمل و التنجیم (۹۷-۱٤٦) □ النجوم و الهیئة والفلك (۱٤۷-۲۳۸) □ العلوم المتنوعة، شامل: علم البیطرة والخیل و الفروسیة (۲٤۱-۲٦۸)، علم الروحانیات (۲٦۹-۳۰۰)، علم الطبیعة (۳۰۲-۳۱۰)، علم الفراسة (۳۱۱-۳۱٦)، علم الفلاحة (۳۱۷-۳۲٤)، علم القبان و الأوزان (۳۲۵-۳٤۲)، علم الملاهی (۳٤٤-۳٦۱)، علم الموسیقا (۳٦٤-۳۷۳)، علم النمیات «النقود» (۳۷٦-۳۷۹)، العلوم المختلفة والمنوعات (۳۸۲-٤۱٤)، الکیمیاء و الصنعة والإکسیر و السیمیاء (٤۱٦-۵۲۱).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۵۲۲-۵۳۳).
۲. فهرست اسامی مؤلفین (۵۳٤-۵٤۲).
۳. فهرست نُسّاخ (۵٤۳-۵٤۷).
٤. فهرست موضوعات کتاب (۵٤۸).
۵. غلطنامه (۵٤۹-۵۵۲).

الفقه الحنفی

الجزء الأول (ا ـ غ)

تألیف محمدمطیع الحافظ، دمشق، چاپخانهٔ الحجاز، ۱٤۰۱ ه .ق = ۱۹۸۰ م.، ۵۲٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در مورد مذهب حنفی و پیرامون روش تنظیم این فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

الجزء الثانی (ف ـ ی)

تألیف محمدمطیع الحافظ، دمشق، چاپخانهٔ دار ابی‌بکر ۱٤۰۱ ﻫ .ق = ۱۹۸۱ م.، ۲+٤۲٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در توضیح مختصر محتوای کتاب، مورخ جمادی‌الاخر ۱٤۰۱ ﻫ .ق است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی مؤلفین (۳۵۰-۳۷۱).

۲. فهرست کتبی که مؤلفان آنها مجهول‌اند (۳۷۲-۳۷۳).

۳. فهرست نُسّاخ (۳۷٤-۳۸۸).

٤. فهرست اعلام (۳۹۱-٤۰٤).

۵. فهرست اماکن (٤۰۷-٤۰۸).

٦. فهرست موضوعات (٤۱۰-٤۱۸).

۷. غلطنامه (٤۱۹-٤۲۱).

۸. مراجع (٤۲۲-٤۲٤).

المجامیع

القسم الأول

تألیف یاسین محمد السوّاس، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ۱٤۰٤ ﻫ . ق = ۱۹۸٤ م.، ٥٤٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تنظیم فهرست، مورخ ۲۹ شوال ۱٤۰۳ ﻫ . ق = ۸ آب (اوت) ۱۹۸۳ م.، است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (توضیح: ابتدا مشخصات کلی مجموعه از هر دو جنبهٔ کتابشناسی و نسخه‌شناسی ــ از قبیل تعداد رسائل، موضوع هر رساله، اسم ناسخ، تاریخ نسخ، و... ــ است، و پس از آن هر رساله همراه با نام مؤلف، و گاهی با مختصر توضیحی پیرامون کتابشناسی و یا نسخه‌شناسی معرفی شده، و در آخر تعداد اوراق رساله آمده است).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست موضوعی رسائل و کتب (٤۳۷-٤۹۰).

۲. فهرست مؤلفین (٤۹۱-۵۳۰).

۳. فهرست نُسّاخ (۵۳۰-۵۳۹).

٤. غلطنامه (۵٤۱).

Marfat.com

٥. فهرست فهارس (٥٤٢-٥٤٣).

القسم الثانی

تألیف یاسین محمد السوّاس، دمشق، چاپخانهٔ دارالمعارف للطباعة، ١٤٠٧ هـ .ق = ١٩٨٦ م.، ٤٨٨ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ محتوای مجلد حاضر، مورخ ٩ شوال ١٤٠٦ هـ .ق = ١٦ حُزیران (ژوئن) ١٩٨٦ م.، است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (البته با روشی مانند مجلد اول).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

١. فهرست موضوعی رسائل و کتب (٣٩٥-٤٤٧).

٢. فهرست مؤلفین (٤٤٨-٤٧٨).

٣. فهرست نُسّاخ (٤٧٨-٤٨٧).

٤. فهرست فهارس (٤٨٨).

النحو

تألیف اسماء الحمصی، دمشق، ١٣٩٣ هـ .ق = ١٩٧٣ م.، ٦+٧٦٨ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف پیرامون برخی خصوصیات کتاب، مورخ ٢٦ شوال ١٣٩٣ هـ .ق = ٢١ تشرین الثانی (نوامبر) ١٩٧٣ م.، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما (در میان کروشه).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. مستدرك (٥٦٥-٥٨٩).

٢. الفهرس الزمنی للمخطوطات النحویّة (٥٩٣-٦١٨).

٣. الفهرس الألفبایی للمخطوطات (٦١٩-٦٤٩).

٤. فهرس المؤلفین (٦٥٠-٦٩٦).

٥. فهرس الأعلام (٦٩٧-٧٠٣).

٦. فهرس النسّاخ (٧٠٤-٧١٤).

٧. فهرس التملیکات و التحبیسات و الهدایا (٧١٥-٧٣٥).

٨. فهرس السماعات و الاجازات و القراءات (٧٣٦-٧٣٨).

٩. فهرس الکتب (٧٣٩-٧٤٨).

١٠. فهرس الأماکن (٧٤٩-٧٥٤).

١١. فهرس الآیات (٧٥٥-٧٥٦).

Marfat.com

۱۲. فهرس الأحادیث الشریفة (۷۵۷).
۱۳. فهرس الأشعار (۷۵۸-۷٦٤).
۱٤. تصویبات (۷٦٥-۷٦٦).
۱٥. فهرس المواد (۷٦۷-۷٦۸).

الفهرس العام لمخطوطات دارالکتب الظاهریّه

این مجلد مشتمل بر کلیهٔ کتابهای موجود در این کتابخانه است.

تألیف صلاح محمد الخیمی و محمدمطیع الحافظ، دمشق، چاپخانهٔ دارالفکر، ۱٤۰۷ ه .ق = ۱۹۸۲ م.، ٥۸۲ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلفین در چگونگی تنظیم فهرست حاضر، مورخ ۲۰ رجب ۱٤۰۷ ه .ق = ۲۰ آذار (مارس) ۱۹۸۷ م.، است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، اسم کتاب، نام مؤلف، تعداد اوراق، تاریخ نسخ، (و در مجموعه‌ها تنها نام اولین رساله آمده است).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

عمومی ـ اصفهان

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ عمومی اصفهان

مجلد اول

تهیه و تنظیم دکتر جواد مقصود همدانی، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، چاپخانهٔ میهن، آبان ۱۳٤۹، ۱٤+۳۹۸ ص.

در آغاز، تشکر جمشید بهروش از مؤلف، و مقدمه‌ای از مؤلف، مورخ ۱۳٤۹/۸/۱، در اهمیت فهرست‌نویسی، روش تنظیم فهرست حاضر، توضیح علائم اختصاری و رموز و... است.

این فهرست در سه بخش است: □ کتب فارسی و یك جلد کتاب ترکی (۱-۱۷۲) □ کتب عربی (۱۷٤-۳۲٦) □ مجموعه‌ها (۳۲۸-۳٦٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (برای دو بخش اول)؛ براساس شمارهٔ راهنما (برای بخش سوم).

اضافات:

۱. فهرست منابع و مآخذ (۳٦۹).
۲. فهرست اسامی کتب (۳۷۰-۳۸٥).
۳. شانزده تصویر از نسخ معرفی‌شده (۳۸٦-۳۹٥).
٤. غلطنامه (۳۹۷).

Marfat.com

غرب ـ همدان

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ غرب
(مدرسهٔ آخوند ـ همدان)

تنظیم و تألیف دکتر جواد مقصود همدانی، چاپخانهٔ آذین، هفتم تیر ۱۳۵٦، ٤+٤٩٦ ص.

در آغاز، آمار کتابخانه‌های عمومی و خصوصی همدان در یك صفحه، و فهرست مندرجات کتاب نیز در یك صفحه، آمده است.

کتاب شامل سه بخش است: □ نسخه‌های خطی فارسی کتابخانهٔ غرب (۱-٥٤) □ نسخه‌های خطی عربی کتابخانهٔ غرب (٥٥-۲۰٦) □ مجموعه‌های خطی عربی و فارسی کتابخانهٔ غرب (۲۰۷-٤٦۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی (برای دو بخش اول)؛ شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی‌های مربوط به رساله‌های مجموعه (برای بخش سوم).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (برای دو بخش اول)؛ براساس شمارهٔ راهنما (برای بخش سوم).

اضافات:

۱. فهرست جامع کتاب براساس حروف تهجی (٤٦٤-٤٩۳).

۲. غلطنامه (٤٩٤-٤٩٥).

فرهنگ و هنر ـ مشهد

فهرست کتب خطی کتابخانهٔ عمومی فرهنگ و هنر مشهد

نگارش رمضانعلی شاکری، انتشارات ادارهٔ کل فرهنگ و هنر خراسان، انجمن کتابخانهٔ عمومی مشهد، چاپخانهٔ زوّار و پسران، آبان ۱۳٤۸، ۱۲۷ برگ.

در آغاز، سپاسگزاری از دو تن از اهداکنندگان متجاوز از شصت مجلد کتب خطی گرانبها به این کتابخانه، مقدمه‌ای از آقای مشیرپور ــ رئیس وقت ادارهٔ فرهنگ و هنر خراسان ــ به‌مناسبت انتشار این فهرست، و پیشگفتاری از مؤلف در ارتباط با تدوین مجلد حاضر، مورخ ۳۰ مرداد ۱۳٤۸، است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □مصاحف و ادعیه (٦-۱۱) □ حکمت و عرفان (۱۱-۳۹) □ اخبار و احادیث و فقه (٤۰-٥۹) □ ریاضیات و نجوم و طب (٦۰-۷۹) □ ادبیات (۸۰-۱۰۲) □ تاریخ و تذکره (۱۰۳-۱۱۰).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مآخذ و مدارك (۱۱۳).

۲. فهرست کتب معرفی‌شده (۱۱٤-۱۱۸).

۳. فهرست اشخاص (۱۱۹-۱۲۷).

٤. غلطنامه (۱۲۷).

Marfat.com

فیضیّه ـ قم

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ فیضیّه قم

این کتابخانه توسط آیةالله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری در سال ۱۳۰۹ ه .ش تاسیس گردید.

ابتدا فهرستی برای بخشی از کتابهای این کتابخانه، اعم از چاپی و خطی، توسط حاج آقا مجتبی عراقی، بدستور آیةالله العظمی حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی، تنظیم و در دو جلد به چاپ رسید. پس از آن فهرست دیگری برای تمام نسخ خطی این کتابخانه، توسط آقای رضا استادی، تهیه و بدستور آیةالله العظمی گلپایگانی چاپ شد.

مجلد اول (از فهرست مجتبی عراقی)

تالیف مجتبی عراقی، چاپخانهٔ علمیّهٔ قم، ۱۳۳۷ ه .ش، ۳٦+٤٧٥ ص.

در آغاز، دیباچهٔ مؤلف پیرامون کتاب و کتابخانه و بویژه در مورد این کتابخانه، و فهرستی از کتابهای آن، بترتیب فصول و شمارهٔ مسلسل، با حذف مکررات، آمده است.

فصول کتاب عبارتند از: □ قرآنها (۲-۱٦) □ تفاسیر آیات و سور و کتب راجعهٔ به قرآن (۹۹-۱۳۵) □ ادعیه و زیارات (۱۳٦-۱۹۷) □ فلسفه و کلام و عرفان (۱۹۸-٤٦٦).

ترتیب معرفی: شمارهٔ مسلسل (و شمارهٔ مربوط به موضوع)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اعلام (٤٦٧-٤٧٥).

مجلد دوم (از فهرست مجتبی عراقی)

تالیف مجتبی عراقی، چاپخانهٔ علمیّهٔ قم، ۱۳۷۹ ه .ق = ۱۳۳۸ ه .ش، مجموعاً ۵۲۸ ص. (٤+ «ه » تا «لب» +٤۹٦).

در آغاز، فهرست مندرجات، اهداءِ کتاب به حضرت آیةالعظمی حاج‌آقا حسین طباطبائی بروجردی، و تشکر از آقای حاج اسمعیل زرین‌پوش در تقبل هزینهٔ چاپ و نشر کتاب است.

فصول کتاب عبارتند از: □ اخلاق، مواعظ، مناقب، و مصایب (۱-۱٦۷) □ تاریخ (۱٦۷-۲٦۸) □ درایه، رجال، و تراجم (۲٦۹-۳۵۷) □ اخبار و شروح آن (۳۵۷-٤۸٤).

ترتیب معرفی: شمارهٔ مسلسل (و شمارهٔ مربوط به موضوع)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مؤلف و تاریخ فراغ او از فهرست (٤۸۵).

۲. فهرست اعلام (٤۸٦-٤۹۵).

مجلد اول (از فهرست رضا استادی)

تالیف رضا استادی، چاپخانهٔ مهر قم، جمادی‌الاول ۱۳۹٦ ه .ق، هشت +۳۱۵ ص.

Marfat.com

در آغاز، پیشگفتاری از یکی از دانشمندان حوزهٔ علمیّهٔ قم راجع به کتاب و کتابخانه، و کتابخانهٔ مدرسهٔ فیضیه و فهرست آن است.

این مجلد، تنها شامل نسخ خطی عربی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۳۰۱-۳۱۵).

مجلد دوم (از فهرست رضا استادی)

تألیف رضا استادی، چاپخانهٔ مهر قم، رجب ۱۳۹٦ ه .ق، ۱۲۰+۲۰۸ ص.

بخش اول: نسخ خطی ترکی و فارسی (۳-۱۱۲).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۱۱۳-۱۲۰).

بخش دوم: مجموعه‌ها (۱-۱۷٦).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۱۷۷-۱۹۸).

۲. فهرست نسخ بهجای مانده از مجلد اول و بخش دوم از مجلد دوم (۱۹۹).

۳. اعتذارنامه (۲۰۰-۲۰۱).

٤. فهرست مدارك و مراجع (۲۰۲-۳۰۳).

۵. درستنامه (۲۰٤-۲۰۷).

٦. سپاسگزاری (۲۰۸).

فهرست کتب کتابخانهٔ مبارکهٔ آستان قدس رضوی، و فهرست کتب خطی کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی

آنچه از قراین و شواهد و نصوصی که در وقفنامه‌های مرقوم در پشت برخی از مصاحف شریفه و کتب قدیمه برمی‌آید این است که سبب تشکیل این کتابخانه در آغاز، قرآنهایی بوده که بر روضهٔ مطهرهٔ رضوی (ع) وقف شده است. با مرور زمان

Marfat.com

تعداد این قرآنها فزونی یافته و کتابهای دیگری از قبیل کتب حدیث و تفسیر هم بر آنها افزوده شده است. در اواخر سدهٔ دهم هجری، کتابخانهٔ دارای کتابهای بسیار و گرانبهایی بوده است. این کتابخانهٔ اولین کتابخانه‌ای است که در ایران به نشر فهرست اقدام کرده است. نخستین فهرست، در زمان نیابت تولیت میرزا سعیدخان انصاری، تدوین و ذیل جلد دوم *مطلع الشمس* چاپ شد. دومین مجلد این فهرست به دستور محمد ولیخان اسدی ـ نیابت تولیت وقت ــ در ۱۳۰۵ ه . ش، منتشر شد. مجلد اول، در چاپ دوم، توسط سیدعلی اردلان جوان: تحقیق و بازنگاری شده است.

تاکنون یازده جلد از این فهرست منتشر شده است.

مجلد اول (چاپ اول)

تألیف افسر، شیخ محمد خالصی، مرتضی قلیخان نائینی، حاج عمادالمحققین واعظ تهرانی معروف به «عماد فهرستی»، میرزا علی‌اکبری شهیدی ثقةالاسلام، و اوکتائی؛ چاپخانهٔ نوبهار، تیر ۱۳۰۵ ه .ش، ۹۶+۲٤+ ۵۲+۷٦+۱۲+ ۱۰۸ +۳۲+ ۲۲ ص.، رحلی.

در آغاز، پیشگفتاری از اوکتائی ــ رئیس وقت کتابخانهٔ آستانهٔ مقدسه ــ در مورد آستانهٔ مقدسه و کتابخانهٔ آن، و مقدمه‌ای دربارهٔ علم الهی و... است.

این مجلد، شامل کتب خطی و چاپی، به این ترتیب است: □ کتب خطی حکمت و کلام و تصوف (۱۲-۹۵) □ کتب چاپی حکمت و کلام و تصوف (۱-۲۳) □ کتب خطی منطق (۱-۵۰) □ کتب خطی تفسیر (۱-٤۷) □ کتب چاپی تفسیر (۱-۹) □ کتب خطی اخبار (۱-۱۰۵) □ کتب چاپی اخبار (۱-۳۲).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. غلطنامه (۱-۲۱).

مجلد اول (چاپ دوم، ویرایش دوم)

تحقیق و بازنگاری سیدعلی اردلان جوان، انتشارات کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی(ع)، شمارهٔ ۱۲، بهمن ۱۳٦۵ ه .ش، ۷٤۸ ص.، وزیری.

در آغاز، بعد از تقدیم کتاب به مناسبت نهمین سالگرد انقلاب اسلامی ایران، مقدمه‌ای از ر.ع. شاکری ــ سرپرست کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس ــ در مورد تجدیدچاپ این مجلد، و پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ ویرایش دوم کتاب، و توضیحاتی راجع به علائم اختصاری این فهرست است.

این مجلد، شامل نسخ خطی به این ترتیب است: □ حکمت و کلام و عرفان (۲۵-۲۵٤) □ منطق (۲۵۷-۳۹۷) □ تفسیر (٤۰۱-۵۹۹).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. ۸۸ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۶۰۳-۶۹۰).

۲. فهرست کتب معرفی شده (۶۹۳-۷۰۱).

۳. فهرست مؤلفان (۷۰۲-۷۰۹).

٤. فهرست کتابهای متفرقه (۷۱۰-۷۲۰).

۵. فهرست نام اشخاص (۷۲۱-۷۳۷).

٦. فهرست فرقه‌ها و مذهبها و سلسله‌ها و طایفه‌ها و مکتبها (۷۳۸-۷۳۹).

۷. فهرست نام کاتبان (۷٤۰-۷٤٤).

۸. فهرست نام واقفان (۷٤۵-۷٤۷).

۹. درستنامه (۷٤۸).

مجلد دوم

تألیف اوکتائی، چاپخانهٔ طوس، تیر ۱۳۰۵ ه .ش، ۳۹۲ ص.، رحلی.

موضوعات کتاب به ترتیب عبارتند از: □ کتب خطی فقه (۲-۱٤٤) □ کتب چاپی فقه (۱٤۵-۱۸۲) □ کتب خطی اصول فقه (۱۸۵-۲۱۵) □ کتب چاپی اصول فقه (۲۱۷-۲۲٤) □ کتب خطی تجوید (۲۲۵-۲۳۷) □ کتب خطی ادعیه (۲٤۱-۳۰۰) □ کتب چاپی اخلاق و مواعظ (۳٤۹-۳۵۲) □ کتب خطی رجال و انساب (۳۵۳-۳٦۲) □ کتب خطی لغت (۳٦۵-۳۸٤) □ کتب چاپی لغت (۳۸۵-۳۹۱).

ترتیب معرفی: شمارهٔ مسلسل (کلی و موضوعی)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد سوم

تألیف اوکتائی!، چاپخانهٔ طوس، تیر ۱۳۰۵ ه .ش، ٦۳۸ ص.، رحلی.

موضوعات کتاب به‌ترتیب عبارتند از: □ کتب خطی صرف و نحو (۲-٤۱) □ کتب چاپی صرف و نحو (٤۵-۵۱) □ کتب خطی معانی و بیان (۵۳-٦٦) □ کتب چاپی معانی و بیان (٦۹-۷۰) □ کتب خطی تاریخ و افسانه (۷۳-۱۰۵) □ کتب چاپی تاریخ و افسانه (۱۰۹-۱۵۵) □ کتب خطی ادبیات (۱۵۷-۲۰۰) □ کتب چاپی ادبیات (۲۰۱-۲۳۷) □ کتب خطی طب (۲٤۱-۲۹۰) □ کتب چاپی طب (۲۹۱-۲۹۸) □ کتب خطی ریاضی (۲۹۹-۳۵۹) □ کتب چاپی ریاضی (۳٦۳-۳٦۸).

ترتیب معرفی: شمارهٔ مسلسل (کلی و موضوعی)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

مجلد چهارم

تألیف اوکتائی! چاپخانهٔ طوس، اسفند ۱۳۲۵ ه .ش، ۲۰+ ٥٤٤ ص، رحلی.

در آغاز، پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، مقدمه‌ای از آقای اوکتائی ــ رئیس وقت کتابخانهٔ آستان قدس رضوی (ع) ــ با عناوین «تاریخ کتابخانه»، «جایگاه کتابخانه»، «واقفین عمده»، «کتابداران کتابخانه»، و «فهرست کتابخانه» ــ مورخ ۲۱ اسفند ۱۳۲۵ ه . ش است.

موضوعات کتاب به‌ترتیب عبارتند از: □ کتب خطی حکمت و کلام و فلسفه (۱-۲۷۳) □ کتب چاپی حکمت و کلام و فلسفه (۲۷۳-۳٦٥) □ کتب خطی منطق (۳٦٦-۳۹۳) □ کتب چاپی منطق (۳۹۳-٤۰۰) □ کتب خطی تفسیر (٤۰۱-٤٦۱) □ کتب چاپی تفسیر (٤٦۲-٥۰٤).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ عمومی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (٥۰٥-٥۲۷).

۲. فهرست اسامی مؤلفین (٥۲۸-٥٤۲)

۳. غلطنامه (٥٤۲-٥٤٤).

مجلد پنجم

تألیف اوکتائی، چاپخانهٔ طوس، ۱۳۲۹ ه .ش، ۸+٦۸٤ ص، رحلی.

در آغاز، تصویری از ضریح مطهر حضرت ثامن‌الحجج (علیه الصلوة والسلام)، تصویری از اطاق نفایس کتابخانهٔ آستان قدس، پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، اسامی چند تن از واقفین عمده، مطلبی از آقای اوکتائی ــ رئیس وقت کتابخانه ــ با عنوان «پوزش و خواهش» ــ مورخ ۲۱ آذر ۱۳۲۹ ه .ش ــ، تصویری از گنجینهٔ کتب خطی کتابخانهٔ آستان قدس، و تصویری از گنجینهٔ کتب چاپی کتابخانه، است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ کتب خطی اخبار (۳-۲۱۳) □ کتب چاپی اخبار (۲۱٤-۳٥۱) □ کتب خطی فقه (۳٥۲-٥۳۱) □ کتب چاپی فقه (٥۳۲-٦۳۹).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ عمومی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (٦٤۰-٦٦۱).

۲. فهرست اسامی مؤلفین (٦٦۲-٦۷٦).

۳. مستدرك (٦۷٦-٦۷۸).

Marfat.com

٤. غلطنامه (٦٧٨-٦٨٤).

مجلد ششم

تألیف اوکتائی!، چاپخانهٔ طوس، ١٣٤٤ ﻫ .ش، ١٠+٧٣٥ ص.، رحلی.

در آغاز، پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، مقدمه‌ای از اوکتائی ــ رئیس وقت کتابخانه ــ شامل اسامی عده‌ای از واقفین عمده و... ــ مورخ ٢٩ اسفند ١٣٤٣ ﻫ .ش ــ است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ کتب خطی اصول فقه (١-٩٩) □ کتب چاپی اصول فقه (١٠٠-١٥٥) □ کتب خطی تجوید و قراءات (١٥٦-١٨٨) □ کتب چاپی تجوید و قراءات (١٨٩-١٩٨) □ کتب خطی ادعیه و مزار (١٩٩-٣٠٢) □ کتب چاپی ادعیه و مزار (٣٠٣-٣٦٥) □ کتب خطی اخلاق (٣٦٦-٤٨٥) □ کتب چاپی اخلاق (٤٨٦-٥٨٣) □ کتب خطی رجال و انساب و درایه (٥٨٤-٦٣٢) □ کتب چاپی رجال و انساب و درایه (٦٣٣-٦٨٧).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست اسامی کتب (٦٨٨-٧١١).

٢. فهرست اسامی مؤلفین (٧١٢-٧٢٨).

٣. مستدرك (٧٢٩).

٤. صوابنامه (٧٣٠-٧٣٥).

مجلد هفتم، بخش اول

تألیف احمد گلچین معانی، انتشارات ادارهٔ کتابخانه، چاپخانهٔ طوس، ١٣٤٦ ﻫ .ش، ٥٢٨ ص.، وزیری.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ تاریخ و تذکره و افسانه و سفرنامه (٢-١٨٣) □ ادبیات شامل دیوان، کلیات، مثنوی، جنگ، سفینهٔ نظم و نثر، ترسل و منشآت، خطب و مواعظ، عروض، بدیع، قافیه، معما، کشکول، امثال، مقامه، اخلاق، آداب، و خط (١٨٧-٥٢٨).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ عمومی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد هفتم، بخش دوم

تألیف احمد گلچین معانی، انتشارات ادارهٔ کتابخانه، چاپخانهٔ طوس، ١٣٤٦ ﻫ .ش، ٤٨٨ (٥٢٩-١٠١٦) + ٧٢ ص.، وزیری.

این بخش، ادامهٔ بخش اول، شامل کتب خطی ادبیات است.

Marfat.com

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهٔ عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۸۹۹-۹۱۸).

۲. فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبایل (۹۱۹-۹۸۳).

۳. فهرست کتب متفرقه (۹۸٤-۱۰۰۹).

٤. فهرست اماکن و اعلام جغرافیایی (۱۰۰۹-۱۰۱۵).

۵. صوابنامه (۱۰۱٦).

٦. سی‌وشش تصویر از برخی نسخ معرفی شده در این فهرست.

مجلد هشتم

تألیف احمد گلچین معانی، سازمان امور فرهنگی و کتابخانه‌ها، شمارهٔ ٦، ۱۳۵۰ ه .ش، ٦+٥٣٦+٤٢ ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از حسن زاهدی ــ نیابت تولیت و استاندار خراسان ــ در ارتباط با چاپ این مجلد، و مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ ۲۰ مهر ۱۳۵۰ ه .ش ــ دربارهٔ برخی اختصاصات کتاب است.

کتاب در دو بخش است: □ ریاضیات (۳-٤٥٥) □ مسالك و ممالك (٤٥٩-٤٨٣).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهٔ عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. استدراك (٤٨٤).

۲. فهرست اسامی کتب (٤٨٧-۵۰۳).

۳. فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبایل (۵۰٤-۵۲۹).

٤. فهرست اماکن (۵۳۰-۵۳۳).

۵. غلطنامه (۵۳۵-۵۳٦).

٦. ٤١ تصویر از نسخ معرفی‌شده.

مجلد نهم

تألیف نجیب مایل هروی و سیدعلی اردلان، انتشارات کتابخانهٔ آستان قدس رضوی، شمارهٔ ۷، چاپ و صحافی

Marfat.com

چاپخانهٔ دانشگاه مشهد، شهریور ۱۳٦۱ ه .ش، ۱۲+٤۲۰+٤۰ ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از شاکری ــ سرپرست وقت کتابخانهٔ آستان قدس رضوی ــ در کیفیت تهیهٔ این مجلد از فهرست، و مقدمه‌ای از مؤلفین دربارهٔ برخی امتیازات و خصوصیات کتاب است.

کتاب در دو بخش است: □ تاریخ، تذکره، افسانه، سفرنامه، و جغرافی (۳-۷۹) □ ادبیات، شامل دیوانها، کلیات، مثنویات، جنگ و سفینه، منشآت و مکاتیب، دستورزبان، قافیه، و معمی (۸۲-۳۷۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهٔ عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (۳۷۳-۳۸۱).

۲. فهرست کتب متفرقه (۳۸۲-۳۸۷).

۳. فهرست نام اشخاص و جایها (۳۸۸-٤۱۳).

٤. فهرست فرق و طوایف (٤۱٤-٤۱۵).

۵. فهرست واقفان و مُذهّبان و کاتبان (٤۱٦-٤۱۹).

٦. استدراك (٤۱۹).

۷. تعداد ۳۸ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده.

مجلد دهم

تألیف غلامعلی عرفانیان، انتشارات کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی، چاپخانهٔ خراسان، ۱۳٦۲ ه .ش، ۱۲+۳۱٦ + ۳۲ ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از ر.ع. شاکری ــ سرپرست وقت کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی ــ در اهمیت فهرست‌نگاری، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ برخی اختصاصات این مجلد و تشکر از دست‌اندرکاران آن، و یك صفحه فهرست رموز و اختصارات فهرست است.

این مجلد، باقیماندهٔ کتب خطی ریاضیات از مجلد هشتم است، شامل احکام، اختیارات، اسطرلاب، اوزان و مقادیر، تقویم، جبر و مقابله، جفر، حساب، زیج، معرفت سمت قبله، و هندسه و هیئت.

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهٔ عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

اضافات:

۱. تکملهٔ حواشی (۲۸۲-۲۸٤).

۲. فهرست اسماءِ اشخاص (۲۸۷-۳۰۱).

۳. فهرست اسماءِ بلاد و اماکن (۳۰۲-۳۰٤).

٤. فهرست اسامی کتب و رسالات و مجلات (۳۰۵-۳۱۵).

۵. غلطنامه (۳۱٦).

٦. سی تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده.

مجلد یازدهم

تألیف مهدی ولائی، انتشارات ادارهٔ امور فرهنگی، چاپخانهٔ دانشگاه مشهد، بهمن ۱۳٦٤ ه .ش، ۱۲+۷۹٤ ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از ر.ع. شاکری ــ سرپرست وقت کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی ــ در مورد انتشار این مجلد ــ مورخ ۱٤ بهمن ۱۳٦٤ ه .ش ــ، یادداشتی از مؤلف در ارتباط با فهرست‌نویسی و بویژه فهرست حاضر، و نام عده‌ای از واقفین عمده است.

موضوعات کتاب، به ترتیب عبارتند از: □ حکمت و کلام و عرفان و عقاید (۱-٤۲۹) □ منطق (٤۳۳-۵۰۷) □ تفسیر (۵۱۱-۷۰۱).

ترتیب معرفی: شمارهٔ موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهٔ عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۷۰۵-۷۲۰).

۲. فهرست مؤلفین (۷۲۱-۷۳۲).

۳. تعداد ۵۹ تصویر از برخی نسخ مرغوب معرفی‌شده (۷۳٤-۷۹۰).

٤. استدراک و تصحیح (۷۹۱).

۵. غلطنامه (۷۹۲-۷۹۳).

Marfat.com

کتابخانه‌های قم: استادی، حجتیه

نسخه‌های خطی کتابخانه‌های قم

۱. یکصد و شصت نسخه از یك کتابخانهٔ شخصی (رضا استادی)

تألیف رضا استادی، چاپخانهٔ مهر (قم)، تابستان ۱۳۵٤ ه . ش، ۸۰ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف ــ صاحب کتابخانه ــ در ارتباط با کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شهرستان قم است.

فهرست در سه بخش است: □عربی (۵-٤۳) □ فارسی (٤٤-۵۳) مجموعه‌ها (۵٤-۷۲).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۷۳-۷۹).

۲. چند تذکر و غلطنامه (۸۰).

۲. کتابخانهٔ مدرسهٔ حجتیهٔ قم

تألیف رضا استادی، چاپخانهٔ مهر (قم)، تابستان ۱۳۵٤ ه . ش، ٤+۱۳۵ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف، مورخ شعبان ۱۳۹۵ ه .ق، پیرامون مؤسس مدرسه و کتابخانهٔ آن ــ مرحوم آیةالله‌العظمی سیدمحمد حجت کوه‌کمری ــ است.

فهرست در چهار بخش است: □ فارسی (۱-۳۱) □عربی (۳۲-۹۷) □ ترکی (۹۸-۹۹) □ مجموعه‌ها (۱۰۰-۱۲٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی (در سه بخش اول)؛ شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی (در بخش چهارم).

نسخ متعدد از یك کتاب، ذیل یك کتابشناسی قرار دارد.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در سه بخش اول)؛ براساس شمارهٔ راهنما، به‌طور نامسلسل (در بخش چهارم).

اضافات:

۱. یادداشتها (۱۲۷-۱۲۸).

۲. فهرست الفبایی مجموعه‌ها (۱۲۹-۱۳٤).

۳. برخی از آثار چاپ شدهٔ نگارنده (۱۳۵).

Marfat.com

گلپایگانی ـ قم

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ عمومی حضرت آیة‌الله العظمی گلپایگانی

این کتابخانه در سال ۱۳٥٤ هـ .ش، توسط سیداحمد حسینی و به دستور آیة‌الله العظمی آقای حاج سیدمحمدرضا گلپایگانی، در مدرسهٔ علمیه‌ای که ایشان تأسیس نموده‌اند، برای استفادهٔ طلاّب آنجا، دایر گردید.

مجلد اول

نگارش سیداحمد حسینی، چاپ خیام (قم)، ۱۳٥۷ هـ .ش، ۳۷٦ + ۱۱۰ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در مورد تأسیس و چگونگی تهیهٔ فهرست این کتابخانه و برخی اختصاصات مربوط به آن است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱ـ٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتب (۳۰۱-۳٤٦).

۲. فهرست موضوعی کتب (۳٤۷-۳٦۱).

۳. فهرست مؤلفان (۳٦۲-۳۷٥).

٤. ۱۰۹ تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۱۰۹ ص.).

مجلد دوم

تألیف رضا استادی، چاپ مهر (قم)، ۳۰٤ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۱۲٥۰ نسخه(از شمارهٔ ٤۰۱-۱٦٥۰).

کتاب در دو بخش است: □ نسخ خطی غیر مجموعه (۳-۱۹٥) □ مجموعه‌ها (۱۹۸-۲٦۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی (در بخش اول)؛ شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (در بخش دوم).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (در بخش اول)؛ شمارهٔ راهنما، به‌طور نامسلسل (در بخش دوم).

* در صفحات ۱۹٦-۱۹۷ هشت نسخهٔ باقیمانده از بخش اول معرفی شده است.

اضافات:

۱. تعدادی شمارهٔ راهنما مربوط به نسخه‌هایی که به‌دلیل مقدورنبودن ذکر آنها به‌عنوان کتاب یا رساله یا تألیف، در فهرست، معرفی نشده‌اند (۲۷۰-۲۷۱).

۲. * معرفی قرآنهای این کتابخانه (۲۷۲).

۳. فهرست الفبایی نسخه‌ها (۲۷۳-۲۹۷).

Marfat.com

٤. چند نکته (۲۹۸-۲۹۹).
٥. درستنامه (۳۰۰-۳۰۱).
٦. فهرست آثار چاپ‌شدهٔ نگارنده (۳۰۲).
۷. کتابهایی که با مقدمه و تصحیح و تخریج نگارنده چاپ شده (۳۰۳).

مجلد سوم

تألیف رضا استادی، چاپ مهر (قم)، ۲۸۷ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف راجع به تعداد نسخ معرفی‌شده، در هریك از سه مجلد فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۷۵۰ نسخه (از شمارهٔ ۱٦٥۱-۲٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نسخه‌ها به‌ترتیب الفبایی (۲٤۷-۲۸۱).
۲. غلطنامه (۲۸۲-۲۸٤).
۳. فهرستهایی که تاکنون برای نسخه‌های خطی کتابخانه‌های قم تهیه و چاپ شده (۲۸٥-۲۸٦).
٤. فهرستهایی که باید تهیه و چاپ شود (۲۸۷).

گوهرشاد ـ مشهد

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ جامع گوهرشاد ـ مشهد

این کتابخانه، توسط حاج سیدسعید طباطبایی اصفهانی، در سال ۱۳۳۲ ه .ش، با اهداء نزدیك به ۲۰۰۰ جلد نسخهٔ خطی و ۳۰۰۰ جلد کتاب چاپی، تأسیس شد.

مجلد اول

تألیف محمود فاضل، انتشارات کتابخانهٔ جامع گوهرشاد، چاپ و صحافی مؤسسهٔ چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی، بهمن ۱۳٦۳ ه .ش، هشت +٤۹٥ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از طرف ادارهٔ اوقاف ناحیهٔ ۲ شهرستان مشهد، مورخ بهمن ۱۳٦۳ ه .ش، دربارهٔ اهتمام ادارهٔ کل اوقاف خراسان در انتشار کتب باارزش اسلامی، و مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تأسیس و بازگشایی و تنظیم کتابخانه است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱-٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

رسائل و کتب مختلف مجموعه‌ها تفکیك نشده‌اند.

Marfat.com

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (۳۳۱-۳٤۱).
۲. فهرست مؤلفین (۳٤۳-۳٥۰).
۳. فهرست موضوعی کتابها (۳٥۱-۳٦۰).
٤. فهرست نسخ به خط مؤلف (۳٦۱).
٥. فهرست نسخه‌ها بر حسب تاریخ تحریر (۳٦۳-۳۷۸).
٦. نقش مُهرها (۳۷۹-۳۸٥).
۷. فهرست کاتبین نسخه‌ها (۳۸۷-۳۹۱).
۸. فهرست مالکین نسخه‌ها (۳۹۳-۳۹٥).
۹. فهرست اماکن (۳۹۷-۳۹۸).
۱۰. چند یادداشت (۳۹۹).
۱۱. تشکر (٤۰۰).
۱۲. تعداد ۹٦ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده (٤۰۱-٤۹٦).

مجلد دوم

تألیف محمود فاضل، انتشارات کتابخانهٔ جامع گوهرشاد، چاپ و صحافی مؤسسهٔ چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی، بهمن ۱۳٦٥ هـ .ش، ٥۸۲ ص (٤۹۷-۱۰۷۸).

در آغاز، پیشگفتار ادارهٔ اوقاف ــ که در مجلد اول هم بود ــ و مقدمه‌ای از آقای احمد احمدی بیرجندی ــ سرپرست کتابخانه ــ در مورد تهیهٔ این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ٤۰۱-۸۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. چند یادداشت (۹۱۲).
۲. فهرست کتب معرفی‌شده (۹۱۳-۹۳۰).
۳. فهرست مؤلفین (۹۳۱-۹٤۰).
٤. فهرست کتب برحسب موضوع (۹٤۱-۹٥۷).
٥. فهرست نسخه‌هایی که به خط مؤلف است (۹٥۸).
٦. فهرست نسخه‌ها برحسب تاریخ تحریر (۹٥۹-۹۷٦).
۷. نقش مُهرها (۹۷۷-۹۸۳).
۸. فهرست کاتبین نسخه‌ها (۹۸٤-۹۸۸).

Marfat.com

۹. فهرست مالکین نسخه‌ها (۹۸۹-۹۹۰).
۱۰. فهرست اماکن (۹۹۱-۹۹۲).
۱۱. تعداد ۸٦ تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۹۹۳-۱۰۷۸).

سنا ـ تهران = شورای اسلامی ۲

فهرست کتب خطی کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی ۲ = «سنای سابق»

فهرست، مربوط به آن تعداد از کتب خطی کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی است که به مجلس سنای سابق ــ که کتابخانهٔ آن توسط مهندس شریف‌امامی تاسیس شد ــ تعلق داشته است. قبلاً در سه نوبت (سالهای ۱۳٤۰ و ۱۳٤۸ و ۱۳۵۳ هـ .ش) فهرستهایی از نسخ خطی این کتابخانه، در دفتر دوم و ششم و هفتم نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، چاپ شد ولی با افزایش نسخه‌های خطی کتابخانه، فهرستهای مستقلی برای آنها تدوین شد.

مجلد اول

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه و بهاءالدین علمی انواری، ۲+٤۱۲+ ۱۲٦+ ۲٤ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای در کیفیت تهیه و تنظیم این فهرست است.
تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٦۵۰ نسخه (از شمارهٔ ۱-٦۵۰).
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ ثبت، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
رسائل و کتب مربوط به مجموعه تفکیک نشده‌اند.
اضافات:
۱. فهرست نام کتب (۳-٤۰).
۲. فهرست اماکن (٤۱-٤٤).
۳. فهرست کاتبان و نویسندگان (٤۵-۵۱).
٤. فهرست موضوعی نسخه‌ها (۵۲-۵٦).
۵. فهرست مؤلفین (۵۷-۷۵).
٦. فهرست اشخاص (۷٦-۱۲٦).
۷. * تعداد ۲٤ نسخهٔ خطی (۲٤ ص).

مجلد دوم

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه و بهاءالدین علمی انواری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی، چاپخانهٔ مجلس، آبان ۱۳۵۹ هـ .ش، ٦+۵۲۰ ص.
در آغاز، پیشگفتاری از آقای علی‌اکبر ولایتی ــ کارپرداز مجلس ــ دربارهٔ بهره‌گیری از فرهنگ و تمدن گذشتگان و اهمیت فهرست‌نویسی در این راستا، مقدمه‌ای از آقای عبدالحسین حائری در لزوم آشنایی مسلمانان با

Marfat.com

آثار و افکار دانشمندان مسلمان و نیز لزوم تجدیدنظر در کار کتاب‌شناسی و فهرست‌نگاری ــ مورخ مرداد ۱۳۵۹ ه .ش ــ و دیباچه‌ای در چگونگی تهیه این فهرست ــ مورخ اسفند ۱۳۵۸ ه .ش ــ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۸٦۸ نسخه (از شمارهٔ ٦۵۰-۱۵۱۸).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ ثبت، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

رسائل و کتب مربوط به یك مجموعه تفکیك نشده‌اند.

اضافات:

۱. فهرست نام کتب، همراه با شمارهٔ راهنما (۳۱٤-۳٤٦).

۲. فهرست نام مؤلفان، همراه با شمارهٔ صفحه (۳٤۷-۳۵۹).

۳. فهرست اعلام، همراه با شمارهٔ صفحه (۳٦۰-٤۱۹).

٤. فهارس استدراك و اصلاح‌شدهٔ مجلد اول با قید شمارهٔ کتاب، شامل:

I فهرست نام کتب (٤۲۱-٤٤۸).

II. فهرست اعلام (٤۷۰-۵۰٦).

III. فهرست اماکن (۵۰۷-۵۱۰).

۵. تصحیح اغلاط مجلد دوم (۵۱۱-۵۲۰).

مجلس = شورای اسلامی ۱

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مجلس شورای ملّی = شورای اسلامی ۱

فهرست کتابخانهٔ مجلس شورای ملّی (سابق = شورای اسلامی ۱) تاکنون در ۲۱ جلد و حدود ٦۰۰۰ صفحه تهیه شده است. هنگام طبع و انتشار نخستین مجلد (اسفند ۱۳۰۵)، این کتابخانه دارای حدود ۳۵۰۰ جلد کتاب بود که تنها ۲۱٦ مجلد آن را نسخ خطی تشکیل می‌داد؛ ولی اکنون تعداد قابل توجهی کتب چاپی و خطی در این کتابخانه است، و در شمار مهمترین کتابخانه‌های ایران (ملك، آستان قدس، مرکزی دانشگاه، و...) می‌باشد.

مجلد اول

مجلد اول و مجلد دوم در یك کتاب چاپ و صحافی شده است.

تألیف یوسف اعتصامی (اعتصام‌الملك)، چاپخانهٔ مجلس شورای ملّی، ۱۳۰۵ ه .ش، ۷+۳٦٤ ص.

در آغاز، موضوعات فهرست، و مقدمه‌ای در تعریف و بیان اقسام فهرست‌نگاری ــ مورخ ۲۵ اسفند ۱۳۰۵ ه .ش ــ است.

مجلد اول در سه بخش است:

□ کتب خطی، شماره‌های ۱ تا ۲۱٦ (۲-٦۵).

Marfat.com

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی، و براساس شمارهٔ راهنما.

□ کتب چاپی، شماره‌های ۲۱۷ تا ۹۳۱ (۶۸-۱۷۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، تاریخ چاپ، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی، و براساس شمارهٔ راهنما.

□ کتب السنهٔ خارجی، شماره‌های ۹۳۲ تا ۱۸۲۸ (۱۷۶-۳۱۷).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نام مصنف، نام کتاب، کتابشناسی، و محل و تاریخ طبع.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی، و براساس شمارهٔ راهنما.

در قسمت مربوط به کتب فرانسوی، ترتیب موضوعی نیز اتخاذ شده است.

اضافات:

۱. معرفی تعدادی از تصاویر تحت عنوان آلبومها (۳۱۸).

۲. فهرست مصنفات (۳۱۹-۳۳۶).

۳. فهرست اسامی مصنفین، شعرا، مترجمین، جریده‌نگاران، مستشرقین، و اشخاصی که به طبع و تصحیح کتب اهتمام نموده‌اند (۳۳۷-۳۵۲).

٤. فهرست (لاتینی) اسامی مؤلفین اروپایی (۳۵۳-۳۶۳).

٥. تصحیح اغلاط (۳٦٤).

مجلد دوم

مجلد اول و مجلد دوم در یك كتاب چاپ و صحافی شده است.

تألیف یوسف اعتصامی (اعتصام‌الملك)، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳۱۱ ه .ش، ۵۳۹ ص.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف دربارهٔ افزایش کتب این کتابخانه ــ مورخ بهمن ۱۳۱۱ ه .ش ــ، و فهرست موضوعات است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ مصاحف (۱-٦) □ ادعیه و اذکار (٦-۱۰) □ احادیث و اخبار (۱۰-۱۷) □ فقه (۱۷-۲۳) □ تفسیر (۲٤-٤۰) □ کلام (٤۱-۵۰) □ حکمت و فلسفه (۵۱-۷۸) □ ریاضی و نجوم و هندسه (۷۹-۱۲۱) □ تاریخ (۱۲۱-۱۵٦) □ ادبیات (۱۵۷-۱۸۱) □ صرف و نحو و معانی و بیان (۱۸۲-۱۸۷) □دواوین و تذکره‌ها (۱۸۸-۲۷۰) □لغت (۲۷۱-۲۸٦) □ طب (۲۸٦-۳۱۳) □ سیَر و مناقب و تراجم احوال (۳۱۳-۳۳۲) □اخلاق و نصایح و مواعظ (۳۳۲-۳٤۹) □ مجامیع (۳٤۹-٤۱۲) □ عرفان و تصوف (٤۱۲-٤۲۷) □ حکایات (٤۲۸-٤۳٦) □ جغرافیا (٤۳٦-٤٤۰) □ سفرنامه (٤٤۱-٤٤٦) □ معرفة الأحجار و حیوان‌شناسی (٤٤٦-٤۵۱) □ ردود (٤۵۲-٤۵٤) □ صناعت (٤۵٤-٤٦۸) □ مرقعات (٤٦۹-٤۷۳) □ کتب مختلفه (٤۷۳-٤۹٤).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (٤٩٦-٥٠٨).

۲. فهرست اعلام (٥٠٩-٥٣٩).

۳. غلطنامه (٥٣٩).

مجلد سوم

تألیف ابن یوسف شیرازی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملّی، ۱۳۱۸ ه .ش، ۱۱+۸۱٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از ابراهیم شریفی دربارهٔ ارزش و اهمیت فهرست‌نگاری، بیانی اجمالی از آقای فروغی دربارهٔ کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، مقدمه‌ای از مؤلف راجع به تهیه این فهرست ــ مورخ دی ۱۳۲۰ ه .ش ــ و ارائهٔ مآخذی که مورداستفاده قرار گرفته‌اند، غلطنامه، و فهرست مندرجات است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ تفاسیر و کتب راجعهٔ به قرآن کریم (۲-٤۲) □ ادعیه و اذکار (٤۲-٥٦) □احادیث و اخبار (٥٦-٦٤) □ فقه (٦٥-۷۸) □ لغت (۷۸-۱۲۲) □ بدیع و عروض و قافیه و نحو و صرف و معما و لغز (۱۲۳-۱۳۸) □ اشعار و تذکره‌ها و دیوانها (۱۳۸-۷۰۸).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ دفتر، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. فهرست اماکن (۷۰۹-۷۱٦).

۲. فهرست کتب متفرقه (۷۱۷-۷۳۱).

۳. رموز به‌کار رفته در فهرست اعلام (۷۳۲).

٤. فهرست اعلام (۷۳۳-۷۹۰).

٥. فهرست کتب معرفی‌شده (۷۹۱-۸۱٤).

٦. تشکرنامه (۸۱٤).

مجلد چهارم

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳۳٥ ه .ش، ۷+٤۷۹ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از حکیمی (حکیم الملك) ــ رئیس شورای عالی کتابخانه ــ در مورد افزایش کتب موجود در این کتابخانه، مقدمهٔ مؤلف و جدول برخی از کتابهای مورد استفادهٔ او، فهرست مندرجات، و تذکری دربارهٔ شمارهٔ راهنما است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □کتب راجعهٔ به قرآن (۲-۱۹) □ خطب و کلمات قصار (۱۹-۲۳) □ ادعیه و اذکار (۲۳-۳٦) □ احادیث و اخبار (۳۷-٥۳) □ اخلاق و مواعظ (٥۳-٥۹) □ فقه (٥۹-۱۰۲) □ اصول فقه

Marfat.com

(۱۰۲-۱۲۰) □ کلام و اصول اعتقـاد (۱۲۰-۱٤۲) □ فلسـفه و عرفـان و سـلوك (۱٤۲-۲۱٦) □منطق (۲۱٦-۲۱۹) □هیئت و نجوم و ریاضیات (۲۱۹-۲۳٦) طـب و طبیعیات (۲۳٦-۲۹۱) □ فـرهنگها و لغـات (۲۹۱-۲۹٦) □ادب الکـاتب (۲۹٦-۲۹۹) □ درایه و علم الحـدیث (۲۹۹-۳۰۰) □ تاریخ و سـیره و رجـال (۳۰۰-۳۲٤) □ نحو و صرف و معـانی و بیان و بدیع (۳۲٤-۳٦٥) □ کتب شـعر و ادبیات (۳٦٥-٤۰٥) □ آداب بحث و مناظره (٤۰٥-٤۱۱) □ کتب متفرقه (٤۱۱-٤۲۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع، و براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (٤۲٤-٤۳۱).

۲. فهرست کتب متفرقه (٤۳۲-٤٤٦).

۳. فهرست اماکن (٤٤۷-٤٥۰).

٤. فهرست اعلام (٤٥۱-٤۷٤).

٥. تصحیح اغلاط (٤۷٥-٤۷۹).

مجلد پنجم

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخـانهٔ مجلس شـورای ملی، چـاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤٥ هـ .ش، ٦۱۲ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر تقی تفضلی ــ رئیس کتابخانهٔ مجلس شورای ملی ــ راجع به اهمیت این کتابخانه ــ مورخ ۲۳ خرداد ۱۳٤٥ هـ .ش ــ، مقدمه‌ای از مؤلف در خصوصیات این فهرست ــ مورخ ۲٥ خـرداد ۱۳٤٥ هـ . ش ــ، و تصحیح بعضی اغلاط است.

کتاب در دو بخش است: □ کلام و اصول عقاید (۲-۳٤) □ فلسفه و منطق (۳٦-٥۰٦).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع، و براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. * معرفی برخی دیگر از نسخه‌های خطی فلسفه و منطق (٤۸۹-٤۹٥).

۲. * معرفی تعدادی از نسخ خـطی فـارسی مربوط به برخـی از مجموعه‌های مجلد چهـارم، که به دلیل عربی بودن این مجلد، ذکر نشده‌اند (٤۹۷-٥۰٦).

۳. چهارده تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده (٥۰۸-٥۲۱).

٤. فهرست کتب معرفی‌شده به‌ترتیب شمارهٔ راهنما (٥۲۳-٥۳۷).

٥. فهرست نسخ معرفی‌شده به‌ترتیب الفبا (٥۳۹-٥٤٤).

٦. فهرست اعلام (٥٤۷-٦۱۲).

Marfat.com

مجلد ششم

تألیف سعید نفیسی، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤٤ هـ .ش، ۱+۳۳۱ ص.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از آقای دکتر تقی تفضلی ــ رئیس وقت کتابخانهٔ مجلس، مورخ ۲۳ خرداد ۱۳٤٤ هـ .ش ــ است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: □ قرآن (۱-۳) □ کتب راجعهٔ به قرآن (۳-۱۱) □ خطب و کلمات قصار (۱۲-۱۸) □ ادعیه و عبادات (۱۹-۲۹) □ احادیث و اخبار (۳۰-٤۳) □ فقه و اصول فقه (٤۵-٤۸) □ کلام و اصول عقاید وردود (۵۰-۷٦) □ حکمت و فلسفه (۷۹-۸٦) □ منطق (۸۷-۸۸) □ عرفان و تصوف و سیر و سلوك و تاریخ تصوف (۹۰-۹۹) □ ریاضی و نجوم (۱۰۲-۱۲۱) □ علوم غریبه (۱۲٤-۱۲۸) □ طب و طبیعیات (۱۳۰-۱٤۷) □ فرهنگ لغات و دایرةالمعارف (۱۵۰-۱۵۷) □ دیوانها و اشعار (۱٦۰-۱٦٤) □ نحو و صرف و عروض و بدیع و قافیه و موسیقی و چیستان (۱٦٦-۱۷٤) □ متون ادبی و حکایات و پند و اندرز و امثال و اخلاق و آداب و مقامه و کشکول (۱۷٦-۲۰۵) □ منشآت و ترسل نامه‌ها (۲۰۸-۲۲۰) □ تاریخ و سیرت (۲۲۲-۲٦٦) □ سفرنامه‌ها (۲٦۸-۲۷٦).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع، و براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نسخ به ترتیب شمارهٔ راهنما (۲۷۸-۲۸٤).

۲. فهرست الفبایی نسخ (۲۸۵-۲۹۲).

۳. فهرست مراجع و کتبی که ضمن معرفی نسخ از آنها یاد شده (۲۹۳-۲۹۹).

٤. فهرست نامهای اشخاص (۳۰۰-۳۲٤).

۵. فهرست اماکن (۳۲۵-۳۲۹).

٦. فهرست انساب و قبایل (۳۳۰-۳۳۱).

مجلد هفتم: مجموعهٔ اهدائی امام جمعهٔ خویی

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤٦ هـ .ش، ٤+٦٤۳ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از آقای دکتر تقی تفضلی ــ رئیس وقت کتابخانه، مورخ ۳۰ مهر ۱۳٤٦ هـ .ش ــ و مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ آبان ۱۳٤٦ هـ .ش ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

در این مجلد، رسائل و کتب مجموعه‌ها از هم تفکیك شده‌اند، بدین‌ترتیب که بعد از کتابشناسی، چنانچه نسخی مربوط به آن در میان مجموعه‌ها و یا به‌طور مستقل وجود داشته، در ذیل آن آورده شده، و شمارهٔ راهنمای هر

Marfat.com

کدام نیز در ابتداء هریك از نسخه‌ها قرار گرفته است.

اضافات:

۱. تعداد دیگری از نسخ اهدایی امام جمعه خویی (۴۰۳-۴۳۴).
۲. فهرست کتب معرفی‌شده به‌ترتیب شمارهٔ راهنما (۴۳۶-۴۵۹).
۳. فهرست کتب معرفی‌شده به‌ترتیب الفبا (۴۶۱-۴۸۰).
۴. فهرست کتب فارسی و ترکی معرفی شده به ترتیب الفبا (۴۸۲-۴۸۵).
۵. فهرست کتب عربی معرفی شده به‌ترتیب الفبا (۴۸۸-۵۰۴).
۶. فهرست موضوعی کتب معرفی‌شده (۵۰۷-۵۳۹).
۷. فهرست عمومی نامهای کسان، جایها، انساب، و کتابها (۵۴۲-۵۹۳).
۸. هشت تصویر از چند نسخهٔ ممتاز (۵۹۵-۶۰۴).
۹. فهرست اجمالی کتب چاپی امام جمعهٔ خویی (۶۰۷-۶۲۵).
۱۰. چند نکته برای تصحیح این مجلد (۶۲۶-۶۳۹).
۱۱. تعلیقات این مجلد (۶۴۲-۶۴۳).

مجلد هشتم: آثار فارسی منظوم

تألیف فخری راستکار، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳۴۷ ه . ش، ۲+۵۶۴ ص.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف ــ رئیس وقت کتابخانه ــ است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

در این مجلد، مجموعه‌ها تفکیك نشده‌اند.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (۴۷۳-۴۸۴).
۲. فهرست اشخاص (۴۸۵-۵۲۹).
۳. سی‌وچهار تصویر از برخی نسخه‌های خطی (۵۳۱-۵۶۴).

مجلد نهم (بخش اول)

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳۴۶ ه .ش، ۲+۴۵۰+۴۱ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ ۱۳۴۶/۱۱/۲۶ ه . ش ــ است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ ثبت، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (۲-۳٤).

۲. اصلاح اشتباهات و تکمیل نواقص (۳٦-٤۱).

مجلد نهم (بخش دوم)

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤۷ ه .ش، ۲+۵۰۸ ص (ص ٤۵۱-۹۵۸).

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ ۱۳٤۷/۹/۱۲ ه .ش ــ است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده در هر دو بخش برحسب شمارهٔ راهنما (۷۰۷-۷٦۲).

۲. فهرست عمومی نامهای کتب، کسان، جایها، و مدارك (۷٦٤-۹۳۸).

۳. تعلیقات (۹٤۱-۹۵۸).

مجلد دهم (بخش اول)

تألیف عبدالحسین حائری و علامهٔ آوحدی و سیدابراهیم دیباجی، با تجدیدنظر و تحقیق عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۷ ه .ش، ۲+۵۵۵ ص.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت دفتر قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد دهم (بخش دوم)

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤۷ ه .ش، ۳+۵۲۲ ص (ص ۵۵٦- ۱۰۷۷).

در آغاز مقدمهٔ مؤلف ــ مورخ ۱۳٤۷/۹/۲۵ ه .ش ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و شماره ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی‌شده (۱۰۳٦-۱۰۷۷).

مجلد دهم (بخش سوم)

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانه مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٤۸ ه .ش، ٤+۵۹۵ ص (ص ۱۰۸۱- ۱٦۷۵).

Marfat.com

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف ــ مورخ یکم شهریور ۱۳٤۸ ه . ش ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. استدراك (۱٦۱۷-۱٦۲۱).

۲. فهرست نامهای کتب معرفی‌شده (۱٦۲۵-۱٦۷۵).

مجلد دهم (بخش چهارم): مجموعهٔ اهدایی مرحوم میرزا طاهر تنکابنی

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، فروردین ۱۳۵۲ ه .ش، ٥+٥٥٤ (ص ۱٦۷۷-۲۲۳۰).

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در مورد شخصیت اهداکننده کتابها است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ ثبت دفتر قدیم و جدید مجلس، و شمارهٔ کتابخانهٔ تنکابنی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد یازدهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤٥ ه .ش، ٦+٤٦۱ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر تقی تفضلی ــ رئیس کتابخانهٔ مجلس، مورخ ۸ دی ۱۳٤٥ ه . ش ــ، و مقدمه‌ای از ایرج افشار در تدوین این مجلد است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد دوازدهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤٦ ه .ش، ۲+٤۳۹ ص.

در آغاز، دو سطر از دکتر تقی تفضلی ــ رئیس کتابخانهٔ مجلس ــ دربارهٔ انتشار این مجلد است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳۲۲-۳٤۹).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳٥۰-۳٦۷).

۳. تعداد ٦۹ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳۷۱-٤۳۹).

Marfat.com

مجلد سیزدهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤٦ ه .ش، ۲+٤۳۸ ص.

در آغاز، سه سطر از دکتر تقی تفضلی ــ رئیس کتابخانهٔ مجلس ــ دربارهٔ انتشار این مجلد است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳۲۳-۳٤۷)

۲. فهرست نام مؤلفین (۳٤۸-۳٦٥)

۳. تعداد ۷۰ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳٦۹-٤۳۸).

مجلد چهاردهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۷ ه .ش، ۲+٤٤۷ ص.

در آغاز، مطلب کوتاهی دربارهٔ انتشار این مجلد از رئیس کتابخانهٔ مجلس شورای ملی (فخری راستکار) است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳٥٤-۳۸۰).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳۸۱-۳۹٤).

۳. تعداد ۷۱ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳۹۷-٤٦۷).

مجلد پانزدهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۷ ه .ش، ۲+۳۸۷ ص.

در آغاز، بیان کوتاهی از فخری راستکار دربارهٔ این مجلد است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۳٥٥-۳۷٥).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳۷٦-۳۸۷).

Marfat.com

مجلد شانزدهم

نگارش احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۸ ه . ش، ٤+٤۷٦ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از فخری راستکار دربارهٔ انتشار این مجلد، و یادداشتی از ناظرین دربارهٔ مجلدهای ۱۱ تا ۱٦ ــ مورخ ۹ دی ۱۳٤۸ ه .ش ــ است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتب (٤۲۸-٤٥۸).

۲. فهرست نام مؤلفین (٤٥۹-٤۷٦).

مجلد هفدهم

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۸ ه .ش، ۲+٤۲٤ ص.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف دربارهٔ انتشار این مجلد ــ مورخ ۱۳٤۸/۹/۱٦ ه .ش ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب معرفی‌شده (۳۸٦-٤۲٤).

مجلد هجدهم: کتب خطی و چاپی اهدایی رهی معیری

تألیف فخری راستکار، چاپخانهٔ مجلس شورای ملی، ۱۳٤۸ ه ش، ۲٦+۱٦٤ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر تقی تفضلی ــ مورخ ۱٤ مرداد ۱۳٤۷ ه .ش ــ در شرح حال و نقد شعر رهی و عکسی از وی و تصویری از اهدانامهٔ او، و توضیحی از مؤلف در مورد اهداء این کتب به مجلس شورای ملی است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما،کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت (در بخش کتب خطی)؛ نام کتاب، مؤلف، مترجم، تاریخ و محل چاپ، و شمارهٔ راهنما (در بخش کتب چاپی).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما (در کتب خطی)؛ الفبایی در هر موضوع (در کتب چاپی).

اضافات:

۱. چهار تصویر از چهار نسخهٔ خطی (۱٦۱-۱٦٤).

مجلد نوزدهم: کتب ریاضی و طب

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، چاپخانهٔ مجلس، ۱۳٥۰ ه .ش، ۲+٦٤٦ ص.

Marfat.com

در آغاز، پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ ارزش نسخه‌های این کتابخانه و بویژه این مجلد ــ مورخ ۲۱ دی ۱۳۵۰ ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۵۷۷-۶۳۱).

۲. فهرست نام مؤلفین (۶۳۳-۶۴۶).

مجلد بیستم

این مجلد یافته نشد. شاید منتشر نشده است.

مجلد بیست‌ویکم: کتب اهدایی مجید فیروز ناصرالدوله فرمانفرما

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانهٔ مجلس شورای ملی، مرداد ۱۳۵۷ ه .ش، ۴+۴۶۹ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ کتب اهدایی فرمانفرما ــ مورخ ۲۳ مرداد ۱۳۵۷ ه .ش ــ است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

چنانچه نسخه‌های متعددی از یك کتاب وجود داشته، تمام آنها با شمارهٔ راهنمای خود ذیل کتابشناسی مربوطه آمده است.

اضافات:

۱. استدراك در معرفی نسخه‌هایی که در جای خود نیامده (۳۴۹-۳۵۴).

۲. فهرست کتابها و رساله‌های معرفی‌شده (۳۵۷-۳۸۰).

۳. فهرست اشخاص و اعلام جغرافیایی (۳۸۳-۴۴۹).

۴. فهرست کتابهایی که به‌مناسبتی از آنها یاد شده، و نیز اسامی پاره‌ای از مآخذ (۴۵۱-۴۶۹).

مدرسهٔ سلطانی و... ــ کاشان

فهرست کتب خطی کتابخانهٔ مدرسهٔ سلطانی، ادارهٔ فرهنگ و هنر، و انجمن کتابخانهٔ عمومی کاشان

تألیف علی نیك‌ساز.

در آغاز، پیشگفتاری از آقای فیضی ــ رئیس انجمن کتابخانهٔ عمومی کاشان ــ راجع به تأسیس کتابخانه‌های عمومی، و مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ کتابخانه‌های کاشان و تهیهٔ این فهرست است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

اضافات:

۱. پنج تصویر از پنج نسخهٔ خطی.

مرعشی ـ قم

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ عمومی حضرت آیة‌الله‌العظمی نجفی مرعشی

فهرست این کتابخانه تاکنون در ۱٤ مجلد، شامل ٥٦۰۰ نسخهٔ خطی (بدون احصای رساله‌های موجود در مجموعه‌ها) به‌طبع رسیده است. تمام کتابهای این کتابخانه را، به‌جز چند جلد، حضرت آیة‌الله‌العظمی آقای سیدشهاب‌الدین نجفی مرعشی تهیه کرده‌اند.

در این فهرست، نسخه‌های تکراری فقط یك‌بار معرفی شده، و بقیه به آن ارجاع داده شده است. مجموعه‌ها هم تفکیك نشده‌اند.

مجلد اول

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ٤۳۰+۳۱۲ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از سیدمحمود نجفی مرعشی در چگونگی، و مقدمه‌ای از مؤلف در سبك نگارش این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱ـ٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٤۱٦ـ٤۳۰).

۲. غلطنامه (یك صفحه).

۳. سیصدوده تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۳۱۰ ص).

مجلد دوم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ٤۲۳+۱۱۰ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ٤۰۱ـ۸۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٤۰۸ـ٤۲۲).

۲. غلطنامه (٤۲۳).

Marfat.com

۳. صدوده تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۱۱۰ ص).

مجلد سوم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۸٤+۲۲۱ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۸۰۱-۱۲۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳٦۹-۳۸٤).

۲. غلطنامه (۳۸٤).

۳. دویست و بیست و یك تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۲۲۱ ص).

مجلد چهارم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ٤۱٤+۲۳۲ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱۲۰۱-۱٦۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٤۰۳-٤۱٤).

۲. دویست و سی و دو تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۲۳۲ ص).

مجلد پنجم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۸۸+۱٥٤ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱٦۰۱-۲۰۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۷٤-۳۸۸).

۲. صدوپنجاه و چهار تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱٥٤).

مجلد ششم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۹۸+۹۸ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ٤۰۰ جلد (از شمارهٔ ۲۰۰۱-۲٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۸۱-۳۹۸).

۲. غلطنامه (۲ ص).

۳. نودو هشت تصویر از برخی نسخه‌های مرغوب معرفی شده (۹۸ ص).

مجلد هفتم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۸۳+۱۲۳ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ۲٤۰۱-۲۸۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳٦۹-۳۸۳).

۲. صدوبیست و سه تصویر از برخی نسخه‌های مرغوب معرفی‌شده (۱۲۳ ص).

مجلد هشتم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ٤٤۳+۱۰٤ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ۲۸۰۱-۳۲۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٤۲٤-٤٤۳).

۲. صدو چهار تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱۰٤ ص).

مجلد نهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۹۵+۱٦٤ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ۳۲۰۱ ـ۳٦۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۸۱-۳۹۵).

۲. صدوشصت و چهار تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱٦٤ ص).

Marfat.com

مجلد دهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)، ۳۹۰+۱۸۲ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٣٦٠١-٤٠٠٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٣٧٦-٣٩٠).

۲. صدوهشتاد و دو تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱۸۲ ص).

مجلد یازدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانهٔ آیةالله مرعشی، چاپخانهٔ سیدالشهداء (قم)، ١٣٦٥ هـ .ش، ٤٢٠+١٥٢ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٤٠٠١-٤٤٠٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٤٠١-٤٢٠).

۲. یادداشتی در اصلاح یك اشتباه چاپی (یك صفحه).

۳. صدوپنجاه تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱۵۰ ص).

مجلد دوازدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانهٔ آیةالله مرعشی، چاپخانهٔ خیام (قم)، ١٣٦٥ هـ .ش، ٣٨٠+١١٧ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٤٤٠١-٤٨٠٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (٣٦٤-٣٧٩).

۲. صدوهفده تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده (۱۱۷ ص).

مجلد سیزدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانهٔ آیةالله مرعشی، چاپخانهٔ خیام (قم)، ١٣٦٥ هـ .ش، ٤٢٤ +١٠٥ ص.

Marfat.com

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٤٨٠١-٥٢٠٠).
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
اضافات:
١. فهرست الفبایی نسخ (٤٠٧-٤٢٤).
٢. صدوپنج تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (١٠٥ ص).

مجلد چهاردهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیرنظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانهٔ آیةالله مرعشی، چاپخانهٔ خیام (قم)، ١٣٦٦ هـ .ش، ٣٨٤+١٠٥ ص.
تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٥٢٠١-٥٦٠٠).
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
اضافات:
١. فهرست الفبایی نسخ (٣٦٩-٣٨٤).
٢. صدوپنج تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (١٠٥ ص).

مرکزی ـ تهران

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

بخش نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، نخست با یکهزار و یکصد جلد کتب خطی نفیس اهدایی **سیدمحمد مشکوة** (پسر سید محمد مشکوة) استاد دانشگاه تهران بنیاد شد، و به‌تدریج افزوده گشت. هم‌اکنون این بخش از غنی‌ترین گنجینهٔ نسخ خطی ایران است.

مجلد اول

نگارش علینقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران ١٢٣، چاپخانهٔ دانشگاه، ١٣٣٠ هـ .ش، ٢٧٥+٢٠ ص.
در آغاز، بیانی در سبك نگارش فهرست، و یادداشتی در ارتباط با چگونگی کتابها و اهداء آنها است.
کتاب در دو بخش است: □قرآن □ادعیه.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.
اضافات:
١. تصویر پاره‌ای از نسخه‌های نفیس.
٢. فهرست نامهای اشخاص.

Marfat.com

مجلد دوم

نگارش علینقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران ۱٦۸، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۲ ه .ش، ۱۸+۸۹۸+۱ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای در مورد گشایش کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، و مراسم تحویل **کتابخانهٔ آقای سیدمحمد مشکوة** استاد دانشکدهٔ حقوق به دانشگاه، پیشگفتاری از **سیدمحمد مشکوة**، کلیشهٔ تقریظ مرحوم آیةالله کاشف الغطاء بر جلد اول فهرست، که به خط خود در نجف ــ ۲۸ ربیع‌الاول ۱۳۷۲ ه .ق ــ مرقوم داشته‌اند، و مقدمه‌ای کوتاه از مؤلف دربارهٔ تصحیح اغلاط است.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۲۸٤ نسخه.

کتاب شامل چهار گفتار است: □ متنهای ادبی، شامل ۹۷ کتاب و ۱۱۰ نسخه (۱-۳۳۰) □ علوم ادبی، شامل ٦۹ کتاب و ۷٤ نسخه (۳۳۳-٤٦۳) □ تاریخ و جغرافیا، شامل ۷۳ کتاب و ۷۸ نسخه (٤٦۵-٦۸۳) □ از قلم افتاده‌ها، شامل ۱۷ کتاب و ۲۲ نسخه (٦۸۵-۷۳۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. تصویرهایی از خط دانشمندان و خوشنویسان و نسخه‌های کهن این کتابخانه (۷۳٤-۷۵۷).

۲. یادداشتی چند، مربوط به جلد اول و جلد دوم (۷۵۸-۷٦۰).

۳. راهنمای فهرست اعلام و فهرست آنها (۷٦۱-۸۹۸).

٤. تذکر (یك صفحه).

مجلد سوم (بخش اول از جلد سوم)

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱٦۹، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۲ ه .ش، ٤+۳۲+٦۹۰ ص.

در آغاز، فهرست گفتارهای این جلد، سرآغازی در امتیاز نسخه‌های خطی این کتابخانه، و مقدمه‌ای از مؤلف در سرگذشت کاغذ و تاریخ فهرست‌نگاری ــ مورخ اردیبهشت ۱۳۳۲ ه .ش ــ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۹۲۰ نسخه.

کتاب شامل ۵ گفتار است: □ منطق (۳-٦۷) □ فلسفهٔ الهی و طبیعی (۷۰-٤۰۰) □ عرفان (٤۱۰-۵۱۹) □ کلام (۵۲۲-٦۳۸) □ فلسفه عملی (٦٤۱-٦۸۹).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

مجلد چهارم (بخش دوم از جلد سوم)

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۸۱، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۲ ه .ش، ٤+۳+۳+۳۵۸ (از شمارهٔ ٦۹٤-۱۰۵۲) +۲+۷۹+۱۹ ص.

Marfat.com

در آغاز، فهرست گفتارهای این جلد، ذکر مزایای نسخه‌های خطی این کتابخانه، توضیحی دربارهٔ شمارهٔ ردیف کتاب و شمارهٔ ثبت نسخه تحت عنوان «یادآوری»، و مقدمه‌ای از نگارنده در تکمیل مقدمهٔ مجلد قبل دربارهٔ تاریخ فهرست‌نگاری ــ مورخ شهریور ۱۳۳۲ ه .ش ــ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۳٤٤ کتاب (از شمارهٔ ۷٦٦-۱۱۰۹) در ۳٦۰ نسخه (از شمارهٔ ۹۲۱-۱۲۸۰)، و ۷ نسخه در بخش افزارهای علمی.

کتاب شامل ۵ گفتار است (از گفتار ٦-۱۰): □ تاریخ فلسفه، شامل ۱۷ کتاب (از شمارهٔ ۷٦٦-۷۸۲) و ۱۸ نسخه (از شمارهٔ ۹۲۱-۹۳۸) (٦۹۳-۷۱۱) □ پزشکی، شامل ۸۲ کتاب (از شمارهٔ ۷۸۳-۸٦٤) و ۹۰ نسخه (از شمارهٔ ۹۳۹-۱۰۲۸) (۷۱٤-۸۱۵) □ ریاضی، شامل ۱۲٦ کتاب (از شمارهٔ ۸٦۵-۹۹۰) و ۱۳۳ نسخه (از شمارهٔ ۱۰۲۹-۱۱٦۱) (۸۱۸-۹۵۸) □ هنرهای شگفت‌انگیز یا علوم غریبه، شامل ۱۱۹ کتاب (از شمارهٔ ۹۹۱-۱۱۰۹) و ۱۱۹ نسخه (از شمارهٔ ۱۱٦۲-۱۲۸۰) (۹٦۱-۱۰۳۸) □ افزارهای علمی (۱۰٤۱-۱۰۵۲).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

شماره‌های نسخ بخش افزارهای علمی جداگانه است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. پیوست (یك صفحه).

۲. فهرست نسخ مجلد سوم و مجلد چهارم (۱-۱۸).

۳. فهرست نگارندگان و مؤلفان نسخ (۲۰-۳٤).

٤. شماره‌های راهنمای نسخه‌ها (۳٦-۵۹).

۵. بازپسین سخن دربارهٔ پاره‌ای از کتابها و نسخه‌ها که در دو مجلد اخیر معرفی شده‌اند (٦۲-۷۹).

٦. غلطنامهٔ دو مجلد اخیر (۷ ص).

۷. خاتمة‌الطبع به قلم سیدمحمد مشکوة (۸ ص).

مجلد پنجم (بخش سوم از جلد سوم)

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۲۹۹، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۵ ه .ش.

۱۰+۱۰+۱۰۵٤ (از شمارهٔ ۱۰۵۵-۲۱۰۹) + ۳ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از آقای **سیدمحمد مشکوة** در چگونگی تاسیس کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ــ مورخ اردیبهشت ۱۳۳۵ ه .ش ــ، دو صفحه شعر و حدیث و آیهٔ قرآن و گفتار علما، یك صفحه غلطنامه، فهرست گفتارهای این مجلد، توضیحی دربارهٔ شمارهٔ کتاب و شمارهٔ راهنما تحت عنوان «یادآوری»، و دیباچه‌ای از نگارنده دربارهٔ کتابشناسی و فهرست‌نگاری است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ کتاب (از شمارهٔ ۱۱۱۰-۱٦۰۹) در ٦۲۷ نسخه (از شمارهٔ ۱۲۸۱-۱۹۰۷).

Marfat.com

کتاب شامل ۳ گفتار است (از گفتار ۱۱-۱۳): □ اخبار و احادیث، شامل ۲۲۳ کتاب (از شمارهٔ ۱۱۱۰-۱۳۳۲) و ۲۹۲ نسخه (از شمارهٔ ۱۲۸۱-۱۵۷۲) (۱۰۵۵-۱۶۵۲) □ اصول فقه، شامل ۸۰ کتاب (از شمارهٔ ۱۳۳۳-۱۴۱۲) و ۸۵ نسخه (از شمارهٔ ۱۵۷۲-۱۶۵۷) (۱۶۵۵-۱۷۵۲) □ فقه، شامل ۱۹۷ کتاب (از شمارهٔ ۱۴۱۳-۱۶۰۹) و ۲۵۰ نسخه (از شماره ۱۶۵۸-۱۹۰۷) (۱۷۵۵- ۲۱۰۶).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. تصویر سه نسخهٔ خطی.

مجلد ششم (بخش چهارم از جلد سوم)

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۳۰۳، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۵ هـ .ش، ۳+۴۸۵ (از شمارهٔ ۲۱۱۵-۲۶۰۰) +۴۱۱+۵ ص.

در آغاز، سخنی دربارهٔ گفتارهای فهرست ــ مورخ ۱۳۳۵ هـ .ش ــ، و «یادآوری» در توضیح شمارهٔ نسخه و شمارهٔ کتاب است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۳۱۲ کتاب (از شمارهٔ ۱۶۱۰-۱۹۲۱) در ۳۳۳ نسخه (از شمارهٔ ۱۹۰۸-۲۲۴۰).

کتاب شامل ۲ گفتار است (از گفتار ۱۴-۱۵): □ ذیل مجلدهای پیشین، شامل ۲۱۴ کتاب (از شمارهٔ ۱۶۱۰-۱۸۲۳) و ۲۲۷ نسخه (از شمارهٔ ۱۹۰۸-۲۱۳۴) (۲۱۱۴-۲۳۹ع) □ پاره‌ای از نگارشهای ابن‌سینا، در دو بخش: بخش اول، شامل ۷۴ کتاب (از شمارهٔ ۱۸۲۴-۱۸۹۷) و ۸۲ نسخه (از شمارهٔ ۲۱۳۵-۲۲۱۶) (۲۳۹۳-۲۴۳۸)؛ بخش دوم، شامل ۲۴ کتاب (از شمارهٔ ۱۸۹۸-۱۹۲۱) و ۲۴ نسخه (از شمارهٔ ۲۲۱۷-۲۲۴۰) (۲۴۴۰-۲۴۶۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی در هر قسمت.

اضافات:

۱. صدوچهار تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده (۲۴۶۱-۲۵۵۹).

۲. یادداشتهایی دربارهٔ پاره‌ای از کتابها (۲۵۶۰-۲۶۰۰).

۳. فهرست نام کتابهای مجلدهای پنجم و ششم (۱-۱۰).

۴. فهرست نام مؤلفان مجلدهای پنجم و ششم (۱۱-۲۳).

۵. فهرست نسخه‌ها (۲۴-۳۵).

۶. غلطنامه (۳۶-۳۷).

۷. فهرست نامها در بخشهای جلد سوم، استخراج علینقی منزوی (۳۹-۴۱۱).

Marfat.com

۸. راهنمای فهرست نامها و یك یادآوری (۵ ص.)

مجلد هفتم (بخش پنجم از جلد سوم)

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۵۳۳، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۸ ه .ش، ٦+۲۰۸ (از شمارهٔ ۲٦۰۱-۲۸۰۸) +۳۲ ص.

در آغاز، توضیحی از نگارنده دربارهٔ این بخش ــ مورخ اردیبهشت ۱۳۳۸ ه .ش ــ، و دیباچه‌ای در مورد فهرست‌نویسی و راهنمای رموز به‌کار رفته در این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۱٦۰ کتاب (از شمارهٔ ۱۹۲۲-۲۰۸۱) در ۱٦۳ نسخه (از شمارهٔ ۲۲٤۱-۲٤۰۳)

این مجلد، شامل ذیل دوم مجلدهای پیشین است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف کتاب، کتابشناسی، شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۱-۳).

۲. فهرست نام مؤلفان (٤-٦).

۳. فهرست شماره‌های نسخه‌ها (۷-۸).

٤. فهرست اعلام (۹-۳۱).

مجلد هشتم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦۵۵، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳۳۹ه.ش،۱۰+۷٦۰ ص.

در آغاز، دیباچهٔ مؤلف پیرامون کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه و تدوین فهرست حاضر ــ مورخ اسفند ۱۳۳۹ ه .ش ــ، و یادداشتهایی در تصحیح اشکالات کتاب است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۸۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱۳۲۱-۲۱۲۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد نهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦٦۹، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش، ۷٤٤ (از شمارهٔ ۷٦۱-۱۵۰٤) ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۹ نسخه (از شمارهٔ ۲۱۲۱-۲٦۲۹).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد دهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦۷۸، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش، ٤۹٦ (از

Marfat.com

شمارهٔ ۱۵۰۵-۲۰۰۰) ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٣٣ نسخه (از شمارهٔ ۲٦۳۰-۳۰٦۲).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد یازدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦۹۱، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش، ۵۰۲ (از شمارهٔ ۲۰۰۱-۲۵۰۲) ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۳٤ نسخه (از شمارهٔ ۳۰٦۳-۳٤۹٦).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد دوازدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦۹۳، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش، ۵۰٤ (از شمارهٔ ۲۵۰۵-۳۰۰۸) ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۱٦ نسخه (از شمارهٔ ۳٤۹۷-٤۰۱۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد سیزدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ٦۹۹، چاپخانهٔ دانشگاه ۱۳٤۰ ه .ش، ۵۰٤ (از شمارهٔ ۳۰۰۹-۳۵۱۲) ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵٦٦ نسخه (از شمارهٔ ٤۰۱٤-٤۵۷۹).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد چهاردهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۷۲۲، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش، ۵۵۲ (از شمارهٔ ۳۵۱۳-٤۰٦٤) +۲ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۳٦۵ نسخه (از شمارهٔ ٤۵۸۰-٤۹٤٤).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد پانزدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۹٦، چاپخانهٔ دانشگاه، ۱۳٤۰ ه .ش،

Marfat.com

۲+۲۸۰+۱۸۰ (از شمارهٔ ٤٠٦٥-٤٢٤٤) ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر جهانشاه صالح ــ رئیس وقت دانشگاه تهران ــ راجع به این مجلد و خریداری نسخ خطی توسط این کتابخانه، فهرست الفبایی کتب معرفی‌شده در مجلدهای ۸-۱۵ همراه با شمارهٔ ثبت نسخه‌ها، فهرست مؤلفان با اشاره به نسخه‌های مربوط به آنها، و یك صفحه دربارهٔ مجموعهٔ فهرستهای نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دانشگاه تهران است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤٥٦ نسخه (از شمارهٔ ٤٩٤٥-٥٤٠٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد شانزدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ١٦٩٨، چاپخانهٔ دانشگاه، ١٣٥٧ ه .ش، ١٤+٧٦ ص.

در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار در قدردانی از مؤلف، فهرستهای نسخ خطی تهیه‌شده برای دانشگاه تهران، بیانی در نشریهٔ نسخه‌های خطی، دیباچه‌ای از مؤلف دربارهٔ فهرست‌نگاری و چاپ این مجلد، نام اهداکنندگان نسخه‌های خطی به کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، مشخصات مجموعه‌های مهم خریداری شده، و انتشارات کتابخانهٔ مرکزی است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٢٦٠٠ نسخه (از شمارهٔ ٥٤٠١-٨٠٠٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد هفدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ١٦٩٨/٢، چاپخانهٔ دانشگاه، شهریور ١٣٦٤ ه .ش، ٤+٥٤٠ ص.

در آغاز، دیباچه‌ای از مؤلف، و یادداشتهایی دربارهٔ برخی از نسخه‌های خطی یادشدهٔ در مجلد ١٦ و ١٧ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٢٠٥٠ نسخه (از شمارهٔ ٨٠٠١-١٠٠٥٠).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ثبت نسخه، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ ثبت نسخه.

مجلد هیجدهم

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ١٦٩٨/٣، چاپخانهٔ دانشگاه، شهریور ١٣٦٤ ه .ش، ٢٧٠+١١+٦٥٢ ص.

محتویات این مجلد عبارتند از: □ فهرست نامهای نگارندگان نسخه‌ها در مجلدهای ١٦ و ١٧ (١-١١٨) □ فهرست نامهای کتابهای معرفی‌شده در مجلدهای ١٦ و ١٧ (١١٩-٢٧٠) □ نام و نشان عکسها (یك - یازده) □

Marfat.com

عکسهای مجلدهای ١٦ و ١٧ (١-٦٥٢).

ملك ـ تهران

فهرست کتابهای خطی کتابخانهٔ ملی ملك
وابسته به آستان قدس رضوی(ع)

کتابخانهٔ ملی ملك را مرحوم حاج‌حسین ملك وقف کرده است. در این فهرست، نسخ عربی و مجموعه‌ها را دکتر سیدمحمد باقر حجتی و بقیه را احمد منزوی گزارش کرده‌اند.

مجلد اول (نسخ عربی و ترکی)

نگارش دکتر سیدمحمدباقر حجتی و احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، ١٣٥٢ هـ .ش، ١٢+٨١٢+ ٣٢+١٠٨+١٢ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از احمد سهیلی خوانساری ــ مورخ اردیبهشت ١٣٥٢ هـ .ش ــ در معرفی کتابخانهٔ ملك، یادداشتی از ایرج افشار ــ مورخ ٢٩ اردیبهشت ١٣٥٢ هـ .ش ــ در کیفیت تهیهٔ این فهرست، و تصویری از مرحوم حاج حسین ملك است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. تعداد ٥٤ تصویر از نسخه‌های معرفی‌شده (٥٤ برگ).

٢. غلطنامه (١٢ ص).

مجلد دوم (نسخ فارسی الف ـ ذ)

نگارش دکتر سیدمحمد باقر حجتی و احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، چاپخانهٔ دانشگاه تهران، ١٣٥٤ هـ .ش، ٨+٤٠٠ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از ایرج افشار ــ مورخ ٢٨ اردیبهشت ١٣٥٤ هـ .ش ــ در کیفیت تهیهٔ این فهرست، و تصویری از مرحوم حاج حسین ملك است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. * افتاده‌های فهرست جلد اول و جلد دوم (٣٨٥-٣٩٩).

مجلد سوم (نسخ فارسی ر ـ ك)

نگارش دکتر سیدمحمدباقر حجتی و احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، ١٣٦١ هـ .ش، ٢+٢٥٦ (از شمارهٔ ٤٠١-٦٥٦) ص.

Marfat.com

در آغاز، مقدمه‌ای کوتاه از مؤلفین در ارائهٔ مجلد حاضر است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد چهارم (نسخ فارسی ك ـ ی)

نگارش دکتر سیدمحمدباقر حجتی و احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، نشر هنر، چاپ مینو، تابستان ١٣٦٤ ه . ش، ٢١٢ (از شمارهٔ ٦٥٧-٨٦٨).

در آغاز، یادداشتی از مؤلفین ــ مورخ شهریور ١٣٦٤ ه .ش ــ دربارهٔ مراحل تهیهٔ فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. اضافات و تعلیقات (٨٦٣-٨٦٨).

مجلد پنجم (مجموعه‌ها و جُنگها)

نگارش دکتر سیدمحمدباقر حجتی و احمد منزوی، زیرنظر ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، نشر هنر، چاپ مینو، بهار ١٣٦٣ ه .ش، ٦+٤٩٠ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلفین ــ مورخ ١٥ اردیبهشت ١٣٦٣ ه .ش ــ درارتباط با ارائهٔ این مجلد از فهرست است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی (کتب و رسائل مربوط به هریك از مجموعه‌ها و جُنگها)

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

ملی ـ ایران

فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ ملی ایران

اساس قسمت خطی این کتابخانه بر دوهزار و اندی کتب خطی انتقالی از کتابخانهٔ سلطنتی است. کتابهایی هم از چند محل دیگر به این کتابخانه افزوده شده‌اند مانند: کتابهای خاندان محتشم السلطنه اسفندیاری، خاندان بیر، خاندان راد، خاندان نصیری، خاندان وصال و... بعلاوه کتب کتابخانهٔ عمومی معارف به این کتابخانه منتقل شده که جداگانه توسط عبدالعزیز جواهر کلام فهرست شده است.

نسخ خطی کتابخانهٔ ملی ایران و نیز فهرست آن به‌دو قسمت عربی و فارسی تقسیم شده‌اند که در قسمت فارسیْ کتابهای ترکی و فرانسه نیز گنجانده شده است. روش تنظیم این کتابخانه «قطعی» است.

در این فهرست، غیر از ع = عربی و ف = فارسی (= غیر عربی) که با شمارهٔ ردیف آمده‌اند، علائم اختصاری دیگری مانند س = سلطنتی هم هست که با شمارهٔ اختصاصی همراه هستند. این علائم مربوط به شمارهٔ اختصاصی عبارتند از: م، د،

Marfat.com

ق، ن، ك، خ، س.

جزء اول (کتب خطی کتابخانهٔ عمومی معارف)

تألیف عبدالعزیز جواهر کلام، مطبعهٔ مهر، ۱۳۱۳ ه .ش، ٦+۲٤۳ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ فهرست‌نگاری و کتابخانهٔ عمومی معارف است.

موضوعات کتاب عبارتند از: □ مصاحف (۱-۱۰) □ تفاسیر (۱۱-۳۰) □ ادعیه و اذکار (۳۱-۵۳) □ اخبار و احادیث (٥٤-۷۳) □ فقه (۷٤-۱۰۲) □ اصول فقه (۱۰۳-۱۱۰) □ کلام (۱۱۱-۱۱٦) □ حکمت و منطق (۱۱۷-۱۲۵) □ اخلاق و نصایح و مواعظ (۱۲٦-۱۲۸) □ عرفان و تصوف (۱۲۹-۱٥٤) □ ریاضی و نجوم (۱٥٥-۱٦۱) □ طب (۱٦۱-۱٦۸) □ ادبیات (۱٦۹-۱۷۸) □ صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع (۱۷۹-۱۹۰) □ لغت (۱۹۰-۲۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ ثبت.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما در هر موضوع.

اضافات:

۱. فهرست کتب و مؤلّفات (۲۰۲-۲۱٦).

۲. فهرست اعلام و مؤلفین (۲۱۷-۲۳۵).

۳. اسامی کتابخانه‌هایی که دارای نسخ خطی نفیس می‌باشند (۲۳٦-۲۳۷).

٤. اسامی مصادر و مراجع (۲۳۸-۲٤۱).

٥. برخی از مؤلفات نگارندهٔ فهرست (۲٤۲).

٦. غلطنامه (۲٤۳).

مجلد اول (نسخ خطی فارسی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی ایران، چاپخانهٔ عرفان، ۱۳٤٥ ه .ش، ٤+ شانزده + ٥۲٦ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از سیدحسن شهرستانی ـ رئیس وقت کتابخانهٔ ملی ـ پیرامون انتشار این فهرست، و مقدمه‌ای از مؤلف ـ مورخ اسفند ۱۳٤۳ ه .ش ـ در مورد وضع قسمت خطی این کتابخانه و چگونگی نگارش فهرست آن است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٥۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱-٥۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی (س).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به‌ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست نام کتب (٤۸۱-٤۹۸).

۲. فهرست نام کسان (٤٤۹-٥۲٦).

Marfat.com

مجلد دوم (نسخ خطی فارسی).

تألیف سیدعبدالله انوار، چاپخانهٔ وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳٤۷ ﻫ .ش، ۸+٦۰۰ ص.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از جمشید بهروش ــ رئیس ادارهٔ کل کتابخانه‌ها و کتابخانهٔ ملی ایران ــ در ارتباط با انتشار این مجلد از فهرست، و پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ خرداد ۱۳٤۷ ﻫ .ش ــ در پاسخ به دو ایراد وارده بر او پس از نشر مجلد اول است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۵۰۱-۱۰۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی (س).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۵۵۷-۵۷۷).

۲. فهرست اسماء کتب (۵۷۸-۵۹۹).

۳. غلطنامه (٦۰۰).

مجلد سوم (نسخ خطی فارسی)

تألیف سیدعبدالله انوار، چاپ میهن، ۱۳۵۱ ﻫ .ش، ٦+۵۸۷ ص.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از جمشید بهروش ــ مدیرکل کتابخانه‌ها ــ در ارتباط با چاپ مجلد حاضر، و پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ ۱۳۵۱ ﻫ .ش ــ در مورد انتشار این مجلد و تشکر از دست‌اندرکاران تهیهٔ آن است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱۰۰۱-۱۵۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («ق» یا «د» یا «خ» یا «س»).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۵۲۵-۵٦۰).

۲. فهرست اسماء کتب (۵٦۱-۵۸٦).

۳. غلطنامه (۵۸۷).

مجلد چهارم (نسخ خطی فارسی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات ادارهٔ کل کتابخانه‌ها، ۱۳۵۲ ﻫ . ش، ۸+۵٤۸ ص.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از جمشید بهروش ــ مدیرکل کتابخانه‌ها ــ در ارتباط با انتشار این مجلد، پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ آبان ۱۳۵۲ ﻫ . ش ــ در این‌که مجلد به‌خاطر شمول بر تعداد کثیری از ترجمه‌های نخستین پارسی از کار فرنگیها ویژگی خاصی یافته، و یك صفحه غلطنامه است.

Marfat.com

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱۵۰۱-۲۰۰۰).
ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («س» یا «م»).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.
اضافات:
۱. فهرست اعلام (۵۰۳-۵۲۶).
۲. اسماء کتب (۵۲۷-۵۴۸).

مجلد پنجم (نسخ خطی فارسی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی ایران، چاپخانهٔ ارژنگ، چاپ دوم، ۱۳۶۵ ه .ش، ۱۲+۷۲۰ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از سیدحسن شهرستانی ــ رئیس کتابخانهٔ ملی ــ، و پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ اول آبان ۱۳۵۳ ه .ش ــ راجع به برخی اختصاصات این مجلد است.
تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۲۰۰۱-۲۵۰۰).
ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («س» یا «م» یا «د»).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.
اضافات:
۱. فهرست اسماء اعلام (۶۷۳-۶۹۰).
۲. اسماء کتب (۶۹۱-۷۲۰).

مجلد ششم (نسخ خطی فارسی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی، ۱۳۵۴ ه .ش، ۱۲+۹۲۰ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در کتابشناسی و فهرست‌نگاری است.
تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۲۵۰۱-۳۰۶۳).
ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («د» یا «ن» یا «ك» یا «ق»).
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.
اضافات:
۱. فهرست اسماء اعلام (۸۶۵-۸۸۱).
۲. اسماء کتب (۸۸۲-۹۱۹).
۳. غلطنامه (۹۲۰).

مجلد هفتم (نسخ خطی عربی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کل کتابخانه‌ها، ۱۳۵۶ ه .ش، ۱۴+۴۵۰ ص.

Marfat.com

در آغاز، مقدمه‌ای از عبدالله لك مظاهری ــ مدیرکل کتابخانهٔ ملی ــ دربارهٔ انتشار این مجلد از فهرست، و پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ آذر ۱۳۵٦ ه .ش ــ در مورد نقش ایرانیان در پیشبرد فرهنگ و معارف اسلامی است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱-۵۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ع)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی (س).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (٤۱۷-٤۳٦).

۲. فهرست اسماء اعلام (٤۳۷-٤۵۰).

مجلد هشتم (نسخ خطی عربی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی، تهیه و چاپ و صحافی از شرکت دیااستریپ، ۱۳۵٦ ه .ش، ۵۳۲+۸ ص.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از عبدالله لك مظاهری ــ مدیرکل کتابخانهٔ ملی ــ در ارتباط با انتشار این مجلد، و پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ نقش ایرانیان در پیشبرد فرهنگ و معارف اسلامی ــ مورخ دی ۱۳۵٦ ــ و تشکر از دست‌اندرکاران تهیهٔ این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۵۰۱-۱۰۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف(ع)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی (س).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (٤۹۱-۵۱٦).

۲. فهرست اسماء اعلام (۵۱۷-۵۳۲).

مجلد نهم (نسخ خطی عربی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی، حروفچینی و فیلم و گراور و چاپ و صحافی از شرکت دیااستریپ، ۱۳۵۷ ه .ش، ۱٤+۵۹٦ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از عبدالله لك مظاهری ــ مدیرکل کتابخانهٔ ملی، مورخ ۲٦ آبان ۱۳۵۷ ه .ش ــ در مورد چاپ این مجلد، و پیشگفتاری از مؤلف در مورد ظلم جبّارانی که بر جامعهٔ اسلامی حکم رانده و مانع پیشرفت آنها شده‌اند ــ مورخ آبان ۱۳۵۷ ه .ش ــ است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱۰۰۱-۱۵۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف (ع)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («س» یا «ق» یا «د» یا «م»).

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ ردیف.

اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (۵۳۹-۵۷٤).

۲. فهرست اسماء اعلام (۵۷۵-۵۹۵).

مجلد دهم (نسخ خطی عربی)

تألیف سیدعبدالله انوار، انتشارات کتابخانهٔ ملی، چاپ شرکت دیااستریپ، بهار ۱۳۵۸ هـ .ش، ۱٦+۷۳٦ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از عبدالله لك مظاهری ــ مدیرکل کتابخانهٔ ملی ــ در ارتباط با انتشار مجلد مذکور، و پیشگفتاری از مؤلف ــ مورخ ۳ اردیبهشت ۱۳۵۸ هـ .ش ــ راجع به فرهنگ ملی است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۷۵ نسخه عربی (از شمارهٔ ۱۵۰۱-۱۹۷۵) و ۲۰ نسخه فارسی (از شمارهٔ ۳۰٦٤-۳۰۸۳).

ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف («ع» یا «ف»)، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ اختصاصی («س» یا «م» یا «د»).

اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (٦۵٤-٦۹۷).

۲. فهرست اسماء اعلام (٦۹۸-۷۱۹).

۳. * ضمیمهٔ نسخ خطی فارسی (۷۲۱-۷۳٦).

ملی ـ تبریز

فهرست کتابخانهٔ ملی تبریز (کتب خطی اهدایی مرحوم حاج محمد نخجوانی)

کتابخانهٔ ملی تبریز به سال ۱۳۳۵ هـ .ش، براثر مساعی علی دهقان ــ مدیرکل وقت فرهنگ آذربایجان شرقی ــ و با همکاری مرحوم حاج محمد نخجوانی، که اهداکنندهٔ بسیاری از کتب این کتابخانه است، تأسیس شد.

مجلد اول (الف ـ خ)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانهٔ ملی تبریز، چاپخانهٔ محمدی علمیهٔ تبریز، تیر ۱۳٤۸ هـ .ش، بیست +٤۷٦ ص.

در آغاز، توضیحی در نحوهٔ تنظیم فهرست، مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ تیر ۱۳٤۸ هـ .ش ــ دربارهٔ این کتابخانه و اهداکنندگان بسیاری از کتابهای آن، دو نامه از سیدحسن تقی‌زاده ــ مورخ آذر ۱۳٤۱ هـ .ش ــ و دکتر رضازادهٔ شفق ــ مورخ دی ۱۳٤۱ هـ .ش ــ به‌مناسبت مرگ حاج‌محمد نخجوانی است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۵ نسخه.

Marfat.com

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، شمارهٔ ثبت، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی و براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد دوم (د ـ ش)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانهٔ ملی تبریز، چاپخانهٔ شفق تبریز، آبان ۱۳۵۰ ه .ش، هشت +٤٥٤ (از شمارهٔ ٤٧٧-۹۳۰) ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف ــ مورخ آبان ۱۳۵۰ ه .ش ــ در تقدیر از عمل برادران نخجوانی (حاج‌حسین نخجوانی هم قریب به یکهزار جلد کتاب به این کتابخانه هدا کرده است) در اهدا کتاب به این کتابخانه است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۲۸ نسخه.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، شمارهٔ ثبت، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی و براساس شمارهٔ راهنما.

مجلد سوم (ص ـ ی)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانهٔ ملی تبریز، چاپخانهٔ شفق تبریز، آذر ۱۳۵٤ ه .ش، ٥٩٦ (از شمارهٔ ۹۳۱-۱۵۲٦) ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در مورد چاپ این فهرست و تشکر از دست‌اندرکاران آن است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۳۵ نسخه.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، شمارهٔ ثبت، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی و براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتابهای هر سه مجلد (۱٤۳۱-۱٤٦۹).

۲. فهرست اسامی اشخاص در هر سه مجلد (۱٤٦۹-۱۵۲۵).

ملی فارس ـ شیراز

فهرست کتب خطی کتابخانهٔ ملی فارس

مجلد اول

نگارش علینقی بهروزی و محمدصادق فقیری، انتشارات انجمن کتابخانه‌های عمومی شیراز، آبان ۱۳۵۱ ه .ش، ۸+٤۱٦ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از طرف انجمن کتابخانه‌های عمومی شیراز در مورد تدوین فهرست حاضر، و دیباچه‌ای از مؤلفین ــ مورخ آبان ۱۳۵۱ ه .ش ــ راجع به کیفیت تهیهٔ این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ٤۰۰ نسخه (از شمارهٔ ۱-٤۰۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ اختصاصی، شمارهٔ عمومی، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب شمارهٔ اختصاصی.

اضافات:

۱. منابع عمدهٔ مراجعه (۳۸۰-۳۸۱).

۲. فهرست نام اشخاص (۳۸۲-۳۹۷).

۳. فهرست نام کتابها (۳۹۸-٤۰۹).

٤. فهرست اماکن (٤۱۰-٤۱۲).

۵. توضیحات و اصلاحات (٤۱۳-٤۱٦).

مجلد دوم

نگارش علینقی بهروزی و محمدصادق فقیری، انتشارات انجمن کتابخانه‌های عمومی شیراز، آبان ۱۳۵۱ ه .ش، ٤۰۰ ص.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۳۸۰ نسخه (از شمارهٔ ٤۰۱-۷۸۰).

ترتیب معرفی: شمارهٔ اختصاصی، شمارهٔ عمومی، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به‌ترتیب شمارهٔ اختصاصی.

اضافات:

۱. منابع عمدهٔ مراجعه (۳٦۳-۳٦٤).

۲. فهرست نام اشخاص (۳٦۵-۳۸۲).

۳. فهرست نام کتابها (۳۸۳-۳۹۵).

٤. فهرست اماکن (۳۹٦-۳۹۹).

۵. توضیحات و اصلاحات (٤۰۰).

نشریه

نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران دربارهٔ نسخه‌های خطی

این نشریه، شامل معرفی فهرستهای نسخه‌های خطی پراکندهٔ موجود در ایران و کشورهای دیگر است. پاره‌ای از این فهرستها، البته، در صفحات پیشین کتاب حاضر، معرفی شده‌اند.

مجلد اول

انتشارات دانشگاه تهران ٦۷۷، ۱۳٤۰ ه .ش، ٤+۲۷۲ ص.

در آغاز، مختصری راجع به کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران و نسخ خطی آن، و فهرست مطالب این دفتر است.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ وزارت امور خارجه (۱-۷).

نگارش ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه‌ای از نگارنده در چگونگی تدوین فهرست است. وی متذکر می‌شود که این فهرست تنها شامل

Marfat.com

کتابها و رسالات مستقل بوده و فاقد مجموعه‌های مکاتبات و اسناد و فرامین و منشآت و مراسلات عهد قاجار می‌باشد.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

۲. فهرست مجملی از منظومات فارسی (۸-۱۷).

نگارش دکتر مهدی بیانی.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۵۹ نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی (به‌طور مختصر).

۳. ساقینامه‌های خطی (۱۸-۵۰).

نگارش علینقی منزوی.

در آغاز، مقدمه‌ای تحت عنوان «عرفان در لباس بزم‌آرایی و به آهنگ رزمی» است.

این بخش دارای دو قسمت است: □ پیدایش و تکامل ساقینامه‌ها □ فهرستی از نسخه‌های خطی ساقینامه‌ها.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: به ترتیب تاریخ.

٤. منتخبی از کتابهای فارسی خطی کتابخانهٔ ملی فرهنگ (۵۱-٦۱).

نگارش دکتر مهدی محقق.

تعداد نسخه‌های معرفی‌شده: ۱۵۵ نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ، تعداد صفحه، و شمارهٔ راهنما.

۵. آثار چاپ نشده از عباس اقبال (٦۲-٦٦).

نگارش ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف است.

این بخش دارای ٦ قسمت است: □ ترجمه‌ها □ تألیفات □ تصحیح متون □ مقالات □ یادداشتهای پراکنده □ فیش‌ها.

٦. ادبیات فارسی (٦۷-۱۵۳).

این بخش ترجمهٔ دفتر اول کتاب *ادبیات فارسی* و مربوط به علوم قرآنی است.

نگارش استوری، ترجمهٔ عباس اقبال.

در آغاز، بیانی از محمدتقی دانش‌پژوه راجع به کتاب *ادبیات فارسی*، و مقدمهٔ مؤلف در چگونگی تدوین آن است.

ترتیب معرفی: نام مؤلف (همراه با شرح حال مختصر او)، نام کتاب، و نام کتابخانه‌هایی که دارای نسخه‌ای از کتاب هستند.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: بر مبنای زمان حیات مؤلف.

Marfat.com

۷. وصف نسخی چند (۱۵٤-۲۰٤).

نگارش عباس اقبال.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از محمدتقی دانش‌پژوه در مورد اقدام مؤلف در وصف چند نسخهٔ خطی است. دانش‌پژوه توضیح می‌دهد که چون مؤلف با چند تن از دانشمندان مأموریت داشته که فهرستی برای کتابخانهٔ سلطنتی تهیه کند، پس باید این چند نسخه متعلق به آنجا باشد.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۸. یك نسخهٔ نفیس به خط خواجه‌نصیرالدین طوسی و امضاهای الغ‌بیك و سلطان احمد جلایر (۲۰۵-۲۱۰).

نگارش عباس اقبال.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از محمدتقی دانش‌پژوه، و مقدمه‌ای راجع به اهمیت کتابخانه‌های استانبول از نظر دارابودن نسخه‌های خطی نفیس به زبانهای عربی و فارسی و ترکی است.

ترتیب معرفی: شرحی دربارهٔ نسخهٔ مذکور.

۹. فهرست پاره‌ای از کتابهای اخلاق و سیاست به فارسی (۲۱۱-۲۲۷).

نگارش محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابخانه یا کتابخانه‌هایی که نسخه‌ای از کتاب را دارند. همراه با توضیح مختصری در مورد بعضی از کتابها.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۰. فهرست اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی (۲۲۸-).

این فهرست، مربوط به اسناد و فرامین مجموعهٔ آقای حسین شهشهانی است.

نگارش غلامرضا فرزانه‌پور.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر محسن صبا ــ رئیس کمیتهٔ بایگانی ملی ــ دربارهٔ لزوم تهیهٔ امثال این فهرست، و مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تهیهٔ آن است.

ترتیب معرفی: نام نویسنده، محل، تاریخ تحریر، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: مؤلف در مقدمه توضیح می‌دهد که در ترتیب و تنظیم این فهرست، به‌خاطر مشخص نبودن حجم اسناد، ترتیب شماره‌ای را که اسناد یك بایگانی خصوصی داشته، رعایت کرده است.

مجلد دوم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۷۷٤، ۱۳٤۱ ه .ش، ۲+۲۸۵ ص.

در آغاز، فهرست مطالب است.

Marfat.com

۱. کهنه کتابی در خواب‌گزاری (۱-۲۵).

در این بخش ــ چنانکه از عنوان آن پیداست ــ یك نسخهٔ کهنه مربوط به سالهای آخر قرن ششم یا نیمهٔ اول قرن هفتم ه .ق توصیف شده است. این نسخه، متن کتابی است در تعبیر خواب، ترکیب یافتهٔ از سه کتاب از سه خوابگزار مشهور: دانیال و ابن‌سیرین و کرمانی. مترجم کتاب دانیال (به‌تازی)، نامش خلیل اصفهانی است که در عهد مهدی خلیفه می‌زیسته است (اصل کتاب سریانی بوده است).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه‌ای دربارهٔ کتب تعبیر خواب است.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

اضافات:

۱. ابواب و تقسیمات کتاب.

۲. فواید لغوی و زبانشناسی کتاب.

۳. تبدیل حروف.

٤. بعضی از نکات دستوری.

۵. نکاتی در لهجه.

٦. نکاتی از رسم‌الخط.

۷. نمونه‌هایی از متن.

۸. دو عکس از اوائل و اواخر کتاب.

۲. نسخه‌های خطی فارسی در یوگسلاوی (۲٦-۲۹).

این بخش، مقاله‌ای است در ارتباط با معرفی چند نسخهٔ فارسی در یوگسلاوی، که کتابخانه‌های دارندهٔ این نسخ به این ترتیب ذکر شده است: الف. بایگانی دولتی زاگرب؛ ب. فرهنگستان علوم و هنرهای یوگسلاوی (زاگرب)؛ ج. بایگانی دولتی شهر اسکوپیه؛ د. موزهٔ هنرهای تزیینی بلگراد؛ ه . کتابخانهٔ قاضی خسروبگ (سراویو-سرای)؛ و. مؤسسهٔ شرقشناسی سراویو.

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی (به‌طور مختصر)، کتابشناسی (برای برخی از نسخه‌ها و به‌طور مختصر)، و شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست مآخذ و مدارك.

۳. مذکر *احباب* نثاری بخاری (۳۰-٤۲).

این بخش، مقاله‌ای است در شرح حال نثاری بخاری و کتاب وی *مذکراحباب*. در شرح کتاب مذکور، ابتدا نسخه‌های خطی آن در کتابخانه‌های مختلف، و سپس فواید کتاب ذکر شده است.

Marfat.com

تألیف عبدالحی حبیبی.

٤. فهرست مجملی از منشآت و مکاتیب و ترسلات فارسی (٤٣-٤٩).

همان‌طور که در پاورقی صفحهٔ ٤٣ همین نشریه بیان شده، فهرست منظومات متعلق به کتابخانهٔ شخصی مؤلف در دفتر اول بچاپ رسیده، و در اینجا دنبالهٔ فهرست کتابخانهٔ او مربوط به نسخه‌های منشآت و مکاتیب بطبع رسیده است.

تألیف مهدی بیانی.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

٥. شیرین و فرهاد سلیمی (٥٠-٨٥).

این بخش، مقاله‌ای است راجع به مثنوی شیرین و فرهاد از شاعری متخلص به سلیمی، که در قرن نهم ه .ق در جرون (= کمبرون = بندرعباس) می‌زیسته و مداح سلغرشاه ــ از ملوك هرمز ــ بوده است. یگانه نسخه‌ای که از این مثنوی در دست است متعلق به کتابخانهٔ آقای «بودمر» از اعیان و مشاهیر شهر ژنو می‌باشد. در این مقاله، مختصری در ارتباط با شاعر مذکور و مثنوی وی، همراه با ابیاتی از آن، آمده است.

تألیف ایرج افشار.

اضافات:

١. دو عکس از ورق دوم و آخر نسخه.

٦. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ خصوصی دکتر اصغر مهدوی (٥٩-١٨١).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در لزوم معرفی نسخه‌های خطی متعلق به افراد، و چگونگی تدوین این فهرست است.

فهرست در دو قسمت است: □ فهرست کتب فارسی و مجموعه‌ها (٦٢-١٣٥) □ فهرست کتب عربی (١٣٦-١٧٥).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. معرفی جداگانهٔ چند نسخهٔ دیگر (١٧٥-١٨١).

٧. معرفی چند نسخهٔ خطی (١٨٢-١٨٧).

این بخش، مقاله‌ای در معرفی چند نسخهٔ خطی است.

تألیف محمد صدر هاشمی (از اصفهان).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف در تذکره‌نویسی است (به‌مناسبت این که اولین نسخهٔ معرفی‌شده «تذکره» می‌باشد).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (برای بعضی از نسخ).

Marfat.com

۸. *جواهرنامهٔ* خواجه نصیرالدین طوسی (۱۸۸-۱۹۷).

این بخش، مقاله‌ای در شرح رساله‌ای به‌نام *جواهرنامه* است، که این رساله را خواجه‌نصیر برای هلاکوخان نوشته است.

تألیف تقی بینش (از مشهد).

ترتیب معرفی: توضیحاتی دربارهٔ کتاب، مشخصات یك نسخه از کتاب، و متن کتاب.

۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ موزهٔ ایران باستان (۱۹۹-۲۱۸).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در مورد کتابخانهٔ مجلس سنا و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۰. فهرست کتابخانهٔ مجلس سنا (۲۱۹-۲۵۷).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در مورد کتابخانهٔ مجلس سنا و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ وزارت امور خارجه (۲۵۹-۲۶۷).

قسمت دوم

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف است. مؤلف، در این مقدمه توضیح می‌دهد که در دفتر اول این نشریه، فهرست قسمتی از نسخه‌های خطی این کتابخانه طبع شد و اینك بقیهٔ این نسخه‌ها معرفی می‌شود.

ترتیب معرفی: نام کتاب، شمارهٔ دفتر، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

۱۲. فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانهٔ ملی (۲۶۹-۲۸۱).

تنظیم سیدعبدالله انوار.

در آغاز، مقدمه‌ای از ایرج افشار در ارتباط با لزوم تهیهٔ عکس و فیلم از نسخ خطی موجود در کتابخانه‌های جهان، و نیز تدوین فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام شهر و کتابخانهٔ واجد نسخه، شمارهٔ راهنما، و تاریخ تحریر. شمارهٔ راهنمای مربوط به کتابخانهٔ ملی هم در گوشهٔ صفحه، سمت چپ، در میان پرانتز آمده است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی (یك صفحه).

۲. نمودار فیشهای مربوط به کتابشناسی و نسخه‌شناسی (دو صفحه).

Marfat.com

۳. فهرست مندرجات مجلد اول (یك صفحه).

مجلد سوم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۸۸۰، ۱۳٤۲ ه .ش، ۲+٤۸۸ ص.

در آغاز، فهرست مطالب است.

۱. فهرست کتابخانهٔ سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا (۲-۵۹)

کتابهای این کتابخانه، بیشتر مربوط به فرهنگ زبان فارسی است.

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

فهرست در دو بخش است: □ کتابهای فارسی و ترکی و مجموعه‌ها و جنگها (۳-۵۰) □ کتابهای عربی (۵۱-۵۹).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، شمارهٔ کتاب، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

رساله‌های مندرج در مجموعه‌ها و جنگها ــ علاوه بر آنکه در ضمن آنها توصیف شده‌اند ــ به‌طور جداگانه نیز، به نام خود آنها، در فهرست آمده است.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ آستانهٔ امامزاده عبدالعظیم حسنی در شهرری (۶۱-۸۳).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در ذکر کتبی که در شرح حال امامزاده عبدالعظیم حسنی موجود است، فهرست سندهای قدیمی مربوط به رقبات و تولیت این آستانه، و توضیحاتی دربارهٔ کتابخانهٔ مذکور است.

فهرست در دو بخش است: □ کتابهای فارسی و مجموعه‌ها (۶۶-۷۲) □ کتابهای عربی (۷۳-۸۳).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

هرگاه نسخ متعددی از یك کتاب موجود بوده، وصف هریك پس از ذکر اولین نسخه آمده است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ فرّخ (مشهد) (۸۵-۹۷).

تنظیم تقی بینش.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در تدوین فهرست است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، شمارهٔ ثبت، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٤. دنبالهٔ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانهٔ ملی (۹۹-۱۰٤).

در مجلد دوم نشریهٔ *کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران* فهرستی از نسخه‌های عکسی کتابخانهٔ ملی (تألیف آقای انوار) طبع شده بود، و اینك فهرست عکسهای دیگر کتابخانهٔ مذکور ــ که پس از آن افزوده شده یا از صورت فیلمْ به عکس تبدیل

Marfat.com

گردیده است ــ در اینجا به چاپ رسیده است.

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در ارتباط با تهیهٔ فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام شهر و کتابخانهٔ واجد نسخه، شمارهٔ راهنما، و تاریخ تحریر.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۵. فهرست اسناد قاجاری در کتابخانهٔ وزارت امور خارجه (۱۰۵-۱۱۷).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف راجع به اسناد عهد قاجاری در وزارت امور خارجه، و تهیهٔ فهرست آن است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و توضیح مختصری راجع به سند.

٦. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ موزهٔ ایران باستان (۱۱۹-۱۲۵).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی (مختصر). شمارهٔ راهنما هم در گوشهٔ چپ است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۷. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های «هنرهای زیبای کشور» (۱۲۷-۱٤۰).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای کوتاه از مؤلف در مورد تدوین فهرست است.

فهرست در سه بخش است: □ کتابخانهٔ موزهٔ هنرهای تزئینی ادارهٔ کل موزه‌ها و فرهنگ عامهٔ هنرهای زیبای کشور (۱۲۸-۱۳۱) □ کتابخانهٔ موزهٔ مردم‌شناسی ادارهٔ کل موزه‌ها و فرهنگ عامهٔ هنرهای زیبای کشور (۱۳۲-۱۳٤) □ نسخه‌های خطی آقای یحیی ذکاء (۱۳۵-۱٤۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۸. فهرست کتابخانهٔ محمود فرهاد معتمد (۱٤۱-۲۷٦).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ تألیفات فرهاد میرزامعتمدالدوله فرزند عباس میرزا و کتابخانهٔ وی و تهیهٔ فهرست آن است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۸٤ تصویر از بعضی نسخ معرفی‌شده (در لابلای فهرست).

Marfat.com

۹. مآخذ کتابشناسی نسخ خطی فارسی (۲۷۷-۲۸۵).

در این بخش، ترجمهٔ مقاله‌ای آمده است که به گفتهٔ ایرج افشار، در مقدمه، یکی از مهمترین مقالات، در خصوص مآخذ مربوط به کتابشناسی نسخ خطی فارسی است، که دو تن از ایرانشناسان مقیم لنینگراد، در مجله‌ای نوشته‌اند.

تألیف أ.ف. اکیموشکین‌یو و اِ. بورشفسکی.

در آغاز، مقدمهٔ ایرج افشار، سپس ترجمه مقاله و در پایان، فهرستهای انستیتو شرقشناسی لنینگراد، به زبان لاتین است.

۱۰. اطلاعاتی دربارهٔ برخی از نسخه‌های خطی کتابخانهٔ دانشکدهٔ پزشکی (۲۹۷-۳۸۶).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف راجع به تدوین این فهرست است.

فهرست در دو بخش است: □ فهرست کتابهای فارسی و مجموعه‌ها (۲۹۹-۳۶۵) □ فهرست کتابهای عربی (۳۶۸-۳۸۶).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نام کاتب، تاریخ کتابت، و کتابشناسی. در برخی شمارهٔ فهرست آقای ره‌آورد ــ که قبلاً برای این کتابخانه، فهرستی تألیف کرده‌اند ــ نیز در میان پرانتز دیده می‌شود.

۱۱. فهرست کتابخانهٔ سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا (۳۸۷-۴۲۶).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف است که، در صفحات (۲-۵۹) همین دفتر، تعداد ۲۰۰ مجلد از نسخ خطی این کتابخانه معرفی شده‌اند، و در اینجا ۱۰۵ مجلد دیگر (۲۰۱-۳۰۵)، که بعداً از خانهٔ مرحوم دهخدا به این کتابخانه منتقل شده، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۲. فهرست کتابخانهٔ آستانهٔ امامزاده عبدالعظیم حسنی (۴۲۷-۴۸۰).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف است که، در صفحات (۶۱-۸۳) همین دفتر، تعداد ۹۱ مجلد از نسخ خطی این کتابخانه معرفی شده‌اند، و در اینجا ۳۲۸ مجلد دیگر (۹۲-۴۱۹)، معرفی شده است.

فهرست در دو بخش است: □ کتابهای فارسی و ترکی و مجموعه‌ها (۴۲۸-۴۵۴) □ کتابهای عربی (۴۵۵-۴۸۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

۱۳. آشنایی با چند نسخهٔ دیگر از کتابخانهٔ دکتر اصغر مهدوی (۴۸۱-۴۸۵).

در مجلد دوم *نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران* در صفحات (۵۹-۱۸۱) فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ خصوصی

Marfat.com

معرفی فهرستها: نشریه

دکتر اصغر مهدوی آمده بود. در اینجا، فهرست چند نسخهٔ دیگر از این کتابخانه است.

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۰۱. فهرست مندرجات مجلدهای ۱ و ۲ همین نشریه.

مجلد چهارم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹، ٤+٦٩٤ ص.

در آغاز، سرآغازی از دکتر جهانشاه صالح ــ رییس دانشگاه تهران ــ راجع به اقدام کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، در جمع‌آوری اصل یا عکس نسخه‌های خطی و تهیهٔ فهرست نسخه‌های موجود در کتابخانه‌های مختلف ایران، و سپس فهرست مندرجات این مجلد است.

۰۱. نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانهٔ دانشگاه هاروارد (۱-۱۲).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در مورد نسخ خطی فارسی و عربی کتابخانهٔ هاروارد و چگونگی تهیهٔ فهرست نسخ خطی فارسی آنجاست.

فهرست در دو بخش است: □ مجموعهٔ کتابخانهٔ هوتن (کتابخانهٔ اصلی دانشگاه و مخصوص محافظت نسخ خطی و کتب نادر)، شامل دو قسمت: کتابهایی با نام (۲-۷) و مجموعه‌ها و کتابهایی بی‌نام (۷-۹) □ مجموعهٔ فرانسیس هوفر، متعلق به خاندان هوفر (که در همان عمارت، ولی در اطاق جداگانه، محفوظ است) (۹-۱۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ نسخه، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۰۲. کتابهای ریاضی (۱۳-۵۱).

تألیف ك.ا. استوری، ترجمه و نگارش تقی بینش.

ترتیب معرفی: نام مؤلف (و گاهی شرح حال وی)، نام کتاب (یا کتابهای او در زمینهٔ ریاضی) همراه با توضیحاتی دربارهٔ آن.

۰۳. گلشن راز و شروح مختلف آن (۵۲-۱۲٤).

مقاله‌ای است در مورد منظومهٔ گلشن راز و شروح و حواشی و نظیره‌های آن و ذکر چاپهای آنها.

تألیف احمد گلچین معانی.

در آغاز، توضیح مختصری از مؤلف در مورد منظومهٔ گلشن راز و شیخ محمود شبستری است. و سپس یکایک شروح منظومه، به ترتیب تاریخ تألیف یا وفات شارح (در صورتی که معلوم باشد) و یا تاریخ تحریر نسخه (اگر شارح و تاریخ شرح معلوم نباشد)، آمده است.

Marfat.com

٤. آشنایی با اثری از مظفربن اردشیر عبادی (۱۲۵-۱۲۷).

این بخش، شرحی دربارهٔ یك نسخهٔ خطی تألیف مظفربن اردشیر عبادی بهنام *رسالة فی التصوف* است.

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

٥. نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه‌های عمومی فرانسه (۱۲۹-۱۳۸).

در این بخش، فهرستی از نسخه‌های خطی فارسی و نسخه‌های خطی به زبانهای اروپایی، ولی مربوط به ایران ــ که در کتابخانه‌های عمومی فرانسه موجود است ــ آمده است. البته این فهرست، با تتبع در ۵۲ جلد کتابی که در ارتباط با فهرست کتابخانه‌های عمومی فرانسه، میان سالهای ۱۸۸٦ تا ۱۹۵۱ م طبع شده، توسط مؤلف گزارش شده است. فهرست هریك از کتابخانه‌ها به‌طور جداگانه آمده است.

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

٦. فهرست قسمتی از کتابهای خطی فارسی کتابخانهٔ ملی تهران (۱۳۹-۲۸۱).

این فهرست، ناتمام و تنها شامل کتابهای منظوم کتابخانهٔ مذکور است.

تألیف دکتر مهدی بیانی.

در آغاز، فهرست منابع این بخش به لاتین است.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی، کتابشناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

۷. فهرست کتابخانه‌های شهرستانها (۲۸۳-٤۸۰).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

فهرست در چهار قسمت است:

□ فهرستهای مربوط به کتابخانه‌های تبریز (۲۸۳-۳۵۳).

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف، راجع به چگونگی تهیهٔ این فهرست است.

I. کتابخانهٔ ملی تبریز (۲۸۵-۳۲۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، تاریخ تحریر، و شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۱۱ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (در لابه‌لای صفحات فهرست).

II. کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات تبریز (۳۲۳).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ کتابت، و (گاهی) شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

III. کتابخانهٔ موزهٔ آذربایجان (۳۲٤).

این فهرست شامل معرفی سه نسخهٔ خطی است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تحریر.

IV. کتابخانهٔ موقوفهٔ خانوادهٔ ثقةالاسلام شهید (۳۲۵-۳۲۸).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، و تاریخ تحریر.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

V. نسخه‌های آقای محقق دبیر دانشکدهٔ ادبیات تبریز (۳۲۹-۳۳۵).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. اسناد ادارهٔ اوقاف تبریز (۳۳٦).

در این بخش، معرفی تعدادی وقف‌نامه و سند وصیت‌نامه همراه با نام واقف یا وصیت‌کننده و یا مالك سند و تاریخ آنهاست.

VII. نسخه‌های آقای واعظ چرندابی (۳۳۷).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر نسخه، و (گاهی) شمارهٔ نسخه در دانشگاه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VIII. کتابخانهٔ حاج حسین آقای نخجوانی (۳۳۸-۳۵۳).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، تاریخ تحریر، و شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ده تصویر از برخی نسخه‌های معرفی شده.

۸. آشنایی با چند مخطوط از کتابخانه‌های شهر کاشان (۳۵٤-۳۵۸).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف در ارتباط با تدوین این فهرستها است.

I. کتابخانهٔ مزار افضل‌الدین کاشانی (۳۵٤).

در این بخش فقط یك نسخه معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

II. کتابخانهٔ امیرکبیر در باغشاه فین کاشان (۳۵٤).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

III. کتابخانهٔ سیدابوالرضا در محلهٔ پنجه‌شاه کاشان (۳۵۵).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ نسخه.

IV. کتابخانهٔ آثار ملی کاشان در مدرسهٔ سلطانی (۳۵۵-۳۵۸).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف پیرامون کتابخانهٔ مذکور است.

Marfat.com

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تألیف، (گاهی) تاریخ تحریر، و شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۹. فهرست چند نسخهٔ خطی از کتابخانه‌های شهر یزد و اصفهان (۳۵۹-۴۸۰).

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در ارتباط با تهیهٔ این فهرست است.

I. کتابخانهٔ جامع کبیر یزد (۳۶۰-۴۱۶).

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف دربارهٔ مسجدجامع یزد و کتابخانهٔ آن، و سپس رونوشت کتیبه‌های مسجد جامع یزد که آقای محمدتقی مصطفوی یادداشت کرده، و نیز کتیبه‌ها و الواح این مسجد به ترتیب از در ورودی به‌سوی راست ــ که آقای ضیافتی کتابدار کتابخانهٔ وزیری جامع کبیر به دستور آقای وزیری نوشته ــ آمده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

II. کتابخانهٔ سر یزدی (۴۱۷-۴۳۲).

کتابخانهٔ مذکور را آقای حاج شیخ محمد صدوقی در ۱۳۷۶ ه .ق. در مدرسهٔ عبدالرحیم‌خان بنیاد گزارده و اساس آن، کتابهای حاج میرزامحمد سریزدی است.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در مورد این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. کتابخانهٔ مدرسهٔ خان‌بزرگ (۴۳۳-۴۳۴).

این کتابخانه، خاص طالبان علوم دینی است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IV. کتابخانهٔ شرف‌الدین علی یزدی (۴۳۵).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف، پیرامون این کتابخانه، است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

V. کتابخانهٔ آقای حاج شیخ علی علومی (۴۳۶-۴۵۰).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. کتابخانهٔ آقای حاجی میرزاحسن محمودآبادی یزدی «مدرس رسمی» (۴۵۱-۴۵۸).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VII. کتابخانهٔ آقای حاج سیدابوالفضل سعیدی ریحان یزدی (۴۵۹-۴۶۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VIII. نسخه‌های آقای محمدعلی فرهمند وزیر فرهنگ (۴۶۳-۴۶۴).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IX. نسخه‌های آقای علی‌اصغر خجسته مدیر دبستان انوشیروان در یزد (۴۶۵-۴۶۶).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

X. نسخه‌های آقای محمدباقر عجین کتابدار کتابخانهٔ وزیری (۴۶۷).

این فهرست مشتمل بر معرفی دو نسخه می‌باشد.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

XI. نسخهٔ آقای سیدجواد مدرسی یزدی (۴۶۸).

این نسخه مجموعهٔ هشت رساله است که آنها را نام برده است.

XII. اسناد و طومارهای موقوفات یزد که در ادارهٔ اوقاف و مدارس و خانه‌هاست (۴۶۹).

در این فهرست، کتابی به‌نام *جامع الخیرات* و پنج وقفنامه معرفی شده است.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۰. فهرست چند نسخهٔ خطی در اصفهان.

I. کتابخانهٔ شهرداری اصفهان (۴۷۰-۴۷۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

II. کتابخانهٔ فرهنگ اصفهان (۴۷۳-۴۷۴).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات اصفهان (۴۷۵-۴۸۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۱. اسناد آستانهٔ درویش تاج‌الدین حسن ولی درنیاك لاریجان (۴۸۱-۶۴۸).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

Marfat.com

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف پیرامون شهرنیاك و شخص «درویش تاج‌الدین حسن ولی» و اسناد آستانهٔ او آمده است. در این مقدمه، الواح و کتیبه‌ها و نوشته‌هایی که در بارگاه این آستانه وجود دارد و نیز اسامی برخی از متولیان موقوفات آنجا و همچنین وقفنامه‌های مربوط به اماکن دیگر ذکر شده است.

ترتیب معرفی: تصویری از اصل سند در صفحهٔ سمت راست، و متن حروفچینی‌شدهٔ همان سند در صفحهٔ سمت چپ.

۱۲. نسخ خطی فارسی در موزهٔ بریتانیا (۶۴۹-۶۹۴).

تألیف مردیت اونس.

در آغاز، مقدمه‌ای از ایرج افشار، در مورد تدوین فهرست حاضر، است. ترتیب معرفی: شمارهٔ نسخه، نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تألیف، و تاریخ تحریر.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی و شمارهٔ نسخه.

مجلد پنجم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹/۵، ۱۳۴۶ ه .ش، ۶+۷۶۸ ص.

در آغاز، فهرست مندرجات این مجلد است.

۱. فهرست نسخ وقفی علی‌اصغر حکمت به آستان قدس (۱-۷).

تألیف محمد شیروانی.

در آغاز، مقدمه‌ای در ارتباط با فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲. فهرست نسخ خطی عبدالمجید مولوی (۸-۱۰۷).

تألیف مهدی ولائی.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف، در مورد آقای عبدالمجید مولوی و کتابخانهٔ وی و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۳. نسخه‌های فارسی در کتابخانهٔ ملی و دانشگاهی اورشلیم (۱۰۸-۱۱۰).

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نمرهٔ کتاب، نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف (تحریر).

۴. سی‌وچهار نسخهٔ خطی از چند مجموعهٔ خصوصی.

تألیف ایرج افشار.

I. نسخه‌های -(۱۳ نسخه) - خطی آقای ثامنی (۱۱۱).

Marfat.com

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

II. نسخه‌های ـ(٤ نسخه)ـ ابراهیم دهگان (۱۱۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. نسخهٔ باقرزاده (۱۱۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

IV. نسخه‌های ـ (٤ نسخه) ـ خطی حسن علی غفاری (معاون‌الدوله) (۱۱۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

V. نسخه‌های ـ(٥ نسخه)ـ امیر توکل کامبوزیان کردغفرانلو (زاهدان (۱۱۲-۱۱۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

VI. نسخه‌های ـ (۷ نسخه)ـ خان ملك ساسانی (۱۱٤-۱۳۱).

آخرین این نسخه‌ها، مجموعه‌ای از مکاتبات است که خان‌ملك ساسانی آن را فهرست کرده و در اینجا نیز چاپ شده است.

VII. چند مجموعهٔ ـ (سه مجموعه همراه با رساله‌های آنها) ـ خطی از مجموعهٔ روضاتی (۱۳۲-۱۵۲).

تألیف سیدمحمدعلی روضاتی.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی (کلی مجموعه)، و کتابشناسی (هر رساله).

٥. فهرست چند مجموعهٔ کتابخانهٔ مجلس شورای ملی (۱۵۳-۲۰۳).

تألیف احمد گلچین معانی.

ترتیب معرفی: شمارهٔ مجموعه، رساله‌های هر مجموعه (بدین ترتیب: نام رساله، نام مؤلف، حرف «ف» نشانهٔ فارسی بودن یا «ع» نشانهٔ عربی بودن، شمارهٔ صفحه، و تاریخ تحریر.).

٦. فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز (۲۰۵-۲۹۷).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

I. ادارهٔ اوقاف (۲۰۵-۲۰٦).

نوشته‌های اینجا، از دفتر فهرست وقفنامه‌ها یادداشت شده و مشتمل بر ۲۱ وقفنامه است.

ترتیب معرفی: در ذکر هر وقفنامه معمولاً نام واقف و مورد وقف و تاریخ آن آمده است.

II. کتابخانهٔ خدای‌خانهٔ مسجد جامع عتیق شیراز (۲۰۷-۲۰۸).

در اینجا، فهرست بعضی از نسخه‌های خطی این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

III. کتابخانهٔ خانقاه احمدیه (۲۰۹-۲۲۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IV. کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات شیراز (۲۳۰).

در این قسمت، سه نسخه معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه، و نسخه‌شناسی.

V. کتابخانهٔ آستانهٔ شاه‌چراغ یا مزار احمد بن موسی (۲۳۱-۲٤٤).

در آغاز، فهرستی از کتابهای نوشته‌شده در مورد مزار احمدبن موسی (ع) است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. کتابخانهٔ ملی پارس (۲٤٥-۲٥۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VII. موزهٔ معارف شیراز (۲٥۸-۲٦۲).

در این بخش تعداد ۲۳۰ قران و رساله و سکه و سنگ و محراب و کاشی معرفی شده‌اند.

ترتیب معرفی: نام کتاب، شمارهٔ نسخه، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

VIII. کتیبهٔ مزار ابوزرعه اردبیلی (۲٦۳-۲٦٤).

ترتیب معرفی: ابتدا نوشتهٔ دو کتیبهٔ مزار مذکور و سپس کتابشناسی و نسخه‌شناسی مربوط به نسخه‌ای از کتاب *فصول* منسوب به ابوزرعه اردبیلی است.

IX. کتیبهٔ مدخل مسجد وکیل (۲٦٥).

صورت دو کتیبهٔ مربوط به این مسجد، در این صفحه، آمده است.

X. نسخ حاج میرزامحمد خلیلی (۲٦٦).

این صفحه، معرفی دو نسخه است: یکی جنگ اشعاری است که اسامی شاعران را هم ذکر کرده، و دیگری نکاح نامه‌ای است که صورت آن آمده است.

XI. کتابخانهٔ دکتر خاوری (۲٦۷-۲٦۹).

این قسمت، شامل پانزده نسخه است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

XII. موزهٔ شایسته (۲۷۰).

در این صفحه، توضیحی در مورد موزهٔ سیدصدرالدین شایسته فرزند حاجی سیدعلی‌رضای شایسته شاگرد کمال‌الملك و دارای اجازه و تقدیرنامه از او ـ به خط خود کمال‌الملك ـ آمده است، بدون این‌که فهرستی آمده باشد.

XIII. کتابخانهٔ آقای صدرالدین محلاتی (۲۷۱-۲۷٤).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XIV. کتابخانهٔ دکتر عینی (۲۷۵-۲۷۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XV. نسخه‌های فروردین پسر تاج‌الشعراء و نوهٔ حاجی میرزا مهدی آسوده (۲۷۷-۲۷۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XVI. نسخه‌های سیدامین‌الله کوثر (۲۷۹-۲۸۰).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

XVII. اسناد عبدالکریم مکارمی (۲۸۱).

توضیحاتی در مورد چهار سند متعلق به عبدالکریم مکارمی است.

کتابخانهٔ دکتر میر (۲۸۲-۲۸۴).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XVIII. نسخه‌های ـ (٤ نسخه)ـ واجد (۲۸۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XIX. کتابخانهٔ خاندان حاج سیدنورالدین هاشمی حسینی (۲۸٦-۲۸۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XX. کتابخانهٔ دکتر وصال (۲۹۰-۲۹٤).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XXI. چند نسخهٔ ـ (٦ نسخه)ـ خصوصی دیگر (۲۹۵-۲۹۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و نام مالك نسخه.

۷. کتابخانهٔ عمومی و خصوصی اصفهان (۲۹۸-۳۲۵).

I. کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه اصفهان (۲۹۸-۳۰۷).

در این قسمت، چند نسخهٔ الفت و یك نسخهٔ صدر هاشمی توصیف شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

II. کتابخانهٔ شهرداری اصفهان (۳۰۸-۳۱۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه‌شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. کتابخانهٔ رضویهٔ مدرسهٔ صدر اصفهان (۳۱۱-۳۱٤).

این مدرسه را حاج محمدحسین‌خان صدر اصفهانی صدراعظم فتحعلی شاه قاجار، در بازار بزرگ ساخته، و کتابخانهٔ آن را حاج سیدمحمدرضای خراسانی، در ۱۳٦۳ ه .ق، بنیاد گزارده است.

IV. کتابخانهٔ فرهنگ اصفهان (۳۱۵-۳۲۲).

چند نسخه از این کتابخانه، در همین نشریه (٤۷۳/٤) معرفی شده بود. اینك نسخ دیگری از همین کتابخانه، افزون بر نسخ محفوظ اهدایی اکبر مسعود صارم‌الدوله به این کتابخانه، معرفی می‌شود.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

V. موزهٔ کلیسای ارمنیان در جلفا (۳۲۳-۳۲٤).

در اینجا، فهرست تعدادی کتب خطی و چاپی و تابلوی نقاشی و فرمان و مجله و نقشه است.

ترتیب معرفی: نام موضوع، عامل، تاریخ، و محل.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. کتابخانهٔ دکتر کارول میناسیان (۳۲۵).

در این کتابخانه، نزدیك به ۲۵۰۰ نسخهٔ خطی وجود دارد که در اینجا تنها دو کتاب (شامل سه نسخه) از آنها معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

VII. کتابخانهٔ کتابی در اصفهان (۳۲۵).

در این صفحه، دو نسخه ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

۸. فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شهر همدان (۳۲٦-۳۸۷).

I. فهرست کتابخانهٔ آرامگاه بوعلی در همدان (۳۲٦-۳٤۰).

در آغاز، در مقدمهٔ این بخش آمده است که در این کتابخانه، سه‌هزار مجلد کتاب وجود دارد که مؤلف، گزیده‌ای از آن را، که اذکائی نوشته، به اضافهٔ تعداد دیگری که خود افزوده، در اینجا آورده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

II. مزار استرومردخای (۳٤۱).

در این صفحه، وصف کوتاهی از یك طومار که بر روی پوست آهو نوشته شده، آمده است.

Marfat.com

III. کتابخانهٔ اعتمادالدوله (۳٤۱-۳٤٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IV. کتابخانهٔ دبیرستان امیرکبیر (۳٤۷-۳٤۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

V. ادارهٔ اوقاف (۳٤۸).

در اینجا فهرست سه وقفنامه دیده می‌شود.

ترتیب معرفی: نام واقف، مورد وقف، و تاریخ وقف.

VI. کتابخانهٔ اوقاف (۳٤۹).

در آغاز، گفته شده است که در این کتابخانه ۱۲۰۰ جلد کتاب موجود است که چهار جلد آن خطی است و در اینجا این چهار نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

VII. کتابخانهٔ مدرسهٔ دامغانی در همدان (۳٤۹).

چهار نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VIII. کتابخانهٔ مدرسهٔ زنگنه (۳۵۰-۳۵۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IX. کتابخانهٔ مدرسهٔ غرب همدان (۳۵۲-۳٦۵).

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف است و در آن متذکر شده که بنیادگزار این مدرسه و مؤسس کتابخانهٔ آن مرحوم آیةالله آخوند ملاعلی همدانی می‌باشد. و در اینجا چند نسخهٔ این کتابخانه توصیف شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

X. نسخه‌های حاجی ایزدی (۳٦٦-۳٦۸).

در این قسمت، ۲۰ نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

XI. نسخه‌های محمود ایزدی (۳٦۹).

در این قسمت، هفت نسخهٔ خطی و سکه گزارش شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XII. نسخه‌های بحرالفضایل (۳۷۰).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XIII. کتابخانهٔ قاسم برنا (۳۷۱-۳۷۹).

در آغاز، مقدمه‌ای دربارهٔ برنا و کتابخانه‌اش، و سپس فهرست نسخ خطی این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XIV. نسخه‌های حاج سیدنصرالله بنی‌صدر (۳۸۰).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XV. نسخه‌های آقای حاج حسن پنبه‌چی (۳۸۱).

این صفحه، گزارش سه نسخهٔ خطی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XVI. نسخه‌های دکتر جلالی (۳۸۲).

این صفحه، گزارش ٤ نسخهٔ خطی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XVII. نسخه‌های آقای دامغانی (۳۸۳-۳۸٤).

در این قسمت، ۲۲ نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XVIII. نسخهٔ سیدمحمد نجفی عرب‌زاده (۳۸۵).

این نسخه، مجموعهٔ دو رساله است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

XIX. کتابخانهٔ کمالی (۳۸۵-۳۸۷).

این قسمت، شامل معرفی ۱۲ نسخهٔ خطی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

XX. نسخه‌های تقی یوسفی (۳۸۷).

در این قسمت، توصیف دو لوح و یك نامه، که هر سه مربوط به فرقهٔ بهائیه می‌باشد، و یك وقفنامه آمده است.

۹. کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شهر رشت (۳۸۸-۳۹۶).

I. کتابخانهٔ ملی (۳۸۸-۳۹۲).

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف است.

فهرست شامل دو بخش است:

□ در این بخش، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ در این بخش، فرمانهای این کتابخانه آمده است.

ترتیب معرفی: نام صادرکنندهٔ فرمان، مخاطب فرمان، مورد فرمان، و تاریخ فرمان.

II. کتابخانهٔ مدرسهٔ مهدویهٔ رشت (۳۹۴-۳۹۶).

در آغاز این فهرست آمده است که در این کتابخانه، بیش از پنجاه مجلد نسخهٔ خطی است. و در اینجا تنها فهرست پنج نسخه ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. کتابخانهٔ شاد قزوینی در رشت (۳۹۴-۳۹۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۰. فهرست کتابخانه‌های شهر قم (۳۹۷-۳۹۹).

I. کتابخانهٔ آستانهٔ قم (۳۹۷-۳۹۸).

در این قسمت، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

II. کتابخانهٔ مدرسهٔ فیضیه (۳۹۹).

در این قسمت، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، و نام مؤلف.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. کتابخانهٔ مسجد اعظم (۳۹۹).

در این قسمت، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۱. آمل (۴۰۰-۴۰۳).

I. کتابخانهٔ آقای میرزا ابوالحسن پیشنماز آملی از دانشمندان و پارسایان این شهر (۴۰۰-۴۰۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۲. کتابخانه‌های عراق و عربستان سعودی (۴۰۵-۵۸۳).

در آغاز، مقدمه‌ای از محمدتقی دانش‌پژوه، در چگونگی تدوین این فهرستها است.

I. مکتبة المتحف العراقی (کتابخانهٔ موزهٔ عراق)، در بغداد (۴۰۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

II. المکتبة المرکزیة فی جامع بغداد (۴۰۶).

در معرفی فهرست این کتابخانه، تنها این عبارت آمده است: «چند مجلد مخطوط و شصت فیلم در آن هست».

III. مکتبة معهد الدراسات الاسلامیة العلیا فی جامعة بغداد (۴۰۶-۴۰۷).

در این قسمت، چهار نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

IV. المکتبة القادریه فی الحضرة الکیلانیه فی بغداد (۴۰۷).

راجع به این کتابخانه، فقط این عبارت آمده است: «نزدیك به ۱۳۱۴ نسخهٔ خطی در آن هست، و فهرستی در آن دیده نشده و باید آن را بررسی نمود. از نسخی که نمایش داده‌اند و در ویترینها گذارده‌اند [!] پیدا بود که کتابخانهٔ مهمی است و نسخی گرانبها دارد به‌ویژه آنکه این کتابخانه در خانقاه عبدالقادر گیلانی عارف و رهبر گروه قادریان بنیاد شده و از رهگذر تاریخ تصوف در ایران اهمیت بسیار دارد.».

V. مکتبة الخلانی العامة (بغداد) (۴۰۷-۴۰۸).

کتابخانهٔ مذکور در کنار آرامگاه محمد بن عثمان بن سعید العمری دومین نایب از نواب چهارگانهٔ امام دوازدهم [عجل‌الله تعالی فرجه الشریف]، در ۱۳۶۴ ه .ق، بنیاد گذاشته شد. در اینجا سه نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

VI. کتابخانهٔ دکتر حسین علی محفوظ، در بغداد (۴۰۸).

در این بخش، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VII. کتابخانهٔ توفیق وهبی، در بغداد (٤٠٨-٤٠٩).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

VIII. مکتبة الإمام امیرالمؤمنین [علیه‌السلام] العامة، در نجف (٤٠٩-٤١٩).

این کتابخانه در ١٣٧٣ ه .ق با کوشش مرحوم علامهٔ امینی نگارندهٔ الغدیر تأسیس شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و (گاهی) مآخذ (الذریعه یا دانشگاه یا...).

اضافات:

١. نام تعدادی نسخ کهن که به‌صورت حلقه‌های فیلم در این کتابخانه موجود است.

IX. کتابخانهٔ آیةالله العظمیٰ حکیم در نجف در مدرسهٔ هندی (مکتبة آیةالله الحکیم العامة (٤٢٠-٤٢٨).

این کتابخانه توسط مرحوم آیةالله حکیم مرجع شیعیان، در سال ١٣٧٧ ه .ق، تأسیس شده است. در این بخش از فهرست، تعدادی از نسخ خطی کتابخانهٔ مذکور گزارش شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

X. کتابخانهٔ مدرسهٔ بروجردی (٤٢٩-٤٣١).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

XI. کتابخانهٔ تکیهٔ شوشتری‌ها (٤٣٢-٤٣٣).

این کتابخانه را آقای حاج محمدرضای شوشتری بنیاد گذاشته است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

XII. مکتبة جامعة النجف (٤٣٣).

شش نسخهٔ خطی، در این بخش، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

XIII. کتابخانهٔ جعفریه در مدرسهٔ هندی در کربلا (٤٣٤-٤٣٧).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

XIV. کتابخانهٔ مدرسهٔ بادکوبه در کربلا (٤٣٨).

پنج نسخهٔ خطی، در این بخش، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

XV. کتابخانهٔ خصوصی آقای عبدالرضای شهرستانی از دانشمندان روحانی در مدرسهٔ هندی کربلا (٤٣٨-٤٣٩).

در این بخش، پنج نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

XVI. کتابخانهٔ جامع الإمام ابی‌یوسف، جنب آستان امام موسی کاظم [علیه‌السلام] (٤٣٩).

در این کتابخانه، نسخهٔ خطی نیست.

XVII. مکتبة شیخ الإسلام عارف حکمة (٤٤٠-٥٠٤).

این کتابخانه را شیخ‌الاسلام قسطنطنیه شهاب‌الدین عارف احمد حکمة‌الله بن ابراهیم عصمة‌الله بن اسماعیل رائف پاشای حسینی رومی حنفی بنیاد گذاشته است. نسخه‌های این کتابخانه، در ساختمانی پهلوی حرم پیامبر اکرم [صلی‌الله علیه وآله وسلم] است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی.

XVIII. مکتبة المدینة المنورة العامة (٥٠٥-٥١٢).

در این کتابخانه، که جنب حرم پیامبر اکرم [صلی‌الله علیه وآله وسلم] قرار دارد، نسخه‌های چاپی و خطی چند کتابخانه گردآوری شده و هریك جداگانه در قفسه‌هایی به ترتیب موضوع قرار دارد. تعدادی نسخهٔ کهن نیز در آنجا هست. در این بخش، ابتدا فهرست نسخه‌های کهن این کتابخانه آمده (٥٠٦-٥١٠) و به ترتیب موضوعی است و در معرفی آنها اول کتابشناسی و بعد نسخه‌شناسی ذکر شده است و شمارهٔ نسخه هم در گوشهٔ سمت چپ آنها در میان پرانتز قرار دارد. و سپس فهرست چند کتابخانه به‌طور جداگانه آمده است به این ترتیب: □ مکتبة الساقزلی (فی مکتبة المدینة المنوره) (٥١٠) □ مکتبة الشیخ عمرالحمدان (٥١٠) □ مکتبة الشفاء (٥١١) □ مکتبة سیدنا عثمان (٥١١-٥١٢).

ترتیب معرفی (نسخ خطی): نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، تعداد صفحات کتاب، و شمارهٔ نسخه.

XIX. المکتبة المحمودیة فی الحرم النبوی (مدینه) (٥١٢-٥٤٥).

این کتابخانه توسط سلطان محمود عثمانی، در شهر مدینه، در مدرسه‌ای که خود محمود ساخته بود بنیاد شد ولی بعداً که مدرسه به خیابان افتاد (ویران شد)، کتابخانه را به حرم پیامبر اکرم [صلی‌الله علیه وآله وسلم] بردند.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، دو شماره همراه با یکی از حروف الفبا.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی.

XX. مکتبة الحرم النبوی [صلّی‌الله علیه وآله وسلم] (٥٢٦-٥٢٨).

نسخه‌هایی را که در مدارس قدیم بوده گرد آورده و در این کتابخانه گذاشته‌اند.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی راجع به کتابخانهٔ مذکور است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ نسخه. پس از ذکر عنوان هر موضوع، شمارهٔ فن در داخل پرانتز دیده می‌شود.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی.

XXI. مکتبة مظهر فی رباط مظهر یا کتب خانهٔ خانقاه احمدی در مدینه روبروی بقیع (٥٢٩-٥٣٤).

نسخه‌ها را محمدمظهر عمری نقش‌بندی فاروقی، در ١٢٩٧ هـ .ق، وقف کرده، و شیخ احمد فاروقی هندی این کتابخانه را در این رباط، که خانقاه صوفیان و درویشان قادری است، بنیاد کرده است.

Marfat.com

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و (گاهی) شمارهٔ نسخه.

XXII. مکتبة الحرم المکی (مکه) (۵۳۵-۵۳۹).

در آغاز، مقدمه‌ای در مورد روش ثبت کتابها در دفتر این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهٔ نسخه.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی.

XXIII. مکتبة مکة المکرمة (۵٤۰-۵٤۲).

در آغاز، مقدمه‌ای دربارهٔ این کتابخانه است.

فهرست دارای سه بخش است: □ معرفی ده نسخه □ مکتبة القدس، التصوف. شامل یك نسخه □ العلوم الغریبه. شامل سه نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، (گاهی) نسخه‌شناسی، و شمارهٔ نسخه.

XXIV. اینك از چند نسخه‌ای به دقت وصف می‌شود (۵٤۳-۵۸۲).

فهرست در سه بخش است: □ نسخه‌های عربی و ترکی (۵٤۳-۵۵۹) □ نسخه‌های فارسی (۵٦۰-۵۷٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ مجموعه‌ها (۵۷۷-۵۸۲).

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هریك از رساله‌ها.

XXV. چند کتاب سودمند برای تاریخ شهرهای عربستان (۵۸۳).

در این بخش، هفت کتاب در مورد شهرهای عربستان ذکر شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، محل، و تاریخ چاپ.

۱۳. فهرست کتابخانهٔ آقای کاظم مدیر شانه‌چی استاد دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی مشهد (۵۸٤-٦۱۱).

تالیف کاظم مدیر شانه‌چی.

فهرست در دو بخش است: □ نسخه‌های فارسی (۵۸٤-۵۸۹) □ نسخه‌های عربی (۵۹۰-٦۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱٤. تتمهٔ فهرست کتابخانهٔ فرخ که در همین نشریه (۳/۸۵-۹۷) به چاپ رسیده است (٦۱۲).

تالیف تقی بینش.

در این بخش، سه نسخه معرفی شده و سپس غلطهای چاپی فهرست آمده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

۱۵. نسخه‌های حاج سیدعلی اصغر اصغرزاده (مشهد) (۶۱۳-۶۱۷).

تالیف حاج سیدعلی اصغر اصغرزاده

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

۱۶. کتابخانهٔ میرزا عبدالعظیم‌خان قریب گرگانی (۶۱۸-۶۵۷).

تالیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف است.

فهرست در دو بخش است: □ نسخه‌های فارسی و مجموعه‌ها (۶۱۸-۶۵۱) □ نسخه‌های عربی و ترکی (۶۵۲-۶۵۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی (برای نسخه‌ها). و به ترتیب شمارهٔ راهنما (برای مجموعه‌ها).

۱۷. کتابخانهٔ بهار (۶۵۸-۶۷۱).

محمدتقی بهار خراسانی فرزند میرزاکاظم صبوری کاشانی کتابخانه‌ای داشت که آن را در کتابخانهٔ مجلس شورای ملی گذاشت. در اینجا چند نسخه از آن کتابخانه توصیف شده است.

تالیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۸. نسخه‌های مسعود محتشمی (۶۷۲-۶۷۳).

تالیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۹. نسخه‌های خطی فارسی تازه در کتابخانهٔ ملی پاریس (۶۷۴-۶۷۸).

تالیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف ــ مورخ اول فروردین ۱۳۴۶ ــ راجع به کیفیت تدوین این فهرست فشرده است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

۲۰. نسخ خطی فارسی انجمن پادشاهی آسیائی (لندن) (۶۷۹-۶۸۲).

تالیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف و سپس فهرست اجمالی کتابخانه است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

اضافات:

۱. * مجموعهٔ «اِلیس».

۲۱. نسخ خطی فارسی در کتابخانهٔ دانشگاه اوترخت (٦٨٣).

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲۲. نسخ خطی فارسی در کتابخانهٔ ملی اسکاتلند (ادنبورگ) (٦٨٤).

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲۳. نسخ خطی فارسی در کتابخانهٔ دانشگاه ادنبورگ (٦٨٥-٦٨٨).

تألیف ایرج افشار.

فهرست در دو بخش است:

□ هفت نسخهٔ خطی.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

□ هفتاد و دو نسخهٔ خطی تحت عنوان «مجموعهٔ نیوکالج، اهدایی به دانشگاه».

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، (گاهی) تاریخ تحریر، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

۲٤. نسخ خطی فارسی کتابخانهٔ سلطنتی کپنهاك (٦٨٩-٧١٣).

تألیف ایرج افشار.

فهرست در چند بخش است: □ مجموعهٔ قدیم (٦٨٩-٧٠٠) □ نسخه‌های بعدی با علامت .cod pers add (٧٠١-٧٠٣) □ مجموعهٔ cod siur pers (٧٠٤) □ مجموعهٔ کریستین‌سن (٧٠٤-٧٠٨) □ نسخه‌های شماره نشده (٧٠٨-٧٠٩) □ نسخه‌های خطی اهدائی کتابخانهٔ دانشگاه کپنهاك (٧١٠) □ نسخه‌های مشخص شده با علامت cod mixt (٧١٠-٧١١) □ نسخه‌های با علامت .cod mixt add (٧١١-٧١٢) □ مجموعهٔ خصوصی G.L.Davids (٧١٣).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما (به استثنای بخش «نسخه‌های شماره نشده»).

۲۵. نسخ خطی فارسی در کتابخانهٔ دانشگاه استکهلم (٧١٤).

در این بخش ۱۷ نسخهٔ خطی به‌طور مختصر معرفی شده است.

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، و (گاهی) نسخه‌شناسی.

۲٦. بعضی از نسخ خطی دانشگاه میشیگان (٧١٥-٧١٦).

Marfat.com

تالیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شماره.

۲۷. مجموعهٔ کتب خطی و چاپی و اسناد و عکس حسنعلی غفاری (معاون الدوله) اهداء شده به دانشگاه تهران (۷۱۷-۷۳٤).

تالیف ایرج افشار.

در آغاز، توضیحی در ارتباط با اهداءِ این کتب به قلم دکتر جهانشاه صالح ــ رئیس وقت دانشگاه ــ و سپس نامهٔ حسنعلی غفاری به ریاست دانشگاه تهران، در مورد چگونگی وقف و شرایط آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۹ تصویر از برخی نسخ معرفی‌شده در ۹ صفحه.

۲۸. کتابشناسی آثار سه تن از عرفاءِ قرن اخیر (۷۳۵-۷٦٥).

فهرست در سه بخش است:

□ آثار عین‌الدین حسین دزفولی (۷۳۵-۷٤٥).

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ آثار جلال‌الدین علی میرابوالفضل عنقا (۷٤٦-۷٦۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ آثار میرقطب‌الدین محمد عنقا پیر اویسی (۷٦٤-۷٦٥).

در ارتباط با این عارف، تنها توضیح داده شده که نزدیك به چهل مجلد از آثارش را به خط خویش نوشته و سه اثر از او به چاپ رسیده است. تصویری هم از یکی از آثار او در یك صفحه آمده است.

اضافات:

۱. تعداد ۱۰ تصویر از برخی نسخه‌های معرفی‌شده، در میان فهرست.

مجلد ششم

این مجلد، به یادبود انعقاد مجلس علمی و تحقیقاتی دربارهٔ احوال و آثار رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۱۱ تا ۱٦ آبان ۱۳٤۸) منتشر شده است.

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹/٦، گنجینهٔ فهرست و کتابشناسی ٦-۸، مورخ ۱۳٤۸ ه .ش، ٤+٦۹۸ ص.

در آغاز، فهرست مندرجات این مجلد است.

Marfat.com

۱. *هدایة الأسماء فی بیان کتب العلماء* (۱-٦۲).

تالیف حسن بن کتنوی یزدی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از محمدتقی دانش‌پژوه راجع به چگونگی تدوین این فهرست توسط مؤلف آمده است. وی در این مقدمه توضیح داده است که گویا این رساله، نخستین فهرستی باشد که در ایران تدوین شده و در آن گذشته از آثار شیعی از کتابهای اهل سنت نیز آنچه مربوط به آیین شیعه بوده یا در تحصیل سودمند می‌دیده، یاد کرده است.

فهرست در دو بخش است:

□ ذکر نسخ خطی (۱-۳۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ فهرست مؤلفان کتابهایی که در *هدایة‌الاسماء* یاد شده است (٥٤-٦۲).

اضافات:

۱. تعداد ۱٤ تصویر از بعضی نسخ معرفی شده (٤۰-٥۳).

۲. فهرست قسمتی از کتب خطی کتابخانهٔ عبدالحسین بیات (٦۳-۱۱۷).

تالیف احمد گلچین معانی.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف پیرامون این کتابخانه و فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی خاص هر رساله (اگر رساله باشد)، نسخه‌شناسی و نسخه‌شناسی کلی (اگر رساله باشد).

۳. دنبالهٔ فهرست کتابهای خطی کتابخانهٔ ملی تهران (که در ص ۱۳۹-۲۸۱ دفتر چهارم نشر شده است) (۱۱۹-۳۲٦).

در مجلد چهارم نشریه، تعدادی از کتب منظوم این کتابخانه به طبع رسیده بود، و در اینجا نخست دنبالهٔ کتب منظوم (۱۱۹-۲۸٥)، و سپس کتابهای منثور (۲۸٦-۳۲٦) آمده است.

تالیف دکتر مهدی بیانی.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی، کتابشناسی، و شمارهٔ راهنما (بعد از نام کتاب).

٤. فهرست کتابهایی که به دستور محمدولی میرزا در یزد ترجمه و تألیف شده است (۳۲۷-۳۳۳).

در آغاز مقدمه‌ای از ایرج افشار است. وی در این مقدمه توضیح داده که قدیمترین ماخذی که فهرست کتب تالیفی عهد محمدولی میرزا را به دست می‌دهد کتاب *جامع جعفری* تالیف محمدجعفر منشی متخلص به «طرب اصفهانی» است. و در اینجا عین همان فهرست ــ که معرف ٥٤ کتاب آن عصر است ــ از یگانه نسخهٔ خطی کتاب مذکور ــ که در تملك محمدصادق رحیمی است ــ به‌طبع رسیده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: موضوعی.

۵. کتابخانهٔ خاندان آقامیر حسینای قزوینی (قزوین) (۳۳٤-۳۵۳).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در مورد این کتابخانه و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٦. نسخ خطی کتابخانهٔ آیةالله العظمی مرعشی (قم) (۳۵۵-٤۲۵).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف پیرامون این کتابخانه و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۷. فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ مجلس سنا (٤۲۷-۵۸۷).

در دفتر دوم همین نشریه (۲۱۹-۲۵۷)، فهرستی از نسخ مخطوط این کتابخانه ــ که به ۷۸ مجلد می‌رسید ــ چاپ شده است. در اینجا از چند نسخهٔ دیگر که پس از آن بدست آمده، یاد شده است. البته در اینجا نیز قبل از فهرست توصیفی، فهرست اجمالی از آن نسخه‌ها ــ که در دفتر دوم یاد شده ــ نیز آمده است.

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه، نسخه‌شناسی، و (گاهی)«ب» (رمز باستانی راد) یا «بی» (رمز دکتر مهدی بیانی) که برخی از نسخه‌ها را از این دو نفر خریده‌اند.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ نسخ.

۸. نسخه‌های خطی ابراهیم دهگان (۵۸۹-۵۹۲).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاه مؤلف راجع به تدوین این فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

اضافات:

۱. دو تصویر از یك نسخهٔ معرفی شده.در دو صفحه.

۹. نسخه‌های خطی در اصفهان (۵۹۳-۵۹۹).

تألیف ایرج افشار.

نسخی که در این بخش معرفی شده، متعلق به مرحوم شیخ حسن جابری انصاری بوده که در اصفهان موجود است.

ترتیب معرفی نسخ غیرمجموعه: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی مجموعه‌ها: به دو صورت است: الف. نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی هر رسالهٔ

Marfat.com

مجموعه. ب. لفظ مجموعه، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی هر رساله.

۱۰. معرفی یك منظومهٔ خطی (۶۰۱-۶۰۶).

این بخش، مقاله‌ای است در توصیف یك منظومهٔ خطی متعلق به مؤلف.

تألیف حمید ایزدپناه (خرم‌آباد لرستان).

اضافات:

۱. سه تصویر از منظومه، در سه صفحه.

۱۱. *فواید العلماء* (۶۰۵-۶۱۲).

تألیف علی‌اکبر شکور (شهرضا).

در آغاز، توضیح کوتاهی دربارهٔ مؤلف کتاب مذکور است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (به‌طور مختصر).

اضافات:

۱. پنج تصویر از برخی صفحات این نسخه، در پنج صفحه.

۱۲. فهرست نسخه‌های خطی مجموعهٔ طاهری شهاب (ساری) (۶۱۳-۶۳۶).

تألیف طاهری شهاب.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مجتبیٰ مینوی (۶۳۷-۶۹۰).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف راجع به مجتبیٰ مینوی و کتابخانهٔ وی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد یازده تصویر از بعضی نسخ معرفی‌شده (۶۶۰-۶۷۰).

۱۴. چند نسخه از دکتر مهدی بیانی (۶۹۱-۶۹۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۵. نسخه‌های سیدحسن سادات ناصری (۶۹۶-۶۹۸).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

مجلد هفتم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹/۷، ۱۳۵۳ هـ .ش، ٦+۸۱۲ ص.

در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار در چگونگی تاسیس *نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران* و بعد از آن فهرست مندرجات این مجلد و سپس دو توضیح کوتاه است.

۱. نسخ خطی کتابخانهٔ انجمن آثار ملی (۱-٦).

در این بخش، فهرست نسخی که از کتابخانهٔ بیات به انجمن آثار ملی انتقال یافته و نیز چند نسخه‌ای که انجمن خریداری کرده یا اشخاص دیگر به آن انجمن اهدا کرده‌اند، آمده است.

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲. مدارکی جهت فهرست نسخ خطی فارسی (۷-۲۸).

تألیف ا.ف. آکیموشکین و یو.ی.بورشفسکی، ترجمهٔ عنایت‌الله رضا.

۳. کتابخانهٔ آیة‌الله رضوی در کاشان (۲۹-۹٤).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف در شرح حال آیة‌الله علم‌الهدی سیدمحمد حسین بن هبة‌الله بن محمد بن عبدالحی رضوی کاشانی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد پنجاه تصویر از برخی نسخ معرفی شده.

٤. کتابخانهٔ دکتر حسین مفتاح در تهران (۹۵-۵۱۰).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمهٔ مؤلف راجع به تدوین فهرست حاضر است.

فهرست در دو بخش است:

□ نسخ غیر اسناد (۹٦-۳۱٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ اسناد (۳۱۷-۳٤۵).

Marfat.com

اضافات:

۱. تعداد ۱٦٥ تصویر از برخی نسخ معرفی شده، در ۱٦٥ صفحه.

٥. فهرست نسخه‌های کتابخانهٔ آقای سید محمدعلی طباطبایی قاضی تبریزی (٥١١-٥٢٣).

تألیف سید عبدالعزیز طباطبایی.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف، پیرامون شخصیت آقای حاج سیدمحمدعلی طباطبایی و تدوین فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٦. فهرست کتابخانهٔ مزار عبدالقادر گیلانی، در بغداد (٥٢٤-٥٣٠).

تألیف سیدعبدالعزیز طباطبایی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۷. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ ثقةالاسلام، در تبریز (٥٣١-٥٤٣).

قبلاً یادداشتهایی از ۳۳ کتاب و مجموعهٔ ثقةالاسلام توسط دانش‌پژوه فراهم شده که در دفتر چهارم نشریه (۳۲٦-۳۲۸) به طبع رسیده بود. و در اینجا فهرست بقیهٔ کتب آن کتابخانه تهیه شده است.

تألیف سیدعبدالعزیز طباطبایی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۸. فهرست نسخه‌های خطی دکتر حافظ فرمانفرمائیان (٥٤٤-٥٥٥).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۹. فهرست نسخه‌های خطی مرحوم دکتر رضا صحت (٥٥٦-٥٦١).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۰. چند نسخهٔ خطی از افغانستان (٥٦٢-٥٦٥).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۱. نسخه‌های خاندان اسدالله خاکپور (٥٦٦-٥٦٨).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: فهرست به‌طور مجمل فراهم آمده و در معرفی بیشتر نسخ تنها به ذکر نام کتاب و مؤلف اکتفا شده است و در بعضی از آنها توضیحات مختصری در ارتباط با کتابشناسی و یا نسخه‌شناسی دیده می‌شود. در پایان این قسمت، چند نسخهٔ دیگر نیز از همین مجموعه معرفی شده است که در توصیف آنها ابتدا کتابشناسی و بعد نسخه‌شناسی است.

۱۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مجلس سنا (۳) (٥٦٩-٦٦٩).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

۱۳. نسخ فارسی در کتابخانه‌های رومانی (١٤ نسخهٔ خطی) (٦٧١-٦٧٤).

تألیف سلطان حسین سنندجی (سفیر ایران در رومانی).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

١٤. یك مجموعهٔ اشعار فارسی ناشناخته از قرن هشتم هجری (٦٧٥-٦٨٣).

تألیف مهدی بیانی.

ترتیب معرفی: ابتدا پنج مجموعه ــ که سعید نفیسی، ضمن مقاله‌ای، آنها را معرفی کرده است ــ نام برده شده و سپس، برای تتمیم این مقاله، نسخهٔ دیگری از همین مجموعه (که خود دو کتاب است) معرفی شده است. در معرفی این دو مجموعه، ابتدا قسمتها و ابواب آنها ذکر شده و بعد از آن شرح حال جامع و کاتب و نیز تاریخ تدوین و تحریر مجموعه و بالاخره مشخصات و ممیزات نسخه آمده است.

۱٥. نسخه‌های خطی سعید نفیسی (٦٨٥-٦٨٩).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمهٔ کوتاهی از مؤلف راجع به تدوین فهرست حاضر، مورخ ۲۸ بهمن ۱۳٥۰ ه .ش است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

١٦. بازنامه (٦٩١-٦٩٣).

در این بخش، چهار کتاب مشتمل بر شرایط بازداری و تربیت اسب است.

تألیف ابراهیم دهگان (اراك).

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

۱۷. نسخه‌های خطی دکتر علی‌اکبر فیاض (٦٩٥-۷۰۱).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

Marfat.com

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۸. نسخه‌هایی در یزد (۷۰۳-۷۱۳).

تألیف سیداحمد حسینی.

فهرست در سه بخش است: □ نسخه‌های آتشی (۷۰۳-۷۰۸) □ نسخه‌های آصف‌پور (۷۰۸-۷۱۱) □ نسخه‌های محمود علومی یزدی (۷۱۱-۷۱۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۱۹. نسخه‌های عزالدین جزائری، در نجف اشرف (۷۱۵-۷۱۹).

بعضی از کتابهای شیخ عزالدین جزایری، در *النریعه* معرفی شده است و در اینجا چند کتاب دیگر وی که در *النریعه* نیست، آمده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲۰. فهرست نسخه‌های خطی حسن عاطفی (۷۲۱-۷۵۷).

تألیف حسن عاطفی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲۱. دربارهٔ چند نسخهٔ خطی (۷۵۹-۷۶۸).

تألیف محمود فاضل.

فهرست در سه بخش است:

□ نسخه‌های خطی آقای محمود فاضل (۷۵۹-۷۶۲).

در اینجا، سه نسخهٔ خطی توصیف شده است.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی، و کتابشناسی (برای نسخهٔ اول). کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (برای نسخهٔ دوم و سوم).

□ نسخه‌های خطی مدرسهٔ حاج حسن، مشهد (۷۶۳-۷۶۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ نسخه‌های خطی مدرسهٔ عباس قلی‌خان، مشهد (۷۶۶-۷۶۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲۲. نسخه‌های خطی مجموعهٔ اصغرزاده (۷۶۹-۷۷۱).

تألیف اصغر اصغرزاده (مشهد).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، و تاریخ تألیف (در بیشتر معرفی‌نامه‌ها).

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲۳. فهرست کتابهای خطی عبدالوهاب فرید تنکابنی در رامسر (۷۷۳-۷۹٤).

تألیف محمد سمامی حائری.

در آغاز، دیباچه‌ای از مؤلف در معرفی خاندان سمامی در رامسر است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲٤. نسخه‌های آقای سیدمحمود شوشتری (اهواز) (۷۹۵-۷۹٦).

این فهرست، بمطور مختصر، از روی یادداشت آقای علی‌نقی منزوی، تهیه شده است.

۲۵. نسخه‌های خطی در کتابخانهٔ سرکنسولگری استانبول (۷۹۷).

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲٦. نسخه‌های خطی همایون صنعتی‌زاده (۷۹۹).

۲۷. توضیحی در مورد نسخه‌های خطی دکتر حسین مفتاح (۸۰۰).

اضافات:

۱. در پایان این مجلد، فهرست دفترهای پیشین این نشریه است (۸۰۱-۸۱۱).

مجلد هشتم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، انتشارات کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد ۲۵، مورخ ۱۳۵۸ هـ .ش، ٦+۱٦+۳۱۰ ص.

در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار مبنی بر انتشار این مجلد و نیز توضیح مختصری در ارتباط با نگارش فهرست کتب فارسی و عربی موجود در کتابخانه‌های امریکا، و پس از آن دیباچه‌ای از محمدتقی دانش‌پژوه،مورخ۱۱ دیماه ۱۳۵۷، راجع به سفرهای وی به برخی از کشورهای آسیایی و اروپایی و امریکایی ــ که منجر به تدوین مجلدهای ۸ و ۹ و ۱۰ همین نشریه شده است ــ و به دنبال آن، فهرست مندرجات مجلد حاضر و سپس چند گزارش کوتاه از محمدتقی دانش‌پژوه در ارتباط با سفرهای مذکور وی، و در ادامه، شماری فهرست مربوط به چند کتابخانهٔ شوروی از همو آمده است.

۱. کتابخانهٔ عمومی لنین در شهر مسکو (۱-۲۵).

فهرست در چند بخش است:

□ پاره‌ای از نسخه‌های فارسی که از روی فهرست موجود در آنجا تهیه شده است (٤-۱۷).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ.

□ چند نسخهٔ فارسی که توسط شخص مؤلف بررسی شده است (٤-٦).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ چند نسخهٔ عربی که از روی فهرست همانجا تهیه شده است (٦-٧).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و (گاهی) تاریخ.

□ تعدادی نسخهٔ فارسی که توسط مؤلف بررسی شده است (١٠-١٥).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ تعدادی نسخهٔ عربی که توسط مؤلف بررسی شده است (١٥-١٧).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

□ مجموعه (١٧-٢٤).

در اینجا مجموعه‌ای با چند رساله معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نسخه‌شناسی کلّی مجموعه، و کتابشناسی هر رساله (رساله‌ها از آخر به اول معرفی شده‌اند).

□ موزهٔ دولتی هنر مردم خاور در شهر مسکو (٢٤-٢٥).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٢. نسخه‌های خطی بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی در شهر لنینگراد (٢٧-٢٩).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما همراه با یکی از حروف A تا E (با روش قطعی)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

١. * معرفی تعدادی کتب گرجی و ترکی.

٢. * معرفی مجموعه‌ای با چهار رساله.

٣. فهرست نسخه‌های خطی به زبان پشتو، از فهرستهای کوشف.

٣. کتابخانهٔ شچدرین در شهر لنینگراد (٩٩-١٤٧).

در آغاز، مقدمه‌ای راجع به چگونگی تهیهٔ فهرست است. در این مقدمه آمده که نخستین بار در سال ١٨٥٢ م، «درن» فهرستی به زبان فرانسه، برای این کتابخانه منتشر کرده است و سپس مدارك وی در تهیهٔ این فهرست و نیز کیفیت پاگرفتن کتابخانهٔ مذکور ــ که اکثراً از طریق به‌غنیمت گرفتن و یا به ارمغان بردن می‌باشد ــ تشریح شده است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها):کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

Marfat.com

٤. بنیاد نسخه‌های خطی فرهنگستان گرجستان در شهر تفلیس (١٤٩-١٥٤).

در این بخش، ابتدا توضیحی در ارتباط با سه مجموعهٔ موجود در این بنیاد و سپس فهرست فرمان و اسناد موزهٔ گرجستان، ج ١، از «مکرخوبوا» چاپ ١٩٤٩ م تفلیس با ترجمهٔ گرجی و بعدنبال آن، توضیحاتی نیز مربوط به دیگر نسخه‌های گرجی، و سرانجام فهرستی از فهرستهای نسخه‌های گرجی بنیاد خطیهای تفلیس آمده است.

٥. نسخه‌های عربی و ترکی گرجستان از روی فهرست گرجی از ١ تا ٣٤ (١٥٥-١٦٦).

فهرست در چهار بخش است: نسخه‌های عربی (١٥٥-١٥٧) □ نسخه‌های ترکی (١٥٧-١٦٠) □ نسخه‌های عربی دیگر (١٦٠-١٦٢) □ نسخه‌های ترکی دیگر (١٦٢-١٦٦).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما (که همان شمارهٔ ترتیب است)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما (همان شمارهٔ ترتیب)، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

٦. موزهٔ هنری گرجستان در شهر تفلیس (١٦٧-١٦٨).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٧. کتابخانهٔ بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس ـ نسخه‌های فارسی (١٦٩-٢٦٩).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

٨. کتابخانهٔ دانشگاه لنینگراد (٢٧١-٣١٠).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

مجلد نهم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد ٢٦، مورخ ١٣٥٨ هـ .ش، ٢+٤٥٠+٧٨ ص.

مجلد حاضر، دنبالهٔ دفتر هشتم است که در آن، فهرست چند کتابخانهٔ آسیا و اروپا و امریکا معرفی شده است.

١. بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه (١-٤٧).

فهرست در دو بخش است: □ کتابهای فارسی (١-٢٢) □ نسخه‌های عربی (٢٢-٤٧).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌هایی که به یك کتاب تعلق دارد.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲. کتابخانهٔ جامی در دانشکدهٔ ادبیات شهر دوشنبه (٤٨-٥٨).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۳. کتابخانهٔ رودکی (٥٩-٨٦).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

٤. کتابخانهٔ فردوسی در شهر دوشنبه (۸۷-۱۰۹).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما (و در بعضی موارد در آخر نسخه‌شناسی)، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٥. کتابخانهٔ آرشیو سمیونوف در بنیاد تاریخ فرهنگستان علوم تاجیکستان (۱۱۰-۱۲٤).

این فهرست، از روی سیاهه و برگه‌های موجود در این کتابخانه نوشته شده و نیز نسخه‌هایی هم توسط شخص مؤلف توصیف شده است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

٦. کتابخانه یا گنجینهٔ بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم به نام ابوریحان بیرونی در شهر تاشکند (۱۲۵-۱۹۲).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۷. موزهٔ نوائی (۱۹۲-۱۹۳).

در این بخش، سه نسخهٔ خطی معرفی شده است.

Marfat.com

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

۸. کتابخانهٔ دانشکدهٔ تاشکند (۱۹۳-۱۹٤).

در این بخش فقط یك نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۹. کتابخانهٔ دانشگاه سمرقند (۱۹٤).

در این بخش توضیحاتی کلی دربارهٔ برخی نسخ خطی این کتابخانه از قول آقای عبدالحمید پولادزاده (پولادتف) ــ که کتابدار آنجا بوده ــ آمده است.

۱۰. کتابخانهٔ مسجد طلاشیخ در شهر تاشکند (۱۹۵-۲۰۰).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. * معرفی پانزده نسخهٔ خطی.

۱۱. کتابخانهٔ ابوعلی سینا در دانشگاه دولتی شهر بخارا (۲۰۰-۲۰۱).

در این بخش تنها توضیحات مختصری دربارهٔ برخی از نسخ خطی موجود در این کتابخانه، از قول مدیر آن ــ خانم مبارك رحمان‌زاده ــ آمده است.

۱۲. گنجینهٔ نسخه‌های خطی و چاپی فرهنگستان علوم آذربایجان در شهر باکو (۲۰۲-۲۲۵).

در آغاز، مختصری دربارهٔ این فهرست و تعداد و انواع نسخ خطی موجود در این کتابخانه است.

فهرست دارای تقسیماتی است: □ اسامی تعدادی از نسخه‌هایی که در نمایشگاه این کتابخانه، در داخل ویترین نهاده شده است (۲۰۲-۲۰٤) □ توضیح مختصری دربارهٔ خانه‌هایی در این کتابخانه برای روزنامه‌ها و اسناد و نسخه‌های ارزنده (۲۰٤) □ فهرستی در مورد فهرستهای نسخه‌های خطی این گنجینه (۲۰۵) □ فهرست چند نسخه که در دفتر پزشکی و ریاضی یاد شده است (۲۰۵-۲۰٦) □ فهرست برخی از نسخه‌های مذهّب و مصور که توسط مؤلف بررسی شده است (۲۰٦-۲۱۹) □ ذکر دو نسخهٔ دیگر این گنجینه (۲۱۹-۲۲۱) □ معرفی برخی از مقالات موجود در این کتابخانه ؛۲۲۱-۲۲۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۱۳. موزهٔ تاریخ ادبیات شهر باکو، به‌نام نظامی (۲۲۵-۲۲۸).

در این بخش، ۳۸ نسخهٔ خطی یا اشیاء تاریخی متعلق به این موزه معرفی شده است.

تقسیمات عبارتند از: □ از آثار نو و کهن که در این موزه گذارده‌اند (۲۲۵-۲۲٦) □ در خانهٔ خاقانی (۲۲٦) □ خانهٔ نظامی (۲۲٦-۲۲۷) □ خانهٔ فضولی (۲۲۷) □ خانهٔ صائب تبریزی (۲۲۷).

Marfat.com

اضافات:

۱۰ * معرفی هشت نسخهٔ خطی دیگر.

۱٤. فهرست چند نسخهٔ دیگر که توسط مؤلف در شهر باکو دیده شده است (۲۲۸-۲۲۹).

در اینجا دو نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی (یك مجموعه): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.

ترتیب معرفی (پنج گنج نظامی): نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

۱۵. گنجینهٔ نسخه‌های خطی فرهنگستان باکو (۲۲۹-۲۵۵).

فهرست در دو بخش است: فارسی (۲۲۹-۲٤۹) □ عربی (۲٤۹-۲۵۵).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی مربوط به هر رساله.

۱٦. کتابخانهٔ مرکزی علمی فرهنگستان ترکمنستان شوروی در شهر عشق‌آباد؛ بخش نسخه‌های خطی (۲۵٦-۲۷٤).

فهرست در دو بخش است: □ فارسی (۲۵٦-۲۷۰) □ عربی (۲۷۰-۲۷٤).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۱۷. فهرست نسخه‌های خطی موزهٔ ارمیتاژ (۲۷۵-۲۷٦).

در این فهرست، تعداد ۲۵ نسخهٔ خطی که از روی یادداشتهای آکیموشکین تهیه شده، آمده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره‌ای همراه با حرف «ف»، و تاریخ نسخه.

اضافات:

۱۰ * تعداد ده نسخه و کتیبه و مینیاتور، که مؤلف در ارمیتاژ دیده است.

۱۸. کتابخانهٔ ملی پاریس (۲۷۷-۳۱۸).

فهرست در چند بخش است:

□ نسخه‌های خطی فارسی (۲۷۷-۳۰۲).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما (همراه با «SP»)، (گاهی) شمارهٔ دیگری به لاتین (همراه با «A»)، نام «پاریس»، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما (همراه با «SP»)، (گاهی) شمارهٔ دیگری به لاتین (همراه با «A»)، نام «پاریس» ، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

□ نسخه‌های خطی عربی (۳۰۲-۳۱۳).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شماره راهنما (همراه با «عربی ـ پاریس»)، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما (همراه با «عربی ـ پاریس»)، نسخه‌شناسی، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ چند نسخه از فهرست ترکی چاپ نشدهٔ ملی پاریس (۳۱۳-۳۱٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما (همراه با «ترکی»)، و نسخه‌شناسی. □ نسخه‌های آقای شهریار عدل که در پاریس توسط مؤلف دیده شده است. (۳۱٦-۳۱۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. چند یادداشت (۳۱۷-۳۱۸).

۱۹. کتابخانهٔ شهر مونیخ (۳۱۹-۳٤٦).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. نسخه‌هایی تحت عنوان «در کتابخانهٔ مونیخ خوانده‌ام» (۳٤۳-۳٤٤).

۲. نسخه‌هایی تحت عنوان «در فهرست عربی برلین که در کتابخانهٔ مونیخ دیده‌ام، یاد شده است از» (۳٤٤-۳٤٥).

۳. در فهرست نسخه‌های ترکی کشور آلمان از مانفسروگستر چاپ ۱۹٦۸ م، ج ۲، ص ۱۱٦، یاد شده است از» (۳٤٥).

٤. در کتابخانه آگاه شده‌ام از» (۳٤٥).

۲۰. کتابخانهٔ وایدنر در دانشگاه هاروارد (۳٤٦-۳۸٤).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲۱. کتابخانهٔ هوتن در پهلوی (جنب) کتابخانهٔ وایدنر دانشگاه هاروارد (۳۸۵-٤۲۵).

در آغاز، مقدمه‌ای در ارتباط با وجود نسخ عربی و طریقهٔ نگهداری آنها در این کتابخانه است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲۲. چند نسخه از چند موزه و کتابخانه (۴۲۵-۴۴۸).

I. موزهٔ ایزابلا، استوارت گاردنر (۴۲۵).

در اینجا توضیحاتی دربارهٔ موزهٔ مذکور و نیز وجود تعدادی نسخ خطی ایرانی و اسلامی موجود در آن است.

II. کتابخانهٔ آتنائوم‌بستن (۴۲۶).

در این فهرست پنج نسخهٔ خطی معرفی شده است:

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی

III. دانشکدهٔ پزشکی شهر بستن (۴۲۶-۴۲۷).

در اینجا ٦ نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

IV. کتابخانهٔ عمومی بستن (۴۲۷-۴۲۹).

در اینجا توضیحاتی در مورد وجود برخی نسخ خطی در این کتابخانه است.

V. موزهٔ هنری فوگ (۴۲۹-۴۴۱).

در آغاز، آماری کلی دربارهٔ وجود نقاشیها و نسخه‌های ایرانی و ترکی و هندی و عربی و اسلامی ــ که از روی برگه‌های همانجا فراهم آمده ــ ذکر شده است. و پس از آن فهرستی از قطعه‌های خط و نقاشی و قرآن و دیگر اشیاء باارزش آنجا، که شخص مؤلف آنها را دیده، آمده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. موزهٔ هنرهای زیبای بستن در بخش آسیایی (۴۴۱-۴۴۲).

در اینجا توضیحاتی دربارهٔ تعدادی نسخ خطی این موزه است.

VII. موزهٔ فاین‌آرت شهر بستن (۴۴۲-۴۴۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرستی از برخی تصاویر موزهٔ هنرهای زیبای بستن.

۲. فهرستی از برخی الواح موزهٔ هنرهای زیبای بستن.

۳. ذکر اسامی ۳۹ نسخهٔ خطی بنیاد نسخه‌های خطی.

٤. تعداد ۷۸ تصویر از آغاز و انجامهای ۳۹ نسخهٔ خطی مربوط به بنیاد نسخه‌های خطی فرهنگستان (۷۸ صفحه).

Marfat.com

مجلد دهم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد ۲۷، مورخ ۱۳۵۸ هـ .ش، ۴۰۷+۸۱ ص.

در آغاز، یادداشت کوتاهی از مؤلف در ارتباط با مجلد حاضر و فهرست کتابخانه‌های مندرج در آن است.

۱. نسخه‌های فارسی و ترکی دانشگاه شیکاگو (۷-۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما (همراه با «A»)

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۲. کتابخانهٔ دانشگاه پرینستون (۱۲-۷۰).

در آغاز، توضیحاتی در مورد فهرستهای «ماخ» برای کتابخانهٔ مذکور است.

فهرست در سه قسمت است: □ فهرست نسخ خطی □ فهرست کتابها و رساله‌های منطق، از روی فهرست «ماخ» □ فهرست چند کتاب دیگر.

ترتیب معرفی (غیرمجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی یا نسخه‌شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه‌های متعلق به یك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. اسامی تعدادی کتب چاپی که مؤلف دیده و خوانده است.

۲. * دو نسخهٔ متعلق به آقای مزاوی، استاد زبان فارسی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۳. کتابخانهٔ دانشگاه شهر آن‌آربر (میشیگان) ۷۱-۲۲۷).

در آغاز، مقدمه‌ای در چگونگی تدوین فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

اضافات:

۱. * فهرست مجموعهٔ «گریگور» (۲۰۷-۲۲۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۲. * فهرست موزهٔ هنر شهر آن آربر میشیگان (۲۲۶-۲۲۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

٤. دانشگاه کلمبیا (۲۲۸).

در اینجا پانزده نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

٥. موزهٔ بریتانیا (۲۲۹-۲۳٤).

در اینجا یازده نسخهٔ خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

٦. کتابخانهٔ دانشگاه لیدن و اوترخت (۲۳٥-۲۷٤).

فهرست در دو بخش است:

□ نسخه‌های عربی (۲۳٥-۲٤٤).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

□ نسخه‌های فارسی (۲٤٥-۲۷٤).

این بخش، از روی سه فهرست دیگر تهیه و به‌طور جداگانه معرفی شده است:

۱. فهرست نسخه‌های خطی عربی از «دوخویه» و «هوتسما» و «جونبول» چاپ ۱۸۸۸ م و ۱۹۰۷ م، در دو جزء.

۲. فهرست مخطوطات خاوری کتابخانهٔ آکادمی «لوگدونو باتاویا» در ٦ مجلد، چاپ ۱۸٥۱ م تا ۱۸۷۷ م از دوزی و دیونگ و دخویه و هوتسما، به زبانهای عربی و فارسی و ترکی.

۳. فهرست نسخه‌های خاوری «دیونگ» چاپ ۱۸٦۲ م.

۷. کتابخانه‌های استانبول (۲۷٥-۲۸۰).

در اینجا سه نسخهٔ خطی ذکر شده است، دو مجموعه و یك کتاب (*المصابیح*).

ترتیب معرفی (*المصابیح*): نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

۸. چند کتابخانهٔ هندوسند (۲۸۰-۲۸٦).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

۹. پراکنده‌ها (۲۸۷-۳۷۳).

I. چند فهرست برای بنیاد خاورشناسی و جاهای دیگر (۲۸۷).

II. از فهرست عربی «رزن» چاپ ۱۸۷۷ م (۲۸۷).

III. از گزارش آکادمی پادشاهی علوم سن‌پترزبورگ (۲۸۷).

Marfat.com

IV. از فهرست رساله‌های اسماعیلی، تألیف ایوانف در ۱۹۱۹ م (۲۸۸).
V. از فهرست موزهٔ آسیایی، تألیف ایوانف در ۱۹۱۷ م (۲۸۸).
VI. از مقالهٔ درن دربارهٔ کتابخانهٔ هرزول (۲۸۹-۲۹۱).
VII. فهرست نسخه‌های بنیاد خاورشناسی از مقالهٔ درن در مجموعهٔ آسیایی سال ۱۸۵۲ م (۲۹۲-۲۹۹).
VIII. فهرست نسخه‌های خطی بنیاد زبانهای خاوری از «ب.و.رزن» چاپ پترمبورگ ۱۸۸٦ م (۲۹۹-۳۱۰).
IX. فهرست «رماسکویچ» چاپ ۱۹۲۵ م با ذکر تاریخ ورود نسخه و آورندگان آنها در آغاز (۳۱۱-۳۱۳).
X. ملانژ آزیاتیك چاپ پترسبورك (۱۸٦٤، ج ٥، ص ۲۲۱ (درن ـ خانیکوف) (کتابخانهٔ قیصری) (۳۱۳-۳۳۱).

تقسیمات فهرست چنین است: □ کتب دینی (۳۱۳-۳۱٦) □ فلسفه و اخلاق و منطق (۳۱٦-۳۱۷) □ لغت و نحو (۳۱۷-۳۱۸) □ ترسل (۳۱۸) □ بلاغت (۳۱۸) □ شعر (۳۱۸) □ تاریخ (۳۲۰-۳۲۲) □ جهان‌نامه و جغرافی (۳۲۲-۳۲۳) □ ریاضی (۳۲۳-۳۲۷) □ تعبیر (۳۲۷) □ جانورشناسی (۳۲۷) □ پزشکی (۳۲۷) □ دایرةالمعارف (۳۲۷) □ مجموعه‌ها (۳۲۷-۳۳۱) □ چاپهای ایران (۳۳۱-۳۳۵) □ نسخه‌های فارسی (۳۳۵-۳۳۷) □ نسخه‌های پشتو (۳۳۷) □ نسخه‌های فارسی (۳۳۸).

XI. ملانژ آزیاتیك، ج ٥، دفتر ٤، چاپ ۱۸٦٦ م پترزبورگ (۳۳۸-۳٤۰).
فهرست در دو بخش است: □ الهی و فقه (۳۳۸-۳۳۹) □ نسخه‌های ترکی (۳۳۹-۳٤۰).
XII. نسخه‌های فارسی قازان (۳٤۰-۳٥۰).
فهرست در سه بخش است: □ نام پنج بنیاد (۳٤۰-۳٤۱) □ تاریخ (۳٤۱-۳٤٤) □ تصوف (۳٤٤-۳٥۰).
XIII. فهرست نسخه‌های کتابخانهٔ بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان به نام محنوم‌قلی در شهر عشق‌آباد، تهیه‌شده در بنیاد خاورشناسی دوشنبه (۳٥۰-۳٦۲).
XIV. نسخه‌های ایروان در ماتناداران از روی یادداشتهای آقای افصح راد در شهر دوشنبه (۳٦۲-۳٦٥).
XV. نسخه‌های *بدایع الصنایع* امیرسید برهان‌الدین عطاءالله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی (۳٦٥).
XVI. یادداشت سفر نخستین به شوروی (۳٦٦-۳٦۷).
XVII. نسخه‌ای از شهر دربند (۳٦۸-۳۷۳).

در این قسمت توضیحاتی دربارهٔ نسخهٔ *ریحان الحقایق و بستان الدقایق* ابوبکر محمد بن موسی بن الفرج دربندی است.

۱۰. دربارهٔ چند کتاب (۳۷٤-۳۸٤).
۱۱. موزهٔ تاریخ ادیان شهر لنینگراد (۳۸٤).
در اینجا تعداد هفت نسخهٔ خطی، بطور اختصار، معرفی شده است.
۱۲. خانهٔ پولیسف خاورشناس (۳۸٥).
۱۳. برنامهٔ دانشکدهٔ کتابداری شهر لنینگراد نزدیك رودنوا (۳۸٥-۳۸٦).

Marfat.com

۱٤. دنبالهٔ فهرست کتابخانهٔ شچدرین (۳۸٦-٤۰٤).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه‌ها): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

۱۵. چند نسخهٔ فارسی دیگر از بنیاد نسخه‌های خطی فرهنگستان (٤۰٤-٤۰۵).

ترتیب معرفی (*هفت اقلیم*): کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه): نسخه‌شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

اضافات:

۱. اسامی عکسهای چاپ شده در این مجلد (٤۰٦-٤۰۷

۲ هشتاد و یك تصویر (۸۱ صفحه).

مجلد یازدهم و دوازدهم

زیرنظر محمدتقی دانش‌پژوه و دکتر اسماعیل حاکمی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹، خرداد ۱۳٦۲، ۱۸+۱۰۳٦+۱۲+٤۱۲ ص.

در آغاز، یادداشتی از اسماعیل حاکمی راجع به نشر مجلد حاضر و دیباچه‌ای در مورد چگونگی تهیهٔ فهرست کتابخانهٔ دانشگاه «لُس‌آنجلس» و توضیحاتی دربارهٔ نسخه‌های یهودا و راهنمای فهرست دانشگاه «لُس‌آنجلس» و فهرست مندرجات مجلد ۱۱ و ۱۲ و نیز فهرست دفترهای پیشین است.

۱. فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه لُس‌آنجلس (۱-۷۷۲).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

I. فهرست نسخه‌های خطی فارسی دانشگاه لس‌آنجلس (۱-۹۵).

در اینجا، تمام کتب فارسی جز کتب پزشکی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی (همراه با رمز دسته‌ها و شمارهٔ نسخه در آن دسته).

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

II. نسخه‌های پزشکی فارسی کتابخانهٔ لس‌آنجلس که از ایران آمده است (۹٦-۱۲۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه (همراه با «م»)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

III. فهرست کتابهای پزشکی عربی کتابخانهٔ دانشگاه لس‌آنجلس که از ایران آمده است (۱۲۲-۱٤۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه (همراه با «م»)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

IV. فهرست نسخه‌های خطی عربی دانشگاه لس‌آنجلس (۱٤۲-۳۸۷).

در اینجا، فهرست همهٔ کتب عربی جز کتب پزشکی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه (همراه با رمز دسته‌ها)، و نسخه‌شناسی.

Marfat.com

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

V. فهرست نسخه‌های ترکی کتابخانهٔ دانشگاه لس‌آنجلس (۳۸۸-٤٦٨).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه (همراه با «B»)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VI. فهرست نسخه‌های خطی به زبان اردو (٤٦٩).

در اینجا پنج نسخهٔ خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ نسخه (همراه با «W»)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

VII. فهرست مجموعه‌ها (٤٧٠-٧٧٢).

در اینجا تمام کتب مجموعه جز پزشکی به ترتیب با رمزهای A و B و C و D و E و F و M و S و W و AI آمده است.

ترتیب معرفی: براساس شمارهٔ راهنما.

۲. فهرست نسخه‌های خطی فارسی و عربی کتابخانهٔ کالج وادهان در آکسفورد (۷۷۳-۷۸٦).

تألیف حسین مدرسی طباطبایی و کیکاوس جهانداری.

در آغاز، توضیح مختصری از محمدتقی دانش‌پژوه در ارتباط با تهیهٔ این فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ حسینیهٔ شوشتریها (عراق، نجف)(۷۸۷-۸۷۹).

تألیف اسدالله اسماعیلیان و رضا استادی.

در آغاز، توضیح مختصری از رضا استادی در مورد تهیهٔ این فهرست است.

فهرست در سه بخش است: □ کتابهای عربی (۷۸۷-۸۱٦) □ کتابهای فارسی (۸۱٦-۸۲٤) □ مجموعه‌ها (۸۲٤-۸۷۹).

ترتیب معرفی (در دو بخش نخست): کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها (در دو بخش نخست): الفبایی.

ترتیب معرفی (مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها (در مجموعه‌ها): شمارهٔ راهنما.

٤. فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه اصفهان (۸۸۰-۹۵۰).

تألیف ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه.

در آغاز، مقدمه‌ای از محمدتقی دانش‌پژوه راجع به چگونگی تهیهٔ این فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما، و نسخه‌شناسی یا چند نسخهٔ موجود.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

Marfat.com

۵. نسخه‌های خطی تازه‌یاب حسن عاطفی (۹۵۱-۹۵۵).

تألیف حسن عاطفی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

٦. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های رومانی (٩٥٦-٩٨٩).

تألیف دکتر محمدعلی صوتی.

فهرست در دو بخش است: □ کتابخانهٔ آکادمی بخارست (٩٥٦-٩٨٠) □ کتابخانهٔ آکادمی کلوژ، با نشانهٔ M.O. (٩٨٠-٩٨٩).

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما (همراه با .M.O یا .MS.O)، کتابشناسی، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

۷. فهرست میکروفیلمها و عکسها و نسخه‌های خطی بنیاد فرهنگ ایران (۹۹۰-۱۰۰۵).

تألیف محمدتقی دانش‌پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارهٔ راهنما (همراه با «ف» یا «ع»)، و نسخه‌شناسی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: الفبایی.

۸. نگاهی گذرا به پیوند فرهنگی ایران و چین (١٠٠٦-١٠٣٤).

در آغاز، مقاله‌ای از محمدتقی دانش‌پژوه در مورد ارتباط فرهنگی ایران و چین، و سپس تعداد هفت تصویر از بعضی نسخ خطی چینی است.

اضافات:

۱. یك صفحه یادداشت.

۲. فهرست تصاویر (ذیل) (۱۱ صفحه).

۳. تعداد ٤١٢ تصویر از برخی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانهٔ دانشگاه لس‌آنجلس (٤١٢ صفحه).

وزیری

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ وزیری یزد وابسته به کتابخانهٔ آستان قدس رضوی

بانی کتابخانهٔ عمومی وزیری، حاج سیدعلی محمد وزیری است که در سال ١٣٣٣ ه‍ .ش به تهیهٔ مقدمات برای تأسیس کتابخانه‌ای با ۱۸۰۰ جلد کتب شخصی خود اقدام کرد. و در سال ١٣٣٤ ه‍ .ش به مردم یزد اهدا نمود. ابتدا چند سالی کتابخانه در گوشه‌ای از مسجد جامع کبیر یزد بود تا اینکه بنای جدید کتابخانه در جنب شرقی مسجد اتمام یافت و در سال ١٣٤٥ ه‍ .ش، جریان انتقال صورت گرفت و در سال ١٣٤٨ ه‍ .ش، در حالیکه تعداد کتب چاپی و خطی آن به ٢١٢٦٧ مجلد رسیده بود، توسط خود مؤسس، به آستان قدس رضوی(ع) اهدا شد. تاکنون فهرست کتب خطی این کتابخانه، در پنج مجلد، شامل ۳۹۵۰ نسخهٔ خطی تهیه شده است. مجموعه‌ها از هم تفکیك نشده‌اند.

Marfat.com

مجلد اول (نسخه‌های خطی شمارهٔ ۱ تا ۵۰۰).

تألیف محمد شیروانی، چاپخانهٔ تابان، ۱۳۵۰ هـ .ش، ۳۲+٤۳٤+۵۱ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از ایرج افشار در اهمیت نسخه‌های معرفی‌شدهٔ در این فهرست، مورخ ۱۰ آبان ۱۳۵۰، و یك صفحه در رموز و نشانه‌های به‌کار رفته، و دو صفحه در تصحیح اغلاط چاپی، و مقدمه‌ای از مؤلف راجع به لزوم توجه به آثار مذهبی و ملی و عرض سپاس نسبت به چند نفر از دست‌اندرکاران تهیهٔ این فهرست، مورخ مهر ۱۳۵۰، و مقدمه‌ای در تمجید کتابدوستان و خصوصاً جناب حاجی وزیری، و مقدمه‌ای در مورد اهتمام اهالی یزد به نوشتن کتاب، و توضیحاتی در چگونگی تأسیس و معرفی مؤسس کتابخانه و تصویری از مؤسس همراه دو بیت شعر به خط وی، و سپس وقفنامهٔ کتابخانهٔ وزیری، و اشعار آقای دبیران فرماندار کل یزد به مناسبت اهداء این کتابخانه به آستان قدس رضوی، مورخ ۱۳۸۹ هـ .ش، و اشعاری با عنوان «توشیح شاه طوس»، و قسمتی از تقریرات مؤسس کتابخانه دربارهٔ اهمیت آموختن علم و حفظ و نگهداری کتب است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ عمومی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و... (۳-۲٦).

۲. فهرست دیگر، شامل نام مؤلف و کتاب و... (۲۷-٤۸).

۳. تصحیح اغلاط چاپی (یك صفحه).

مجلد دوم (نسخه‌های خطی شمارهٔ ۵۰۱ تا ۱۰۰۰).

تألیف محمد شیروانی، ۳+(٤۳۵-۸۱۵) + ٦۰ ص.

در آغاز، تصویری از کتابخانه و چند بیت شعر است.

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ عمومی.

تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.

اضافات:

۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و... (۲-۲۵).

۲. فهرست، شامل نام مؤلف و کتاب و... (۲۸-۵۱).

۳. تصحیح اغلاط چاپی (دو صفحه).

٤. تصویر مؤسس کتابخانه همراه با چند بیت شعر.

مجلد سوم (نسخه‌های خطی شمارهٔ ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰).

تألیف محمد شیروانی، چاپ تابان، ۱۳۵۳ هـ .ش، ٦+(۸۱٦-۱۱۲۰) + ۹٦ ص.

در آغاز، چند بیت شعر و نیز اشعاری از مرحوم سیدمحمدعلی ریاضی یزدی، و توضیحی در تصحیح و تذکر راجع به مجلد اول است.

Marfat.com

ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
اضافات:
۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و... (۲-۹۰).
۲. تصحیح اغلاط چاپی (یك صفحه).
۳. چند بیت شعر.

مجلد چهارم (نسخه‌های خطی شمارهٔ ۲۰۰۱-۳۰۰۰).

تألیف محمد شیروانی، چاپ میهن، اردیبهشت ۱۳۵۷، ۱۰+(۱۱۲۱-۱۵۰۰) + ٤ ص.
در آغاز، تصویری از آقای حاج سیدعلی محمد وزیری بانی کتابخانهٔ وزیری یزد، همراه دو بیت شعر و عرض سپاس مؤلف نسبت به چند تن از دست‌اندرکاران تهیهٔ این فهرست، مورخ اردیبهشت ۱۳۵۵، و نیز عرض سپاسی منظوم از مرحوم سیدمحمدعلی ریاضی یزدی، و توضیحی در رموز به‌کار رفتهٔ در این مجلد، و یك صفحه در تصحیح اغلاط چاپی موجود در آن، و تصویری از مؤسس این کتابخانه برای باری دیگر است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
اضافات:
۱. تصویری از دو صفحهٔ قرآن مجید همراه با دو بیت شعر.

مجلد پنجم (نسخه‌های خطی شمارهٔ ۳۰۰۱-۳۹۵۰).

تألیف محمد شیروانی، فروردین ۱۳۵۸، ۸+(۱۵۰۱-۲۰۱۲)ص.
در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف در رابطه با تعداد نسخ خطی و نظایر آن که در این مجلد ارائه شده، مورخ فروردین ۱۳۵۸، و نیز تشکرنامه‌ای از او نسبت به دست‌اندرکاران تهیهٔ این فهرست، و قطعه شعری به یاد شهدای گرامی انقلاب اسلامی از سیدمحمدعلی ریاضی، و نیز قطعه شعر دیگری از وی در تقدیر از مرحوم وزیری، و دو تصویر از مؤسس این کتابخانه همراه با چند نفر دیگر است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ راهنما، نسخه‌شناسی، شمارهٔ عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی‌نامه‌ها: براساس شمارهٔ راهنما.
اضافات:
۱. فهرست ۲۱٦ مرقع موجود در کتابخانهٔ وزیری (۱۸٦۰-۱۹۰٤).
۲. فهرست شش نکاح‌نامه (۱۹۰٦-۱۹۱۰).
۳. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و... (۱۹۱۱-۱۹٦٤).
٤. فهرست، شامل نام مؤلف و کتاب و... (۱۹٦٥-۲۰۱۰).
٥. تصحیح اغلاط چاپی (مجلد ٤ و ٥) (دو صفحه).

Marfat.com

Marfat.com

درآمدی بر:

تاریخ قرائات قرآن کریم

Marfat.com

مقدمه*

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

الحمدلله وسلام علی عباده الّذین اصطفی.

در اینکه قرااتِ قرآنی از غنی‌ترین میراث فرهنگی در اسلام، و بویژه در رابطه با دانشهای مربوط به زبانِ عربی ـ از قبیل اصوات و صرف و نحو و قوامیس و فرهنگهای لُغَوی ـ به‌شمار می‌آید هیچگونه اختلاف و تردیدی میان علماء به‌چشم نمی‌خورَد.

راجع به جمع و گردآوریِ مواد و عناصرِ قرااتِ قرآنی، دهها کتاب ـ به‌نظم و نثر ـ تالیف شده است که ما پاره‌ای از آنها را به‌عنوان نمونه یاد می‌کنیم:

ـــ *السبعة*، از: ابن مجاهد.

ـــ *التیسیر فی القراءات السبع*، از: ابی‌عمرو دانی.

ـــ *النشر فی القراءات العشر*، از: ابن الجزری.

ـــ *الروضة فی القراءات الاحدی عشرة*، از: حسن بن محمد بغدادی.

ـــ *غایة الاختصار*، از: همدانی عطار.

ـــ *الموضح*، از: نصر بن علی.

ـــ *الموجز*، از: اهوازی.

ـــ *الشاطبیة*، از: ابی‌القاسم شاطبی که منظوم است و:

شروح *شاطبیه*، از قبیل:

* *فتح الوصید*، از: سخاوی.
* *کنزالمعانی*، از: جَعْبری.
* و نیز *کنزالمعانی*، از: شعلة.
* *ابرازالمعانی*، از: ابی‌شامة.

پیشینیان ابعادِ مختلفِ قرااتِ قرآنی را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند.

این مطالعه به‌صورتی آشکار و روشن در کتابهائی نظیر: *کنزالمعانی* ساختهٔ: «شعله» ترسیم شده است، کتابی که

* مطالبی را که در این مقدمه و پس از آن دربارهٔ قرااتِ *قرآن* کریم مطالعه می‌کنید یکی از آثار نگارنده است که سالها پیش به‌طبع رسید.

Marfat.com

پرده از روی گنجینه‌های گرانبهایی از لهجه‌های عربیِ موجودِ در قراآتِ قرآنی برمی‌دارد.
و نیز کتاب *ابراز المعانی* از: ابی‌شامه که به گونه‌ای جالب سرمایه‌های عظیمی ـ که در قـراآت وجـود دارد، از قبیل معانی و قواعد نحوی و صرفی و صوتی ـ را پدیدار ساخته و در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌دهد.
و کتاب *الکشف عن وجوه قراءات السبع و عللها و حججها* از: مکی بن ابی‌طالب، که مؤلف در این کتاب هر وجهی از وجوه قراآت را به اصل و مأخذ آن ـ یعنی آنگونه که در زبان عربیِ اصیل متداول بوده است ـ پیوند داده و مَصادرِ این وجوه را ارائه می‌کند.
و کتاب *المحتسب* از: ابن جنّی که بسیاری از قراآت را که از لحاظ نحوی و لغوی به‌عنوان «شـواذّ القـراءات» و یا «القراءات الشاذّة» به‌شمار است مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد.
دانشمندان متأخر و محققان جدید ابعاد ویژه‌ای از قراآت قرآنی را موضوع تحقیق و پژوهش قرار داده‌اند. کتابهـای زیر را می‌توان به‌عنوان نمونه‌هائی از اینگونه تحقیقات برشمرد:
ـــ *أثر القراءات فی الدراسات النحویة*، از: عبدالعال سالم علی.
ـــ *الإمالة فی القراءات و اللهجات العربیة*، از: دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی.
ـــ *القراءات القرآنیة فی ضوء علم اللغة الحدیث*، از: دکتر عبدالصبور شاهین.
ـــ *اللهجات فی القراءات القرآنیة*، از: دکتر عبده راجحی.
اما سزا است هشدار دهیم جولانگاه مهمی از کاوشهای مربوط به قراآت قرآنی دست نخورده باقـی مانده که حـقِ آن از لحاظ کاوش و بررسی کاملاً ادا نشده و در این زمینهٔ باارزش، گامهای اساسی برداشـته نشـده اسـت، و آن عبارت از «تاریخ قراآت قرآنی و تعریف قراآت» می‌باشد. مطالب فـراوانی از تاریخ قـراآت ـ به‌طـور گسـیخته و پراکنده و جسته و گریخته ـ در کتب طبقاتِ قراآت، و مقدمه‌های کتب قـراآت، و نیز مقـدمه‌های بسـیاری از کتب تفسیر، و فصولی از کتابهای «علوم قرآن» و یا «تاریخ قرآن» آمده است که در کنار آنها باید اشاراتی را که اینجا و آنجا و در مواضعی پریشان به‌چشم می‌خورد بر این موارد افزود.
اما همهٔ این مطالب پراکنده در حدی است که نمی‌تواند پاسخگوی تمام جوانب و فراگیرندهٔ همهٔ جزئیاتِ مربوطِ به تاریخِ قراآت و مُعَرِّفِ آنها باشد. و لذا می‌توان جولانگاه مذکور را به‌عنوان «حلقهٔ مفقوده»ای در زنجیرهٔ مطالعات و تحقیقات اسلامی و عربی به‌شمار آورد.
باتوجه به احساس چنین خلأ، سزاوار دیدم دسـت‌اندرکار تدوین کتابی شـوم که در رابطهٔ با «قـراآت»، بازگوکنندهٔ مباحث زیر باشد:
ـــ پیدایش قراآت و تطور آن.
ـــ معنی و مفهوم قراآت.
ـــ اختلاف در حقیقت قراآت.
ـــ مصادری که قراآتِ مختلف از آنها سرچشمه گرفته است.
ـــ علل و اسباب اختلاف در قراآت.
ـــ اقسام قراآت و بررسی جهات افتراق آنها و ارکان هریك از اقسام قراآت.
ـــ معنی اختیار و انتخاب قراآت و امثال آنها.
این کوشش بدین آرزو است که شاید بتوانیم آن حلقهٔ مفقـوده را یافته، و زنجیره‌های تحقیقـات اسـلامی را به هم پیوسته، و خلأ موردِنظر را جبران نمائیم.
در نگارش مطالبی که بدانها اشارت رفت روش ارائـهٔ نصـوصِ اقـوال و آراءِ علماء را ـ راجـع به هر مسأله‌ای ـ در پیش گرفته و در صدد سنجش و استدلال برآمده و پس از آن به نتیجه‌ای می‌رسـیم که بازگوکنندهٔ رأی و نظریهٔ ما

Marfat.com

در همان مسألهٔ موردبحث می‌باشد.
این کتاب برحسب فصولی که ذیلاً از آنها یاد می‌کنیم تنظیم شده است:
فصل اول: پیدایش قرآآت و تطور آنها.
فصل دوم: تعریف قرآآت، یا بیانِ معنی و مفهومِ قرآآت.
فصل سوم: مصادر و مآخذ قرآآت.
فصل چهارم: اختلاف در قرآآت و بررسی علل و اسباب آن.
فصل پنجم: اختیار و انتخاب در قرآآت.
فصل ششم: مقیاس قرایی یا معیار قرآآت معتبر.
فصل هفتم: قرآآت و تجوید.
امیدواریم خداوند عزّوجلِ سود و بهره‌ای از این‌مقدمه عائد ما و دیگران ساخته و بمخاطر کوششی که در تنظیم آن مبذول داشتیم پاداشی نصیبمان گرداند؛ چرا که او خداوندگارِ توفیق و هدفِ غائیِ وجود و هستی است، و تمام درخواستها باید سرانجام بدو منتهی شود.

Marfat.com

Marfat.com

فصل اول

پیدایش قرآآت و تطوّر آنها

مقدمه:

قرآآت قرآنی اَدْوار مختلفی را ضمن مراحلی گوناگون پشت‌سر نهاد که پاره‌ای از این ادوار در پاره‌ای دیگر نفوذ کرد تا سرانجام به‌صورت علمی مستقل و یکی از عرصه‌های گستردهٔ تحقیقاتِ نحوی و لُغَوی درآمد.

ـــ این ادوارِ تاریخی در آغاز پیدایشِ خود به‌صورت تعلیم آیات و سُوَرِ قرآنی چهره گشود، و مردم، قرآن کریم را در این دوره صرفاً برای فراگرفتن آن، قرائت می‌کردند.

ـــ آنگاه به مرحلهٔ تلاوتِ قرآن کریم تطور یافت، و قرآن، به‌جهت دستیابی به ثوابِ تلاوت، قرائت می‌شد.

ـــ سپس به مرحلهٔ حفظِ تمام و یا قسمتی از قرآن کریم رسید.

ـــ و از آن پس به مرحلهٔ روایت ـ که قرائت را به رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) مَسْنَد می‌ساخت ـ تطور یافت.

ـــ بعداً به‌صورت زمینه‌ای برای تخصص درآمد که اساتید و یا شاگردان برای کسبِ مهارت در آن، همهٔ فرصتهای خود را بویژه در اختیار آن می‌نهادند.

ـــ و سرانجام به‌صورت فن و دانشی تعالی یافت که دارای ضوابط و اصول، و برخوردار از آثار و مؤلفات و فرآورده‌هایی از تحقیقات ارزنده گشت، و با قامتی رسا در ردهٔ دیگر علوم اسلامی جلوه‌گر شد.

مرحلهٔ اول

مرحلهٔ نخست ـ که باید آنرا به مثابهٔ نقطهٔ آغازینِ قرائتِ قرآنی شمرد ـ با تعلیم *قرآن* به نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) از سوی جبرائیل (علیه‌السلام) تحقق یافت. اگر ما آیات نخستین *قرآن* را از نظر تاریخ نزول، عبارت از پنج آیهٔ اول سورهٔ علق بدانیم نقطهٔ آغازِ این مرحله عبارت از همان تعلیم قرآن به رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلّم) به وسیلهٔ جبرائیل (علیه‌السلام) خواهد بود؛ چنانکه اکثر مفسران بزرگ این حقیقت را پذیرفته‌اند و بدان تصریح کرده‌اند، چرا که آشکارا یادآور شده‌اند: جبرائیل (علیه‌السلام) آنحضرت را با جملهٔ «اِقْرَءْ» مورد خطاب قرار داد.

ـــ در مقدمهٔ کتاب *المبانی* آمده است: «بر طبق اخبار و احادیثی که معروف است، نخستین آیاتی که بر نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) نازل شد سورهٔ ۹۶ قرانِ موجود می‌باشد»[1]. جبرائیل پنج آیهٔ [نخستِ] این سوره

۱. *مقدمتان فی علوم القرآن*، ص ٤٦.

Marfat.com

را به آنحضرت تعلیم داد[1].

این پنج آیه عبارتند از:

«اِقْـرَءْ بِاسْـمِ رَبِّكَ الَّذی خَلَقَ. خَلَقَ الاِنْسـانَ مِنْ عَلَقٍ. اِقْـرَءْ وَرَبُّكَ الاَكْرَمُ. الَّذی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الاِنْسانَ مالَمْ یَعْلَمْ»

پیداست که امر به قرائت در این سوره، از نوع قرائت تعلیمی بوده است، بدین‌منظور که نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) آیاتِ قرآنِ کریم را در گنجورِ حافظهٔ خویش نگاهداری کند. و کلمهٔ «اقرء» در این سوره بازگوکنندهٔ همین نکته می‌باشد.

مرحلهٔ دوم

مرحلهٔ دوم ـ به دوره‌ای تطور یافت که آنحضرت به‌نوبهٔ خود، قرآن کریم را به مسلمین تعلیم می‌داد. می‌دانیم رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) قرآن کریم را بر مردم قرائت می‌کرد تا آنان را به اسلام فراخواند:

«وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النّاسِ عَلىٰ مُكْثٍ و نَزَّلْناهُ تَنْزيلاً» (اسراء: ١٠٦)

این مطلب آنچنان مسلم است که از فرط وضوح به هیچگونه استدلالی نیاز ندارد. در این باره احادیث فراوانی رسیده که جوامع حدیث و مُدَوَّناتِ مربوطِ به آن و نیز کتب تفسیر سرشار از آنها می‌باشد. از آنجمله:

١. از عثمان بن مظعون و عبدالله بن مسعود و اُبَیّ بن کعب روایت شده که: «رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) دَهْ آیه را بر آنان اِقراء می‌فرمود، و آنان از این ده آیه فراتر نمی‌رفتند و به ده آیهٔ دیگر نمی‌پرداختند مگر آنگاه که راه و رسم عمل به آنها را از آنحضرت فرامی‌گرفتند. و او قرائت آیاتِ *قرآن* کریم و عمل به مضامین آنها را با هم به آنان تعلیم می‌داد»[2].

٢. از ابی عبدالرحمن سلَمی روایت شده است که: «می‌گفت: کسی که *قرآن* را بر ما اِقراء می‌کرد برای ما از صحابه روایت نمود که آنان از رسول خدا (صلّی الله علیه وآله وسلم) ده آیه را فرامی‌گرفتند و به فراگرفتن ده آیهٔ دیگر آغاز نمی‌کردند مگر آنگاه که دربارهٔ ده آیهٔ نخست از لحاظ فهم و عمل، آگاهی کسب می‌کردند»[3].

در مقدمهٔ کتاب *المبانی* آمده است: «وقتی خداوند متعال به نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) وعده داد *قرآن* کریم را برای او حفظ خواهد کرد و آنرا در قلب مبارکش پایدار نگاه خواهد داشت، از نسیان *قرآن* کریم احساس امنیتِ خاطر می‌کرد؛ لذا به حفظ *قرآن* کریم برای امتش همت گمارد، و همواره *قرآن* را بر مردم قرائت می‌نمود و آنان نیز بر آنحضرت قرائت می‌کردند، و آنحضرت احیاناً آنانرا با مضامین *قرآن* نصیحت می‌فرمود، و پس از تلاوت *قرآن* فرائض و احکام و آنچه را که درخور تأویل و تفسیر آن بود برای آنان بیان می‌کرد[4].

مرحلهٔ سوم

مرحلهٔ سوم بدین‌صورت بود که عده‌ای از مسلمین آیات و سُوَرِ *قرآن* کریم را به عده‌ای دیگر تعلیم می‌دادند. این کار نیز برحسب دستور نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) و ارشاد آنحضرت صورت می‌گرفت، علاوه بر

١. *الجامع لأحکام القرآن* ٧٢٠٧/١٠، ط *کتاب الشعب*.

٢. *البیان فی تفسیر القرآن*: آیةالله خوئی، ص ٣٨، به نقل از تفسیر قرطبی ٣٩/١.

٣. همان ماخذ و صفحه، به نقل از *بحار الأنوار*، ط سنگی ٢٨/١٩.

٤. *مقدمتان فی علوم القرآن*، ص ٢٣. نویسندهٔ *المبانی*، حدیثی را ـ با اسناد به ابی‌بن کعب ـ از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه واله وسلم) روایت می‌کند که آنحضرت مردم را به قرائت سوره‌ها به‌صورت جدای از یکدیگر تشویق می‌فرمود. و این خود نشان می‌دهد که آنحضرت مردم را به قرائت *قرآن* ارشاد می‌کرد. حدیث طولانی است (بنگرید به مقدمتان، ص ٦٤-٧٤).

Marfat.com

اینکه خود نیز شخصاً به اداءِ این وظیفه یعنی تعلیم *قرآن* کریم به دیگران قیام می‌کرد.

بخاری با اِسنادِ خود از اَبی اسحاق، از بُراء آورده است که می‌گفت: «از اصحاب نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) اولین کسانی که بر ما در مدینه وارد شدند مُصْعَب بن عُمَیْر و [عبدالله] ابن اُم مکتوم بودند که *قرآن* کریم را به ما تعلیم می‌دادند، آنگاه عمار و بلال آمدند. و وقتی رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) مکه را فتح کرد معاذ بن جبل را برای تعلیم *قرآن* در آنجا واگذاشت و او را به اداءِ این وظیفه مامور ساخت، و هر کسی که از مکه به مدینه مهاجرت می‌کرد آنحضرت او را به یکی از حافظانِ *قرآن* می‌سپرد تا آنرا بەوی تعلیم دهد»[1].

طی جریانِ مربوطِ به ورودِ مصعب بن عمیر بر مدینه آمده است: «وی در دارالقرّاء فرود آمد»[2]. اشارهٔ به «دارالقرّاء» در مدینه ـ با چنین نام و عنوان ـ بیانگر آن است که در جامعهٔ اسلامیِ آن‌روز قُرّاء دارای امتیازی بودند، و نیز نشان می‌دهد که مسلمینِ آن‌دوره، مرکزی شبیه به مدرسه و یا مؤسسه‌ای را برای تعلیمِ قرائت بنیاد کردند؛ اگرچه تصور می‌رود این نامگذاری پس از اشتهار اِقراء و معلمین قرائت در مدینه پدید آمده باشد، نه آنکه بەمحض ورودِ پیامبر اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) چنین مؤسسه‌ای با این نام بنیاد شده باشد.

قبل از آنکه در مدینه، مرکزی به عنوان «دارالقُرّاء» پدید آید مصعب بن عمیر به «مقریٌ» نامبردار بود.

حافظ ابن الجزری می‌گوید: او، یعنی مصعب بن عمیر اولین کسی است که به «مقریٌ» نامبردار شد؛ همانگاه که نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) در عقبهٔ اُولی وی را ـ برای تعلیم قرآن کریم به اَوْس و خزرج ـ به مدینه گسیل داشت[3].

در داستانِ اسلامِ عمر آمده است: «خَبّاب بن ارت برای تعلیم *قرآن* کریم به فاطمه دختر عمربن الخطاب، نزد او شد آمد داشت[4].

مرحلهٔ چهارم

مرحلهٔ چهارم با پدیدآمدن گروهی به‌ثمر رسید که تلاوت *قرآن* کریمٌ و تدریسِ آیات و سورِ آن‌را به عهده گرفته و این کار به‌صورت اشتغالات عمدهٔ زندگانیِ آنها درآمد؛ اینان به «قُرّاء» موسوم بودند. تصور می‌کنیم که باید این مرحله را آغازِ پیدایش اصطلاحاتِ قُرّاء و قرائت بدانیم، مرحله‌ای که دورنمائی از گسترهٔ انتشارِ قرائت را ـ از آنزمان که پدید آمد ـ برای ما ترسیم می‌کند و از تحول آن به‌صورت یك پدیدهٔ دینی یعنی «تلاوت» بازگو می‌کند؛ البته باتوجه به این نکته که در این مرحله نیز به آموزش قرآن برای حفظ، و آنگاه برای تلاوت، اهتمام و عنایتی از سوی مسلمین مبذول می‌گشت.

در کتاب *المغازیِ* واقدی آمده است:

«در میان انصار، هفتاد نفر مرد جوان دیده می‌شدند که موسوم به «قُرّاء» بودند، و به هنگام درآمدن شب به ناحیهٔ مدینه می‌آمدند و به تعلیم قرائت می‌پرداختند و اقامهٔ نماز می‌کردند»[5].

اینان همان کسانی بودند که در جنگِ «بئرمَعُونه» به شهادت رسیدند، جنگی که در ماه صفر در پایان سی‌وششمین ماه هجرت نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) اتفاق افتاده بود.

در *طبقات* ذهبی آمده است: «ایوب می‌گفت: از ابی‌قلابه' شنیدم از ابی المهلب' نقل می‌کرد که وی می‌گفت: اُبَیّ بن کعب، *قرآن* را در مدت هشت روز ختم می‌کرد. اسناد این روایت صحیح می‌باشد»[6].

از جمله شواهدی که رواج این نامگذاری را به‌عنوان یك اصطلاح و یا چیزی شبیه به اصطلاح تایید می‌کند

۱. *تاریخ القرآن*: زنجانی، ص ۳۵، ط سوم. ۲. *فجر الاسلام*، ص ۱۴۲. ۳. *غایةالنهایة* ۲۹۹/۲.
۴. *سیرةالنبی* ۳۶۶/۱ (محیی‌الدین). ۵. *المغازی* ۳۴۷/۲، ط مطبعهٔ دانشگاه اکسفورد. ۶. *معرفة القراء* ۳۳/۱.

Marfat.com

وجود قاریانی است که به قرائت و اشتغالشان به این کار شهرت داشتند. احادیثی که از آنها یاد می‌کنیم ـ و ذهبی آنها را در *معرفة القراء* (۳۳/۱) روایت کرده است ـ می‌تواند گواه همین مطلب باشد:

۱. حَمّاد بن سلمه از عاصمِ احول از ابی‌قلابه روایت کرده است که رسول خدا (صلّی الله علیه وآله وسلم) فرمود:

«اَقْرَؤُهُمْ أُبَیُّ بْنُ کَعْبٍ»[۱]:

۲. ابووائل از مسروق، از عبدالله بن عمر روایت کرده است که رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود:

«اِسْتَقْرَؤُا الْقُرْآنَ مِنْ اَرْبَعةٍ: عَبْدِاللهِ بنِ مَسْعُودٍ، وَسالِمٍ مَوْلَی حُذَیْفَةَ، وَمُعاذِ بْنِ جَبَلٍ، وَاُبَیِّ بْنِ کَعْبٍ»[۲].

۳. حدیثِ مندرج در مقدمهٔ *المبانی* مبنی بر اینکه رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود:

«مَنْ سَرَّهُ اَنْ یَقْرَءَ الْقُرْآنَ رَطْباً ـ کَمٰا اُنْزِلَ ـ فَلْیَقْرَأْ عَلیٰ قِراءَةِ ابْنِ اُمِّ عَبْدٍ»[۳].

مرحلهٔ پنجم

مرحلهٔ پنجم بدینصورت آغاز می‌شود که پاره‌ای از اصحاب، حفظ‌کردن قرآن کریم را بر عهده گرفته و به این کار قیام کردند.

در بسیاری از احادیثِ اهل سنت آمده است که پاره‌ای از خلفاء، *قرآن* کریم را همزمان با حیاتِ نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) به خاطر سپردند.[۴]

ذهبی در کتاب *معرفة القُرّاء* هفت نفر از کسانی را ـ که در حیات نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) *قرآن کریم* را حفظ کردند ـ برشمرده است. اینان [به‌ترتیب تاریخ وفات] عبارتند از:

ابی بن کعب (م ۲۰ هـ .ق.)، عبدالله بن مسعود (م ۳۲ هـ .ق.)، ابوالدرداء عُوَیْمر بن زید (م ۳۲ هـ .ق.)، عثمان بن عفّان (م ۳۵ هـ .ق.) علی بن ابی‌طالب [علیه‌السلام] (م ۴۰ هـ .ق.)، ابوموسی اشعری (م ۴۴ هـ .ق.)، زید بن ثابت (م ۴۵ هـ .ق.).

ذهبی به دنبالِ این گفتار یادآور می‌شود که اینان ـ برحسب روایات ـ عبارت از کسانی هستند که *قرآن کریم* را همزمان با حیات نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) حفظ کردند. و دیگران، قرائت *قرآن کریم* را عرضاً[۵] از آنها دریافت نمودند، و مدارِ اسانیدِ[۶] قراءِ ده‌گانه[۷] نیز بر محور قراآت آنها است.

۱. در روایت دیگری آمده است: «أَقْرَؤُکُمْ أُبَیُّ بْنُ کَعْبٍ». ۲. در صحیح بخاری آمده است: «خُذُوا الْقُرآنَ...».
۳. *مقدمتان فی علوم القرآن*، ص ۳۶. ۴. *تاریخ القرآن*؛ زنجانی، ص ۴۰، ط سوم.
۵. اگر کسی قرآن یا حدیث را از حفظ و یا از روی کتاب بر استاد قرائت کند انرا «قرائتِ عرضی» می‌نامند. اما سماع عبارت از این است که شاگرد و کسی که می‌خواهد *قرآن* و یا حدیث را فراگیرد آنرا از زبان استاد بشنود، اعم از آنکه استاد از روی کتاب بخواند و یا با استمداد از حافظه قرائت نماید، و نیز اعم از آنکه انرا بر شاگرد املاء کند و یا املاء ننماید (با استفاده از: *علوم الحدیث و مصطلحه*، ص ۸۸ و ۹۳).
۶. اسانید، جمعِ اِسْناد است و آن عبارت از رفع حدیث به قائل و گویندهٔ آن است (*لسان العرب*، مادهٔ «سند»).
۷. قراء ده‌گانه عبارتند از:

۱) **عبدالله بن عامر یَحْصبی، مقرئ شام** (۸-۱۱۸ هـ .ق) که *قرآن* را بر مُغیرة بن ابی‌شهاب مخزومی و ابی‌الدرداء قرائت نمود، و مغیره بر عثمان بن عفان، و عثمان بن عفان و ابوالدرداء، *قرآن* را بر نبی‌اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) قرائت کردند.
راویان عبدالله بن عامر: الف. هشام بن عمار دمشقی (م ۲۴۵ هـ .ق)، ب. عبدالله بن احمد دمشقی (م ۲۴۲ هـ .ق) معروف به «ابن ذکوان».

۲) **عبدالله بن کثیر، مقرئ مکه** (۴۵-۱۲۰ هـ .ق) که *قرآن* را بر عبدالله بن سائب، و مجاهد بن جبر، و درباس مولی ابن‌عباس قرائت کرد، و عبدالله بن سائب برأبی بن کعب و عمربن الخطاب، قرائت نمود، و مجاهد بر عبدالله بن سائب و ابن عباس قرائت کرد. و درباس بر عبدالله بن عباس، و ابن‌عباس بر ابی‌بن کعب و زید بن ثابت قرائت نمود. و ابی‌بن کعب و عمربن الخطاب و زید بن ثابت بر نبی‌اکرم (صلّی‌الله ←

Marfat.com

مرحلهٔ ششم

قرائت در این مرحله به‌صورت «تعلّم و یادگیری» دگرگونی یافت به این معنی که علاقه‌مندانِ به قرائتِ *قرآن* کریم، به حافظان *قرآن* ـ امثالِ صحابه‌ای که قبلاً از آنان یاد کردیم ـ و یا به کسانی که معروف به قرائت بودند رجوع می‌کردند تا قرائت را از آنها فراگیرند.

طبقهٔ دومی که در ترتیبِ ذهبی به‌چشم می‌خورد ما را بدون هرگونه ابهامی به این نکته واقف می‌سازد. وی در این طبقه چنین یاد می‌کند که:

ابی‌هُرَیْره، و ابن‌عباس، و عبدالله بن سائب، و عبدالله بن عیاش، و ابی‌العالیهٔ ریاحی، *قرآن* را بر ابی‌بن کعب قرائت کردند. و مغیرةبن ابی‌شهاب مخزومی بر عثمان قرائت کرد. و اسود بن یزید نخعی قرائت را عرضاً از ابن مسعود اخذ کرد. و بدینسان علقمة بن قیس از عبدالله بن مسعود اخذ نمود. و ابوعبدالرحمن سلمی قرائت را بر

→ علیه وآله وسلم) قرائت کردند.

راویان عبدالله بن کثیر: الف. احمد بن محمدبن ابی بزّهٔ مکی (م ۲۵۰ هـ . ق) معروف به «بزّی»؛ ب. محمدبن عبدالرحمن مکی (م ۲۹۱ هـ . ق) معروف به قُنْبُل».

۳) **عاصم بن ابی النَّجُود کوفی** (م ۱۲۹ هـ .ق) که *قرآن* را بر ابی‌عبدالرحمن سُلَمی به روایت عبدالله بن مسعود و عثمان بن عفان و علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) و ابی‌بن کعب و زید بن ثابت به روایت از نبی‌اکرم (صلّی الله علیه وآله وسلم) قرائت کرد.

راویان عاصم: الف. حفص بن سلیمان دوری (م ۱۸۰ هـ .ق)؛ ب. ابوبکر شعبة بن عیاش حناط (م ۱۹۳ هـ .ق).

٤) **ابوعمرو بن علاء بصری**، مقریٔ بصره (٦٨-١٥٤ هـ .ق) که *قرآن* را بر قراء برجستهٔ مکه امثال مجاهد و ابن‌کثیر، و قراءِ مبرّزِ مدینه، مانند ابی‌جعفر [یزید بن قعقاع] و قراءِ بصره، چون یحیی بن یعمر و حسن بصری؛ و قراءِ کوفه، مانند عاصم قرائت کرد، و إسناد همهٔ آنها صحیحاً به نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) می‌پیوندند.

راویان ابی‌عمرو: الف. حفص بن عمرو دُوری (م ٢٤٦ هـ . ق)، ب. صالح بن زیاد سوسی (م ٢٦١ هـ . ق).

٥) **حمزةبن حبیب زیات کوفی** (٨٠-١٥٦ هـ .ق) که *قرآن* را بر سلیمان اعمش و امام جعفر صادق (علیه‌السلام) و حمران بن أعْیَن و منهال بن عمر و دیگران قرائت کرد، و همهٔ آنها با إسناد صحیح، قرائت را از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) روایت کرده‌اند.

راویان حمزه: الف. خلاّد بن خالد صیرفی (م ۲۲۰ هـ .ق)؛ ب. خَلَف بن هشام بزاز (م ۲۲۹ هـ .ق).

٦) **نافع بن عبدالرحمن بن ابی‌نُعَیْم**، مقریٔ مدینه (م ١٦٩ هـ .ق) که *قرآن* را بر ابی‌جعفر [یزید بن قعقاع]، و عبدالرحمن بن هرمز، و محمد بن مسلم زُهْری، و دیگران قرائت کرد، و همهٔ آنها به سند صحیح از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) روایت کرده‌اند.

راویان نافع: الف. عثمان بن سعید، ملقب به «وَرْش» (م ۱۹۷ هـ .ق)، ب. عیسی بن میناء، ملقب به «قالُون» (م ۲۲۰ هـ .ق).

۷) **علی بن حمزهٔ کسائی کوفی** (م ۱۸۰ هـ .ق) که *قرآن* را بر حمزة بن حبیب زیات و شعبه، و اسماعیل بن جعفر و دیگران قرائت کرد، و همهٔ آنها قرائت را با إسناد صحیح از رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) روایت کرده‌اند.

راویان علی بن حمزهٔ کسائی: الف. حفص بن عمرو دُوری: راویِ ابی عمرو بن علاء، ب. لیث بن خالد بغدادی (م ۲٤۰ هـ .ق).

* اینان قراءِ سبعه، و اصحاب قراءاتِ هفتگانه هستند؛ اما سه تن از قراءِ دیگر که «قراءِ ده‌گانه» را تشکیل می‌دهند عبارتند از:

۸) **ابوجعفر یزید بن قعقاع مدنی** (م ۱۳۰ هـ .ق) که *قرآن* را بر ابن‌عباس و ابی‌هریره و عبدالله بن عیاش ـ به روایت از ابی‌بن کعب از نبی‌اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) ـ قرائت کرد

راویان ابوجعفر: الف. عیسی حذّاء، معروف به «ابن وردان» (م حدود ١٦٠ هـ .ق)، ب. سلیمان بن مسلم زُهْری، معروف به «ابن جماز» (م اندکی بعد از ۱۷۰ هـ .ق).

۹) **یعقوب بن اسحاق حَضْرمی** (م ۲۰۵ هـ .ق) که *قرآن* را بر سلام بن ابی‌سلیمان طویل، و مهدی بن میمون و دیگران ـ به روایت از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) با سند صحیح ـ قرائت کرد.

راویان یعقوب: الف. روح [بن] عبدالمؤمن (م ۲۳۵ هـ .ق)، ب. محمد بن متوکل لؤلؤئی، معروف به «رویس» (م ۲۳۸ هـ .ق).

۱۰) **خَلَف بن هشام بزاز** (م ۲۲۹ هـ .ق) که *قرآن* را بر یعقوب اعشی، و سعید بن اویس و جز آندو ـ به روایت از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) با سند صحیح ـ قرائت کرد.

راویان خلف: الف. ادریس بن عبدالکریم حدّاد (م ۳۹۲ هـ .ق)؛ ب. اسحاق بن ابراهیم مروزی، معروف به «وَرّاق» (م ۲۸۳ هـ .ق).

Marfat.com

عثمان و علی بن ابیطالب (علیه‌السلام) و ابن مسعود عرضه کرد [1].

کوفه پس از مدینه از معروفترین شهرهایی به‌شمار می‌رفت که مردمِ آن به *قرآن* و قراآتِ آن اهتمام می‌ورزیدند. تحقیقاً «مردم کوفه ـ از همان آغاز تأسیسِ آن ـ خود را با *قرآن کریم* مأنوس ساخته و به قرائت و اِقراء و تفسیر آن عنایت داشتند، و عمر بن الخطاب مردم کوفه را با این تعبیر توصیف می‌کرد که: کوفیان را [در رابطه با *قرآن کریم*] آوازی به‌سان آواز زنبور هست» [2] [یعنی همواره صدایشان به *قرآن* و قرائتِ آن بلند است].

دورهٔ نخستینِ یادگیری مردم کوفه ـ در رابطه با *قرآن کریم* ـ با تعلیم *قرآن* از سوی عبدالله بن مسعود آغاز می‌شود که عمر او را به این شهر گسیل داشت؛ چنانکه بعداً سخنی را در این‌باره بازگو خواهیم کرد.

این مرحله از نیمهٔ نخستینِ قرنِ اول هجری فراتر نمی‌رود، و از جمله آخرین صحابه‌ای که از دنیا رفتند و از حافظان *قرآن کریم* به‌شمار می‌آمدند زیدبن ثابت بود که وفات او در سال ٤٥ هـ .ق روی داد.

مرحلهٔ هفتم

پس از آنکه قرائت به‌عنوان یك مادّهٔ درسی استقرار یافت، و وجوهِ مختلفِ قرائت در میان حافظان و قاریانی که از آنها یاد کردیم سیرِ در طُرُقِ خود را ـ از نظر نقل و روایت ـ آغاز کرد مرحلهٔ هفتمِ تاریخِ قرائت شروع می‌شود.

در آغاز کتاب *القراءات* ابوعُبَیْد قاسم بن سلام، نامهای اشخاصی جلب‌نظر می‌کند که در مورد وجوهِ مختلفِ قرائت مطالبی از آنها نقل شده است. اینان از صحابهٔ نبی اکرم (صلّی‌اللهُ علیه وآله وسلم) به‌شمار می‌رفتند. همین مطلب می‌تواند گواهِ سخنِ ما باشد که دورانِ پدیدآمدنِ وجوهِ مختلفِ قرائت را باید در همین مرحله جستجو کرد

باری این اشخاص ـ که متشکل از مهاجرین و انصار هستند ـ عبارتند از:

الف. مهاجرین:

سالم، مولی ابی حذیفه (م ١٢ هـ .ق)، ابوبکر (م ١٢ هـ .ق)، عمر (م ٢٣ هـ .ق)، ابن مسعود (م ٢٣ هـ .ق)، عثمان (م ٣٥ هـ .ق)، حُذَیْفَة بن الیمان (م ٣٥ هـ .ق)، طلحه (م ٣٦ هـ .ق)، علی [علیه‌السلام] (م ٤٠ هـ .ق)، سعد (م ٥١ هـ .ق)، عمروبن عاص (م ٥٨ هـ .ق)، ابوهریره (م ٥٩ هـ .ق)، معاویه (م ٦٠ هـ .ق)، عبدالله بن عمر (م ٦٣ هـ .ق)، عبدالله بن عمروبن عاص (م ٦٥ هـ .ق)، ابن‌عباس (م ٦٨ هـ .ق)، عبدالله بن سائب (م حدود ٧٠ هـ .ق)، عبدالله بن زبیر (م ٧٣ هـ .ق)، حفصه (م ٤٥ هـ .ق)، عائشه (م ٥٨ هـ .ق)، و ام‌سلمه (م ٦٢ هـ .ق).

ب. انصار:

ابی‌بن کعب (م ٢٠ هـ .ق)، ابوالدرداء (م ٣٢ هـ .ق)، معاذ بن جَبَل (م ٣٣ هـ .ق)، زیدبن ثابت (م ٤٥ هـ .ق)، مجمع بن جاریه (م همزمان خلافتِ معاویه)، ابوزید [3]، و آنس بن مالك (م ٩١ هـ .ق) [4].

این مرحله از اواخر قرن اول هجری تجاوز نمی‌کند.

١. رك: *معرفة القراء*، ص ١، طبع دوم. ٢. *حیاة الشعر فی الکوفة*، ص ٢٤٥.

٣. نام او قیس بن سکن بود، چنانکه ابن حجر همین نام را تایید می‌کند. قیس از کسانی است که *قرآن کریم* را در زمان نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) جمع کرد و پس از هفتاد هجری درگذشت (رك: *الاصابة فی تمییز الصحابة* ـ ط المطبعة الشرقیة، ١٣٢٥ هـ .ق = ١٩٠٧ م، ٢٢٥/٥ و ٧٦/٧). ابن‌کثیر می‌نویسد: قیس در همان روزی که ابی‌عبید در سال پانزدهم هجری درگذشت کشته شد (رك: *فضائل القران*، ص ٤٧).

٤. به‌نقل از: *النشر* ٦/١.

Marfat.com

شیوع پدیدهٔ اختلاف قرآات در این مرحله ـ همانگونه که از تاریخ وفات اکثر صحابهٔ یاد شده استفاده می‌شود ـ به نیمهٔ اول قرن اول هجری می‌پیوندند.

مرحلهٔ هشتم

مرحلهٔ هشتم را باید مربوط به دوره‌ای دانست که عثمان بن عفان، مقرئ خاصی برای هریك از بلاد ـ که مصحفی را به آن بلاد فرستاده بود ـ تعیین کرد تا مردم را بر اساس مصحفِ خود متحد سازد.

فرستادگان عثمان عبارتند از:

۱. عبدالله بن سائب مخزومی (م حدود ۷۰ هـ .ق)، به مکه.

۲. ابوعبدالرحمن سلمی (م ٧٤ هـ .ق)، به کوفه. گویند: او همان کسی است که ـ از زمانِ خلافتِ عثمان تا ایام حجاج بن یوسف ـ در کوفه ماند و مدت هفتاد سال سرگرم تعلیم قرائت به مردم بود[۱].

عمر قبل از ابوعبدالرحمن، عبدالله بن مسعود را به‌عنوان معلم *قرآن* و وزیر و گماشتهٔ خود به کوفه گسیل داشت. ابن‌مسعود همان کسی است که اصحاب و یاران و شاگردانش پیرامون وی گرد می‌آمدند. «یاران و شاگردانی که آنها را به عنوانهای چراغهای فروزان فضای کوفه توصیف و معرفی کرده‌اند که قرائت *قرآن* را از ابن‌مسعود فراگرفته بودند. و به نشر آن در میان اهل کوفه می‌پرداختند»[۲].

۳. عامربن عبدقیس (م حدود ۵۵ هـ .ق)، به بصره.

٤. مغیرةبن ابی‌شهاب مخزومی (م هفتاد و اندی پس از هجرت)، به شام.

۵. و سرانجام، زیدبن ثابت (م ٤۵ هـ .ق) را به عنوان مقرئ مدینه منصوب کرد.[۳]

طبق گفتهٔ ابن حجر عسقلانی این کار در سال بیست‌وپنجم هجری، و برحسب نوشتهٔ ابن الجزری در حدود سال سی‌ام هجری اتفاق افتاد.[٤]

عثمان در انتخاب این فرستادگان می‌خواست خاطرنشان کند که علاقه‌مند بود با هر مصحفی، یك قاری همراه سازد تا قرائتِ او با قرائت اهل آن بلد ـ غالباً ـ هماهنگ باشد.[۵]

چرا که عثمان دستور داد مصحف‌های امام ـ طبقِ قرآاتِ مختلف و معتبر ـ با رسم‌الخطهای مختلف نگارش شود؛ البته باتوجه به این نکته که این قرآاتِ مختلف و معتبر به پاره‌ای از حروف *قرآن کریم*، محدود بود؛ چنانکه در «قَالَ مُوسیٰ» در سورهٔ «قصص» در مصحفِ مکه بدون واو، و در سایر مصاحف با واو: «وقال موسی» نگارش شده بود. و نیز عثمان دستور داد که پاره‌ای از حروف و کلماتِ *قرآن* به‌صورتی نگارش یابد که آن کلمه بتواند پذیرای وجوهِ مختلفِ قرائت باشد، مانند: «یخدعُونَ» که در سورهٔ بقره بدون الف نگاشته شد تا بتوان آنرا «یُخَادِعون» و با الف قرائت کرد، و همچنین در یاآت زاید[٦].

سخنی که از «مهدوی» یاد می‌کنیم به همین مطلب اشارت دارد:

«عثمان و کسانی که با رأی او توافق کردند چنین اختلافی را در مورد نسخه‌هایی ـ که دستور نوشتن آنها را داده بود و به بلاد و شهرهای مختلف فرستاده شد ـ از آنجهت تصویب کردند چون می‌دانستند که *قرآن کریم* براساس این اختلاف نازل گردید[۷]. به‌همین جهت قرائتِ مردمِ هر شهری تابع رسم‌الخطِ مصحفِ آنان بوده است»[۸].

۱. *فضائل القرآن*، ص ٦٤. ۲. *حیاة الشعر فی الکوفة*، ص ٢٤٤.
۳. *تاریخ القرآن*: زنجانی، ص ٦٧؛ *فی الدراسات القرآنیة*، ص ۱۲. ٤. *لطائف الاشارات* ۵۸/۱. ۵. *مناهل العرفان* ٤٠٦/۱.
٦. یاآتِ زاید عبارت از یاآتی است که خوانده می‌شود؛ ولی در نگارش حذف می‌گردد. ۷. *هجاء مصاحف الأمصار*، ص ۱۲۱.
۸. *غیث النفع*، ص ۲۱۸.

Marfat.com

دربارهٔ شمار مصاحفی که عثمان دستورِ نوشتنِ آنها را صادر کرد اختلاف نظر دیده می‌شود؛ اما آنچه مشهور است به پنج عدد می‌رسد که ما از آنها یاد کردیم و سیوطی نیز این شمار را به سخاوی در کتاب *الوسیلة*، شرح *الرائیة* ـ که معروف و موسوم به *العقیلة* بوده ـ نسبت داده است.[1]

هدف عثمان در نگارشِ مصاحفِ متعدد این بود که مسلمین را در تلاوت *قرآن کریم* بر سَرِ قراآتِ معتبر متحد سازد، به‌این صورت که دستور داد مواردی از *قرآن*، مختلف نگارش شود، و یا آنکه به‌صورتی کتابت گردد که وجوه مختلفِ قراآتِ معتبر را پذیرا باشد. در این مرحله، باتوجه به هدفی که عثمان در کیفیت نگارش مصاحف درنظر گرفته بود، تمییز «قراءات معتبر و متواتر» و قراآتی که از طریق احاد روایت شده از یکسو، و قراآتی که از «قراآت شاذه» به‌شمار می‌رفت از سوی دیگر، دورهٔ خود را آغاز نموده، و مطابقت قرائت با رسم‌الخط عثمانی ـ به‌عنوان معیار اعتبار قرائت ـ خودنمائی کرد.

قاضی ابوبکر باقلانی در کتاب *الانتصار* آورده است:

«هدف عثمان با هدفِ ابی‌بکر در جمع *قرآن* میان دو لوح، متفاوت بود. عثمان با این هدف دستور جمع و تدوین *قرآن کریم* را صادر کرده بود که مردم را بر قراآتی که نقل آن از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) ثابت و معروف بود متحد سازد، و قراآتی را که از این خصیصه برخوردار نبود مُلغیٰ و مردود اعلام کند. و به اتفاق مهاجرین و انصار، مردم را به یك مصحف واداردَ؛ چرا که از اختلاف اهل عراق و شام در رابطه با پاره‌ای از کلمات و حروف *قرآن کریم* بیمناك بود»[2].

احتمالاً اختلافات میان اهل عراق و شام را می‌توان منشأ انتشار «قراآتِ شاذّه» دانست. این نکته را عثمان از گزارش حذیفة بن الیمان احساس کرد: ابی داود از طریق یزید بن معاویهٔ نخعی در کتاب خود آورده است که یزید می‌گفت: «من در زمان ولیدبن عقبه در مسجد کوفه، در جمع حلقه‌ای که حذیفة بن الیمان میان آنها بود قرار داشتم. حذیفه شنید شخصی *قرآن* را طبق قرائت ابن‌مسعود می‌خواند، و فرد دیگر بر طبق قرائت ابوموسی اشعری. حذیفه از این جریان به خشم آمد، آنگاه برخاست و زبان به حمد الهی گشود، سپس گفت: مردمی که پیش از شما بودند بدینسان دستخوش اختلاف گشتند؛ سوگند به خدا به‌سوی خلیفه مَرْکَبْ خواهم راند»[3].

مرحلهٔ نهم

مرحلهٔ نهم عبارت از دوره‌ای است که گروهی از هر شهری به مصحف عثمانی و قرائتِ آن، طبق دریافتِ خود از صحابه روی آوردند؛ لذا در هر شهری قُرّائی وجود داشتند بدین شرح:

الف. مدینه:

معاذ بن حارث، معروف به «معاذ القاریٔ» (م ٦٣ هـ .ق)، سعید بن مسیب (م ٩٤ هـ .ق)، عروةبن زبیر (م ٩٥ هـ .ق)، عمر بن عبدالعزیز (م ١٠١ هـ .ق)، عطاءبن یسار (م ١٠٣ هـ .ق)، سالم بن عبدالله بن عمر (م ١٠٦ هـ .ق)، سلیمان بن یسار (م ١٠٧ هـ .ق)، مسلم بن جندب (م ١١٠ هـ .ق)، عبدالرحمن بن هرمز اعرج (م ١١٧ هـ .ق)، محمدبن مسلم بن شهاب زُهری (م ١٢٤ هـ .ق) و زید بن اسلم (م ١٣٠ هـ .ق).

ب. مکه:

عبید بن عمیرات (م ٧٤ هـ .ق)، مجاهد بن جبر (م ١٠٣ هـ .ق)، طاوس بن کیسان (م ١٠٦ هـ .ق)، عطاء

۱. نثر المرجان ۷/۱. ۲. *المواهب الفتحیة* ۸٦/۲. ۳. *القراءات واللهجات*، ص ۹٤، نقل از کتاب *المصاحف*.

Marfat.com

بن ابی‌رباح (م ۱۱۵ ه .ق)، عبدالله بن ابی مُلَیْکه (م ۱۱۷ ه .ق) و عِکْرمه، مولی ابن عباس (م قبل از ۲۰۰ ه .ق).

ج. کوفه:

عمرو بن شُرَحبیل (م پس از ٦٠ ه .ق)، علقمة بن قیس (م ٦٢ ه .ق)، مسروق بن اجدع (م ٦٣ ه .ق)، عبید بن عمرو سلمانی (م ۷۲ ه .ق)، ابوعبدالرحمن عبدالله بن حبیب سلمی (م ٧٤ ه .ق)، اسود بن یزید نخعی (م ۷۵ ه .ق)، عمروبن میمون (م ۷۵ ه .ق)، عبید بن فضالة (م حدود ۷۵ ه .ق)، زِرّبن حُبَیْش (م ۸۲ ه .ق)، ربیع بن خَیْثَم (م قبل از ۹۰ ه .ق)، سعید بن جُبَیْر (م ۹۵ ه .ق)، ابراهیم بن یزید نخعی (م ٩٦ ه .ق)، عامربن شراحیل شعبی (م ۱۰۵ ه .ق)، حارث بن قیس جُعْفی (که قرائت را از ابن مسعود روایت می‌کرد)، و ابوزرعة بن عمرو بن جریر.

د. بصره:

عامربن عبد قیس (م حوالی ۵۵ ه .ق)، ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی (م ۹۰ ه .ق)، یحیی بن یعمر عدوانی (م ۹۰ ه .ق)، نصر بن عاصم لیثی (م قبل از ۱۰۰ ه .ق)، ابورجاء عطاردی (م ۱۰۵ ه .ق)، حسن بصری (م ۱۱۰ ه .ق)، محمدبن سیرین (م ۱۱۰ ه .ق)، قتادة بن دعامه (م ۱۱۷ ه .ق)، معاذ بن معاذ عنبری (م ١٩٦ ه .ق)، و جابربن یزید جُعفی.

ه.شام:

مغیرةبن ابی‌شهاب مخزومی (م هفتاد و اندی پس از ه .ق)، خلیفة بن سعد: «صاحبِ ابی الدرداء».[1]

در این مرحله آنچه که نزد قراء، به‌عنوان «اختیار» معروف است به‌وجود آمد. و ما در جای خود «اختیار» را تعریف خواهیم کرد.

مرحلهٔ مذکور نیمهٔ دومِ قرنِ اول و نیمهٔ اولِ قرنِ دوم را زیر پوشش می‌گیرد؛ و تاریخِ وفاتِ قُرّائی که یاد کردیم همین مطلب را آشکارا تأیید می‌نماید.

مرحلهٔ دهم

همان مرحله‌ای است که ابن الجزری دربارهٔ آن می‌گوید: آنگاه [یعنی پس از آن قُرّائی که از آنها یاد کردیم]، گروهی از مردم تمامِ فرصتِ خود را اختصاصاً در قرائت مصروف داشته و به ضبط آن سخت اهتمام می‌ورزیدند تا آنجا که در سایهٔ پشتکار خویش به صورت دانشمندانی درآمدند که مردم پیرو قرائت آنها بوده و به‌سوی آنها بارِ سفر می‌بستند و قرائت را از محضر آنان اخذ می‌کردند، و با دیدهٔ قبول به قرائتِ آنها می‌نگریستند، و دربارهٔ آنها حتی میان دو نفر نیز اختلاف‌نظر دیده نمی‌شد:

این قُرّاء ـ برحسب شهرهای مختلف ـ عبارتند از:

الف. مدینه:

ابوجعفر یزید بن قعقاع (م ۱۳۰ ه .ق)، شیبةبن نصاح (م ۱۳۰ ه .ق)، و نافع بن ابی‌نُعَیْم (م ١٦٩ ه .ق).

۱. شرح حال اکثر این قراء را طاش کُبْری‌زاده در کتاب *مفتاح السعادة* جلد اول: «فصل علم القراءة» آورده است. (و نیز بنگرید به: *النشر فی القراءات العشر* ۸/۱).

Marfat.com

ب. مکه:

عبدالله بن کثیر (م ۱۲۰ ه .ق)، حُمَید بن قیس اعرج (م ۱۳۰ ه .ق)، و محمدبن مُحَیْصِـن (م ۱۲۳ ه .ق).

ج. کوفه:

یحیی بن وثاب (م ۱۰۳ ه .ق)، عاصم بن ابی‌النجود (م ۱۲۹ ه .ق)، سلیمان اعمش (م ۱٤۸ ه .ق)، حمزةبن حبیب زیات (م ۱٥٦ ه .ق)، و کسائی (م ۱۸۰ ه .ق).

د. بصره:

عبدالله بن ابی‌اسحاق (م ۱۲۹ ه .ق)، عیسی بن عمر ثقفی (م ۱٤۹ ه .ق)، ابوعمرو بن علاء (م ۱٥٤ ه .ق)، عاصم جحدری (م ۱۲۸ ه .ق)، و یعقوب حضرمی (م ۲۰٥ ه .ق).[1]

ه.شام:

عبدالله بن عامر (م ۱۱۸ ه .ق)، عطیة بن قیس کلابی (م ۱۲۱ ه .ق)، اسماعیل بن عبدالله بن مهاجر، ـ یحیی بن حارث ذماری (م ۱٤٥ ه .ق)، و شریح بن یزید حضرمی (م ۲۰۳ ه .ق).

تخصص این قُرّاء و امثالِ آنها در قرائت و سرمایه‌گذاری آنها از لحاظ وقت در فراگرفتن قرائت، مصالح لازم را برای بنیانگذاری «علم قرآآت» و تدوین آن غنی ساخت.

این مرحله از اواخر قرن اول و اوائل قرن دوم آغاز می‌شود.

مرحلهٔ یازدهم

این مرحله را باید شروع کارِ تألیف و تدوینِ در قرآآت دانست.

میان مورخین دربارهٔ نخستین کسی که کتابی در قرآآت تألیف کرد اختلاف‌نظر وجود دارد. اکثر بر این اعتقادند که ابوعبید قاسم بن سلام (م ۲۲٤ ه .ق) نخستین کتاب را در قرآآت تدوین کرد؛ اما ابن الجزری در کتاب *غایةالنهایة* بر آنست که اولین مُدَوِّنِ کتابِ قرآآت ابوحاتم سجستانی (م ۲۲٥ ه .ق) می‌باشد. سیدحسن صدر در کتاب *تاسیس الشیعة* می‌نویسد: باید ابان بن تغلب را نخستین مؤلف کتاب قرآآت دانست.

بعضی را اعتقاد بر آنست که اولین کسی که کتاب در قرآآت تألیف کرد یحیی بن یعمر (م ۹۰ ه .ق) می‌باشد. آنگاه پس از او کتابهایی در قرآآت پی‌درپی تألیف شد.

فهرستِ زیر ـ به‌ترتیبِ تاریخ وفات ـ شامل نامهای کسانی است که تا زمان ابن مجاهد آثاری را در قرآآت تدوین کردند:

۱. یحیی بن یعمر (م ۹۰ ه .ق)، یحیی بن یعمر در «واسط»، کتابی در قرآآت تألیف نمود و روایاتِ مربوطِ به اختلاف را در آنچه موافق رسم‌الخط عثمانی بود در این کتاب گردآورد، و مردم نیز تا زمانی که ابن‌مجاهد کتابی را دربارهٔ قرآآت تألیف کرد به کتاب یحیی بن یعمر در قرائت عمل می‌کردند[2].

۲. ابان بن تغلب کوفی (م ۱٤۱ ه .ق)،نخستین نویسندهٔ کتاب قرآآت است، زیرا ابن الندیم می‌نویسد: ابان

۱. *النشر* ۸/۱ و ۹. ۲. *مقدمتان فی علوم القران*، ص ۲۷٥.

Marfat.com

بن تغلب، او را کتب و آثاری است که عبارتند از کتاب *معانی القرآن* که نبشتاری لطیف و کم‌حجم است، و کتاب *القراءات*[1].

۳. **مقاتل بن سلیمان** (م ۱۵۰ هـ .ق)، که کتاب *القراءات* را نگاشت.

٤. **ابوعمرو بن علاء** (م ١٥٤ هـ .ق)، که *القراءات* را تالیف کرد.

٥. **حمزةبن حبیب زیات** (م ١٥٦ هـ .ق).

٦. **زائدةبن قدامهٔ ثقفی** (م ١٦١ هـ .ق)، که از او است کتابی به‌نام *القراءات*.

۷. **عبدالحمید بن عبدالمجید «اخفش اکبر»** (م ۱۷۷ هـ .ق)، ابوعلی اصفهانی دربارهٔ او آورده است: «وی کتب فراوانی در قرآات و علوم عربیت تالیف کرد»[2].

۸. **هارون بن موسی اعور** (م حدود ۱۷۰ تا ۱۸۰ هـ .ق)، ابن الجزری در *غایةالنهایة* می‌نویسد: «ابوحاتم سجستانی گفته است: نخستین کسی که در بصره، وجوه قرآات را سماع کرده و دربارهٔ آن کتاب نوشت، و قرآات شاذه را بررسی نمود و آنها را جدا کرد و در اسناد آنها کاوش به‌عمل آورد، هارون بن موسی اعور می‌باشد که از قُرّاء به‌شمار می‌رفت»[3].

۹. **هشیم بن بشیر سلمی** (م ۱۸۳ هـ .ق)، ابن الندیم می‌نویسد: وی را کتب و آثاری است که عبارتند از: *کتاب السنن* در فقه، *کتاب التفسیر* و *کتاب القراءات*[4].

۱۰. **عباس بن فضل انصاری** (م ١٨٦ هـ .ق)، که او را کتابی است به نام *القراءات*.

۱۱. **علی بن حمزهٔ کسائی** (م ۱۸۹ هـ .ق)، که یکی از قراء سبعه می‌باشد[5].

۱۲. **اسحق بن یوسف ازرق** (م ۱۹۵ هـ .ق)، که کتاب *القراءات* را نگاشت.

۱۳. **یحیی بن مبارك یزیدی** (م ۲۰۲ هـ .ق)، که کتاب *قراءة ابی‌عمرو بن علاء* را تالیف کرد[6].

١٤. **یحیی بن آدم** (م ۲۰۳ هـ .ق)، که کتابی به عنوان *القراءات* بدو منسوب است.

۱۵. **یعقوب بن اسحق حضرمی** (م ۲۰۵ هـ .ق)، نام اثر او درقرآات، *الجامع* است که در آن همهٔ اختلافِ وجوهِ قرآن را گردآورده و هر حرف و قرائتی را به کسی که بدان قرائت کرده منسوب داشته است[7].

١٦. **ابوزید انصاریِ نحوی** (م ۲۱۵ هـ .ق)، که کتابی با عنوان *قراءة ابی عمرو بن علاء* را نگاشت.

۱۷. **ابوذهل احمد بن ابی‌ذهل کوفی**، که قرائت را از کسائی روایت کرده است. وی نیز کتابی تحت عنوان *قراءة ابی‌عمرو بن علاء* دارد.

۱۸. **مغیرةبن شعیب تمیمی**، که حروف و قرآات را از کسائی روایت کرده و کتاب *قراءة الکسائی* را نگاشت.

۱۹. **عبدالرحمن بن واقد واقدی** (م ۲۰۹ هـ .ق)، که او را کتابی است به‌نام *الکسائی*[8] و نیز کتاب *القراءات*[9].

۲۰. **ابوعبید قاسم بن سلام** (م ٢٢٤ هـ .ق)، ابن الجزری می‌نویسد:

«اولین پیشوای معتبر و قابل اعتمادی که قرآات را در یك کتاب گردآورد، ابوعبید قاسم بن سلام می‌باشد، وی با محاسبهٔ قراءِ سبعه، شمار قراء را در بیست‌وپنج تن معرفی کرده»[10].

۱. *الفهرست*، ط خیاط، ص ۲۲۰. ۲. ابوعلی فارسی، نقل از *منجد المقرئین*، ص ٤. ۳. *غایةالنهایة*، ۳٤۸/۲.
٤. *الفهرست*، ص ۲۸٤، ط دانشگاه تهران. ٥. بنگرید به خوانساری *روضات الجنات*، ص ٤۷۲، ط سنگی.
٦. *الفهرست*، ط خیاط، ص ۲۸. *تاریخ التراث العربی* ۱ـ التفسیر، *فهرس الظاهریة* «بخش علوم القرآن». ۷. *إنباه الرواة* ٤٥/٤.
۸. *الفهرست*، ص خیاط، ص ۳۰. ۹. همان، ص ۳٥.
۱۰. *النشر* ۱-/۳٤. و نیز بنگرید به: *الفهرست* ابن الندیم، ص ۳٥، ط خیاط.

Marfat.com

۲۱. خلف بن هشام بزار (۲۲۹ ه .ق).
۲۲. محمد بن سعدان ضریر کوفی (م ۲۳۱ ه . ق).
۲۳. عبدالصمد بن عبدالرحمن ابوالأزهر مصری (م ۲۳۱ ه .ق)، که کتاب *قراءة نافع* و حمزه را نگاشت[۱].
۲٤. سریج بن یونس مروزی بغدادی (م ۲۳۵ ه .ق)، که کتاب *القراءات* را تألیف کرد.
۲۵. عبدالله بن احمد دمشقی، معروف به ابن ذکوان (م ۲٤۲ ه .ق) که ابن‌مجاهد در کتاب *السبعة* در بسیاری از مواضع، از کتاب او نقل می‌کند. به‌عنوان نمونه به صفحهٔ ٥٦۳ کتاب *السبعة* مراجعه کنید.
۲٦. ابوعمرو دوری (م ۲٤٦ ه .ق)[۲].
۲۷. هارون بن حاتم کوفی (م ۲٤۹ ه .ق)، نویسندهٔ کتاب *القراءات*.
۲۸. نصر بن علی جهضمی (م ۲۵۰ ه .ق)، مؤلف کتاب *القراءات*.
۲۹. احمد بن یزید حلوانی (م ۲۵۰ ه .ق)، که کتاب *قراءة ابی عمروبن علاء* را نوشت.
۳۰. احمد بن محمد بن بزی مکی (م ۲۵۰ ه .ق)، که کتابی در قرآات نگاشته،وابوعمرو عثمان‌بن سعید دانی در *المفردات السبع* از این کتاب مطالبی را آورده است. به‌عنوان نمونه به صفحهٔ ۱۰۵ کتابِ دانی رجوع نمایید.
۳۱. اسحق بن بهلول تنوخی انباری (م ۲۵۲ ه .ق)، که کتابی در قرآات دارد[۳].
۳۲. ابوعبدالله محمدبن‌عیسی اصفهانی (م ۲۵۳ ه .ق)، که کتاب *الجامع فی القراءات* را تألیف کرده است[٤].
۳۳. ابوحاتم سهل بن محمد سجستانی (م ۲۵۵ ه .ق)، ابن الجزری می‌نویسد: «من تصور می‌کنم ابوحاتم سجستانی نخستین کسی است که در قرآات، کتابی را تألیف کرده است»[۵]. شاید منظور ابن الجزری آن بوده است که ابوحاتم درتألیف کتابی راجع به قرآات، نسبت به قاسم بن سلام، پیشتاز است. فیروزآبادی گفته است: «اهل بصره دارای چهار کتاب بوده‌اند که از رهگذر آنها بر اهل زمین افتخار می‌کردند: کتاب *العین* خلیل بن احمد؛ *الکتاب* سیبویه؛ *الحَیوان* جاحظ؛ و کتاب ابی‌حاتم در قرآات»[٦].
۳٤. احمد بن جبیر بن محمد کوفی، ساکنِ «انطاکیه» (م ۲۵۸ ه .ق). ابن الجزری می‌نویسد: «احمد بن جبیر کتابی در قرآاتِ پنجگانه به تعدادِ شهرها فراهم آورد»[۷].و درکتابِ *الابانة* آمده است: «ابن جبیرِ مقریٔ ــ که قبل از ابن مجاهد می‌زیست ـ کتابی در قرآات به‌نام «*کتاب الثمانیة* تألیف کرد، و بر قراءِ سبعه، یعقوب حضرمی را افزود»[۸].
۳۵. عبدالوهاب بن فلیّح مکی (م ۲۷۳ ه .ق) که کتاب حروف *المکّیین* را نگاشت[۹].
۳٦. عبدالله بن مسلم «ابن قتیبه» (م ۲۷٦ ه .ق).
۳۷. قاضی اسماعیل بن اسحق مالکی (م ۲۸۲ ه .ق)، ابن الجزری می‌نویسد: «وی کتابی در قرآات فراهم آورد که متضمن قرائت بیست استادِ قرائت می‌باشد و قرآات قراءِ سبعه نیز از جملهٔ آنها است»[۱۰].
۳۸. فضل بن شاذان (م حدود ۲۹۰ ه .ق) که کتابی در قرآات تألیف کرد.

۱. *غایة النهایة* ۲۳/۱. ۲. رجوع کنید به: مقدمهٔ کتاب *السبعة* نوشته دکتر شوقی ضیف، ص ۱۱. ۳. *معجم‌المؤلفین* ۲۳۱/۲.
٤. *غایة النهایة* ۲۲٤/۲. ۵. *غایة النهایة* ۳۲۰/۱. و نیز بنگرید به: *الفهرست* ابن الندیم، ص ۳۵، ط خیاط.
٦. *البلغة*، ص ۹٤. ۷. *النشر* ۳٤/۱.
۸. *الابانة*، ص ۵۱. از اختلاف دو روایت استفاده می‌شود که ابن جبیر دارای دو کتاب در قرآات بوده است: یکی در قرآات پنجگانه، و دیگری در قرآات هشتگانه. ۹. *غایةالنهایة* ۲۲۲/۲. ۱۰. *النشر* ۳٤/۱.

Marfat.com

۳۹. **احمد بن یحیی «ثعلب نحوی»** (م ۲۹۱ هـ .ق).

٤٠. **هارون بن موسی بن شریك تغلبی** (م ۲۹۲ هـ .ق)، که کتابهای متعددی در قرآآت و ادبِ عربی نگاشت[۱].

٤١. **محمد بن اسحق ربعی مکی**، معروف به ابی ربیعه (م ۲۹٤ هـ .ق) که کتابی در روایتِ بزی و قُنْبُل از عبدالله بن کثیر تألیف کرد[۲].

٤٢. **ابوجعفر محمد بن جریر طبری** (م ۳۱۰ هـ .ق)، ابن الجزری می‌نویسد: «ابن جریر کتابی جامع در قرآآت تألیف کرده و آنرا به *الجامع* نامبردار ساخت. در این کتاب بیستواندی قرائت گردآوری شده است»[۳].

٤۳. **یحیی بن محمد صاعد** (م ۳۱۸ هـ .ق) که کتابی در قرآآت دارد.

٤٤. **ابوبکر محمد بن احمد بن عمر داجونی** (م ۳۲٤ هـ .ق)، ابن الجزری می‌گوید: «وی کتابی در قرآآت فراهم آورد و ابی‌جعفر را در این کتاب به‌عنوان یکی از قراءِ عشره برشمرده است»[٤].

با ملاحظهٔ این کتب نتیجه می‌گیریم که آنها فقط دربارهٔ قرآآت سبعه تألیف نشده‌اند و به‌ویژه که در میان این کتب، آثاری به‌چشم می‌خورد که قبل از بعضی از قراءِ سبعه نگارش یافته‌اند، مانند کتاب یحیی بن یعمر، وابان بن تغلب و همچنین کتابهای ابوعمرو بن علاء، و حمزةبن حبیب زیّات، و نیز آخرین قراءِ سبعه یعنی علی بن حمزهٔ کسائی که به سال ۱۸۰ هجری از دنیا رفت، و آغاز این مرحله ـ که دربارهٔ آن گفتگو می‌کنیم ـ به نیمهٔ دومِ قرنِ اول هجری می‌پیوندد و این مرحله به‌دست یحیی بن یعمر (م ۹۰ هـ .ق) آغاز می‌گردد؛ چنانکه با مطالعهٔ آثار مربوطِ به این مرحله به چنین نتیجه‌ای می‌رسیم. این مطلب نیز مورد تأیید «فُؤاد سزگین»، مستشرقِ معروف می‌باشد؛ با این تفاوت که سزگین کتاب یحیی بن یعمر را در کنار کتاب «ابن عامر مقریٔ» (م ۱۱۸ هـ .ق) یاد کرده است؛ در حالیکه موضوع کتابِ ابن‌عامر عبارت از اختلافِ مصاحف می‌باشد؛ چنانکه ابن‌عامر کتاب خود را با عنوانی یاد کرده است که بازگوکنندهٔ موضوع آن است؛ چرا که او این کتاب را *اختلاف مصاحف الشام و الحجاز و العراق* نامیده است[۵]. پیدا است که قرآآت و اختلافِ مصاحف از هم متفاوتند؛ زیرا ایندو تشکیل‌دهندهٔ دو فن و دو علم متمایزی از علوم قرآنی می‌باشند.

شگفت‌آور است که سزگین ـ که در مقام نگارشِ تاریخِ تدوین قرآآت برمی‌آید ـ گرفتار چنین اشتباهی می‌گردد، و شگفت‌تر اینکه وی ـ علیرغم آنکه مُدَوَّنِ تاریخِ تدوینِ قرآآت می‌باشد ـ اختیارِ محمد بن محیصن (م ۱۲۳ هـ .ق) ـ که در قرائت، بر مذهب و روش عربیت است ـ و اختیار عیسی بن عمر ثقفی (م ۱٤۹ هـ .ق) را دو کتاب در قرآآت برشمرده است.

تصور می‌کنم اشتباه سزگین از عدم آشنائی کاملِ وی نسبت به تعابیر و مصطلحات قرائت ریشه می‌گیرد.[٦]

مرحلهٔ دوازدهم

در این مرحله سخن از «قرآآتِ سبع» آغاز گردید. شروع این کار از ناحیهٔ ابی‌بکر محمد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی (م ۳۲٤ هـ .ق) در کتابش ـ که به *القراءات السبعه* نامبردار است ـ انجام گرفت.

۱. *غایة النهایة* ۳٤۷/۲. ۲. *غایة النهایة* ۹۹/۲. ۳. *النشر* ۳٤/۱.

٤. همان. دربارهٔ کسانی که در پاورقی منابعی راجع به آنها ذکر نشده است به *الفهرست*، ط، خیاط، صفحاتِ ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۵، ۵۵، ۷٤، ۱۷۹، ۲۲٦، ۲۳۱، و ۲۳۳ رجوع نمائید. ۵. *تاریخ التراث العربی* «القراءات».

٦. رك: *تاریخ التراث العربی*، الباب الأول، «القراءات». برای اطلاع از مطالبی که یاد کردیم، رجوع کنید به: *غایة النهایة* از ابن الجزری، ضمن ترجمهٔ احوال ابن محیصن و ثقفی. و نیز بنگرید به: *الفهرستِ ابن الندیم* در مؤلفات مربوط به «إختلاف رسم المصحف».

Marfat.com

چرا قراءِ سبعه از شهرت و امتیاز خاصی برخوردار شدند؟

مکی بن ابی‌طالب (م ٤٣٧ هـ .ق) ـ در اینکه چرا علماء و به‌ویژه ابن مجاهد در میان آنهمه قراآت به قراآت قراءِ سبعه بسنده کردند ـ چنین استدلال می‌کند: «اگر کسی بپرسد: به چه دلیل این قراءِ هفتگانه در رابطه با قرائت برخوردار از شهرت شدند، و حتی آن قرائی که پیش از آنها و برتر از آنان بودند تا این حد معروفیت کسب نکردند، حتی با یك نوع تساهل و تسامحِ در تعبیر، 'اَحْرُفِ سبعه' را با قراآتِ قراءِ سبعه مرتبط می‌سازند، و سرانجام این قراء در عصر ما از دیگران، یعنی امثال کسانی که به درجاتی از آنها برتر و دارای ارزشی والاتر از لحاظ علمی بودند، دارای شهرت و معروفیت بیشتری می‌باشند؟

پاسخ این است : راویانی که قراآت را از اساتیدِ قرائت روایت کرده‌اند در دورهٔ دوم و سوم از لحاظ شمار فزونی داشته و دارای اختلاف بیشتری در امر قرائت بوده‌اند. مردم در دورهٔ چهارم بر آن شدند که در مورد قراآتی که با رسم‌الخط قرآن کریم منطبق بوده است بر آنگونه قراآتی ـ که حفظ آنها سهل و آسان، و نیز قرائتِ قرآن بر طبق آنها قابل ضبط و شایستهٔ انطباق با قواعد کلی است ـ بسنده کنند. لذا در صدد یافتنِ پیشوائی در قرائت برآمدند که به وثاقت و حسن تدین و کمال علم معروف بوده و از عمری طولانی و شهرتی در امر قرائت برخوردار باشد؛ و نیز معاصران او، عدالت و وثاقتش را در روایات و قراآت، و هم‌چنین آگاهیِ او را نسبت به آنچه که قرائت کرده متفقاً مورد تأیید قرار داده باشند، و نیز قرائت وی نسبت به رسم‌الخط مصحفی که به آنها منسوب است متفاوت به‌نظر نرسد؛ وبه‌همین جهت مردم از هر سرزمینی امام و پیشوائی را در قرائت گزین کردند که دارای چنان صفات و خصوصیات بودند، و قرائتِ او منطبق با مصحفی بود، که عثمان به سرزمین آنها گسیل داشت.

در شهرهائی که عثمان، مصحفی به سوی آنها گسیل داشت دانشمندان زیر از سوی مردم آن شهرها، به‌عنوان پیشوایانِ موردقبول انتخاب شدند، و اینان عبارتند از:

الف) ابوعمرو بن علاء، از بصره.

ب) حمزة بن حبیب زیّات، و عاصم، از کوفه و حوالی آن.

ج) کسائی، از مردم عراق.

د) ابن کثیر، از اهل مکه.

هـ) ابن‌عامر، از اهل شام.

و) نافع، از اهل مدینه.

اینان در زمرهٔ کسانی به‌شمارند که پیشوایی آنان در قرائت، معروف و از طول عمر در امر إقراء بهره‌مند بوده مردم بلاد اسلامی به‌سوی آنها بار سفر می‌بستند»[1].

* **مرحوم فضل بن حسن طبرسی** (م ٥٤٨ هـ .ق) صاحب *مجمع البیان* می‌نویسد:

«علت و انگیزهٔ توافق مردم دربارهٔ این قراء و پیروی از آنان از دو امر ریشه می‌گیرد:

١. این قراء ، عمدهٔ اهتمام و فرصتِ خود را دربارهٔ قرائت مصروف می‌داشتند. علاوه بر این از آگاهی فزونتری نسبت به قراءِ دیگر بهره‌مند بودند. اما دانشمندانی که پیش از آنها و یا معاصر با آنان بودند و قراآت آنها به‌عنوان «شَواذّ قراآت، یا قراآت شاذة» به‌شمار است اهتمامشان صرفاً به امر قرائت محدود نبود؛ بلکه تخصصی که درخور آنان بوده است عبارت از فقه، یا حدیث و یا سایر علوم دیگر می‌باشد که ضمناً پاره‌ای از فرصتِ آنها در امر قرائت مصروف می‌گشت.

٢. قرائت قرّاءِ سبعه، لفظاً و سماعاً، شامل همهٔ کلمات *قرآن کریم* بوده و به‌صورت مُسْنَد نقل شده است.

١. *الابانة*، ص ٤٧، ٤٨.

Marfat.com

باید بر این مزایا افزود که این قراء دارای فضایل و مزایا و ویژگیها، و بدانها معروف و نامور، و نیز عملاً نسبت به وجوه *قرآن* به پرکاری مشهور بوده‌اند و تنها از آگاهی ـ منهای عمل به‌وجوهِ *قرآن* ـ برخوردار نبوده‌اند؛ بلکه با این وجوه عملاً در مقامِ إقراء سروکار داشته‌اند»[1].

* **دمیاطی** (م ۱۱۱۷ هـ.ق) می‌نویسد:

«باید بدانیم عاملی که باعث اخذ قرائت از قراءِ مشهور شد، و قرائت قراءِ دیگر به‌عنوان ملاك قراآتِ *قرآنِ* کریم تلقی نشد این است که اختلافِ مربوطِ به قراآتی ـ که رسم‌الخطِ مصاحفِ عثمانی آن قراآت را پذیرا بوده است ـ رو به ازدیاد گذاشت، و عثمان مصاحفی را به‌سرزمین‌های شام و یمن و بصره و کوفه و مکه و بحرین فرستاد، و یك مصحف را در مدینه برای خود نگاه داشت که آنرا مُصْحَفِ إمام می‌نامند. بدعت‌پیشگان طبق رأی خود *قرآن* کریم را به‌گونه‌ای که تلاوت *قرآن* بدانگونه روا نبوده است قرائت و یا إقراء می‌کردند. و همین امر موجب گشت مسلمین تصمیم بگیرند بر قراآتِ قراءِ مورداعتماد و افرادی موثق، متفقاً رأی دهند. لذا بر آن شدند از هر سرزمین و یا شهری ـ که مصحفی از طرف عثمان به‌سوی آن فرستاده شده بود ـ پیشوایان و قُرّائی را گزین کنند که معروف به امانت در نقل و درك صحیح و کمال علم بوده و عمری را در قرائت و إقراء سپری ساخته بودند و کارشان مشخص بود، و اهل سرزمینی که این قراء در آن می‌زیستند بر عدالت آنها متفق‌الرأی بوده و قرائت آنان نیز نسبت به رسم‌الخط مصحفی که عثمان برای آنها فرستاد ناسازگار نبوده است»[2].

* **محمد جواد عاملی** (م ۱۲۲۶ هـ .ق) یادآور می‌شود:

«چون ضبطِ راویانِ قراآت ـ به‌علت کثرتِ بیش از اندازهٔ آنها ـ در وسع مردم نبوده است در میان قراآتی که موافق رسم‌الخط مصحف عثمانی بوده است به قراآتی بسنده کردند که حفظ آنها آسان به‌نظر می‌رسید، و قرائت بر طبق آنها منضبط می‌نمود. لذا به قراآت کسانی روی آوردند که مشهور به ضبط و امانت و صَرْفِ عمری طولانی در امر قرائت بوده و مردم در فراگرفتن قرائت از آنها دارای اتفاق‌نظر بوده‌اند. در نتیجه از میان جمع قراء در هر یك از سرزمینِ پنجگانهٔ یادشده امام و پیشوائی در قرائت انتخاب کردند، که عبارتند از: نافع، ابن‌کثیر، ابوعمرو، ابن‌عامر، عاصم، حمزه و کسائی»[3].

طبقه‌بندی قُرّاء از نظر ابن‌مجاهد:

آنگاه که برمی‌گردیم و علّت انتخاب «قرّاءِ سبعه» را از خود ابن مجاهد جویا می‌شویم می‌بینیم وی در مقدمهٔ کتابِ *السبعة* می‌گوید:

۱) پاره‌ای از قراء و حاملان *قرآن کریم*، مُعْرِب یعنی آگاهِ به وجوه إعراب و قراآت ، و لغات و معانیِ کلام، و بینایِ به عیوب قراآت، و اهلِ نقدِ آثار و اخبار می‌باشند. اینان همان پیشوایانی هستند که حُفّاظ *قرآن کریم* از بلاد اسلامی به آنها روی آورده و حلِ مشکلِ مربوطِ به قرائت را نزد آنان جستجو می‌کنند.

۲) گروهی از قراء به اعراب کلمات *قرآن* و قواعد عربی آگاه هستند و در قرائت گرفتار لغزش نمی‌شوند؛ اما به‌جز این کار دارای آگاهیهای دیگری نیستند. اینگونه قرّاء به‌سانِ أعراب صحراگرد و بادیه‌نشینانی هستند که طبق زبان خود، قرائت و تکلم می‌کنند، و در ایجاد دگرگونیِ زبانِ خویش ناتوان می‌باشند؛ و کیفیتِ خواندن و مکالمهٔ آنها ـ که با قواعد زبان هماهنگی دارد ـ فطری است.

۳) عده‌ای از قراء را باید عبارت از افرادی برشمرد که فقط قادرند آنچه را که از دیگران فراگرفته‌اند اداء نمایند نه از إعراب و قواعدِ عربی آگاهی دارند و نه چیز دیگری می‌دانند. این دسته از قراء عبارت از حافظانِ قرآن

۱. *مجمع‌البیان* ۲۵/۱. ۲. *إتحاف فضلاء البشر*: دمیاطی بناء، ص ۵، ٦. ۳. *مفتاح الکرامة*، ص ۵، ٦.

Marfat.com

می‌باشند که بعید نیست براثر مرورِ ایام نسبت به معلوماتشان دچار نسیان گردند، و در اِعراب کلمات ـ به‌علت شدتِ تشابهِ اِعراب و کثرتِ فتح و ضم و کسر در طی یك آیه ـ به‌لغزش افتند؛ زیرا اینان در اِعرابِ کلمات به دستور زبان عربی متکی نیستند، و نیز نسبت به معانی کلمات فاقد بینش لازم می‌باشند. اینان در قرائت خود فقط به حفظ و شنیدن از دیگران متکی هستند. و اشتباه را از افراد ناآگاه فراگرفته و برای دیگران نقل می‌کنند؛ در حالیکه خود به‌علت فراموشی راجع به کلمه و یا کلماتی دچار لغزش گشته؛ لکن به لزوم چنین لغزشی جسارت نموده و نسبت به آن پافشاری می‌کنند، یا آنکه *قرآن* را بر کسی خوانده‌اند که گرفتار نسیان بوده و اِعراب را نادرست خوانده و شبهه‌ای در ذهنِ او به‌هم رسیده و مآلاً دچار اشتباه می‌گردد. چنین حُفّاظ و قرّائی نباید در قرائت مورد تقلید قرار گرفته و به روایتِ آنها احتجاج کرد.

٤) و سرانجام دسته‌ای از قرّاء به اِعراب و معانی آیات آشنا هستند، و لغات *قرآن* را می‌شناسند؛ اما نسبت به قرآات و اختلاف مردم و روایاتِ قرآات فاقد آگاهی هستند؛ و چه‌بسا آگاهیِ آنها به دستور زبان عربی آنان را بر آن می‌دارد که *قرآن* را با وجهی که در زبان عربی جائز است قرائت کنند، قرائتی که هیچیك از پیشینیان *قرآن* را بدانگونه نخوانده‌اند. باید اینگونه قراء را بدعت‌گزاران برشمرد[1].

طی استدلالاتِ ابن مجاهد و طبقه‌بندیِ چهارگانهٔ او دربارهٔ قاریانِ *قرآن*، به این نتیجه می‌رسیم که در این زمینه نکتهٔ مهمی وجود دارد که ابن‌مجاهد را بر آن داشت از میان جمع قراءِ فراوان، هفت قاری، را برای بررسی قرآاتِ *قرآن* گزین کند، و آن نکتهٔ مهم عبارت از صیانت روش و قرآات *قرآنی* است تا قرآات از طریق روایتِ مورد اعتماد به‌سوی روایتِ مشکوك منحرف نشود، و یا از طریق روایتِ از رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) و معصومین (علیهم‌السلام) به طریقِ اجتهاداتِ شخصی جابه‌جا نگردد.

مؤید شهرتِ علمیِ قراءِ سبعه:

مؤید این شهرت علمی ـ که قراءِ سبعه از آن برخوردار بوده‌اند ـ اتفاقِ علماء در اعتماد به قرائت آنها است. و نیز می‌توان بر این نکته وثاقتِ ابن مجاهد و عُلُوّ مرتبتِ علمی و عمق آگاهیِ او در قرآات را بر این گواه افزود.

تأیید مقام علمی و دینیِ ابن‌مجاهد از سوی بزرگانِ علم:

ـ **ذهبی:** ابن مجاهد، ثقة و حجّت بوده است.

ـ **ابوعمرو دانی:** ابن مجاهد در عصر خود ـ علاوه بر گسترش معلومات و چالاکی او در درك و صدق گفتار و زهدِ آشکار، بر کسانی که از رقبایِ علمیِ او به‌شمار می‌رفتند فزونی و برتری داشت[2].

ـ **ابن الجزری:** نام ابن مجاهد تا جاهای دوردست انتشار یافته و در کارش مشهور گشته، او نسبت به همگنان پیشتاز و برتر بوده است؛ و باید بر این مزایا دینداری و قُوّتِ حافظه و خیر و برکت وجودش را افزود. و من در میان اساتیدِ قرآات کسی را نمی‌شناسم که شاگردانی بیش از شاگردان ابن‌مجاهد را در پیرامون خود فراهم کرده باشد[3].

ـ **ابن الندیم:** وی در عصر خود به‌عنوان فردی یگانه و بی‌رقیب به‌شمار است؛ و علاوه بر فضل و علم و دیانت و معرفت نسبت به قرآات و علوم قرآنی از حسنِ ادب و ظرافتِ اخلاقی و شوخ‌طبعی و هوش و فراستی عمیق برخوردار می‌باشد[4].

۱. *السبعة* ۳۹۱/۱. ۲. *معرفة القراء* ۲۱۷/۱. ۳. *غایة النهایة* ۱٤۲/۱. ٤. *الفهرست*، ط خیاط، ص ۳۱.

Marfat.com

انگیزهٔ ابن‌مجاهد در انتخاب قراءاتِ قراءِ سبعه:

مردی از وی پرسید: استاد عزیز! چرا شما قرائتِ ویژه‌ای را برای خود انتخاب نمی‌کنید تا دیگران قرائتِ خود را با آن منطبق سازند، و در نتیجه وجهی دیگر بر قراآت قراءِ سبعه افزون گردد؟ ابن‌مجاهد در پاسخ گفت: ما بیش از هر چیز احتیاج داریم کوشش خود را در نگاهبانیِ آنچه ائمهٔ قراآتِ ما بازگو کرده‌اند به‌کار گیریم، و به انتخاب وجهی دیگر در قرائت نیاز نداریم تا آن وجه را مردم پس از ما در قرائتِ *قرآن کریم* به‌کار گیرند[1].

سخنی که ابن‌جنی دربارهٔ «قراآت شاذّه» یاد کرده است همین مطلب را تأیید می‌کند. وی می‌گوید: «قراآت ـ علیرغم سلامت و غناءِ آنها از لحاظ مأخذ ـ به دو بخش قابل تقسیم می‌باشد:

۱. بخشی از آن مورد اتفاق اکثر قراءِ سرزمینهایی است که مصاحف به آن سرزمینها فرستاده شد. این بخش از قراآت عبارت از همان قراآتی است که ابوبکر احمد بن موسی بن مجاهد در کتاب *قراءات السبعهٔ* خود درج کرده است.

۲. بخشی دیگر قراآتی است که باید آن‌را بر قراآت سبعه افزود، و معاصرین ما آنرا «قراآت شاذّه» می‌نامند[2].

آنگاه ابن‌جنی می‌گوید: «ما *قرآن کریم* را به قراآت شاذه تلاوت نمی‌کنیم؛ چون نمی‌خواهیم این قراآت میان مردم رائج گردد»[3].

به‌نظر می‌رسد عامل دیگری در شهرت علمی قراءاتِ سبع مؤثر بوده است، عامل مزبور عبارت از این است که ابن مجاهد کتاب مستقل و جداگانه‌ای را دربارهٔ قراآت شاذه تألیف کرد و در نتیجه، قراآت سبع از امتیاز و شهرت ویژه‌ای برخوردار گشت.

و بدینسان، این مرحله به‌صورت مبدأ پیدایش قراآتِ سبع، و نیز شاذ برشمردنِ «قراآتِ شاذّه» درآمد.

نولدکه به همین نکته در کتاب خود اشاره کرده و می‌گوید: «مراجع و مصادر قراآتِ شاذّه ـ در واقع ـ به مردی می‌پیوندد که نظام قراآتِ مشهور، یعنی *قراآت سبع* را بنیاد کرد (این مرد «ابن مجاهد» می‌باشد). وی در کنار *کتاب السبعة* کتاب دیگری را تألیف کرد که نام آن *کتاب الشواذ* می‌باشد؛ لکن کتاب اخیر از میان رفته است»[4].

مقیاس و معیار ابن‌مجاهد در انتخاب «قراآت سبع»:

مقیاسی که ابن‌مجاهد در انتخاب قراآت سبع از آن پیروی کرده عبارت از دو امر است:

امر اوّل:

قاری باید از سوی مردم هموطنِ خود با اتفاق‌نظر ـ از لحاظ قرائت ـ مورد تأیید باشد.

ابن‌مجاهد در *کتاب السبعة* می‌نویسد:

«این قراءِ هفتگانه، هفت تن از مردم حجاز و عراق و شام هستند که در قرائت، به‌عنوان جانشینانِ تابعین به‌شمارند، و تودهٔ مردمِ همهٔ سرزمینهای یادشده و نیز مردمِ سرزمینهای مجاورِ آنها قراآتِ آنان را مورد تأیید قرار دادند؛ البته به استثناءِ مردمی که وجوهِ شاذّه‌ای را در قرائت برای خویش پسند کرده، و در میان وجوهی که از پیشینیان روایت شده است اینان به‌تنهائی قرآن را برحسب وجوه انتخابی خود قرائت می‌نمودند. بدیهی است نباید این‌وجوهِ شاذّه‌را از قراآتی تلقی کرد که تودهٔ مردم با آنها سروکار دارند و *قرآن کریم* را برطبق آنها قرائت می‌کنند»[5].

۱. *غایة النهایة* ۱۴۲/۱. ۲. *المحتسب* ۳۲/۱، ۳۳. ۳. همان مرجع.

٤. *تاریخ القرآن*: دکتر عبدالصبور شاهین، نقل از *تاریخ قرآن*: نولدکه، ط ۱۹٦۱ م، ص ۲۲۸/۲، از ذیلِ اتوپرتزل، و برگشتراسر.

۵. *السبعة*، ص ۸۷.

Marfat.com

امر دوّم:

باید گفت تأیید قرائت قاری از سوی مردمِ سرزمینِ او از غناءِ علمی او در قرائت و لغت و زبانشناسی بازگو می‌کند آنهم بدانگونه که بیانگر اصالت و عمق او در فن قرائت و لغت می‌باشد.

ابن مجاهد در همین *کتاب السبعة* می‌نویسد:

«پاره‌ای از قراء کسانی هستند که به وجوه اِعراب و قراآت آگاه بوده و به لغات و معانی کلام خدا آشنا، و برخوردار از بصیرت نسبت به خرده‌های قراآت، و دارای شایستگیِ نقدِ آثار هستند. اینان همان پیشوایانی در قرائت به‌شمار می‌روند که حُفّاظ و قرّاءِ *قرآن* کریم باید در هر سرزمین راجع به قرائت به آنان رجوع کنند»[1].

معیار و مقیاس ابن خالویه در انتخاب قراآت:

چنانکه ملاحظه شد مقیاسی که ابن‌مجاهد در گزین کردن قراآت سبع در مدنظر قرار داد متوجه ارزشیابی شخصیتِ خودِ قاری است (یعنی اگر قاری از شخصیت والائی در قرائت برخوردار باشد می‌توان قرائت وی را انتخاب کرد)؛ در حالیکه شاگرد او، یعنی «ابن خالویه» مقیاسی را به ما عرضه می‌کند که خودِ قرائت در این معیار مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد.

ابن خالویه این مقیاس را در سه امر خلاصه می‌کند:

۱) قراآتِ مختلف نباید با مصحف عثمانی ناسازگار باشد.

۲) قراآت مختلف نباید مخالف با دستور زبان عربی باشد.

۳) قراآت مختلف باید از جملهٔ قراآتی باشد که ائمهٔ قراآت آنها را از یکدیگر اخذ کرده باشند[2]، یعنی محصول نظریات شخصی آنها نباشد.

دو مقیاس تازه از راه رسیده

در زمان ابن مجاهد دو مقیاس دیگر از راه رسیدند که در همان بستر تولد به مرگ و بی‌اعتباری دچار آمدند؛ چون مسلمین این دو مقیاس را مردود اعلام نمودند. این دو مقیاس عبارت بودند از:

۱. **مقیاس ابن شنبوذ** (م ۳۲۷ هـ .ق) که در انتخاب قراآت به صحتِ سندِ قرائت و انطباقِ آن با قواعد عربیت بسنده کرده بود.

۲. **مقیاس ابن مقسم** (م ۳۵٤ هـ .ق) که معیارِ او در انتخاب قراآت عبارت از مطابقت با رسم‌الخط مصحف و انطباق آنها با قواعد عربیت بوده است[3].

مرحلهٔ سیزدهم

احتجاج و استدلال بر قراآت و نقد و بررسی آنها:

پس از آنکه ابن‌مجاهد با تدوین کتابی در «قراآت سبع»، قراآتِ قراءِ سبعه را انتخاب کرد، و ضمن کتاب دیگری، قراآتِ دیگر را «قراآتِ شاذّه» برشمرد، مرحله و دورهٔ احتجاج و استدلالِ بر قراآت در ابعاد لغوی ـ یعنی از لحاظ صوتی و صرفی و نحوی و امثال آنها ـ فرارسید.

در این دوره دو کتابِ *السبعة* و *کتاب الشواذّ* ابن مجاهد به‌عنوان محور مطالعه و نقد و تحلیل قراآت و احتجاج بر آنها درآمد.

۱. *السبعة*، ص ٤٥. ۲. *القراآت*: ابن خالویه (نسخهٔ عکسی قاهره) برگ ۱۸. ۳. بنگرید به: *غایة النهایة* ۱۲٤/۲.

Marfat.com

نویسندگان کتابها و آثاری که در احتجاج بر قرآآت تدوین شد:

۱. نخستین کسی که در مقام اثباتِ ارزشِ قرآآت سبع دست‌اندرکار تدوین کتاب گشت ابوبکر محمدبن سری (م ۳۱٦ هـ .ق) معاصر ابن‌مجاهد می‌باشد. اما وی فقط توانست احتجاج مربوطِ به قرآآتِ سورهٔ فاتحه و جزئی از سورهٔ بقره را به سرانجام رساند[۱].

۲. از آن پس، محمد بن حسن انصاری (م ۳۵۱ هـ .ق) *کتاب السبعة بعللها الکبیر* را نگاشت[۲].

۳. ابی‌بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار (م ۳٦۲ هـ .ق)، که ابن الندیم کتابهای زیر را از او در احتجاج بر قرآآت یاد کرده است:

الف. کتاب *احتجاج القراءات*.

ب. *کتاب السبعة بعللها الکبیر*.

ج. *کتاب السبعة، الأوسط*.

د. *کتاب الأوسط* (که غیر از کتاب اخیرالذکر می‌باشد).

هـ . *کتاب الأصغر* (که به «شفاء الصدور» معروف است).[۳]

٤. حسین بن احمد بن خالویه (م ۲۷۰ هـ .ق)، که کتاب *الحجة فی علل القراءات السبع* را تالیف کرد.

۵. ابوعلی فارسی (م ۳۷۷ هـ .ق)، که کتاب *الحجة* را در احتجاج بر قرآآت سبع نگاشت.

نویسندگانی که کتاب *الحجةٔ* ابوعلی فارسی را تلخیص کرده‌اند:

عده‌ای از دانشمندان که کتاب *الحجةٔ* او را مختصر و فشرده ساخته‌اند عبارتند از:

الف. مکی بن ابی‌طالب (م ٤۳۷ هـ .ق).

ب. اسماعیل بن خلف انصاری (م ٤۵۵ هـ .ق).

ج. محمد بن شریح اشبیلی (م ٤۷٦ هـ .ق).

باید یادآور شویم که ابوعلی فارسی درصدد بود کتابی در احتجاج بر قرآآتِ شاذه تالیف کند؛ «لکن پیش‌آمدهای زمان وی را از این کوشش بازداشت»؛ چنانکه شاگردِ ابوعلی فارسی، یعنی ابوالفتح ابن‌جنی (م ۳۹۲ هـ .ق) همین مطلب را بازگو کرده و در مقدمهٔ کتاب *المحتسب* گفته است: من درصدد تحقیق‌بخشیدن هدفی برآمدم که استادم ابوعلی فارسی آهنگِ آن داشت؛ [ولی] بدان توفیق نیافت و من با نگارشِ کتابی دربارهٔ قرآآتِ شاذّه آرزوی او را محقق ساختم.

منظور آن نیست که احتجاج بر قرآآت در این مرحله آغاز گشته است؛ چرا که ابن‌الندیم می‌نویسد: محمد ابن یزید «مبرد» (م ۲۸۵ هـ .ق) کتابی تحت عنوان *کتاب إحتجاج القراءة* نگاشت[٤].

و نیز شاگرد مبرد، یعنی ابن السراج (م ۳۱۳ هـ .ق) ـ برحسب نوشتهٔ ابن الندیم ـ کتابی در احتجاج قرائت تالیف کرد[۵].

همچنین شاگرد دیگرش، ابن درستویه (م ۳۳۰ و اندی پس از هجرت) کتابی در «احتجاج قراء» تدوین کرد[٦].

هدف این است که در مرحلهٔ سیزدهم احتجاج بر قرآآت به‌صورت پدیده‌ای از پدیده‌های تدوینِ آثاری در قرآآت خودنمائی کرد؛ والاّ این کار از پیش آغاز شده بود؛ ولی چندان پختگی و گستردگی و رواجی در آن به‌چشم نمی‌خورد.

۱. *مفتاح السعادة* ۱٦۵/۱، ط دارالکتب الحدیثة. ۲. *الفهرست*، ط خیاط، ص ۳۳. ۳. همان، ص ۵۹.
٤. *الفهرست*، ص ۵۹. ۵. *الفهرست*، ص ٦۳. ٦. *الفهرست*، ص ۳۵.

Marfat.com

مرحلهٔ چهاردهم

رواج مُدَوَّناتِ مربوطِ به قراآت سبع:

پس از کتاب *السبعهٔ* ابن مجاهد، تالیفات مربوط به قراآت سبع رو به رواج گذاشت و آثاری پیاپی در این‌باره نگارش یافت که ما از مهمترین و معروفترین آثاری که از آن پس فراهم آمد یاد می‌کنیم:

۱. مؤلفات ابوعمر و عثمان بن سعید دانی (م ٤٤٤ ه .ق) از قبیل:

الف. *التیسیر فی القراءات السبع*: که ابن الجزری آنرا از صحیح‌ترین کتب و روشن‌ترین اثری برمی‌شمارد که دربارهٔ روایاتِ مربوطِ به قراآت سبع تالیف شده است[۱]. و نیز زرکشی راجع به این کتاب می‌نویسد: «بهترین و درست‌ترین اثر و نهادی که دربارهٔ قراآت سبع فراهم آمده است عبارت از کتاب *التیسیر* [*فی القراآت السبع*] دانی می‌باشد»[۲].

ب. کتاب *جامع البیان فی القراآت السبع*: که حاوی پانصد و اَندی روایت و طریق از قراءِ سبعه می‌باشد. ابن الجزری دربارهٔ این کتاب می‌گوید: «کتابی است شکوهمند در قراآت، که مانند آن تاکنون تالیف نشده است»[۳].

ج. کتاب *المفردات السبع*: که دانی در این کتاب قرائت هریك از قراءِ سبعه را به‌طور مفرد و مستقل آورده است.

د. کتاب *التهذیب*: دربارهٔ اختصاصاتِ هریك از قراءِ سبعه در قراآت.

۲. منظومهٔ ابوالقاسم بن فَیُّرهٔ اندلسی شاطبی (م ٥٩٠ ه .ق) که *حرز الامانی و وجه التهانی* نام دارد، و به *شاطبیه* معروف است. در این کتاب، محتوای کتابِ *التیسیرِ* دانی به رشتهٔ نظم درآمده، و ابیات آن به یکهزار و یکصدو هفتاد و سه بیت می‌رسد[٤].

و همانگونه که ابن الجزری می‌گوید: تالیف *الشاطبیة* را باید مهمترین اسباب و موجباتِ شهرتِ کتابِ *التیسیر* دانست[٥].

و چون کتاب *التیسیر* و کتاب *الشاطبیة* بر فضای درسی و تحقیقاتِ مربوط به قراآت *قرآنی* حاکم گشته بود، و نیز *الشاطبیة* از شروح متعددی برخوردار شد، قراآت سبع برای همیشه به‌صورت محور حرکتِ درس و تحقیق درآمد.

شروح معروفِ کتابِ *الشاطبیة*:

۱. ***فتح الوصید***، از علی بن محمد سخاوی (م ٦٤٣ ه .ق) شاگرد شاطبی و یارِ مصاحبِ او. «سخاوی نخستین کسی است که با شرح *الشاطبیه* آنرا مشهور ساخت»[٦].

۲. **شرح احمد بن شکر اندلسی** (م ٦٤٠ ه .ق).

۳. ***المهند القاضی***، از احمد بن علی اندلسی (م حدود ٦٤٠ ه .ق).

٤. ***الدرة الفریدة***، از ابن ابی العز همدانی (م ٦٤٣ ه .ق).

٥. ***کنزالمعانی***، از محمد بن احمد موصلی، معروف به «شعله» (م ٦٥٦ ه .ق).

٦. ***الفریدة البارزیة***، از محمد بن حسن فاسی نحوی (م ٦٥٦ ه .ق).

۷. ***المفیدة***، از قاسم بن احمد لورقی (م ٦٦١ ه .ق).

۱. *تحبیر التیسیر* (نسخهٔ خطی «المکتبة المحمدیة» مدینه) برگ ۱. ۲. *البرهان فی علوم القران* ۳۱۸/۱.
۳. *النشر فی القراءات العشر* ٦۱/۱. ٤. *الرسالة*: احمد بدوی، شمارهٔ ۹٦٦، ص ۳۳. ٥. *تحبیر التیسیر*، برگ ۱.
٦. *لطائف الاشارات* ۸۹/۱.

Marfat.com

۸. *ابراز المعانی*، از ابی‌شامه عبدالرحمن بن اسماعیل دمشقی (م ٦٦٥ ﻫ .ق).
۹. *اللآلی الفریدة*، از محمد بن حسن فاسی (م ٦٧٢ ﻫ .ق).
۱۰. *کشف الرموز*، از یعقوب بن بدران جرایدی (م ٦٨٨ ﻫ .ق).
۱۱. شرح علی بن احمد (م ٧٠٦ ﻫ .ق).
۱۲. شرح ابن الخطیب (م ٧٢٥ ﻫ .ق).
۱۳. شرح احمد بن محمد مقدسی (م ٧٢٨ ﻫ .ق).
١٤. *کنزالمعانی*، از ابراهیم بن عمر جعبری (م ٧٣٢ ﻫ .ق) که قسطلانی دربارهٔ آن می‌گوید: «این کتاب شرح بزرگ و مهمی بر *الشاطبیة* است که تاکنون کتابی مانند آن تألیف نشده است»[1].
۱۵. شرح هبةالله بن عبدالرحیم بارزی (م ٧٣٤ ﻫ .ق).
١٦. *الحواشی المفیدة فی شرح القصیدة*، از عبدالرحمن بن احمد دقوقی (م ٧٣٥ ﻫ .ق).
۱۷. شرح ابن ام‌قاسم مرادی (م ٧٤٩ ﻫ .ق).
۱۸. *العقد النضید*، از احمد بن یوسف سمین حلبی (م ٧٥٦ ﻫ .ق).
۱۹. *الجوهر النضید*، از ابن جندی (م ٧٦٩ ﻫ .ق).
۲۰. شرح عبدالله بن محمد حسنی (م ٧٧٦ ﻫ .ق).
۲۱. شرح عبدالرحمن بن احمد واسطی (م ٧٨١ ﻫ .ق).
۲۲. *سراج القاری*، از ابن قاصح علی بن عثمان بغدادی (م ٨٠١ ﻫ .ق).
۲۳. شرح محمد بن محمود بن نجار (م ٨٤٣ ﻫ .ق).
۲۵. شرح جلال‌الدین سیوطی (م ٩١١ ﻫ .ق).
٢٦. *فتح الدانی*، از احمد بن محمد قسطلانی (م ٩٢٣ ﻫ .ق).
۲۷. *الغایة*، از حسین بن علی حصنی، که به سال ٩٦٠ ﻫ .ق این شرح را نگاشت.
۲۸. شرح محمد بن اندلسی (م ؟).
۲۹. *اظهار المعانی*، از احمد مغنیساوی (م ١٠٩٠ ﻫ .ق).

مختصرات و تلخیصهای معروفِ *الشاطبیة*:

۱. *حرزالامانی*، از ابن مالك نحوی (م ٦٧٢ ﻫ .ق).
۲. مختصر ابن التبریزی (م ٧٦٥ ﻫ .ق).
۳. *نظم دررالجلا*، از عبدالوهاب ابن احمد بن وهبان دمشقی (م ٧٦٨ ﻫ .ق).
٤. مختصر بلال رومی (م ؟).

تکمله‌های معروفِ *الشاطبیة*

۱. *نظیرة*، از ابن الفصیح همدانی (م ٧٥٥ ﻫ .ق).
۲. *تکملة فی القراءات الثلاث*، از احمد بن محمدبن سعید شرعی یمنی (م ٨٣٩ ﻫ .ق).
۳. *الدر النضید*، از محمد بن یعقوب اسدی (م ؟)[2].

۱. همان مرجع و صفحه.
۲. رك: *کشف الظنون*، فصل قرآات؛ زرکلی؛ *الأعلام*؛ *معجم‌المؤلفین*؛ *غایة النهایة*، ضمن ترجمهٔ احوال شُرّاح و تلخیص‌کنندگان و تکمله‌نویسانِ *الشاطبیه*.

Marfat.com

به‌نظر می‌رسد مؤلفات دانی و معاصرانش، یعنی دانشمندان قرآت در سدهٔ پنجم هجری امثال: بغدادی، نویسندهٔ کتاب *الروضة*؛ و رعینی، مؤلف کتاب *الکافی*؛ و مکی، صاحب کتاب *التبصرة*؛ و طبری، مؤلف کتاب *التلخیص*؛ و اهوازی، صاحب کتاب *الموجز* و دیگران، مرزِ جداکنندهٔ میانِ قرآتِ صحیح و قراءات شاذه هستند، و به‌ویژه مؤلفاتِ دانی ـ با شهرت خود، و اقبالی که از سوی دانشمندان برخوردار گشت، و اینکه کتابَ *التیسیر* او در *الشاطبیة* به رشتهٔ نظم درآمد، و شروح و بررسیهایی که در رابطهٔ با آن انجام گرفت ـ باعث گشت میان قرآت صحیح و قرآت شاذه امتیازی آشکار مشخص گردد.

به این دلیل:

که ما در مؤلفات و آثارِ مُدَوَّنِ قرنِ چهارم، امثالِ *کتاب السبعة* ابن مجاهد، قرآتی را می‌یابیم که از دیدگاه ابن مجاهد و شاگردش، ابن خالویه، متواتر به نظر می‌رسیدند[1]؛ لکن دانشمندان سدهٔ پنجم و علماءِ بعد، این قرآت را، به عنوان قرآت شاذه برشمردند. ما نمونه‌هایی از اینگونه قرآت را ـ که از دیدگاه ابن مجاهد و ابن خالویه، متواتر معرفی شدند؛ لکن برحسب نظر رجالِ سدهٔ پنجم به بعد به‌عنوان قرآت شاذه تلقی می‌شدند ـ می‌آوریم:

۱) ابن کثیر «غیر المغضوب» را در سورهٔ فاتحه به نصب راءِ «غیر» قرائت می‌کرد.

۲) همو «لَإِحْدَى الْكُبَر» را در سورهٔ مدّثّر، بدون همزه؛ «لحدی الکبر» قرائت می‌نمود.

و قرآت شاذه‌ای که در مختصر *البدیع* ابن خالویه آمده است نمونه‌ای از اینگونه قرآت می‌باشد، مانند:

۳) قرائت ابن‌کثیر ـ به روایت بزی ـ که در سورهٔ نور، «سَحَابُ ظُلُمَاتٍ» می‌خواند که سحاب را به ظلمات اضافه می‌کرد و بدون تنوین در باء «سحاب» قرائت می‌نمود.

اینها نمونه‌هائی از قرآت به‌شمار می‌روند که دانشمندان سدهٔ چهارم آنها را متواتر برمی‌شمردند[2].

در نتیجه باید عصر دانی را عصر جدایی و امتیاز میان قرآت صحیح و شاذه دانست.

مرحلهٔ پانزدهم

در این مرحله علماء درصدد تفرید (یعنی نگاشتن مفرده‌ها) و تسدیس (ششگانه‌سازی) و تثمین (هشتگانه‌سازی) و تعشیر (ده‌گانه‌سازی) قرآت برآمدند تا این توهم را از ذهنها بیرون برانند که منظور از «أَحْرُفِ سبعه» ـ در حدیثِ «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ»[3] ـ عبارت از قرآت قراءِ سبعه نیست؛ قراءِ سبعه‌ای که قرآت آنها را ابن‌مجاهد انتخاب نموده و معتبر برشمرده و قرآت دیگر را «شاذّه» معرفی کرده است.

ابن الجزری می‌نویسد:

«امام، شیخ الاسلام، ابوالفضل عبدالرحمن بن احمد رازی (م ٤٥٤ هـ .ق) می‌گوید: علماء دست‌اندرکارِ تقسیمِ قرآت به هشت و ده گشتند، و بر عدد هفتگانه افزودند تا تودهٔ مردم تصور نکنند «سبعة أَحْرُف» عبارت از قرآت قراءِ سبعه‌ای است که ابن‌مجاهد بدانها بسنده و آنها را اختیار نموده است»[4].

آنگاه می‌گوید: «من فقط بخاطر همین هدف به تثمین و تعشیر و یا تفرید قرآت دست یازیدم».

منظور از «تفرید» این است که مستقلاً کتابی دربارهٔ یك قرائت تدوین شود؛ چنانکه مراد از «تسدیس» عبارت از این است که فقط شش قرائت ذکر گردد، و همینگونه تثمین و تعشیر و... تا بدینوسیله روشن شود که قرآت سبعِ موجودِ در کتاب *السبعة* ابن مجاهد عبارت از «أَحْرُفِ سبعه» نیست که در حدیث «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ» جلب‌نظر می‌کند، و احیاناً قرآتی جز قرآتِ سبع نیز وجود دارند که مانندآنهاازتواتروصحت‌برخوردارهستند.

۱. رك: *القراءات*. ۲. این قرآت را در رسالهٔ *قراءة ابن‌کثیر و اثرها فی الدراسات النحویة* معرفی کردیم.
۳. *مقدمتان فی علوم القرآن*، ص ۲۰۷. ٤. *النشر* ٤٣/١.

Marfat.com

ابن الجزری پاره‌ای از این کتب را در نمودار مصادر و مآخذ کتابش: *النشر فی القرآت العشر*، یاد کرده است، از قبیل:

۱. **مفردهٔ یعقوب**، از عبدالباری سعیدی (م ٦٥٠ و اندی پس از هجرت).
۲. ***الکفایة فی القراءات السّت***، از: هبةالله بن احمد حریری (م ٥٣١ هـ .ق).
۳. ***التذکرة فی القرآت الثمانی***، از: ابن غلبون حلبی (م ٣٩٩ هـ .ق).
٤. ***التلخیص فی القراءات الثمانی***، از: ابی معشر طبری (م ٤٧٨ هـ .ق).
٥. ***الجامع فی القراءات العشر***، از: نصر بن عبدالعزیز فارسی (م ٤٦١ هـ .ق).
٦. ***الروضة فی القراءات الاحدی عشرة***، از: حسن بن محمد بغدادی (م ٤٣٨ هـ .ق).
۷. ***البستان فی القراءات الثلاث عشرة***، از: ابن الجندی (م ٧٦٩ هـ .ق).
۸. ***الکامل***، از: یوسف بن علی هذلی (م ٤٦٥ هـ .ق). هذلی در این کتاب، پنجاه قرائت ائمهٔ قرآت را در یکهزار و چهارصد و پنجاه و نه طریق فراهم آورده است.
۹. و سرانجام کتاب ***إتحاف فضلاء البشر فی القراءات الأربع عشر*** را در برابر خود می‌بینیم که آنرا دمیاطی بنّاء (م ١١١٧ هـ .ق) تألیف کرده است.

این مرحله از قرن چهارم تا قرن دوازدهم هجری امتداد یافت.

مؤلفات و آثار مربوط به قرآت از قرن ٤ تا ١٢ هـ . ق نتوانست از حیثیت و شهرت قرآت سبع بکاهد.

ملاك مؤلفان و قاریان در این مرحله برای اختیار قرآت:

مؤلفان کتب قرآت در این مرحله در انتخاب قرآت ـ که آنها را «اختیارات» خود معرفی کرده‌اند ـ ارکانی را ملاك قرار داده‌اند که عبارتند از:

الف. باید دارای وجهی قوی در عربیت باشد.
ب. با رسم‌الخط مصحف عثمانی منطبق باشد.
ج. عموم مردم در پذیرش آن به توافق رسیده باشند.

قرآتی که در این مرحله انتخاب شد (یعنی قرآت قراءِ سبعه) واجدِ این ارکان بوده است.

تایید این نکته در گفتار مکی بن ابی‌طالب:

مکی بن ابی‌طالب به این مطلب در سخنان فشرده خود اشارت دارد که با وجود گذشت زمان، قرآت سبع اعتبار و شهرت خود را از دست نداده است. وی در این باره می‌گوید:

«قرآت قراءِ سبعه در جنب قرآتِ دیگران فراموش نشد، قرائتِ یعقوب حضرمی و قرائت عاصم جحدری و نیز ابی‌جعفر و شیبه ـ که امام و استاد نافع بوده‌اند ـ فراموش نگردید. و همچنین اختیارِ ابی‌حاتم و ابی‌عبید، و اختیارِ مفضل، و نیز اختیاراتِ دیگران، همین نکته یعنی اهتمام به قرآت سبع را تأیید می‌کند، و مردم نیز براساس چنین اختیاراتی در هریك از بلاد مشرق قرائت کرده و می‌کنند. این قرآتِ منتخب با استفاده از تعبیرِ «اختیار» به خود اختیارکننده منسوب می‌باشد. طبری و دیگران نیز به اختیار قرآت روی آوردند.

اکثرِ اختیاراتِ این دانشمندان در مورد وجهی از قرائت محدود بود که سه شرط در آن وجود داشت:

۱) وجهی قوی و معتبر در عربیت و هماهنگ با قواعد و دستورزبان.
۲) قابل انطباق با رسم‌الخط مصحف عثمانی.
۳) پذیرش عموم مردم که قرائت خود را متفقاً براساس آن قرار می‌دادند.

Marfat.com

ـــ منظور از عموم و «عامّه» نزد آنان عبارت از آن وجهی بود که اهل مدینه و اهل کوفه بر آن توافق داشتند، که ناگزیر می‌باید آنرا اختیار می‌کردند.

ـــ احیاناً اهل حرمین (مکه و مدینه) را از تعبیر «عامه و عموم» در مدنظر می‌گرفتند.

ـــ و نیز گاهی هدف آنها از «عامّه» عبارت از آن وجهی بود که نافع و عاصم در آن اتفاق نظر داشتند؛ لذا قرائت این دو استاد مطمئن‌ترین قراآت و دارای صحیح‌ترین سند و فصیح‌ترین قراآت در عربیت محسوب می‌گردید. و قراآتِ ابی‌عمرو و کسائی ـ به‌ویژه از نظر فصاحت ـ در نوبتی پس از قراآتِ نافع و عاصم قرار داشت»[1].

اگر ما بخواهیم راجع به تطور مقیاس قراآت متواتره ـ که از قرن چهارم پدید آمده ـ آشنائی به‌هم رسانیم و دربارهٔ آنچه ابن خالویه در کتاب *القراآت* خود یاد کرده است آگاه گردیم، باید این تطور را در همان شرط سوم (پذیرش عامه) ترسیم کنیم. و احیاناً این تطور به وضع و ایجادِ قیود مضبوط و شرائطِ کافیِ فزونتری برمی‌گشت تا مبادا قرائت از اداءِ وظیفهٔ خود در جهت حفظ و نگاهبانی لفظ و نصّ *قرآن کریم*، خارج و ناتوان گردد.

مرحلهٔ شانزدهم

عصرِ تطورِ مقیاسِ امتیازِ میانِ قراآتِ صحیح و قراآتِ غیرصحیح:

در این مرحله، مقیاسی که مکی ابن ابی‌طالب برای تشخیص و امتیاز میان قراآت صحیح و غیرصحیح یاد کرده بود تطور یافت. منظور از ذکر این مقیاس آن بود که مبادا در قرائت قرآنی، قرائتی ـ که از قراآت *قرآنی* نبوده ـ نفوذ کند، از قبیل قراآتِ غیرمُسْنَد، و قراآتی که روایاتِ مربوطِ به آن ضعیف است، و قراآتی که متواتر و یا مستفیض نیست، و یا قراآتی که آنرا فقط یك راوی از قراءِ سبعه نقل کرده و نتوان آنها را ـ به‌خاطر آنکه سند آنها قطعی نیست ـ به‌عنوان قرآن برشمرد.

همهٔ این نگرانیها و تطور مقیاس از آنرو بود که شرط سوم یعنی پذیرش و توافق عامه احیاناً به گونه‌ای تلقی می‌شد که نمی‌توانست به وظیفهٔ خود ـ یعنی به ضبط و مصونیتِ *قرآن* و قرائتِ صحیحِ آن قیام کند؛ لذا این شرط و وصف را می‌باید به‌شرط و وصفی ـ که از دقتی فزونتر و توانائی بیشتر در اداءِ این وظیفه برخوردار است ـ دگرگون می‌ساختند.

مقیاس صحّت و اعتبار قراآت در این مرحله:

مقیاسِ صحتِ قراآت بدینصورت تطور و دگرگونی یافت که می‌باید قرائت دارای شروط و ارکان زیر می‌بود:

۱) صحت سند.

۲) انطباق با قواعد عربیت و لغت.

۳) انطباق با رسم‌الخط مصحف عثمانی.

کواشی موصلی (م ۶۸۰ هـ .ق) می‌گوید:

«هر قرائتی که دارای سندی صحیح و متضمن مُجَوِّزی در عربیت می‌باشد، و تلفظ آن با رسم‌الخط عثمانی منطبق به‌نظر رسد باید آنرا از جملهٔ «احْرُفِ سبعه»ای دانست که طی روایات بدانها تصریح شده است، ولو آنکه آنرا هفتاد هزار نفر ـ بطور دسته‌جمعی و یا پراکنده ـ روایت کرده باشند.

۱. *الابانة*، ص ۴۸-۵۰.

Marfat.com

قبول و صحتِ قرآت بر این سه شرط مبتنی است؛ چه آنکه از (قراءِ سبعه) و یا از هفت‌هزار نفر روایت‌شده باشد. و چنانچه قرائتی فاقد یکی از شرائط سه‌گانهٔ یادشده باشد باید آنرا شاذّ دانست»[1].

تقسیم قرآت براساس این مقیاس:

در ظلّ این مقیاس، قرآت را به دو بخش تقسیم کردند:

الف) قرآت صحیح: و آن قرآتی است که شرایط مذکور در آنها موجود باشد.

ب) قرآت غیرصحیح: و آن قرآتی است که فاقدِ هریك از این ارکان سه‌گانه به‌نظر رسد.

چه انگیزه‌هائی موجب وضع این مقیاس گردید؟

ابن الجزری ما را به انگیزه‌هائی رهنمون می‌سازد که باعث وضع این مقیاس گردید. وی می‌گوید:

«آنگاه قراء ـ از پی قرائی که در این شهرهای پنجگانه اهم فرصت خود را در اختیار بحث و تدریس قرآت قرار داده بودند ـ رو به فزونی گذاشته و در بلاد اسلامی پراکندند، و گروهی پس از گروهی دیگر جانشین هم گشتند و معلوم شد از لحاظ صفات و ویژگیها متفاوت بودند:

ـــ پاره‌ای از آنها دارای قرائتی صحیح و استوار، و برخوردار از شهرت در روایت و درایت به‌نظر می‌رسیدند.

ـــ پاره‌ای دیگر فقط واجدِ برخی از اوصاف و مزایا بودند، و اختلاف زیادی میان آنها جلب‌نظر می‌کرد، و ضبط قرآت رو به کاهش نهاده و شکاف و اختلاف گسترش یافت تا جائی که احیاناً درست و نادرست به‌هم درآمیخت؛ لذا دانشمندانِ آگاه و نقاد به‌پا خاستند، و نهایتِ تلاش و کوششِ خویش را به‌کار گرفته و حروف و قرآت را گردآوری کردند، و وجوه و روایات را به اِسناد آوردند، و از رهگذر بنیادِ اصول و مبانی، و گزارشِ ارکان و شرائط، امتیازِ میانِ قرآت مشهور و شاذ، و قرآت صحیح و فاذّ و متروك و مردود را مشخص نمودند»[2].

تطوّر همین مقیاس در محدودهٔ شرط دوّم و سوّم در این مرحله:

آنگاه این مقیاس ـ از طریق اندکی توسعه در دائرهٔ شرط دوم و سوم ـ تطور و دگرگونی پذیرفت، و شرائط و ارکانِ صحت قرآت به‌صورتی درآمد که ابن الجزری نیز از آنها چنین یاد کرده است:

۱) صحت سند.

۲) موافقت با قواعد عربیت ولو آنکه برحسب یکی از وجوه و اقوال مربوط به قواعد عربی باشد.

۳) موافقت با رسم‌الخط مصحف عثمانی، هرچند این موافقت مبنی بر احتمال باشد[3].

گزارش اختلاف علماءِ قرائت در تعیین معیار صحت سند:

دانشمندان قرائت در سطحی که بتوان سند قرائتی را در آن سطح صحیح برشمرد دچار اختلاف‌نظر هستند:

۱. عده‌ای تواتر سند را به‌عنوان شرطِ صحتِ آن برشمرده‌اند؛ و استدلال می‌کنند که قرائت عبارت از قرآن است (یعنی به‌عنوان *قرآنیت* آن تلقی می‌شود) و *قرآن* نیز جز از طریق تواتر قابل اثبات نیست.

۲. عده‌ای دیگر در صحت سند به مستفیض[4] بودنِ آن بسنده کرده‌اند؛ چون استفاضهٔ سند، مفیدِ قطعِ مطلوب

۱. *النشر* ۴۴/۱. ۲. *النشر* ۹/۱. ۳. همان مرجع.

۴. خبر عزیز و مشهور و مستفیض دارای وجه مشترکی هستند، و آن این است که این‌گونه اخبار در حد متوسطی میان «تفَرُّدِ نسبی و تواتر معنوی» جای دارند. در این انواع سه‌گانه نوعی از ویژگیهای حدیثِ «غریب» وجود دارد که آن عبارت از تفرد نسبی است. زیرا اگر در نقل ←

Marfat.com

در اثباتِ *قرآنیت* قرائت می‌باشد.

از جمله کسانی که به استفاضهٔ حدیث در جهت اثباتِ صحتِ آن بسنده کرده‌اند، ابوشامه (م ٦٦٥ هـ .ق)[1]، و ابن الجزری (م ٨٨٣ هـ .ق) هستند؛ اخیری چنین استدلال می‌کند: اگر تواترِ یك قرائتی احراز شود، به دو رکن دیگر برای اثباتِ *قرآنیتِ* آن نیازی نخواهد بود[2].

به‌نظر می‌رسد که ابن الجزری غفلت کرد که دو رکن دیگر، برای مصونیتِ قرائت در مدّنظر می‌باشد، و نیز این دو رکن علاوه بر صحت سند شرط شده است تا آن اموری که منجر به هرج و مرج و اضطراب و ضعف در قرآآت می‌گردد، از پیرامون قرآآت صحیح طرد شود.

۳. مکی بن ابی‌طالب نیز در احراز صحت سند به استفاضهٔ آن اکتفا کرده است؛ با این تفاوت که او قائل به تفصیل بود، به این معنی: از نظر او قرائتی که در عربیت دارای مجوزی است و تلفظ آن نیز موافق با رسم‌الخط مصحف عثمانی است، هم *قرآن* و هم قرائت به‌شمار است؛ لکن قرائتی که در عربیت، دارای مُجَوِّز دستوری است، اما تلفظ آن با رسم‌الخطِ مصحف عثمانی سازگار نمی‌باشد، از دیدگاه او باید فقط به‌عنوان «قرائت» محسوب گردد؛ نه *قرآن*. و همچنین اگر قرائتی با رسم‌الخطِ مصحف عثمانی سازگاری داشت، ولی نتوان برای آن وجهی را در عربیت یافت از نظر ابن الجزری صرفاً شایستهٔ احرازِ عنوانِ «قرائت» می‌باشد و نمی‌توان آنرا *قرآن* برشمرد[3].

٤. پاره‌ای از ائمهٔ قرائت، صحت قرآآت را منوط به صحت سند ندانسته و چنین شرطی را در اعتبار قرآآت مطرح نکرده‌اند؛ بلکه صرفاً به توافق قرآآت با رسم‌الخط مصحف اکتفا نموده‌اند مانند ابن مقسم (م ٣٥٤ هـ .ق).

ابن الجزری می‌گوید: «از ابن مقسم نقل می‌کنند که او می‌گفت: هر قرائتی که با رسم‌الخط مصحف عثمانی سازگار باشد، و قابل انطباق با وجهی در عربیت به‌نظر رسد، قرائت *قرآن* بر طبق آن جائز است، اگرچه نتوانیم برای آن سندی را به‌دست آوریم»[4].

برای نقد و بررسیِ امثالِ این آراء و نظریات در مبحثِ مربوطِ به «مصادر و منابع قرآآت» سخنی در پیش داریم.

اما این اختلاف ـ که آیا در مسألهٔ صحت سند، شهرت و یا استفاضه و یا تواتر، کدامیك ضروری است ـ تا زمان ما ادامه دارد.

اختلاف علماء در کیفیت شرط سوم (موافقت با رسم‌الخط مصحف عثمانی):

ابن شنبوذ (م ٣٠٠ هـ .ق) که معاصر با «ابن مجاهد»ی است که هفتگر قرآآتِ معتبر، و شاذّآنگارِ قرآآت دیگر بوده است دربارهٔ شرط سوم ـ که عبارت از انطباقِ قرآآت با رسم‌الخط مصحف عثمانی می‌باشد ـ با دانشمندان دیگر به مخالفت برخاسته و معتقدِ به جوازِ قرائتی شد که با رسم‌الخط مصحف عثمانی مخالف بوده است؛ اما مشروط به آنکه از طریق روایتِ صحیح محرز باشد[5].

→ حدیثِ غریب از شیخِ روایت، دو نفر و یا سه نفر مشترك باشند، آنرا «عزیز» می‌نامند. و اگر جماعت و گروهی آنرا از شیخ حدیث روایت کرده باشند، آنرا «مشهور» می‌نامند. و اگر آنرا جماعتی از شیخ حدیث روایت کرده و در ابتداءِ و انتهایش مساوی بود، آنرا «مستفیض» می‌نامند. برخی از دانشمندان میان حدیث مشهور و مستفیض به این صورت فرق گذارده‌اند که در مشهور، آن جماعتی که آنرا روایت می‌کنند سه نفر و یا بیشتر باشند. پس طرق مشهور حداقل باید از دو بیشتر باشد در حالیکه مستفیض باید طرق آن حداقل از سه فزونتر باشد، لذا امکان ندارد که در مستفیض از سه کمتر باشد (رك: *علوم الحدیث*: دکتر صبحی صالح، ص ٢٢٩، ٢٣٠ و ٢٣٤). ١. *النشر* ١٣/١.

٢. همان مرجع. ٣. *الأبانة*، ص ٤٨-٥٠. ٤. *غایة النهایة* ١٢٤/١. ٥. *تاریخ القرآن* دکتر عبدالصبور شاهین، ص ٢٠٧.

Marfat.com

شاید مخالفتِ ابن شنبوذ با آراءِ علماءِ قرائت در رابطه با شرط سوم از رقابت او با ابن مجاهد ریشه می‌گرفت[1]، و نیز از آنجا ناشی می‌شد که ابن شنبوذ به این نکته توجه نداشت که شرطِ سازگاری قراآت با رسم‌الخطِ مصاحفِ عثمانی بدین دلیل بوده است که مصاحف عثمانی ـ براساسِ تلفظ و قرائتی که در «عرضهٔ اخیر»[2] تثبیت شد ـ نگارش یافت؛ چنانکه این نکته را جمعی از مفسرین و مورخین یاد کرده‌اند:

ـــ ابن کثیر می‌گوید:

«جبرائیل (علیه‌السلام) در ماه رمضانِ هر سال به معارضه و مقابلهٔ *قرآن کریم* با رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) می‌پرداخت؛ اما وقتی آخرین سالِ رحلتِ آنحضرت فرارسید، *قرآن کریم* را ـ برای خاطر تأکید و تثبیت و استحکام امر ـ دو بار مقابله کرد»[3].

ـــ ابن الجزری می‌نویسد:

«مصاحفِ عثمانی براساس قرائت و تلفظی ـ که در «عَرضه و مقابلهٔ اخیر» از سوی رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) تثبیت و تأیید شده بود ـ به کتابت درآمد؛ چنانکه شمارِ قابلِ توجهی از دانشمندانِ پیشین بدین نکته تصریح کرده‌اند[4].

باری امکان دارد مخالفت ابن شنبوذ با شرط سوم به خاطرِ آن بوده است که وی به نقشه‌پردازی ابن مجاهد در شاذ انگاریِ قراآتِ زائدِ بر قراآت سبعه، رضا نمی‌داد؛ چرا که ابن شنبوذ می‌دید در جمعِ قراآتِ متواتر، قراآتی جلب‌نظر می‌کرد که با رسم‌الخط مصحف عثمانی سازگار نبوده و فقط اعتبار آنها متکی به سند و روایت بوده است نه سازگاری با رسم‌الخط مصحف عثمانی. و ما نمونه‌هائی از قراآت را یاد می‌کنیم که علیرغمِ اینکه دارای تواتر است با رسم‌الخطِ مصحف عثمانی سازگاری ندارد، مانند:

* قرائت «چیٌ» که با الف و به‌صورت «جایٌ» در مصحفِ عثمانی نگارش شده است.
* قرائت «لأذبحنه» که با الف و به‌صورت «لا اذبحنه» نوشته شده است[5].
* قرائت ابی‌عمرو: «إنَّ هذین» با یاء که با الف و به‌صورت «إنّ هذان» نگارش شده است.
* و سرانجام، قرائت «فاصّدّقَ واکون» با واو، که بدون واو و به‌صورت «... واکن» نوشته شده است[6].

سزا است یادآور گردیم: ابن شنبوذ، طبق گفتهٔ ابن الندیم «در مقام رقابت با ابی‌بکر (ابن مجاهد) برآمد؛ اما او را به بطلان شخصیتش منسوب نکرد و درصدد جرح او برنیامد»[7].

باتوجه به نکته‌ای که در مخالفت قراآت ـ در پاره‌ای از موارد ـ با رسم‌الخطِ مصحفِ عثمانی، جلب‌نظر می‌کند باید در این مسأله تجدیدنظر کرد؛ چرا که موافقتِ با رسم‌الخطِ مصحفِ عثمانی ـ که به‌عنوان شرط اخیر در صحتِ قراآت محسوب می‌شود ـ سنتی است که تاکنون از آن پیروی می‌شد؛ چنانکه صفاقسی به همین مطلب تصریح کرده است. وی می‌نویسد: ما معتقدیم وقتی رسم‌الخط از یکسو، و قراآت متواتر و یا مشهور از سوی دیگر ـ همانگونه که در نمونه‌های اخیر دیدیم ـ با هم معارض و ناسازگار بودند باید بر طبق قراآتِ متواتر و یا مشهور عمل کرده و آنها را ملاك قرار داد[8] [و به رسم‌الخط اعتنایی نکرد].

صفاقسی می‌گوید:

«شیخ عارفِ بالله، (سیدی) محمدبن الحاج در کتاب *المَدْخَل* گفته است: هیچکسی را روا نیست که نوشته‌های

۱. در این باره بنگرید به: *طبقات* ذهبی؛ *طبقات* ابن الجزری، ضمن ترجمهٔ احوالِ «ابن شنبوذ»؛ *تاریخ القرآن* شاهین، ص ۲۰۷.
۲. در آخرین باری که جبرائیل (علیه‌السلام) *قرآن کریم* را با رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) مقابله کرد.
۳. *فضائل القرآن*، ص ٦. ٤. *النشر* ۸/۱. ٥. *غیث النفع*، ص ۲۱۸. ٦. *الصاحبی*،، ص ۱۱.
۷. *الفهرست*، ط خیاط، ص ۳۱. ۸. *غیث النفع* ۲۱۸.

Marfat.com

مصحف را قرائت کند، مگر آنگاه که قرائت را بر وجه صحیحش فـراگیرد، و یا رسـم‌الخـطِ مصـحف عثمانی را بیاموزد. و نیز باید دربارهٔ آن مواردی از رسم‌الخط ـ که مخالف با قرائت اسـت ـ کسـب اطـلاع کند. اگر جـز این عمل نماید باید گفت: با مطلبی که مورد اتفاق امت اسلامی است به مخالفت برخاسته است»[1].

و یا باید سرانجام بگوئیم:

در رابطه با شرط سوم (یعنی موافقت قرائت با رسـم‌الخـط) موارد اسـتثنائی وجـود دارد که این موارد بدون هیچگونه ابهامی مشخص گردیده است. بنابراین مخالفتِ قرآآت با رسم‌الخطِ مصحف در غیرِ این موارد استثنائی، جایز نیست.

۱. همان کتاب و صفحه.

Marfat.com

فصل دوم

تعریف قرآآت

تعریف قرآآت:

۱. زرکشی، قرآآت را بدینگونه معرفی کرده است:

«قرآآت عبارت از اختلافِ مربوط به «الفـاظ» و عبارات وحـی از نظر تخفیف و تشـدید و امثال آنهـاست که از سوی قُرّاء نقل شده است»[۱].

از این تعریف نتیجه می‌گیریم: قرآآت، محدود و منحصر به الفاظی از *قرآن کریم* می‌باشـد که در طـرز خـواندن آنها اختلاف وجود دارد؛ در حالی‌که می‌بینیم علماءِ قرآآت، دایرهٔ آنرا به مواردی که در قرائتِ آنهـا اختلافـی وجـود ندارد تعمیم می‌دهند.

۲. ابن الجزری در تعریف قرآآت گفته است:

«عبارت از علم به کیفیت اداءِ کلماتِ *قـرآن* و اختلافِ این کیفیت می‌باشـد، اختلافـی که به ناقــل و راویِ آن منسوب است»[۲].

۳. دمیاطی بنّاء، قرآآت را بدینصورت تعریف می‌کند:

«قرآآت، عبارت از علمی است که از رهگذرِ آن اتفاق‌نظر، و یا اختلاف ناقلینِ *کتابِ خـدا* ـ در رابطه با حـذف و اثبات، و متحرك خواندن و ساکن کردن، و فصل و وصلِ حـروف و کلمات و امثال آنهـا، از قبیل کیفیتِ تلفـظ و ابدال و جز آنها ـ از طریق سماع قابل شناسائی است»[۳].

باید افزود که ابن الجزری و دمیاطی، نقل و سماع را در تعریف قرآآت به‌عنوان شرطهایی در قـرائت برشـمردند (چرا که قرائت عبارت از سنتی است که باید لزوماً از آن در تلاوت *قرآن کریم* پیروی شـود)؛ چنانکـه این گفتار از زید بن ثابت انصاریِ صحابی نقل شده است[٤]. باتوجه به همین اصل است که ابن الجزری می‌گفـت: «باید قـاری از إقراء به قرائتی که از دیدگاهِ شخصیِ او درسـت اسـت، و نقـل و روایت، آن‌را تأیید نمی‌کند، و نیز از اقـراءِ آن وجهی از نظر اِعراب و لغت که در زمینهٔ آن، روایتی وجود ندارد، سخت خودداری کند»[٥].

٤. طیِ تعریفِ زکریا انصاری (م ۹۲۵ هـ .ق) از شرط دیگری در تعریف «قرآآت» مطلع می‌شـویم که عبارت از انطباقِ قرآآتِ مسموع و منقول با *قرآن کریم* ـ از نظر تلاوت و اداء ـ می‌باشد؛ وی می‌گوید:

۱. *البرهان فی علوم القرآن* ۳۸/۱. ۲. *منجد المقرئین*، ص ۳. ۳. *اتحاف فضلاءِ البشر*، ص ٥. ٤. *الاتقان* ۵۷/۱.
٥. *منجد المقرئین*، ص ۳.

Marfat.com

«قِرائت ـ به کسر قاف، و تخفیف راء ـ از نظر قراء عبارت از این است که *قرآن کریم* خوانده شود، اعم از آنکه قرائت به‌صورت تلاوت، یعنی پیوسته برگزار شود، و یا به‌صورت اداء یعنی از طریق فراگیری و دریافت از مشایخ و اساتید انجام گیرد»[1].

در ظلِ این تعریفات بازمی‌یابیم که قرائت عبارت از تفوه به الفاظ *قرآن کریم* به‌همان صورت و کیفیتی است که رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) تلفظ می‌کرد، و یا عبارت از خواندن و تلفظِ الفاظ قرآن کریم به همان صورت و کیفیتی است که در حضور رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) خوانده می‌شد و آنحضرت آن تلفظ و خواندن را تأیید می‌کرد.

قرائت برحسب این تعریف به ما می‌فهماند که گاهی قرائت از رهگذر سماع و شنیدنِ قرائتِ خود نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) به‌دست می‌آید، و گاهی نیز از طریق نقلِ قرائتِ دیگران در حضور رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و تأییدِ آنحضرت راجع به آن، احراز می‌گردد.

— گاهی قرائت به یك وجه روایت می‌شود که از آن به «مُتَّفَقٌ عَلَیْهِ بین قراء» تعبیر می‌گردد.

— و گاهی قرائت به بیش از یك وجه روایت می‌شود که آنرا «مُخْتَلَفٌ فیهِ بین قراء» معرفی می‌کنند.

اقسام قرآآت:

قرآآت ـ باتوجه به شرائط و ارکان ـ به دو بخش تقسیم می‌گردد:

الف. قرآآت متواتره:

ابن الجزری در معرفی قرآآت متواتره می‌گوید: «هر قرائتی که با قواعد زبان هماهنگی دارد و منطبق با رسم‌الخط یکی از مصاحف است ـ ولو آنکه این انطباق بر سبیل حدس و احتمال باشد ـ، اگر به‌طور متواتر نیز نقل شود، این قرآآت را باید قرآآت متواتره و قطعی دانست»[2].

ب. قرآآتِ صحیحه:

این بخش از قرآآت را می‌توان به دو دسته قابل تقسیم دانست:

۱. قرآآتی که جامع ارکان و شرائط سه‌گانهٔ یادشده است.

۲. قرآآت شاذّه.

قرآآتِ جامعِ ارکانِ سه‌گانه:

ابن الجزری در معرفی این قرآآت می‌گوید: «قرآآتی است که سند آنها ـ از رهگذر نقلِ راویِ عادل و ضابطی از راویِ ضابطِ دیگر، که نقلی اینچنینی تا مُنْتَهایِ سلسلهٔ اسناد ادامه دارد ـ از مزیت صحت برخوردار بوده و منطبق با ضوابط عربیت و موافق با رسم‌الخطِ عثمانی می‌باشد»[3].

تقسیم قرآآت جامع ارکان سه‌گانه:

این قرآآت به دو بخش تقسیم می‌گردد: مستفیضه و غیر مستفیضه.

۱. *کشاف اصطلاحات الفنون* ۱۱۵۸/۵. ۲. *منجد المقرئین*، ص ۱۵. ۳. همان مرجع، ص ۱۶.

Marfat.com

۱. قرآت مستفیضه:

ابن الجزری در تعریف آن می‌گوید: قرآتی است که نقل آن، مستفیض بوده و امّت آنها را تلقی به قبول کرده‌اند.

این نوع قرآت، از دیدگاه علماء ـ با وجود آنکه به پایهٔ قرآتِ متواتره نمی‌رسد ـ به‌سان قرآت متواتر، دارای اعتبار است؛ به‌دلیل اینکه این قرآت، مستفیض، و مقرون به خصوصیاتی است که اتصال آنرا به رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و یا معصوم (علیه‌السلام) قابل اطمینان می‌سازد، و همین علمِ به اتصالِ روایتِ قرآت به معصوم (علیه‌السلام) اساس اعتبار قرائت از لحاظ *قرآنیت* می‌باشد، اینگونه قرآت عبارت از قرآتی است که برخی از روات یا کتب معتبر در نقل آنها متفرد می‌باشند، مانند مراتبِ مدّ کلمه و امثال آنها.

۲. قرآت غیرمستفیضه:

عبارت از قرآتی است که امّت نیز آنها را تلقی به قبول نکرده‌اند.

این بخش از قرآت ـ از نظر مقرئین ـ از لحاظ قبول مورد اختلاف است؛ لکن اکثر برآنند که قرآتِ مذکور مقبول می‌باشد.

ابن الجزری در تعریف قرآتِ غیرمستفیضه می‌گوید: «قرآتی است که موافق با عربیت و دارای سندی صحیح؛ لکن مخالف با رسم‌الخطِ مصحف می‌باشد»[۱].

ابن الجزری نمونه‌هایی از اینگونه قرآت را یاد می‌کند و می‌گوید: «قرآتی که با اسناد صحیح در مورد زیاده و یا نقصان، و یا اِبدالِ کلمه‌ای به کلمهٔ دیگر و امثال آن مطرح می‌باشد می‌تواند مثالهائی از اینگونه قرآت به‌شمار روند»[۲].

طرح زیر، گویای خلاصه‌ای از اقسام قرآت می‌باشد:

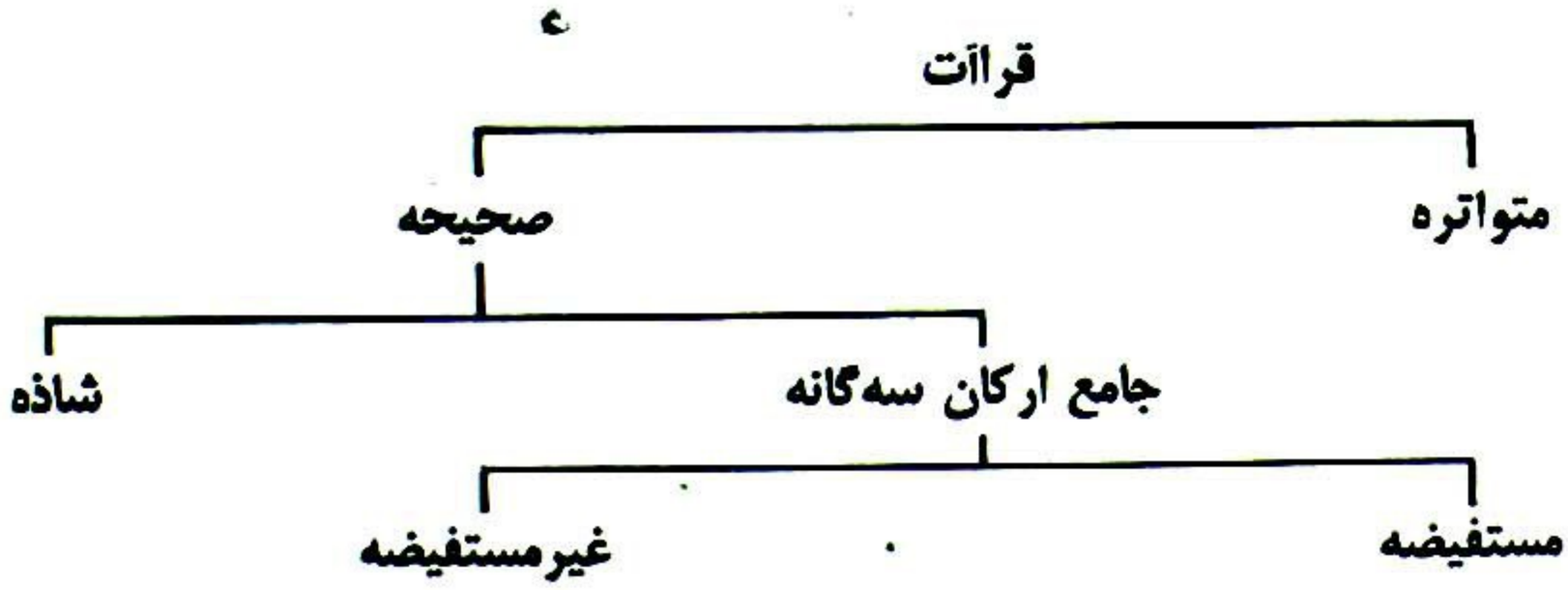

سرانجام می‌توانیم قرآت را در سه بخش خلاصه کنیم:

۱. قرآت متواتره:

عبارت از قرآتی است که اتصال آنها به رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) و یا معصوم (علیه‌السلام) قطعی و اطمینان‌آور است، اعم از آنکه نقل آنها متواتر و یا مستفیض باشد.

در این بخش از قرآت، قرآت مستفیضه مندرج است، و با تسامح می‌توان قرآت مستفیضه را نیز «متواتره» نامید؛ ولی عنوان «مقطوعٌ بها» را به‌کار نبریم تا مصطلح قرائی موروث و واژه و اصطلاح قدماء را حفظ کرده باشیم.

۱. *منجد المقرئین*، ص ۱۶. ۲. همان مرجع و صفحه.

Marfat.com

۲. قرآآت آحادیه:

منظور از آنها، قرآآتی است که جامع ارکان سه‌گانه می‌باشند؛ لکن در سطحی قرار ندارند که بتوانند مفید علم و اطمینان از لحاظ اتصالِ آنها به معصوم (علیه‌السلام) باشند.

۳. قرآآت شاذه:

و آنها عبارت از قرآآتی است که مخالف با رسم‌الخط مصحف است.

فرق قرآآت متواتره و شاذّه:

برای آگاهی از فرق میان اینو نوع قرآآت ـ برحسب آنچه ابن الجزری در کتاب خود یادآور شده است ـ باید روش‌های مؤلفینِ کتبِ قرآآت را موردتوجه قرار دهیم[1]:

الف. عده‌ای از نویسندگان تألیفشان را بر این اساس نهادند که طبق این اساس، اختیارِ قرآآت، منوط به وجودِ ارکانِ قرآآتِ متواتره بود، و مردم کتاب و اثرِ او را ـ پس از آنکه به‌گونه‌ای متواتر نقل می‌شد ـ تلقی به قبول کرده‌اند، مانند کتابهای زیر:

الغایهٔ ابن مهران، *الغایهٔ* ابی‌العلاء همدانی، *السبعهٔ* ابن مجاهد، *الارشاد* ابی العز قلانسی، *التیسیر* ابوعمرو دانی، *الموجز* ابی علی اهوازی، *التبصرهٔ* ابن ابی‌طالب، *الکافی* ابن شریح، *التلخیص* ابی معشر طبری، *الاعلان* صفراوی، *التجرید* ابن الفحام، *حرز الأمانی* ابوالقاسم شاطبی، *النشر*، *التقریب*، *تحبیر التیسیر* ابن الجزری و امثال آنها.

ب. عده‌ای دیگر از نویسندگان که تألیفات خود را براساس گردآوری هر چیزی که در دسترسشان قرار می‌گرفت بنیاد کردند، و در قید آن نبودند که منقولاتِ خود را در قرآآت به مواردی محدود سازند که جامع ارکان باشد.

مؤلفانی که صرفاً به جمع و گردآوری قرآآت پرداختند عبارتند از امثالِ: سبط الخیاط، ابی معشر طبری (در کتابِ *الجامع*)، ابی القاسم هذلی (در کتاب *الکامل* خود)، ابی الکرم شهرزوری، ابی علی مالکی، ابی‌علی اهوازی ـ البته در غیر کتابِ *الموجز* ـ، و دیگران که صرفاً به گردآوری قرآآت همت گماردند.

قراءة البَدو = قرائت بادیه‌نشینان:

قبل از آنکه سخن را دربارهٔ اقسام روایتِ قرآآت به‌پایان بریم مناسب دیدیم به «قراءة البدو» اشارتی کنیم. این قرائت تا آنجا که بر آنها دست یافتیم از حد قرآآتِ شاذه فراتر نمی‌رود.

یکی از نمونه‌های چنین قرائتی را فرّاء در کتابِ *معانی القرآن* آورده است.

وی می‌گوید:

در «الحمدلله»، همهٔ قراء متفقاً دالِ «الحمد» را به‌رفع خوانده‌اند؛ اما بادیه‌نشینان، پاره‌ای از آنها می‌گویند: «الحمدُلله» به رفع دال و کسر لام «الله»، و عده‌ای دیگر می‌گویند: «الحمدِ لله» به کسر دال و لام. و سرانجام گروهی می‌خوانند: «اَلحَمدُلله» به رفع دال و لام.

۱. *منجد المقرئین*.

Marfat.com

فرق میان قرااَت و قرآن

از جمله مسائلی که جا دارد در اینجا موردبحث قرار گیرد، مسالهٔ فرق میانِ قرااَت از یکسو، و *قرآن* از سوی دیگر می‌باشد. اهمِ آراء در این زمینه عبارتند از:

۱. *قرآن* و قرااَت، دو حقیقت متفاوت از یکدیگر هستند:

بدرالدین محمد بن عبدالله زرکشی (م ۷۹٤ هـ .ق) به همین رأی گرایش دارد. وی می‌گوید: «*قرآن* و قرااَت دو حقیقتِ متغایر هستند: *قرآن* عبارت از وحیی است که بر محمد (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) به‌منظور بیانِ قوانینِ الهی و اعجاز نازل شده است؛ اما قرااَت عبارت از اختلاف وحی از لحاظ حروف و کلمات و کیفیت اداءِ حروفِ این کلمات از نظر مشدّد و یا مخفّف خواندن و امثال آنها است»[۱].

قسطلانی در کتاب خود از نظریهٔ زرکشی پیروی کرده و عین عبارت او را در این کتاب آورده است[۲].

از دانشمندان معاصر چند تن از علماء طبق نظریهٔ زرکشی قائل به تفاوت میان *قرآن* و قرااَت هستند.

الف. آیةالله حاج سیّدابوالقاسم خوئی[۳].

ب. دکتر صبحی صالح که نصّ بیانِ زرکشی را در کتاب خود آورده است[٤].

ج. ابراهیم ابیاری[٥].

۲. نظریهٔ تفاوت قرااَت از لحاظِ احتواءِ آنها بر شرایطِ قرااَتِ صحیح:

در این نظریه آمده است: اگر قرااَتی واجدِ صحتِ سند و منطبق با دستور زبان عربی، و مطابق با رسم‌الخط مصحف عثمانی باشد می‌توان آنرا به‌عنوان *قرآن* تلقی کرد، و میان چنین قرااَت و خود قرآن تفاوتی وجود ندارد. اما آن قرااَتی که حتی فاقد یك شرط از این شرائط سه‌گانه باشد نمی‌توان آنرا به‌عنوان قرآن تلقی کرد و فقط می‌توان عنوان قرااَت و یا قرائت را بر آن اطلاق نمود.

این نظریه را جمهور علماء و مقرئین اظهار کرده‌اند.

۳. هر قرائتی ـ حتی قرااَت شاذه ـ نیز شایستهٔ احراز عنوان قرآن است:

ابن دقیق العید چنین نظریه‌ای را متذکر شده است.

* نظریهٔ قابل قبول در این مساله:

آیةالله خوئی برای اثبات نظریهٔ خود ـ مبنی بر تفاوت میان *قرآن* و قرااَت ـ می‌نویسد:

«هر یك از این قراءِ سبعه ممکن است احیاناً گرفتار اشتباه شده باشند، و دلیلی از نظر عقل و شرع وجود ندارد که لزوماً باید از قاری خاصی از این قراءِ سبعه و یا دیگران در قرائتِ *قرآن* پیروی نمود؛ عقل و شرع نیز ما را از پیروی امری که قطعی و یقینی نیست منع کرده است»[٦].

آنگاه آیةالله خوئی ـ در اینکه قرااَت باید به‌عنوان اجتهاد از سوی قراء تلقی گردد ـ به ادلهٔ زیر استشهاد می‌نماید:

۱. *البرهان فی علوم القرآن* ۳۱۸/۱. ۲. بنگرید به: *لطائف الاشارات*. ۳. *البیان فی تفسیر القرآن* ۱۷۱/۱.
٤. *مباحث فی علوم القرآن*. ٥. *الموسوعة القرآنیة*، مجلد اول. ٦. *البیان* ۱۸۰/۱.

Marfat.com

دلیل اول ـ ابن ابی‌هاشم می‌گوید:

علت اختلاف قراآتِ سبع و قراآتِ دیگر این است: به مناطقی که مصاحف عثمانی فرستاده شد یکی از صحابه در آن منطقه به‌سر می‌برد، و اهل آن منطقه قراآت را از او اخذ می‌کردند، و مصاحف مزبور نیز از هرگونه مشخصات مربوط به شکل و اعراب آن و نقطه‌های حروفِ متشابه عاری بود.

آنگاه ابن ابی‌هاشم گفته است:

بنابراین ثابت گردید که اهل هر ناحیه و منطقه *قرآن* کریم را به همان کیفیت قرائت می‌کردند که به‌صورت «سماع» از صحابه اخذ کرده بودند؛ اما با حفظ این شرط که قرائت مذکور با رسم‌الخطِ مصحف عثمانی منطبق باشد؛ و لذا به قراآتی که مخالف با رسم‌الخط مصحف عثمانی بود وقعی نمی‌نهادند، به همین جهت میان قراءِ این منطقه‌ها اختلاف در قراآت پدید آمد[1].

دلیل دوم ـ زرقانی می‌گوید:

علماء در صدر اول اسلام نقطه و اعراب‌گذاریِ مصاحف را مکروه می‌دانستند؛ چون به‌شدت می‌کوشیدند که از *قرآن* کریم ـ طبق رسم‌الخط مصحف ـ نگاهبانی نموده و سنت چنان رسم‌الخطی را حفظ و صیانت کرده باشند، و نیز بیمِ آن داشتند که مبادا نقطه و اعراب گذاری به ایجاد دگرگونی در خود قرآن کریم منجر گردد؛ لذا از این کار خودداری می‌کردند. لکن روزگار دگرگونی یافت و مسلمین ناگزیر شدند حروفِ متشابهِ *قرآن* را نقطه‌گذاری کرده و مشخصاتِ اعراب را روی حروف و کلمات پیاده کنند، و انگیزهٔ آنها در این کار صیانتِ *قرآن* کریم از هرگونه دستبرد بوده و می‌خواستند *قرآن* کریم را همانگونه قرائت کنند که رسم‌الخطِ مصحف آنگونه قرائت را ایجاب می‌کرد. و می‌ترسیدند که تجردِ *قرآن* از مشخصاتِ املائی ـ اعم از اِعراب و نقطه ـ به‌تغییر در خود *قرآن* منجر گردد[2].

دلیل سوم ـ احتمال عدم وثاقت در مورد همهٔ راویانِ قراءِ سبع:

پاره‌ای از راویان قراآت قراءِ سبع احتمالاً مورد وثوق نبوده‌اند مبنی بر اینکه بعضی حَفْصِ دوری (راویِ عاصم) و نیز خود نافع را از نظر حدیث ضعیف برمی‌شمردند.

دلیل چهارم ـ علم اجمالی به عدمِ صدورِ پاره‌ای از قراآت از پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله وسلم):

سرانجام اجمالاً علم داریم که پاره‌ای از این قراآت از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) صادر نشده است، و همین امر موجب می‌گردد میان قراآت، تعارض به‌وجود آید، و همین تعارض نیز به‌نوبهٔ خود موجب تساقط قراآت بوده و مآلاً ناگزیریم در زمینهٔ آنها به اصول لفظیه و عملیه رجوع کنیم[3].

بنابراین طبق نظر آیةالله خوئی باید قراآت را متفاوت از *قرآن* تلقی کرد.

* نظریهٔ گروهی دیگر از دانشمندان شیعه:

شیخ طوسی:

مرحوم شیخ طوسی (قُدِّسَ سِرُّه) (م ٤٦٠ هـ .ق) می‌گوید:

«باید بدانیم آنچه در مذهب و مکتبِ اصحابِ ما (امامیه) معروف، و در اخبار و روایاتِ ما شایع می‌باشد این است که *قرآن* کریم به یك حرف و قرائت و بر یك پیامبر نازل شده است؛ اما دانشمندان شیعه بالاتفاق قرائت *قرآن* کریم را ـ طبقِ قرائتِ متداول و معمولِ میان مردم ـ تجویز کرده و انتخابِ قرائتِ خاص را ـ که نتوان به جز آن قرائت کرد ـ مکروه برشمرده‌اند؛ بلکه این رخصت را اعلام کردند که می‌توان *قرآن* کریم را طبق قرائتِ

۱. *البیان* ۱۸۱/۱. ۲. *البیان* ۱۸۱/۱. ۳. *البیان* ۱۸۲/۱.

Marfat.com

مُجاز، تلاوت نمود، قرائتی که منع و تحریمی از سوی قراء در مورد آنها اظهار نشده است»[1].

شیخ طبرسی:

ابوعلی فضل بن حسن طبرسی:

«باید متوجه باشیم ظاهراً در مذهب امامیه (شیعهٔ اثنی‌عشری) این مطلب جلب‌نظر می‌کند که علماءِ امامیه بالاتفاق قرائت *قرآن کریم* را بر طبق قراآتی که میان امتِ اسلامی معمول و متداول است جائز می‌دانند؛ باتوجه به این نکته که در میانِ قراآتِ موجود، آن قراآتی را که میان قراء جائز است اختیار و انتخاب کرده‌اند؛ اما گزینشِ قرائتِ خاصی را که نتوان جز آن به قرائت دیگری *قرآن* را تلاوت کرد مکروه برشمرده‌اند»[2].

محمدباقر خوانساری:

مرحوم خوانساری می‌گوید:

در حجیتِ قراآتِ سبع، و حتی حجیت سه قرائت دیگری، که آنها را بر قراآت سبع افزودند و مجموعاً به «قراآت عشر» معروف است، اجمالاً اختلافی میان علماءِ امامیه وجود ندارد [3].

شهید اول:

شهید اول (م ٧٨٦ هـ .ق) معتقد است که «قراآت عشر»، متواتر بوده و جوازِ قرائتِ *قرآن* بر طبق آنها اجماعی است.[4]

در *روضات الجنات* آمده است:

«قرائت معتبر که إجزاء و کفایت آن مورد اتفاق است، و می‌توان گفت همهٔ آن‌را روح‌الأمین [یعنی جبرئیل (علیه‌السلام)] فرود آورد، و همهٔ وجوه هفتگانهٔ آن ـ به‌عقیدهٔ همهٔ اهل اسلام ـ به تواتر از رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) رسیده است؛ ـ چنانکه به همین حقیقت گروهی از فقهاء تصریح کرده‌اند ـ مطلبی است که از رهگذرِ روایاتِ متعددی قابل تأیید می‌باشد. از قبیل حدیث «الخصال» صدوق که در آن آمده است:

«رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود: از پیشگاه خداوند کسی [یعنی جبرائیل] نزد من آمد و گفت: خداوند متعال به تو دستور می‌دهد که قرآن را بر یك حرف [و یك وجه] قرائت کنی. گفتم: پروردگارا! بر اُمّتم سخت نگیر و دامنهٔ قرائت را توسعه دِهْ. جبرائیل گفت: خدا به تو دستور می‌دهد که قرآن را بر حسبِ هفت حرف و هفت وجه قرائت کنی»[5].

ما از طریق روایات «اهل بیتِ وحی و تنزیل» (علیهم‌السلام) موظفیم *قرآن کریم* را همانگونه قرائت کنیم که مردم قرائت می‌کرده و می‌کنند. و مشهورترین قراآتی که در میان مردم استقرار یافته همین «قراآت سبع» است که به همان قراءِ سبعه منسوب بوده و مردم نیز بر قراآتِ آنها متکی هستند»[6].

١. *التبیان* ٧/١. ٢. *مجمع البیان* ٢٥/١. ٣. *روضات الجنات* ٢٦٣.

٤. ابن الجزری در *غایة النهایه* ٢٦٥/٢، شهید اول را با این تعبیر معرفی می‌کند: «و هو امام فی الفقه و النحو و القرامة».

٥. *الخصال*، ص ٣٢٧، ٣٢٨ـ که روایت فوق ـ با اسانید آن و نیز مفصلتر از آنچه در متن بازگو شده ـ آمده است.

٦. *روضات الجنات*، ص ٢٦٣.

Marfat.com

محمدجواد عاملی:

مرحوم محمدجواد عاملی می‌گوید:

«در کتاب *جامع المقاصدِ* مرحوم کرکی، اجماعِ علماءِ شیعه بر تواترِ قرااَت قراءِ سبعه جلب‌نظر می‌کند؛ چنانکه در کتاب *اَلعزیة* و *الروض* اجماع علماء بر همین مطلب دیده می‌شود. و در کتاب *مجمع البرهان* نیز این حقیقت مطرح شده است.

قرااَت سبع در کتابهای زیر [که مؤلفانِ آنها شیعی اثنی‌عشری و امامی هستند] به‌عنوان قرااَتی که برخوردارِ از تواترِ در نقل می‌باشند معرفی شده‌اند:

ـــ *منتهی الوصول إلی علمی الکلام و الأصول*، از علامهٔ حلّی (۲۱ رمضان ٦٤٨ - ۱۱ یا ۲۱ محرم ۷۲٦ ه .ق).

ـــ *تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیة*، در فقه، از همو.

ـــ *تذکرة الفقهاء*، در فقه شیعه و مذاهب اربعهٔ اهل سنت، از همو.

ـــ *ذکری الشیعة فی أحکام الشریعة*، از شهید اول (۷۳٤-۷۸٦ ه .ق).

ـــ *الموجز الحاوی لمجرد الفتاوی*، از ابن فهد حلی (م ۸٤۱ ه .ق).

ـــ *کشف الإلتباس عن موجز ابی‌العباس*، از مفلح بن حسن صیمری (سدهٔ ۹ ه .ق).

ـــ *المقاصد العلیة فی شرح الرسالة الألفیة*، از شهید ثانی (۹۱۱-۹٦٦ ه .ق).

و امثال آنها از کتب فقه و اصولِ فقه شیعی.

جماعتی از علماء نیز از جماعتی دیگر، تواترِ این قرااَت، و نگارشِ مصحف بر طبقِ آنها، و تدوینِ کتب در زمینهٔ آنها را نقل و بازگو کرده‌اند؛ تا آنجا که این قرااَت ـ در حروف و حرکاتشان ـ معدود و مشخص می‌باشد. و باید همین نکته را دلیل بر آن دانست که تواتر این قرااَت، قطعی و غیرقابل تردید می‌باشد؛ چنانکه به این حقیقت در مجمع البرهان اشاره شده است»[1].

میرزا ابوالحسن شعرانی:

مرحوم شعرانی (رضوان‌الله علیه) یکی از دانشمندان معاصر گفته است:

«تمام مسلمین ـ به اتفاق ـ می‌گویند: قراء در قرااَتشان به سماع و نقل و روایتِ مُوَثّق متکی هستند. آنان هرگز صرفاً به اجتهاد و اظهارنظرِ شخصی، و استشهادِ به قواعدِ زبان عربی در قرااَتِ خود روی نیاوردند.

پیداست که ما می‌توانیم یاء نسبت را برحسب قواعد عربی به فتح و یا سکون قرائت کنیم، و معذلك نمی‌بینیم که قراء در تمامِ مواردِ *قرآن* کریم به هر دو وجه قرائت کرده باشند؛ بلکه می‌بینیم در ٥٦٦ مورد به سکون، و در ۱۸ مورد به فتح، و در ۲۱۲ مورد، بعضی از قراء به سکون و بعضی دیگر به فتح قرائت کرده‌اند».

آنگاه مرحوم شعرانی می‌گوید:

«هم‌اکنون قرااَتِ سبع همراه با نام قراءِ آنها در کتب تفسیر ذکر شده است، و حتی در زمان ما این قرااَت همواره به گوش می‌رسد که باید آنرا بازدهِ کوشش و تلاش علماءِ برجستهٔ اسلامی دانست، با اینکه مذاهب آنها مختلف و منطقه‌هایی که در آن به‌سر می‌بردند متفاوت می‌باشد که حتی گسترهٔ آن‌را اقیانوس اطلس تا اقیانوس هند تشکیل می‌دهد؛ و هم اینان بودند که کتب خاصی در این زمینه تدوین کردند، و کتاب *التیسیر* از اهم کتب قرااَت است که دانشمندی اسپانیائی (اندلسی) آنرا نگاشته است و مؤلف آن، یعنی ابوعمرو عثمان بن سعیدانی را

۱. *مفتاح الکرامة* ۲/۲۹۰.

Marfat.com

هزاران دانشمندِ علمِ قرآت ـ از لحاظ صحتِ نقل و روایتش تایید کرده‌اند».

اما ابیاری می‌گوید:

ما نمی‌توانیم تأویلاتِ فراوانی را ـ که قراء ارائه کرده‌اند، و در نتیجهٔ آن احیاناً یك کلمه قابل تحمل بیست و یا سی وجه و یا بیشتر می‌گردد ـ صحیح بدانیم، حتی طُرُقِ این قرآت تنها در مورد قرآت عشر به نهصد و هشتاد می‌رسد.

تحقیقاً این تأویلاتِ عدیده نتیجهٔ اجتهاد قراء بوده که می‌توان آنرا اسراف و تجاوز از حد در اجتهاد و استنباط دانست. اگر ما دنبالهٔ سخن زمخشری را در مورد قُرّاء تعقیب کنیم، می‌بینیم موارد زیادی از قرآتِ آنها را مردود اعلام کرده و پذیرای آنها نشده است.

بدینسان ابن‌قُتَیبه آمار فراوانی از این قرآتِ مردود را نشان داده است. وی در این‌باره می‌گوید:

«از این طبقه به‌ندرت افرادی دیده می‌شوند که در وجهِ قرائتِ خود از غلط و اشتباه مصون باشند»[1].

اگر امکاناتی به‌وجود آوریم که چنین قرآتی به حیات خود ادامه دهند مانند کسانی هستیم که می‌خواهیم از ایده و هدف جمع‌آورندگان *قرآن* در زمان عثمان که با راهنماییهای امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) بوده، [و همچنین از هدفِ امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) که قبل از عثمان دست‌اندرکار جمع و تدوین *قرآن کریم* شده است] تمرد کنیم؛ و نیز چنان است که درصدد آن هستیم از مقصدِ صحابه به یکسو رویم؛ هدف همهٔ آنها این بود که تلاوت *قرآن* کریم از یکنواختی و وحدت [در قرآتِ صحیح] برخوردار گردد، و مردم *قرآن* را به یك روش قرائت کنند. این سخن بر این فرض است که چنین قرآتی نتیجهٔ اجتهاد قراء بوده و نگارش مصحف و پیاده نکردن مشخصات املایی ـ از قبیل نقطه‌گذاریِ حروفِ متشابه و إعراب‌گذاری ـ باعث پدیدآمدن پاره‌ای از اینگونه قرآت گردید[2].

نقد نظریهٔ ابیاری:

باید یادآور شد که ابیاری درست به‌مفهوم طریق و یا «طریقه» پی نبرده است. طریق، عبارت است از نسبتِ قرائت به راوی، که او از راویِ دیگر نقل می‌کند، و نمی‌توان مفهومی بیش از این، از عنوان «طریق» استفاده کرد؛ به همین دلیل، علما، نسبتِ قرائت را به ائمهٔ قرائت و کسانی که پس از آنها قرار دارند، به چهار بخش تقسیم کرده‌اند:

۱. قرائت: عبارت از این است که به یکی از قراء منسوب گردد، مانند «قرائتِ نافع».

۲. روایت: در صورتی است که قرائت را به راویِ یکی از قراء نسبت دهند، مانند روایتِ قالون از نافع.

۳. طریق: یعنی موردی که قرائت از راوی ـ که او از راویِ قاری نقل می‌کند ـ روایت کند، مانند طریق ابی‌نشیط از قالون، و او از نافع.

٤. وجه: عبارت از قرائتی است که به انتخاب و اختیار قاری منسوب باشد[3].

هریك از این انواع چهارگانه باید برخوردار از تعدّد و تکثر باشد تا اسناد آن به حدّ «تواتر» و یا دست‌کم به «استفاضه» برسد.

انحصارِ طُرُقِ قراءِ عشره در چنین عدد و شمار را باید به عنوان نوعی انتخاب قراء ـ در طولِ تاریخِ قرائت ـ دانست؛ زیرا منحصر ساختنِ طرقِ قرائت باتوجه به اختلافِ زمانها و منطقه دشوار، و عملاً ناممکن است.

۱. *تاویل مشکل القرآن*، ص ٤۲. ۲. *الموسوعة القرآنیة* ۱/۸۰. ۳. *إتحاف فضلاء البشر*، ص ۱۷، ۱۸.

Marfat.com

پاسخ مکی بن ابیطالب دربارهٔ عامل کثرتِ اختلافِ قُرّاء:

مکی بن ابیطالب در مقام استدلال بر مطلب مذکور، این سؤال را مطرح می‌سازد که: «اگر کسی بپرسد علّتی که زمینهٔ اختلاف را از ناحیهٔ قراء پدید آورد چیست، و چرا هریك از آنها دارای قرائت متفرد و ویژه‌ای هستند؟» در پاسخ باید گفت: هریك از ائمهٔ قرائت بر گروهی از اساتید ـ برحسب قراآت مختلفی ـ *قرآن* را قرائت کردند، همان قراآتی را که بر آنها خوانده و بازگو نموده‌اند؛ لذا طی مدتی مردم را به همان قراآت اِقراء می‌کردند. می‌بینیم نافع می‌گفت: «من *قرآن* را بر هفتاد تن از تابعین قرائت کردم، آن قرائتی که اگر دو نفر از آنها دربارهٔ آن نظر موافق را اظهار می‌کردند آنرا پذیرفته و معتبر برمی‌شمردم؛ ولی اگر فقط یك نفر بر طبق آن قرائت می‌نمود رهایش می‌کردم»[1].

این کثرت اختلاف را دکتر عبدالصبور شاهین موردتوجه قرار داده و به این نتایج رسیده که:

۱. این کثرت، مربوط به قراآت شاذه است.

۲. کثرتِ اختلاف در یك محدودهٔ مشخصی از اَحْرُف و وجوه، محدود می‌باشد.

۳. همهٔ این وجوهِ مختلف، روایت شده، و نتیجهٔ اجتهاد نیست[2].

آنچه که زمخشری و ابن‌قتیبه در این زمینه یاد کرده‌اند رأی ویژهٔ آنها از این حد ـ که آنها قواعد نحوی را بر قرائت ترجیح می‌دهند ـ فراتر نمی‌رود؛ در حالیکه این مسأله محلّ اختلاف و نزاع علماء است:

الف. اکثر نحویینِ بصره و شمارِ اندکی از پیروانِ آنها از قبیل زمخشری و ابن‌قتیبه بر این عقیده بوده‌اند که پاره‌ای از قراآت ـ بخاطر عدم انطباق آنها با قواعد نحوی ـ مردود است؛ قواعدی که خود آنها در خارج از محدودهٔ قراآت و امثال آن ـ یعنی لهجه‌ها و اسلوب‌های عربی ـ وضع کرده‌اند.

ب. نحویینِ متأخر، آراءِ نُحاتِ بصره و پیروانِ آنها را مردود می‌دانند؛ لذا اینان پاره‌ای از قراآتی را که نُحاتِ بصره و پیروانشان رد کرده‌اند معتبر می‌شمارند، و قواعد نحوی را در مسألهٔ قراآت به یکسو نهاده‌اند[3].

باید افزود که ابیاری رأی خود را بر مبنای اختلافِ قرائتِ خطِ مصاحف نهاده است، یعنی همان شبهه‌ای را مطرح می‌سازد که گولدزیهر آنرا مطرح می‌کرد. و ما در مبحثِ مربوط به «اختلاف قراآت و علل و موجبات آن» این شبهه را بازگو کرده و به نقد و رد آن می‌پردازیم.

* اما راجع به عقیدهٔ جمهور علماء ـ اگرچه ما ناگزیریم در زمان حاضر آنرا پذیرا شویم؛ چون انگیزه‌ای که باعث وضع شرایطی برای صحت قراآت گردید همواره تا کنون اعتبار خود را حفظ کرده است ـ و یقیناً قراآتی را که نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) بدانها قرائت فرمودند، و یا مردم در برابر آنحضرت بدانگونه قرائت می‌کردند و واجد دو شرط اخیر ـ یعنی موافقت با قواعد عربی و مطابقت با رسم‌الخط مصحف ـ نبود نمی‌توانیم آنها را غیر *قرآنی* تلقی کنیم؛ چون رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) در مقامِ قرائتِ *قرآن* کریم قرائتی را که غیر *قرآنی* باشد بر زبان نمی‌آورد.

* ابن دقیق العید نیز در اثباتِ صحتِ نظریهٔ خود چنین استدلال می‌کند: «قراآت شاذه از طریقِ نقلِ آحاد از رسول اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) روایت شده است؛ چون بدیهی است که آن‌حضرت برحسب پاره‌ای از قراآتِ شاذه، *قرآن* کریم را قرائت کرده است؛ اگرچه این بخش از قراآت مشخص و معین نمی‌باشند».

وی به دنبال این مقدمه چنین نتیجه می‌گیرد: اینگونه قراآتِ شاذه که مشخص نیست برخوردار از تواتر است؛ بنابراین چرا آنها را «شاذه» می‌نامند. قراآت شاذه امکان ندارد که متواتر باشد![4].

۱. *الابانة*، ص ٤٥. ۲. *القراءات القرآنية*، ص ۲۱۹. ۳. بنگرید به کتاب ما: *قراءة ابن كثير و اثرها فى الدراسات النحوية*.
٤. *النشر* ۱۵/۱.

Marfat.com

باید به ابن دقیق العید یادآور شد که نقل آحاد ـ مادامی که همراه با قرائتِ مفیدِ قطع نباشد ـ یقین‌آور و قطعی نیست. پس از طریقِ نقلِ آحاد، *قرآنیتِ* قراآتی که از این طریق روایت شده است قابل اثبات نمی‌باشد.

و چنانچه قراآتی با قرائنی همراه باشد و یا از طریقی روایت شود که موجب قطع و یقین به صدورِ آنها از نبی اکرم (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) و معصومین (علیهم‌السلام) گردد، آن قراآت را می‌توان *قرآن* برشمرد؛ ولی باید گفت: نباید *قرآن* را بر طبق قراآت شاذّه قرائت کرد؛ به همان دلیل که از رهگذر آن، چنین قراآتی مرفوض و مردود می‌باشد، تا نصِ *قرآن* کریم صیانت گردد و غیر *قرآن* به *قرآن* راه نیابد.

علاوه بر این، مصداق چنین قراآتی عبارت از آنگونه قراآتی است که به‌ندرت استعمال می‌شوند؛ چون انگیزه برای نقلِ قرائتِ *قرآن* کریم از رهگذر روایات متواتر، موجود است.

سخن زیر راه و روشِ درستی را برای اختیارِ قراآتِ صحیح در پیش روی ما قرار می‌دهد:

زرکشی در کتاب *البرهان* گفته است: امام ابومحمد اسماعیل بن ابراهیم هروی در کتاب *الکافی* گفته است که اگر کسی بگوید به چه دلیل قرائتِ ابوجعفر مدنی و یعقوب حضرمی را طی قراآتِ قراءِ سبعه وارد ساختید، در حالیکه ایندو از زمرهٔ قراءِ سبعه ـ که قرائتِ آنها مورد اتفاق علماء می‌باشد ـ به‌شمار نمی‌آیند؟ پاسخ می‌دهیم که ما بدانجهت از قرائتِ ایندو ـ به‌سان قراآت قراءِ سبعه ـ پیروی کرده‌ایم، چون دیدیم قراآتِ ایندو واجدِ همان شرایطی هستند که قراآت قراءِ بعدی واجدِ آنها است؛ از این لحاظ که برخوردار از علم و وثاقت و اتصال اسناد هستند.

آنگاه یادآور می‌شویم که تمسك به قراءِ سبعه (ولاغیر) مطلبی نیست که بتوان در زمینهٔ آن اثر و خبر و سنتی را جستجو کرد؛ بلکه سنت بر این است که باید قرائتی را معتبر برشمرد که روایتِ مربوطِ به آن از نظر نقل و قرائت و لفظ و تعبیر برخوردار از اتصال باشد، و بر هیچیك از روات و ناقلانِ آن قرائت نتوان خدشه‌ای از لحاظ وثاقت و علم وارد ساخت.

به‌خاطر همین ملاك، قراءِ سبعه را بر دیگران مقدم داشته و بدینسان ابوجعفر مدنی و یعقوب حضرمی را بر سایرین ترجیح می‌دهیم.

Marfat.com

فصل سوم

مصادر قرآت

در بحثهای گذشته برای ما معلوم گشت «قرائت» عبارت از «سنت» است، سنتی که اصحابِ رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) از آنحضرت و یا اصحاب ائمه (علیهم‌السلام) از آنها، و تابعین از اصحاب، آنها را روایت کرده، و آنگاه متأخران ـ نسل به نسل ـ آنرا به یکدیگر منتقل ساختند.

قرائت از لحاظ شأن و موقعیت، همانندِ حدیث، دارای قواعد و ضوابطی است.

منظور این است: آن ماخذ و منبعی که مادهٔ نخستینِ قرآتِ قرآنی از آن اشباع می‌گردد همین روایات بازگوکنندهٔ قرآنی است که از زبان رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و ائمه (علیهم‌السلام) شنیده شده و بازگو می‌شوند؛ و یا عبارت از روایات گویای قرآتی است که در حضور رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و ائمه (علیهم‌السلام) انجام گرفته و آنحضرات آنها را تایید فرموده‌اند.

اینگونه روایتهای قرائی را می‌توان در مواردی که از این پس یاد می‌کنیم به دست آورد:

۱. اختلاف میان صحابه در زمان رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم):

بخاری می‌گوید: حدیث کرد ما را سعید بن عفیر، و او گفت: حدیث کرد ما را لیث، و او گفت: ... عمر بن خطاب می‌گفت:

«شنیدم هشام بن حکیم سورهٔ فرقان را در حیات پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) [در نماز] می‌خواند و آنهم به قرآت و وجوهی که رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) مرا چنین اِقراء نکرده بود. [من به علت ناراحتی] نزدیك بود که در حال نماز بدو یورش برده و با او درگیر شوم. اما صبر کردم تا وی سلامِ نماز را گفت. من ردای او را کشیدم و به وی گفتم: چه کسی قرائت این سوره را اینگونه به تو تعلیم داد؟ گفت: مرا رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) این چنین اِقراء فرمود. گفتم: دروغ می‌گوئی؛ زیرا آنحضرت به وجوهی دیگر این سوره را به من آموخت. من هشام رابه‌سوی رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) باخودم بردم. به‌آنحضرت عرض کردم: این‌مرد سورهٔ فرقان را به وجوهی قرائت می‌کرد که شما مرا این چنین اقراء نفرمودید. رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود: ای هشام! سوره فرقان را قرائت کن. هشام این سوره را با همان قرائتی که در حال نماز از او شنیدم بر آنحضرت قرائت کرد. فرمود: «كَذٰلِكَ أُنزِلَتْ: این سوره بدینسان نازل شده است». آنگاه فرمود: عمر! تو این سوره را قرائت کن. عمر می‌گویدمن این سوره را به همان صورتی که نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) مرا اقراء فرمود قرائت کردم [و علیرغم انکه قرائت ما با یکدیگر متفاوت بود] فرمود: كَذٰلِكَ أُنزِلَتْ» [آنگاه فرمود]:

Marfat.com

«إنَّ القُرآنَ أُنزِلَ عَلیٰ سَبْعَةِ احْرُفٍ فَاقْرَؤُا مٰا تَیَسَّرَ مِنْهُ»[1].

۲. اختلافاتی که در زمان عثمان پدید آمد:
یعنی همان جریاناتی که ضمنِ مبحثِ مربوطِ به «پیدایش قرآات و تطور آنها» بازگو ساختیم.

سخنان دانشمندان در زمینهٔ ماخذ قرآات = سنّت و حدیث یا یگانه ماخذِ قرآات:

باری، ما به این نتیجه می‌رسیم که روایت از رسول خدا (صلّی‌الله علیه وآله وسلم) [و معصومین (علیهم السلام)] ماخذِ منحصرِ به فرد و منبعِ اصیلِ قرائت از دیدگاه علماء اسلامی است.

* طی حدیث ابن الْجَزَرَی از عمر بن خطاب، و زید بن ثابت (از جمع صحابه) و ابن منکدر، و عروةبن زبیر، و عمربن عبدالعزیز، و عامر شعبی (از جمع تابعین) آمده است که اینان می‌گفتند:

«قرائت، سنتی است که بعدی از قبلی دریافت می‌کند، پس *قرآن کریم* را همانگونه که آنرا فراگرفتید قرائت کنید»[2].

* اسماعیل بن ابراهیم هروی می‌گفت:

«سنت این است: قرائت در صورتی معتبر می‌باشد که روایتِ مربوطِ به آن نقلاً و قراءةً و لفظاً متصل باشد، و دربارهٔ هیچیك از رُوٰات و ناقلانِ آن قرائت، خدشه‌ای از سوی علماء دیده نشود»[3].

* ابوعمرو عثمان بن صلاح می‌گفت:

«باید قرائتی که بدان عمل می‌شود، نقلِ آن، از رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) به‌عنوان قرآن، متواتر، و یا مستفیض باشد»[4].

* ابن الجزری می‌گوید:

«باید قاری ـ از اِقراءِ به قرائتی که طبق رأی او درست و نیکو به‌نظرْ می‌رسد، و در زمینهٔ آن نقل و روایتی وجود ندارد ـ برحذر باشد؛ و نیز باید از اِقرائی که از نظرِ قواعدِ عربی و لغوی درست می‌نماید، ولی فاقدِ روایت است خودداری کند»[5].

* ابوعمرو عثمان بن سعید دانی می‌گوید:

«ائمه و استادانِ قرائت در مورد هیچیك از انواع قرآاتِ قرآن به آنچه که از لحاظ لغت، رایج‌تر، و منطبق‌تر با قواعد عربی است وقعی نمی‌نهند؛ بلکه بر آن قرآاتی تکیه می‌کنند که از ثبوتی فزونتر و صحتی بیشتر در نقل برخوردار باشد. وقتی روایت و نقل در رابطه با قرائت ثابت شود نه قیاس و معیارهای قواعدِ زبان عربی می‌تواند آنرا مردود سازد، و نه رواجِ لغت می‌تواند اعتبار آنرا متزلزل کند؛ زیرا قرائت، سنتی است که باید از آن پیروی نمود[6].

* گولدزیهر می‌گوید:

«صحت هیچ قرائتی مورد تأیید قرار نمی‌گیرد، و هیچ قرائتی در دائرهٔ تعبیرِ قرآنی راه نمی‌یابد ـ تعبیری که دارای اعجاز است و مردم را به‌مقابله و معارضهٔ با خود دعوت می‌کند ـ مگر آنکه بتوان آنرا به ادلهٔ روائیِ موثق و مطمئن مستند ساخت»[7].

* نوری صفاقسی می‌گوید:

«قرائت، سنتی شایستهٔ پیروی، و روایتِ محض است؛ لذا اثبات و تواتر آن ضروری و لازم است. و برای

۱. *فضائل القرآن*، ابن‌کثیر، ص ۳۶. ۲. *النشر* ۱۷/۱. ۳. *البرهان فی علوم القرآن* ۳۳۰/۱. ٤. *النشر* ۳۸/۱.
۵. *منجد المقرئین*، ص ۳. ٦. *مناهل العرفان* ٤۱۵/۱، به نقل از «جامع البیان». ۷. *مذاهب التفسیر الإسلامی*، ص ۵۵.

Marfat.com

اثبات و تواتر آن جز از رهگذر این فن ـ یعنی علم به اسانید ـ راه دیگری وجود ندارد»[1].

ابن‌مجاهد در این‌باره دو حدیث را یاد کرده است[2]:

۱. «از ابن مسعود روایت شده است که می‌گفت: در امر قرائت، تابع و پیرو باشید، و از پیش خود بدعت نگذارید؛ چرا که تحقیقاً نیاز شما در این امر برآورده و تأمین شده است».

۲. «از امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) روایت شده است که فرمود: رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) به‌شما دستور می‌دهد *قرآن* را همانگونه که به شما آموختند قرائت کنید».

به خاطر اینگونه روایات است که علماء، قرائت *قرآن* را ـ بر طبق قیاسِ مطلق ـ نهی کرده‌اند. قیاس مطلق این است که نتوان برای قرائت، اصل و ماخذی روائی یافت تا بتوان قرائت را به آن ارجاع داد، و یا بر پایه و استوانه‌ای استوار مبتنی نباشد که بتوان بدان اتکاء و اطمینان کرد»[3].

و نیز به همین جهت است که بسیاری از ائمه و اساتیدِ قرائت ـ از قبیل نافع و ابی‌عمرو ـ می‌گفتند:

«اگر من به حکمِ روایت و نقل، موظف نمی‌بودم که صرفاً مطابق نقل و روایت، *قرآن* را قرائت کنم، *قرآن* را چنین و چنان قرائت می‌کردم»[4].

باید در میان متقدمین، «ابن مقسم بغدادی» را در این باره از افراد استثنائی برشمرد؛ چرا که او معتقد بود می‌توان قرآن را به همان صورتی که با رسم‌الخط مصحف عثمانی سازگار است قرائت کرد، اگرچه چنین قرائتی روایت نشده باشد[5].

در میان معاصرین، آیةالله خوئی معتقد است قرائات ـ به‌احتمال قوی ـ محصولِ اجتهاد و آراء خود قراء می‌باشد. و نیز ابراهیم ابیاری صریحاً قرائات را به‌عنوان «اجتهادِ قراء» قلمداد کرده است.

سیوطی می‌گوید: «گروهی از متکلمین برآنند که اجتهاد در اثبات قرائت و یا وجوه و یا حروف خاصی جائز می‌باشد، مشروط به آنکه این وجوه در عربیت درست باشند؛ اگرچه ثابت نشود که نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) بدان قرائت کرده است. اما اهل حق و آنانکه سخن به درستی بر زبان می‌آورند این نظریه را نمی‌پذیرند؛ بلکه قائلین آن‌را تخطئه کرده‌اند»[6].

نظریهٔ اجتهادی بودنِ قرائت را باید مخالفِ نظریهٔ تمام مسلمینی دانست که علماً و عملاً با آن مخالف هستند.

آیا می‌توان در مسالهٔ قرائت به قیاس تکیه کرد؟

پاره‌ای از علماء، «قیاسِ مقبول» را به عنوان یکی از مصادر قرائت برشمردند.

قیاس مقبول بدین معنی است: قرائتی را که از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) روایت نشده ـ از نظر جوازِ قرائت ـ بر قرائتی که از آنحضرت روایت شده است حمل و قیاس کنیم. و این قیاس به‌خاطر وجود علتِ مشترکِ میان ایندو قرائت است که می‌توان همین علت را مجوز آن دانست.

برای اینکه کاملاً از این مطلب آگاه شویم عبارتی از مقدمهٔ کتاب *المبانی* را به‌عنوان مثال و نمونهٔ قیاس مقبول یاد می‌کنیم.

نویسندهٔ این کتاب [که ناشناخته مانده است] می‌گوید:

«وجه دوم از وجوهِ قرائات این است که *قرآن کریم* بر طبق لغتی نازل شده است، آنگاه بعضی از قراء خود را از قیدِ لغتِ خاص رها ساخته و به لغت دیگری از لغاتِ عرب روی می‌آورند که میان این دو لغت از لحاظ معنی تفاوت

۱. *غیث النفع*، ص ۲۱. ۲. *السبعة*، ص ٤٦، ٤٧. ۳. *النشر* ۱۷/۱. ٤. *النشر* ۱۷/۱. ٥. *غیث النفع*، ص ۲۱۸.
٦. *الاتقان* ۷۸/۱، به نقل از *الانتصار* قاضی ابی‌بکر باقلانی.

Marfat.com

وجود ندارد. علماء از چنین قُرّائی خرده نگرفتند؛ چرا که خواستند در قرائت توسعه‌ای به‌وجود آورند.

چنین قرائتی، نقل و دست به دست شد، و بعضی از قراء به همان صورت *قرآن* را قرائت کردند. گویند: انس بن مالك آیهٔ دومِ سورهٔ «انشراح» را بدینگونه می‌خواند: «و حَلَلْنا عَنْكَ وِزْرَكَ». [به جای «وَضَعْنا» کلمهٔ «حَلَلْنا» را قرار داد که تغییری در معنی ایجاد نمی‌کرد]. کسی هم انکار نمی‌کند که این نوع قرائت در پیش روی رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) انجام گرفت، و آنحضرت نیز در مقامِ ردّ و انکارِ آن برنیامد»[1].

البته این مسأله از مسائل مورد اختلاف و نزاعِ میان اهل سنت می‌باشد [2].

عقیدهٔ جمهور راجع به «قیاسِ مقبول» در قرآآت:

جمهور برآنند که «قیاسِ مقبول» در قرآآت جائز نیست؛ زیرا صحتِ روایت در هر نوعی از انواع قرائت، شرط است؛ چرا که قیاس یك «حجتِ ظنی» است که نمی‌توان به آن ـ به‌عنوان اصل و ماخذ ـ تکیه کرد، مگر آنکه دلیل خاصی از کتاب، یعنی *قرآن* و یا سنت و یا عقل، اتکاءِ به آنرا تأیید کند. در کتاب و سنت دلیلی دیده نمی‌شود که بتوان براساس آن به «قیاسِ مقبول» ـ که یك حجت ظنی است ـ در رابطه با قرآآت تکیه نمود. اما عقل، باید گفت: که خود مانع از قیاس در قرآآت است؛ زیرا قرآنیت *قرآن* کریم جز با دلیلی که به یقین منتهی گردد قابل اثبات نیست.

نظریهٔ دکتر طه حسین دربارهٔ مصادرِ قرآآت:

وی معتقد است: ماخذ قرآآت، عبارت از لهجه‌های مختلف عربی است. او در این باره می‌نویسد:

«در اینجا سزا است تأمل کنیم؛ چرا که گروهی از رجال دین به این نتیجه رسیدند: قرآآتِ هفتگانه را به‌حکم تواتر، جبرائیل (علیه‌السلام) بر قلب پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) نازل کرد؛ و لذا منکرِ اینگونه قرآآت را باید ـ بی‌هیچگونه تردیدی ـ کافر برشمرد!.

رجالِ دین در مقام استدلال بر این سخن، دلیلی جز آن روایتی که در صحیح بخاری آمده است در اختیار ندارند که رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ».

اما حقِ سخن این است که این قرآآتِ هفتگانه را ـ چه در مجموع و چه در مورد بعضی از آنها ـ نباید در زمرهٔ وحی تلقی کرد، و نمی‌توان منکرِ این قرآآت را کافر و یا فاسق و یا از نظر دینی مخدوش برشمرد؛ بلکه مصادر قرآآتِ سبع عبارت از اختلاف لهجه‌های عربی است»[3].

رد نظریهٔ طه حسین:

طه حسین از کجا به این نتیجه رسیده که علماء برای اثباتِ تواترِ قرآآتِ سبع به حدیثِ «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ» استدلال کرده‌اند؟

ارتباط و پیوندِ این حدیث با مسأله قرآآت فقط در این جهت محدود است که پاره‌ای از علماء ـ اشتباهاً ـ بر آن شدند «أَحْرُفِ سَبعه» را که در حدیث مذکور آمده به قرآآت سبع تفسیر کنند تا ثابت شود این قرآآت برخوردار از قرآنیت است. علماء نخواسته‌اند از رهگذر روایت مذکور، مطلبی فراتر از این را استنتاج نمایند.

ابوشامهٔ مَقْدِسی به همین مطلب اشاره کرده و در مقام نقدِ کوششِ علما؛ در تطبیق «سَبْعَةِ أَحْرُف» با قرآآت سبع برآمده، و کوشش آنها را مردود اعلام کرده است.

۱. *مقدمتان*، ص ۱۷۰. ۲. *النشر* ۱۷/۱. ۳. *فی الأدب الجاهلی*، ص ۹۵، ۹۶.

Marfat.com

ابوشامه در این باره گفته است:

«جماعتی که از بینشِ کافی در اصول و مبانیِ این علم بهره‌ای ندارند چنین پنداشته‌اند که قراآتِ این قراءِ هفتگانه عبارت از همان قراآتی است که رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) از آنها طی گفتارش، یعنی «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلیٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ» به «سَبْعَةِ اَحْرُف» تعبیر کرده است. نتیجهٔ چنین برداشتی آن است که قرائتِ هریك از قراءِ سبعه عبارت از حرفی از این «اَحْرُفِ سبعه» می‌باشد. این جماعتِ فاقدِ بینشِ علمی دچار اشتباه هستند، و حتی آن کسی که چنین چیزی را به ابن مجاهد نسبت داده است گرفتار اشتباه می‌باشد»[1].

باید بر این شواهد و ادله افزود که یك نگاه گذرا و کوتاه بر «مفرداتِ قراآت»، آشکارا برای ما ثابت می‌کند که تمام آنها از لهجه‌ها مایه نمی‌گیرد. قراآتِ واژه‌های زیر می‌تواندِ لهجه بودن قراآت را نفی کند:

«یَخْدَعُون - یُخادِعُون»، «یکذبون - یکذّبون»، «فَأَزَلَّهُمَا - فَأَزَالَهُمَا»، «لاٰیُقْبَلُ - لاٰتُقْبَلُ»، «وٰاعَدْنٰا - وَعَدْنٰا»، «نَغْفِر - یَغْفِر - تَغْفِر»، «عَمّا تَغْلَمونَ - عَمّا یَعْمَلُونَ»، «خَطیئَته - خَطیئاته»، «لاٰتَعْبُدُون - لاٰیَعْبُدُون»، «حَسَناً - حُسْناً»[2].

ما از طه حسین می‌پرسیم کدامیك از این واژه‌ها به‌عنوان لهجه محسوب می‌شود؟ و بدینسان باید گفت بسیاری از کلماتِ دیگرِ *قرآن* کریم - که دارای قراآتِ مختلف می‌باشد - از اختلاف لهجه ریشه نمی‌گیرد.

البته می‌پذیریم که اختلاف لهجه‌ها در امثال آن چیزهائی که ابن قتیبه یاد کرده است در اختلاف قراآت مؤثر است، مانند: اِماله، ادغام و امثال آنها، و نیز در پاره‌ای از کلمات از قبیل «مِنْساٰة» با الف، و کلمهٔ «الرُّجز» به ضم راء، و کلمهٔ «حاشَ» به حذف الفِ دوم، و کلمه «ورق» به سکون و کسر راء.

اینگونه قراآت را رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) - به‌منظورِ تسهیلِ در قراآت و توسعه بر امت - امضاء فرمود. بنابراین ماخذِ این قراآت به تقریر و تأیید آنحضرت بازمی‌گردد.

۱. *المرشد الوجیز*، ص ۱٤٦. ۲. همهٔ این کلمات در سورهٔ بقره آمده است.

Marfat.com

فصل چهارم

اختلاف قرآآت و بررسی علل و اسباب آن

وجوه اختلافِ قرآآت:

دانشمندانی امثال ابن‌قتیبه و فخرالدین رازی، و ابن‌الجزری و دیگران در مقام استقراءِ قرآآت ـ علیرغم اختلافِ انواع آنها ـ برآمدند، و سعی کردند وجوه اختلاف را نیز مشخص سازند.

مساعی آنها در این زمینه به این نتیجه بارور گشت که وجـوه و یا انواع اختلاف قـرآآت به مواردی که در زیر یاد می‌کنیم محدود می‌باشد:

۱. اختلاف در حرکاتِ کلمه، بدون اینکه در معنی و شکلِ آن تغییری ایجاد کند، مانند:

«... و یَضیقُ صَدْری...» (شعراء: ۱۳)

که هم به رفع قاف: «وَیَضیقُ»، و هم با نصب آن «وَیَضیقَ» قرائت شده است.

«قالَ یٰاقَوْمِ هٰؤُلاٰءِ بَنٰاتی هُنَّ اَطْهَرُ لَکُمْ...» (هود: ۷۸)

در این آیه، راءِ «اَطْهَرُ» هم به رفع و هم به نصب قرائت شده است.

۲. اختلاف در حرکات که تغییری در معنی ایجاد کند؛ شکلِ کلمه محفوظ بماند، مانند «کفلها» در آیهٔ:

«... وَکَفَّلَهٰا زَکَرِیّٰا...» (آل عمران: ۳۷)

کلمهٔ «کفلها» هم به تخفیف فاء: «کَفَلَهٰا» و رفعِ (محلّی) زکریا به عنوان فاعل، و نیز به تشدید فاء: «کَفَّلَهٰـا» و نصبِ (محلّی) زکریا به عنوان مفعولِ دوم قرائت شده است.

۳. اختلاف در حروفِ کلمه که در معنی تغییر ایجاد کند؛ لکن شکـلِ کلمه محفـوظ بماند، مانند «ننشـزها» در آیهٔ:

«... وَانْظُرْ اِلَی الْعِظٰامِ کَیْفَ نُنْشِزُهٰا...» (بقره: ۲۵۹)

کلمهٔ «ننشزها» هم بازایْ: «نُنْشِزُها»، و هم با راءُ: «نُنْشِرُهٰا» قرائت شده است.

٤. اختلاف در حروف که در شکل کلمه تغییری به‌وجود می‌آورد؛ لکن معنای کلمه محفوظ بماند، مانند «العِهْنِ المَنْفُوشِ» در آیهٔ:

«وَ تَکُونُ الْجِبٰالُ کَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» (قارعه: ٥)

این آیه به‌صورت «کَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ» نیز قرائت شده است.

«... وَزٰادَکُمْ فِی الْخَلْقِ بَصْطَةً...» (اعراف: ٦٩)

که کلمه بصطة هم با سین: «بسطة»، و هم با صاد: «بصطة» قرائت شده است.

Marfat.com

۵. اختلاف در حروف که موجب تغییر در معنی و شکل می‌گردد، مانند کلمهٔ «طلع» در آیهٔ:
«وَطَلحٍ مَنْضُود» (واقعه: ۲۹)
کلمهٔ «طلح» هم به حاء: «وَطَلْح»، و نیز به عین: «وطلع» قرائت شده است.
* ٦. اختلاف در تقدیم و تأخیر، مانند:
«وَ جٰاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ...» (ق: ۱۹)
که به صورت «و جٰاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ»، یعنی به‌صورت تقدیمِ «الحق» بر «الْمَوْت» قرائت شده است.
و نیز مانند:
«فَأَذٰاقَهَا اللهُ لِبٰاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ...» (نحل: ۱۱۲)
که به صورت «فَأَذٰاقَهَا اللهُ لِبٰاسَ الْخَوْفِ وَالْجُوع»، یعنی به تقدیم «الخوف» بر «الجوع» قرائت شده است.
* ۷. اختلاف در زیاده و نقصان، مانند:
«... وَمٰا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ...» (پس: ۳۵)
که به‌صورت «وَمٰا عَمِلَتْه أَيْدِيهِمْ» نیز قرائت شده است.
و نیز مانند:
«إِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (لقمان: ٢٦)
که به‌صورت «إِنَّ اللهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» نیز قرائت شده است [۱].

ابن الجزری اختلافِ در اصولِ قرائی را به وجه اول (یعنی به مورد اختلاف در حرکاتی که تغییری در شکل و صورت و معنای کلمه ایجاد نمی‌نماید) می‌پیوندد و می‌گوید:

«و امّا اختلافهائی امثال اظهار و ادغام، و رَوْم و اشمام، و تفخیم و ترفیق، و مدّ و قصر، و إماله و فتح، و تحقیق و تسهیل، و ابدال و نقل ـ که از آنها به «اصول» تعبیر می‌شود ـ از آنگونه اختلافهایی نیست که لفظ و معنی از رهگذر آنها مختلف و متنوع گردد؛ زیرا این صفاتِ گوناگون، یعنی اظهار و ادغام و امثال آنها ـ از دیدگاه او ـ لفظ و کلمه را از اینکه یك لفظ و کلمه است خارج نمی‌سازد؛ و بر فرض هم اگر بگوئیم: اختلاف اینگونه صفات در کلمه و لفظ، باعث می‌شود که ما نتوانیم بگوئیم یك لفظ و یك کلمه است باید چنین اختلافی را از نوع اختلافِ مورد اول بدانیم، یعنی در زمرهٔ اختلاف در حرکات محسوب گردد که به هیچوجه اختلافی در معنی و شکلِ کلمه ایجاد نمی‌کند» [۲].

ابن قتیبه به دنبالِ این مواردِ هفتگانه می‌گوید:

«همهٔ این وجوه را باید کلام خداوند متعال برشمرد که آنرا «روح‌الامین» یعنی جبرائیل (علیه‌السلام) بر رسولش (صلی‌الله علیه وآله وسلم) نازل کرده است؛ به این دلیل که آنحضرت در هر ماهی از ماه رمضان آنچه که از قرآن نزد او فراهم می‌آمد با جبرائیل (علیه‌السلام) معارضه و مقابله می‌کرد، و خداوند بر طبق مشیتِ به حقّ خود بر آن می‌افزود و یا چیزی را نسخ می‌کرد؟! و هرطور که می‌خواست در رابطه با *قرآن کریم* دستوراتی در جهتِ توسعه و تسهیلِ بر بندگانش اعلام می‌فرمود، و از جملهٔ آنها این بود که دستور داد هر گروهی مطابق لغت و لهجه و عادتِ خود از لحاظ تلفظ، *قرآن کریم* را قرائت کنند» [۳].

۱. رك: *تاویل مشکل القرآن*، ص ۲۸، ۲۹. *فضائل القرآن*: ابن‌کثیر، ص ۳۸ (ابن‌کثیر، در این کتاب آنچه را که باقلانی یاد کرده، آورده است). *النشر* ۲٦/۱، ۲۷ (که در آن وجوه اختلاف را آورده و وجوهی که ابن‌قتیبه و امام فخر رازی آورده‌اند بازگو نموده است). *القراءات و اللهجات*، ۱۳-۲۰ (که همهٔ وجوه را یاد کرده و میان آنها مقایسه نموده است).
۲. *النشر* ۲٦/۱، ۲۷. ۳. *تاویل مشکل القرآن*، ص ۳۰.

Marfat.com

اسباب و موجبات اختلاف قرآت

راجع به اسباب و موجباتِ اختلافِ قرآت، نظریات مختلفی از سوی علماء اظهار شده است که ما آنها را بیان می‌کنیم:

۱. اختلاف قرائت نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم):

روایاتی به ما رسیده است که نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) هنگام تعلیم *قرآن* کریم مقید به یك نوع قرائت نبوده است.

* ابوعبید قاسم بن سلام روایت گفته است: حدیث کرد ما را یزید و یحیی بن سعید، و ایندو از حُمَیْد طویل، از انس مالك، از أُبَی بن کعب، که ابی‌بن کعب می‌گفت: از آن زمان که اسلام آوردم چیزی قلبم را تحت‌تاثیر نگرفت مگر آن هنگامی که آیه‌ای را قرائت می‌کردم و همان آیه را فردی دیگر متفاوتِ از قرائتِ من می‌خواند. به او گفتم: رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله وسلم) این آیه را به‌همین صورتی که قرائت می‌کنم اِقراء فرمود؟ او در پاسخ گفت: آنحضرت مرا نیز به‌همین‌صورتی که خوانده‌ام اقراء کرد. باهم نزد رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله وسلم) رفتیم. من عرض کردم: یا رسول‌الله! آیا نه این است که به من دستور دادی فلان آیه را بدینگونه قرائت کنم؟! فرمود: آری. آن شخص هم به عرض رساند: مگر نه این است که شما به من امر فرمودی که فلان آیه را بدینگونه قرائت نمایم؟! فرمود: آری.

آنگاه فرمود: جبرائیل و میکائیل (علیهماالسلام) نزد من آمدند، جبرائیل در طرف راست، و میکائیل در طرف چپِ من نشستند. جبرائیل گفت: *قرآن* را بر یك حرف قرائت کن؛ میکائیل گفت: از خدا بخواه که بر یك حرف بیفزاید تا آنجا که یك حرف به‌تدریج به هفت حرف بالغ گردید، و هریك از این حروف سبعه کافی و شافی است»[1].

* و از آن جمله نیز روایتی است که حاکم از طریق عاصم جحدری از ابی‌بکر در کتاب خود آورده است که نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) می‌خواند:

«مُتَّكِئِينَ عَلىٰ رَفٰارِفَ خُضْرٍ وَعَبٰاقَرِيَّ حِسٰانٍ»

[همین آیه را در *قرآن* موجود چنین می‌بینیم:

«مُتَّكِئِينَ عَلىٰ رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِيٍّ حِسٰانٍ»] (الرحمن: ۷۶)

* و نیز حاکم از حدیث ابی‌هریره در کتاب خود آورده است که آنحضرت می‌خواند:

«فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ مٰا أُخْفِيَ مِنْ قُرّٰاتِ اَعْيُن...»[2].

که در *قرآن* موجود ـ طبق قرائت مشهور آمده است:

«فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ مٰا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ...» (سجده: ۲۸)

* و نیز روایت شده است که آنحضرت در سورهٔ فاتحه، هم «مٰالِكِ يَوْمِ الدّينِ»، و هم «مَلِكِ يَوْمِ الدّينِ» قرائت می‌کرد[3].

۱. *فضائل القرآن*: ابن‌کثیر، ص ۲۸.

۲. *الاتقان* ۷۷/۱. و نیز بنگرید به: *مجمع‌البیان* ۳۳۰/۸ که در آن آمده است: حمزه و یعقوب، «أُخْفی» را به سکون یاء، و دیگران به فتح یاء قرائت کرده‌اند؛ و آن طبقِ شواذّ قرآت از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و ابی هریره، و ابودرداء، و ابن مسعود روایت شده است که «قرات اعین» قرائت کرده‌اند.

۳. *ابراز المعانی*، ص ۵۵.

Marfat.com

۲. تنوع و اختلافِ تقریر و تایید نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) در برابر قرائت مسلمین:

ابن قتیبه می‌گفت:

« از جمله اموری که خداوند متعال به‌منظور تسهیل و توسعه بر امّتِ اسلامی مقرر نمود این بود که رسولش را مأمور کرد به مردم اعلام کند هر گروهی می‌توانند *قرآن کریم* را مطابق لهجه و لغت و متناسبِ با عادتشان قرائت کنند:

هذلی، «حَتّیٰ حین» را ـ که در آیهٔ ۳۵ سورهٔ یوسف آمده است ـ «عَتّیٰ حین» قرائت می‌کرد؛ چرا که این قوم، «حتی» را «عتی» تلفظ می‌نمودند.

اسدی، کلمات زیر را به کسر تاء قرائت می‌کردند:

«تِعلَمُون، ۳۳ بقره». «تِعْلَمُ ۱۰۶ بقره». «تِسْوَدُّ وُجُوهٌ، ۱۰۶ سورهٔ آل عمران». و همچنین این قبیله در آیهٔ ۶۰ سورهٔ یس «أَلَمْ أَعْهَدْ اِلَیْکُمْ» را به کسر همزه: «إِعْهَدْ» قرائت می‌کردند.

تمیمی، کلمات را مهموز می‌خواند.

قرشی‌ها، بدون همزه قرائت می‌کردند؛ یعنی قرائت آنها همراه با تسهیل بوده است.

قبیلهٔ دیگر، حرف یاء در «وَ إِذَا قِیلَ لَهُمْ...» (بقره / ۱۱) و «غِیضَ الْمَاءُ» (ضمن آیهٔ ٤٤ سورهٔ هود) را با اشمامِ ضم به کسر قرائت می‌کردند. و نیز ضمن آیهٔ ٦٥ یوسف: «هٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَیْنَا» کلمهٔ «رُدَّتْ» را با اشمامِ کسر به ضم می‌خواند، و همچنین ضمن آیهٔ ۱۱ یوسف: «مَالَکَ لَاتَأْمَنَّا...» با اشمامِ ضم به ادغام قرائت می‌کردند. و این‌گونه قرآات از مواردی است که زبان بدان یاری نمی‌دهد.

اگر هریك از قبیله‌ها موظف می‌شدند که از لغت و لهجه و آنگونه‌ای که زبانشان بدان مأنوس و معتاد است دست بردارند، آنهم زبانی که از کودکی با آن عادت کردند این وظیفه بر آنها دشوار می‌گشت، و باید از پس آزمون بسیار سنگینی برمی‌آمدند که در توان آنها نبوده است، و نیز اداءِ چنین وظیفه جز پس از ترکِ عادت امکان‌پذیر نمی‌بود. لذا خداوند برای مردم توسعه‌ای در امر لغات فراهم آورَد؛ چنانکه در امر دین تکالیف را بر آنان آسان گرفت»[1].

۳. اختلاف نزول:

صاحب کتاب *المبانی* به این نظریه در مقدمهٔ همین کتاب گرایش دارد. وی می‌گوید:

«وجه سوم از قرآاتِ وجهی است که برحسب اختلافِ نزول، مختلف می‌گشت؛ چرا که رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) *قرآن کریم* را بوسیلهٔ جبرائیل (علیه‌السلام) در هر ماه رمضان عرضه و با او مقابله می‌نمود؛ و این کار پس از آن زمانی صورت می‌گرفت که آنحضرت به مدینه مهاجرت کرد. اصحاب از آنحضرت وجوهِ قرآاتِ هر عرضه و مقابله را فرامی‌گرفتند. پاره‌ای از این اصحاب بر یك حرف، و پاره‌ای دیگر بر یك حرف دیگر قرائت می‌کردند تا آنکه خداوند متعال آنانرا مشمول لطف خویش قرار داد و آنها را بر قرآاتی ـ که در آخرین عرضه و یا در عرضه سوم و چهارم اعلام شد ـ متحد ساخت، و از آن پس جز در حروف معدود و یا الفاظِ نزدیك به هم، اختلاف زیادی باقی نماند. اختلافاتی که مربوط به حروف هجاء بوده و مردم نیز در مورد آن متحد گشتند آنها را اصحاب رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) ـ هنگامی که مصاحف را می‌نوشتند ـ در آنها وارد ساختند تا از میان نرود. به همین جهت مصاحفِ اهلِ شام و عراق و حجاز فقط در حروفِ معدودی ـ که از آنها در مبحث قبل یاد کردیم ـ دارای اختلاف گشت»[2].

۱. *تاویل مشکل القرآن* ص ۳۰. و در چاپ سوم، ص ۳۸-٤۰. ۲. *مقدمتان فی علوم القرآن*، ص ۱۷۰-۱۷۱.

Marfat.com

این مطلب را روایتی که دربارهٔ عمر و هشام در مبحثِ مربوط به مآخذ قراآت ذکر کردیم تأیید می‌کند؛ چون طی این روایت دیدیم رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود: «كَذٰلِكَ أُنزِلَتْ».

٤. اختلاف روایت و نقل از صحابه:

محمد طاهر کردی می‌نویسد:

«سببِ اختلافِ قراآتِ سبع و امثال آنها ـ همانگونه که ابن ابی‌هاشم گفته ـ این است: کسانی که مصاحف را به بلاد مختلف حمل کردند اهل همان بلاد بوده‌اند. و این مصاحف فاقد هرگونه مشخصات املائی از قبیل نقطه‌ها و اعراب بوده است».

همو گفته است: «بنابراین ثابت شد اهل هر ناحیه و منطقه برحسب قراآتی که سماعاً از صحابه دریافت کرده بودند *قرآن کریم* را می‌خواندند، قراآتی که موافق با رسم‌الخط مصحف بوده است. باید گفت اختلاف میان قراءِ بلادِ اسلامی از همین جا ریشه می‌گرفت با آنکه همهٔ آنها خود را به یك حرف از حروف هفتگانه پای‌بند می‌دیدند»[1].

صحابه ـ به‌نوبهٔ خود ـ قرائت *قرآن کریم* را از زبان رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) دریافت می‌کردند، و آنچه آنها دریافت می‌کردند مختلف بود.

زرقانی می‌گوید: «صحابه در تلقیِ *قرآن کریم* از رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) مختلف بودند:

ـــ پاره‌ای از آنها *قرآن* را براساس یك حرف فراگرفتند.

ـــ پاره‌ای دیگر با دو حرف.

ـــ و عده‌ای نیز با حروف و وجوهی بیش از آن، قرائت *قرآن کریم* را از آنحضرت فراگرفتند.

آنگاه اینان در بلاد اسلامی پراکندند در حالیکه دارای چنین موضع‌های مختلفی از لحاظ اخذِ حروف و وجوه قرائت بودند. علیهذا قهراً تابعین نیز در اخذ قرآن از صحابه مختلف بودند و همینگونه این وجوه در طول قرون اسلامی از تابعین به بعدی‌ها منتقل شد تا آنکه به همین نحو در دسترس اساتیدی قرار گرفت که متخصص در قراآت بوده‌اند، و عمدهٔ فرصتِ زندگانیِ خود را در اختیار بررسی قراآت قرار داده و به نشر آن سخت اهتمام می‌ورزیدند»[2]. می‌گوید:

ابن مجاهد در کتاب *السبعة* به منشأ اختلاف اشاره دارد، و می‌گوید:

«آثار و اخبار [در زمینهٔ قراآت] از صحابه و تابعین ـ با توجه به اینکه هدف، توسعه و تسهیل و رحمت نسبت به امت اسلامی بود ـ مختلف نقل شده است»[3].

و ما در این کتاب ـ آنگاه که اسانید قراءِ سبعه را ارائه می‌کردیم ـ دریافتیم که اختلاف مربوط به قراآت، به صحابه و پس از آن به نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) می‌پیوندند. این مطلب نیز می‌تواند ما را به منشأ اختلاف قراآتِ معتبر رهنمون باشد و نیز گفتار ابن مجاهد را تأیید نماید.

٥. اختلاف لغات یا لهجه‌ها:

به‌نظر می‌رسد نخستین کسی که ریشهٔ اختلافِ قراآت را بدینگونه یاد کرده، ابن قتیبه در *تأویل مشکل القرآن* است. قبلاً سخنی از وی دربارهٔ «اختلاف تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم)» بازگو ساختیم که

١. *تاریخ القرآن*، ص ٩٢ که سخن مذکور را از: *فتح الباری علی صحیح البخاری* نقل کرده است.

٢. *مناهل العرفان* ٤٠٦/١. ٣. *السبعة*، ص ٤٥.

Marfat.com

نکتهٔ مزبور ضمن آن جلب‌نظر می‌کند.

ابوشامه نیز مانند ابن‌قتیبه اظهارنظر کرده و می‌گوید:

در *قرآن* عربی از تمام زبانها و لهجه‌های عربی لغاتی وجود دارد؛ زیرا قرآن بر تمام عربها نازل گردید، و خداوند متعال به آنها رخصت داد که می‌توانند آنرا برحسبِ لغاتِ مختلفِ خود قرائت کنند. به همین جهت قراآتِ مختلف در مورد قرآن کریم پدید آمده است[1].

گفتاری که ضحاك از ابن‌عباس روایت کرده است سخنِ ابی‌شامه را تأیید می‌کند. ابن‌عباس می‌گفت: «خداوند متعال این قرآن را به زبان هر قوم و قبیله‌ای از اقوام و قبائل عرب نازل کرده است».

از معاصرین، دکتر طه حسین ریشهٔ اختلافِ قراآت را بدینسان گزارش می‌کند:

«به اختلاف دیگری در قراآت اشاره شده که عقل آنرا می‌پذیرد، و نقل نیز آنرا تجویز می‌کند، و ضرورتِ اختلافِ لهجه‌ها که میان قبائل عربی دیده می‌شود این اختلاف را ایجاب می‌نماید؛ قبائلی که نمی‌توانند حنجره‌ها و زبانها و لبهای خود را دگرگونه سازند تا بتوانند *قرآن* کریم را همانگونه قرائت کنند که پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و خویشاوندانِ قرشیِ او قرائت می‌کردند. این قبائل *قرآن* را بدانگونه که تکلم می‌نمودند قرائت می‌کردند؛ لذا در قرائتِ خود «اماله» را به کار می‌بردند که قریش آنرا به کار نمی‌گرفت. و یا کلمه‌ای را ممدود می‌خواندند که قریش آنرا به مد نمی‌خواند. و یا مقصور قرائت می‌کردند که قریش به قصر قرائت نمی‌کرد. و یا سکونی را در مورد حرفی به‌کار می‌بردند که قریش آنرا ساکن قرائت نمی‌کرد. و یا ادغام و اخفات و نقل را در مورد کلماتی مورد استفاده قرار می‌دادند که قریش چنین نمی‌کردند»[2].

و هم‌چنین از جمله معاصرین ـ که مبنای اختلاف قراآت را بدینگونه توجیه می‌کردند ـ سه تن از دانشمندان، به نام: علی جندی، و محمدصالح سمك، و محمد ابوالفضل ابراهیم می‌باشند. اما با این تفاوت که اختلاف لغات و لهجه‌ها از دیدگاه آنها مربوط به تمام قراآت نیست؛ بلکه اختلاف لهجه‌ها و لغات منشأ برای پاره‌ای از قراآت می‌باشد؛ چنانکه در کتاب خود بدان اشاره کرده‌اند[3].

این نوع از اختلاف قراآت ظاهراً بخشی از قراآت را دربر می‌گیرد که می‌توانیم این بخش را ضمن تقریر و تأیید نبی‌اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) نسبت به قراآت مسلمین مندرج سازیم.

نتیجه:

می‌توان گفت: تمام عوامل یادشده که مصادر و منابع اختلاف قراآت را تشکیل می‌دهند، مرجع همهٔ آنها عبارت از فعل و تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) می‌باشد. و ماخذِ اختلافِ اصحاب، قراآت خودِ آنحضرت است. و اختلافی که در قراآت از سوی آنحضرت ارائه شد در جهت تسهیل و توسعه نسبت به امت اسلامی بوده است. و شاید حدیثِ «أُنْزِلَ *الْقُرْآنُ* عَلىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ فَاقْرَؤُا مٰا تَيَسَّر مِنْهُ» اشاره به همین امر باشد: به‌ویژه در روایت احمد بن حنبل، از خالد، از حماد، از عاصم، از زرّ، از حذیفه می‌بینیم که رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله وسلم) فرمود:

«من جبرائیل (علیه‌السلام) را در کنار «احجار المرا» دیدار کردم و به او گفتم: ای جبرائیل! من به سوی امتی امی و ناآشنایِ به خواندن و نوشتن، از زن و مرد و غلام و کنیز و سالخورده فرستاده شدم. جبرائیل (علیه‌السلام) به دنبال سخن آنحضرت عرض کرد: «إِنَّ *الْقُرْآنَ* أُنْزِلَ عَلىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ»[4].

۱. *إبراز المعانی*، ص ٤٧٨. ۲. *فی الأدب الجاهلی*، ص ۹۵.

۳. ر ك: *أطوار الثقافة والفكر فی ظلال العروبة و الإسلام* ۸۰/۱. ٤. *فضائل القرآن*: ابن‌کثیر، ص ۳۰.

Marfat.com

صاحب *الحدائق الناضرة* به همین مطلب اشاره کرده است:

«استاد ما[1] شهید ثانی در شرح *الرسالة الألفیة* ـ در اشاره به قرآت سبع ـ می‌گفت: همهٔ این قرآت از سوی خداوند متعال است که آنها را روح‌الأمین بر قلب سیدالمرسلین (صلی‌الله علیه وآله وسلم) ـ به‌منظور تخفیف و تسهیل بر امت اسلامی ـ نازل کرده است»[2].

٦. عاری بودن مصاحفِ امام از نقطه و اعراب، و اجتهادِ قُرّاء

ششمین منشأ اختلاف قرآت عبارت‌ازهمین‌دوامر است، به‌خصوص آن قرآتی که به اجتهادِ قراء مبتنی بوده و روایتی دربارهٔ آنها دیده نمی‌شد. دو عامل یادشده را باید از عوامل اختلافِ قرآت ـ البته از دیدگاه کسانی امثال گولدزیهر ـ برشمرد؛ گولدزیهر می‌گفت:

«پیدایش بخش عمده‌ای از این اختلافات از خصوصیات خط عربی ریشه می‌گیرد. خطی که پیکرهٔ نبشتارش، اندازه‌های مختلفِ صوتی را پیش می‌آوَرَد، اندازه‌های مختلفی که پی‌آمدِ اختلافِ نقطه‌هائی می‌باشد که روی این پیکره و یا زیر آن قرار می‌گیرد، و یا پی‌آمد شمار مختلفِ این نقطه‌ها است [که مصاحف اولیه فاقدِ آنها بوده است].

حتی با تساوی اندازه‌های صوتی نیز این اختلاف پیش می‌آمد. اختلاف حرکات منجر به اختلاف مواضع کلمه از لحاظ اعراب گردید، و همین امر موجب می‌شد که در دلالت کلمه نیز اختلافی پدید آید.

بنابراین اختلافِ آرایش و تجهیز خط به‌وسیلهٔ نقطه‌ها، و نیز اختلاف حرکات ـ که مصاحف اولیه فاقد آنها بوده است ـ دو عامل اولیه در پیدایش اختلاف قرآت در متنی گشته که اصلاً فاقد نقطه بوده و یا دقّتی در نقطه و اعراب‌گذاری آن به‌کار نرفته است»[3].

پیروان نظریهٔ گلدزیهر:

در میان معاصرین دو تن از دانشمندان تحت‌تاثیر نظریهٔ گولدزیهر قرار گرفتند:

۱. ابراهیم ابیاری که ما قبلاً نظریهٔ او را در مبحث «تعریف قرآت» بازگو کرده و به نقد آن پرداختیم.

۲. دکتر جواد علی که تحت‌تاثیر نظریهٔ گولدزیهر می‌گفت: «اختلاف قرآت از رسم‌الخط *قرآن کریم* سرچشمه می‌گیرد»[4].

دانشمندانی که به نقد نظریهٔ گولدزیهر پرداختند:

۱. عبدالوهاب حموده در کتاب *القراءات و اللهجات*، فصل دهم.

۲. محمدطاهر کردی در کتاب *تاریخ القرآن* ذیل عنوان «الرد علی الإفرنج القائلین باستنباط القراءات عن الرسم».

۳. دکتر عبدالرحمن سیّد ضمن بحثِ خود تحت عنوان «کولدتسیهر و القراءات» که در مجلهٔ *المربد* یکی از نشریات دانشگاه بصره، سال اول، شمارهٔ اول، چاپ و منتشر شد.

٤. شیخ عبدالفتاح قاضی در کتاب *القراءات فی نظر المستشرقین و الملحدین*.

٥. لبیب السعید در کتاب *المصحف المرتّل*.

۱. منظور از عنوان «استاد و یا شیخ» استاد و یا شیخ روایتِ بلاواسطه نیست.

۲. *الحدائق الناضرة* ٦٩/٨. و نیز رجوع کنید به: *مفتاح الکرامة* ۳۹۲/۲.

۳. *مذاهب التفسیر الإسلامی*، ص ۸. ٤. ر ك: *مجلة المجمع العلمی العراقی*، مجلد دوم، جزء دوم *لهجات القرآن الکریم*.

Marfat.com

فشردهٔ ردّیهٔ این دانشمندان بر گولدزیهر:

می‌توانیم مضامین ردّیه‌ای را که این دانشمندان بر گولدزیهر وارد ساختند چنین فشرده سازیم:

الف. شیوع و رواج پدیدهٔ قرائات قرآنی قبل از زمانی روی داد که هنوز مصاحفِ امام نگارش نشده بود، و در نقل و روایتِ *قرآن کریم* بر محفوظاتِ مردمِ آشنای به *قرآن* تکیه می‌شد، و لذا بر مصاحف و نوشته‌های *قرآنی* در رابطه با قرائات اعتماد نمی‌کردند[1].

ب. توجه به قرائت و مساعی مربوط به آن نیز پیش از پیدایش نقطه و اعراب انجام گرفت.

ج. قرائات براساس نقل و روایت مبتنی بوده است؛ همانگونه که ضمن بحث مربوط به «مآخذ و منابع قرائات» راجع به آن گفتگو کردیم.

* مؤید دیگرِ مردودبودنِ نظریهٔ گولدزیهر سخن ابی‌شامه در شرح گفتار شاطبی است. شاطبی در کتاب خود ضمن ابیاتی، این مصراع را آورده است:

«و ایلاف کُلّ وَهوَ فی الخَطّ ساقِطُ»

ابی‌شامه در همین شرح که به *إبراز المعانی* نامبردار است می‌نویسد:

همه قراء سبعه در قرائت خود، یاء را در کلمهٔ دوم، یعنی در «ایلافهم رحلة» اثبات کرده‌اند؛ در حالیکه این یاء در کتابتِ مصحف، محذوف می‌باشد. و نیز همین یاء در کلمهٔ اولِ این سوره از لحاظ نگارش، ثابت است. و در هر دو مورد، الفی که پس از لامِ «ایلاف» تلفظ می‌شود در خط مصحف وجود ندارد بدینصورت:

«۱- لایْلفِ قُرَیْشٍ ۲- اِلْفِهِمْ»[2].

قراء بالاتفاق «ایلافِ» دوم را با یاء قرائت کرده‌اند؛ در حالیکه این کلمه در رسم‌الخط فاقد یاء می‌باشد؛ اما در مورد «ایلافِ» اول - با وجود اینکه از لحاظ رسم‌الخط، دارای یاء می‌باشد - اختلاف نظر دارند.

این نکته، کار این قراء را - که در قرائت خود فقط به روایت صحیح تکیه می‌کردند - تأیید می‌کند.

* بجا است در اینجا گفتار صفاقسی را یاد کنیم؛ چرا که وی می‌گفت: «ابن الحاج در کتاب *المدخل* گفته است: برای احدی جائز نیست آنچه در مصحف آمده است قرائت کند مگر آنکه قرائت *قرآن کریم* را بر وجه صحیح آن فراگیرد، و یا آنکه رسم‌الخط مصحف و نیز قراآتی را که مخالف با رسم‌الخط مصحف می‌باشد بیاموزد. و اگرنه راهی را که بر خلاف اجماع امت اسلامی است درپیش گرفته است».

و همو در همین کتاب گفته است: لازم نیست تلاوت *قرآن کریم* با رسم‌الخطِ آن سازگار باشد؛ زیرا رسم‌الخط - اگرچه یك سنتِ قابلِ اِتّباع است - لکن گاهی تلاوت و قرائت با آن سازگار، و نیز گاهی ناسازگار می‌باشد. بنگرید که چگونه کلمهٔ «جایْ»[3] را با اَلفی قبل از یاء، و کلمهٔ «لأُاذَبِّحَنَّهُ»[4] و نیز «لاَأَوْضَعُوا»[5] را با اَلفی بعد از «لا» می‌نگارند. امثال این نمونه‌ها در *قرآن کریم* فراوان است.

ابی‌شامه نیز می‌گوید: قرائت، عبارت از نقل و روایت است. آنچه از قراآت منقوله اگر موافق رسم‌الخط مصحف باشد از قراآت دیگر اقوی است؛ اما پیروی از صِرف رسم‌الخط - تا وقتی که روایت آنرا تایید نکند - واجب نیست[6].

د. گولدزیهر در صدر و ذیلِ سخن خود، گرفتار تناقض‌گوئی است؛ و لذا دکتر عبدالرحمن سید می‌گوید:

گولدزیهر، سخن خود را دربارهٔ قراآت با مطلبی به‌پایان می‌بَرد که از رهگذر آن، نتایجی را - که به دست می‌آورَد - ویران می‌سازد. او از علی (کرم‌الله وجهه) نقل کرده - وقتی از او راجع به تغییر و تحویل آیه‌ای به آن معنائی که

۱. *النشر*. ۶/۱. ۲. *إبراز المعانی*، ص ۴۰۶. ۳. سورهٔ زمر، آیهٔ ۶۹. ۴. سورهٔ نمل، آیهٔ ۲۱. ۵. سورهٔ توبه، آیهٔ ۴۷.
۶. *إبراز المعانی*، ص ۴۰۶.

Marfat.com

مقصود گوینده است سؤال کردند ـ فرمود:
«اِنَّ الْقُرْآنَ لایُهاجُ الْیَوْمَ وَلا یُحَوَّلُ»:
لذا نباید مسملین رأیی را در قبول و یا تغییر آن اظهار نمایند؛ بلکه آنان موظفند به نصوص *قرآن* مقید بوده، و آنگاه که *قرآن* را بر آنها می‌خوانند درنگ نمایند.

هم‌چنین گولدزیهر آن نظریه‌ای را که مسلمین بدان روی آوردند ـ مبنی بر اینکه *قرآن کریم* بر هفت حرف نازل شده و همهٔ این هفت حرف صحیح است ـ یاد می‌کند و متذکر می‌شود که «نباید به صحت قرائتی اعتراف کرد، و هیچ قرائتی را در دائرهٔ تعبیر قرآنی داخل دانست مگر آنکه آن قرائت به ادله‌ای از نقل و روایتِ قابل اطمینان مستند باشد»[1].

و نیز گفته است: «دانشمندانِ محتاطِ اهل سنت ـ اگرچه قراآتِ مورد قبول قراءِ مورد اعتماد را مباح و جائز برشمرده‌اند ـ معذلك فرضیه‌های اختیاری و انتخابیِ قراآت را در دائرهٔ قراآت شاذه‌ای قرار دادند که آنها را مردود می‌دانند. حتی أحیاناً این فرضیه‌های انتخابی در قراآت، مجازات سختی را از سوی مؤسساتی ـ که برای حفظ و صیانت میراث دینی تأسیس شده بود ـ به‌دنبال داشت. در سالهای ۳۲۲ و ۳۲۳ هجری دو تن از قراءِ حرفه‌ای بغداد به کیفر سختی مجازات شدند؛ چرا که آنها می‌خواستند قراآتی را رایج سازند که مخالف با نصّ عثمانی بود»[2].

«وقتی که مسلمین از صدر اسلام متفقاً بر آن بودند که پس از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) هیچ رأی و اظهارنظر شخصی در مسألهٔ قرائت دارای اعتبار نیست، و نباید جز به قرائتی که از ناحیهٔ آن حضرت ثابت شده است عمل کرد، کاملاً روشن می‌شود نتایجی که گولدزیهر بدان رسیده است سراسر غلط و نادرست می‌باشد و استنباط او بر یك اساس سالم و استواری مبتنی نیست»[3].

هـ . اختلاف میان مصاحفِ امام که به دستور عثمان فراهم آمدند بسیار اندك و معدود بوده است:
ـــ اختلاف میان مصحف اهل مدینه و عراق به دوازده حرف. [4]
ـــ اختلاف میان مصحف اهل شام و عراق در شماری حدود چهل حرف.
ـــ و اختلاف میان مصحف اهل کوفه و بصره منحصر به پنج حرف بوده است.

نویسندهٔ کتاب *المبانی* فصل ویژه‌ای را در مقدمهٔ آن ترتیب داده و شمار این اختلافها و موارد و کلمات مورد اختلاف را در آن یاد کرده است[4].

و. وجودِ حروف و وجوهِ فراوانی از قراآت که قراء در مورد پاره‌ای از آنها ـ برخلاف رسم‌الخط مصحف ـ قرائت کرده‌اند، مانند همان نمونه‌هائی که از ابی‌شامه در *إبراز المعانی* قبلاً یاد کردیم. و نیز مانند حروف و وجوه دیگری که قراء برخلاف رسم‌الخط پاره‌ای از مصاحف، آنها را قرائت کردند. در کتابهائی که راجع به رسم‌الخط *قرآن* تألیف شده است این مطلب آمده و نیز شمار و آمارِ این کلماتی که قرائت آنها مخالف با رسم‌الخط مصاحف می‌باشد و نیز خود این کلمات مفصلاً بیان شده است.

ز. اختلاف رسم‌الخط و شیوهٔ نگارش مصاحف براساس نوعی از اختلافات ـ که در مورد قراآتِ منقول از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) روایت شده ـ مبتنی بود. معنی این سخن آن است که قراآت براساس اختلافاتِ مربوطِ به رسم‌الخط مصاحف مبتنی نیست.

۱. کولدتسیهر، ص ۵۵. ۲. همان مرجع، ص ٦٦. ۳. مجلهٔ *المرید*، ص ۹۷، ۹۸.
٤. بنگرید به مقدمهٔ *المبانی* ذیل عنوان «الفصل الخامس فی اختلاف المصاحف و القراءات والقول فی کیفیتها».

Marfat.com

سخنی از ابوعمرو عثمان بن سعیددانی:

«اگر کسی راجع به سببِ اختلافِ رسم‌الخط این حروف بپرسد، در پاسخ می‌گوئیم: علت آن از نظر ما به‌خاطر آن بود که وقتی عثمان *قرآن* را در مصاحف فراهم آورد، دستور داد آنها را به یك شکل بنگارند، و لغت قریش را بر لغات دیگر عربی ترجیح دهند، و ترجیح لغت قریش بر چنین لغاتی به‌منظور عنایت به امت اسلامی و رعایت حزم و احتیاط نسبت به اهل ملت اسلام بوده، و نیز از نظر عثمان این حروف و وجوهِ قراآت از سوی خدای (عزّوجلّ) بدینسان نازل گردید، و مردم آنها را از خود رسول‌الله (صلی‌الله علیه و آله وسلم) شنیدند، و نیز می‌دانست که فراهم آوردن و پیاده کردن همهٔ این حروف در یك مصحف ـ با وجوداختلافِ آنها ـ جز اینکه یك کلمه دوبار تکرار شود امکان‌پذیر نیست، و اگر این حروف و وجوه را در یك مصحف وارد سازند موجب خَلط و تغییری در رسم‌الخط معمول و متداول می‌گردد. لذا این حروفِ مختلف را در این مصاحف متعدد توزیع کرد؛ و در نتیجه پاره‌ای از این وجوه را در برخی مصاحف آورده، و در برخی دیگر نیاورده است؛ بلکه وجوهِ دیگری را در آنها آورده تا امت اسلامی این حروف و وجوهِ قراآت را ـ همانگونه که از پیشگاه خدا نازل شده ـ حفظ کنند.

بنابراین علتِ اختلافِ رسم‌الخطِ مصاحفی که از سوی عثمان به بلاد مختلف اسلامی فرستاده شد عبارت از همین نکته است»[1].

مهدوی در اشاره به همین مطلب می‌گوید:

«همهٔ این قراآت ـ که *قرآن کریم* طبق آنها نازل شده است ـ در رسم‌الخط مصاحفی که مسلمین بر آن اتفاق نظر داشتند وارد شده، و از این مصاحف بیرون نیست»[2].

نتیجهٔ این بررسی:

از مجموع سخنی که بازگو کردیم می‌توانیم به‌طور فشرده نتیجه‌گیری کنیم که قراآتِ *قرآنی* ـ در رابطه با اختلافشان ـ به دو سبب عمده باز می‌گردد:

۱. تعدّدِ نزول:

قرائت نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و بسیاری از قراآتی که از صحابه روایت شده است، و نیز پاره‌ای از تأییدات رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) نسبت به قرائت مسلمین، از همین سبب ریشه می‌گیرد.

۲. تعدد لهجه‌ها:

شمار معدودی از کردار خود نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) و بسیاری از تقریراتِ آنحضرت نسبت به قراآتِ مسلمین ناشی از همین سبب می‌باشد، و باید آنها را قراآتی برشمرد که زیر پوشش چنین علت قرار می‌گیرند.

و هم‌چنین نتیجه می‌گیریم که تنوعِ قراآت به‌منظور تسهیل و توسعه بر امت اسلامی مقرر شده است، امتی که با عنوان «اُمّتِ مَرْحُومه» از سایر امم ممتازند.

اگر ما به مطالبی رجوع کنیم که آنها را طی بحث از «تطور قراآت» بازگو ساختیم به نتیجهٔ دیگری نیز واقف می‌گردیم، و آن این است که پاره‌ای از همین وجوه، مشمولِ قاعدهٔ مربوط به «قراآت شاذه» هستند.

۱. *المقنع*، ص ۱۱٤، ۱۱۵. ۲. مختصر وجوه *القراءات* (نسخهٔ عکسیِ «معهد المخطوطات العربیة»).

Marfat.com

فصل پنجم

اختیار و انتخاب در قرآآت

پس از آنکه مصادر و مآخذِ قرآآت و اسبابِ اختلافِ وجـوه آنهـا را شـناختیم به مورد اُسـت، اختیارات و گزینش‌هائی را که در قرآآت انجام گرفت به بررسی گیریم، اختیاراتی که از همین وجوه و مصـادر و مآخـذِ قـرآآت سرچشمه می‌گیرد.

ضمن بحث از «تاریخ قرآآت» یادآور شدیم: نیمهٔ دومِ قرنِ اول و نیمهٔ اولِ قـرنِ دومِ هجـری را باید مرحلهٔ پیدایشِ اختیار قرآآت دانست؛ از آنجهت که هریك از قراء در این فترتِ زمانی به بررسـی حـروف و وجـوهِ مختلف قرآآتی پرداختند و از میان آنها ـ بر اساس مقیاس معینی ـ حروف و وجوهی را اختیار نمودند. گاهی این مقیاس به سطحِ وثاقتِ سند پیوند می‌خورْد، و احیاناً به‌قوّت و صحت فزونتری نسـبت به آن وجهـی که در قـواعد زبان عربی مطرح بود مربوط می‌گشت، و گاهی این مقیاس در رابطه با مطابقت قِـرائت با رسـم‌الخـط مصـحف عثمانی، و یا احیاناً به عوامل دیگری ارتباط پیدا می‌کرد.

آنگاه پس از اختیار قرآآت، گزیده‌های قرائی خود را مَبْنیٰ قرار داده و این اختیارات بدانها منسوب می‌شد. و آنرا با عنوان «اختیار» و «حرفِ» خود مشخص می‌ساختند.

باتوجه به این مطلب می‌توانیم «اختیارِ در قرآآت» را بدینگونه تعریف کنیم:

«عبارت از حرف و وجهی که قاری آنرا از میان آنچه برای او روایت شـده اسـت اختیار و انتخـاب کرده و برای گزینش آنها اجتهاد و مساعی خود را به‌کار می‌گرفت».

به‌عنوان مثال: نافع قرآن کریم را بر هفتاد نفر از تابعین قرائت کرد، و از میان قرائتهائی که بر آنها خواند و آنها را از آنان روایت کرد فقط آن قرآآتی را اختیار نمود که حداقل دو نفر از تابعین دربارهٔ آنها دارای اتفـاق‌نظر بودند، و سایر قرآآت را که از چنین مزیتی برخوردار نبود رها می‌کرد. و بدینسـان قـراء دیگـر دسـت‌اندرکار اختیار و گزینش قرآآت شدند.

عبارتی که از قرطبی می‌آوریم تصویر روشنی از این مطلب ترسیم می‌کند، وی در تفسیرش می‌گوید:

«این قرآآتِ مشهور، اختیارات این گروه از قُرّائی است که اسـاتید قـرائت به‌شـمار می‌روند؛ انتخـابِ مذکور بدینصورت بوده است که هریك از این قراء از میان قرآآتی که روایت شده و از دیدگاه او در جمع قـرآآت، درسـت‌تر به‌نظر می‌رسید به اختیار و انتخاب می‌پرداخت، و به اختیارات خود به عنوان «طـریقه» پای‌بند بود، و دیگـران را به این قرآآتِ منتخب وامی‌داشت، و چنین قرآآتی از سوی او میان مردم شهرت پیدا می‌کرد، و نیز او را با این قـرآآت می‌شناختند و با تعبیر خاصی قرآآتِ مذکور را بدو منسوب می‌داشـتند و می‌گفتند: «حـرف نافـع»، و یا «حـرف

Marfat.com

ابن‌کثیر» و...».[1]

پس از شناسائی «اختیارِ قرااَت» این نکته مورد تأکید قرار می‌گیرد که اجتهاد قـراء در رابطه با تأسـیس قـرااَت نبوده است ـ اگرچه برخی بر این پندار بوده‌اند ـ؛ بلکه اجتهاد آنها در جهت اختیار و انتخاب روایت مبذول می‌گشت. میان اجتهادِ در انتخاب روایت از یکسو، و اجتهاد در تأسیس قرائت از سوی دیگر تفاوت زیادی وجود دارد.

آن امری که به اتفاق علماء اسلامی ممنوع می‌باشد مربوط به اجتهاد در وضع و ابتکار قرائت است نه اجتهاد در انتخابِ روایت.

ابن الجزری ـ آنگاه که دربارهٔ انتسابِ قرائت به قاری گفتگو می‌کند ـ به همین نکته اشاره دارد، و می‌گوید: «این نسبت، عبارت از نسبت اختیار و دوام و لزوم می‌باشد، نه نسبت اختراع و رأی و اجتهاد»،[2] به این معنی که قاری، به انتخاب قرائت می‌پردازد و به آن عملاً تداوم می‌بخشد و بدان پای‌بند می‌گردد تا آنجا که به چنین قـرائتی میان مردم شهرت پیدا می‌کند، و مردم در این قرائت به وی روی می‌آورند، و در نتیجه قرائتِ مذکور به او منسـوب است.

اختیار نزد قراءِ اوائل، مانند قراءِ سبعه، یا عشره و یا نزد قرائی که قبل از آنها و یا معـاصرِ آنهـا بوده‌اند از همین مصادر و وجوه سرچشمه می‌گرفت، مصادر و وجوهی که قبلاً بازگو شده است.

اما اختیار قرااَت نزد علماء و اهل اداء (یعنی علماء تجوید) که متأخر از قُـرّاءِ یادشـده هسـتند اختیاری بود که از میان حروف و وجوه قُرّاءِ سبعه‌و یا عشره‌صورت می‌گرفت، مانند اختیاراتِ دانی و ابن‌الجـزری، (میان دانشـمندان پیشین) و اختیارات ضباع و حُصَری (میان علماءِ معاصر).

۱. الجامع لأحکام القرآن ۴۰/۱۵. ۲. النشر ۵۲/۱.

Marfat.com

فصل ششم

مقیاس قرائی یا معیار قرآت معتبر

در بحثهای گذشته یادآور شدیم که قراء، مقیاسهائی برای قرائتِ متواتر وضع کرده‌اند تا از طریق آن، قرآتِ متواتر را از قرآت شاذّ بازشناسانند. این مقیاسها مراحل مختلفی را پشت‌سر گذاشته که طی آنها طبق نیازهای علم قرآت و مناسبات مربوط به آن، تطور یافت.

کهنترین مقیاس ـ که ما بر آن دست یافتیم ـ مقیاس ابن‌مجاهد می‌باشد که پس از او ـ به‌ترتیب ـ مقیاسهای دانشمندان بعدی ـ به‌صورتی که یاد می‌کنیم ـ ارائه شد:

مقیاسهای ابن‌خالویه، مکی بن ابی‌طالب، کواشی، و سرانجام مقیاسِ ابن الجزری که عُرْفِ قرائی تا هم اکنون بر محور این مقیاس استقرار خود را تداوم بخشیده است.

ما این مقیاسها را به‌طور فشرده در زیر گزارش می‌کنیم:

۱. مقیاس ابن‌مجاهد (م ۳۲٤ ه .ق):

الف ـ باید قاری از شخصیتهایی باشد که قرائت وی از سوی مردمِ سرزمین و منطقه‌ای که او در آن به‌سر می‌برد بالاتفاق مورد تأیید قرار گیرد.

ب ـ باید اتفاق و تأیید مردمِ منطقهٔ قاری در رابطه با قرائتِ وی بر اساس کارآیی علمیِ عمیقِ او در قرائت و لغت مبتنی باشد.

۲. مقیاس ابن خالویه (م ۳۷۰ ه .ق):

الف. مطابقت قرائت با رسم‌الخطِ *مصحفِ عثمانی*.

ب. موافقت قرائت با قواعد زبان عربی.

ج. توارث نقل، یعنی دست به دست گشتن قرائت از طریق اِسناد مورد اعتماد.

۳. مقیاس مکی بن ابیطالب (م ٤۳۷ ه .ق):

الف. وجه قرائت در قواعد عربی برخوردار از قوت و رجحان باشد.

ب. قرائت باید با رسم‌الخطِ مصحف عثمانی مطابقت کند.

ج. عمومِ مردمِ سرزمینِ قاری در قرائتِ او به توافق رسیده و *قرآن* را بر طبق قرائت او بخوانند.

Marfat.com

٤. مقیاس کواشی (م ٦٨٠ ه .ق):

الف. صحت سند.

ب. موافقت و هماهنگی با قواعدِ زبان عربی.

ج. مطابقت با رسم‌الخط مصحف.

٥. مقیاس ابن‌الجزری (م ٨٣٣ ه .ق):

الف. صحت سند.

ب. مطابقت با قواعد زبان عربی مطلقاً [ولو آنکه با وجه ضعیفی در قواعد زبان عربی سازگار باشد].

ج. مطابقت با رسم‌الخطِ مصحف، ولو آنکه فرضی و احتمالی باشد.

● مقایسه میان این مقیاسها ما را به نتایج زیر رهنمون است:

۱. مقیاس ابن‌مجاهد متوجهِ خودِ قاری است، و قاری را مستقیماً ارزش می‌نهد. شاید او معتقد است که ارزش‌نهادن به قاری در حقیقت معادل با ارزش نهادنِ قرائتِ او می‌باشد؛ در حالیکه مقیاسهای دیگری که در کنار مقیاس ابن‌مجاهد یاد شده است مستقیماً خود قرائت را ارزش می‌نهد.

۲. مقیاسهای چهارگانهٔ ابن‌خالویه، و مکی بن ابی‌طالب، و کواشی و ابن‌الجزری در دو شرطِ - یعنی مطابقتِ با رسم‌الخطِ مصحف و موافقتِ با قواعدِ زبانِ عربی - با هم هماهنگ می‌باشند؛ البته میان مقیاس مکی بن ابی‌طالب و مقیاسِ ابن الجزری اندکی تفاوت وجود دارد: مکی بن ابی‌طالب می‌گوید: باید قرائت با قواعد و وجوهی - که در زبان عربی از رجحان و قوت برخوردار است - هماهنگ باشد؛ در حالیکه ابن‌الجزری دائرهٔ این هماهنگی را نسبت به تمام وجوهی که در زبان عربی وجود دارد - اعم از وجه ضعیف و مرجوح، و وجه راجح و قوی - توسعه داده و معتقد است اگر قرائت حتی با وجه ضعیفی در قواعد عربی هماهنگ باشد - در صورتیکه واجدِ دو شرط دیگر باشد - باید آنرا معتبر برشمرد.

شرایط و اوضاعی که پیرامون قرآات پدید آمد در این تطور اثر گذاشت، به این معنی که دائرهٔ شرطِ موافقت با قواعد زبان عربی را - از دیدگاه مکی بن ابی‌طالب - محدود ساخته، و یا به توسعهٔ این دائره از نظر ابن الجزری مدد رسانده است. چنانکه می‌بینیم ابن الجزری در شرطِ مربوطِ به موافقتِ با رسم‌الخط مصحف قائل به توسعه بوده است، یعنی او قرائتِ «مالك» در سورهٔ فاتحه را با الف - که رسم‌الخطِ «ملك» نیز محتملِ آن است - به‌عنوانِ قرائتِ معتبر برشمرده است. به عبارت دیگر، وی مطابقت احتمالی با رسم‌الخط مصحف را کافی می‌داند.

۳. شرط دیگر - (یعنی غیر از شرطِ مطابقتِ با رسم‌الخط، و غیر از شرطِ موافقت با قواعد زبان) که عبارت از اجماعِ اهلِ منطقهٔ قاری بر قرائتِ او می‌باشد، و این شرط را - که ابن مجاهد اولین بار مطرح کرده است - شرطی است که در آن نوعی توسعه نسبت به شرط مکی بن ابی‌طالب در این زمینه دیده می‌شود؛ چون مکی‌بن ابی‌طالب توافق «عامه» و اهل منطقه را به توافق اهل مدینه و کوفه، و یا اهل حرمین یعنی مکه و مدینه تفسیر کرده است؛ در حالیکه ابن مجاهد توافق و پذیرابودن عامه و مردم اهل منطقهٔ قاری را کافی می‌دانست.

از آن رو می‌بینیم ابن خالویه به صحت سند اشاره دارد، چرا که او یکی از شرائط را عبارت از توارث نقل می‌دانست، و ظاهراً این تعبیر و اصطلاح جز صحت سند معنای دیگری ندارد.

به احتمال قوی، ابن مجاهد و مکی بن ابی‌طالب نیز با تعبیر «اجماعِ اهلِ منطقهٔ قاری» و یا تعبیر «اجماعِ عامهٔ مردم» به صحت سند اشاره دارند؛ زیرا آنرو - برای تدوین قرآات در کتبِ خود - ملتزم به روایت بوده‌اند، و نیز مفهوم «اتفاق اهل منطقهٔ قاریٌ» یا «اتفاق اهل دو شهر یادشده» عبارت از اتفاق بر روایتِ قرآات و برخورداری این روایت از تواتر، و یا شهرتی است که دست‌کم باید مفید علم و اطمینان باشد.

Marfat.com

* پس از تمهیدِ این مقدمه می‌توانیم به آخرین نتیجه در این بحث دست یابیم، و آن این است که ارکانِ قرائتِ متواتر عبارتند از:

۱. صحت سند.

۲. مطابقت با رسم‌الخطِ مصحف.

۳. موافقت با قواعدِ زبان عربی.

ظاهراً نیازی نداریم که ارکان قرآات معتبر را به آنچه ابن الجزری یاد کرده است مقید سازیم؛ به‌ویژه پس از آنکه عرف و اصطلاحِ قرائی در جهت همان هدفی که در مدنظر ابن الجزری بوده استقرار یافته است، و نیز پس از آنکه عرصهٔ قواعد زبان عربی تا آنجا توسعه یافت که با تمام قرآات متواتره می‌توانست هماهنگ به‌نظر رسد، و نیز عرف قرائی در شناخت رسم‌الخط بر محور رجوع به روایت و نیز رجوع به گفته‌های دانشمندانِ رسم‌الخطِ مصحف ـ که کلمات *قرآن کریم* را از نظر شیوهٔ نگارش ضبط کرده‌اند ـ استقرار یافته بود.

دو مقیاس دیگر:

سزا است در اینجا به ظهورِ دو مقیاس دیگر در اعتبار قرآات اشاره داشته باشیم که در زمان ابن مجاهد از سوی دو نفر از مقرئینِ معاصرِ وی اظهار شده است، که عبارتند از:

۱. ابن شنبوذ (م ۳۲۷ هـ.ق):

الف. صحت سند.

ب. موافقت با قواعد زبان عربی.

۲. ابن مقسم (م ۳۵٤ هـ.ق):

الف. مطابقت با رسم‌الخط مصحف.

ب. موافقت با قواعد زبان عربی.

اما باید یادآور شد که این دو مقیاس در مَهْدی که زاده شدند از دنیا رفتند، چون ابن شنبوذ مطابقتِ با رسم‌الخط مصحف را از شرائط قرآات معتبر مُلْغی کرد، و ابن مقسم شرط صحت سند را مورد غفلت قرار داد، و هریك از آندو، یك شرط از شرایط اساسی را در اعتبار قرآات مطرح نکردند.

توضیحی دربارهٔ ارکانِ سه‌گانهٔ قرآاتِ معتبر

۱. صحت سند یا روایتِ قرائی ۲. مطابقت با رسم‌الخط ۳. موافقتِ با قواعدِ زبان عربی.

الف. صحت سند یا روایتِ قرائی:

میان علماء در اینکه صحت سندِ روایت در قرآاتِ معتبر شرط است هیچگونه اختلافی وجود ندارد؛ بلکه اختلاف آنها به سطح درجهٔ صحتِ سند مربوط می‌شود، که در این زمینه نظریاتی از سوی علماء اظهار شده است:

۱. شهرتِ مفیدِ علم، که از آن به «استفاضه» تعبیر می‌کنند. نظریهٔ مذکور عبارت از رأی محققانِ پیشین می‌باشد که آنها در اعتبار قرآات شرط کرده‌اند باید روایات مشهوری آنها را تأیید نماید و این روایات از لحاظ درجهٔ شهرت بتواند مفیدِ علم باشد.

۲. تواتر، که رأی جمهور علماء است.

Marfat.com

۳. تواتر یا استفاضه که نظریهٔ ابن الجزری است. منظور ابن الجزری این است که باید سندِ روایتِ مربوطِ به قرائت، مفید قطع و علم باشد. در این جهت میان روایات متواتر و مستفیض و روایاتِ احادی ـ که همراه با قرائنِ مفیدِ قطع می‌باشد ـ تفاوتی وجود ندارد.

می‌توان این سخن را با مثالهائی که ابن مجاهد در کتاب *السبعة* یاد کرده است توضیح داد؛ وی پاره‌ای از قراآت را یاد کرده است که فقط یك راوی در طبقه و یا زمان خود آنرا نقل کرده است، مانند روایت بکاربن عبدالله بن کثیر از پدرش که می‌گفت: «پدرش «لاِخْدَی الْکُبَر» را که در آیهٔ ۳۵ سورهٔ مُدَثِّر آمده است بدون الف، یعنی «لِحْدَی الْکُبَر» قرائت می‌کرد.

باتوجه به این مطالب نتیجه می‌گیریم که:

همهٔ علماء در صحتِ سندِ روایتِ مربوطِ به قرائت شرط کرده‌اند باید مُفید علم باشد، یعنی ایجاد علم کند که قرائت چه به‌صورتِ فعل و چه به صورت تقریر و تأیید از معصوم (علیه‌السلام) صادر شده است.

مآلاً به این نکته می‌رسیم که از نظر این دسته از دانشمندان میان *قرآن* و قراآتی که در زمینهٔ آنها چنین روایاتِ صحیحی وجود دارد هیچ تفاوتی نیست؛ زیرا قرآنیتِ قرآن جز از طریق علم قابل اثبات نمی‌باشد؛ یعنی ناگزیر باید آنچه به عنوان *قرآن* قرائت می‌شود یقیناً *قرآن* باشد.

از همین‌جا است که عده‌ای از علماء بر آن شدند فقط قراآتی را ـ که روایاتِ مربوطِ به آنها از لحاظ سند صحیح و یا متواتر بوده است. علیرغم عدم مطابقت آنها با رسم‌الخط مصحف ـ تجویز کنند.

ب. مطابقتِ با رسم‌الخطِ مصحف:

پس از آنکه به مقصود قراء از صحتِ سندِ مربوطِ به روایاتِ قراآت آگاه شدیم باید ببینیم مقصود آنها از «مطابقت قرائت با رسم‌الخط مصحف» چیست. و چنانکه دیدیم این مطلب یکی از عناصر عمدهٔ مقیاسهای قراآتِ معتبر به‌شمار می‌رود.

مقصود از رسم‌الخط مصحف، همان چیزی است که مصاحف امام در زمان عثمان و به‌دستور او بر اساس آن نگارش شده است.

عثمان ـ آنگاه که به یکنواخت ساختن مصاحف در نگارش فرمان داد ـ منظورش آن بود که رسم‌الخطِ مصاحفِ یادشده حاوی حروف و وجوهی از قراآت باشد ـ که در آخرین مقابلهٔ *قرآن* با جبرائیل ـ قرائت *قرآن* کریم بر آن حروف استقرار یافته بود، تا از ورود قراآت شاذه و غیرمعتبر در دائرهٔ قراآتِ معتبری ـ که خواندن *قرآن* برطبق آنها جائز بود ـ پیشگیری شود.

بایسته است سخن صاحب کتابِ *الانتصار* را ببینیم تا این مطلب را بهتر بازیابیم. وی می‌گفت:

«هدف و مقصدی که عثمان برای جمع و تدوین *قرآن* در میان دو لوح، نصب‌العینِ خود قرار داده بود با هدف ابی‌بکر در این کار تفاوت داشت؛ هدف عثمان صرفاً این بود که میان مردم براساس قراآتِ معروفی ـ که صدور آن از نبی اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) ثابت شده بود ـ اتحاد و همبستگی ایجاد کند، و آن قراآتی را که فاقد این ویژگی بوده است الغاء کرده و مردود اعلام نماید تا با اتفاقِ نَظَرِ مهاجرین و انصار، مردم را وادارَدْ مصحفِ واحِدی را ملاك و ماخذ قرار دهند. انگیزهٔ سعی و تلاشِ عثمان در تحقق چنین هدفی آن بود که مبادا به علت اختلافِ اهل عراق و شام دربارهٔ پاره‌ای از وجوهِ قراآت، فتنه‌ای به‌پا خیزد»[۱].

و برای اینکه از رسوخِ قراآتِ غیرمعتبر و غیر متواتر در عرصهٔ قراآت معتبر پیشگیری کنند درصدد برآمدند وجوه

۱. *المواهب الفتحیة* ۸٦/۲.

Marfat.com

و حروفی را که مخالفِ با رسم‌الخط مصاحفِ امام بود آمارگیری کرده و آنها را مشخص سازند؛ و لذا دست‌اندرکار تأسیس و تدوین «علمِ اختلافِ رسم‌الخطِ مصاحف»، و یا «علم رسم‌الخط *قرآن*» و یا «علم هجاءِ مصاحف» شدند، و صریحاً یادآور گشتند ـ به‌منظور شناختِ حروف و وجوه قراآتی که مخالف با رسم‌الخط صریح مصاحف بود ـ باید علم رسم‌الخط مصاحف را فراگیرند تا شرطِ مطابقتِ با رسم‌الخط مصاحف ـ در مورد قراآت معتبر ـ بتواند هدف و منظورشان را که عبارت از صیانت قراآت معتبر بوده است تحقق بخشد، و از رسوخِ قراآت دیگر جلوگیری نماید.

عبارت کتاب *غیثِ النفع* ـ برای بیان لزوم و ضرورتِ فراگیریِ «علم رسم‌الخط مصاحف» که آنرا قبلاً بازگو ساختیم ـ مؤید گفتار ما است.

کتابهائی که دربارهٔ رسم‌الخط مصاحف تدوین شد:

کهنترین اثری که در این فن تدوین شد از: عبدالله عامر، مقرئ شام (م ۱۱۸ هـ .ق) می‌باشد، و نام این اثر ـ چنانکه گذشت ـ *اختلاف مصاحف الشام و الحجاز و العراق* است.

اما مشهورترین کتبی که در این زمینه تألیف شده و به طبع رسیدند عبارتند از:

۱. کتاب *المصاحف*: ابن ابی‌داود، یعنی عبدالله بن سلیمان بن اشعث سجستانی (م ۳۱٦ هـ .ق).

۲. *هجاءِ مصاحف الامصار*، از: احمد بن عمار مهدوی (م ٤۳۰ هـ .ق).

۳. *المقنع*، از: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی (م ٤٤٤ هـ .ق).

٤. *النقط والشکل* یا *المحکم فی نقط المصاحف* از همو.

در این کتب و امثال آنها با قراآتِ متواتر و یا قراآت معتبری مواجه هستیم که مخالفِ رسم‌الخط مصاحف امام می‌باشند، قراآتی که قراء در قبول و قرائت قرآن براساس آنها اتفاق نظر دارند، از قبیل:

* وقف با هاء در کلماتی که با تاء مبسوطِ و کشیده نوشته شده‌اند، مانند:
  ـــ **اِمْرَأَت**، در آیهٔ ۳۵ آل عمران.
  ـــ **نِعْمَت**، در آیهٔ ۲۱۱ بقره.
  ـــ **اِبْنَت**، در آیهٔ ۱۲ تحریم.
* اثبات یاءِ نسبت، در مواردی که با یاء نگارش نشده است، مانند:
  ـــ **فَاتَّقُونِ**، در آیهٔ ٤۱ بقره، و آیات دیگر.
  ـــ **فَارْهَبُونِ**، در آیهٔ ٤۰ بقره، و آیهٔ ۵۱ نحل.
  ـــ و امثال آنها
* اثبات واو در مثالهای زیر:
  ـــ **وَيَدْعُ الإِنْسَانُ**، در آیهٔ ۱۱ اسراء.
  ـــ **وَيَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ**، در آیهٔ ٦ قمر.
  ـــ **سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ**، در آیهٔ ۱۸ علق.
  ـــ **وَيَمْحُ اللهُ الْبَاطِلَ**، در آیهٔ ۲٤ شوری.
* الحاق هاءِ سکت به «ما» استفهامیهٔ مجرور در قرائت بزّی، مانند:
  ـــ «**عمه**»، «**فیمه**»، «**لمه**»، «**بمه**»، «**معه**».
* اثبات الف در:
  ـــ **أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ**، در آیهٔ ۳۱ نور.

Marfat.com

ـــ یٰا اَیُّهَ السّٰاحِرُ، در آیهٔ ٤٩ زخرف.
ـــ اَیُّهَ الثَّقَلاٰنِ، در آیهٔ ٣١ رحمن.
* حذفِ الفِ دوم ـ طبق قرائت ابن‌کثیر ـ در:
ـــ لاٰ اُقْسِمُ بِیَوْمِ الْقِیٰمَةِ، آیهٔ ١ قیامة.
* حذفِ الفِ اول ـ طبق قراآت همهٔ قراء ـ در:
ـــ لَأَاذْبَحَنَّهُ، در آیهٔ ٢١ سورهٔ نمل.
* و موارد دیگر که اینجا مجال بازگو کردنِ آنها نیست.

طریقهٔ توزیع قراآت بر مصاحف در زمان خلافت عثمان:

روشی که نویسندگان در زمان عثمان برای توزیع قراآت در مصاحف پیش گرفتند به شرحی است که از این پس مطالعه می‌کنید:

١. اگر شکل و صورتِ کلمه فقط پذیرای یك قرائت می‌بود ـ و ضمناً قرائت آن به صورت دیگر محرز می‌گشت ـ در نگارش آن کلمه بدینگونه عمل می‌کردند که طبق یك قرائت بر یك مصحف، و طبق قرائت دیگر بر مصحف و یا مصاحف دیگر می‌نگاشتند، مانند: «قٰالَ مُوسیٰ»[1] که در مصحف مکه بدون واو، و در سایر مصاحف با واو: «و قال موسی» کتابت شده بود. و «یٰا عِبٰادِ»[2] که در برخی مصاحف بدون یاء، و در برخی دیگر با یاء: «یٰا عِبٰادِی» نگارش شد.

برای آگاهی بیشتر نسبت به این مسأله باید به سخن ابوعمرو عثمان بن سعید دانی بنگریم که قبلاً آنرا یاد کردیم.

٢. چنانچه شکل و صورت کلمه‌ای ـ بمخاطر عاری بودنِ آن از مشخصات املائی از قبیل نقطه و اعراب ـ در برابر قراآتِ مختلف قابل انعطاف بود آنرا به یك صورت در تمام مصاحف می‌نگاشتند مانند:

ـــ «فَتَبَیَّنُوا» در آیهٔ ٦ سورهٔ حجرات و «فَتَثَبَّتُوا»؛ که اگر این کلمه فاقدِ مشخصاتِ املائی باشد به هر دو صورت قابل قرائت است.

ـــ «فَتَلَقّیٰ اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِمٰاتٍ» در آیهٔ ٣٧ بقره، که در صورت فقدان این مشخصات به چند صورت قابل قرائت می‌باشد [به این معنی که ابن‌کثیر، «آدم» را به نصب، و «کلمات» را به رفع خوانده، و قرائتِ سایر قُرّاء به عکس است؛[3] و اگر این قسمت از آیه، مُعْرَبْ و مَشْکُول نباشد، در برابر هر دو قرائت قابل انعطاف است].

کاری که عثمان بدان قیام کرد در جهت حلّ مشکلِ اختلافِ میان مسلمین در قراآت بوده است، اختلافی که گاهی به درگیریهای سختی میان آنها منجر می‌شد، و هرج و مرجی را در قراآت باعث می‌گشت. این مساعی با موفقیت توأم بود، و از سوی دیگر باعث صیانت *قرآن* از نفوذِ قراآتِ غیرمعتبر در تلاوت آن شد.

شروع نَقْط و شکل، و اِعجامِ *قرآن کریم*:

مصاحف به همین صورت، یعنی بدون هرگونه مشخصاتی از نظر شکل و اعراب، و نقطه‌های حروف متشابه نگارش می‌شد، و موجب نفوذِ قراآتی در *قرآن* می‌گردید که عثمان و صحابه می‌خواستند از آنها پیشگیری کنند.

باری به خاطر مشخص نبودنِ کلمات از لحاظ اعراب و نقطه‌های حروف متشابه، تصحیفِ در قرائت رو به ازدیاد نهاد، بویژه در عراق ـ که غیر عرب نیز در این سرزمین به‌سر می‌بردند ـ لغزشِ مردم در قرائتِ *قرآن* بسیار

١. قصص، ٣٧. ٢. زخرف، ٦٨. ٣. *مجمع‌البیان* ٨٨/١.

Marfat.com

چشمگیر بود. در زمان امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) لغزش مردم در قرائات گسترش فزونتری یافت که آنحضرت، شاگرد خود ابی‌الاسود دؤلی را برای تأسیس قواعدی برای اعرابِ *قرآن* فراخواند. آنگاه در زمان عبدالملك بن مروان، حجاج بن یوسف ثقفی که والیِ او در عراق بود برای نقطه‌گذاری *قرآن* همت گماشت، و این کار به دست نصر بن عاصم لیثی، و یحیی بن یعمر عدوانی ـ که هر دو به سال ۹۰ ه .ق از دنیا رفتند ـ انجام گرفت. و ایندو از دانشمندان مشهور و از نحویین و قراءِ موثق به‌شمار می‌رفتند.

در کتاب *شرح مایقع فیه التصحیف و التحریف* از ابی احمد عسکری آمده است:

«روایت شده که سبب و انگیزهٔ نقطه‌گذاری، یعنی پیاده‌کردنِ اعراب در *قرآن* این بود که مردم در گذشته حدود چهل و اندی سال تا زمانِ خلافت عبدالملك بن مروان، *قرآن کریم* را در مصاحفی قرائت می‌کردند که طبق رسم‌الخط مصحف *عثمانی* نگارش شده بود، آنگاه تصحیف و لغزش در قرائت رو به ازدیاد نهاد و در عراق گسترش یافت. حجاج بن یوسف ثقفی ازکُتّاب درخواست کرد برای این حروفِ متشابه و همانندِ با یکدیگر [از قبیل باء، و تاء و ثاء، و یاء... و امثال آنها] علامات و مشخصاتی را وضع و ابتکار نمایند»[1].

کارِ این علماء به نَقْط و شکل ـ یعنی نقطه‌گذاریِ *قرآن* به منظور ارائهٔ اعراب و نیز نقطه‌ها و علاماتِ حروفِ متشابه ـ محدود بود، بدون اینکه هیچگونه دگرگونی در شکل کلمه ایجاد کرده باشند. بنابراین آن کلماتی که میان رسم‌الخط آن، و روایتِ مربوطِ به قرائتِ آن اختلاف وجود داشت به همان حالتِ نخستینِ مصاحفِ امام باقی ماند. و برای شناختِ قرائتِ چنین کلماتی همواره به روایت و کتبِ مربوطِ به رسم‌الخط *قرآن* مراجعه می‌شد. مانند «جایٌ = جیئی»[2] در مصحف مکه، و «لَأاذْبَحَنَّهُ»[3] با افزودنِ الفِ اول در تمام مصاحف.

این کار نیز به خاطر حزم و احتیاط انجام گرفت تا مجالی برای ایجاد دگرگونی در قرائات به‌وجود نیاید.

چنین به‌نظر می‌رسد که نقط و شکل، و اعجام ـ که اولی و دومی به معنی نگارش مشخصاتِ اعراب، و سومی به معنی رفع ابهام از راه نقطه‌گذاریِ حروفِ متشابه و یا نگارش ویژه‌ای برای تشخیصِ حروفِ متشابه می‌باشد ـ تابع روش اهل منطقه‌ای بود که مصحف بدانجا فرستاده شد، و نیز تابع قرائتی بود که از فرستادگان عثمان فراگرفته بودند.

پس از نقط و شکل و اعجامِ مصاحف، مرحلهٔ استنساخِ مصاحف با رنگهای مختلف فرارسید، به این معنی که مصحف را طبق یکی از قرائات سبع با رنگ خاصی می‌نگاشتند، و قرائات دیگر را با رنگی دیگر تا میان آنها تفاوتی به‌وجود آید؛ چون دیدند کلمات *قرآن* پس از پیاده‌کردنِ نَقْط و شکل و اعجام صرفاً پذیرای یك قرائت است و نمی‌تواند قابل انعطاف باشد[4].

پس از آنکه کار اهل مغرب ـ در نگارش *قرآن* ـ بر طبق روایتِ حفص استقرار یافت، قرائاتِ حفص را با مُرکَّبِ سیاه می‌نوشتند، و قرائات دیگر را با رنگ سرخ کتابت می‌نمودند[5].

چاپ *قرآن*

اولین چاپ *قرآن کریم* در مصر ـ مطابق قواعدِ رسم‌الخط *قرآن* ـ به سال ۱۳۰۸ ه .ق از سوی شیخ (استاد) رضوان بن محمد مخللاتی انجام گرفت[6].

و پس از آنکه پاره‌ای از زمینه‌های اختلاف، در نگارشِ آن پدید آمد از سوی لجنه‌ای که وزارت فرهنگ مصر

۱. *الحیاة العلمیة فی الشام*، ص ۳۵ـ نقل از *التصحیف و التحریف*: عسکری، ص ۱۳. ۲. در سورهٔ زمر، آیهٔ ٦۹.
۳. در سورهٔ نمل، آیهٔ ۲۱. ٤. *غیث النفع*، ص ۳۸. ٥. رك. *روضات الجنات*، ص ۲٦۳.
٦. *السبیل إلی ضبط کلماتِ التنزیل*، ص ٥۷.

Marfat.com

آنرا منعقد ساخت دوباره همان *قرآن* چاپی طبقِ قواعدِ رسم‌الخطِ مصحف تصحیح شد. اعضاءِ این لجنه عبارت بودند از: حفنی ناصیف، احمد اسکندری، و مصطفی عنانی تحت اشراف اساتید الأزهر.

و نیز پس از آنکه این تصحیح از سوی استادِ مقرئینِ مصر، یعنی شیخ محمد بن علی بن خلف حسینی، و نیز شیخ جامع‌الأزهر: شیخ محمد ابوالفضل، در دهم ربیع‌الاول ۱۳۳۷ هـ .ق مورد تأیید قرار گرفت به چاپ رسید[۱].

ـــ آنگاه به سال ۱۳۴۲ هـ .ق = ۱۹۲۳ م ـ فقط طبق روایتِ حفص از قرائت عاصم ـ و تحت نظر اساتید الأزهر و تأیید لجنه‌ای که از سوی ملك فؤادِ اول تعیین گردید در قاهره به‌طبع رسید. اعضاءِ این لجنه عبارت بودند از: شیخ محمدعلی نجار (استاد دانشکدهٔ زبان و ادبیات عرب)، و شیخ عبدالحلیم بسیونی (مدیر دفتر رئیس جامع‌الأزهر) و شیخ علی محمد ضباع استادِ مقرئین مصری.

لجنهٔ یادشده همهٔ آن مطالبی را که در چاپ لجنهٔ قبلی نیاز به ترمیم داشت جبران کرد.

«جهان اسلامی این مصحف را تلقی به قبول نمودند و میلیونها نسخه در سال از این *قرآن* به چاپ می‌رسید که به‌صورت مصحفِ منحصر به فرد در میان مسلمین درآمد و میان آنها متداول گشت؛ چرا که دانشمندان شرق و غربِ بلاد اسلامی ـ با اتفاق نظر ـ دقتِ کاملِ رسم‌الخط این مصحف را گواهی کرده بودند»[۲].

پس از این مراحل، مصحف را روی صفحه و نوار به‌صورت مُرَتَّل با صدای معروفترین مقرئین معاصر امثال شیخ محمود خلیل حُصَری[۳] ضبط کردند، و هدف این بود که بُعدِ صوتیِ قراآتِ *قرآنی* را مورد صیانت قرار دهند.

آغاز همهٔ این کارها به امر عثمان [و نظارت تام و کامل امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) بر کار عثمان] صورت گرفت و تداوم یافت تا سرانجام به‌صورت مُصحفِ مُرَتَّل درآمد که هدف همهٔ این مساعی در طول بیش از چهاردد قرن چنان بود که سازمانِ قراآت از آنجهت نگاهبانی شود که قراآتِ غیرمعتبر به قرآن راه نیابد، و نص *قرآن* کریم از طریق ضبط محفوظ مانده و لحن و غلط قرائی در آن نفوذ نکند.

ج ـ موافقت با قواعد زبان عربی:

آن انگیزه‌ای که موجب اشتراط این شرط گردید همان انگیزه‌ای بوده است که باعث شد علماء در اعتبار قراآت، شرطِ موافقتِ با رسم‌الخط مصاحف را پیشنهاد کنند؛ زیرا علماءِ قراآت احساس کردند: قراآتِ معتبر با قواعدِ زبانِ عربی ناسازگار نیست، و هیچ قرائتِ معتبری وجود ندارد که با مکتبی در نحو و یا با نظریه‌ای در این فن ناسازگار باشد؛ در حالیکه در میان قراآت شاذه قراآتی به چشم می‌خورَد که با قواعد زبان عربی ناسازگار است.

و برای خاطر اینکه قراآتِ شاذه را از عرصهٔ قراآت معتبر بیرون رانند. این شرط اخیر را پیشنهاد کردند؛ چنانکه به همین منظور، شرطِ موافقتِ با رسم‌الخط مصاحف را مطرح ساختند.

ظاهراً منظور آنها از پیشنهاد شرط موافقت با قواعد زبان چنان نبوده است که قراآتِ معتبر را تابع قواعد نحوی معرفی کنند، وگرنه به مناقشه با پاره‌ای از نحویین برنمی‌خاستند، و در مقام رد آنها در مورد قراآتی برنمی‌آمدند که برخوردار از صحت سند بود؛ لکن با قواعد زبان عربی سازگاری نداشت. نحویین قراآتی را که دارای سند صحیح به‌نظر می‌رسید ولی چون با قواعد زبان عربی منطبق نبود مردود اعلام کردند، از قبیل قرائت حمزه دربارهٔ «الأرحام» ـ که در آیهٔ اول سورهٔ نساء آمده ـ و حمزه آنرا به جرّ قرائت می‌کرد؛ و نیز مانند قرائت ابن‌عامر در «قتل اولادهم شرکائهم» ـ که در آیهٔ ۱۳۷ سورهٔ انعام آمده ـ و ابن‌عامر میان مضاف یعنی «قتل» و مضاف‌إلیه یعنی

۱. عبدالحمید حسن (در یادوارهٔ حفنی ناصیف)، مجلهٔ *مجمع اللغة العربیة* قاهره ۱۳۹۰ هـ .ق = ۱۹۷۰ م، ج ۲۶، ص ٤٤.
۲. *مباحث فی علوم القرآن*، ص ۱۰۰، و نیز رجوع کنید به: *السبیل إلی ضبط کلمات التنزیل*، ص ۵۸.
۳. برای اطلاع بیشتر بنگرید به: کتاب *المصحف المرتّل*.

Marfat.com

«شرکائهم» بموسیلهٔ مفعول مصدر، یعنی اولادَهم» فاصله ایجاد می‌کرد.

از همین‌جا بازمی‌یابیم این شرط، یعنی موافقتِ با قواعدِ زبان، مانند شرط قبلی، یعنی مطابقتِ با رسم‌الخط، یك شرط حفاظی است، نه آنکه بصورت شرط مستقلی تلقی شود؛ چنانکه این نکته را قبلاً توضیح دادیم. و نیز منظور آنها چنان نبوده است که نمی‌توان قرآات را بعنوان یکی از مآخذ قواعد نحوی و عالی‌ترین مقیاس برشمرد.

گمان بر آن است که پدیدآوردن آثار و مصنفات در «اِعْرابِ قرآن» متوجه این هدف بود که قرآاتِ معتبر با قواعد زبان عربی هماهنگی دارد.

باری، ضمن معرفی مقیاس قرائی به تطوری ـ که شرط اخیر مراحل آنرا طی کرده ـ پی بردیم. این شرط از ابن‌خالویه ـ بطور مطلق و بدون هیچ قید و شرطی ـ آغاز شد و گفت: یکی از شرائطِ اعتبار قرآات مطابقت آن با قواعد زبان می‌باشد، و قیدِ قوتِ وجه و امثال آنرا در این شرط مطرح نساخت. آنگاه این شرط بموسیلهٔ مکی بن ابی‌طالب به «قُوّتِ وجه» مقید گردید یعنی او می‌گفت باید قرآاتِ معتبر منطبق با قواعدی در زبان عربی باشد که این قواعد از رجحان و قوت برخوردار است. و پس از او کواشی مانند ابن خالویه هیچ قیدی را پیشنهاد نمی‌کند. و سرانجام به دورهٔ ابن الجزری می‌رسیم که این شرط را توسعه داده است؛ به این معنی که وی می‌گفت: اگر قرائتی برحسب یکی از وجوه ـ ولو وجه ضعیف ـ صحیح باشد می‌توان آنرا معتبر شمرد. و مطابقت با قواعد زبان ـ براساس نظریهٔ ابن الجزری ـ تا هم اکنون بر سر پای مانده است.

Marfat.com

فصل هفتم

قرااَت و تجوید

در مطالعات مربوطِ به تلاوتِ *قرآن کریم*، علم قرااَت و علم تجوید در شماری از مسائل و قضایا با هم مشترک هستند.

لذا میان ایندو علم در مورد پاره‌ای از موضوعات تداخل به هم می‌رسد، بطوریکه این موضوعات به صورت مجال و عرصهٔ مشترکی میان این دو علم در می‌آید.

بدین‌منظور که بتوانیم تفاوت میان قرااَت و تجوید را به گونه‌ای آشکار بازیابیم لازم است هریك از این دو علم را تعریف نموده و اسماء و عناوینِ موضوعات آنها را یاد کنیم، تا بتوانیم نقطه‌های برخورد و وجوه اشتراك، و نقطه‌های افتراق و جدائیِ این دو علم را مشخص سازیم.

تعریف قرااَت:

ناگزیر باید در تعریف قرااَت به تعریف پیشوایِ علمِ قرائت و گنجورِ این صناعت یعنی ابن الجزری رجوع کرد. وی در فصلِ دومِ کتابِ خود می‌گوید:

قرااَت، عبارت از علم و آگاهی به کیفیت اداءِ کلماتِ *قرآن* و اختلاف آنها می‌باشد به این شرط که اداءِ این کلمات به راوی و ناقلِ آن منسوب گردد؛ یعنی بدانند که کیفیت اداءِ کلمات از کدام قاری است.

منظور از «کلماتِ *قرآن*» در تعریفِ ابن الجزری عبارت از همان چیزی است که در اصطلاح قُرّاء از آن به «حروف» تعبیر می‌شود، و مراد آنها از حروف همان مواردی است که قُرّاء در رابطه با کلمات قرآن راجع به آنها اختلاف‌نظر دارند، اعم از اینکه این موارد ـ برحسب اصطلاح نحویین ـ حرف و یا اسم و یا فعل باشد.[1]

به عبارت دیگر: علم قرااَت، ناظر به بررسی و مطالعهٔ کیفیتِ اداءِ کلماتِ *قرآن* می‌باشد.

و یا با تعبیری دیگر می‌توانیم بگوئیم: علم قرااَت در جهتِ صورت و قالبِ تلفظِ کلماتِ *قرآنی* بحث می‌کند.

اگر ما به کتب قرااَت ـ به‌منظور شناسائی موضوعاتی که این کتب، آنها را مورد بررسی قرار می‌دهد ـ مراجعه کنیم می‌بینیم که موضوعاتِ قرائت را به دو نوع تقسیم می‌کند:

۱. *سراج القاری*، ص ۱٤.

Marfat.com

۱. اصول:
منظور از آن، احکام عام و کلی است که شکلِ قواعد، به خود گرفته و قابلِ اِطّراد و شمول نسبت به تمام کلماتِ *قرآنی* ـ برحسب موارد خود ـ می‌باشد.

۲. فروع:
که اصطلاحاً از آن به «فَرْش» تعبیر می‌شود، و منظور از آن عبارت از یك سلسله احکام جزئی است که فقط به شماری از موارد *قرآن کریم* محدود است.

اصول قرائی:
عبارتند از امثالِ: ادغام، هاءِ کنایه، مدّ و قصر، همزه،احکامِ نون ساکنه و تنوین، فتح، اماله، وقف، و مانند آنها.

فرش قرائی:
از قبیل:
ـــ نوع قرائتی که در سورهٔ فاتحه روایت شده است، مبنی بر اینکه عاصم و کسائی «مالك» را با الف، و سایر قراءِ سبعه «مَلِك» و بدون الف قرائت می‌کردند[۱].
ـــ یا آن قرائتی که در سورهٔ اعراف نقل شده که ابن عامر می‌خواند: «قَلیلاً مّا یَتَذَکَّرُونَ» و به یاء در اولِ فعل قرائت می‌کرد؛ اما سایر قراء بدون یاء در اول فعل و به صورت «قَلیلاً مَا تَذَکَّرُون»[۲] می‌خواندند.
ـــ حمزه و ابن عامر به روایت ابن ذکوان «و منها تَخْرُجُون»[۳] و «کذلك تَخْرُجُون»[٤] به فتح تاء و ضمِ راء قرائت می‌کردند؛ اما سایر قراءِ سبعه آنها را به ضم تاء و فتح راء«تُخْرَجُون» می‌خواندند.
ـــ نافع و ابن عامر و کسائی، «لِبَاسُ التَّقْوَی»[۵] را به نصب سین، و باقی قُرّاء به رفعِ آن قرائت می‌کردند.
ـــ نافع، «خَالِصَةً»[٦] را به رفع می‌خواند؛ اما سایر قراء آنرا به نصب می‌خواندند[۷].

تعریف تجوید:
اما تجوید، شیخ زکریای انصاری می‌گوید:
«تجوید از لحاظ لغت به معنی تحسین و نیکوساختن و آراستن است، اما اصطلاحاً، عبارت از تلاوت *قرآن* به گونه‌ای است که حقِ هر حرفی از نظر مخرج و صفت ـ هر دو ـ اداء گردد»[۸].
مقریٔ نحوی، ابن امّ قاسم در کتاب خود *شرح الواضحة فی تفسیر الفاتحه* می‌گوید:
«تجوید عبارت از درستی و استواری در قرائت می‌باشد، و در تعریف آن می‌گویند: تجوید عبارت از اعطاءِ حق هر حرفی از نظر مخرج و صفت است».
یکی از علماء گفته است:
«تجوید عبارت از تصحیح و تقویمِ حروف (یعنی صحیح و درست اداء کردنِ آنها)، و برآوردنِ آنها از مخارج، و ترتیبِ آنها در مراتبشان، و ارجاعِ آنها به اصول و قواعد، و الحاقِ آنها به نظائرشان می‌باشد».

۱. *التیسیر*، ص ۱۸. ۲. اعراف: ۳. ۳. اعراف: ۲۵. ٤. زخرف: ۱۱. ۵. اعراف: ۲٦. ٦. اعراف: ۳۲.
۷. *التیسیر*، ص ۱۹. ۸. *اللقائق المحکمة*، ص ۸.

Marfat.com

با توجه به این تعاریف روشن می‌شود که تجویدِ *قرآن* متوقف بر چند امر است:
الف. شناختِ مخارج حروف.
ب. شناختِ صفاتِ حروف.
ج. شناختِ احکامی که از رهگذر ترتیب و ترکیبِ حروف به دست می‌آید.
د. تمرینِ زبان و کثرت تکرار.
● می‌توانیم پس از مرور بر این مطالب بگوئیم:
«تجوید دربارهٔ بُعْدِ صوتیِ حروفِ هجائیِ قرآنی بحث می‌کند».

موضوعات علم تجوید:

این موضوعات عبارتند از امثال: مخارج حروف، صفات حروف، احکام میم ساکنه، احکام نون ساکنه و تنوین، مدّ، ادغام، وقف، و مانند آنها.

در ظل این مطالب به نتایج زیر می‌رسیم:

۱. علم قرائت و علم تجوید در بررسی شماری از موضوعات ـ که به «اصولِ قرائی» نامبردارند، از قبیل: احکام نون ساکنه و تنوین، و وقف، و ادغام ـ به هم می‌رسند و نقاط مشترکی را از نظر بحث تشکیل می‌دهند.

۲. علم قرائت از آنجهت از علم تجوید ممتاز و متفاوت است؛ چون به تنهایی راجع به موضوعاتی بحث می‌کند که معروف به «فَرْش» و یا «فروعِ قِرائی» هستند.

۳. علم تجوید بدین لحاظ از علم قرائت ممتاز و متفاوت می‌باشد؛ چون به تنهائی دربارهٔ مخارج حروف و صفاتِ آن بحث و گفتگو می‌نماید.

و سرانجام می‌توانیم در فرقِ میان قرائت و تجوید بگوئیم: قرائت عبارت از تلفظ است، و تجوید عبارت از اداء می‌باشد.

نگارش این مقدمه بر *کشاف الفهارس* در ساعت هفت‌و هفت دقیقهٔ شب سه‌شنبه ۲۲ بهمن ماه ۱۳٦٤ هجری شمسی (شبِ آغاز هشتمین سال پیروزی انقلاب اسلامی) مطابق اول جُمادی الثانیة ۱٤۰٦ هجری قمری به‌پایان رسید.

کتبه بیمناه الداثرة، العبد المفتاق إلی ربه الغنی: السید محمد الباقر الحسینی الطبرسی المازندرانی المدعو بـ«الدکتور حجتی» عفی الله عن جرائمه و آثامه و کفرَ عن زلاته و سیئاته بمحمد وآله الطاهرین. والحمدلله وصلی الله علی محمد وآله الطیبین.

Marfat.com

مراجع و مصادر و تاریخ قرآات قرآن کریم

۱. *قرآن کریم.*

الف ــ کتب خطی

۲. *تحبیر التیسیر*: اسماعیل بن محمد بن محمد، مشـهور به: «ابن الجـزری» (م ۸۳۳ ه .ق). مدینهٔ منوره «المکتبة المحمودیة».

۳. *جمال القراء و کمال الإقراء*: علی بن محمد سخاوی (م ٦٤٣ ه .ق). قاهره «معهد المخطوطات العربیة» شمارهٔ ٧٤.

٤. *الروضة فی القراءات الإحدی عشر*: حسن بن محمد بغدادی (م ٤٣٨ ه .ق). مکهٔ مکرمه «مکتبة الحرم المکی الشریف» شمارهٔ ۱۲۳.

٥. *العنوان (مختصر الإکتفاء)*: اسماعیل بن محمد بن محمد، مشـهور به: «ابن الجـزری» (م ۸۳۳ ه .ق). مدینهٔ منوره «المکتبة المحمودیة».

٦. *القراءات (اعراب القراءات)*: حسین بن احمد بن خـالویه (م ۳۷۰ ه .ق). قـاهره «معهـد المخـطوطات العربیة» شمارهٔ ٥۲.

۷. *القراءات الشاذّة*: «ابن الجزری» (م ۸۳۳ ه .ق). قاهره «دارالکتب» شمارهٔ ۲۳۳۱٤/ب.

۸. *مختصـر وجـوه القـراءات و الإعتدال علیٰ الروایات*: ابوالعباس احمد بن عمار (م ٤۳۰ ه .ق). قـاهره «معهد المخطوطات العربیة» شمارهٔ ۱۹٥.

۹. *المکرر فیما تواتر من القراءات السبع و تحرر*: عمر بن زین‌الدین انصاری، مشهور به: «نشـار» (م ۹۰۰ ه .ق). مدینهٔ منوره «المکتبة المحمودیة».

۱۰. *الموضح*: نصر بن علی (م ۲٥۰ ه .ق). جذه «مکتبة جامعة الملك عبدالعزیز المرکزیة».

ب ــ کتب چاپی

۱۱. *آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن*: محمدجواد بلاغی (م ۱۳٥۰ ه .ق). صیدا «مطبعة العرفان» طبع دوم.

۱۲. *الإبانة فی معانی القراءات*: مکـی بن ابی‌طـالب حموش قیسـی (م ٤۳۷ ه .ق). تحقیق دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی. قاهره «مطبعة الرسالة».

Marfat.com

۱۳. ***إبراز المعانی من حرز الأمانی***: ابوشامه عبدالرحمن بن اسماعیل دمشقی (م ٦٦٥ ه .ق). قاهره «مطبعة مصطفی البابی الحلبی و اولاده»، ١٣٤٩ ه .ق.
١٤. ***ابوعلی الفارسی***: دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی. قاهره، «مطبعهٔ نهضهٔ مصر» ١٣٧٧ ه .ق.
١٥. ***إتحاف فضلاء البشر فی القراءات الأربع عشر***: احمد بن محمد دمیاطی بناء (م ١١١٧ ه .ق) روایت و تصحیح و تعلیق علی محمد ضباع. قاهره «مطبعة عبدالحمید احمد حنفی» (٩)١٣٤٥ ه .ق.
١٦. ***الإتقان فی علوم القرآن***: جلال‌الدین عبدالرحمن سیوطی (م ٩١١ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ مصطفی البابی الحلبی و اولاده» ١٣٧٠ ه .ق = ١٩٥١ م. طبع سوم.
١٧. ***إتقان المقال فی احوال الرجال***: محمد طه نجف (م ١٣٢٣ ه .ق). نجف «المطبعة العلویة» ١٣٤١ ه .ق.
١٨. **اثر القراءات فی الدراسات النحویة**: دکتر عبدالعال سالم علی. قاهره، «مطبعهٔ: المجلس الأعلی للشؤون الاسلامیة» ١٣٨٩ ه .ق = ١٩٦٩ م.
١٩. ***احسن الأثر فی تاریخ القراءِ الأربعة عشر***: محمود حصری. قاهره «مطبعهٔ: شرکة...»
٢٠. ***اسالیب الإستفهام فی القرآن***: عبدالعلیم سید فوده. قاهره «مطبعهٔ: المجلس الأعلی لرعایة الفنون و الآداب و العلوم الإجتماعیة».
٢١. ***الإصابة فی تمییز الصحابة***: ابن حجر عسقلانی (م ٨٥٢ ه .ق) حیدرآباد دکن «مطبعهٔ: مجلس دائرةالمعارف النظامیة» ١٣١٦ ه .ق.
٢٢. ***اطوار الثقافة والفکر فی ظلال العروبة والإسلام***: علی جندی، محمدصالح سمك، محمد ابوالفضل ابراهیم. قاهره «مطبعهٔ: الأنجلو المصریة» ١٩٥٩ م، طبع اول.
٢٣. ***الأعلام***: خیرالدین زرکلی (... مطبعهٔ: کوستاتسوماس و شرکاء) طبع دوم.
٢٤. ***إنباه الرواة علی انباءِ النحاة***: علی بن یوسف قفطی (م ٦٤٦ ه .ق)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. قاهره «مطبعهٔ دارالکتب».
٢٥. ***البرهان فی علوم القرآن***: محمد بن عبدالله زرکشی (م ٧٩٤ ه .ق)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. قاهره «مطبعهٔ داراحیاء الکتب العربیة» ١٣٧٦ ه .ق = ١٩٥٧ م، طبع اول.
٢٦. ***بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة***: جلال‌الدین عبدالرحمن سیوطی (م ٩١١ ه .ق). قاهره «مطبعة السعادة» ١٣٢٦ ه .ق، طبع اول.
٢٧. ***البلغة فی تاریخ ائمة اللغة***: مجدالدین محمدبن یعقوب فیروزآبادی (م ٧١٨ ه .ق). تحقیق محمد المصری، دمشق «مطبعهٔ وزراة الثقافة» ١٣٩٢ ه .ق = ١٩٧٢ م.
٢٨. ***البیان فی تفسیر القرآن***: آیةالله حاج سیدابوالقاسم خوئی. نجف اشرف «مطبعهٔ الآداب» ١٣٨٥ ه .ق = ١٩٦٦ م، طبع دوم.
٢٩. ***تاریخ الأدب العربی***: کارل بروکلمان. ترجمهٔ عربی دکتر عبدالحلیم نجار. قاهره «دارالمعارف» ١٩٦٥ م، طبع دوم.
٣٠. ***تاریخ التراث العربی***: فؤاد سزگین، ترجمهٔ عربی دکتر فهمی ابوالفضل، تجدیدنظر محمود فهمی حجازی. قاهره «مطبعهٔ الهیئة المصریة العامة» ١٩٧١ م.
٣١. ***تاریخ القرآن***: ابوعبدالله زنجانی. بیروت «مؤسسة الأعلمی» ١٣٨٨ ه .ق - ١٩٦٩ م، طبع سوم.
٣٢. ***تاریخ القرآن***: دکتر عبدالصبور شاهین. «... دارالقلم» ١٩٦٦ م.
٣٣. ***تاریخ القرآن و غرائب رسمه و حکمه***: محمدطاهر بن عبدالقادر کردیِ مالکیِ خطاط. جده، ١٣٦٥ ه .ق.

Marfat.com

۳٤. *تاسیس الشیعة الکرام لعلوم الإسلام*: سیدحسن صدر (م ۱۹۳۵ م)! بغداد... - ۱۹۵۱ م.
۳۵. *تاویل مشکل القرآن*: عبدالله بن مسلم بن قتیبه (م ۲۷٦ ه .ق) با شرح و تحقیق احمد صقر. قاهره «مطبعهٔ دارالکتب العربیة».
۳٦. *التبیان فی تفسیر القرآن*: ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (م ٤٦۰ ه .ق) نجف. «المطبعة العلمیة» ۱۳۷٦ ه .ق.
۳۷. *التیسیر فی القراءات السبع*: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی (م ٤٤٤ ه .ق) تصحیح اتوپریتزل. استانبول «مطبعهٔ الدوله» ۱۹۳۰ م. و «طبع حیدرآباد دکن» ۱۳۱٦ ه .ق.
۳۸. *الجامع لأحکام القرآن*: محمد بن احمد انصاری قرطبی (م ٦۷۱ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ دارالکتب» ۱۳۵۷ ه .ق = ۱۹۳۸ م. و طبع دوم (۱۳۸٦ ه .ق = ۱۹٦۷ م) و طبع «کتاب الشعب» قاهره.
۳۹. *الجرح و التعدیل*: عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی (م ۳۲۷ ه .ق). حیدرآباد دکن، «مطبعهٔ مجلس دائرةالمعارف العثمانیة» ۱۳۷۲ ه .ق = ۱۹۵۳ م، طبع اول.
٤۰. *الحجة فی علل القراءات السبع*: ابوعلی حسن بن احمد فارسی (م ۳۷۷ ه .ق) با تحقیق علی نجدی ناصیف،و دکتر عبدالحلیم نجار و دکتر عبدالفتاح شلبی، و تجدیدنظر محمدعلی نجار. قاهره «مطبعهٔ دارالکتب العربی».
٤۱. *الحجة فی القراءات السبع*: ابن خالویه (م ۳۷۰ ه .ق)، تحقیق و شرح دکتر عبدالعال سالم مکرم. بیروت «دارالشرق» ۱۹۷۱ م.
٤۲. *الحدائق الناضرة*: شیخ یوسف بحرانی (م ۱۱۸٦ ه .ق)، تحقیق و تعلیق و اشراف محمدتقی ایروانی. نجف «مطبعهٔ: النجف» ۱۳۸۰ ه .ق.
٤۳. *الحیاة العلمیة فی الشام فی القرنین الأول والثانی للهجرة*: خلیل داود. بیروت «دارالآفاق الجدیدة» ۱۹۷۱ م، طبع اول.
٤٤. *حیاة الشعر فی الکوفة إلی نهایة القر ن الثانی عشر*: دکتر یوسف خلیف. قاهره «دارالکتاب العربی للطباعة والنشر» ۱۳۸۸ ه .ق = ۱۹٦۸ م.
٤۵. *الخصال*: محمد بن علی ابن بابویه قمی، معروف به «صدوق» (م ۳۸۱ ه .ق). نجف «المطبعة الحیدریة» ۱۳۹۱ ه .ق = ۱۹۷۱ م.
٤٦. *خلاصة تذهیب الکمال فی اسماءِ الرجال*: احمد بن عبدالله خزرجی انصاری (م ۹۲۳ ه .ق). «المطبعة الخیریة» ۱۳۲۳ ه .ق.
٤۷. *دراسات فی تاریخ الخط العربی - مذبدایته إلی نهایة العصر الأموی*: دکتر صلاح‌الدین المنجد. بیروت «مطبعهٔ دارالکتاب الجدید» ۱۹۷۲ م، طبع اول.
٤۸. *الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة*: زکریا بن محمد انصاری (م ۹۲٦ ه .ق) در هامش «المقدمة الجزریة». قاهره «المطبعة السعیدیة». و در هامش «المنح الفکریة». قاهرة «مطبعة عیسی البابی الحلبی» ۱۳٦۷ ه .ق = ۱۹٤۸ م.
٤۹. *الرحیق المختوم (شرح ارجوزة محمد بن احمد متولی «اللؤلؤ المنظوم فی ذکر جملة من المرسوم»)*: حسن بن خلف حسینی. قاهره «مطبعهٔ المعاهد» طبع اول.
۵۰. *رسم المصحف و الاحتجاج به فی القراءات*: دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی. قاهره «مطبعهٔ مکتبه النهضة» ۱۳۸۰ ه .ق = ۱۹٦۰ م.
۵۱. *روضات الجنات فی احوال العلماءِ و السادات*: سید محمدباقر خوانساری (م ۱۳۱۳ ه .ق). ایران،

Marfat.com

چاپ سنگی ۱۳۰۷ ه .ق.
۵۲. ***الزّینة فی الکلمات الإسلامیة و العربیة***: ابوحاتم الرازی (م ۳۲۲ ه .ق) مقابلهٔ با اصل و تعلیقِ حسین بن فضل‌الله همدانی. قاهره «مطبعهٔ دارالکتاب العربی» ۱۹۵۷ م، طبع دوم.
۵۳. ***السبیل إلی ضبط کلمات التنزیل***: احمد محمد زینحار. قاهره «مطبعهٔ الازهر» ۱۳۷۳ ه .ق = ۱۹۵۳ م، طبع اول.
۵٤. ***سراج القارئ المبتدی و تذکار القارئ المنتهی***: علی بن قاصح بغدادی (م پس از سدهٔ هشتم هجری). قاهره. «مطبعهٔ مصطفی البابی الحلبی و أولاده» ۱۳۷۳ ه .ق = ۱۹۵٤ م، طبع سوم.
۵۵. ***السیرة النبویة***: ابن هشام (م ۲۱۳ ه .ق)، تحقیق و ضبط و شرح و فهارسِ مصطفی سقا، ابراهیم ابیاری، عبدالحفیظ شلبی. قاهره «مطبعهٔ مصطفی البابی الحلبی» ۱۳۵۵ ه .ق = ۱۹۳٦ م.
۵٦. ***شرح طیبة النشر فی القراءات العشر***: احمد بن محمد بن الجزری (م ۸۵۹ ه .ق) تحقیق و ضبط و تجدیدنظر شیخ علی محمد ضباع. قاهره «مطبعهٔ مصطفی البابی الحلبی و أولاده»، طبع اول.
۵۷. ***شرح الواضحة***: ابن أم قاسم (م ۷٤۹ ه .ق)، تحقیق و تعلیق دکتر عبدالهادی فضلی. بیروت «دارالقلم» ۱۹۸۰ م.
۵۸. ***الصاحبی***: احمد بن فارس (م ۳۹۵ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ المؤید» ۱۳۲۸ ه .ق = ۱۹۱۰ م.
۵۹. ***صحیح البخاری***: محمد بن اسماعیل بخاری (م ۲۵٦ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ محمدعلی صبیح و أولاده».
٦۰. ***صحیح مسلم***: مسلم بن حجاج قُشَیْری (م ۲٦۱ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ محمدعلی صبیح و أولاده».
٦۱. ***غایة النهایة فی طبقات القراء***: محمد بن محمد جزری (م ۸۳۳ ه .ق)، نشر «برگشتراسر». قاهره «مطبعهٔ مکتبة الخانجی» ۱۳۵۱ ه .ق = ۱۹۳۲ م.
٦۲. ***غیث النفع فی القراءات السبع***: علی نوری صفاقسی (م ۱۱۱۸ ه .ق) در هامش «سراج القاری».
٦۳. ***فتح الباری بشرح البخاری***: ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲ ه .ق). قاهره «مطبعهٔ حلبی» ۱۳۷۸ ه .ق = ۱۹۵۹ م.
٦٤. ***فجر الإسلام***: احمد امین. قاهره «لجنة التالیف و النشر» ۱۲۷۰ ه .ق = ۱۹۵۰ م، طبع ششم.
٦۵. ***فضائل القرآن***: ابن کثیر دمشقی (م ۷۷٤ ه .ق). بیروت «دارالأندلس».
٦٦. ***الفهرست***: ابن الندیم. تحقیق رضا تجدد، تهران. «چاپخانهٔ دانشگاه تهران»، و بیروت «مکتبة خیاط».
٦۷. ***فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریة ـ علوم القرآن***: دکتر عزة حسن. دمشق «المجمع العلمی العربی» ۱۳۸۱ ه .ق = ۱۹٦۲ م.
٦۸. ***فی الأدب الجاهلی***: طه حسین (م ۱۳۹۳ ه .ق). قاهره «دارالمعارف» ۱۹۵۸ م.
٦۹. ***فی الدراسات القرآنیة و اللغویة (الإمالة فی القراءات و اللهجات العربیة)***: دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی. قاهره «مطبعهٔ نهضهٔ مصر» ۱۳۷٦ ه .ق = ۱۹۵۷ م، طبع اول.
۷۰. ***القراءات فی نظر المستشرقین و الملحدین***: عبدالفتاح قاضی. قاهره «مجمع البحوث الإسلامیة» ۱۳۹۲ ه .ق = ۱۹۷۲ م.
۷۱. ***القراءات القرآنیة فی ضوء علم اللغة الحدیث***: دکتر عبدالصبور شاهین... «دارالقلم» ۱۹٦٦ م.
۷۲. ***القراءات و اللهجات***: عبدالوهاب حموده. قاهره «مطبعهٔ السعادة» ۱۳٦۸ ه .ق = ۱۹٤۸ م.
۷۳. ***الکافی***: محمدبن شریح رعینی اندلسی (م ٤۷٦ ه .ق) در هامش «المکرر».
۷٤. ***کتاب السبعة فی القراءات***: ابن مجاهد (م ۳۲٤ ه .ق)، تحقیق دکتر شوقی ضیف. قاهره

Marfat.com

«دارالمعارف» ۱۹۷۲ م.
۷۵. *کشاف إصطلاحات الفنون*: محمدعلی تهانوی (م ۱۱۵۸ ه .ق). بیروت «شرکة خیاط».
۷۶. *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون*: حاجی خلیفه (م ۱۰۶۷ ه .ق) تهران، «المکتبة الإسلامیة» ۱۳۷۸ ه .ق = ۱۹۶۷ م، طبع سوم.
۷۷. *لطائف الإشارات لفنون القراءات*: شهاب‌الدین قسطلانی (م ۹۲۳ ه .ق)، تحقیق و تعلیق شیخ عامر سیدعثمان و دکتر عبدالصبور شاهین. قاهره، ۱۳۹۲ ه .ق = ۱۹۷۲ م.
۷۸. *اللغات فی القرآن، روایة ابن حسنون المقریٔ بإسناده إلی ابن عباس*: تحقیق صلاح‌الدین مُنَجِد. بیروت «دارالکتاب الجدید» ۱۳۹۲ ه .ق = ۱۹۷۲ م، طبع دوم.
۷۹. *اللهجات العربیة فی القراءات القرآنیة*: دکتر عبده الراجحی. قاهره «دارالمعارف»، ۱۹۶۸ م.
۸۰. *مباحث فی علوم القرآن*: دکترصبحی‌صالح. بیروت «دارالعلم للملایین» ۱۹۶۹ م، طبع ششم.
۸۱. *مجمع البیان*: ابوعلی فضل بن حسن طبرسی (م ۵۴۸ ه .ق). بیروت «دار مکتبة الحیاة» ۱۳۸۰ ه .ق = ۱۹۶۱ م. بیروت «دارالفکر»، طبع دوم.
۸۲. *المحتسب*: ابن‌جنی (م ۳۹۲ ه.ق)، تحقیق علی نجدی‌ناصیف، دکتر عبدالحلیم نجار، و دکتر عبدالفتاح شلبی. قاهره «المجلس الأعلی للشؤون الإسلامیة» ۱۳۸۶ ه .ق.
۸۳. *المحکم فی نقط المصاحف*: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی (م ۴۴۴ ه .ق)، تحقیق دکتر عزةحسن. دمشق «المطبعة الهاشمیة» ۱۹۶۰ م.
۸۴. *مختصر صحیح مسلم*: حافظ منذری (م ۶۵۶ ه .ق)، تحقیق محمدناصرالدین البانی. قاهره «مطبعهٔ محمدعلی صبیح و أولاده».
۸۵. *مدخل إلی القرآن الکریم*: دکتر محمد عبدالله دراز، ترجمهٔ محمد عبدالعظیم علی، تجدیدنظر دکتر سیدمحمد بدوی. بیروت «دارالقلم» ۱۳۹۱ ه .ق = ۱۹۷۱ م، طبع اول.
۸۶. *مدرسة البصرة النحویة*: دکتر عبدالرحمن سید. قاهره «سجلّ العرب»، طبع اول.
۸۷. *مدرسة الکوفة*: دکتر مهدی مخزومی. قاهره. «مطبعهٔ مصطفی البابی الحلبی» ۱۹۵۸ م، طبع دوم.
۸۸. *مذاهب التفسیر الاسلامی*: گولدزیهر، ترجمهٔ دکتر عبدالحلیم نجار. قاهره «مطبعهٔ السنة المحمدیة» ۱۳۷۴ ه .ق = ۱۹۵۵ م.
۸۹. *المرشد الوجیز*: ابوشامهٔ مَقْدِسی (م ۶۶۵ ه .ق)، تحقیق طیار آلتی قولاج. بیروت «دارصادر» ۱۳۹۵ ه .ق = ۱۹۷۵ م.
۹۰. *المصاحف*: عبدالله بن سلیمان بن اشعث سجستانی (م ۳۱۶ ه .ق) تصحیح دکتر آرتور جفری. قاهره «المطبعة الرحمانیة» ۱۹۳۶ م = ۱۳۵۵ ه .ق، طبع اول.
۹۱. *المصحف المرتل (الجمع الصوتی الأول للقرآن الکریم)*: لبیب سعید. قاهره «دارالکتاب العربی».
۹۲. *معانی القرآن*: ابوزکریا «فَرّاء» (م ۲۰۷ ه .ق)، تحقیق احمد یوسف نجاتی، و محمدعلی نجار. قاهره «دارالکتب» ۱۳۷۴ ه .ق = ۱۹۵۵ م، طبع اول.
۹۳. *معجم‌الأدباء*: یاقوت حموی (م ۶۲۶ ه .ق). قاهره «دارالمأمون»، طبع اخیر.
۹۴. *معجم‌المؤلفین*: عمر رضا کحاله، دمشق «مطبعهٔ الترقی» ۱۳۷۶ ه .ق = ۱۹۶۰ م.
۹۵. *مقدمتان فی علوم القرآن: «مقدمة کتاب المبانی» و «مقدمة ابن عطیة»*: نشر دکتر آرتور جفری، تصحیح عبدالله اسماعیل صاوی. قاهره «دارالصاوی» ۱۳۹۲ ه .ق = ۱۹۷۲ م، طبع دوم.
۹۶. *المقنع فی رسم مصاحف الامصار*: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی (م ۴۴۴ ه .ق)، تحقیق محمد احمد

Marfat.com

دهمان. دمشق «مطبعهٔ الترقی» ۱۳۵۹ ه .ق = ۱۹٤۰ م.
۹۷. ***مناهل العرفان فی علوم القرآن***: محمد عبدالعظیم زرقانی. قاهره «داراحیاءِ الکتب العربیة» ۱۳۷۲ ه .ق، طبع سوم.
۹۸. ***المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم***: محمد فؤاد عبدالباقی. قاهره «دارمطابع الشعب».
۹۹. ***معرفة القراء***: حافظ ذهبی (م ۷٤۸ ه .ق) تحقیق و فهرست و ضبط اعلام و تعلیق محمدسید جادالحق «دارالتالیف» طبع اول.
۱۰۰. ***المغازی***: واقدی (م ۲۰۷ ه .ق) تحقیق دکتر مارسدن جونر. انگلستان «دانشگاه اکسفورد» ۱۹٦٦ م.
۱۰۱. ***مفتاح السعادة***: احمد بن مصطفی طاش کُبری‌زاده (م ۹٦۸ ه .ق). حیدرآباد دکن «دائرةالمعارف النظامیة» طبع اول. و، قاهره «مطبعهٔ الاستقلال الفکری».
۱۰۲. ***مفتاح الکرامة***: محمدجواد عاملی (م ۱۲۲٦ ه .ق). قاهره «الشوریٰ» ۱۳۲٦ ه .ق.
۱۰۳. ***المفردات السبع***: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی. قاهره. «الفاروقیة الحدیثة».
۱۰٤. ***منجد المقرئین***: ابن الجزری (م ۸۳۳ ه .ق). قاهره «الوطنیة الاسلامیة»، ۱۳۵۰ ه .ق.
۱۰۵. ***المواهب الفتحیة فی علوم اللغة العربیة***: حمزة فتح الله. قاهره «الأمیریة» ۱۳۱۳ ه .ق، طبع اول.
۱۰٦. ***الموسوعة القرآنیة***: ابراهیم ابیاری. قاهره «سجل العرب» ۱۳۳۸ ه .ق = ۱۹٦۹ م.
۱۰۷. ***نثر المرجان فی رسم نظم القرآن***: محمد غوث النائطی الأرکاتی. حیدرآباد «مطبعهٔ عثمان».
۱۰۸. ***النشر فی القراءات العشر***: ابن الجزری (م ۸۳۳ ه .ق) تجدیدنظر علی محمد ضباع. قاهره «مطبعهٔ مصطفی محمد».
۱۰۹. ***النقط والشکل***: ابوعمرو عثمان بن سعیدانی ـ که با «المقنع» یاد شده به طبع رسیده است.
۱۱۰. ***نورالیقین فی السند و تحمل کتاب الله المبین***: محمد روبی مالکی. قاهره. «مطبعهٔ حجازی» ۱۳٦۰ ه .ق، طبع اول.
۱۱۱. ***هجاء مصاحف الامصار***: رجوع کنید به: سلسلهٔ مجلهٔ «معهد المخطوطات العربیة».
۱۱۲. ***اخبار التراث العربی***: نشریهٔ «معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیة» قاهره.
۱۱۳. ***الرسالة***: مجلهٔ هفتگی، به مدیریت و نشر احمد حسن زیات. قاهره «الشاطبی»: احمد بدوی شمارهٔ ۹٦٦، ۱۳۷۱ ه .ق = ۱۹۵۲ م.
۱۱٤. ***الفکر الاسلامی***: مجلهٔ ماهیانه، مقالهٔ «انا نحن نزلنا الذکر...» میرزا ابوالحسن شعرانی، شمارهٔ اول ۱۳۹۲ ه .ق = ۱۹۷۳ م.
۱۱۵. ***مجلة کلیه اللغة العربیة***: نشریهٔ «ریاسة العامة للکلیات والمعاهد بالریاض» مقاله: «الرسم العثمانی» از عبدالعزیز عبدالفتاح قاری. شماره ۱۳۹٤/٤ ه .ق = ۱۹۷٤ م.
۱۱٦. ***مجلة مجمع اللغة العربیة***: قاهره: «ذکری حفنی ناصیف»: عبدالحمید حسن، جزء ۱۳۹۰/۲۵ ه .ق = ۱۹۷۰ م.
۱۱۷. ***مجلة المجمع العلمی العراقی***: بغداد، «لهجات القرآن الکریم» دکتر جواد علی. مجلد سوم، جزء دوم، ۱۳۷٤ ه .ق = ۱۹۵۵ م.
ـــ ***مجلة معهد المخطوطات العربیة بجامعة الدول العربیة***: قاهره، «هجاء مصحف الأمصار» احمد بن عمار المهدوی (م ٤۳۰ ه .ق)، تحقیق محیی‌الدین عبدالرحمن رمضان، مج ۱۹ ج ۱۳۹۳/۱ ه .ق = ۱۹۷۳ م.
۱۱۸. ***المربد***: مجلهٔ سالیانه «جامعة البصرة» مقالهٔ «کولدتسیهر و القراءات»: دکتر عبدالرحمن سید، شمارهٔ

Marfat.com

اول، ۱۳۸۸ ه .ق = ۱۹٦۸ م.

ـــ و منابع دیگری که نگارنده و مترجم در پاورقیها یاد کرده است و بەخـاطر اختصـار از ذکر آنهـا در اینجـا خودداری می‌شود.

Marfat.com

معرّفی کتابها و نسخه‌های خطی آنها

بخش قرائت و تجوید

Marfat.com

Marfat.com

1 *آداب قراءةالقرآن* (مقالة فی -) ۱ س

غیاث‌الدین منصور دشتکی (م ۹٤۰ یا ۹٤۹ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در بخش تفسیر، ذیلِ تفسیر آیة«سبحان الّذی أسری: غیاث‌الدین منصور دشتکی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۰ ه . ق.

به‌نظر می‌رسد که این مقال بخشی از کتابهای دشتکی و احتمالاً گفتاری از کتاب *مقالات العارفین* او باشد.

آغاز[نسخهٔ ۷ مج ۱۸۳۰ مجلس]: [منقول من کلام غیاث المدقّقین منصور]، المقالة الرابعة: النصوص الدالة علی فضیلة القاری والقراءة کثیرة عدیدة معروفة مشهورة غیر مستورة. و من الآداب: ینبغی للقاری السواك و تنظیف الفم و تطهیر الثوب و مکان الجلوس، و استقبال القبلة أوْلی إلاضرورة هی أولی؛ و یستحبّ أن یکون طاهراً بوضوء؛ فلم یکن محدثاً و لاجنباً و لامتجنّباً...

انجام[همان نسخه]: ... والقراءة من المصحف أفضل، وقد جعل النظر فی المصحف عبادة، ولابأس برفع الصوت باعتدال، ولقد اتفق العلماءُ علی الأمر بسجود التلاوة؛ واختلف هل هو أمرُ وجوبٍ أو استحسانٍ؛ والأکثرون قرّروا الإستحباب أو الإستحسان، وجوّزوا فی الصلوة، وأکثرهم علی أن السجدات أربع عشر، والأکثرون أوجبوا الطهارة فی سجدة التلاوة وکذا استقبال القبلة، وقد یجوز خلاف هذا.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (۷ مج ۱۸۳۰- دفتر: ۲۵۸۰۸). نستعلیق محمدبن حسین عقیلی استرابادی، حدود ۱۰۵۸ ه . ق، ص ٦ و ۷، ۲۳ سطری [**ف:** مجلس ٤۵۸/۹/۲] 1 س.

2 *آداب قراءة القرآن و کتابته* ۲ س

* مؤلفِ نسخه‌ای که از این کتاب رؤیت شده شناخته نشد؛ لکن پیداست که از دانشمندان اهل سنت می‌باشد.

● ت: ؟

این نسخه با عنوان «فرع» آغاز می‌شود و مؤلف معتقد است که قرآن در زمان پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) به‌صورت کنونی جمع‌آوری و مرتب شده است، و ما به‌منظور آگاهی

Marfat.com

از نسخه‌ای که رؤیت شد مقداری از آغاز و انجامِ آن را می‌نگاریم، و ممکن است بخشی از کتابی باشد:

آغاز[نسخهٔ ش ۵ مج ۱۵۰٤ ملك]: فرع ــ القرآن العزیز مؤلف من زمنه (صلی الله علیه وسلم) علی ماهو علیه‌الیوم؛ لکن لم یجمع فی مصحف واحد؛ لما کان یتوقع من زیادة و نسخ؛ بل کان محفوظاً فی صدور طوائف من الصحابة. فلما قتل کثیر منهم فی خلافة الصدیق (کرم‌الله وجهه!) خاف وقوع اختلاف فیه بعد ذلك، فاستشار الصحابة (رضی‌الله عنهم) فی جمعه فی مصحف؛ فأشاروا به ففعله و جعله فی بیت حفصة...

انجام:... و یندب افتتاح حدیث رسول‌الله (صلی‌الله علیه وسلم) و ختمه بقراءة شخص حسن الصوت شیئاً من القرآن. زاد فی التبیان: ینبغی للقارئ أن یقرء مایلیق بالمجلس و یناسبه وأن تکون قراءته فی آیات الخوف والرجاءِ والمواعظ والتزهید فی الدنیا، والترغیب فی الآخرة، والتأهب لها، وقصر الأمل، ومکارم الأخلاق، انتهی.

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۵ مج ۱۵۰٤) نسخ عبدالمؤمن حسینی، فرزند سیدنظامی سرکتی، در روز چهارشنبه ۱۲٤۲ هـ . ق، در فهرست به عنوان «فروع فی آداب قراءة القرآن و کتابته وغیرها» آمده، گ ۳۹۱ر- ٤۰۹ پ [ملك ۲۷۹/۵] 2ع س.

3 إبراز المعانی من حرز الأمانی و وجه التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی ۳ س

ابوشامه (۵۹۹-٦٦۵ هـ . ق)

* ابوالقاسم شهاب‌الدین (ابومحمد) عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی‌بکر بن عباس مقدسی دمشقی شافعی، معروف به «ابوشامه» که اصلاً از قدس است و در دمشق در ۵۹۹/۱٤۲۳ هـ . ق زاده شد و در همانجا پرورش یافت، و قبل از ده سالگی قرآن را حفظ کرد، و در شانزده سالگی نزد علم‌الدین سخاوی و اساتیدِ دیگر همه قراءاتِ متداول را فراگرفت و در اسکندریه به تکمیلِ سایر علوم پرداخت و سرانجام به‌صورت دانشمندی کارآمد در فقه و حدیث و تاریخ و نحو و ادب و قرائت چهره نمود، و سِمَتِ مشیخهٔ «دارالحدیثِ اشرفیه» را به‌عهده گرفت. دو نفر به بهانهٔ استفتاء به خانه‌اش درآمدند و او را شدیداً مضروب ساختند که براثر آن در بستر بیماری افتاد و در ۱۹ رمضان ٦٦۵ هـ . ق به‌علتِ همان بیماری در دمشق از دنیا رفت و در

Marfat.com

مقابر «باب الکیسان» یا «باب الفرادیس» بەخاك سپرده شد. وی آثار فراوانی از خـود بەجـای گذاشته که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «کتاب الروضتین فی أخبار الدولتین: الصـلاحیة والنوریة ـ ط»، «المحقق من علم الأصول فیما یتعلق بأفعال الرسول»، «نظم المفصل للزمخشـری» در نحو، «المرشد الوجیز إلی علوم تتعلق بالقـرآن العـزیز» «تاریخ دمشـق» که دربارهٔ آن دو کتاب نوشت: یکی در پانزده جزوٴ، و دیگری در پنج جـزوٴ، «مفـردات القُـرّاء»، «مختصـر تاریخ ابن عساکر» در پنج مجلد، «الباعث علی إنکار البدع والحـوادث» و کتابهـای دیگـر. ابوشـامه همهٔ کتب و مصنفاتِ خود را بر «کتابخانهٔ عادلیهٔ دمشق» وقف کرد که دچار آتش‌سـوزی شـد و اکثر آنها براثر آن از میان رفت.

او را از آنرو به «ابوشامه» ملقب ساختند، چون خال بزرگی بالای ابروی چپ داشت.

● ت: سلخ ذح ٦٢٤ هـ . ق.

گزارش مربوط به این کتاب را ــ إن‌شاءالله ــ در مورد کتاب «حـرز الأمانی...» از نظر می‌گذرانید چلبی این شرح را بەعنوان تألیفی متوسـط از نظر حجـم معـرفی می‌کند و می‌گوید: ابوشامه پس از تألیف، آن را فشرده ساخت. ابوشامه در این کتاب یادآور می‌شود که «قـرائت» عبارت از نقل و روایت است، و آنچه از قراآت منقوله ــ اگر موافـق رسـم‌الخـطِ مصـحفِ امام باشد ــ از قراآت دیگر اقویٰ است؛ اما پیروی از صِرْفِ رسم‌الخط ــ تا وقتی که نقـل و روایت آن‌را تأیید نکند ــ واجب نیسـت. و همو می‌گوید: در قـرآنِ عربی از تمام زبانهـا و لهجـه‌های عربی لغاتی وجود دارد؛ زیرا قرآن بر تمام عربها نازل شـد، و خـداوند به آنهـا رخصـت داد که می‌توانند آنرا بر طبق لغات مختلفِ خود قرائت کنند؛ به همین جهت قراآت مختلف در قرآن پدید آمد. ابوشامه (مختصر) این کتاب را در سلخ ذح ٦٢٤ هـ . ق، طبق نسخهٔ گوهرشاد (ش ٢٣٦) به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أسـبغ علینا نعمه، وأفـاض لدینا مننه، و أنزل إلینا کتابه الذی فصـل آیاته فاحکمه واتقنه... فـإنّ أولی ما أفنی فیه المکلف عمره، و علق به خاطره، و أعمل فیه فکره تحصیل العلوم النافعة الشـرعیة واسـتعمالها فـی الأعمال الرضـیّة، وأهم ذلك علم کتاب الله... و سـمیته «إبراز المعانی من حرز الأمانی»...

انجام:... فحسن تشبیه الصلوة علی الصـحابة بذلك؛ لأنهـم فـی الصـلوة تبع لرسول الله (صلی‌الله علیه [وآله] وسلم)؛ فلهذا أصابتهم نفحاتها و برکاتها (رضی‌الله عنهم) أجمعین آمین.

بنگرید به: *البدایة* ١٣/٢٥٠، ٢٥١. و: *طبقات القراء* ١/٣٦٦. و: *تذکرة الحفاظ* ٤/٣٥٢. و: *بغیة الوعاة* ٢٩٧.

Marfat.com

و: *شذرات الذهب* ۳۱۸/۵. و: *طبقات الشافعیة* ۶۱/۵. و: *فوات الوفیات* ۲۵۲/۱، ۲۵۳. و: *السلوك*، *مقریزی* ۵۶۲/۱. و: *الذیل علی الروضتین*، ابوشامه ۳۷-۴۵. و: *مرآة الجنان* ۱۶۴/۴. و: *مختصر دول الاسلام* ۱۳۱/۲. و: *الدارس*، نعیمی ۲۳/۱، ۲۴. و: فهرست خدیویه ۵: ۶۴. و: *کشف الظنون* (۶۴۷)، ۷۲، ۲۱۸، ۲۹۴، ۹۱۸، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۳۲۷، ۱۳۳۴، ۱۴۰۲، ۱۶۱۶، ۱۶۵۵، ۱۷۷۳، ۱۷۷۶، ۱۷۹۴، ۱۸۰۴، ۱۹۸۲. و: *روضات الجنات*، ط جدید ۴۲/۵ به بعد، و ط سنگی ۴۲۹. و: *ایضاح* ۹۳/۱ و ۲۳۱/۲، ۳۰۴. و: *هدیة العارفین* ۵۲۴/۱، ۵۲۵. و: *التعریف بالمؤرخین* ۸۴/۱- ۸۶. و: *کتبخانهٔ سنده*، ۷۵. و: *کتبخانهٔ ولی‌الدین* ۳. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۲۵/۵، ۱۲۶. و: *الأعلام*، زرکلی ۷۰/۴. و: *غایة النهایة* ۳۶۵/۱. و: *ریحانة الأدب* ۱۵۰/۷، ۱۵۱. و: *قاموس الأعلام* ۲۳۷/۱. و: *معجم المطبوعات* ۳۱۷. و: فهرست ظاهریه ۱/ *علوم‌القرآن* / ۲۸۸-۲۹۱. و:

Brockelmann: *Encyclapédie de I islam* I: 106.

Ahlwardt: ... *veryeichniss der arabischen handschriften* I:234, IX: 303.

Brockelmann: g. I:317

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۲۹۸) نسخ علی بن مسعود مقری بغدادی در روز دوشنبه سه شب مانده از صفر سال ۷۰۲ هـ . ق، بر روی صفحهٔ اول ترجمهٔ احوال مؤلف آمده، نسخه از سورهٔ آل‌عمران را دارد، ۲۱۷ گ، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ علوم‌القرآن / ۲۸۹، ۲۹۰] 3 س

۲. **ملك ـ تهران** (۱۱۳۰) تعلیق ابوطالب بن احمد بن محمود شیرازی معروف به «حافظ» در ۷۵۳ هـ . ق، نسخه دورهٔ کامل است، ۳۷۶ گ، ۲۱ سطری [**ف:** ملك ۱۲/۱] 4 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۷۷۳۰) نسخ محمد بن لقمان بن عبدالوهاب حافظ در روز سه‌شنبه ۱۰ ج ۷۷۱/۱ هـ . ق، نسخه دورهٔ کامل است، ۲۰۶ گ، ۲۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/علوم القرآن / ۲۸۸] 5 س

۴. **ادبیات ـ تهران** (۱۱۹ب) نسخ سدهٔ ۸ هـ . ق، نسخه از سورهٔ آل‌عمران تا پایان کتاب را دارد، ۲۳۲ گ، ۲۱ سطری [**ف:** ادبیات ۳۳۰/۱] 6 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۴۴۲۵) نسخ سدهٔ ۸ هـ . ق، نسخه قطعه‌ای از کتاب است از آغاز آن، ۱۶ گ (۱۴۹-۱۵۴)، ۲۳ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/علوم القرآن / ۲۹۰، ۲۹۱] 7 س

۶. **ملك ـ تهران** (۱۳۴۵) تعلیق امام بن جلال کرمانی در ۸۴۳/۲۴۶ هـ . ق، نسخهٔ کامل است، ۳۱۴ گ، ۲۳ سطری [**ف:** ملك ۱۲/۱] 8 س

۷. **گوهرشاد ـ مشهد** (۲۳۶) نسخ محمدقاسم بن علی بن نظر داد در ۱۰۰۳ هـ . ق، نسخهٔ کامل است و در پایان آن آمده: «آخر إبراز المعانی المختصر، والحمدلله وحده»، این نسخه

Marfat.com

تصحیح شده، ۲۳ سطری [ف: گوهرشاد ۲۰۴/۱، ۲۰۵. و ف: چهار کتابخانهٔ مشهد ۲۰۵] 9 س

4 **الأبیات النجمیة فی مقدارالمد** ٤ س

● ت: ؟

اشعاری است به بحرِ رَجَز در چهار بیت که ممکن است از دانشمندی معروف باشد؟ و دربارهٔ مقدار مدّ که باید به اندازهٔ چند حرف باشد انشاء شده است.

آغاز: یمدّ بقدر الخمس ورش و حمزة والأربع نجم والثلاث رضی کلا

انجام: و هذا سماع من شیوخ مویّد بما قیل فی التیسیر والغیر فاقبلا

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (٤ مج ۵۲۲۷) نسخ سدهٔ ۸ یا ۹ ه . ق [**ف:** مرکزی ٤١٦٥/١٥] 10 س

5 **أحکام الهمزة فی الآیات** ٥ س

(احتمالاً) محمدبن علی حسینی جرجانی (سدهٔ ۹ ه . ق؟)

✱ احتمالاً مؤلف همان محمد بن علی بن محمد بن علی حسینی جرجانی پسر سیدشریف جرجانی (م ۸۳۸ ه . ق) و مؤلف «شرح هدایة الحکمهٔ» ابهری و سایرِ آثارِ دیگر است که ترجمهٔ احوالِ او را ــ إن‌شاءالله ــ در جای خود گزارش خواهیم کرد.

● ت: احتمالاً سدهٔ ۹ ه . ق.

در این کتاب کیفیت قرائت و کتابتِ همزه را به‌ترتیبِ سوره‌های قرآنی گزارش نموده و چون این رساله در مجموعه‌ای قرار دارد که همهٔ آنها از محمد بن علی حسینی جرجانی می‌باشد محتمل است این یکی نیز از همو باشد.

آغاز[موجودِ در نسخهٔ ش ۱ مج ۷۱۰ مرعشی]: الملأ افتونی، یا ایها الملأ أیکم، و شبه ذلك حیث وقع فیها، فلك تحقیق الهمزة الثانیة...

انجام: ... و إنّ شانئك مثل «مائة» ذکر فی البقرة. و الحمدلله وحده و صلی‌الله علی محمد و آله أجمعین.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی تونی در حدود ٩٤٤ ه . ق، دارای حواشی مختصر، گ ۱ر- ٤٠ پ [**ف:** مرعشی ۳۰۵/۲] 11 س

Marfat.com

6 *الإختلاف فی روایةِ قراءة عاصم* (رسالة فی ـ) ٦ س

محمد بن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیل «شرح القصیدة الفائحة: محمد بن محمود سمرقندی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

مقدمةً یادآور می‌شویم: حفص بن سلیمان کوفی غـاضری بزاز (۹۵-۱۹۳ ه ـ ق) و ابوبکـر شعبة بن عیاش حناط اسدی کوفی (۹۰-۱۸۰ ه ق) از شـاگردان و راویان عاصـم کوفـی ــ یکی از قراءِ سبعه ــ بوده‌اند. این رساله در گزارشِ آن شـمار از کلماتِ قـرآنی اسـت که میان این دو راوی در قرائت و روایتِ آنها از عاصم اختلاف وجـود دارد. مؤلف، کلماتِ یادشـده را به ترتیبِ سوره‌ها از منظومهٔ «حرز الأمانی» شاطبی استخراج و نقل کرده و اِفراد در جمع و تألیف داشته است. نام این رساله درست دانسته نشد و باتوجه به موضوع آن؛ نام مذکور را یاد کردیم، از دیباچهٔ رساله ــ که در آن آمده است: «إنّی قد ذکرتُ فی هذا الجزء الخـلاف بین أبی‌بکـربن شعبه...» استفاده می‌شود که این رسـاله باید بخشـی از کتابِ مؤلفِ مذکور باشـد، و چـون به هیچیك از نسخه‌ها نگارنده را دسترسی نیسـت این مسأله و نیز اینکـه به زبان فـارسی یا عربی است در تردید به‌سر می‌برد.

آغاز: بسمله، الحمدلله الّذی جعل صدورنا خزائن کلامه القدیم، و هدانا به...

انجام[در نسخهٔ ش ٦٢ تجوید و قراآتِ قدس رضوی]: کفوءاً ص، کفـواً ع. ــ [و در نسخه ش ۱۳ تجوید قدس رضـوی که نسـخه را فـارسی معـرفی کرده]: ... مثل تنوین باباً بالمن.

□ **نسخه:**

۱. **فیضیه ـ قم** (۵ مج ۱۹۹۵) نوشتهٔ ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کور؟ سرخی در ٩٦٤ ه. ق [**ف:** فیضیه، استادی ۱۶۲/۳/۲] 12 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۱۳ تجوید) نستعلیق؟، وقفی نادرشاه، ١٤ سـطری که آنرا به زبان فارسی یاد کرده است [**ف:** قدس ۲۲۸/۲] 13 س

۳. **قدس رضوی ـ مشهد** (٦٢ تجوید و قراآت * ۸۸۱۳) نسخ؟، ١٤ گ، ۱۳ سـطری [**ف:** قدس ١٦٦/٦] 14 س

Marfat.com

7 إختلاف القراءات ۷ س

حسین حسینی قاری (در نسخه)

* مؤلف شناخته نشد

● ت:؟

این رساله دربارهٔ اختلاف قرآآت به‌ترتیبِ سوره‌های قرآن است که راجع به هریك از قاریان با رمز و اشاره برگزار کرده است.

آغاز [نسخهٔ ش ٤٤٣٨/٥ مرکزی]: بسمله و به نستعین. التابعی، و هو اخذ عن عبدالله بن حبیب السلمی عن عثمان و علی [علیه‌السلام] و ابی بن کعب و زید بن ثابت و عبدالله بن مسعود و علَی‌النبی (صلی‌الله علیه [وآله] وسلم)، و ایضاً اخذ عاصم من زرّبن جیش... ثم إنی جعلت علامة بکر الصاد، و علامة حفص العین.

سورة الحمد لیس فیها خلاف. سورة البقرة فیها ثلاثون موضعاً. اتخذتم بالإدغام «ص»، اتخذتم بالإظهار «ع»، هزؤاً «ص»، هزواً «ع»...

انجام[همان نسخه]:... موّصده «ص»، موّاصدة «ع»، إن راءه «ص» إن راءه «ع»، أدرِیك «ص»، أدرَیك «ع»، مُوصدة «ص»، مُوّصدة «ع»، فی عُمَدٍ «ص»، فـی عَمَدٍ «ع»، ولِی دین «ص»، ولِیَ دین «ع» کُفُـوءاً «ص»، کُفُواً «ع» تمت التجوید بعون الملك الوهاب، والله أعلم بالصواب.

□ نسخه:

۱. **مرکزی - تهران** (٥ مج ٤٤٣٨) نوشتهٔ عماد بن رضا حسینی در ۱۰۰۸ ه. ق، گ ۹۷-۱۰٤ [ف: مرکزی ۳۳۹۹/۱۳] 15 س

8 إختلاف القراء العشرة فی قراءة سورة الإخلاص والفاتحة ۸ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

در این نوشتهٔ فشرده و کوتاه اختلافِ قرآآتِ قراءِ عشره در مورد سورهٔ اخلاص و فاتحه مطرح شده، و ممکن است بخشی از کتابی حتی معروف باشد.

آغاز: قرء ابوجعفر: «لم یکن له» بالإدغام مع‌الغنه، و الباقون من غیر غنة. و قرء حفص عن عاصم «کفواً» بالواو و ضم الفاء. و قرء ابوبکر عن عاصم و

Marfat.com

نافع و ابن‌کثیر، و أبوعمرو و ابن عامر و الکسائی بالهمزة وضم الفاءِ. و قرءَ خلف و یعقوب بالهمزة مع تسکین الفاء فی الحالین. و قرء حمزة کذلك فی الوصل والوقف ینقل حرکة الهمزة إلی الفاء و یحذفها فیقول «کفأ». و أیضا یبدل الهمزة فی الوقف واو مفتوحة بعدها ألف بدلاً من التنوین مع الإسکان.

فصل فی اختلاف القراء العشرة فی الفاتحة. اعلم أنّ عاصم والکسائی و یعقوب و خلف قرؤا «مالك یوم» بالألف بعد المیم علی أن یکون اسم فاعل من «مَلَكَ مِلْكاً» بکسر المیم، والله مالك الحقیقی، حذف مفعوله أی مالك الجزاء والقضاء...

انجام: ... و أن توقف بالعالمین ولاالضالین والمستقیم والدین بالإسکان فقط مع الأوجه الثلثة، و أن توقف علی نستعین بالإسکان مع الوجوه الثلثة و بالإشمام أیضاً مع الوجوه الثلثة، و بالرَّوْم مع القصر. وهذه الأوجه للوقف تخییریة. [تمت]

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۳ مج ٤٣٦ * ٤٢) نسخ؟ ۲ گ [ف: ملك ۳۰/۵] 16 س

الإدغام الکبیر والصغیر: محمد بن علی حسینی جرجانی =
الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر والصغیر: محمدبن علی حسینی جرجانی.

9 *أرجوزة فی معرفة الوقوف* ۹ س

محمد بن عبدالحمید حکیم بغدادی (؟)

* علی‌رغم تفحص و تصفحِ فراوان، ترجمهٔ احوال و حتی یادی از ناظم را در کتب و مراجعِ مربوط نیافتم.

● ت: ؟

اُرجوزه‌ای است در چهل‌ودو بیت که قواعد وقفِ در قرآن را طبق نوشتهٔ سجاوندی در «الوقوف» به‌نظم آورده و این قواعد را بسیار مختصر و فشرده ذکر می‌کند.

آغاز: بسمله،

أحمد ربی مُنْزِل القرآن علی النبیِ من بنی عدنان
و جاعل القرآن نصّاً قاطعاً و للعباد فی العباد شافعاً

Marfat.com

انجام:

ثم الصلوة والتحيات علىٰ محمدٍ خير نبيٍّ أرسلا
وآله وصَحْبه ثم التابع ما قرع القرآن سمع سامع

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (٤ مج ٦١٢) نسخ ابوالمعالی موسوی حسینی «خادم روضهٔ رضویه» در عصر روز جمعه ٤ شوال ١٢٤٢ هـ . ق، گ ٧٢ پ ـ ٧٣ پ [**ف:** مرعشی ٢/٢١٠] 17 س

الارشاد: محمد بن طیفور سجاوندی =

الوقوف: محمد بن طیفور سجاوندی.

10 *إرشاد الأذهان إلى تجويد القرآن* ١٠ س

عماد الدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائل سدهٔ ١١ هـ . ق)

* عمادالدین علی بن عمادالدین علی بن نجم‌الدین محمود، معروف به «عمادالدین علی شریف قاری استرابادی مازندرانی» که در استراباد زاده شد و در مازندران اقامت گزید. آقابزرگ تهرانی می‌گوید: من نسب او را بدینصورت که یاد شد بر ظَهْرِ کتاب «خلاصة الأقوال» علامهٔ حلی به خطِ خودِ او یافتم که قاریِ استرابادی تحریرِ آنرا در سال ٩٥٢ هـ . ق به‌پایان برده، وی نخست یادداشتِ تملك خود و گواهیِ مقابلهٔ آنرا با نسخهٔ اصلِ تصحیح‌شده‌ای نوشته، آنگاه می‌گوید: خلاصة الأقوال را ــ به‌واسطهٔ سیدمحمود و شیخ حسین شاگردان شیخ زین‌الدین شهید [ثانی] از استادشان شهید و اِسنادِ این استاد به مؤلف روایت می‌کند. منظور از سیدمحمود، سید امیرنظام‌الدین شاه محمود شولستانی؛ و مراد از شیخ حسین، شیخ عزالدین حسین بن عبدالصمد عاملی (م ٩٨٤ هـ ق) پدر شیخ بهائی می‌باشد. و نیز قاری استرابادی یادآور می‌شود: علاوه بر این از مولی عبدالله از شیخ ابراهیم میسی از پدرش شیخ علی بن عبدالعالی میسی روایت دارد. و مراد او از «مولی عبدالله» عبارت از عبدالله بن محمود تستری (شوشتریِ) شهیدِ در بخارا به سال ٩٩٧ هـ . ق است.

بنابراین از طبقهٔ مشایخ قاری ــ مطابق معمول و جریان عادت ــ استفاده می‌شود که او از علماءِ آخرِ سدهٔ دهم و اوائلِ سدهٔ یازدهم؛ و اوائلِ عصرِ او مصادفِ با اواخر عصر سلطان شاه طهماسب است. و حتی به نام او کتاب «التحفة الشاهیه» را ــ که در تجوید است ــ نگاشت. عمادالدین قاری استرابادی از خود آثاری به جای گذارده که از جملهٔ آنها است: «إثبات الواجب»، و رسائلی در اصول قرائتِ شماری از قراء. صاحب ریاض‌العلماء می‌گوید همهٔ این

Marfat.com

کتب را در جاهای مختلف، و نیز شرح احوال قاری را از «عالم آرا» و جز آن نقل کرده، و همگی صریحاً گفته‌اند: قاری استرابادی از علماءِ دورانِ حکومت شاه طهماسب، و میان علماء دارای منزلتی عظیم بوده و مطالب و حوائج مهم را بر او عرضه می‌کردند، و مهارت تامی در علم قرائت و تجوید داشته، و در اینو علم دارای کتبِ مبسوط و مختصر می‌باشد.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ هـ . ق.

او کتابی در تجوید دارد که علامهٔ تهرانی از آن به‌عنوان «تجویدالقرآن» یاد می‌کند و جز کتاب «التحفة الشاهیه فی تجوید القرآن» او است که به‌نام «شاه طهماسب» ساخته است، و میان کتابِ «تجوید القرآن» و کتابِ «التحفة» تفاوت‌هائی وجود دارد:

الف ـ ضمن مجموعه‌ای از کتب تجوید نسخه‌ای از «التحفة الشاهیه» وجود دارد که همگی به خطِ مولی عبدالباقی قاینی است، و تاریخِ فراغ از تحریرِ پاره‌ای از آنها ۱۰٦۸ هـ . ق می‌باشد؛ در حالیکه کاتب، «تجوید القرآن» موردبحث را در سال ۱۰۷٤ هـ . ق به‌پایان برده است.

ب ـ آغاز و انجام این دو کتاب نیز متفاوت هستند؛ زیرا در آغازِ «التحفة الشاهیة» بیتی از شعر فارسی آمده، و در یك مقدمه راجع به فضیلت و ثوابِ قرائتِ قرآن، و دوازده باب تنظیم شده؛ و باب یازدهم دربارهٔ «اختلاف در فاتحه»، و باب دوازدهم دربارهٔ اختلاف در توحید می‌باشد. آنگاه خاتمه‌ای دارد دربارهٔ لحن (و اشتباه در قرأئت)؛ ولی سایرِ ابوابِ کتابِ «التحفة الشاهیه» از نظر مطالب مطابق فصولِ کتابِ تجویدِ موردِ بحثِ ما است بااختلاف‌اندکی‌در تعبیر. اما آغازِ کتابِ تجوید مورد بحث «إرشاد الأذهان...» با عبارتِ «الحمد لله رب‌العالمین» آغاز می‌شود، و پس از خطبه می‌گوید: «إن أفضل العبادات بعد المعرفة، الصلوة الموقوفة صحتها علی معرفة تجوید القرآن...» لکن نامی راجع به آن یاد نکرده [و این نام یعنی «ارشاد الأذهان إلی تجوید القرآن» در فهرست مجلس ش (٥٨٤٦) آمده است]. در «إرشاد القاری»... نیامده است که قاری آنرا به‌نام کسی تألیف کرده باشد. قاری این کتاب را در یك مقدمه و دوازده فصل تنظیم کرده که عبارتند از: ۱. مخارج حروف؛ ۲. صفات حروف؛ ۳. ترقیق و تفخیم؛ ٤. هاءِ کنایه؛ ٥. مد؛ ٦. ادغام؛ ۷. تنوین و نون ساکنه؛ ۸. وقف؛ ۹. استعاذه؛ ۱۰. بسمله؛ ۱۱. اختلاف در فاتحه و توحید؛ ۱۲. لحن در قرائت. احتمال می‌رود کتاب موردِ بحث ما حتی غیر از این دو کتابی باشد که مفصلاً آنرا گزارش کردیم.

یعنی کتاب «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن» کتاب سومی از قاری استرابادی به‌نظر می‌رسد که ما آغاز و انجام آنرا می‌آوریم. علامهٔ تهرانی از این کتاب با عنوان «تجوید القرآن»

Marfat.com

یاد کرده، و در حرف «ضاد» کتابی دیگر به‌عنوان «الضرورية» در تجوید نام می‌بَرَدْ. و آغاز کتاب «الضرورية» چنین است: بسمله، الحمدلله الذی علم بالقلم. علم‌الانسان مالم یعلم، والصلوة والسلام علی سیدالعرب والعجم، محمد وآله مصابیح الظلم... و بعد فیقول...

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین والسلام... و بعد فیقول العبد الضعیف المحتاج إلی رحمة الهادی...: إن الصلوة واجبة علی کل مکلف، و هی لایصح إلا بالقراءة، والقرائة...

انجام: ... واو مفتوحة بعدها ألف بدلاً من التنوین مع اسکان الفاء، و هنا آخر ما أوردناه. تمت.

بنگرید به: *الذریعة* ۳۷۱/۳-۳۷۳ و ٤٤٤. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۵۲/۷.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (٥٨٤٦- ثبتِ قدیم: ٦١٢٧١ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، ص ۲-۱۲ [**ف:** مجلس ۲۵۳/۱۷] 18 س.

۲. **سنا - تهران** (۸ مج ۱۲۸۷۲ * ۱۳٤) نوشتهٔ ؟، در فهرست به‌عنوان «مختصر در واجبات قرائت و تجوید» آمده [**ف:** سنا ٦۹/۱] 19 س

11 ***إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة*** ۱۱ س

علی منصوری (م ۱۱۳٤ ه . ق)

* علی بن سلیمان بن عبدالله منصوری مصری مقریٔ نحوی، شیخ القراءِ آستانه که در آن اقامت گزید، و در «اسکدار» از دنیا رفت. وی اصلاً از مردم مصر بوده و آثار متعددی از خود به‌جای نهاده که از جملهٔ آنها است: «الألفیة فی النحو»، «تحریر الطرق والروایات فیما تیسر من الآیات فی وجوه القراءات»، «حلّ مجملات الطیبة» در قراءات که به احتمال بعید همین کتاب «إرشاد الطلبه إلی شواهد الطیبة» است، «رسالة فی أحوال النبی والعشرة المبشّرة» یا «شرح فی صفة سیدالمرسلین والعشرة المبشرة»، «ردّ الإلحاد فی النطق بالضاد». وفاتِ وی به سال ۱۱۳٤ ه . ق در «اسکدار» روی داد.

● **ت:** سدهٔ ۱۲ ه . ق.

این کتاب دربارهٔ کیفیتِ قراءات و اختلافِ قُرّاء به‌ترتیب از سورهٔ فاتحه تا «والناس» و شواهد و یا گزارش شواهدی است برای منظومهٔ «طیبة النشر» ابن الجزری به روش «انشاد الشهید من منوال القصید» شیخ محمد بن غازی، با اضافاتِ بسیاری بر آن.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل القرآن موعظة وهدی و رحمة و شفاءاً لما

Marfat.com

فی الصدور، و امر نبیه الأمین أن یقراه علی سبعة احرف ...
انجام: ... اللهم صل علیه کلما غفل عن ذکره الغافلون، و سلم تسلیماً کثیراً، سبحان ربك رب العزة عما یصفون...

بنگرید به: *هدیة‌العارفین* ۷۶۵/۱. و: *إیضاح المکنون* ۲۳۲/۱ و ۴۱۷ و ۵۵۲. و: *الأعلام*، زرکلی ۱۰۴/۵. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۰۴/۷. و: *فهرس التیموریة* ۲۹۱/۳. و: Brockelmann: s, II: 421.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (۱ مج ۳۹۰۵) نسخ ابراهیم حمدی بن محمد بن عثمان در ۱۶ محرم ۱۱۸۷ ه . ق، با تاریخِ تملکِ حافظ احمد رفعت معروف به «جورکجی‌زاده قاضی» و حافظ احمد نیازی، مورَّخِ ۱۳۲۴، گ ا پ ـ۸۵ر [ف: مرعشی ۲۸۴/۱۰] 20 س

12 *أسرار التجوید* (رسالة فی کشف بعض ـ) ۱۲ س

شیخ احمد احسائی (۱۱۶۶-۱۲۴۱ یا ۱۲۴۳ ه . ق)

* احمد بن زین‌الدین بن ابراهیم بن صقربن ابراهیم بن داغربن رمضان بن راشد بن دهیم بن شمروخ آل صقر مطیری احسائی بحرانی مؤسس فرقهٔ «کشفیه» که در «احساءِ» بحرین در رجب ۱۱۶۶ ه . ق زاده شد، و خوداحسائی در شرح احوال خود می‌نویسد: «در رأس سال دوّمِ ولادتم باران شدیدی باریدن آغاز کرد که در نتیجهٔ جاری‌شدنِ سیلِ همهٔ خانه‌ها جز یك مسجد و خانه عمه‌ام فروریخت. پنجساله بودم که قرآن را فراگرفتم. مردم شهرم سخت در جهل و بی‌سوادی و غفلت به‌سر می‌بردند و بی‌خبری از احکام دینی آنانرا می‌آزرد، عوامل جرجانی را از شیخ احمد ــ که آنرا نزد شیخ محمد می‌خواند عاریه گرفته و آنرا استنساخ کردم پدرم بر این امر اطلاع یافت و مرا همراه با هزینه‌ای برای تحصیل نزد شیخ محمد فرستاد که با شهر ما یك فرسخ فاصله داشت» تحصیلات احسائی از این طریق آغاز گشت. باری احسائی از سیدمهدی بحرالعلوم، و سیدعلی صاحب ریاض، و شیخ جعفر نجفی صاحب «کشف الغطاء»، و میرزا سیدمهدی شهرستانی حائری و گروهی از علماء قطیف و بحرین اجازه دارد، و اکثر عبارات اجازات آنها در «شذورالعقیان فی تراجم الأعیان» و «نجوم السماء» آمده است. مرحوم سیدمحسن امین به دنبال این مطلب می‌گوید: ظاهراً این اجازات در اوائل کار احسائی صادر شده‌اند، یادآور می‌شود: محمدابراهیم کرباسی، صاحب «الإشارات» اجازهٔ روایت از احسائی دارد، و از شاگردان او است میرزاعلی محمد باب که مذهب بابیه را بنیاد کرد، شیخ اسدالله شوشتری و سیدکاظم رشتی و چنانکه دیدیم حاج محمد ابراهیم کرباسی و فرزندان خود او و نیز صاحب جواهر اجازهٔ روایت دارند. گویند آثار و مؤلفات احسائی متجاوز از صد رساله و کتاب

Marfat.com

می‌باشد که سیدمحمد کاظم رشتی و دیگران آنرا یاد کرده‌اند، و ما در موارد متناسب هریك از آنها را گزارش خواهیم کرد. وی را دو فرزندی فاضل بود: محمد و علی؛ لکن محمد شدیداً با آراء و افکار پدرش مخالف بود؛ آنچنانکه ابراهیم بن ملاصدرا به مخالفت با پدرش برخاست.

صاحب روضات در ستایش احسائی سخن به‌گزاف آورده و او را به‌گونه‌ای نه درخور می‌ستاید و او را از لحاظ دین و دانش و تقویٰ دارای مقامی بس والا می‌شناساند. اما دیگران او را به غلو و افراط متهم ساخته‌اند.

احسائی در اواسط عمر خویش به دیار عجم سفر آغاز کرد نخست در یزد، و آنگاه در اصفهان مقیم شد و نزد دولتمردان زمان از احترام برخوردار بود. احسائی به‌هنگام مراجعت به وطنِ مألوف به درخواست محمدعلی میرزا حاکم کرمانشاه مدتی ــ به ملاحظهٔ پاره‌ای از مصالح ــ در آنجا توقف کرد تا آنکه به‌خاطر فتنه و آشوبی که پدید آمد از آنجا بیرون رفت.

طبق نوشتهٔ صاحب «أحسن الودیعة» احسائی در آغاز امر از مجتهدین و پارسایان به‌شمار می‌رفت، و حاج ملاعلی نوری او را با تعبیر «بأبی أنت وأمی» مورد خطاب قرار می‌داد تا آنکه با نشر آثارش مسلك او بر همه معلوم گشت و توبیخ و انتقاد را به‌سوی او روان ساخت و حتی صاحب «جواهر» و صاحب «ضوابط» و شریف العلماء و صاحب «فصول» و اکثر فقهاءِ معاصر در طعن نسبت به او فروگذار نکردند و حاج ملاعلی نوری نیز او را آماج خرده‌گیری قرار داد. سرانجام احسائی به‌علت اعراض مردم از وی به مدینه روی نهاد و در آنجا مقیم گشت و در همانجا در آخر ذی‌القعده ۱۲٤۱ یا ۱۲٤۲ هـ . ق از دنیا رفت و در بقیع بمخاك سپرده شد.

● ت: ۳ ج ۱۱۹۹/۲ هـ . ق.

رساله‌ای است که احسائی به خواهشِ دیگران راجع به قرائت و تجوید در شش فصل و خاتمه نوشته است: ۱. احکام ادغام ۲. احکام تنوین و نون ساکنه ۳. احکام ترقیق و تفخیم ٤ـ احکام مد و قصر ٥ـ احکام هاءِ کنایة ٦. احکام وقف. خاتمه: در لحن. احسائی این رساله را در ۳ ج ۱۱۹۹/۲ هـ . ق به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل الفرقان علی عبده تنزیلاً، و فضله بما أوحی إلیه علی جمیع الخلق تفضیلاً... أما بعد، فیقول أحمد بن زین‌الدین الأحسائی: هذه عجالة فی بعض أسرار التجوید، و رتبته علی فصول ستة و خاتمة...

انجام: ... و اغفرلنا ما أسلفنا و اعصمنا فی ما استقبلنا إنك علی کل شیئ قدیر. و قد فرغ من تالیفها کثیر الإضاعة قلیل البضاعة الحقیر المسکین: ... فی السنة التاسعة والتسعین بعد المائة و الألف من الهجرة النبویة علی هاجرها

Marfat.com

أفضل الصلوة والسلام، مستغفراً مصلياً مسلماً.

بنگرید به: *فهرست کتب مشایخ*، ص ۲۵۳، ۲۵٤. و: *الذریعة* ۳٦۲/۳. و ۱۳۷/۱۱. و: *معجم المؤلفین* ۲۲۸/۱. و: *ریحانة الأدب* ۸۸/۱. و: *أعیان الشیعة*، ط ایران ۵۸۹/۲-۵۹۳. و: *روضات الجنات*، ط سنگی ۲۵-۲۷. و: *طبقات أعلام الشیعة* ۸۸:۲. و: *هدیة‌العارفین* ۱۸۵/۱. و: *ایضاح المکنون* ۲۰۵/۱، ۲۰٦ و ۲۲۲ و ۲٦۷ و ۳۰۵ و ۳۳۹. و ۳۷۲ و ٤۱۲ و ٤۲۵ و ٤۷٤ و ۵٦٤ و ۵٦۷، و ۲۰۳/۲ و ۲۰۵ و ۲۰۹ و ۳٤۸ و ٤۷٤ و ٤۷۵ و ۷۰۵. و: *أحسن الودیعة* ۱٦۸/۲. و: *الأعلام* زرکلی ۱۲٤/۱.

□ **نسخه:**

۱. **غرب-همدان** (۱ مج ← ردیف: ۱۳۱۷- کتابخانه: ٦۲۵) نسخ (گویا) از مؤلف در ۳ ج ۱۱۹۹/۲ ه . ق، ص ۱-۱٦ [**ف:** غرب، ص ۲۵۱] 21 س

۲. **ملی - ایران** (۳٦ مج ۷۵۵/ع * ٤۲۷/د) نسخ و نستعلیق عبدالرحیم بن ولی محمد اردبیلی در سالهای میانه ۱۲۳۵-۱۲٤۰ ه . ق در اردبیل یا کرمانشاهان، ص ۳۷۸-۳۸۰ [**ف:** ملّی ۲٤۳/۸] 22 س

۳. **ملك - تهران** (۲۰ مج ۷٤۲) نستعلیق محمدقلی بن عوض قراچه‌داغی در پایان ۱٤ صفر ۱۲۳۷ ه . ق، گ ۱۸٦ر - ۱۸۸ پ [**ف:** ملك ۱٤٦/۵] 23 س

٤. **سپه - تهران** (۲ مج ۲۵۵۰) نسخ محمدبن نوری در ۱۲۳۸ ه . ق، گ ۷۷ پ - ۸۰ پ [**ف:** سپه ۲۵/۵] 24 س

۵. **مرکزی - تهران** (۳ مج ۵۰٤۳) نسخ علی اشرف مراغی در روز جمعه ۹ ذق ۱۲٤۱ ه . ق در کربلا، گ ۷۲ر- ۸۲ پ، ۱۸ سطری [**ف:** مرکزی ٤۰۹۵/۱۵] 25 س

٦. **مجلس - تهران** (۵ مج ٤۳٤۰- دفتر: ٦۲۵۷۳) نسخ عبدالله بن احمد بن شریف حسینی لواسانی در ۱۲٦۱ ه . ق، گ ۱٤۵ پ - ۱٤۸ ر [**ف:** مجلس ٤٤/۱۲] 26 س

۷. **الهیات - تهران** (۲۲ مج ٦۳۷ د) نستعلیق سدهٔ ۱۳ ه . ق، گ ۲۲۳ر - ۲۲۷ر، ۲۱ سطری [**ف:** الهیات ۳٤۵/۱] 27 س

۸. **ملك - تهران** (۲ مج ۵۹۵) نسخ محمد بن محمد نصیر هزار جریبی دانگه از محالّ استراباد در سدهٔ ۱۳ ه . ق، ص ۲۰٦-۲۱٦ [**ف:** ملك ۱۰۰/۵] 28 س

۹. **اعظم - قم** (۹ مج ۵۰٦) نوشتهٔ سدهٔ ۱۳ ه . ق [**ف:** اعظم، ص ٤۵۲] 29 س

۱۰. **اعظم - قم** (۲ مج ۲٤۲٤) نوشتهٔ ؟ [**ف:** اعظم، ص ۵۵۷] 30 س

۱۱. **مرعشی - قم** (۲ مج ۲۵۲۱) نستعلیق؟، گ ۲٦ پ - ۳۳ر [**ف:** مرعشی ۱۰۷/۷، ۱۰۸] 31 س

Marfat.com

إشارة وبشارة: قاضی سعید قمی =
الکشف عن القراءات السبع: قاضی سعید قمی.

13 ***أصول القراءات (لمعة فی بیان أهم -)*** ۱۳ س
(۹۱٤ ه . ق و یا پیش از آن)

* مؤلف شناخته نشد، ممکن است کاتب نسخهٔ ش جدید ۳۰٦۰ قدس رضوی، یعنی صالح بن فالح حمیدانی مؤلفِ آن باشد.

● ت: ۹۱٤ ه.ق یا پیش از آن

این رساله در پنج مقاله بدین‌شرح تنظیم شده است:

۱. فی الإدغام و الإظهار وما یتبعهما من أحکام النون الساکنة والتنوین؛ ۲. فی الإخفاء؛ ۳. الفواتح أعنی أسماءِ حروف التهجی التی یبتدأ بها السور؛ ٤. فی حکم الراءات؛ ٥. مخارج الحروف.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل القرآن نوراً لعباده المستهدین، وجعل تنزیله علی نبینا محمد سیدالمرسلین صلی‌الله علیه صلوة... و بعد فإن للسلف من القراء أصولا فی القراءة لایسع طالبها جهلها، و قوانین ینبغی لمتبعها حفظها و فهمها، و قد أوردت من أهمّها فی هذه الرسالة لمعة متفق علیها... و مدارالرسالة علی خمس مقالات: المقالة الأولی فی الإدغام و الإظهار، و...

انجام: ... و امتحان حروف القلقلة أن یقف علیها؛ فإذا وقف علیها خرج منها صویت مثل النفح لقوتها فی اللهات واللسان. فهذا ما أردنا ذکره و قصدنا حصره مما ذکره العلماء فی هذا الموضع، والله أعلم بالصواب، وإلیه المرجع والمآب، والحمدلله وحده، و صلی‌الله علی سیدنا محمد النبی وآله وسلم [و کان الفراغ من کتابتها ضحوة الجمعة یوم تاسع فی صفر (ختم بالخیر والظفر) علی ید العبد الفقیر إلی‌الله الغنی صالح بن فالح الحمیدانی (عفاالله عنه)...]

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (جدید ۳۰٦۰ ــ قدیم ۲۸ تجوید و قرآت) نسخ صالح‌بن فالح در چاشتِ روز جمعه نهم صفر ۹۱٤ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «لمعه» آمده، ۱۵ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس رضوی ۲۳۲/۲] 32 س

Marfat.com

14 *اصول قراءة ابن عامر بروایتی ابن ذکوان و هشام* ١٤ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائل سدهٔ ١١ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت، ذیل «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ١٠ یا ١١ هـ . ق.

قاری استرابادی در این رساله قرائت ابن‌عامر را به روایتِ ابن‌ذکوان و هشام فراهم آورده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله السمیع العلیم... والصلوة علی النبی... و بعد فیقول العبد الضعیف عمادالدین علی بن عمادالدین... هذه الرسالة فی أصول قراءة ابن عامر بروایتی ابن ذکوان و هشام، جمعته من کتب...

انجام: ... فی سورة الأعلی إلی آخر القرآن [تمت بعون الملك الوهاب].

بنگرید به: *الذریعة* ٥٣/١٧

□ **نسخه:**

١. **گلپایگانی ـ قم** (٣ مج ٢١٥٥) نوشتهٔ امین بن فخرالدین در ٩٦٤ یا ٩٦٥ هـ . ق [**ف:** گلپایگانی ١٧٦/٣] 33 س

٢. **مجلس ـ تهران** (٤ مج ٥٨٤٦ـ ثبت قدیم: ٦١٢٧١ـ جدید: ٧٩٧٠) نسخ سدهٔ ١١ هـ . ق، در فهرست به‌عنوان «مفردهٔ قرائت ابن عامر»، ص ٣٠-٥٩ [**ف:** مجلس ٢٥٤/١٧] 34 س

٣. **قدس ـ مشهد** (بخشی از مجموعهٔ ١٤/تجوید) نستعلیق حسین بن حاجی؟ ٤٠ گ، ١٢ سطری [**ف:** قدس ٢٢٨/٢] 35 س

15 *أصول قراءة ابن‌کثیر بروایتی البزّی و قُنبُل* **(رسالة فی ـ)** ١٥ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائل سدهٔ ١١ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت، ذیلِ «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ١٠ یا ١١ هـ . ق.

مؤلف در این رساله قرائتِ عبدالله ابن کثیر مکی را با دو روایتِ بزّی و قنبل از طریق شاطبیه در «التیسیر» یاد کرده است. علامهٔ تهرانی می‌نویسد: عمادالدین قاری استرابادی را چنین

Marfat.com

رساله‌ای است به فارسی که صاحب «ریاض‌العلماء» گفته است: من این رسالهٔ فارسی را در «آمل» دیدم؛ چنانکه خودِ علامهٔ تهرانی این رسالهٔ فارسی را در کتابخانهٔ سیدهبةالدین شهرستانی رؤیت کرده بود.

آغاز[طبق نسخهٔ ش ٦ مج ٢٠٤ ج حقوق]: [فی بیان قراءة ابن‌کثیر بروایتی البزی و قنبل]، بسمله، الحمدلله رب‌العالمین... اما بعد فیقول العبد... عمادالدین علی بن عمادالدین الاسترابادی: ان هذه رسالة فی ذکر اصول قراءة ابن‌کثیر بروایتی البزّی و قنبل من طریق الشاطبیة...

انجام: ... و هؤلاء انّ اولیاء اولئك، وقد نقل عنه الابدال بمحض المد.

بنگرید به: *الذریعة* ٥٤/١٧

□ **نسخه:**

١. مرکزی - تهران (٥ مج ٤٤٢٦) نوشتهٔ میرزاقلی درمنی فراهانی در ١٠٤٢ هـ . ق، این رساله چنین می‌انجامد: «... وقد نقل عند الابدال بمحض المدّ»، گ ١٨٥-١٨٩ [**ف:** مرکزی ٣٣٨٨/١٣] 36 س

٢. ملك - تهران (٤ مج ١٥٩٠) نسخ ١٠٥٥ هـ . ق [**ف:** ملك ٣٠٠/٥] 37 س

٣. حقوق - تهران (٦ مج ٢٠٤ ج) نوشتهٔ سدهٔ ١١ هـ . ق، گ ٧٧ پ - ٨٢ پ [**ف:** حقوق، ص ٢٥١] 38 س

٤. مجلس - تهران (٣ مج ٥٨٤٦ - ثبت قدیم: ٦١٢٧١- جدید: ٧٩٧٠) نسخ سدهٔ ١١ هـ . ق، در فهرست به‌عنوان «مفردهٔ قرائت نافع»، ص ٢٢-٣٠ [**ف:** مجلس ٢٥٤/١٧] 39 س

٥. گلپایگانی - قم (٣ مج ١٧٦٣) نوشتهٔ (گویا) احمد بن علی بن حسن شامی عاملی در ؟، ص ١٧١-١٧٦ [**ف:** گلپایگانی ٥٠/٣] 40 س

16 ***اصول قراءة ابی عمرو* (قصیدة فی -)** ١٦ س

زین‌الدین ابوعلی خاطر

* علیرغم تفحص، ترجمهٔ احوالِ ناظم به‌دست نیامد. و ظاهراً از دانشمندان قبل از سدهٔ ٩ هـ . ق می‌باشد.

● ت: قبل از سدهٔ ٩ هـ . ق.

قصیده‌ای در تجوید که در آن این مباحث مطرح است:

ذکر الاستعاذه والبسملة، سورة ام‌القرآن، ذکر میم‌الجمع، ذکر إدغام المثلین فی کلمة و کلمتین، ذکر إدغام الحرفین المتقاربین، ذکر إدغام حروفٍ قَرُبَتْ مخارجها، ذکر المدّ والقصر،

Marfat.com

ذکر الهمزتین المتفقتین، ذکر الهمزتین المختلفتین.

آغاز: [بسمله، رب زدنی علماً. [ذکر أصول فی قراءة أبی‌عمرو (رحمه‌الله) تألیف الشیخ زین‌الدین أبوعلی خاطر]...

انجام: ...

فإن ضم أو کسر أتی بعد فتحة فسهل و قبل الفتح بادره مبدلاً

□ **نسخه:**

۱. **مجلس ـ تهران** (۱ مج ٤٠٥٤ ـ ثبت: ٦٢٨٧٤) نسخ (احتمالاً) از سدهٔ ۹ ه . ق، گ ۲ پ ـ ٤ پ، ١٤ و ١٥ سطری [**ف:** مجلس ٥٣/١١] 41 س

17 *اصول قراءة ابی‌عمرو بروایتی الدوری والسوسی*(رسالة فی ـ) ۱۷ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائل سدهٔ ۱۱ ه . ق)

✱ ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «إرشاد الأذهان إلی تجویدالقرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۰ ه . ق.

این رساله در گزارش قرائتِ ابی‌عمرو بن علاءِ حضرمی به‌روایتِ دُوری و سُوسی از طریق شاطبیه است که قاری استرابادی آنرا به درخواستِ کسی نگاشت، و صاحب «ریاض‌العلماء» می‌گوید: این رساله را در آمل مازندران دیده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العالمین و الصلوة... و بعد فیقول العبد الضعیف... إلی‌الله المهیمن الهادی عمادالدین علی الإسترابادی: إن هذه رسالة فی بیان أصول قراءة أبی‌عمرو بروایتی الدوری والسوسی من طریق الشاطبیة...

انجام: ... فاء و لام، نحو هو، و فهو، و لهو. و کذلك و هی، فهی، لهی. [تمت الرسالة بعون الله و توفیقه]

بنگرید به: *الذریعة* ٥٤/١٧

□ **نسخه:**

۱. **گلپایگانی ـ قم** (۱ مج ۲۱۵۵) نوشتهٔ امین بن فخرالدین در ٩٦٤ یا ٩٦٥ ه . ق [**ف:** گلپایگانی ١٧٦/٣] 42 س

۲. **ملك ـ تهران** (۱ مج ۲۹۷) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، این نسخه را محمد بن سلطان حسین اصفهانی نزد استاد خود امیرجمال‌الدین محمد حسینی قاری در ۹۸٤ ه . ق قرائت کرده ۲۲٤

Marfat.com

است، ص ۲-۱۰ [ف: ملك ۱۲/۵] 43 س

۳. **مجلس - تهران** (۷ مج ٥٨٤٦- ثبت قدیم: ٦١٢٧١ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ سدهٔ ۱۱ ه. ق، در فهرست به‌عنوان «مفردهٔ قرائت ابی‌عمرو»، ص ۱۰۳ - ۱۱۸ [مجلس ۲۵۵/۱۷] 44 س

٤. **قدس رضوی - مشهد** (بخشی از مجموعه ش ١٤/تفسیر) نستعلیق؟ در فهرست به‌عنوان «رسائل در اصول قرآات»، ۱۲ سطری [قدس ۲۲۸/۲] 45 س

18 ***اصول قراءة حمزة بروایتی خلف و خلاد (رسالة فی -)*** ۱۸ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائلِ سدهٔ ۱۱ ه. ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه. ق.

در این کتاب، دربارهٔ اصولِ قرائتِ حمزة بن حبیبِ زیاتِ کوفی یکی از قراء سبعه به روایت خَلَف و خلاد از طریق شاطبیه فراهم آمده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العالمین... و بعد فیقول العبد الفقیر... إن هذه رسالة فی بیان أصول قراءة حمزة بروایتی خلف و خلاد من طریق الشاطبیة.

انجام: ... وصل الیاء فی «تقبل دعائی» فی سورة إبراهیم. و هذا آخر ما أردنا جمعه، والحمد لله رب العالمین.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (۵ مج ٥٨٦٦ - ثبت قدیم: ٦١٢٧١ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ سدهٔ ۱۱ ه. ق، در فهرست به‌عنوان «مفردهٔ قرائت حمزه»، ص ۵۹-۸۰ [ف: مجلس ۲۵٤/۱۷] 46 س

۲. **قدس - مشهد** (بخشی از مجموعهٔ ش ١٤ / تفسیر) نستعلیق؟، در فهرست به‌عنوان «رسائل در اصول قرآات» آمده، ۱۲ سطری [ف: قدس ۲۲۸/۲] 47 س

Marfat.com

19 *اصول قراءة الکسائی بروایتی الدوری و ابی الحارث (رسالة فی ـ)* ۱۹ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زندهٔ در اوائلِ سدهٔ ۱۱ ه . ق)

✱ ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت، ذیلِ «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق.

عمادالدین قاری این رساله را در اصولِ قرائتِ علی بن حمزهٔ کسائی یکی از قراء سبعه به‌روایتِ دوری و ابی‌الحارث به درخواست بزرگی فراهم آورده است.

آغاز: [ذکر أصول قراءة الکسائی] بسمله، الحمدلله رب العالمین... أما بعد فهذه رسالة فی ذکر أصول قراءة الکسائی بروایة الدوری و ابی‌الحارث، جمعته بالتماس مَنْ إجابته حتمٌ، و قضاء حاجته فرض لازم... و أنا العبد عمادالدین علی بن عمادالدین علی الإسترابادی

انجام: ... فی ذلك حیث وقع کقوله تعالی: «و من یفعل ذلك»[تمت‌الرسالة]

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی ـ تهران** (٦ مج ٤٤٢٤) نوشتهٔ میرزاقلی درمنی فراهانی در حدود ۱۰٤۲ ه . ق، گ ۱۸۹- ۱۹۳ [**ف:** مرکزی ۳۳۸۸/۱۳] 48 س

۲. **حقوق ـ تهران** (۷ مج ۲۰٤ ج) نسخ شیخ احمد بن شعبان در ۲۵ ج ۱۰۷٤/۲ ه . ق، گ ۸۳ پ-۸٦ر[**ف:** حقوق، ص ۲۵۱] 49 س

۳. **مجلس ـ تهران** (۲ مج ٥۸٤٦- ثبت قدیم: ٦۱۲۷۱- ثبت جدید: ۷۹۷۰] نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «مفردهٔ قرائت کسائی»، ص ۱۲-۲۲ [**ف:** مجلس ۲٥٤/۱۷] 50 س

٤. **گلپایگانی ـ قم** (٤ مج ۱۷٦۳) احتمالاً نوشتهٔ احمد بن علی بن حسن شامی عاملی در ؟، ص ۱۷۷-۱۸۲ [**ف:** گلپایگانی ٥۰/۳] 51 س

20 *أصول قراءة القرآن (رسالة فی ـ)* ۲۰ س

(۹٦۳ ه . ق یا پیش از آن)

✱ مؤلف شناخته نشد.

● ت: ۹٦۳ ه . ق یا پیش از آن

Marfat.com

برای این رساله در پایانِ نسخهٔ ۱۲ مج ٤٧٣٢ مرکزی عنوان، «اصول القراءات» برای این کتاب یاد شده است.

آغاز: فی أصول قراءة القرآن، إعلم أن أصول قراءة القرآن علی مراعات خمسة أشیاء: التنوین، والتشدید، والمد، و الوقف، والماءات. أما التنوین فهو علی ثلثة أقسام: غنة وظاهر و باطن. أما الغنة فهو...

انجام: ... والکافة مثل «إنما أنت منذر»، و المصدریة مثل «کما أرسلنا فیکم رسولاً»، و الزائدة مثل «فبما رحمة من‌الله». تمت أصول القراءات بعون الله خالق الأرض والسموات، والصلوة علی أفضل البریات وآله الواسطة فی إیصال العطیّات.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (۱۲ مج ٤٧٣٢) نوشتهٔ در ۹٦۳ ه . ق، گ ۱۳٤-۱۳۷ [**ف:** مرکزی ۳٦۸٤/۱٤] 52 س

21 ***أصول قراءة نافع من روایتی قالون وورش* (رسالة فی -)** ۲۱ س

عمادالدین علی قاری استرابادی (زنده در اوائل سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: اواخر سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق.

این رساله را قاریِ استرابادی دربارهٔ قرائتِ نافع بن ابی‌نعیم که یکی از قراء سبعه می‌باشد به روایت قالون وورش از طریق شاطبیه فراهم آورده است. علامهٔ تهرانی می‌گوید: مفردهٔ عاصم از قاریِ استرابادی به‌طریق شاطبی در یك مقدمه و سه باب و خاتمه به‌نام یکی از پادشاهان صفویه به زبان فارسی ساخته شده است که آغاز آن، چنین می‌باشد: «حمد بی‌حد و سپاس بی‌قیاس مر آفریننده را سزد...»

آغاز: بسمله، الحمد لله رب‌العالمین... و بعد فیقول العبد... هذه رسالة فی بیان أصول قراءة نافع من روایتی قالون وورش من طریق الشاطبیة...

انجام: ... ممّا أنا فی النمل [تمت بعون‌الله وحسن توفیقه].

بنگرید به: *الذریعة* ۳٦۷/۲۱

□ **نسخه:**

۱. گلپایگانی - قم (۲ مج ۲۱۵۵) نوشتهٔ امین بن فخرالدین در ۹٦٤ یا ۹٦٥ ه . ق [**ف:** ۲۲۷

Marfat.com

گلپایگانی ۱۷۶/۳] 53 س

۲. **ملك ـ تهران** (۳ مج ۱۵۹۰) نسخ ۱۰۵۵ هـ . ق [**ف:** ملك ۳۰۰/۵] 54 س

۳. **مجلس ـ تهران** (٦ مج ٥٨٤٦ ـ ثبت قدیم: ٦١٢٧١ـ جدید: ۷۹۷۰) نسخ سدهٔ ۱۱ هـ . ق در فهرست به‌عنوان «مفرده قرائت نافع» ص ۷۹-۱۰۳ [**ف:** مجلس ۲۵۵/۱۷] 55 س

٤. **قدس رضوی ـ مشهد** (بخشی از مجموعهٔ ش ١٤/تفسیر) نستعلیق؟، در فهرست به‌عنوان «رسائل در اصول قرآت» ۱۲ سطری [**ف:** قدس ۲۲۸/۲] 56 س

22 *أصول القراءة و تجوید التلاوة* ۲۲ س

؟ (قبل از سدهٔ ۱۱ هـ . ق)

✱ مؤلف شناخته نشد؟

● ت: قبل از سدهٔ ۱۱ هـ . ق.

رساله‌ای است فشرده و بسیار کوتاه در تجوید.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أعزّ بکتابه العزیز مَن کان ذلیلا، و شفی بأحکامه و مواعظه من کان علیلا، و هدی بهداه من کان ضالاً، و أدخله ظلاً ظلیلا، ووعد من تلاه و عمل به ثواباً جزیلا، و نوّر بنوره قلوب أولیائه و جعل لهم ببرکته فی دار فضله مَقیلاً... أما بعد فهذه مقدمة فی أصول القراءة و تجوید التلاوة.

انجام: ... فصل فی بیان اللحن الجلیّ واللحن الخفیّ، اعلم أن اللحن لحنان: جلیّ و خفی؛ فالخفی لایعرفه إلا المنقب المجوّد الضابط، وهو تحریك المسکنات و تشدید المخففات، و تخفیف المشدّدات، و تحریك المنوّنات... والجلیّ هو تغییر أواخر الکلم من الرفع والنصب والجر والإثبات والحذف فی غیر موضع. والحمدلله وحده، وصلی‌الله علی من لانبیّ بعده. تمت بحمدالله وعونه وحسن توفیقه.

□ نسخه:

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۹۹۰۹) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق، گ ٦٧-٧١، ۲۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید والقراءات / ۳۰٤، ۳۰۵] 57 س

۲. **ملیِ فارس ـ شیراز** (٦ مج، اختصاصی: ۱۱۲ـ ش / ٦١١، عمومی: ۲۹۷/۱ ـ جز) نسخ؟، ٦ گ [**ف:** ملی فارس ۲۹۷/۲] 58 س

Marfat.com

23 *الإفهام فی شرح باب وقف حمزة و هشام* ۲۳ س

ابن النجار (۷۸۸-۸۷۰ هـ . ق)

* شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن احمدبن داود دمشقی شافعی مقرئ، معروف به «ابن النجار» که در حدود سال ۸۷۰ هـ . ق از دنیا رفت.

● ت: سدهٔ ۹ هـ . ق .

آغاز: ... یقول العبد الفقیر المعترف بالعجز والتقصیر، الراجی عفو ربه الغفار محمد الشهیر بابن النجار: إنی استخرت الله تعالی فی تعلیق جزء لطیف علی «باب وقف حمزة وهشام الحبر الهمام، أحل فیه کلام الشیخ... من غیر تطویل، مشیراً تحت کل بیتٍ مایلیق به من التمثیل لیکون ذلك علی الطالب أقرب إلی نیل المطالب، معرضاً عن الأبیات فی الإعراب...

انجام: ... و قوله: (یضیئی سناه)، السنا مقصور، و هو النور والضوء، و بالمدمعناه الرفعة؛ والهاء فی سناه یعود الی الهمزة أیضاً. وقوله (کلما اسود أیلا) أی کلما اسود عند النحاة یضیئی عند النحاة لمعرفتهم بأنواع تخفیفه، والله أعلم.

بنگرید به: فهرست ظاهریه ۱/تجوید/ ۱۱۰. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۵۹/۸. و: *الضوء اللامع* ۳۰۸/٦

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۹۸۷) نسخ محمد بن احمد ناصری در ۹۷٤ هـ . ق، ۲۵ گ: ۵۹-۸۳، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۱۱۰، ۱۱۱] 59 س

۲. **ملك ـ تهران** (۷ مج ۲۸٤ * ۱۸) نسخ تحریری؟ انجام نسخه ناتمام [**ف:** ملك ۱۱/۵] 60 س

24 *اقسام القراءة* (رسالة فی ـ) ۲٤ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد؛ لکن باید از مردم سدهٔ ۱۱ هـ . ق و یا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ۱۱ هـ . ق یا قبل از آن.

رساله‌ای است فشرده و کوتاه در حدود دو صفحه که در آن اصلِ قرائت‌را بر پنج قسم دانسته است، و آغاز آن از نظر مضمون شبیه آغاز «اصول قراءة القرآن» می‌باشد که قبلاً گزارش شد.

Marfat.com

آغاز: بسمله، اعلم أن أصل القراءة على خمسة أضرب: تنوين و تشـديد و وقف و مد و؟ ولكل منهـا وجـوه. أما التنوين على ثلثة أوجـه: تنوين غنّة و تنوين ظاهر و تنوين باطن. و أما التشديد على خمسة أوجه...

انجام: ... و علامة تنوين باطن يقال لها بثجيد طسصص مرق لداسط؟. إذا جاء كل موضع فى القرآن بثجيد طسصص حرف واحد أن تكـون امامهـا تنويناً يقال لها تنوين باطن، مثالها جميعاً «يؤمن فـلا يخـاف يومئـذ زرقـا» و ما أشبه ذلك، و إنا نقول فى أصواتهم لينا فى اختلاساً...؟

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۵ مج ۵۱۰ * ٦۰) نسخ مبارك بن جميل بن راشـد بن جمعـة بن كافـى بن محمد بن عبدالله در يكشنبه ۱۹ رجب ۱۰۳۷ ه . ق، در ص ۲۲۷ سرگذشت كسائى قـارى از كتاب «الورقة» آمده است، ص ۲۲٤-۲۲٦ [ف: ملك ٤۹-۵۱] 61 س

25 *ألقاب المد* (فصل فى ـ) ۲۵ س

؟ (سدهٔ ۸ ه . ق و يا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد؛ لكن بايد از مردم سدهٔ ۸ ه . ق و يا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق و يا قبل از آن

گويا فصلى از كتابى است ناشناخته در القاب و عناوين مدّ.

مجموع نوشته را در زير مى‌آوريم:

اعلم أنّ للمدّ عشرة ألقاب، مدالحجز؛ لأنه يحجز بين السـاكنين و المتحـرك كقـوله: «أ انذرتهم» على مذهب أبى عَمرو و غيره. و مدالعدل كقوله: «ولاالضالين» و شـبهه. و مد التمكين كقوله: «أولئـك» و «خـائفين» و «قـائلين»؛ لأنه يمكّـن بهِ الكلمة عن الإضطراب. و مدالفصل؛ لأنه يفصل بين الكلمتين، نحـو «بما أنزل». و مدّ الرّوم، نحـو «ها أنتم»؛ لأنك تروم عليهـا. و مد البنية نحـو «زكريا» لأن الكلمة بنيت على المد دون القصر. و مدّ المبالغة، نحو «لاإله إلاالله»، للتعظيم. و مدّ البدل، كقـوله: «آمن وآتى» لأن المدة بدل من الهمزة الثانية، و إن كانت الهمزة أصلية سـاكنة. و مدالأصل «جاء و شاء» لاالهمزه؟!

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۱۳ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ حـدود سـدهٔ ۸ ه . ق، در نيم صـفحه [ف: ملك ۱۵] 62 س

Marfat.com

26 *القاب المد و شرحها* ٢٦ س

؟ (سدهٔ ٨ ه . ق و یا قبل از آن)

* نگارندهٔ آن شناخته نشد، و باید از مردم سدهٔ ٨ ه . ق و یا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ٨ ه . ق و یا قبل از آن

در نسخه‌ای که به‌نظر ما رسید این نوشته با دو بیت عربی دربارهٔ القاب و عناوین مد آغاز شده است، (و به‌جز ش ١٢ مج ٣٠٣ ملك می‌باشد). پس از این دو بیت شرح و گزارشی کوتاه در حدود نیم صفحه راجع به آنها آمده است، و ممکن است بخشی از کتابی باشد.

آغاز: فی بیان المدات:

للمد عشرة أسماء فكن حَفِظا أصل وفصل و حجز ثم تمكين
و مبدل ثم روم مَعَ مبالغة و عدل ثم فرق و تبيين

الأول ــ مدّ الأصل، نحو «جاءَ، و شاءَ». و الثانی ــ مدّ الفصل، نحو «بما أنزل». و الثالث ــ مدّ الحجز، نحو «أ أنذرتهم» على مذهب من يمد بين الهمزتين. والرابع ــ مد التمكين، نحو «اولئك، والملائكة». و الخامس ــ مدّ العدل، نحو «دابّة» و السادس ــ مدّ الرَّوْم، نحو «ها أنتم» على قراءة من تلين همزته؛ فإنه [كأنه] يروم الهمزة من «أنتم». و السابع ــ مدّ الفرق، نحو «آلآن»؛ كأنه يفرق بين الاستفهام والخبر. والثامن مدّ المبالغة، وهو فی «لا إله إلاالله» على مذهب ابن كثير؛ لما فيه من المبالغة فی نفی الإلهية عمن لايستحقها. و التاسع ــ مدّ المبدل [البدل] نحو «آدم، و آخر، و آتی»؛ لأن المدة أبدلت من همزة ساكنة. والعاشر ــ مدّ البنية، نحو «زكريا» فيمن يمده، و «دعاءٌ، ونداءٌ، و سراء، و ضراء»؛ لأن الكلمة حيث بُنيت، بُنيت ممدودة.

□ **نسخه:**

١. **ملك ـ تهران** (١٣ مج ٣٠٣ * ٢١) نسخ حدود سدهٔ ٨ ه . ق، در حدود نیم صفحه [ف: ملك ١٥/٥] 63 س

27 *اوجُهُ القراء السبعة فی القیّوم* (مقالة فی بیان ـ) ٢٧ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

Marfat.com

در این مقاله بیان شده که وجوه متعددی ــ حدود ۷۱۰ وجه ــ در قرائت «القیوم» از سوی قراء سبعه رسیده است.

آغاز: بسمله، فی بیان أوجه القراء السبعة فی القیوم من قوله تعالی «و ارحمنا أنت مولانا». اعلم أن للقراء السبعة فی القیوم فی سورة آل عمران من قوله تعالی «و ارحمنا أنت مولانا» فی سورة البقرة سبعمائة وعشرة وجهاً: لقالون ۸۸، و لورش ۱٤٤، و لابن کثیر ٤٤، و للدوری ۱٤٤، و...

انجام: ... فی القیوم أربعة و أربعین وجهاً علی الترتیب المذکور لابن کثیر، إلاّ أن ذاك یقصر، و ذایمدّ ثم تعطف علیه دوری الکسائی و تختم به فتأخذ له الإمالة فی الکافرین، و فی القیوم أربعة و أربعین وجهاً؛ فالمجموع للکسائی ثمانیة و ثمانون وجهاً. فإذا تأملت هذه الأوجه و قطعت النظر عن اندراج بعض فی بعض تجدها سبعمائة و عشرة وجهاً، والله الموفق والمعین.

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۵ مج ۱۹۹ * ۱۵) نسخ مظفربن محمد در حدود ۱۲۱۳ هـ . ق، ص ۱۷۰-۱۷۲ [ف: ملك ۸/۵، ۹] 64 س

28 أوقاف جبرائیل (علیه‌السلام) فی القرآن ۲۸ س

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

در اینجا مجموع این نوشتار را می‌آوریم:

بسمله، هذه أوقاف سیدنا جبریل علیه‌السلام احدها: قوله تعالی: «و إذ قلنا للملائکة اسجدوا» فی البقرة. و ثانیها: «صنبغة» فیها أیضاً. و ثالثها: «و أیدناه بروح القدس» فیها أیضاً. و رابعها: «قل صدق الله» فی آل عمران. و خامسها: «و یستفتونك» فی النساء. و سادسها: «إذ أیدتك بروح القدس» فی المائدة. و سابعها: «و إذ قلنا للملائکة اسجدوا لآدم» فی بنی‌إسرائیل. وثامنها: «عدو لك ولزوجك» فی طه. و تاسعها: «و لقد آتینا داود و سلیمان علما» فی النمل. و عاشرها: «ذومِرَّة» فی النجم.

بنگرید به: فهرست ظاهریه ۱/ *التجوید و القراءات* / ۱۱٦، ۱۱۷.

□ نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۸ مج ۸٦۲۲) نسخ سدهٔ ۱۲ هـ . ق، گ ۸٦ پ - ۸۷ پ [ف: مرکزی ۲۳۲

Marfat.com

۱۷۸/۱۷] 65 س

۲. ظاهریه ـ دمشق (۱۰۰۱۱) نسخ خوش محمدصالح بن ملاحیدر ۱۳۰۷ هـ . ق، گ ۳۳ پ - ۳٤ ر، ۱۱ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/ التجويد و القراءات/ ۱۱۷] 66 س

۳. ظاهریه ـ دمشق (٦٥٦۹) نسخ درشت سدهٔ ۱٤ هـ . ق، گ ۲۲، ۱۲ سطری [**ف:** الظاهريه ۱/ التجويد و القراءات / ۱۱۷] 67 س

29 ***أوقاف الغفران*** **(منظومة فی ـ)** ۲۹ س

محمد بن عبدالحمید حکیم بغدادی (؟)

* چنانکه ذیل «ارجوزة فی معرفة الوقوف» یادآور شدیم،ترجمهٔ احوال او علیرغم تفحص بدست نیامد.

● ت: ؟

منظومه‌ای است در هفت بیت که همهٔ آنها را می‌آوریم:

أتی الوقف فی القرآن عشر مواضع — یسمی بغفران فخذه مفصّلا
بمائدة مبدوءة فاعلم بانّه — علی أولیاء الوقف قد جاء أولا
وفی سورةالأنعام منیسمعون قف — وفی سجدة من فاسقا قف معوّلا
وقِفْ بعدها من یستوون فإنها — بلافاصل فی تلوه یا أخا العلا
ویس فیها خمس مواضع — بآثارهم ثم العباد و کحلا
بمرقدنا ثم اعبدونی و مثلهم — و فی الملك من یقبض جاء مکملا
علیك بها إن الرسول لضامن — بغفران من یاتی بها کلما تلا

بنگرید به: *فهرست الظاهرية ۱/ التجويد والقراءات* /۱۱۸، ۱۱۹.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی ـ تهران (۹ مج ۸٦۲۲) نسخ سدهٔ ۱۲ هـ . ق، گ ۸۷ پ [**ف:** مرکزی ۱۷۸/۱۷] 68 س

۲. ظاهریه ـ دمشق (۱۰۰۱۱) نسخ ۱۳۰۷ هـ . ق، ۱ گ: ۳۷، ۹ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/ تجويد/ ۱۱۹] 69 س

۳. ظاهریه ـ دمشق (٦٥٦۹) نسخ درشتِ سدهٔ ۱٤ هـ . ق، ۱ گ: ۲٤، ۱۲ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/ تجويد/ ۱۱۸، ۱۱۹] 70 س

Marfat.com

30 *الأوقاف اللازمة* (مواضع -) ۳۰ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

مؤلف، این رساله را دربارهٔ اوقافِ لازم به‌ترتیب سوره‌های قرآن از بقره تا بلد را یاد کرده است.

آغاز: بسمله، سورة البقرة: «بمؤمنین» وقف لازم؛ لأنه لو وصل بقوله «یخادعون» لصارت الجملة صفة لقوله: «بمؤمنین»، فانتفی الخداع عنهم و تقریر الایمان خالصاً من الخداع. قوله تعالی: «مثلاً» وقف لازم؛ لأنه لو وصل لصار ما بعده صفة له، ولیس بصفة وإنما هو ابتداءُ إخبار من الله جواباً لهم...

انجام: ... سورة البلد، قوله تعالی: «علیه أحد» وقف لازم؛ لأنه لو وصل صار یقول «أهلکت» و صفاً له وهو محال.

□ نسخه:

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۵ مج ۱۲۱۶۷ * ۵۶۷) نسخ صالح حسینی در روز ۷ رمضان ۱۲۸٤ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رساله در مواضع وقف» آمده، پس از پایان نسخه دو قصیده است: یکی از سخاوی در «تاآت قرآن»، و دیگری که ناظمِ آن معلوم نیست و تعداد ابیات آن کمتر، و در «ظاءات قرآن» انشاء شده است [**ف:** قدس ۸۸/۱۰] 71 س

31 *الأوقاف اللازمة و علامتها* ۳۱ س

علی بن سعید ثعانی؟ (بسدهٔ ۱۰ ه . ق یا پیش از آن)

* مؤلف در نسخه‌ای که شناسائی شد به‌عنوانِ ابوالحسن علی بن سعید ثعانی معرفی شده؛ لکن ترجمهٔ احوال او علیرغم تفحص در مظانّ آن به‌دست نیامد.

● ت: سدهٔ ۱۰ ه . ق یا پیش از آن.

وقف‌های لازم و نشانه‌های آن و نیز نشانه‌های دیگر در این رساله کوتاه آمده است.

آغاز: بسمله [هذا ما ذکره الشیخ الإمام أبوالحسن علی بن سعید الثعانی فی الوقف اللازم فی القرآن العظیم و ذکر علامته و هو حرف المیم]. فاللازم من الوقوف ما لو وصل طرفاه غیّر المرام وشنع معنی الکلام؛ فالأوّل من ذلك قوله تعالی «و ما هم بمؤمنین»، و من ذلك قوله تعالی: «تلك الرسل

Marfat.com

فضلنا بعضهم على بعض»، و من ذلك...
انجام: ... سورة البلد «عليه أحـد». سـورة الفـاتحة: العـالمين «لا». الرحمن «لا»، الرحيم «لا»، الدين «ط»، نستعين «ط»، المستقيم «لا»، أنعمت عليهم «لا» تمت الوقوف اللوازم بحمدالله و حسن توفيقه.

□ **نسخه:**

۱. الهيات ـ مشهد (بخشی از ۳ مج ۱۳۶۹ ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسـخ ۹۶۵ هـ . ق [**ف:** الهيات مشهد ۵۱۶/۲] 72 س

32 *الأوقاف اللوازم عن السجاوندی والجزری* ۳۲ س

(؟)

✱ گردآورنده شناخته نشد، و مجموعاً در سه صفحه در نسخهٔ ما است.
● **ت:** در سدهٔ ۱۲ هـ . ق و یا قبل از آن.
آغاز: [فی بیان الأوقاف اللوازم الواردة عن السجاوندی و الجزری ملقبة بالتام]
و هی ثلثة و ثمانون وقفاً علی المتفق علیه نصاً عن المشـایخ رحمهـم الله تعالی آمین. بسـمله، سـورة البقـرة: و ماهم بمؤمنین «لازم»، بهـذا مثلاً «م»، لمن الظالمین «م»، الذین آمنوا «م»، من بعد موسی «م»...
انجام: ... النازعات: فـالمد برات أمراً «م»، «أبصـارها خـاشعة «م»، إذاً كَرَّة خاسرة «م»، حـديث موسـی «م»، فحشـر «م»؛ عبس: فمن شـاء ذكره «م»؛ الغاشية: فيها عين جـارية «م»؛ سـورة البلد: أن لن يقـدر عليه احـد «م»؛ الشمس: من دسّيها «م» تمت.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی ـ تهـران (۱۱ مج ۸۶۲۲) نسـخ سـدهٔ ۱۲ هـ . ق، گ ۸۸ر ـ۸۹ر [**ف:** مرکزی ۱۷۸/۱۷] 73 س

33 *الأوقاف المنزلة* (اللّازمه) ۳۳ س

✱مؤلف شناخته نشد.
● **ت:** ؟

این وجیزه در اوقافِ لازمهٔ منزله است که در پانزده موضع از قرآن مشخص گردیده است.
آغاز: و هی خمسة عشر موضعاً: الأول ـ فی سورة البقرة: «لا خوف علیهم ولا

Marfat.com

هم یحـزنون»، ثم یبتدئ: «الذین یأکلون الربوا». الثانی ـ فـی المائـدة: «طعامکم»، ثم یبتدئ: «حل لهم و المحصنات»...

انجام: ... الخامس عشـر ــ بسـم‌الله الرحمن الرحیم، ثم یبتدئ: «ألهـاکم». السادس عشر ــ و هوزائـد عن هذه الجماعة وهو فـی الحشـر: یقف علی لفظ الحشر، ثم یبتدئ: «ما ظننتم أن یخرجوا».

بنگرید به: *فهرست ظاهریه* ۱/ *التجوید و القراءات* /۱۳۱، ۱۳۲.

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی ـ تهـران** (۱۲ مج ۸۶۲۲) نسـخ سـدهٔ ۱۲ ه . ق، گ ۸۹ر و پ [**ف:** مرکزی ۱۷۸/۱۷] 74 س

۲. **ظاهریه ـ دمشـق** (۱۰۰۱۱) نسـخ خـوش محمدصـالح بن ملاحیدر در ۱۳۰۷ ه . ق، گ ۴۱-۴۳، ۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات /۱۳۲] 75 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۶۵۶۹) نسـخ درشـت سـدهٔ ۱۴ ه . ق، گ ۴۱-۴۳، ۹ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات / ۱۳۱، ۱۳۲] 76 س

34 *أوقاف النبیّ* (صلی‌الله علیه‌وآله وسلم) ۳۴ س

(؟)

✱ مؤلف شناخته نشد؟

● ت: ؟

آغاز: روی بالإسناد فیما روی عن ابن مسـعود (رضـی‌الله تعـالی عنه) انّ النبی (صلی‌الله علیه [وآله] وسلم) کان یقف علی سبعة عشر موضعاً ما تجـاوزها أبداً: الأول ــ فی البقرة: «فاستبقوا الخیرات». الثانی ــ فیها: «وماتفعلوا من خیر یعلمه الله»...

انجام: ... فی عبس: «فمن شاء ذکره». فی الغـاشیة: «فیهـا عین جاریة». فـی البلد: «فظن أن لن یقدر علیه أحد». فی الشمس: «من دساها». [انجام آن در بسیاری جهـات همانند انجـام «الأوقـاف اللوازم عن السـجاوندی و الجزری» است]

(بنگرید به: *فهرست ظاهریه* ۱/ *التجوید و القراءات* /۱۳۳، ۱۳۴).

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی ـ تهران** (۱۰ مج ۸۶۲۲) نسـخ سـدهٔ ۱۲ ه . ق، گ ۸۷ پ ـ ۸۸ ر [**ف:** مرکزی

Marfat.com

۱۷۸/۱۷] 77 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۱۰۰۱۱) نسخ محمدصالح بن ملاحیدر در ۱۳۰۷ ه . ق، گ ۳۷-۳۸، ۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات /۱۳۳، ۱۳٤] 78 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (٦٥٦۹) نسخ درشت سدهٔ ۱٤ ه . ق، گ ۲٤-۲۷، ۱۲ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات / ۱۳۳] 79 س

35 ***إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز*** ۳۵ س

ابن القباقبی (۷۷۷-۸٤۹ ه . ق)

* شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن خلیل‌بن ابی‌بکربن محمد قباقبی حلبی مقدسی شافعی، معروف به «ابن القباقبی» که استاد قرائت و شاعر و نویسنده‌ای توانا بوده است. وی در حلب زاده شد و علوم را در آنجا فراگرفت و به قاهره کوچیده و سرانجام در «غزّه» متوطن گشت، و سپس به «بیت‌المقدس» رفت و در آنجا بینائی خود را از دست داده و در همانجا در ۲۰ رجب ۸٤۹ ه . ق از دنیا رفت. از آثار او است: «شرح الشفا» از قاضی عیاض که آنرا «زبدةالمقتفی فی تخریج ألفاظ الشفا» نامید، «شرح البردة» که به «الکواکب الدّریّة فی مدح خیرالبریة» نامبردار است، «الزاهر المختار من ربیع الأبرار».

● ت: سدهٔ ۹ ه . ق.

مؤلف دارای کتابی منظوم به‌نام «مجمع السرور و مطلع البدور» ــ که جامعِ مذاهب و آراءِ قراءِ چهارده‌گانه است ــ بوده، و چون دید این کتاب میان طلاب رایج گشته، کتاب «إیضاح الرموز...» را در حلّ رموز و شرح و توضیح آن نگاشت تا کسانی که این منظومه را به‌خاطر می‌سپارند محتوایش را به‌آسانی بازیابند. علی‌بن دُرَیهم موصلی (م ۷٦۳ ه . ق) کتابی دارد به‌نام «مفتاح الکنوز فی إیضاح الرموز» که شرح منظومهٔ او در معما است که گاهی نویسندگان کتابِ او را با کتاب موردِبحثِ ما اشتباه می‌کنند.

آغاز: بسمله [قال الشیخ الإمام العالم شمس‌الدین محمد بن خلیل بن أبی‌بکر محمد الحلبی الشافعی الشهیر بابن القباقبی المقدسی]: الحمدلله و کفی، و السلام علی عباده الّذین اصطفی. اما بعد، فإنی لما رأیت کتابی المسمی بمجمع السرور و مطلع البدور، الجامع بین مذاهب القراء الأربعة عشر قدشاع ذکره بین الطلبة... سنح فی خاطری أن أعمل کتاباً یحلّ رموزه، و ینثر نظمه، و یسهل علی حافظیه فهمه...

انجام: ... و یجوز المد کما تقدم فی باب المد والقصر، و یجوز القصر کما ذکر،

Marfat.com

والله أعلم. و هذا آخر مفتاح الکنوز و إیضاح الرموز، والمأمول؟ممن کان له بهذا الفـن درایة، و وقـع علی شـیئی من عثرات اللسان أو القلم فلیسد خلله بجَوْدة مقـوله، و یدع لمؤلفـه بغفـران من ربه، و لمن نظر فیه و أمن علی الدعاء لمؤلفه.

انجام[در پاره‌ای از نسخه‌ها]: و شکر له المسـعی و للمسـلمین، صـلی‌الله علی سیدنا محمد وآله و صحبه وسلم تسلیماً کثیراً، والحمدلله رب العالمین.

بنگـرید به: *کشـف الظنون* ۲۰۹ و ۱۰۵٤ و ۱۳۳۳ و ۱۷۷۰. و: *معجـم‌المؤلفین* ۲۸۸/۹. و: *الأنس الجلیل* ۵۱۹. و: *إیضاح المکنون* ٤۳٤/۲. و: هدیة العارفین ۱۹٦/۲. و: *الأعلام*، زرکلی ۳۵۲/٦. و *فهـرست الظاهریه* ۱/ *التجوید والقراءات* / ۳۱۱، ۳۱۲. و: *نظم العقیان* ۱٤۸. و:

.Brockelmann: g, II: 113,s, II:136

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۵ مج ۵٤۷۹) نستعلیق عبدالوهاب بن عبدالوهاب جـرجانی در حـدود ۹٦۳ هـ . ق در مکه: تاریخِ ش ٤ مجموعه، گ ۱۹۲ پ ـ ۲۹۰ پ [**ف:** مرعشـی ۲٦۳/۱٤] 80 س

۲. **ملی ـ تهران** (۱۹۰۳/ع/۲۵۰۹/د) نسخ محمد بن احمد بن تاج‌الدین بن میکـائیل حسـینی هزار جریبی در ۹۷۵ هـ . ق، ۱۳۹ گ [**ف:** ملی ٦۰۱/۱۰] 81 س

۳. **ادبیات ـ تهران** (۵ مج ۷۷ وقفـی امام جمعـه * ۷۵۳۵۲) نسـتعلیق محبعلی حسـینی سبزواری در ۸ شوال ۹۷۹ هـ . ق [**ف:** ادبیات ۲۷/۲] 82 س

٤. **ظـاهریه ـ دمشـق** (۲۵۹) نسـخ سـدهٔ ۱۰ هـ . ق، ۲۱۰ گ، ۱۵ س [**ف:** الظاهریه ۱/تجوید/ ۳۱۲] 83 س

۵. **ملی ـ تهـران** (٦۲/ع ۳۹۳/۱۱۲۲۲/س) نسـتعلیق (احتمالاً) از سـدهٔ ۱۱ هـ . ق، در فهرست اشـتباهاً به‌عنوان «مفتاح الکنوز وایضـاح الرموز» علی‌بن الدریهـم موصـلی آمده، ۱۷۸ گ [**ف:** ملی ٦۱/۷] 84 س

٦. **مرعشی ـ قم** (۵۰۸۳) نسخ ۱۱ ج ۱۲۱٦/۲ هـ . ق، در فهرست به‌عنوان «مفتاح الکنوز و إیضاح الرموز» آمده، نسخه تصـحیح شـده و یادداشـتِ تملکِ علی بن ملامحمد العُـرَیْضی، مورَّخ ۱۲٤۲ هـ . ق، و یٰس بن عبدالله أبی دندن، و عبدالله بن مبارك بن علی بن عبدالله بن ناصر آل حمیدان احسـائی خُـطَی، مورَّخِ ۱۲٤۰ هـ . ق دیده می‌شـود [**ف:** مرعشـی ۲۷٦/۱۳] 85 س

Marfat.com

الإيضاح فی الوقف و الإبتداء: محمد بن طيفور سجاوندی =
الوقوف: محمد بن طيفور سجاوندی.

36 *البدور الزاهرة فی القراءات العشر المتواترة* ٣٦ س

سراج‌الدين نشار (م ٩٠٠ هـ . ق)

* سراج‌الدين عمربن قاسم بن محمدبن علی انصاری، معروف به «نشار»، استاد در قرائت که کتابهای متعددی در مسائل مربوط به قرائت و تجوید دارد؛ از جملهٔ آنها است: «البدر المنير فی شرح التيسير»، «طرز العلمين فی حكم الاستفهامين»، «العقد الجوهری فی حل ألغاز القرآن للجزری»، «القطر المصری فی قراءة عمروبن العلاءِ البصری»، «المكرر فيما تواتر من القراءات و تحرّر».

● ت سدهٔ ٩ هـ . ق .

سراج‌الدين نشار اين كتاب را به درخواستِ يكی از ياران و دوستان دربارهٔ قرآآت ده‌گانه فراهم كرده، و طبق درخواستِ او هر مسأله‌ای را در جای مناسب خود آورده تا مطالعه و بررسیِ آن برای علاقه‌مندان هموار و آسان باشد.

آغاز: بسمله، الحمد كلُّهُ لله رب العالمين، مالك يوم‌الدين، و أشهد بأنه لاالهَ إلا هو العزيز الحكيم... و بعد لما كان الذی ألفته فی سابق الأيام فی القراءات أشهر و أظهر بين طلبة العلوم... لما كان مختصراً أو على بعض الأصحاب عسر تحصيله... فعلى هذا حسب التماس الأصحاب و الأحباء ألّفت هذا الكتاب فی القراءات السبع... و سميته «المكرر فيما تواتر من القراءات السبع و تحرر»... ثم إنهم سألونی أن أجمع كتاباً على هذا النمط؛ فأجبتهم إلى ذلك... فشرعت فی جمع هذا الكتاب المبارك و سميته بالبدور الزاهرة فی القراءات العشر المتواترة...

در فهرست ظاهريه ١/تجويد/٣١٦ ش ٥٣٧٩ كتابی تحت همين عنوان از همين مؤلف آمده كه آغاز آن چنين است:

«يقول راجی عفو رب قديم دايم، عمر الأنصاری بن قاسم: الحمد لله الذی علم الانسان ما لم يعلم، فمن شاء أهان و من شاء اكرم... و بعد، فإن بعض اصدقائی ــ وفقهم الله تعالى لما يحب و يرضى ــ سألنی أن أجمع كتاباً فی القراءات العشر، و أن أذكر كل مسألة فی محلها ليسهل عليهم مطالعته...

Marfat.com

تصـور می‌رود کتاب اخیر را مؤلف پس از «البدور الزاهرة...» نگـاشته و در این کتاب، «البدور الزاهرة...» را به‌صورت خاصی تنظیم کرده باشـد، و یا آنکـه طبق نوشـتهٔ چلبی باید نسـخهٔ ظاهریه «البدور الزاهرة» باشد، و کتاب موردبحث کتاب دیگری؟

بنگرید به: *کشف الظنون* ۲۳۱. و: *فهرست چهار کتابخانهٔ مشهد* ۲۲۸. و: *هدیةالعارفین* ۷۹۲/۱. و: *فهـرست الظاهریه* ۱/*التجوید والقراءات* /۳۱٦.

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱٦٤٦) نسخ صفر ۹۷۹ ه . ق، برگ آغاز نونویس است، ۱۵ سطری [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد ۲۲۸] 86 س

۲. **اعظم ـ قم** (٦ مج ۱۹۳۸) نوشتهٔ؟، نسـخه بخشـی از این کتاب در دو برگ راجـع به قـراءِ عشره است [ف: اعظم، ص ۵۳۱] 87 س

37 ***بلوغ الأمانی فی قراءة ورش من طریق الإصبهانی*** ۳۷ س

احمد طیبی (۹۱۰-۹۷۹ یا ۹۸۱ ه . ق)

* شهاب‌الدین احمد بن احمد بن بدرالدین طیبی صالحی دمشقی شافعی، دانشمندِ آگاهِ به فقه و نحو و پاره‌ای از علوم دیگر که در ذح /۹۱۰ ه . ق زاده شد، و در ذق ۹۷۹ ه . ق در دمشـق از دنیا رفت. وی از مدرسینِ «جامع اموی» بوده و آثار متعددی تألیف کرده است که از جملهٔ آنهـا است: «الإیضاح التام فی تکبیرة الإحرام والسلام»، «تیسیر کفایة المحتاج للدماءِ الواجبة علی المعتمر و الحاجّ»، «رفع الإشکال فـی حـل الأشکـال» در منطق، «الصـحیفة فیما یحتاج إلیه الشافعی فی تقلید أبی حنیفـة»، «الزواید السـنیة علی الألفیة» در نحـو، «المفید فـی علم التجوید»، «السکر المرشوش، فی تاریخ الشیخ مغوش»، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۱۰ ه . ق.

منظومه‌ای است به بحر رَجَز در قرائتِ ورش از طـریقِ اصـفهانی که ناظـم در آن راجـع به بسمله، و هاءِ کنایه، و مدّ و قصر، و همزهٔ مفرده و جز آنها بحث و بررسی کرده است.

آغاز: بسمله.

الحمد لله ولی الحمد هادی من اختار طریق الرشـد
ثم الصـلوة والسـلام سـرمدا علی النبی الهـاشمی أحمدا
و آله وصـحبه و عترته و حـزبه و تابعـی طـریقته
وبعـد فـاعلم ان ورشـاً وردا عنه طـریقان بنشـر أوردا
...

Marfat.com

انجام: ...

و افعل کذا أیضاً بکـل مسـلم یٰامن إلیه کل فضـــل ینتمی
والحمد والصـــلوة والســـلام کما بهـــا البدء بهـــا الختام

بنگرید به: *فهرست الظاهریة* ۱/*التجویدوالقراءات* /۳۱۷. و: *کشف الظنون* ۱۷۷۸. و: *إیضاح المکنون* ۱/۱۵٤ و ۱۹۵ و ٥۷٦ و ٦۱۵، ۱۹/۲، و ٦۵. و: *معجم‌المؤلفین* ۱/ ۱٤٦، ۱٤۷ و: *هدیةالعارفین* ۱/۱٤۷، ۱٤۸، و، Brockelmann: g, II: 320, s, II: 411

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٥۲۷۳) نسخ اوائل سدهٔ ۱۱ ه . ق، و عناوین به شنگرف در ۱۰۵۱ ه . ق، نسخه در دو برگ: ۲٦ و ۲۷، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید والقراءات / ۳۱۷، ۳۱۸] 88 س

۲. **حقوق ـ تهران** (۳ مج ۲۰٤ ج) نوشتهٔ ۱۰٦۸ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «قصـیدة فـی قراءة ورش من طریق الاصبهانی» آمده، در برگ ۲۷ نسـخه، فصـلی اسـت در «یاءات» به عربی، گ ۲۵ پ ـ ۲۷ [**ف:** حقوق، ص ٤۱٤] 89 س

38 *بیان المشکلات علی المبتدئین من جهة التجـوید فـی القـرآن المبین*

۳۸ س

گویا از منصور طبلاوی (م ۱۰۱٤ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «هدایة القاری فـی کلام الباری: منصور طبلاوی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق.

این کتاب که در چند فصل و دو عنوان و خـاتمه ترتیب یافته در جهـت توضـــیح مشکـــلاتِ تجوید برای مبتدیان ساخته شده است.

آغاز: بسـمله، الحمدلله الذی جعلنا من التالین لکتابه الذی أورثـه من اصـطفاه من عباده، و بعد فقد شرعت فی کتابة نکـات یسـیرات فـی بیان معـرفة الممدودات و المقصـورات التی فـی کتاب الله ذی المنن و الإنعـامات، و أضیفُ إلیها: ـ إن‌شاءالله تعـالی ـ فـوائد مهمات، أمرنی به بعض الأعزة علیّ، المترددین إلیّ فاجبته... و سمیته بیان المشکلات...

انجام: ... و مثال الأدوات: أنّ، و إن، وإلی، وأم، وأما، و إنّما، و ما أشبه ذلك، و کذا الهمزات فـی إذا، و إذ، و أی، و أینما، و الم، و المص... و ما أشـبه ذلك. و الهمزات فی ذلك أصلیة لامتناع سقوطها والله تعالی أعلم... و فی

Marfat.com

هذا الکلام ما یغنی عن التطویل، انتهی، و الحمدلله علی التمام و الصلوة والسلام علی رسوله خیر الأنام وآله و صحبه أجمعین.

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۳۷٦۲) نوشتهٔ سدهٔ ۱۲ یا ۱۳ ه . ق [ف: مرکزی ۲۷۵۳/۱۲] 90 س

۲. ظاهریه ـ دمشق (۱۰٤۹۱) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، پایان نسخه افتاده، ۲۳ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات / ۱۳٤] 91 س

***التبصرة* [فی التجوید و رسم القرآن]:** عمادالدین علی قاری استرابادی = رسم *القرآن*: عمادالدین علی قاری استرابادی

39 *التبیان فی بیان القرآن* ۳۹ س

حسن بن شجاع تونی (؟)

* حسن بن شجاع بن محمدبن حسن حافظ تونی که علیرغم تفحص، ترجمهٔ احوال او بهدست نیامد. وی نویسندهٔ کتاب «المفید فی علم التجوید» نیز می‌باشد، و همینقدر از مقدمهٔ کتاب «التبیان» او بهدست می‌آید که در زمان فیروزشاه بهسر می‌برده است.

● ت: ؟

مؤلف، این کتاب را ــ که در تجوید واداءاست ــ برای «جلال‌الدولة والدین فیروزشاه» در هرات ساخته و آنرا در یك مقدمه و شش فصل و خاتمه ترتیب داده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أنزل أحسن الحدیث کتاباً متشابهاً، والصلوة علی النبی العربی المبعوث إلی کافّة الأقاصی و الأدانی، و علی آله و أصحابه المُجَوِّدین کتاب الله بتصحیح الألفاظ و توضیح المعانی. أما بعد، فیقول الفقیر إلی‌الله الغنی الحسن بن شجاع بن محمد الحافظ التونی: لما اتفق وصول العبد إلی هرات رأیت نجوماً زاهرات یستضیئی کل منهم من أنوار البدور السبعة فرقة فائقة یعلمون معالم التنزیل و یتعلمون... و یحرصهم جناب الأمیر... جلال الدولة والدین فیروزشاه... و هو معذلك خائض فی هذا الفن الجلیل، فائض بإشاعة التجوید و الترتیل؛ فحرّرت فی هذا الفن کتاباً... و سمیته «التبیان فی بیان القرآن» و جعلته مشتملاً علی مقدمة و ستة فصول و خاتمه...

انجام[در نسخهٔ ش ۵۵۲۸ ظاهریه]: ... و اعلم أن ترك کل عیب من المعایب

Marfat.com

فی القراءة و هو من المحامین [المحاسن]، و ترك كل من [المحاسن] المحامین هو من المعایب جعلنا الله تعالی من الذین یتلون كتاب الله حق تلاوته، و یعلمون [یعملون] بما فیه من فاتحته إلی خاتمته، و الحمدلله رب العالمین... [تم الرسالة...]

انجام[در نسخه ش ۲ مج ٥٦ د/ حقوق]:... فبسطتها فی جداول بهذا العدد بسطاً... و الجدول سیذكر [جای جدول در یك صفحه، و سپس دو صفحه و نیم در اسنادِ قرائت قراء].

بنگرید به: ذیل ۹۷٦/۲ بروكلمان

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٤۲٥) نسخ محمد بن جعفر بن محمد بن زهرهٔ حسینی حلبی فوعی در چاشت شنبه ۱۸ ج ۹۰٥/۱ ه . ق، دارای جداولِ توضیحی، نسخه در ۲۲ گ: ٤۹ـ۷۰، ۱٥ سطری [**ف:** الظاهربة ۱/ التجوید و القراءات / ۱۳٦، ۱۳۷] 92 س

۲. **حقوق ـ تهران** (۲ مج ٥٦ د) نسخ حدود ۹٥۱ ه . ق، گ ۲۳ پ ـ ۳۸ر [**ف:** حقوق، ص ۲۸۲] 93 س

۳. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱۱ مج ۱۰٤۹) نوشتهٔ محمدكاظم در ۱۲۲۷ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «الرسالة الحرفیة» آمده و گویا خاتمه همین كتاب «التبیان» موردبحث می‌باشد كه در مخارج حروف و در جداول نگاشته شده (آغاز مخارج حروف: الحمد لله الذی جعل افواهنا ظروف الحروف، و السنتنا ادوات اللغات كی نسبحه كثیراً و نذكره كثیراً فی جمیع الأوقات...) [**ف:** چهار كتابخانهٔ مشهد، ص ۲۸۹]

٤. **ظاهریه ـ دمشق** (٥٥۲۸) نستعلیق ۱۲٥۲ ه . ق در شهر «واشكان»، ۲۸ گ، ۱۳ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات / ۱۳۷، ۱۳۸] 94 س

التجوید (رسالة فی فرضیة ـ): محمد فیض‌الله =

فرضیة التجوید (رسالة فی ـ): محمد فیض‌الله.

التجوید (قصیدة فی ـ): موسی خاقانی =

قصیده فی التجوید: موسی خاقانی.

Marfat.com

40 *تجوید التنزیل* ٤٠ س

محمدرضا بن علی بن محمدجعفر «شریعتمدار» استرابادی (زندهٔ در ۱۳۲۵ ه . ق)

* مؤلف از احفادِ «ملامحمدجعفر استرابادی» است که ترجمهٔ احوالِ او به‌دست نیامد، وی آثاری از خود به‌جای گذاشته که از جملهٔ آنها است: «هدایت‌نامه» در ردّ کتابِ «شقاوت‌نامه» که آنرا در ۱۳۲۵ ه . ق به پایان برده است، «اصول دین»، «نصایح الملوك فی السیر و السلوك» که همگی آنها به فارسی است.

● ت: آغاز تألیف ـ ذق ۱۲۸۰ ه . ق .

این کتاب در قواعد تجوید و به‌قدری است که برای هر نمازخوان واجب و لازم می‌باشد، و در دو مقدمه و هفت فصلِ کوتاه تنظیم شده، و در ماه ذی‌القعده سال ۱۲۸۰ ه . ق بدان آغاز کرده است.

فهرست مطالب آن بدینصورت است:

المقدمة الأولی ــ فی تعریف علم التجوید. المقدمة الثانیة ــ فی عدد الأسنان. الفصل الأول ــ فی عدد المخارج. الفصل الثانی ــ فی الصفات. الفصل الثالث ــ فی الصفات الوحدانیة. الفصل الرابع ــ فی الاستعاذة. الفصل الخامس ــ فی المد. الفصل السادس ــ فی الإدغام. الفصل السابع ــ فی الوقف.

آغاز: بسمله، الحمد لله علی نعمه و آلائه، والصلوة والسلام علی ختم الرسل سید أنبیائه، و علی صحبه وآله خلفائه...

انجام[افتاده در نسخهٔ ش ۳۰۹۸ مرعشی]: ... و أما الطاء علامة للوقف المطلق، أی الوقف علیه والإبتداء بما بعده مطلقاً...

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۳۰۹۸) نسخ مؤلف که در ۱۲۸۰ ه . ق بدان آغاز کرده، نسخه تصحیح شده و اضافات دارد، ٤٦ گ [**ف:** مرعشی ۳۲۰/۸] 95 س

41 *تجوید التنزیل فی علم الترتیل* ٤١ س

علی بن محمدجعفر «شریعتمدار» استرابادی (م ۱۳۱۵ یا ۱۳۱٦ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در بخشِ مربوطِ به «تفسیر»، ذیل «دررالأیتام، انموذج آیات الأحکام: علی بن محمدجعفر استرابادی» ببینید.

● ت: ۱۲۸۳ ه . ق .

Marfat.com

این کتاب در قواعدِ تجوید و ترتیل و اقوالِ قراءِ سبعه است که در هفت مقدمه و هفت باب ــ هر باب در چند فصل ــ تنظیم شده؛ و مؤلف، آنرا در ۱۲۸۳ ه . ق به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی توّجنا بتاج الوجود، و نزّهنا عن أدناس الأعدام و خلصنا عن المتشابهات فی الموجود...

انجام: ... سورة النساء لیس فیها خلاف فی کلمة ولا حرف إلاّ ماتقدم من الأصول، و الحمدلله اولاً و آخراً.

بنگرید به: *الذریعة* ۳/۳۶۰. و: *ریحانة الأدب* ۳/۲۱۰

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی - قم** (۳۰۹۵) نسخ مؤلف در ۱۲۸۳ ه . ق، نسخه تصحیح شده، و بر فراز صفحهٔ اول و قفنامهٔ کتاب به سال ۱۳۱۸ ه . ق و مهر «محمدرضا بن علی بن محمدجعفر» دیده می‌شود، ۱۴۵ گ، ۱۷ سطری [**ف:** مرعشی ۸/ ۳۱۸] 96 س

42 *تجوید الحروف* ۴۲ س

اسدالله حسینی قاینی کربلائی (؟)

✱ سیداسدالله بن محمدباقر حسینی قاینی کربلائی که جز سیداسدالله بن محمدباقر موسوی رشتی فرزند حجةالاسلام شفتیِ مذکورِ در «طبقات أعلام الشیعة فی القرن الثالث بعد العشر ۱/۱۲۴-۱۲۶» می‌باشد، زیرا مؤلف حسینی است؛ ولی فرزندِ شفتی، موسوی می‌باشد.

● ت: ؟

این کتاب که در تجوید نگارش شده در یك مقدمه و دوازده فصل و خاتمه ترتیب یافته است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب الأبرار، و الصلوة علی رسولنا المختار...

انجام: ... لمنه الجسیم و إحسانه القدیم.

بنگرید به: *الذریعة* ۳/۳۶۰. و: *طبقات اعلام الشیعة* ۱/۱۲۴-۱۲۶.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (۱ مج ۵۳۴۴ - دفتر: ۶۲۲۳۵) نوشتهٔ جعفرابن شیخ عبدعلی قریشی در ۱۲۳۴ ه . ق در نجف، گ ۱ پ - ۱۳ر [**ف:** مجلس ۱۶/۲۵۶] 97 س

43 *تجوید سورة الحمد و سورة التوحید* (رسالة فی -) ۴۳ س

(؟)

✱ مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

Marfat.com

این رساله را مؤلف به درخواست یکی از دوستان [ظاهراً از کتابی] تلخیص کرده است، و از دیباچهٔ آن استفاده می‌شود که شیعی است، و برای اطلاع بیشتر از محتوای کتاب بخشی از دیباچهٔ آنرا می‌آوریم:

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین، و الصلوة علی سیدالمرسلین محمد بن عبدالله الذی...؟ فضله..؟ فی القرآن المبین، فقال جل من قائل: «و ما أرسلناك إلاّ رحمة للعالمین» و علی آله الذین؟ الطیبین الطاهرین، و المشار إلیهم بآل یٰس. و بعد فهذه رسالة فی تجوید سورة الحمد و سورة التوحید لخصتها لالتماس بعض الإخوان المؤمنین الذی سلك فی طریق الّذین هم من الزاهدین الخاشعین... إعلم أیدك الله أن القرآن عربی، و القراء قد أجمعوا علی وجوب البسمله فی أول کل سورة فی حال الإبتداء وقفاً ماعدا سورة البراءة؛ أما حال الوصل فإن قالون و الکسائی و عاصم و ابن کثیر یتبسملون بین السورتین و حمزة یصل آخر السورة التی تلیها من غیر سکتة...

انجام: ... و من عجایب رسم الخط أن یکون کل جاء!، و فیه بلاألف عند واوالجمع، و أن یکون «لتتلوا» مع الألف عند و اوالمفرد؛ کما فی سورة الرعد. ثم اعلم: لایکون الرَّوم فتحة؛ ولکن یکون کسرة وضمة لایدرکه الأعمی؛ لأنه ضم الشفتین، و کذا الإشمام أیضاً لایدرکه الأصم؛ لأنه تلفظ من ثلثة: الکسره؟...

یجب إظهار التنوین من «کفواً أحد» علی بعض القراءات من غیر تحریك، ثم لحقت التی بعده تخفیفاً حسناً. وهذا الموضع الذی یجوز فیه الرَّوْم عند الوقف [و صلی‌الله علی سیدنا محمد وآله وسلم، و الحمدلله رب‌العالمین و العاقبة للمتقین]

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۹ مج ٤۲۹ تجوید و قرآآت * ۸۳۳۸) نوشتهٔ حدود ۹۷۰ تا ۹۸۵ ه . ق [ف: قدس ۲۷۷/٦] 98 س

۲. **سپه - تهران** (۱۱ مج ۸۱۹۰) نوشتهٔ ؟ گ ۱۳۵، ۱۳٦ [ف: سپه ۳۲۱/۳] 99 س

44 *تجوید الفاتحة* (رسالة فی -) ٤٤ س

شیخ شهید (؟)

* مؤلف درست شناخته نشد، و فهرست‌نویسان نیز مشخصاتی برای مؤلف یاد نکرده‌اند، و

Marfat.com

علیرغم تحقیق و تفحص دانسته نشد که او کیست و در چه قرنی می‌زیسته است.

● ت: ؟

مؤلف در این رساله صد امراز قواعد تجوید را ــ که مراعات آنها در قرائت فاتحة الکتاب لازم است ــ به‌صورت فشرده یاد کرده است.

آغاز: [باب تجوید الفاتحة للشیخ الشهید رحمه‌الله تعالی]
بسمله، الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی أشرف الموجودات محمد وآله الطاهرین...
فی بیان واجبات فاتحة الکتاب. أما الواجبات فمائة: الأول ـ یجب بعد الإستعاذة أن یتلفظ بالباء فی البسملة خفیفاً؛ لأن الباء من الحروف المجهورة والشدیدة؛ لئلا یلزم التشدید، و قصراً من غیر اختلاس. ب ـ إظهار السین مهموساً ساکناً لئلا یشتبه بالزای. ج ـ علیه مراعاة کسرة المیم قصراً. د ـ ترقیق لام الجلالة مشدّداً و إشباع فتحها من غیر غنّة لصحة الألف...

انجام: ... صد ــ إخراج الهاء من أقصی الحلق خالصاً عن مشابهة الحاء قصراً. صه ــ إظهار المیم ساکناً لمجاورة الواو. صو ـ مراعات فتحة الواو فی ولاقصراً. صز ـ مراعات فتحة اللام مرققاً مقصوراً فی الوصل. صح ـ إخراج الضاد فی الضالین من مخرجه المذکور مشدّداً ممدوداً مدّاً طویلاً من غیر غنة: لصحة الألف. صط ـ ترقیق اللام و إشباع کسرها من غیر غنة لصحة الیاء. ق ـ إخراج النون من مخرجها فی الوقف. تم و کمل، و الحمدلله وحده.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (۳ مج ۳۳٤٤) نسخ هلال بن شمال بن عزالدین بن هلال در ذح ۸۸۰ ه‍. ق، در فهرست به‌عنوان «واجبات فاتحة الکتاب» آمده، گ ۵۲ پ ـ ۵۵ پ [**ف:** مرعشی ۱۲۰/۹] 100 س

۲. حقوق ـ تهران (۹ مج ۲۰٤ ج) نوشتهٔ سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق، گ ۹۷ـ۱۰۰ [**ف:** حقوق، ص ۲۸۳] 101 س

***تجوید الفاتحة* (القصیدة الفائحة فی ـ):** محمدبن محمود سمرقندی = *القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة:* محمد بن محمود سمرقندی.

Marfat.com

45 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ٤٥ س

محمدعلی آل کشکول کربلائی(زنده در ١٢٤٥ ه‍ . ق)

* محمدعلی آل کشکول کربلائی، دانشمندِ فاضل و رجالی که شریف‌العلماء و شیخ حسن صاحب فصول برای او به خط خود بر ظَهْرِ کتاب «الإکمال» وی اجازه نوشتند، و چنانکه در مقدمهٔ «تجوید القرآن» یادآور شده قرائت را نزد محمدعلی مازندرانی می‌آموخت. از آثار او است: «الإکمال و منتهی المقال» که به سال ١٢٤٥ ه‍ . ق آنرا تألیف کرد، «الفوائد الغاضریّة فی علم الرجال»، «التنبیهات السنیة فی المصطلحات الرجالیة»، «حدیقة النظار»، «تنبیهات النبیه فی شرح من لایحضره الفقیه» در چند مجلد که مجلدِ نهمِ آن در شرح کتاب الزکوة است.

● ت: سدهٔ ١٣ ه‍ . ق.

رساله‌ای است در چند برگ که در واقع تقریراتِ درسِ استادش محمدعلی مازندرانی در قرائت و تجوید می‌باشد در دو باب: باب فی بیانِ مخارج الحروف. باب فی بیان صفات الحروف.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی جعلنا خیر أمة من بین الأنام، و أنطق ألسنتنا بأحسن الکلام، و أخرجنا عن ضلالة الأوهام، و الصلوة علی نبینا مصباح الظلام، وآله الغرّ المیامین الکرام. اما بعد فیقول العبد المفتقر إلی رحمة ربه المأمول محمدعلی آل کشکول: إنی لما حضرتُ عند مولانا الجلیل والعالم... محمدعلی المازندرانی فی تحصیل علم القراءة کتبت ما قرره و ألفته ونظره؟! فحثّنی ببذله إلی الطلبة والعمل به... والحمدلله رب العالمین.

انجام: ... والروم و الإشمام والإختلاس و الإشباع فی الحرکات و غیرها من الصفات العارضیة. تمت علی ید محررها أقل العباد عملاً و أکثرهم زللا محمدعلی آل کشکول الکربلائی أصلا و مولداً ومسکناو مدفناً إن‌شاءالله تعالی

بنگرید به: *اعیان الشیعة*، سیدمحسن أمین ٤٣١/٩.

□ **نسخه:**

١. الهیات ـ تهران (٢ مج ٤٠٧ د) نسخ مؤلف در سدهٔ ١٣ ه‍ . ق، گ ٢٠ پ ـ ٢٧ پ، ١٥ سطری [**ف:** الهیات ٢٩٥/١] 102 س

Marfat.com

تجوید القرآن: شیخ احمد احسائی =
اسرار التجوید (رسالة فی کشف بعض -): شیخ احمد احسائی.

46 ***تجوید القرآن (رسالة فی -)*** ٤٦ س
احتمالاً از محمد حکیم‌زاده (پیش از سدهٔ ۱۲ ه . ق)
* محمد حکیم‌زاده، طبق آنچه که شیخ محمد قاری کاظمی در دیباچهٔ کتاب «قاسمیهٔ» خود آورده، حکیم‌زاده استادِ وی در قرائت بوده است.
● ت: ؟

این کتاب‌را ــ که در فهرست گوهرشاد (۲۲۵/۱) از آن محمد حکیم‌زاده معرفی شده ــ مؤلف از کتب مبسوطه در تجوید گزین نموده و آنرا در یك مقدمه و چند فصل و یك خاتمه ترتیب داده است، بدین‌شرح: مقدمه: در بیان استعاذه و بسمله. باب اول: در بیانِ مخارجِ حروف. باب دوم: در بیانِ صفاتِ حروف. باب سوم در بیانِ نونِ ساکنه و تنوین. باب چهارم: در بیانِ راءات. باب پنجم: در بیان مدّ و قصر. باب ششم: در بیانِ حرفِ لین. بابِ هَفْتم: در بیان وقف. خاتمه: در اقسامِ لحن [در قرائت] قرآن.، انجام آن در نسخه‌های مختلف چندگونه ضبط شده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین،و العاقبة للمتقین، و الصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله وصحبه أجمعین. و بعد؛ فهذه رساله تتعلق بتجوید القرآن، منتخبة من کتب مبسوطة فی هذا الفن مفیدة للطالبین، و هی مرتبة علی سبعة أبواب و فصول و خاتمة...
انجام[در نسخهٔ ش ۶۱۲/۳ مرعشی]: ... و أرشدنا إلی تلاوة کتابه الکریم و قرآنه العظیم و صراطه المستقیم، و صلی‌الله علی خیر خلقه محمد وآله و صحبه اجمعین.
انجام[در نسخه ش ۱۰۰۱۱ ظاهریه]: ... وردت فی حدیث النبی (صلی‌الله علیه وآله وسلم): رُبّ قارئ للقران و القرآن یلعنه، و هو من أهم الأشیاء کلام رب‌العالمین؛ فیجب أخذه من شیخ کامل ماهر فی هذا الفن لئلایکون من الأخسرین أعمالاً الذّین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا و هم یحسبون انّهم یحسنون صُنعا، أیقظنا الله وإیّاکم من نومة الغافلین... و أرشدنا...
بنگرید به: فهرست مرعشی ۲۱۰/۲. و فهرست ظاهریه ۱/ تجوید و قرات /۱۸٤.

Marfat.com

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۲ مج ۲٦۰) نسخ سدهٔ ۱۲ ه . ق، با مهر سیدسعید. در فهرست به‌عنوان رساله در علم تجوید بدون ذکرِ نامِ مؤلف آمده است، ۱۷ سطری [**ف:** گوهرشاد ۲۲۵/۱. و **ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد ص ۲۳۳] 103 س

۲. **مرکزی ـ تهران** (۷ مج ۸٦۲۲) نسخ سدهٔ ۱۲ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رسالة فی تجوید القرآن» بدون ذکر نام مؤلف آمده، گ ۷۷ پ ـ ۸٦ پ [**ف:** مرکزی ۱۷۸/۱۷] 104 س

۳. **مرعشی ـ قم** (۳ مج ٦۱۲) نسخ ابوالمعالی موسوی حسینی، خادم روضهٔ رضویه در عصر روز جمعه ٤ شوال ۱۲٤۳ه. ق(تاریخ پایان ش ۲ مجموعه)، در فهرست به‌عنوان «منتخب التجوید» بدون ذکر نام مؤلف آمده، گ ٦۱ پ ـ ۷۲ پ [**ف:** مرعشی ۲۱۰/۲] 105 س

٤. **مرعشی ـ قم** (٤۲٤٦) نسخ مُعْرَبِ عبدالرحمن بن مصطفی حسینی مصلاوی در ج ۱/ ۱۳۱۳ ه . ق، در پایان راجع به اوقافِ قرآن با استفاده از کتابهای مختلف، مطالبی دیده می‌شود، ٤۰ گ [**ف:** مرعشی ۲٤٤/۱۱] 106 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۱۰۰۱۱) نسخ خوش اوائل سدهٔ ۱٤ ه . ق، گ ۳-۳۳، ۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآآت/ ۱۸٤، ۱۸۵] 107 س

47 *تجوید القرآن* (مقدمة فی ـ) ٤۷ س

یوسف بن علی خلاطی (پس از نیمهٔ دومِ سدهٔ ۷ ه . ق)

* یوسف بن ابی‌الحسن علی، معروف به «اسدبن ابی‌بکر محمد حافظ» خلاطی ـ یا ـ اخلاطی که علیرغم تفحص، ترجمهٔ احوالِ او به‌دست نیامد؛ لکن برحسب نظریهٔ مرحوم اوکتائی مسلّماً از مردم نیمه سدهٔ ۷ ه . ق به بعد است. وی در دیباچه درود بر پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله وسلم) را به شیوهٔ امامیه آورده، لکن قیاس را از اصول شریعت برشمرده است.

● ت: پس از نیمه سدهٔ ۷ ه . ق .

مؤلف دربارهٔ اهمیت علم تجوید و نیز توصیفِ این کتاب می‌نویسد: «فلما کان أصل قواعد دین خاتم النبیین هو الوحی النازل من رب العالمین؛ فکان أساس الدین الحنیفی هوالقرآن العربی المنزل علی النبی الأمّی الهاشمی أبوالقاسم محمد صلوات الله علیه؛ فإنّ سایر الأصول من السنن و الاجماع والقیاس ترجع عند التحقیق إلی ذلك الأساس. و کان حفظ ألفاظه إما

Marfat.com

فرض عین وهو حفظ السبع المثانی أعنی الفاتحة، و إما فرض کفایة و هو مایتعلق بروایة لفـظه و درایة معناه، و کان التحریص علی الإعتکاف علیه والترغیب إلی حفـظ الرجـال لدیه علما من أعلام الدین، و نسکاً من مناسك السالکین ساقنی حق تعظیمه أن أجمع تألیفاً موجزاً فی تجـوید القرآن و معرفة أقسامه و ما یتعلق به...»

همو در دیباچه آورده که اهتمام به علم تجوید و ریشـه و اسـاسِ آن از حـدیث امیرالمؤمنین علی بن أبی‌طـالب (علیه‌السـلام) مایه می‌گیرد که آنرا در تفسـیرِ «ورتّل القــرآن ترتیلاً» بیان فرمود مبنی بر اینکه ترتیل عبارت از «شناختن وقـوف و تجـوید یعنی نیکـو اداءکردن حـروف» است.

این کتاب در هفت باب تنظیم شــده اســت که برخــی از ابواب دارای یك و یا چند فصــل می‌باشد:

الباب الاول ـ فی أحکام النون الساکنة والتنوین.
الباب الثانی ـ فی اتفاقهم فی إدغام بعض الکلمات، (در دو فصل).
الباب الثالث ـ فی المدّ والقصر، (در دو فصل).
الباب الرابع ـ فی مذاهبهم فی الراءات.
الباب الخامس ـ فی اللامات.
الباب السادس ـ فی مخارج الحروف و صفاتها (در یك فصل).
الباب السابع ـ فی معرفة الوقوف....

آغاز: بسمله، الحمد لله الملك العلام، و خالق الأرواح قبل الأجسام، المتعـالی عن إدراك العقول و الأفهام... (در نسخه ش ٤٧ تجـوید و قـراآتِ قـدس رضوی)

آغاز[در نسخهٔ ش ٤٤٢٥ ظاهریه]: بسمله، الحمدلله الملك العـلام، و جـاعل النور و الظّلام، الذی جلّ وصـفه عن إدراك العقـول والأوهام، ولا تأخـذه سنة ولامنام، و أشـهد أن لااله‌الاالله وحـده لا شــریك له شــهادة ماحیة للذنوب والآثام... و بعـد فیقـول العبد الفقیر یوســف بن علی بن محمد الأخلاطی...: لما کان أصل قواعد دین النبیین هو الوحـی النازل... (پس از آن همان عبارتی است که ما قبلاً از دیباچهٔ کتاب یاد کردیم).

انجام[در نسخه ش ٤٧ تجوید و قراآتِ قدس رضـوی]: ... و ما لم نذکرها من الماءات فی جمع القرآن فهی خبر أو علی لفظ الخبر.

انجام[در نسخه ش ٤٤٢٥ ظـاهریه]: ... و عن حمزة ثلاثة أوجـه فیما قـرات،

Marfat.com

أحدها: أستعيذ بالله من الشيطان الرجيم. و ثانيها: نستعيذ بالله من الشيطان الرجيم. و ثالثها: استعذت [بالله] من الشيطان الرّجيم. و أما اختلافهم فی الجهر و الإخفاء به فقرأت لحمزة وحده بالإخفاء فی كل الأحوال، و للباقين بالإظهار فی جميع القرآن.

بنگرید به: فهرست قدس رضوی ۱۵۷/٦، ۱۵۸. و: فهرست ظاهریه ۱/ تجوید و قرآات /۲۵٦، ۲۵۷

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٤۲۵) نستعلیق تاج‌الدین بن محمدبن حمزةبن زهرهٔ حسینی فوعی در ۹۰۵ ه . ق در استراباد ایران، گ ۲۵-٤٤، ۱٦ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/ تجويد و قرآات / ۲۵٦، ۲۵۷] 108 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (٤۷ تجوید و قرآات * ٦۰٤۸) نوشتهٔ وجیه‌الدین بن اسماعیل بن عباس معلّم در پنجشنبه ۱۸ شوال ۱۰۰۲ ه . ق، پس از رساله چهار آیه از سوره‌های مختلف به قرائت ابن‌مسعود آمده، ۳٤ گ [**ف:** قدس ۱۵۷/٦-۱۵۸] 109 س

48 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ٤۸ س

عبدالغفور

* مؤلف ـ علیرغم تفحص شناخته نشد کدامیك از کسانی است که عبدالغفور، نام دارند.

● ت: ؟

این رساله فصول کوتاهی است در قواعد تجوید و احکام و حروف و حالاتِ آن، و احکامِ تنوین و مد و جز آنها.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی بنعمته حمداً، بهدایته عبداً، و بخذ لانه جحداً،...

انجام: ... ما حدی حادٍ بوادالعتیق، وسلم تسلیماً کثیراً إلی یوم الدین.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۵۱۲۰) نسخ؟ نام «عبدالغفور»روی برگِ اول با مَداد یادداشت شده است [**ف:** مرعشی ۳۲٤/۱۳] 110 س

***تجوید القرآن*:** عمادالدین علی قاری استرابادی =

إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی.

Marfat.com

49 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ٤٩ س

گویا از

عمادالدین علی قاری استرابادی (زنده در سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیل «إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن: عمادالدین علی قاری استرابادی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۱ ه .ق.

رساله‌ای است فشرده در تجوید که در یك مقدمه و شانزده باب تنظیم شده و احتمالاً از همان قاری استرابادی است و عباراتی از دیباچهٔ آن کاملاً شبیه عباراتی از دیباچهٔ «إرشاد الأذهان» او است، و فهرست مطالب آن بدین شرح است:

المقدمة ـ فی ذکر معایب القرّاء. أبواب: ۱. مخارج الحروف؛ ۲. حروف الإدغام؛ ۳. حروف الإظهار؛ ٤. حروف الإخفاء؛ ٥. صفات الحروف؛ ٦. الحروف المهموسة؛ ۷. الحروف المجهورة؛ ۸. الحروف الشدیدة؛ ۹. الحروف الرخوة؛ ۱۰. الحروف المطبقة؛ ۱۱. الحروف المستعلیة؛ ۱۲. حروف الصفیر؛ ۱۳. حروف الإنحراف؛ ١٤. حروف القلقلة؛ ١٥. حروف العلة؛ ١٦. باب المد.

آغاز: بسمله، الحمدلله ولی النعم، و دافع النقم، و منشئ الخلائق من العدم، و مرسل محمد المصطفی (صلی‌الله علیه) و أشرف أهل الکرم إلی أشرف الأمم (صلی‌الله علیه)، وعلی آله صلوة تدفع بها عَنّازَلّة القَدَم یوم العدم، و یغفرلنا بها عظیم اللمم،... و بعد فهذه مقدمة فی علم القرآن تشتمل علی ما یضطر إلیه القاری، ألفتها إجابة لسؤال بعض الإخوان... و رتبتها علی مقدمة وأبواب:

أما المقدمة؟ فیها معایب القراء لیتحرر القاری منها بحسب الجهد. فنقول: إعلم أن الصلوة واجبة علی کل مکلف عداما استثناه الشارع، وهی لاتصح إلا بالقراءة، و القراءة لاتصح إلا بمعرفة الحروف و مخارجها و مدارجها؛ لأن مدار جمیع الکلام علیها... وقد اقتصرت هنا علی مالاخلاف فیه بین القراء إلاّ نادراً...

انجام: ... فالأصل فی الکلام الوقف عارض، و حیث أتینا بهذا القدر ــ و هو کاف ــ فلنقطع الکلام لله حامدین، و علی نبیه وآله واصحابه مصلین، و نسأل الله أن یقیلنا فَلَتاتِ ألسنتنا و عثرات أقدامنا، و أن یجعل ماجریناه فرطاً من صالح أعمالنا، و المسؤول من أهل المعرفة الوقادة والبصیرة النفاذة النظر بعین المسامحة، فلیس المعصوم إلامن عصمه‌الله تعالی،

Marfat.com

والمعول فی استخراج الأمثلة والقیاسات علی النظر والعقل الصریح، و الحمد لله رب العالمین، و الصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد خاتم النبیین، وعلی آله و عترته الطاهرین و أصحابه المنتجبین صلوة دائمة إلی یوم الدین، وسلم تسلیما.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی ـ تهران (۸ مج ۵۳۹۶) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، گ ۲۲۶ر-۲۳۱ پ [**ف: مرکزی** ۴۲۳۸/۱۵] 111 س

50 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ۵۰ س

محمدصالح بن محمدتقی (م ۱۲۷۰ یا ۱۲۷۵ ه . ق)

✱ ممکن است مؤلف، همان محمدصالح بن محمد برغانی باشد که ترجمهٔ احوال او را در بخش تفسیر، ذیل «بحرالعرفان و معدن الایمان فی تفسیر القرآن: محمدصالح بن محمد برغانی» خواهید دید، و یا شخص دیگری که شناخته نشده است.

● ت: قبل از ۱۲۹۰ ه . ق.

کتابی است فشرده در تجوید قرآن در چند فائده، و بررسی مسألهٔ وصل و انفتاح و عناوین دیگر تجوید که مؤلف آنرا برای فرزندش محمدباقر نگاشته است.

آغاز: بسمله، نحمدك اللهم یا من تعالی بصفاته العلی فی الشدة والرخاء، و نصلی علی محمد وآله الذی أنزل علیه القرآن...

انجام: ... علی بن حمزة النحوی المعروف بالکسائی، و راویاه أبوالحارث لیث بن خالد ودوری؟

□ **نسخه:**

۱. گلپایگانی ـ قم (۳ مج ۲۷۳) نوشتهٔ در حدود ۱۲۹۰ ه . ق که تاریخ ش ۵ مجموعه است، گ ۲۹ر-۳۴ر [**ف: گلپایگانی** ۲۳۸/۱، ۲۳۹] 112 س

51 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ۵۱ س

؟ (احتمالاً زندهٔ در ۹۵۴ ه . ق)

✱ مؤلف شناخته نشد.

● ت: احتمالاً ۹۵۴ ه . ق .

مؤلف در یکی از سفرهایش به قم سرگرم تدریس شده و در خلال آن پاره‌ای از قواعد و

Marfat.com

اصطلاحاتِ تجوید را به‌مناسبت مطرح می‌کرد، و یکی از متعلمانِ تجوید از او درخواست کرد مطالب و مسائلی را ــ که در تجوید تقریر و گزارش می‌کرد ــ به‌صورت کتابی جمع‌آوری و تدوین نماید. او طبق این درخواست مسائل تجوید را در هفت فصل بدین شرح نگاشت:

۱. فصل فی مخارج الحروف؛ ۲. صفات الحروف؛ ۳. أحکام التنوین و النون الساکنة؛ ٤. أحکام الهاء؛ ٥. أحکام الیاء؛ ٦. الابتداء بهمزة الوصل؛ ۷. جمع الهمزتین فی کلمة واحدة.

آغاز: بسمله، و به ثقتی. الحمدلله الذی أظهر کلمة الحق و لوکره المشرکون، و نزل الکتاب علی عبده... و بعد فإنی حیث وصلت فی بعض أسفاری إلی بلدة قم، و کان بعض الأصحاب یشتغلون بتجوید القرآن المجید، و کنت ألقی فی أثناءِ الدرس بعض القواعد و القوانین و الاصطلاحات التی دوّنت فی هذا الفن ماینا‌سب المقام؛ فالتمس أن أجمع له ما کنت أقرره... أذکر ما أشرت إلیه آنفاً، و بالله (سبحانه) التوفیق، و منه إصابة التحقیق. فصل: مخارج الحروف، اختلف فی تعدادها...

انجام:... و هنا آخر الرسالة فلنختم المقالة، والحمدلله وحده، وصلی‌الله علی من لانبی بعده محمد وآله والماضین علی منواله، و کان قد فزغ من تسویدها و تعلیقها یوم الثلاث التاسع و العشرین من شهر محرم‌الحرام سنة أربع وخمسین و تسعمائة من الهجرة المصطفویة. [تمت]

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۳ مج ۲۸۳ * ۱۷) نسخ و نستعلیق (گویا) مؤلف در روز سه‌شنبه ۲۹ محرم ۹٥٤ ه . ق، آراسته، ص ۷٤-۱۱۲ [**ف:** ملك ۱۰/٥] 113 س

52 ***تجوید القرآن* (رسالة فی ـ)** ٥۲ س
؟ (سدهٔ ۱۱ ه . ق یا پیش از آن)

* مؤلف شناخته نشد؛ لکن به‌نظر می‌رسد از دانشمندان شیعیِ سدهٔ ۱۱ ه . ق و یا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ۱۱ ه . ق یا پیش از آن.

رساله‌ای است در تجوید که در چهارده فصل بدین‌شرح تنظیم شده است:

۱. فی الاظهار؛ ۲. فی الاخفاء؛ ۳. فی القلب = الاقلاب؛ ٤. فی إظهار المیم؛ ٥. فی الادغام مع الغنة؛ ٦. فی الادغام بلاغنة؛ ۷. فی إدغام المثلین؛ ۸. فی إدغام المتقاربین؛ ۹. فی تفخیم الراء و ترقیقه؛ ۱۰. فی تفخیم اللام و ترقیقه؛ ۱۱. فی هاء الضمیر؛ ۱۲. فی حروف

Marfat.com

القلقلة؛ ۱۳. فی التفخیم والترقیق؛ ۱٤. فی المدّات.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین، و الصلوة والسلام علی محمد وآله أجمعین؛ أما بعد فهذه مسائل (رسالة] تتعلق بالتجوید. فصل فی الإظهار؛ إعلم أن النون الساکنة والتنوین إذا لقیتا حروف الحلق و هی الهمزة والهاء والعین و الحاء والغین و الخاء = اهعحغخ تظهران مثل: من أمر، رسول أمین، سلام هی، غفور حلیم، حکیم علیم، حلیم غفور، قردة خاسئین، من آمن، من هو، من علیم، من غفور، من خبیر. فصل فی الإخفاء، إذا لقیت النون الساکنة والتنوین خمسة عشر حرفاً تخفی مع الغنة وهی...

انجام[در ش ۳ مج ۱۰۳۸ جدیدِ قدس رضوی]: ... و إذا لقیت حرفاً ساکنا وقفاً لا وصلاً یجوز طولها و قصرها و توسطها، مثل یعملون وقفاً، ویسمی القسم الأول مدّاً متصلاً إنْ کان المدة والهمزة فی کلمة واحدة، ومدّاً منفصلاً إن کانتا فی کلمتین، و یسمی القسم الثانی أیضاً مداً جائزاً و إلاّ لازماً. و حقیقة المدّ ألف مطلقاً و واو ساکنة بعد ضمة، و یاء ساکنة بعد کسرة. و اعلم أنّ القواعد التی فی هذه المسائل إنما هی علی روایة حفص من روایة عاصم علی طریقه عبید.

انجام[در ش ۳ مج ۱۰۵۲ جدید قدس رضوی]: ... و فی المتصل مقدار خمسة ألفات و فی المنفصل مقدار أربع ألفات، و إذا لاقتا المدغم یمدّ، و یسمی ذلك المدّ مدّاً ضروریاً مثل «ولاالضالین» و «تحاجونی» فی أمثالهما.

□ **نسخه:**

۱. **الهیات ـ مشهد** (۳ مج ٥۲٤ * ردیف: ٥۸۸) نسخِ طالب در ۹ شوال ۱۰۹۰ ه‍ . ق، گ ٤۲ر- ٤۷پ [**ف:** الهیات مشهد ۳٤۱/۱] 114 س

۲. **فیضیه ـ قم** (۳ مج ۱٦٥۰) نوشتهٔ حسن ابن شیخ احمد بن شیخ محمودبن جمعةبن محمودبن نعمت‌الله صیمری جزائری در پنجشنبه ۱٤ ج ۱۰۹۹/۲ ه‍ . ق، ۲۹ سطری [**ف:** فیضیه، استادی ۱۱۱/۲] 115 س

۳. **گوهرشاد ـ مشهد** (۳ مج ۱۰۳۸) نسخ محمدبن ابی‌القاسم سوزنی درگزینی در ۱۲۹۹ ه‍ . ق در بروجرد، ۳ گ، ۱۲ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲۳۳] 116 س

٤. **الهیات ـ مشهد** (۳ مج ۱۰٥۲ـ ثبت ۱٤۹۰۲) نسخ اواخر سدهٔ ۱۳ یا اوائل ۱٤ ه‍ . ق، سطور مختلف است [**ف:** الهیات مشهد ۲۱۷/۲] 117 س

Marfat.com

53 *تجوید القرآن* (رسالة فی -) ۵۳ س
؟

* مؤلف شناخته نشد، و باید از دانشمندان پیش از سدهٔ ۱۲ ه . ق باشد.
● ت: پیش از سدهٔ ۱۲ ه . ق .

نسخه‌ای که از این کتاب داریم ــ با وجود اینکه ناقص و از انجام افتاده است ــ بیست ویك باب این کتاب را بدین شرح نشان می‌دهد که ممکن است باب و یا ابواب دیگری از نسخه افتاده باشد:

ابواب: ۱. فی التعوذ والبسمله؛ ۲. فی مذهب «ج» فی الإدغام الکبیر ذی المثلین فی کلمة و کلمتین؛ ۳. فی مذهبه فی الإدغام الکبیر ذی المتقاربین فی کلمة و کلمتین؛ ٤. فی بیان المد والقصر؛ ٥. فی الهمزتین من کلمة؛ ٦. فی بیان الهمزتین من کلمتین؛ ۷. فی الهمزة المفردة فی مذهب ورش و أبی عمرو؛ ۸. فی نقل حرکة الهمزة فی مذهب «ح، ف» والسکون علی الساکن؛ ۹. فی الهمزة المتوسطة فی مذهب؟ فی الوقف؛ ۱۰. فی الهمزة المتطرفة فی مذهب، حمزة وهشام فی الوقف؛۱۱.فی الإظهار و الإدغام؛ ۱۲. فی إدغام إذ و قد و تاء التانیث؛ ۱۳. فی إدغام حروف قربت مخارجها؛ ١٤. فی أحکام النون الساکنة والتنوین؛ ۱۵. فی الفتح و الإمالة و بین اللفظین؛ ١٦. فی مذهب الکسائی فی إمالة هاء التانیث فی الوقف؛ ۱۷. فی مذاهبهم فی الراءات؛ ۱۸. فی اللامات؛ ۱۹. فی الوقف علی أواخر الکلم؛ ۲۰. فی الخط علی مرسوم الخط؛ ۲۱. فی مذاهبهم فی آیات الإضافة.

آغاز: بسمله

الباب الاول: فی التعوذ و البسمله، الأصح لفظ التعوذ: أعوذ بالله من الشیطان الرجیم، و جاز یزاد علی ذلك کما جاء فی الروایات؛ و اخفی التعوذ «اف»؛ و بَسْمِلْ بین السورتین إلا فی أول براءة؛ و خیّر بین الوصل و السکت و البسملة «ج» و خیّر بین الوصل و السکت فقط «ح، ك» و اختیار السکت بلاتنفس «ج، ح، ك» و وصل آخر السورة أخری «ف»...

انجام[موجود در نسخه ش ٤ مج ۸۹ د، الهیات]: ... «أوزعنی أن أشکر» فی النمل، «أوزعنی أن أخرج» فی الأحقاف، «ا، د، ح»؛ «عندی»، «أولم» فی القصص، «ا، ح، د، خعه»؛ «مالی أدعوکم إلیٰ» فی سورة غافر «ا، د، خ، ل».؟

□ **نسخه:**

۱. الهیات ـ تهران (٤ مج ۸۹ د) نسخ و نستعلیق سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق، گ ۱۸۹ پ ـ

Marfat.com

۱۹۶ر، ۲۰ سطری [ف: الهیات ۲۳۲/۱] 118 س

54 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ٥٤ س ؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

این کتاب در پنج باب بدین شرح تنظیم شده است:

۱. تفخیم و ترقیق؛ ۲. مد و قصر؛ ۳. اظهار در حروف حلق؛ ٤. احکام سه‌گانهٔ میم ساکنه؛ ٥. لامِ تعریف.

آغاز: بسمله، الحمدلله حق حمده، و الصلوة علی رسوله و عبده محمد خاتم النبیین... و بعد فإنّ کتاب الله عزوجل خیر جلیس لایمل... و الآن آن البحثُ عن التجوید، والله یهدی من یرید. مقدمة ــ التجوید لغةً: التحسین، و اصطلاحاً إعطاء الحروف حقها فی المخارج و الصفات...

انجام: ... و هی مکسورة فی الأسماءِ نحو: «إبن و إبنت، امرؤاً و امرأة إلاّ فی المعرف بأل، نحو: «الأرض، الآخرة» و هلم جرّاً. هذا ما لخص فی هذه الرسالة؛ فلنختم المقالة حامدین لله، مصلین علی خاتم الرسالة وآله الهادین، أولی الحجة الواضحة والدلالة، و مسلّمین تسلیماً، والحمدلله وحده.

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (٤ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشتهٔ ؟، آراسته، ص ۱۱٤-۱۳٤ [ف: ملك ۱۰/٥] 119 س

55 *تجوید القرآن* (رسالة فی ـ) ٥٥ س ؟

* مؤلف نسخهٔ ما شناخته نشد.

● ت: ؟

رساله‌ای است در تجوید با این ابواب:

باب الإدغام الصغیر. باب الفتح والإمالة. باب الراءات. باب اللامات. باب یاءات الإضافة. باب یاءات الزواید. باب فرش الحروف. که این باب، چنین آغاز می‌شود: (و نشرع فی تعداد ۲٥۸

Marfat.com

کلمات الفرش و یرمز لقالون «ب»، و لورش «ج» علی طریق الشاطبیة...).

آغاز[افتادهٔ نسخهٔ ش ٦ مج ١٩٩ * ١٥ ملك]: الفاء عنه أیضا؛ فصار لورش وجهان:التسهیل و الإبدال؛ فی وجه الإبدال بعد الهمزة المبدل ساکناً مدّها مدّاً مشبعاً من جهة إلتقاءِ الساکنین. و إن کان متحرکاً مدّ قدر ألف، وهو فی موضعین فقط... القسم الثانی، و هو أن یکون الثانیة مکسورة، و حکمه فی قراءة نافع اثنان و ثلثون موضعاً...

انجام[همان نسخه]: ... و تمدّ له لفظة «بما أنزل و ما أنزل»، و تقول: «بالآخرة» بالتحقیق، و «یوقنون» بالصلة. و عدم هذا؟ هو طریق الجمع لنافع. و من هذا یعلم طریق القراء روایة روایة؛ فافهم توفق إن شاءالله. وهذا آخرما أردنا ذکره، و الحمدلله علی إتمامه و الصلوة والسلام علی محمد وآله.

□ **نسخه:**

۱. **ملك ـ تهران** (٦ مج ١٩٩ * ١٥) نسخ مصطفی بن محمد بسندلی؟ در روز سه‌شنبه (هنگام عصر) ١٢١٣ هـ . ق، ص ١٧٤-٢٥٦ [**ف:** ملك ٥/٨،٩] 120 س

56 ***تجوید القرآن*** **(رسالة فی ـ)** ٥٦ س

؟

* مؤلف شناخته نشد؛ لکن اجمالاً باتوجه به محتوای رساله از دانشمندان شیعی است.

● ت: ؟

این رساله در بیانِ مباحثِ: ادغام، إظهار، إخفاء، قلب، قلقله، ترقیق، تفخیم، مدوقصر است که تحت عنوان «فائده» در هشت بخش آمده، و در پایان، زیرِ عنوان «تنبیه» اهمیتِ این مقدار از تجوید گوشزد شده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العالمین، والصلوة علی من خصّه الله بالقرآن العظیم محمد وآله الطاهرین،... فإن جماعة من بعض إخوانی المؤمنین ممن هم أعلیٰ منی درجة، و أقوی برهاناً، التمسوا منی رسالة و جیزة مختصرة شریفة...

انجام: ... وهذا آخر ما اختصرته فی هذه الرسالة الشریفة، و نستغفرالله من الزیادة و النقصان، و من الغلط و السهو و النسیان، إنه غفور منان؛ و الحمدلله رب العالمین و صلی‌الله علی محمد وآله وسلم.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. **قدس رضوی ـ مشهد** (٤٤ تجوید و قرآآت * ۳۰۸۳) نسخ ۷ محرم ۱۲٤۲ هـ . ق، ۸ گ، ١٤ سطری [ف: قدس ١٥٦/٦] 121 س

57 ***تجوید القرآن*** **(رسالة فی ـ)** ٥٧ س ؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

مؤلف، مطالبِ این رساله را تحت عنوان «فصل» آورده، و در هر مبحث و به مناسبتِ هر مطلب، أبیاتی از مقدمهٔ جزریه و قصیدهٔ شاطبیه و دیگر قصائد و منظومه‌های تجویدی نقل کرده و به شرح آنها پرداخته است.

نسخه‌ای که از این رساله شناسائی کردیم ناقص است و از اواسطِ فصلِ اول تا آخرِ فصلِ بیست‌ویکم را بدین شرح دارد:

الفصل الأول ـ....؟ الفصل الثانی ـ فی بیان حروف المعانقة حال الوصل. الفصل الثالث ـ اظهار حروف الشفویّة حال الوصل. الفصل الرابع ـ إظهار حروف المطبقة حال الوصل. الفصل الخامس ـ إظهار حروف اللام الساکنة عندالتفخیم.الفصل السادس ـ إظهار حروف المتقاربین حال الوصل. الفصل السابع ـ حروف الإدغام. الفصل الثامن ـ إدغام حروف المثلین حال الوصل لاغیر. الفصل التاسع ـ إدغام حروف المتقاربین حال الوصل لاغیر. الفصل العاشر ـ فی بیان حروف الإقلاب. الفصل الحادی عشر ـ فی بیان حرف الإخفاء مع الغنة حال الوصل لاغیر. الفصل الثانی عشر ـ فی بیان حروف العلویة. الفصل الثالث عشر ـ فی بیان حروف الصفیر. الفصل الرابع عشر ـ فی بیان حروف القلقلة. الفصل الخامس عشر ـ فی بیان حروف العلّة. الفصل السادس عشر ـ فی بیان صلة هاء الکنایة. الفصل السابع عشر ـ فی بیان ترقیق الرّاء و تفخیمها. الفصل الثامن عشر ـ فی بیان ترقیق اللام و تفخیمها. الفصل التاسع عشر ـ فی بیان المدّ. الفصل العشرون ـ فی بیان إدغام الحروف الشمسیّة و إظهار الحروف القمریّة. الفصل الحادی والعشرون ـ فی بیان وقوف المحرّمات.

آغاز[افتاده نسخهٔ ش ٦٥ تجوید قدس رضوی]: مع فسینغضون إلیك، وروی...

انجام: ... لایاثم عند تلاوتها، فافهم ذلك.

Marfat.com

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی - مشهد (٦٥ تجوید و قرآآت * ٨٤٦٧) نسخ؟، آغاز تا اواسطِ فصلِ اول افتاده، ۲۸ گ، ۱۵ سطری [**ف:** قدس ١٦٨/٦] 122 س

58 *تجوید القرآن* (رسالة فی -) ۵۸ س

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

رساله‌ای است که در آن راجع به مخارجِ حروف، صفاتِ حروف، احکامِ تنوین و نون ساکنه و جز آنها بحث شده و فاقدِ ابواب و فصول می‌باشد.

آغاز: بسمله، اعلم أن حروف المعجم تسعة و عشرون حرفاً؛ فالهمزة والألف حرفاً واحداً؟ والهمزة والألف من أول العين، و الخاء من آخره، و القاف من أوّل اللسان و مايليه من الحنك الأعلى، و الكاف بعيدة، و الجيم والشين و الياء...

والإمالة جعل الألف كالياءِ، والفتحة كالكسرة، والله أعلم، و اعلم أن [أحكام] النون الساكنة والتنوين أربعة أقسام: الإدغام والإظهار و الإقلاب و الإخفاء، فيدغمان عند ستة أحرف يجمعها يرملون.

انجام: ... و يخفيان بلاغنة عند باقى الحروف المعجم وهى خمسة عشر حرفاً يجمعها:

ثواحب قلق تلقاء ظبى فَرَق. زادكصبحٍطَلِقشحطُديارٍسحق

ذاتجابضيق وإنشئتقلت ذَذْستزج فظك غض شطشص

والله‌أعلم،تمت بحمدالله‌وعونه.

□ **نسخه:**

۱. سپه - تهران (۹ مج ۵۲۴۳) نوشتهٔ ؟، گ ۸۳ر - ۸۵ پ [**ف:** سپه ٣٢٤/٣] 123 س

59 *تجوید القرآن* (رسالة فی -) ۵۹ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

این رساله هم در دیباچه و هم در پایان نسخه به عنوان «تعلیقه» معرفی شده، و در یك

Marfat.com

مقدمه و هفت فصل و خاتمه ترتیب یافته است:

اما المقدمة ـ ففی ذکرما یتعین علی القاری معرفته. الفصل الأول ـ فـی مخـارج الحـروف. الفصل الثانی ـ فی صفات الحروف. الفصل الثالث ـ فی بیان تعالیل الصـفات. الفصـل الرابع ـ فی وصف الحروف و ذکر مخارجها و صفاتها بازائها للإیضاح و وضـع اللسـان و الحـروف فـی أماکنها. الفصل الخامس ـ فی أحکام النون الساکنة و التنوین. الفصل السادس ـ فـی ذکر أمثلة النون الساکنة والتنوین مع الأقسام الأربعة من کتاب الله العـزیز. الفصـل السـابع ـ فـی المدّ والقصر واللّین. خاتمة اعلم أنّ الأصل فی الراء التفخیم، إلخ...

آغاز: بسمله، الحمدلله و سلام علی عباده الّذین اصطفی. هذه تعلیقة مختصرة مبارکة محتاج إلی مثلها فی تجوید القرآن...

انجام: و یفخم اللام أیضاً ورش فی مواضع متعددة معـروفة فـی مذهبه، لیسـت هذه التعلیقة محل ذکره، انتهت والحمدلله رب العالمین.

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی ـ مشهد (۱ مج ٤٥ تجوید و قرآآت * ٦٧٨٣) نسخ ؟، ۷ گ، ۱۷ سـطری [ف: قدس ٦/١٥٦، ١٥٧] 124 س

60 *التجوید و القراءات* (رسالةٌ فی ـ) ٦٠ س

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: سدهٔ ۱۰ ه . ق و پیش از آن

این رساله طبق روش عاصم نگارش یافته، و با رموز شـاطبیه در چند باب بدین شـرح تنظیم شده است:

۱. باب الإستعاذة؛ ۲. باب البسمله؛ ۳. باب المدوالقصر؛ ٤. باب الهمزتین فی کلمة؛ ٥. باب الهمزتین فـی کلمة؛ ٦. باب الهمزتین فـی کلمتین؛ ۷. باب ذکر الهمـز المفـرد؛ ۸. باب نقـل حرکة الهمزة الساکن قبلها؛ ۹. باب الإظهار و الإدغام؛ ۱۰. باب الفتح و الاماله و بین اللفظین؛ ۱۱. باب ذکر مذهب ورش فی الراءات؛ ۱۲. باب ذکر اللامات فخم؛ ۱۳. باب فرش الحـروف (به‌ترتیب سوره‌ها [در نسخهٔ ما] از بقره تا آخر سورهٔ نبأ)

برای آشنائی بیشتر با کتاب، بخش نسبةً زیادی از آغاز و دیباچهٔ آنرا در زیر می‌آوریم:

آغاز: بسمله، الحمدلله المتفضل الکریم علی تفضل إنعامه الجسیم علینا بإنزال قرآنه العظیم، یتلو علینا آیاته ببینات قـرآنه؟ سـیدالمرسلین، بلسـان قـومه

Marfat.com

لسان عربی مبین لهدایتنا إلی الصـراط المسـتقیم، صـراط‌الذین أنعـم‌الله علیهم... ولاالضالین...
وبعد لما وفقنی الله تعالی بفرط إنعـامه و مزید لطفـه و إکرامه لصـرف مدة من الزمان و برهة من الأوان إلی معرفة کلام الله المجید، و طرق فـرقانه السدید الذی «لایأتیه الباطل من... حمید» خدمت الأساتذة فی هذا الفـن الشـریف، و التزمت الملازمة للجهـابذة فـی هذا العلم المنیف... [جمع مفردات فی وریقات متفردات متناسقات بعبارات موجزة موضحة متناسـبات لکل واحد من المشایخ العظام السبعة الفخام القراء.... إلا للشـیخ الأجـل الأفضل تاج القـراء، أکمل أهل الأداء عاصـم بن نجـود الکـوفی براویَیْه: شعبه وحفص فلتداول قراءته، و تعاور تلاوته خصوصاً فـی تلك البلاد التی نحن من قطّانها و متوطنیها و سکانها أترك کتبها و اخلیها و شـهرتها و أما باقی المشایخ الکرام الستة مع رواتهم (رحمةالله علیهم، أذکر لکـل منهـم مفردة واحدة علی‌حـده مشـتملة علی الأصـول التی تبنی قـراءته علیه، والفرش الذی تنسب تلاوته إلیه...
انجام[موجود نسخه ش ۲ مج ۳٤۱۵]: ... سورة القیامة: «فاذا برق» ج. سـداً بین بین، ا، مِنْ منّی تمنی «ح» یمیل أواخر أیها بین‌بین، سـورة الإنسـان «سلاسلا، قواریرا، قواریرا، عالیهم». سـورة المرسـلات« نُذُرا، فقـدرنا، جمـالت» سورة النبأ «و فتحت السماء»..؟

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (۲ مج ۳٤۱۵) نسخ علی بن حسـن سـدهٔ ۱۰ ه. ق گ ۲۱ پ - ۲۹ پ [**ف:** مرکزی ۲٤۱۹/۱۱] 125 س

61 *التجوید المحمدی* ٦۱ س

حاج‌محمد قاری (؟)

* ترجمهٔ احوال مؤلف به‌دست نیامد، واحتمالاً وی از قاریانِ فـارسی‌زبان و پیروِ مذهب تسـنن می‌باشد.

● ت: ؟

رساله‌ای است فشـرده با این عناوین: حـروف المد ثلثة...، أحکـام النون السـاکنة والتنوین لهما أربعة أحکـام...، فصـل فـی القلقله...، إدغام المثلین...، إدغام المتجـانسین...، إدغام الشمسیة...، إظهار القمریة...، حکم الرّاء...، هاء الضـمیر...، السکتة فـی القـرآن أربعـة،

Marfat.com

التسهیل، الإدغام...، همزة الوصل، باب فی المخارج... فی مخارج الحروف و صفاتها...

آغاز: بسمله، حمد له، اسم المؤلف... وهو واجب لایصح القراءة إلا به کما قال الله (جل ذکره)...

انجام: ... فالضاد منها ضعیفة، والباء قویة، و باقیه حروفه متوسطة، والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (٤٦ تجوید و قرآآت * ۸۸۱۷) نسخ؟ ۷ گ، ١٦ و ١٧ سطری [ف: قدس ١٥٧/٦] 126 س

62 *تحبیر التیسیر* ٦٢ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

*حافظ ابوالخیر شمس‌الدین محمدبن محمدبن محمدبن محمدبن علی‌بن یوسف جزری دمشقی شیرازی شافعی، دانشمند خبیر در قرائت و تجوید و حدیث و کلام و تفسیر و فقه و نحو و معانی و بیان، و شاعر و ناظم چیره‌دست که در ۲۵ رمضان ۷۵۱ ه . ق در دمشق زاده شد، و در سیزده سالگی قرآن کریم را حفظ کرد، و در دمشق فقه و حدیث و قرآآت را فراگرفت، و در نوزده‌سالگی به قاهره رفت و در سیزده قرائت کارآئی و تخصص به‌هم رساند، آنگاه به دمشق بازگشت و به تکمیل فقه و حدیث پرداخت، و باری دیگر به قاهره کوچید تا بلاغت و علم اصول فقه را فراگیرد؛ و سرانجام در ۷۷٤ ه . ق از ابوالفداء، و در ۷۷۸ ه . ق از ضیاءالدین، و در ۷۸۵ ه . ق از شیخ‌الإسلام بلقینی اجازهٔ فتوی گرفت. در سال ۷۹۳ ه . ق به مقام قضاء در دمشق منصوب شد، و در سال ۷۹۸ ه . ق از سوی سلطان بایزید به سمت مدرّس سمرقند انتخاب گردید، و در آنجا سیدشریف جرجانی را دیدار کرد؛ و سفرهای متعددی به بلاد اسلامی داشت تا بالاخره قضاءِ شیراز را به‌عهده گرفت. چنانکه دیدیم ابن‌الجزری بارها به قاهره سفر کرده بود، و در سفری به قطلبك استدارایتمش پیوست؛ اما قطلبك بر او خشم گرفت و او را مورد تهدید قرار داد که ناگزیر از مصر گریخت و از راه دریا به صوب بلاد روم (عثمانیه) حرکت کرد و به ابی‌یزید عثمان پیوست و مشمول تجلیل و تکریم و احترام او بود، و مردمِ تمامِ بلادِ روم قرآآت را از محضر او فرامی‌گرفتند و فراوان از اطلاعات او در این زمینه بهره می‌بردند. اما وقتی ابی‌یزید اسیر شد ابن الجزری به تیمور لنگ پیوست و لنگ نیز او را گرامی داشته و قضاءِ شیراز را بر عهدهٔ او نهاد، و مدتهائی دراز در این سمت کار می‌کرد، و مردم و دانشجویان و

Marfat.com

علماءِ شیراز قرائت و حدیث را از محضر او فرامی‌گرفتند. بعدها او در «ینبع» مقیم گشت سپس در مدینه، و آنگاه برای حج به مکه رفت و به عراق بازگشت، و دوباره از عراق برای حج به مکه مراجعت کرد و بر قاهره درآمد و ملك اشرف مقدم او را گرامی داشت، آنگاه به حج رفت و به‌عنوان یك بازرگان وارد یمن شد و صاحبِ یمن از او سماع حدیث می‌کرد، و بالاخره با کالای فراوانی از مال‌التجاره بازگشت و به قاهره درآمد، و مدتی در آنجا به‌سر برد؛ سپس سفر از راه شام و آنگاه از راه بصره را در پیش گرفت تا به شیراز رسید. یکی از کارهای او بناءِ مدرسه‌ای در دمشق به‌نام «دارالقرآن» و مدرسهٔ دیگری در شیراز بوده است.

ابن الجزری در ۸۳۳/۱۴۵ هـ . ق در شیراز از دنیا رفت، و در مدرسه‌ای که خود، آنرا بناء کرده بود به خاك سپرده شد.

از وی آثار فراوانی ــ به‌ویژه ــ در قرائت و تجوید بجای مانده که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «النشر فی القراءات العشر»، «غایة النهایة فی أسماء رجال القراءات والروایة»، «الدرة المضیئة فی قراءات الأئمة الثلثة المرضیة»، «طیبة النشر فی القراءات العشر»، «المقدمة الجزریة»، «تذکرة العلماء» در حدیث، «الزهرالفائح فی ذکر من تنزه عن الذنوب والقبائح»، «التمهید فی التجوید»، «الحصن الحصین من کلام سیدالمرسلین» و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۸ یا ۹ هـ . ق.

این کتاب، مکمل کتاب «التیسیر فی القراءات السبعِ»: ابوعمرودانی است؛ چنانکه در مقدمهٔ آن می‌گوید: چون دیدم ــ پس از نگارش «النشر فی القراءات العشر» و «طیبة النشر» در تکمیل حرز الأمانی: «قصیدهٔ شاطبیه» ــ کتاب «طیبة النشر» موردتوجه و استقبال قرار گرفت این کتاب یعنی «تحبیر» را در تکمیل «التیسرِ»: ابوعمرودانی تألیف کردم. و چنانکه چلبی نیز یادآوری کرده است در این کتاب سه قرائت را بر «قرآات هفتگانهٔ «التیسیر» افزود؛ چنانکه همین شیوه را قبلاً دربارهٔ «قصیدهٔ شاطبیه» به‌کار گرفته بود. مؤلف شرح حال مبسوطی دربارهٔ ابوعمرو عثمان بن سعیدانی پس از مقدمهٔ کتاب یاد می‌کند، و سلسلهٔ اسنادِ روایتِ خود را تا او ــ با ذکر تاریخ ــ بازگو می‌سازد. شاید بتوان گفت: این کتاب، ملخصی از کتاب «النشر فی القراءات العشر»: ابن الجزری و واجدِ همان ارزش و اعتباری است که کتاب «النشر...» دارای آن می‌باشد.

آغاز[قال الشیخ الإمام العالم العلامة شیخ الإسلام و مقتدی الأنام شمس الملة والدین أبوالخیر محمدبن محمدبن محمدبن علی بن یوسف الجزری (ایدالله ظلال جلاله علی کافة المسلمین)]: الحمدلله علی تحبیر التیسیر،

Marfat.com

و أشهد أن لاإله إلاّالله وحده‌لا شريك له، الحكمُ العدل السميع البصير. و أشهد أنّ محمداً عبده ورسوله... و بعد فلما كان للامام الحافظ الكبير المتفنن المحقق أبی‌عمرو الدانی من أصح كتب القراءات و أوضح ما الفه عن السبعة من الروايات، و كان من أعظم أسباب شهرته ــ دون باقی المختصرات ــ نظم الإمام ولی الله أبی القاسم الشاطبی (رحمه‌الله) فی قصيدته التی لم يسبق إلی مثلها، ولم ينسج فی الدّهر علی شكلها...

انجام: ... و إن كان آخر السورة هاءُ كفاية موصولة بواو حذفت صلتها للساكنين، نحو «ربه»، «الله‌أكبر» و«شراً يره»و «الله‌أكبر». و اسقطت الوصل التی فی أول اسم الله (عز وجل) استغناء عنها فی جميع ذلك موفقا لطريق الحق و منهاج الصواب وبالله التوفيق، و الحمدلله رب‌العالمين.

بنگرید به: *ریحانة الأدب* ۴۰۸/۱-۴۱۰. و: *معجم‌المطبوعات* ۶۲. و: *هدیة‌الأحباب* ۱۱۹.و: *الکنی و الألقاب* ۱۳۰/۲. و: *الضوء اللامع* ۲۵۵/۹-۲۶۰. و: *طبقات القراء*، ۲۴۷/۲-۲۵۱. و: *شذرات الذهب* ۲۰۴/۷-۲۰۶. و: *قضاه دمشق* ۱۲۱، ۱۲۲. و: *الشقائق النعمانیة* ۹۸/۱-۱۰۷. و: *الأنس الجلیل* ۴۵۴، ۴۵۵. و: *البدرالطالع* ۲۵۷/۲-۲۵۹. و: *مفتاح السعادة* ۸۸/۱ و ۳۹۲-۳۹۴. و: *کشف‌الظنون* ۵۲۰ و موارد متعدد دیگر ذیل آثار ابن الجزری. و: *روضات الجنات* ۱۱۶/۸. و: مقدمة کتاب *النشر لابن الجزری* ـ *فهرس القراءات* ۳۴، و *فهرس التاریخ* ۱۳۲. و: *إیضاح المکنون* ۸/۱ و ۲۶ و ۸۱ و ۱۵۱ و ۱۶۸ و ۳۱۵ و ۵۳۹، و ۱۱۰/۲ و ۲۲۷ و ۴۷۷ و ۴۸۱ و ۵۴۴ و ۷۲۳. و: *هدیة‌العارفین* ۱۸۷/۲، ۱۸۸. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۹۱/۱۱، ۲۹۲. و: *فهرست الظاهریة* ۱ /تجوید /۳۲۰-۳۳۲ و:

Moh. Ben cheneb: *Encyclopédie deIslam* II: 395, 396.

Houtsma: *Monuacrits urabes* 105.

Ahlwardt: ... *veryeichniss der arbischen handschriften* I: 1 4-196, 258, 259, II: 23.

Brockelmann: g. II: 201-203, s, II: 274-278.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی ـ تهران (۲۷) نسخِ خوشِ سدهٔ ۹ ه‍ . ق، با یادداشت اجازهٔ به خط مؤلف کتاب برای علاءالدین علی بن اسماعیل بن علی آرامی، مورّخ ۱۲ ج ۸۳۱/۲ ه‍ . ق که گویا نویسندهٔ نسخه است. در این نسخه نویسندهٔ نسخه کتابهائی را که براستاد خوانده‌اند و کسانی که کتاب را با صدای بلند قرائت می‌کردند معرفی کرده و آنگاه اجازه دهنده چهار صفحه و نیم به خط خود نوشته و مطالب را با امضاءِ خود مورد تأیید قرار داده است. همدوره‌های تحصیلی نویسندهٔ نسخه که اسامی آنها در اجازه یاد شده عبارتند از: ۱. جلال‌الدین محمودبن نجم‌الدین محمدبن عُبَیْدالله قاینی؛ ۲. نورالدین عبدالجلیل فرزندِ همان جلال‌الدین؛ ۳. احمدابن مولانا ابی‌بکربن ملاعلی هروی؛ ۴. ابوالصلاح شمس‌الدین محمدبن ملاحاجی علی‌بن شیخ‌زنگی هروی؛ ۵. لطف‌الله، معروف به «شهنامه‌خوان»؛ ۶.

Marfat.com

جلال‌الدین یوسف‌بن حاجی رمضان‌بن خضر هروی؛ ۷. برهان‌الدین ابوالمعالی احمدبن محمدبن عبدالکریم؛ ۸. ضیاءالدین نورالله بن مولی مرحوم ناصرالدین منصوری خوارزمی. در بخش مربوط به خطّ اجازه، نامی از کسی ــ جز اجازه گیرنده علاءالدین علی‌بن اسماعیل بن علی آرامی ــ موجود نیست، تاریخ کتابت ۱۳ ج ۸۳۱/۲ هـ . ق و محل آن، «مدرسه فیروز شاهیه» به ظاهر هرات می‌باشد، و تاریخ خط اجازه‌دهنده ۱٦ ج ۸۳۱/۲ هـ . ق، یعنی سه روز بعد از نوشتنِ اجازه به نظر او رسیده، و این تاریخ دو سال قبل از وفات نگارنده کتاب است. ۱۳۲ گ، ۱۷ سطری [ف: مرکزی ۲۷/۱-۲۹] 127 س

۲. **سپه ـ تهران** (۱ مج ۷٥٤۱) نسخ سدهٔ ۹ هـ . ق، آغاز نسخه نونویسِ سدهٔ ۱۲ هـ . ق، ۱۳۷ گ ۱٥ سطری [ف: سپه ۳۲۷/۳] 128 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۰۱٥) نسخ درویش جهین بن مصطفی در اوائل شعبان ۹۸۱ هـ . ق، آراسته، ۱۰۰ گ، ۱۷ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید/ ۳۲۰-۳۲۲] 129 س

٤. **حقوق ـ تهران** (۳۲٤ ج) نسخِ خوشِ مُغربِ سدهٔ ۱۱ هـ . ق، دارای حواشی، ۹٦ گ، ۱٦ سطری [ف: حقوق، ص ۲۸۳] 130 س

٥. **ظاهریه ـ دمشق** (۷٥۰٦) نستعلیق سدهٔ ۱٤ هـ . ق، دارای حواشی، گ ۱-٤۰، ۲۷ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید /۳۲۲] 131 س

٦. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۱٦۸۸) نسخ ؟، گ ۱ پ - ۱۳۳ پ [ف: مرعشی ۸۳/٥، ۸٤] 132 س

63 ***التحدید فی الإتقان والتجوید*** ٦۳ س

ابوعمرو عثمان دانی (۳۷۱-٤٤٤ هـ . ق)

✱ ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «التیسیر فی القراءات السبع: ابوعمرو دانی» ببینید.

● ت: سدهٔ ٥ هـ . ق.

این کتاب در علم تجوید نگارش یافته و در فهرست مربوط به این نسخه گزارشی دیده نمی‌شود.

آغاز: بسمله، الحمدلله باریُ الأنام بحکمته...

انجام: ... فاعلم ذلك و اعمل مارسمته موفقا و مؤیداً

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۳٥٥. و: *معجم‌المؤلفین* ۲٥٥/٦. و: *هدیة‌العارفین* ٦٥۳/۱. و: *ریحانة‌الأدب* ۷۱/۸.

Marfat.com

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی ـ مشهد (۱ تجوید و قرآآت) نسخ ۱۰۰۷ ه . ق، ۳۹۹ گ، ۲۲ سطری [**ف:** قدس ۲۲۵/۲] 133 س

***التذکرة* [فی التجوید و رسم القرآن]:** عمادالدین علی قاری استرابادی = *رسم القرآن*: عمادالدین علی قاری استرابادی.

التسخیر علی طریق التشجیر: محمدبن محمود سمرقندی = به «*المبسوط فی القراءات السبع...*: محمدبن محمود سمرقندی» رجوع کنید، (کتاب دوم).

64 ***تفصیل‌تواریخ وفات المؤلفین فی فن القراءة و کتبهم المعتبرة*** ٦٤ س

ملامحمدصادق بن محمدقاسم قاری «حومه» (زنده در ۱۱۰۰ ه .ق).

* گردآورنده و مؤلف شناخته نشد، وی نویسنده مفردهٔ ابن‌عامر، و مفردهٔ أبی‌عمرو، و مفردهٔ حمزه و مفردهٔ کسائی، و مفردهٔ نافع می‌باشد.

● ت: سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه . ق.

ملامحمدصادق قاری ــ که خود بسیاری از کتب قرآآت را گردآوری کرده ــ این رساله را به دستور میرمحمدخاتون آبادی نگاشته است. در این رساله عنوان چهل‌ونه کتاب در فن قرائت و ترجمهٔ کوتاهی از احوالِ مؤلفانِ آنها و نیز قراءِ سبعه آمده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین، و الصلوة والسلام علی نبینا محمد وآله الطیبین الطاهرین المعصومین. بعد فقد استخبر شیخی و سیدی و أستادی و [إلیه] استنادی و من به اقتدائی... تفصیل تواریخ وفات المؤلفین للکتب المؤلفة فی فن القراءة (رحمهم‌الله) الکتاب! التیسیر للامام الحافظ...

بنگرید به: *الذریعة* ۳٦٦/۲۱ و۳٦۷ و ۳٦۸.

□ **نسخه:**

۱. الهیات ـ مشهد (۳ مج ۱۳٦۹ ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ [**ف:** الهیات مشهد ۵۱۸/۲] 134 س

Marfat.com

65 تقریب النشر فی القراءات العشر ٦٥ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش «قرائت و تجوید»، ذیل «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● یکشنبه ۱۰ محرم ۸۱٤ ه . ق.

این کتاب، ملخّص و مختصر کتابِ «النشر فی القراءات العشر» خودِ مؤلف است که چون برای دانشجویان، اصلِ کتاب دشوار بود طبق درخواست آنها به تلخیص آن روی ورده ودر پایان آن به همهٔ مسلمین عموماً، و به فرزندان خود (محمد و احمد و ابی‌الخیر) و دیگران خصوصاً اجازهٔ روایتِ این کتاب را اعطاء کرده، و کار تلخیص را در روز یکشنبه ۱۰ محرم ۸۱٤ ه . ق به پایان برده است. کتاب «النشر...» را قاضی ابوالفضل محمد بن محمد بن شحنهٔ حلبی (م ۸۳۳ ه . ق)، و شیخ مصطفی ابن عبدالرحمن ازمیری (م ۱۱۵۵ ه . ق) تلخیص و مختصر کرده‌اند که اخیری در حدود نیمی از اصلِ کتاب را تشکیل می‌دهد، و در آغاز آن می‌بینیم: الحمدلله الذی یسر القرآن للذکر...

آغاز: بسمله، و به نستعین فی التتمیم، قال الفقیر إلی رحمة ربه محمد بن محمد الجزری (عفی‌الله عنهم و لطف به): الحمدلله علی التقریب والتیسیر، و أشهد أن لاإله إلاّالله... و بعد فلما کان کتابی «نشر القراءات العشر» مما عرف قدره، و اشتهر بین الطلبة ذکره، و لم یسع أحداً منهم ترکه ولاهجره، غیر أنه فی الإسهاب و الإطناب... عسر تحصیله عن کثیر من الطلاب التمس منی أن أُقَرِّبَهُ وأُیَسِرَهُ واقتصرما فیه من الخلاف فاختصره...

انجام: ... و روی أبومنصور الأرّجانی فی کتابه «فضائل القرآن» عن داود بن قیس، قال: کان رسول‌الله (صلی‌الله علیه وسلم) یقول عند ختم القرآن: اللهم ارحمنی بالقرآن، واجعله لی إماما و نوراً و رحمة، اللهم ذکرنی عندما نسیت، و علمنی منه ماجهلت، و ارزقنی تلاوته آناءاللیل و أطراف النهار، واجعله لی حجة یارب العالمین. [در پایان نسخه ش ۸۵۰۰ ظاهریه آمده]: وافق فراغه فی یوم الأحد عاشر محرم سنة أربع عشرة وثمانماة؛ و قد أجزت جمیع المسلمین روایته عنی عموماً، و أجزت لأولادی محمد و احمد و ابی‌الخیر و غیرهم خصوصاً...

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۹۵۲، ۱۹۵۳. و: *معجم‌المطبوعات* ٦٢.

Marfat.com

□ **نسخه:**

۱. گوهرشاد ـ مشهد (۵۹۳) نسخ (احتمالاً) در حیات مؤلف، نسخه تصحیح، و برخی از اوراق آن وصالی شده است؛ در پایان نسخه، بندی در مخارجِ حروف دیده می‌شود [**ف:** گوهرشاد ۷۱۰/۲. و **ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲٤۱ که نسخه را نوشتهٔ سدهٔ ۱۲ ه . ق معرفی کرده است] 135 س

۲. ملی ـ تبریز (ردیف: ۱٤۰۳ ـ دفتر: ۳۱٤۸) نسخ سدهٔ ۹۰۸ ه . ق، ٦٦ گ [**ف:** ملی تبریز ۱۳۷٤/۳] 136 س

۳. ملی ـ تبریز (ردیف: ٦۷۸ـدفتر: ۲ مج ۳۱٤۸) نسخ ۹۰۸ ه . ق، نسخه دارای یك باب از کتاب: در ذکرِ ادغامِ کبیرِ سورهٔ فاتحه تا آیه دَیْن است، ۵ گ، ۲۷ سطری [**ف:** ملی تبریز ۷۲٤/۲] 137 س

٤. مرعشی ـ قم (٤ مج ۵٤۷۹) نستعلیق؟؛ لکن ش ۳ مجموعه در جمعه ۲۷ شوال ۹٦۳ ه . ق در مکه نوشته شده است، گ ۱۱۵ پ ـ ۱۹۰ پ] 138 س

۵. الهیات ـ تهران (۲ مج ۱۸۹، آل آقا) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، نسخه مقابله شده، گ ۹۹ پ ـ ۱۷٦ پ، ۲۱ سطری [**ف:** الهیات ۷۲٦/۱] 139 س

٦. ملك ـ تهران (۲ مج ۲۹٦ * ۱۹) نسخ احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهیم (احتمالاً) در ۱۰۷۸ ه . ق، انجام در سورهٔ احزاب افتاده [ملك ۱۲/۵] 140 س

۷. ملك ـ تهران (۳۰۲) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، با یادداشتِ تملکِ محمد یوسف بن ابراهیم زاهد کلائی، ۷۳ گ [**ف:** ملك ۱۵۵/۱، ۱۵٦] 141 س

۸. ادبیات ـ تهران (۱٦۷ ج) نسخ محمدکاظم ابن سلطان حسین در سدهٔ ۱۲ ه . ق، ۱٤ گ، ۱۵ سطری [**ف:** ادبیات ۱۳۳/۱] 142 س

۹. ظاهریه ـ دمشق (۵۷٤۱) نسخ سدهٔ ۱۲ ه . ق، بخشی از نسخه فرسوده شده و از میان رفته، و با اصلِ نسخه‌ای دیگر مقابله شده است، ۱۲۸ گ، ۱۳ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید/ ۳۳۱، ۳۳۲] 143 س

۱۰. ظاهریه ـ دمشق (۸۵۰۰) نسخ محمدتوفیق بن محمد راغب بابا شاگرد عبدالله افندی منجّد در چاشت روز چهارشنبه ۳۰ ع ۱۳۳۲/۱ ه . ق، ۹٦ گ، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید/ ۳۳۲، ۳۳۳] 144 س

۱۱. الهیات ـ مشهد (۸ و ۱۱ مج ۱۳٦۹ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ و گردآوری ملامحمدصادق بن ملامحمد قاسم قاری در؟ [**ف:** الهیات مشهد ۵۱۸/۲] 145 س

Marfat.com

۱۲. قدس - مشهد (۳۹/ تجوید) نستعلیق حاج محمدحسین کاشانی در؟، ۱۰۲ گ، ۱۸ سطری [**ف:** قدس ۲۳۵/۲] 146 س

۱۳. گلپایگانی - قم(۲ مج ۱۹۹۳) نوشته ؟، پایانِ نسخه ناقص است [**ف:** گلپایگانی ۱۳۰/۳] 147 س

66 ***تقویم اللسان فی قراءة القرآن*** ٦٦ س

حاج محمد کریمخان کرمانی (م ۱۲۸۸ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در بخشِ تفسیر، ذیلِ «تفسیر سورة الحجرات: حاج محمد کریمخان کرمانی» ببینید.

● ت: ۱۲۷۲ هـ . ق .

این کتاب ــ که به درخواست شیخ محمدجعفر بن محمدتقی قزوینی تألیف شده ــ دارای یك مقدمه و ده باب و خاتمه مرتب گشته، و در این باره که از قرآن کریم کاسته شده و نیز در ضمن ده باب، احوال حروف و مخارجِ آنها، احکام ادغام، همزه، مد، قصر، فتح، اماله، احکام یاآت ولامات و راآت، هاء کنایه، اقسام وقف، و در خاتمه دربارهٔ لحن گفتگو کرده، و این کتاب دوبار در کرمان همراه «مجمع الرسائل» یکی در ۱۳٥٤ هـ . ق به طبع رسیده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الرحمن الذی علم القرآن خلق الإنسان... إنه قد التمسنی؛ بل أمرنی جناب الأکرم...

انجام: ... ولأجل أن غیرهما مما نحن معتنون به أهم منهما فلنختم کتابنا هذا إلی هنا...

بنگرید به: فهرست کتب مشایخ ۳۹٦.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (۱ مج ٤٨١٦) نسخ ابراهیم بن [محمد] کریم کرمانی در ۱۲۷٦ هـ . ق، ۱ پ - ٥٢ ر [**ف:** مرعشی ۱۷/۱۳] 148 س

67 ***تکلیم الخبیر فی تعلیم الصغیر*** ٦٧ س

ابوالحسن ابراهیم بقاعی (حدود ۸۰۹-۸۸٥ هـ . ق)

* برهان‌الدین ابوالحسن ابراهیم بن عمربن حسن الرباط بن علی‌بن ابی‌بکر بقاعیِ خرباویِ شافعی که در قاهره و دمشق به‌سر می‌برد. وی دانشمندی ادیب، مفسر، محدث ومُورخ است که در روستای «خربه‌روحا» از نواحیِ «بقاع» زاده شد و در همانجا پرورش یافت، آنگاه به‌سوی

Marfat.com

دمشق رفت، و پس از آن به بیت‌المقدس و سرانجام به قاهره کوچید، و در سال ۸۸۵ ه‍ . ق در دمشق از دنیا رفت. (نگارنده دربارهٔ بقاعی گزارشی مبسوط نگاشته که ان‌شاءالله در یکی از آثارم راجع به تناسب آیات و سور به‌طبع خواهد رسید). بقاعی دارای آثار و تألیفات فراوان و متعددی است که از جملهٔ آنها است: «نظم الدررفی تناسب الآی والسور»، «البرهان القویم علی تناسب آی القرآن العظیم» در تلخیص نظم الدرر ، «الفتح القدسی فی تفسیر آیةالکرسی»، «القول المفید فی أصول التجوید»، «کفایة القاری»، «الأصل الأصیل فی تحریم النقل من التوراة والإنجیل»، «القول المألوف فی الردّ علی منکر المعروف»، «رسالة لیس فی الإمکان أبدع مما کان» که در آن بر بعضی از فلاسفهٔ قائل به وحدتِ مطلقه ردّیه نوشته است، «الضوابط و الإشارات لأجزاءِ علم القراءات»، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۹ ه‍ . ق .

در این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش یافته از شمس‌الدین محمد جزری، و برهان‌الدین ابراهیم بن عمر جَعْبریِ سلفی، و مکی بن أبی‌طالب قیروانی یاد شده است.

آغاز: [بسمله، و به أستعین، قال... أبوالحسن إبراهیم بن عمربن حسین [حسن] الرباط بن علی بن أبی بکر البقاعی الشافعی...]:
الحمدلله الذی أنزل کلامه، و أجزل الأجر لمن تلاه بلحون العرب فأقامه... فهذه نبذة سمیتها تکلیم الخبیر فی تعلیم الصغیر...

انجام: ... و حسبنا و نعم الوکیل.

بنگرید به: *ریحانة الأدب* ۲۵۵/۱. و: *تذکرةالنوادر* ۳۱. و: *هدیةالعارفین* ۲۱/۱. و: *إیضاح المکنون* ۱۰۲/۱ و ۱۵۲ و ۴۷۵ و ۶۷۸. و: *الضوءاللامع* ۱۰۱/۱-۱۱۱. و: *شذرات الذهب* ۲۳۹/۷، ۲۴۰. و: *کشف الظنون* در مواضع متعدد، ذیل آثار بقاعی. و: *معجم‌المصنفین* ۲۷۷/۳-۲۸۲. و: *نظم العقیان* ۲۴، ۲۵. و: *معجم‌المؤلفین* ۷۱/۱. و:

Brockelmann: g, II: 142, 143, s, II: 177, 178.

Ahlwardt: .. *veryeichniss der arabischen handschriften* IX: 225, 226

Arabic manuscripts, in the Princeton 263, 376

De Slane: *Cataiogue des manuscrits arabes*, 221, 300, 544

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۲ مج ۸۰۱) نسخ (احتمالاً) از سدهٔ ۹ ه‍ . ق [**ف:** ملك ۱۷۹/۵] 149 س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

Marfat.com

● ت: ؟

قصیده‌ای است لامیّه، و طبقِ گفتهٔ ناظم، تکمله و متممِ «حرز الأمانی و وجه التهانی» شاطبی است که مطالب مربوط را از آغازِ قرآن به‌ترتیب سوره‌ها انشاء کرده است. در کشف‌الظنون ص ٦٤٥ چند تکمله برای «حرز الأمانی...» یاد شده است.

آغاز: بسمله،

بحمدك يا رحمن أبدأ أوّلاً كفى ذاياك بحمدك أكملا
وشكر عطاياك التى شكرها هدى و ذكر سجاياك التى ذكرها علا
...

انجام[افتاده در نسخه ش ٤ مج ٥٨٥]:

...
و قلل حتى ذا الياء والق سدامنا وما الواو التأنيث فى أضلاولا

□ **نسخه:**

١. مرعشی - قم (٤ مج ٥٨٥) نسخِ مُعْرَب؟ نسخهٔ قدیم و نفیس، تصحیح شده، ١١٧ر-١١٨ر [**ف:** مرعشی ١٧٨/٢، ١٧٩] 147 س

تلخیص قراءة عاصم (رسالة فی -) ٦٩ س

(؟)

✱ مؤلف شناخته نشد؛ لکن پیدا است که از دانشمندان شیعی می‌باشد.

● ت: ؟

مؤلف در این رسالهٔ کوتاه قرائت عاصم را ضمن شانزده باب قرائی و تجویدی فشرده ساخته است، بدینصورت:

١. باب ذکر عاصم و راویَیْه؛ ٢. باب الاستعاذة؛ ٣. باب البسمله؛ ٤. باب هاء الکنایة؛ ٥. باب المد؛ ٦. باب الهمزة من کلمة؛ ٧. باب الهمزتین من کلمتین؛ ٨. باب الهمز المفرد؛ ٩. باب الاظهار و الادغام؛ ١٠. باب أحکام النون الساکنة والتنوین؛ ١١. باب الفتح و الامالة؛ ١٢. باب تفخیم الراءِ و اللام و ترقیقهما؛ ١٣. باب الوقف علی آخر الکلمة؛ ١٤. باب الوقف علی رسوم الخط؛ ١٥. باب یاءات الاضافة؛ ١٦. باب الزواید.

آغاز: بسمله، الحمدلله هادی من تمسك بحبله المتین، و منزل الکتاب [الذی] لاریب فیه هدی للمتقین. و بعد فقد لخصت فی هذه الرسالة قراءة عاصم بروایتَیْهِ تلخیصاً عاریاً عن الحشو باحسن عبارة، و بیّنت فی هذه المقالة

Marfat.com

مایحتاج إلیه تبییناً مهذّباً بألطف إشارة طلباً للأجر الجزیل...

انجام: ... ولیس لعاصم بأسرها إثبات الباء بحال إلافی «فما آتانِ» فی النمل فأثبتها مفتوحة فی الوصل من روایة حفص. و اختلف؟ فی الوقف فله الوجهان حینئذ، و حذفها شعبة فی الحالین. فهذا ما لحض من الأصول، والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. **گلپایگانی ـ قم** (۲ مج ۱۷۶۳) نوشتهٔ (احتمالاً) احمدبن علی بن حسن شامی عاملی در ؟ ص ۱۵۷-۱۷۰ [ف: گلپایگانی ۴۹/۳] 148 س

۲. **ملك ـ تهران** (۱ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشته؟ آراسته در فهرست به‌عنوان «رساله در تجوید قرآن به قرائت عاصم» آمده، ص ۲-۳۶ [ف: ملك ۱۰/۵] 149 س

70 ***تلخیص النشر فی القراءات العشر لابن الجزری*** ۷۰ س

علی بن شمس‌الدین قاری (پیش از ۹۳۰ ه . ق؟)

* مؤلف شناخته نشد، و او جز عمادالدین علی بن نجم‌الدین قاری است که در ذیل «إرشاد الأذهان» از او یاد کردیم.

● ت: پیش از ۹۳۰ ه . ق .

علی قاری در دیباچهٔ این کتاب از کتابهای «التیسیر» و «حرزالأمانی» ــ که ایندو در قرآآت سبع تألیف شده‌اند ــ و «الدرة المضیئة فی القراءات الثلاث الزایدة علی السبعهٔ» ابن الجزری یاد می‌کند، و می‌گوید کتابِ اخیر خالی از اِطناب و اِعضال و اِغلاق و اِجمال نیست، و لذا در صدد برآمد مضامینِ این سه کتاب را ــ که در کتاب «النشر» ابن الجزری آمده ــ کاملاً روشن سازد، به همین جهت کلمات مورد اختلاف را در این کتاب آورده، و قرآآت و روایات را تبیین کرده، و قبل از «فروش = فرش‌ها» فصولِ استواری را ذکر نموده و اصولی را در خلال آن آورده است.

آغاز[موجودِ نسخهٔ ش ۳۳۲ * ۱۳۷۳۳ سنا]: ... فمن فاز قد جاز فی الناس، و من حازه قدفاز فوزاً مبجلا. ثم إنه قدکان أمین من فلق الفجر، أن القراء الزمان و فضلاء العصر أفضل اهتمام بمدارسة کتاب التیسیر للإمام الحافظ الکبیر أبوعمرو عثمان بن سعید الدانی، و القصیدة اللامیة المسماة بحرز الأمانی و وجه التهانی من نظم الإمام الهمام، قدوة الأنام ولی‌الله أبی القاسم بن فیّرة بن خلف الرعینی ثم الأندلسی الشاطبی ــ کلاهما فی

Marfat.com

القراءات السبع المشهورة ــ و القصيدة اللامية المسماة بالدّرة المضيئة فى القـراءات الثلث الزائـدة على السـبعة من نظم الشـيخ الإمام، نادرة الأيام، شيخ الفقهاء والمحدثين برهان الأصفياء والمحققين، الشـيخ الثانى محمد بن محمدبن محمدبن الجـزرى الشـافعى... لكنه لايخلو عن إطناب و إعضال، ولايصفوعن إغلاق و إجمال؛ فيقـول أضـعف عبادالله البارى على بن شمس‌الدين القارى... أردت أن أوضح القراءات العشر بمضمون الكتب الثلث على حسب ما يثبته الشيخ فـى كتابه «النشـر» غاية الإيضـاح بحيث يستغنى بالإصـباح عن المصـباح؛ فأوردت الكلمات المختلف فيهـا، و بنيت القراءات و الروايات... و ذكرت قبل الفروش فصولاً منيعة، و أودعت فيها أصولاً شريفة، و سميته: «تلخيص النشر فى القراءات العشر»...

انجام: ... و ازرقنى تلاوته آناء الليل والنهار، و اجعله لى حجة يارب العالمين، و غير ذلك من الأدعية المذكورة فـى النشـر و غيره من الكتب المبسـوطة؛ فليطلب. و هذا آخر ما أردنا تلخيصه و تهـذيبه من نشـر شـيخنا الجـزرى (رحمةالله عليه رحمة واسـعة) والحمد لله رب العـالمين، و صـلى‌الله على خير خلقه محمد و آله أجمعين.

□ **نسخه:**

۱. سنا ـ تهران (۳۳۲ * ۱۳۷۳۳) نسخ محمد اسـتادى در ۷ ذخ ۹۳۰ ه . ق، نسـخه هديهٔ ذبيح‌الله بهـروز، به بيانى در ۱۳۲۸/٦/۲۰ ه . ش مى‌باشـد، با يادداشـتِ تملك و مهـرِ جعفرقلى بن رضاعلىِ مازندرانى در «كلاردشت»، مُوَرِّخِ ۱۲۳۹/۱٤ ه . ق، ۱۵۹ گ [**ف:** سنا ۱٦۹/۱] 150 س

71 *التنزيل و التحريف* ۷۱ س

ابوعبدالله احمد سيارى (سدهٔ ۳ يا ٤ ه . ق)

* ابوعبدالله احمدبن محمدبن سياربن عبدالله سيارى بصـرى، كاتب و دبيرِ آل طـاهر در زمانِ امام حسن عسكـرى (عليه‌السـلام). وى مورّخ و طبيب بوده، و گويند به سـال ۳٦۸ ه . ق؟ از دنيا رفته است، وعده‌اى او را از سدهٔ سوم برشمرده‌اند، و از ظاهرِ سـخنِ بعضـى از علماءِ رجـال برمى‌آيد كه احمد سيارى زمانِ امام جواد (عليه‌السلام) را نيز درك كرده است.

علماءِ رجال او را ضعيف‌الحديث، فـاسد المذهب، مجفـوّالرواية، و كثيرالمراسـيل معـرفى كرده‌اند؛ لكن حاج ميرزاحسـين نورى در «المسـتدرك ۳۰۹/۳» و «فصـل الخـطاب ص ۳۰ و ۲۲۸» او را ستوده و يادآور شـده اسـت كه كلينى بر رواياتش در «الكـافى» تكيه كرده اسـت.

Marfat.com

سیاری همان نویسندهٔ «الغارات» می‌باشد.

باید بدانیم که این سیاری جز احمد بن سیار بن ایوب می‌باشد، و خطیب بغداد در کتاب تاریخ بغداد از این سیاری یعنی احمد بن سیار بن ایوب یاد کرده و او را ستوده است؛ چرا که وی همان ابوالحسن فقیهِ مروزی امامِ اهل حدیث در مرو به‌شمار می‌رفته و او را با عبدالله بن مبارك در عصر خود قیاس می‌کردند. اسماعیل بخاری و عمومِ محدثانِ خراسان از او روایت و نقل دارند. احمد بن سیاربن ایوب در ۲٦۸ ه ق از دنیا رفت.

● ت: سدهٔ ۳ یا ٤ ه . ق، احتمالاً حدود ۳۲۸ ه . ق.

در این کتاب قرآآت مختلف و به‌اصطلاح کلماتی را که دگرگون گشته، و نیز کلمات یا عباراتی را که از قرآن حذف شده آورده است. سیاری در این کتاب بر آن است که عثمان و جمع‌آورندگانِ قرآن در زمان او، عمداً این کلمات و عبارات را از قرآن حذف کرده و از قرآن کاسته‌اند، سیاری برای اثبات این قرآآتِ مختلف و این کاستی‌ها اخبار را با سلسلهٔ اسناد آنها یاد کرده است. و شیخ‌حسن بن سلیمان حلّی در «مختصر البصائر» از سعدالله بن عبدالله از این کتاب با تعبیر «التنزیل و التحریف» ــ آنگاه که از آن نقل می‌کند ــ سخن گفته است. نجاشی و شیخ طوسی در «الفهرست» از این کتاب یاد کرده‌اند. و دانشمندانِ زیادی از این کتاب نقل و روایت دارند، از آنجمله: آغاباقر بهبهانی در «حاشیة المدارك» در بحث قرائت، و حاج میرزا حسین نوری در «مستدرك الوسائل» ــ براساس اعتماد بر نقلِ اجِلاّءِ اصحاب از او ــ، و نیز نوری در پایان فصل الخطاب مطالب فراوانی از این کتاب نقل کرده است. بزرگانی که از این کتاب نقل و روایت کرده‌اند عبارتند از: حمیری، صفّار، ابوعلی اشعری، موسی بن حسن اشعری، حسین بن محمدبن عامر، کلینی در «الکافی»، ابن ادریس در «المستطرفات»، محمدبن عباس بن ماهیار در تفسیرش.

باید یادآور شد که نجاشی و شیخ طوسی از این کتاب با عنوان «القراءات» نام برده‌اند.

این کتاب برحسب ترتیب سوره‌ها از فاتحه تا «والناس» تنظیم شده، و کلماتی را که سیاری ادعاء می‌کند دگرگون گشته و یا از قرآن حذف شده در آن آورده است.

باتوجه به اینکه سیاری از دیدگاه اکثرِ علماء، شخصیتی مطعون از لحاظ روائی است بر این کتاب او نمی‌توان اعتماد کرد و باید سخنان او را در این کتاب مانند مذهب و آئین او ــ سست و نااستوار برشمرد.

به‌نظر می‌رسد که این کتاب در تألیف «فصل الخطاب» محدث نوری، انگیزه و کمك عمده‌ای بوده است.

Marfat.com

آغاز: بسمله، أبوعبدالله احمد بن محمد السیاری، قال: حدثنی البرقی و غیره عن أبی عُمَیْر و صفوان بن یحیی و أحمد بن محمد أبی‌نصر عن جمیل بن دراج عن زرارة عن أبی‌جعفر (علیه‌السلام) قال: القرآن واحد نزل من عند رب واحدٍ إلی نبی واحد؛ ولکن الإختلاف جاء من قبل الرواة... باب ما جاء فی فاتحة الکتاب، الحمیری عن یوسف عن أخیه عن أبیه عن أبی‌بکر الحضرمی، قال: قال أبوعبدالله: إذا کانت لك حاجة فاقرء المثانی و سورة أخری وصلٌ رکعتین و ادعو. قلت: و ما المثانی، قال: فاتحة الکتاب: الحمدلله رب العالمین...

انجام: ... بعض أصحابنا عن أبی عبدالله بن سنان عن أبی عبدالله (علیه‌السلام) قال: إذا قرأت «قل أعوذ برب الفلق... قال: حدثنی سهل بن زیاد عن رجل عن أبی عبدالله (علیه‌السلام) فی قوله (جل و عز): «من شر الوسواس الخناس»: هو ما یوسوس بالشیاطین من الجنة والناس، قال: هو من الجن والناس = [وقال: زفر من الجن من الناس].

بنگرید به: *الذریعة* ٤/٤٥٤، ٤٥٥، و ١٦/١، و ١٧/٥٢. و: *ریحانة الادب* ٣/١٠٣. و: *هدیة‌الأحباب* ١٥٣. و: *اعیان الشیعة* ٩/٤٤٨-٤٥٢. و: *تنقیح المقال* ١/٨٧. و: *منهج‌المقال*، استرابادی ٤٤. و: *منتهی‌المقال* ٤٣. و: *الکنی والألقاب* ٢/٣٢٧، ٣٢٨. و: *معجم‌المؤلفین* ٢/١٠٩. و: *لسان المیزان* ١/٢٥٢. و: *سزگین* ٩/١١٤. و: *معجم‌رجال الحدیث* ٢/٢٨٢.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی - قم** (١٤٥٥) نسخ محمدصالح بن عبدالرحیم یزدی در ٢٣ شعبان ١٠٧٦ هـ . ق از روی نسخهٔ مورّخ ٤٥٣ هـ . ق که آن نیز از روی نسخه مورّخ ذق /٣٢٨ هـ . ق استنساخ شده بود، در پایان نسخه نشانهٔ بلاغ و مقابلهٔ عبدالحسین حسینی خواتون آبادی با تاریخ ٢٣ رمضان ١٠٧٦ هـ . ق دیده می‌شود، ٧٣ گ، ١٥ سطری [**ف:** مرعشی ٤/٢٤٣، ٢٤٤] 151 س

۲. **مدرسه چهل‌ستون - تهران** (١ مج ٢٩٦) نسخ (احتمالاً) در سدهٔ ١١ یا ١٢ هـ . ق، با مهر سیداسدالله فرزند حجةالاسلام شفتی در یکی از برگها [آشنائی با چند نسخه خطی ـ دفتر اول، ص ٣٧٥] 151 س

۳. **مرکزی - تهران** (٧١٦٥) نسخ سدهٔ ١٢ هـ . ق، ٤١ گ، فهرست‌نویس اشتباهاً نسخه را تحت عنوان «التفسیر، ابوعبدالله احمدبن محمد سیاری...» گزارش کرده است [**ف:** مرکزی ١٦/٤٧١] 152 س

Marfat.com

٤. **فیضیه ـ قم** (٤ مج تفاسیر: ٣٦ ـ مسلسل: ٦٨) نسخ محمد موسوی خوانساری در ع ١٢٨٢/٢ هـ . ق در نجف، ١٨ سطری [**ف: فیضیه، عراقی** ٣٦/١] 153 س

٥. **مرکزی ـ تهران** (٨٤٢) به خط نسخ و استکتاب حسین بن محمدتقی طبرسی (حاج میرزا حسین محدث نوری) در ١٢٨٢ هـ . ق، با تصحیحات و حواشی به خطِ محدث نوری، ٥٤ گ، ١٦ سطری [**ف: مرکزی** ٧٠/١-٧٣] ــ شاید این نسخه ــ همان نسخه‌ای باشد که آقای رضا استادی در «آشنائی با چند نسخهٔ خطی، دفتر اول، ص ١٣٦» شناسانده است.

72 *التنویر* [الزائد علی مافی الحرز والنشر والتیسیر] ٧٢ س

احمد طیبی (٩١٠-٩٧٩ یا ٩٨١ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «بلوغ الأمانی فی قراءة ورش...: احمد طیبی» ببینید.

● ت: ٩٥١ هـ . ق.

این رساله ارجوزه‌ای است که در آن فزونتر از آنچه در «حرزالامانی» و «النشرِ» جزری، و «التیسیرِ» دانی راجع به قراءِ سبعه آمده مطالبی گزارش شده است. ناظم، این ارجوزه را در نیمه ج ٩٥١/١ هـ . ق به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله،

یقول راجی رحمة الغنی — أحمد نجل أحمد الطیبی
و أستعین الله مولی البرّ — فی نظم مازاد کتاب النشر

انجام: ...

فذا الذی زاد کتاب النشر — للسبعة الغر العظیمی القدر
علی الذی فی الحرز والتیسیر — لهم و قد سمی بالتنویر
...
و تم فی نصف جمادی الأولیٰ — عام «أتانا نوره ظلیلاً»
...
ثم علی أتباعهم و من تلا — مارتل القرآن تال إذتلا

□ **نسخه:**

١. **مرکزی ـ تهران** (١٠ مج ٢٥٦٩) نسخ در شعبان ١٠٢٣ هـ . ق گ ٩٩ پ ـ ١٣٣ [**ف: مرکزی** ١٣٦١/٩، ١٣٦٢] 154 س

Marfat.com

73 *تواتر القرآن* ۷۳ س

حرّعاملی (۱۰۳۳-۱۱۰٤ هـ . ق)

* محمدبن حسن بن علی بن حسین ــ یا ــ محمدبن حسین عاملی مَشْغری، معروف به «شیخ حُرّعاملی» محدث و فقیه و اصولی و متکلمِ بزرگوار و جامعِ بسیاری از علوم دیگر که در شب جمعه ۸ رجب ۱۰۳۳ هـ . ق در روستای «مشغره» از نواحیِ جبل‌عامِل زاده شد و در محضر پدر و عموی خود شیخ محمد، و جدّ مادریِ خویش شیخ عبدالسلام بن محمد، و دائی پدرش شیخ علی بن محمود و اساتیدِ دیگر تتلمذ کرد، و در «جبع» نزد عموی خود و نیز شیخ حسن ظهیر، و شیخ زین‌الدین بن محمد بن حسن بن زین‌الدین شهید ثانی به تحصیل علم همت گماشت. مدت چهل سال در زادگاه خود اقامت نمود، و دو بار طیِ این مدت به سفر حج رفت و به زیارت ائمهٔ عراق (علیهم السلام) و نیز بارگاه امام رضا (علیه‌السلام) توفیق یافت، و سرانجام در مشهد رضوی مقیم گشت و به منصب «شیخ‌الاسلام» و «قاضی القضاة» نائل آمد، و از آنجا نیز دو بار به سفر حج رفت، و در اصفهان مورد تکریمِ مجلسیِ دوم قرار گرفت. شیخ حرعاملی از سیدمیرزای جزائری و شیخ علی سبط، و مجلسی دوم روایت کرده؛ چنانکه مجلسی دوم نیز از او وروایت دارد. شیخ حرعاملی دارای قریحهٔ شعریِ سرشاری نیز بوده و سیدعلی‌خان مدنی در سلافة العصر اشعاری را از او آورده است. از عاملی آثار فراوانی به‌جای مانده که معروفترین آنها کتاب «تفصیل وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل الشریعة» است که تدوینِ آن مدت هیجده سال به‌طول انجامید. وی دارای آثار دیگری در فقه و حدیث و کلام، و دیوانِ شعر و جز آنها می‌باشد که إن‌شاءالله در جای خود معرفی خواهد شد. شیخ حرعاملی در ۲۱ رمضان ۱۱۰٤ هـ . ق در مشهد رضوی از دنیا رفت و در صحن، نزدیكِ «مدرسهٔ میرزاجعفر» به خاك سپرده شد

● ت: سدهٔ ۱۱ هـ . ق.

در این کتاب مرحوم شیخ حرعاملی با ده وجه برای اثباتِ تواترِ قرآن به استدلال پرداخته، و این رساله را در واقع در جهت ردّ یکی از معاصرانش ــ که در مقدمهٔ تفسیر خود ضمن سه فصل منکرِ تواترِ قرآن کریم شده ــ نگاشته است. برای توضیح بیشتر و اهمیت موضوع، بخشی از آغاز این رساله را ــ که ما را به محتوای آن آگاه می‌سازد ــ در اینجا می‌آوریم:

آغاز: بسمله. الحمدلله رب العالمین و الصلوة علی محمد وآله اجمعین. و بعد فیقول الفقیر إلی الله الغنی محمد بن حسن بن علی بن محمد الحر العاملی (عامله الله بلطفه الخفی): «إعلم أنّ بعض المعاصرین ألف تفسیراً للقرآن

Marfat.com

فذكر فى أوله مقدمةً تشتمل على ثلثة فصول: أولهـا فـى إثبات عدم تواتر القرآن فقال فيه ما ملخصـه: قـد شـاع و ذاع أنّ القـرآن هو المكتوب بين الدفتين لم يزد فيه و لم ينقص منه شيئى أصـلاً، و صـرح بذلك جماعة من المتقدمين و المتأخرين، و طرحوا بعض الروايات الدالّة على خلاف ذلك، و أوّلوا بعضها؛ مع أنه لايوجد فى طريقنا شيئى يعارضها، و نحن نذكر ما ورد من طريق المخالفين فى كيفيه جمع القرآن و وجه اختلاف القراء و رواتهم و انقسـامها إلى المتواتر و غيرها من الشـواذ حتى يعـرف الناظـر أن هذا المشهور من المشاهير التى لاأصل لها»، انتهى.

وقد أردت أن اجيب عن الشبهات التى أوردها؛ فاقول: ... و نحـن نذكر جملةً من الإسـتدلال على هذا المطلب و إن كان من الضـروريات التى لايحتاج إلى الإستدلال، ثم نرجـع إلى الجـواب عن شـبهات المعـاصر ـ إن‌شاءالله ـ؛ فنقول: الذى يدل على ثبوت تواتر هذا القرآن و نفى الزيادة والتغيير عنه وجـوه اثنى عشـر، بعضـها يدل على الأمرين و بعضـها على أحدهما و هو كاف:

١. الإجماع من جميع المسلمين الخاصة والعامة.
٢. قضاء الضرورة به؛ فإنه من أوضح ضروريات الدّين تواتر القرآن.
٣. مانقله الطبرسى فى مجمع‌البيان عن السيد المرتضى.
٤. تتبع الأخبار و تصفح الآثار من كتب الأحاديث و التواريخ.
٥. الأحاديث المتواترة عن الأئمة (عليهم‌السلام).
٦. الأحاديث الواردة عن النبى (صلى‌الله عليه وآله وسلم).
٧. الأحاديث الكثيرة الدالة على الأمر بختم القرآن بمكة.
٨. الأحاديث المتواترة فى الأمر بقراءة القـرآن فـى الصـلوة الفـريضة والنافلة.
٩. إنه قد نقل و اشتهر من الأحـوال الجـزئية والمحـاورات بين الصـحابة والتابعين مما لافائدة فيه، ولا يترتب عليه شيئى من الأحكام الشـرعية، و من المعلوم عادة أنه لو وقع ما ادّعاه المعاصر.
١٠. لوكان ما قاله المعاصر حقاً لماامكن الإستدلال بالقـرآن على شـيئى.
١١. إنّ تجويز الزيادة والتحـريف ونفـى التواتر الذى ذكرتموه يوجـب أن يكون القرآن كله خبراً واحداً خـالياً عن القـرينة غير صـحيح ولا حسـن ولاموثق...
١٢. الأحاديث الكثيرة جداً الدالة على وجوب العمل بالقرآن.

Marfat.com

انجام: ... وقد تقدم انه یستعمل التنزیل فی مثل ذلك؛ فیقال: نزلوا هذه الروایة علی کذا، و یمکن تنزیلها علی کذا، و کل ماورد فی مثل ذلك ضعیفة جداً لایأبی التأویلات السابقة و أمثالها، ولو ثبت لفظ التغییر والتبدیل لأمکن حمله علی مجرد إسقاط البعض؛ فإنه قسم منه، ولا مفسدة فی تجویزه إن تم دلیله. [تمت...]

بنگرید به: *ریحانة الأدب* ۳۱/۲-۳۳؛ *الذریعة* ٤٧٣/٤ و مواضع متعدد دیگر در ذیل آثار حرعاملی. و: *روضات الجنات*، ط جدید ۹٦/۷-۱۰۵. و: *سلافة العصر* ۳٦۷، ۳٦۸. و: *مصفی المقال* ٤۰۱، ٤۰۲. و: *هدیة‌العارفین* ۳۰٤/۲. و: *الأعلام*، زرکلی ۳۲۱/٦، ۳۲۲. و: *أعیان الشیعة* ٥۲/٤٤- ٦٤. و: *الفوائد الرضویة* ٤۷۳- ٤۷۷. و: *إیضاح المکنون* ۲٤/۱ و ۱۲۷ و ۱٦۰ و ۱٦۹ و ۳۱۱ و ٥۱٦. و ٦٥/۲ و ۹۸ و ۱۹٥ و ۲۰۷ و ۳٥۸ و ٦۳٦ و ۷۱۹. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۰٤/۹، ۲۰٥. و:

L. Massignon: *Encyclopèdie I'islam* II. 359.

Ahlwardt: *veryichniss der arabischen handschriften* IX: 454.

Brockelmann: g. II: 412, s, II: 578, 579.

□ **نسخه:**

۱. مجلس - تهران (۱۰ مج ٤٤۷۱- دفتر: ٦۲۷۰۸) نسخ محمدهاشم بن نورالدین محمد در ۱۰۸٦ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رسالة فی اثبات تواتر القراءات السبعة؟ و فی کیفیة جمع القرآن» آمده، گ ۱۳۷ر - ۱٤٤ر، ۳۳ سطری [**ف:** مجلس ۱٤۷/۱۲، ۱٤۸] 155 س

۲. میرزامحمدعلی اردوبادی - نجف (بدون شماره) نوشته؟ [الذریعة ٤۷۳/٤] 156 س

74 *التیسیر فی القراءات السبع* ۷٤ س

ابوعمرو عثمان دانی (۳۷۱-٤٤٤ ه . ق)

* ابوعمرو عثمان بن سعید بن عثمان بن سعیدِ اموی ِ دانیِ قرطبیِ اندلسی، که به «دانی» و «ابن الصیرفی»، و «ابوعمرودانی» معروف بوده است. وی مقریٌ، حافظ، عالِمِ به تجوید، محدث، مفسر، و شاعری ماهر به‌شمار است که در علوم قرآن و حدیث کم‌نظیر می‌باشد. نام وی در سلسلهٔ اجازات امامیه یادشده و از معاصرانِ سیدرضی و سیدمرتضی و شیخ طوسی و جز آنها بوده، و از اندلس به مشرق اسلام کوچید، و در مصر و قَیْروان و حجاز اقامت گزید، و سرانجام به «دانیهٔ» اندلس بازگشت و در نیمهٔ شوال ٤٤٤ ه . ق در «دانیه» در هفتادو چهار سالگی درگذشت، وی آثار فراوانی در علوم قرآنی و قرائت و تجوید و جز آنها از خود به جای گذاشته که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «المقنع فی رسم المصاحف»، «المحکم فی نقط

Marfat.com

المصاحف»، «شرح القصیدة الخاقانیة فی التجوید»، «الموضع فی الفتح و الإماله»، «التحدید فی الإتقان و التجوید»، «طبقات القراء»، «المکتفیٰ فی الوقف و الإبتداء»، و جز آنها که شماری از آنها به مناسبت معرفی خواهد شد.

● ت: سدهٔ ۵ هـ . ق .

این کتاب ــ که فشرده نگارش شده است ــ شامل مذاهب و آراء و اقوال قراءِ سبعه و روایات و طُرُقِ مشهور و صحیحِ آنها و متقدمان است. دانی در این کتاب برای هریك از قراء، دو روایت یاد کرده است. کتاب مذکور دارای شروحی است که از آنجمله‌اند:

۱. شرح ابی‌محمد عبدالواحد بن محمد باهلی (م ۷۵۰ هـ . ق).

۲. البدر المنیر از عمربن قاسم انصاری، معروف به «منشار»، یا «نشار».

چنانکه قبلاً دیدیم محمد بن‌محمدجزری(م ۸۳۳ هـ.ق)برقراآت سبعِ«التیسیر» سه‌قرائت را افزود و آنرا «تحبیرالتیسیر» نامید، و یادآور شد که آنرا بعد از «طیبةالنشر» نگاشت. و چون کتابِ «التیسیر» از صحیح‌ترین کتب قراآت به‌شمار می‌رفت و یکی از عواملِ شهرتِ این کتاب «منظومهٔ شاطبیه» بوده است... به‌همین جهت تحبیر التیسیر را نگاشت.

باری، دانی در آغازِ این کتاب یعنی «التیسیر»ابوابی آورده که طی آنها قراءِ سبعه و اسامیِ کسانی که از آنها روایت کرده‌اند ــ و إسناد او به آنها منتهی می‌گردد ــ، و نیز کیفیت قرائت استعاذه و بسمله و قواعدِ دیگر را گزارش نموده، آنگاه اختلاف قراء از آغاز تا پایان قرآن را ذکر می‌کند.

آغاز[در نسخه ش ۵۷۳۷ ظاهریه]: بسمله. [حدثنا الشیخ الإمام الماهر المجوّد المتقن أبوالعباس أحمدبن خلف بن عیور بن خیار بن سعید الخدامی المقرئ (رضی‌الله.عنه) قرئ علیه و أنا أسمع فی مسجد ابن نیطور ببلدنافی جمادی الآخرة سنة تسع وعشرین و خمسمایة قال: حدثنا أبو عبدالله محمدبن یحیی العبدری المقرئ الدانی ــ قراءة علیه ــ قال: حدثنا أبوعمرو عثمان بن سعید المقرئ... قال]:

الحمدلله المتفرد بالدوام، المتطول بالإنعام، خالق الخلق بقدرته، و مدبر الأمر بحکمته، لاراذّ لأمره... أما بعد فإنکم سألتمونی (أحسن الله توفیقکم و إرشادکم) أن أصنف کتاباً مختصراً فی مذاهب القراء السبعة بالأمصار لیقرب علیکم تناوله، و یسهل علیکم حفظه، و یخف علیکم درسه؛ و یتضمن من الروایات والطرق ما اشتهر...

انجام: ... قال ابوعمرو: أسقطت ألف الوصل التی فی أول اسم الله (عزوجل)

Marfat.com

فی جمیع ذلك استغناءً عنها؛ فـاعلم ذلك موفقـاً لطریق الحـق و منهـاج الصواب. و بالله التوفیق.

بنگرید به: *کشف الظنون* ۵۲۰ و مواضع متعدد دیگر ذیلِ آثارِ دانی. و: *فهرست ظاهریه* ۱/تجوید ۳۳۴-۳۴۸. و: *ریحـانة الأدب* ۷۱/۸. و: *روضـات الجنات*، ط سـنگی ۴۶۷، ۴۶۸. و: *تذکرة الحفـاظ* ۲۹۸/۳-۳۰۰. و: *بغیةالملتمس* ۳۹۹، ۴۰۰. و: *الصـلة* ۳۹۸/۱-۴۰۰. و: *جـذوةالمقتبس* ۲۸۶، ۲۸۷. و: *صـفة جـزیرة الأندلس* ۷۶. و: *نفح الطیب* ۲۱/۷-۲۵. و: *طبقات القـراء*، ۵۰۳/۱-۵۰۵. و: *معجـم‌الأدباء*، ۱۲۱/۱۲ -۱۲۴. و: *النجـوم الزاهرة* ۵۴/۵. و: *إنباه الرواة* ۳۴۱/۲، ۳۴۲. و: *شذرات الذهب* ۲۷۲/۳. و: *مختصـر دول الإسـلام* ۲۰۲/۱. و: *مفتاح السعادة* ۳۸۶/۱، ۳۸۷. و: *الدیباج* ۱۸۸. و: *هدیةالعارفین* ۶۵۳/۱. و: *معجم‌المطبوعات* ۸۶۱. و:

Ahlwardt: ... *veryeichniss der arabischen hanschriften* I: 155, 156, 228.

Mingana: *Catalogue of arabic manuscripts* 61.

Les manuscrits arabes de 1 E scurial 3: 57.

De Slane: *Catalogue des manuscrits arabes* I: 138.

Brockelmann: y, I: 407, S: 716, 720

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۴۴) نسخ آغازِ سدهٔ ۶ هـ . ق که از روی نسـخهٔ قـرائت شـدهٔ بر مؤلف استنساخ شده است، این نسخه علاوه بر این بر جماعتی از علماء نیز قرائت شـده اسـت، از آنجمله، فخرالدین بن عبدالمحمود بن کمسکین، و علم‌الدین سخاوی، ۷۳ گ: ۸-۸۱، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳۴۲] 157 س

۲. **مرعشی ـ قم** (۵۱۹) نسـخ بسـیار کهـن، و احتمالاً از سـدهٔ ۶ هـ . ق، دو برگِ آغاز و نیز برگهائی از میانه و برگِ آخر نونویس اسـت. ۱۳۶ گ،۱۳ سـطری [**ف:** مرعشـی ۱۲۳/۲] 158 س

۳. **قدس ـ مشهد** (۴۹ تجوید و قرآات * ۷۵۳۸) نسخ (احتمالاً) از سـدهٔ ۶ هـ . ق، ۹۷ گ، ۱۷ سطری [**ف:** قدس ۱۵۹/۶] 159 س

۴. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۱۱) نسـخ احمدبن عثمان مهینی حمیدی تنوخـی در ۱۱ محـرم ۷۷۴ هـ . ق، ۷۲ گ، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳۴۰، ۳۴۱] 160 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۷۳۷) نسخ محمدبن محمد بن علی بن حسن بن محمود بن هاشـم بن عبادة بن عوشجة بن نوفل بن سعید بن مرقـال بن عرفجـة... بن سـعد بن عبادهٔ انصـاری خزرجی (نقیب بنی ساعدة یوم العقبة أحد النقباء الأثنی عشـر) در چـاشت روز شـنبه ـ پس از اذانِ ظهر ۷۸۹/۲۴۸ هـ . ق، در نسخه نشـانهٔ سـماع و نیز مقـابلهٔ آن دیده می‌شـود، ۱۲۲ گ، ۱۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳۳۴، ۳۳۵] 161 س

Marfat.com

٦. **ملك ـ تهران** ـ (١٨١) نسخ سدهٔ ٨ هـ . ق، ٧٥ گ [**ف:** ملك ١٨٦/١] 162 س
٧. **ظاهریه ـ دمشق** (٧٩٦١) نسخ سدهٔ ٨ هـ . ق، ١٦٧ گ، ١٢ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد / ٤٣٥، ٤٣٦] 163 س
٨. **ملك ـ تهران** (٢٩٥) نسخ جعفربن احمدبن علی ملجوهی حسنی در ٢٢ رمضان ٨١١ هـ. ق، در پایان نسخه اجازهٔ إنهاء علی بن محمد استرابادی به سیدشجاع‌الدین جعفربن سیداحمد در آغاز شوال ٨١١ هـ.ق آمده است، ٧٢ گ [**ف:** ملك ١٨٦/١] 164 س
٩. **عمومی ـ اصفهان** (٢٧١٠) نسخ سدهٔ ٩ هـ . ق در فهرست به‌عنوان «تجوید القرآن = القراءات» آمده (انجام: ... حفص «لامقام لکم» بضم المیم الاول والیاقوت بفتحها الحرمیان) ٣٢٦ ص، ١٣ سطری [**ف:** عمومی اصفهان ١٩٧/١] 165 س
١٠. **ظاهریه ـ دمشق** (٥٧٤٤) نسخ سدهٔ ٩ هـ . ق، ٨٨ گ، ١٩ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد/ ٣٣٦] 166 س
١. **الهیات ـ تهران** (٣٨٦ د) نسخ سدهٔ ٩ یا ١٠ هـ . ق، آغاز افتاده، و پایان نسخه‌نونویس است، ١٠٣ گ، ١٣ سطری [**ف:** الهيات ٥٠٢/١] 167 س
١٢. **مرکزی ـ تهران** (٢ مج ٨١٧١) نسخ حسن بن خمیس بن راشدبن عبدعلی در روز دوشنبه ٥ ج ١/٩٠٠ هـ . ق [**ف:** مرکزی ٤٧/١٧] 168 س
١٣. **مرکزی ـ تهران** (٢٥) نسخ عبدالعزیز بن یعش تغلبی ربعی در دههٔ اول ع٢/٦٠٥ هـ . ق. در نسخه سه اجازه آمده است: ١. از عبدالرحمن صفراوی (م ٦٣٦ هـ . ق)؛ ٢. از جعفربن ابوالحسن متوکل همدانی، مورّخ ١١ صفر ٦١٠ هـ . ق؛ ٣. از جعفر؟ برای شمس‌الدین محمد (صورت اجازه‌ها در فهرست مرکزی است)، ١٠٣ گ، ١٦ سطری [**ف:** مرکزی ١/٧٥-٨٠] 169 س
١٤. **ظاهریه ـ دمشق** (١ مج ٣٠٩) نسخ چاشت روز دوشنبه ١٠ محرم ٧٢٥ هـ . ق، گ ١-١٠٩، ١٥ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد /٣٣٩] 170 س
١٥. **ملك ـ تهران** (٥٧٦٩) نسخ نزدیك به تعلیق؟ با یادداشت سمرقندی، کاتب نسخه، مورّخ روز دوشنبه ٢ رمضان ٧٤٥ هـ . ق، و یادداشت مقابله و إنهاء به نام عبدالجبار بن عبدالعزیز بن عبدالوهاب در ٨٨٧ هـ . ق، ١٦١ گ [**ف:** ملك ١٨٦/١، ١٨٧] 171 س
١٦. **ظاهریه ـ دمشق** (١ مج ٥٦٧١) نسخ حسن بن علی در اوائل ع٧٧١/١ هـ . ق، مهر «المدرسة المرادية» در آن دیده می‌شود، ٦٧ گ: ١-٦٧، ١٩ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد / ٣٤٥] 172 س

Marfat.com

۱۷. قدس رضوی ـ مشهد (۲ / تجوید) نسخ ۹۱٤ هـ . ق، ۷۳ گ، ۱۷ سطری [**ف:** قدس ۲۲۵/۲] 173 س

۱۸. قدس رضوی ـ مشهد (۳ / تجوید) نسخ ۹٦۰ هـ . ق، ۸۳ گ، با سطرهای مختلف [**ف:** قدس ۲۲۵/۲] 174 س

۱۹. گلپایگانی ـ قم (۱ مج ۱۷٦۳) نوشتهٔ علی بن حسن شامی عاملی در ۹۷۰ هـ . ق در کربلا، ص ۱-۱۵٤ [**ف:** گلپایگانی ٤۹/۳] 175 س

۲۰. مجلس ـ تهران (٤ مج ۵۳۹۳) نسخ عبدالوهاب بن محمد خلیف در سدهٔ ۱۰ هـ . ق، گ ۲۲ پ - ۸٦ پ [**ف:** مجلس ۳۰۱/۱٦] 176 س

۲۱. ظاهریه ـ دمشق (۳۱۲) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق با یادداشتِ تملکِ مُوَرِّخِ ۱۱٤۹ هـ . ق، ۱۰۵ گ، ۱۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ تجوید/ ۳٤۱] 177 س

۲۲. ظاهریه ـ دمشق (٦۰۸۳) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق، با یادداشت ۱۰۷۲ هـ . ق، ۱۳٦ گ، ۱۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید /۳٤۳، ۳٤٤] 178 س

۲۳. ظاهریه ـ دمشق (۷۰۸٤) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق، ۱۲٦ گ، ۱۳ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳٤٦] 179 س

۲٤. ظاهریه ـ دمشق (٤٤۵۲) نسخ محمدجعفر حسینی در سدهٔ ۱۰ هـ . ق در استراباد، نسخه بخشی از کتاب است: باب اول و دوم، ٤ گ: ۱۳۵-۱۳۸، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید/ ۳٤۷] 180 س

۲۵. ظاهریه ـ دمشق (۹۲۱٤) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق، ۱۷ گ: ۱-۱۷، ۲۰ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳٤۷، ۳٤۸] 181 س

۲٦. الهیات ـ تهران (۱ مج ۲۲۷) نسخ سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ هـ . ق، انجام افتاده، در برگ ۳ر نام هفت قاری و استادانِ آنها دیده می‌شود، ۹٤ گ، ۱۵ سطری [**ف:** الهیات ۵۰۲/۱] 182 س

۲۷. قدس رضوی ـ مشهد (۳۰۷۷) نسخ وجیه‌الدین بن اسماعیل بن عباس معلم در اواخر رمضان ۱۰۰۲ هـ . ق، در صدر نسخه دعاءِ قبل از تلاوت و دعاءِ ختمِ قرآن آمده است، ۱۷۳ گ، ۱۷ سطری [**ف:** قدس ۱٦۰/٦] 183 س

۲۸. گلپایگانی ـ قم (۱ مج ۱۱۷۱) نوشتهٔ علی بن شمس‌الدین محمد سوقی در شنبه آخر ذق ۱۰۲٤ هـ . ق [**ف:** گلپایگانی ۲۳۳/۲، ۲۳٤] 184 س

۲۹. سپه ـ تهران (۲ مج ۵۲۱۵) نسخ ابراهیم رازی در شب ۱۰ صفر ۱۰٦۹ هـ . ق، گ

Marfat.com

۱۳ پ ـ ۱۸۹ پ [ف: سپه ۵٤٥/۳] 185 س

۳۰. **ظاهریه ـ دمشق** (۸۹٦۷) نسخ ملاعبدالمؤمن ابن ملارجب خطیب در روز پنجشنبه ۱۰ ذق ۱۰۸۲ هـ . ق، ۱۰۲ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۳٤٤، ۳٤٥] 186 س

۳۱. **ملی فارس ـ شیراز** (اختصاصی ٦۰ـت/۳۰۹ ـ عمومی ۲۹۷/۱ـ ابن) نوشتهٔ ۱۰۸٦ هـ . ق در اصفهان [ف: ملی فارس ۲۸۹/۱] 187 س

۳۲. **ظاهریه ـ دمشق** (٦٥۳٦) نسخ سدهٔ ۱۱هـ . ق، ۷۵ گ، ۲۰ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۳٤٤] 188 س

۳۳. **ادبیات ـ تهران** (۵ مج ۱۱ امام جمعه ـ دفتر: ٦۳۵۸۵) نسخ سدهٔ ۱۱ هـ . ق، ص ۱۵٦-۳۳٦، ۱۵ سطری [ف: ادبیات ۵۸/۲] 189 س

۳٤. **مجلس ـ تهران** (۲ مج ٤٤۷۱ـ عمومی: ٦۲۷۰۸) نسخ حدود سدهٔ ۱۱ هـ . ق، در فهرست به‌عنوان «کتاب فی مذهب القراء السبعة فی أربع عشر روایة» آمده است، گ ۳۵ پ ـ ۷۵ر، ۲۷ سطری [ف: مجلس ۱٤۵/۱۲] 190 س

۳۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۵۱) نسخ در چاشت روز شنبه ٦ شعبان ۱۱۰۵ هـ . ق، ۹۷ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۳٤۲، ۳٤۳] 191 س

۳٦. **مرکزی ـ تهران** (۱ مج ۵۳۷۱) نسخ ملامرتضی‌قلی بن حسن علی خوری در ۱۰ شوال ۱۱۰۹ هـ . ق، گ ۱ پ ـ ۹٤ پ، ۲۳ سطری [ف: مرکزی ٤۲۲۳/۱۵] 192 س

۳۷. **ظاهریة ـ دمشق** (٦٦) نسخ سدهٔ ۱۲ هـ . ق که قصیدهٔ «بانت سعاد» از این مجموعه در ۱۱۳۱ هـ . ق نگارش شده است، گ ۱ـ۵۸ [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۳۳۷، ۳۳۸] 193 س

۳۸/۱. **ظاهریه‌ـدمشق**(۳۰۸) نسخ روز پنجشنبه ۲۵ ج ۱۱۳۹/۱ هـ . ق، ٦۹ گ، ۲۳ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۳۳۸] 194 س

۳۸/۲. **ظاهریه‌ـدمشق**(۵۷۹۵) نسخ علاءالدین حسنوی در چاشت روز شنبه ۲٤ شعبان ۱۲۰٦ هـ . ق، ۷۱ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهریة ۱/ تجوید/۳۳٦، ۳۳۷] 195 س

۳۹. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۱۰) نسخ حدود ۱۲۱۳ هـ . ق یا قبل از آن، به دلیل یادداشتِ وقفِ مُؤرَّخِ ۱۲۱۳ هـ . ق، ۱۳٦ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهریة ۱/ تجوید /۳۳۹، ۳٤۰] 196 س

٤۰. **جمعیت رشت ـ رشت** (۵٤ ت) نسخ علی نقی بن ملازین العابدین قاری در ۱۲۱۹ هـ . ق [ف: رشت و همدان، ص ۱۱۰٦] 197 س

Marfat.com

٤١. الهیات ـ مشهد (١٤ مج ١٣٦٩) نسخ؟، در فهرست به عنوان «قراء سبعه» آمده، در حالیکه نسخه اولین باب کتاب «التیسیر دانی» است، ٦ گ [**ف:** الهیات مشهد ٥١٨/٢] 198 س

٤٢. سپه ـ تهران (٦ مج ٨١٩٠) نوشته ؟، ٤٣ر ـ ٧٤ پ [**ف:** سپه ٥٤٥/٣] 199 س

٤٣. غرب ـ همدان (٢ مج ٤٧٥٥ـ ردیف: ١٩٢٣) شکسته نستعلیق؟، ص ٦٠-٢٥١ [**ف:** غرب ص ٣٩٢] 200 س

٤٤. مرعشی ـ قم (٢ مج ٥٨٥) نسخ؟، نسخه‌ای بسیار کهن، تصحیح و مقابله شده، گ ٤٥ پ ـ ١٠٣ر [**ف:** مرعشی ١٧٨/٢] 201 س

٤٥. مرکزی ـ تهران (١ مج ٣١٨٢) نوشته غلامحسین بن شمس‌الدین علی افینی در؟، گ ١-١٤٥ [**ف:** مرکزی ٢١٤٢/١١] 202 س

٤٦. ملی فارس ـ شیراز (٢ مج ـ اختصاصی: ١١٥- ش /٤٥٢ـعمومی:٤٩٢/٥١٥ـنحو) نسخ ؟، ٦٠ گ [**ف:** ملی فارس ٤٦/٢] 203 س

٤٧. ملی فارس ـ شیراز (اختصاصی: ١٤ـق /١٦٠ ـ عمومی: ٢٩٧/١ ـ ابن) نسخ؟، ١٢٤ گ [**ف:** ملی فارس ١٣٧/١] 204 س

٧٥ س *الجامع فی ذکر قراءاتِ القرّاءِ العشرة*

ابوالحسین نصر فارسی شیرازی (م ٤٦١ هـ . ق)

✱ ابوالحسین نصربن عبدالعزیز بن احمد بن نوح فارسی شیرازی مصری از مردم شیراز که به مصر کوچید، و در آنجا به عنوان مقرئ و مُسنِد موردتوجه علماء بوده و «مجالس» را املاء کرده است.

● ت: سدهٔ ٥ هـ . ق .

چلبی می‌گوید: نصر بن عبدالعزیز بن احمدِ فارسیِ شیرازی (م ٤٦١ هـ . ق) کتاب «جامع» را نیز مانند ابن‌جریر طبری در بیست قرائت تألیف کرده؛ در حالیکه بغدادی و زرکلی و دیگران یادآور شده‌اند که نام کتاب نصر فارسی، «الجامع فی قراءات العشر» یعنی دربارهٔ قراآت ده‌گانه می‌باشد.

باری کتابِ موردبحث در قراآتِ ده‌گانه است که فشرده تألیف شده، و رموز و فصلی در آغاز آن راجع به معرفی قراء آمده، و طی آن تفصیل و بسطِ مطلب را به کتاب «الکاملِ» خود حوالت داده است.

Marfat.com

دانشمندان دیگری کتابهـا به عنوان «الجـامع» در قـراآت تألیف کرده‌اند، از آنجمله‌اند: ابوالحسـن علی بن محمد بن علی فـارس، معـروف به «خیاطِ بغـدادی» (م ٤٥٠). و محمدبن جریر طبری (م ٣١٠ هـ ـ ق) کتابی ــ حاوی بیست و اندی قرائت ــ را ساخته و آنرا «الجامع» نامیده است. و همچنین شیخ کمال‌الدین‌فارس کتابِ«جامع»را در قراءات‌هفتگانه‌نگاشته‌است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العـالمین، و صـلی‌الله علی محمد و آله الطیبین. أما بعد فإن أحق مایتدبر به ذوی النهیٰ بعد المعـرفة بالله (جـل اسـمه تعـالی) کتاب الله الذی لا یأتیه الباطـل من بین یدیه... سألت (وفقـك الله) أن أجمع لك فی الجامع ذکر قراءات القراء العشرة، و هم أهل الحجاز والشـام و العراق، و أن اختصره بألفـاظ لطیفـة و تراجـم موجـزة، و أن أذکر من القراءات مأثورها و من الروایات مشهورها لیسهل حفظه علی مریدها...

انجام[ش ٤٤٢٥ ظاهریه]: ... هذا حکم «قلْ أنبئکم» بالنسـبة إلی حمزة فـی الوقف، و أما بالنسبة إلی ورش یجوز إبقاء الهمزة عند حمزة فی الوقف علی المهموز کما یجوز حذفه و یجوز السکتة.

انجام[ش ١٠ مج ٨٢٠ (١٦٧٣٩) سـنا]: ... و یثقـل میزانه، و یجـاز علی الصراط کالبرق الخاطف، و لم یفارقه القرآن ینزل به من الکـرامة أفضـل مایتمنی [تمت والحمدلله رب‌العالمین]. به نظر می‌رسد فهرست‌نویس سنا انجام کتابِ دیگری را یاد کرده باشد؟

بنگرید به: *کشـف‌الظنون* ٥٧٦. و: *طبقـات القـراء*؛ ابن‌الجـزری ٣٣٦/٢. و: *الأعلام*، زرکلی ٣٤٣/٨. و: *معجم‌المؤلفین* ٩٠/١٣. و: *هدیة‌العارفین* ٤٩٠/٢. و:

Brockelmann: s, 1:722.

□ **نسخه:**

١. **سنا ـ تهران** (١٠ مج ٨٢٠ * ١٦٧٣٩) نوشته حسین بن عثمان سـروی در ٨٨٥ هـ . ق، فهرست‌نویس نام مؤلف را اشتباهاً «ابوعلی حسـین بن محمدبن حسـن المقـری» یاد کرده است، ص ٣١٦، ٣٢٧ [**ف:** سنا ٦٩/٢] 205 س

٢. **ظاهریه ـ دمشـق** (٤٤٢٥) نسـخ سـدهٔ ٩ هـ . ق، ٨ گ: ١٤١-١٤٨، ١٧ و ٢٠ سـطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید / ٣٤٨، ٣٤٩] 206 س

٣. **مرعشی ـ قم** (٤ مج ٣٥٧٠) نسـخ محمدبن علی‌بن احمد حسـینی شـنبه ٢٠ ج ١٠٦١/١ هـ . ق (تاریخ پایان ش ١)، در فهرست به‌عنوان «القراءات» آمده و فهـرست‌نویس مؤلف را نشناخته است، با مهـرِ وقفِ معـزالدین حسـینی، گ ٢٤٩ پ ـ ٢٩٣ پ [**ف:** مرعشـی ٣٥٨/٩] 207 س

Marfat.com

الجامع فی القراءات العشر: ابوالحسین نصر فارسی شیرازی =
الجامع فی ذکر قراءات القراء العشرة: ابوالحسین نصر فارسی شیرازی.

76 ***جدول أسماء القراء المفردین و أسماء القراء مع رُواتهم*** ٧٦ س
(؟)

* ترسیم‌کنندهٔ جدولِ مذکور شناخته نشد.
● ت: ؟

صورت جدول و محتوای آن چنین است:

اسماءالقراء المفردین	الرموز	اسماء القراء مع الرواة مجتمعین			طریق الشاطبیة		
نافع	ا	ابوجعفر	ابج	قالون	اسماء القراء المتفقین فی القراءة و ذکر عددهم و رموزهم	عددهم	رموزهم
قالون	ب			ورش			
ورش	ج	ابن‌کثیر	دهز	بزی	الکوفیون و هم عاصم و حمزة و الکسائی	٣	ث
ابن‌کثیر	د			قنبل			
بزی	ه	ابوعمرو	حطی	دوری	القراء کلهم غیر نافع	٦	خ
قنبل	ز						
ابوعمرو	ه			سوسی	الکوفیون و ابن عامر	٤	د
دوری	ط				الکوفیون و ابن‌کثیر	٤	ظ
سوسی	ی	ابن‌عامر	کلم	هشام	الکوفیون و ابوعمرو	٤	ع
ابن‌عامر	ك				حمزه و الکسائی	٢	ش
هشام	ل			ابن‌ذکوان	الکسائی و حمزة و ابوبکر	٣	صحبه
ابن‌ذکوان	م				الکسائی و حمزة و حفص	٣	صحاب
عاصم	ن	عاصم	نصع	ابوبکر	نافع و ابن‌عامر	٢	عمر
ابوبکر	ص				نافع و ابن‌کثیر و ابوعمرو	٣	سما
حفص	ع			حفص	ابن‌کثیر و ابوعمرو	٢	حق
حمزه	ف	حمزه	فصق	خلف	ابن‌کثیر و ابوعمرو و ابن‌عامر	٣	بصر
خلف	ض						
خلاد	ق			خلاد	ابن‌کثیر و نافع	٢	حرمی
الکسائی	ر	الکسائی	رست	ابوالحارث	الکوفیین و نافع	٤	حصن
ابوالحارث	س						
الدوری	ت			الدوری			
فصل	الواو						

این جدول مشوش به‌نظر می‌رسد و ما عین انرا بدون تصرف اوردیم.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. سنا ـ تهران (۲ مج ۵۲۹ * ۱٤۳۱٤) نوشتهٔ سدهٔ ۱۰ ه . ق، با یادداشتِ مُوَرِّخ ۲۸ رجب ۹۸٤ ه . ق در عصر ابراهیم قطب شاه، و مهر محمدعلی بن جوادِ حسنیِ حسینیِ طباطبائی، دارای حواشی، ص ۱۲۵ [ف: سنا ۳۲٦/۱] 208 س

77 جدول رموز أسماء القراءالعشرةبطريق الطيبة والنشر للجزری ۷۷ س

* فراهم‌آورنده شناخته نشد.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا قبل از آن.

این یادداشت مجموعاً در یك صفحه نگارش شده و ما عیناً همهٔ آنها را به علتِ اختصار منعکس می‌سازیم که ممکن است بخشی از یك کتاب باشد، و ظاهراً باید در جدول نگارش یابد، ولی بدین‌صورت است که ملاحظه می‌کنید:

نافع «ا»، قالون «ب»، ورش «ج»، ابن‌کثیر «د»، بزی «ه »، قنبل «ز»، أبوعمرو «ح» السوسی «ی»، ابن‌عامر «ك»، هشام «ل»، ابن‌ذکوان «م»، عاصم «ن»، أبوبکر «ص»، حفص «ع»، حمزه «ف»، خلف «ض»، خلاد «ق»، الکسائی «ر»، اللیث «س»، الدوری «ت»، أبوجعفر «ث»، ابن‌وردان «خ»، ابن‌جماز «ذ»، یعقوب «ظ»، رویس «غ»، روح «ش»، خلف البزار «و» اسحق الوردان «باسمه»، إدریس الحداد «باسمه».

اسماؤهم أیضاً مجتمعین باصطلاح الکتابین المذکورین:

عاصم و حمزة والکسائی «الکوفیون»، الکسائی و خلف «کفا»، الکوفیون و ابن عامر «کنز»، الکوفیون و حمزة و الکسائی «حصن»، حمزة و الکسائی، و أبوبکر و خلف «صحبه»، حمزه و الکسائی و حفص و خلف «صحب»، نافع و ابن‌عامر و أبوجعفر «عم»، نافع و ابن‌کثیر و أبوجعفر «حرم»، نافع و أبوجعفر «مدا» حمزة و خلف «فتی»، أبوبکر و خلف «صفا»، ابن‌کثیر و أبوعمرو و یعقوب «حق»، أبوعمرو و یعقوب «حما».

□ نسخه:

۱. سنا ـ تهران (۱۰ مج ۵۲۹ * ۱٤۳۱٤) نوشته سدهٔ ۱۰ ه . ق، با یادداشتِ مُوَرِّخِ ۹۸٤ ه . ق، در عصر ابراهیم قطب شاه، ص ۲۲٦، ۲۲۷ [ف: سنا ۳۲۸/۱] 209 س

Marfat.com

78 جدول رموزات طيبة النشر ٧٨ س

؟

هذه جدول رموزات طيبة النشر صغيرها و كبيرها			
ا	نافع بن عبدالرحمن ابونعيم المدنى		خلف الكوفى
ب	عيسى بن ميناء المدنى الملقب بقالون		إسحق
ج	أبا سعيد عثمان بن سعيد المصرى الملقب بورش		إدريس
د	أبا معبد عبدالله بن كثير الدارى المعروف بالمكى		
ه	أباالحسن أحمد بن محمد المؤذن المكى المعروف بالبزى		
ز	أباعمرو محمد بن عبدالرحمن المخزومى الملقب بقنبل		
ح	أبوعمرو بن العلا البصرى و اختلف فى اسمه قيل زبان او عريان او يحيى او محبوب و قيل كنيته اسمه		
ط	ابوعمرو حفص بن عمر الدورى و لقب به		
ى	صالح بن زياد السوسى و لقب به و كنيته ابوشعيب		
ك	أباعمران عبدالله بن عامر اليحصبى الشامى		
ل	أبا عمرو عبدالله بن أحمد بن بشيربن ذكوان الدمشقى	الكوفيون و خلف	كها
م	أبا الوليد هشام بن عمار بن نصير القاصى الدمشقى	حمزه و الكسائى و خلف	شها
ن	أبابكر عاصم بن ابى النجود الأسدى الخياط الكوفى	حمزه و الكسائى و خلف و حفص	صحب
ص	ابابكر شعبة بن عياش الأسدى الكوفى	حمزه و الكسائى و شعبه و خلف	صحبه
ع	أباعمرو حفص بن سليمان الأسدى البزار الكوفى	خلف و شعبه	صفا
ف	أباعمارة حمزة بن حبيب بن عمارة الزيات الكوفى	حمزه و خلف	فتا
ض	أبامحمد خلف بن هشام البزار البغدادى	حمزه و الكسائى	رضى
ق	أباعيسى خلاد بن الخالد الكوفى	الكسائى و خلف	روى
ر	على بن حمزة بن عبدالله الأسدى الكوفى الملقب بالكسائى	ابوجعفر المدنى و يعقوب الحضرمى	نوى
س	أبوالحارث ليث بن الخالد البغدادى	نافع المدنى و ابوجعفر المدنى	قد
ـ	أبوعمرو حفص بن عمر الملقب بالدورى راوى ابن العلا	ابوعمروبن العلا و يعقوب	حمه
ث	أبوجعفر المدنى	ابوجعفر و يعقوب	و نافع و ابن كثير و ابن العلا	سما
خ	عيسى بن وردان	يعقوب و	ابن كثير و ابوعمرو بن العلا	حق
ذ	سليمان بن جماز		نافع و ابن كثير و ابوجعفر	حرم
ظ	يعقوب البصرى	ابوجعفر و	نافع المدنى و ابن عامر الدمشقى	عم
غ	رويس		ابن كثير المكى و ابوعمرو بن العلا	حمر
ش	روح	خلف و	الكوفيون و ابوعامر الشامى	كم

Marfat.com

□ نسخه:

۱. **الهیات ـ مشهد** (۳ مج ـ ردیف: ٦٥٢ * ٤٤٥) نسخ عبدالجواد بن یوسفعلی مشـهدی در ؟، در یك صفحه [ف: الهیات مشهد ٤٣٨/١] 210 س

79 ***جمع طرق روایة قالون و ورش القراءة عن نافع المدنی*** ۷۹ س

سیدمحمدموفق «أبی توزینت تلمسانی»؟ (؟)

* سیدمحمد موفق، مشهور به «أبی توزینت تلمسانی» که ترجمهٔ احوال او به‌دست نیامد، این نام در فهرست مرعشی آمده است.

● ت: ؟

رساله‌ای است مختصر در جمع طریق قالون و ورش، راویانِ قرائت نافع مدنی بدانگونه که نزد استادش شیخ سنوسی و أبی‌الضیاء امام «مسجد ازمیر» فراگرفته بود.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی اطلق ألسنتنا بلفظ القرآن، و وفقنا بحفظه و تلاوته، و وعدنا علیه بجزیل الإمتنان...

انجام: ... و هذا آخرما یسرالله (سبحانه) من تقیید قراءة شیخنا، جعله‌الله خالصاً لوجهه الکریم.

□ نسخه:

۱. **مرعشی ـ قم** (۲ مج ۲۱۸٤) نسخ مغربیِ مُعْرَبِ محمد بن مصطفی بن محمد بن عبدالرحمن بن علی در؟، نسخه تصحیح شده، گ ٤٠ پ ـ ٥٢ر [ف:مرعشی ١٨١/٦، ١٨٢] 211 س

80 ***جمع طرق روایة القراءة عن نافع علی طریق النشر*** ۸۰ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

در این رساله طُرُقِ روایتِ قرائت از نافع به طریق «النشر» جزری و ابی‌نشیط مطرح شده، و مطالبِ آن تحت عنوان «تفریع لنافع علی طریق النشر» به روایت قالون و ورش، و أحیاناً از حمزه نیز یاد شده است.

آغاز: تفریع لنافع علی طریق النشر «یستفتونك قل الله یفتیکم فی الکلالة إن

Marfat.com

امرؤ... والله بكل شيئى عليم. بسم‌الله الرحمن الرحيم، يا أيهاالذين آمنوا أوفوا بالعقود... يحكم مايريد. لنافع من رواية قالون على طريق أبى نشيط فى تلك الآية الكريمة أربعة أوجه: الأول ــ صلات جيم الجمع و قصر المنفصلات و إسكان الهاء من «وَهُوَ» و إدغام النونين فى اللامين إدغاماً تاماً، أى من غيرغنة فيهما... تفريع لنافع على طريق النشر...

انجام: ... و تقول: «بالآخرة» بالتحقيق، و «هم يوقنون» بالصلة وعدمه. هذا هو طريق الجمع لنافع، و من هذا يعلم طريق القراءة آية آية، فافهم.

□ **نسخه:**

۱. حقوق - تهران (۵ مج ۲۰٤) نوشتهٔ احمد بن شعبان در حدود ۱۰۷٤، گ ۷۲ پ - ۷۷ر - **[ف:** حقوق، ص ۳۷۹] 212 س

81 ***جواهر القرآن*** **[فی تجوید الفرقان]** ۸۱ س

سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی (زنده در ۱۲۹۷ ه . ق)

✱ سیدمحمود بن سیدمحمد بن مهدی بن عبدالفتاحِ علویِ فاطمیِ حسنیِ حسینیِ قاری، حافظِ تبریزی، زندهٔ در ۱۲۸۷ ه . ق که اجدادِ او همگی قاری و حافظ بوده، و به واسطه آنها قرائت عاصم را از خودِ او روایت می‌کند؛ چنانکه هر پسر از پدر خود تا به عاصم می‌رسد، و معاصر ناصرالدین شاه و معلّم او. کتاب «اخلاق نظام العلماء» از آثار او است که آنرا در ری به سال ۱۲۵۵ ه . ق به نام محمدشاه قاجار تألیف کرد، و پس از اتمامِ آن سیدابوالقاسم مازندرانی معروف به «سیدمحمد مجتهد» از او خواست تا دلیلی بر شعور و ادراك همهٔ موجودات اقامه کند، او بر این کتاب دلیل عقلی این مطلب را ضمیمه کرده و قصیده‌ای در تهنئت سیدعلی زنوزی ــ به‌خاطر عبائی که حجةالاسلام رشتی اصفهانی به سیدعلی زنوزی اهداء کرده ــ انشاء نموده و به‌دنبال آن، دلیلِ عقلی را در همین کتاب آورده که آغاز آن چنین است:

هنیئاً مریئاً یا علی لك العُلی تَردَّیْتَ بالمجد إذ تردیت بالردا

● ت: شب سه‌شنبه ٦ ج ۱۲۸۳/۲ ه . ق.

سیدمحمود تبریزی این کتاب را به نام ناصرالدین شاه در یك مقدمه و دوازده باب و خاتمه ساخته، و فهرستِ ابوابِ کتاب را در آغازِ آن‌آورده،و سندِ قرائت را در خاتمهٔ آن یاد کرده، و خاطرنشان ساخته است که آباء و اجدادش همگی از حفاظ و قراء به‌شمار می‌رفتند، و هریك از فرزندان از پدرشان تا جدشان سیدعبدالفتاح قرائت عاصم را روایت کرده‌اند؛ چرا که مؤلف از

Marfat.com

عمویش سیدحافظ محمدرضا، و او از پدرش سیدمحمد، و او از حافظ ــ در آستان قدس ــ یعنی حاج محمدرضا سبزواری، و او از جدش عمادالدین علی شریف قاری روایت می‌کنند. و بدینسان روایت به عاصم و از عاصم به امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) منتهی می‌گردد. آنگاه سیدمحمود تبریزی صلاح در آن دید که رساله‌ای فارسی در تجوید بنگارد تا نفع آن به افراد بیشتری برسد، و حتی آنانکه به زبان عربی آشنا نیستند از آن بهره‌مند گردند؛ لذا رساله‌ای به فارسی بر منوالِ «جواهر القرآن...» تألیف کرد و آنرا «حل الجواهر» نامید، و این کتاب فارسی را در ۱۲۸۷ ه . ق به‌پایان بُرْد، و «جواهر القرآن» در متن و نیز «حل الجواهر» را در هامش آن در ۱۲۸۷ ه . ق به‌طبع رسانده است. باتوجه به این نکات سخن علامهٔ تهرانی ذیل «اخلاق نظام‌العلماء» از همین سیدمحمود تبریزی که او را متوفی در حدود سال ۱۲۷۰ ه . ق یاد کرده نادرست می‌باشد؛ زیرا وی در ۱۲۸۷ ه . ق کتاب «حل الجواهر» را به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، أحمد من أنزل القرآن على أحمد ليكون للعالمين نذيراً...

انجام: ... والحمد لله رب العالمين، سنة ۱۲۸۳.

بنگرید به: *الذریعة* ۳۷۹/۱، ۳۸۰، و ۲۷٤/٥، ۲۷٥. و: *الأعلام*، زرکلی ٦۳/۸. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۹۹/۱۲، ۲۰۰.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (٥٠٥٠) نسخ (گویا) مؤلف در شبِ سه‌شنبه ٦ ج ۱۲۸۳/۲ ه . ق، ۱۹٥ گ، ۱٤ سطری [**ف:** مرکزی ٤٠۹۷/۱٥] 213 س

82 *حرز الأمانی و وجه التهانی* ۸۲ س

شاطبی (٥۳۸-٥۹۰ ه . ق)

* ابومحمد، ابوالقاسم بن فَیُّرة بن خلف بن احمد رعینیِ اندلسی شاطبیِ شافعیِ ضریر، که در آخر سال ٥۳۸ ه . ق در «شاطبه» ــ یکی از آبادیهای شرقِ اندلس ــ زاده شد و اصلاً از مردم و نژاد یمن است. وی دانشمندی متفنن، و به‌ویژه در قرائت و نحو و تفسیر و حدیث از مشاهیر به‌شمار است. شاطبی رئیس «دیوان الإنشاءِ» صلاح‌الدین ایوبّی، و بانیِ «المدرسة الفاضلیة» در قاهره می‌باشد. او فنِ قرائت و دیگر فنون را در شاطبه وبلنسبةــازتوابع‌اندلس ــ نزد ابن هذیل اندلسی، و ابن سعاده و دیگرِ اساتید فراگرفت. او سفری به حجاز داشت و از آنجا به مصر بازگشت. قاضی فاضل مقدمش را گرامی داشته، و در «مدرسهٔ فاضلیه» که خود بانی آن بود مقیم گشت و به تدریس سرگرم شد. شاطبی در ساختنِ کلامِ منظوم یعنی شعر از

Marfat.com

کارآئی و آمادگیِ جالبی برخوردار بود. بەخصوص در قرائت آنچنان تخصص و تبحر بەهم رسانده بود که به «امام القراء» و «امام شاطبی» شهرت یافت و در نحو و تفسیر و حدیث و لغت و علوم عربیت استادی ماهر بوده و در تعبیر خواب نیز دستی توانا داشت. و با اینکه از هر دو دیده نابینا و بەاصطلاح کور مادرزاد بود بەعلت هوش سرشار و تفطن نسبت به محیطِ پیرامونِ خود، حرکات و گفتارها و رفتارش را طوری برگزار می‌نمود که کسی متوجه نمی‌شد وی نابینا است. وی را از آنرو «رعینی» می‌نامند چون او را به یکی از قبائل یمن به نامِ «دی‌رعین» منسوب می‌دارند؛ چنانکه به علت نابینائی به «ضریر» نامبردار بود.

شاطبی در گنجور حافظهٔ خویش معلوماتِ فراوانی را اندوخته و محفوظاتِ زیادی را ذخیره کرده بود؛ نزد وی صحیح بخاری، صحیح مسلم، موطأ مالك را می‌خواندند و او از حفظ اغلاط را خاطرنشان می‌ساخت و حاضران نسخه‌ها را تصحیح می‌کردند. و نیز در هر مبحثی نکات دقیق و پیچیدهٔ مربوطِ به همان مبحث را املاء می‌نمود.

شاطبی علاوه بر مراتبِ علمی، بسیار زاهد و صالح و متقی و برخوردار از خوی نیك بوده، و سخنی که ضرورت، آنرا ایجاب نمی‌کرد بر زبان نمی‌آورد، و در برابرِ بیماریهای سخت و مشکلاتِ زندگانی زبان به شکوه نمی‌گشود، و همواره به هنگام قرائت وضوء می‌ساخت، و جلوس او در مجلسِ درس توأم با وقار و متانت بود، وی آثار فراوانی در قرائت و تجوید و علوم دیگر از خود بەجای نهاد که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «عقیلة أتراب القصائد فی أسنی المقاصد»، «ناظمةالزهر فی أعداد آیات السور»، «تتمة الحرز من قراءَة ائمة الکنز» و جز آنها. شاطبی در ۲۸ ج ۵۹۰/۲ ه . ق در قاهره از دنیا رفت و در «قرافه» در مقبرهٔ «فاضلیه» به خاك سپرده شد. یادآور می‌شویم «فیرُه» به کسر فاء و تشدید و ضم راء لغتی است لاتینی و به معنای «آهن» و در لاتین «فیروم Ferrum» و به زبان فرانسوی «فیر Fer»، و به اسپانیائی «هییرو Hierro» ضبط شده است.

● ت: سدهٔ ٦ ه .ق.

کتاب «حرزالامانی» یا «الشاطبیة» قصیده‌ای است با قافیهٔ لام: «لامیّه» در تجوید که «التیسیر» ابوعمرو دانی را در آن به‌نظم آورده؛ چنانکه در «التحبیر» بدان اشارت دارد. این قصیده مجموعاً در ۱۱۳۷ بیت انشاء شده و به تمام معنی روش و سبكِ ابتکاری را در آن به‌کار برده است؛ و لذا به‌صورتِ محور و استوانه‌ای در فن تجوید درآمده است. بر این منظومه شروح فراوانی نوشته شده است که بهترین و دقیقترینِ آنها شرح برهان‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری (م ۷۳۲ ه . ق) می‌باشد، و این شرح، «کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی» نام دارد، و جعبری

Marfat.com

آنرا در سلخ شعبان ٦٩١ هـ . ق به‌پایان برده است، تعلیقه‌هائی بر این شرح نوشته شده است که از آنجمله‌اند: تعلیقهٔ شمس‌الدین احمد بن اسماعیل کورانی (م ٨٩٣ هـ .ق) که به «العبقری» نامبردار است. و دیگری حاشیهٔ مولی شمس‌الدین محمدبن حمزهٔ فناری (م ٨٣٤ هـ . ق) می‌باشد. شروح دیگری بر «حرزالأمانی» نوشته شده است که در جای خود به معرفی آنها می‌پردازیم إن‌شاءالله.

آغاز: بدأت ببسم الله فی النظم أولاً تبارك رحماناً رحیماً و موئلا
و ثنیّت صلی‌الله ربی علی الرضی محمد المهدی إلی الناس مرسلا
و إنّ کتاب الله أوثق شافع و أغنی غناه واهباً متفضلا
و خیر جلیس لایمل حدیثه و تَرْدادُه یزداد فیه تجملاً
...

انجام:...
و أبیاتها ألف تزید ثلاثة و مع مأیة سبعین زهرا و کمّلا
و قد کسیت منها المعانی عنایة کما عریت عن کل عوراء مفصلا
و تمت بحمدالله فی الخلق سهلة منزهة عن منطق الهجر مقولا
و تبدی علی أصحابه نغماتها بغیرتناه زرنبا و قرنفلا

بنگرید به: *وفیات الأعیان* ١/٥٣٤، ٥٣٥. و: *هدیةالأحباب* ١٥٨. و: *معجم‌الأدباء*، ١٦/٢٩٣-٢٩٦. و: *طبقات الشافعیة* ٤/٢٩٧، ٢٩٨. و: *ریحانةالأدب* ٣/١٥٧- ١٥٩. و: *النهل علی الروضتین* ٧. و *طبقات القراء*، ٢/٢٠-٢٣. و: *البدایة*، ابن‌کثیر ١٣/١٠. و: *شذرات الذهب* ٤/٣٠١-٣٠٣. و: *حسن‌المحاضرة* ١/٢٨٤، ٢٨٥. و: *الدیباج* ٢٢٤، ٢٢٥. و: *التکملة* ٧٠٢، ٧٠٣. و: *نفح‌الطیب* ١/٣٣٤، ٣٣٥. و: *مرآةالجنان* ٣/٤٦٧، ٤٦٨. و: *مفتاح السعادة* ١/٣٨٧- ٣٨٩. و: *بغیةالوعاة* ٣٧٩، ٣٨٠. و: *کشف الظنون* (٦٤٦، ٦٤٧) و ٣٤٣ و ١١٥٩ و ١٩٢١. و: *روضات الجنات*، ط سنگی ٥٢٨- ٥٣٠. و فهرست ظاهریه ١/تجوید /٣٥١-٣٦٥. و: *معجم‌المؤلفین* ٨/١١٠، ١١١. و: *الأعلام*، زرکلی ٦/١٤. و: *نکت‌الهمیان* ٢٢٨. و: *نفح الطیب* ١/٣٣٩. و: *إرشاد الأریب* ٦/١٨٤. و: *معجم‌المطبوعات* ١/١٠٩٢. و:

Krenkoru: *Encyclopédie de I'slam* IV: 346, 350

Mingana: *Catalogue of arabic manuscripts* 62,

Ahlwardt: ... *Verzeichniss der arabischen handschriften* I: 190-192, 230-233.

Brockelmann: g, I: 409- 410, s, I: 725-727.

□ **نسخه:**

١. مرعشی ـ قم (١ مج ٣٩٣٨) نسخ ٤ شعبان ٧٣٨ هـ . ق، دارای حواشی، گ ١ پ ـ ٩١ ر [**ف:** مرعشی ١٠/٣٢٠] 214 س

٢. ظاهریه ـ دمشق (١ مج ٦٣٩٣) نسخ حبیب بن اولیاء بن مصطفی بن امیر یوسف در ٧٤١ هـ . ق، ٨٥ گ: ١-٨٥، ٧ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید/ ٣٥٥، ٣٥٦] 215 س

Marfat.com

۳. **عمومی ـ اصـفهان** (۱ مج ۲۷۰٤ـ ردیف: ٦۱۹) نسـخ ولی بن احمد بن محمد نیریزی حافظ در ۱۲ شـعبان ۷٦۱ هـ . ق، ۱۱۵ گ، ۱۱ سـطری [**ف:** عمومی اصـفهان ۳۲۹/۱] 216 س

٤. **ملك ـ تهران** (۳ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسـخ محمدبن محمود نصـیر طـوسی در پنجشـنبه ۲ ج۷۷۲/۱ هـ . ق [**ف:** ملك ۱٤/۵] 217 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۲۰۰) نسخِ خوشِ مَغْربِ سـدهٔ ۸ هـ . ق، ٤۲ گ، ۱۵ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳۵۳، ۳۵٤] 218 س

٦. **قدس رضوی ـ مشـهد** (۷/تجـوید) نسـخ یوسـف بن محمود در ۸۳۲ هـ . ق، پس از این منظومه سه ورق در تجوید است، ۵۰ گ ۱۳ سطری [**ف:** قدس ۲۲٦/۲] 219 س

۷. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۸۰۱٦) نسخِ خوشِ مُغْرَبِ محمدبن علی بن محمد ازرقی در روز یکشنبه ۱۵ رجـب ۸٤٤ هـ . ق، گ ۱-٤۹، ۱۳ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجـوید / ۳٦۰، ۳٦۱] 220 س

۸. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۸٤۳) نسخ خوشِ مُغْربِ محمد بن موسـی ناسـخ در چـاشت روز ۱۷ رجـب ۸٤٤ هـ . ق، در پایان افتادگی دارد، ٤٦ گ: ۱۲-۵۷، ۱۳ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۳۵٤، ۳۵۵] 221 س

۹. **ظاهریه ـ دمشـق** (۸٤۳۰) نسـخ دههٔ آخـر ذق /۸۵۸ هـ . ق، ٦۸ گ، ۹ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید/۳٦۱، ۳٦۲] 222 س

۱۰. **ظاهریه ـ دمشق** (۱۱۱٦۵) نسخ محمد بن علی بن ابی‌الفتح «النارکونی» در ۱٤ شـوال ۸٦٦ هـ . ق، ۵۸ گ ۱٦ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید /۳٦۵] 223 س

۱۱. **اعظم ـ قم** (۳ مج ۱۸۸۰) نوشتهٔ ۸۷۲ هـ . ق [**ف:** اعظم، ص ۵۲۸] 224 س

۱۲. **ظاهریه ـ دمشـق** (۵۲۰۰) نسـخ سـدهٔ ۹ هـ . ق، ٦۰ گ، ۹ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/ تجوید / ۳۵۱، ۳۵۲] 225 س

۱۳. **مرعشی ـ قم** (٤۵۳۲) نسـخ مَغْـرَب (گویا) از سـدهٔ ۹ هـ . ق، نیمهٔ اول نسـخه دارای حواشی، ۷۸ گ [**ف:** مرعشی ۱۱۱/۱۲] 226 س

۱٤. **مرکزی ـ تهـران** (۱ مج ۸۱۷۱) نسـخ روز دوشـنبه ۱۲ ع ۱/۹۰۰ هـ . ق [**ف:** مرکزی ٤۷/۱۷] 227 س

۱۵. **قدس رضوی ـ مشهد** (۸/تجوید) نسـخ ۹۲۹ هـ . ق، ٤۳ گ، ۱۵ سـطری [**ف:** قـدس ۲۲۷/۲] 228 س

Marfat.com

۱۶. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵۲ * ۶۲۲۱) ثلث علی بن حبیب در رجب ۹۸٤ ه . ق، ۱۷۷ گ، ٦ سطری [**ف:** قدس ۱٦۱/٦] 229 س

۱۷. **گلپایگانی ـ قم** (۱ مج ۲۹٤) نسخ ۹۸٦ ه . ق، گ ۲ر ـ ۱۰۲ر [**ف:** گلپایگانی ۲۵۵/۱]

۱۸. **سنا ـ تهران** (٤ مج ۱٤۳۱٤ * ۵۲۹) قصیده به خط نسخ، و ترجمه به خط نستعلیق در سدهٔ ۱۰ ه . ق، در پایان چند یادداشتِ تاریخی از ۹۸٦ ه . ق تا ۹۸۹ ه . ق مربوطِ به زمان ابراهیم قطب شاه که ظالم بود دیده می‌شود [**ف:** سنا ۳۲۷/۱] 230 س

۱۹. **گلپایگانی ـ قم** (۱۹٤٤) تحریر متن در ۹۹٤ ه . ق، و حاشیه در ۹۹۷ ه . ق، نسخه را سیدنعمت‌الله جزائری نزد شیخ صالح بن عبدالکریم خوانده، و شیخ صالح در آخرِ نسخه به خطِ خود برای سیدنعمت‌الله اجازه نوشته که تاریخ آن ۱۰۷۰ ه . ق می‌باشد [**ف:** گلپایگانی ۱۱٤/۳] 231 س

۲۰. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵۱ * ۳۰۷۸) ثلثِ حافظ نظام بن محمود... بن محیی‌الدین بن بدرالدین در چهارشنبه ۱۹ شعبان ۹۹۵ ه . ق، نسخه رطوبت دیده و ده ورقِ اول کسرنویس شده، ۱۳۹ گ، ۷ و ۹ سطری [**ف:** قدس ۱٦۰/٦] 232 س

۲۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٤۲۹) نستعلیق ابراهیم ارکوبی در روز ۱٦ رمضان ۹۹۷ ه . ق، ٦۳ گ، ۱۰ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ تجوید /۳۵۳] 233 س

۲۲. **سپه ـ تهران** (۱ مج ۲۰۱۷) نسخ ۹۹۷ ه . ق [**ف:** سپه ۳۱۳/٤] 234 س

۲۳. **آستانهٔ مقدسه ـ قم** (٤: ۱۷۰-٦۱۵۳) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، ۱٤۵ گ [**ف:** آستانهٔ مقدسهٔ قم، ص ۱۱۱] 235 س

۲٤. **الهیات ـ تهران** (۲ مج ۲۲۷ د) نسخ سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق، نسخه از برگ ۹٤ر به بعد است، ۱۵ سطری [**ف:** الهیات ۵۰۲/۱] 236 س

۲۵. **الهیات ـ مشهد** (۱۳۰۵ ـ ثبت: ۲۰۳۷٦) نسخ محمد مؤمن حسینی در ذق ۱۰۰۹ ه . ق، دارای حواشی [**ف:** الهیات مشهد ٤٤۳/۲] 237 س

۲٦. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۸۹۷) نسخ خوشِ ابوبکر بن شرف‌الدین ابن‌الحاج محمد قرة عیناوی اموی شافعی در روز شنبه ۱۲ صفر ۱۰۲۰ ه . ق، ٤۳ گ: ۱۲-٥٤، ۱۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید /۳۵۹، ۳٦۰] 238 س

۲۷. **غرب ـ همدان** (٤۷۱٦ ـ ردیف: ۵۷۰) نسخ درویش علی بن شیخ شمس‌الدین کاظمی در شنبه ۸ ج ۱۰۷۷/۲ ه . ق در شیراز [**ف:** غرب، ص ۱۱۸] 239 س

۲۸. **حقوق ـ تهران** (۲ مج ۲۷ ج) نسخ محمدعلی بن محمد زمان حیرانی در ج ۱۰۷۷/۲ ه .

Marfat.com

ق، گ ۷ پ - ۱۴۳ پ [ف: حقوق، ص ۳۲۹] 240 س

۲۹. **مجلس - تهران** (تنکابنی: ۳۸۷۲/۱۴۷ - ثبت قدیم ۲۵۹۱۸- جدید: ۹۳۹۵) متن به خط نسخ و حواشی به نستعلیق محمد مؤمن جهرمی ابن استاد در ۱۰۹۰ ه . ق، ۲۳۷ ص، ۵ سطری [ف: مجلس ۱۹۰۵/۱۰/۴] 241 س

۳۰. **الهیات - تهران** (۱ مج ۴۰۰ د) نسخ حدود ۱۰۹۷ ه . ق، گ ۱ر-۱۳۷ پ، ۹ و ۱۰ سطری. در پایان یکی از نسخه‌های مجموعه تاریخ روز پنجشنبه ۱۵ ج ۷۶۴/۱ ه . ق دارد که گویا تاریخ نسخهٔ منقول‌عنه باشد [ف: الهیات ۲۹۳/۱] 242 س

۳۱. **ملك - تهران** (۱۰۵۰) نستعلیق سدهٔ ۱۱ ه . ق، آغاز افتاده [ف: ملك ۲۵۸/۱، ۲۵۹] 243 س

۳۲. **ظاهریه - دمشق** (۶۳۸۳) نسخ خوش سدهٔ ۱۱ ه . ق، ۱۱۲ گ، ۱۱ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد / ۳۵۵] 244 س

۳۳. **اعظم - قم** (۶۶۳) نوشتهٔ سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه . ق، ۱۴۱ گ [ف:اعظم، ص ۳۹۴] 245 س

۳۴. **سپه - تهران** (۱ مج ۵۲۴۳) نسخ محمد ابوالوفاء شنوانی در دوشنبه ۱/رمضان / ۱۱۰۵ ه . ق، در آغاز، طیِ سه برگ فهرست و رمزِ نامهای قراء به شعر آمده است، ۸۹ گ، ۱۹ سطری [ف: سپه ۳۱۴/۴] 246 س

۳۵. **وزیری - یزد** (۲ مج ۳۱۶۱ * ۲۰۳۷۸) نسخ محمدحسن قاری در ۱۱۱۱ ه . ق [ف: وزیری ۱۵۵۴/۵] 247 س

۳۶. **ظاهریه - دمشق** (۱ مج ۱۰۷۶۶) نسخ معربِ علی بن علاءالدین ابن شیخ عبدالمجید قشی؟ دمیاطی در محرم ۱۱۱۹ ه . ق گ ۱-۳۵، ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد / ۳۶۵] 248 س

۳۷. **ظاهریه - دمشق** (۶۵۰۵) نسخ خوشِ مُعْرَب در رمضان ۱۱۲۱ ه . ق، ۴۹ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد / ۳۵۸] 249 س

۳۸. **ظاهریه - دمشق** (۶۴۸۸) نسخ یوسف حجاوی بن احمد بن محمد بن یوسف بن احمد بن فیاض حنبلی در روز ۲ محرم ۱۱۲۲ ه . ق در دمشقِ شام، ۳۶ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد / ۳۵۷] 250 س

۳۹. **مرعشی - قم** (۵ مج ۲۵۴۴) نسخ عبدالخبیربن محمد مفید رازی در سه‌شنبه ۱۴/رجب ۱۱۳۰ ه . ق در مکه، نسخه تصحیح‌شده و دارای حواشی، گ ۱۲۶ پ - ۱۴۰ر [ف:

Marfat.com

مرعشی ۱۲۸/۷] 251 س

٤٠. ظاهریه ـ دمشق (٦٣٨١) نسخِ خوشِ مُعْرَبِ محمدبن شیخ اسماعیل در روز دوشنبه ٤ ج ١١٤٦/١ ه . ق، ٤٣ گ: ٦-٤٨، ١٥ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید /٣٦٣، ٣٦٤] 252 س

٤١. ظاهریه ـ دمشق (٧١٨٣) نسخ ابراهیم ابن حاج احمد در روز شنبه ذح ١١٩٦ ه . ق، ٣٩ گ: ٩٤-١٣٢، ١٧ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید /٣٦٤] 253 س

٤٢. ظاهریه ـ دمشق (١ مج ٦٥٤١) نسخ عبدالقادر خیاط ابن شیخ یاسین کفر نورانی جبلاوی در چاشت روز پنجشنبه ٢٧ ذق ١١٨٩ ه . ق، ٤٤ گ: ١-٤٤، ١٤ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید / ٣٥٩] 254 س

٤٣. ظاهریه ـ دمشق (٩٢٣٤) نسخ سدهٔ ١٢ ه . ق، ٣٠ گ: ٨٥-١١٤، ٢٠ سطری [**ف:** الظاهریة ٣٦٢/١] 255 س

٤٤. مرکزی ـ تهران (٧٩١٥) نسخِ مُعْرَبِ سدهٔ ١٢ ه . ق، دارای حواشی [**ف:** مرکزی ٧٣٦/١٦] 256 س

٤٥. مرکزی ـ تهران (٩٢٢٨) نسخِ مُعْرَبِ سدهٔ ١٢ ه . ق، در دو صفحهٔ پایان، بندی است به عربی در تجوید با شعر عربی در قرائت، ٤٩ گ [**ف:** مرکزی ٣٢٥/١٧] 257 س

٤٦. ملك ـ تهران (٥٤٢٤) نسخ سدهٔ ١٢ ه . ق، با حواشی و مهر محمدصالح بن حسن بن علی عاملی، مُوَرَّخِ ١٢٨٧ ه . ق، ١٩٩ گ؟ [**ف:** ملك ٢٥٨/١، ٢٥٩] 258 س

٤٧. وزیری ـ یزد (٨٩٨ ـ عمومی: ٢٢٩٧) نسخ در شعبان ١٢٢٠ ه . ق، ٤١ گ، ٦ سطری [**ف:** وزیری ٧٤٢/٢] 259 س

٤٨. ملك ـ تهران (٥٤٢١) نسخ ١٢٣٢ ه . ق، با چند حاشیه در آغاز، ٧٨ گ [**ف:** ملك ٢٥٨/١، ٢٥٩] 260 س

٤٩. مرعشی ـ قم (١ مج ٢١٨٤) به خط مغربیِ طبیب بن عبدالهادی در جمعه اواخر ج ١٢٥١/٢ ه . ق، نسخهٔ تصحیح شده، گ ا پ ـ ٣٧ر [**ف:** مرعشی ١٨١/٦] 261 س

٥٠. قدس رضوی ـ مشهد (٥٣ تجوید و قرآت * ٦٢٢٢) نسخ ١٢٧٥ ه . ق، ٥١ گ، ٣ سطری [**ف:** قدس ١٦١/٦] 262 س

٥١. الهیات ـ مشهد (١ مج ٤٧٥ ـ ردیف: ٥٩٩) نسخ سه‌شنبه غرهٔ رجب ١٢٩٥ ه . ق [**ف:** الهیات مشهد ٣٥٦/١] 263 س

٥٢. ظاهریه ـ دمشق (١ مج ٦٤١٨) نسخ سدهٔ ١٣ ه . ق، ٤٧ گ: ١-٤٧، ١٣ سطری

Marfat.com

[ف: الظاهرية ۱/تجويد / ۳۵۷، ۳۵۸] 264 س

۵۳. **ظاهريه ـ دمشق** (۱۱۱۲۷) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، ۴۲ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد /۳۶۳] 265 س

۵۴. **ظاهريه ـ دمشق** (۱ مج ۶۴۰۴) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، ۸۵ گ: ۱-۸۵، ۷ سطری [ف: الظاهرية ۱/مصاحف و تجويد / ۳۵۶] 266 س

۵۵. **وزيری ـ يزد** (۶۴۸- عمومی: ۹۴۵۰) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، ۹۱ گ [ف: وزيری ۵۵۹/۲] 267 س

۵۶. **مرکزی ـ تهران** (۱۱ مج ۴۰۴۸) نوشته سدهٔ ۱۳ یا ۱۴ ه . ق، گ ۱۲۳-۱۵۵ [ف: مرکزی ۳۰۳۴/۱۳] 268 س

۵۷. **گوهرشاد ـ مشهد** (۴۱۶) نسخِ مُعْرَبِ سیدمحمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبائی حافظ سلطان القرّاء در یکشنبه ۵ ذح ۱۳۰۸ ه . ق، در صفحهٔ بدرقه چهار جدولِ اسامی قراءِ سبعه و رمز قراء به حروفِ هجاء دیده می‌شود، ۷۲ گ، ۹ سطری [ف: گوهرشاد ۵۲۴/۲. و ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲۸۸] 269 س

۵۸. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱۶۹) نستعلیق خوش سیداسماعیل حسینی در محرم ۱۳۲۲ ه . ق، ۵۸ گ [ف: گوهرشاد ۱۴۲/۱. و ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲۸۸] 270 س

۵۹. **اعظم ـ قم** (۴ مج ۱۸۸۰) نوشتهٔ ؟ [ف: اعظم، ص ۵۲۹] 271 س

۶۰. **الهيات ـ مشهد** (۱۵۵- ردیف ۱۸۴) شکسته نستعلیق؟ ۳۳ گ [ف: الهيات مشهد ۹۷/۱] 272 س

۶۱. **الهيات ـ مشهد** (۷ مج ۱۳۶۹- ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ [ف: الهيات مشهد ۵۱۸/۲] 272 س

۶۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵۴ تجويد و قرآآت * ۳۰۷۹) نسخ ؟، آراسته و دارای حواشی در اکثرِ صفحات [ف: قدس ۱۶۱/۶] 273 س

۶۳. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵۵ تجويد و قرآآت * ۶۲۲۲) نسخ؟، ۳۶ گ، ۱۷ سطری [ف: قدس ۱۶۲/۶] 274 س

۶۴. **گلپايگانی ـ قم** (۱ مج ۱۱۵۹) نوشته؟ [ف: گلپايگانی ۲۳۲/۲] 275 س

۶۵. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۱۲۱۹) نسخ مُعْربِ قدیم و نفیس؟، ابیات در حاشیه و میان سطور با چند خط شرح شده، گ ا پ - ۱۰۶ر [ف: مرعشی ۱۴/۴، ۱۵] 276 س

۶۶. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۴۴۶۳) نسخ؟ ابیات میان سطور و حواشی شرح شده، برگِ آغاز

Marfat.com

نونویس، و در سه برگ پس از پایان کتاب اشعاری آمده است، گ ا پ ـ ۱۲٤ پ [ف: مرعشی ۵۰/۱۲] 277 س

حقیقة الإختلاف الواقع فی القراءات السبع: قاضی سعید قمی =

الکشف عن القراءات السبع: قاضی سعید قمی.

83 حل الأبیات العشرة فی رموز أسماء القراء ۸۳ س

* ناظم و شارح شناخته نشد.

● ت: ؟

این یادداشت که نسخه‌ای از آن بعد از نگارش بخشی از آن، معرفی می‌شود با خطی که خواندن آن دشوار است کتابت شده و ما مقداری از آن را که کاتب نیز به‌طور ناقص آورده در زیر می‌آوریم.

لذی المیم نونا واعرف الکل مجملاً و... أخری الهمزتین بها سما
و... أو لیهما لذی حجة بلا

إعلم أن الألف فی هذه الأبیات رمز لنافع، والسین رمز لاستفهام، و أن الخاء رمز لاخبار، و اللام رمز الأول، و النون رمز الثانی، و الکاف رمز العنکبوت، والمیم رمز النمل، و النون رمز النار، و القاف رمز الواقع، و الدال رمز ابن‌کثیر، و العین رمز الحفص، و الصاد رمز أبی‌بکر، و الفاء حمزة، و الحاء أبوبکر و الکاف...

□ نسخه:

۱. سنا ـ تهران (۲ مج ٥۲٤ * ۱٤۳۰۹) نسخ کهن با یادداشتهای مورّخ ۷۵۰ و ۷۹۷ ه. ق، در فهرست به‌عنوان «ده بیت شعر عربی درباره رمز نامهای قاریان...» آمده، نسخه فقط یك صفحه از کل حل أبیاتِ یادشده در ص (۲) مجموعه است. [ف: سنا از ۳۲٤] 278 س

حل مجملات الطیبة: علی منصوری =

احتمالاً همان «ارشاد الطلبة إلی شواهد الطیبة» از علی منصوری باشد.

Marfat.com

84 حلیة المُرَتّلین فی تجوید القرآن المبین ٨٤ س

محمدعلی بن حسین بهشتی قاری (زنده در ١٢٣٧ هـ . ق)

* شیخ محمدعلی بن حسین بهشتی قاری نجفی ــ که ظاهراً مدرس تبریزی اشتباهاً او را از مشاهیر عصر شاه اسماعیل صفوی (٨٩٢- ٩٣٠ هـ . ق) شناسانده و می‌نویسد: «او از شاگردان شمس‌الدین محمد پسر سیدشریف جرجانی (م ٨١٦ هـ . ق) است، و در اواسط سدهٔ ٩ هـ . ق می‌زیسته و سال وفاتِ او به دست نیامد»؛ در حالیکه مؤلف سالها متأخر از این دوره است؛ چرا که او «کتاب ریاض المؤمنین» را ــ که در مقتل امام حسین (علیه‌السلام) است ــ در سال ١٢٣٧ هـ . ق تألیف کرده است. بنابراین سخن مدرس تبریزی در «ریحانة الأدب» نمی‌تواند درست باشد. وی دربارهٔ «ظاآت قرآن» چهار بیت شعر دارد.

● ت: ١٢٠٩ هـ . ق.

این کتابِ مختصر در تجوید قرآن کریم است که به دویست بیت می‌رسد و عناوین آن، آیهٔ «و رتّل القرآن ترتیلاً» می‌باشد. وی در این رساله یا کتاب یادآور می‌شود مهمترین مطالبی که در ترتیل قرآن ضروری است ده امر است، نخستین امر اخراج و برآوردنِ حروف از مخارجِ آنها... و امر هشتم، ادغام، و امر نهم، ابتداء. و امر دهم، وقف است. و با این امر، رساله را به پایان می‌بَرَد و در آخرِ رساله نام دیگری برای آن انتخاب می‌کند که عبارت از «مُرْشد الإخوان إلی تجوید القرآن» است. و خاطرنشان می‌سازد که نام «حلیة المرتلین» نامی است به‌عنوان مادّهٔ تاریخِ فراعِ از این رساله که منطبق با سال ١٢٠٩ هـ . ق می‌باشد.

آغاز: بسمله، و به ثقتی، و علیه التکلان، قال الراجی رضوان ربه الباری نجل حسین البهشتی، محمدعلی القاری: الحمدلله الذی أنزل التنزیل و أمرنا بترتیله...

انجام: ... لیکون الداخل من الباب، و یستبین له الخطاء من الصواب، و بذلك یکمله بذلك له الثواب، أصلح الله لنا ولإخواننا أمر المآب.

بنگرید به: *ریحانة‌الأدب* ٢٩٨/١. و: *الذریعة* ٨٣/٧، ٨٤، و ٣٣٩/١١.

□ **نسخه:**

١. **خوانساری - نجف** (بدون شماره)، این نسخه را شیخ عبدالحسین ابن شیخ محمدعلی اعسم نجفی در ١٢٢٥ هـ . ق رؤیت کرده و چون در پایان اندکی ناقص بود شیخ احمد بن حسن قفطان در ١٢٥١ هـ . ق آنرا تکمیل کرد [الذریعة ٧٤/٧] 279 س

٢. **مرکزی - تهران** (٢ مج ٧٤٤٠) نسخ محمدباقر ابن حاجی میرزا جعفر مراغی هندی در روز

Marfat.com

پنجشنبه۱٤۱/۱۲۷۰ هـ . ق، گ ۲۹-٤۱ [ف: مرکزی ٥٧٣/١٦] 280 س

85 ***الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة*** ۸٥ س

خالد بن عبدالله ازهری (۸۳۸-۹۰٥ هـ . ق)

✱ زین‌الدین ابوالفضل خالد بن عبدالله بن أبی‌بکربن محمدبن احمد جرجاوی ازهری مصری شافعی، معروف به «وقّاد»، از دانشمندان برجستهٔ نحو و لغت بوده و در طبقهٔ جلال‌الدین سیوطی و عبدالرحمن جامی به‌شمار است، و به نظر مدرس تبریزی در پاره‌ای جهات بر آنها برتری دارد. ازهری در «جرجا»ی صعید ــ حدود ۸۳۸ هـ . ق ــ زاده شد، و در قاهره پرورش یافته و در آنجا به‌سر می‌برد، و آنگاه که از حج به‌سوی قاهره بازمی‌گشت قبل از درآمدن به قاهره در محرم سال ۹۰٥ هـ . ق از دنیا رفت. آثار فراوانی از ازهری به‌جای مانده است که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «موصل الطلاب إلی قواعد الإعراب»، «شرح الآجرومیة»، «التصریح بمضمون التوضیح»، «شرح البُرْده»، «تمرین الطلاب فی صناعة الإعراب»، «الألغاز النحویة» و جز آنها که در بخش مربوطِ به نحو و موضوعات دیگر ــ إن‌شاءالله ــ معرفی خواهد شد.

● ت: سدهٔ ۹ یا ۱۰ هـ . ق.

این کتاب شرح و گزارشی مزجی بر «المقدمة الجزریهٔ» ابن الجزری در تجوید است که این مقدمه إن‌شاءالله بعداً معرفی خواهد شد، و ازهری در دیباچهٔ این شرح می‌گوید: این مقدمه را نزد استادش عبدالدائم ازهری دریافته، و او نیز از ناظمِ مقدمه یعنی خود ابن‌الجزری آنرا فراگرفته است.

آغاز: [بسمله، اللهم صل وسلم علی سیدنا محمد وآله]. یقول الفقیر إلی عفو ربه الغنی خالد بن عبدالله الأزهری: الحمدلله الذی أنزل علی عبده الکتاب و وعدمن تلاه وعمل بهجزیل الثواب... أما بعد فإن مِنْ أولی ما تصرف فیه الهمم العوالی، کلام‌الله الکبیر المتعالی. و أهم مایبدأ به تجوید حروفه و تحسین ألفاظه و معرفة وقوفه و ما یتبع ذلك مما یحتاج إلیه من المنقول و کیفیه الوقوف علی المقطوع والموصول و تتمیم معرفة وجوب الإظهار و الإدغام و أحکام النون الساکنة والتنوین و الرَّوم والإشمام... و من أنفع ما رأیت فی هذا الشان... أرجوزة شیخ‌الإسلام العلامة قدوة الأنام... شمس‌الملة والدین أستاد الحفاظ والمجتهدین أبوالخیر محمد بن محمد الجزری... و سمیتها «الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة

Marfat.com

الجزرية» التی تلقيتهـا عن شـيخی عبدالدائـم الأزهری، وهو تلقـاها عن ناظمها محمد بن الجزری...

يقول راجی عفو رب السامع محمد بن الجزری الشافعی

شرح: قوله «يقول» هو فعل مضارع مرفوع...

انجام: ... التقصی: الإنتهاء شـيئاً فشـيئاً. والنظم: جمع الأشـياء على هيئـة مناسبة. و قوله: «مقـدمة» أی تحفـة و هدية. و ختمهـا بالحمد والصـلوة ليكـون ميمونة الإفتتاح والإختتام، و الحمد لله الذی هدانا لهـذا و ما كنا لنهتدی لولا أن هدانا الله.

بنگـريد به: *كشـف الظنون* (۱۸۰۰) و ۱۲٤ و ۱٥٤ و ٤۸۳ و ۹٥۲ و ۱۳۳۲، ۱۳۳۳ و ۱۷۹٦-۱۷۹۹. و: *ريحـانةالأدب* ۱۱۲/۱. و: *روضـات الجنات*، ط سـنگی ۲۷۰. و: *معجـم‌المطبوعات* ۸۱۱. و: *الأعلام*، زركلی ۳۳۸/۲، ۳۳۹. و: *الخـطط التوقيفيه* ٥۳/۱۰. و: *الضـوء اللامع* ۱۷۱/۳، ۱۷۲ و: *شـذرات الذهب* ۲٦/۸. و: *الكـواكب السـائرة* ۱۸۸/۱. و: *بدائـع الزهور* ۳٦۱/۲، ۳٦۲. و: *إيضـاح المكنون* ۱۱۸/۱ و ۲۹۳ و ۲۲۹/۲ و ٥٤۳. و: *معجم‌المؤلفين* ۹٦/٤، ۹۷. و: فهرست ظاهريه ۱/تجويد/ ۱٥۱-۱٥۳. و: *الكنی والألقاب* ۲٥/۲.

Brockelmann: *Encyclapédie de I'islam* I: 550.

Brockelmann: y, II: 27, s, II: 22, 23.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهريه ـ دمشق** (٥٦۰٦) نسـخ چـاشت روز شـنبه اوائـل ع ۹٦٤/۱ هـ . ق، ۳٥ گ: ۱۸-٥۱، ۱٥ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/تجويد / ۱٥۱، ۱٥۲] 281 س

۲. **گلپايگانی ـ قـم** (۲ مج ۲۹٤) نسـخ در دوشـنبه ٤ ذح ۹۹۷ هـ . ق، در فهـرست به عنوان «الحواشی‌الأزهريه فی حـل المقـدمة الجـزريه» آمده، گ ۱۰٤ پ ـ ۱۳٤ر، نسـخه از آن حافظ نصيرالدين قاری فـرزند كمال محمدبن داود بوده، و تصـحيح شـده [**ف:** گلپايگـانی ۲٥٥/۱] 282 س

۳. **مجلس ـ تهران** (۳ مج ۳۳۲۸ ـ ثبت قديم: ۲۲٦٥۲) نسخ يوسف در ذح / ۱۰۸۱ هـ . ق، در فهرست به عنوان شرح «قصيدهٔ شاطبيه» شناسانده شده، ص ۲۲۷-۲۷٦، ۱۹ سـطری [**ف:** مجلس ۱۱۰٤/۱۰/۳] 283 س

٤. **ظاهريه ـ دمشق** (۸۰۱۱) نسخ عبدالواحد بن اسماعيل بن محمد بن محمد بن سراج الدين در چاشت روز پنجشـنبه ۲٤ محـرم ۱۱٥٤ هـ . ق، ۳۸ گ: ۱۰۰-۱۳۷، ۱۷ سـطری [**ف:** الظاهرية ۱/تجويد / ۱٥۳، ۱٥٤] 284 س

٥. **ظاهريه ـ دمشق** (٤٤۸۸) نسخ ۲۱ رجـب ۱۱٦٦ هـ . ق، ۱٥ گ: ۸۳-۹۷، ۲٥ سـطری [**ف:** الظاهرية ۱/تجويد /۱٥۰، ۱٥۱] 285 س

Marfat.com

٦. ظاهریه ـ دمشق (٨٤٧٥) نسخ سدهٔ ١٢ هـ . ق، ٢٧ گ : ٢٥-٥١، ١٩ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد / ١٥٢] 286 س

٧. ظاهریه ـ دمشق (١٠٥٨١) نسخ سدهٔ ١٢ هـ . ق، یادداشتِ تملكِ مُوَرِّخِ ١٢٢١ هـ . ق، ١٩ گ، ١٧ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد /١٥٣] 287 س

86 ***الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة*** **[الجزرية]** ٨٦ س

احمد بن محمد بن جزری «ابن ناظم» (٧٨٠-٨٥٩ هـ .ق).

* ابوبکر احمد بن محمد بن محمد... جزری شافعی، فرزند ناظم «المقدمة الجزرية»: محمد بن محمد... جزری که ترجمهٔ احوال پدر را ذیلِ «تحبیر التیسیر» گزارش نمودیم.

احمد بن محمد ــ که به «ابن‌الجزری» نیز شهرت دارد ــ خود از علماء اوائل سدهٔ ٩ هـ . ق و از دانشمندان علم قرائت به‌شمار بود وی در شب جمعه ١٧ رمضان ٧٨٠ هـ . ق در دمشق زاده شد و نزد پدر و اساتیدِ دیگر علوم را فراگرفته و به سماع قرآآت و حدیث پرداخت. و پس از آنکه پدر به آسیای صغیر رفت او نیز بدانجا کوچید و متولی «جامع بایزیدی» در «بروسه» شد. امیرتیمور او را به سفارت نزد سلطان برقوق به مصر فرستاد، و در سال ٨٢٨ هـ . ق برای دیدارِ پدرش به حجاز رفت، و سرانجام در دمشق به تدریس پرداخت، و از سوی سلطان اشرف تدریس در جامعِ اموی و چند مدرسهٔ دمشق به او واگذار شد، و اندکی پس از پدر درگذشت.

وی دارای آثاری است که از جملهٔ آنها است: «شرح طیبة النشر فی القراءات العشر» از پدرش، و «شرح مقدمة فی الحدیث» آنهم از پدرش. گویند احمد بن محمد جزری در روز پنجشنبه غرهٔ رمضان در سال ٨٢٨ هـ ق همزمان با حیات پدرش درگذشت؛ ولی ظاهراً نباید درست باشد؟

● ت: غرهٔ رمضان ٨٠٦ هـ . ق.

احمد بن محمد جزری این شرح را بر مقدمهٔ پدرش در تجوید نگاشته و به سال ٨٠٦ هـ . ق در شهر «أدرنه» آنرا به پایان برده، و در قاهره به‌طبع رسیده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله المتعالی فی جلال قدسه، لا أحصی ثناءً علیه هو کما أثنی علی نفسه، حمد من خَلَقه فسوّاه، موقن أنه لارب له سواه... و بعد فإن أولی ما تصرف فیه الهمم العوالی کلام الله الکبیر المتعالی، و أهم مایبدء به قبل تلاوته تجوید حروفه و تصحیح قراءته، و کان أنفع ما ألف فی ذلك الأرجوزة المسماة: «المقدمة الجزرية» نظم سیدی ووالدی... و

Marfat.com

سمیتها«الحواشی‌المفهمة فـی شـرح المقـدمة» و بالله المسـتعان و علیه التکلان. قال:

یقول راجی عفو رب سامع محمد بن الجزری الشافعی

القول یعم الفرد...

انجام: ... قال الإمام أبوالحسین الواحدی: الأوْلی ترك السـلام علیه لاشـتغاله بالتلاوة. فإن سـلّم کفـاه الردّ بالإشـارة، و إن ردّها اسـتأنف ثم عاد إلی التلاوة. و هذا آخر ما قصـدته من هذا الشـرح و فـرغت من تألیفـه یوم الخمیس من غرة شهر رمضان المعظم سنة ۸۰٦ ست و ثمان ماية بمدینة رنده [ادرنة] من معـاملة قـرمان من البلاد الرومیة (حماها الله و حـرسها و عمرها ببقاء مالکها أعزالله انصـاره و ضـاعف اقتداره و ثبت أرکانه و نصـر جیوشه...

بنگرید به: *ریحـانة الأدب* ۷/۴۴۰. و: *غایة النهـایة* ۱/۱۲۹. و: *الضـوءاللامع* ۲/۱۹۳ که وفـات پدر احمد بن محمد جـزری را در ع ۱/۸۳۳ ه . ق یاد کرده اسـت. و: *کشـف الظنون* (۱۷۹۹) و ۱۱۱۸ و ۱۸۰۳. و: *معجم‌المؤلفین* ۲/۱۴۸، ۱۴۹. و: *معجم‌المطبوعات* ٦۲.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۹۵٦۹) نسخ خوش گویا از مؤلف در روز پنجشنبه غرهٔ رمضان ۸۰٦ ه . ق، ۳٦ گ، ۲۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۱۵۷] 288 س

۲. **ظاهریه ـ دمشـق** (۵۷۴۰) نسـخ احمد بن محمد المنادهلی شـافعی ازهری معـروف به «کونسی» در ۲۲ رجب ۸۵۷ ه . ق، ٦۷ گ، ۱۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۱۵۵، ۱۵٦] 289 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۴٦۲) نسخ اسماعیل بن خلیل در روز پنجشـنبه ۲۰ ع ۱/۹۸۷ ه . ق، ۱۷ گ، ۱۴ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۱۵۷، ۱۵۸] 290 س

۴. **ظاهریه ـ دمشق** (٦٦) به خط مغربی محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسـی در ۱۰۳۱ ه . ق، ۹ گ: ۱٦۵- ۱۷۳، ۴۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید / ۱۵٦] 291 س

۵. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵٦ تجوید و قرآات * ۷٦۳۰) نسخ جعفربن حسن حسـینی عاملی در ۱۰۷۲ ه . ق، آراسته، ۵۳ گ، ۲۳ سطری [**ف:** قدس ٦/۱٦۲] 292 س

٦. **گلپایگانی ـ قم** (۳ مج ۱۲۴۱) نوشتهٔ سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه . ق [**ف:** گلپایگانی ۲/۲۳۸] 293 س

۷. **ملی ـ تهران** (۳ مج ۱۸۱۵/ع/۲۲۴۳/د) نوشتهٔ حسین بن حاتم در ۱۱۱۹ ه . ق در قصبهٔ

Marfat.com

«سلطانیه» ص ۲۲۲-۲۸٤ [ف: ملی ۳۹۷/۱۰] 294 س

۸. **ظاهریه ـ دمشق** (۱۷۹) نسخ ۱۱٤٥ ه ق در بلدهٔ جزر ، ۱۹ گ: ۵۲-۷۰، ۱٦ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید / ۱۵٤، ۱۵۵] 295 س

۹. **ملی فارس ـ شیراز** (اختصاصی ۹۵- ش /۳۱٤ - عمومی: ۲۹۷/۱ جز) نسخ فتحعلی بن محمد باقر در چاشت روز سه‌شنبه بیستم ماه ؟ سال ۱۲٦٤ ه . ق، در فهرست به عنوان «حواشی المفهمة فی شرح مقدمهٔ جزری»! آمده است [ف: ملی فارس ۲۹۳/۱] 296 س

۱۰. **سنا ـ تهران** (۳۵ مج ۱۱۳۵ * ۱۷۲۵۷) نستعلیق محمدعلی حافظ ابن احمد انصاری درشت در رمضان ۱۲۷۱ ه . ق، ص ٤۲۰-٤۳۷ [ف: سنا ۱۳۰/۲] 297 س

۱۱. **اعظم ـ قم** (۲ مج ۲٦۳۱) نوشته ؟ در فهرست به‌عنوان «شرح المقدمهٔ جزری شافعی» آمده [ف: اعظم، ص ۵۷٤] 298 س

۱۲. **قدس ـ مشهد** (۹/تجوید و قرآآت) نستعلیق؟ وقفی امیر جبرئیل، ۷۳ گ، ۱٤ سطری [ف: قدس ۲۲۷/۲] 299 س

۱۳. **مجلس ـ تهران** (۲ مج ۵۹۸۷ ـ ثبت قدیم: ۵۰۲٤۸- جدید: ۸۹۲٤) نوشتهٔ ؟ انجام افتاده، در فهرست، مؤلف به نام «عبدالرحیم سلطان القراء ابن ابی‌القاسم تبریزی» یاد شده! ص ۷٤-۱٦٦ [ف: مجلس ۳٦۲/۱۷] 300 س

۱٤. **ملی فارس ـ شیراز** (اختصاصی ۱۲۲- ش /٦۱۱ - عمومی: ۲۹۷/۱/حز) نسخ؟، دارای اندکی حواشی، ٤۲ گ [ف: ملی فارس ۱۹۹/۲، ۲۰۰] 301 س

87 *الدّرة* ۸۷ س

خلیل (پیش از ۱۱٦۹ ه . ق)

* مؤلف در فهرست به‌نام «خلیل» و بدون هرگونه مشخصات آمده، و تاکنون علیرغم تفحص در کتب تراجم هم دیده نشده است. وی دارای اثری به‌نام «الجوهرة المیمونة للانسان» می‌باشد که «الدرة» را از آن استخراج کرده است.

● ت: پیش از ۱۱٦۹ ه . ق.

این نوشته ظاهراً منظومه‌ای در تجوید می‌باشد و مانند «الدرة المضیئهٔ» جزری با قافیهٔ الف انشاء شده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله... أما بعد فهذه رسالة متعلقة بتجوید القرآن، أخرجتها من کتابی المسمی بالجوهرة المیمونة للإنسان، و سمیتها: «الدرة»...

Marfat.com

انجام: ... جل من لاعَيْبَ فيه وعلا.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۵۸۹) نسخ عثمان بن محمدعلی افندی فرزند حاج اسماعیل در ۲۶ شعبان ۱۱۶۹ ه‍ . ق، ۴۰ گ [**ف:** ملك ۲۹۴/۱] 302 س

88 ***الدرة المضيئة*** ۸۸ س

هرکانی بحرانی (؟)

* در تنها نسخه‌ای که از این کتاب مشاهده شد فهرست‌نویس نام مؤلف را هرکانی بحرانی یاد کرده است.

● ت: ؟

در این کتاب ده مسأله راجع به تجوید ــ بدین شرح ــ گزارش شده است: ادغام، اظهار، قلب، غنه، إخفاء، تفخیم، ترقیق، مد، قصر، و قلقله.

آغاز: بسمله، الحمدلله منزل القرآن المبین علی خاتم النبیین و سیدالمرسلین...

انجام: ... و نختمها بآیة من الکتاب العزیز المبین وهی: «سبحانك رب العزة عما یصفون، و سلام علی المرسلین و الحمدلله رب العالمین»

□ **نسخه:**

۱. ملی فارس ـ شیراز (۴۰۴ اختصاصی: ۱۱۲- ش / ۶۱۱ ـ عمومی: ۲۹۷/۱-جز) نوشتهٔ ؟ ۱ گ [**ف:** ملی فارس ۲۰۱/۲] 303 س

89 ***الدرة المضيئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضية*** ۸۹ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه‍ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ «قرائت و تجوید»، ذیلِ «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● ت: ۸۲۳ ه‍ . ق.

قبلاً اشارت رفت که حافظ شمس‌الدین محمد جزری منظومهٔ شاطبیه یعنی «حرزالأمانی و وجه التهانی» را درباره قرآآت قرّاءِ سبعه ساخت، و این منظومه یعنی «الدرة المضیئة...» ــ که از نظر وزن و رَوی به‌سانِ «حرز الأمانی» و دارای دویست و چهل بیت می‌باشد ــ در گزارشِ

Marfat.com

قرائتِ سه تن دیگر از قراءِ عشره انشاء شده است، و این سه تن عبارتند از: ابومحمد خلف بن هشام بزار بغدادی، و ابوجعفر یزید بن قعقاعِ مخزومیِ مدنیِ قاری، و ابومحمد یعقوب بن اسحاقِ حضرمیِ بصری.

در واقع این منظومه، تکملهٔ «حرزالأمانی...» و از متونِ فنِ قرائت و تجوید و دارای شروحی است، و خود منظومهٔ «الدرة المضیئه» و نیز «حرز الأمانی» به‌طبع رسیده‌اند. جزری در پایان منظومهٔ «الدره المضیئة» یادآور شده که آنرا در بیابان نجد و به هنگام گرفتاری با دزدان به پایان رسانده، از این‌رو باید تاریخ اختتامِ آن را در سال ۸۲۳ ه . ق جستجو کرد.

آغاز: بسمله

قل الحمد لله الذی وحده علا و مجّده و اسأل عونه و توسلا
وصل علی خیر الأنام محمد و سلّم وآل‌والصحاب و من‌تلا
و بعد فخذ نظمی حروف ثلاثة تتم بها العشر القراءات وانقلا
کما هو فی‌تحبیرتیسیرسبعها فأسأل ربی أن یمن فتکملا

انجام: ...

فأدرکنی اللطف الخفی وردّنی عنیزة حتی جاء نی من تَکفَّلا
بحملی وإیصالی لطیبة آمنا فیارب بلغنی مرادی و سهلا
و من‌یجمع‌الشمل‌واغفرذنوبنا وصل‌علی‌خیر الأنام‌و من تلا

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۷۴۳/۱. و: *فهرست ظاهریه* ۱ /تجوید / ۳۶۸. و *فهرست قدس* ۵۸/۶.

□ **نسخه:**

۱. **ملك ـ تهران** (۱ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ محمد بن محمود نصیر طوسی در ۸۷۲ ه . ق [ف: ملك ۱۴/۵] 304 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۵۸ تجوید و قرآت) به خط ثلث علی بن حبیب شریف در ۱۸ رجب ۹۸۵ ه . ق، آراسته، ۴۰ گ [ف: قدس ۱۶۳/۶] 305 س

۳. **وزیری ـ یزد** (۵ مج ۳۱۶۱) نوشته عبدالرحیم مازندرانی احتمالاً در ۹۹۹ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رسالهٔ منظومه در تجوید ـ بدون ذکر مؤلف و ناظم ـ آمده [ف: وزیری ۱۵۵۴/۵] 306 س

۴. **ظاهریه ـ دمشق** (۶۴۰۴) نسخِ خوشِ مُغْرب ؟ با یادداشت مورخ ۱۱۵۹ ه . ق، ۱۹ گ: ۷۹-۹۸، ۸ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید/ ۳۶۸، ۳۶۹] 307 س

۵. **الهیات ـ مشهد** (۲ مج ۵۹۹۹) نسخ عبدالجواد بن یوسف علی در پنجشنبه ۶ شعبان

Marfat.com

۱۲۹۵ هـ . ق، در فهـرست به‌عنوان «نظام الدرة» آمده [ف: الهیات مشـــهد ۲۵۳/۱] 308 س

90 درج المراد ۹۰ س

سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی (از دانشمندان قبل از سدهٔ ۱۱ هـ . ق)

* سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی الأصـل، از دانشـمندانِ شـیعی اسـت که علامهٔ تهرانی کتابی از او به عنوان «تجوید القرآن» یاد می‌کند؛ لکن مشخصاتی از آن را متذکر نشده، و فقط خاطرنشان شده است نسـخه‌ای از آن دارای تاریخ ۱۰۰۱ هـ . ق می‌باشـد. او نیز کتابی به نام «مراد المسافر» دارد که ترجمهٔ «أمان الأخطار» سیدبن طاوس است، و نسـخه‌ای از آن در کتابخانهٔ مرعشی به خط مؤلف هست.

● ت: قبل از سدهٔ ۱۱ هـ . ق.

مؤلف در دیباچـه روش خـود را در تألیفِ این کتاب چنین بازگو می‌کند: «أما بعـد فیذکر العبد المذنب المحتاج إلی الله الغنی... أصول قرآئة عاصم و فـروعها و ماینـاسـبها من روایتی بکـر و حفص فی ضمن مقدمة و مقاصد و خاتمة علی زعم اتباع نهج حرز الشیخ الشاطبی.

کتاب مرتب است بر مقدمه و سه مقصد و خاتمه: المقدمة ففیها مباحـث (پنج مبحـث: ۱. در فضیلت قرآن؛ ۲. وجوب نقلِ قرائت از قرّآء؛ ۳. اسـامی قـرّآء و تنبیه آداب سـه‌گانهٔ قـرائت با تلاوت؛ ٤. استعاذه؛ ٥. بسمله) المقصد الأول ــ فـی بیان مخـارج الحـــروف و صـــفاتها و ما یناسبها و فیه فصول (پنج فصل) المقصد الثانی ــ ففـی بیان الأصـول و ماینـاســبها (چهـــارده فصل) المقصد الثالث فی بیان الفروش. أما الخاتمة ففی بیان التکبیر و ما یناسبه و فیها مباحث (هفت مبحث).

آغاز[افتاده ش ۵۷ تجوید قدس]: والنقصـان الذین لم یکمل عین الزمان فـی شبههم و بمثلهم لم یظفر الدوران...

انجام: ... فإنه لاحول ولا قـوة إلا بك. تم الکـلام وحصـل المرام بمحمد وآله (علیه و علیهم أفضل الصلوة طول الأیام من الله الملك العلام).

بنگرید به: *الذریعة* ۳۷۰/۳، و ۲۹٦/۲۰.

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۵۷ تجـوید و قـرآات * ۸۵۸۸) نسـخ گویا از عبدالحســین کرهرودی در سه‌شنبه ۲۵ ذح ۱۰۸۱ هـ . ق، ۳۹ گ [ف: قدس ۱٦۲/٦] 309 س

Marfat.com

91 الدرّ الیتیم فی علم التجوید ۹۱ س

محمدبن پیرعلی برکوی (۹۲٦ یا ۹۲۹-۹۸۱ ه . ق)

* تقی‌الدین محمد بن پیرعلیِ برکویِ رومیِ حنفی، دانشمندِ صوفی، واعظ، نحوی، فقیه، مفسر، محدث، و آگاه به سایر علوم که به سال ۹۲٦ یا ۹۲۹ ه . ق در «بالیکسری ــ یا ــ بالکسیر» ــ که هم‌اکنون محل تقاطع خطوط راه‌آهن و مرکز کشاورزی و دارای بازار مکاره‌ای سالیانه است ــ زاده شد، و در ۹۸۱ ه . ق از دنیا رفت: از آثار او است: «آداب البرکوی»، «أربعین» در حدیث، «إظهار الأسرار» در نحو، «إمتحان الاذکیاء فی شرح لب الألباب» للبیضاوی در نحو، «إمعان الأنظار فی شرح المقصود»، «إنقاذ الهالکین فی عدم جواز الإجزاء بالأجرة»، «إیقاظ النائمین و إلهام القاصرین»، «تحفةالمسترشدین فی بیان مذاهب فرق المسلمین»، «تفسیر سورة البقرة»، «جلاءالقلوب»، «حاشیة علی شرح الوقایة لصدر الشریعة»، «دامغة المبتدعین و کاشفة بطلان الملحدین» در کلام، «الدر الیتیم» در علم تجوید، «ذخر المتأهلین و النساء فی تعریف الاطهار و الدماء»، «رسالة فی حرمة التغنی و وجوب استماع الخطبة»، «روضات الجنات»، «السیف الصارم فی عدم جواز وقف المنقول و الدراهم»، «صحاح عجمیة»، «الطریقة المحمدیة»، «عوامل فی النحو»، «فرائض»، «کفایة المبتدی فی التصریف»، «محك المتصوفین»، «نوادر الأخبار»، «نور الأخیار»، «وصیت نامهٔ ترکی» در چند جزوه.

● ت: ج ۹۷٤/۱ ه . ق.

این رساله ــ که فشرده نگارش یافته ــ در تجوید است و برکوی آنرا در اوائل ج ۹۷٤/۱ ه . ق به‌پایان برده، و شیخ احمد، احمد فائز رومی بر آن شرحی مزجی نگاشته است که آغاز آن چنین است «الحمدلله علی نواله...».

آغاز: بسمله، لله الحمد فی الأولی و الآخرة، و لحبیبه الصلوة والسلام وآله الطاهرة، و بعد فهذه رسالة فی التجوید لکل تالی قرآن مجید نصیحة له لکتاب الله الحکیم الحمید، من أفقر الوری و أضعف العبید... التجوید ملکة یقتدر بها علی إعطاءِ کل حرف حقها و مستحقها. و حقها: صفتها اللازمة لذاتها فی المخرج والجهر والشدة والإستعلاءِ والإطباق و أضدادها...

انجام: ... و عن إمالة الفتحة إلی الکسرة فیما کان بعدها یاء ساکنة و تفخیمها و محلها خوفاً، و منها الإمالة، و من إشباع الفتحة حتی یتولد منه شبه الألف سیما فی وقف مثل یوم وخیر، و من اعطاءِ حکم الوقف بدون قطع

Marfat.com

الصوت من التسکین و قلب تاء التأنیث هاء والتنوین الفاً ونحو ذلك.

بنگـرید به: *هدیة‌العـارفین* ۲۵۲/۱. و: *کشـف الظنون* (۷۳۷)، ٥٤ و ۱۱۷، و ۱۸۳، ۲۱٤، ٥۹۲، و ۸۲۲، و ۷۳۷، و ۸۲۲، و ۱۰۱۷، و ۱۱۱۱، و ۱٥۰۰، و ۱٥٤۷، و ۱٦٤٦، و ۱۷۳۷، و ۲۰۲۲، و ۲۰۳٦، و ۲۰۳۷ ذیل آثار برکوی. و: *إیضاح المکنون* ۲/۱ و ٤٤۲. و: *المجـدّدون فـی الإسـلام* ۳۷۷، ۳۷۸ و: *معجـم‌المؤلفین* ۱۲۳/۹، ۱۲٤. و:

Brockelmann: y, II: 410-442.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٤۸۸) نسخ احمد بن محمد (از مردم «مرعش») در ۱۱٤۳ ه‍ . ق، گ ۲۱-۲٤، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۱٥۹، ۱٦۰] 310 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ٦۰٤٤) نسخ خوش سدهٔ ۱۲ ه‍ . ق، گ ۲-٦، ۲۱ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات /۱٦۰] 311 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (٥۸۱٦) نسخ سدهٔ ۱۳ ه‍ . ق، گ ٥٥-٥۷، ۲۳ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات /۱٦۱] 312 س

٤. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۲۰۷٦) نسخ اسکندربن اسـدالله در پنجشـنبه ۲۹ شـوال ۱۳۱۲ ه‍ . ق، در فهرست به‌عنوان «مخارج الحـروف» آمده، گ ۱ پ ـ ٦ر [**ف:** مرعشـی ۸۹/٦] 313 س

ابویحیی زکریا انصاری (۸۲۳-۹۲٥ یا ۹۲٦ ه‍ . ق)

ابویحیی زکریا انصاری، شـیخ‌الإسـلام قـاضی القضـاة زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاریِ سنیکیِ مصریِ شافعی که در سنیکهٔ مصر به سـال ۸۲۳ ه‍ . ق زاده شـد و به قـاهره رفت و زندگانی را در فقر و نداری به‌سر برد. در جامع شـهر گرسـنگی می‌کشـید و شـبها بیرون می‌آمد و پوست خربزه جمع می‌کرد و آنرا می‌شست و با آن سدّ جـوع می‌نمود. و وقتی فضـل و معلوماتش بر همگان روشن گشت هدایا و عطایا به‌سوی او سرازیر می‌شد به‌گونه‌ای که قبل از رسیدن به مقامِ قضاء، در هر روز سه هزار درهم دریافت می‌کرد و با آن کتابهای نفیسی فـراهم می‌آورد که مورداستفادهٔ اهل علم قرار می‌گرفت. سلطان قایتبای چـرکسی (۸۲۳-۹۰۱) مقـام «قاضی القضاة» را به وی پیشنهاد کرد و او نمی‌پذیرفت تا سرانجام پس از اصرار فـراوان این منصب را قبول نمود. هنگامی که دید پاره‌ای از رفتار سلطان از حـق منحـرف اسـت نامه‌ای به وی نوشت که ضمن آن، سلطان را از ظلم نهی می‌کرد؛ سلطان او را از این منصـب عزل نمود، و دوباره به کار نخستین یعنی اشتغالات علمی سرگرم شد و تا پایان عمرش از اشـتغالات علمی

Marfat.com

دست برنداشت. وی در سال ۹۰٦ ه . ق نابینا گشت.

زکریا انصاری در علوم و فنون مختلف از قبیل: فقه، اصول، تفسیر، حدیث، معانی، بیان، بدیع، منطق، حکمت، حساب، فرائض، طب، هندسه، جبر و مقابله، عروض و قافیه و فنون تصوف تفوقی بر همگنان به‌هم رسانید. اسماعیل پاشا بغدادی شمار زیادی از آثار و تألیفات او را یاد کرده است که از جملهٔ آنها «فتح الرحمن بکشف مایلتبس من القرآن» در تفسیر می‌باشد. وی در نودو نه و یا صدسالگی در ۹۲۵ یا ۹۲٦ ه .ق از دنیا رفت. اگرچه باید گفت این مدت با تاریخ تولدش سازگار نیست.

● ت: سدهٔ ۹ یا ۱۰ ه . ق.

این کتاب، شرحی است بر «المقدمة الجزریهٔ» حافظ محمد جزری. انصاری بر «الحواشی المفهمة فی شرح المقدمه» که از احمد فرزند حافظ محمد جزری است نیز حاشیه‌ای نگاشته است.

باری، کتابِ «الدقائق المحکمة» از شروحِ معروف و متداولِ میانِ طلاب و دانشمندان می‌باشد که به «شرح شیخ الإسلام» نیز شهرت دارد.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی افتتح بالحمد کتابه... و عمل به ثوابه... و بعد، فإن المنظومة فی تجوید القرآن للشیخ الإمام الحبر الهمام شیخ الإسلام حافظ عصره أبی‌الخیر محمدبن محمد الجزری (طیب الله ثراه و جعل الجنة مأواه)... رأیت أن أضع لها شرحاً یحل ألفاظها و یبین مرادها و یکشف حقایقها، و یقید مطلقها و یفتح مغلقها...

انجام: ... و بعضهم منعها لاستثقال الخروج من ثقیل إلی ثقیل مثله؛ فإن انضمت الهاء بعد فتحة أو ألف نحو: «له، و ناداه» و خلافیها بلاخلاف لانتفاءِ العلة السابقة، وقدتقضی أی انتهی نظمی لهذه المقدمة و هی لقارئ القرآن تقدمة تحفة وهدیة

و الحمد لله لها ختام ثم الصلوة بعد والسلام

أی: ثم بعد حمدالله الصلوة والسلام علی سیدنا محمد وآله وصحبه الأطهار ختام لها کما أن ذلك ابتداء لها کمامر.

[و فی نسخة]: بعد والسلام علی النبی المصطفی وآله و صحبه و تابعی منواله

ما تلاالقرآن بالإحسان او غرّدالقمری علی الأغصان

تم بحمدالله وعونه، و قد فرغ من کتابته الفقیر الراجی عفو ربه القدیر حافظ محمد بن احمد (غفرالله له)

Marfat.com

بنگرید به: *ریحانة الأدب* ۱۸۹/۱. و: *کشف الظنون* ۱۷۹۹/۱، ذیل: *المقدمة الجزریة* و مواضع متعددِ دیگر ذیل آثار انصاری. و: *فهرست ظاهریة* ۱/تجوید /۱۶۱-۱۶۹. و: *هدیةالعارفین* ۳۷۴/۵. و: *الکواکب السائرة* ۱۹۶/۱-۲۰۷. *شذرات الذهب* ۱۳۴/۸-۱۳۶. و: *النورالسافر* ۱۲۰-۱۲۵ و: *البدرالطالع* ۲۵۲/۲، ۲۵۳. و: *نظم العقیان* ۱۱۳. و: *إیضاح المکنون* ۱۰۱/۱ و ۲۵۵ و ۲۶۱ و ۴۳۶ و ۴۷۵ و ۱۴۴/۲ و ۱۶۷ و ۱۷۷ و ۱۹۵. و: *المجددون فی الاسلام* ۳۴۱-۳۴۳. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۸۲/۴، ۱۸۳ و:

Ahlwardt: *veryichniss der arabischen handschriften* II: 170, III: 10.

Brockelmann: g, II: 117, 118.

□ **نسخه:**

۱. **ملك ـ تهران** (۳ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ محمدبن یحیی بن بهاءِ لاریجانی در دههٔ سوم رجب ۹۸۵ ه‍ . ق، نسخه مقابله شده است [**ف:** ملك ۱۱/۵] 314 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۳۲۹) نسخ عمر بن ابراهیم شافعی صفدی در روز شنبه ۱۳ ذح ۹۸۸ ه‍ . ق، ۲۶ گ: ۱-۲۶، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهریه ۱/تجوید/ ۱۶۲] 215 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۱۷۲) نسخ سدهٔ ۱۰ ه‍ . ق، دارای حواشی، نسخه تصحیح شده، ۲۵ گ، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید /۱۶۸، ۱۶۹] 316 س

۴. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۳۱۷) نسخ حدود ۱۰۳۴ ه‍ . ق، ۲۸ گ: ۱-۲۸، ۱۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآآت /۱۶۳] 317 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۸۱۵۱) نسخ ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی در چاشت روز دوشنبه ۵ ع ۱۰۷۴/۱ ه‍ . ق، نسخه مقابله و تصحیح شده است، ۲۳ گ، ۲۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآآت /۱۶۶، ۱۶۷] 318 س

۶. **ملك ـ تهران** (۱ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ حاج احمد قسطمونی در ۱۰۸۴ ه‍ . ق، با حواشی به خط نستعلیق با نشانهٔ شهاب‌الدین، عصام‌الدین، مقرب، شرح [**ف:** ملك ۱۱/۵] 319 س

۷. **قدس رضوی ـ مشهد** (۶۰ * ۷۱۴۵) نسخ یحیی بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر بن عبدالله بن جعفر الحبافره احسائیِ اشعریِ شافعی در سه‌شنبه ۱۷ صفر ۱۰۸۸ ه‍ . ق، ۲۵ سطری [**ف:** قدس ۱۶۴/۶] 320 س

۸. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۳۰) نسخ مصطفی دباس در چاشت روز ۴ ج ۱۰۸۸/۱ ه‍ . ق، نسخه در حاشیه تصحیح شده، ۱۹ گ، ۲۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآآت /۱۶۳] 321 س

۹. **گوهرشاد ـ مشهد** (۲ مج ۸۱۲) نستعلیق سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق، آغاز و انجام افتاده، ۱۲ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۳۰۰] 322 س

۱۰. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۳۳۲) نسخ درویش عبدالله در ۱۱۰۵ ه‍ . ق، گ ۱-۳۰، ۱۷

Marfat.com

سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد و قرآآت / ١٦٤] 323 س

۱۱. **ظـاهرية ـ دمشـق** (۳٤۲) نسـخ علی علام شـبراوی در ٢٦ ع ۱۱۳۲/۱ ه . ق، گ ١٥٤-١٧٦، ٢٣ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد و قرآآت /١٦٤، ١٦٥] 324 س

۱۲. **ظاهرية ـ دمشق** (٥٠٣٥) نسخ محمد ابن شيخ علی ابن شـيخ معـن مجـذوب بقـاعی در ۱۱۳۹ ه . ق، گ ٥١-٦٨، ٢٣ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجـويد و قـرآآت / ١٦٥، ١٦٦] 325 س

۱۳. **ظـاهريه ـ دمشـق** (۱۰۰۱۷) نسـخ ١١٥٦ ه . ق، گ ١٣-٤٢، ١٩ سـطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد و قرآآت / ١٦٧، ١٦٨] 326 س

١٤. **ظاهريه ـ دمشـق** (١٠٥٥٠) نسـخ عبدالغنی قـدسی در سـدهٔ ۱۲ ه ٠ ق، ٣٥ گ، ١٩ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد و قرآآت / ١٦٨]327 س

١٥. **ظاهريه ـ دمشـق** (۳۳۱) نسـخ سـدهٔ ۱۲ ه . ق، ٢٥ گ، ١٧ سـطری [ف: الظاهرية ۱/تجويد و قرآآت / ١٦٤] 328 س

١٦. **ظاهريه ـ دمشق** (۱ مج ٦٥١٦) نسخ مصـطفی قبوينی در سـدهٔ ۱۳ ه . ق، با يادداشـت تملكِ مورّخِ ۱۲۸۰ ه . ق، گ ۱ ـ ٢٤، ٢١ سـطری [ف: الظاهرية ۱/تجـويد و قـرآآت / ١٦٦] 329 س

۱۷. **فيضيه ـ قـم** (٤ مج ١٩٤٤) نوشـتهٔ ؟، گ ٣٤-٦٦ [ف: فيضـيه، اسـتادی ۱۵۵ر۳/۲] 330 س

۱۸. **گلپايگانی ـ قم** (٤ مج ٢١٥٥) نوشتهٔ ؟، نسـخه ناقص اسـت [ف: گلپايگـانی ۱۷٦/۳] 331 س

***الراءات و اللامات* (قصيدة فی ـ): شعله =**
قصيدة فی الراءات و اللامات: شعله.

***الرسالة الثانية من الأربعينيات* (فی القراءات السبع): قاضی سعيد قمی =**
الكشف عن القراءات السبع: قاضی سعيد قمی.

Marfat.com

93 ***الرسالة السليمانية فى بيان الآيات و الرسوم القرآنية*** ۹۳ س

شیخ محمد قاری (سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن: شیخ محمد قاری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۱ ه . ق.

این کتاب غیر از «مفتاح القرآنِ» خودِ او است. وی آنرا به درخواست شیخ مهدیِ قاری به نام شاه سلیمان صفوی در سی و سه باب و خاتمه تألیف و تنظیم کرده است: چهارده باب از این کتاب در اختلاف قراءِ کوفیِ و مدنیِ اول و مدنیِ متأخر، و قراءِ بصریِ اول و بصریِ متأخر که هرکدام در یك باب مطرح شده و: باب پانزدهم ــ در ناسخ و منسوخ. باب شانزدهم ـ در أعداد سُوَر و آیات و کلمات. باب هفدهم ـ در نامهای قرآن که در خود قرآن آمده است. باب هیجدهم ـ در ترتیبِ سور از نظر نزول... باب بیست‌وسوم ـ در خمس و عشر. باب بیست‌وچهارم ـ درفواصل سور. باب بیست‌وپنجم ـ در جزء و نصف و حزب... باب بیست‌وهشتم در واواتِ زائده. باب بیست‌ونهم ـ در یاآت مرسومه. باب سی‌ام ـ در تاآت مطوله (مبسوطه)... باب سی‌ودوم ـ در وقف نبی و وقف غفران. باب سی‌وسوم ـ در رموز وقف. خاتمه ـ در ظاآتِ قرآن که به نظم می‌باشد.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العالمین... أما بعد فیقول الفقیر إلی الله الغنی محمد بن شمس‌الدین کاظمی القاری: قد التمس منی أخی و عضدی و نورعینی... الشیخ مهدی القاری...

انجام: ... و اظعن بظل ظلام ظلت توقظه.

بنگرید به: *الذریعة* ۱۹۹/۱۱.

□ **نسخه:**

۱. الهیات ـ مشهد (۲۵۳ـ ردیف: ۲۹۵) نسخ غرهٔ شعبان ۱۰۸۸ ه . ق، در فهرست به عنوان «سلیمانیه» آمده، ۸۹ گ [**ف:** الهیات مشهد ۱۵۰/۱] 332 س

رسالة فی ما اجمع القراء علی إظهاره و إدغامه: ؟ =
ما اجمع القراء علی إظهاره و إدغامه (رسالة فی ـ): ؟

Marfat.com

94 *الرعاية لتجويد الرواية و تحقيق لفظ التلاوة* ٩٤ س

مکی بن ابی‌طالب قیسی (٣٥٥-٤٣٧ هـ . ق)

* ابومحمد مکی‌بن ابی‌طالب حموش بن محمد بن مختار قیسی قیروانی قرطبی نحوی، متبحر در علوم عربیت و تجوید قرآن که از نظر فهم مطالب و اخلاق و کثرت تألیف از افراد مبرّز به‌شمار است. وی در قیروان در شعبان سال ٣٥٥ هـ . ق زاده شد و در سیزده سالگی به مصر رفت و به مکه نیز سفر کرد و استماع حدیث نمود. پس از مسافرت به مصر به قیروان بازگشت. و پاره‌ای از علوم حساب و آداب را تکمیل کرد و دوباره به صوبِ مصر روی نهاد. و قراآتِ قرآن را نزد ابی‌الطیب عبدالمنعم حلبی اتخاذ نمود. او بارها به قیروان سفر کرد و به مصر بازگشت در سال ٣٨٧ هـ . ق به سوی مکه رفت و تا آخر سال ٣٩٠ هـ . ق مجار بیت‌الله الحرام بود، و پس از آن به مصر مراجعت کرد و دوباره به قیروان رفت و پس از آن به اندلس سفر نمود و در جامع قرطبه مجلس قرائت را بنیاد کرد تا آنکه حسن بن جمهور او را به عنوان امام جمعه برای اقامهٔ نماز جمعه و ایراد خطبه منصوب ساخت، او در اصلاحِ امورِ مردم و مستجاب‌الدعوه بودن بی‌نهایت شهرت داشت و مرجع استفاده شمار زیادی از خلایق بود، سرانجام در دوم محرمِ سالِ ٤٣٧ هـ . ق از دنیا رفت. از جمله آثار او است: «الرعاية لتجويد القرآن» در چهار جزء، «الهداية إلى بلوغ النهاية» در معانی قرآن کریم، «الکشف عن وجوه القراءات و عللها» در بیست جزء، «الإيضاح لناسخ القرآن و منسوخه» در سه جزء. «تفسير القرآن» در ده جزء، و جز آنها.

● ت: ٤٢٠ هـ . ق.

این کتاب در چند باب تنظیم شده که در این ابواب راجع به ترغیب بر حفظ و نیز ثوابِ تلاوت، و فضل و شرفِ قاری و امثال آنها گفتگو شده، و آنگاه ابوابی دیگر آمده که در آن درباره قواعد تجوید ــ به‌گونه‌ای نسبةً مفصل و ساده و روان ــ مطالبی دیده می‌شود. مؤلف در مقدمهٔ آن می‌گوید: «به سال ٣٩٠ هـ . ق تألیف این کتاب را آغاز نمودم و پس از سی‌سال آنرا به پایان بردم و فقط مطالبی را ــ که متفق علیها از نظر قراء می‌باشد ــ در آن آورده‌ام، و تاکنون هیچیك از متقدمین چنین کتابی را تدوین نکرده است. در پایان ش ٥٧٣١ ظاهریه آمده است: تم کتاب... التلاوة بعلم مخارج الحروف و صفاتها و ألقابها و تغير معانيها و تعليلها و بيان الحركة التى يلزمها، و ذلك بتأييد الله و حسن عونه...

آغاز: بسمله [قال أبومحمد...] الحمدلله المنعم بآلائه، المتفضل بنعمائه، الذى لم يزن بصفاته و أسمائه، الذى أنزل الكتاب على عبده و رسوله

Marfat.com

محمد (صلی‌الله تعالی علیه وسلم)... أنزله بلسان العـرب المبین، و نظمه من الحروف التی فـی حکمتهـا عبق للمعتبرین، و دلالة للمتوســمین؛ إذقد استولت مع قلتها جمیع لغات العــرب مع اتســاعها اعتباراً فــی الخــطب والکلام...

انجام: ... و الإدْغام: إنما هو أن یدغم الحرف فی غیره لا فـی نفسـه؛ فتقـول: «أخفیت النون عند السین، ولا تقــول أخفیت فــی الســین»، و تقــول: «أدغمت النون فی الواو»، ولاتقل: «أدغمتها عند الواو»؛ فـاعرف الفـرق بین هذه التراجم تبین لك المعانی إن شاءالله تعالی وحده وکفی.

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۹۰۸، ۹۰۹. و: *الصلة* ۵۷۲. و: *معجم‌الأدباء*، ۱۶۷/۱۹. و: *طبقات القـراء*، ۳۱۰/۲. و: *نزهة‌الألباء*، ۴۲۱. و: *الدیباج* ۳۴۶. و: *بغیة‌الوعاة*: ۳۹۶. و: *شذرات الذهب* ۳۶۰/۳.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۵۸۵) نسخ؟ نسخه‌ای کهن و نفیس که تصحیح شـده، گ ا پ ـ ۴۳ پ [**ف:** مرعشی ۱۷۷/۲] 333 س

۲. **ظـاهریه ـ دمشـق** (۵۷۳۱) نسـتعلیق ۱۲۱۴ هـ . ق در «ازکوب»، ۵۰ گ، ۲۱ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۱۹۶، ۱۹۷] 334 س

95 ***رموز القراء و رواتهم* (منظومة فی ـ)** ۹۵ س

ابی‌مزاحم خاقانی (۲۴۸-۳۲۵ هـ . ق)

✱ ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «قصیدة فی التجـوید: ابومزاحـم خاقانی» ببینید.

● ت: سده ۳ یا ۴ هـ . ق .

این منظومه که در دوازده بیت است از آغاز تا انجامش را برای مزید اطلاع می‌آوریم:

ابج د هر حـطی کلم فضـق رشــت لکـل امام حـرف رمز تحصــلا
الف نافـع بالقـالون جیمهــا لورش و قـل دال لمکـی توصــلا
کذا الهــاء للبزی و الزا قُنْبُل وحــا ابن‌العــلاء والطاء دوریه‌ولا
کذا الیاء للســوسی و کاف بن عامر ولا هشــام میم ذکوان فــاعقلا
و بالنون‌فـاخصص عاصـماً وبصـادها لشــعبته والعین للحفص عُمّلا
و بالفـاء فـامدح حمزة ثم ضــادها یلی خلف والقـاف خـلادهم تســلا
و بالرّاء فـامنح للکسـائی و ســینها لللیث وحـرف التاء لدور وقـد خــلا

Marfat.com

وإنّ لنا أخذ القراءة سنة عن الأولين المقرئين ذوى الستر
فللسبعة القراء حق على الورى لإقرائهم قرآن ربهم الوتر
و بالحرمين ابن الكثير و نافع و بالبصرة ابن للعلا أبوعمرو
و بالشام عبدالله و هو ابن‌عامر و عاصم الكوفى وهو أبوبكر
و حمزة أيضاً و الكسائى بعد أخوالحذق بالقرآن و النحو والشعر

[لأبى مزاحم الخاقانى (عفى‌الله عنه)]

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۵ مج ۱۹۱۶) نسخ محمدبن علی بن محمد عاملی در سدهٔ ۸ ه . ق، گ ۳۰ [ف: مرکزی ۵۳۱/۸] 335 س

96 رموز القراء و رواتهم (منظومة فی ـ) ۹۶ س

یعقوب بن بدران (م ۶۸۸ ه . ق)

* تقی‌الدین ابویوسف یعقوب بن بدرالدین ــ یا ــ بدران یوسف بن منصور بن بدران دمشقی مصری، معروف به «جرائدی»، استادِ قرآآت در سرزمین مصر که در دمشق به‌دنیا آمد، و قرآآت را از سخاوی و دیگران فراگرفت، و در این علم شهرتی یافت. وی از زبیدی و دیگران روایت دارد، و در قرائت مقامِ نخست را دارا بود. و هشتاد و اندی سال بزیست، و سرانجام در شعبان ۶۸۸ ه . ق در قاهره از دنیا رفت. از آثار او است: «حل رموز الشاطبیة ــ یا ــ کشف الرموز»، «المختار» که این دو در قرائت نگارش شده‌اند، «سکر مصرفی ذوق أهل العصر» در نوادر، «دیوان شعر»، «غرة الصباح فی وجوه نظم الملاح»، و جز آنها

● ت: سدهٔ ۷ ه . ق.

منظومهٔ یاد شده بدین‌صورت آغاز شده و ادامه می‌یابد. و ممکن است بخشی از منظومه ابن‌بدران در قرائت باشد؟

و هاك بیان الرمز فی تسع أبیت على الوزن‌و هو المفرداحفظ‌ليسهلا
ابج الف عن نافع ثم باوها لقالون ثم الجیم ورش به انجلا
دهز دال مكّ ثم هاء لا حمد وحیث أتاك الزای فاجعله قنبلا
وحطى لحرف الهاء بصر و طاوها لدوریهم والیا لصالح اقبلا
كلم كاف الشامى واللام عن هشام و ابن ذكوان له المیم مُثّلا
نصع نونها عن عاصم ثم صادها لشعبتهم والعین حفص بها اعتلا

Marfat.com

فضـق فـاؤها عن حمزة ثم ضـادها　　لهـا خلف والقـاف خـلاد اعقـلا
رشـت را على ثم سـين لليثهـم　　و تاحفص الدورى وهى الذكر قـدخلا
و ناظمهـا يرجـو نجـاة و رحمة　　من الله يعقـوب بن بدران ذى العـلا

بنگرید به: *هدیة‌العارفین* ۵۴۵/۲. و: *طبقات القراء*، ۳۸۹/۲. و: *شذرات الذهب* ۴۰۷/۵. و: *کشف‌الظنون* ۶۴۷ و ۶۸۶ و ۹۹۴. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۴۶/۱۳. و: *الأعلام*، زرکلی ۲۵۷/۹. و: *حسن المحاضرة* ۲۸۹/۱.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (۴ مج ۱۹۱۶) نوشته محمد بن علی بن محمد عاملی سدهٔ ۸ ه‍ . ق، گ ۳۰ [**ف:** مرکزی ۵۳۱/۸] 336 س

97 ***رموز القراء و رواتهم*** ۹۷ س

؟

✱ نویسندهٔ این یادداشت ــ که در یك برگ است ــ شناخته نشد.

● ت: ؟

برای معرفی این نوشته سراسرِ آنرا در زیر می‌آوریم:

رموز القـراء و رواتهـم: «ا»: نافـع، «ب»: ابن‌کثیر، «ت»: ابن‌عامر، «ث»: أبوعمرو، «ج»: عاصم، «ح»: حمزة، «خ»: کسائی، «د»: الکوفیون، «ذ»: الکوفیون و ابن‌عامر، «ر»: الکوفیون و ابن‌کثیر، «ز»: حمزة والکسائی، «س»: الکسـائی و عاصـم، «ش»: الکـوفیون و أبوعمرو، «ص»: الکـوفیون و نافـع، «ض»: نافـع و ابن‌عامر، «ط»: الحـرمیان و ابن‌عامر، «ظ» ابن‌کثیر و أبوعمرو، «ع»: الحـرمیان و أبوعَمرو، «غ»: الحـرمیان، «ف»: عاصـم و حمزة، «ق»: قـالون، «ك»: ورش، «ل»: البزی، «م»: قنبل، «ن»: هشام، «ه »: ابن‌ذکوان، «و» شـعبه، «ی»: حفص، و باقـی الرواة و هم رواة أبی‌عمرو و حمزة و الکسائی لا رموز لهـم لقلة اختلافهـم و إنما یذکرون بأسـمائهم فـالواو الرّامزة من واو الأصل نحو وَجهٍ و وَعدٍ فأما العاطفة الزایدة فللفصـل بین الرموز و الله الموفق.

ابتثجح، خذ، رز، سشص، ضطظع، غفق، کلمن، هوی، والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (۳ مج ۶۲۰۹) نسـخ سـدهٔ ۸ ه‍ . ق، گ ۳۸ پ [**ف:** مرکزی ۲۱۸/۱۶] 337 س

Marfat.com

98 *روح المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید* ۹۸ س

محمد بن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش «قرائت و تجوید» ذیل «شرح القصیده الفایحة فی تجوید الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

سمرقندی این کتاب را در شرح «قصیدهٔ لامیهٔ» خود که به «العقد الفرید فی نظم التجوید» نامبردار است ساخته و از این کتاب در «المبسوط فی القراءات السبع» خود یاد کرده است.

آغاز: بسمله [اللهم وفق لإتمامه]، الحمدلله الذی خلق الإنسان فی أحسن تقویم، و أرسل إلیه الرسل لیهدیه إلی الصراط المستقیم... و بعد، فیقول العبد الضعیف الحافظ لکلام الله... محمد بن محمود بن محمد الشریف السمرقندی المحتدی، الهمدانی المولدی: إن الواجب علی المکلف أولاً أن یعرف ربه... ثم یجب علیه الصلوة، و هی لاتصح إلا بالقراءة لکتاب الحق، و القراءة لاتصح إلا بمعرفة الحروف و مخارجها...

انجام[در نسخهٔ ۲ مج ٤٤٣٨ مرکزی]: ... علی قدر ألف تامة کما یفعله من تحقق الهمزة...

بنگرید به: *کشف الظنون* ۱۱۵۲. و: *فهرست مجلس* ۹۸/۱۷-۱۰۱.

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی - تهران** (۲ مج ۱۹۱٦) نسخ محمدبن علی بن محمد بن موجر کوبنی؟ عاملی در سدهٔ ۸ ه . ق در «جزین»، با تاریخ مقابلهٔ ۸٦٦ ه . ق، گ ۱۳-۲۸ [**ف:** مرکزی ۵۳۰/۸] 338 س

۲. **قدس رضوی - مشهد** (۲۲/تجوید) نسخ صالح بن فالح در ۹۱٤ ه . ق [**ف:** قدس ۲۳۰/۲] 339 س

۳. **مجلس - تهران** (٥٦٤٥ - ثبت قدیم: ٦۱۹۹۸ - جدید: ۸۳٤٦) نسخ جعفربن محمد عاملی (ساکن قزوین) در ۹۵۷ ه ق، ٦۰ ص، ۲۰ سطری [**ف:** مجلس ۹۸/۱۷-۱۰۱] 340 س

٤. **مرکزی - تهران** (۲ مج ٤٤۳۸) نوشتهٔ عمادبن رضا حسینی در ۱۰۰۸ ه . ق، گ ۳۷-٦۳ [**ف:** مرکزی ۳۳۹۸/۱۳] 341 س

Marfat.com

99 زبدة العرفان فی وجوه القرآن ۹۹ س

پالوی (زنده در ۱۱۷۳ ه . ق)

* حامدابن حاج عبدالفتاحِ پالویِ رومی، عالم به قرااَت و تجـوید، و زنده در ۱۱۷۳ ه . ق که ترجمهٔ احوال او بهدست نیامد.

● ت: دههٔ آخر ع ۱۱۷۳/۱ ه . ق .

کتابی است در قـرائت و تجـوید که پالوی آنرا در دههٔ آخـر ع ۱۱۷۳/۱ ه . ق در «مدرسـهٔ خاتونیهٔ» توقـاتِ عثمانیه به پایان برده و کتاب مزبور به طبع رسـیده اسـت. این کتاب را محمد امین بن عبدالله امام رومی شرح کرده، و آنرا «عمدة الخلاّن» نامیده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی جعلنا من القارئین الّذین هم قرؤوا القرآن بصحیح الروایات، و أدخلنا فی سـلك قـرین المقـرئین الّذین هم رتّلوه بوجـوه القراءات، و الصلوة والسلام علی سیدنا محمد الذی نطق الحروف بأفصح اللغات، و علی آله و أصحابه الدین هم میزوها بالمخارج والصفات...

انجام: ... قد وقع تسـوید هذا الکتاب المتین بتأیید واجـب القـوی و التنعیـم المستبین، بدیع الشکـل عدیم المثال، کثیر النفـع قلیل المقـال فـی مدینة توقات بمدرسة خاتونیة (صانها الله عن المصائب الدنیة والدنیویة) و تیسـر الختم فی العشر الأخیر من شهر ربیع‌الأول لسـنة ثلاث وسـبعین و مأیة و ألف بعد هجرة من له العزّ و الشرف، ختم الله لنا بالحسنی، هو مولینا و نعم المولی.

بنگرید به: *إیضـاح المکنون* ۶۱۱/۱. و: *معجـم‌المطبوعات* ۵۲۱/۱. و: *معجـم‌المؤلفین* ۱۷۹/۳. و: فهـرست ظاهریه ۱/تجوید و قرااَت/ ۳۸۹، ۳۹۰. و: فهرست تیموریه ۳۸/۱ و ۲۸۱. و ۲۶/۳.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشـق** (۳۶۵۶) نسـخ گویا مؤلف؟ در دهه آخـر ع ۱۱۷۳/۱ ه . ق در مدرسـهٔ خاتونیهٔ توقات، ۶۴ گ، ۱۷ سطری [ف: الظاهریة ۱/تجوید و قـرااَت / ۳۸۹، ۳۹۰] 342

۲. **سنا ـ تهران** (۱۲۶۱ * ۱۷۹۵۱) نسخ سیدمحمد فـؤادی، شـاگرد توفیقـی افندی‌زاده در آغاز ج ۱۲۳۹/۲ ه . ق، آراسته، دارای حواشی، با یادداشـتِ تملك شـیخ مصـطفی قـوچ حصاری معروف به حاجی شیخ در «جامع نصرتیه» مورّخِ ۱۲۶۱ ه . ق، ۱۲۰ گ [ف: سنا ۱۹۵/۲] 343 س

۳. **گلپایگانی ـ قم** (۳۶۵) نستعلیق؟ نسخه تصحیح‌شده و دارای حواشی اسـت، ۳۶ گ [ف: گلپایگانی ۳۰۷/۱] 344 س

Marfat.com

100 سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی ۱۰۰ س

ابن قاصح عنزی (۷۱٦-۸۰۱ هـ . ق)

* ابوالبقاء علی بن عثمان بن محمدبن احمد بن حسن قاصح عنزی بغدادی، معروفِ به «ابن‌قاصح»، اهل بغداد که در قاهره مقیم گشت، وی دانشمندی آگاه به قرائت و فلك و هیئت که آثار فراوانی از خود بەجای نهاده، و از جملهٔ آنها است: «تحفة الأنام فی الوقف علی الهمز لحمزة وهشام»، «قرةالعین فی الفتح و الإمالة بین اللفظین»، «تحفة الطلاب فی العمل بربّع الأسطرلاب»، «هدایة المبتدی فی معرفة الأوقات بربع الدائرة الذی علیه المقنطرات»، «درة الأفکار فی معرفة أوقات اللیل و النهار»، «الأمالی المرضیة فی شرح القصیدة العلویة»، «تذکرة الأصحاب فی تقدیر الإعراب»، «تلخیص الفوائد فی شرح عقیلة أرباب القصائد»، «العلویة فی القراءات السبع المرویة»، «مصطلح الإشارات فی القرآآت الزائدة المرویة عن الثقات» و جز آنها.

● ت: ۱۸ شعبان اواخر سدهٔ ۸ هـ .ق.

این کتاب، شرح قصیدهٔ لامیهٔ شاطبی موسوم به «حرز الأمانی و وجه‌التهانی» در قرآآت است، وی در این شرح گزارشهای سخاوی و فاسی و شعله و ابن‌جباره و جعبری و دیگران بر «حرز الأمانی» را فشرده ساخته و مطالبی از خود بر آن افزوده است که در شروح «حرز الأمانی» وجود نداشته است.

آغاز: بسمله، [قال الشیخ الإمام العالم العامل العلامة الحبر الْفَهّامة أبوالبقاء علی بن عثمان بن محمد بن أحمد بن القاصح (تغمده الله برحمته و أسکنه فسیح جنته)]: الحمدلله الذی علم القرآن وزیّن الإنسان بنطق اللسان؛ فطوبی لمن یتلو کتاب الله حق تلاوته ویواظب آناءاللیل و أطراف النهار علی دراسته... أما بعد فإن أسهل مایتوصل به إلی علم القراءات من التصانیف المنظومات نظم الشیخ... وقد اختصرت هذا الکتاب من شرح السخاوی و الفاسی و أبی شعله و ابن جبارة والجعبری و غیرهم، وزدت فیه فوائد لیست من هؤلاء الشروحات...

انجام: ... لأنهم فی الصلوة تبع لرسول‌الله (صلی‌الله علیه وسلم) فلهذا أصابتهم نفحاتها و برکاتها (رضی‌الله عنهم أجمعین) هذا آخر الکتاب والله الموفق للصواب و حسبنا الله.

بنگرید به: *کشف الظنون* ٦٤٧/١ و موارد متعدد دیگر در ذیل آثار ابن قاصح. و: فهرست ظاهریه ۱/تجوید و

Marfat.com

قرآات /۳۹۱-۳۹٤. و: الأعلام ۱۲۷/۵. و: طبقات القُرّاء، ۵۵۵/۱. و: الضَـوْء اللامع ۲٦۰/۵. و: هدیةالعـارفین ۷۲۷/۱. و: إیضاح المکنون ۲٤۳/۱ و ۲۷۲. و: فهـرس المخـطوطات المصـورة ۱۸/۳. و: معجـم‌المؤلفین ۱٤۸/۷. و:

Ahlwardt: ... *veryichniss der arabischen handschriften* I: 209, 210, 235.

Brockelmann: y, II: 165.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۰۳) نسخ محمدبن موسی بن محمد فیومی شافعی در روز سه‌شنبه ۱۷ صفر ۱۰۲٤ هـ . ق برای علامه شیخ احمد بلکوسی، ۲٤۸ گ، ۲۱ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرائت / ۳۹۳] 345 س

۲. **مجلس ـ تهران** (٤۲۹۵ـ دفتر: ٦۲۵۲۷) نسخ یوسف ابن حاجی رمضـان در یکشـنبه ۲۷ محرم ۱۰۵۵ هـ . ق، ۲۰۸ گ، ۲۳ سطری [**ف:** مجلس ۳۰٦/۱۱] 346 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۲۹۷) نسخ زین‌العابدین محمد بن محمد خطیب إتکاوی در سدهٔ ۱۱ هـ . ق برای شمس‌الدین محمد بن زین‌الدین حاج منصور تونسی، با یادداشتِ تملکِ ابی الفـلاح عبدالحـی بن احمد بن محمد بن عماد حنبلی، صـاحب کتاب «شـذرات الذهب» متوفـی در ۱۰۸۹ هـ . ق، نسخه مقابله شده است، ۲۵۱ گ، ۱۹ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجـوید و قرآات /۳۹۱، ۳۹۲] 347 س

٤. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۰۸۰) نسخ سیدمحمد ابن سید شیخ‌عثمان محبی قادری شـافعی در ۳ ج ۱۱۹۲/۲ هـ . ق، آراسـته، ۲٤۵ گ، ۲۱ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجـوید و قـرآات /۳۹٤] 348 س

۵. **الهیات ـ تهران** (۱٤۳ د) نسخ سـدهٔ ۱۲ هـ . ق از روی نسـخهٔ اصـل، با یادداشـتِ مُوَرِّخِ ۱۱۹۵ هـ . ق، ۲۲٦ ص، ۲۱ سطری [**ف:** الهیات ۵٦۰/۱] 349 س

٦. **ظاهریه ـ دمشـق** (۹۸۹٤) نسـخ سـدهٔ ۱۳ هـ . ق، در برگ آغاز ترجمهٔ احـوال مؤلف به گونه‌ای فشرده آمده است، ۲۰۵ گ، ۲۰ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآات / ۳۹۳، ۳۹٤] 350 س

۷. **ملی فارس ـ شیراز** (اختصاصی: ۱٦٦ـ عمومی ۲۹۷/۱ ـ شا) نسخ ؟، ۲۳٦ گ [**ف:** ملی فارس ۱٤٦/۱] 351 س

السلیمانیة فی بیان الآیات والرسوم القرآنیة: شیخ محمد قاری = *الرسالة السلیمانیة فی بیان الآیات و...:* شیخ محمد قاری.

Marfat.com

الشاطبیة: شاطبی

= *حرز الأمانی و وجه التهانی:* شاطبی.

101 *الشافی فی القراءات* ۱۰۱ س

اسماعیل سرخسی «قراب» (پس از ۳۳۰-٤۱٤ ه . ق)

* ابومحمد اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن عبدالرحمن سرخسی هروی، معروفِ به «قراب»، محدث، فقیه و ادیب که پس از ۳۳۰ ه . ق زاده شد و در شعبان ٤۱٤ ه . ق از دنیا رفت، از آثار او است: «الجمع بین الصحیحین»، «درجات التائبین و مقامات الصدیقین»، «الشافی فی القراءات»، «الکافی فی القراءات السبع» در چند مجلد.

● ت: سدهٔ ٤ یا ٥ ه . ق .

کتابی است بسیار مفصّل و مبسوط در انواع قراءاتِ قرآن کریم.

آغاز[در نسخه ش ۱۲۲۷ مجلس]: علی بن مثنی الموصلی، قال: حدثنا عبدالعزیز...

انجام[در همان نسخه و ناقص]: ... علی طریق الخضوع لعبادة الله تعالی.

بنگرید به: *کشف الظنون* ٥٥۹ و ۷٤٥ و ۱۰۲۳ و ۱۳۷۹ و ۱۸۳۹. و: *طبقات الشافعیة* ۳/۱۱٥، ۱۱٦. و: *طبقات القراء*، ۱/۱٦۰. و: *معجم‌المؤلفین* ۲/۲٥٦. و: *الأعلام* ۳۰۱٤۱. و: *غایة النهایة* ۱/۱٦۰.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (۱۲۲۷ * ۱۲۹۸۹) نسخ سدهٔ ٥ یا ٦ ه . ق، ٦۰٤ ص، ۲۰ سطری، در برگ اول یادداشتِ سودمندی است دربارهٔ کتاب از محمد قمی ساکنِ «مدرسهٔ مروی» تهران، مُوَرَّخِ ۱۳۰٥ [ف: مجلس ۱٥/٤] 352 س

102 *شرح حدیث «أنزل القرآن علی سبعة أحرف»* ۱۰۲ س

منقول از خط شیخ ؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

یك برگی از کتابی است که در نسخه ش ۷ مج ٦٦٦ الهیات مشهد به عنوانِ نوشته‌ای منقول از خط شیخ؟ با دعای «خلد الله ظلاله» دیده می‌شود.

آغاز: قال بعض المحققین استقری ذلك فوجد جمیع اختلاف القراءات شاذّها و صحیحها لایخرج عنها، و ذلك...

Marfat.com

انجام: ... ولا تعلق لذلك باختلاف أوجه القراءات، والله اعلم [نقلت من خط الشيخ خلد الله ظلاله]

□ **نسخه:**

۱. الهیات ـ مشهد (۷ مج ٦٦٦ * ٤٩٣) نوشتهٔ ؟ یك برگ [**ف:** الهیات مشهد ٤٦٤/١] 353 س

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: ابن قاصح عذری =

سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی: ابن قاصح عذری.

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: ابوشامه =

إبراز المعانی من حرز الأمانی: ابوشامه

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: جعبری =

کنز المعانی فی شرح حرز الأمانی: جعبری.

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی للشاطبی: حافظ عمادی =

مبرز المعانی فی شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: حافظ عمادی.

103 **شرح حرزالأمانی و وجه التهانی للشاطبی** ۱۰۳ س

جلال‌الدین سیوطی (۸٤۹-۹۱۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در بخش تفسیر، ذیل «تفسیر الجلالین: جلال‌الدین محلی و جلال‌الدین سیوطی» ببینید.

● **ت:** پنجشنبه ۱۱ رجب / ۸۸٤ ه . ق.

این کتاب شرح قصیدهٔ لامیهٔ شاطبی موسوم به «حرزالأمانی و وجه‌التهانی» است که گزاوشی مزجی و کم‌حجم و فشرده می‌باشد، و سیوطی آنرا در روز پنجشنبه ۱۱ رجب ۸۸٤ ه . ق به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رافع أهل کتابه، و أشهد أنْ لاإله‌إلاالله وحده لا شریك له تعظیما لجنابه، و أشهد أن محمداً عبده و رسوله... هذا شرح لطیف

Marfat.com

مزجته بقصيدة الإمام أبى القاسم الشاطبى فى القراءات تبركاً بسلفها و تيمناً ببركات مؤلفها، هادياً إلى مقاصدها، مرشداً إلى مصادر آياتها و مواردها، و الله أسأل أن ينفع به ويجعله خالصاً من شُبْه الرياء و ريبه...

انجام: ... وقد تطفلت بهذا الشرح على جنابه رجاء الدخول فى زمرة أصحابه [انجام نسخه ش ۲۹۹ ظاهريه: قال مؤلفه سيدنا الشيخ الإمام العالم العاقل الحافظ المجتهد الورع الزاهد، قطب دائرة الأرض أى الوجود، جلال‌الدين أبوالفضل عبدالرحمن ابن الشيخ الإمام... كمال‌الدين أبوالمناقب أبوبكر السيوطى]: فرغت من هذا الشرح يوم الخميس حادى عشر رجب سنة أربع وثمانين و ثمانمأية (أحسن الله ختامها بمنه وكرمه).

بنگريد به: *الضوء اللامع* ٦٥/٤-٧٠. و: *شذرات الذهب* ٥١/٨-٥٥. و: *الكواكب السائرة* ٢٢٦/١- ٢٣١. و: *النور السافر* ٥٤-٥٨. و: *البدرالطالع* ٣٢٨/١-٣٣٥. و: *هدية‌العارفين* ٥٣٤/١-٥٥٤. و: *حسن المحاضرة* ١٨٨/١-١٩٥. و: *فهرس الأزهريه* ٢٨٧/٦.و: *عقود الجوهر* ١٩٤-٢١٦. و: *المؤرخون فى مصر فى القرن الخامس عشر الميلادى* ٥٦-٦٨. و: *التعريف بالمؤرخين* ٢٥٣/١، ٢٥٤. و: *مقدمة نظم العقيان*. و: *فهرست ظاهريه* ١/تجويد و قرآات/ ٣٩٩، ٤٠٠. و: *روضات الجنات* ط سنگى ٤٣٢-٤٣٧. و: *كشف الظنون در مواضع* بسيار متعدد ذيل آثار سيوطى. و: *إيضاح المكنون* در مواضع متعدد. و: *مقدمة الشماريخ فى علم التاريخ*؛ سيوطى، از Leyhald. و: *مقدمة لب الألباب*؛سيوطى،ازPotrus. و: *الثقافة بالقاهرة*؛ احمد عبدالغفور عطار ٢٩/١٣-٣١. و: *مجله المجمع العلمى العربى* ٤٣٤/٢٦- ٤٣٦. و: *المقتبس* ٥٧/٣. و: *معجم‌المؤلفين* ١٢٨/٥-١٣١. و:

Mingana: *catalogue of arabic mannscripts* - 400, 427-437, 485

Las manusecrits arabes de de I'Escurial 3: 127, 130, 309.

Arabic manuscripts in the Princeton 197-199.

De Slane: *Catalogue des manuscrits arabes* I: 148, 292, 327, 376.

Ahlwardt: *verzeichniss der arabichen handschriften*, I: 158-168, 350-354, II: 461, 462, 510, 511, 515, 587, 588, 595, 596, 611-614, 619, 639-645, 649-651, 668, 669, III, 357, 358, IX: 311-314, 463-465.

Brockelmonn: *Encyclopedie, de I'islam:* IV: 601-603

Brockelmann: g, II: 143-158.

Rieu arabic manuscripts 355, 438

□ **نسخه:**

۱. ظاهريه ـ دمشق (۲۹۹) نسخ خوش سدهٔ ۱۰ هـ . ق، نسخه به شدت رطوبت و آسيب ديده، با يادداشتِ تملكِ مُوَرِّخ ۱۰۲۶ و ۱۰۴۲ هـ . ق، ۱۲۲ گ، ۱۷ سطرى [**ف:** الظاهرية ۱/تجويد و قرآات / ۳۹۹، ۴۰۰] 354 س

Marfat.com

۲. مرعشی - قم (٤ مج ٢٥٤٤) نسخ عبدالخبیر بن محمد مفید رازی در سه‌شنبه ١٤ رجب ١١٣٠ ه‍ . ق در مکهٔ مکرمه، نسخه تصحیح‌شده و دارای حواشی است، فهرست‌نویس مؤلف را نشناخته است [**ف:** مرعشی ١٢٨/٧] 355 س

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: شعله =
کنزالمعانی فی شرح حرز الأمانی: شعله.

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی: عبادبن احمد حسنی اصفهانی =
کاشف المعانی فی شرح حرز الأمانی: عباد بن احمد حسنی اصفهانی.

104 *شرح حرز الأمانی و وجه التهانی للشاطبی* ١٠٤ س
؟

* مؤلف شناخته نشد و با اینکه نسخهٔ کتابِ موردِ بحث از نزدیك دیده شد مشخصاتی از مؤلف بدست نیامد.

● ت: ؟

شرح مذکور قبل از ورود در بحث دارای مقدمه‌ای است که در فصول زیر تنظیم شده است؛ (و کتاب شرح مفصل و سودمندی است):

١. فی معرفة حال الشیخ أبی‌القاسم ناظم هذه القصیدة (رحمه‌الله)؛ ٢. فی بیان الرخصة فی قراءةالقرآن علی‌الوجوه؛٣.فی أن قراءة القرآن سنة متبعة یأخذ الآخر عن‌الأول؛٤.فی بیان ما یُقْبَل الآن فی القراءات و یُقْرءُ به والضابط لذلك؛ ٥. فی بیان القراءات التی یَقْرأ بها الناس الیوم؛ ٦. فی بیان ما العلة التی من أجلها اشتهر هؤلاء السبعة بالقراءة؛ ٧. فی بیان لم جعل القراء الّذین أختیر واللقراءة سبعة؛ ٨. فی بیان هل کان القرآن مجموعاً علی عهد النبی [صلی‌الله علیه وآله وسلم]؛ ٩. فی بیان ما السبب الذی من أجله جمع عثمان القرآن فی مصحف علی لغة واحدة...

آغاز: بسمله، الحمدلله حمداً نستمیح به، و منه جزیل إفضاله، و نستوهب منه أن یجعلنا ممن عامله ما أصدق فی جمیع أحواله، و نتضرع إلیه رجاء أن لایخذلنا فیجعلنا ممن... و بعد فلما کان العلم عند العقلاء ظاهر الشرف، و التسویة بین الّذین یعلمون والّذین لایعلمون غایة السرف، و کانت العلوم

Marfat.com

كثيرة... و أنا مقدم قبل شروعی فيما عرفتك فصولاً بين يدی هذا العلم... فيما عرفتك من رام الإستشراف على هذا العلم.

الفصل الأول فی معرفة حال الشـيخ ابی‌القـاسم ناظـم هذه القصـيدة (رحمه‌الله و شكر سعيه) قال الشيخ علم‌الدين أبوالحسن علی بن محمد بن عبدالصـمد السـخاوی فـی كتابه عنه: كان عالماً بكتاب الله: بقـراءته و تفسيره، عالماً بحديث رسول‌الله (صلی‌الله عليه [وآله] وسلم) مبرزاً فيه، و كان إذا قری عليه البخاری و مسلم و الموطأ، يصـحح النسـخة من حفـظه ويملی النكت علی المواضع المحتاج إلی ذلك فيهـا، و كان مبرزاً فـی علم العربية والنحو...

بدأت ببسم‌الله فی النظم أولاً تبارك رحماناً رحيما و موئلاً

كان من افتتح أمراً قايلا: «بسم‌الله الرحمن الرحيم» مضمراً الجالب لهـذه الباقی. بسم‌الله، و هو ما دلّ عليه الحال الإبتداء، و تقديره: بدأتببسم‌الله، أو أبتدء، أو ابتدايی، أو نحـوه. الشـيخ أظهـر ذلك هيهنا، و إنّما حـذَفَه اختصاراً، و إثباته تبيين. و قوله «بسـم‌الله» ولم يقـل «بسـمه‌الله؟»؛ لأنه أراد حكاية لفظها فی القرآن و الكـلام فأدخل الباء الأولی علی الباء الثانية حرصاً علی الإتيان بها...

انجام: عسی‌الله يدنی سعيه بجوازه وإن كان زيفاً غيرخاف مرللاً

يدنی سعيه بجوازه بقرب سعيه من مرضاته بتجويزه له و تجـاوزه عنه و إن كان رديا لايساوی...

و تبد علی أصحابه نفحاتها بغيرتناه زرنبا و قرنفُلا

نفحاتها ای نشرها، و فوحتها، و نفحـة الطيب و فـوحته و نشـره و أرجـه وابحه و رياه و فغمته و فرغته و حمرته و حمرة كل ذلك بمعنی واحد... [در نسخه ش ۳٦۲ گوهرشـاد]: تم الكتاب علی يدی العبد الضـعيف الراجـی إلی رحمة ربه اللطيف علی بن عمر بن محمد الحافظ التبريزی (وفقـه الله لاكتساب الكمالات و اقتناءِ السعادات و لجميع المؤمنين و المسلمين) فـی الخامس من الشهر المبارك رمضان سـنة تسـع وعشـرين و سـبعمائة. و الحمدلله حمد الشاكرين الذاكرين والصلوة والسلام علی أفضـل الرسـل و موضح السبل محمد المصطفی و رسول‌الله المجتبی، و علی آله و أصحابه أئمة الدين و هداة المسلمين ماذر شارق ولمع بارق. والسلام].

□ نسخه:

۱. گوهرشاد ـ مشهد (۳٦۲) نسـخ مُعْـرَبِ علی بن عمربن محمد حـافظ تبريزی در پنجـم ۳۳۰

Marfat.com

رمضان ۷۲۹ هـ . ق، آغاز افتاده، ۱۹۷ گ، ۲٤ و ۲۵ سطری [ف: گوهرشاد ۲۹۸/۱. و ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۳۱۸] 356 س

۲. **مرکزی - تهران** (٤ مج ۸۹۲۷) نسخ سدهٔ ۱۳ هـ . ق، گ ۸۲ پ - ۹۷ پ [ف: مرکزی ۲۵۲/۱۷] 357 س

۳. **قدس رضوی - مشهد** (۱۷ تجوید و قرآآت * ۳۰٤۹) نسخ؟ ۱۲۹ گ [ف: قدس ۲۲۹/۲] 358 س

105 **شرح الدرة المضيئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضية** ۱۰۵ س

محب‌الدین محمد جزری «ابن المؤلف»

* محب‌الدین ابوالقاسم محمد بن محمد جزری که در نسخه به‌عنوان «ابن‌المؤلف» معرفی شده؛ لکن ترجمهٔ احوال او به‌دست نیامد. و در میان فرزندانِ ابن الجزری، فرزندی به عنوان «محب‌الدین ابوالقاسم محمد بن محمد جزری» دیده نشد، لکن ابن الجزری را فرزند به عنوان «محمد» بوده؛ ولی از او با عنوان «محب‌الدین ابوالقاسم» یاد نکرده‌اند.

● ت: ؟

این کتاب شرحی است بر «الدرة المضيئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضية» پدرش حافظ شمس‌الدین محمد جزری.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی تولی حفظ کتابه المکنون؛ فقال تعالی: «إنا نحن نزلنا الذکر و إنا له لحافظون»، وقال تعالی فی القرآن المجید: «لایأتیه الباطل من بین یدیه ولا من خلفه تنزیل من حکیم حمید»؛ فتلقاه العدول من العدول، و اتصلت الروایات... وقد قرأتها فی مجالس آخرها بعد عصر یوم السبت الثالث والعشرین من جمادی الآخرة سنة ثمان وعشرین و ثمانمایة بمسجد الأشاعر داخل مدینة «زبید» و سمعها بقرائتی جماعة کثیرون... بالرسول (صلی‌الله علیه [وآله] وسلم)...

انجام: ... أشار الشیخ بهذه الأبیات إلی واقعة جرت مع العرب وهو قاصد الحج، وذلك حال نظمه لهذه القصیدة، والشیخ غایة مایکون من اشتغال الخاطر...

اذا لم یکن هذا المثال بنافع فیالیتنی قضیت فی‌الصمت‌عمریا
و راقبت نفسی کل عین ولحظة و راقبت ربی لاعلیّ ولالِیَا

هذا ما وجد حاصله المنقول منه، والحمدلله اولاً وآخراً.

Marfat.com

انجام[نسخهٔ ٤ مج ٣٣ * ٤١٠ ملك]: ... وإيصاله إلى حرم النبى (صلى‌الله عليه وسلم) و بلغه مراده من جمع شمله بأولاده... وأزواجه الطاهرين والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

بنگرید به: فهرست ظاهریه ١/تجوید و قرآات /٢٠٣. و: *کشف الظنون* ٧٤٣/١ که در آن دو شرح یکی از جمال‌الدین بن علی حصنی به نام «العزة»، و نیز شرحی به‌نام «عقد الدرر» یاد کرده که شرح مورد بحثِ ما نیستند.

□ نسخه:

١. **ملك ـ تهران** (٤ مج ٣٣ * ٤١٠) نسخ روز جمعه سدهٔ ١٠ یا ١١ ه . ق. ص ١١١-١٦٦ [ف: ملك ٢٢/٥، ٢٣] 359 س

٢. **ظاهریه ـ دمشق** (١ مج ٨٢٤٩) نسخ محمد کامل قصار در چاشت روز پنجشنبه ١٤ صفر ١٣٠٩ ه . ق، گ ١-٣٧، ١٧ سطری [ف: الظاهرية ١/تجويد و قرآآت/ ٢٠٣، ٢٠٤] 360 س

106 ***شرح درج المضامین لمختار القراء*** ١٠٦ س

ملامحمدجعفر استرابادی (م ١٠ صفر ١٢٦٣ ه . ق)

* حاج ملامحمدجعفر ابن ملاسیف‌الدین استرابادیِ تهرانی معروف به «شریعتمدار» و متخلص به «والی»، از فقهاء امامیهٔ سدهٔ سیزدهم هجری، دانشمندِ پارسا و محتاط که از لحاظ ورع و احتیاط در امور دینی ضرب‌المثل بوده، و به همین جهت او را به وسواس نسبت می‌دادند. استرابادی از شاگردان برجستهٔ سیدعلی صاحب «ریاض المسائل» به‌شمار می‌رفت و سالها در کربلا باعزت و احترام می‌زیست تا آنگاه که این شهر به‌وسیلهٔ داود پاشا در محاصره قرار گرفت و ناگزیر به تهران روی نهاد، و در آنجا به تدریس و امامت و فتوی و قضاء طی بیست سال اداءِ وظیفه نمود، مرحوم حاجی کرباسی ــ با اینکه بعد از حاج سیدمحمدباقر حجةالاسلام رشتی به اجتهادِ کسی صریحاً زبان نگشوده بود ــ اجتهادِ ملامحمد ملاجعفر استرابادی شریعتمدار را مورد تصدیق و تأیید قرار داده و احکام او را تنفیذ می‌کرد. وی در علوم ادبی نیز از شخصیتهای برجسته به‌شمار می‌رفت و شعر نیز می‌سرود و طبعی موزون داشت، و از نظر تقریر و بیان ممتاز بود. شریعتمدار دارای تألیفات متعددی در تفسیر و فقه و اصول فقه و کلام و ادب عربی است. شریعتمدار استرابادی سرانجام در شب جمعه دهم ماه صفر ١٢٦٣ ه . ق در اثر بیماری سل و آسم که با بیماری ذات‌الجنب نیز توأم بود در تهران از دنیا رفت، جنازه‌اش را به نجف اشرف منتقل کردند و در ایوانِ مطهرِ بارگاهِ مرتضوی نزدیکِ مرقدِ علامهٔ حلی به خاک سپردند، وی

Marfat.com

کتابی به‌نام «جامع الفنون» نگاشته و در آن دوازده علم را ــ که تحصیل آنها را از شرائط اجتهاد برمی‌شمرد ــ آورده و می‌گوید

چار علم ادب علی الکفایه　　میزان و رجال و هم درایه
فقه است و اصول فقه اخیار　　تفسیر و کلام و علم اخبار

وی نویسندهٔ تفسیری به‌نام «احقاق الحق» و «مظاهر الاسرار» در تفسیر سورهٔ فاتحه می‌باشد.

● ت: شب یکشنبه ده شوال ۱۲۲۱ ه . ق.

اصل کتاب «درج المضامین» منظومه‌ای است فارسی از مولی مختار اصفهانی «قاری صغیر» و معروف به «مختار القرّاء» زنده در ۹٤۹ ه . ق. و شرح موردبحث از ملامحمدجعفر استرابادی است که به درخواست طلاب منظومهٔ فارسی یادشده را به عربی گزارش کرده است. استرابادی نخست یك بیت فارسی را آورده و آنرا به عربی شرح می‌کند. استرابادی این شرح را در شب یکشنبه دهم شوال ۱۲۲۱ ه . ق به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی جعل لنا القرآن علی العبادة دلیلاً، و أمر بتجوید قراءته بقوله «ورتل القرآن ترتیلاً... أما بعد فیقول... المفتخر بکونه سمّی إمام یکون ماقبله من الأئمة انقص مما بعده بواحد...

انجام: ... در حق «مختار أعمی صفاهانی دعا، و مَرْجُوّی أیضاً من القرّاء أن یدعونی بدعاء الخیر... [قد فرغت من تتمیم هذا الشرح فی یوم الإثنین الآخر من الشهر الآخر من سنة خمس و ثلثین ومأتین بعد الألف... إلی یوم الدین].

بنگرید به: *هدیة‌العارفین* ۲۵۷/۵. و: *طبقات أعلام الشیعة* ۲۵۳/۲-۲۵۷. و: *أعیان الشیعة* ۱۵۵/٤٤، ۱۵٦. و: *مصفی المقال* ۱۰۹، ۱۱۰. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۵۱/۹، ۱۵۲. و *ریحانة الأدب* ۲۰۹/۳. و: *روضات الجنات*، ط سنگی، ص ۱۵۲. و: *الذریعة* ٤۱۳/۱، و ٤٦۸/۲، و ۸۳/۳، ۹٤، ۳٦۵، ٤۵۳، و ۱۳۳/٤، و ٦۵/۵، ۷۰، و ۳۱/٦، و ۱۱۵/۷، ۱۵۵، و ۵/۱۱، و ۷۹/۱۲، ۲۱۹، ۲۵۱ و [۳/۱۳، ۲٤۲]، و ۲۸۱/۱۵، ۱۰۹، ۱۱۲، ۱۷٤/۱۸، ۲۸۳، ۹/۱۹ و ۲۱۲/۲۰، ۲۳٤، و۶۳/۲۱، ۸٤، ۱۲٤، ۱٦۲، و ۱۹۲/۲۲، ۲۵۹ و ۲۱٤/۲۳ و ۷۱/۲٤ و ۱۰۱/۲۵، ۲۰۰، ۲۹۲. و:

Brockelmann: s, II: 829.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (۳ مج ۳۰٦۷) نستعلیق مؤلف در شب یکشنبه دههٔ اول شوال ۱۲۲۱ ه . ق، نسخه تصحیح شد و در حاشیه دارای اضافاتی است [**ف:** مرعشی ۲۹۲/۸] 361 س

۲. مرکزی - تهران (۹ مج ۳٤٤۳) نوشتهٔ روز دوشنبه دهه سوم؟ سال ۱۲۳۵ ه . ق، ک

Marfat.com

۲۱۳- ۲۵٤ [ف: مرکزی ۲٤٥٤/۱۱] 362 س

۳. مجلس ـ تهران (٤ مج ٥٤۱۷ـ دفتر: ٦۲۳۱۷) نسخ و نستعلیق ۱۰ رجب ۱۲۳٦ هـ . ق، ۱٤ سطری [ف: مجلس ۳۲٥/۱٦] 363 س

٤. الهیات ـ مشهد (۱۰ مج ۱٦۷٤ ـ ثبت: ۲۲٦۱۲) نسخ و نستعلیق سیدمحمدبن محمدباقر بن قوام‌الدین محمدبن مفید موسوی استرابادی در ۱۲۳۸ هـ . ق، گ ۷۷ـ۱۰۰ [ف: الهیات مشهد ۷۸۲/۳] 364 س

107 *شرح الدراليتيم فی علم التجويد للبركوی* ۱۰۷ س

؟ احتمالاً از آقحصاری

* شارح شناخته نشد؛ ولی گزارش احوال ما تن و متن او در همین بخش قرائت و تجوید، ذیلِ «الدراليتيم فی علم التجويد: محمد بن پیر علی برکوی» گذشت. در فهرست ظاهریه / تجوید و قرآآت / ۲۰۱، کتابی تحت عنوان «شرح الدراليتيم فی علم التجويد از احمد بن محمد آقحصاری حنفی، معروف به «رومی» و «احمد فائزرومی» (م ۱۰٤۳ هـ . ق) آمده که پایان آن همانندِ نسخه ۸۸۱۹ قدس رضوی است لکن آغاز آنها با هم متفاوت‌اند.

● ت: ؟

این کتاب، شرح «الدراليتيم فی علم التجويد برکوی» است که گزارش آن تحت همین عنوان گذشت.

آغاز: بسمله، الحمدلله حمداً کثیر علی تواتر نعمائه، و سلام علی خیر خلقه محمد و آله و أصحابه أجمعین. و بعد، فلما کان القرآن أفضل الکتب و یکون بأحسنِ الألفاظ، و هو بالتجوید... و کان التجوید أکثر...

انجام: ... خصوصاً فی تلاوة کتابك الکریم، ولاحول ولا قوة إلاّ بالله العلی العظیم.

آغاز[نسخه ش ٤٤۸۸ ظاهریه]: بسمله، الحمدلله علی نواله والصلوة علی نبیه وآله. وبعد فإن أولی مایتوصّل به إلی نیل الغفران، و أجری ما یتوصل به إلی دخول الجنان، قراءة کتاب الله الذی هو أبهر حجج، قرآناً عربیاً غیر ذی‌عوج، و أهمّ مایجب تحصیله قبل تلاوته تجوید حروفه و تصحیح قراءته، و کان آخر ما ألف فی هذا الفن الرسالة المسماة بالدراليتيم...

انجام[همین نسخه]: ... وهو الأول فی قوله تعالی: «فصل لربك»، و فی الثانی قوله تعالی: «إنها علیهم»، و فی الثالث قوله تعالی: «ذلك الیوم

Marfat.com

الحق»، فیجب التحفّظ عن ذلك كله. اللهم ارزقنا العصمة عن الخطاء والخطل، و التوفيق لما تحبّه و ترضاه من قول و عمل و خصوصاً فی تلاوة كتابك الكريم...

بنگرید به: فهرست ظاهریه علوم القرآن ۱/التجوید و القراءات /۲۰۱، ۲۰۲. *کشف الظنون* ۷۳۷.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٤٨٨) نسخ احمد بن محمد در ۱۱٤۳ ه . ق در «مرعش» که ممکن است نسخهٔ کتاب دیگری غیر از شرح مورد بحث باشد، ۲۹ گ: ۲٤-۵۲، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهرية، علوم القرآن ۱/ التجويد و القراءات / ۲۰۱، ۲۰۲] 365 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (قدیم: ۷۲ تجوید و قراءات ـ جدید ۸۸۱۹) نسخ ؟، در فهرست به عنوان «شرح رساله در تجوید» آمده، نسخه‌ای است مغلوط با پنج برگ مطالبِ پراکنده، ۳۱ گ، ۱۵ سطری [**ف:** قدس ۱۷۱/٦] 366 س

108 ***شرح الرسالة الشریفیّة لمحمد کاظم الدربندی*** ۱۰۸ س

ملامحمد شریف شیروانی تبریزی (زندهٔ در ۱۲٤۸ ه . ق)

* حاج ملامحمد شریف ــ یا ــ شریف بن [محمد] رضا شیروانی تبریزی از دانشمندان بزرگ اواسط سدهٔ ۱۳ ه . ق که از شاگردان میرسیدعلی صاحب «ریاض» و متبحر در فقه و اصول فقه، و از مجاهدان در ترویج و تشییدِ مبانی دین بوده، و دارای آثار متعددی در احادیث و اصول فقه و جز آنها می‌باشد، از آنجمله: «دوحة الأخبار فی ذكر أخيار الأخبار و أخبار الأخيار»، «الشهاب الثاقب فی مناقب علی بن أبی طالب و أولاده الأطائب عليهم السلام»، «مقاليد الأخبار» در مواعظ، «نورالأنوار فی مدح الأئمة الأطهار»، «مصباح الوصول إلی علم الأصول»، که در ۱۲۲۸ ه . ق تالیف کرده، «الصدف المشحون بأنواع العلوم»، «التحفة البهية» در حساب. از آنجا که شیروانی تبریزی در اواخر جلد دوم «الصدف المشحون» در سال ۱۲٤۸ ه . ق از امام علی النقی (علیه‌السلام) حدیثی دائر بر لعن، و نیز سلام زیارت عاشورا روایت کرده است نتیجه می‌گیریم که او در این سال در قید حیات به‌سر می‌برد. شیروانیِ تبریزی جد مادریِ سیدجعفر افتخار الحکماء تبریزی است که شرح حال او در ریحانة‌الأدب تحت عنوان «افتخار الحکماء» گزارش شده است.

● ت: سدهٔ ۱۳ ه . ق .

این کتاب شرح مزجی و فشرده ــ با اضافهٔ پاره‌ای از مسائل ــ بر «الرسالة الشريفية»

Marfat.com

استادش حاج محمدکاظم بیك دربندی در علم تجوید است که به دستور ملامحمد شریف اردبیلی به سال ١١١٦ ه . ق، ساخته است. رسالهٔ مذکور دارای مقدمه و هشت باب و خاتمه بدین شرح است:

المقدمة: فی ماورد فی فضیلة قراءة القرآن. الباب الأول: فی أحکام النون الساکنة والتنوین. الباب الثانی: فی أحکام الراءات. الباب الثالث: فی أحکام لفظ الجلالة. الباب الرابع: فی احکام المدّات. الباب الخامس فی أحکام الوقف. الباب السادس: فی أحکام الإدغام. الباب السابع: فی مخارج الحروف. الباب الثامن. فی بیان صفات الحروف. الخاتمة: فی قواعد متفرقة.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین بشیراً و نذیراً، والصلوة والسلام علی حبیبه محمد بعثه للناس هادیاً و ظهیراً...

انجام: ... وهذا، أی: ما ذکر آخرما ذکرنا من القواعد فی علم التجوید.

بنگرید به: *الذریعة* ٤٢٣/٣، و ٢٧٢/٨، ٢٥/١٤، و ٢٩/١٥، و ١٢٢/٢١، و ٣٥٩/٢٤. و: *ریحانة الأدب* ٣٣٨/٣. و: *فهرست مرعشی* ٨٩/٦، ٩٠. و: *اعیان الشیعة* ٦٣/٣٦. و: *معجم‌المؤلفین* ٢٩٩/٤.

□ نسخه:

١. **مرعشی ـ قم** (٢ مج ٢٠٧٦) نسخ اسکندربن اسدالله در روز پنجشنبه ٢٩ شوال ١٣١٢ ه . ق، ممکن است این تاریخ مربوط به ش ١ مجموعه باشد، گ ٦ پ ـ ٣٣ پ، ١٤ سطری [ف: مرعشی ٨٩/٦، ٩٠] 367 س

شرح الشاطبیة =

شرح حرز الأمانی و وجه التهانی.

شرح عقد الفرید فی نظم التجوید: محمدبن محمود سمرقندی =

روح المرید فی شرح عقد الفرید فی نظم التجوید: محمدبن محمود سمرقندی.

شرح عمدة المفید وعُدّة المُجید لعَلَم الدین السخاوی: ابن امّ قاسم =

المفید فی شرح عدة المجید لعلم‌الدین السخاوی: ابن امّ قاسم.

Marfat.com

109 شرح غاية الإختصار فی أصول قراءة أبی‌عمرو ۱۰۹ س

(سدهٔ ۹ ه . ق یا قبل از آن)

* شارح شناخته نشد و ظاهراً ازمردم سدهٔ ۹ ه . ق و یا قبل از آن می‌باشد. و محتمل است خود ناظم باشد که در زیر، ترجمهٔ احوال او را می‌آوریم.

● ت: سدهٔ ۹ ه . ق ــ یا ــ قبل از آن.

شرحی است بر قصیدهٔ لامیه که «غاية الإختصار فی أصول قراءة أبی‌عمرو» نام دارد، این قصیده در شصت و سه بیت انشاء شده و ناظم آن:

* أمین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمدبن وهبان دمشقی حنفی [حموی] (۷۲۶-۷۶۸ ه . ق) است. وی فقیه، مقرئ، ادیب، عروضی و عالم به عربیت بوده، و منصبِ قضاء را در «حماة» تا آخر عمر به عهده داشت. آثار متعددی از او یاد می‌کنند که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «نهاية الإختصار فی أوزان الأشعار»، «كشف الأستار فيما اختاره البزار» در قرائت، «قيد الشرائد فی نظم الفرائد» منظومه‌ای در فقه حنفی که آنرا در دو مجلد شرح کرده و آنرا «عقد القلائد فی حل قيد الشرائد» نامیده، «نظم در رالجلا فی قراءة السبعة الملا» از «حرز الأمانی» شاطبی گرفته، «أحسن المقال علی عشر خصال»، «درّة الشنوف فی مخارج الحروف»، «دفع النزاع فی الحرير بالإجماع»، «الرسالة الشريعة لردّالمقاله الشنيعة»، «شرح دررالبحار للقونوی» در فروع، «عمدة الخلف» در اختیار و انتخابِ قراآت، «كفايه» در قافيه که ممکن است کتاب «كافيه» باشد.

آغاز: بسمله، [هذه قصيدة جامعة لأصول قراءة أبی‌عمروبن العلاء (رحمه‌الله) تصنيف الشيخ الإمام العامل العلامة شهاب‌الدين احمد بن وهبان الحموی (رحمة‌الله)] [كه ظاهراً امين‌الدين ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی درست است]

ألا فاحمد الله المهيمن ذی العلا وصل‌علی‌المختار والصحب‌والولا
ودونك‌من‌أصل الإمام فتی العلا رواية يحيی من طريقين تجتلی
ذكر الإستعاذة والبسمله:
تعوّذ جهاراً ثم فی البدء بسملا سوی‌التوبة‌الغراء‌وفی‌الأی قيل لا
وفی‌الوصل‌صل‌عنه‌أو اشلِت‌مقللا وبعض له فی الأربع الغر بسملا
وقد كملت ستين معها ثلاثة فللعيب‌أصلح‌واصفحن‌واغف واغفلا
وناظمها ابن لابن وهبان أحمد مصلِ بعيد الحمد والشكر مكملا

... فصل ـ اعلم أن هذه القصيدة مبنية على البحر الطويل، وهی من ثمانية

Marfat.com

أجزاء خماسی و سباعی وهی: فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن، وکذا فی الشطرالثانی إلا أن عروضه لایستعمل إلا مقبوضاً، والقبض حذف الخامس الساکن، سواء کان من خماسی أو سباعی... وقد انتهی بعون الله شرح ماقصدناه وقدجاء ــ والحمدلله ــ علی وفق ما أردناه، والشکر علی توالی نعمائه، والصلوة الدائمة علی سیدنا محمد خاتم النبیین والمرسلین وعلی آله وأصحابه الطیبین الطاهرین، صلوة دائمة...

بنگرید به *کشف‌الظنون* (۱۱۸۹) و ٦٤٩ و ٦٦٧، ٧٤٠، ٧٤٦، ٧٥٧، ٨٧٤ و ١١٦٧ و ١٤٨٥ و ١٤٩٩ و ١٨٦٥ و ١٩٨٤. و: *الدررالکامنة* ٤٢٣/٢، ٤٢٤. و: *بغیةالوعاة* ٣١٨. و: *شذرات الذهب* ٢١٢/٦. و: *الفوائد البهیة* ١١٣-١١٥. و: *هدیةالعارفین* ٦٣٩/١. و: *معجم‌المؤلفین* ٢٢٠/٦، ٢٢١. و:
Brockelmann: g, II: 76, s, II: 88.

□ **نسخه:**

۱. مجلس ـ تهران (۳ مج ٤٠٥٤ـ دفتر: ٦٢٨٧٤) نسخ علی بن محمد بن احمد بن یعقوب اذلبی؟ مقری در جمعه بعد از نماز ۱۸ شوال ۸۱۰ ه . ق، گ ٦-٤٤. این رساله را فهرست‌نویس ننوشته و معرفی نکرده، [ف: مجلس ٥٤/١١ـ رؤیت مجدد] 368 س

110 *شرح القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة* ۱۱۰ س

محمدبن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ ه . ق)

* حافظ محمد بن محمود بن محمد بن احمد بن علی شریف قاری همدانی سمرقندی بغدادی، سبط سیدالإمام ناصرالملة والدین أبی‌القاسم سمرقندی، اصلاً از سمرقند بوده و در همدان زاده شد و در بغداد مقیم گشت.

سمرقندی طبق تصریحِ مکررِ خود دخترزادهٔ سنیدابوالقاسم محمد بن یوسف حسینی‌مدنی سمرقندی (م ٦٥٦ ه . ق است، و قرائت را از قوام‌الدین، معروف به «فقیه نجم» (م ۷۷۲ ه. ق)، و پدر خویش، و سراج‌الدین احمدبن علی، معروف به «سقاء» (م ٦١٣ ه . ق)، و جمال‌الدین یوسف بن عبدالمحمود بن عبدالسلام بتی (م ۷۲٦ ه . ق)، و علی بن محمد بن أبی سعید بن حسین دیوانی، و تاج‌الدین علی بن ابی‌الیمین، معروف به «ابن‌بشاك» و فخرالدین احمدبن علی‌بن احمد کوفی، معروف به «ابن‌الفصیح» فراگرفته؛ و سلسلهٔ روات را تا شاطبی و دانی در فصلی از کتاب «التسخیر علی‌طریق‌التشجیر» که‌دومین‌جزواز کتاب «المبسوط» است مشجراً ذکر نموده‌است. بنابراین‌وی‌دانشمندی‌عالِم‌به‌قراآت است که‌آثارمتعددی در زمینهٔ آن و نیز دانشهای دیگر از خود به جای گذاشته است؛ و پاره‌ای از آنها عبارتند از: «کشف‌الأسرار ۳۳۸

Marfat.com

فی رسم مصاحف الأمصار»؛ «التجرید فی التجوید»، «العقد الفرید فی نظم التجرید» «المبسوط فی القراءات السبع»، «القراءات السبع بالجداول» و جز آنها. مرحوم علامهٔ تهرانی کتابی به‌عنوان «تجوید الفاتحة والتوحید» یاد می‌کند و می‌نویسد: از آن مولی محمد بن محمود بن محمد بن [احمد بن] علی، سبط ناصرالدین ابوالقاسم سمرقندی است که کتابی است مختصر، «عین‌الترتیل فی بیان حروف التنزیل»، «إیضاح الخوالف فی رسم مصاحف السوالف»، «تنبیه القاری فی کلام الباری»، «جمع‌نجوم البیان فی وقوف القرآن»، الملتقط من معانی حرز الأمانی فی تجرید التجوید».

● ت: سدهٔ ۸ هـ . ق.

خود قصیده و شرحِ آن از محمد بن محمود سمرقندیِ یادشده است و در آغاز آن می‌گوید: به نظم تجوید آغاز نمودم و نخست قصیده‌ای در تجوید انشاء کردم و آنرا به «عقدالفرید فی التجوید» نامبردار ساختم و بر آن شرحی شافی و کافی نوشتم، و به «روح المرید فی شرح عقد الفرید» نامش نهادم؛ اما چون دیدم، همتِ مردم در علوم دینی قاصر است، و از قرآن فقط به خواندنِ «فاتحه» بسنده می‌کنند به انشاء قصیدهٔ لطیف و کم‌حجمی آغاز کردم و آنرا «القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة» نامیدم، و شرح وافی و سودمندی بر آن نگاشتم.

آغاز: بسمله، قال الفقیر إلی‌الله الغنی محمد بن محمود بن محمد السمرقندی... قد شرعت بنظم التجوید، و بعد... نظمت قصیدة فی التجوید موسومة بالعقد الفرید فی التجوید، و شرحتها شرحاً شافیاً یسمی بروح المرید فی شرح العقد الفرید... فسارعت و شرعت بقصیدة لطیفة وسمیتها «القصیدة الفایحة فی تجوید الفاتحة نظماً مختصر کافیاً، و شرحتها شرحاً مفیداً وافیاً. وهذا أول القصیدة والله المعین:

بحمد الإ له المستعان توسلاً و بالصلوات الزاکیات توصلاً

...

انجام: ....

و ضامدّ عدل مدّلین بعارض فهذا هو التجوید فاعلم لتعملا

واعلم أنّ أنواع المدّات ستة عشر وقد ذکرناها فی «روح المرید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید» بیاناً شافیاً، والحمدلله وحده.

بنگرید به: *الذریعة* ۲۶۱/۳، و ۱۲۳/۱۷. و: *کشف الظنون* ۱۳۴۲. و: *هدیة‌العارفین* ۱۰۶/۲ و: *الأعلام*، زرکلی ۳۰۹/۷. و: *غایة‌النهایة* ۲۶۰/۲ که سال وفات او را یاد نکرده. و: تیموریه ۲۱۴/۱ و ۲۸۶، و ۱۴۱/۳. و: *معجم‌المؤلفین* ۴/۱۲، ۵ و:

Brockelmann. s, 1:727

Marfat.com

لکن بروکلمان تاریخ وفاتِ سبـمرقندی را در سـال (٦٠٠ هـ . ق = ١٢٠٣ م) رقـم زده اسـت که با گفته ابن‌الجزری سازگاری ندارد؛ چرا که او گفته است: «روی [السمرقندی] الشاطبیة عن الفخر أحمد بن علی بن أحمد بن الفصیح الکوفی». ابن الفصـیح در سـال ٧٥٥ هـ . ق از دنیا رفته‌اسـت. بنابراین تاریخ ٧٨٠ هـ . ق صـحیح‌تر است. علاوه بر این، ابن‌حجر در «الدررالکامنة» از سمرقندی یادنکرده اسـت. اگرچـه محتمل اسـت ابن‌حجـر در مورد سمرقندی دچار غفلت شده باشد. نقل از: *هامشِ الأعلام*، زرکلی ٣٠٩/٧.

□ **نسخه:**

١. **حقوق - تهران** (٥ مج ٢٠٤ ج) نوشتهٔ احمد بن شـعبان در ج ١٠٧٤/٢ هـ . ق، گ ٦٨ پ - ٧٢ر [ف: حقوق، ص ٣٧٩] 369 س

٢. **مرکزی - تهران** (بخشـی از مجموعهٔ ش ١٠٣٥) نسـخ بهـاءالدین علی در ١١٠٠ هـ . ق، ص ٤٥٣-٤٥٥ [ف: مرکزی ١٤٨/١] 370 س

111 ***شرح کتاب الغایة فی القراءات العشر لأبی‌بکر بن مهران*** ١١١ س

تاج‌القراء کرمانی (زندهٔ در ٥٠٠ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در بخشِ تفسیر، ذیلِ «لباب التفاسیر: تاج‌القراءِ کرمانی» ببینید.

● ت: سدهٔ ٥ یا ٦ هـ . ق.

این کتاب، شرح «کتاب الغایة فی القراءات العشرِ»ٔ ابی‌بکـر احمدبن حسـین بن مهـرانِ نیشابوریِ دینوریِ مقریِ مصری (م ٣٨١ هـ . ق) می‌باشد. چلبی می‌گوید: «کتاب الغـایهٔ ابن مهران ممکن است همان کتاب «الشـامل فـی القـراءات» باشـد که کتاب بزرگ و پرحجمی است» که تاج‌القرّاء محمود بن حمزة بن نصـر کرمانی آنرا به درخـواست دیگـران شـرح کرده است.

آغاز: بسـمله، [ربّ سـهل ویسـر، الحمدلله الخـالق الرازق... الحکیم العلیم الغفور... شیخ الإسلام الأجل الأوحـد برهان‌الدین ذخـر... سـعدالإسلام تاج القراء... محمود بن حمزةبن نصر (نورالله ضریحه)]: ... أما بعد فـإن أصحابی (عصمهم‌الله)... و سماه «شرح مشکلات الغایة» و سألنی أن...

انجام: ... فصل: المستحب؛ بل المندوب إلیه أن یقـرأ القـاری عند الفـراغ من سـورة الناس ــ للختم ــ فـاتحة الکتاب، و من سـورة البقـرة إلی «هم المفلحون»، ثم یدعوا؛ لکن الأئمة یأخذون لأهل الکـوفة والشـام ــ کما ذکرت ــ و أما اهل الحجاز و البصـرة فـإنهم إذا بلغـوا آخـرالناس یدعون مستدلین بقوله (علیه‌السلام): «عند کل ختمة دعوة مسـتجابة واسألِ الله

Marfat.com

تعـالی (عزت قــدرته)... علی الایمان والشــهادة، و خــاتمة علی الأمن والسعادة؛ إنه سـمیع علیم، و قـریب مجیب؛ تم بحمدالله و حـوله وقــوته وحسن توفیقه، والصـلوة والسـلام علی خیرته من خلقــه: رســوله محمد المصطفی السید وآله الطاهرة، و حسبنا الله ونعم الوکیل نعم المولی و نعم النصیر.

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۰۲٤ و ۱۱۸۸.

□ **نسخه:**

۱. **ادبیات ـ تهران** (۸۷ حکمت) نسخ عبدالمحسن بن محمود بن حسـین اخـلاطی در جمعـه نزدیك به پایانِ محرم ٦۰۷ ه . ق در شهر «اخلاط»، بابلاغ اِنهاءِ سماع علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی در ٦۹۸ ه . ق: «حضح»، و یادداشتِ محمد قـزوینی در آغازِ آن دربارهٔ «شرح مشکلات الغایهٔ» ابوزید یا ابویزید احمد یا محمدبن ابی‌بکر ضریرِ بغـوی، در صـفحه آخر این نسخه مطالبی تحت عنوان «فی مذاهب العرب وقفـاً» آمده اسـت: «القلب والابدال واللین والنقــل والتحقیق و التسکین و الروم و الاشــمام و التضعیف و الحــذف والزاید والتخفیف، و لیعقوب خـاصة وقفـاً الذی یقف علی الهـاء نحـو: عمه، و ممه، و غیره. فیم نوّ یمن فو ــ فالیاء هیه والمیم ممه ــ والنون فـاتمحضه والفـاء کیفـه، والواو هوه نون الثقیلة والخفیفة؟» [**ف:** ادبیات ۳/۸۰] 371 س

شرح المقدمة الجزریة: خالد بن عبدالله ازهری =
الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة: خالد بن عبدالله ازهری.

شرح المقدمة الجزریة: احمد بن محمد جزری «ابن ناظم» =
الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة [الجزریه]: احمد بن محمد جزری «ابن‌ناظم».

112 ***شرح المقدمة الجزریة*** ۱۱۲ س

طاش کُبری‌زاده (۹۰۱-۹٦۸ ه . ق)

* عصــام‌الدین ابوالخیر احمد بن مصــطفی بن خلیل، معــروف به «طــاش کبری‌زاده»، از دانشـمندانِ برجسـتهٔ عثمانیه که در بسـیاری از علومِ متداول، به‌ویژه در معـانی و بیان و کلام نامور بوده، و مدتی در «حلب» و «آنکارا» و «ادرنه» مقامِ قضاء را به‌عهده داشـت و سـرانجام

Marfat.com

نابینا گشت. کبری‌زاده در ١٤ ع ١/١ ٩٠١ هـ . ق در «بروسه» به‌دنیا آمد و در «آنکارا» (انقره) پرورش یافت و در بلاد ترکیه به‌عنوان مدرّسِ فقه و حدیث و علوم عربیت جابه‌جا می‌گشت. در سال ٩٥٨ هـ . ق متصدی قضاء در قسطنطنیه شد، و به سال ٩٦١ هـ . ق نابینا گشت و از سوی دولت مایحتاج زندگانی برای او مقرر شد؛ و لذا موفق گشت به تالیفاتی دیگر پرداخته و ویرایش آثارش را از آن پس به سرانجام رسانَد. کبری‌زاده در سلخ رجب ٩٦٨ هـ . ق در شصت‌وهفت سالگی در استانبول از دنیا رفت و در جوار مقبرهٔ سیدِ ولایت از محلاتِ «عاشق پاشا» به خاك سپرده شد. سزا است یادآور شویم: طاش کبری «طاش کوپری» روستائی است در چهل و چهار کیلومتری سمتِ شرقی «قسطمونی» از شهرهای ترکیه، که وی به‌خاطر انتساب به این روستا و یا پرورش در آنجا به «طاش کبری» = [کوپری] زاده معروف شد. وی سخنان منظوم نیز دارد.

از آثار او است: «مفتاح السعادة و مصباح السيادة» در موضوعات علوم، «الشقائق النعمانية فی علماء الدولة العثمانية»، «شرح العوامل المائة للجرجانی» در نحو، «المعالم» در علم کلام، «شرح الفوائد الغياثية» در معانی و بیان، «آداب البحث و المناظرة»، «الإستيفاء لمباحث الإستثناء»، «الجامع» در منطق، «شرح ديباجة الطوالع»، «شرح ديباجة الهداية»، «حاشية التجريد للشريف»، «حاشية الكشاف»، «شرح مفتاح العلوم للسكاكی، «الشهود العينی فی تحقيق مباحث الوجود الذهنی»، «اللواء المرفوع فی حلّ مباحث الموضوع»، «المختصر» در نحو، «مسالك الخلاص فی مهالك الخواص»، «نوادر الأخبار فی مناقب الأخيار»، «الرسالة الجامعة لوصف العلوم النافعة»، و جز آنها.

● ت: اواسط سدهٔ ١٠ هـ . ق.

این کتاب به درخواستِ پاره از دوستانِ شارح نگارش شده، و طاش کبری‌زاده مشکلاتِ مقدمهٔ جزریه را گزارش کرده است.

آغاز: بسمله، سبحان‌الله و بحمده منزل الكتاب على عبده، و باعث الرسل بوعيده... و بعد فقد تطابقت قاطبة أهل العلم و كافة أرباب العرفان على أشرف العلوم و أعلاها القرآن المنزل من لدن رب‌العالمين على لسان الروح الأمين... ثم إن المتصدی لتحصيل لطائف معانيه يحتاج قبل الشروع فيه إلى إحكام مبانيه و من جملة ما لابد منه فی تجويد حروفه و تصحيح قراءته... فإنّها باب هذه المدينة الطيبة و أساسها و رئيس هاتيك... بحيث لامندوحة عنها لطالب القرآن؛ إذ فاق على الأقران فی مضمار البيان؛ لكن لمّا صعب حل ألفاظها على الطلاب... وقد اشتهربين

Marfat.com

الناس شـــرح منســـوب إلى ولد المصـــنف... فـــالتمس منى بعض اعزة إخوانى...
قال الشيخ (رحمهُالله)
يقول راجى عفو رب سامع محمد بن الجزرى الشافعى
العفو: الصفح عن الذنب، و ربّ كل شيئى مالكه أو مستحقه أو صـاحبه، أو المصلح. والرّب باللام إسم من أسماء الله (عزّوجلّ) ولايطلق إلا بالإضافة كربّ الدار، ويقال: عالم ربانى، أى عارف بالله (تعالى). والسامع والسـميع بمعنى واحد إلافيه أى فى السميع مبالغة...
انجام: ... و إلى الله المشتكى من دهر أضـرّ أصـرعلى الإضـرار، و إذا أحسـن تبادر إلى الندم والإنكار، و أستغفرالله من شكـاية الزمان المقهـور تحـت قـدرة الملك المسـتعان و أما الشكـوى إلى الله إنما من أمل المريد، والله يفعل مايشاء و يحكم مايريد، و رضيت بقضائه و اعترفت بآلائه، فالحمدلله توالى نواله، والصلوة على نبيه وآله اجمعين.

بنگريد به: فهرست ظـاهريه ١/تجـويد و قـرااات /٢٠٨-٢١١. و: ريحـانةالأدب ١٥/٤. و: الأعلام، زركلى ٢٤١/١. و: معجم‌المؤلفين ١٧٧/٢ و ٣٧٠/١٣. و: معجم‌المطبوعات ١٢٢١. و: وفيات‌الاعيان ٩٥/٢. و: آداب اللغة ٣١٥/٣. و: الشـقائق ٧٩/٢- ٩٠. و: اكتفـاء القنوع ٣٨٤. و: شـذرات الذهب ٣٥٢/٨، ٣٥٣. و: العقـد المنظوم ١٩٩/٢-٢٠٨. و: البدرالطالع ١٢١/١. و: كشـف الظنون ١١، ٣٧، ٤١، ٥٦، ٨٠، ٣٤٨، ٤٢٢، ٨٥٤، ٨٥٧، ٨٦١، ٨٦٢، ٨٧٤، ٨٨٣، ٩١٨، ١٠٥٧، ١٠٦٨، ١٠٨٤، ١١١٦، ١١٧٣، ١١٧٩، ١١٩١، ١٢٣١، ١٢٥٠، ١٢٥٢، ١٢٩٩، ١٣٥٨، ١٥٤٨، ١٥٦٦، ١٦٦٣، ١٧٢٧، ١٧٦٢، ١٧٦٤، ١٧٧١، ١٧٩٩، ١٨٠٠، ١٨٠٢، ١٨٨٥، ١٩٠٦، ١٩٤٠، ١٩٧٨، ١٩٩٤، ٢٠٣٦. و: إيضـاح المكنون ١٣٤/١، ٣٥٩، ١٢٦/٢.

De Slane: *Catalogue des manuscrits arabes* 382.
Ahlwardt: *Verzeichniss der arabischen handschriften* IX: 353-355.
Mingana: *Catalogue of arabic manuscripts* 475, 476.
Brockelmann: g, II: 425, 426, s, II: 633, 634.

□ نسخه:

١. **ظاهريه ـ دمشق** (١ مج ٩٤٩٩) نسخ خوش حدود ١٠٦٢ هـ . ق، مقدمه به خط متفاوتِ از شرح، ٤٦ گ: ١-٤٦، ٢١ سطرى [ف: الظاهرية / التجويد والقراءات / ٢١٠] 372 س
٢. **ظاهريه ـ دمشق** (٩٨٨٥) نسخ خوش ١٤ رجب ١٠٦٦ هـ . ق، با يادداشتِ تملكِ عبدالقادر بن اسماعيل بن عبدالغنى نابلسى، مُوَرِّخِ ١١٥٢ هـ . ق، ٤٧ گ، ٢٢ سطرى [ف: الظاهرية ١/التجويد و القراءات /٢١١] 373 س

Marfat.com

۳. ظاهریه ـ دمشق (۱ مج ۵۰۳۰) نسـخ محمد ابن‌شـیخ علی مجـذوب بقـاعی در ۱ ج ۱۱۳۹/۱ هـ . ق، گ ۱ـ۵۰ [**ف:** الظاهرية ۱/التجويد والقراءات /۲۰۸، ۲۰۹] 374 س

٤. قدس رضوی ـ مشهد (ق: ۱۸ تجـوید ـ ج: ۳۰۵۰) نسـخ ؟، فهـرست‌نویس شـارح را نشناخته، ٤٨ گ، ۱۹ سطری [**ف:** قدس ۲۲۹/۲] 375 س

شرح المقدمة الجزرية: سیدعبدالجلیل حسینی قاری =

الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة فی التجوید: سیدعبدالجلیل حسینی قاری.

شرح المقدمة الجزرية: ملاعلی قاری =

المنح الفکریة فی شرح المقدمة الجزریة: ملاعلی قاری.

113 *شرح المقدمة الجزرية* ۱۱۳ س

؟

* مؤلف شناخته نشد

● ت: ۸۸۸ هـ . ق یا قبل از آن

در این گزارش، لغاتِ منظومهٔ جزری یعنی «المقدمة الجزرية» شرح و تفسیر شده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله ربالعالمین، و الصـلوة والسـلام علی خیرالبریة محمد وآله وصحبه أجمعین. قال الشیخ الإمام العـالم العـلامة شـیخ القـراء والمحدثین محمدبن محمدبن محمد الجزری الشافعی:

یقول راجی عفو رب سامع محمد بن الجزری الشافعی

الرجاء: الطمع فیما یمکـن حصـوله. العفـو: الصـفح عن الذنب و ترك مجازاة المتعدی، والسـمع بمعنی القبول والإجـابة، و منه قـول المصـلی: «سمع الله لمن حمده» ای أجاب الله لمن حمده، و قوله...

انجام: ... قوله:

الحمد لله لها ختام ثم الصلوة بعده السلام

أی: قـولی: الحمد لله ختام المقـدمة. والختام: مایختم به الشـیئی، ثم الصلوة والسلام علی النبی (صلی‌الله علیه وآله وسلم) وعلی آله بعد الحمد ختام لها أیضاً. ــ تم الکتاب بعون الملك الوهاب، و الحمدلله ربالعـالمین والصلوة والسلام علی نبیه محمد وآله اجمعین [وقد وقع الفـراغ من تنمیق

Marfat.com

هذه النسخة المباركة الشريفة فی آخر ليلة الأحد من شهر المبارك ذی‌حجة سنة ثمان و ثمانين و ثمانماية.

□ نسخه:

۱. سنا ـ تهران (۱۰ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نسخ حسين بن عثمان حافظ سروی در پايان روز يكشنبه ذح ۸۸۸ ه . ق، ص ۳۲۸ ـ ۳۵۳ [ف: سنا ۶۹/۲. و: نشريه ۲۷۶/۷] 376 س

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

آغاز[افتاده نسخهٔ ۱ مج ش ۵۴۷ * ۵۲۲ الهيات مشهد]: أصعب وأقل، و كان عمربن الخطاب يخرجها من الجانبين وهو المخرج الرابع، و الضمير فی حافته راجع إلی اللسان، و يمناها إلی الأضراس، واللام تخرج من المخرج الخامس من مخارج اللسان... [پس از دو سطر] و الضميران لحافة اللسان وهی جانبه، و أولها طرفه، و أدناها أوله.

ص والنون من طرفه تحت اجعلوا والرايدانيه لظهر ادخلوا

ش: اجز أن النون تخرج من طرف اللسان ای رأسه و...

انجام: ... وله المنة أن هدانی لذلك و وفقنی لجمعه، و أناراج من الله تعالی دعوة أخ صالح أنتفع به تقربنی إلی الله و انتفاع مسلم راغب فی الخير ببعض مافيه، و أستودع الله تعالی عنی و عن والدی وسائر المسلمين أديانتا و أماناتنا و خواتيم أعمالنا و جميع ماأنعم به علينا، و أسأله سبيل الرشاد والعصمة من أحوال أهل الزيغ والعناد، و أتضرع إليه سبحانه أن يرزقنا التوفيق فی الأقوال و الأفعال للصواب، إنه الكريم الوهاب.

□ نسخه:

۱. الهيات ـ مشهد (۱مج ۵۴۷ * ۵۲۲) نسخ زين‌العابدين حسينی در ۱۱۰۲ ه . ق، نسخه را يارعلی قاری قزوينی در صفر ۱۱۰۲ ه . ق با نسخهٔ ديگر مقابله كرده است، ۵۱ گ [ف:الهيات مشهد ۲۷۳/۱] 377 س

(سدهٔ ۱۳ ه . ق يا قبل از آن)

* مؤلف ــ عليرغم دوباره‌نگری اصل نسخه و تحقيق دربارهٔ آن ــ شناخته نشد.

Marfat.com

● ت: سدهٔ ۱۳ هـ . ق ــ یا ــ قبل از آن

رساله‌ای است دربارهٔ پاره‌ای از مسائل تجوید که برای اطفال و مبتدیان نگارش شده و در آن از امام سوسی یاد شده است.

آغاز: بسمله یقول راجی عفو رب سامع محمد بن الجزری الشافعی. الحمدلله وصلی‌الله علی نبیه و مصطفاه محمد وآله و صحبه و قراء القرآن مع محبه. و بعد فهذه مقدمه فیما[یجب] علی القاری أن یعلمه؛ إذ واجب علیه و محتم قبل الشروع أولاً أن یعلموا؟ مخارج الحروف و الصفات... فالفاء مع أطراف الثنایا المشرفة للشفتین. النون الساکنة و التنوین لهما عند حروف الهجاء خمسة أحکام: إدغام بغنة، و إدغام بلاغنة، و إقلاب، و إظهار، و إخفاء. فأما الإدغام الذی بغنة فله أربعة أحرف وهی: الیاء والواو و المیم والنون یجمعها قولك یومن؛ و أما الإدغام الذی بلاغنة...

انجام: ... و تسمی اللام القمریة وادغمها فی الاسم فی أربعة عشر حرفاً یجمعها أوائل کلمات بیت منظوم وهو: تب... تسمی اللام الشمسیة. وفی هذا القدر کفایة للأطفال والله الموفق للصواب و إلیه المرجع والمآب، وصلی‌الله علی سیدنا محمد وآله و صحبه أجمعین.

□ نسخه:

۱. مجلس ـ تهران (۸ مج ۱۲۰ فیروز ـ ثبت قدیم: ٤٤٤٨٤ـ جدید ۵۲٤۸) نسخ سدهٔ ۱۳ هـ . ق، در فهرست به‌عنوان «رسالة فی التجوید» آمده، ص ۳۳۹-۳٤۹ [ف: مجلس ۲٤۷/۲۱] 378 س

116 شرح مناهج الترتیل ۱۱٦ س

سیدمحمدباقر طباطبائی یزدی (۱۲۳۹-۱۲۹۸ هـ . ق)

* سیدمحمد باقربن سیدمرتضی طباطبائی یزدی حائری، متبحر در فقه و اصول و حدیث و پرحافظه و خوش‌تقریر، و پارسا و هوشمند، و در علوم ریاضی یَدِ طولائی داشت، و در علومِ عربیت پیشوائی آگاه به‌شمار می‌رفت، و در وعظ و خطابه دارای مقامی عالی و بس ارجمند بود. او در ماهِ رمضانی به سامراء سفر کرد و پس از نمازِ میرزای شیرازی بر فراز منبر می‌رفت و همهٔ مردم سامراء از علماء و فضلاء پای منبرِ او حضور می‌یافتند. وی مجلداتی بزرگ در فقه نگاشته، و به مقدار سالهای عمرش (٤۹ سال) کتاب تألیف کرده است. او در طاعون ۱۲۹۸ هـ . ق از دنیا رفت و در ایوان طلای صحنِ امام حسین (علیه‌السلام) به خاك سپرده شد. و از

Marfat.com

آثار او است: «حل العقول لعقد الفحول فی علم الأصول»، «وسیلة الوسائل فی شرح الرسائل» که هر دو در ایران همزمان با حیات مؤلف به طبع رسید، «تفسیر آیة الأمانة»، «العقد والحل» که ظاهراً همان «حل العقول» باشد، «فیروزجاتِ طوسیه» در شرح خطبهٔ رضویه، «لوایح اللوحین فی شرح خصائص الحسین»، «مقتل أبی عبدالله الحسین»، «نفائس الفنون»، «نفحات الأسرار»، «هدایة الأنام»، «ینابیع الحکمة»، و جز آنها.

● ت: ۲۵ ج ۱۲۸۳/۲ هـ . ق.

این کتاب، شرحی است مزجی بر ارجوزهٔ خودِ مؤلف که به عنوانِ «مناهج الترتیل» ساخته شده، با خاتمه‌ای مفصل در دو فائده: فائدهٔ اول ــ در بیان رسم قرآن، ۲. فائدهٔ دوم ـ در قرائت عاصم به ترتیب سوره‌ها. مؤلف این شرح را در ۲۵ ج ۱۲۸۳/۲ هـ . ق به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیراً، و أمرهم بتلاوته و وعدهم علیها بالجنة...

انجام: ... فعلیك بالاحتیاط فی قراءتهما، أخوك دینك فاخطَطْ لدینك، والله الموفق والمعین.

بنگرید به: *طبقات اعلام الشیعة* ۱۹۱/۱، ۱۹۲. و: *ریحانة‌الأدب* ۳۹۱/٦. و: *معجم‌المؤلفین* ۹٦/۹. و: *الذریعة* ۷۲/۷، و ۳۰۰/۱۵، ٤۰۰/۱٦، ۳۷۵/۱۸، و ۲٤/۲۲، ۲٤۱/۲٤- ۲٤٦، و ۹۲/۲۵، ۱۷۲، ۲۸۸.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (۱ مج ۲۱۲۸) نستعلیق مؤلف در ۲۵ ج ۱۲۸۳/۲ هـ . ق، خطخوردگی و افزودگی از خود مؤلف دارد، گ ۲ ر ـ ۲٤ پ [ف: مرعشی ۱۳۸/٦، ۱۳۹] 379 س

117 **شرح منظومة فی ما وصل من الهمزات وما قطع منها** ۱۱۷ س

محمدعلی بکّاری (زنده در ۱۰۰٦ هـ . ق)

✱ محمدعلی بن فرج‌الله بکاری از دانشمندان سدهٔ ۱۰ و ۱۱ هـ . ق که علیرغم تفحص، ترجمهٔ احوالِ او به‌دست نیامد؛ لکن باتوجه به برخی فهارس چنین استفاده می‌شود که دانشمندی آگاهِ در تجوید و قادرِ بر نظم یعنی انشاء سخنان منظوم بوده، و آثاری در تجوید به نظم آورده و یا تالیف کرده است، از آنجمله: «المفیدة» که منظومه‌ای است در تجوید، «الأحادیث النبویة» و کتاب مورد بحث ما.

● ت: ۱۰۰٦ هـ . ق.

محتوای رساله از نام و عنوان آن روشن است، و محمدعلی بکاری منظومه‌ای به بحر رجز در

Marfat.com

همین موضوع یعنی مواردِ وصل و قطع همزه نگاشته و خود، آنرا با تعلیقاتِ خویش گزارش کرده، و در ۱۰۰۶ ه . ق آنرا در کربلا به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، مما قاله کاتبه: الحمد لولیه والصلوة علی نبیه محمد وآله. و بعد، فإن [فی] معرفة ماوصل من الهمزات و ماقطع منها فائدة جلیلة لایستغنی عنها. وقد نظمت فی ذلك هذه الأبیات... وقد علقت علیه مالعله ینفع... فإنه أحسن معط و معین.

الحمد لله تعالی والصلوه — علی الذی فضّل ربی و اصطفاه
محمد وآله خیر الوری — وبعد فاعلم فرق همزات تری
فوصلها و قطعها قد سمعا — فی‌الاسم‌و الأفعال‌والحرف‌معا

انجام: ...

یرجو جزاء ربه القدیر — محمد ذو الذنب والتقصیر
جمعت فی کربلا المشرفة — و کربلاالتقوی‌بهاوالمعرفة
والحمدلله کثیراً والصلوة — علی النبی أحمد و مصطفاه

و تمت بید جامعها نظماً و شرحاً الفقیر إلی الله الباری عبده محمدعلی بن فرج‌الله البکاری سنة ألف وست... والحمدلله رب‌العالمین و سلامه علی المرسلین.

بنگرید به: فهرست مرکزی ۴۱۶۸/۱۵ و ۴۱۷۰.

□ نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۹ مج ۵۲۳۲) نسخ مؤلف در ۱۰۰۶ ه . ق در کربلا، گ ۲۵۷ پ - ۲۶۰ ر [ف: مرکزی ۴۱۷۰/۱۵] 380 س

118 ***الشفاء فی علل اختلاف القراء*** ۱۱۸ س

احمد بن محمد حریری (از دانشمندان پیش از سدهٔ ۸ ه . ق)

* ابوالفضل احمد بن محمد بن محمد بن حریری ــ یا ــ جریری بخاری از دانشمندان پیش از سدهٔ ۸ ه . ق که علیرغم تفحص ترجمهٔ احوال او به‌دست نیامد.

● ت: ؟

این کتاب دربارهٔ قرآآت مشهور و گزارش حجت‌ها و علل هریك از آنها به ترتیب سوره‌های قرآن از فاتحة الکتاب تا «ناس» که در آن از امام شهید ناصرالدین ابوالقاسم سمرقندی، و شرح شاطبی، و ابونصر عراقی، و التیسیر نجم‌الدین عمر نسفی و دیگران یاد شده و مؤلف از

Marfat.com

آنان در تدوینِ این کتاب مستفیض است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی بنعمته تتم الصالحات... و بعد فهذه حجج القراءات المشهورة و علل الروایات المأثوره رتبها ابوالفضل احمد بن محمد بن محمد بن الحریری البخاری تذکرة لذوی العقول و الألباب.

انجام: ... قلت لأن عطف البیان للبیان؛ فکان مظنّةً دون الإضمار، والحمد لله رب العالمین و صلی‌الله علی خیر خلقه محمد و آله الطیبین الطاهرین برحمتك یا أرحم الراحمین.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی - قم** (۵۰۵۲) نسخ محمد بن محمود بن احمد خجندی، ملقّبِ به «جلال» در غرهٔ محرم ۷۰۶ ه . ق، با یادداشتِ تملكِ یحیی بن عیسی نجفی، مُوَرَّخِ ۱۰۲۲ ه . ق، و ابوالقاسم جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی، مُوَرَّخ ج ۱۱۵۴/۲ ه . ق در کربلا هنگامِ مراجعت از حج، ۲۰۱ گ، ۳۲ سطری [**ف:** مرعشی ۲۵۰/۱۳] 381 س

۲. **مرکزی - تهران** (۳۶۳۹) نوشتهٔ صابربن محمد شیرازی در ۲۶ رمضان ۱۰۹۹ ه . ق [**ف:** مرکزی ۲۶۴۴/۱۲] 382 س

119 ***الشمعة المضيئة بنشر القراءات السبعة المرضية*** ۱۱۹ س

شعله (۶۲۳-۶۵۶ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی: شعله» ببینید.

● ت: سدهٔ ۷ ه .ق.

منظومه‌ای است رائیه به اندازهٔ نیمی از «الشاطبیة = حرز الأمانی» که بسیار مختصر و فشرده نگارش یافته، و ناظم در نظم و اختصارِ آن نیکو از عهده برآمده است، و در آغاز آن مدحی از این قصیده از خودِ شعله دیده می‌شود که بدینصورت است:

هذه شمعة تضیء و تهدی لفتی طالبِ سبیل الرشد
فی قرآت سبعة جمعوا الفضل و کانوا هدی لمن یستهدی
حَوَت السبع ذات ضبط و حَصر فی‌قصارالتقریب للمستهدی
و إلی‌الله جل أرغب فی أن ینفع الراغبین فیها و یهدی

ابواب و فصول این کتاب بدین شرح است:

Marfat.com

۱. التعوذ والتسمية؛ ۲. إدغام أبی‌عمرو الكبير؛ ۳. هاء الكناية؛ ٤. المد و القصر؛ ٥. الهمزتين من كلمة؛ ٦. الهمزتين من كلمتين؛ ۷. الهمز المفرد؛ ۸. الهمز بعد الساكن؛ ۹. وقف حمزة و هشام على الهمز؛ ۱۰. إدغام إذ وقد و تاء التأنيث و هَل و بَل؛ ۱۱. حروف قربت مخارجها؛ ۱۲. الإمالة و التفخيم؛ ۱۳. الرَّوْم و الإشمام و وقف الكسائی بإمالة هآء التأنيث؛ ۱٤. مذهب ورش فی اللامات و الراءات؛ ۱٥. اختلافهم فی الوقف على الرسم؛ ۱٦. ياءات الإضافة؛ ۱۷. الزوايد المنوفات إسماً؛ ۱۸. فرش الحروف (به ترتيب سوره‌ها تا پايان قرآن)؛ ۱۹. التكبير.

و ابواب زيادات بدين شرح است:

۱. من باب الإستعاذة والبسمله؛ ۲. من باب الإدغام الكبير و نحوه؛ ۳. من باب هاء الكناية؛ ٤. من باب المدّ والقصر؛ ٥. من باب الهمزتين من كلمة؛ ٦. من باب الهمزتين من كلمتين؛ ۷. من باب الهمز الساكن و الهمز بعد الساكن؛ ۸. من باب وقف حمزة على الهمز؛ ۹. من باب إدغام السواكن (فصل فيما اجتمع عليه من الإدغام ـ فصل فی أحكام النون الساكنة والتنوين)؛ ۱۰. من باب الإمالة (فصل فی الراءات المجمع على ترقيقها)؛ ۱۱. من باب اللامات؛ ۱۲. من باب الوقف بالإشارة و الرسم والياءات؛ ۱۳. من فرش الحروف؛ ۱٤. من باب التكبير.

آغاز: بسمله

الا الله فاحمد من تعالى تكبّرا وَغُمَّ و خَلِّل بالصلوة لتُغزرا
و دونكَ بكرا مهرها الفكر حُلِّيَتْ بُدرٌ به دَرُالمعانی لمَن درا
حواعقدها عقد القراءات سبعها فعن نافع قالون مع ورش اذكرا
و لِلمكِّ بَزِّیٌ كذا قُنبُلٌ ومع‌هشام‌بن‌ذكوان‌عن‌الشام‌أبصرا

انجام: :::

الأخذ لما اختار اليزيدی لنفسه وخالف فيه المازنی محرّرا
لباريكم‌مع‌نحو‌يأمركم‌كذی‌شبيهُ يوده كلُهُ مشبعاً قرا
ولم‌يتسنَّ‌احذف‌موصل‌مع‌اقتده ولم يُسْمَ يوماً تُرجعون مقررا
و معذرةً نصب عزيز منون و ينفع مجهولاً بِطَهَ تحرّرا
و خافضةً والتلونصب عبادلا بحذفٍ بما آتيكم امده و اخبرا

آغاز[زيادات]:

الاخذ زياداتٍ تفيدك ملحقا لها بيبوتِ السبعةِ الغُرِّ غبرا
حَوَت ساير التيسير مع شاطبيةٍ و ضمنتامن بعد ذينك كوثَرا
وعُدَّهما خمساً مئين و ستة وسبعين بيتاً ليس إلا وفَكَّرا

بنگريد به: *كشف‌الظنون* ص ۱۰٦٤، ۱۰٦٥. و: *هدية‌العارفين* ۱۲٦/۲.

Marfat.com

□ نسخه:

۰۱. مرکزی - تهران (۲ مج ٦۲۰۹) نسخ شمس‌الدین محمدبن محمدبن ابی‌بکربن ابراهیم بن یعقوب در رمضان ۷۰۸ ه . ق در جامع دمشق، گ ٥ر - ۳۷ر، با چهار بیت از خود ناظم در ستایش منظومه‌اش [ف: مرکزی ۲۱۸/۱٦] 383 س

120 *صفات الحروف* ۱۲۰ س

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

این وجیزه در بیان صفاتی است که در هریك از حروف هجاء برحسبِ ترتیبِ مخارجِ آنها جمع می‌شوند. و احتمالاً بخشی از کتابی باشد و کاتب نسخه‌ای که ذیلاً معرفی می‌شود در آغاز آن چنین نوشته است: وجدت هذا الفصل مکتوباً علی حاشیة نسخة من نسخ الشافیة فی مقام بیان «صفات الحروف».

آغاز: فصل فی بیان عدد الصفات المجتمعة فی کل واحد من حروف الهجاء علی ترتیب مخارجها. الهمزة: وصفاتها ستة: الجهر والشدة والسکون والإنفتاح والإستفال و...؟ والهاء: وصفاتها سبعة...

انجام: ... و الألف: و صفاتها ثمانیة: الجهر والرّخاوة والإنفتاح والإستفال والسکون والمد واللین و الهاویة؟. و الواو الساکنة المضموم ماقبلها و صفاتها سبعة: الجهروالرخاوة والإنفتاح والإستفال والسکون والمد واللین. و صفات الیاء الساکنة المکسور ماقبلها کالواو.

□ نسخه:

۰۱. مجلس - تهران (۲ مج ٥۳٤٤ - دفتر: ٦۲۲۳٥) نوشتهٔ جعفر بن شیخ عبدعلی قرشی در ۱۲۳٤ ه . ق، در فهرست به عنوان «حروف الهجاء» آمده است، گ ۱۳ پ - ۱٦ پ [ف: مجلس: ۲٥٦/۱٦] 384 س

121 *الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر والصغیر* ۱۲۱ س

محمد بن علی حسینی جرجانی (م ۸۳۸ ه . ق و یا پس از آن)

* جرجانی یادشده گویا همان شمس‌الدین محمد بن محمد بن علی حسینی ــ یا ــ حسنی جرجانی فرزندِ میرسید شریفِ معروف می‌باشد و یا شخص دیگری؟ محمد جرجانی ادیبی متکلم که از دانشمندان سدهٔ نهم هجری به‌شمار می‌رفت، و اهل شیراز بوده و در پاره از علوم دست

Marfat.com

داشت و برخلاف پدرش میرسید شریف پیرو مذهبِ شیعی بود، میرزامحمدعلی شریفی، ملقّب به «میرزا مخدوم» که نوهٔ میرسید شریف و پسر همین شمس‌الدین است سنّیِ ناصبی بوده و کتاب «نواقض الروافض» را در ردّ شیعه ساختِ، و قاضی نورالله شوشتری کتاب «مصائب النواصب»، و ابوعلی حائری نیز کتاب «عذاب النواصب» را در ردّ همین «نواقض الروافض» نگاشتند. گویند: میرزا مخدوم همان کسی است که به اتفاق جمعی از گروه قلندریّه بر پیرامون شاه اسماعیل صفوی ثانی (م ۹۸۵ هـ . ق) گردآمدند؛ و با انواعِ ترفند و نیرنگ، او را از مذهب اثنی‌عشری روی‌گردان ساختند، و سکه‌هائی را که اسامیِ حضراتِ ائمه (علیهم‌السلام) بر آنها منقوش بود دگرگون ساختند.

چنین آورده‌اند که شمس‌الدین محمد از پدرش سیدشریف ــ به هنگام مرگِ او ــ درخواست وصیتی کرد. پدر به او گفت: «بابا به حال خود باش»؛ و شمس‌الدین محمد، مضمون این سخنِ پدر را ضمن اشعاری به نظم درآورد:

مرا سیدشریف آن بحر زخار — که رحمت بر روانِ پاك او باد
وصیت‌کرد و گفت آر زانکه‌خواهی — که باشد در قیامت جانِ تو شاد
چنان مستغرقِ احوالِ خود باش — که از حال کسی ناید ترا یاد

از آثار شمس‌الدین محمد جرجانی کتابهای زیر را یاد کرده‌اند:

«شرح هدایة الحکمة للأبهری»، «شرح إرشاد الهادی للتفتازانی» در نحو، «شرح الفوائد الغیاثیة»، «حاشیة الطوالع»، «الغرة»، «الدرة» در منطق، «زبدة الأسرار» در حکمت.

● ت: سدهٔ ۹ هـ . ق.

این کتاب در تجوید نگارش شده و راجع به ادغام صغیر و کبیر بحث می‌کند، و محتوای آن در یك مقدمه و دو باب تنظیم شده است: مقدمه ـ در تعریف و شرائطِ ادغام. باب اول ـ در تعداد ادغام کبیرِ مربوط به هر سوره به ترتیبِ آنها در قرآن موجود. باب دوم ـ در ادغام صغیر و انواع آن.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی تفضل علینا بجزیل النعم، و جعل أهل القرآن أهله و خاصته بالجود و الکرم...

انجام: ... و الإخفاء حالة بین الإظهار و الإدغام، و لابد من الغنة معه.

بنگرید به: فهرست مرعشی ۳۰۷/۲. و: *ریحانة الأدب* ۲۱۵/٦ و ۲۱۷ و ۲٤٦. و: *روضات الجنات*، ط سنگی ۱۸٦ و ٤۹۸. و: *هدیةالعارفین* ۱۸۹/۲. و: *دائرةالمعارف الإسلامیة*، مقالهٔ بروکلمان ۳۳٤/٦. و: *الأعلام*، زرکلی ۱۸۰/۷. و: *اعلام الشیعة*، حسین‌علی محفوظ. و: *معجم‌المؤلفین* ۵۵/۱۱.

Marfat.com

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (٤ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی در پنجشنبه ۲۳ ع ۹٤٤/۱ ه. ق (تاریخ پایان ش ۳ مجموعه)، دارای حواشی مختصر، گ ٦۱ پ - ۸۷ ر، [ف: مرعشی ۳۰۷/۲] 385 س

122 **طیبة النشر فی القراءات العشر** ۱۲۲ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● ت: شعبان ۷۹۹ ه . ق.

این کتاب منظومه‌ای است به بحر «رَجَز» در هزار، یا، هزارو نود بیت در گزارش وجوهِ قراآتِ ده‌گانه که در واقع مکمل قصیدهٔ شاطبیه یعنی «حرزالأمانی و وجه التهانی» شاطبی می‌باشد. در این کتاب مطالب کتابهای «التیسیر» دانی، و «النشر فی القراءات العشر» خود مؤلف با شرح و بسط کافی آمده؛ و شمس‌الدین جزری در آغاز آن، مقدمه‌ای تمهید کرده که در آن فائدهٔ فن قرائت و اسامی قرّاء و فشرده‌ای از مباحث تجوید در آن گزارش شده، و آنرا در شعبان ۷۹۹ ه . ق در روم (یعنی ترکیه) به پایان برده، و منظومهٔ مذکور در قاهره به‌طبع رسیده است.

آغاز: بسمله

قال محمد هو ابن الجزری — یا ذاالجلال ارحمه واستر واغفری
الحمدلله علی ما یسره — من نشر منقول حروف العشرة
ثم الصلوة والسلام السرمدی — علی النبی مصطفی محمد
و بعد مالانسان لیس یشرف — إلا بما یحفظه ویعرف
لذا لوکان حامل القرآن — أشرف الأمة أولی الإنسان

انجام: ...

وهیهنا تم نظام الطیبة — ألفیة سعیدة مهذّبة
بالروم من شعبان وسط سنة — تسع وتسعین و سبعمائة
وقد أجز منها لکل مقری — کذا اجزت کل من فی عصری
روایة بشرطها المعتبر — وقاله محمد ابن الجزری
یرحمه بفضله الرحمن — فَظَنُّهُ مِن جوده الغفران

بنگرید به: *کشف الظنون* ۱۱۱۸. و: فهرست ظاهریه ۱/تجوید و قراآت /٤۰۹، ٤۱۰. و: *معجم المؤلفین*

Marfat.com

۲۹۱/۱۱. و: *ریحانة‌الأدب* ۴۰۸/۱.

□ **نسخه:**

۱. **اعظم ـ قم** (۲ مج ۳۰۲۳) نوشتهٔ ۸۰۸ ه . ق [**ف:** اعظم، ص ۶۰۸] 386 س

۲. **ملی ـ تبریز** (ردیف: ۹۶۲ ـ دفتر ۳۱۴۸/۵) نسخ عبدالرحیم بن عبدالله در ۹۰۶ ه . ق، ۲۹ گ [**ف:** ملی تبریز ۹۵۴/۳] 387 س

۳. **مجلس ـ تهران** (۴۰۰۲ ـ دفتر: ۶۲۸۱۱) نسخ حاجی بن علی بن محمود ابن حاجی محمد مطلق اصفهانی در پنجشنبه ۱۲ رمضان ۹۷۳ ه . ق، این نسخه با نسخه‌های متعددی مقابله و تصحیح شده، و محمدطاهر حسینی قاری نیز آنرا نزد عمادالدین علی قاری استرابادی مقابله کرده است. نسخه در فهرست به‌عنوان «الفیه» یاد شده [**ف:** مجلس ۶/۱۱] 388 س

۴. **قدس رضوی ـ مشهد** (۲۰ تجوید و قرآات) نسخ حسین بن حاج کاشانی در ۹۷۶ ه . ق، ۷۷ گ، ۷ سطری [**ف:** قدس ۲۳۰/۲] 389 س

۵. **قدس رضوی ـ مشهد** (۷۳ تجوید و قرآات * ۳۰۸۷) نسخ علی بن محمد بن مقدم در صفر ۹۷۸ ه . ق، آراسته، ۵۵ گ، ۱۰ سطری [**ف:** قدس ۱۷۲/۶] 390 س

۶. **ظاهریه ـ دمشق** (۶۴۰۴) نسخ خوش سدهٔ ۹۲ ه . ق، آراسته، گ ۹۸ ـ ۱۳۴، ۱۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآات / ۴۰۹، ۴۱۰] 391 س

۷. **الهیات ـ مشهد** (۲ مج ۴۴۵ـ ردیف: ۴۴۵) نسخ عبدالجواد بن یوسف علی مشهدی در ۱۸ شعبان ۱۲۹۵ ه . ق [**ف:** الهیات مشهد ۴۳۸/۱] 392 س

۸. **قدس رضوی ـ مشهد** (۷۴ تجوید و قرآات * ۷۸۱۰) نسخ؟، دارای حواشی توضیحی، برگ ماقبل آخر افتاده، ۱۰۹ گ [**ف:** قدس ۱۷۳/۶] 393 س

123 ***ظاءات القرآن*** **(منظومة فی ـ)** ۱۲۳ س

؟ (سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن)

* ناظم شناخته نشد، و باید از مردم سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن

در نسخه‌ای که رؤیت شد این منظومه در چهار بیت است:

ظَفِرَ الکظیم وحَظُّهُ من وعظه ظلّ یَظِلُ ظُهیرةً فی حفظه

Marfat.com

ظعن الظلوم لظنّه ان لالظی ظَمآن ینتظر الغلاظ لغیظه
فظهور عظم فی عظیم شواظها و بظفره اثرلأیه فظّه
فلحظر ظهر ظاهرن بکظمة و بظلمةٍ اتعظ نواظر لفظه

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۱٦ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ سدهٔ ۸ هـ . ق [**ف:** ملك ۱۵/۵] 394 س

124 عدة النجات فی تسهیل الهمزات ۱۲٤ س

محمدبن علی حسینی جرجانی (م ۸۳۸ هـ . ق و یا پس از آن)

* ترجمهٔ احوال او یا پسر میرسیدشریف را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «الضوء المنیر فی الادغام الکبیر و الصغیر: محمدبن علی حسینی جرجانی» ببینید.

● **ت:** سدهٔ ۹ هـ . ق.

مؤلف در این کتاب در مورد دو همزه که در یك یا دو کلمه جمع می‌شوند بحث کرده، و آنرا در یك مقدمه و دو باب تنظیم نموده است: مقدمه ــ در بیان همزه. باب اول ـ دربارهٔ دو همزه که در یك کلمه جمع می‌شوند. باب دوم ـ دربارهٔ دو همزه که در دو کلمه کنار هم جمع می‌شوند.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی هدانا الصراط المستقیم، و رزقنا مجاورة بیته و تلاوة القرآن العظیم...

انجام: ... الحمدلله الذی هدانا لهذا و ما کنا لنهتدی لولا أن هدانا الله. [تمت؟ کلامه أطال الله بقاه؟]

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (۳ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی تونی در پنجشنبه ۲۳ ع ۹٤٤/۱ هـ . ق، دارای حواشی مختصر، گ ٤٤ پ ـ ٦۱ر [**ف:** مرعشی ۳۰٦/۲] 395 س

125 العقد الفرید فی نظم التجوید ۱۲۵ س

محمدبن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش «قرائت و تجوید» ذیل «شرح القصیدة الفایحة فی تجوید الفاتحة» ببینید.

● **ت:** سدهٔ ۸ هـ . ق .

قصیدهٔ لامیه‌ای است در ۹۲ بیت دربارهٔ قواعدِ تجوید که برای بیان مطالبی که به رمز و

Marfat.com

اشاره آمده انشاء شده است.

آغاز: بسمله،

أسبح لله الكريم مبسملا و أهدی تحياتی إلی أشرف الملا
محمد الهادی الرسول وآله و أنظم فی التجويد عقداً مفصلاً

انجام: ...

محمد الهادی عليه‌الصلوه وآ ـه سلام و كل الآل والصحب كملا

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۱۵۲.

□ **نسخه:**

۱. **قدس ـ مشهد** (۲۱/ تجوید)نسخ؟باتاریخ‌وقف ۱۰۶۷ ه‍.ق، ۱۵ سطری، در فهرست به‌عنوان «عقد الفريد فی علم التجويد: محمد بن محمد الشريف السمرقندی» [**ف:** قدس ۲۳۰/۲] 396 س

۲. **مرعشی ـ قم** (۲ مج ۱۱۲۷) نسخ خوش ۱۳ ع ۱۰۹۴/۱ ه‍ . ق در پایان ش ٤ مجموعه در فهرست به‌عنوان «العقد الفريد لعلم التجويد» [**ف:** مرعشی ۳۰۰/۳، ۳۰۱] 397 س

۳. **اعظم ـ قم** (۱ مج ۳۷۳۹) نوشتهٔ ۱۳۰۱ ه‍ . ق [**ف:** اعظم، ص ٦٤٠] 398 س

٤. **الهیات ـ مشهد** (۵ مج ۱۳٦۹ ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟، فهرست‌نویس تاریخ تألیف آنرا شعبان ۷۹۹ ه‍ . ق یاد کرده که ممکن است تاریخ تحریر نسخهٔ منقول عنه و یا خود نسخه باشد، در فهرست به‌عنوان «قصيدة عقد الفريد فی علم التجويد» گردآوری ملامحمدصادق بن محمد قاسم قاری [**ف:** الهیات مشهد ۵۱۷/۲] 399 س

۵. **الهیات ـ مشهد** (٦ مج ۱۳٦۹ ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ تحریر کاملتری از نسخه، در فهرست به‌عنوان «قصيده عقد الفريد فی علم التجويد» گردآوری ملامحمدصادق بن‌محمد قاسم قاری آمده [**ف:** الهیات مشهد ۵۱۷/۲] 400 س

٦. **اعظم ـ قم** (۲ مج ۱٤٦٤) نوشته؟ [**ف:** اعظم، ص ۵۱۰] 401 س

126 *علامة الوقف السجاوندی* ۱۲٦ س

✱ مؤلف شناخته نشد و باید از سدهٔ ۹ ه‍ . ق و یا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ۹ ه‍ . ق و یا قبل از آن

ما برای اطلاع از این نوشته، سراسر آنرا که نسبةً فشرده و کوتاه است در زیر می‌آوریم:

«علامة الوقف السجاوندی»: اللازم «م»، المطلق «ط»، الجايز «ج»، المجوّز بوجه «ز»، المرخص ضرورة «ص»، قدقيل «ق»، علامة ان وقف هذه و جهان «جه»، لاوقف «لا»،

Marfat.com

للسکتة «س»، للوقف الیسیرة غیر الثابتة «فقــه»، یعنی هذا الوقف بشــرط وصــل ما بعــده «صب»، یعنی هذا الوقف بشرط وصل ماقبله «صق»، لکل موضع یجوز الوقف ولکـن الوصـل أولی علامته «صـل»، علامة الآیة المکیة «تم»، المدنیة «تد»، الکـوفیة «تك»، الشــامیة «تش»، الحجازیة «تج»، البصریة «بة»، مکی و مدنی «تمد»، شامیة و مدنیة «تشـد»، کوفیة و شامیة «تکش»، عراقیة و شامیة «نقش»، بصریة و شـامیة «بش»، کوفیة و مکیة «تکـم»، علامة أن هذه الآیة لیست بصریة «لب»، لیست کوفیة «لك»، لیست مکیة «لم»، لیست کوفیة ولا مکیة «لکم» لیست مکیة ولا بصـریة «لمب»، لیسـت مکیة ولا شـامیة «لمش»، لیســت کوفیة ولا شـامیة «لکش»، لیسـت کوفیة ولا مکیة ولا مدنیة «لکمد»، لیسـت مکیة ولا مدنیة «لمد»، لیست حجازیة «لج»، علامة الأخماس البصری «خب»، الکوفی «خك»، موافقة بینهما «خکب»، علامة العشر البصری «عب»، الکـوفی «عك»، موافقـة بینهما «عکـب» و فــی کل موضع یکون علیه علامة الآیة و یکون معها رمز اللوقف السـجاوندی للوقف أو للوصـل فـاعمل بذلك الرمز وإن لم یکن معها رمز وقف علیه تمت.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۳ مج ۲۹۷ * ۲۰) نسخ سدهٔ ۹ و یا ۱۰ هـ . ق، نسـخه مجموعاً در دو ثلث صفحه نگارش شده [**ف:** ملك ۱۳/۵] 402 س

127 *عمدة القراء وعدة الاقراء* ۱۲۷ س
فی شرح قصیدة فی الفرق بین الضاد والظاء [فی القرآن العظیم]

ابن الفصیح همدانی (۷۰۲-۷۴۵ هـ . ق)

* ابومحمد عبدالله بن احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی حنفی؛ معروف به «ابن الفصـیح» از دانشمندانِ بزرگ حنفیه که از اساتید قرائت به‌شـمار می‌رفـت، و نیز شـاعری ماهر و آگاه به قرائت بوده و در مقبرهٔ ابوحنیفه تدریس می‌کرد. از آثارِ او اسـت: «عقـدة الحـر» در مدح پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم)، «قصیدة عمدة القراء وعدة الاقـراء». یادآوری می‌شـود: وی پسر احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی حنفی است که در کوفه به‌دنیا آمد و متصـدی تدریس و افتاء و اقراء در دمشق شد و آثار متعددی تألیف کرد که از آنجمله‌اند «مستحسن الطرائق» در نظم کنز الدقائق نسفی در فروع فقـه حنفیه، «نظم السـراجیه» در فـرائض، «حـل الرموز» که قصیده‌ای است در قرآات سبع.

● ت: سدهٔ ۸ هـ . ق .

Marfat.com

این کتاب شرح قصیده و منظومه‌ای است به بحر بسیط در فرق میان ظاآت و ضاداتِ قـرآن کریم که خود ناظم آنرا تألیف کرده است.

آغاز: بسمله،

حفظت وعظاً مظهر الظفر ظعنت عن ظلم یقظان علی نظر

هذا القصیدة من البحر البسیط و أصله مستفعلن فاعلن أربع مرّات و یقـطع علی هذا بمراعات الزحافات الجائزة الآتیة وغیرها؛ کما تقول: «مسـتفعلن إلی مفاعلن و فاعلن إلی فاعلن و نحوه مما یعرف فی موضعه. وقد جمعـت الأبیات الأربعة إلی أولها...

انجام: ... و قرأ الباقون بالضاد وهم: عاصم و حمزه و عبدالله بن عامر و نافع، و معناه علی فــن القــراءات «و ما هو علی الغیب ینحیل». الأبیات الثلاثة الباقیة غنیّة عن الشرح وهی من القصیدة:

نظمتها ببـحر فی مقاصـدهـا مملیا جیـدها من أنفس الدرر

سمیتهــا عمدة القراء واضحة أنیقة کریـاض الــورد والزهر

والله أسأل الضعف صلاة علی محمـد وذویــه قـدوة البـشر

بنگرید به: *ریحـانة‌الأدب* ۱۳۹/۸، ۱٤۰. و: *الفـوائد البهیة* ۲٦. و: *تاریخ علماء بغـداد* ٦٤، ٦٥. و: *فهــرست ظاهریه* ۱/*التجوید و القراءات* /۲۲۱، ۲۲۲ که در آن شارح را مجهـول خـاطرنشان سـاخته. و: *معجــم‌المؤلفین* ۲۸/٦. و: *طبقات القراء* ۸٤/۱. و: *الدررالکامنة* ۲۰٤/۱، ۲۰۵. و: *المنهل الصافی* ۳۷۲/۱-۳۷٤. و: *تاج التراجم* ۹، ۱۰. و: *الجـواهر المضـیئة* ۷۹/۱. و: *الدارس* ۵۲۵/۱، ۵۲٦. و: *النجــوم الزاهرة* ۲۹۷/۱۰، ۲۹۸. و: *بغیة الوعاة* ۱٤۷و:

Brockelmann: g , II: 78, 165.

□ نسخه:

۱. **قدس رضوی ـ مشهد** (۲ مج ۲۹ تجوید) نسخ؟ با یادداشتِ وقفِ مُوَرِّخ ۱۰٦۷ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رساله در وقوف قرآن» آمده، چند برگ اسـت [**ف:** قـدس ۲۳۲/۲] 403 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۸۹٤) نستعلیق، نسـخه جـدید اسـت، گ ۲۷-۲۹، ۱۹ سـطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۲۲۱، ۲۲۲] 404 س

128 **عمدة المُفید وعدة المُجید فی معرفة لفظ التجوید** ۱۲۸ س

عَلَم‌الدین سخاوی (۵۵۸-٦٤۳ ه . ق)

* ابوالحسـن علم‌الدین علی بن محمد بن عبدالصــمد بن عبدالأحــد بن عبدالغــالبِ همدانی ۳۵۸

Marfat.com

مصریِ سخاویِ شافعی، از دانشمندان برجستهٔ قرائت و تجوید و از علماءِ بنام در کلام و تفسیر و حدیث و فقه و اصول و ادب و لغت و نحو، و شاعری ماهر که در قرائت و نحو شهرت به‌سزائی داشته، و به «شیخ القراء» نیز ملقب می‌باشد. سخاوی در «سخا» یکی از آبادیهای مصر زاده شد، و نحو و لغت و تفسیر و تجوید و ادب عربی را در قاهره از شاطبی، و در اسکندریه از سلفی و ابن‌عوف، و در نواحی دیگر مصر از بوصیری و ابن‌یاسین فراگرفت و آنگاه به دمشق کوچید، و دانشجویان و دانشمندان از محضر او مستفیض می‌شدند. گویند: سخاوی در زمانِ خود در همهٔ علومِ اسلامی منحصر به فرد و یا کم‌نظیر بوده است.

سخاوی در ۱۲ ج ۶۴۳/۲ هـ . ق در دمشق از دنیا رفت، و در «قاسیون» به خاك سپرده شد، و هنگام وفاتش می‌گفت:

قالوا غداً تأتی دیار الحمی و ینزل الراکب بمغناهم
وکل من کان محباً لهم أصبح مسروراً بلقیاهم
قلت فلی ذنبی فما حیلتی بأی وجه أتلقّاهم
قالوا ألیس العفو من شأنهم لاسیما عمن ترجّاهم

سیدنصرالله حائری در تذییل آن گفت:

فجئتهم أسعی إلی بابهم أرجوهم طوراً و أخشاهم

از سخاوی آثار فراوانی در قرائت و تجوید ــ و تفسیر و سایر علوم بجای مانده که از جملهٔ آنها است: «جمال القرّاء و تاج الاقراء»، «شرح الرائیة للشاطبی»، «شرح اللامیة للشاطبی» که «فتح الوصید» نام دارد، «تفسیر القرآن» در چهار مجلد تا سورهٔ کهف، «هدایة المرتاب و غایة الحفاظ و الطلاب فی متشابه الکتاب»، «سفر السعادة و سفیر الإفادة» در شرح «المفصل» زمخشری، و نیز شرح دیگر بر المفصلِ زمخشری به نام «المفضّل فی شرح المفصل»، «شرح الأحاجی النحویة للزمخشری»، که شاید همان «منیرالدیاجی فی شرح الأحاجی» باشد «تحفة الفراض و طرفة المرتاض»، «الکواکب الوقاد فی تصحیح الإعتقاد»، «القصیدة الناضرة لمذهب الأشاعرة»، «ذات الحلل» که قصیده‌ای است و خود بر آن شرح نوشته، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۷ هـ .ق.

این کتاب قصیده‌ای است ــ مانند «قصیدهٔ رائیهٔ موسی خاقانی» در تجوید با قافیهٔ «نون» که در شصت یا شصت‌وچهار بیت انشاء شده، و آنگاه سخاوی خود بر آن شرحی نگاشته است. علاوه بر این شرح، محمد بن اسماعیل بن محمد بن اسماعیل فقّاعی ابن سعدالله، معروف به

Marfat.com

«ابن الفقاعی حموی» (م ٦٧٠ هـ ق)، و نیز شمس‌الدین احمد بن محمود ادیب حکیم مقرئ گزارش‌هائی بر آن نوشتند که در آغاز شرح اخیر آمده است: «الحمدلله الذی أنزل القرآن العظیم والذکر الحکیم...».

آغاز: بسمله،

یا من یروم تلاوة القرآن و یرود شأو ائمة القرآن
لاتحسب التجوید مدّاً مفرطا أو مد ما لا مد فیه لوان
أو أن تشدد بعد مدّ همزة أو أن تلوك الحرف کالسکران
أو أن تفوه بهمزه متهوعاً فیضرّ سامعها من الغثیان

انجام: ...

و ارغب إلی مولاك فی تیسیره خیراً فمنه العون کل معان
أبرز لها حسناً نظم عقودها درّ و فصلّ درّها بجمان
فانظر الیها واقعاً متدبراً فیها فقد فاقت بحسن معان
و اعلم بأنك جائر فی ظلمها إن قستها بقصیدة الخاقانی

بنگرید به: *هدیة‌الأحباب* ١٤٨. و: *روضات الجنات*، ط أخیر ٢٧٨/٤. و: *طبقات القراء*، ٥٦٨/١-٥٧١. و: *معجم‌الأدباء*، ٦٥/١٥، ٦٦. و: *وفیات الأعیان* ٤٣٥، ٤٣٦. و: *البدایة* ١٧٠/١٣. و: *طبقات المفسرین*، سیوطی ٢٥، ٢٦. و: *المختصر فی أخبار البشر* ١٨٢/٣، ١٨٣. و: *إنباه الرواة* ٣١١/٢، ٣١٢. و: *بغیه الوعاة* ٣٤٩، ٣٥٠. و: *طبقات الشافعیة* ١٢٦/٥، ١٢٧. و: *مرآة الجنان* ١١٠/٤، ١١١. هو: *ریحانة‌الأدب* ٤٤٨/٢، ٤٤٩. و: *شذرات الذهب* ٢٢٢/٥، ٢٢٣. و: *هدیة‌العارفین* ٧٠٨/١، ٧٠٩. و: *کشف‌الظنون* ١١٧١، ١١٧٢ و موارد متعدد دیگر در ذیل آثار او. و: *إیضاح المکنون* ٢٥٥/١ و ٥٣٩، و ١٦/٢ و ٢٣٣ و ٢٩٩ و ٤٢٦ و ٥٦٦. و *معجم‌المؤلفین* ٢٠٩/٧، ٢١٠. و: فهرست ظاهریه ١/تجوید / ٢٢٢-٢٢٤. و:

Ahlwardt: ... *veryeichniss der arabischen handschriten I*: 192, 281.

Brockelmann: g, *I*: 261, 410, 411, s, I: 457, 727, 728.

□ **نسخه:**

١. ظاهریه ـ دمشق (٧٦٥٩) نسخ اوائل سدهٔ ٨ هـ . ق، با یادداشت تملکِ مُوَرِّخِ ٧١١ هـ. ق، نسخه در سه برگ: ٤٥-٤٧، ١٨ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید/ ٢٢٢، ٢٢٣] 405 س

٢. ظاهریه ـ دمشق (٣٨٤٧) نسخ اوائل سدهٔ ٨ هـ . ق، با یادداشت قرائت بر حافظ ابی‌عبدالله محمد بن احمد بن عثمان ذهبی، مورّخِ ٧٣٦ هـ . ق، و اجازهٔ از یوسف بن عبدالهادی مقدسی به فرزندانش، مورّخِ ٨٩٧ هـ ق، نسخه در سه برگ: ٨٣-٨٥، ٢٠ سطری [**ف:** الظاهریة ١/تجوید / ٢٢٣، ٢٢٤] 406 س

Marfat.com

۳. **مجلس - تهران** (۳ مج ۵۳۹۳ - دفتر: ٦۲۲۹۱) نوشتهٔ عبدالوهاب بن محمد خلیفه در اواخر رجب ۷۵٤ ه . ق، گ ۲۰ پ - ۲۲ر [مجلس ۳۰۱/۱٦] 407 س

٤. **مرکزی - تهران** (۳ مج ۱۹۱٦) نوشتهٔ محمد بن علی بن محمد عاملی در سدهٔ ۸ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «عقد المفید...» آمده، گ ۲۹-۳۰ [**ف:** مرکزی ۵۳۰/۸] 408 س

۵. **ملك - تهران** (۲ مج ۵۳۱) نسخ سدهٔ ۸ ه . ق، دارای حواشی [**ف:** ملك ٦۳/۵] 409 س

٦. **مرکزی - تهران** (۲ مج ۵۲۲۷) نسخ سدهٔ ۸ یا ۹ ه . ق، نسخه در دو صفحه پیش از آخر مجموعه قرار دارد، در فهرست به‌عنوان «منظومة السخاوی فی القرائة» آمده است [**ف:** مرکزی ٤۱٦۵/۱۵] 410 س

۷. **سپه - تهران** (۱۰ مج ۵۲٤۳) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، گ ۸٦ - ۸۹ پ [**ف:** سپه ۳۳۳/۵] 411 س

۸. **مرعشی - قم** (۸ مج ۲۷۵٤) نستعلیق محمد بن زین‌العابدین موسوی در ۱۸ صفر ۱۲۸۳ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «منظومة فی التجوید» بدون ذکر ناظم آمده، گ ۱۲٦ پ - ۱۲۸ ر [**ف:** مرعشی ۳۱۱/۷] 412 س

۹. **قدس رضوی - مشهد** (۲۵/ تجوید) نستعلیق؟، در فهرست به‌عنوان «القصیدة الخاقانی» آمده است، ۱۳ سطری [**ف:** قدس ۲۳۱/۲] 413 س

۱۰. **قدس رضوی - مشهد** (۱ مج ۸۷ * ۸۸۱٤) نسخ ؟، در فهرست به‌عنوان «منظومهٔ عمدة المفید» آمده، ۱۳ سطری [**ف:** قدس ۱۸۱/٦] 414 س

۱۱. **گوهرشاد - مشهد** (۱۰ مج ۱۳٦۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟، در فهرست اشتباهاً به‌عنوان «قصیدهٔ خاقانیه سرودهٔ موسی بن عبیدالله بن یحیی خاقانی» آمده [**ف:** گوهرشاد ۵۱۸/۲] 415 س

129 **فرش الحروف (باب فی -)** ۱۲۹ س

* مؤلف نسخهٔ ما شناخته نشد.

● ت: ؟

ممکن است نسخهٔ مورد بحث ما بخشی از کتابی در تجوید باشد.

آغاز: باب فرش الحروف. سورة البقرة، ما اختلف فیه واو یاء، أرقّم لشعبة بالأحمر، و أترك الأسود لحفص، و ما اختلف فیه کل منهما؛ فاشیر إلیه، و ربما اقتضی بعض المواضع ذکر حفص صریحاً ما ذکره، و إنما ذکرت بعض

Marfat.com

الأحرف مكررة مثل «أخذتم، و اتخذتم، و هزوءا» و ما اتفقا عليه فلا. و أقول و بالله التوفيق: أول موضع وقع الخلاف بينهما «اتخذتم» قد ذكر فى حروف مركبة مخارجها «هزوءاً»ص، ذكر فى باب الهمز المفردص...

انجام: ... النصر، المسدليس فيها خلاف لهما. الإخلاص كفؤاً بالهمز، ذكر فى الهمز المفردص. الفلق و الناس ليس فيهما شيئى والله اعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۲ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشتهٔ ؟، آراسته، ص ۳۶-۷۲ [ملك ۱۰/۵] 416 س

130 *فرش الحروف* (رسالة فى ـ) ۱۳۰ س

؟

* مؤلف شناخته نشد و باید از مردمِ قبل از سدهٔ ۱۳ ه . ق باشد.

● ت: قبل از سدهٔ ۱۳ ه . ق.

این رساله به ترتیب سوره‌ها در فرش حروف و با استفاده از رموز نگارش شده، و ما برای آگاهی بیشتر از محتوای آن بخش نسبةً زیادی از آغاز و انجامِ آنرا می‌آوریم.

آغاز: [اعلم أن هذا هوالفرش، ولمماعد فيه التى كتبتها فى الأصول إلاّ هاء الضمير التى قبلها ياء ساكنة أو محذوفة سوى عليهم و إليهم و لديهم و الأشياء القليلة الدوران؛ فإنها قد اذكرها تجديداً للعهد].

سورة فاتحة الكتاب: ملك بلاألف «ه ج»، الصراط و سراط حيث وقعا بالسين «ه ى»، وإذا بسمل «ج» بين كل سورتين له فيه ثلثة أوجه نحو: ولاالضّالين «قف»، الرحمن الرحيم «صل»، الم سورة البقرة «ال م» مقطوعة الحروف بسكتة يسيرة «ج»، يكذبون «ج ق»...

انجام: ... من الفيل إلى آخر القرآن، ترميهُمْ بالضم «ج»، و ليلاف قريش بياء ساكنة من غير همز «ج»، إلافهم، شانئك بفتح الياء من غير همز «ج»، وَلِيَ «د» دينى فى الحالتين «ق»، حمّالةُ «ك»، كفؤاً أحد «ج»، إلا «د»، كفؤاً أحد «ل».

□ **نسخه:**

۱. سپه ـ تهران (۵۲۴۶) نسخ ۱۲۹۵ ه . ق به دستور میرزامحمد مهدی، ۴۴ گ [ف: سپه ۳۶۳/۵] 417 س

Marfat.com

131 فرضيّة التجويد (رسالة فی -) ۱۳۱ س

محمد فيض‌الله

* ترجمهٔ احوالِ او علیرغمِ تفحص به‌دست نیامد، و از نسخه ش ٦٨ تجوید قدس، چنین استفاده می‌شود که از دانشمندان سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق و پیرو مذهب تسنن می‌باشد.

● ت: سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق به بعد

رساله در گزارش ارزش فن تجوید از نظر فقهی، و مرتبِ بر دو فصل است:
الفصل الأول - فی بیان حکم التجوید و درجاته. الفصل الثانی فیما یترتب به فساد الصلوة وعدمه.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی نور بکتابه قلوب التالین، الذین به العابدین؟...
انجام: ... وصلی‌الله علی من قال: «لی مع‌الله وقت لایسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل» و کان هذا الوقت فی الصلوة، وقال: «قرة عینی فی الصلوة»، و قال: «أرحنی یا بلال» وسلم عدد معلوماته و مداد کلماته، و علی آله و أصحابه و أحبائه إلی یوم القیامة، کذلك آله العالمین، و رحم‌الله تعالی عبداً یقول آمینا.

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی - مشهد (٦٨ تجوید و قرآات) نسخ؟ ۱۸ گ [**ف:** قدس ١٦٩/٦] 418 س

132 فصول التمهید لأصول التجوید ۱۳۲ س

؟ (قبل از ٩٦٦ ه‍ . ق)

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: قبل از ٩٦٦ ه‍ . ق.

رساله‌ای است بسیار فشرده در چند برگ.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی نزل الفرقان علی عبده تبیاناً... و بعد فهذه وریقات فی التجوید منضدة أحسن تنضید... و سمیتها فصول التمهید لأصول التجوید...
انجام: ... و حذفت التاء لالتقاء الساکنین، و هذا آخر الرسالة، و الحمدلله... الأخیار

□ **نسخه:**

۱. ملك - تهران (٥ مج ٢٨٣) نوشتهٔ در جمعه ۱۲ رجب ٩٦٦ ه‍ . ق؟ ص ١٣٤-١٤٠ [**ف:** ٣٦٣

Marfat.com

ملك ۱۰/۵] 419 س

۲. مرکزی ـ تهران (۲ مج ۹۲۶۲) نسخ ۱۶ رجب ۹۶۷ ه ، ق در لاهیجان، ۲۰ برگ، ۶ سطری [**ف:** مرکزی ۳۳۴/۱۷] 420 س

133 ***الفصول العشرة فی ضوابط قراءة أبی‌عمرو البصری*** ۱۳۳ س

جلال‌الدین محلی (۷۹۱-۸۶۴ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در بخش تفسیر، ذیل «تفسیر الجلالین: جلال‌الدین محلی و جلال‌الدین سیوطی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۹ ه . ق .

این رساله ــ در ده فصل ــ ضوابط قرائت ابی‌عمرو بصری را از طریق روایت دُوری و سوسی از یزیدی با استفاده از «التیسیر» و «الشاطبیة»، و «النجوم الزاهرة» مورد بحث قرار داده است.

آغاز: بسمله، حمدله [قال الشیخ... محمد بن أحمد بن [محمد بن] إبراهیم المحلی الشافعی...: هذه فصول عشرة فی ضوابط قراءة أبی‌عمرو البصری من طریق روایتی الدوری والسوسی عن الیزیدی، مأخوذة من التیسیر و الشاطبیّة والنجوم الزاهرة...

انجام: ... من النضارة أی الحسن، والله سبحانه أعلم، و صلی‌الله علی سیدنا... وسلم تسلیماً کثیراً.

□ **نسخه:**

۱. سپه ـ تهران (۶ مج ۵۲۴۳) نستعلیق چلیپا؟ ، گ ۶۱ پ ـ ۷۱ر [**ف:** سپه ۳۹۸/۵] 421 س

فضل التجوید و الترتیل **(منظومة فی ـ):** ملامحمدصادق قاری = *منظومة فی فضل التجوید و الترتیل*: ملامحمدصادق قاری.

134 ***الفوائد الحسان فی الإدغام للحروف السواکن و البیان*** ۱۳۴ س

شمس‌الدین بلبانی خزرجی (۱۰۰۶-۱۰۸۳ ه . ق)

* شمس‌الدین محمد بن بدرالدین بن عبدالقادر بن محمدِ بلبانیِ خزرجیِ بعلیِ دمشقیِ صالحیِ حنبلی؛ فقیه، محدّث، قاریٔ، آشنای به تجوید که در دمشق زاده شد، و در نهم رجب ۳۶۴

Marfat.com

۱۰۸۳ هـ . ق در همانجا از دنیا رفت. از آثار او است: «عقیدة فی التوحید»، «بغیة المستفید فی التجوید»، «مختصر الإفادات فی ربع العبادات علی مذهب أحمد بن حنبل»، «کافی المبتدئ من الطلاب» در فقه، «الرسالة فی أجوبة أسئلة الزیدیة».

● ت: سدهٔ ۱۱ هـ .ق.

رساله‌ای است در اظهار و ادغامِ حروفِ ساکنه و آراءِ قرّاءِ عشره و موارد اختلاف و اجماع آنها در این زمینه، و عناوین آن بدین شرح است:

باب ذال «إذ» ــ باب دال «قد» ــ باب «تاء الساکنة» ــ باب «هل» و «بل» ــ بابُ حُرُوفٍ قَرُبَتْ مخارجُهٰا ــ باب اتفاقهم علی إدغام ذالِ «إذ» و دال «قد» و «تاء التأنیث» و «لام هل و بل» ــ فصل: و اتفقوا علی إدغام أوّل المثلین ــ فصل واتفقوا علی إدغام أوّل المتجانسین، فی بیان صفة حروف الهجاء ــ فی بیان مراتب المدّ.

آغاز: بسمله. الحمدلله رب العالمین، و الصلوة والسلام علی سیدنا محمد خاتم النبیین، و علی آله و صحبه أجمعین صلوة دائمة إلی یوم الدین. و بعد فهذه وریقات لطیفة نقلت فیها الإظهار و الإدغام للحروف السواکن، و مذاهب الأئمة القراءِ العشرة، و ما اختلفوا فیه و أجمعوا علیه من ذلك علی وجه التقریب و التیسیر، و سمیتها الفوائد الحسان...

انجام: ... و أما الإسم فهمزة الوصل فیه نوعان: قیاسی و سماعی؛ فأما القیاسی ففیه مصدر الخماسی کالإنطلاق و الإستخراج، و أما السماعی ففی عشرة ألفاظ محفوظة، وهی: اسم و است و ابن و ابنة و امرأة و امرؤ و اثنان و اثنتان و ایمن‌الله المخصوص بالقسم. و حکم هذه‌الهمزة عند الإبتداء الکسر إلامع لام التعریف فإن حکمها الفتح...

بنگرید به: فهرست ظاهریه ۱/تجوید و قراآت /۲۲۷. و: خلاصة الأثر ۳/۴۰۱، ۴۰۲. و: مختصر طبقات الحنابلة ۱۱۱، ۱۱۲. و: الأعلام، زرکلی ۶/۲۷۵. و: معجم‌المؤلفین ۹/۱۰۰. و:

Brockelmann: s, II: 58.

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۳ مج ۲۶۰) نسخ مؤلف در ۱۰۵۳ هـ . ق، پاره‌ای از اوراق وصالی شده، فهرست‌نویس مؤلف را نشناخته، با مهر حاج‌سیدسعید [**ف:** گوهرشاد ۱/۲۲۶. و **ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲۱۶] 422 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ۱۰۵۹۶) نسخ ناخوشِ سدهٔ ۱۳ هـ . ق، فهرست‌نویس مؤلف را مجهول یاد کرده است، گ ۱ـ۵، ۲۰ تا ۲۸ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قراآت /

Marfat.com

۲۲۷] 423 س

135 **الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة فی التجوید** ۱۳۵ س

سیدعبدالجلیل قاری رازی حسینی (زنده در ۹۷٦ ه . ق)

* سید عبدالجلیل بن احمد حسینی قاری فارسی از دانشمندان سدهٔ ۱۰ ه . ق، و زنده در ۹۷٦ ه . ق. او شاگرد شیخ یحیی بن حسن بحرانی مفتی است که کتاب «الارشاد = إرشاد الأذهان» علامهٔ حلی را نزد وی در یزد خوانده و مفتی یاد شده در ۹۷۰ ه . ق برای وی اجازه‌ای نوشته، و از او با تعبیر: «السید النبیل جلیل بن أحمد الحسینی» یاد کرده است.

از وی آثاری به جای مانده که از جملهٔ آنها است: «تجوید القرآن» به فارسی که به نام والی: یمین‌الدوله أمین‌الدین تألیف کرده و در ۱۲ باب است، «شرح الناسخ و المنسوخ» که بعداً ان‌شاءالله در بخش علوم راجعهٔ به قرآن گزارش خواهد شد. او شرح ناسخ و منسوخ را در ۹۷٦ ه . ق به پایان برده است.

● ت: اوائل رجب ۹۷۲ ه . ق.

این کتاب که در «الذریعة» از آن با عنوانهای مختلف ــ از قبیل: «الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة فی التجوید» و «الفوائد فی التجوید» یاد شده شرح «المقدمة الجزریه» در تجوید است که شارح در آخر کتاب، عنوان نخست: «الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة» را برای آن انتخاب کرده، و آنرا در روز سه‌شنبه اوائل رجب ۹۷۲ ه . ق به پایان برده است. در این کتاب از «دررالفوائد فی بحر العقائد» یاد شده است.

آغاز: بسمله و به نستعین، الحمدلله الذی نزل القرآن علی سبعة أحرف... فیقول... عبدالجلیل الحسینی القاری: لماکان خیرالکلام القرآن... ولکن إیقانه معنی و إتقانه لفظاً موقوف علی أحسن العلوم و أمتن الفنون... و هی العلوم الأدبیة والفنون العربیة، مضیفا إلیها تجوید الحروف و معرفة الوقوف؛ فمن رام وصل المقصود فعلیه باستشمام نسائم ألفاظ الفریدة لکشاف حقائق الرموز... الشیخ محمد الجزری... لاسیما مع اللئالی المنظومة إلیها من ابنه... ولکن ما کانت تخلو عن الإطناب... فأردت أن أزید إلیها ماسخ بالبال، فلنشرع... و نقول: بسمله، «یقول»: القول یعم المفرد والمرکب...

انجام: ... الحمدلله أولا و آخراً، و ظاهراً و باطناً. وقع الفراغ من تالیف هذه الفوائد... فی یوم الثلثا اوائل رجب المرجب سنة إثنی وسبعین و تسعمائة

Marfat.com

[وقد نقلت هذه الفريدة كتب الحقير... مير عبدالجليل غفرالله ذنوبهما بحق محمد و آله أجمعين، وقد نسخ هذه الرسالة من الكتاب المذكور أستادنا... المذكور فى «مدرس المكوكه» من قريه الگيلان، و أنا أرجو بلطف الله تعالى [و] بمنه وجوده و كرمه سنة ١٠٠٨ كتب يوسف بن مولانا مصطفى كريمان. اللهم اغفر ذنوبنا] پايان (نسخه ١ مج ٤٤٨٣ مركزى تهران)

بنگريد به: *الذريعة* ٣٦٩/٣. و ٩٧/١٤. و ٣٥٥/١٦، ٣٥٦.

□ **نسخه:**

١. مركزى - تهران (١ مج ٤٤٣٨) نسخ يوسف ابن مولانا مصطفى كريمان در ١٠٠٨ ه‍. ق، گ ١-٣٦ [**ف:** مركزى ٣٣٩٧/١٣] 424 س

136 ***قانون قراءات القراء العشرة*** ١٣٦ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

كتابى است كه مؤلف در آغاز آن نشانه‌هاى اختصارىِ قرّاء را مى‌آورد، آنگاه فصلى است دربارهٔ قرّاءِ مكه و مدينه. و ابواب آن بدين شرح است:

باب الإدغام، باب الهمزة، باب الإماله و التفخيم، القراءات فى فاتحة الكتاب، القراءات فى سورة البقرة، باب المدنى، باب ذكر إختلاف الأمصار فى عدد آى السور، باب ترتيب سور القرآن فى الإنزال، باب فى كيفية جمع سور القرآن.

آغاز: بسمله، حمد له، و صلوته على سيدنا محمد و عترته الطاهرين. هذا قانون قراءات القراء العشرة، وهم أهل الحجاز والشام و العراق و رواتهم رحمهم الله بالإقتصار من أسمائهم على حروف منها، و ذكر الكلمات المختلف فيها مرة واحدة، و أكثر مافى الجامع ما قراه أكثرهم، و بالله التوفيق. ذكر ترجمة أسامى القراء العشرة على أطراف الأوراق ورواتهم رحمهم الله...

انجام: ... خلف بن هشام الكوفى البزاز مات سنة تسع و عشرين و مأتين، قرا على سليم، و قرا سليم على حمزة وقد تقدم.

□ **نسخه:**

١. مجلس - تهران (٢ مج ٤١٢٩ - دفتر: ٦٤٤٢٩) نسخ سدهٔ ٦ يا ٧ ه‍. ق، گ ٣٢٥ پ -

Marfat.com

۳۲۷، ۲۱ سطری [ف: مجلس ۱۲۶/۱۱] 425 س

القراءات: ابوعبدالله احمد سیاری =

التنزیل و التحریف: ابوعبدالله احمد سیاری.

137 ***القراءات*** **(رسالة فی -)** ۱۳۷ س

؟

✱ مؤلف شناخته نشد، و با اینکه مجدداً نسخه بازنگری شد هیچگونه مشخصه‌ای از مؤلف آن به‌دست نیامد.

● ت: ۱۰۸۵ ه . ق یا قبل از آن

رساله‌ای است در اختلاف قراآتِ قراء که کیفیت قرائت آنها به‌ترتیبِ سوره‌ها به رمز ارائه شده است.

آغاز: بسمله، سورة فاتحة الكتاب. «الرحيم ملك» بإدغام الميم في الميم، «ملك» بلا ألف (ا د ح ك ف ث)، «الصراط و صراط» حيث وقعا و كيف وقعا بالسين «غ ز خفه» فالسين عن ابن مجاهد، و الصاد عن ابن شنبوذ؛ و لم يذكر في الشاطبي الإختلاف عن قنبل، و بإشمام الصاد الزاى في الأول «ف»؛ و قيل في الأول و الثاني، و قيل في الأول. وكل المعرف باللام، و ليست هاتان المثلثان في الشاطبية وفي ساير القرآن (ص)...

انجام: ... كفؤاً أحد، كفواً أحد في الوصل و في الوقف نقل، أو «ظ» «د» غيرن «ا د ح ك ر ث ص ف» و في الحالين «ط» «و» «ف» أو إبدال، فقال كفاكفؤاً [در نسخه ش ۱ مج ۳۱، وقفی امام جمعه خوئی در مجلس آمده: فرغ من كتابته يوم الأربعاء سابع شهر ربيع‌الأول سنة ۱۰۵۸ سنة ثامن و خمسين بعد ألف من هجريّته؟ النبوية عليه ألف التحية]

□ **نسخه:**

۱. مجلس ـ تهران (۱ مج ۳۱ امام جمعه ـ دفتر: ٦٣٥٩٩) نسخ روز چهارشنبه ۷ ع ۱۰۵۸/۱ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رساله در قرائت» آمده، ص ۱-۳٦ [**ف: مجلس** ۲۱۳/۷] 426 س

۲. گلپایگانی ـ قم (۳ مج ۲۹٤) نسخ ؟، گ ۱۳۵ پ - ۱۸۸ ر [**ف: گلپایگانی** ۲۵۵/۱] 427 س

Marfat.com

138 *القراءة* (رسالة فی بیان مهمات ـ) ۱۳۸ س ؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

آغاز: [رسالة فی بیان مهمات القراءة] قاعدة: الإدغام علی قسمین کبیر و صغیر، فالکبیر إدغام متحرك بعد إسکانه فی آخر، و هو یکون فی المتماثلین، و هما ما اتفقا مخرجاً و صفة، و فی المتقاربین، و هما ما تقاربا مخرجاً أو صفةً، و فی المتجانسین و هما ما اتفقا مخرجاً لاصفةً مثل...

انجام: ... فلسانه یتلفظ بالمواعظ علی قلبه الغافل، و یقرأ «أفلایتدبرون القرآن أم علی قلوب أقفالها»، «بل قلوبهم فی غمرة من هذا»، «لهم أعمال من دون ذلك هم لها عاملون»، والسلام.

□ نسخه:

۱. **الهیات ـ مشهد** (٦ مج ۹۷۱ ـ ثبت: ۱٤۸۲۱) شکسته نستعلیق شیخ محمد ابن حاج ملاحسین خوسفی در ۱۲۹۳ ه . ق [ف: الهیات مشهد ۱۲۱/۲-۱۲۳] 428 س

***قراءة ابی‌عمرو البصری* (رسالة فی ـ):** جلال‌الدین محلی =
الفصول العشرة فی ضوابط قراءة ابی‌عمرو البصری: جلال‌الدین محلی.

***قراءة عاصم*:** شیخ محمد قاری =
نورالنورفی قراءة عاصم المشهور: شیخ محمد قاری.

139 *قراءة فاتحة الکتاب* (رسالة فی کیفیه ـ) ۱۳۹ س

(سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن

در نسخه‌ای که شناختیم بخشی از کتابی در قرائت است که ممکن است کتابی معروف باشد، و علیرغم تحقیق و بررسی، عنوان آن مشخص و معلوم نشد.

آغاز: بسمله، کیفیة قراءة فاتحة الکتاب. «الحمد» یخفف الألف و یحققها؟! کما قلنا فی «أعوذ»، و یسکن اللام تسکیناً کی لایخرج مفتوحاً وهو

Marfat.com

لایشعر به، و یخفّف اللام الأولی من «لله»، و یشدّد الثانیة لأجل التضعیف، و یرققها لأجل الکسرة قبلها.

انجام: ... و یشدّد الضاد من الضالین، و یمد لأجل التضعیف، نحو «الظانّین بالله» «فسئل العادّین» المنصوبة فی حال الوقف، بل خفف علیه تسکیناً کما تقدم ذکره، و یشبع کسرة اللام إشباعاً جیدا...؟ من الهمزات بل بأبعد، والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۹ مج ۲۳ * ۲۱) نسخ حدود سدهٔ ۸ ه . ق [**ف:** ملك ۱۵/۵] 429 س

140 *قراءة القرآن* (رسالة فی ـ) ۱۴۰ س

ابونصر محمد زشکی (نیمهٔ اول سدهٔ ٦ ه . ق و یا قبل از آن)

* ابونصر محمدبن علی زشکی؟ که ترجمهٔ احوالِ او به‌دست نیامد و باید از مردم نیمهٔ اول سدهٔ ٦ ه . ق و یا قبل از آن باشد.

● **ت:** نیمهٔ اول سدهٔ ٦ ه . ق و یا قبل از آن

رساله‌ای است مختصر که در آن قرائتِ قرآن کریم به‌ترتیب سوره‌ها و به‌گونه فشرده آمده است.

آغاز: بسمله، قال الشیخ الإمام الزاهد أبونصر محمد بن علی الزشکی (رحمه‌الله): قرأت القرآن من أوله إلی آخره بروایة أبی‌عمرو الدوری علی الشیخ الجلیل السید جدی أبی‌العباس محمد بن أبی‌القسم بن أبی‌سهل الباری، قال: قرأت علی المقری الفاضل الإمام أبی القسم...

سورة فاتحة الکتاب ـ قوله: «مالك یوم‌الدین»، الألف. «الصراط» بالصاد حیث کان فی المعرفة و النکرة، «علیهم» بکسر الهاءِ وسکون المیم إلا إذا استقبله ساکن فإنه ضم الهاء و المیم مثل «علیهم الذلة»...

انجام: ... سورة الإخلاص... [افتاده در نسخهٔ ش ۱۳ مج ۱۵۱۹ * ۳۱۹ ملك] أحد ضم الفاء والهمز، والله أعلم بجمیع ذلك.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۱۳ مج ۱۵۱۱ * ۳۱۹) نسخ محمد بن أبی الفضل صایفی بیهقی در ۵۱۹ ه . ق، ص ۴۰۹ ـ ۴۳۵، در فهرست به‌عنوان «القرائة» آمده است [**ف:** ملك ۲۸۲/۵] 430 س

Marfat.com

141 *القراءة والتجوید* ١٤١ س

؟ (سدهٔ ۱۲ ه . ق یا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد، و باید از دانشمندانِ شیعی باشد.

● ت: سدهٔ ۱۲ ه . ق یا قبل از آن

در این رساله پس از یادکردن لزوم استعاذة، قرائتِ سورهٔ حمد گزارش شده، و احکام همزه آمده، و آنگاه أحکام اِماله و قواعد کلی دیگرِ تجوید؛ و در انجام، نام سوره‌ها و محل نزول آنها و شمارهٔ آیه‌ها یاد شده. در بخش دومِ آن دربارهٔ قرائت و تجوید سورهٔ بقره است، و کلماتی که لازم بود از رهگذر تجوید و قرائت بیان شده، و تفسیر آنها آمده و قرائت قاریان نیز یاد شده است. ممکن است بخشی از کتابی باشد.

آغاز: اعلم أن القراء اتفقوا علی التلفظ بالتعوذ قبل التسمیة. و قال أمیرالمؤمنین (علیه‌السلام): «الإستعاذة هی ما قد أمرالله به عباده عند قراءتهم القرآن، فقال: «وإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم، و من تأدب بأدب الله (عزوجل) أدّاه إلی الفلاح الدائم، و من استوصی بوصیة الله فإن له خیرالدارین». و الإستعاذة عند القراءة من مستحسنات [مستحبات] القراءة، و عند البعض واجب قبل التلاوة...

انجام: [ناقص نسخه ش ۸۸۸ گوهرشاد]: ... «النفاثات» قرئ بألف بعد النون، و قرئ بکسر الفاء بعد تخفیفها و بضم النون و تخفیف الفاء. والباقون بغیر ألف بعد النون و تشدید الفاء مفتوحة بعدها ألف. «برب الناس، ملك الناس، إله الناس» و غیرها قرء. و عن یمیل الناس فی موضع الخبر، ولایمیل فی الرفع والنصب و الباقون لایمیلون.

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۸۸۸) شکسته نستعلیق سدهٔ ۱۲ ه . ق، ١٤ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۲۳۲] 431 س

142 *القراءة والتجوید (رسالة فی ـ)* ١٤٢ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش یافته در شش باب و خاتمه بدین شرح تنظیم شده

Marfat.com

است:

الباب الأول: فى بيان مخارج الحروف. الباب الثانى: فى الإستعاذة والبسمله. الباب الثالث: فى بيان أحكام النون الساكنة والتنوين، و [هذه] الأحكام أربعة: الإدغام و القلب و الإظهار و الإخفاء. الباب الرابع: فى بيان أحكام الميم الساكنة، و [هذه] الأحكام ثلثة: الإدغام و الإظهار و الإخفاء. الباب الخامس: فى المد. الباب السادس: فى أحكام الراء؛ التفخيم و الترقيق. خاتمة: فى أسامى القراء السبعة و رواتهم و رموزهم.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذى جعل لنا كلامه هادياً إلى‌الطريق‌المستقيم، و أمرنا بترتيله لأجل الثواب العظيم، و الصلوة على من قال: إن الله يحب... أما بعد انه لابدّ لقارى القرآن من معرفة مخارج الحروف و رعاية أدائها و مراعات قواعد القرآن لتكون قراءته صحيحةً معتبرةً. و هذه الرسالة لبيانها، و هى مرتبة على ستة أبواب و خاتمة. الباب الأول فى بيان مخارج الحروف.

انجام: ... خاتمة فى أسامى القراء السبعة و رواتهم و رموزهم فتذكر بعد كل قارى من القراء السبعة رمزو رواية بالترتيب: نافع «ا» قالون «ب»، ورش «ج»، ابن‌كثير «د»، قنبل «ز»، أبوعمرو «ح»، دورى «ط»، سوسى «ى»، ابن‌عامر الشامى «ك»، هشام «ل»، ابن‌ذكوان «م»، عاصم الكوفى «ن»، أبوبكر «ص»، حفص «ع»، حمزة الكوفى «ف»، خلف «ض»، خلاد «ق»، الكسائى الكوفى «ر»، أبوالحارث «س»، الدورى «ت». تم...

□ نسخه:

۱. **قدس رضوى ـ مشهد** (جديد: ۳۰٤۷ ـ قديم: ۱۵ تجويد و قراءات) نسخ روز شنبه سلخ رجب ۱۰۱۷ هـ.ق، در فهرست به‌عنوان «رساله در مخارج حروف» آمده، ۷ گ، ۱٤ سطرى [ف: قدس ۲۲۸/۲] 432 س

قراءة ورش من طريق الإصبهانى **(منظومة فى ـ):** احمد طيبى =
بلوغ الأمانى فى قراءة ورش من طريق الإصبهانى: احمد طيبى.

143 ***قرة العين فى [من] الفتح و الإمالة بين اللفظين*** ۱٤۳ س
ابن‌قاصح عذرى (۷۱٦-۸۰۱ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همين بخش قرائت، ذيل «سراج القارى المبتدى و تذكره المقرى ۳۷۲

Marfat.com

المنتهی فی حلِ قصیدة الشاطبی: ابن قاصح عذری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

مؤلف این کتاب را به روایت از قراءِ سبعه از طُرُق موردِ اعتماد در موضوع فتح و اماله میان دو لفظ تألیف کرده، و برای کسانی دست‌اندرکار تدوین آن شد که به این فن یعنی قرائت و تجوید اشتغال داشتند، ابن‌قاصح در این کتاب از «التیسرِ» دانی و قصیدهٔ شاطبیه بهره برده، و کتاب را به‌ترتیب سوره‌ها تنظیم کرده است.

آغاز: بسمله: [قال الشیخ الإمام العالم العلامة المقری شیخنا أبوالبقاء علی بن عثمان بن محمد بن أحمد بن الحسن قاصح العذری (رحمه‌الله)]:
أما بعد حمدالله رب العالمین و الصلوة و السلام علی سیدنا محمد خاتم النبیین و آله و صحبه أجمعین. فإن هذه رسالة سمیتها «قرةالعین» و جمعت المشهور من الفتح و الإماله و بین اللفظین مما قرأت به، و رویته عن الأئمة السبعة من الطرق المُعَوَّلِ علیها فی عصرنا، و کتبتها لإخوانی المشتغلین...

انجام: ... سورة النصر، «جاء»، ذکر بالبقره. سورة المسدّ، قرأ حمزة والکسائی «ما أغنی» و «سیصلیٰ» بالإماله فیها، و ورش بالفتح و بین اللفظین، و الباقون بالفتح، و لیس فی سورة الفلق مایمال. سورة الناس «برب الناس، ملك الناس، إله الناس»، والناس. الجملة خمس کلمات ذکرن فی البقرة.

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۳۲۵/۲. و: **ف:** *الظاهریة* ۱/*التجوید و القراءات* /۲۳۵-۲۳۸. و: *معجم‌المؤلفین* ۱٤۸/۷.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۲ مج ٥٤٧٩) نستعلیق عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی در شنبه ۲۲ رمضان ۹٦۲ ه . ق در مکه، گ ۸۷ پ ـ ۱۱۲ر [**ف:** ۲٦۱/۱٤] 433 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۲٦ تجوید) نستعلیق محمدحسین ابن حاجی محمد قاری در ۹۸۳ ه . ق، ۱۳ سطری [**ف:** قدس ۲۳۱/۲] 434 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۳۹۸) نسخِ خوشِ سدهٔ ۱۰ ه . ق، ٤٥ گ، ۱٥ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۲۳۷] 435 س

٤. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۳٤۱) نسخ محمد بهاءالدین ابن شیخ عبدالغنی بن شیخ حسن بیطار در روز پنجشنبه ۱۲ ذق ۱۰۳۸ ه . ق، گ ٤۱-۱۰۰، ۱٤ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۲۳٦، ۲۳۷] 436 س

Marfat.com

۵. ظاهریه ـ دمشق (۱ مج ۳۵۷) نسخ خوش سدهٔ ۱۲ ه . ق، گ ۱-۲۸، ۲۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات /۲۳۵، ۲۳۶] 437 س

۶. ظاهریه ـ دمشق (۵۶۴۴) نسخ سدهٔ ۱۴ ه . ق، انجام افتاده، ۵۴ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲۳۸] 438 س

القصيدة الشاطبية: شاطبی =

حرز الأمانی و وجه التهانی: شاطبی

144 *القصيدة الفائحة فی تجويد الفاتحة* ۱۴۴ س

محمدبن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش «قرائت و تجوید»، ذیل «شرح القصیدة الفائحة فی تجوید سورة الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

قصیده‌ای است در تجویدِ سورهٔ فاتحه که سمرقندی خود، آنرا شرح کرده است و، ما قبلاً دربارهٔ آن گزارشی داشتیم. مرحوم علامهٔ تهرانی در «الذریعة» از این کتاب با تعبیر «القصیدة الفاتحة» فی بیان تجویدها یاد کرده است.

آغاز: [فی تجويد الفاتحة للسمرقندی]

بحمد إلا له المستعان توسلاً و بالصلوات الزاكيات توصلاً
علی‌المصطفی‌الهادی‌الشفيع وآله وسلم علی أصحابه صاحبی العلا

انجام: ...

و ضا مدّ عدل مدّ لينٍ لعارض فهذا هو التجويد فاعلم لتعملا

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۳۴۲. و: *الذریعة* ۱۲۳/۱۷.

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۶ مج ۱۹۱۶) نوشتهٔ محمدبن علی بن محمد عاملی در سدهٔ ۸ ه ـ ق، در فهرست به‌عنوان «قصيدة فی تجويد الفاتحة» گ ۳۱، نسخه مقابله شده است [ف: مرکزی ۵۳۱/۸] 439 س

۲. قدس رضوی ـ مشهد (از اجزاء مجموعهٔ ۲۲/تجوید) نسخ محمدبن علی بن محمد عاملی در سدهٔ ۸ ه . ق، در فهرست، ذیل «روح المزيد» به‌عنوان «قصیده راجع به تجوید فاتحة»

Marfat.com

[ف: قدس ۲/۲۳۰] 440 س

۳. **قدس رضوی - مشهد** (٦ مج ۱۲۱٦۷ * ٥٦۷) نوشته صالح حسینی در حدود ۱۲۸۵ ه. ق در «مدرسهٔ صادق‌خان» سمنان. به دنبالِ این قصیده، سؤالاتی است منظوم از میرزا بابا و جواب آن به نظم در چهار برگ، در فهرست به‌عنوان «تجوید فاتحة الکتاب (رسالة فی -)» [ف: قدس ۸۸/۱۰] 441 س

قصیدة فی اصول قراءة ابی‌عمر: زین‌الدین ابوعلی خاطر = *اصول قراءة ابی‌عمر* (قصیدة فی -): زین‌الدین ابوعلی خاطر.

145 ***قصیدة فی التجوید*** ۱٤٥ س

ابومزاحم خاقانی (۲٤۸-۳۲٥ ه . ق)

* ابومزاحم موسی بن عبیدالله بن یحیی بن خاقانِ خاقانیِ بغدادی، دانشمندِ آگاه به قرائت و تجویدِ قرآن و عربیت و شاعر و ناظم از مردم بغداد که سخت شیفتهٔ معاویة بن أبی‌سفیان بوده و دربارهٔ او اشعار فراوانی انشاء کرده که مردم آنرا می‌نگاشتند. چلبی می‌گوید: او نخستین کسی است که کتاب در تجویدِ قرآن تدوین کرد. ابومزاحم خاقانی در ذح ۳۲٥ ه . ق از دنیا رفت. پاره‌ای از آثارِ او عبارتند از: «القصیدة الخاقانیة» در قرائت که به «القصیدة النونیه» نیز نامبردار است، «قصیدة فی الفقهاء»، «القصیدة الرائیة» در علم انشاء.

● ت: سده ۳ یا ٤ ه . ق.

این قصیده منظومه‌ای است با قافیهٔ راء در علم تجوید، که در یك بیت مانده به پایان قصیده از نام خویش یاد می‌کند. و این قصیده جز «القصیدة الخاقانیهٔ» او است که با قافیهٔ «نون» و در قرآات ساخته شده است.

آغاز: بسمله

أقول مقالاً معجباً لأولی الحجر ولا فخران الفخر یدعو إلی الکبر

انجام: ...

أجابك فینا ربنا و أجابنا أخی فیك بالغفران منه و بالنصر

بنگرید به: *الأعلام*، زرکلی ۲۷٥/۸. و: *وفیات الأعیان* ۳۲۰/۲. و: مرزبانی ۳۸۰. و: *معجم‌المؤلفین* ٤۲/۱۳. و: *طبقات القراء*، ۳۲۰/۲، ۳۲۱. و *هدیة‌العارفین* ٤۷۸/۲. و: *کشف الظنون* ۳٥٤ و ۱۳۳۹ و ۱۳٤۸. و:

Ahlwardt: ... *veryeichmiss der arabischen handschriften*: I:189.

Brockelemann: g, I: 190, s, I: 329, 330.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. سپه ـ تهران (۸ مج ۵۲۴۳) نوشتهٔ ؟ در فهرست به نام «تجوید (منظومة ـ)» آمده، گ ۸۱ پ ـ ۸۳ر [ف: سپه ۳۲۵/۳] 442 س

146 قصیدة فی الراءات و اللامات ۱۴۶ س

شعله (۶۲۳-۶۵۶ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «کنزالمعانی فی شرح حرز الأمانی: شعله» ببینید.

● ت: سدهٔ ۷ ه . ق .

قصیده‌ای رائیه در کیفیت قرائتِ راآت و لاماتِ قرآن کریم در چند برگ.

آغاز: بسمله،

الله أحمدُ من إحسانه غمرا ثم‌الصلوة على المبعوث من مضرا
و بعد هذا قصيد قد نظمت به راآت ورش مع اللامات مستطرا
وزدت متفقاً عن سبعة بهما مفرّعا لخلاف أصلَه و انتشرا
عوّلتُ‌فيه‌على نقل الام أبى عمرو و هوالحافظ‌الدانى‌مشتهرا
ورش يُرَقِّق الرابعد ساكن‌يا أو كسرة لزمت كالخير مع حشرا
وإن يحل بعد كسر ساكن فكذا كوزر اخراج والمحراب مذكرا
...

انجام: ...

ولا خلاف بلام الله فخم إذ يلى لفتح و ضم جَلّ مَنْ قهرا
و بعد ما الكسر رَقِّقِه فليس به خلف عن العرب العربا فاختبرا
هذا مقالى انتهى فافهمه تلف به نظام عقدٍ لدُر كان منتثرا
ضَمّنته مع زياداتٍ كتاب أبى عمرو ثمانين بيتا عدٌّ مقتصرا

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۶ مج ۶۲۰۹) نسخ سدهٔ ۸ ه . ق، گ ۶۲ ر- ۶۶ پ [ف: مرکزی ۲۱۸/۱۶] 443 س

القواعد البقرية: محمد بقری =

القواعد المقرره والفوائد المحررة: محمد بقری.

Marfat.com

147 *قواعد القراءة* ۱٤۷ س

؟

* مؤلف شناخته نشد؛ لکن از محتوای کتاب برمی‌آید شیعی است.

● ت: ؟

برای معرفی این کتاب بخش نسبةً قابل توجهی از آغاز و انجامِ نسخه‌ای را که شناسائی کردیم می‌آوریم، در این کتاب ثواب قرائت سوره‌ها نیز از طرق روایات شیعی آمده است.

آغاز[موجودِ نسخه مدرسهٔ میرزاجعفر]: ... (صلی‌الله علیه وآله) إنه قال: من قرء القرآن فرأی أنّ احداً أُعطی أفضل مما أُعطی فقد عظّم ما حقره الله، و حقّر ما عظّمه‌الله. عن أنس، أن النبیّ (صلی‌الله علیه و آله وسلم) قال: القرآن غنی لافقیر...؟ عن الحارث بن نعمان... ذکر قراءة القرّاء العشرة، و هم أهل الحجاز والشام و العراق. اعلم أن أئمة هذه الأمصار الّذین اعتمد الناس فی زماننا هذا علی قراءتهم سبعة أنفس؛ فالحجازیون هم أهل مکّة والمدینة؛ فمن أهل المدینة...

انجام: ... ذکر ما فی هذه السورة من القراءات و غیرها، عن علی عن النبیّ (صلی‌الله علیهما) إنه قال: من قرأ سورة العصر فکأنما...؟ فی سبیل‌الله... من قرأ سوره‌الدّین [الماعون] جعل‌الله [له] الجنة، وله بکل آیة قراها ثواب حجة و عمرة. و فی روایة أُبّی: من قراها عفاالله عنه إن کان للزکوة مؤدّیاً. عن علی (علیه‌السلام) إنه قال: من قرأ تبّت أعطاه الله ثواب الصالحین، و له بکل آیة قراها عتق رقبة. و فی روایة أُبَیّ (رضی‌الله [عنه]) من قراها أرجوالا؟ یجمع الله بینه و بین الجنة.

□ نسخه:

۱. **مدرسهٔ میرزاجعفر - مشهد** (بدون شماره) نسخ خوش سدهٔ ۱۱ ه . ق، آغاز افتاده [**ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۳۸**] 444 س

148 *القواعد المقرّرة والفوائد المحرّرة* ۱٤۸ س

محمد بقری (۱۰۱۸-۱۱۱۱ ه . ق)

* محمدبن قاسم بن اسماعیلِ بقریِ شناویِ شافعیِ ازهری، از فقهاءِ شافعیه و مقریٔ، و صوفی که اهل قاهره بوده، و به «نزلة البقر» و یا «دارالبقر» یکی از قُراءِ مصر منسوب است. وی درج ۱۱۱۱/۲ ه . ق از دنیا رفت. از آثار او است: «غنیة الطالبین و منیة الراغبین» در

Marfat.com

تجوید، «العمدة السنیة فی أحکام النون الساکنة والتنوین و...»، «فتح الکبیر المتعال» در حل پاره‌ای از مشکلات آیات.

● ت: سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ هـ .ق.

در این کتاب راجع به آراءِ هر یك از قُرّاء سبعه به‌طور انفراد بحث شده، و آنرا به درخواستِ دوستان با عنایتِ به اختصارِ آن تألیف کرده است.

آغاز: بسمله، یقول المعترف بذنوبه، الراجی من ربه سترعیوبه محمد بن قاسم بن إسماعیل البقری بلدة، الشافعی مذهباً، الأزهری وطناً؛ مستعیناً بالله، متوکلا علیه:
الحمدلله علی إفضاله و أشهد أن لاإله إلاالله... و بعد فقد سألنی بعض الإخوان أن أجمع رسالة تشتمل علی ما یتعلق بمذهب کل واحد من القراء بانفراده، سالکاً طریق الإختصار...

انجام: ... إن الإمالة فی هذا الباب علی ثلثة أقسام: القسم الأول ـ الإماله قولاً واحداً و ذلك مجموع فی قولك: خمثت زینب لذُوذ شمس. الثانی ـ الإماله علی قوة، والفتح علی ضعف، و ذلك فی الأحرف العشرة، و فیما انفتح و انضم قبل حروف کهر، والله تعالی أعلم [نسخه ش ٤٨١٤ ظاهریه]

بنگرید به: *الأعلام*، زرکلی ۲۲۹/۷. و: *فهرس الازهریة* ۵۱/۱، ۷۱، ۷۷ و صفحات دیگر. و: *إیضاح المکنون* ۱٤۹/۲. و: *هدیةالعارفین* ۳۰۷/۲. و: *فهرست الخدیویة* ۱۱۱/۱؟ و *معجم‌المؤلفین* ۱۳٦/۱۱. و:
Ahlwardt: *...veryichniss der arabischen handschriften* I: 242, 243.
Brockelmann: g, II: 327.

□ نسخه:

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۸۱۰) نسخ محمد بن سیدحسن شافعی اشعری درج ۱۱۵۹/۲ هـ .ق، گ ۳۳-٤۲، ۲۲ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤۳۸، ٤۳۹] 445 س

۲. **ظاهریة ـ دمشق** (٤۸۱٤) نسخ سدهٔ ۱۲ هـ . ق، گ ٤۷-٥٦، ۲۵ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤۳٦] 446 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۵۲۹) نسخ سدهٔ ۱۲ هـ . ق، گ ۳۲-٤۳، ۲۵ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات /٤۳۷، ٤۳۸] 447 س

٤. **مجلس ـ تهران** (۵ مج ۵۳٤۳ ـ دفتر: ٦۲۲۳۵) نوشتهٔ ذق ۱۲۰۹ هـ . ق در «جامع نعمانیة» گ ٤۷ر ـ ۷٦ر [ف: مجلس ۲۵۷/۱٦] 448 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۵٤۰) نسخ محمد بن شیخ احمد «خادم السجادة القادریة» در محرم ۱۲٦۸ هـ . ق، ۲٤ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤۳۸] 449 س

Marfat.com

٦. ظاهریه ـ دمشق (۱ مج ٥٩٩٠) نسخ عبداللطیف بن ابراهیم، ملقب به «سلطان» در روز سه‌شنبه ۲۸ ذح / ۱۳۰۰ هـ . ق، گ ۱-٤٤، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤۲۹] 450 س

۷. ظاهریه ـ دمشق (۱۰۲٤۰) نسخ؟، ۹ گ، ۲۱ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/ التجوید و القراءات / ٤۳۹، ٤٤۰] 451 س

149 ***القول السدید فی أحکام التجوید*** ۱٤۹ س

؟

* مؤلف شناخته نشد؛ لکن در دیباچه آورده است: این رساله را به خواهش محمدجان فرزند حاج‌کامران أبدالیِ سلیمانیِ قندهاری تألیف کرده، و برای رعایت حالِ او و دیگرِ مردمانِ آن سامان آنرا مبسوط و گسترده نگاشته است. عناوین کتاب بدین شرح است:

مقدمة ـ أما فضل القرآن فقد روی عن أبی‌سعید الخدری. فصل ـ فی التجوید و حکمه (در أدلهٔ وجوبِ تعلم این فن به أدلهٔ سه‌گانهٔ: کتاب و سنت و اجماع). باب مخارج الحروف و هی سبعة عشر. باب صفات الحروف و هی سبعة عشر. الحروف ثلثة أقسام. کل حرفین متماثلین (إدغام). النون الساکنة و التنوین. أحکام الممدود. سبب السکون. فی صلة هاء الضمیر.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أنزل القرآن بلسان عربی مبین، و اعدّ لمن أحسن تلاوته بتجویده منزل المقرّبین...

انجام[افتاده در نسخه ش ۷۷ تجوید قدس]: ... فإنه یوصلها إذا اتصلت لمتحرك بعدها نحو منه و علیه و فیه، و وافقه حفص فی قوله تعالی...

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی ـ مشهد (۷۷ تجوید و قرآآت * ۸۸۱٦) نسخ؟، ۸ گ، ۱۵ سطری [**ف:** قدس ۱۷۳/٦، ۱۷٤] 452 س

150 ***کاشف الرموز فی وقف حمزة علی المهموز*** ۱۵۰ س

شعله (٦۲۳-٦۵٦ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی: شعله» ببینید.

● ت: سدهٔ ۷ هـ . ق.

قصیده‌ای است رائیه در ۸۹ بیت در کیفیتِ وقفِ حمزة بن حبیب زیات ــ یکی از قراءِ سبعه

Marfat.com

ــ بر کلماتِ مهموز اللام.

آغاز: بسـمله [نظم الشـیخ الإمام المقـری شـــمس‌الدین أبی‌عبدالله محمد بن أحمد بن الحسین الموصلی الحنبلی (رحمةالله علیه):

أیا طـــالباً علماً بوقف لحمزة — علی الهمز رسماً مع قیاس تقـررا
له وسطا سهل و معه هشام فـی — التصـرف أما البدء حقـق بأشـهرا
و بعضـــهم عن حمزة مطلِق وعن — هشام أتی التحقیق والأول انصرا
...

انجام: ...

ونحـــوإن امروٌثم‌شـــاطی‌معَالملا — فـــلاروم اذ لِلْمَدّ أبدَلتَ ازهرا
ونحـو بلوٌ ما نشـوٌ و ما مضـــی — کَیْعَبوٌ إذ أبدلته لیس منکـــرا
فخذ أصل هذا الباب وآخُذْ مفـرّعاً — علیه فقـــد أعطیت أصـــلاً معبرا
وعُدَّ لتســـعٍ مَعْ ثمانین نظمهـــا — بیوتاً و أخلص فیه فکـــراً معـــزرا

□ **نسخه:**

۱. مرکزی ـ تهـران (۵ مج ٦٢٠٩) نسـخ ســدهٔ ۸ هـ . ق، گ ۵۷ر ـ ٦١ر [**ف:** مرکزی / ۲۱۸/۱] 453 س

151 *کاشف المعانی فی شرح حرز الأمانی* ۱۵۱ س

عبادبن احمد حسنی اصفهانی (زندهٔ در ٧٠٤ هـ . ق)

* مؤلف به‌عنوان أبوالفضائل عبادبن احمد بن اسماعیل حسـنی اصـفهانی در مقـدمه و دیباچـه نامبردار است که ــ علیرغم تفحّص ــ شناخته نشد.

● ت: ۷ ج ۲/ ٧٠٤ هـ . ق.

این کتاب در شرح قصیدهٔ شاطبیه، موسوم به «حـرزالأمانی...» اسـت، و شـارح با عناوین: «اللغة، الإعراب، المعنی، الرمز، و تفصیل القـراءة» قصـیدهٔ یادشـده را گزارش کرده، و آنرا به درخواست دوستان نگاشته، و در بغداد آنرا به پایان برده اسـت؛ و بیشـتر این شـرح را در جـای دیگر تدوین نموده که در مقدمه از این‌جا و محل یاد نکرده است. تنها نسخه‌ای که از این کتاب شناسائی کردیم با خطی که خواندن آن سخت دشـوار می‌باشـد کتابت شـده اسـت. و جنبه‌های عربیت و دستوری در این شرح بر سایر جهات رجحان دارد. شارح، این کتاب را در شب دوشنبه ۷ ج ۲/ ٧٠٤ هـ . ق در بغداد به پایان رسانیده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی... بنا بنصـب الدلائـل، المهـدی إلی سـبل... و

Marfat.com

أنعم... بإرسال الرسل و الأنبياء المؤيدين بالحجج البوالغ الغرّاء... الروافع البيضاء، و اصطفانا على ساير الأمم الماضية و... أما بعد فأنا أضعف العباد ابوالفضائل عبادبن أحمد بن إسماعيل الحسنى (أصلح الله شأنه) يقول: إن جمعاً من خلاّنى و طائفةً من رفقائى (و فقهم الله تعالى لتكميل الكلالات و رزقهم...) ... بحل القصيدة الموسومة بحرز الأمانى و وجه التهانى، السايرة فى الآفاق من غير مشى على ساق التى قد كاد... قد التمسوا منى أن أكتب لها شرحاً وافياً... الإعراب والمعنى كافياً فى كشف... من الرموز و تفصيل القراءة... فابتدأت به، و كتبت الأكثر منه، ثم تممت فى مدينة بغداد التى هى كجنة فيها ما تشتهى الأنفس و تلذ الأعين...

انجام

[ناقص نسخهٔ ۳ مج ش ٥٢٤ * ١٤٣٠٩ سنا]: ... ه ، محمد المختار للمجد كعبه ٥ صلوة تبادى الريح... و مندلا؛ اللغة: تبادى أى تعارض. المندل: هوالعود. الإعراب: محمد عطف بيان لسيدالخلق، الألف و اللام من المختار بمعنى الذى... اسم مفعول وقع... و كعبةً ثانى مفعوله. و التقدير: محمد الذى اختير... توّم بها و تخطه الرجال [بقيه ناخوانا است].

□ **نسخه:**

۱. سنا ـ تهران (۳ مج ٥٢٤ * ١٤٣٠٩) نسخِ کهنه؟ در صفحهٔ آخر به نسخ دیگر تاریخ روز جمعه یکم شوال ۷۵۰ ه . ق، و نیز یادداشت تولد مورّخِ ۷۹۷ ه ق در صفحهٔ عنوان آمده است [**ف:** سنا ۳۲٤/۱] 454 س

152 *الکامل فی الصناعة* ۱۵۲ س

جعفر بحرینی (؟-۱۰۸۸ ه . ق)

* جعفر بن کمال‌الدین زین‌القراء بن محمد بن سعید بحرینی اوالی، دانشمند بزرگوار و آگاه به حدیث و رجال و تفسیر و قرائت و عربیت و شاعر چیره‌دست که از شیخ علی بن سلیمان بحرانی و سیدنورالدین عاملی برادر صاحب «مدارك» روایت می‌کند، و میان او و صالح بن عبدالکریم بحرینیِ فقیهِ محدّث دوستی و صداقت جالبی وجود داشت، و هر دو به علت ضیقِ معیشت به‌سوی شیراز ــ که مرکز تجمع فضلاء بود ــ کوچیدند و مدتها در آنجا اقامت گزیدند و با هم قرار گذاشتند یکی از آنها به هند رَوَد و دیگری در ایران بماند. و چنانچه هر کدام از آنها به ثروتی دست یابد به دیگری مساعدت نماید. شیخ جعفر به هند رفت و شیخ صالح در شیراز ماند و هر دو به مرجعیت رسیدند. ترجمهٔ احوال او در «امل الآمل ـ ج ۲» و «خاتمهٔ مستدرك ـ ص

Marfat.com

۳۸۹» و «سلافة العصر» در ذیل ترجمهٔ سیداحمد بن عبدالصمد بحرینی آمده، سال ولادت او به گفتهٔ خودش در حاشیه‌های تاریخی که بر منظومهٔ «کامل الصناعة» نوشته (۱۰۱٤ ه . ق) است، و مرگ او به گفتهٔ حاجی نوری در خاتمهٔ «مستدرك» سال (۱۰۹۱ ه . ق) و به گفتهٔ شیخ یوسف در «لؤلؤة البحرین» سال (۱۰۸۸ ه - ق) بوده در مستدرك گوید: او کتاب «اللباب» را نیز پیش از «الکامل» به نام سیدعلی‌خان مدنی نوشته و سیدعلی خان در سلافه او را به لقب «شیخنا العلامة» ستوده. به خط این مرد نسخه‌ای از حاشیهٔ ملاعبدالله در کتابخانهٔ صاحب ذریعه در نجف موجود است. و تاریخ نوشتن آن (۱۰۳۱ ه . ق). و او را پسری به نام موسی بن جعفر بوده که تملك و امضای او بر پشت کتاب «المطالب المظفریة فی شرح الجعفریة» در کتابخانهٔ حاج میرزا علی شهرستانی در کربلا موجود می‌باشد.

● ت: سده ۱۱

رساله ارجوزه‌ای است در تجوید که آنرا بنا به خواهش سیدعلی‌خان مدنی ــ که شاگرد وی بوده ــ به سال(۱۰٦۹ ه . ق) انشاء کرده و به نام پدر سیدعلی یعنی میرزااحمد بن میرمعصوم که استاد سراینده است ساخته. و آنرا بر سی باب مرتب کرده.

آغاز: ۱. قال الفقیر الطالب الغفران من ربه جعفر البحرانی
۲. ابن کمال‌الدین زین‌القُرّاء فی عصره بل هو شیخ الإقراء

و پس از پنج بیت که یك بیت آن در حاشیه است گوید:

۸. لقد أشار مَنْ عَلَیَّ طاعته حتم و من یلزمنی إجابته

و پس از پنج بیت در ستایش او:

۱٤. ذاك الذی لکل مدحة ملی [سیدنا] بل سیدالکل علی
۱۵.[ابن]الشریف الأوحد العلامة السند المحقق الفهامة

و پس از پنج بیت ستایش:

۲۱. [أحمد بن المیرزا] المعصوم دلت له معاطس الخصوم
۲۲. [الحسنی الحسنی النسب] لفاً مرتباً لأم و لأب

و پس از نه بیت دربارهٔ استادان خود گوید:

۳۱. و إننی أخذت هذا العِلما عن کل شیخ بالکمال یسمی
۳۲. نحو السدید یوسف البلقینی ثم الجمال حسن البحرینی
۳۳.والفاضل‌الرضی ابن‌یوسف التقی حافظ‌طوس‌السبزواری البیهقی
۳٤. و والدی و غیرهم ممن برع فی‌الفضل‌والأداء من‌أهل‌الورع

و پس از چهار بیت:

۳۹. سمیته«الکامل فی الصناعة» لأنه قد ضمن البراعة

Marfat.com

٤٠. وقد أتى مرتب الأبواب وهی ثلاثون لدی حساب

نسخهٔ (ش ۸۸۲ مرکزی) فقط سه بابِ اول از این سی باب را دارد: ۱. ستایش قرآن؛ ۲. دور بودن از افزایش و کاهش؛ ۳. تواتر قرائتها و فقط دارای (٤٧٤ بیت) است. و معلوم نیست آیا سراینده آنرا به‌پایان رسانیده یا آنکه ناقص گذارده؟ به‌هرحال خود سراینده آن را حاشیه نوشته و شرح کرده و ما چند حاشیهٔ بیتهای اولِ منظومه را که جنبهٔ تاریخی دارد در اینجا می‌آوریم:

حاشیهٔ بیت شمارهٔ (۲) که نسب سراینده را آورده: و هو ابن محمد بن سعید بن ناصر بن جعفر بن علی بن عبدالله بن سلیمان بن عیسی حاکم قلعهٔ السلاق جزیرهٔ صغیرة بین سماهیج و جزیرة ابن متوج. ثم غطاها الماء إلی زماننا هذا وستر أکثرها. و مولد هؤلاء کلهم البحرین و مولد الفقیر فی السنة الرابعة عشرة بعد الألف فی الهجرة، و سیأتی بیان مواضع تحصیله. (بخطه دام ظله).

(السلاق) جزیرة صغیرة شرقی جزیرة ابن متوج و جنوبی الماحوز و شمالی قریة سترة، و سماهیج عنها فی جهته الصبا فافهم ذلك. (منه دام ظله).

حاشیهٔ بیت (۸): هو السید السند الفاضل النحریر المیرزا الکامل سیدنا السید علی ابن العلامة المحقق المدقق الفهّامة حسن الأصول و الفروع و مالك المعقول و المشروع سیدنا و سندنا نسیج وجده، و سمی جده، میرزا نظام‌الدین أحمدالدشتکی الحسینی، أیدهما الله تعالی. (منه دام ظله).

حاشیهٔ بیت (١٤ و ١٥ و ٢١ و ٢٢): و هذا الکلمات الثمانی المکتوبة بالحمرة و مجموعها [سیدنا علی بن میرزا احمد الحسنی الحسینی النسب] تاریخ تصنیف هذه الرسالة وهی (١٠٦٩ ه . ق) من الهجرة.

حاشیهٔ مصرع اول بیت (۲۲): قرأت علیه القرآن فی الرباط الداودیة المتصل بالحرم الحرام (زاده الله شرفاً)، فی السنة الثالثة و الأربعین بعد الألف. کان منفرداً فی هذا الفن علماً و عملاً، و بلقین قریة علی أربعة فراسخ من مصر کما سمعته منه. (منه دام ظله).

حاشیهٔ مصرع دوم بیت (۲۲): المراد به الشیخ حسن بن علی بن رمضان البحرانی الکرانی و کان أورع أهل زمانه، و أقربهم من التقرب إلی الله تعالی بالطاعات فی الآناء و الساعات، و کانت قرائتی علیه فی السنة الرابعة و الثلاثین بعد الألف، و کان رحمه‌الله وحیداً فی التجوید و العلم و الورع بلاخلاف. (منه دام ظله).

در سرآغاز کتاب اجازهٔ روایتی به نظم برای سیدعلی خانِ مذکور داده، و در آن از استادان

Marfat.com

سراینده، نام شیخ بهائی و سید ماجد بحرینی، و استرآبادی، و سیدنورالدین ابن‌علی حسینی، و علائی را آورده، در حاشیه گوید: اجازه‌ای از شیخ الحُفّاظِ مشهدِ خراسان دارم که او از پدرش شیخ یوسف و او از شیخ شمس‌الدین محمد شامی، از شیخ عمادالدین قدسی، از جزری صاحب «النشر» روایت کرده است.

بنگرید به: فهرست مرکزی ۱۷۸/۱-۱۸۱. و: *روضات الجنات*، ط سنگی ۱۴۹. و: *امل الآمل* ٤٦٥. و: *ریحانة‌الأدب* ۲۳۰/۱، ۲۳۱. و: *اعیان الشیعة* ۹۸/۱٦-۱۰۵. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۴۳/۳.

□ نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۸۸۲) نسخ سلیمان بن عبدالله حُطّی در ۱۰۷۵ ه . ق در شهر کرکنده، گ ۸۱-۹٦، ۱۵ سطری [ف: مرکزی ۱۷۸/۱-۱۸۱] 455 س

153 ***الکامل الفرید فی التجرید و التفرید*** ۱۵۳ س

محب‌الدین جعفر موصلی (م ۷۱۱ ه . ق)

* محب‌الدین ابوموسی جعفر بن مکی بن جعفر موصلی، که نویسندگانِ تذکره‌ها و تراجم او را به‌عنوان «بقیهٔ اولیاء و استادِ قاریان و شرف فقیران» ستوده و کرامتی از او نقل کرده، و خاطرنشان شده‌اند که وی در آغازِ امر به شیراز آمد و در مجلس علماء، ناشناخته و گمنام و خاموش می‌نشست تا آنجا که او را از عوام‌الناس می‌پنداشتند. روزی به مجلس شیخ نجیب‌الدین علی بزغش حضور به‌هم رساند؛ مردی بر این مجلس درآمد و مشکلی از قرائت قرآنی را از شیخ نجیب پرسید، شیخ نجیب گفت: این سؤال را فقط کسی می‌تواند پاسخ گوید که در آخر مجلس نشسته است. و وقتی محب‌الدین جعفر دریافت که شیخ نجیب او را به هوشمندی و فراست شناخته نزد او آمد و دست شیخ نجیب را بوسید. از آن پس مردمِ شیراز محب‌الدین را شناختند و به فضائل او پی بردند، و علماء و بزرگان به دیدارش می‌رفتند، و بسیاری از دانش‌پژوهان در محضرِ او به تتلمذ نشستند. جزری ترجمهٔ احوالِ محب‌الدین را به‌طور مختصر آورده و گفته است: «فن قرائت را نزد ابراهیم جزری آموخته، و در هریك از قرائتهای هفتگانه رساله‌ای جداگانه یعنی «مفرده» تألیف کرده است. محب‌الدین در ع ۷۱۱/۱ یا ۱۵ ع۷۱۳/۱ ه . ق در شیراز از دنیا رفت و در گورستان «مُصَلّیٰ» به خاك سپرده شد.

● ت: سدهٔ ۷ یا ۸ ه . ق.

محب‌الدین کتاب مبسوطی به نام «الکامل الفرید فی التفرید و التجرید» تألیف کرد که

Marfat.com

مجموعاً دارای هفت مفرده است، و یا به عبارت دیگر می‌توان آنرا به هفت رساله در هفت مفرده تقسیم نمود، و هریك از این هفت مفرده‌مربوط به قرائت هریك از قـراءِ سـبعه می‌باشـد به این ترتیب ۱. المفردة لنافع بن ابی‌نعیم؛ ۲. المفـردة لابن کثیر؛ ۳. المفـردة لأبی عمروبن العـلاء؛ ٤. المفردة لابن عامر الیحصبی؛ ٥. المفردة لعاصم بن أبی‌النجود الکـوفی؛ ٦. المفـردة لحمزة بن حبیب الزیات؛ ۷. المفردة للکسائی. وی مطالب این کتاب بزرگ را از منظومهٔ «حرز الأمانی و وجه‌التهانی» معروف به «قصیدهٔ شـاطبیه» اسـتخراج کرده، و برحسـبِ ترتیبِ دانشـمندانِ سلف از قرائت نافع بن أبی‌نعیم آغاز نموده، و برای هر سوره رمز مخصوصی را مقرر کرده است ما در اینجا نخست نسخه‌هائی را که حاوی همهٔ مفرداتِ هفتگانه است معـرفی می‌کنیم و آنگـاه نسخه‌هائی را که شامل یك مفرده می‌باشد گزارش می‌نمائیم:

153 م - ۱٥۳

□ **الکامل الفرید فی التجرید و التفرید** (دورهٔ کامل مفرده‌های قراء سبعه):

● ت: ؟

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی تکلم بالقرآن الکریم... و شـرفه علی جمیع کتبه، و فضله و اصطفی...

انجام: ... سورة الإخلاص، قرأ کفوًا بضم الفاء و الهمزة وصلاً.

□ **نسخه:**

۱. مجلس - تهران (٤٤٥۱- دفتر: ٦۲۸۰۲) نسخ علی بن محمود بن محمد ابن شیخ محمود خیام در ۸۲٤ هـ . ق، خـلال برگهـای ۲۸٤ تا ۲۹۳، اجـازهٔ روایت از ابی‌الفضـل محمدبن عبدالحمید بن فضل‌الله ابن شـیخ المشـایخ آمده که انجـام آن افتاده اسـت، ۲۹۳ گ، ۲۳ سطری [ف: مجلس ۲۳۳/۱۲] 456 س

● مفرده‌ها:

154 - ۱٥٤

۱- المفردة لنافع بن ابی نعیم:

● ت: ذح ۷۰۸ هـ . ق؟

مؤلف، مفرده‌ها را با نافع شروع کرده و در حقیقت مفردهٔ نافـع اولین مفـردهٔ کتاب «الکـامل الفرید...» است.

آغاز: [همان آغاز «الکامل الفرید...»

انجام: ... سورة الإخلاص، قرأ «کفواً احد» بضم الفاء و همزة مفتوحـة بعـدها

Marfat.com

فی الحالین... علی التنوین فی غاسق و حاسد إذا حسد [والحمد لله] علی اتمام تألیفها و کمال تصنیفها، و المسؤول من مطالعها... لمؤلفها و قاریها و کاتبها... تألیفها فی ذی الحجة ۷۰۸.

□ نسخه:

۱. مجلس ـ تهران (۲۷۵٤ـ دفتر: ۱۷۹۱۹) نسخ ۷۸۰ ه . ق، ۵۷ ص، ۲۱ سطری [ف: مجلس ۱٤۰/۹/۱-۱٤۲] 457 س

۲. ملی ـ تهران (۲۳۸/ع ۱۳۰/۸۰۱ر س) نسخ محمد بن مقصوده در ۱۰۰۱ ه . ق، ۱۳٤ گ، ۱۲ سطری [ف: ملی ۲۰۹/۷، ۲۱۰] 458 س

155 ـ ۱۵۵

۲ـ المفردة لابن کثیر:

● ت: ۷۰۲ ه .ق.

این رساله دومین مفردهٔ «الکامل الفرید...» است که آنرا در ۲۸ شعبان ۷۰۲ ه . ق در شیراز به پایان برده است.

آغاز: [مفردة إمام ابن‌کثیر] بسمله، و الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی سیدنا محمد النبی الأمی خاتم النبیین... الطاهرین، یقول... جعفر بن مکی بن جعفر الموصلی...: أذکر فی هذا الکتاب للراغبین و أجرد للطالبین... مذهب الإمام الکبیر... إمام أهل مکة عبدالله بن کثیر، أفرد مذهبه و أجرّد قراءته و طریقته من الکتاب الموسوم بحرز الأمانی و وجه التهانی الذی ألفه الإمام... أبوالقسم الشاطبی...

انجام: ... فهذه مسائل التکبیر و آخر مذهب ابن‌کثیر أتیت به مبسوطاً واضحاً کما ضمنت والحمدلله رب‌العالمین... و صحبه. تم تألیفها و نجز تصنیفها علی ید الفقیر... جعفر بن مکی بن جعفر الموصلی (عفاالله عنه) فی الثامن والعشرین من شعبان سنة ـ اثنتین و سبعمأیة فی شیراز، المسؤول من المطالع لها أن یعفوزلل تألیفها و یتجاوز عن خطل تصنیفها، و یستغفر لمؤلفها و قاریها.

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (٦ مج ۵۲۳۲) نسخ منوربن منصور در ۷ صفر ۸۷۲ ه . ق، گ ۲۰۲ پ ـ ۲۵۷ پ [ف: مرکزی ٤۱٦۷/۱۵] 459 س

156 ـ ۱۵٦

۳ـ المفردة لأبی عمروبن العلاء

۳۸٦

Marfat.com

● ت: سدهٔ ۷ یا ۸ هـ . ق.

شاید این رساله، سومین مفردهٔ کتابِ «الکامل الفرید...» باشد.

آغاز: [مفرده إمام أبی عمرو بن العلاء] بسمله، الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی سیدالمرسلین محمد و آله... أما بعد فقد رغب إلّی أخ لی من الفضلاءِ أن أفْرِد له من مذهب القراء السبعة النبلاءِ، مذهب الإمام أبی‌عمرو بن العلاء، فانتهزت فرض إجابته... ألزمت نفسی تجرید مذهب هذا الإمام... من الکتاب الموسوم بحرز الأمانی و وجه التهانی، الذی نظمه... أبوالقسم محمد بن خلف بن أحمد فیّرة الرعینی ثم الشاطبی...

انجام: ... بخلاف عنه أی بالفتح ولا إمالة تامّة، [بالفتح و الإمالة]، والله أعلم بالصواب.

□ نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۳ مج ۵۲۳۲) نسخ منوربن منصور در اواخر شعبان ۷۰۸ هـ . ق، گ ۴۹ پ - ۱۲۱ پ [ف: مرکزی ۴۱۶۸/۱۵] 460 س

۲. ملی - تهران (۱ مج ۳۲۰/ع ۱۹۳۴/۸۰۲/ س) نسخ سدهٔ ۱۳ هـ . ق، ص ۱-۲۳۵، ۱۶ سطری [ف: ملی ۲۹۲/۷] 461 س

157 - ۱۵۷

۴- المفردة لابن عامر الیحصبی:

● ت: ۷۰۱ هـ . ق.

گویا چهارمین مفردهٔ کتاب «الکامل الفرید...» است که در ۲۹ شعبان ۷۰۱ هـ . ق آنرا به پایان برده است.

آغاز: [المفردة لإمام ابن عامر]: ... بسمله، الحمدلله رب العالمین... یقول...: أبوموسی جعفر بن مکی بن جعفر الموصلی... أفْرد فی هذا الکتاب... مذهب إمام أهل الشام... عبدالله بن عامر... من الکتاب الموسوم بحرز الأمانی و وجه التهانی المعروف نسبة بالشاطبیة...

انجام: ... غیرما تقدم والله أعلم و أحکم... تم تألیفها فی التاسع و العشرین من شعبان المعظم سنة إحدی و سبعمائة علی ید... أبی موسی جعفر بن مکی بن جعفر الموصلی...

□ نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۶ مج ۵۲۳۲) نسخ منوربن منصور در ۷ صفر ۷۸۲ هـ . ق، گ ۱۳۷ پ - ۱۷۰ پ [ف: مرکزی ۴۱۶۹/۱۵] 462 س

Marfat.com

158 - ۱۵۸

۵ـ المفردة لعاصم بن ابی النجود الکوفی

ظاهراً پنجمین مفردهٔ کتاب «الکامل الفرید...» است که آنرا در ۱۰ شوال ۶۸۵ ه . ق در شیراز به پایان برده است.

آغاز: [مفردة إمام عاصم]، بسمله و به نستعین، الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی سیدالمرسلین و إمام المتقین محمد و آله الطیبین الطاهرین و صحبه الأکرمین الأنجبین أما بعد، فإنی مجرّد لك أیها المرید الطالب، و المستفید الراغب مذهب الإمام عاصم بروایتی أبوبکر و حفص عنه فأما روایة أبی‌بکر فمن طریق أبی‌زکریا یحیی بن آدم، و أمّا روایة حفص فمن طریق أبی محمد عبیدبن الصباح عنه أذکر لك ما اتفق علیه هذان الراویان و ما اختلفا فیه... فإذا اتّفقت القرائة عنهما أذکرها ترجمة بما یستحقه من الحرکات و المدّات و التشدیدات و الهمزات و الحذف و الإثبات و ما یعرض من أمثال هذا و عکسه لکلم القرآن... و إذا اختلف القراءة عنهما أترجم أحد الوجهین و أقول: أبوبکر، أی قرأ بذلك أبوبکر، و کذلك أفعل بروایة حفص. و إذا قلت بلاخلافٍ عند حرف لابد من ذکره فهو بإجماع من سایر الأئمة و الرواة. و إذا قلت فی الحالین أعنی بذلك حالتی الوصل والوقف و إذا ذکرت قراءةً فی سورة ولها نظائر فی سُور آخری أذکرها و نظائرها فی أول کل سورة یذکر فیها. و إذا مررت بها فیواضعها ابنه علیها بقولی قدذکر، و ربما أذکر ما یتکرر من المسائل فی آخر کل سورة، وقد لایدرك المبتدیٰ این ذکرت فأضع علی القراءة حرفاً من اسم السورة التی ذکرت القرائة فیها أوّلا لیعلم بذلك أین ذکرت؛ فمدلول البقره: ب و آل عمران: ع، و النساء: ن.

انجام: ... و هذا آخر المتفق علیه و المختلف فیه من عاصم، ولم نذکر التکبیر؛ لأنه مذهب لغیرعاصم. نجزت المفردة... تالیفاً و تحریراً علی ید... أبی‌موسی جعفر بن مکی بن جعفر الموصلی... و وقع الفراغ من تالیفها فی العاشر من شوال سنة خمس و ثمانین و ستمایة فی شیراز، و المسؤول من الناظر فیها أن یسد خللها، و یستر زللها، و یدعو لمؤلفها و قاریها.

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی ـ تهران** (۷ مج ۵۲۳۲) نسخ منوربن منصور در رمضان ۷۸۱ ه . ق، گ ۱۷۱ پ ـ.۲۰۱ ر [ف: مرکزی ۴۱۶۹/۱۵] 463 س

۲. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۳۳۴۴) نسخ هلال بن شمال بن عزالدین بن هلال در روز شنبه ۴ ۳۸۸

Marfat.com

ذح = ۱۵ مرداد قدیمِ سال ۸۸۰ هـ . ق [**ف:** مرعشی ۱۲۰/۹] 464 س

۳. **مرکزی - تهران** (۱۰۵۹) شکسته نستعلیق محمدبن علی بن محمد موسوی در جمعه ٦ ذق ۹۸۲ هـ . ق، این نسخه را فهرست‌نویس اشتباهاً مفردهٔ ابن‌عامر معرفی کرده است، ۳۳ گ [**ف:** مرکزی ۲۱۷/۱-۲۱۹] 465 س

٤. **ملی فارس - شیراز** (۱ مج - اختصاصی: ۱۱-ق /۲۹٤ - عمومی: ۲۹۷/۱ - شا) نوشتهٔ زکریا بن عبدالله در شوال ۱۰٦۷ هـ . ق، ٤۰ گ [**ف:** ملی فارس ۲۷۵/۱] 466 س

۵. **قدس رضوی - مشهد** (۸٤ تجوید و قرآآت * ۳۰۷۵) نسخ؟ بدون تاریخ، در ۱۲ صدر، اخبارِ وارده در فضلِ قرآن از طریق اهل سنت در هفت برگ آمده، ۷٤ گ، ۱۳ سطری [**ف:** قدس ۱۷۹/٦] 467 س

٦. **قدس رضوی - مشهد** (۸۳ تجوید و قرآآت * ٦۲۲۵) نسخ؟ نسخه قدیمی است، صفحهٔ اول و آخر استکتاب شده، ۱۳ گ، ۳۱ سطری [**ف:** قدس ۱۷۸/٦، ۱۷۹] 468 س 159 - ۱۵۹

٦- المفردة لحمزة بن حبیب الزیات:

● ت:٦۹٤ هـ . ق.

گویا ششمین مفردهٔ کتابِ «الکامل الفرید...» است که محب‌الدین موصلی آنرا در ۱۰ ذق ٦۹٤ هـ . ق به‌پایان برده است.

آغاز: [مفردة حمزةبن حبیب الزیات]، بسمله و به نتوکل و نستعین، الحمدلله رب العالمین... فقد رغب إلیّ من قرّاء القرآن أن أفرِدله من مذاهب القرّاءِ السبعة النقاة طریق حمزة بن حبیب الزّیات فامتنعت تأدّبا و حیاءً و خوفاً إذ کان بحث الأولین أوفیٰ، فقال الست تنقل هذا العلم و ترویه و تعلمه الناس و تقریه و أنت عندی من أهله و ذویه؟ فقلت ذاك لما ورد فی المقال: «خذوا العلم من أفواه الرجال» قال: أو ماسمعت أن النبی أوصی أصحابه: «قیدوا العلم بالکتابة»؟ قلت: وایّ فائدة فی نقل کلام غیری من ورقة إلی ورقة لأکون کمن استعار شیئاً أوسرقه و أدخل فی مثل الخلف عن السلف «من صنف فقد استهدف»...

انجام: ... و الحمدلله علی التوفیق بإتمام ما تکلفت من حصر هذه الطریق، و المسؤول من الناظر فیها ــ إذا تأملها ــ أن یسدّ خللها، و یصلح زللها، و أن یستغفر لمنشئها و قارئها و مستمعها و مطالعها. تم تالیفها من لفظ... الی موسی جعفر الموصلی فی العاشر من شهر ذی‌القعدة سنة أربع وستین و ستمائة وصلی‌الله علی سیدنا محمد... أجمعین.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۸ مج ۵۲۳۲) نسخ منوربن منصور در صفر ۷۹۱ ه . ق، گ ۲۰۲ پ ـ ۲۵۷ پ [ف: مرکزی ۴۱۶۹/۱۵] 469 س

۲. قدس رضوی ـ مشهد (۸۲ تجوید و قرآات * ۶۲۲۴) نسخ سدهٔ ۸ ه . ق، ۲۸ گ، ۳۱ سطری [ف: قدس رضوی ۱۷۸/۶] 470 س

۳. گوهرشاد ـ مشهد (۵۱۲) نسخ خوش سدهٔ ۱۱ ه . ق، چند برگ از آخر کسر دارد، ۴۷ گ، ۲۰ سطری [ف: گوهرشاد ۶۱۹/۲. و ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۳۷۵] 471 س 160 ـ ۱۶۰

۷ـ المفردة للکسائی:

هفتمین مفرده از کتابِ «الکامل الفرید...» است که محب‌الدین موصلی آنرا ساخته است.

آغاز: [مفردة الإمام الکسائی] بسمله، الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی سیدالمرسلین محمد و آله الطاهرین و صحبه الأکرمین أجمعین، أما بعد فإنك سألتنی أیها الأخ الصالح ــ أدام الله لك التوفیق، و جعلك من أهل التحقیق ــ أن أفرّدلك طریق الإمام الکسائی الذی قرأه و أقرأبه أبا عمرو الدوری و أم الحارث اللیث مبسوطاً واضحاً من غیر تطویل ممل، و اختصار مخل... و هذه المفردة جامعة لمشهور طریقی الدّوری و أبی الحارث الذّیْنَ روایاها و قرآاها و نقلاها تلاوةً عن الکسائی، فإذا اتفقت القراءة عنهما أترجمها بما یستحقه ولم أحتج إلی ذکر الکسائی؛ لأنّ مدار هذه المفردة علیه و مسائلها منسوبة إلیه؛ و إذا اختلفا ذکرت الراوی و أضربت عن ذکر الکسائی فأترجم القراه (کذ) و أقول الدوری، أی قرأ بذلك الدوری و کذا أفعل بروایة أبی الحرث. و إذا قلت فی الحالَیْن أُرید به حالتی الوصل والوقف و إذا ذکرت قراءة و لها نظائر متفرقة فی سور آخری أذکرها و نظائرها معها فی أول سورة یذکر فیها. و إذا مررت بها أنبّه علیها بقول قد ذکر، وقد لایدری المبتدی أین ذکرت فأضع علی القراة المتاخرة حرفاً بالحمرة من حروف اسم السورة التی ذکرت فیها فالبقرة: ب، و آل عمران: ع، و النسآء: ن.

انجام: ... و لیس فی المعوذتین خلاف، و الحمدلله رب العالمین، والله أعلم.

□ نسخه:

۱. مرکزی ـ تهران (۱۰ مج ۵۲۳۲) نسخ گویا منور بن منصور در حدود ۷۹۱ ه . ق، ۲۶۰ پ ـ ۳۰۳ پ [ف: مرکزی ۴۱۷۰/۱۵] 472 س

Marfat.com

۲. **مرکزی - تهران** (۱ مج ٤٨٦٧) نسخ سدهٔ ۹ یا ۱۰ ه . ق، در برگ ٤٠ و ٤١ فضیلتِ ختمِ سورهٔ أنعام به فارسی، و سرگذشت چند قاری، با یادداشتِ تملكِ محمدعلی در صفر ۱۱۱۸ ه . ق آمده است، گ ۲ر - ٤٠ر [**ف:** مرکزی ۳۸۹۷/۱٤] 473 س

۳. **قدس رضوی - مشهد** (۸۵ تجوید و قرآآت * ٦٢٢٦) نسخ؟ نسخه قدیمی است، انجام ناقص، ۲۷ گ، ۳۱ سطری [**ف:** قدس ۱۷۹/٦، ۱۸۰] 474 س

بنگرید به فهرستهای یادشده، و: *شدالازار* ۳۸۵. و: *هزار مزار* ۱۳۲. و: *غایة النهایة* ۱۹۸/۱، و: *معجم‌المؤلفین* ۱۵۱/۳. و:

Brockelmann: s, II: 210.

161 *کشف الأسرار عن قراءات الأئمة الأخیار* ۱٦۱ س

احمد کورانی (۸۱۳-۸۹۳ ه . ق)

* شرف‌الدین، شهاب‌الدین احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن رشید بن ابراهیمِ شهرزوریِ همدانیِ تبریزیِ کورانیِ قاهری شافعی حنفی، از دانشمندان روم = عثمانیه که نخست در سِمَتِ قاضی عسکر و آنگاه در مرتبتِ مفتی، زندگانی را سپری ساخت و در سال ۸۹۳ یا ۸۹٤ ه . ق در قسطنطنیه از دنیا رفت، از آثار او است: «شرح صحیح البخاری»، «شرح جمع الجوامع» در اصول فقه، «غایة الأمانی فی تفسیر الکلام الربانی»، «قصیدة فی علم العروض»، و جز آنها.

● ت: اواخر ع ۸۹۰/۱ ه . ق.

این کتاب، شرح منظومهٔ جزری به نظم است که در منتهای پیچیدگی و اعضال انشاء شده: «بدأت بحمدالله نظمی اوّلاً...» در این منظومه و شرح آن راجع به قرائت ابن مُحَیْصِن و أعمش و حسن بصری آمده که بر قرآآت ده‌گانه افزوده شده‌اند، و در پنجاه و چهار بیت می‌باشد که آنرا در ع ۸۹۰/۱ ه . ق در قسطنطینیه به‌پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی جعل حملة کتابه مع السفرة الکرام البررة...

انجام: ... قال شیخنا الإمام العلامة... إسماعیل الکورانی، فرغ شارحه أحمد الکورانی...

بنگرید به: *معجم‌المطبوعات* ٦٣. و: *هدیة‌العارفین* ۱۳۵/۱. و *کشف‌الظنون* (١٤٨٦) و ٥٥٣ و ٥٩٦ و ٦٤٦ و ٦٤٧ و ٨٩٩ و ١٠٢٢ و ١١٩٠ و ١٣٧١ و ١٤٨٦. و: *إیضاح المکنون* ۹۲/۲. و: *نظم العقیان* ۳۸-٤٠. و: *الضوء اللامع* ۲٤۱/۱-۲٤۳. و: *الشقائق النعمانیة* ۱٤۳/۱-۱۵۱. و *معجم‌المؤلفین* ۱٦٦/۱. و:

Brockelmann: g, II: 228, 229, s, II: 319, 320.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. ملك ـ تهران (۲۹۲) نسخ محمد ابن حاج سالم محمد بن سالم بن سعید بن عمر قدری شافعی عوسجی مصری در روز یکشنبه ۲٤ ع ۸۹۰/۱ هـ . ق در قسطنطینیه، ۱۸۳ گ [ف: ملك ۵۹۱/۱] 475 س

162 الکشف عن القراءات السبع ۱٦۲ س

قاضی سعید قمی (۱۰٤۹-۱۱۰۳ هـ . ق)

* میرزا محمد سعید ابن‌حکیم محمد مفید قمی، معروف به «قاضی سعید»، و ملقبٌ به «حکیم کوچك» که از شاگردان مولی رجبعلی تبریزی (م ۱۰۸۰ هـ . ق)، و ملامحسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ هـ . ق)، و ملاعبدالرزاق لاهیجی بوده، و باید او را شاعری چیره‌دست در زبان فارسی و عربی دانست. وی از مفاخر فضلاءِ حدیث و حکمت و ادب، و از عرفاءِ متشرع و پزشكِ دربار شاه‌عباس دوم بوده و در تأویل و عرفان و استنباطِ نکاتِ دقیق و اسرارِ آیات و احادیث مشمول تأییدات و توفیقات الهی بوده، و گرایشی شدید به عرفان و تصوف داشت؛ و در این باره دو رسالهٔ عربی و فارسی تألیف کرده، و رساله فارسیِ او در این زمینه، «کلید بهشت» نام دارد. قاضی سعید منصبِ قضاء را در قم به‌عهده داشت که کیفیتِ قضاء و داوریِ او از تبحرٌ وی در شرعیات بازگو می‌کرد. او در قم اقامت گزید و در همانجا به سال ۱۱۰۳ هـ . ق از دنیا رفت.

کتاب «کلید بهشتِ» او را مرحوم سیدمحمد مشکوة در ۱۳۱۵ هـ . ش با دیباچه‌ای به‌طبع رسانید که شرح احوال و پاره‌ای از آثار و تألیفات او را در این دیباچه آورده است. مرحوم مدرس تبریزی در «ریحانه» می‌نویسد: «کلید بهشت» رساله‌ای است به پارسی در اشتراكِ لفظیِ أسماءالله. او برادری به نام شیخ محمدحسین داشت که تفسیر بزرگی بر قرآن کریم نگاشت.

● ت: دو شب گذشته از ج ۱۰۸۹/۲ هـ . ق.

قاضی سعید قمی به تألیف کتابی تحت عنوان «الأربعینیات» آغاز کرده و بدان ادامه داد که می‌خواست چهل رساله در آن بیاورد. روشِ او در سبكِ نگارش به‌سانِ روشِ میرداماد و ملاصدرا بوده که در پاره‌ای از موارد با سبك ملاصدرا سازگار نیست. الأربعینیات طبق نوشته خوانساری در «روضات» و مدرس تبریزی در «ریحانةالأدب» از بهترین و گزیده‌ترین آثارِ قاضی سعید می‌باشد، و با اینکه می‌خواست چهل رساله در آن بگذارد؛ لکن گویا نتوانست به این هدف دست یابد، و همین‌قدر موفق شد از سال ۱۰۸۹ تا ۱۱۰۲ هـ . ق ده رساله خود را به

Marfat.com

سرانجام رسانَدْ. اما در فهرستِ غرب ش ٦٤٦ ردیف ١٣٣٠، آمده «شرح خبر الغمامة» و آنرا رسالهٔ یازدهم «الأربعینیات» معرفی کرده است. و نیز در فهارسِ دیگرِ ایران. به‌نظر می‌رسد او رساله یازدهم را هم توانست بنویسد که در شرح حدیث الغمامة است.

باری کتاب موردبحث ما یعنی «الکشف عن القراءات السبع» دومین رسالهٔ «الأربعینیاتِ» قاضی سعید قمی است که در یك مقدمه و چند «اشاره» و «بشارة» ساخته، و بحثی است فشرده و عرفانی دربارهٔ اختلاف قراآت و عدم سازگاریِ قُرّاء، با اینکه قرآن یکی است. او کوشیده بر پایهٔ فلسفهٔ اشراقیِ شیعی این مسئله را روشن نموده و ناسازگاریهای قرّاء را تأویل نماید. قاضی سعید قمی اساس و شالودهٔ این کار را در میان نماز شام و خفتن شبِ جمعه، دو شب گذشته از ج ١٠٨٩/٢ هـ . ق در قم نهاده و در دو شب ماندهٔ از همین ماه آنرا به‌انجام رسانده، آنگاه در یکم رمضان همان سال در اصفهان در مجموعهٔ «الأربعینیات» گذارده است.

آغاز: [الرسالة الثانیة فی حقیقة الإختلاف الواقع فی القراءات السبع] (إشارة و بشارة) بسمله، و به ثقتی، الحمدلله الذی نجم القرآن، و سبع ذلك التبیان. فشیّعه سبعة آلاف من ملائکة الرحمن، و صار ذاسبعة وجوه حسان. و اشتمل علی سبع من المثانی، و نزل علی سبعة أحرف من المبانی. فله سبعة بطون من التأویل، و هو علی سبع قراءات من التنزیل... و بعد، اعلموا إخوانی فی الدین، و خلاّنی فی طلب الیقین إنی کنت لیلة الجمعة المبارکه للیلتین خلتامن شهر جمادی الآخرة لسنة تسع و ثمانین و ألف من الهجرة بین صلوة المغرب و العشاء الآخرة بوطنی قم المحروسة متوجهاً إلی باریٔ الکل و مفیض العقل إذسنح لی أصل شریف یأتلف به حقیقه الإختلاف الواقع فی القراءات السبع...

انجام: ... و کان أحد لایخاطب رسول الله (صلی‌الله علیه وآله وسلم) بأیّ لسان خاطبه إلاّ وقع فی مسامعه بالعربیة، کل ذلك یترجم جبرئیل تشریفاً له من الله تعالی. الحدیث. وفی ذلك کفایة لمن تدبر، و درایة لمن استبصر. هذا آخر ما أردنا إیراده فی تلك المقالة، والله ولی الهدایة. و اتفق ذلك علی یدی مؤلفها العبد المذنب العاصی محمد المدعو بسعید الشریف القاضی للیلتین بقیتا من الشهر الذی مضی، ثم أدرجتها فی هذه المجموعة المسماة بالأربعینیات فی غرة الشهر المذکور لافتتاح عام ثمان و تسعین وألف بإصبهان صینت عن طوارق الحدثان.

بنگرید به: فهرست مرکزی ٢١٢٤/٦ و ٢١٢٧، ٢١٢٨. و: *روضات الجنات*، ط سنگی ٣٠٢ ـ ط جدید ٩/٤. و: *هدیةالأحباب* ٢١٥. و: *معجم‌المؤلفین* ٣٨/١٠. و: *اعیان الشیعة* ١٥٩/٤٥. و: *ریحانةالأدب* ٤١٢/٤، ٤١٣.

Marfat.com

و: *النریعة* ۵۱/۲ و ۴۸، ۴۷۹/۴، و ۱۱/۶، ۲۶۴/۱۲، و ۱۵۳/۱۳ و ۱۹۰ و ۹۳ و ۳۴۰، و ۴۲/۱۸ و ۱۳۲، و ۱۲۴/۱۹، و ۲۴۶/۲۴، و ۶۵/۲۵.

□ **نسخه:**

۱. **مجلس ـ تهران** (۲ مج ۴۳۴۴ـ عمومی: ۶۲۵۷۸) نسخ مؤلف در ۲ ج ۱۰۸۹/۲ ه . ق در قم، گ ۷۰-۷۳، ۲۴ سطری [ف: مجلس ۵۲/۱۲] 476 س

۲. **مرکزی ـ تهران** (بخشی از مجموعه ۱۰۳۰) شکسته نستعلیق گویا محمد مؤمن بن محمد امین تبریزی حدود ۱۰۹۴ ه . ق، گ ۶۳، ۶۴ [ف: مرکزی ۱۸۲/۱] 477 س

۳. **ادبیات ـ تهران** (۹ مج ۱ وقفی امام جمعه ـ دفتر: ۶۳۶۱۸) نوشتهٔ ۱۱۹۷ ه . ق، گ ۱۶۸- ۱۷۴ [ف: ادبیات ۱۴/۲] 478 س

۴. **مرکزی ـ تهران** (۲ مج ۹۷۱) نوشتهٔ محمدحسین بن نانی ابن حاج عبدالرسول حسینی زنوری، نزدیك ۱۲۰۶ ه . ق، گ ۱۱-۱۶ [ف: مرکزی ۲۱۲۷/۶، ۲۱۲۸] 479 س

۵. **مرکزی ـ تهران** (۱ مج ۳۶۶۱) نوشته کاظم بن عنایت‌الله در ۱۲۲۰ ه . ق، گ ۴-۶ [ف: مرکزی ۲۶۷۲/۱۲] 480 س

۶. **مجلس ـ تهران** (۱۲۰۷ * ۱۴۱۷۸) نستعلیق لطفعلی لواسانی در ۱۲۳۴ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «اشاره و بشاره» [ف: مجلس ۳/۴] 481 س

۷. **مرعشی ـ قم** (۷ مج ۵۰۸۱) نستعلیق ۱۲۹۷ ه . ق در اصفهان، گ ۱۲۰ پ ـ ۱۲۴ پ [ف: مرعشی ۲۷۴/۱۳] 482 س

۸. **مجلس ـ تهران** (۷ مج ۵۵۰۰ ـ دفتر: ۶۲۴۰۷) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، گ ۱۱۱ر-۱۱۴ پ، در فهرست به‌عنوان «القراآت السبع» [ف: مجلس ۴۰۱/۱۶] 483 س

۹. **الهیات ـ تهران** (۹ مج ۶۵۲ د) نوشتهٔ سدهٔ ۱۳ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «اشارة و بشارة»، گ ۴ر- ۱۰ر، ۱۸ سطری [ف: الهیات ۳۴۸/۱] 484 س

۱۰. **مرکزی ـ تهران** (ذیل ۳ مج ۲۷۰۲) نستعلیق محمدحسین در محرم ۱۳۱۰ ه . ق [ف: مرکزی ۱۵۸۳/۱۰] 485 س

163 ***کشف المعانی فی شرح حرز الأمانی*** ۱۶۳ س

یوسف بن علی اخلاطی (پس از نیمهٔ دوم سدهٔ ۷ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل: «تجوید القرآن (مقدمة فی ـ): یوسف بن علی اخلاطی» ببینید.

Marfat.com

● ت: پس از نیمهٔ اول سدهٔ ۷ ه .ق.

این کتاب شرحی است فشرده در حلِ الفاظ و تعابیرِ «شاطبیه = حـرز الأمانی» که از چهـار کتابِ نویسندگانی چون منتجب‌الدین همدانی و ابوعبدالله فاسی و ابوشامه و شعله این شـرح را فراهم آورده است.

آغاز: بســمله، الحمدلله ذی الألطاف الخفیة والأنعــام الجلیة الذی جعلنا من المتقین بالذکر المبین والحبل المتین الذی هو مفتاح للمنافــع الدینیة والدنیاویة، و مصـداق لمابین یدیه... و بعـد فیقــول العبد الفقیر إلی الله یوسف بن أسـد بن أبی‌بکـر الحـافظ الأخـلاطی (نورالله قبره): لما کانت قصیدة «حرزالأمانی و وجه التهـانی» التی نظمهـا الشـیخ الإمام العـلامة ولی‌الله أبوالقسـم بن أحمد الرعینی ثم الشــاطبی (رضــی‌الله عنه) فــی القراءات السبع عدیم المثل، جامعة لفوائد کثیرة، حـاویة لمنافـع غزیرة... دعتنی داعیة الثواب أن أجمع لحل ألفاظه و عقد معـانیه شـرحاً موجـزاً من غیر تطویل ممل و إیجاز مخل بقـدر الوسـع و الطاقـة ــ مع تقصــیری و اعترافی ــ بأنی لست أهلاً له، و إلی‌الله أرغب أن ینفعـی بذلك و ینفـع کل من وقف علیه من الطالبین، فجمعتها من أربعـة کتب للأئمة المبرزین فـی هذا الفــن الفــائزین بســعادة الدارین: «الأول منهــم ـ الإمام الورع منتجب‌الدین الهمدانی. الثانی ـ الإمام المحقق ابوعبدالله الفـاسی. الثالث ـ الامام وحید عصره جــامع اللطایف والغــرایب شــهاب‌الدین ابوشــامة عبدالرحمن الدمشـقی. الرابع ـ الإمام شـمس‌الدین محمد الموصــلی المعروف بشعله (جـزاهم الله عنا أفضل الجزاء)...

انجام: .... و وزنه فعلل، و لیس بفعنل؟ إذلیس فی الکلام فعنل. شـبه الصـلوة علی الصحابة بذلك سع؟ لرسول الله (صلی‌الله علیه [وآله] وسـلم)؛ فلهـذا أصابتهم نفحاتها و برکاتها (رضوان الله علیهـم أجمعین)، فهـذا ا... علی الإیجاز و الإختصـار و الحمدلله الواهب الموفـق للسـداد، و الصــلوة علی رسوله محمد وآله و أصحابه أهل الجد و الإجتهاد.

□ **نسخه:**

۱. گوهرشاد ـ مشهد (۱۳۱٤) نسخ احمد حافظ در نزدیك غروب روز شنبه ۲٤ شـعبان ۸...؟ = سدهٔ ۱۱ ه . ق [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ۳۷۸] 486 س

Marfat.com

164 *کشف الوقوف فی علل الرموز والحروف* ١٦٤ س

سیدمحمدبن مهدی حسینی تبریزی (زندهٔ در ١٢٥٧)

* ترجمهٔ احوالِ او را در بخشِ تفسیر، ذیلِ «درةالتنزیل و غرّة التأویل: سیدمحمدبن مهدی حسینی تبریزی» ببینید.

● ت: سدهٔ ١٣

مؤلف در این کتاب به توضیح رموز و حروف قرائی پرداخته است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی شرفنا بکتابة کتابه، و علمنا فواصل سوره و آیاته... و بعد فیقول... محمدبن المهدی حسینی: إنی لما رجعت من زیارة بیت‌الله الحرام و زیارة سید الأنام و الأئمة الکرام...

انجام: ... و انتساق الکلمات بعضها علی بعض فی مقول واحد، و الحمدلله رب‌العالمین، و الصلوة والسلام علی محمد و آله الطیبین الطاهرین [کاملاً به انجام وقوف سجاوندی شباهت دارد]

بنگرید به: *الذریعة* ٦٨/٢٥.

□ نسخه:

١. **ملك ـ تهران** (٥٤٣٣) نسخ محمدبن زین‌العابدین در رمضان ١٢٤٧ ه‍ . ق، ١٠٠ گ [ملك ٦٠٠/١] 487 س

٢. **ملك ـ تهران** (٢٠٠) نسخ سدهٔ ١٣ ه‍ . ق، ٧٠ گ [**ف:** ملك ٦٠٠/١] 488 س

165 *الکفایة فی ماءات القرآن علی ترتیب السور* ١٦٥ س

حسین بن محمد مقری (٧٣٩ ه‍ . ق و قبل از آن)

* ابوعلی حسین بن محمد بن حسن مقری که با تفحص و تحقیق فراوان، ترجمهٔ احوال او به‌دست نیامد. در کشف‌الظنون دو کتاب در این زمینه به‌نام «ماءات القرآن علی ترتیب السور» یکی از شیخ ابوالفرج احمد بن علی مقری همدانی (٣٩٨ ه‍ . ق) و دیگری از شیخ ابوالبقاء معمر ــ یا ــ عمر بن محمد بن عبدالکریم مقری فاروقی یاد شده که آغاز کتاب دومی با آغاز نسخه‌ای که دربارهٔ آن بحث خواهیم کرد مطابقت دارد.

● ت: سدهٔ ٨ و یا قبل از آن

مؤلف در این رساله ــ در مقدمه ــ وجوهِ مختلفِ ترکیبِ میم و الف (م ـ ا) را در چهارگونه گزارش کرده است: ١. «ما» به‌عنوان جزءِ کلمه، مانند «مالك»؛ ٢. علامت تثنیه: «هما،

Marfat.com

انتما، علیکما...»؛ ۳. ماءِ به معنی آب؛ ٤. «ما»: ، اسمیه، صله، نفی، استفهام، تعجب. آنگاه اصول و مرجعِ معانیِ متعددِ کلمه «ما» را در شش قسم دانسته، و به‌ترتیب سوره‌ها کلمهٔ «ما» و معانی و کیفیتِ قرائت را با ذکرِ جهات و نکات ادبی بیان کرده است.

در اینجا نمونه‌هائی از عبارات کتاب را می‌آوریم:

- [قال الأستاد أبوعلی الحسین بن محمد بن الحسن المقری]: لما رأیت حاجة القراء إلی معرفة الماءات أشد من حاجتهم إلی القراءات؛ لما فی الجهل بها من حدوث اللحن فی الخطاب، و ما فی المعرفة بها من استقامة المعنی و الصواب...

- ... إعلم أن ماءات القرآن علی أربعة أضرب: منها ماء الشرب و ماء الطهر، و هو المحدود لنفسه وهو الذی المیم أوله و الألف حشوه و الهمزة آخره...

- ... والضرب الرابع هو الماءات فی القرآن وهی متصرفة علی وجوه...

- ... ذکر ما فی سورة البقرة «مما رزقناهم ینفقون»، «بما أنزل إلیك و ما أنزل من قبلك» أسماء؛ لأن «و ما» معطوفة علی «بما أنزل»، و المعطوف علی الإسم إسم...

آغاز: بسمله، الحمدلله المنعم علی خلقه، الباعث محمداً (علیه‌السلام) داعیا إلی حقه، و شرفه بالکتاب المبین و البیان المتین، و أوضح له کلامه علی الإختصار، و أجمل له ما احتیج إلیه علی الاقتصار، صلی‌الله علیه وعلی آله الأبرار. قال الشیخ أبوعلی الحسین بن محمد بن الحسن المقری: ... [همان عبارت بالا: لما رأیت حاجة القراء إلی...]...

انجام: ... فمده مدة لطیفة. و من کانت قراءته إخفاء النون فیها فمدّه أتم من مدّ غیرها، و ذلك علی قدر دخول النون فیها. و من کانت قراءته الإدغام المحض فلیمدها مدّاً أطول من مدّمن یخفیها؛ لمجیئی الواو المشددة بعدها؛ وهو باب حسن فاعرفه إن‌شاءالله تعالی. [تم الکتاب...]

انجام[در نسخه ۹ مج ۸۲۰ * ۱٦۷۳۹ سنا]: ... و ما کسب من شرما خلق. إسمان علی المصدر، أی و کسبه، أی و من شره ــ تم الکتاب.

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۵۷۲.

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۷۸ تجوید و قرآات * ۱۵٤۰) نسخ ابوبکر علی بن أبی‌الخیر محمود بن أبی‌نعیم خضر بن أبی البرکات احمد رارانی اصفهانی در ۲۵ ج ۷۳۹/۱ هـ . ق، در حاشیه برگ پایان یادداشتی مبنی بر قرائت عزالدین عبدالرحمن بن شیخ شهاب‌الدین سلیمان بن شیخ سعید حاجی أبی‌بکر...؟ دیده می‌شود، ۳۸ گ، ۱۳ سطری [**ف:** قدس

Marfat.com

۱۷٤/٦، ۱۷۵] 489 س

۲. سنا ـ تهران (۹ مج ۸۲۰ * ۱٦۷۳۹) نسخ حسین بن عثمان حافظ سروی در ۸۸٤ ه. ق، ص ۲۹۵-۳۱۵ [سنا ٦۹/۲] 490 س

166 *کنزالمرموز فی وقف حمزة علی المهموز* ۱٦٦ س

محمدبن علی حسینی جرجانی

* ترجمهٔ احوال او ــ اگر فرزند میرسیدشریف باشد ــ در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر والصغیر: محمد بن علی حسینی جرجانی» ببینید.

● ت ؟

رساله‌ای است که در آن قواعد و ضوابطی را که حمزةبن حبیب زیات کوفی در کیفیت وقف در کلمات قرآنی بر همزه به‌کار می‌برد به‌گونه‌ای روشن گزارش شده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب‌العالمین... و بعد فهذه جملة مفیدة جامعة، و نبذة مجملة نافعة اتیت بها...

انجام: ... وقد ورد عن ابن‌عامر الشامی بروایة هشام حال الوقف أیضاً تسهیل الهمزات المستطرفة خاصة بأنواعها علی تخفیف حمزة من غیر فرق.

□ نسخه:

۱. مرعشی ـ قم (۲ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی تونی در حدود ۲۳ ع ۹٤٤/۲ ه . ق، دارای حواشی مختصر، گ ٤۰ پ ـ ٤۳ر [ف: مرعشی ۳۰٦/۲] 491 س

167 *کنز المعانی فی شرح حرز الأمانی* ۱٦۷ س

جعبری (٦٤۰-۷۳۲ ه . ق)

* ابوالعباس، ابواسحاق برهان‌الدین، تقی‌الدین ابراهیم بن عمربن ابراهیم بن خلیل معروف به «جعبری» و «خلیلی» و «ابن‌سراج» که در «قلعهٔ جبر» واقع میان «بالس» و «رقه» زاده شد، و مدتی در دمشق اقامت گزید و علوم را در آنجا و بغداد فراگرفت، آنگاه در شهر «الخلیل» واقع در فلسطین استقرار یافت، و مشیخهٔ این شهر را به عهده داشت، و به همین جهت او را «شیخ الخلیل» می‌گفتند، وی چهل سال در همین شهر اقامت گزید و سرانجام در ۱۳ رمضان سال ۷۳۲ ه . ق در آنجا از دنیا رفت. جعبری در بغداد به «تقی‌الدین»، و در جاهای دیگر به «برهان‌الدین» ملقب بود. او دانشمندی فقیه و عالم به قرآآت و از فقهاءِ شافعیه به‌شمار بود که آثاری به نظم و نثر دارد و گویند صد اثر و تألیف در قرائت و حدیث و عربیت، و اصول فقه و

Marfat.com

تاریخ از خود به‌جای گذاشت که اکثرِ آنها مختصر و فشرده است، و پاره‌ای از آنها عبارتند از: «نزهةالبررة فی القراءات العشرة»، «خلاصة الأبحاث» در شرح منظومه‌ای که خود، آنرا در قرآآت انشاء کرده بود، «حدیقةالزهر فی عدد آی السور»، «الافهام و الاصابة فی مصالح الکتابة» که منظومه‌ای است، «الایجاز فی الألغاز»، «الشرعة» در قراءات، «خمیلة أرباب المقاصد» دربارهٔ رسم مصحف. «أسماء الرواة المذکورین فی الشاطبیه»، «الروضة» در رسم مصحف، «موعد الکرام»، «موجز فی علوم الحدیث»، «عقود الجمان فی تجوید القرآن»، و جز آنها.

● ت: ۹٦۱ ه . ق .

این کتاب بهترین و گسترده‌ترین شرح بر «قصیدهٔ شاطبیه» موسوم به «حرز الأمانی» است که اصل قصیده را از سه جنبه گزارش کرده است: ۱. از جنبهٔ لغوی و اِعراب، یعنی قواعدِ زبان عربی؛ ۲. گزارش معانی؛ ۳. توجیه وجوه قرآآت و تشویق بر تعلیمِ فنِ قرائت، و ترجمهٔ احوالِ شاطبی، ناظمِ قصیدهٔ حرزالأمانی.

در ذیلِ این شرح دو فصل دیده می‌شود: فصل اول ـ در بیانِ انسابِ قبائلی از عرب که لغاتِ این کتاب را از آنها نقل کرده است. فصل دوم در ترجمهٔ مختصر راجع به احوالِ شیوخ و اساتیدِ قرّاء که در این کتاب از آنها یاد شده است.

شارح، قصیدهٔ شاطبیه را به دو واسطه از ناظمِ آن یعنی شاطبی روایت می‌کند: نخست از ابواحمد عبدالصمد بغدادی و او از ابوعبدالله محمدبن یوسف قرطبی، و او از ناظم قصیده، یعنی شاطبی نقل و روایت کرده است، و بار دیگر از عبدالله بن ابراهیم بن محمود جزری که او قصیده را بر ابوالقاسم عیسی بن ابی‌الحزم امامِ «جامع‌الأنوار»، و او قصیده را بر ناظم خوانده است. کتاب در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول در بیان اصول، و بخش دوم در فرشِ حروف. جعبری بخشِ اولِ این شرح را در سلخ شعبان ٦۹۱ ه . ق به‌پایان برده است؛ لکن در کشف‌الظنون تاریخ فراغ از تالیف را شعبان ۹٦۱ ه . ق ضبط کرده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله مبدئ الأمم، و منشئ الرمم، الذی علم بالقلم، علم الإنسان ما لم یعلم. تنزه عن الأضداد و الأنداد؛ فالق الإصباح و خالق الأشباح، و رازق الأرواح. تقدس عن الأولاد و الأحفاد... و بعد فإنّ فضیله العلم بنیة لاتتقنع، و مزیّة جلیّة لاتتقلع. و أجلّ العلوم و أنفعها و أشرفها علم کتاب ربّ العالمین، المنزل علی الروح الأمین. و حیث کان معجزاً بلفظه و معناه... و لما أهلنی الله للإقراء بحرم خلیله إبراهیم، و جعلنی ممن حباه بالإکرام... حبوت الطلبة من إخوانی بکتاب کنزالمعانی

Marfat.com

فی شرح حرزالأمانی و وجه التهانی بالفاظ سدیدة المبانی، متکفلة بإبراز المعانی...

انجام [بخش مربوط به اصول]... هذا آخر ما یسرالله... من الوصول فی الکلام علی الاصول؛ فنسال‌الله الکریم ربّ العرش العظیم أن یوفقنا الله لإکمال الکلام علی الفرش، و یدخلنا فی عباده الصالحین، و الحمدلله رب العالمین، و صلواته علی سیدنا محمد خاتم النبیین و علی آله و صحبه أجمعین.

انجام [کتاب]: ... و هذا آخر ما یسر الله تعالیٰ لی من الکلام فی شرح الشاطبیة، و أنا أسال الناظر فیه أن یذکرنی فی صالح دعواته عند خلواته وجلواته... و سلم تسلیماً کثیراً إلی یوم‌الدین.

بنگرید به: *ریحانة الأدب* ۱۵۹/۲ تحت عنوان «خلیلی». و: *معجم‌المطبوعات* ٦٩٩. و: *فهرست ظاهریه ۱/تجوید و قرآت* /٤٥٠، ٤٥١. و: *کشف الظنون* ٦٤٥/١، ٦٤٦ و موارد متعدد دیگر ذیل عناوین آثار جعبری. و: *البدایة* ١٦٠/١٤. و: *الدررالکامنة* ٥٠/١، ٥١. و: *طبقات القراء*، ٢١/١. و: *تاریخ ابن الوردی* ٣٠٠/٢. و: *تاریخ علماء بغداد* ١٢، ١٣. و: *ذیل دول الإسلام* ١٨٦/٢. و: *مرآة الجنان* ٢٨٥/٤، ٢٨٦. و: *طبقات الشافعیه*٨٢/٦. و: *شذرات الذهب* ٩٧/٦، ٩٨. و: *المنهل الصافی* ١١٢/١-١١٦. و: *الأنس الجلیل* ٩٦. و: *معجم‌المصنفین* ١٢٧/٣- ١٣٢. و: *إیضاح المکنون* ١٠٨/١ و ٣٩٦ و ٥٧٢، و ٢٣١/٢. و: *معجم‌المؤلفین* ٦٩/١، ٧٠. و: *الأعلام*، زرکلی ٤٩/١. و:

Brockelmann: g, II: 164, 165, s, II: 134, 135.

Ahlwardt: *veryichniss der arabischen handschriften I:* 166, 167, 236, VI, 413, 414.

□ **نسخه:**

۱. **مرعشی ـ قم** (۳۷۷۵) نسخ اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن احمد بن محمد کرمانی (به خط نازیبا) در دوشنبه سلخ زجب ٧٦٤ ه . ق، نسخه تصحیح شده و یازده برگِ آخر نونویس است، ۳۵۲ گ [**ف:** مرعشی ۱۶۲/۱] 492 س

۲. **ادبیات ـ تهران** (۲۵۱ وقفی حکمت) نسخ ابوالفتوح محمدبن عطاءالله بن عبدالکریم بن نصرالله جرهی سبزواری در شنبه ۵ محرم ٧٨٦ ه . ق، نسخه مقابله شده است، فهرست‌نویس تاریخ تألیف را دوشنبه ۱۲ رمضان ٦٩٧ ه . ق یاد کرده است [**ف:** ادبیات ۸۰/۳] 493 س

۳. **مرکزی ـ تهران** (ش ۱ مج ۵۲۲۷) نسخ سدهٔ ۸ یا ۹ ه . ق، نسخه مقابله شده و بخش اول، مربوطِ به اصول است و در ۸ ع ۹۹۳/۱ ه . ق از آنِ کمال‌الدین حسین بوده، ۲۷ سطری [**ف:** مرکزی ۴۱۶۴/۱۵] 495 س

Marfat.com

٤. **قدس رضوی ـ مشهد** (۷۱ تجوید و قرآآت * ۳۰۸۵) نسخ ماهر بن عرب بن ابراهیم حافظ اصفهانی در ۲۳ شوال ۸۱۹ ه . ق در تبریز، نسخه در اواخر ذح ۸۲۰ ه . ق با نسخهٔ اصل مقابله شده، ۳۵۳ گ، ۳۱ سطری [**ف:** قدس ٦/۱۷۰] 496 س

٥. **ظاهریه ـ دمشق** (۲۹٦) نسخ خوش محمدبن احمد بن محمد مناوی شافعی، معروفِ به «طویل» در سدهٔ ۹ ه . ق، یادداشتِ تملکِ ابراهیم بن احمد، مورّخِ ۱۰۰٤ ه . ق در آن دیده می‌شود، ۳۲۱ گ، ۲۵ س [**ف:** الظاهریة ۱/تجوید و قرآآت / ٤٥۰، ٤٥۱] 497 س

168 *کنز المعانی فی شرح حرز الأمانی* ۱٦۸ س

شعله (٦۲۳-٦٥٦ ه . ق)

* شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسین موصلی حنبلی معروف به «شعله» که او را «ابن‌المُوَقّع» نیز می‌گفتند. پدرش نزد خیربك والیِ حلب توقیع و نشان‌گذاری نامه‌ها را به‌عهده داشت؛ لذا به او «ابن‌الموقّع» می‌گفتند. شعله پس از آنکه حکومت چرکسیها منقرض شد از حلب به قاهره کوچید، و در صفر سال ٦٥٦ ه . ق در موصل از دنیا رفت. وی دانشمندی آگاه به قرائت و فقه و تاریخ بوده، و ادیب و ناظم و لغوی و نحوی به‌شمار می‌رفت. از شعله آثار فراوانی به‌جای مانده که از جملهٔ آنها است: «الشمعة المضیئة بنشر قراءات السبعة المرضیة» که منظومه‌ای است رائیه به اندازهٔ نیمی از «شاطبیه». در معجم‌المؤلفین به عنوان «نظم کتاب الشمعة فی القراءات السبع» یاد شده است، «العنقود» که قصیده‌ای است در نحو، «الناسخ والمنسوخ فی القرآن»، «غایة الإختصار فی فضائل الأئمة الأربعة»، «نظم اختلاف عدد الآی برموز الجُمَّل»، «شرح تصحیح المنهاج لابن قاضی عجلون»، «التلویح بمعانی أسماء الله الحسنی الواردة فی الصحیح»، «الفتح لمغلق حزب الفتح» این کتاب شرح کتاب «الحزبِ» استادش ابی‌الحسن بکری است، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۷ ه . ق .

این کتاب در سه قاعده تنظیم شده است: ۱. مبادی در لغت؛ ۲. لواحق در اعراب؛ ۳. مقاصد در مقصودِ از بیتها؛ چنانکه خود گوید: «... مؤسساً مبنیٰ تالیفی علی ثلث قواعد: مبادی ولواحق و مقاصد؛ فالأولی فی المعنی اللغوی و ما ینتسب إلیه، و الثانیة فی الإعراب و ما یتحطّ رحله لدیه، و الثالث فی المقصود من الکلام مرموزاً او منصوصاً علیه....

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل القرآن علی سبعة أحرف... فاتحة الکتاب

بدأت ببسم‌الله فی النظم أولا تبارك رحماناً رحیماً و موئلا

Marfat.com

البدء: الإبتداء، و الإسم: مشتق من الوسم و هو العلامة، أو السمو؛ لأن كل ماسمی فقد وُسِمَ أونوه باسمه. والله تعالی: عَلَم لذات البارى تعالی مشتق من وله؛ لتحير العقول فيه، قلبت العين إلى الفاء. والنظم: الجمع غلب على جميع الكلمات موزونة. و تبارك: تفاعل من البركة وهى زياده الخير...

انجام: ... وهذا آخر ما أردنا من إيضاح المعانى لحرز الأمانى، و الحمدلله على توفر أنعمه حمداً... تواتر منحه و كرمه؛والصلوة والسلام على من يستحق الصلوة والسلام من اتبعه من الآل و الأصحاب الهداة، اللهم وفقنا للعمل بما أنزلت و الإتّباع لمن أرسلت إنك خير مسؤول و أكرم مأمول.

بنگرید به: *کشف الظنون* ۶۴۷/۱ و مواضع متعدد دیگر، ذیل آثار شعله. و: *هدیةالعارفین* ۱۲۶/۲. و: *فهرست ظاهریة ۱/تجوید و قراآت* /۴۴۷-۴۵۰. و: *طبقات القراء*، ۸۰/۲، ۸۱. و: *شذرات الذهب* ۲۸۱/۵، ۲۸۲. و: *کتبخانه* ۱۰۴/۱. و: *معجم‌المؤلفین* ۳۱۵/۸. و:

Brockelmann: s, I: 859.

□ **نسخه:**

۱. **ملی ـ تهران** (۹۸۹ / ع * ۲۲۵/ق) نسخ محمد بن فقیه روزبهان در ۸۲۲ ه . ق، با حواشی، ۲۱۹ گ، ۳۳ سطری [ف: معارف ۱/تفسیر / ۲۷. و ف: ملی ۴۷۷/۸] 498 س

۲. **اعظم ـ قم** (۸۱۱) نوشته (احتمالاً) در سدهٔ ۹ ه .ق [ف: اعظم، ص ۳۳۶] 499 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۶۰۵۷) نسخ ۹۶۵ ه . ق، ۲۲۹ گ، ۲۱ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجوید و قراآت / ۴۴۹] 500 س

۴. **ملی ـ تهران** (۱۸۴۸/ ع * ۲۲۹۷/ د) نسخ محمد مقیم بن شمس‌الدین محمد بن خواجه حسن شیعی سبزواری در ۱۰۶۸ ه . ق، ۲۸۸ گ، (انجام: ...، هذه الأربعة منفتحة لعدم الإنطباق المذکور) [ف: ملی ۴۲۵/۱۰] 501 س

۵. **ظاهریه ـ دمشق** (۵۳۶۰) نسخ جیلانی بن عبدالله بن علی بن احمد سفیانی جلالی فجاجی روز شنبه ۸ شوال ۱۱۵۰ ه . ق، ۱۱۹ گ: ۱۳۱-۲۵۲، ۲۹ سطری [ف: الظاهرية ۱/تجوید و قرائت / ۴۴۸، ۴۴۹] 502 س

۶. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱۲۶۷) نستعلیق سدهٔ ۱۲ ه . ق، در پایان کتاب، یادداشتی مربوط به قحطی و گرانی سال ۱۲۸۹ ه . ق در تهران و شهرستانها در زمان ناصرالدین شاه، و حاج میرزاحسین‌خان صدراعظم، و گرفتاری مردم، و نرخ آذوقه‌ها، و خفه‌کردن بچه‌ها و خوردن آنها یاد شده است، ۲۵ سطری [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد ص ۳۸۰] 503 س

۷. **سنا ـ تهران** (۳۷ مج ۱۱۳۵ * ۱۷۲۵۷) شکسته نستعلیق سدهٔ ۱۳ ه . ق (آغاز: هذه

Marfat.com

جملة مأخوذة من كتاب «كنزالمعانى فى شرح حرزالأمانى»... و هو كتاب كبير يقرب من أربعين ألف بيت... ـ انجام: ... و أيّوب ابن المتوكل، فهذا هو المعوّل عليه من القراءات، و غيره إشادتم، ص ٤٣٩-٤٤٦، نسخه قسمتى از كتاب است [ف: سنا ١٣٠/٢] 504 س

٨. **ظاهريه ـ دمشق** (٦٥٨٧) نسخ ٢٨ ج ١٣٠٩/١ هـ . ق، داراى اشتباهات املائى و نحوى، ٢٢٣ گ، ٢٣ سطرى [ف: الظاهرية ١/تجويد و قرآت / ٤٤٧، ٤٤٨] 505 س

كيفيهٔ قراءة فاتحة الكتاب (رسالة فى ـ) =

قراءة فاتحة الكتاب (رسالة فى كيفية ـ): ؟

لمعة فى بيان اهم اصول القراءات =

أصول القراءات (لمعة فى بيان أهم ـ): ؟

ماءات القرآن على ترتيب السور (الكفاية فى ـ): حسين بن محمد مقرى =

الكفاية فى ماءات القرآن على ترتيب السور: حسين بن محمد مقرى.

169 ***ما أجمع القراء على إظهاره و إدغامه*** (رسالة فى ـ) ١٦٩ س ؟

* مؤلف شناخته نشد، و على‌الظاهر از دانشمندانِ اهلِ سنت در سدهٔ ٩ هـ . ق و يا قبل از آن مى‌باشد. و شايد هم شارحِ «غايةالإختصار فى أصول قراءة ابى‌عمرو».

● ت: حدود سدهٔ ٩ و يا قبل از آن

اين رساله راجع به مواردى از قرائتِ قرآن است كه قراء بر اظهار و ادغامِ آن موارد داراى اتفاق‌نظر مى‌باشند، و شاطبى متعرض آن نشده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمين، و الصلوه والتسليم على سيدنا محمد و آله وصحبه الطيبين الطاهرين صلوة دائمةً إلى يوم‌الدين. و بعد فإنى ذاكر فى القرآن نبذاً مما أجمع القراء على إظهاره و إدغامه، و إن لم يتعرض له الشاطبى (رحمه‌الله) لينتفع به طالبوا هذا الفن. أجمع القراء على إظهار الضاد عند التاء فى قوله (عزوجل): «وقد فرضتم» و «فيما عرضتم» و ما أشبه ذلك...

انجام: ... وكذالاخلاف فى إدغام الأول من الحرفين الّذين يخرجان من مخرج

Marfat.com

واحد، و هما فی کلمة واحدة من أجل التقارب نحـو «راودتنّ» و «راودته» و «حصدتم» و «ما أشهدتم» و «عبدّت»، و کذا «ألم نخلقکم» و ما أشـبه ذلك، فاعرفه وقس علیه، والله أعلم [تمت].

□ نسخه

۱. مجلس ـ تهـران (۲ مج ٤٥٤ـ دفتر: ٦٢٨٧٤) نسـخ ســدهٔ ۹ هـ . ق، گ ٥ و ٦، ۱۷ سطری [ف: مجلس ٥٤/۱۱] 506 س

170 *مبرز المعانی فی شرح حرز الأمانی و وجه التهانی* ۱۷۰ س

حافظ عمادی (نیمهٔ دوم سدهٔ ۸ هـ ق ـ زندهٔ در ۷٦۲ هـ . ق)

✱ حافظ محمدبن عمربن علی‌بن احمد عمادی از دانشـمندانِ نیمهٔ دوم سـدهٔ ۸ هجـری قمری که متأسفانه علیرغم تفحص، شرحِ حال او به‌دست نیامد.

● ت: چهارشنبه ۷ ج ۷٦۲/۲ هـ . ق.

این کتاب شرحی است توضیحی و روان بر قصـیدهٔ شـاطبیه، موسـومِ به «حــرزالأمانی و وجه‌التهانی» و معانیِ لغوی و مباحثِ نحوی و احکامِ قرآآت در آن گزارش شـده، و در دیباچـهٔ آن، سلسلهٔ روایت و قرائت خود را چنین یاد می‌کند:

«قصیدهٔ شاطبیه را نزد اسـتادش سـراج‌الدین عبدالله بن محمد حـافظ همدانی، معـروف به «قارئ السـبعة» خـوانده، و او نزد نورالدین محمد بن ابراهیم سـیواسی، و او نزد صـائن‌الدین بصری، و او نزد عَلَم‌الدین سخاوی، و او نزد شاطبی ــ ناظم قصیده ــ آنرا قرائت کرده است».

آنگاه یادآور می‌شود که:

«این متن را بیش از صـدبار تدریس کرده، و پیش از این گروهی از طـالبانِ علمِ قـرائت و حافظانِ قرآنِ مجید از من خواسته بودند که قصیدهٔ شـاطبیه را شـرح کنم، و چـون برهه‌ای از زمان در ظل عنایت و مشمول احســان حضــرت اعلی و جناب معلّیٰ خــاقان معــظّمِ اعظم غیاث‌الدین تتارخان بودم شرحِ این قصـیده را به نام او تألیف کردم تا در کتابخـانهٔ عامره‌اش به رسم یادگار باشد».

حافظ عمادی این گزارش را در چهارشنبه ۷ ج ۷٦۲/۲ هـ . ق به پایان برده است.

ظاهراً غیاث‌الدین تتارخان از فـرمانروایان تغلق شــاهیِ گجــراتِ هند می‌باشــد که کتاب «تاتارخانیه فی الفتاوی» و «تفسیر تاتارخانی» نیز به نام او تألیف شده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الجلی شأنه، الباهر برهانه، الغالب سلطانه...

٤٠٤

Marfat.com

انجام: ... مشبهة لوائحة زرنب و قـرنفل، و نختم الكتاب بعـون الملك الوهاب، والسلام على رسوله محمد قدوة الألباب و صفوة الأرباب.

بنگرید به: *فهرست قدس* ۱۷۵/٦. و: *قاموس الأعلام* ۱٦۰۵/۳. و: *کشف الظنون*، ط استانبول ۲۱۱/۱ .

□ **نسخه**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۳٦ تجوید و قـراآت) نسـتعلیق درویش بن محمدعلی در ۹۸٤ ه. ق، ۳٤۸ گ، ۱۷ سطری [**ف:** قدس ۲۳٤/۲] 507 س

۲. **قدس رضـوی** (۱ مج ۷۹ تجـوید و قـراآت * ۳۰۸٦) نسـخ درویش محمدبن مولی علی والدین؟ و اشجردی (گویا همان کاتب ش ۳٦ باشد که این نسخه را مکرر نوشته) در شوال ۹۹۹ ه . ق، دارای حواشی، ۱۹۲ گ، ۲۱ سطری [**ف:** قدس ۱۷۵/٦] 508 س

171 ***المبسوط فی القراءات السبع والمضبوط من إضاءات الطبع* (به‌فارسی و عربی)** ۱۷۱ س

محمدبن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قـرائت و تجوید، ذیل «شرح القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندی» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

مؤلف، این اثر را در سه کتاب تنظیم کرده (که در شرح و تکمیل «شاطبیه» است): اولی به فارسی و دومی و سومی به عربی است و خود مؤلف در دیباچهٔ آن می‌گوید:

«... چون این خللهـا را ادراك کردم واجـب دیدم در «قـراآت سـبعه» کتابی در غایت اختصار و سهولت ــ به حذف علل و اسـانید و زواید ــ نوشـتن، که جـامع باشـد «تیسیر» و «شاطبیه» را، اگرچه «شاطبیه» نظمِ «تیسـیر» اسـت؛ ولیکـن بعضـی وجوهِ مسائل و ابواب در «شـاطبیه» ذکر کرده اسـت که در «تیسـیر» نیست؛ و «شاطبیه» محتاجِ شروح است، و جماعتی که «قصیدهٔ شاطبیه» را شـرح نوشـته‌اند معنیِ لغات و بیانِ اعرابِ ابیات و بیانِ عللِ قراآت به طریق نحـویان کرده‌اند، و در آن اطناب نموده و زوایدِ بسیار نوشـته، و طـالب بدین سـبب از مقصـود بازمی‌ماند. و مقصودِ صاحب «شاطبیه» دانستنِ وجوهِ قراآت بوده است نه بیان نحو و لغت و علل. و این کتاب از برای آن نوشته آمد که اگر کسی راغبِ حفظِ «شـاطبیه» شـود وجـوهِ قراآت از اینجا به‌آسانی معلوم تواند کرد، و از جمیع شـروح مسـتغنی شـود، و آنچـه

Marfat.com

مشکل است در «شاطبیه»، اصول قرآآت است؛ وجهِ فرش به نسبت آسان‌تر است.
ـ اکنون آنچه اصول «شاطبیه» است بر سه نوع شرح کرده آمد در سه کتاب:
□ کتاب اول: اصول قرآآت به پارسی کردم تا فائدهٔ آن عامه باشد، و به فهم اطفال و مبتدی برسد.
□ کتاب دوم: اصـول قـرآآت را مشـجر گردانیدم در غایت تبیین و تزیین تا در ذهن صورت بندد، در بیست ورق؛ و نام این کتاب را «التسخیر علی طریق التشجیر» نهادم و در:
□ کتاب سوم: اصول قرآآت را مجدول گردانیدم در غایت اختصـار و ابانت و مسـائل معدود و مضبوط در یازده ورق.
بعد از آن شروع کردم در فرش و بر دو قسم نهادم:
○ قسم اول: هر آنچه کثیرالوقوع است از فرش در یك ورق بنوشتم تا در فرش بسیار مکرر نباید کرد، و استحضار آن آسان شود. و در:
○ قسم دوم: فرش را به تمامی بنوشتم بر ترتیب سُوَر، درسـی ورق به حسـبِ سـی جزؤ، و اول لفظ قرآآت را نوشتم، و رموز قـراء در تحـتِ آن، و محـل خـلاف را به سرخی مُعْـرَب کردم، و باز تأکید کردم به بیانِ حـرکات و اعراب احتیاط را، و بسـیار جای اصول را مکرر کردم تا به اصول بازگشتن حاجت کمتر افتد...»

باری مؤلف این کتاب را در سـی باب تنظیم کرده، و دیباچـهٔ کتاب اول را ــ که به فـارسی است ــ به عربی برگردان نموده و در آغاز کتاب دوم قرار داده، و کتاب سوم را در بیست‌وچهـار باب تنظیم کرده است.

غیر از کتاب اول، دو کتاب دیگر به زبان عربی اسـت، و در مقـدمه تصـریح نموده که «مجموع این سه کتاب را «المبسوط فی القراءات السبع و المضبوط من اضاءة الطبع» نام نهاده‌ام. و اگر خواهی که آنها را از یکدیگر جدا سازی بایستی که قسمتِ فرش را به هریك منضم داری».

این کتاب بر روی هم در حـدود ده‌هزار بیت دارد. ضـمناً یادآور می‌شـود: ابوبکـر احمد بن حسین بن محمدبن مهران مقـری اصـفهانی نیشـابوری (م ۳۸۱ هـ . ق) را کتابی اسـت به نام «المبسوط فی القراءات العشر»

آغاز [کتاب اول]: بسـمله، الحمدلله الذی أذاق قلوب القـارئین حـلاوة تلاوة الآیات... چنین می‌گوید: ... که چون دیدم جماعتی از حفاظ...
آغاز [کتاب دوم: «التسـخیر علی طـریق التشـجیر»]: بسـمله. الحمدلله الذی

Marfat.com

زین بکمال قدرته و نوال نعمته بساتین القرآن بالقراءات المتواترات المتلوّات المتنزلات...

آغاز[کتاب سوم]: ؟

انجام[مجموع کتاب]: ... فمن أراد التفصیل فلیراجع تالیفنا روح المرید فی شرح العقد الفرید [در **ف:** قدس ش ۲۸ تجوید، ص ۲۳۵]: ... کما ذکر فی محالّ أصوله.

بنگرید به: *فهرست مجلس* ۳/۳۰-۳۵. و: *الذریعة* ۱۹/۵۵. و: *استوری* ۱/۱۲۱۸٤۰. و: *کشف‌الظنون* ۱۵۸۲. و: *فهرست مجلس* ۱۷/۹۸-۱۰۸ *فهرست ظاهریه* ۱/*تجوید و قرآت* /٤۵۸، ٤۵۹.

□ **نسخه**

۱. **دارالکتب ـ قاهره** (۱/قراءات ـ فارسی) نسخ عبدالله بن عبداللطیف در ۸ ع ۸٦۲/۲ ه . ق، ۱۲۷ گ، ۱۱ سطری [**ف:** مخطوطات دارالکتب ۱۰۵/۲] 509 س

۲. **مجلس ـ تهران** (۸۱۷ـ دفتر: ۱٦۵٤۰) کتاب اول به نستعلیق در ۸٦۵ ه . ق، و دوم و سوم نیز به خط همین نویسنده، قسم دوم فرش را ــ به سال ۸٦۹ ه . ق ــ زین‌العابدین محمد به خط نسخ نوشته، و شاید اصل نسخه نیز به خطِ این نویسنده باشد، اوراق کتاب دوم، مشوش است و جابه‌جا صحافی شده، آراسته، ۱۱۹ ص [**ف:** مجلس ۳/۳۰-۳۵] 510 س

۳. **ملک ـ تهران** (۱۷۷) نسخ ابراهیم بن شیخ جان در ۸۸۹ ه . ق، نسخه دورهٔ کاملِ «المبسوط» است، و در فهرست به‌عنوان «التسخیر علی طریق التشجیر»، و مقابله و تصحیح شده است، ۸۲ گ [**ف:** ملک ۱/۱۳٦، ۱۳۷] 511 س

٤. **مرکزی ـ تهران** (۱ مج ۳۸۷۰) نسخ ۹۵۸ ه . ق، گ ۲ پ ـ ٥٤ر [**ف:** مرکزی ۱۲/۲۸٤۸] 512 س

۵. **سپه ـ تهران** (۲ مج ۵۸۹۳) نسخ ۲۲ شعبان ۹۵۸ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «شرح حرز الأمانی»، گ ۳۳ پ ـ ٦۷ پ [**ف:** سپه ۵/۱۷۲] 513 س

٦. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۵٤۷۹) نستعلیق عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی، که تاریخ ش ۲ مجموعه به خط خود او در شنبه ۲۲ رمضان ۹٦۲ ه . ق می‌باشد، نسخه کتاب دومِ «المبسوط»، یعنی «التسخیر علی طریق التشجیر» می‌باشد، و به همین عنوان در فهرست آمده است، گ ۳ پ ـ ۷۵ر [**ف:** مرعشی ۱٤/۲٦۱] 514 س

۷. **مرکزی ـ تهران** (۱ مج ۳۸۷۰) نوشتهٔ جلال‌الدین بن محمد ابن حاجی علی طالب در

Marfat.com

۹۵۸ه‍ ق،نسخه سی بابِ کتابِ نخستینِ «المبسوط» و به فارسی است، گ ۲-۵٤ [ف: مرکزی ۲۸٤۸/۱۲] 515 س

۸. **قدس ـ مشهد** (۳۸/تجوید) نسخ محمد مؤمن در ۱۰۱۹ ه‍ . ق، در فهرست به‌عنوانِ «مبسوط و مضبوط در قرآآت سبع»، ۹۵ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس ۲۳٤/۲، ۲۳۵] 516 س

۹. **مرکزی ـ تهران** (۳ مج ۲۳٦۳) نسخ عبدالله بن علی بن فضل‌الله رستمان رستمانی در ۱۰۱۹ ه‍ . ق [ف: مرکزی ۲۳٦۳/۱۱] 517 س

۱۰. **مرکزی ـ تهران** (۳۲٤۷) نستعلیق، گویا سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق با مهر مورّخِ ۱۰۹۱ ه‍ . ق [ف: مرکزی ۲۲۰۵/۱۱] 518 س

۱۱. **مجلس ـ تهران** (۲۰۱۰) تحریری سدهٔ ۱۲ ه‍ . ق، ۱۳۹ ص، ۱۲ سطری [ف: مجلس ۸/٦] 519 س

۱۲. **ملی ـ تهران** (۱۲۰٦/ ف: * ۸۰۸/د) نستعلیق (گویا) در سدهٔ ۱۲ ه‍ . ق، در فهرست به‌عنوان «حل مشکلات القرآن» آمده، ۲۸ گ [ف: ملی ۲٤۱/۳] 520 س

۱۳. **مرکزی ـ تهران** (٤۱۳۳) نسخه‌ای است کهن [ف: مرکزی ۳۱۰۹/۱۳] 521 س

۱٤. **ملی ـ تهران** (۱۲۰٦) نوشته؟، ۵۵ ص [ف: ملی] 522 س

۱۵. **اعظم ـ قم** (۱ مج ۳۰۲۳) نوشتهٔ؟، چند برگ، ذُر فهرست به‌عنوان «المبسوط فی القراءات السبعة» جزری قندهاری، اصول قراءات المجدوله؟» آمده، و احتمالاً بخشی از «المبسوط» باشد [ف: اعظم، ص ٦۰۸] 523 س

172 *متقن الروایة فی علوم القراءة والدرایة* ۱۷۲ س

محمدصادق بن احمد (زندهٔ در ع ۱۱۹۵/۱ ه‍ . ق)

* ترجمهٔ احوال او ــ علیرغم تفحص ــ به‌دست نیامد.

● ت: ع ۱۱۹۵/۱ ه‍ . ق.

این کتاب در گزارشِ اختلافِ قراءِ ده‌گانه است که مؤلف، آنها را از شیوخ و اساتیدِ خود به دست آورده، و در آن شمارِ آیات و کلمات و حروف و فواصل آنها و رسم‌الخطِ عثمانی را به روش «خاتمة المحققین شیخ احمد بنا» یاد کرده، و بر یك مقدمه و سه نوع و یك خاتمه آنرا تنظیم کرده، و در روز دوشنبه ع ۱۱۹۵/۱ ه‍ . ق در قسطنطینیه به پایان برده است:

المقدمة ـ فی فضل القرآن و القراءة والتعریف بالقراء.

Marfat.com

النوع الأول ـ فی الاختلاف فی الآیات و عدد کلماتها و حروفها.
النوع الثانی ـ فی وجوه القراءات و الروایات من العشرة.
النوع الثالث ـ فی المرسومات العثمانیة.
الخاتمة: فی أدعیة ختم القرآن.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أضائت صدور الحاملین بحفظ کتابه، و زیّن ألسنة التالین بتلاوة ذکره علی وجوهه...

انجام: ... اللهم صل وسلّم و شرّف و کرّم و عظّم علی أشرف جمیع الأنبیاء و المرسلین والحمدلله رب العالمین.

بنگرید به: فهرست مرعشی ۲۸۵/۱۰.

□ **نسخه**

۱. مرعشی ـ قم (۲ مج ۳۹۰۵) نسخ مؤلف در روز دوشنبه ع ۱۱۹۵/۱ ه . ق، گ ۸۹ پ ـ ۲٤۱ پ [**ف:** مرعشی ۲۸۵/۱۰] 524 س

173 **مخارج الحروف (رسالة فی ـ)** ۱۷۳ س

شیخ أحمد أحسائی (۱۱٦٦-۱۲٤۱ یا ۱۲٤۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیل «أسرار التجوید (رسالة فی کشف بعض ـ)»: شیخ احمد احسائی» ببینید.

● **ت:** سدهٔ ۱۳ ه . ق.

در نسخه‌ای که مورد رؤیت قرار گرفت از آن شیخ احمد احسائی دانسته شد.

آغاز[نسخه ۳ مج ۵۹۵ * ۹۳ ملك]: مذهب الجمهور و الخلیل أن مخارج الحروف سبعة عشر، و إذا أردت معرفة مخرج الحرف بعد...؟ صحیحاً فسکنه، و أدخل علیه همزة الوصل... إلیه، فحیث انقطع الصوت کان مخرجه؛ و إذا سکت عن اللفظ به من کلمة وکان ساکنا حکیته بهمزة الوصل؛ و إذا کان متحرکاً حکیته بهاء السکت...

انجام: ... و الهمزة متوسط فی القوة والضعف؛ لأن فیها جهرة أوشدة، و فیها انفتاح واستفال. والباء أقوی منها؛ لأنها تزید علیها بالقلقلة و قرب المخرج. و ماذکرته فی هذه الأحرف الأربعة مغن عن الإطالة بذکر جمیع الحروف قابل الجمیع، و قس علی الذی ذکرته فی هذه الأحرف الأربعة.

Marfat.com

□ نسخه

۱. ملك ـ تهران (۳ مج ۵۹۵ * ۹۳) نسخ محمد بن محمد نصیر هزارجریبی دانگه (از محال استراباد) در سدهٔ ۱۳ ه . ق، ص ۲۱۶-۲۲۱ [ف: ملك ۱۰۱/۵] 525 س

174 مخارج الحروف ۱۷٤ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

مؤلف در این رساله انواع حروف را ــ که نامهای گوناگون دارند ــ بیان نموده، و أحیاناً سخنِ متخصصانِ فن تجوید را یاد می‌کند. و در پایان تحت عنوان «التفریعات» این قواعد کلی را با پاره‌ای از آیات تطبیق می‌نماید.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین... أما بعد یاطالب! اعلم أن الحروف المهموسة عشرة وهی: الحاء والثاء والکاف..

انجام [موجود در نسخهٔ ش ۲ مج ۳۹۳۸ مرعشی]: ... وجه خفض ممدة، و السکت وجه سبعة حمزة بالسکت علی المد.

□ نسخه

۱. مرعشی ـ قم (۲ مج ۳۹۳۸) نسخ ٤ شعبان ۷۳۸ ه . ق: تاریخ پایان ش ۱ مجموعه، گ ۹٤ ر ـ ۱۰۷ پ [ف: مرعشی ۳۲۱/۱۰] 526 س

175 مخارج الحروف (منظومة فی ـ) ۱۷۵ س

محمدکاظم شیرازی قاری

* ناظم درست شناخته نشد. علامهٔ تهرانی از دو نفر به عنوان محمدکاظم یاد می‌کند یکی محمدکاظم بن محمد قاری که نویسندهٔ دو کتاب به‌نام «قواعد القرآن» در تجوید به زبان فارسی است که آنرا در سال ۱۱۰۳ ه . ق، در قندهار به پایان برده، و دیگری محمدکاظم بن اصغر موسوی شیرازی نویسندهٔ «زبدةالفرائض» در ارث است که در شانزده صفحه در تهران به‌طبع رسید.

● ت ؟

منظومه‌ای است در دویست و شصت بیت راجع به مخارجِ حروف که فهرست‌نگار مشخصاتی برای آن ننوشته است.

٤۱۰

Marfat.com

آغاز: بسمله
الحمدلله الکریم الباقی کرمنا من غیر استحقاق
بنگرید به: *الذریعة* ۳۱/۱۲، و ۱۸۹/۱۷، ۱۹۰.

□ **نسخه**

۱. اعظم - قم (۲ مج ۳۶۱۰) نوشته؟ [**ف:** اعظم، ص ۶۳۶] 527 س

176 ***مخازن التحف الناصریة فی قراءة الأئمة الإثنی عشریة*** ۱۷۶ س
سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی (زندهٔ در ۱۲۹۷ ه . ق)
* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیل «جواهر القرآن [فی تجوید الفرقان]: سیدمحمودبن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی» ببینید.
● ت: رجب ۱۲۷۷ ه . ق.
مؤلف این کتاب را دربارهٔ قرائتِ امامان (علیهم‌السلام) به‌نام ناصرالدین شاه در یك مقدمه و ده باب و یك خاتمه نگاشته است و آنرا در پنجشنبه دههٔ سوم رجب ۱۲۷۷ ه . ق در تبریز به‌پایان برده است.
آغاز: بسمله، الحمدلله الملك المعبود المتعال، المنزه عن الأضداد و الأنداد...
انجام: ... الخاتمة فی بیان سند قراءة المؤلف... من ولدالحسین (علیهم‌السلام) من شهور سنة ۱۲۷۷ ه . ق.
بنگرید به: *الذریعة* ۱۶۵/۲۰. و: *فهرست مؤلفین کتب چاپی، مشار* ۸۶/۶. و: *ریحانةالأدب* ۲۱۷/۲.

□ **نسخه**

۱. ملك - تهران (۴۳۱) شکسته نستعلیق مؤلف در پنجشنبه سوم رجب ۱۲۷۷ ه . ق در تبریز، ۴۹ گ [**ف:** ملك ۶۵۰/۱] 528 س

مختصر النشر فی القراءات العشر: شمس‌الدین محمد جزری =
تقریب النشر فی القراءات العشر: شمس‌الدین محمد جزری.

Marfat.com

177 ***المدالمنفصل و المتصـل و الضـرورى على ما اختلف فيهـا بين الأئمة السبعة*** ١٧٧ س

(؟) (سدهٔ ٨ هـ . ق و يا قبل از آن)

* ناظِم شناخته نشد، و بايد از سدهٔ ٨ هـ . ق و يا قبل از آن باشد.

● ت: سدهٔ ٨ هـ . ق و يا قبل از آن

اين منظومه در شش بيت انشاء شده كه ممكن است بخشـى از يك منظومه‌اى گسـترده‌تر در قرائت و تجويد باشد، و ما تمام اين شش بيت را ياد مى‌كنيم:

بمنفصلٍ مقدارُ ألفٍ يَمُدُّه دليلُ برُشدٍ طاب خُلّعهما ولا
و مِثلاه أخرىٰ عنهما و ثلاثة دواها كريمٌ ودّه كلّ أفضلا
و أربعة نص و مدّك خمسة جرى فَوْحُهُ وقتاً فوقتاً مكمّلا
وفى ذى اتصال قدر الغير بدره دنا طالعاً يسمو و فى نوره اعتلا
و باقيه ماض فى انفصالٍ بعينه وقدر ثلاث فى الضرورى نُوّلا
رجال حووا برّاً كفاهم دُجُنَّةً و الأربعُ فامدده جميلا و جَمّلا

□ نسخه

١. **ملك ـ تهران** (٦ مج ٣٠٣ * ٢١) نسخ حدود سدهٔ ٨ هـ . ق [ف: ملك ١٤/٥] 529 س

مرشد الإخوان إلى تجويد القرآن: محمدعلى بن حسين بهشتى قارى =
حلية المرتلين فى تجويد القرآن المبين: محمدعلى بن حسين بهشتى قارى.

178 ***مرشدة المشتغلين فى أحكام النون الساكنة والتنوين*** ١٧٨ س

منصور طبلاوى (م ١٠١٤ هـ . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همين بخشِ قـرائت و تجـويد، ذيل «هداية القـارى لكـلام البارى: منصور طبلاوى» ببينيد.

● ت: سدهٔ ١٠ يا ١١ هـ . ق .

اين كتاب ــ چنانكه از نام آن پيداسـت ــ در احكـامِ نون سـاكنه و تنوين با ذكر مثالهـا و شواهدِ فراوان و فوائد و قواعدِ ديگر و به‌طور فشرده تأليف شده است.

آغاز: بسـمله، الحمدلله الذى جعلنا من التالين لكتابه الذى أورثه من اصـطفاه من عباده... و بعد فهذه مقدمة جميله مشتمله على نكت جليلة فـى أحكـام

Marfat.com

النون الساكنة والتنوين و ما مع ذلك من الفوائد، و قد أكثرت فيها من القواعد والأمثلة والشواهد...

انجام: ... ولا يتمكن معرفة هذا و ما قبله إلاّ بنصيب وافر من علم العربية؛ فإذا كان من أكثر مايتعلم، و المختار الوقف التام و الكافى حسن، و الحسن جائز. و هذا هو المشهور من تقسيم الوقف، و فيه تقسيم آخر للقوم لاتحملها هذه المقدمة، و هى مذكورة فى المطولات. وهذا ما آخر ما أردنا ايراده فى هذه المقدمة، و الحمدلله وحده.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهريه ـ دمشق** (۸۰۱۱) نسخ عبدالواحد در ۱۱۵۳ ه . ق، گ ۱٤٦-۱۵۹، ۱۷ سطری [**ف:** ظاهريه ۱/التجويد و القراءات / ۲۵۲] 530 س

۲. **ملك ـ تهران** (٤ مج ۲۸٤ * ۱۸) نسخ محمدبن يحيى اريحاوى؟ با نسخهٔ مؤلف مقابله شده است [**ف:** ملك ۱۱/۵] 531 س

؟

* مؤلف شناخته نشد و با اينكه اصل نسخهٔ موردبحث رؤيت شد نام و عنوانى در آن ديده نمى‌شود، و عنوان يادشده با توجه به محتواى نسخهٔ اين كتاب انتخاب گرديد.

● ت: ؟

مصحفى است كه اكثر اوراق آن از ميان رفته و داراى مفدمهٔ نسبةً مبسوطى است. و به خاطر ارزش و اهميت آن بخش قابل ملاحظه‌اى از آنرا مى‌آوريم:

آغاز[نسخه ۱ مج ۱۲٦۵ ملك]: بسمله، الحمدلله الذى شرح بانوار اسرار معرفته صدور العارفين... و بعد

○ فإنى كتبت هذا المصحف المجيد و الفرقان الحميد على قراءة عاصم بن أبى النجود التابعى برواية حفص بن سليمان الكوفى بالسواد، و كتبت باقى قراءة القراءِ السبعة برواياتهم لكل واحد من الراويين و اختلافاتهم بالحمرة.

○ و رمزت دالاً على كل واحد منهم و اختلاف الشواد من العشرة خارجاً عنهم من: أبى جعفر و يعقوب منفرداً أيضاً بالسواد.

○ و راعيت بعض الصنايع التى أوردها الشيخ الإمام الحافظ المرتل محمد بن محمود بن محمد بن أحمد بن على الحسينى المدنى السمرقندى

Marfat.com

(أعلى‌الله درجته) غير القراءات السبعة داخلاً و خارجاً.
○ و أضفت إلى ذلك زيادة عماراعاه أشياء من الأحكـام و التنبيهـات و غير ذلك.
✱ فكل من استقصى النظر فـى هذا المصـحف و تفكـر فـى رموزاته و ما أودعته فيه علم أن فيه علوماً كثيرة و فوائد جمة فى علم القراءة و المعـانى الدقيقة و المبانى اللطيفة غاية الإيجاز و الاختصار. فخـرج بحمدالله كاملاً تاماً لايكون مجتمعا مثلُ هذه الأحكام و القراءات و الإيجاز و الإختصارات فى مصحف واحد؛ بل متفرقاً فى مصاحف متعددة.
○ و كل قراءة لايحتمل بذكره داخلاً فصّلته خارجاً، و بنيت كيفية القراءات و الإختلافات فيه و أعداد السور و الآيات و الحروف و الكلمات.
○ و بعد ذلك أتيت بأبيات الشـيخ الإمام الحـافظ محمد بن محمود المدنى السمرقندى، أورد فيه من الأحكام و التجـويدات و المخـارج و غير ذلك. و الحمدلله على إتمامه، و الصـلوة على رسـوله محمد و آله و عترته و صـحبه (عليهم صلوات الله والملائكة والناس أجمعين).

[پس از این قسمت از آغاز کتاب، مطالبی بدین‌صورت دیده می‌شود:

ــ صنایع التی تعلقت بجمیع کتابة القرآن، وهی ست قوانین.
ــ ذکر صنایع أجزاء القرآن و أنصافه و أرباعه و غیر ذلك.
ــ الصنایع الخارجة عن کتابة القرآن من القـراءات والوقـوف وغیرها، من الصـــنایع الخـــارجة مایتعلق بالوقـوف، فهـو عشـرون. من الصـــنایع المذکورة ما یتعلق بالماءات، وهی ثلثون؛ انی کتبت الذی شیئا!؟ لماءات فی الحکم والتلفظ بها، وهو تسعة. و من الصنایع بیان أجزاء القـرآن و ما یتعلق بها، و هی خمسة عشر. و من الصنایع المذکورة ما کتب فی آخر القرآن، وهی خمسة عشر.
ــ باب التعوذ و البسـملة. الإدغام الکبیر ــ المثلان ــ لأبی عمرو، ــ المتقـاربان من الکبیر له. باب المد و القصر. باب الهمزتین من کلمة. باب الهمزتین من کلمتین. باب الهمزة فی المفردة، مذهب ج ح. باب نقل حرکة الهمزة إلی ماقبلها والسکون علی السـاکن. باب الهمزة المتوسـطة فی مذهب حمزة فی الوقف. باب فی الهمزة المتطرفة فی مذهب ل ف، فی الوقف. باب أحکـام النون السـاکنة والتنوین. باب الفتح و الإمالة و بین اللفـظین؛ ذکر ما تفـــرد فیه بالإمالة. باب مذهب الکسائی فی إمالة هاءِ التأنیث فی الوقف. باب مذاهبهـم فـی الراءات. باب مذهب ورش فی تغلیظ اللامات. باب الوقف علی أواخر الکلم. باب الوقف علی مرسوم الخط. باب مذاهبهـم فی یاءات الإضافة؛ أما التی بعدها همزة... باب مذاهبهم فی الزواید. باب التکبیر فی قـراءة ابن

Marfat.com

کثیر. باب مخارج الحروف و صفاتها. ذکر ماکثر تکراره فی القرآن المجید. بیان الإستفهامین فی الرعد و فی سبحان موضعان، و فی المؤمنین واحدة، و فی الصافات موضعان. أصول قراءة أبی جعفر من طریق النهروانی. اصول قراءة یعقوب بروایة رویس.

□ آنگاه اشعاری از سمرقندی در مطالب تجویدی آورده، پس از آن، باب فی بیان قواعد رسم مصحف عثمان، سپس عدد سور، و آیات، و کلمات، و حروف را با نقل اختلافها یاد کرده و عدد جمیع آنچه از اعجام در قرآن است با نقل اختلافات؛ آنگاه شمار همهٔ حروف هجاء را به ترتیبی که در قرآن آمده است ذکر می‌کند:

به‌عنوان نمونه: الف ـ ٤٨٨٩٢، ب ـ ١١٤٢٨، ت ـ ١٠٤٧٧، ث ـ ١٤٠٤...

ــ ذکر التفأل و کیفیته. تصدیقة و دعاء من إنشاء محمدبن محمود السمرقندی. الدعاء بعد التصدیقة. هذه أسناد قراءتی إلی رسول‌الله أی محمد... الوقوف المعروفة. الدعاء عند افتتاح القرآن.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۱ مج ۱۲٦٥ * ۲۸۷) نسخ؟، برخی از برگها در جدول، با یادداشت علی (عبدالرسولی) بن عبدالرسول که نسخه را در «مدرسهٔ صدر» تهران نزد ملاعلی دماوندی در ۱۳٥٦ ه . ق درس خوانده است [**ف:** ملك ۲٥۳/٥] 532 س

180 ***مصطلح الإشارات فی القراءات الزوائد الثلاثة عشر المروية عن الثقات*** ۱۸۰ س

ابن قاصح عذری (۷۱٦-۸۰۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «سراج القارئ المبتدی...: ابن قاصح عذری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ یا ۹ ه . ق.

گزارش رموز قراآتِ افزون بر قراآت سیزده‌گانه است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی جعل القرآن لأهله شرفاً و نوراً...

انجام[در نسخه ش ۳۷ قدس رضوی]: ... إلی قوله تعالی: «المفلحون».

بنگرید به: *هدیةالعارفین* ۷۲۷/۱. و: *کشف الظنون* ۱۷۱۱.

□ **نسخه:**

۱. قدس رضوی ـ مشهد (۳۷ تجوید) نستعلیق ۹۸٥ ه . ق، ۱۸۸ گ، ۷ سطری [**ف:**

Marfat.com

قدس ۲۳٤/۲] 533 س

181 مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات الغير المستحسنة ۱۸۱ س

گردآوری ملامحمدصادق قاری

* ملامحمد صادق بن محمدقاسم قاری که ترجمهٔ احوال او قبلاً یاد شد.

● ت: سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه .ق.

مصطلحات مربوط به قرائتهای مستحسن و قرائتهائی است که سزا نیست قرآن کریم بدانگونه تلاوت شود، و مجموعاً بندی است بدین شرح.

محاسنات! القراءة خمسة عشر، وهی: التمکین و التجوید و الترتیل و التحسین و التوقیر و التقویم و الترسیل و التبیین و التحقیق و التوصیل و التوقیف و الترقیق و التخلیص و التعریب و التفکیر. و:

معایبات! القراءة أیضا خمسة عشر، و هی: الوثبة و الرکزة والزمزمة والنفخة والهمهمة والعنعنة والتمصیط والتمضیغ و الترحید و التعویق و الترجیع و التطویل و التشییع والتعجیل و التنقیص [نقل من حاشیة الشیخ علي الشهید و من تبصرة القراء لأحمد الأردبیلی، رحمها الله تعالی]

□ نسخه:

۱.الهیات-مشهد(۹ مج ۱۳٦۹-ثبت:۲۰۹۳۸ نسخ؟[ف:الهیات‌مشهد ۵۱۸/۲]534 س

182 مفاتیح التنزیل فی علم التأویل و الترتیل ۱۸۲ س

سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی (زنده در ۱۲۹۷ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «جواهر القرآن [فی تجوید الفرقان]: سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی، حافظ تبریزی» ببینید.

● ت: سده ۱۳ ه . ق.

حافظ تبریزی این کتاب را در تجوید و به نام ناصرالدین شاه (۱۲٦٤-۱۳۱۳ ه .ق) نگاشته، و آنرا در یك مقدمه و دوازده باب و یك خاتمه تنظیم نموده، و بخشی از بابِ دهمِ آن به عربی می‌باشد. کتاب هم به عربی و هم به فارسی است. وی از آغاز تا باب نهم را در یك مجلد، و از آغاز باب دهم تا آخرِ کتاب را در مجلد دیگر ــ به‌عنوان مجلد دوم ــ قرار داده است. مجلدِ

Marfat.com

اول را در تهران، و مجلد دوم را در مشهد مقدس نگاشته. مجلد دوم [باب دهم به بعد] در بیان فضائلِ آیةالکرسی و سورهٔ توحید و دو آیه از آخر سورهٔ بقره و آیاتِ شهادت و ملك... و باب یازدهم در بیانِ اسامی قراءِ عشره و احوال و رموز و رواتِ آنها و شهرها و محل ولادت و وفات و سلسلهٔ قرائتِ آنها و تفصیل قرائت هریك از آغاز تا پایان قرآن در جدولهائی. این باب شامل مصباح و ده مفتاح است. وی پس از تألیفِ مجلد اول به کار دیگری پرداخته بود؛ ولی به دستور ناصرالدین شاه آنرا تکمیل کرد.

آغاز[مجلد اول]: بسمله، الحمدلله الذی أنزل علی عبده الکتاب لکل شیئی تبیاناً...

آغاز[مجلد دوم]: بسمله، الحمدلله الذی أنزل علی‌عبده‌الکتاب‌لیکون للعالمین نذیراً... أما بعد، فیقول العبد الأثیم محمود... إنی لما فرغت من تألیف المجلد الأولی؟! من کتاب مفاتیح التنزیل فی علم التأویل و الترتیل فی...

بنگرید به: فهرست گوهرشاد ۵۲۹/۲، ۵۳۰. و فهرست چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤٠٤، ٤٠٥.

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱۱۳) نستعلیق سدهٔ ۱۳ ه . ق (انجام: ... و یقول ربنا و قال لهم، و من قوم... موسی) ۱۹ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤٠٤] 535 س

۲. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱٤۱/۱) نسخ خوش سدهٔ ۱۳ ه . ق، جدول آخر نسخه در قرائت نافع و دیگران...، نسخه مجلد دوم است، ۲۳ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤٠٥] 536 س

۳. **گوهرشاد ـ مشهد** (۱٦۸) نستعلیق سدهٔ ۱۳ ه . ق، (انجام: ... و بدانکه علم رسم‌الخط [پس از چهار برگ]: و به الحاق و زیادتی هاءِ سکت برما)، ۱۹ سطری [**ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤٠٥] 537 س

٤. **گوهرشاد ـ مشهد** (٤۲۱) شکسته نستعلیق سدهٔ ۱۳ یا ۱٤ ه . ق، نسخه مجلد دوم است، ۱۹۷ گ، ۱۳ سطری [**ف:** گوهرشاد ۵۲۹/۲، ۵۳۰. و **ف:** چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤٠٥] 538 س

183 ***مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن*** ۱۸۳ س

شیخ محمد قاری (سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* شیخ‌محمدمحسن‌ابن‌شمس‌الدین‌قاری‌کاظمی، معاصر شاه‌سلیمان صفوی که به عنوان

Marfat.com

«شیخ محمد قاری» یا «ملامحمد قاری» نیز معروف است. وی مؤلفِ کتاب «قاسمیه» است که آنرا به نام فرزند خود قاسم نگاشته، و در دیباچهٔ آن از استادانِ خود در قرائت مانند: حاج محمد حکیم‌زاده در بغداد، آقاسعید اصفهانی در مسجد جامع کهنه اصفهان، حاج محمد نوادهٔ شاه طهماسب، میرابوالقاسم خراسانی در شیراز، ملاعلی‌رضا قاری ابن ملاحیدر قاری شیرازی، نام برده است. و نیز کتاب دیگری بنام «حمدیه» در تجوید بنا به درخواست حاج محمد شفیع تبریزی و بنام شاه سلیمان صفوی نگاشته است.

● ت: سدهٔ ۱۱ هـ . ق .

این کتاب در سجاوندیِ قرآن و فهرستِ فرش است به ترتیب سوره‌ها که به دستور شاه سلیمان صفوی (م ۱۱۰۵ هـ . ق) نگارش شده، و موارد وقف را مشخص نموده، و در دیباچهٔ آن چنین یاد کرده است: «... ما اعتقده... عبدالله محمد بن طیفور السجاوندی و أرتّبه ترتیباً یسهل علی المبتدی تناوله، و علی المنتهی تداوله».

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل علی عبده الکتاب، و صلی‌الله علی محمد الذی علمه البیان و التبیان، و علی آله المطهرین من الرجس و العدوان، و بعد فیقول الفقیر إلی‌الله الغنی محمد القاری ابن شمس‌الدین الکاظمی: بأن الله تعالی لما من علی ووفقنی لعلم ما ألم من کتاب الله المجید...

انجام: ... أم لهم شرکاء «ج»، المدثر: أصحاب الیمین «ح»، فی جنات «ح»، والله اعلم.

□ **نسخه:**

۱. **الهیات ـ تهران** (۱ مج ۸۲۹ د) نسخ سدهٔ ۱۱ هـ . ق، گ ۲ پ ـ ۱۳۱ر، ۱٤ سطری [**ف:** الهیات ۲٤/۲] 539 س

۲. **ملك ـ تهران** (۱۸۳) نسخ سدهٔ ۱۱ هـ . ق؛ انجام افتاده، ۱۰۳ گ [**ف:** ملك ۷۱۳/۱] 540 س

۳. **مرکزی ـ تهران** (۷٤٤۱) نسخ محمدصادق در روز پنجشنبه صفر ۱۲۵۹ هـ . ق، ۸۵ گ [**ف:** مرکزی ۵۷۳/۱٦] 541 س

٤. **گلپایگانی ـ قم** (۱۰۳) نسخ ؟، یادداشت تاریخ تولد (۱۳۰۹ تا ۱۳۱۱ هـ . ق) در آن دیده می‌شود، ۹۳ گ، در پایان نسخه چند باب است به فارسی که محتمل است الحاقی و یا مربوط به اصل کتاب باشد بدین شرح: «باب المقطوع والموصول. باب در همزه‌های به غیر قیاس. باب در کلماتی که دارای الف می‌باشند. باب آلفاتِ مرسوم به واو. باب الفِ وصل. باب کلماتی که همزه از آنها حذف شده» [**ف:** گلپایگانی ۱۰۲/۱، ۱۰۳] 542 س

Marfat.com

مفردة قراءة ابن عامر: عمادالدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابن عامر: عمادالدين على قارى استرابادى.

مفردة قراءة ابن كثير: عمادالدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابن كثير: عمادالدين على قارى استرابادى.

مفردة قراءة ابى عمرو: عمادالدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابى عمرو: عمادالدين على قارى استرابادى.

مفردة قراءة حمزة: عمادالدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة حمزة: عمادالدين على قارى استرابادى

مفردة قراءة الكسائى: عمادالدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة الكسائى: عمادالدين على قارى استرابادى.

مفردة قراءة نافع: عمادالدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة نافع: عمادالدين على قارى استرابادى.

المفردة لابن عامر اليحصبى: محب‌الدين جعفر موصلى =
الكامل الفريد فى التفريد والتجريد، ٤ـ المفردة لابن عامر اليحصبى: محب‌الدين جعفر موصلى.

المفردة لابن كثير: محب‌الدين جعفر موصلى =
الكامل الفريد فى التفريد والتجريد؛ ٢. المفردة لابن كثير: محب‌الدين جعفر موصلى.

المفردة لأبى عمروبن العلاء: محب‌الدين جعفر موصلى =
الكامل الفريد فى التفريد والتجريد؛ ٣. المفردة لأبى عمروبن العلاء: محب‌الدين جعفر موصلى.

Marfat.com

المفردة لحمزة بن حبیب الزیات: محب‌الدین جعفر موصلی =
الکامل الفرید فی التفرید و التجرید؛ ٦. المفردة لحمزة بن حبیب الزیات: محب‌الدین جعفر موصلی.

المفردة لعاصم بن أبی النجود الکوفی: محب‌الدین جعفر موصلی =
الکامل الفرید فی التفرید والتجرید؛ ٥. المفردة لعاصم بن أبی النجود الکوفی: محب‌الدین جعفر موصلی.

المفردة للکسائی: محب‌الدین جعفر موصلی =
الکامل الفرید فی التفرید والتجرید؛ ٧. المفردة للکسائی: محب‌الدین جعفر موصلی.

المفردة لنافع بن أبی نعیم: محب‌الدین جعفر موصلی =
الکامل الفرید فی التفرید والتجرید؛ ١. المفردة لنافع بن ابی‌نعیم: محب‌الدین جعفر موصلی.

184 ***المفیدة*** ١٨٤ س

محمدعلی بکاری (زنده در ١٠٠٦ ه . ق)

✱ ترجمهٔ احوال کوتاهی از او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «شرح منظومة فی ماوصل من الهمزات و ما قطع منها: محمدعلی بکاری» ببینید.

● ت: حدود ١٠٠٦ ه . ق.

این رساله ارجوزه‌ای است در تجوید که بکاری آنرا در حدود ١٠٠٦ ه . ق در کربلا ساخته است:

آغاز: بسمله

الحمدلله العلیم و اسمه — أول قولی و الکتاب حکمه
یقرء بالتجوید کی یحصی به — ولیس من یجهله من ضربه
...
و بعد ذا فهذه مفیدة — یجعلها الله به حمیدة

انجام:

تم نظمی محکما وجیزا — عند من یعمله تمییزا
فی مشهد تشهد فیه المعرفة — العلم والتقوی الحسین شرفه

Marfat.com

ولا تقلدنی بما فی نظمی إتبع الشرع بهذا الحکم
لا لأنی قلت ما لا أسمع ولا رأیته فی کتب تجمع
مفیدتی أختمها بالصلوات علی رسول‌الله والآل الهدات
و بالدعاء للذی تلاها واستمعهاو دعی لی‌فی‌جزاها

□ **نسخه:**

۱. مرکزی - تهران (۲ مج ۵۲۳۲) نوشتهٔ مؤلف در ۱۰۰۶ ه . ق در کربلا، گ ٤٦ر - ٤٩ر [ف: مرکزی ٤١٦٨/١٥] 543 س

مفید التجوید: حسن بن شجاع تونی =
المفید فی علم التجوید: حسن بن شجاع تونی.

185 ***المفید فی شرح عدّة المُجید لعلم الدین السخاوی*** ۱۸۵ س

ابن ام‌قاسم (م: عیدفطر ۷٤۹ ه . ق)

* بدرالدین ابومحمد حسن بن قاسم بن عبدالله بن علیِ مرادیِ مراکشیِ مالکیِ مصری، معروف به «ابن‌ام‌قاسم» ادیب، نحوی، اصولی، مفسر، فقیه، قاری و عروضی که از دانشمندان برجستهٔ در علوم عربیت به‌شمار است، وی در مصر زاده شد و نزد دانشمندانِ بزرگی چون ابوحیان نحوی و دانشمندان دیگر علوم را فراگرفت، و در علومِ متداولِ عصر خود از تبحر و کارآئی برخوردار بود. ام‌قاسم که نام او «زهراء» است جدّهٔ پدریِ مؤلف بوده، و هنگام مراجعت از مراکش به «شیخه» مشهور بود؛ و به همین جهت مؤلف نیز با انتسابِ به او به «ابن‌ام‌قاسم» شهرت یافت، بعضی می‌گویند: ام‌قاسم کنیهٔ زنی از خاندانِ سلطنتی بود که حسن را به فرزندخواندگی گرفت؛ و لذا به «ابن‌ام‌قاسم» معروف گردید. وی در روز عیدفطر سال ۷٤۹ یا ۷۵۵ ه . ق از دنیا رفت. از آثار او است: «شرح المفصل للزمخشری» در نحو، «شرح الشاطبیة» در قراآت، «الجنی الدانی فی حروف المعانی» که از منابع ابن‌هشام در تدوینِ «مغنی اللبیب» بوده و به‌طبع رسیده است، «شرح تسهیل الفوائد و تکمیل المقاصد لابن مالك» در نحو، «تفسیر القرآن» در ده مجلد، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۸ ه .ق.

این کتاب، شرح منظومهٔ عَلَم‌الدین سخاوی به نام «عمدة المفید وعدة المجید فی لفظ التجوید» است که شرحی است مختصر در مقدمه‌ای مشتمل بر پنج فصل دربارهٔ تعریفِ تجوید، و مخارجِ حروف، و کیفیتِ شناختِ مخارجِ حروف و صفات آنها و اقسام این صفات.

Marfat.com

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی شرفنا بحفظ کتابه، و وفقنا لتجوید لفظه و إعرابه، و صلواته علی من أنزل القرآن بلسانه...

انجام: ... فهذا آخر ما یسره‌الله (عزوجل) من الکلام علی هذه القصیدة علی سبیل الإختصار...

بنگرید به: *الدررالکامنة* ۳۲/۲، ۳۳. و: *طبقات القراء* ۲۲۸/۱۰. و: *حسن المحاضرة* ۳۰۹/۱. و: *ریحانة‌الأدب* ۳۹۱/۷، ۳۹۲. و: *روضات الجنات* ط سنگی ۲۲۵. و: *شذرات الذهب* ۱۶۰/۶، ۱۶۱. و: *کشف‌الظنون* ۱۵۲ و ۴۰۶ و ۶۰۷ و ۶۴۸ و ۱۰۳۱ و ۱۷۷۴. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۷۱/۳. و:
Brockelmann: g, II: 22, s, II: 16.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی ـ قم (۲ مج ۳۹۱۱) نسخ ؟ نسخه‌ای است قدیمی و نفیس، روی برگِ نخستِ مجموعه یادداشتِ تملکِ ابراهیم بن ابی‌الیمن بن عبدالرحمن حلبی معروف به «ابن‌التروی حنفی» با تاریخ ۱۰۴۴ ه‍ . ق دیده می‌شود، گ ۵۴ پ ـ ۸۲ پ [**ف:** مرعشی ۲۹۰/۱۰] 544 س

186 ***المفید فی علم التجوید*** ۱۸۶ س

حسن بن شجاع تونی (زندهٔ قبل از ۸۷۹ ه‍ . ق)

✱ حسن بن شجاع حافظ تونی، زندهٔ قبل از ۸۷۹ ه‍ . ق.

ذیل عنوان «التبیان فی بیان القرآن» گذشت که علیرغم تفحص، ترجمهٔ احوال او به‌صورت مبسوط به‌دست نیامد. وی کتاب دیگری به نام «المفید فی شرح القصیدة الشاطبیة» نیز دارد.

● ت: سدهٔ ۸ ه‍ . ق.

این کتاب را ــ که در تجوید تألیف شده، و در آغاز آن ملتزم گشته آنچه را که از دو استادِ ماهرِ خود در این فن سماع نموده یاد کند؛ اما از نام آندو سخنی به‌میان نیاورد ــ در هفت باب بدین شرح تنظیم کرده است:

ـ الباب الأول ـ فی مخارج الحروف و صفاتها.
ـ الباب الثانی ـ فی رعایة کل حرف مع الأخری.
ـ الباب الثالث ـ فی ذکر المد والقصر.
ـ الباب الرابع ـ فی بیان الوقف و الوصل.
ـ الباب الخامس ـ فی أحکام التنوین والنون الساکنة.
ـ الباب السادس ـ فی إدغام الحروف.
ـ الباب السابع ـ فی الراءات.

Marfat.com

تونی در این کتاب آنچه از دو استادِ ماهرِ خود در فـن تجـوید فـراگرفته ــ و نیز با اسـتناد به کتب علماء ــ آورده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین، و الصلوة علی محمد وآله اجمعین. أما بعد فیقول أضعف عبادالله و أحـوجهم إلی غفـران‌الله الحسـن بن شـجاع بن محمد بن الحسن التونی: قد ثبت بالبراهین المعقولة والدلائل المنقـولة أن أفضل الطاعات بعد الواجبات تلاوه کلام مبدع الکـائنات... و من حیث أنه لابد لقارئ القرآن من رعایة ألفـاظه و آدابه و تجـویده و ترتیله، کتبت هذا الکتاب مما سـمعته من الأسـتاذین... و مطالعته من کتبهـم، و سـمیته بالمفید فی علم التجوید...

انجام: ... و الخلاف بین ورش و جمهور القـراء کثیر لایحتمل ذکرها فـی هذا المختصر، و من أراد الوقوف علی ذلك فعلیه بکتب القراءات المصـنفة فـی هذا الفن، و الحمدلله رب العالمین.

بنگرید به: *الذریعة* ۳۷۲/۲۱. و: *کشف الظنون*، ط قدیم ٤۳۰/۱.

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی ـ تهـران** (۸۷۹) نسـخ جمال‌الدین بن... عباس رکابی در حـدود ۸۷۹ ه . ق، ۸ گ: ۱۳۷-۱٤٤، ۱۵ سطری [**ف:** مرکزی ۲۲۳/۱] 545 س

۲. **مرعشی ـ قم** (۲ مج ۳۳٤٤) نسخ هلال بن شـمال بن عزالدین بن هلال در ذح ۸۸۰ ه . ق [**ف:** مرعشی ۱۲۰/۹] 546 س

۳. **سیدمحمد جزائری شـوشتری ـ نجف** (بدون شـماره) نوشـته ۸۸۰ ه . ق [الذریعـة ۳۷۲/۲۱] 547 س

٤. **مرعشی ـ قم** (۲ مج ۲٤۹۲) نسخ ۹۲۸/۲٤۲ ه . ق، نسخه تصحیح شده، گ ۵ پ ـ ۱٤ پ [**ف:** مرعشی ۸۱/۷، ۸۲] 548 س

۵. **فیضیه ـ قم** (۱۰ مج ۱۹۹۵) نوشتهٔ حسـن ظهیربن فـاضل ظهیر حسـینی کورسـرخی در ۹٦۷ ه . ق، ٦ گ [**ف:** فیضیه / استادی / ۲/ ب ۱٦۲/۳] 549 س

٦. **سیدمحمد جزائری شوشتری ـ نجف** (بدون شـماره) نوشـتهٔ سـیدمحمدتقی بن حسـین طبری حسینی استرابادی در ۱۰۲۲ ه . ق، این نسخه ضمن نه رساله قـرار دارد و کاتبِ آن یعنی استرابادی از شاگردان شیخ بهائی و میرداماد، و صاحب تألیفات می‌باشد و شرح حـال او در «أمل الآمِل» آمده است [الذریعة ۳۷۲/۲۱] 550 س

۷. **فیضیه ـ قم** (۱ مج ۱٦۷٦) نسخ ۱۰۵۵ ه . ق، ۱۰ گ [**ف:** فیضیه / اسـتادی / ۲ /ب ۳

Marfat.com

۱۱۵] 551 س

۸. **حقوق ـ تهران** (۸ مج ۲۰٤ ج) نستعلیق حدود ۱۰۸۵ ه . ق، گ ۸٦ پ ـ ۹٦ر [**ف:** حقوق، ص ٤٧٦] 552 س

۹. **سپه ـ تهران** ۱ مج ۵۲۱۵) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق [**ف: سپه** ٦۳۰/۵] 553 س

۱۰. **ملك ـ تهران** (٤ مج ۱۷۲۹) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق [**ف: ملك** ۳٤۸/۵] 554 س

۱۱. **اعظم ـ قم** (۱ مج ۲٦۳۱) نوشتهٔ سدهٔ ۱۲ ه . ق، با یادداشت تملك احمدبن زین‌الدین، مورّخِ ۱۱۸۷ ه . ق، ۳ گ [**ف:** اعظم، ص ٥٧٤] 555 س

۱۲. **ملی ـ تهران** (۱۰ مج ۱۹٦۳/ ف: * ۵۳/م) نستعلیق محمد شریف (احتمالاً) در سدهٔ ۱۲ ه . ق، ص ۲۰۹-۲۱٤ [**ف:** ملی ٤٤۷/٤] 556 س

۱۳. **مرکزی ـ تهران** (۱ مج ٤٥۷٦) نوشتهٔ محمود بن جمال‌الدین موسوی خوانساری در ع ۱۲۸۸/۲ ه . ق، گ ۱-۲۲ [**ف:** مرکزی ۳٥۱۰/۱۳] 557 س

۱٤. **مرکزی ـ تهران** (۱۷ مج ۷۳۱۸) نوشته سدهٔ ۱۳ ه . ق [**ف:** مرکزی ٥۱۲/۱٦] 558 س

۱۵. **ادبیات ـ تهران** (۱۱ مج ۷۰ د) نوشته؟ گ ۱۸۵ پ ـ ۹٤ پ [**ف:** ادبیات ٤۳۵/۱] 559 س

۱٦. **ملی فارس ـ شیراز** (اختصاصی: ۲ مج ۱۱۲.ش/٦۱۱ـ عمومی: ۲۹۷/۱ـ جز) نسخ؟، ٦ گ [**ف:** ملی فارس ۲۰۰/۲] 560 س

۱۷. **ملك ـ تهران** (٤ مج ٤۳٦ * ٤۲) نسخ؟، ۵ گ [**ف: ملك** ۳۰/۵] 561 س

مقدار المد (الأبيات النجمية فی ـ): ؟ =

الأبيات النجمية فی مقدار المد:؟

187 *المقدمة الجزرية* ۱۸۷ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ یا ۹ ه . ق.

منظومه‌ای است به بحر رجز در ۱۰۹ یا ۱۰۷ بیت در تجوید که شروح فراوانی بر آن

Marfat.com

نگاشتند. این منظومه به چاپ رسیده است. به نظر ابن‌الجزری باید قارئ قبل از آغاز به قرائت قرآن محتوای این منظومه را فراگیرد.

آغاز: بسمله.

یقول راجی عفو ربٍ سامعی محمد ابن الجزری شافعی
الحمدلله و صلی الله علی نبیه و مصطفاه
محمد و آله و صحبه و مقرئ القرآن مع محبه
و بعد إن هذه مقدمة فیما علی قارئه ان یغنمه

انجام: ...

إلا بفتح أو بنَصْبٍ واسم إشارة بالضم فی رفع وضم
وقد تقضی نظمی المقدمه منی لقارئ القرآن تقدمه
والحمد لله لها ختام ثم الصلوة بعد والسلام
[علی النبی المصطفی وآله و صحبه و تابعی منواله
أبیاتها قاف وزای فی العدد من‌یتقن‌التجوید یظفر بالرشد]

بنگرید به: *کشف الظنون* ۱۷۹۹، دربارهٔ شروح «المقدمة الجزرية». این منظومه به اضافه چهار بیت اخیر به ۱۰۹ بیت می‌رسد.

□ **نسخه:**

۱. **اعظم ـ قم** (۳ مج ۳۰۲۳) نوشتهٔ ۸۵۸ ه . ق [**ف:** اعظم، ص ٦٨] 562 س

۲. **فیضیه ـ قم** (۳ مج ۱۹۹۵) نوشتهٔ حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسین کور [کوه] سرخی در ٩٦٦ ه . ق، ٦ گ [**ف:** فیضیه، استادی ۱٦۲/۲] 563 س

۳. **سنا ـ تهران** (۱ مج ۵۲۹ * ۱٤۳۱٤) نسخ ۹۸۳ ه . ق، با یادداشت مورّخ ۲۸ رجب ۹۸٤ ه . ق در زمان ابراهیم قطب شاه، و مهرمحمدعلی بن جواد حسنی حسینی طباطبائی، ص ۲-۱۱ [**ف:** سنا ۳۲٦/۱] 564س

٤. **سپه ـ تهران** (۲ مج ۲۰۱۷) نسخ ۹۹۷ ه . ق، یك برگ از آغاز و دو برگ در پایان نونویس است [**ف:** سپه ٦٤۲/٥] 565 س

٥. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۹٥۸) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، ۲٦ گ [**ف:** الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۱] 566 س

٦. **صدر ـ بابل** (۲ مج ع د) نسخ سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق، گ ۸۲ پ ـ ۸٦ ر [رؤیت نگارنده] 567 س

۷. **وزیری ـ یزد** (٥ مج ۹۰۹ * عمومی: ۸۷۱۱) نسخ حدود ۱۰۰٤ ه . ق، ۱٥ گ، ۸ ٤۲٥

Marfat.com

سطری [ف: وزیری ۷٤۹/۲] 568 س

۸. **مرکزی ـ تهران** (٤ مج ٥۲۳۲) نسخ محمدعلی بن فرج‌الله بکاری در ۱۰۰٦ ه . ق در کربلا، ك ۱۳۱ پ ـ ۱۳٦ر [ف: مرکزی ٤۱٦۸/۱٥] 569 س

۹. **ظاهریه ـ دمشق** (٦۸۲۲) نسخ محمد بن علی بن احمد مقلورسی در ۱۰۱۸ ه . ق، گ ٥۳-٥۷، ۱٥ س [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۳، ۲٦٤] 570 س

۱۰. **ظاهریه ـ دمشق** (۳۲۳) نسخ علاءالدین ابن شیخ علی حصنی، همام در ۱۰٤٦ ه . ق، گ ۲-٦، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۰] 571 س

۱۱. **حقوق ـ تهران** (۲ مج ۲۰٤ ج) نستعلیق احمد بن شعبان در ۲٥ شعبان ۱۰٥۸ ه . ق، گ ۱٤ پ ۲٥ر [ف: حقوق، ص ٤۷۸] 572 س

۱۲. **الهیات ـ مشهد** (۲ مج ٦۸٤ * ٥۷۷) نوشتهٔ علی‌رضا بن محمد حسینی در سه‌شنبه ۱۸ رجب ۱۰٦۱ ه . ق [ف: الهيات مشهد ۳۲٦/۱] 573 س

۱۳. **مجلس ـ تهران** (٤ مج ۳٤٥۱ ـ ثبت قدیم: ۷۸۱٦۳ـ جدید: ٦٦۷۸) نسخ میرغیاث ابن مولانا میرمختار طباطبائی در ۱۰۷۳ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «شاطبیه» آمده، ص ۳٦-۷۱، ۱٤ سطری [ف: مجلس ۱۳۰۸/۱۰/۳] 574 س

۱٤. **ملی ـ تهران** (٥ مج ۹۲۹ / ف ۱۱۰۳/۱٤۳/س) نستعلیق ناخوش ۱۰۸۳ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «رسالهٔ تجویدیه» آمده، ص ٥۸-٦٦ [ف: ملی ٤٦۳/۲، ٤٦٤] 575 س

۱٥. **گوهرشاد ـ مشهد** (۲ مج ۸۱۱) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، ٤ سطری [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤۰۹] 576 س

۱٦. **گوهرشاد ـ مشهد** (٥ مج ۹۳۷) نستعلیق محمدرضا ابن شیخ حُرّ عاملی در سدهٔ ۱۱ و یا ۱۲ ه . ق ۱۹ سطری [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤۰۹] 577 س

۱۷. **گلپایگانی ـ قم** (۲ مج ۱۲٤۱) نوشتهٔ سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه . ق [ف: گلپایگانی ۲۳۸/۲] 578 س

۱۸. **وزیری ـ یزد** (۲ مج ۲٤۱۲ـ عمومی ۹٥۰۰) نوشتهٔ حدود ۱۱۰٥ ه . ق، ص ٦-۱۰ [ف: وزیری ۱۲۸٥/٤] 579 س

۱۹. **مرعشی ـ قم** (۱ مج ۲٥٤٤) نسخ عبدالخبیر بن محمد مفید رازی در سه‌شنبه ۱٤ رجب ۱۱۳۰ ه . ق در مَکّه، نسخه تصحیح شده، گ ۳ پ ـ ٦ر [ف: مرعشی ۱۲۷/۷، ۱۲۸] 580 س

۲۰. **ظاهریه ـ دمشق** (۱ مج ٦۳۸۱) نسخ خوش مُعْرب در روز یکشنبه ۱۱ ج ۱۱٤٦/۱ ه .

Marfat.com

ق، گ ۱-۵، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات /۲٦٦] 581 س

۲۱. ظاهریه ـ دمشق (۱ مج ۱۰۰۱۷) نسخ حافظ محمد کویری در ۱۱۵٦ ه . ق، گ ۱-٦، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات /۲٦٥] 582 س

۲۲. مرکزی ـ تهران (۱۱ مج ۲٦۳٦) نوشته محمدحسین بن علاءالدین درزی مازندرانی در اوائل سدهٔ ۱۲ ه . ق، گ ۲۵۲-۲٦۵ [ف: مرکزی ۱۵۱۳/۱۰] 583 س

۲۳. اعظم ـ قم (۳ مج ۲۳۷۸) نوشتهٔ سدهٔ ۱۲ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «منظومهٔ جزریه» آمده [ف: اعظم، ص ۵۵٤] 584 س

۲٤. ظاهریه ـ دمشق (۵۸۰۷) نسخ سدهٔ ۱۲ ه . ق؛ حواشی توضیحی، گ ۹۸-۱۰۱، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۲] 585 س

۲۵. ظاهریه ـ دمشق (۸۰۱۱) نسخ نازیبا در سدهٔ ۱۲ ه . ق، گ ۱۳۹-۱٤۳، ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦٦، ۲٦۷] 586 س

۲٦. ظاهریه ـ دمشق (۱ مج ۵٦۳۹) نسخ ۱۲۰۲ ه . ق، گ ۱-۳، ۲۵ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۱، ۲٦۲] 587 س

۲۷. ملك ـ تهران (۱ مج ۱٦۷۳ * ۳۷٦) نستعلیق چهارشنبه ۲٦ شعبان ۱۲۱۷ ه . ق، با حواشی و یادداشت تملك عبدالصمد بن حسین محلاتی، مُورَّخ ۱۲۳۸ ه . ق، گ ۳ پ ـ ۱۲ ر [ف: ملك ۳۲۹/۵] 588 س

۲۸. گوهرشاد ـ مشهد (۹ مج ۱۰٤۹) نستعلیق محمدکاظم در ۱۲۳۰ ه . ق [ف: چهار کتابخانهٔ مشهد، ص ٤۰۹] 589 س

۲۹. مرعشی ـ قم (۱۹ مج ۱٤۹۰) نستعلیق مُعْرَبِ خلیل بن احمد توتاوی در عصر جمعه محرم ۱۲٤۵ ه . ق، گ ۱۸۷ ر- ۱۸۹ پ [ف: مرعشی ۲۹٤/٤] 590 س

۳۰. سپه ـ تهران (۱ مج ۳۱۸۹) نسخ ۱۲٦٦ ه . ق، گ ۲ پ ـ ۳ پ [ف: سپه ٦٤۲/۵] 591 س

۳۱. ظاهریه ـ دمشق (۸۲۲۲) نسخ ۱۲۷۱ ه . ق، گ ۱۱٦-۱۱۹، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦٤] 592 س

۳۲. ظاهریه ـ دمشق (۱۰۵۲۰) نسخ سدهٔ ۱۳ ه . ق، با یادداشتِ تملكِ مورّخ ۱۲۸۱ ه . ق، ۵ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲٦۵] 593 س

۳۳. ظاهریه ـ دمشق (۱۳۰) نسخ مُغْرَبِ ۱۲۸۲ ه . ق، گ ۵-۹ [ف: الظاهرية ۱/التجويد و القراءات / ۲۵۹، ۲٦۰] 594 س

Marfat.com

٣٤. الهيات ـ مشهد (٥ مج ٤٤٥ * ٦٥٢) نسخ عبدالجواد بن يوسفعلی مشهدی درج ١٢٩٦/٢ هـ . ق [**ف:** الهيات مشهد ٤٣٩/١] 595 س

٣٥. ادبيات ـ تهران(٣ مج ١٨٩ وقفی امام جمعه * ٧٥٤٨٦) نسخ سدهٔ ١٣ هـ . ق [**ف:** ادبيات ٣٢/٢] 596 س

٣٦. ادبيات ـ تهران(٣ مج ٣٥٤ وقفی امام جمعه * ٧٥٦٦٢) نستعليق سدهٔ ١٣ هـ . ق [**ف:** ادبيات ٥٧/٢] 597 س

٣٧. ظاهريه ـ دمشق (٦٤٠٤) نسخ سدهٔ ١٣ هـ . ق، گ ٧١-٧٨، ٩ سطری [**ف:** الظاهرية /١التجويد و القراءات / ٢٦٣] 598 س

٣٨. ظاهريه ـ دمشق (٦٤١١) نستعليق سدهٔ ١٣ هـ . ق، گ ١٢٥-١٢٩، ١٥ سطری [**ف:** الظاهرية /١التجويد و القراءات /٢٦٣] 599 س

٣٩. مجلس ـ تهران (٧ مج ١٢٠- ثبت قديم: ٤٤٤٨٤ ـ جديد: ٥٢٤٨) نسخ سدهٔ ١٣ هـ . ق، ص ٣٣٥- ٣٣٨ [**ف:** مجلس ٢٤٧/٢١] 600 س

٤٠. مرکزی ـ تهران (١٠ مج ٣٤٤٣) نوشتهٔ سدهٔ ١٣ هـ . ق، گ ٢٥٥-٢٦٣ [**ف:** مرکزی ٢٤٥٤/١١] 601 س

٤١. الهيات ـ مشهد (١ مج ١٣٦٩ ـ ثبت ٢٠٩٣٨) نسخ؟ با توضيحاتی از ملامحمدصادق قاری [**ف:** الهيات مشهد ٥١٥/٢] 602 س

٤٢. الهيات ـ مشهد (٤ مج ١٣٦٩ * ٢٠٩٣٨) نسخ ؟ با توضيحاتی از ملامحمدصادق قاری [**ف:** الهيات مشهد ٥١٦/٢] 603 س

٤٣. سپه ـ تهران (٢ مج ٩٦٨) نوشتهٔ ؟، ص ٧٣-٨٠ [**ف:** سپه ٦٤٢/٥] 604 س

٤٤. ظاهريه ـ دمشق (١ مج ٣٠٥) نوشته؟ گ ٢-٣، ٢١ سطری [**ف:** الظاهرية /١التجويد و القراءات /٢٦٠، ٢٦١]605 س

٤٥. فيضيه ـ قم (٣ مج ١٩٤٤) نوشته ؟ [**ف:** فيضيه، استادی ١٥٥/٢] 606 س

٤٦. قدس رضوی ـ مشهد (٣٥ تجويد) نسخ؟، ٧ گ، با يادداشت وقفِ مُورَّخِ ١٣٤٠ هـ . ق [**ف:** قدس ٢٣٤/٢] 607 س

٤٧. گلپايگانی ـ قم (١٣ مج ١٧٦٣) نوشتهٔ (احتمالاً) احمد بن علی بن حسن شامی در ؟، ص ١٩٢-٢٠٠ [**ف:** گلپايگانی ٥٠/٣] 608 س

٤٨. مدرسهٔ چهلستون ـ تهران (٢ مج ٣٠٨) نوشتهٔ ؟ [**ف:** آشنائی با چند نسخهٔ خطی دفتر اول، ص ٣٨٠] 609 س

Marfat.com

٤٩. مرعشی - قم (۲ مج ۲۲) نسخ ناخوش محمدبن یحیی حسینی ندیدی در؟، دارای حواشی و نشانه بلاغ، گ ٤١ پ - ٤٦ ر [**ف:** مرعشی ۳۳/۱] 610 س

المقدمة فی علم القراءة: احتمالاً از منصور طبلاوی =
هدیة القاری فی کلام الباری: احتمالاً از منصور طبلاوی.

188 ***المکتفی فی الوقف والابتداء*** ۱۸۸ س
ابوعمرو عثمان دانی (۳۷۱-٤٤٤ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «التیسیر فی القراءات السبع: ابوعمرو عثمان دانی» ببینید.

● ت: سده ٥ ه . ق.

ابوعمرودانی این کتاب را از درون آراءِ قراء و نحویین که به تفسیر قرآن پرداختند استخراج کرده، و کوشیده است مطالب پراکندهٔ آنها را مرتب و یکجا ساخته، و آراءِ صحیح را مشخص نموده، و مشکلات را توضیح داده، و زوائد را حذف کرده، و الفاظ و عبارات را فشرده نموده باشد. وی در دیباچه می‌گوید: من همهٔ این کارها را در این کتاب به‌انجام رسانده و آنرا به ترتیب سوره‌ها تا آخر قرآن تنظیم کردم.

آغاز: بسمله [قال أبوعمرو عثمان بن سعید بن عثمان المقری الدانی (رضی‌الله عنه و نفعنا بعلومه)]:
الحمدلله المتوحد بالقدرة المنفرد بالکبریاء و العظمة... هذا کتاب الوقف التام والوقف الکافی و الوقف الحسن فی کتاب الله عزوجل افتنصته من أقاویل المفسرین من کتب القراء و النحویین، و اجتهدت فی جمع متفرقه، و تمییز صحیحه و إیضاح مَشکله و حذف حشوه و اختصار ألفاظه و تقریب معانیه، و بنیت ذلك کله و أوضحته و دللت علیه، و رتبت جمیعه علی السور نسقاً واحداً الی آخر القرآن...

انجام: ... حدثنا ابن خاقان قال: نا أحمد بن محمد قال: نا علی بن عبدالعزیز قال: نا القاسم بن سلام قال: نایزید عن حجاج ابن أرطاة عن عون بن عبدالله عن أسماء بنت أبی‌بکر قالت:
من صلی الجمعة ثم قرأ بعدها قل هوالله أحد والمعوذتین حفظ أو کفی من مجلسه ذلك إلی مثله.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. ظاهریه ـ دمشق (۲۹۳) نسخ سعید بن عثمان بن یحیی در چاشت روز پنجشنبه ۲۶ صفر ۸۰۶ ه . ق، ۷۷ گ، ۲٤ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۲۷۳، ۲۷٤] 611س

۲. ظاهریه ـ دمشق (۵۹۹۸) نسخ موسی بن موسی بن احمد در روز پنجشنبه ۱۱ صفر ۸۳٤ ه . ق، ۷۳ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ۲۷۵، ۲۷٦] 612 س

۳. ظاهریه ـ دمشق (۲۹٤) نسخ ابراهیم بن ابراهیم بن عبدالرحمن غزی و دیگران در سدهٔ ۱۰ ه . ق، با یادداشت تملك به تاریخ ۹۳۱ ه . ق،۱۱۱گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهریة ۱/ تجوید و قراءات / ۲۷٤، ۲۷۵] 613 س

٤. مرکزی ـ تهران (۸۱٦۳) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، ۱۲٦ گ [ف: مرکزی ٤۵/۱۷] 614 س

۵. ظاهریه ـ دمشق (۵۸۰٤) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق با یادداشتِ وقف صالح بن سیداحمد خانجی در ۱۲٤۰ ه . ق، ۱۱۱ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات /۲۷۵] 615س

189 منتخب الأبواب فی قواعد قراءة الکتاب ۱۸۹ س

سیدمحمدحسین موسوی خوانساری (زنده در شعبان۱۲۸۳ه . ق)

✱ سیدمحمدحسین موسوی خوانساری که ترجمهٔ احوال او علیرغم تفحص بدست نیامد، علامه آقابزرگ تهرانی از دانشمندی به نام شیخ محمدحسین بن عبدالله فصیح خوانساری یاد می‌کند که بعید می‌نماید خوانساریِ موردِنظرِ ما باشد. تهرانی دربارهٔ شیخ محمدحسین خوانساری می‌نویسد: «دانشمندی خطیب که از آثارش، کتاب «جواهرالأخبار» را دیدم و این کتاب از فضل و دانش و چیره‌دستی و تتبع او در علم بازگو می‌کند، و به نظر می‌آید که به سال ۱۲۹۱ ه . ق در قید حیات به‌سر می‌برده، و در نسخه‌ای که به خط شاگرد او شیخ محمدبن محمد شفیع خوانساری است از خود به‌عنوان «أقل الذاکرین» یاد کرده، و با دعای رحمت و مغفرت برای مؤلف آن یعنی همان شیخ محمد حسین خوانساری کتاب را به‌پایان می‌برد که تاریخ تحریر آن ۱۳۰٤ ه . ق می‌باشد و نشان می‌دهد که خوانساری یاد شده قبل از این تاریخ از دنیا رفته است.

● ت: شعبانِ ۱۲۸۳ ه . ق.

کتابی در قرائت در دو جلد (جلد اول در قواعدِ قرائتِ، شاملِ پنجاه و سه باب، و جلد دوم در

Marfat.com

شرح اختلاف قراء) به دست سیدمحمدحسین موسوی خوانساری رسید، و بر آن شد فشـرده‌ای از آنرا انتخاب کند آنهم با ترتیبی بهتر و آسان‌تر، نسخهٔ موردِ بحـث ما منتخـبِ جلد اولِ همان کتاب است در سی باب که در شب جمعه شعبان ۱۲۸۳ هـ. ق آنرا در نجف اشرف به پایان برده است.

فهرست ابواب کتاب بدین شرح است:

الباب الأول - فی مخارج الحروف. الباب الثانی - فـی أجناس الحـروف. الباب الثالث - فـی الإدغام والتبیین. الباب الرابع - فـی تحقیق الهمز و التلیین. الباب الخـامس - فـی التقـاء الساکنین. الباب السادس - فی الإمالة والتفخیم. الباب السابع - فـی السکـت و التمکین. الباب الثامن - فی المدات و اوزانها. الباب التاسع - فـی تغلیظ اللام و الترقیق من اسـم الله تعـالی. الباب العاشر - فی فتح یاء الإضافة و إسکانها. الباب الحادی عشر - فـی الیاءات المحـذوفة من الخط. الباب الثانی عشر - فی أوزان فواتح السور. الباب الثالث عشر - فـی الوقف. الباب الرابع عشر - فی اللحن الخفی. الباب الخامس عشر - فی الحدر و الترتیل. الباب السادس عشر - فـی اختلاف هجاءِ المصاحف. الباب السابع عشر - فی الحروف المکتوبة بعضـها علی خـلاف بعض. الباب الثامن عشر - فی معرفة فواصل الآیات. الباب التاسع عشر - فی عدد آی القـرآن و کلماته و حروفه. الباب العشرون. فی اختلاف القراء فی عدد آیات السور. الباب الواحد و العشرون - فی عدد السور. الباب الثانی و العشرون - فی معرفة أسـماء السـور. الباب الثالث و العشـرون - فـی تنزیل الکتب و تمییز السور. الباب الرابع والعشرون - فی سجدات التلاوة و ما یتعلق بهـا. الباب الخامس و العشرون. فی معنی المصحف والکتاب و القرآن. الباب السـادس و العشـرون - فـی تألیف القرآن. الباب السابع و العشرون - فی أخبار نزول القرآن علی سـبعة أحـرف. الباب الثامن والعشرون - فی أخذ القراءة فی أول الإسلام. الباب التاسع والعشرون - فـی أسـانید القـراءات. الباب الثلاثون - فی سبب الإجتماع علی قراءات المعروفین.

آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین... فهذا کتاب فی ثلثین باب اصطفیته من کتاب کبیر فی القراءة لبعض العامّة فی مجلدین...

انجام: ... وقدر واماقـدموه و ما لم یقدموا؛ فلذلك اختلفـت الحـروف و الطرق إلی انتهائها إلینا. انتهی کلامه فی هذا الباب.

بنگرید به: *طبقات اعلام الشیعة* ۳۹۹/۱. و: *معجم‌المؤلفین* ۲٤٤/۹.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (۳۱٤۸) نستعلیق مؤلف در جمعـه شـعبان ۱۲۸۳ هـ. ق، نسـخه تصـحیح

Marfat.com

شده، ۱۱۸ گ، ۲۰ سطری [ف: مرعشی ۳۸۱/۸-۳۸۳] 617 س

منتخب *التجوید*: احتمالاً از محمد حکیم‌زاده =
تجوید *القرآن* (رسالة فی ـ): احتمالاً از محمد حکیم‌زاده.

190 *منتقی اللئالی و مرتقی التعالی* ۱۹۰ س

حسین صغناقی (م ۷۱۱ هـ . ق)

* حسام‌الدین حسین بن علی بن حجاج بن علی صغناقی [سغناقی] حنفی؛ فقیه، اصولی، متکلم، نحوی، صرفی و از شاگردان مرغینانی، صاحب «الهدایة» که بر حلب درآمد و در آنجا مقیم گشت، و در همانجا در رجب ۷۱۱ هـ . ق از دنیا رفت. از وی آثار متعددی به‌جای مانده که از جملهٔ آنها است: «الکافی فی شرح البزدوی» در اصول فقه، «النهایة فی شرح الهدایة للمرغینانی» در فروع فقه حنفی، «شرح التمهید لقواعد التوحید لأبی المعین النسفی» در یك مجلد بزرگ، «شرح المنتخب فی أصول المذهب للأخسیکتی» که «الوافی» نام دارد، «شرح المفصل للزمخشری» در نحو، «التسدید فی شرح التمهید» که شرح «تمهید القواعد» است، «النجاح» در علم صرف، و جز آنها.

● ت: سده ۷ یا ۸ هـ . ق.

مقدمة یادآور می‌شویم شاطبی (م ۵۹۰ هـ . ق) «قصیدهٔ شاطبیه = حرز الامانی...» را در ۱۱۷۳ بیت انشاء کرد، و بر آن شروح و گزارشهائی نگاشتند که از آنجمله شرح ابی‌عبدالله محمدبن حسن فاسی مقری (م ٦٧٢ هـ . ق) به نام «اللئالی الفریدة» است که شرحی متوسطی است. حسین صغناقی بر شرح فاسی فوائدی افزوده که در نسخه ش ۱۲٤۷، الهیاتِ مشهد از آن به عنوان «منتقی اللئالی و مرتقی التعالی» یاد شده است.

آغاز[افتادهٔ نسخهٔ یادشده]: بسمله، و کوفیهم تساءلون مخففاً، و حمزة و الأرحام بالحفض جملاً اخبر انّ الکوفیین و هم عاصم و حمزة و... و قصر قیاماً یصلون ضم کم صغا نافع بالرفع واحلة جلا...

انجام: ...؟

بنگرید به: *مفتاح السعادة* ۱۲۹/۲. و: *تاج التراجم* ۱۹/۱۸. و: *الجواهر المضیئة* ۲۱۲/۱-۲۱٤. و: *بغیة الوعاة* ۲۳۵. و: *کشف الظنون* ۱۱۲ و ٤۰۳ و ٤۸٤ و ۱۷۷۵ و ۱۸٤۹ و ۱۹۲۹ و ۲۰۳۲. و: *هدیة العارفین* ۳۱٤/۱. و: *معجم‌المؤلفین* ۲۸/٤. و:

Brockelmann: g, II: 116, s, II: 142.

Marfat.com

□ نسخه:

۱. الهیات ـ مشهد (۱۲٤۷ـ ثبت: ۱۹۳۱۸) نسخ؟، آغاز افتاده، ٦۲ گ، ۲۵ سطری [ف: الهیات مشهد ۳۸۱/۲، ۳۸۲] 618 س

191 **منجدالمقرئین و مرشدالطالبین** ۱۹۱ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● ت:

کتابی است در هفت باب، و مطالبِ آن به‌عنوان «قال، أقول» در هر باب مطرح شده است. و چلبی این کتاب را بسیار سودمند معرفی کرده است.

آغاز: بسمله، [قال الشیخ الإمام العالم العلامة المجتهد الضابط أبوالحسن شمس‌الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری الشافعی المقري (تغمده‌الله برحمته و رضوانه، و أسکنه فسیح جنانه)]:
أما بعد حمدالله الذی جعلنا علی السنة نعتقد العشرة، و الصلوة علی خیر الخلق محمد و آله و صحبه الکرام البررة، و بعد فهذا منجدالمقرئین و مرشد الطالبین...

انجام[در ش ٤۹٦۳ ظاهریه]: ... فهذا کان وجه قبول الخمسة أوّلاً من جملة السبعة؛ فصار بذلك قبول اختیارهم علی صورة الإجماع علی أن الناس قدکانوا یؤلّفون فی القراءات فیما بعد الأئمة الخمسة، فیقدمون فیها عدداً من الأئمة الخمسة و غیرهم، و لم یکونوا یعرفون السبع بحال.

انجام[در نسخه ش ۸ مج الهیات مشهد]: ... إنی ألحق ذلك فی هذا الکتاب، و هذا اعجب، والله أعلم، و الحمدلله رب العالمین و صلی‌الله علی محمد و آله اجمعین (که گویا عبارات مُحرَّر می‌باشد.)

بنگرید به: *کشف الظنون* ۱۸۵۹. و: فهرست *الظاهریة* ۱/*التجوید و القراءات* /٤٦٦، ٤٦۷.

□ نسخه:

۱. الهیات ـ مشهد (۸ مج ٦٦٦) نوشته محمود بن عمربن حسین بن ابی‌بکر بن ابی‌الحسن بلیانی در سه‌شنبه ۱۹ رمضان ۸٤۳ ه . ق (ده سال بعد از وفات مؤلف)، نسخهٔ مقابله و تصحیح شده، ٤۲ گ [ف: الهیات مشهد ٤٦۵/۱] 619 س

Marfat.com

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (٤٩٦٣) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق، با یادداشتِ تملكِ محمد تاجی مُوَرِّخِ ۹۱٤ ه . ق، ۵۰ گ، ۱٦ سطری [ف: الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤٦٦، ٤٦٧] 620س

192 **المنح الفکریة فی شرح المقدمة الجزریة** ۱۹۲ س

ملاعلی قاری (م: ۱۰۱٤ ه . ق)

*نورالدین شیخ علی بن سلطان محمدِ، هرویِ مکیِ حنفیِ قاری، معروف به «علیِ قاری» یا «ملاعلی قاری» از دانشمندان سدهٔ ۱۱ ه . ق. وی پس از تحصیل علم در زادگاه خود یعنی هرات، به مکه کوچید و در آنجا استقرار یافت، و از محضر اساتیدِ مکه بهره جست و در ظل مساعیِ علمی و اندوختن معلومات، نامور گردید؛ و در همهٔ دیارِ اسلامی او را به عنوانِ یك دانشمندِ مُبَرَّز می‌شناختند. وی هریك از بنیانگذارانِ مذاهبِ اربعهٔ اهل سنت ــ و به‌ویژه شافعی ــ را مورد انتقاد قرار می‌داد، و بر مالك بن اَنَس نیز به خاطر آنکه با دست گشاده نمازخواندن را جائز برمی‌شمرد معترض بود، و در این زمینه کتابی تألیف کرد. و به همین جهت همواره در شدت و محنت به‌سر می‌برد. وی سرانجام در سال ۱۰۱٤ یا ۱۰۱٦ ه . ق در مکه از دنیا رفت. وقتی علماءِ مصر از درگذشتِ او اطلاع یافتند در «الجامع الأزهر» گروهی متشکل از چهارهزار تَنْ گردهم آمدند؛ و در غیاب، نمازِ میّت بر او خواندند. از ملاعلی قاری آثار متعددی به‌جای ماند که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «عقیلة أتراب القصائد فی أسنی المقاصد للشاطبی ــ که شرح قصیدهٔ رائیهٔ شاطبی است»، «شرح الرسالة القُشَیْریّة» در تصوف، در دو مجلد. «أنوار القرآن و أسرار الفرقان»، «الحرز الثمین للحصن الحصین من کلام سیدالمرسلین» که در مکه به چاپ رسیده است، «فتح الرحمن بفضائل شعبان»، «مرقاة المفاتیح لمشکوة المصابیح» که این دو کتاب در قاهره به‌طبع رسیده‌اند. «الناموس فی تلخیص القاموس»، «الأحادیث القدسیة والکلمات الانسیة»، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق.

این کتاب شرحِ مزجی «المقدمة الجزریهٔ» حافظ شمس‌الدین محمد جزری در تجوید است که گزارش آن در همین بخش بیان شد. در دیباچه می‌گوید: انگیزهٔ گزارشِ مقدمهٔ جزری این بود که شرح کاملی بر آن نوشتند، و لذا من این شرحِ متوسط ــ که نه آنچنان مختصر و نه آنگونه مفصل است ــ بر این منظومه تألیف کردم.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أودع جواهر المعانی الضیائیة فی قوالب زواهر

٤٣٤

Marfat.com

المبانی من الحروف الهجائية، و أبدع المكنونات لظهـور حقيقـه ذاته العلية فی مرآة صفاته الجلية، و أنزل القرآن بلسان عربی مبين مع وسـاطة الروح الأمين... أما بعد فيقـول الملتجـی إلی حـرم ربه البارى على بن سـلطان محمد القارى: إن المقدمة المنسوبة للعلامة شـيخ الإسـلام شـمس‌الدين محمد بن محمد الجـزرى... ما رأيت لهـا شـرحاً كاملاً يبين بياناً شـاملاً يكون لتحقيق الحقايق كاملاً؛ فسنح ببالی أن أضـع عليهـا شـرحاً معتدلاً، لامختصراً مخلّاً ولا مطوّلا مملاً...

انجام: ... ولا يبعد أن يقال الصـلوة والسـلام للحمد ختام، فقيه إيماء إلی معنی كلمتی التوحيد المطلوب وجـودهما عند الخـاتمة لأرباب التأييد. و يحتمل أن يكـون قـوله: «والسـلام» كلام مبتدأ ماله تمام اكتفـاء بالمرام كماهو [دأب] بعض الكـرام من ختم كتابهـم بلفـظ «السـلام» كما قيل. و كنت ذخرت أفكارى لوقت، و كان الوقت وقتك، والسـلام. و كنت أطـالب الدنيا لحر، فأنت الحرّ. وانقطع الكلام وسلام على المرسلين.

بنگـريد به: *ريحـانة الأدب* ٣٩٨/٤. و: *معجـم‌المطبوعات* ١٧٩١. و: *خـلاصة الأثر* ١٨٥/٣. و: *البدرالطالع* ٤٤٥/١، ٤٤٦. و: *هديةالعارفين* ٧٥١/١-٧٥٣. و: *عقود الجوهر* ٢٦٤-٢٧٢. و: *كشف الظنون* در مواضع متعدد، ذيل عناوين آثار او. و: *إيضاح المكنون* ٥٧٧/٢ كه از اين كتاب به‌عنوان «المنح الفكرية على متن الجـزرية» ياد كرده است. و: *فهرست ظاهريه* ١/تجويد و قرآات /٢٧٧، ٢٧٩. و: *معجم‌المؤلفين* ١٠٠/٧، ١٠١. و:
Ahlwardt: ... *veryichniss der arabischen handschriften IX*: 467, 468.
Brockelmann: g, II: 304-398, s, II: 539-543.

□ **نسخه:**

١. **ظـاهريه ـ دمشـق** (١ مج ٥٨٠٧) نسـخ احمد بركلی در ١٢٠٩ هـ . ق، گ ١-٩٥، ٢٣ سطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد و قرآات / ٢٧٨، ٢٧٩] 621 س

٢. **ظاهريه ـ دمشق** (١ مج ٦٤١١) نستعليق سدهٔ ١٣ هـ . ق، گ ١-١٢٥، ١٥ سـطری [**ف:** الظاهرية ١/تجويد و قرآات /٢٧٧، ٢٧٨] 622 س

٣. **مرعشی ـ قم** (٢ مج ١٩٠) نسـخِ خـوش؟، آراسـته، گ ٣١ پ ـ ١٠٠ ر [**ف:** مرعشـی ٢٢٠/١، ٢٢١] 623 س

منظومة فی أوقاف الغفران: محمدبن عبدالحميد حكيم = *أوقاف الغفران* (منظومة فی ـ): محمد بن عبدالحميد حكيم بغدادی.

Marfat.com

193 *منظومة فی فضل التجوید و الترتیل* ۱۹۳ س

ملامحمدصادق قاری

✱ ملامحمدصادق بن محمدقاسم قاری که از او در همین بخش قرائت و تجوید، یاد شده است.

● ت: سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه .ق.

منظومه‌ای است ناپخته و ناموزون در حدود سیزده بَیْت که به امرِ استادش ساخته است. و روی‌هم رفته بدین مضمون می‌باشد:

و أنا راجی عفو رب خالق محمد ملقب بصادق
مشتهر بیّناس؟ بقاری ولو بریئي منه وعاری
الأخذ بالتجوید حتم لازم من لم یجوّد القرآن آثم
لأنه به الإله أنزلا و هکذا منه إلینا وصلا
قال قم اللیل و لو قلیلا و رتل القرآن ترتیلا
و الأمر هیهنا للاستحباب مؤ کدٌاً یلقی‌من‌الأعلام والأصحاب
کلاهما الواحد بالمآل أعرض عن الإضلال و الجدال
العقل و النقل من العلوم قرّ ع له بشاهد معلوم
فرید دهر و وحید عصر مجتهد الزمان مطّ قصر؟
مد ظلّه جل جلاله عم نواله علاکماله
امتثالاً لأمر من طاعته حتم و اجابه‌لاشارةمن اسعافه غُنْم
أعنی سیدی و سندی و أستادی و من به اعتنائی وعلیه اعتمادی
هو مرءٌ یمد روایة مدخرا منخره درایة

□ **نسخه:**

۱. **الهیات ـ مشهد** (۱۷ مج ۱۳۶۹ ـ ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ در فهرست به‌عنوان «ختم قرآن» آمده با مهرمحمدبن محمدحسین حسینی [**ف:** الهیات مشهد ۵۱۸/۲] 624 س

194 *منهاج النشر فی القراءات العشر* ۱۹٤ س

حسین بن عثمان (م ۳۷۸ ه . ق)

✱ در معجم‌المؤلفین، دانشمندی به‌نام:

Marfat.com

حسین بن عثمان [علی] بن ثابت بغدادی ضریر معرفی شده که دانشمندی آگاه به قرآآت بوده و در رمضان ۳۷۸ ه . ق از دنیا رفت، و کتابی در قرآآت سبع تألیف کرده است؛ ولی بعید به‌نظر می‌رسد که حسین بن عثمان، مؤلفِ «منهاج‌النشر» همین بغدادی ضریر باشد.

● ت: سده ٤ ه . ق.

این کتاب دارای بیست‌وهشت باب، و هر باب دارای چند فصل می‌باشد.

آغاز: بسمله، الحمدلله الکریم علی إنزال القرآن العظیم السبعة الأحرف تیسیرًا و تقریباً علی هذه الأمة...

انجام: ... و وسیلةً لقبول أعمالنا، و ستراً لقبائح أفعالنا، و موجباً لتحسین أحوالنا، و آتنا فی الدارین حسنة، فإنك مجیب الدعوات، وغافر الخطیئات.

بنگرید به: *معجم‌المؤلفین* ٢٦/٤. و: *طبقات القراء*، ٢٤٣/١. و: *المنتظم* ١٤٢/٧.

□ **نسخه:**

۱. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ٣٦ - ت/٣٨٦ - عمومی: ٢٩٧/١- حس) نستعلیق و نسخ؟ در پایان نسخه آمده است: «تمام شد اصول کتاب منهاج‌النشر فی القراءات العشر، امیدوار که کتابِ فرش به توفیقِ مالكِ عرش همچو اصول به حصول پیوندد إن‌شاءالله تعالی. نسخه یکصدونود و هشت صفحه مربوط به متن کتاب و بقیه یعنی ۳۲ صفحه شامل جداولی است که سور و کلمات قرآن ــ با خط شنگرف در زیر آنها ــ مشخص شده است، ١٦٥ گ [ف: ملی فارس ٣٦٣/١، ٣٦٤]625 س

الموجز فی الوقف و الابتداء: محمدبن طیفور سجاوندی = *الوقوف:* محمدبن طیفور سجاوندی.

195 ***الموضح فی القراءات الثمان*** ۱۹۵ س

ابن ابی‌مریم (زندهٔ در ٥٦٥ ه . ق)

*فخرالدین ابوعبدالله صدرالاسلام نصربن علی‌بن‌محمدِ فسوی ِفارسی ِشیرازی، معروف‌به «ابن أبی مریم» که از محمود بن حمزة بن نصرِ کرمانی روایت می‌کرده و از تلامذهٔ او است. او در شیراز می‌زیسته و مرجعِ امورِ شرعیه و حلّ مشکلاتِ ادبی، و از علماء و ادباء و مفسرین و استادان فن قرائت و تجوید و دانشمندی نحوی بوده است. اجمالاً از دانشمندانِ نیمه دوم سدهٔ ششم هجری است که تاریخ وفاتِ او به‌دست نیامد، مزارش در گورستانِ مصلّای شیراز می‌باشد. آثار متعددی از او به‌جای مانده که از جملهٔ آنها است: «الکشف والبیان فی تفسیر

Marfat.com

القرآن»، «شرح الایضاح ابی علی الفارسی» در نحو که به «الافصاح فی شرح الایضاح» نامبردار است و آنرا بر أبی علی فارسی در ٥٦٥ ه‍ ق قرائت کرده، «عیون التصریف»، «المنتقیٰ» در شواذ قرآآت، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ٦ ه‍ . ق.

این کتاب در گزارشِ وجوهِ قرآآتِ هشتگانه است که به‌ترتیبِ سوره‌های قرآنی تنظیم شده، و حافظ شمس‌الدین جزری دربارهٔ آن گفته است: من نسخه‌ای از این کتاب را رؤیت کرده و دیدم که ابن أبی‌مریم آنرا بر کاتبِ نسخه در ٥٦٢ ه‍ . ق املاء نموده بود؛ و محتوای آن بازگوکنندهٔ مرتبتِ والایِ علمیِ ابن‌أبی مریم می‌باشد. در کتابخانهٔ راغب پاشا نسخه‌ای از این کتاب وجود دارد که تاریخ تحریر آن به سال ٥٥١ ه‍ . ق ضبط شده، و بر آن اجازه‌ای است به خط مؤلف در ٥٥٧ ه‍ . ق.

مؤلف انگیزهٔ تألیف این کتاب را چنین گزارش می‌کند:

«هنگامی که از تألیف کتابِ موجز موسوم به «المنتقی» ــ که در ذکر قرآآت شاذّه است ــ فارغ شدم گروهی که آن کتاب کم‌حجم و موجز و پرفائده را دیده بودند خواهش کردند که برای ایشان کتابی مختصر و روشن در وجوهِ قرآآتِ مشهور تألیف نمایم؛ چه نیاز به چنین کتابی بیشتر از کتاب قبلی است. درخواستشان را پذیرفتم و به تألیفِ این کتاب پرداختم، و چون نیمی از این کتاب را نگاشتم پیش‌آمدها و گردشِ زمان مانع تکمیلِ آن می‌گشت و مرا از انجام این مطلوب و خواستهٔ قلبی بازمی‌داشت. تا اینکه خداوند متعال ملهم داشت بندهٔ ناتوان و امیدوارِ به رحمتش اتابك ابوسعید سنقربن مودود (اعزّه نَصْره وجعل من مواسم الفتح و الظفر عَصْره) را فرمان داد آن بخش از کتاب را در مسجدی که در شیراز ساخته بود نمایان گذاشتند. تا مستفیدین از آن بهره‌مند گردند، و از آسیب کهنگیٰ و نابودی مصون بماند (أدام الله أیامه علی العلم و ذویه و شعفا باعداءِ مبانیه فامتع الله الدهر بجلالته و مدّعلی الکافة ظلّ ایالته و هو غرة شاذهة فی جبین الاسلام و شمس فی أفق‌الدین صادعة للاظلام) چون به شمولِ لطف خداوند سبحان و انعام این منعم، گشایش حالی و فراغت بالی یافتم به یمنِ همّتِ بلندش شروع به اتمام این کتاب نمودم.

تاریخ ساختمان «مسجد سنقریّهٔ»شیراز معلوم نیست؛ لیك از شیرازنامه برمی‌آید که شهریارِ مذکور مسجد را در میانهٔ دورهٔ ١٣ یا ١٤ ساله (از ٥٤٣ تا ٥٥٨) ــ در سالهای فرمانروائیش ــ ساخته. از اینرو باید تاریخِ تألیفِ این کتاب سالهایِ آخرِ نیمهٔ اولِ سدهٔ ششم ه‍ . ق باشد. اسلوب کتاب و روش مؤلف در این کتاب چنین است که در دیباچه گفته: «و قصرت الکتاب علی

Marfat.com

ذکر علل ما أورده الشیخ أبوالحسن علی بن جعفر بن محمد الرازی و سعیدی (ره) من القراآت فی کتابه الموسوم باختلاف القرّآء الثمانیة؛ إذ وجدت أهل بلادنا یُقْبِلون علیه و یرجعون فی هذه الصنعة إلیه، و فیه قراءات مختلفات من ائمة القرّآء و مشاهیر العلمآء، و هم الذین عَلَت فی هذا الفنّ أقدامهم.».

مؤلف کتاب را مصدّر نموده به مقدّمه‌ای در ده فصل از این قرار: الفصل الأول ـ فی ذکر ائمة القرآء الثمانیة و أسمائهم و کناهم و أنسابهم و أنصارهم و أساتیدهم. الفصل الثانی ـ فی ذکر الروات و ذکر الراوین عنهم و العلامات الدالة علی أساميهم. الفصل الثالث ـ فی تجوید اللفظ فی القراءات و ذکر ضروبه وصفة اللحن. الفصل الرابع ـ فی حروف المعجم و وصف مخارجها. الفصل الخامس ـ فی انقسام الحروف إلی أنواعها المختلفة. الفصل السادس ـ فی اختیار الحروف التی تخرج منها و تنسب إلیها. الفصل السابع ـ فی الهمزة و أحکامها. الفصل الثامن ـ فی الإدغام. الفصل التاسع ـ فی الإمالة. الفصل العاشر ـ فی الوقف.

آغاز: [أملی الشیخ الإمام الهمام فخرالدین شرف الإسلام، قدوة الأئمة، صدر العلماء، أبوعبدالله نصربن علی بن محمد (قدس الله روحه و نور ضریحه) فقال]:

الحمد لله الذی أنزل علی عبده الکتاب...

انجام: ... کانوا یستحیون إذا اجتمعوا أنْ یقرأوا من أدلّة آیات [درش ۸۹ تجوید قدس].

... کما تجور فی فاعل [تم] درش ۳۰ تجوید قدس.

بنگرید به: *کشف الظنون* ۱۹۰٤، ذیل «الموضح فی القراءات العشر». و: *معجم‌المؤلفین* ۹۰/۱۳. و: *هدیة‌العارفین* ٤۹۱/۲. و: *معجم‌الأدباء*، ۲۲٤/۱۹، ۲۲۵. و: *شذرات‌الذهب* ٤۰٦، ٤۰۷. و: *بغیة‌الوعاة* ٤۰۳. و: *طبقات القراء*، ۳۳۷/۲. و: *کشف‌الظنون* ۲۱۲ و ٤۳۷ و ۱۹۰٤ و ۱۹۰۵. و:

Brockelmann: s, I: 724.

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی ـ مشهد** (۳۰ تجوید و قراآت) نسخ ابوالغنائم اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی در ۵۵۸ هـ . ق، ۲٦۷ گ، ۱۹ سطری [**ف:** قدس ۲۳۲/۲] 626 س

۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۸۹ تجوید و قراآت * ۸۰۳۰) نسخ محمدتقی بن نظرعلی در ۱٤ ج ۱۱۲۷/۱ هـ . ق، نسخه از آن هادی قاری حسینی بوده است با تاریخ ۱۱۵۰ هـ . ق، ۱۹۱ گ [**ف:** قدس ۱۸۲/٦] 627 س

۳. **قدس رضوی ـ مشهد** (۳۱ تجوید و قراآت) نسخ؟، ۲۹۵ گ [**ف:** قدس ۲۳۳/۲] 628 س

Marfat.com

مهمات القراءة (رسالة فی بیان ـ) =

القراءة (رسالة فی بیان مهمات ا ـ):؟

196 **نزهة المشتغلين فی أحكام النون الساكنة والتنوين** ۱۹٦ س

ابن قاصح عذری (۷۱٦-۸۰۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «سراج القاریٔ المبتدی و تذکرة المقریٔ المنتهی: ابن قاصح عذری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۸ ه . ق.

مؤلف در این رسالهٔ بسیار فشرده، احکامِ نونِ ساکنه و تنوین را با ذکر هشتاد مثال بیان کرده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله ربالعالمین... هذه مقدمة سميتها «نُزْهة المشتغلين...

انجام: ... و خمسة و أربعين للإخفاء، فذلك ثمانون مثالاً.

□ نسخه:

۱. مرعشی ـ قم (۳ مج ٥٤٧٩) نستعلیق عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی در جمعه ۲۷ شوال ۹٦۳ ه . ق در مکه [ف: مرعشی ۲٦۲/۱٤ٔ] 629 س

197 **النشر فی القراءات العشر** ۱۹۷ س

شمس‌الدین محمد جزری (۷۵۱-۸۳۳ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «تحبیر التیسیر: شمس‌الدین محمد جزری» ببینید.

● ت: سه‌شنبه سلخ صفر ۸۰۳ ه . ق.

این کتاب در دو مجلد بزرگ دارای یك دیباچه و بیست‌ونه باب بوده، از نظر قرائت جامعترین کتابهای پیشینیانِ این فن است، و از نظر تاریخ بهترین و مهمترین مشیحهٔ مُسْتَنَدِ این علم می‌باشد. مؤلف در دو بابِ اول و دوم بیشتر به تاریخ پرداخته: در باب اول همهٔ کتابهای قرائت را با معرفی درست از کتاب و نگارنده و روات و سلسلهٔ روایت با تاریخ هریك از اجازه‌های روایتی یاد می‌کند. و در باب دوم همهٔ قراءِ عشره را با همهٔ زنجیره‌های روایتی آنها با تاریخ اجازهٔ روایتیِ هریك از آنها به‌طور تفصیل یاد کرده. این دو باب با بیست‌وپنج باب دیگر در جلد اول

Marfat.com

جای گرفته و فقط دو باب ۲۸ و ۲۹ در جلد دوم است. فهرست بابها بدین شرح است: جلد اول: ۱. سلسلهٔ قرائتها؛ ۲. سلسلهٔ قاریان؛ ۳. مخارج حروف؛ ٤. استعاذه (أعوذ بالله...)؛ ٥. بسملة (بسم‌الله...)؛ ٦. فاتحة؛ ۷. ادغام کبیر؛ ۸. هاءِ کنایه؛ ۹. مدّوقصر؛ ۱۰. دو همزه در یك کلمه؛ ۱۱. دو همزه در دو کلمه؛ ۱۲. همزهٔ مفرد؛ ۱۳. نقل حرکت همزه به ساکن قبلی؛ ۱٤. سکت؛ ۱٥. وقف حمزه و هشام بر همزه؛ ۱٦. ادغامِ صغیر؛ ۱۷. ادغام حرفهای قریب‌المخرج؛ ۱۸. احکام نون ساکن؛ ۱۹. فتح و اماله؛ ۲۰. امالهٔ تاءِ تانیث؛ ۲۱. اقسام راء (سخت و نرم)؛ ۲۲. اقسام لام (سخت و نرم)؛ ۲۳. وقف بر آخر کلمه؛ ۲٤. وقف بر مرسومِ خط؛ ۲٥. آیه‌های اضافه؛ ۲٦. آیه‌های زایده؛ ۲۷. اجتماع و انفراد قرائتها.
جلد دوم: باب ۲۸. فرش حروف و اختلاف قاریان دربارهٔ حروف یك‌یك سوره‌ها از بقره تا پایان قرآن. این باب بیش از نیم جلد دوم را گرفته. باب ۲۹. در تکبیر و در آنْ چهار فصل است، فصل چهارم مربوط به دعاها و آدابِ ختم قرآن است. مؤلف تألیف این کتاب را در اوائل ع ۷۹۹/۱ ه . ق در خانهٔ خود در «بورسا»ی عثمانیه آغاز کرده، و در سلخ صفر ۸۰۳ ه . ق ـ با تعویقی که رخ داد ـ به‌پایان برده است.

مؤلف، این کتاب را خود تلخیص کرده و آنرا (تقریب النشر) نامیده است.

آغاز: بسمله [قال مولانا شیخ الاسلام، مفتی الأنام، خاتمة مجتهدی الأنام، افتخار الأمة، ناصرالأمة، أستاذالمحدثین، شمس الأئمة والدین محمد بن محمد الجزری الشافعی (أیدالله ظلال إفادته علی المسلمین)]:
الحمدلله الذی أنزل القرآن کلامه، و یسره، و یسر نشره لمن رامه و قدّره، و وفق للقیام به من اختاره و بصره... و بعد فإن الإنسان لایشرف إلا بما یعرف، ولا یفضل إلا بما یفعل، ولا ینجب إلا بما یصحب. و لما کان القرآن العظیم أعظم کتاب أنزل...

انجام: [در نسخه ش ۲۹۰ ظاهریه]: ... وقال ابن عطاءالله: للدعاء أرکان و أجنحه و أسباب و أوقات؛ فإن وافق أرکانه قوی، و إن وافق أجنحته طار فی السماءِ و إن وافق مواقیته فاز، و إن وافق أسبابه نجح. فارکانه القلب و الرقة و الاستکانة والخشوع و تعلق القلب بالله و قطعه من الأسباب، و أجنحته الصدق، و مواقیته الأسمار، و أسبابه الصلاة علی النبی صلی‌الله علیه وسلم... بلغ السماع والتصحیح بقراءة الشیخ أبی الحسن طاهر بن عرب فی الخامس من شوال سنة ۸۲٥ بالمدرسة التی أنشأتها دارالحدیث و القرآن فی مدینة شیراز المحروسة. کتبه المؤلف عفی عنه.

انجام[در نسخه‌های دیگر]:.... و عن جابر یرفعه: لاتجعلونی کقدح. فإن

Marfat.com

الراکب إذا أراد... بارك علی محمد و علی آل محمد کما بارکت علی إبراهیم إنك حمید مجید. و هذا آخر ما قدرالله جمعه و تألیفه من کتاب «نشر القراءات العشر»، وابتدأت فی تألیفه أوائل ربیع الأول سنة (۷۹۹) بمنزلی فی مدینة «برصه = [بورسا]» دار ملك الروم، و فرغت من فرشه فی أواخر [ذی] الحجة من السنة المذکورة، و تأخّر تألیف باب التکبیر إلی الیوم و تاریخه الثلثاء سلخ صفر سنة ۸۰۳، و أجزت لأولادی: أبا الفتح محمداً، و أبابکر أحمد، و أباالخیر محمد، و غیرهم (خیرهم الله) و... و روایته عنی، و کذلك أجزت لجمیع المسلمین بشرطه، قاله و کتبه مؤلفه محمدبن محمدبن محمدبن الجزری...

بنگرید به: *کشف‌الظنون* ۱۹۵۲.

□ **نسخه:**

۱. **ظاهریه ـ دمشق** (۲۹۰) نسخ در زمان حیات مؤلف، و نسخه‌ای است بسیار نفیس که یکبار در شوال ۸۲۵ هـ . ق در مدرسهٔ شیراز: (گ ۲۹۹)، و بار دیگر در جامع اموی دمشق: (گ ۳۰۹) قرائت شده که گزارش آن در قسمتِ کتابشناسی و نسخه‌شناسی گذشت، ۳٤٦ گ، ۲۵ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤٧٤، ٤٧٥] 630 س

۲. **ظاهریه ـ دمشق** (۲۹۱) نسخ محمد ابن حاج حسن بن حسن از أولاد هرش غزیِ قادری در نیمروزِ چهارشنبه ۱۰ محرم ۸۳۹ هـ . ق، این نسخه با نسخه‌ای که خطِ یَدِ مؤلف در آن آمده مقابله شده است: (گ ۹ و ٤۹)، ۲۹۷ گ، ۲۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات / ٤٧٥، ٤٧٦] 631 س

۳. **ظاهریه ـ دمشق** (۹۷۳۳) نسخ سدهٔ ۹ هـ . ق (انجام: سورة یونس (علیه‌السلام): تقدم السکت لأبی جعفر علی کل حرف من الفواتح... فی أواخر المائده)، ۱۹٤ گ، ۲۷ سطری [**ف:** الظاهریة ۱/التجوید و القراءات /٤٧٦، ٤٧٧] 632 س

٤. **ملی ـ تهران** (۲۲٤۷/د /۱۸۱۹/ع) نسخ و نستعلیق جمال‌الدین قاری حسینی در ۹۹۲ هـ . ق، ۲۷۹ گ، ۲۳ سطری [**ف:** ملی ۱۰/٤۰۱] 633 س

۵. **مرکزی ـ تهران** (٦۱) نسخ نیمهٔ شعبان ۹۹٤ هـ . ق، نسخه دورهٔ کامل است و تصحیح شده، ۳٤۵ گ، ۲۳ سطری [**ف:** مرکزی ۱/۲۳۳-۲۳٦] 634 س

٦. **سنا ـ تهران** (۲ و ۳ مج ۱۰٦۸ * ۱۷۱۹۰) نسخ سدهٔ ۱۰ هـ . ق، نسخه بخشی از النشر، از «باب بیان افراد القراءات و جمعها...»، ص ۷۳-۱۰۸ [**ف:** سنا ۲/۱۱۲] 635 س

Marfat.com

۷. **اعظم - قم** (۹۹۳) نوشتهٔ سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه.ق، برگهای آغاز و انجام افتاده [**ف:** اعظم ص ٤٠٩] 636 س

۸. **ملك - تهران** ٤ مج ۱۹۹ * ۱۵) نسخ مصطفی بن محمد در ۱۲۱۳ ه . ق، ص ۱۷۰ در یك صفحه، در فهرست، به‌عنوان «من کلام ابن الجزری» آمده، و نسخه بخشی از «النشر» مطابق ص ۱۸ به بعدِ چاپِ علی‌محمد ضباع، مصر است [**ف:** ملك ۸/۵، ۹] 637 س

۹. **مرعشی - قم** (۲ مج ۱٦۸۸) نسخ؟، نسخه بخشی از کتاب از قسمت مربوط به «وقف» است، در فهرست به‌عنوان «أحکام الوقف» و بدون نام مؤلف آمده، (آغاز: الحمدلله رب العالمین... و بعد فإن باب وقف حمزة و هشام علی الهمزة هو باب مشکل یحتاج... - انجام: مسألة، قوله: «علی الأفئدة»، ذکر قوله کفواً مثل... ولله الحمد من قبل و من بعد، گ ۱۳۵ پ - ۱٤۷ پ [**ف:** مرعشی ۸۳/۵، ۸٤] 638 س

۱۰. **ملك - تهران** (۲ مج ۲۸٤ * ۱۸) نسخ؟، نسخه بخشی از کتاب و مربوط به باب «أحکام النون الساکنة والتنوین» است، در فهرست به‌عنوان «باب أحکام النون الساکنة والتنوین» آمده [**ف:** ملك ۱۱/۵] 639 س

۱۱. **ملی فارس - شیراز** (اختصاصی: ۳ ت/۹۹ - عمومی ۲۹۷/۱- جز) نسخ؟، ۳۳۳ گ [**ف:** ملی فارس ۸۷/۱] 640 س

نکت الرعایة لتجوید الروایة و تحقیق لفظ التلاوة: مکی بن أبی طالب قیسی = *الرعایة لتجوید الروایة و تحقیق لفظ التلاوة:* مکی بن أبی‌طالب قیسی.

198 ***نور النور فی قراءة عاصم المشهور*** ۱۹۸ س

شیخ محمد قاری (سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن: شیخ محمد قاری» ببینید.

● ت: سدهٔ ۱۱ ه .ق.

مقدمةً یادآور می‌شویم ابوبکر عاصم بن بهدله معروف به «ابن أبی النجود»، کوفی است که از موالی بنی جذیمة بن ملك، و به گفتهٔ ابن ندیم از طبقهٔ سومِ قاریانِ کوفه می‌باشد... مرگ او در «خلاصهٔ تهذیب الکمال» (ص ۱۵٤) (۱۲۹ ه.) و در فهرست ابن‌ندیم (ص ٤۳) (۲۲۸ ه.) آمده است. وی یکی از قاریان هفتگانهٔ معروف است که در سده‌های نخست و دومِ

Marfat.com

اسلام، خواندن قرآن فقط به روش آنها از طرفِ مقاماتِ مذهبی مجاز شناخته شد، و در سده‌های بعد شمارهٔ آنها به ده قاری رسید؛ و ابن الجزری (م - ۸۳۳) در کتابهای خود قراءِ عشره را با هم یك جا یاد نموده و چون قرائتِ عاصم و روایتِ حفص در میان مسلمانان شیعه بیش از شش قاری و راویانِ دیگر موردتوجه بوده و اخباری نیز در این باب وارد شده است، مؤلف این کتاب فقط قرائت او را جمع و تدوین نموده است. شیخ محمد قاری این کتاب را بر یك دیباچه و دوازده فصل و یك خاتمه مرتب ساخته، دیباچه در شش باب، و هر فصل نیز چند باب دارد. همهٔ فصلهای دوازده‌گانه در اولِ نسخه پایان می‌یابد، و خاتمه که در فرشِ قرآن است باقی کتاب را گرفته است. وی این کتاب را به‌نام شاه سلیمان صفوی (ش ۱۰۷۸- م ۱۱۰۵) نگاشته، و نام خود و نامِ کتاب و نام شاه در دیباچه یاد شده، و فهرست فصلهای دوازده‌گانه را نیز آورده است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل القرآن نوراً یهتدی به إلی سبیل السداد... و أوردوهم موارد النجاة، و جنّبوهم مناهل الغوایة. أما بعد فیقول الفقیر...

انجام: ... الناس، ست آیات... الخناس، الناس، والناس. بین الناس و الفاتحه، و یسمی حال المرتحل من قوله تعالی الناس إلی العالمین، احدی و...

□ **نسخه:**

۱. **مرکزی - تهران** (٦٧) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، نسخه تصحیح شده، ۱۰۹ گ، ۱۹ سطری [ف: مرکزی ۲۳٦/۱-۲۳۷] 641 س

۲. **مرعشی - قم** (۱۹۵۵) نسخ؟، نیمهٔ اولِ کتاب تصحیح شده است، ۹۱ گ [ف: مرعشی ۳۲۷/۵، ۳۲۸] 642 س

واجبات فاتحة الکتاب: شیخ شهید؟ =

تجوید الفاتحة (رسالة فی -): شیخ شهید.

199 ***الواضحة فی تجوید الفاتحة*** ۱۹۹ س

جعبری (٦٤٠-۷۳۲ ه . ق)

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیلِ «کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی: جعبری» ببینید.

● ت:سدهٔ ۸ ه . ق.

Marfat.com

منظومه‌ای است «داليّه» شامل بيست‌ودو بيت كه صرفاً تجويد سورهٔ فاتحه در آن گزارش شده، و دارای شرحی از مؤلفی گمنام است كه به شمارهٔ ۳۳۹ در كتابخانه ظاهريهٔ دمشق وجود دارد، اين منظومه را فضل بن سلمه نيز تلخيص كرده است.

آغاز: بسمله

بحمدك ربی أول النظم أبتدی و أهدی صلوتی للنبیّ محمد

انجام: ...

فإن أنت حققت الذی قد ذكرته تبوأ بفرض للقراءة مسند
و لارب إلا الله فاعبده مخلصاً وصل علی خير النبيين أحمد

بنگريد به: *كشف‌الظنون* ۱۹۹۶. و: *فهرست ظاهريه* ۱/*التجويد و القراءات* /۲۱٤.

□ **نسخه:**

۱. **ملك ـ تهران** (۱۱ مج ۳۰۳) نسخ سدهٔ ۸ ه‍ . ق [**ف:** ملك ۱۵/۵] 643 س
۲. **مرعشی ـ قم** (٤ مج ٤۹۳۰) نوشتهٔ حدود ۹٦۱ ه‍ . ق، گ ۵۱ روپ [**ف:** مرعشی ۱۲۳/۱۳] 644 س

200 ***الوجيزة فى التجويد*** ۲۰۰ س

؟ (سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق يا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد و بايد از دانشمندان شيعی سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق و يا قبل از آن باشد.
● ت: سدهٔ ۱۱ ه‍ . ق يا قبل از آن

رساله‌ای است در تجويد كه در چند فصل و خاتمه بدين‌شرح تنظيم شده است:

الفصل الأول ـ فی ذكر الأئمة و أسانيدهم و رموزهم و رموز رواتهم. الفصل الثانی ـ فی الإستعاذة. الفصل الثالث فی أحكام البسملة. الفصل الرابع فی بيان مخارج الحروف. الفصل الخامس ـ فی الوقف علی أواخر الكلم. الفصل السادس ـ فی بيان المدّ و أحكامه. الفصل السابع ـ فی أحكام النون الساكنة و التنوين. الفصل الثامن فی التفخيم و الترقيق. الفصل التاسع ـ فی أحكام الإدغام و الإظهار.

آغاز: بسمله، سبحان من عجز الحامدون عن حقه، و تبارك الذی نزل الفرقان علی عبده الذی اصطفاه من عباده واجتباه بمجده: محمد المهدی و عترته المهديين من بعده. و بعد فهذه وجيزة جمعت فيها ما التقطته من كتب الماهرين، و استخرجته من تحقيقات المجوّدين، ممن أعتمد علی مقاله، و

Marfat.com

أركن إلى تحقيق أقـواله، و ذلك من القـواعد التى لايسـتغنى عن معـرفة معظمها القارى، ولا يتيسر بدونها حـق التلاوة للقـارى، و بنيتهـا على عدّة فصول و خاتمه. الفصل الأول فى ذكر الأئمة و أسانيدهم و رواتهم...

انجام[ناقص در ش ۸۱۰ نسخهٔ گوهرشـاد]: ... تتمة ـ حـروف الميم إذا كانت ساكنة؛ فلها عند الحروف أحكام: أحدها ـ الإدغام مع الغنة. وهذا إذا لاقت مثلهـا مثل «وهم من بعـد» و «أم من اسس». والثانى ـ الإخفـاء على المختار، و ذلك عند الباء، نحو «و ماهم بمؤمنين»، و «من يعتصم بالله» و الثالث ـ إظهارها عند باقى الحروف، نحو «سواء عليهـم ء أنذرتهم أم لم تنذرهم لايؤمنون».

[خاتمه و شايد فصولِ ديگر در اين نسخه نيامده است]

□ **نسخه:**

۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۸۱۰) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، انجام افتاده [**ف:** چهار كتابخـانهٔ مشـهد، ص ٤٣١] 645 س

***وصل الهمزات و قطعها* (شرح منظومة فى ـ):** محمدعلى بكارى =
شرح منظومة فى ما وصل من الهمزات و ما قطع منها: محمدعلى بكارى.

الوقف التام و الوقف الكافى و الوقف الحسن: ابوعمرو عثمان دانى =
المكتفى فى الوقف و الابتداء: ابوعمرو عثمان دانى.

***وقف حمزة و هشام* (شرح باب ـ):** ابن النجار =
الإفهام فى شرح باب وقف حمزة و هشام: ابن النجار.

201 ***الوقف على بعض الحروف و الألفاظ فى سورة الفاتحة*** ۲۰۱ س

جمال‌الدين محمد قوشى (قرشى (زندهٔ در ٦٨١ ه . ق)

* ابوالفضل جمال‌الدين محمد بن عمربن خالد قوشى (قرشى) از دانشمندان سـدهٔ ۷ ه . ق كه تاريخ وفات او بەدست نيامد. وى داراى آثارى است كه بعضـى از آنهـا عبارتند از «الصـراح من الصحاح» كه ترجمهٔ فارسى و تلخيصِ كتاب «صحاح اللغهٔ» جوهرى اسـت، «القـراح بتكميل الصحاح»، «نور الصباح فى أغلاط الصحاح»، وى كتاب «الصراح...» را در سال ٦٨١ ه . ق

Marfat.com

به‌پایان برده است. چلبی از او با عنوان «قرشی» و بغدادی در هدیةالعارفین با عنوان «قـوشی» یاد می‌کنند.

● ت: سدهٔ ۷ هـ . ق.

در این رساله ــ که در حاشیهٔ دو صفحهٔ «المبسوط الأوسـط» = نسـخه ش ۷۸۷ مرعشـی آمده ــ مؤلف می‌گوید: بعضـی برآنند که در سـورهٔ فـاتحه نُه نامِ شـیطان بدین ترتیب دیده می‌شود:

«تلك، دلل، مماكيو، كنع، مصـر، تعلى، بعلى» و می‌گوید: اینان می‌گویند: هرکس به این الفاظ در نماز تَفَوُّه کند نمازش باطل است، پس باید در هر کلمه یا جمله در سـورهٔ فـاتحه وقف کرد تا به این نامها تلفظ نشود، مؤلف در پاسخِ این سخنِ بی‌اساس، انواعِ وقف را یاد کرده و نتیجه می‌گیرد که سخن مذکور پی و اساسی ندارد.

بنگرید به: *هدیةالعارفین* ۱۳٤/۲. و: *ریحانةالأدب* ٤٤۰/۱. و: *کشف‌الظنون* ۱۰۷۸.

□ **نسخه:**

۱. مرعشی - قم (ذیل ش ۷۸۷) نسخ حسام‌الدین بن احمد در ؟ نسخه قدیمی و نفیس است، در فهرست به نام «اسماء الشياطين فی سورة الفاتحة: محمدبن عمربن خـالد قـرشی آمده، ۱٤ سطری [**ف:** مرعشی ۳۹٤/۲] 646 س

202 ***الوقف على كلّا و الابتداءبه و أقسام‌الماءات* (باب معرفة -)** ۲۰۲ س ؟

✱ مؤلف یا گردآورنده شناخته نشد، و کتاب، مربوط به سدهٔ ۹ هـ . ق و یا قبل از آن می‌باشد.

● ت: سدهٔ ۹ هـ . ق یا قبل از آن.

گردآورنده، وقف بر «کلاّ» را در سی‌وسه موضع خاطرنشان سـاخته، آنگـاه اقسـامِ ماآت را بیان می‌کند، و ممکن است این نوشته ــ که در نسخه‌شناسی معرفی خـواهد شـد ــ بخشـی از یك کتاب باشد.

آغاز: باب معرفة الوقف على كلا و الابتداء به، و جملتها ثلثة و ثلثون موضـعاً، كلّها فی النصف الأخير. و هو على ثلثه أوجه: الوجه الأول ــ يجوز الوقف عليه و الابتداء به معاً و هو اثنی‌عشر موضعاً؛ فاول ذلك فـی قـوله تعـالى: «أطلع الغيب أم اتخذ عندالرحمن عهـداً كلا» يجـوز الوقف عليه و الابتداء به معاً. و الثانی فيها: «ليكـونوا لهـم عزاً كلا»، و الثالثة فـی سـورة المؤمنون...

Marfat.com

باب مختصر الماءات و هو على ثلثة ألفاظ: ما الجحد والنفى، و لفظهما فى التلاوة سواء على وجه... باب علامة ما الجحـد والنفـى.... باب علامة ما إستفهام... باب علامة ما الخبر...

انجام: ... فصل «ما أصحاب الميمنة و «ما أصحاب المشئمة» و «ما أصـحاب اليمين» و «ما أصحاب الشمال»؛ فهذه الأربعة فيها خـلاف؛ قـال أبوبكـر بن أحمد الأنبارى كل ذلك تعجب، معناه: ماهم. وقـال أبوحـاتم سـهل بن محمد السجستانى: كلها صلة، والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

۱. **سنا ـ تهران** (۸ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نوشتهٔ حسین بن عثمان سروی سـدهٔ ۹ یا ۱۰ ه. ق، ص ۲۸۶-۲۸۹ [**ف:** سنا ۶۸/۲] 647 س

الوقف و الابتداء **[الصغیر ـ أو ـ الکبیر]:** محمدبن طیفور سجاوندی =

الوقوف: محمدبن طیفور سجاوندی.

203 *الوقف الواجب والوصل الواجب* (رسـالة فـی أنّه‌لیس فـی القـرآن ـ) ۲۰۳ س ء

حسین بن مفلح صیمری (م ۹۳۳ ه. ق)

* نصیرالدین حسین ابن شیخ مفلح بن حسن بن راشـد ـ یا ـ رشـیدبن صـلاح صـیمری بحرانی. در رسالهٔ شیخ سلیمان ماحوزی راجع به صیمری آمده است: «فقیهِ زاهد که پارساترین مردم عصرش به‌شمار می‌رفت و مستجاب‌الدعوة بوده، و کمتر سالی بر او می‌گذشـت که توفیق حج و زیارت نصیب وی نگردد. و مردم را دربارهٔ او اعتقادی شگرف بود. در عصر او دین و آئین به منتهای اوج و رواج خود نائـل آمد، و در یکـی از سـفرها برای او دیداری با شـیخ علی بن عبدالـعالی کرکی دست داد و از او اجازهٔ روایت دریافـت کرد». صـیمری نسـبت به فقـراء و بینوایان سخت مهر می‌ورزید، و پدر او مفلح‌الدین شارح «شرایع الاسلامِ» محققِ حلی است. شاگرد او شیخ یونس، مفتی اصفهان دربارهٔ او می‌گوید: دارای دانشی گسـترده و جـود و کرمی فراوان بود حدود سی سال با او معاشرت و شد آمد داشتم، و او را صاحب خلق و خوئی نیکـو و شکیبائی یافته، و در هر شب دوشنبه و جمعه قرآن را ختم می‌کرد. وی معتقد بود که در صـورت عدم وجود مجتهد فردی که فاقدِ مرتبتِ اجتهاد است می‌تواند منصب قضـاء را به عهـده گیرد. از شاگردان او هستند: شیخ یونسِ یادشده، و شیخ یحیی بن حسین بن عشره (که در پایان نسخه

Marfat.com

٤ مج ٢١٤٧ مرکزی ــ ظاهراً ــ از اخیری که نویسندهٔ رسالهٔ موردبحث می‌باشد به‌عنوان یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی یاد شده که در پایان همین رساله إنهاءِ صیمری به‌او در ۱۲ شوال ۹۰۸ هـ . ق به خط خود صیمری دیده می‌شود) و ممکن است این کاتب غیر از یحیی بن حسین بن عشره باشد. صیمری در قریهٔ سلماباد، یکی از روستاهای بحرین در آغاز محرم ۹۳۳ هـ ق از دنیا رفت در حالیکه هشتاد سال داشت، از آثار او است: «المناسك الصغیر»، «المناسك الکبیر»، «إلزام النواصب»، «محاسن الکلمات فی معرفة النیات» «أجوبة المسائل وبعض‌الفتاوی»، «الأسئلة الصیمریة»، «رسالة فی جواز الحکومة الشرعیة للمقلد مع عدم وجود المجتهد للضرورة»، «الإیقاظات فی العقود و الإیقاعات»، و جز آنها.

● ت: حدود ۹۰۸ هـ . ق.

رساله‌ای است مختصر در اینکه وقف و یا وصلِ واجب در قرآن وجود ندارد. ممکن است این رساله بخشی از یکی از کتابهای او باشد.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی نصب الأدلة إزاحةً للعلة، و دفعاً للشبه المضلة، و جعلها کالنجوم المطلة و صلی‌الله علی أشرف البریة محمد و آله الأئمة المرضیة. و بعد فیقول الفقیر إلی ربه الغنی حسین بن مفلح بن حسن بن رشید الصیمری الذی اعتقد أنه لیس فی القرآن العزیز وقف واجب ولا وصل واجب بحیث لواخل بأحدهما أثم و بطلت صلوته لو وقع فیها... والدلیل علی ذلك من العقل و النقل. أما العقل فلأن الأصل براءة الذمة من وجوبه أو استحبابه أو تحریمه حتی یثبت الشاغل لها بالدلیل؛ لأنا مأمورون بالتمسك بالأصل و هو حجة مالم یثبت مایزید عنه من الکتاب والسنة أو الإجماع. و أما النقل...

انجام: ... وفی ذلك مخالفة للعقل والنقل و الإجماع؛ لما عرفت و مخالفة الأدلة الثلاثة خطر عظیم، و إثم جسیم، نعوذ بالله من ذلك. فإن قال...؟ فی ذلك؟ قلنا: یجب إطراح التقلید مع مخالفته للدلیل؛ لأنه لایجوز بالتقلید إلاّ مع الحجة عن الدلیل، فکیف مع معارضة للدلیل مع أن أسباب الکفر لایجوز فیها التقلید؛ لأنها ضروریة الثبوت، والله أعلم.

بنگرید به: *روضات الجنات*، ط جدید ۱۶۹/۷، ۱۷۰. *اعیان الشیعة* ۱۷٤/٦، ۱۷۵.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (٤ مج ۲۱٤۷) نسخ یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی در ۱۱ ج ۹۰۸/۲ هـ . ق، در پایان رساله، إنهاءِ مؤلف در ۱۲ شوال ۹۰۸ هـ . ق به خط خودش دیده

Marfat.com

می‌شود، این نسخه از روی نسخهٔ اصلی نگارش، و با آن مقابله شده است، گ ١٦ پ ـ ١٧ پ [ف: ملك ٤٣٤/٥] 648 س

204 **الوقوف** ٢٠٤ س

حسن بن شجاع تونی

* ترجمهٔ احوالِ او را در همین بخشِ قرائت و تجوید، ذیلِ «التبیان فی بیان القرآن: حسن بن شجاع تونی» ببینید.

● ت: ؟

مؤلف، این کتاب را از روی وقوفِ سجاوندی ساخته است.

آغاز: بسمله، الحمدلله الذی أنزل علی عبده الکتاب ولم یجعل له عوجاً، والصلوة علی النبی الذی نصب لإعلاءالدین لعبادالله براهین...

انجام: ... الناس «لا»، الوسواس «لا»، الخناس «لا»، الناس «لا، حکیت»، والناس.

□ نسخه:

١. الهیات ـ تهران (١ مج ٥٦٧ د) نسخ متن از ابی‌طالب محمدامین بزار، و شنگرف از محمدسعید بن اسماعیل، ملقب به «مداح سمنانی» در ٥ رجب ١٠٧١ ه . ق، گ ٣ پ ـ ١٥٨ر، ١١ سطری [ف: الهیات ٣٣١/١. و ف:الهیات ٢٨٣/٢] 649 س

205 **الوقوف** ٢٠٥ س

محمدبن طیفورِ سجاوندی (م: ٥٦٠ ه . ق)

* ابوعبدالله ــ یا ــ ابوجعفر ــ یا ــ ابوالفضل شمس‌الدین محمدبن ابی‌یزید طیفورِ سجاوندیِ غزنویِ قاریِ حنفی، که جزری در «طبقات القراء» از او به عنوان «امام کبیر، محقق، مقرئ، نحوی، و مفسر» یاد می‌کند. وی از دانشمندانِ معروفِ اهلِ سنت است که به «سجاوندی» شهرت دارد. در فرهنگ «آنندراج» آمده: «سجاوند در هفت اقلیم، قصبه‌ای از تومانات کابل، و در نگارستان موضعی از «خوافِ» خراسان که وطنِ مؤلف کتابهای موردبحث است، و در فرهنگ رشیدی، سجاوند مُعَرَّبِ «سگاوند» که کوهی است از سیستان؛ چه سگ در آن بسیار بوده‌اند؛ و کتاب سجاوندی کتابی است در علم قرائت که در آن علامات اوقاف، نقطه‌های طلا گذارند. سجاوند شدنِ مصحف و سجاوندی کردن ـ ف: به شنجرف و آب طلا

Marfat.com

نوشتن و نوشته‌شدنِ آیات قرآنی؛ محسن تأثیر:

از حیا گِلْ گُل شود چون آب رخ محجوبِ سرخ
مصحفِ خوش خطِ رخسارش سجاوندی شود

محمدسعید اشرف گوید:

خواهم آن رخ را ز نقش بوسه گل‌بندی کنم
مصحف رخسارهٔ او را سجاوندی کنم

باری محمدبن طیفور از آنرو که از مردم سجاوند، یکی از نواحی «خـوافِ» خـراسان بوده به «سجاوندی» شهرت یافت، و آثاری بدو منسوب است که از آنجمله‌اند: «علل القراءات» در چند مجلد، «عین المعـانی فـی تفسـیر السـبع المثانی» و «الوقف والابتداء» که گویا آنرا به چندگونه نگاشته است. و ما گزارشی دربارهٔ آنها یاد می‌کنیم:

● ت: سدهٔ ۷ هـ . ق.

مقدمةً یادآور می‌شویم: قاری قـرآن قهـراً به علت کوتاهی نَفَس ناگزیر اسـت به تنفس روی آورد، و این کار از رهگذر وقف در قـرائت امکـان‌پذیر می‌باشـد. بنابراین باید بداند که در کجـا سکوت و وقف کند و از کجـا آغاز نماید و یا وصـل کند که اشکـال و خللی در قـرائتِ او از نظر معنیِ آیات به‌هم نرسد، و در مستمعِ قـرآن شـبهه پدید نیاید؛ و چنانکـه در روایات آمده اسـت ترتیل در آیه «... و رتل القرآن ترتیلاً» بدین معنی اسـت که حـروفِ قـرآن کریم درسـت اداء شوند و مواضع وقـوف و یا وصـل رعایت گردند. بنابراین شـناختِ وقف و ابتدا، از فـــروع علم قرائت به‌شمار است و آنچنان از اهمیت برخوردار اسـت که مشـایخ قـرائت از دیرباز صـــرفاً به کسانی اجازهٔ إقراء اعطاء می‌کردند که از مواضـع وقف در قـرائتِ قـرآن کریم مطلع باشـــند. از قـدماء، بزرگانی دربارهٔ وقـوفِ قـــرآن آثاری تدوین کردند که می‌توان از حمزه بن حبیب زیات، فرّاء، خَلَف، ابن‌سـعدان، ضـرار بن صـــرد، ابوعمرو دوری، هشـــام بن عبدالله، ابوعبدالرحمن یزیدی، ابن الأنباری، جعدی، ابوایوب سلیمان بن یحیی ضـبی نام برد که در «الفهـرستِ» ابن الندیم از آنها به عنوان مؤلفـانِ کتابِ وقف و ابتداء در قـرآن کریم ذکری به میان آمـده اسـت. سیوطی می‌گوید: اصل روائی وقف و ابتداء حـدیثی اسـت که نحّـاس آنرا آورده اســت. چلبی قریب به پنجاه کتاب در «وقف و ابتداء» و مشـابهِ آن را شـناسانده؛ ولی جـامع‌ترین کتاب برای تاریخ این شعبه از علم قرائت، کتاب «النشر فی القراءات العشر» می‌باشد.

برای شناختن مواضـــعی که باید در آن مواضـــع وقف کرد و یا باید به وصـــل قـــرائت نمود دانشمندان علائم و نشانه‌هائی وضع کردند، و می‌گویند: سـجاوندی نخسـتین کسـی اسـت که

Marfat.com

نشانه‌های هفتگانه را برای هفت‌گونه وقف ابتکار کرده و به‌کار برده است؛ و به همین جهت قرآنهائی را که دارای اینگونه نشانه‌ها است قرآنها و یا مصاحف سجاوندی، و این نشانه‌ها را نشانه‌های سجاوندی می‌نامند. و نشانه‌های مذکور بدین شرح است: م = وقف لازم. ط: وقف مطلق. ج ـ وقف جائز. ز: وقف مجوّز که وصل در آن بهتر است. ص: وقف مرخّص. ق: وقف برخی از قراء. لا: وقف غیرجائز. و نشانه‌های دیگری نیز بر آنها افزودند از قبیل: «صلیٰ» که به معنی وصل اَوْلی می‌باشد که می‌گویند: متأخرین هشت قسم دیگر بر وقفهای سجاوندی افزودند.

سجاوندی در این مقوله دو کتاب تألیف کرده است:

۱. **الوقف و الابتداء الکبیر** که ظاهراً در همین کتاب هفت نوع وقف را معرفی کرده است.

۲ـ **الوقف و الابتداء الصغیر** که گویا همان کتاب «الموجز» می‌باشد و احتمالاً در همین کتاب است که پنج نوع وقف را شناسانده است.

نسخه‌هائی که در فهرستها معرفی شده‌اند مبهم به‌نظر می‌رسند؛ و لذا تا وقتی که اصل نسخه‌ها رؤیت نشود و مطالعهٔ دقیقی روی آنها انجام نگیرد نمی‌توان راجع به آنها اظهارنظر کرد که کدامیك از کتابهای سجاوندی در «وقف» و یا «وقوف» است، آغاز و انجام این نسخه‌ها دارای وضع متفاوتی می‌باشند، و حتی نشان می‌دهند که باید سجاوندی را کتاب دیگری جز دو کتاب «الوقف الکبیر» و «الوقف الصغیر» باشد.

و لذا ما آنها را با توجه به آغاز و انجامشان به چند دسته تقسیم می‌کنیم.

205 م ـ ۲۰۵

۱ـ نسخه‌هائی که بدون خطبه یا با خطبه فارسی بوده و صرفاً آیات قرآنی همراه با رموز وقف می‌باشند و به «الوقوف السجاوندی» معروف‌اند.

در اکثر این نسخه‌ها هفت نوع وقف معرفی شده، و احیاناً نسخه‌هائی وجود دارند که پنج نوع وقف در آنها شناسانده شده‌است.

در این نسخه‌ها فقط کلمات و جمله‌های آیاتِ قرآنی با ارائهٔ علائم و رموزِ وقوف به ترتیب سوره‌ها آمده و تنها مواضع وقف از رهگذر این رموز خاطرنشان شده؛ لکن هیچ اشاره‌ای به اقسام و معانی و مصطلحات وقف در آنها دیده نمی‌شود، منتهیٰ مؤلف در آغاز هر سوره محلِ نزول و شمارِ آیات (کلام) و کلمات و حروف را یاد کرده، و ضمناً مواضع اختلافِ قرائی، هر سوره را نیز متذکر می‌شود.

برای ارائهٔ کیفیت این نسخه‌ها عباراتی را به عنوان نمونه می‌آوریم:

٤٥٢

Marfat.com

در نسخهٔ ۹٤ تجوید و قراآتِ قدس: سورة الحج (رزقنا الله تعالی) غیر ثلث آیة، ثمانیة و سبعون آیة، وهی مکیة نزلت فی ستة نفر من المسلمین و المشرکین، و المسلمون: حمزة و علی بن أبی‌طالب [علیه‌السلام] و عبید بن الحارث. و المشرکون: عتبة و شیبة و الولید بن عتبة؛ و هو قوله تعالی: «هذان خصمان» إلی آخرهن، و القصة معروفة، حروفها خمسة آلاف و مائة و خمسة و سبعون، و کلامها ألف مائتا و إحدی و تسعون. ربکم «ج» عظیم «ه»، شدید«ه»، هرید«ه لا»، السعیر «ه»، لکم «ط» «لا» لمن قرّآءِ نقره بالنصب، أشدکم «ج»...

آغاز و انجام این نسخه‌ها کمابیش دارای تفاوتهائی می‌باشند، و گاهی دیباچه‌ای فارسی از ابوالمکارم محمدبن محمد زندوی بخاری، و گاهی به عربی دارد که گویا زندوی بر وقوف سجاوندی این دیباچه را افزوده و بدان الحاق کرده است.

آغاز[دیباچه عربی]: بسمله، الحمدلله حمداً یکافی نعمه، و یمتری مزیده، و الصلوة علی رسوله محمد عبده و نبیه... و بعد فاعلم أن الاهم لقاری القرآن علم الوقف والوصل؛ لأن فهم المعنی یفتقر إلیه...

آغاز: بسمله، سورة الفاتحة مدنیة، و یقال: مکیة، و هی سبع آیات، و حروفها مائة و ثلثة و عشرون، و کلامها خمسة و عشرون کلمة. بسم‌الله الرحمن الرحیم «ه»، العالمین «لا»، الرحیم «لا»، الدین «ط»، نستعین «ط»

انجام: ... من شرالوسواس، الخناس، الناس «ه لا» والناس «ه»

آغاز[دیباچهٔ فارسی زندوی] بسمله، الحمدلله حمداً یکافی نعمه و یمتری مزیده، و الصلوة علی رسوله محمد عبده و رسوله. قال العبد الضعیف الفقیر إلی الله الغنی أبوالمکارم محمد بن محمد الزندوی البخاری بدان أعزك الله فی الدارین که بایسته‌ترین چیزی که مر قرآن خوان را دانستن، وقف و وصل است و برای آنکه تفهم...

□ **نسخه:**

۱. **قدس رضوی - مشهد** (۹۵ تجوید و قراآت * ٦۲۲۷) نسخ محمدبن حسین بن محمد بن حسین نامامادی احتمالاً در سدهٔ ۸ ه‍ . ق، ٤۲ گ، ۱۷ سطری [**ف:** قدس ٦/٦۲۲۷] 650 س

۲. **مرکزی - تهران** (٦۹) نسخ ۲۵ شعبان ۸۷۷ ه‍ . ق، پس از این تاریخ نوشته‌ای بدینصورت آمده است: «کتبه‌الأخ العزیز أسوة الطلبة والموالی شمس‌الدین محمد بن عبدعلی بن شمس‌الدین بن اسفندیار»، و در سوی دیگر آمده: «و تفرغ من کتابته فقراءته و دراسته و روایته الفقیر: علی بن إسحاق بن مسعود یوم الثلثاء عند صلوة الظهر (۲۹ - ذی‌القعدة

Marfat.com

۸۷۷) أحسن الله أحواله»، نسخه تصحیح شده و دارای حواشی به خط برخی از دانشمندان است. (آغاز: سورة الفاتحة ، مدنية بلاخلاف . قال ابن عباس: مدنية، كلها [كلامها] خمس و عشرون كلمة)، ۱۱ گ، ۱۲ سطری. به نظر می‌رسد این نسخه کتاب «الموجز» و غیر از نسخه‌هائی باشد که در دستهٔ اول معرفی شده و می‌شوند [ف:مرکزی ۲۴۱/۱-۲۴۴] 651 س

۳. **مجلس ـ تهران** (۲۰۰۷) نسخِ خوشِ مُعْرَبِ سدهٔ ۱۰ ه . ق، با دیباچه، ۳۶۷ ص، ۱۲ سطری [ف: مجلس ۶/۶] 652 س

٤. **صدر ـ بابل** (۲۲ د) نسخ سدهٔ ۱۰ ه . ق که به احتمال قوی همین کتابِ موردِ بحث است، با یادداشتِ تملك ملاحسین رسته‌ای، انجام افتاده [رؤیت] 653 س

۵. **ملك ـ تهران** (۳۵۰) نسخ امین‌الدین بن جمال‌الدین محمد ابن مولانا علی اصفهانی در ۱۰۱۶ ه . ق، ۸۰ گ [ف: ملك ۷۹۹/۱] 654 س

۶. **مرکزی ـ تهران** (۲ مج ۳۴۶۲) نوشتهٔ شمس‌الدین بن حیدر سورکی در ۱۰ شوال ۱۰۵۰ ه . ق، گ ۱۱۳- ۲۴۹ [ف: مرکزی ۲۴۷۱/۱۱] 655 س

۷. **مرعشی ـ قم** (۳ مج ۳۵۷۰) نسخ محمدبن علی بن احمد حسینی در حدود ۱۰۶۱ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «وقف و وصل زندوی» آمده، با دیباچهٔ فارسی ابوالمکارم محمدبن محمد زندوی، گ ۱۹۲ پ ـ ۲۴۹ پ، ۱۹ سطری [ف: مرعشی ۲۵۸/۹] 656 س

۸. **حقوق ـ تهران** (۱ مج ۲۰۴ ج) نسخ جمعه ۱۸ ع ۱۰۷۰/۲ ه . ق، با دیباچهٔ فارسیِ زندوی، گ ۱۰۴ پ ـ ۲۰۹ [ف: حقوق، ص ۵۰۵] 657 س

۹. **مجلس ـ تهران** (۶ مج ۳۴۵۱- ثبت قدیم: ۷۸۱۶۳ ـ جدید: ۶۶۷۸) نسخ میر غیاث‌ابن مولانا میرمختار طباطبائی در چهارشنبه اول شعبان ۱۰۷۳ ه . ق، با دیباچهٔ فارسی زندوی، ص ۱۲۸-۲۵۶، ۱۴ سطری [ف: مجلس ۱۳۰۹/۱۰/۳] 658 س

۱۰. **مرعشی ـ قم** (۹۶) نسخ ۲۰ ذح ۱۰۷۴ ه . ق، بر روی برگ اول تواریخ ولادت از ۱۰۷۴ تا ۱۰۸۱ ه . ق و یادداشتی مبنی بر اینکه سیف‌الله قاری کتاب را برای فرزندش محمدمسعود به سال ۱۱۰۷ ه . ق خریداری کرده است دیده می‌شود، اندکی حواشی دارد، ۱۷۶ گ [ف: مرعشی ۱۱۵/۱] 659 س

۱۱. **گوهرشاد ـ مشهد** (۶ مج ۴۰۳) نسخِ خوشِ مُعْرَب در ع ۱۰۸۴/۲ ه . ق، با دیباچهٔ فارسیِ زندوی [ف: گوهرشاد ۵۱۲/۲] 660 س

۱۲. **قدس رضوی ـ مشهد** (۴۲ تجوید) نسخ ملا لال‌بیك در ۱۰۸۷ ه . ق، با دیباچه:

Marfat.com

«الحمدلله رب العالمین...» ۷۲ گ، ۲۱ سطری [ف: قدس ۲۳۶/۲] 661 س

۱۳. **قدس رضوی ـ مشهد** (۹٤ تجوید و قرآآت) نسخ عبدالفیاض در ۱۰۹۲ ه . ق، بدون دیباچه، قنبرعلی حافظ و صدر رضوی نسخه را مقابله کرده‌اند، ۷۹ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس ۱۸٦/٦] 662 س

۱٤. **مرکزی ـ تهران** (۳٦۷۰) نوشتهٔ عبدالفیاض در ۱۰۹۲ ه . ق، بدون دیباچه [ف: مرکزی ۲٦۷۸/۱۲] 663 س

۱۵. **الهیات ـ مشهد** (۱٦۳۷- ثبت: ۲۲۵۷۵) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، برگِ آغاز نونویس است، ۱٤۸ گ [ف: الهیات مشهد ۷۵۸/۳] 664 س

۱٦. **حقوق ـ تهران** (۲۰۵ ج) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، بدون دیباچه، در فهرست به‌عنوان «وقوف» آمده، ۷۱ گ، ۱۷ سطری [ف: حقوق، ص ۵۰۵] 665 س

۱۷. **ملك ـ تهران** (۳۹٦۳) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، «آغاز: بسمله، حمدله، بدانکه شیخ ابومحمد طیفور سجاوندی وقف را پنج مرتبه قرار داده...» بنابراین شاید «الوقف و الابتداءِ الصغیر» با دیباچهٔ فارسی باشد، گ ۱۵ پ - ۱۲٤ پ [ف: نسخه‌های خطی فارسی ۱۰٤/۱] 666 س

۱۸. **ملك ـ تهران** (۱۹۲) نسخ سدهٔ ۱۱ ه . ق، بدون دیباچه، انجام افتاده، ۱۳٦ گ [ف: ملك ۷۹۸/۱، ۷۹۹] 667 س

۱۹. **مرعشی ـ قم** (٦ مج ۲۱۰۰) نسخِ خوشِ مُعْرَبِ حسین بن محمدباقر قاری در ۱۱ ذق ۱۱۲٦ ه . ق، بدون دیباچه، در فهرست به‌عنوان «الوقف و الابتداء» آمده، نسخه تصحیح شده، ۸۲ گ [ف: مرعشی ۱۱۳/٦] 668 س

۲۰. **مرکزی ـ تهران** (۳ مج ۷٤۵۸) نسخ سدهٔ ۱۲ ه ق، این نسخه با توجه به شمارِ برگها غیر از ش ٦۹ مرکزی است که فهرست‌نویس این را به آن ارجاع داده! گ ۱۵-۲۲۷ [ف: مرکزی ۵۷۷/۱٦] 669 س

۲۱. **الهیات ـ تهران** (٤۹٦ د) نسخ سدهٔ ۱۲ یا ۱۳ ه . ق، با دیباچهٔ فارسی زندوی (انجام: ... الوسواس عدّها المکی و الشامی فی الخناس «ه لا»، الناس «ه لا هی»، و الناس «ه »، والحمد لله رب العالمین، ۹۸ گ، ۱۵ سطری [ف: الهیات ٤٤۹/۱] 670 س

۲۲. **فیضیه ـ قم** (۱۹۷۹) نسخ کربلائی عبدالله جدیدالاسلام از قریهٔ سنیك لواسان شاگرد شیخ محمود تهرانی در ۱۲۷۲ ه .ق. فهرست‌نویس تفاوت این نسخه را با نسخه‌های دیگر اجمالاً گوشزد کرده است!، ۱۲٦ گ [ف: فیضیه، استادی ۲۹۷/۱] 671 س

Marfat.com

۲۳. گوهرشاد ـ مشهد (۳ مج ٤۰۹) نسخ محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبائی در یکشنبه ۸ ذح /۱۳۱۷ هـ . ق، بدون دیباچه، در پایانِ نسخه «سورة الولایة» که شامل ٤٤ آیه است، دیده می‌شود، ۱۰۰ گ [**ف:** گوهرشاد ۵۱۷/۲] 672 س

۲٤. الهیات ـ مشهد (۱۰۲۱) نسخ؟، این نسخه گویا کتابی است که سجاوندی در آن پنج نوع وقف را تعیین کرده، با دیباچهٔ فارسی و ظاهراً باید آنرا [الوقف و الإبتداء الصغیر] برشمرد، در آغازِ این نسخه مقالی در سه صفحه به فارسی در رموز سجاوندی که جهت وقف را تعیین نموده آمده، و رسالهٔ دیگری در وقوفِ سجاوندی دارد که شامل شش صفحه می‌باشد. (آغاز: بسمله، الحمدلله رب العالمین، والصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد و آله أجمعین. اما بعد بدانکه شیخ ابومحمد طیفور السجاوندی وقف را پنج مرتبه قرار داده: لازم و مطلق و جائز...) ۷۷ گ، ۱٤ سطری [**ف:** الهیات مشهد ۱۷٦/۲] 673 س

۲۵. فیضیه ـ قم (۱۵٦۸) نوشته ؟ این نسخه با نسخهٔ ۱۷۹۷ فیضیه تفاوتهائی دارد [**ف:** فیضیه، استادی ۲۹۷/۱] 674 س

206 - ۲۰٦

۲. نسخه‌هائی از وقوف سجاوندی که از نظر دیباچه و متن با نسخه‌های یادشده تفاوت دارد، و راجع به پنج علائم وقف می‌باشد، و به احتمال بسیار قوی همان کتاب «الموجز» سجاوندی است.

آغاز: بسمله، الحمدلله المفتتح کلامه بحمده، المجری الألسنة به لطفاً من عنده، المستنطق مقاول النکر علی حوایل نکده، المستغرق بخصائل النکر فی طوایل شکره، و شرائف صلواته...

انجام: ... ، و لکن ذلك لبیان عدد الآی، لا لإثبات سنة الوقف، أبوحاتم و أبوبکر و الأخفش لایقفون إلی آخر السورة لأنه... أمر أن یقول جمیع الکلمات فی جواب واحد لبیان أمر واحد، ولا وقف فی المعوذتین إلی آخر هما لصحة العطف و انتساق الکلمات بعضها علی بعض فی مقول واحد، [والله أعلم بالصواب و إلیه المرجع و المآب].

در این نسخه‌ها علاوه بر رموز وقفها بحثهائی راجع به وقوف دیده می‌شود که دربارهٔ آنها استدلال به‌عمل آمده است و ما عباراتی را به‌عنوان نمونه از متن این نسخه‌ها می‌آوریم:

«... بدلالة تتابع الاثنیة؟، إلاهو «لا»... المفرد بالقسط «ط»، الحکیم «ط» إلا لمن قرأ: ان الدین بالفتح علی البدل، من أنه بینهم «ط» لإطلاق الحکم ...أهل الکتاب والعرب، و الأول

Marfat.com

مختص بأهل الكتاب؛ فلم تكن الثانی من جملة جزاء الشرط...». ممکن است «الوقف و الإبتداء الكبير» همین نسخه‌ها باشد که از این پس معرفی می‌شوند:

□ **نسخه:**

۱. **مجلس - تهران** (۲۷۲٦- دفتر: ۱٤٤۳۱) ثلث سدهٔ ٦ ه . ق، نزدیك به عصر مؤلف، ۲۳۱ ص، ۱۲ سطری [**ف:** ۵۵/۹/۱] 675 س

۲. **ملی - تهران** (۱٤۳٤/ع * ٦٦۲ م) نسخ ۷۰۷ ه . ق، ۱۰٤ گ [**ف:** ملی ٤۵۸/۹، ٤۵۹] 676 س

۳. **ملك - تهران** (۳۰٦) نسخ محمدبن مفتی بخاری در پایان شوال ۷۲۰ ه . ق در شیراز، با یادداشتِ تملكِ محمدحسین سلطان القراء در ۱۳۲۱ ه . ق، و میرزامحمود سلطان القراءِ تبریزی در ۱۲۸۲ ه . ق، ۱۹۵ گ [**ف:** ملك ۷۹۹/۱] 677 س

٤. **مجلس - تهران** (۵۹۵۹- ثبت قدیم: ۱٦۲٦٤- جدید: ۹٦۱۹) نسخ حدود سدهٔ ۸ ه . ق، انجام افتاده، ۲۸۸ ص [**ف:** مجلس ۳٤۲/۱۷] 678 س

۵. **ظاهریه - دمشق** (۱ مج ۵۷۹٤) نسخ مصلح‌الدین، امام جامع اموی در اواسط ج ۹۹۵/۱ ه . ق برای رستم وزیر در «رودس صغیر»، آغاز افتاده، در فهرست به‌عنوان «الإيضاح فی الوقف و الإبتداء» آمده، گ ۲-۹٦، ۱۹ سطری [**ف:** الظاهرية ۱/التجويد و القراءات /۱۲۲، ۱۲۳] 679 س

٦. **حسین شهشهانی - تهران** (بدون شماره) نسخهٔ بسیار کهنه (آغاز: بسمله، الحمدلله حمداً يكافی نعمه... و بعد فاعلم أن الأهم لقاری القرآن علم الوقف و الوصل... - انجام: ... سورة الناس مكية وهی ست آيات كلماتها... حروفها... [الذريعة ۱۳۹/۲۵، ۱٤۰] 680 س

۷. **ملی فارس - شیراز** (اختصاصی: ۵- س /۳۲۱- عمومی: ۲۹۷/۱- سجا) نسخ؟ انجام: ... الدين، اليقين، الشافعين، معرضين، مسفرة قسوره منشرة كلا الآخرة. ٦٦ گ [**ف:** ملی فارس ۲۹۸/۱، ۲۹۹] 681 س

بنگرید به: فهارس یادشده. و: *طبقات القراء*، ۱۵۷/۱. و: آنندراج، ط اول ۳٦۷/۱. و: *دائرةالمعارف فارسی* ۱۲۷٤/۱، ۱۲۷۵. و: *فهرست ظاهرية ۱/ التجويد و القراءات* /۱۲۲، ۱۲۳. و: *كشف الظنون* ۱۱۸۲. و: *طبقات المفسرين* ۳۲. و: *الوافی بالوفيات* ۱۷۸/۳. و: *ريحانة الأدب* ٤٤۲/۲، ٤٤۳. و: *الذريعة* ۱۳۹/۲۵. و: *قاموس الأعلام* ٤۱٦۷/٦. و: *معجم‌المؤلفين* ۱۱۲/۱۰. و:

Brockelmann: g, I: 408, s, I: 724.

Marfat.com

207 *الوقوف* ۲۰۷ س

؟ (زندهٔ در ۸۸۳ هـ . ق یا پیش از آن)

* مؤلف ــ با وجود اینکه نسخهٔ این کتاب از نزدیك دیده شد ــ معلوم نگشت. و باید زنده در سدهٔ ۹ هـ ق (۸۸۳ هـ . ق و یا پیش از آن) باشد.

● ت: ۸۸۳ هـ ـ ق یا پیش از آن

مؤلف، علائمِ وقوفِ سجاوندی را در تمام سوره‌ها مشخص نموده، و در آغازِ هر سوره ، مکی یا مدنی بودنِ آنها و آیات مورد اختلاف را گزارش کرده است.

آغاز[ناقص در نسخه ش ۱۰۰۳، الهیاتِ مشهد]: ... «کافر به» ص، و علی قلیلاً ذ [پس از هشت برگ]: ... سورة آل عمران مدنیة مائتان آیة، و رکوعاتها عشرون، و اختلاف الروایتین ثلثون، و لوازمها ثلثة، و السورة مدنیة. الم «لایصل غیر الأعشی... القیوم «ط»، و الإنجیل «لا»...

انجام[همان نسخه]: ... سورة الناس ستّ آیات و رکوع واحد، و السورة مکیة، و قیل مدنیة. الناس «لا»، ملك الناس «لا»، الخناس «لا»، فی صدور الناس «لا» خمس «من الجنة والناس».

□ **نسخه:**

۱. **الهیات ـ مشهد** (۱۰۰۳ـ ثبت: ۱٤۸۵۳) نسخ علی‌بن محمد بن مجتبی بن محمد شریف حافظ» «صاحبه أمیر جلال بن علی بن امیر جلال الشریف» در روز شنبه ۱۸ ع ۸۸۳/۱ هـ . ق، ۱۲۱ گ [**ف:** الهیات مشهد ۱٥٤/۲] 682 س

208 *الوقوف* ۲۰۸ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

در این رساله تمام سورِ قرآنی را آورده، و مواضع وقف را در آنها بیان کرده، و آنگاه سوره‌هائی را که در آنها آیات ناسخ و منسوخ آمده آورده، و مطالبی دیگر در علوم قرآنی را نیز گزارش کرده است. ممکن است این رساله بخشی از کتابی باشد.

آغاز[در نسخهٔ ۱۲۱٦۷ قدس رضوی]: بسمله، اعلم أن وقف المعانقة فی القرآن العظیم فی ثمانیة عشر موضعاً، و هو وقفین متقاربین إذا وقفت علی الأول ینبغی وصل الثانی بما بعده، و إذا وقفت علی الثانی ینبغی وصل

Marfat.com

الأول بما قبله، و يحسن ذلك الوقف فى البقرة فى ثلث مواضع...
انجام[همان نسخه]: ... و قد ورد أن ترتيب السور كان بتوقيف من جبرئيل (عليه‌السلام)، و ترتيب الآيات من رسول الله (صلى‌الله عليه وآله وسلم)، و فى السور ماهو مكى كله، و فيها ماهو مدنى كله، و فيها ما هو مكى و مدنى على حكم مانزل، والله أعلم بحقايق الأمور [قدتم فى يوم الأربعا فى يوم الخامس من رمضان المبارك سنة ١٢٤٨]

□ **نسخه:**

١. قدس رضوى - مشهد (١٢١٦٧ * ٥٦٧) نوشتهٔ صالح حسينى در روز چهارشنبه پنجم رمضان ١٢٨٤ ه‍ . ق در «مدرسهٔ صادق‌خانِ» سمنان [**ف:** قدس ٨٨/١٠] 683 س

***الوقوف* (أرجوزة فى معرفة -):** محمد بن عبدالحميد حكيم =
ارجوزة فى معرفة الوقوف: محمد بن عبدالحميد حكيم.

209 ***وقوف الفرض*** ٢٠٩ س
؟

* مؤلف شناخته نشد و بايد از سدهٔ ١٠ ه‍ . ق و يا پيش از آن باشد.
● ت: سدهٔ ١٠ ه‍ . ق يا پيش از آن

نوشته‌ای است فشرده دربارهٔ پانزده موضعِ وقفِ واجب و لازم که گويا بخشی از کتابی است.

آغاز: باب وقوف الفرض وهى خمسة عشر موضعاً: اوّلها فى سورة البقرة: «لاخوف عليهم ولا هم يَحْزنون - ض. والثانى فى المائدة: «وطعامكم حل لهم - ض. و الثالث فى الأنفال: «إذيتوفى الّذين كفروا...
انجام: ... و الخامس عشر بين البَسْملة و سورة الهٰيكم التكاثر. والله أعلم بالصواب.

□ **نسخه:**

١. الهيات - مشهد (بخشی از ٣ مج ١٣٦٩ - ثبت: ٢٠٩٣٨) نسخ ٩٦٥ ه‍ . ق. در قسمتِ پايانِ اين بخش از مجموعه در نيم صفحه، «الحروف التى تدغم فيها لام التعريف» گزارش شده (که آغاز آن چنين است: ل: نحو «لله». ط: «الطيبات». د: «مع الداخلين» ت...) از آن پس، جملهٔ آيات قرآن: ٦٢٨٣، و متفق ٦٠٣٩ و مختلف ٢٢٤. و سوره

Marfat.com

۱۱٤. اتفاقی ۳۸. اختلافی ۷٦. جزؤ ۳۰. حزب ۱۲۰. رکوعات ۵۳۸. سجده ۱٤ یادشده و مطالب پراکندهٔ دیگری به زبان ترکی نیز دیده می‌شود [ف: الهیات مشهد ۵۱٦/۲] 684 س

210 وقوف الفريضة (فائدة فی ـ) ۲۱۰ س ؟

* یادداشت‌کننده شناخته نشد.

● ت: ۱۰۵۵ ه . ق یا قبل از آن

یادداشتی است کوتاه در وقفهای لازم که گویا یادداشت‌کننده، آنرا از «کشف‌الأسرار وعدة الأبرار» استخراج کرده است، و مجموع آنها بدین‌صورت است:

فائدة: وقوف الفريضة فی القرآن فی أربعة عشر مواضع، فی المائدة: و طعامكم حل لهم «م»، و فی الأنفال: إذ يتوفى الذين كفروا «م»، و فی التوبة: «والله لايهدی القوم الظالمين «م»، و فی يونس: فلا يحزنك قولهم «م»، و فی يوسف: و لقد همت به «م»، و فی الأنبياء: قال بل فعله «م»، و فی يس: فلا يحزنك قولهم «م»، و فی المؤمن: إنهم أصحاب النار «م»، و فی سورة محمد (صلی‌الله عليه وآله): بسم‌الله الرحمن الرحيم «م»، و فی الفتح: و توقروه «م»، و أيضاً محمد رسول‌الله [صلی الله عليه وآله] «م»، و فی الحشر: إن الله شديد العقاب «م»، و فی الإنسان: يدخل من يشاء فی رحمته «م»، و فی التكاثر: بسم‌الله الرحمن الرحيم «م».

□ نسخه:

۱. **سنا ـ تهران** (۵ مج ۱۳٤ * ۱۲۸۷۲) نوشته؟ با یادداشتِ تملكِ محمد امین طالقانی مورّخِ ۱۰۵۵ ه . ق، ص ۲٤۷ [ف: سنا ٦۸/۱، ٦۹] 685 س

211 وقوف القرآن ۲۱۱ س ؟

* مؤلف شناخته نشد.

● ت: ؟

این رساله در وقوف قرآن کریم بر حسبِ ترتیب اجزاء و سوره‌های قرآن کریم نگارش شده، و با توجه به آغاز و انجام آن ــ که ذیلاً یاد می‌شود ــ نمونه‌ای از کار مؤلف را در این رساله ٤٦۰

Marfat.com

می‌بینیم.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أنزل القرآن حجة باهرة، و جعل حزبه؟ و مهـرته كالكرام البررة، و الصلوة على سيدنا المختوم به بنيان النبوة، و أولاده هداة طريق الحق و الشريعة. الجزؤ الأول؛سـورة البقـرة؛ الم (۲) و من الناس (۳)، يا أيها الناس اعبدوا (٤)، و إذقـال ربك (٥)، يا بنى إسـرائيل اذكروا (٦)، يا بنى إسـرائيل اذكروا (۷)، و إذاسـتسقى (۸)... الجـزؤ الثانى: سيقول السفهاء (۲)، و لكـل وجهـة (۳)، (يا أيهـاالذين آمنوا اسـتعينوا (٤)...

انجام: ... سورة الماعون: أرأيت الذى (۳۳)، سـورة الكـوثر: إنا أعطينا (۳٤) سورة الكافرون: قل يا أيهاالكافرون (۳۰)، سـورةالنصر: إذا جاءَنصـرالله (۳٦)، سورة تبت: (۳۷)، سـورة الإخـلاص: قـل هو الله (۳۸)، سـورة الفلق: قـل أعوذ برب الفلق (۳۹)، سـورة الناس: قـل أعوذ برب الناس (٤٠).

□ **نسخه:**

۱. مجلس - تهران (۲ مج ۱۲۲۹ - دفتر ۱۰۳۳۳) نسخ ؟، در آخر مجموعهٔ مذکور، رساله‌ای در تجوید به فارسی و قصیدهٔ حمیری به ضمیمهٔ ترجمهٔ آن و چند شعر عربی از شـیخ علی بن عبدالعـالی کرکی دربارهٔ «الکـافی» کلینی آمده اسـت، ص ۲۰۳-۲۱۹، ۱۰ سـطری [**ف:** مجلس ۱٦/٤] 686 س

212 ***وقوف القرآن*** ۲۱۲ س

؟ (قبل از سدهٔ ۱۱ ه . ق)

✱ مؤلف شناخته نشد.

● ت: پیش از سدهٔ ۱۱ ه . ق.

در نسخه‌ای که رؤیت شد، کتاب در شـرح و گزارش انواع وقف و محـل آنهـا در آیات کریم است، و تا سورهٔ اخلاص ادامه دارد.

آغاز[افتاده نسخه ش ۲۳٦۲ ملك]: ؟ بطول الإمكـان حـد رغبة أهل الزمان، فدعانى صدق همته من واحـدىّ فـى الثقـة بى، و صـايدى بالمقتربى... فعملت... حتى استهتب: [اسـتقام] لتهـذيب مراتب الوقـوف عن سـمات متداخلة المبانى فـى التحقيق، متباينة المعـانى فـى التلفيق، مقصـوراً على خمس مراتب:لازم،ومطلق،و جائز، و مجوز لوجـه، و مرخص ضـرورة...

Marfat.com

فاللازم من الوقوف ما لو وصل طرفاه غيّر المرام و شنّع معنى الكلام؛ فأول ذلك قوله تعالى: «و ما هم بمؤمنين»؛ إذلو وصل بقوله: «يخادعون الله» صارت الجملة صفة لقوله: «مؤمنين»، فانتفى الخداع عنهم و تقرر الإيمان خالصاً عن انخداع؛ كما تقول: «ما هو بمؤمن مخادع» و مراد الله (جل ذكره) نفى الإيمان و إثبات الخداع...

انجام[موجود در نسخهٔ یادشده]: ... و إنما عرف الصمد، و هو الخبر بإضمار الضمير أى الله هو الصمد؛ لأنهم كانوا يسمون السيّد و الضم؟! و كل من يصمد إليه أى يقصد إليه فى الحوائج لامن تزعمون. والوقوف...؟

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۲۳٦۲) نستعليق سدهٔ ۱۱ ه . ق، ۹٤ گ [**ف:** ملك ۸۰۰/۱] 687 س

213 وقوف القرآن ۲۱۳ س

؟ (پیش از سدهٔ ۱۱ ه . ق)

* مؤلف شناخته نشد و باید از مردمِ پیش از سدهٔ ۱۱ ه . ق باشد.

● ت: پیش از سدهٔ ۱۱ ه . ق.

در نسخه‌ای که رؤیت شد این کتاب آیاتی را که در مورد آنها وقف می‌شود با یادداشت رموز و علائم وقوف به ترتیب سوره‌های قرآن و اشاره به مکی یا مدنی بودن آنها آورده است.

آغاز[موجود در نسخهٔ ش ۲٦۵۱]... ؟ يتقون؟، بناء «ص»، لكم «ج»، تعلمون، من مثله «ص»، صادقين، و الحجارة «ج ـ صلى»، للكافرين. الأنهار «ط»، «قا» «لا»، متشابهاً «ط»، خالدون (خمس) نصف الحزب، فوقها «ط»، من ربهم «ط»، مثلاً «م» به كثيراً الثانى «ط»، الفاسقين «لا»...

انجام: ... سورة الفلق مكية، خمس آيات و ركوع واحد. الفلق «لا»، خلق «لا»، وقب «لا»، العُقَد «لا»، حسد. سورة الناس مكية، ست آيات و ركوع واحد؛ الناس «لا»، الناس «لا»، الناس «لا»، الخناس «لا»، الناس «لا»؛ خمس والناس.

□ **نسخه:**

۱. ملك ـ تهران (۲٦۵۱) نسخ ميرمحمد جعفر ابن ميرمحمد صادق در ۲۲ ج ۱۱۰۰/۲ ه. ق، ۱۰٦ گ [**ف:** ملك ۸۰۰/۱] 688 س

Marfat.com

214 **الوقوف اللازمة** ٢١٤ س

محمد بن طیفور سجاوندی (م ٥٦٠ ه . ق)

* ترجمهٔ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل «الوقوف: محمد بن طیفور سجاوندی» ببینید.

● ت: سدهٔ ٦ ه . ق.

در بیان وقفهای لازمی است که سجاوندی انتخاب کرده است.

آغاز: بلغ الوقوف اللازمة اثنی و ثمانون: سورة البقرة ثمان مواضع: «و ما هم بمؤمنین»، م، «بهذا مثلاً» م، «إنك إذاً لمن الظالمین»م، «من الذین آمنوا» م، «من بعد موسی» م...

انجام: ... سورة النازعات أربع مواضع: «و المدبرات أمراً» م، «أبصارها خاشعة» م، «کرة خاسرة» م، «حدیث موسی» م. فی سورة عبس موضع واحد: «شاء ذکره» م. فی الغاشیة موضع واحد: «جاریة» م. فی سورة البلد موضع واحد: «علیه أحد» م. [تمت هذا].

□ **نسخه:**

١. ملك - تهران (٤ مج ٢٩٧ * ٢٠) نسخ؟ ص ١٨-٢٠ [ملك ١٣/٥] 689 س

الوقوف اللوازم و علامتها: علی بن سعید ثعانی =
الأوقاف اللازمة و علامتها: علی بن سعید ثعانی.

215 **هداية القاری فی کلام الباری** ٢١٥ س

احتمالاً از منصور طبلاوی (م ١٠١٤ ه . ق)

* چنانچه کتاب یادشده از طبلاوی باشد، او به نام:

منصور طبلاوی، سبط ناصرالدین محمد بن سالم علی ازهری، فقیه شافعیِ مصری است که نویسندگان ناصرالدین را به‌عنوان نام خود او یاد کردند. او در علم عربیت و بلاغت اطلاعات وسیعی داشته و می‌توان او را مفسر، مقریْ، فقیه، اصولی، محدث، بیانی متکلم، صوفی و طبیب برشمرد. وی اصلاً از یکی از آبادیهای «المنوفیة» است و در قاهره زاده شد، و در همانجا در ١٤ ذح ١٠١٤ ه . ق از دنیا رفت. طبلاوی در فقه نیز آنچنان معلوماتی را به‌هم رسانده بود که به‌عنوان «فقیه شافعی» از او یاد می‌شد. آثار متعددی از او به جای مانده است، از آنجمله: «السر القدسی فی تفسیر آیةالکرسی»، «العقود الجوهریة فی حل الألفاظ

Marfat.com

الأزهرية»،«شرح شرح تصريف العزى للتفتازانى»، «منظومة فى المجاز و الاستعارات»، «مطلع بدور الفوائد و منبع جواهر الفرائد» كه حاشية شرح القصائد النسفية از تفتازانى است، «نظم عقيدة السلفى»، «المسترضى فى الكلام على تفسير قوله: «و لسوف يعطيك ربك فترضى»، «حسن الوفاء بزيارة المصطفى»، «تحفة اليقظان فى ليلة النصف من شعبان»، «منهج التيسير إلى علم التفسير»، و جز آنها.

● ت: سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق.

این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش شده در دوازده باب و خاتمه تنظیم شده است، بدین شرح:

باب اول: احکام تنوین و نون ساکنه ـ باب دوم: مدوقصر ـ باب سوم: ترقیق و تفخیم راء ـ باب چهارم: ترقیق لام در لفظ جلاله ـ باب پنجم: ادغام کبیر ـ باب ششم: ادغام حرفین متقاربین ـ باب هشتم: لام «هل» و «بل» و «قل» ـ باب نهم: احکام میمِ جمع ـ باب دهم: هاءِ کنایه ـ باب یازدهم: وقف در آخر کلمات ـ باب دوازدهم: شناختنِ مخارجِ حروف ـ خاتمه: در استعاذه و بسمله. در پایان نسخهٔ ش ۵ مج ۳۲ مجلس این کتاب به‌عنوان «المقدمة فی علم القراءة» عنوان شده است.

آغاز: الحمدلله رب العالمين... و بعد فهذه نبذة مما يجب على قارئ القرآن العزيز فهمها... الباب الأول أحكام التنوين و النون الساكنة، اعلم أنّ التنوين و النون الساكنة عند حروف المعجم على ستة أحكام: الإدغام المحض، أى: بغير غنه...

انجام: ... و لايجوز أن يصل البسملة بالسورة... ثم يسكت عليها فى مذهب الجميع. تمت «المقدمة فى علم القراءة» التى لابد للقارى تعلمها. بحمدالله و توفيقه.

بنگرید به: *الأعلام*، زرکلی ۲۳۹/۸. و: *کشف الظنون* ۸۹۰ و ۹۸۸ و ۱۱۴۰ و ۱۱۴۷ و ۱۷۹۸ و ۱۹۳۷ و ۱۹۷۰. و: *إيضاح المكنون* ۲۶۳/۱، و ۷۲۱/۲. و: *هدیةالعارفین* ۴۷۵/۲. و: *خلاصة الأثر* ۴۲۸/۴. و: *تیموریه* ۱۸۱/۳. و: *معجم‌المؤلفین* ۱۵/۱۳. و: *الذریعة* ۱۸۷/۲۵.

Brockelmann: g, II: 312, s, II: 443

□ **نسخه:**

۱. **مجلس ـ تهران** (۲ مج ۵۲۴۸ ـ دفتر: ۶۶۷۹۱) نستعلیق مبارك بن یمانی نجیب بحرانی در ۱۹ شعبان ۹۴۴ ه . ق، در فهرست به‌عنوان «تجوید» ـ بدون نام مؤلف آمده، آغاز در باب اول افتاده، ۱۳۱ر ـ ۱۴۱ پ [**ف:** مجلس ۷۶/۱۶] 690 س

۲. **مجلس ـ تهران** (۵ مج ۳۲) نسخ شاه رضا حیدر کهنموئی در سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه . ق، در

Marfat.com

فهرست به عنوان «مقدمة فی علم القراءة» بدون نام مؤلف آمده که آنرا فهرست‌نویس از پایان نسخه گرفته است، ص ۱۴۷-۱۵۶ [**ف:** مجلس ۱۹۲/۷] 691 س

۳. **گلپایگانی - قم** (۲ مج ۱۳۹۵) نوشتهٔ ۱۱۴۴ ه . ق [**ف:** گلپایگانی ۲۵۵/۲] 692 س

٤. **گلپایگانی - قم** (۲ مج ۳۸۷) نوشتهٔ ؟ گ ٤٦ پ - ٦٣ پ [**ف:** گلپایگانی ۳۲۰/۱] 693 س

Marfat.com

Marfat.com

فهرست عام

- ☐ کتب قرآآت و تجوید برحسب ترتیب تاریخ تألیف.
- ☐ مؤلفین با اشاره به نام کتابهای آنها.
- ☐ نسخه‌های خط مؤلف.
- ☐ اسامی نسّاخ.
- ☐ اعلام اشخاص و گروهها.
- ☐ اعلام امکنه و جایها.
- ☐ کتب و نوشته‌ها.
- ☐ توضیح رموز و عبارات فشرده.

Marfat.com

Marfat.com

فهرست کتب قرائت و تجوید برحسب ترتیب تاریخ تالیف

سده ۳ یا ٤ ه.ق.

- **التنزیل والتحریف:** ابوعبدالله احمد سیّاری، سدهٔ ۳ یا ٤ ه .ق؛ احتمالاً حدود ۳۲۸ ه .ق. ۲۷۵
- **رموز القرّاء و رُواتهم:** ابومزاحم خاقانی، سدهٔ ۳ یا ٤ ه .ق. ۳۱۹
- **قصیدة فی التجوید:** ابومزاحم خاقانی، سدهٔ ۳ یا ٤ ه .ق. ۳۷۵

سدهٔ ٤ ه. ق.

- **منهاج النشرفی القراءات العشر:** حسین بن عثمان، سدهٔ ٤ ه . ق. ٤۳٦

سدهٔ ٤ یا ۵ ه.ق.

- **الشافی فی القراءات:** اسماعیل سرخسی «قراب»، سدهٔ ٤ یا ۵ ه .ق. ۳۲٦

سدهٔ ۵ ه.ق.

- **الرعایة لتجوید الروایة و تحقیق لفظ التلاوة:** مکی بن ابی‌طالب قیسی، سدهٔ ۵ ه .ق. ۳۱۸
- **التحدید فی الاتقان و التجوید:** ابوعمرو عثمان دانی، سدهٔ ۵ ه .ق. ۲٦۷
- **التیسیر فی القراءت السبع:** ابوعمرو عثمانی دانی، سدهٔ ۵ ه . ق. ۲۸۱
- **الجامع فی ذکر قراءات القرّاء العشرة:** ابوالحسین نصر فارسی شیرازی؛ سدهٔ ۵ ه .ق. ۲۸۷
- **المُکتَفی فی الوقف والابتداء:** ابوعمرو عثمان دانی؛ سدهٔ ۵ ه .ق. ٤۲۹

سدهٔ ۵ یا ٦ ه.ق

- **شرح کتاب الغایة فی القراءت العشر لأبی‌بکر بن مهران:** تاج‌القرّاء کرمانی، سدهٔ ۵ یا ٦ ه .ق. ۳٤۰

سدهٔ ٦ ه.ق.

- **قراءة القرآن (رسالة فی -):** ابونصر محمد زُنکی، نیمهٔ اوّل سدهٔ ٦ ه .ق و یا قبل از آن. ۳۷۱
- **حِرزالأمانی و وجه‌التهانی:** شاطبی، سدهٔ ٦ ه .ق. ۲۹٤
- **المُوْضِح فی القراءات الثمان:** ابن ابی‌مریم، سدهٔ ٦ ه .ق. ٤۳۷
- **الوقوف اللازمة:** محمد بن طیفور سجاوندی، سدهٔ ٦ ه .ق. ٤٦۳

سدهٔ ۷ ه.ق.

- **إبرازالمعانی من حرزالأمانی و وجه‌التهانی فی القراءت السبع للسبع المثانی:** ابوشامه، سلخ ذح - ٦۲٤ ه .ق. ۲۰۸
- **المفردة لعاصم بن ابی‌النجود الکوفی:** محب‌الدین جعفر موصلی؛ ۱۰ شوّال ٦۸۵ ه .ق. ۳۸۸
- **المفردة لحمزة بن حبیب الزیات:** محب‌الدین جعفر موصلی؛ ٦۹٤ ه .ق. ۳۸۹

Marfat.com

- **تجویدالقرآن:** یوسف بن علی خلاطی، پس از نیمهٔ سدهٔ ۷ ه .ق. ۲۵۰
- **کشف المعانی فی شرح حرزالأمانی:** یوسف بن علی خلاطی (اخلاطی) پس از نیمهٔ سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۹٤
- **رموزالقراء و رواتهم:** یعقوب بن بدران، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۲۰
- **الشمعة المضیئة بنشر القراءات السبعة المرضیة:** شعله، سدهٔ ۷ ه . ق. ۳٤۹
- **عمدة المفید و عُدَّة المُجید فی معرفة لفظ التجوید:** علم‌الدین سخاوی، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۵۹
- **قصیدة فی الراءات و اللأمات:** شعله، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۷٦
- **کاشف الرموز فی وقف حمزة علی المهموز:** شعله، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۷۹
- **الکامل الفرید فی التجرید و التفرید:** محب‌الدین جعفر موصلی، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۸٤
- **کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی:** شعله، سدهٔ ۷ ه .ق. ٤۰۱
- **المفردة للکسائی:** محب‌الدین جعفر موصلی، سدهٔ ۷ ه .ق. ۳۹۰
- **الوقف علی بعض الحروف والألفاظ فی سورة الفاتحة:؟**، سدهٔ ۷ ه .ق. ٤٤٦
- **الوقوف:** محمد بن طیفور سجاوندی، سدهٔ ۷ ه .ق. ٤۵۰

سدهٔ ۷ یا ۸ ه.ق.

- **المفید فی شرح عُدَّة المُجید لِعَلَم‌الدین السخاوی:** ابن ام‌قاسم، سدهٔ ۷ یا ۸ ه .ق. ٤۲۱
- **مُنْتقی‌اللئالی و مُرْتقی‌التعالی:** حسین صفناقی، سدهٔ ۷ یا ۸ ه .ق. ٤۳۲
- **المفردة لأبی عمروبن العلاء:** محب‌الدین جعفر موصلی، سدهٔ ۷ یا ۸ ه .ق. ۳۸٤

سدهٔ ۸ ه. ق.

- **القاب المدّ:** ؟، سدهٔ ۸ ه . ق و یا قبل از آن ۲۳۰
- **القاب المد و شرحها:؟**، سدهٔ ۸ ه .ق. و یا قبل از آن ۲۳۱
- **ظاءات القرآن (منظومة فی -):؟**، سدهٔ ۸ ه .ق و یا قبل از آن ۳۵٤
- **قراءة فاتحة الکتاب:؟**، سدهٔ ۸ ه .ق و یا قبل از آن ۳٦۹
- **الکفایة فی ماءات القرآن علی ترتیب السور:** حسین بن محمد مقری، سدهٔ ۸ ه .ق و یا قبل از آن ۳۹٦
- **المفردة لابن عامر الیحصبی:** محب‌الدین جعفر موصلی، ۷۰۱ ه .ق ۳۸٤
- **المفردة لابن‌کثیر:** محبّ‌الدین جعفر موصلی، ۷۰۲ ه .ق. ۳۸٦
- **کاشف المعانی فی شرح حرزالأمانی:** عباد بن احمد حسنی اصفهانی، ۷ ج ۷۰٤/۲ ه .ق. ۳۸۰
- **المفردة لنافع بن ابی‌نُعَیم:** محب‌الدین جعفر موصلی، ذح ۷۰۸ ه .ق. ۳۸۵
- **مُبْرزالمبانی فی شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی:** محمد بن عمربن علی بن احمد حافظ عمادی چهارشنبه ۷ ج ۷٦۲/۲ ه .ق. ٤۰٤
- **سراج‌القاریْ المبتدي و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی:** ابن‌قاصح عذری، ۱۸ شعبان (اواخر سدهٔ ۸ ه .ق) ۳۲٤
- **طیبة النشر فی القراءات العشر:** شمس‌الدین محمد جزری، شعبان ۷۹۹ ه .ق. ۳۵۳
- **الاختلاف فی روایة قراءة عاصم:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه .ق. ۲۱۲
- **روح‌المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه .ق. ۳۲۲
- **العقد الفرید فی نظم التجوید:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه . ق. ۳۵۵
- **عمدة القُراء وعُدَّة الاقراء فی شرح قصیدة فی الفرق بین الضاد والتاء فی القرآن العظیم:** ابن الفصیح همدانی، سدهٔ ۸ ه .ق. ۳۵۷

Marfat.com

- **شرح القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه .ق. ۳۳۸
- **قرةالعین فی الفتح و الإمالة بین اللفظین:** ابن‌قاصح عذری، سدهٔ ۸ ه .ق. ۳۷۲
- **القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه .ق. ۳۷٤
- **المبسوط فی القراءات السبع والمضبوط من إضاءات‌الطبع:** محمد بن محمود سمرقندی، سدهٔ ۸ ه .ق. ٤۰٥
- **المفید فی علم التجوید:** حسن بن شجاع تونی، سدهٔ ۸ ه .ق. ٤۲۲
- **نزهةالمشتغلین فی احکام النون الساکنة والتنوین:** ابن‌قاصح عذری، سدهٔ ۸ ه .ق. ٤٤۰
- **الواضحة فی تجوید الفاتحة:** جعبری، سدهٔ ۸ ه .ق. ٤٤٤
- **اصول قراءة ابی عمرو:** زین‌الدین ابوعلی خاطر، قبل از سدهٔ ۹ ه . ق. ۲۲۳

سدهٔ ۹ ه.ق.یا قبل از آن

- **شرح غایة الاختصار فی اصول قراءة ابی‌عمرو:؟** سدهٔ ۹ ه .ق و یا قبل از آن، ۳۳۷
- **علامة الوقف السجاوندی:** ؟، سدهٔ ۹ ه .ق و یا قبل از آن ۳٥٦
- **ما اجمع القراء علی إظهاره وإدغامه:؟**، سدهٔ ۹ ه .ق و یا قبل از آن ٤۰۳
- **الوقف علی کلاً والإبتداء بها و اقسام الماءات:؟**، سدهٔ ۹ ه .ق و یا قبل از آن ٤٤۷

سدهٔ ۸ یا ۹ ه.ق

- **تحبیر التیسیر:** شمس‌الدین محمد جزری، سدهٔ ۸ یا ۹ ه .ق. ٤۲٤
- **مصطلح الإشارات فی القراءات الزوائد الثلاث عشرالمروی عن الثقات:** ابن‌قاصح عذری، سدهٔ ۸ یا ۹ه.ق. ٤۱٥
- **المقدمة الجزریة:** شمس‌الدین محمد جزری، سدهٔ ۸ یا ۹ ه .ق. ٤۲٤
- **منجدالمقرئین و مرشدالطالبین:** شمس‌الدین محمد جزری، سدهٔ ۸ یا ۹ ه .ق. ٤۳۳

سدهٔ ۹ ه.ق.

- **النشر فی القراءات العشر:** شمس‌الدین محمد جزری، سلخ صفر ۸۰۳ ه .ق. ٤٤۰
- **الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة:** احمد بن محمد جزری «ابن‌ناظم»، غُرّهٔ رمضان ۸۰٦ ه .ق. ۳۰٦
- **تقریب النشر فی القراءات العشر:** شمس‌الدین محمد جزری، ۱۰ محرم ۸۱٤ ه .ق. ۲٦۹
- **الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة:** شمس‌الدین محمد جزری، ۸۲۳ ه .ق. ۳۰۹
- **الوقوف:** ؟، ۸۳۳ ه .ق. و یا پیش از آن ٤٥۸
- **شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی:** جلال‌الدین سیوطی، ۱۱ رجب ۸۸٤ ه .ق. ۲۲۷
- **شرح المقدمة الجزریة:** ؟، ۸۸۸ ه .ق. ۳٤٤
- **کشف‌الأسرار عن قراءات الأئمة الأخیار:** احمد کورانی، اواخر ع ۸۹۰/۱ ه .ق. ۳۹۱
- **الإفهام فی شرح باب وقف حمزة و هشام:** ابن النجار، سدهٔ ۹ ه .ق. ۲۲۹
- **إیضاح الرموز و مفتاح‌الکنوز:** ابن القباقبی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۲۳۷
- **البدورالزاهرة فی القراءات العشر المتواترة:** سراج‌الدین نشار، سدهٔ ۹ ه .ق. ۲۳۹
- **تکلیم الخبیر فی تعلیم الصغیر:** ابوالحسن ابراهیم بقاعی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۲۷۱
- **شرح الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة:** محب‌الدین محمد جزری «ابن‌المؤلف» ۳۳۱
- **الضوء المنیر فی الادغام الکبیر والصغیر:** محمد بن علی حسینی جرجانی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۳٥۱
- **عُدّة النجات فی تسهیل الهمزات:** محمد بن علی حسینی جرجانی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۳٥٥
- **الفصول العشرة فی ضوابط قراءة ابی‌عمرو** ٤۷۱

Marfat.com

البصری: جلال‌الدین محلی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۳٦٤
ـ **احکام الهمزة فی الآیات:** محمد بن علی حسینی جرجانی، سدهٔ ۹ ه .ق. ۲۱۱
سدهٔ ۱۰ ه.ق.
ـ **الأوقاف اللازمة و علامتها:** علی بن سعید ثعانی، سدهٔ ۱۰ ه .ق و یا پیش از آن ۲۳٤
ـ **التجوید و القراءات:؟**، سدهٔ ۱۰ ه .ق. یا پیش از آن ۲٦۲
ـ **جدول رموز اسماءِ القراءِ العشرة بطریق الطیبة والنشر للجزری:؟**، سدهٔ ۱۰ ه .ق. و یا پیش از آن ۲۹۰
ـ **وقوف الفرض:؟** سدهٔ ۱۰ ه .ق. و یا پیش از آن ٤٥۹
ـ **الحواشی الأزهریة فی حل الفاظ المقدمة الجزریة:** خالدبن عبدالله ازهری، سدهٔ ۹ یا ۱۰ ه .ق. ۳۰٤
ـ **الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة:** ابویحیی زکریا سمرقندی، سدهٔ ۹ یا ۱۰ ه .ق. ۳۱۳
ـ **الوقف الواجب والوصل الواجب:** حسین بن مفلح صیمری، حدود ۹۰۸ ه .ق. ٤٤۸
ـ **اصول القراءات:؟، ۹۱٤، ه .ق. و یا پیش از آن** ۲۲۱
ـ **تلخیص النشر فی القراءات العشر لابن الجزری:** علی بن شمس‌الدین قاری، پیش از ۹۳۰ ه .ق. ۲۷٤
ـ **التنویر [الزائد علی مافی الحرز والنشر و التیسیر]:** احمد طیبی، ۹٥۱ ه .ق. ۲۷۸
ـ **اصول القراءة و تجوید التلاوة:؟**، قبل از سدهٔ ۱۱ ه .ق. ۲۲۸
ـ **درج المراد:** سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی: قبل از سدهٔ ۱۱ ه .ق. ۳۱۱
ـ **وقوف القرآن:؟**، قبل از سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٤٦۲
ـ **تجوید القرآن:؟** احتمالاً ۹٥٤ ه .ق. ۲٥٤
ـ **کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی:** جعبری، سلخ شعبان ۹٦۱ ه .ق. ۳۹۸
ـ **اصول قراءة القرآن:؟** ۹٦۳ ه .ق. ۲۲٦

ـ **فصول التمهید لأصول التجوید:؟**، قبل از ۹٦٦ ه .ق. ۳٦۳
ـ **الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة:** سیدعبدالجلیل قاری رازی حسینی، اوائل رجب ۹۷۲ ه .ق. ۳٦٦
ـ **الدرالیتیم فی علم التجوید:** محمد بن پیرعلی برکوی، ج ۹۷٤/۱ ه .ق. ۳۱۲
ـ **آداب قراءة القرآن:** غیاث‌الدین منصور دشتکی، سدهٔ ۱۰ ه .ق. ۲۰۷
ـ **بلوغ الأمانی فی قراءة وَرْش من طریق الإصبهانی:** احمد طیبی، سدهٔ ۱۰ ه .ق. ۲٤۰
ـ **شرح المقدمة الجزریة:** طاش کُبری‌زاده (کوپری‌زاده)، اواسط سده ۱۰ ه .ق. ۳٤۱
سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه.ق.
ـ **إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن:** محمد بن طیفور سجاوندی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۱٦
ـ **اصول قراءة ابن‌عامر بروایتَیْ ابن‌ذکوان و هشام:** عمادالدین علی قاری استرآبادی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۲۲
ـ **اصُول قراءة ابن‌کثیر بروایتی البَزّی وقُنْبُل:** عمادالدین علی قاری استرآبادی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۲۲
ـ **اصول قراءة حمزة بروایتیْ خَلَف و خلاد:** عمادالدین علی قاری استرآبادی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۲٥
ـ **اصول قراءة الکسائی بروایتَی الدُّوری و ابی‌الحارث:** عمادالدین علی قاری استرآبادی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۲٦
ـ **اصول قراءة نافع من روایتَیْ قالُون و ورش:** عمادالدین علی قاری استرآبادی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲۲۷
ـ **بیان المشکلات علی المبتدئین من جهة التجوید فی القرآن المبین،** گویا از: منصور طبلاوی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ۲٤۱
ـ **تجوید القرآن (رسالة فی ـ):** گویا از: عمادالدین‌علی‌قاری‌استرآبادی،سدهٔ ۱۰یا۱۱ه.ق.۲٥۳

Marfat.com

- **مرشدة المشتغلين فی احکام النون الساکنة والتنوين:** منصور طبلاوی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ٤١٢
- **المنح الفکرية فی شرح المقدمة الجزرية:** ملاعلی قاری (گویا استرآبادی)، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ٤٣٤
- **هداية القاری فی کلام الباری:** منصور طبلاوی، سدهٔ ۱۰ یا ۱۱ ه .ق. ٤٦٣
- **اقسام القراءة:؟**، سدهٔ ۱۱ ه .ق. یا قبل از آن ٢٢٩
- **تجويد القرآن:؟**، سدهٔ ۱۱ ه .ق. یا قبل از آن ٢٢٥
- **الوجيزة فی التجويد:؟**، سدهٔ ۱۱ ه .ق یا قبل از آن ٤٤٥

سدهٔ ۱۱ ه.ق.

- **شرح منظومة فی ماوصل من الهمزات و ماقطع منها:** محمدعلی بکاری، ۱۰۰٦ ه .ق. ٣٤٧
- **المفيدة:** محمدعلی بکاری، حدود ۱۰۰٦ ه .ق. ٤٢٠
- **وقوف الفريضة:؟** ۱۰۵۵ ه .ق. یا قبل از آن ٤٦٠
- **القراءات:؟** ۱۰۸۵ ه .ق. یا قبل از آن ٣٦٨
- **الکشف عن القراءات السبع:** قاضی سعيد قمی، شب جمعه ۲ ج ۱۰۸۹/۲ ه .ق. ٣٩٢
- **تجويد القرآن:؟**، پیش از سدهٔ ۱۱ ه .ق. ۲۵۷
- **تواتر القرآن:** حرعاملی، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ۲۷۹
- **الرسالة السليمانية فی بيان الآيات والرسوم القرآنية:** شیخ محمد قاری، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٣١٧
- **شرح الدراليتيم فی علم التجويد للبرکوی:** احتمالاً از آقحصاری حنفی رومی، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٣٣٤
- **الفوائد الحسان فی الادغام للحروف السواکن والبيان:** شمس‌الدين بلیانی خزرجی، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٣٦٤

- **الکامل فی الصناعة:** جعفر بحرينی، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٣٨١
- **مفتاح الفرقان فی بيان الوقوف و رسم‌القرآن:** شیخ محمد قاری، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٤١٧
- **نورالنور فی قراءة عاصم المشهور:** شیخ محمد قاری، سدهٔ ۱۱ ه .ق. ٤٤٣

سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه.ق.

- **تفصيل تواريخ وفات المؤلفين فی فن القراءة و کتبهم المشهورة:** ملامحمد صادق بن محمد قاسم قاری، سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه . ق. ٢٦٨
- **القواعد المقررة والفوائد المحررة:** محمد بقری، سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه .ق. ٣٧٧
- **مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات الغير المستحسنة:** ملامحمدصادق بن محمد قاری، سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه .ق. ٤١٦
- **منظومة فی فضل التجويد و الترتيل:** ملامحمد صادق بن محمد قاری، سدهٔ ۱۱ یا ۱۲ ه .ق. ٤٣٦
- **الأوقاف اللوازم عن السجاوندی والجزری:؟**، سدهٔ ۱۲ ه .ق. یا قبل از آن ٢٣٥
- **القراءة والتجويد:؟**، سدهٔ ۱۲ ه .ق. یا قبل از آن ٣٧٠

سدهٔ ۱۲ ه.ق.

- **الدُرّة:** خلیل؟، پیش از ۱۱٦۹ ه .ق. ۳۰۸
- **زبدة العرفان فی وجوه القرآن:** بالوی، دههٔ آخر ع۱۱۷۲/۱ ه .ق. ٣١٣
- **متقن الرواية فی علوم القراءة والدراية:** محمدصادق بن احمد، دوشنبه ع۱۱۹۵/۱ ه .ق. ٤٠٨
- **اسرار التجويد:** شیخ احمد احسائی، ۳ ج ۱۱۹۹/۲ ه .ق. ٢١٨
- **إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيّبة:** علی منصوری، سدهٔ ۱۲ ه .ق. ٢١٧
- **فرش الحروف:؟**، قبل از سدهٔ ۱۳ ه .ق. ٣٦٢

Marfat.com

سدهٔ ۱۳ هـ.ق.

- **شرح المقدمة الجزرية:؟** سدهٔ ۱۳ هـ .ق. یا قبل از آن ۳٤٥
- **حلية المُرَتِّلين فی تجويد القرآن المبين:** محمدعلی بن محمدحسين بهشتی قاری، ۱۲۰۹ هـ .ق. ۳۰۳
- **شرح درج المضامين لمختار القراء:** ملامحمدجعفر استرآبادی، یکشنبه ۱۰ شوال ۱۲۲۱ هـ .ق. ۳۳۲
- **تقويم اللسان فی قراءة القرآن:** حاج‌محمد کریمخان کرمانی، ۱۲۷۲ هـ .ق. ۲۷۱
- **مخازن التحف الناصرية فی قراءة الأئمة الإثنی عشرية:** سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی، رجب ۱۲۷۷ هـ . ق. ٤۱۱
- **تجويد التنزيل:** محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، ذق ۱۲۸۰ هـ .ق. ۲٤٤
- **جواهر القرآن:** سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی،سه‌شنبه ٦ ج ۱۲۸۳/۲ هـ .ق. ۲۹۳
- **شرح مناهج الترتيل:** سیدمحمدباقر طباطبائی یزدی، ۲۵ ج ۱۲۸۳/۲ هـ .ق. ۳٤٦
- **منتخب الأبواب فی قواعد قراءة الكتاب:** سیدمحمدحسین موسوی خوانساری، شعبان ۱۲۸۳ هـ .ق. ٤۳۰
- **تجويد التنزيل فی علم الترتيل:** علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، ۱۲۸۳ هـ .ق. ۲٤٤
- **تجويد القرآن:** محمدصالح بن محمدتقی (گویا برغانی)، قبل از ۱۲۹۰ هـ .ق. ۲٥٤
- **شرح المقدمة الجزرية:** سدهٔ ۱۳ هـ .ق. یا قبل از آن ۳٤٥
- **تجويدالقرآن:** محمدعلی آل کشکول کربلائی، سدهٔ ۱۳ هـ .ق. ۲٤۸
- **شرح الرسالة الشريفية لمحمدكاظم الدربندی:** ملامحمد شریف شیروانی تبریزی، سدهٔ ۱۳ هـ .ق. ۳۳٥

سدهٔ ۱۳ هـ.ق.

- **كشف الوقوف فی علل الرموز و الحروف:** سیدمحمدمهدی حسینی تبریزی، سدهٔ ۱۳ هـ .ق. ۳۹٦
- **مخارج الحروف:** شیخ احمد احسایی، سدهٔ ۱۳ هـ .ق. ٤۰۹
- **مفاتيح التنزيل فی علم التاويل والترتيل:** سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی، سدهٔ ۱۳ هـ .ق. ٤۱٦

سدهٔ (؟)

- **آداب قراءة القرآن و كتابته: ؟** ۲۰۷
- **الأبيات النجمية فی مقدار المد:؟** ۲۱۱
- **إختلاف القراءات:** حسین حسینی قاری ۲۱۳
- **إختلاف القراء العشرة فی قراءة سورة الإخلاص والفاتحة:؟** ۲۱۳
- **أرجوزة فی معرفة الوقوف:** محمد بن عبدالحکیم بغدادی؛ ۲۱٤
- **أوجُهُ القراء السبعة فی «القيوم»:؟** ۲۳۱
- **اوقاف جبرائيل:؟** ۲۳۲
- **اوقاف الغفران:** محمد بن عبدالحمید حکیم بغدادی ۲۳۳
- **الأوقاف اللازمة:؟** ۲۳٤
- **الأوقاف المنزلة اللازمة: ؟** ۲۳٥
- **اوقاف النبی(ص): ؟** ۲۳٦
- **التبيان فی بيان القرآن:** حسن بن شجاع تونی ۲٤۲
- **تجويد الحروف:** اسدالله قاینی کربلائی ۲٤٥
- **تجويد سورة الحمد و سورة التوحيد:؟** ۲٤٥
- **تجويد الفاتحة:** شیخ شهید ۲٤٦
- **تجويد القرآن:** احتمالاً از: محمد حکیم‌زاده ۲٤۹
- **تجويد القرآن:** عبدالغفور ۲٥۲
- **تجويد القرآن** (چند کتاب ناشناخته تحت همین عنوان): ؟ ۲٥۷ تا ۲٦۱
- **التجويد المحمدی:** حاج محمد قاری ۲٦۳
- **تكملة حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی:؟** ۲۷۲

Marfat.com

- تلخيص قراءة عاصم:؟ ٢٧٣
- جدول اسماء القراء المفردين و اسماء القراء مع رواتهم: ؟ ٢٨٩
- جمع طرق رواية قالون و ورش القراءة عن
- نافع المدنى: سيدمحمد موفق ابى توزينت تلمسانى ٢٩٢
- جمع طرق رواية القراءة عن نافع على طريق النشر:؟ ٢٩٢
- حل الأبيات العشرة فى رموز اسماء القراء:؟ ٣٠٢
- رموز القراء و رُواتهم:؟ ٣٢١
- شرح حديث «انزل القرآن على سبعة احرف»:؟ ٣٢٦
- شرح حرزالأمانى و وجه التهانى للشاطبى:؟ ٣٢٩
- شرح المقدمة الجزرية: ؟ ٣٤٥
- الشفاء فى علل اختلاف القراء: احمد بن محمد حريرى ٣٤٨
- صفات الحروف:؟ ٣٥١
- فرش الحروف:؟ ٣٦١
- قانون قراءات القراء العشرة:؟ ٣٦٧
- القراءة (رسالة فى بيان مهمات ـ):؟ ٣٦٩
- القراءة والتجويد (رسالة فى ـ): ؟ ٣٧٠
- قواعد القراءة:؟ ٣٧٧
- القول السديد فى احكام التجويد:؟ ٣٧٩
- كنزالرموز فى وقف حمزة على المهموز: محمدبن على حسينى جرجانى ٣٩٨
- مخارج الحروف:؟ ٤١٠
- مخارج الحروف: محمدكاظم قارى شيرازى ٤١٠
- المصحف المودع فيه القراءات والعلوم الأخرى القرآنية:؟ ٤١٣
- الوقوف: حسن بن شجاع تونى ٤٥٠
- الوقوف:؟ ٤٥٨
- وقوف القرآن:؟ ٤٦٠

Marfat.com

Marfat.com

فہرست مؤلفین

با اشارہ بہ نام کتابہای آنہا

Marfat.com

Marfat.com

فهرست مؤلفین با اشاره به نام کتابهای آنها

آقحصاری:
- شرح الدراليتيم فی علم التجويد للبركوی (۳۳٤)

آل کشکول کربلایی = محمدعلی آل کشکول کربلائی.

ابن ابی‌مریم:
- الموضح فی القراءات الثمان (٤۳۷)

ابن امّ قاسم:
- المفيد فی شرح «عُدَّة المُجيد» لِعَلَم‌الدين السخاوی (٤۲۱)

ابن جزری = شمس‌الدين محمد جزری.

ابن سراج = جعبری.

ابن فَيُرَّة بن خلف شاطبی = ابومحمد، ابوالقاسم شاطبی.

ابن قاصح عذری:
- سراج القاری المبتدی و تذكرة المقری المنتهی فی حلّ قصيدة الشاطبی (۳۲٤)
- قرةالعين فی [من] الفتح والإمالة بين اللفظين (۳۷۲)
- مصطلح الاشارات فی القراءات الزوائد الثلاثة عشر المروية عن الثقات (٤۱٥)
- نزهة المشتغلين فی احكام النون الساكنة والتنوين (٤٤۰)

ابن القباقبی = محمد بن خليل بن ابی‌بكر محمد قباقبی.

ابن الموقع = شعله.

ابن ناظم = احمد بن محمد جزری.

ابن النجار، شمس‌الدين، ابوعبدالله محمد بن احمد بن داود دمشقی شافعی مقری:
- الإفهام فی شرح باب وقف حمزة و هشام (۲۲۹)

ابوالحسن ابراهيم بقاعی:
- تكليم الخبير فی تعليم الصغير (۲۷۱)

ابوالحسين‌نصر فارسی شيرازی:
- الجامع فی ذكر قراءات القرّاء العشرة (۲۸۷)

ابوشامه عبدالرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن عثمان بن ابی‌بكر بن عباس مقدسی دمشقی شافعی:
- براز المعانی من حرز الأمانی و وجه‌التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی (۲۰۸)

ابوالعباس، ابراهيم بن عمر بن ابراهيم = جعبری.

ابوعبدالله، احمد سيّاری:
- التنزيل والتحريف (۲۷٥)

ابوعبدالله، شمس‌الدين، محمد بن احمد بن داود دمشقی شافعی مقری = ابن النجار.

ابوالقاسم، قاسم بن فيُرة بن خَلَف شاطبی = ابومحمد، ابوالقاسم قاسم بن فيرة بن خلف شاطبی.

ابوعمرو، عثمان دانی:

Marfat.com

- التحدید فی الإتقان والتجوید (۲٦۷)
- التیسیر فی القراءات السبع (۲۸۱)
- المکتفیٰ فی الوقف والإبتداء (٤۲۹)

ابومحمّد، ابوالقاسم بن فَیُرة بن خلف شاطبی:
- حرزالأمانی و وجه‌التهانی (۲۹٤)
- القصیدة الشاطبیة

ابومحمد، عبدالله بن احمد همدانی حنفی:
- عمدةالقرّاء و عدةالاقراء فی شرح قصیدة فی الفرق بین الضاد والظاء [فی القرآن العظیم] (۳۵۷)

ابومزاحم، موسی بن عبیدالله خاقانی بغدادی:
- رموز القرّاء و رواتهم (منظومة فی -) (۳۱۹)
- قصیدة فی التجوید (۳۷۵)

ابونصر، محمد بن علی زُشنکی:
- قراءة القرآن (رسالة فی -) (۳۷۱)

ابویحیی، زکریا انصاری:
- الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة (۳۱۳)

احسائی = احمد بن زین‌الدین احسائی

احمد بن احمد بن بدرالدین طیبی صالحی دمشقی شافعی:
- بلوغ الأمانی فی قراءة ورش من طریق الإصبهانی (۲٤۰)
- التنویر [الزائد علی ما فی الحرز والنشر والتیسیر] (۲۷۸)

احمد بن زین‌الدین احسائی:
- أسرار التجوید (رسالة فی کشف بعض -) (۲۱۸)
- مخارج الحروف (رسالة فی -) (٤۰۹)

احمد سیّاری = ابوعبدالله احمد سیّاری.

احمد شهرزوری = شرف‌الدین احمد شهرزوری.

احمد بن محمد جزری «ابن ناظم»:
- الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة (۳۰٦)

احمد بن محمد حریری:
- الشفاء فی علل اختلاف القرّاء (۳٤۸)

احمد بن مصطفی بن خلیل = طاش کُبرْی‌زاده.

اخلاطی= یوسف بن علی خلاطی.

ازهری = خالد بن عبدالله ازهری.

استرآبادی = عمادالدین علی قاری استرآبادی.

استرآبادی = محمدجعفر استرآبادی.

استرآبادی = محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی.

اسدالله حسینی قاینی کربلائی:
- تجوید الحروف (۲٤۵)

اسماعیل سرخسی «قراب»
- الشافی فی القراءات (۳۲٦)

بحرینی اوالی = جعفر بن کمال‌الدین بحرینی اوالی.

برغانی = محمدصالح بن محمدتقی برغانی.

برکوی = محمد بن پیرعلی.

بغدادی = ابومزاحم موسی بن عبدالله خاقانی.

بقاعی = ابوالحسن ابراهیم بقاعی.

بقری شناوی = محمد بن قاسم بقری شناوی.

بکاری = محمدعلی بکاری.

بلیانی = شمس‌الدین محمد بلیانی خزرجی.

بهشتی قاری = محمدعلی بن حسین بهشتی قاری.

پالوی:
- عزبدة العرفان فی وجوه القرآن (۳۲۳)

تاج‌القراء کرمانی:
- شرح کتاب الغایة فی القراءات العشر لأبی‌بکر بن مهران (۳٤۰)

تبریزی = سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی.

تبریزی = محمد بن مهدی حسینی تبریزی.

تبریزی = ملامحمد شریف شیروانی تبریزی.

ترشیزی = سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی.

تلمسانی = سیدمحمد موفق «ابی‌توزینت».

تونی = حسن بن شجاع تونی.

ثعانی = علی بن سعید ثعانی.

جرجانی = محمد بن علی حسینی جرجانی.

جزری = احمد بن محمد «ابن ناظم».

جزری= محب‌الدین محمد.

جَعْبَری، ابوالعباس ابراهیم بن عمر بن ابراهیم معروف به جعبری و خلیلی و ابن‌سراج:

Marfat.com

- کنزالمعانی فی شرح حرزالامانی (۳۹۸)
- الواضحة فی تجوید الفاتحة (٤٤٤)
جعفر بن کمال‌الدین بحرینی اوالی:
- الکامل فی الصناعة (۳۸۱)
جعفر بن مکی = محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی.
جلال‌الدین سیوطی:
- شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی (۳۲۷)
جلال‌الدین محلّی:
- الفصول العشرة فی ضوابط قراءة ابی‌عمرو البصری (۳٦٤)
جمال‌الدین محمد قوشی:
- الوقف علی بعض الحروف والألفاظ فی سورة الفاتحة (٤٤٦)
حاج محمد قاری:
- التجوید المحمدی (۲٦۳)
حاج محمد کریمخان کرمانی:
- تقویم اللسان فی قراءة القرآن (۲۷۱)
حافظ تبریزی = سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی.
حایری ترشیزی = سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی.
حرّ عاملی = محمد بن حسن بن عاملی.
حریری = احمد بن محمد حریری.
حسن بن شجاع تونی:
- التبیان فی بیان القرآن (۲٤۲)
- المفید فی علم التجوید (٤۲۲)
- الوقوف (٤٥۰)
حسنی اصفهانی = عباد بن احمد حسنی اصفهانی.
حسین حسینی قاری:
- إختلاف القراءات (۲۱۳)
حسین صغناقی [سغناقی]:
- منتقی‌اللئالی و مرتقی‌التعالی (٤۳۲)
حسین بن عثمان:
- منهاج‌النشر فی القراءات العشر (٤۳٦)
حسین بن محمد مقری:
- ماءات القرآن علی ترتیب السور (الکفایة فی -) (٤۰۳)
حسین بن مفلح صیمری:
- الوقف الواجب والوصل الواجب (٤٤۸)
حسینی = اسدالله حسینی قاینی کربلائی.
حسینی = **عبدالجلیل** بن احمد قاری حسینی.
حسینی تبریزی = محمد بن مهدی حسینی تبریزی.
حسینی جرجانی = محمد بن علی حسینی جرجانی.
حسینی قاری = حسین حسینی قاری.
حکیم بغدادی = محمد بن عبدالحکیم حکیم بغدادی.
حکیم‌زاده = محمد حکیم‌زاده.
خاطر = زین‌الدین ابوعلی خاطر.
خاقانی بغدادی = ابومزاحم موسی بن عبیدالله.
خالد بن عبدالله ازهری:
- الحواشی الأزهریه فی حلّ ألفاظ المقدمة الجزریة (۳۰٤)
خزرجی = شمس‌الدین محمد بلبانی خزرجی.
خلاطی = یوسف بن علی خلاطی.
خلیل:
- الدّرة (۳۰۸)
خوانساری = سیدمحمد حسین موسوی خوانساری.
خلیلی = جعبری.
دانی = ابوعمرو عثمان دانی.
دشتکی = غیاث‌الدین منصور دشتکی.
دمشقی شافعی مقری، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن احمد = ابن النجار.
رازی حسینی = عبدالجلیل بن احمد قاری حسینی.
زُشکی = ابونصر محمد بن علی.
زکریا انصاری = ابویحیی زکریا انصاری.
زین‌الدین ابوعلی خاطر:
- اصول قراءة ابی‌عمرو (قصیدة فی -) (۲۲۳)
سجاوندی = محمد بن طیفور سجاوندی.
سخاوی = علم‌الدین علی بن محمد سخاوی.
سراج‌الدین عمر بن قاسم بن محمدعلی انصاری معروف به «نشار»:
- البدور الزاهرة فی القراءات العشر المتواترة (۲۳۹)

Marfat.com

سرخسی = اسماعیل سرخسی «قراب».
سغناقی = حسین صغناقی.
سمرقندی = محمد بن محمود سمرقندی.
سیّاری = ابوعبدالله احمد سیاری.
سیدمحمد حسین موسوی خوانساری:
ـ منتخب الأبواب فی قواعد قراءة الکتاب (۴۳۰)
سیدمحمد موفق «ابی‌توزینت» تلمسانی:
ـ جمع طرق راویة قالون و ورش القراءة عن نافع المدنی (۲۹۲)
سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی:
ـ جواهر القرآن (۲۹۳)
ـ مخازن التحف الناصریه فی قراءة الأئمه الاثنی عشریه (۴۱۱)
ـ مفاتیح التنزیل فی علم التأویل والترتیل (۴۱۶)
سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی:
درج‌المراد (۳۱۱)
سیوطی = جلال‌الدین سیوطی.
شاطبی = ابومحمد ابوالقاسم قاسم بن فَیُرّة بن خلف.
شریعتمدار استرآبادی = محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی.
شریفی حائری ترشیزی = سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی.
شرف‌الدین احمد شهرزوری همدانی تبریزی کورانی:
ـ کشف‌الأسرار عن قراءات الأئمة الأخیار (۳۹۱)
شعله، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن احمد بن محمد موصلی حنبلی معروف به «شعله» و «ابن الموقع»:
ـ الشمعة المضیئة بنشر القراءات السبعة المرضیة (۳۴۹)
ـ قصیدة فی الراءات واللامات (۳۷۶)
ـ کاشف الرموز فی وقف حمزة علی المهموز (۳۷۹)
ـ کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی (۴۰۱)
شمس‌الدین، ابوعبدالله محمد بن احمد بن داود دمشقی شافعی = ابن النجار.
شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن احمد بن محمد موصلی حنبلی = شعله.
شمس‌الدین محمد بلبانی خزرجی:
ـ الفوائد الحسان فی الإدغام للحروف السواکن والبیان (۳۶۴)
شمس‌الدین محمد ابن جزری:
ـ تحبیر التیسیر (۲۶۴)
ـ تقریب النشر فی القراءات العشر (۲۶۹)
ـ الدّره المضیئه فی قراءة الأئمة الثلثة المرضیة (۳۰۹)
ـ طیبة النشر فی القراءات العشر (۳۵۳)
ـ مختصر النشر فی القراءات العشر (۴۱۱)
ـ منجد المقرئین و مرشد الطالبین (۴۳۳)
ـ النشر فی القراءات العشر (۴۴۰)
شناوی = محمد بن قاسم بقری شناوی.
شهرزوری = شرف‌الدین احمد شهرزوری.
شیخ حرّ عاملی = محمد بن حسن بن علی حرّعاملی.
شیخ شهید:
تجوید الفاتحة (۲۴۶)
شیخ محمد محسن شمس‌الدین قاری کاظمی معروف به شیخ محمد قاری یا ملامحمد قاری:
ـ الرسالة السلیمانیة فی بیان الآیات والرسوم القرآنیة (۳۱۷)
ـ مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن (۴۱۷)
ـ نورالنور فی قراءة عاصم‌المشهور (۴۴۳)
شیرازی قاری = محمدکاظم شیرازی قاری.
شیروانی تبریزی = ملامحمد شریف شیروانی تبریزی.
صغناقی = حسین صغناقی.
صیمری = حسین بن مفلح صیمری.
طاش کُبْری‌زاده، عصام‌الدین ابوالخیر احمد بن مصطفی بن خلیل:
ـ شرح‌المقدمة الجزریه (۳۴۱)
طباطبائی یزدی = محمد باقر طباطبائی یزدی.
طبلاوی = منصور طبلاوی.

Marfat.com

عباد بن احمد حسنی اصفهانی:
- کاشف المعانی فی شرح حرزالأمانی (۳۸۰)
عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی:
- الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة فی التجوید (۳٦٦)
عبدالغفور:
- تجوید القرآن (۲۵۲)
عبدالله بن احمد = ابومحمد عبدالله بن احمد همدانی حنفی.
عثمان دانی = ابوعمرو عثمان دانی.
عذری = ابن قاصح عذری.
عصام‌الدین ابوالخیر = طاش کُبْری‌زاده.
علم‌الدین علی بن محمد سخاوی:
- عمدة المفید و عُدَّة المُجید فی معرفة لفظ التجوید (۳۸۵)
علی بن سلیمان بن عبدالله منصوری مصری:
- إرشاد الطلبة إلی شواهد الطیبة (۲۱۷)
علی بن سعید ثعانی:
- الأوقاف اللازمة و علامتها (۲۳٤)
علی بن شمس‌الدین قاری:
- تلخیص النشر فی القراءات العشر لابن الجزری (۲۷٤)
علی بن محمد = علم‌الدین علی بن محمد سخاوی.
عمادالدین علی قاری استرآبادی:
- إرشاد الأذهان إلی تجوید القرآن (۲۱۵)
- أصول قراءة ابن عامر بروایتی ابن ذکوان و هشام (۲۲۲)
- أصول قراءة ابن‌کثیر بروایتی البزی و قنبل (۲۲۲)
- أصول قراءة ابی‌عمرو بروایتی الدُوری و السُوسی (۲۲٤)
- أصول قراءة حمزة بروایتی خلف و خلاد (۲۲۵)
- أصول قراءة الکسائی بروایتی الدوری و ابی‌الحارث (۲۲٦)
- أصول قراءة نافع من روایتی قالون و ورش (۲۲۷)
- تجوید القرآن (۲۵۳)
- رسم‌القرآن (۲٦۸)
عمادی = محمد بن عمر حافظ عمادی.
عمر بن قاسم بن محمدعلی = سراج‌الدین عمربن قاسم.
غیاث‌الدین منصور دشتکی:
- آداب قراءة القرآن (۲۰۷)
فارسی شیرازی = ابوالحسین فارسی شیرازی.
فاطمی حافظ تبریزی = سیدمحمود بن سیدمحمد.
قاری = حاج‌محمد قاری.
قاری = حسین حسینی قاری.
قاری = علی بن شمس‌الدین.
قاری = محمدعلی بن حسین بهشتی قاری.
قاری = محمدکاظم شیرازی قاری.
قاری = ملاعلی قاری.
قاری = ملامحمد صادق بن محمدقاسم قاری.
قاری استرآبادی = عمادالدین علی قاری استرآبادی.
قاری رازی حسینی = عبدالجلیل بن احمد.
قاری کاظمی = شیخ محمد محسن شمس‌الدین قاری کاظمی.
قاسم بن فَیُرَّة بن خلف = ابومحمد، ابوالقاسم قاسم شاطبی.
قاضی سعید مفید قمی:
- الکشف عن القراءات السبع (۳۹۲)
قاینی = اسدالله حسینی قاینی کربلائی.
قراب = اسماعیل سرخسی.
قمی = قاضی سعید مفید قمی.
قوشی = جمال‌الدین محمد قوشی.
قیسی = مکّی بن ابی‌طالب.
کاظمی = شیخ محمد محسن شمس‌الدین قاری کاظمی.
کربلائی = اسدالله حسینی قاینی.
کربلائی = محمدعلی ال‌کشکول کربلائی.
کرمانی = تاج‌القراء کرمانی.
کرمانی = حاج‌محمد کریمخان کرمانی.
کورانی = شرف‌الدین احمد شهرزوری.

Marfat.com

محب‌الدین جعفر بن مکی:
ـ الکامل الفرید فی التفرید و التجرید (۳۸٤)
محب‌الدین محمد جزری:
ـ شرح الدّرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة (۳۳۱)
محلّی = جلال‌الدین محلّی.
محمد بن احمد بن داود دمشقی شافعی مقری = ابن‌النجار.
محمدباقر طباطبائی یزدی:
ـ شرح مناهج الترتیل (۳٤٦)
محمد جزری = محب‌الدین محمد جزری.
محمدجعفر استرآبادی:
ـ شرح درج المضامین لمختار القراء (۳۳۲)
محمد حکیم‌زاده:
ـ تجوید القرآن (رسالة فی ـ) (۲٤۹)
محمد بن پیرعلی برکوی:
ـ الدّر الیتیم فی علم التجوید (۳۱۲)
محمد بن حسن بن علی حرّعاملی معروف به «شیخ حرّ عاملی»:
ـ تواتر القرآن (۲۷۹)
محمد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمد قباقبی حلبی مقدسی شافعی:
ـ إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز (۲۳۷)
محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی:
ـ تجوید التنزیل (۲٤٤)
محمدصادق بن احمد:
ـ متقن الروایة فی علوم القراءة والدرایة (٤۰۸)
محمدصالح بن محمدتقی برغانی:
ـ تجوید القرآن (۲٥٤)
محمدبن طیفور سجاوندی:
ـ الوقوف (٤٥۰)
ـ الوقوف اللازمة (٤٦۳)
محمد بن عبدالحکیم حکیم بغدادی:
ـ أرجوزة فی معرفة الوقوف (۲۱٤)
ـ أوقاف الغفران (منظومة فی ـ) (۲۳۳)
محمد بن علی حسینی جرجانی:
ـ أحکام الهمزة فی الآیات (۲۱۱)
ـ الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر والصغیر (۳٥۱)
ـ عدّة النجات فی تسهیل الهمزات (۳٥٥)
ـ کنزالرموز فی وقف حمزة علی المهموز (۳۹۸)
محمدعلی آل کشکول کربلائی:
ـ تجوید القرآن (۲٤۸)
محمدعلی بکّاری:
ـ شرح منظومة فی ماوصل من الهمزات و ما قطع منها (۳٤۷)
ـ المفیدة (٤۲۰)
محمدعلی بن حسین بهشتی قاری:
ـ حلیة المُرَتِّلین فی تجوید القرآن المبین (۳۰۳)
محمد بن علی زُشکی = ابونصر محمد بن علی.
محمد بن عمر حافظ عمادی:
ـ مبرزالمعانی فی شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی (٤۰٤)
محمد فیض‌الله:
ـ فرضیةالتجوید (رسالة فی ـ) (۳٦۳)
محمد بن قاسم بقری شناوی:
ـ القواعد المقررة والفوائد المحررة (۳۷۷)
محمد قوشی = جمال‌الدین محمد قوشی.
محمدکاظم شیرازی قاری:
ـ مخارج‌الحروف (منظومة فی ـ) (٤۱۰)
محمد بن محمود سمرقندی:
ـ الاختلاف فی روایة قراءة عاصم (۲۱۲)
ـ روح‌المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید (۳۲۲)
ـ شرح القصیدة الفائحه فی تجوید الفاتحة (۳۳۸)
ـ العقد الفرید فی نظم التجوید (۳٥٥)
ـ المبسوط فی القراءات السبع والمضبوط من إضاءات الطبع (٤۰٥)
محمد بن مهدی حسینی تبریزی:
ـ کشف الوقوف فی علل الرموز والحروف (۳۹٦)
مفید قمی = قاضی سعید مفید قمی.
مقدسی = محمد بن خلیل بن ابی‌بکر محمد قباقبی.

Marfat.com

مقری = حسین بن محمد مقری.
مکی بن ابی‌طالب قیسی:
- الرعایة لتجـوید الروایة وتحقیق لفـظ التلاوة (۳۱۸)
ملاعلی قاری:
- المنح الفکریة فی شرح المقدمة الجزریة (٤٣٤)
ملامحمد شریف شیروانی تبریزی:
- شـرح‌الرسـالة الشـریفیة لمحمدکاظـم الدربندی (۳۳٥)
ملامحمدصادق بن محمدقاسم قاری «حومه»:
- تفصیل تواریخ وفـات المؤلفین فـی فـن القـراءة (۲٦۸)
- مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات الغیر المستحسنة (٤١٦)
- منظومة فی فضل التجوید (٤۳٦)
ملامحمد قـاری = شـیخ محمد محسـن شـمس‌الدین قاری کاظمی.
منصور دشتکی = غیاث‌الدین منصور دشتکی.
منصور طبلاوی:
- بیان المشکلات علی المبتدئین من جهة التجـوید فی القرآن المبین (۲٤۱)
- مرشدة المشـتغلین فـی احکـام النون السـاکنة والتنوین (٤۱۲)
- المقدمة فی علم القراءة (٤۲۹)
- هدایةالقاری فی کلام الباری (٤٦۳)
منصـوری مصـری = علی بن سـلیمان بن عبدالله منصوری مصری.
موسـوی خـوانساری = سـیدمحمدحسین موسـوی خوانساری.
موسی بن عبیدالله خاقانی = ابومزاحم.
موصلی = شعله.
موصلی = محب‌الدین جعفر بن مکّی موصلی.
نشـار = سـراج‌الدین عمر بن قـاسم بن محمد علی انصاری.
نصر فارسی شیرازی = ابوالحسن نصر.
هرکانی:
- الدّرة المضیئة (۳۰۹)
همدانی = شرف‌الدین احمد شهرزوری.
همدانی حنفـی = ابومحمد عبدالله بن احمد همدانی حنفی
یزدی = محمدباقر طباطبائی یزدی
یعقوب بن بدران:
رموز القراء و رواتهم (منظومة فی -) (۳۲۰)
یوسف بن علی خلاطی
- تجوید القرآن (۲٥۰)
- کشف‌المعانی فی شرح حرزالأمانی (۳۹٤)

Marfat.com

Marfat.com

فهرست الفبایی

نسخه‌های خط مؤلف

Marfat.com

Marfat.com

فهرست الفبایی نسخه‌های خط مؤلف

* **اسرار التجوید:** شیخ احمد احسائی ۲۲۰
* **تجوید التنزیل:** محمدرضا بن علی بن محمدجعفر «شریعتمدار» استرآبادی ۲۴۴
* **تجوید التنزیل فی علم الترتیل:** علی بن محمدجعفر «شریعتمدار» استرآبادی ۲۴۵
* **تجوید القرآن:** محمدعلی آل کشکول کربلائی ۲۴۸
* **تجوید القرآن** (رسالة فی -): ؟ ۲۵۵
* **جواهر القرآن [فی تجوید الفرقان]:** سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی حافظ تبریزی ۲۹۴
* **الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة الجزریة:** احمد بن محمد بن جزری (ابن‌ناظم) ۳۰۷
* **زبدة العرفان فی وجوه القرآن:** حامد بن حاج عبدالفتاح پالوی ۳۲۳
* **شرح درج المضامین لمختار القراء:** ملامحمد جعفر استرآبادی ۳۳۳
* **شرح مناهج الترتیل:** سیدمحمدباقر طباطبائی یزدی ۳۴۷
* **شرح منظومة فی ما وصل من الهمزات وما قطع منها:** محمدعلی بکاری ۳۴۹
* **الکشف عن القراءات السبع:** قاضی سعید قمی ۳۹۴
* **متقن الروایة فی علوم القراءة والدرایة:** محمدصادق بن احمد ۴۰۹
* **مخازن التحف الناصریة فی قراءة الأئمة الإثنی عشریة:** سیدمحمود بن سیدمحمد فاطمی تبریزی ۴۱۱
* **المفیدة:** محمدعلی بکاری ۴۲۱
* **منتخب الأبواب فی قواعد قراءة الکتاب:** سیدمحمدحسین موسوی خوانساری ۴۳۱

Marfat.com

Marfat.com

فهرست اسامی نسّاخ

الف

ابراهیم ارکوبی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸

ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدّمه ۳۱۵

ابراهیم بن حاج‌احمد: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۳۰۰

ابراهیم بن شیخ جان: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ۴۰۷

ابراهیم بن محمد کریم کرمانی: تقویم اللسان فی قراءة القرآن ۲۷۱

ابراهیم حمدی بن محمد بن عثمان: إرشاد الطلبة إلی شواهد الطیّبة ۲۱۸

ابراهیم رازی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵

ابوبکر بن شرف‌الدین ابن الحاج محمد قره عیثاوی اموی شافعی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸

ابوبکر علی بن ابی‌الخیر محمود بن ابی‌نعیم خضر بن ابی‌البرکات احمد رارانی اصفهانی: الکفایة فی ماءات القرآن علی ترتیب السور ۳۹۷

ابوطالب بن احمد بن محمود، معروف به «حافظ»: إبراز المعانی من حرزالأمانی و وجه‌التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی ۲۱۰

ابوطالب محمد امین بزاز: الوقوف ۴۵۰

ابوالغنائم اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی: الموضح فی القراءات الثمان ۴۳۹

ابوالفتوح محمد بن عطاءالله بن عبدالکریم بن نصرالله جرهی سبزواری: کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ۴۰۰

ابوالمعالی موسوی حسینی: أرجوزة فی معرفة الوقوف ۲۱۵

ابوالمعالی موسوی حسینی: تجوید القرآن ۲۵۰

احمد برکلی: المنح الفکریة فی شرح المقدمة الجزریة ۴۳۵

احمد بن زین‌الدین: المفید فی علم التجوید ۴۲۴

احمد بن شعبان: جمع طرق روایة القراءة عن نافع علی طریق النشر ۲۹۳

احمد بن شعبان: شرح القصیدة الفاتحة فی تجوید الفاتحة ۳۴۰

احمد بن شعبان: المقدمة الجزریة ۴۲۶

احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۳

احمد بن علی بن حسن شامی عاملی: اصول قراءة ابن کثیر بروایتی البزّی و قُنْبُل ۲۲۳

احمد بن علی بن حسن شامی عاملی: اصول قراءة الکسائی بروایتی الدوری و ابی‌الحارث ۲۲۶

احمد بن علی بن حسن شامی عاملی: تلخیص قراءة عاصم ۲۷۴

احمد بن علی بن‌حسن شامی: المقدمة الجزریة ۴۲۸

Marfat.com

احمد بن محمد: الدّر اليتيم فی علم التجويد ۳۱۳
احمد بن محمد: شرح الدراليتيم فی علم التجويد للبركوی ۳۳٤
احمد بن محمد بن المنادهلی شافعی ازهری، معروف به «كونسی»: الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة ۳۰۷
احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهيم: تقريب النشر فی القراءات العشر ۲۷۰
احمد حافظ: كشف المعانی فی شرح حرز الأمانی ۳۹٥
اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن احمد بن محمد كرمانی: كنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ٤۰۰
اسكندر بن اسدالله: الدراليتيم فی علم التجويد ۳۱۳
اسكندر بن اسدالله: شرح الرسالة الشريفيه لمحمد كاظم الدربندی ۳۳٥
اسماعيل بن خليل: الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة ۳۰۷
امام بن جلال كرمانی: إبراز المعانی من حرزالأمانی و وجه‌التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی ۲۱۰
امين‌الدين بن جمال‌الدين محمد بن مولانا علی اصفهانی: الوقوف ٤٥٤
امين بن فخرالدين: أصول قراءة ابن عامر بروايتی ابن‌ذكوان و هشام ۲۲۲
امين بن فخرالدين: أصول قراءة أبی‌عمرو ۲۲٤
امين بن فخرالدين: أصول قراءة أبی‌عمرو بروايتی الدوری و السوسی ۲۲٤
امين بن فخرالدين: أصول قراءة نافع من روايتی قالون و ورش ۲۲۷

ب

بهاءالدين علی: شرح القصيدة الفائحة فی تجويد القرآن ۳٤۰

ت

تاج‌الدين بن محمد بن حمزة بن زهرة حسينی فوعی: تجويد القرآن ۲٥۲

ج

جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی: التيسير فی القراءات السبع ۲۸٤
جعفر بن حسن حسينی عاملی: الحواشی المفهمة فی شرح المقدّمة ۳۰۷
جعفر بن شيخ عبدعلی قريشی: تجويدالحروف ۲٤٥
جعفر بن شيخ عبدعلی قريشی: صفات‌الحروف ۳٥۱
جلال‌الدين بن محمد بن حاجی‌علی طالب: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ٤۰۷
جمال‌الدين بن ... عباس ركابی: المفيد فی علم التجويد ٤۲۳
جمال‌الدين قاری حسينی: النشر فی القراءات العشر ٤٤۲
جيلانی بن عبدالله بن علی بن احمد سفيانی جلالی فجاجی: كنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ٤۰۲

ح

حاج‌احمد قسطمونی: الدقائق المحكمة فی شرح المقدمة ۳۱٥
حاج محمدحسين كاشانی: تقريب النشر فی القراءات العشر ۲۷۱
حاجی بن علی بن محمود بن حاجی محمد مطلق اصفهانی: طيبة النشر فی القراءات العشر ۳٥٤
حافظ نظام بن محمود... بن محيی‌الدين بن بدرالدّين: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸
حبيب بن اولياء بن مصطفی بن امير يوسف: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹٦
حسام‌الدين بن احمد: الوقف علی بعض الحروف و الألفاظ من سورة الفاتحة ٤٤٦
حسن بن خميس بن راشد بن عبدعلی: التيسير فی القراءات السبع ۲۸٤
حسن بن شيخ احمد بن شيخ محمود بن جمعة بن

Marfat.com

محمود بن نعمت‌الله صیمری جزائری: تجوید القرآن ۲۵۶
حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کورسرخی: المفید فی علم التجوید ۴۲۳
حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کور [کوه] سرخی: المقدمة الجزریة ۴۲۵
حسن بن علی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۴
حسین بن حاتم: الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة ۳۰۷
حسین بن حاج کاشانی: طیبة النشر فی القراءات العشر ۳۵۴
حسین بن حاجی: اُصول قراءة ابن‌عامر بروایتی ابن‌ذکوان و هشام ۲۲۲
حسین بن عثمان حافظ سروی: الجامع فی ذکر قراءات القرّاء العشرة ۲۸۸
حسین بن عثمان حافظ سروی: شرح المقدمة الجزریة ۳۴۵
حسین بن عثمان حافظ سروی: الکفایة فی ماءآت القرآن علی ترتیب السور ۳۹۸
حسین بن عثمان حافظ سروی: الوقف علی کلاً و الابتداء به و اقسام الماءآت ۴۴۸
حسین بن محمدباقر قاری: الوقوف ۴۵۵

خ

خلیل بن احمد توتاوی: المقدمة الجزریة ۴۲۷

د

درویش جهین بن مصطفی: تحبیر التیسیر ۲۶۷
درویش بن محمدعلی: مبرزالمعانی فی شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۴۰۴
درویش عبدالله: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۵
درویش علی بن شیخ شمس‌الدین کاظمی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸
درویش محمدبن مولی علی والدین و اشجردی: مبرزالمعانی‌فی‌شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۴۰۴

ز

زین‌العابدین حسینی: شرح المقدمة الجزریه ۳۴۵
زین‌العابدین محمد: المبسوط فی القراءات السبع من اضاءات الطبع ۴۰۷
زین‌العابدین محمد بن محمد خطیب اتکاوی: سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی ۳۲۵

س

سیداسماعیل حسینی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۳۰۱
سید محمدباقر بن قوام‌الدین محمد بن مفید موسوی استرآبادی: شرح درج المضامین لمختار القراء ۳۲۴
سید محمدتقی بن حسین طبری استرآبادی: المفید فی علم التجوید ۴۲۳
سیدمحمد حسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبائی حافظ سلطان القراء: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۳۰۱
سید محمدبن سید شیخ عثمان محبی قادری: سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی ۳۲۵
سید محمد فؤادی: زبدة البیان فی وجوه القرآن ۳۲۳
سید نعمت‌الله جزائری: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷
سعید بن عثمان بن یحیی: المکتفی فی الوقف و الابتداء ۴۲۹
سلیمان عبدالله خُطَی: الکامل فی الصناعة ۳۸۴

ش

شاه رضا حیدر کهنموئی: هدایة القاری فی کلام الباری ۴۶۴
شمس‌الدین بن حیدر سورکی: الوقوف ۴۵۴
شیخ محمد ابن حاج ملاحسین خوسفی: القراءة ۳۶۹

Marfat.com

شمس‌الدین محمد بن عبدعلی بن شمس‌الدین بن اسفندیار: الوقوف ٤٥٣
شمس‌الدین محمد بن محمد بن ابی‌بکر بن ابراهیم بن یعقوب: الشمعة المضیئة بنشر القراءات السبع المرضیة ٣٥٠

ص

صالح حسینی: الأوقاف اللازمه ٢٣٤
صالح حسینی: القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة ٣٧٥
صالح حسینی: الوقوف ٤٥٩
صالح بن فالح: أصول القراءات ٢٢١
صالح بن فالح: روح المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید ٣٢٢

ط

طالب: تجوید القرآن ٢٥٦
طبیب بن عبدالهادی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ٣٠٠

ظ

ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کورسرخی: الاختلاف فی روایة قراءة عاصم ٢١٢

ع

عبدالجواد بن یوسفعلی مشهدی: جدول رموز أسماء القراء العشرة بطریق الطیبة والنشر للجزري ٢٩٢
عبدالجواد بن یوسفعلی [مشهدی]: الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة ٣١٠
عبدالجواد بن یوسف [علی] مشهدی: طیبة النشر فی القراءات العشر ٣٥٤
عبدالجواد بن یوسفعلی مشهدی: المقدمة الجزریة ٤٢٨
عبدالحسین کرهرودی: درج المراد ٣١١
عبدالخبیر بن محمد مفید رازی: حرزالأمانی و وجه التهانی ٢٩٩
عبدالخبیربن محمد مفید رازی: شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی ٣٢٩
عبدالخبیربن محمد مفید رازی: المقدمة الجزریة ٤٢٦
عبدالرحمن بن مصطفی حسینی مصلاوی: تجوید القرآن ٢٥٠
عبدالرحیم بن عبدالله: طیبة النشر فی القراءات العشر ٣٥٤
عبدالرحیم بن ولی محمد اردبیلی: أسرار التجوید ٢٢٠
عبدالرحیم‌مازندرانی: الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة ٣١٠
عبدالصمد محلاتی: المقدمة الجزریة ٤٢٧
عبدالعزیز بن یعش تغلبی ربعی: التیسیر فی القراءات السبع ٢٨٤
عبدالغنی قدسی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ٣١٦
عبدالفیاض: الوقوف ٤٥٥
عبدالقادر خیاط ابن شیخ یاسین کفر نورانی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ٣٠٠
عبداللطیف بن ابراهیم: القواعد المقررة والفوائد المحررة ٣٧٩
عبدالله بن احمد بن شریف: أسرار التجوید ٢٢٠
عبدالله بن عبداللطیف: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ٤٠٧
عبدالله بن علی بن فضل‌الله رستمان رستمانی: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ٤٠٨
عبدالمحسن بن محمود بن حسین اخلاطی: شرح کتاب الغایة فی القراءات العشر لابی‌بکر بن مهران ٣٤١
عبدالمؤمن حسینی: آداب قراءة القرآن و کتابته ٢٠٨
عبدالواحد: مرشدة المشتغلین فی أحکام النون الساکنة والتنوین ٤١٣
عبدالواحد بن اسماعیل بن محمد بن محمد بن سراج‌الدین: الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة ٣٠٥

Marfat.com

عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی: إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز ۲۳۸
عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی: قرةالعین فی الفتح و الإمالة بین اللفظین ۳۷۳
عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ۴۰۷
عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی: نزهة المشتغلین فی أحکام النون الساکنة والتنوین ۴۴۰
عبدالوهاب بن محمد خلیف: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵
عثمان بن محمدعلی افندی: الدُرّة ۳۰۹
علاءالدین ابن شیخ علی حصنی: المقدمة الجزریة ۴۲۶
علاءالدین حسنوی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۶
علاءالدین علی بن اسماعیل بن علی آرامی: تحبیر التیسیر ۲۶۶
علی اشرف مراغی: أسرار التجوید ۲۲۰
علی بن حبیب [شریف]: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸
علی بن حبیب شریف: الدّرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة ۳۱۰
علی بن حسن [شامی عاملی]: التجوید و القراءات ۲۶۳
علی بن حسن شامی عاملی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵
علی بن الدریهم موصلی: إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز ۲۳۸
علی بن شمس‌الدین محمد سوقی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵
علی بن علاءالدین ابن شیخ عبدالمجید قشی دمیاطی: حرزالامانی و وجه‌التهانی ۲۹۹
علی علام شبراوی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۶
علی بن عمربن محمد حافظ تبریزی: شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی ۳۲۹
علی بن محمدبن احمد بن یعقوب اذلبی مقری: شرح غایة الاختصار فی أصول قراءة أبی‌عمرو ۳۳۷
علی بن محمد بن مجتبی بن محمد شریف حافظ: الوقوف ۴۵۸
علی بن محمدبن مقدم: طیبة النشر فی القراءات العشر ۳۵۴
علی بن محمود بن محمد ابن شیخ محمود خیام: الکامل الفرید فی التفرید و التجرید ۳۸۵
علی بن مسعود مقری بغدادی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی ۲۱۰
علی‌رضا بن محمد حسینی: المقدمة الجزریة ۳۲۶
علی‌نقی بن ملا زین‌العابدین قاری: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۶
عماد بن رضا حسینی: اختلاف القراءات ۲۱۳
عماد بن رضا حسینی: روح‌المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید ۳۲۲
عمر بن ابراهیم شافعی صفدی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۵

غ

غلامحسین بن شمس‌الدین علی افینی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۷

ف

فتحعلی بن محمدباقر: الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة ۳۰۸

ق

قاسم بن مرتضی حسینی تونی: أحکام الهمزة فی الآیات ۲۱۱
قاسم بن مرتضی حسینی [تونی]: الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر و الصغیر ۳۵۳
قاسم بن مرتضی [حسینی] تونی: عدّة النجات فی تسهیل الهمزات ۳۵۵
قاسم بن مرتضی حسینی تونی: کنزالرموز فی وقف حمزة علی المهموز ۳۹۸

Marfat.com

ل

لطفعلی لواسانی: الکشف عن القراءات السبع ۳۹٤

م

مبارك بن جمیل بن راشد بن جمعه بن کافی بن محمد بن عبدالله: أقسام القراءة ۲۳۰

مبارك بن یمانی نجیب بحرانی: هدایة القاری فی کلام الباری ٤٦٤

محبعلی حسینی سبزواری: إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز ۲۳۸

محمد استادی: تلخیص النشر فی القراءات العشر لابن الجزری ۲۷۵

محمدباقر ابن حاجی میرزا جعفر مراغی هندی: حلیة المرتلین فی تجوید القرآن المبین ۳۰۳

محمد بن ابی‌الفضل صایفی: قراءة القرآن ۳۷۱

محمد بن ابی‌القاسم سوزنی درگزینی: تجوید القرآن ۲۵٦

محمد بن احمد بن تاج‌الدین بن میکائیل حسینی هزارجریبی: إیضاح الرموز و مفتاح الکنوز ۲۳۸

محمد بن احمد بن محمد مناوی شافعی: کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ۱ ـ ٤

محمد بن احمد ناصری: الإفهام فی شرح باب وقف حمزة و هشام ۲۲۹

محمد بن جعفر بن محمد بن زهره حسینی حلبی فوعی: التبیان فی بیان القرآن ۲٤۳

محمد ابن حاج حسن بن حسن: النشر فی القراءات العشر ٤٤۲

محمد ابن حاج سالم محمد بن سالم بن سعید بن عمر قدری: کشف‌الأسرار عن قراءات الأئمة الأخیار ۳۹۲

محمد بن حسین بن محمد بن حسین نامابادی: الوقوف ٤٥۳

محمد بن حسین عقیلی استرآبادی: آداب قراءة القرآن ۲۰۷

محمد بن زین‌العابدین: کشف الوقوف فی علل الرموز و الحروف ۳۹٦

محمد بن زین‌العابدین موسوی: عمدة المفید و عدة المجید فی معرفة لفظ التجوید ۳٦۱

محمد بن سلطان حسین: أصول قراءة أبی‌عمرو بروایتی الدوری والسوسی ۲۲٤

محمد بن سیدحسن شافعی اشعری: القواعد المقررة والفوائد المحررة ۳۷۸

محمد بن شیخ احمد «خادم السجادة القادریة»: القواعد المقررة و الفوائد المحررة ۳۷۸

محمد بن شیخ اسماعیل: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۳۰۰

محمد ابن شیخ علی مجذوب بقاعی: شرح المقدمة الجزریه ۳٤٤

محمد بن علی ابن شیخ معن مجذوب بقاعی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱٦

محمد بن علی بن ابی‌الفتح «النارکونی»: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷

محمد بن علی بن احمد حسینی: الوقوف ٤٥٤

محمد بن علی بن احمد حسینی: الجامع فی ذکر قراءات القراء العشرة ۲۸۸

محمدبن علی بن احمد مقلورسی: المقدمة الجزریة ٤۲٦

محمد بن علی بن محمد ازرقی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷

محمد بن علی بن محمد عاملی: عمدة المفید و عدة المجید فی معرفة لفظ التجوید ۳٦۱

محمد بن علی بن محمد عاملی: القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة (قدس رضوی) ۳۷٤

محمد بن علی بن محمد عاملی: القصیدة الفائحة فی تجوید الفاتحة (مرکزی) ۳۷٤

محمد بن علی بن محمد عاملی: رموز القراء و رواتهم ۳۲۱

محمد بن علی بن محمد موجر کوبنی عاملی: روح‌المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید ۳۲۲

محمد بن علی بن محمد موسوی: المفردة لعاصم بن أبی‌النجود الکوفی ۳۸۹

Marfat.com

محمد بن فقیه روزبهان: کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ۴۰۲
محمد بن محمد بن علی... بن سعد بن عباده انصاری خزرجی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۳
محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی: الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة ۳۰۷
محمد بن محمدنصیر هزار جریبی دانگه: أسرار التجوید ۲۲۰
محمد بن محمدنصیر هزار جریبی دانگه: مخارج الحروف ۴۱۰
محمد بن محمود بن احمد اخجندی: الشفاء فی علل اختلاف القراء ۳۴۹
محمد بن محمود نصیر طوسی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷
محمد بن محمود نصیر طوسی: الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة ۳۱۰
محمد بن مصطفی بن محمد بن عبدالرحمن علی: جمع طرق روایة قالون و ورش القراءة عن نافع‌المدنی ۲۹۲
محمد بن مفتی بخاری: الوقوف ۴۵۷
محمد بن موسی بن محمد فیومی شافعی: سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی ۳۲۵
محمد بن موسی ناسخ: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷
محمد بن یحیی اریحاوی: مرشدة المشتغلین فی أحکام النون الساکنة و التنوین ۴۱۳
محمد بن یحیی بن بهاء لاریجانی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۵
محمد بن یحیی بن حسینی ندیدی: المقدمة الجزریة ۴۲۹
محمد ابوالوفاء شنوانی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۹
محمد بهاءالدین ابن شیخ عبدالغنی بن شیخ حسن بیطار: قرةالعین فی الفتح و الإمالة بین اللفظین ۳۷۳
محمدتقی بن نظرعلی: الموضح فی القراءات الثمان ۴۳۹
محمد توفیق بن محمد راغب: تقریب النشر فی القراءات العَشر ۲۷۰
محمدجعفر حسینی: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵
محمدحسن قاری: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۹
محمد حسین: الکشف عن القراءات السبع ۳۹۴
محمدحسین ابن حاجی محمد قاری: قرةالعین فی الفتح والإمالة بین اللفظین ۳۷۳
محمدحسین بن علاءالدین درزی مازندرانی: المقدمة الجزریة ۴۲۷
محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسینی حسینی طباطبائی: الوقوف ۴۵۶
محمدحسین بن نانی ابن حاج عبدالرسول حسینی زنوری: الکشف عن القراءات السبع ۳۹۴
محمدرضا ابن شیخ حرّ عاملی: المقدمة الجزریة ۴۲۶
محمد شریف: المفید فی علم التجوید ۴۲۴
محمد صادق: مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن ۴۱۸
محمدصالح بن عبدالرحیم یزدی: التنزیل و التحریف ۲۷۷
محمدصالح بن ملاحیدر: اوقاف النبی(ص) ۲۳۸
محمدصالح بن ملاحیدر: الأوقاف المنزلة ۲۳۶
محمدصالح بن ملاحیدر: اوقاف جبرائیل (علیه‌السلام) فی القرآن ۲۳۳
محمدعلی بن فرج‌الله بکاری: المقدمة الجزریة ۴۲۵
محمدعلی بن محمد زمان حیرانی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸
محمدقاسم بن علی بن نظرداد: إبرازالمعانی من حرزالأمانی و وجه‌التهانی فی القراءات السبع للسبع المثانی ۲۱۰
محمدقلی بن عوض قراچه‌داغی: اسرار التجوید ۲۲۰

Marfat.com

محمدکاظم: التبیان فی بیان القرآن ۲۴۳
محمدکاظم: المقدمة الجزریة ۴۲۷
محمدکاظم ابن سلطان حسین: تقریب النشر فی القراءات العشر ۲۷۰
محمد کامل قصار: شرح الدرة المضیئة فی قراءة الأئمة الثلاثة المرضیة ۳۳۲
محمد کویری: المقدمة الجزریة ۴۲۷
محمد مقیم بن شمس‌الدین محمد بن خواجه حسن شیعی شیرازی: کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی ۴۰۲
محمد موسوی خوانساری: التنزیل و التحریف ۲۷۸
محمد مؤمن: المبسوط فی القراءات السبع من إضاءات الطبع ۴۰۸
محمد مؤمن جهرمی ابن استاد: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۹
محمد مؤمن حسینی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۸
محمد مؤمن بن محمد امین تبریزی: الکشف عن القراءات السبع ۲۹۴
محمد نوری: أسرار التجوید ۲۲۰
محمدهاشم بن نورالدین محمد: تواتر القرآن ۲۸۱
محمود بن جمال‌الدین موسوی خوانساری: المفید فی علم التجوید ۴۲۴
محمود بن عمر بن حسین بن ابی‌بکر بن ابی‌الحسن بلیانی: منجد المقرئین و مرشد الطالبین ۴۳۳
مصطفی دباس: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۵
مصطفی قبوینی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۶
مصطفی بن محمد: النشر فی القراءات العشر ۴۴۳
مصطفی بن محمد بسندلی: تجوید القرآن ۲۵۹
مصلح‌الدین، «امام جامع اموی»: الوقوف ۴۵۷
مظفر بن محمد: أوجه القراء السبعة فی القیوم ۲۳۲
ملا عبدالمؤمن ابن ملارجب خطیب: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۶
ملا لال‌بیك: الوقوف ۴۵۴

ملامحمدصادق بن ملامحمد قاسم قاری: تقریب النشر فی القراءات العشر ۲۷۰
ملامرتضی قلی بن حسن علی خوری: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۶
منور بن منصور: المفردة لابن عامر الیحصبی ۳۸۷
منور بن منصور: المفردة لابن‌کثیر ۳۸۶
منور بن منصور: المفردة لأبی عمروبن العلاء ۳۸۷
منور بن منصور: المفردة لحمزة بن حبیب الزیات الکوفی ۳۹۰
منور بن منصور: المفردة لعاصم بن أبی‌النجود ۳۸۸
منور بن منصور: المفردة للکسائی ۳۹۰
موسی بن موسی بن احمد: المکتفیٰ فی الوقف و الابتداء ۴۳۰
میرزاقلی درمنی فراهانی: أصول قراءة ابن‌کثیر بروایتی البزی و قنبل ۲۲۳
میرزا قلی درمنی فراهانی: أصول قراءة الکسائی بروایتی الدوری و ابی‌الحارث ۲۲۶
میرغیاث ابن مولانا میرمختار طباطبائی: المقدمة الجزریة ۴۲۶
میرغیاث ابن مولانا میرمختار طباطبائی: الوقوف ۴۵۴
میرمحمد جعفر ابن میر محمدصادق: وقوف القرآن ۴۶۲

و

وجیه‌الدین بن اسماعیل بن عباس معلم: تجوید القرآن ۲۵۲
وجیه‌الدین بن اسماعیل بن عباس معلم: التیسیر فی القراءات السبع ۲۸۵
ولی بن احمد بن محمد نیریزی حافظ: حرزالامانی و وجه‌التهانی ۲۹۷

ه

هلال بن شمال بن عزالدین بن هلال: تجوید الفاتحة ۲۴۷

Marfat.com

هلال بن شمال بن عزالدین بن هلال: المفردة لعاصم بن أبی النجود الکوفی ۳۸۸
هلال بن شمال بن عزالدین بن هلال: المفید فی علم التجوید ۴۲۳

ی

یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی: الوقف الواجب والوصل الواجب ۴۴۹
یحیی بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر بن عبدالله بن جعفر الحبافرة احسائی اشعری شافعی: الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة ۳۱۵
یوسف: الحواشی الأزهریة فی حلّ ألفاظ المقدمة الجزریة ۳۰۵
یوسف ابن حاجی رمضان: سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حلّ قصیدة الشاطبی ۳۲۵
یوسف بن محمود: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۷
یوسف ابن مولانا مصطفی کریمان: الفوائد فی شرح القصیدة الجزریة فی التجوید ۳۶۶
یوسف حجاوی بن احمد بن محمد بن یوسف بن احمد فیاض حنبلی: حرزالأمانی و وجه‌التهانی ۲۹۹

Marfat.com

Marfat.com

اعلام اشخاص و گروہہا

Marfat.com

Marfat.com

اعلام اشخاص و گروهها

آ

آبیاری = ابراهیم آبیاری.
آتابای = بدری آتابای.
آتشی: ۱۰۷.
آخوند همدانی = علی آخوند همدانی (ملا ـ).
آرامی = علی بن اسماعیل بن علی آرامی (علاءالدّین).
آرتور جفری (دکتر ـ): ۲۰۲.
آسوده = مهدی آسوده (میرزا ـ).
آشتیانی = ابوالقاسم دانش آشتیانی.
آصف‌پور: ۱۰۷.
آقابزرگ تهرانی (علامه): ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۷، ۲۹۴، ۳۱۱، ۳۳۹، ۳۷۴، ۴۱۰، ۴۳۰.
آقاسعید اصفهانی: ۴۱۸.
آقا میرحسینای قزوینی (خاندان ـ): ۱۰۲.
آقحصاری = احمد بن محمد آقحصاری حنفی.
آل‌آقا (خاندان ـ): ۹.
آلتی قولاج = طیار آلتی قولاج.
آل حمیدان = عبدالله بن مبارك بن علی بن عبدالله بن ناصر آل حمیدان خطّی احسائی.
آل کشکول کربلایی = محمدعلی آل کشکول کربلایی.
آملی، ابوالحسن پیشنمار (میرزا ـ) = ابوالحسن پیشنمار.

الف

ابان بن تغلب کوفی: ۱۳۹، ۱۴۲.
ابدالی = محمدجان ابن حاج کامران ابدالی سلیمانی قندهاری.
ابراهیم آبیاری: ۱۶۲، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۰، ۲۰۱.
ابراهیم ارکوبی: ۲۹۸.
ابراهیم بن ابراهیم بن عبدالرحمن غزی: ۴۳.
ابراهیم بن ابی‌الیمن بن عبدالرحمن حلبی [ابن البَرَوی حنفی]: ۴۲۲.
ابراهیم بن احمد: ۴۰۱.
ابراهیم بن (حاج) احمد: ۳۰۰.
ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی: ۳۱۵.
ابراهیم بن شیخ جان: ۴۰۷.
ابراهیم بن عمربن ابراهیم بن خلیل جعبری سلفی: ۱۲۶، ۱۵۰، ۲۷۲، ۲۹۵، ۳۲۴، ۳۲۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۴۴.
ابراهیم بن عمر بن حسن احسایی ربط بن علی بن ابی‌بکر بقاعی خرباوی: ۲۷۱، ۲۷۲.
ابراهیم بن ملاصدرا: ۲۱۹.
ابراهیم بن یزید نخعی: ۱۳۸.
ابراهیم جزری: ۳۸۴.
ابراهیم حمدی بن محمد بن عثمان: ۲۱۸.
ابراهیم(ع) [خلیل‌الله] ۳۹۹، ۴۴۲.

Marfat.com

ابراهیم دهگان: ۸۷، ۱۰۲، ۱۰۶.
ابراهیم دیباجی: ٤٨.
ابراهیم رازی: ۲۸۵.
ابراهیم شریفی: ٤٤.
ابراهیم عیسی (شیخ -): ۲۱۵.
ابراهیم قطب شاه: ۲۹۰، ۲۹۸، ٤۲۵.
ابن ابی‌داود: ۱۹۰.
ابن ابی‌طالب: ۱٦۱.
ابن ابی‌العز همدانی: ۱٤۹.
ابن ابی‌مریم = نصر بن علی بن محمّد فسوی...
ابن ابی‌النجّود = عاصم بن بهدله اسدی خیاط کوفی.
ابن ابی‌هاشم: ۱٦۳، ۱۷۸.
[ابن ادریس] شافعی = [محمد بن ادریس] شافعی.
ابن ادریس [محمد بن احمد - یا - محمد بن منصور بن احمد بن ادریس بن حسین ... حلّی]: ۲۷٦.
ابن امّ عبد = عبدالله بن مسعود.
ابن ام قاسم = حسن بن قاسم بن عبدالله بن علی مرادی مراکشی.
ابن الانباری: ٤۵۱.
ابن بشّاك = علی بن ابی‌الیمین.
ابن تروی = ابراهیم بن ابی‌الیمن بن عبدالرحمن حلبی.
ابن جبارة: ۳۲٤.
ابن جریر طبری = محمد بن جریر طبری.
ابن جریری بخاری = احمد بن محمد بن محمد جریری بخاری.
ابن الجزری (ابن ناظم) = احمد بن محمد بن الجزری.
ابن الجزری = اسماعیل بن محمد بن محمد.
ابن الجزری = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علی بن یوسف جزری.
ابن جماز = سلیمان بن مسلم زهری.
ابن الجندی: ۱۵۲.
ابن جنّی (ابوالفتح -): ۱۲۷، ۱٤۸، ۲۰۲.
ابن حجر عسقلانی: ۱۳۵، ۱۳٦، ۱۹۹، ۲۰۱، ۳٤۰.

ابن حریری - یا - جریری بخاری = احمد بن محمد بن محمد حریری.
ابن حسنون المقرىء: ۲۰۲.
ابن خاقان: ٤۲۹.
ابن خالویه = حسین بن احمد بن خالویه.
ابن الخطیب: ۱۵۰.
ابن درستویه: ۱٤۸.
ابن دقیق العید: ۱٦۲، ۱٦۷، ۱٦۸.
ابن ذکوان . عبدالله بن احمد بن بشیر بن ذکوان دمشقی.
ابن سراج = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری سلفی.
ابن سعادة: ۲۹٤.
ابن سعدان: ٤۵۱.
ابن سعدالله = محمّد بن اسماعیل بن محمّد بن اسماعیل فقاعی.
ابن سلیمان: ۱٤۰.
ابن سیرین = محمد بن سیرین.
ابن شریح: ۱٦۱.
ابن شنبوذ: ۱٤۷، ۱۵۵، ۱۵٦، ۱۸۸، ۳٦۸.
ابن الصیرفی = عثمان بن سعید بن عثمان بن سعید اموی دانی قرطبی اندلسی.
ابن طاوس: ۳۱۱.
ابن عامر = عبدالله بن عامر.
ابن‌عباس = عبدالله بن عباس.
ابن عساکر: ۲۰۹.
ابن عطاءالله: ٤٤۱.
ابن عطیة: ۲۰۲.
ابن العلاء: ۳۱۹، ۳۲۰.
ابن عوف: ۳۵۹.
ابن غلبون حلبی: ۱۵۲.
ابن فارس = احمد بن فارس.
ابن فحام: ۱٦۱.
ابن الفصیح = عبدالله بن احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی حنفی.
ابن فقاعی حموی = محمد بن اسماعیل بن محمد بن

Marfat.com

اسماعیل فقاعی.
ابن فهد حلی: ۱۶۵.
ابن قـاصح = علی بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عذری.
ابن قاضی عجلون: ۴۰۱.
ابن القباقبی = محمد بن خلیل بن ابی‌بکـر بن محمد قباقبی.
ابن قتیبه = عبدالله بن مسلم.
ابن کثیر [اسـماعیل بن عمر قـرشی شـافعی، حـافظ عمادالدین]: ۱۳۵، ۱۵۶، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۹، ۲۹۶.
ابن‌کثیر = عبدالله بن کثیر.
ابن مالك نحوی: ۱۵۰، ۴۲۱.
ابن مجـاهد (ابی‌بکـر): ۱۲۶، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۴-۱۴۷، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۷۱، ۱۷۸، ۱۸۶- ۱۸۹، ۲۰۱، ۳۶۸.
ابن محمد بن سـعید بن ناصـر بن جعفـر بن علی بن عبدالله بن سلیمان بن عیسیٰ: ۳۸۳.
ابن محیصن: ۳۹۱.
ابن مسعود = عبدالله بن مسعود.
ابن‌مقدم = علی بن محمد.
ابن مقسم بغدادی: ۱۴۷، ۱۵۵، ۱۷۱، ۱۸۸.
ابن منکدر: ۱۷۰.
ابن الموقع = محمّد بن احمد بن حسین موصلی.
ابن مهران: ۱۶۱.
ابن ناظم = احمد بن محمّد الجزری.
ابن نجّار = محمد بن احمد بن داود دمشقی مقری.
ابن الندیم: ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۶، ۲۰۱، ۴۴۳، ۴۵۱.
ابن وردان = عیسی بن وردان (حذّاء).
ابن الوردی: ۴۰۰.
ابن هذیل اندلسی: ۲۹۴.
ابن هشام: ۲۰۱، ۴۲۱.
ابن یاسین: ۳۵۹.
ابن یوسف شیرازی: ۱۳، ۱۴، ۴۴.
ابواحمد بغدادی = عبدالصّمد بغدادی.
ابواحمد عسکری: ۱۹۲.
ابوالأزهر = عبدالصّمد بن عبدالرّحمن مصری.
ابواسحاق: ۱۳۲.
ابواسـحاق [جعبری] = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری سلفی.
ابوالأسود دؤلی: ۱۹۲.
ابوایوب = سلیمان بن یحیی ضبی.
ابوالبقاء عذری = علی بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عذری.
ابوالبقاء معمر: ۳۹۶.
ابوبکر بن مجاهد = ابن مجاهد.
ابوبکر احمد: ۴۴۲.
ابوبکـر = احمد بن حسـین بن محمّد بن مهـران نیشابوری.
ابوبکـر = احمد بن محمّد جـزری (ابن الجـزری، ابن‌ناظم).
ابوبکر باقلانی (قاضی -): ۱۳۷، ۱۶۳، ۱۷۵.
ابوبکر [بن ابی‌قحافه]: ۱۳۵، ۲۰۸.
ابوبکر بن احمد انباری: ۴۴۸.
ابوبکـر بن شـرف‌الدّین ابن حـاج محمّد قـرة عیثاوی اموی شافعی: ۲۹۸.
ابوبکر حضرمی: ۲۷۷.
ابوبکر شعبة بن عیاش = شعبة بن عیّاش حناط اسـدی کوفی.
ابوبکر صدیق = ابوبکر بن ابی‌قحافه
ابوبکر عاصم بن بهدله = عاصم بن بهدلهٔ کوفی.
ابوبکر = علی بن ابی‌الخیر محمود بن ابی‌نعیم.
ابوبکر = محمد بن احمد بن عمر داجونی.
ابوبکر = محمّد بن حسن بن مقسم عطّار.
ابوبکر = محمّد بن موسی بن عبّاس.
ابوبکر = محمّد بن موسی بن فرج دربندی.
ابوتوزینت تلمسانی = محمّد موفق (سیّد).
ابوجعفـر محمد بن ابی‌یزید **طیفور** = محمد بن ابی‌یزید طیفور سجاوندی غزنوی.
ابوجعفر طبری = محمد بن جریر طبری (ابن جریر).
ابوجعفر طوسی = محمّد بن حسن طوسی.

Marfat.com

ابوجعفر [محمّد بن علی، امام باقر(ع)]: ۲۷۷.
ابوجعفر = یزید بن قعقاع مدنی.
ابوحاتم رازی: ۱۵۲، ۲۰۱، ٤٥٦.
ابوحاتم = سهل بن محمّد سجستانی.
ابوالحارث = لیث بن خالد بغدادی.
ابوالحسن بقاعی = ابراهیم بن عمر بن حسن (حسین) رباط بن علی بن ابی‌بکر بقاعی.
ابوالحسن = احمد بن محمّد مؤذّن بزی مکّی.
ابوالحسن بکری: ٤٠١.
ابوالحسن پیشنماز آملی (میرزا ـ): ۹٤.
ابوالحسن شعرانی (میرزا ـ): ۱٦٥، ۲۰۳.
ابوالحسن = طاهر بن عرب (شیخ ـ).
ابوالحسن = علی بن جعفر بن محمّد رازی (شیخ ـ).
ابوالحسن = علی بن سعید ثعانی (شیخ ـ).
ابوالحسن علی بن محمد سخاوی = علی بن محمّد بن عبدالصمّد بن عبدالاحد.
ابوالحسن = علی بن محمّد بن علی فارس.
ابوالحسن فقیه مروزی: ۲۷٦.
ابوالحسین فارسی شیرازی = نصر بن عبدالعزیز بن احمد بن نوح.
ابوالحسین واحدی: ۳۰۷.
ابوحنیفه: ۲٤، ۳۵۷.
ابوحیّان نحوی: ٤۲۱.
ابوالخیر طاش کبری‌زاده = احمد بن مصطفی بن خلیل طاش کبری‌زاده.
ابوالخیر محمّد = محمّد [بن محمّد الجزری] (ابوالخیر).
ابوالخیر جزری = محمد بن محمد بن محمّد بن محمّد ابن علی بن یوسف جزری.
ابوداود: ۱۳۷.
ابوالدرداء = عویمربن زید (ابوالدرداء ـ).
ابودندن = یس [یاسین] بن عبدالله.
ابوذهل = احمد بن ابی‌ذهل کوفی.
ابوربیعه = محمّد بن اسحق ربعی مکّی.
ابورجاء عطاردی: ۱۳۸.
ابوالرضا (سید ـ): ۸۳
ابوریحان بیرونی: ۱۱۱.
ابوزرعه اردبیلی: ۸۸.
ابوزرعة بن عمرو بن جریر: ۱۳۸.
ابوزکریا = فرّاء.
ابوزکریا = یحیی بن آدم.
ابوزید (ابویزید ـ) بغوی = احمد (محمد) بن ابی‌بکر ضریر بغوی.
ابوزید انصاری نحوی: ۱٤۰.
ابوزید قیس بن سکن = قیس بن سکن.
ابوسعید (اتابك ـ) = سنقر بن مودود.
ابوسعید خدری: ۳۷۹.
ابوسعید عثمان بن سعید = عثمان بن سعید مصری ملقّب به ورش.
ابوشامه = عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان... مقدسی.
ابوشعیب صالح بن زیاد = صالح بن زیاد سوسی.
ابوصباح = عبید بن صباح.
ابوالصّلاح = محمّد بن (ملاحاجی) علی بن شیخ زنگی هروی.
ابوالضحّاء: ۲۹۲.
ابوطالب بن احمد بن محمود شیرازی معروف به حافظ: ۲۱۰.
ابوطالب محمد = محمّد امین بزاز.
ابوالطیب عبدالمنعم حلبی: ۳۱۸.
ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی: ۱۳٤، ۱۳۸.
ابوعامر شامی: ۲۹۱.
ابوالعبّاس: ۱٦٥.
ابوالعباس جعبری = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری.
ابوالعباس احمد بن خلف خدامی = احمد بن خلف بن عیور بن خیار بن سعید مقری خدامی.
ابوالعباس احمد = احمد بن عمّار.
ابوالعباس محمد = محمّد بن ابی‌القسم بن ابی سهل باری.
ابوعبدالرّحمن سلَمی = عبدالله بن حبیب سلَمی.
ابوعبدالرحمن یزیدی: ۳۵۰، ۳٦٤، ٤٥۱.

Marfat.com

ابوعبدالله سیاری = احمد بن محمد بن سیّار بن عبدالله سیّاری بصری.
ابوعبدالله بن سنان: ۲۷۷.
ابوعبدالله(ع) = [جعفر بن محمد صادق(ع) (امام -)].
ابوعبدالله(ع) = حسین [بن علی(ع) (امام -)].
ابوعبدالله سجاوندی = محمّد بن ابی‌یزید طیفور سجاوندی.
ابوعبدالله محمد بن احمد = محمّد بن احمد بن داود دمشقی، ابن النّجار.
ابوعبدالله محمد ذهبی = محمّد بن احمد بن عثمان ذهبی.
ابوعبدالله محمد بن احمد (شعله) = محمّد بن احمد بن محمّد بن احمد بن حسین موصلی.
ابوعبدالله محمد فاسی = محمد بن حسن فاسی مقری (نحوی)
ابوعبدالله محمد قباقبی = محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمّد قباقبی حلبی مقدسی.
ابوعبدالله محمد اصفهانی = محمّد بن عیسی اصفهانی.
ابوعبدالله محمد قرطبی = محمّد بن یوسف قرطبی.
ابوعبدالله نصر فارسی = نصر بن علی بن محمّد فسوی فارسی.
ابوعبید: ۱۳۵، ۱۵۲.
ابوعبید قاسم بن سلام = قاسم بن سلام (ابوعبید -).
ابوالعلاء همدانی = [حسن بن احمد] عطار همدانی.
ابوعلی اشعری: ۲۷۶.
ابوعلی اصفهانی: ۱٤۰.
ابوعلی اهوازی: ۱۲٦، ۱۵۱، ۱٦۱.
ابوعلی حائری: ۳۵۲.
ابوعلی سینا (بوعلی سینا): ۹۰.
ابوعلی فارسی = حسن بن احمد فارسی.
ابوعلی حسین مقری = حسین بن محمّد بن حسن مقری.
ابوعلی خاطر = زین‌الدین ابوعلی خاطر (شیخ -).
ابوعلی طبرسی = فضل بن حسن طبرسی.
ابوعلی فارسی [حسن بن احمد] = [حسن بن احمد].
ابوعلی فارسی [حسن بن خطیر] = [حسن بن خطیر].
ابوعلی مالکی: ۱٦۱.
ابوعمارة حمزة = حمزة بن حبیب زیّات کوفی.
ابوعمران یحصبی = عبدالله بن عامر یحصبی شامی.
ابوعمرو بن علاء حضرمی بصری: ۱۳٤، ۱۳۹-۱٤۳، ۱۵۳، ۱۷۱، ۲۱٤، ۲۲۳- ۲۲۵، ۲۳۹، ۲٦۸، ۲۹۱، ۳۲۱، ۳۳۷، ۳٦٤، ۳٦۹، ۳۷۲، ۳۷۵، ۳۸۵- ۳۸۷، ٤۱۹.
ابوعمرو حفص اسدی = حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی.
ابوعمرو = حفص بن عمردوری.
ابوعمرو دانی = عثمان بن سعید بن عثمان دانی اموی قرطبی اندلسی.
ابوعمرو = عبدالله بن احمد بن بشیر بن ذکوان دمشقی.
ابوعمرو عثمان = عثمان بن صلاح.
ابوعمرو الکبیر: ۳۵۰.
ابوعمرو محمد = محمد بن عبدالرحمن مخزومی مکّی (قنبل).
ابوعمیر: ۲۷۷.
ابوعیسی خلاد = خلاد بن خالد صیرفی کوفی.
ابوالغنائم اسعد = اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی.
ابوالفتح بن الجنی = ابن الجنی.
ابوالفتح محمد = محمد [بن محمد بن الجزری]
ابوالفتوح محمد جرهی = محمد بن عطاءالله بن عبدالکریم بن نصرالله جرهی سبزواری.
ابوالفداء: ۲٦٤.
ابوالفرج = احمد بن علی مقری همدانی.
ابوالفضائل اصفهانی = عباد بن احمد بن اسماعیل حسنی اصفهانی.
ابوالفضل حریری = احمد بن محمد بن محمد حریری - یا - جریری بخاری.
ابوالفضل خالد بن عبدالله = خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر بن محمّد بن احمد جرجاوی ازهری.
ابوالفضل سعیدی ریحان یزدی (حاج سید -): ۸۵.

Marfat.com

ابوالفضـــل عبدالرحمن رازی = عبدالرحمن بن احمد رازی.
ابوالفضل فهمی (دکتر-): ۱۹۹.
ابوالفضل محمد سجاوندی = محمّد بن ابی‌یزید طیفور سجاوندی غزنوی قاری.
ابوالفضل محمد بن عبدالحمید = محمد بن عبدالحمید بن فضل‌الله.
ابوالفضـل محمد بن عمر قـرشی = محمّد بن عمر بن خالد قوشی.
ابوالفضـــل = محمد بن محمد بن شـــحنه حلبی (قاضی-).
ابوالفـــلاح ابن عماد حنبلی = عبدالحـــی بن احمد بن محمد بن عماد حنبلی.
ابوالقاسم جعفر موسـوی = جعفـر بن حسـین حسینی موسوی گلپایگانی.
ابوالقاسم خراسانی (میر-): ٤١٨.
ابوالقاسم خوئی (سیّد-): ۱۳۱، ۱٦۳، ۱۷۱، ۱۹۹.
ابوالقاسم دانش آشتیانی: ۸.
ابوالقاسم سمرقندی (ناصرالدین): ۳۳۹، ۳٤۸.
ابوالقـــاسم عبدالرحمن (ابوشـــامه) = عبدالرحمن بن اسـماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی‌بکـــر بن عبّاس مقدسی.
ابوالقاسم عیسی = عیسی بن ابی‌الحزم.
ابوالقاسم قاسم شـاطبی = قـاسم بن فیرة بن خلف بن احمد رعینی.
ابوالقـاسم مازندرانی معـروف به سـیّدمحمّد مجتهـد: ۲۹۳.
ابوالقـاسم محمد جـزری = محمّد بن محمد الجـــزری (محبّ‌الدین).
ابوالقاسم یوسف = یوسف بن علی هذلی.
ابوقلابه: ۱۳۲، ۱۳۳.
ابوالکرم شهرزوری: ۱٦۱.
ابومحمد احمد بن وهیان = احمد بن وهبان حموی دمشقی حنفی.
ابومحمد اسـماعیل قـراب = اسـماعیل بن ابراهیم بن محمّد بن عبدالرحمن سرخسی.
ابومحمد حسـن (ابن‌ام‌قاسم)=حسن‌بن‌قاسم‌بن‌عبدالله بن علی مرادی.
ابومحمد خلف بن هشام = خلف بن هشام بزاز بغـدادی کوفی.
ابومحمد عبدالرحمن (ابوشـــامة) = عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان مقدسی.
ابومحمّد عبدالله (ابن‌الفصیح) = عبدالله بن احمد بن علی بن احمد کـوفی.
ابومحمّد عبدالوهاب دمشقی = عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی.
ابومحمّد = عبید بن صباح.
ابومحمد قـاسم شـاطبی = قـاسم بن فیّرة بن خلف بن احمد رعینی.
ابومحمّد مکـی بن أبی‌طـالب = مکّـــی بن ابی‌طـــالب حموش بن محمّد بن مختار قیسی قیروانی قرطبی نحوی.
ابومحمد یعقـوب حضـــرمی = یعقـــوب بن اســحاق حضرمی بصری.
ابومزاحـم خـاقانی = موسـی بن عبیدالله بن یحیی بن خاقان.
ابوالمعـــالی احمد = احمد بن محمد بن عبدالکـــریم (برهان‌الدّین).
ابوالمعالی موسوی حسینی: ۲۱۵، ۲٤۹، ۲۵۰.
ابومعبد داری = عبدالله بن کثیر داری مکی.
ابومعشر طبری: ۱۵۲، ۱٦۱.
ابوالمعین نسفی: ٤۳۲.
ابوالمکـــارم محمد زندوی = محمد بن محمد زندوی بخاری.
ابومنصور ارّجانی: ۲٦۹.
ابوموسی اشعری: ۱۳۳، ۱۳۷.
ابوموسی جعفر موصـلی = جعفـر بن مکـی بن جعفـــر موصلی (محب‌الدّین).
ابوالمهلب: ۱۳۲.
ابونشیط: ۱٦٦، ۲۹۲.
ابونصر زشکی = محمد بن علی زشکی.
ابونصر عراقی: ۳٤۸.

Marfat.com

ابونعیم مدنی = نافع بن عبدالرحمن بن ابی‌نعیم مدنی.
ابووائل: ۱۳۳.
ابوالوفاء محمد = محمد شنوانی.
ابوالولید هشام = هشام بن عمار بن نصیر قاضی دمشقی.
ابوهریره: ۱۳٤، ۱۳۵، ۱۷٦.
ابویحیی انصاری = زکریا بن‌محمد بن احمد بن زکریا انصاری سنیکی.
ابویزید = احمد [محمد] بن ابی‌بکر ضریر بغوی.
ابویوسف (امام ـ): ۹٦.
ابویوسف یعقوب جرائدی = یعقوب بن بدران جرائدی.
ابهری: ۲۱۱، ۳۵۲.
ابیّ بن کعب: ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳۵، ۱۷٦، ۲۱۳، ۳۷۷.
اتابك ابوسعید سنقربن مودود = سنقر بن مودود.
اتکاوی = محمّد بن محمّد خطیب اتکاوی.
اتوپریتزل: ۱٤٦.
احسائی احمد بن زین‌الدین = احمد بن زین‌الدّین بن ابراهیم احسائی.
احسائی عبدالله بن مبارك = عبدالله بن مبارك بن علی بن عبدالله بن ناصر آل حمیدان خطّی احسائی.
احسائی یحیی = یحیی بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر بن عبدالله بن جعفر حبافره احسائی اشعری.
احمد = ابابکر احمد.
احمد احمدی بیرجندی: ٤۰.
احمد اردبیلی: ٤۱٦.
احمد اسکندری: ۱۹۳.
احمد امین= ۲۰۱
احمد بلوی: ۱٤۹، ۲۰۳.
احمد برکلی: ٤۳۵.
احمد بلکوسی (شیخ ـ): ۳۲۵.
احمد بنا (شیخ ـ): ٤۰۸.
احمد (حکمةالله) بن ابراهیم عصمةالله بن اسماعیل رائف پاشای حسینی رومی حنفی (شهاب‌الدین عارف): ۹٦.
احمد ابن (مولانا) ابی‌بکر بن ملاعلی هروی: ۲٦٦.
احمد [محمد] بن ابی‌بکر ضریر بغوی (ابوزید. یا ـ ابویزید): ۳٤۱.
احمد بن ابی‌ذهل کوفی: ۱٤۰.
احمد بن احمد بن بدرالدین طیبی صالحی دمشقی شافعی (شهاب‌الدین): ۲٤۰، ۲۷۸، ۳۷۲.
احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن رشید بن ابراهیم شهرزوری: ۲۹٦، ۳۹۱.
احمد بن جبیر بن محمد کوفی: ۱٤۱.
احمد بن حسن قفطان (شیخ ـ): ۳۰۳.
احمد بن حسین بن محمد بن مهران دینوری مقری اصفهانی نیشابوری (ابوبکر): ۳٤۰، ٤۰٦.
احمد بن حنبل: ۱۷۹، ۳٦۵.
احمد بن خلف بن عیور بن خیار بن سعید مقری خدامی (ابوالعباس): ۲۸۲.
احمد بن زین‌الدّین: ٤۲٤.
احمد بن زین‌الدّین بن ابراهیم بن ابراهیم: ۲۱۸، ۲۱۹، ۲٤۹، ٤۰۹.
احمد بن سیّار بن ایوب: ۲۷٦.
احمد بن شعبان (شیخ ـ): ۲۲٦، ۲۹۳، ۳٤۰، ٤۲٦.
احمد بن شکر اندلسی: ۱٤۹.
احمد بن عبدالصمد بحرینی (سیّد ـ): ۳۸۲.
احمد بن عبدالله خزرجی انصاری: ۲۰۰.
احمد بن عثمان مهینی حمیدی تَنُوخی: ۲۸۳.
احمد بن علی اندلسی: ۱٤۹.
احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی (ابن الفصیح، فخرالدین): ۱۵۰، ۳۳۸، ۳٤۰.
احمد بن علی بن حسن شامی عاملی: ۲۲۳، ۲۲٦، ۲۷٤، ٤۲۸.
احمد بن علی سقاء (سراج‌الدین): ۳۳۸.
احمد بن علی مقری همدانی (شیخ ابوالفرج): ۳۹٦.
احمد بن عمّار مهدوی (ابوالعباس): ۱۳٦، ۱۸۳، ۱۹۰، ۱۹۸، ۲۰۳.
احمد بن فارس: ۲۰۱.
احمد بن محمّد: ۳۱۳، ۳۳۵.
احمد بن محمّد آقحصاری حنفی (معروف به رومی، و

Marfat.com

احمد فائز رومی): ۳۱۲، ۳۳٤.
احمد بن محمد ابی‌نصر: ۲۷۷.
احمد بن محمد بن سعید شرعی یمنی: ۱۵۰.
احمد بن محمد بن سیّار بن عبدالله سیاری بصری (ابوعبدالله): ۲۷۵-۲۷۷، ۳٦۸.
احمد بن محمّد بن عبدالکریم (برهان‌الدّین. ابوالمعالی): ۲٦۷.
احمد بن محمد بن محمد حریری ـ یا ـ جریری بخاری: ۳٤۸، ۳٤۹.
احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهیم: ۲۷۰.
احمد بن محمّد الجزری (ابن الجزری، ابن **ناظم**): ۲۰۱، ۲٦۹، ۳۰٦، ۳۰۷، ۳۱٤، ۳٤۱، ٤٤۲.
احمد بن محمد دمیاطی بناء: ۱٤٤، ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۹۹، ٤۰۸.
احمد بن محمّد قسطلانی (شهاب‌الدین): ۱۵۰، ۲۰۲.
احمد بن محمد مقدسی: ۱۵۰.
احمد بن محمّد منادهلی ازهری کونسی: ۳۰۷.
احمد بن محمد مؤذن [بن ابی‌بزّه] مکی (معروف به بزّی. اباالحسن): ۱۳٤، ۱٤۱، ۱٤۲، ۲۲۲، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۵۰.
احمد بن محمود ادیب حکیم مقری (شمس‌الدین): ۳٦۰.
احمد بن مصطفی بن خلیل طاش کبری‌زاده: ۲۰۳، ۳٤۱، ۳٤۲.
احمد بن موسی(ع): ۸۸.
احمد بن میرمعصوم (میرزا-): ۳۸۲.
احمد بن وهبان حموی دمشقی حنفی: ۳۳۷.
احمد بن یحیی ثعلب نحوی: ۱٤۲.
احمد بن یزید حلوانی: ۱٤۱.
احمد جلایر (سلطان-): ۷٤.
احمد جوادی: ٦.
احمد حافظ: ۳۹۵.
احمد حسن زیّات: ۲۰۳.
احمد حسینی (سیّد-): ۳۸، ۵۳-۵۷، ۱۰۷.
احمد رفعت معروف به جورکجی‌زاده قاضی (حافظ-): ۲۱۸.
احمد سهیلی خوانساری: ٦٤.
احمد صقر: ۲۰۰.
احمد عبدالغفور عطار: ۳۲۸.
احمد فاروقی هندی (شیخ-): ۹٦.
احمد فائز رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
احمد فرهاد معتمد: ٦.
احمد قسطمونی (حاج-): ۳۱۵.
احمد گلچین معانی: ۳۳، ۳٤، ۸۱، ۸۷، ۱۰۱.
احمد محمّد زینحار: ۲۰۱.
احمد مغنیساوی: ۱۵۰.
احمد منزوی: ٤۹-۵۱، ٦٤، ٦۵.
احمد نیازی (حافظ-): ۲۱۸.
احمدی = احمد احمدی بیرجندی: ٤۰.
احمد یوسف نجاتی: ۲۰۲.
احول = عاصم احول.
اخسیکتی: ٤۳۲.
اخفش: ٤۵٦.
اخفش اکبر = عبدالحمید بن عبدالمجید (اخفش اکبر).
اخلاطی = عبدالمحسن بن محمود بن حسین اخلاطی.
اخلاطی = یوسف بن ابی‌الحسن علی بن محمد اخلاطی.
ادریس بن عبدالکریم **حداد**: ۱۳٤، ۲۹۰، ۲۹۱.
اذکائی = پرویز اذکائی.
اذلبی = علی بن محمد بن احمد بن یعقوب اذلبی مقری.
ارجانی = ابومنصور **ارجانی**.
اردبیلی = ابوزرعه اردبیلی.
اردبیلی = احمد اردبیلی.
اردبیلی = عبدالرحیم بن ولی محمّد اردبیلی.
اردبیلی = محمد شریف اردبیلی.
اردلان = علی اردلان جوان.
اردوبادی = محمدعلی اردوبادی (میرزا-).
ارکوبی = ابراهیم ارکوبی.
اریحاوی = محمد بن یحیی اریحاوی.
ازرق = اسحق بن یوسف ازرق.
ازرقی = محمد بن علی بن محمد ازرقی.

Marfat.com

ازمیری = مصطفی ابن عبدالرحمن ازمیری (شیخ-).
ازهری = احمد بن محمد منادهلی ازهری کونسی.
ازهری = خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر.
ازهری = عبدالدائم ازهری.
ازهری = محمّد بن سالم علی ازهری (ناصرالدین).
ازهری محمد بقری = محمد بن قاسم بن اسماعیل بقری.
استادی = رضا استادی.
استادی = محمد استادی.
استدار ایتمش = قطلبك استداریتمش.
استرآبادی = علی بن عمادالدین علی بن نجم‌الدّین محمود قاری استرآبادی.
استرآبادی = علی بن محمد استرآبادی.
استرآبادی = علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی.
استرآبادی = محمد استرآبادی (میرزا-).
استرآبادی = محمد بن حسین عقیلی استرآبادی.
استرآبادی = محمد بن محمدباقر بن قوام‌الدین محمد بن مفید موسوی استرآبادی (سید-).
استرآبادی = محمّدتقی بن حسین طبری حسینی استرآبادی (سیّد-).
استرآبادی = محمدجعفر ابن ملاسیف‌الدین استرآبادی تهرانی.
استرآبادی = محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی.
استرو مردخای: ۹۰.
استوارت گاردنر: ۱۱۵.
استوری، ك. ا.: ۷۳، ۸۱.
اسحاق بن ابراهیم مروزی (ورّاق): ۱۳٤.
اسحاق بن بهلول تنوخی انباری: ۱٤۱.
اسحاق بن یوسف ازرق: ۱٤۰.
اسحاق وردان: ۲۹۰، ۲۹۱.
اسدبن ابی‌بکر محمد اخلاطی = یوسف بن (ابی‌الحسن علی بن محمد).
اسدالله اسماعیلیان: ۱۲۰.
اسدالله بن محمدباقرحسینی قاینی‌کربلایی (سیّد-): ۲٤۵.
اسدالله بن محمدباقر موسوی رشتی شفتی (سیّد-): ۲٤۵، ۲۷۷.
اسدالله خاکپور: ۱۰٦.
اسدالله شوشتری: ۲۱۸.
اسدی (قبیلهٔ -): ۱۷۷.
اسدی = حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی (اباعمرو): ۲۹۱.
اسدی = شعبة بن عیاش حناط اسدی کوفی (ابوبکر): ۲۱۲.
اسدی = عاصم بن بهدله.
اسدی کسائی = علی بن حمزة بن عبدالله اسدی: ۲۹۱.
اسدی = محمد بن یعقوب اسدی.
اسدی = محمد ولیخان اسدی.
اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن احمد بن محمد کرمانی: ٤۰۰.
اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی (ابوالغنائم): ٤۳۹.
اسفندیاری = محتشم السلطنه اسفندیاری.
اسکندر بن اسدالله: ۳۱۳، ۳۳٦.
اسکندری = احمد اسکندری.
اسماء بنت ابی‌بکر: ٤۲۹.
اسماء حمصی: ۲۲، ۲۵.
اسماعیل بخاری: ۲۷٦.
اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن عبدالرحمن سرخسی هروی «قراب»: ۱٦۸، ۱۷۰، ۳۲٦.
اسماعیل بن اسحاق مالکی (قاضی -): ۱٤۱.
اسماعیل بن جعفر: ۱۳٤.
اسماعیل بن خلف انصاری: ۱٤۸.
اسماعیل بن خلیل: ۳۰۷.
اسماعیل بن عبدالله بن مهاجر: ۱۳۹.
اسماعیل بن عمر قرشی = ابن کثیر. اسماعیل بن عمر قرشی.
اسماعیل بن محمد بن محمد جزری معروف به ابن جزری: ۱۹۸.
اسماعیل پاشا بغدادی: ۳۱٤، ٤٤۷.

Marfat.com

اسماعیل ثانی صفوی (شاه‌ـ): ۳۵۲.
اسماعیل (حاج‌ـ): ۳۰۹.
اسماعیل حاکمی: ۱۱۹.
اسماعیل حسینی: ۳۰۱.
اسماعیل زرین‌پوش: ۲۸.
اسماعیل شلبی (دکتر عبدالفتاح): ۱۲۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲.
اسماعیل صفوی (شاه‌ـ): ۳۰۳.
اسماعیل صفوی = شاه اسماعیل صفوی.
اسماعیل کورانی: ۳۹۱.
اسماعیلی: ۱۱۸.
اسماعیلیان = اسدالله اسماعیلیان.
اسود بن یزید نخعی: ۱۳٤، ۱۳۸.
اشبیلی = محمد بن شریح اشبیلی رعینی اندلسی
اشرف (سلطان‌ـ): ۳۰٦.
اشرف = محمدسعید اشرف.
اشجردی: ٤۰۵.
اشعری = ابوموسی اشعری.
اصغرزاده = علی‌اصغر اصغرزاده.
اصغر مهدوی (دکتر‌ـ): ۷٦، ۸۰.
اصفهانی: ۲٤۰، ۲٤۱، ۳۷۲.
اصفهانی = آقاسعید اصفهانی.
اصفهانی = ابوعلی اصفهانی.
اصفهانی= احمد بن حسین بن محمد بن مهران دینوری.
اصفهانی = اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی.
اصفهانی = امین‌الدین بن جمال‌الدین محمد ابن مولانا علی اصفهانی.
اصفهانی = حاجی بن علی بن محمود ابن حاجی محمد مطلق اصفهانی.
اصفهانی = خلیل اصفهانی.
اصفهانی = سعید طباطبایی اصفهانی.
اصفهانی = عباد بن احمد بن اسماعیل حسنی حسینی.
اصفهانی = علی بن **ابی‌الخیر** محمود بن ابی‌نعیم خضر بن ابی‌البرکات رارانی.
اصفهانی = ماهر بن عرب بن ابراهیم حافظ اصفهانی.
اصفهانی = محمدباقر رشتی اصفهانی (حجة‌الاسلام سید‌ـ).
اصفهانی = محمد بن سلطان حسین اصفهانی.
اصفهانی = محمد بن عیسی اصفهانی (ابوعبدالله).
اصفهانی = محمدجعفر منشی متخلص به طرب اصفهانی.
اصفهانی = محمد حسینخان صدر اصفهانی.
اصفهانی = مختار اصفهانی.
اعتصام الملك (اعتصامی) = یوسف اعتصامی.
اعتضادالسلطنة = علینقی اعتضاد السلطنة.
اعتمادالدولة: ۹۱.
اعرج = عبدالرحمن بن هرمز اعرج.
اعسم = عبدالحسین بن شیخ محمدعلی اعسم نجفی (شیخ‌ـ).
اعشی = یعقوب اعشی.
اعمش = سلیمان اعمش.
اعور = هارون بن موسی اعور.
افتخار الحکماء = جعفر افتخار الحکماء تبریزی (سیّد‌ـ).
افسر: ج۳.
افشار = ایرج افشار.
افشار = نادرشاه افشار.
افصح راد: ۱۱۸.
افضل‌الدین کاشانی: ۸۳.
افندی‌زاده = توفیقی افندی‌زاده.
افندی = عبدالله افندی.
افندی = عثمان بن محمدعلی افندی.
افینی = غلامحسین بن شمس‌الدین علی افینی.
اقبال = عباس اقبال.
اقبال = عبدالوهاب اقبال.
اکبر مسعود صارم‌الدولة: ۹۰.
اکیمو شکین‌یو، اُ.ف.: ۸۰، ۱۰٤، ۱۱۳.
الغبیك: ۷٤.
امام ابویوسف = ابویوسف (امام‌ـ).
امام بن جلال کرمانی: ۲۱۰.
امام جمعهٔ خویی: ٤٦، ٤۷، ۳٦۸.

Marfat.com

امام جمعهٔ کرمان: ٦.
امام رومی = محمّد امین بن عبدالله امام رومی.
امام سوسی: ٣٤٦.
امام فخر = فخرالدین رازی.
ام‌قاسم = زهرا، شیخه.
اموی = ابوبکر بن شرف‌الدّین ابن حاج محمّد قرة عیناوی اموی شافعی.
اموی = عثمان بن سعید بن عثمان دانی اموی.
امیر توکلّ کامبوزیان کرد غفرانلو: ٨٧.
امیر جبرئیل: ٣٠٨.
امیر جلال بن علی بن امیرجلال شریف: ٤٥٨.
امیرجمال‌الدّین = محمّد حسینی قاری.
امیرکبیر: ٨٣، ٩١.
امیرنظام‌الدّین = محمود شولستانی (شاه، سیّد-).
امین بن فخرالدین: ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٢٧.
امین‌الدّین احمد بن وهبان = احمد بن وهبان حموی دمشقی.
امین‌الدین بن جمال‌الدین محمد **ابن** مولانا علی اصفهانی: ٤٥٤.
امین‌الدّین = عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی حموی (ابومحمّد).
امین‌الدّین = یمین‌الدولة امین‌الدین.
امین‌الله کوثر: ٨٩.
امین = محسن امین (سیّد-).
امینی = عبدالحسین امینی.
انباری = ابوبکر بن احمد انباری.
انباری = اسحاق بن بهلول تنوخی انباری.
اندلسی = ابن هذیل اندلسی.
اندلسی = احمد بن شکر اندلسی.
اندلسی = احمد بن علی اندلسی.
اندلسی = عثمان بن سعید بن عثمان دانی اموی قرطبی اندلسی.
اندلسی = قاسم بن فیّرة بن خلف (شاطبی).
اندلسی = محمد بن اندلسی.
اندلسی = محمّد بن شریح اشبیلی رعینی اندلسی.
انس بن مالك: ١٣٥، ١٧٢، ١٧٦.
انصار: ١٣٥، ١٣٧، ١٨٩.
انصاری = ابوزید انصاری نحوی.
انصاری = احمد بن عبدالله خزرجی انصاری.
انصاری = اسماعیل بن خلف انصاری.
انصاری = حسن جابری انصاری.
انصاری = زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاری سنیکی.
انصاری = زیدبن ثابت انصاری.
انصاری = سعیدخان انصاری (میرزا-).
انصاری = عباس بن فضل انصاری.
انصاری = عمر بن قاسم بن محمد بن علی بن انصاری (نشار).
انصاری = محمد بن احمد انصاری قرطبی.
انصاری = محمد بن حسن انصاری.
انصاری = محمدعلی بن احمد انصاری (حافظ-).
انوار = عبدالله انوار.
انواری = بهاءالدّین علمی انواری.
انوشیروان: ٨٥.
اوالی = جعفر بن کمال‌الدّین زین‌القرّاء بحرینی.
اوالی = موسی بن جعفر کمال‌الدین بحرینی.
اوحدی (علامهٔ-): ٤٨.
اوس: ١٣٢.
اوکتائی: ٣٠-٣٣، ٢٥٠.
اونس = مردیت اونس.
اهوازی = ابی‌علی اهوازی.
ایرج افشار: ١٥، ١٦، ٤٩، ٥٠، ٥١، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٧٢-٨٢، ٨٦، ٩٨-٢٠٠، ١٠٤، ١٠٦، ١٠٨، ١٢٠، ١٢٢.
ایروانی = محمدتقی ایروانی.
ایزدپناه = حمید ایزدپناه.
ایزدی = محمود ایزدی.
ایوانف: ١١٨.
ایوبی = صلاح‌الدّین ایوبی.

ب

باب = علی‌محمد باب (میرزا-).

Marfat.com

بابیه (مذهب-): ۲۱۸.
بارزی = هبةالله بن عبدالرحیم بارزی.
باری = محمّد بن ابی‌القاسم بن ابی‌سهل باری (ابی‌العباس).
باستانی پاریزی: ۷.
باستانی راد: ۱۰۲.
باقرزاده: ۸۷.
باقلانی = ابی‌بکر باقلانی (قاضی-).
بانی = محمد ناصرالدین بانی.
باهلی = عبدالواحد بن محمد باهلی (ابومحمّد).
بایزید (سلطان-): ۲٦٤.
بتی = یوسف بن عبدالمحمود بن عبدالسلام بتی (جمال‌الدین).
بحرانی = احمد بن زین‌الدین بن ابراهیم بن ابراهیم احسائی.
بحرانی = حسن بن علی بن رمضان بحرانی کرانی.
بحرانی = حسین بن مفلح بن حسن بن رشید (راشد) بحرانی.
بحرانی = علی بن سلیمان بحرانی (شیخ-).
بحرانی = مبارك بن یمانی نجیب بحرانی.
بحرانی = هرکانی بحرانی.
بحرانی = یحیی بن حسن بحرانی مفتی (شیخ-).
بحرانی = یوسف بحرانی (شیخ-).
بحرالعلوم = مهدی بحرالعلوم (سید).
بحرالفضائل: ۱۷، ۹۲.
بحرینی = احمد بن عبدالصمد بحرینی (سیّد).
بحرینی = جعفر بن کمال‌الدین اوالی بحرینی.
بحرینی = جمال حسن بحرینی.
بحرینی = صالح بن عبدالکریم بحرینی.
بحرینی = موسی بن جعفر بن کمال‌الدین اوالی بحرینی.
بخاری = احمد بن محمد بن محمد ابن حریری.
بخاری = محمد بن اسماعیل بخاری.
بخاری = محمد بن محمد زندوی بخاری (ابوالمکارم).
بخاری = محمد بن مفتی بخاری.
بخاری = نثاری بخاری.
بدر (خاندان -): ٦۵.
بدران یوسف بن منصور بن بدران = یعقوب بن بدران.
بدرالدّین حسن = حسن بن قاسم بن عبدالله بن علی مرادی مراکشی.
بدرالدین = محمد بن عبدالله زرکشی.
بدری آتابای: ۱۲.
بدوی = احمد بدوی.
بدوی = محمد بدوی (دکتر -).
براء: ۱۳۲.
برغانی = محمدباقر [بن محمد صالح] برغانی.
برغانی = محمدصالح بن محمدتقی برغانی.
برقوق (سلطان-): ۳۰٦.
برقی: ۲۷۷.
برکلی = احمد برکلی.
برکوی = محمد بن پیرعلی برکوی.
برگشتراسر: ۱٤٦.
برنا = قاسم برنا.
بروجردی [آیةالله العظمی حاج‌آقا] = حسین طباطبایی بروجردی.
بروکلمان= کارل بروکلمان.
برهان‌الدّین ابراهیم جعبری = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری.
برهان‌الدّین ابراهیم بقاعی = ابراهیم بن عمر بن حسن (حسین) رباط بن علی بن ابی‌بکر بقاعی.
برهان‌الدّین = احمد بن محمّد بن عبدالکریم (ابوالمعالی).
بزاز = حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی.
بزاز = خلف بن هشام بزاز بغدادی کوفی.
بزاز = محمدامین بزاز (ابی‌طالب).
بزغش = علی بزغش (شیخ نجیب‌الدّین).
بزی = احمد بن محمد مؤذّن بزی مکی (اباالحسن).
بسیونی = عبدالحلیم بسیونی.
بصری = ابوعمرو بن علاء بصری حضرمی.
بصری = احمد بن محمّد سیّاری.
بصری = حسن بصری.
بصری = صائن‌الدّین بصری.

Marfat.com

بصری = یعقوب بن اسحاق حضرمی بصری.
بعلی = محمّد بن بدرالدین بن عبدالقـادر بن محمد بلبانی خزرجی بعلی.
بغدادی = ابن‌مقسم بغدادی.
بغدادی = اسماعیل پاشا بغدادی.
بغدادی = حسن بن محمد بغدادی.
بغدادی = حسین بن عثمان (ضریر).
بغدادی = خلف بن هشام بزاز.
بغدادی = سریج بن یونس.
بغدادی = عبدالصمد بغدادی.
بغدادی = علی بن عثمان بن محمّد (ابن‌قاصح عذری).
بغدادی = علی بن محمد بن علی فارس.
بغدادی = علی بن مسعود مقری.
بغدادی = لیث بن خالد بغدادی.
بغدادی = محمّد بن عبدالحمید حکیم بغدادی.
بغدادی = محمد بن موسی بن عبّاس بن مجاهد تمیمی بغدادی.
بغـدادی = موسـی بن عبیدالله بن یحیی (ابومزاحـم خاقانی).
بغوی = احمد [محمد] بن ابی‌بکر ضریر بغوی.
بقاعی = ابراهیم بن عمر بقاعی.
بقاعی = محمد بن علی.
بقری = محمد بن قاسم بن اسماعیل بقری.
بکار بن عبدالله بن کثیر: ۱۸۹.
بکاری = محمد علی بن فرج‌الله بکاری.
بکری = ابی‌الحسن بکری.
بلاغی = محمدجواد بلاغی.
بلال: ۱۳۲.
بلال رومی: ۱۵۰.
بلبانی = محمّد بن بدرالدّین بن عبدالقادر.
بلقینی (شیخ‌الاسلام-): ۲٦٤.
بلکوسی = احمد بلکوسی (شیخ-).
بلیانی = محمود بن عمر بن حسین.
بناء = احمد بن محمد دمیاطی بناء.
بنی‌اسرائیل: ٤٦۱.
بنی جذیمة بن ملك: ٤٤۳.
بنی ساعده: ۲۸۳.
بنی‌صدر: نصرالله بنی‌صدر.
بنی‌عدنان: ۲۱٤.
بودمر: ۷٦.
بورشچوسکی، اِ = بورشفسکی، یو. ی.
بورشفسکی، یو. ی: ۸۰، ۱۰٤.
بوصیری: ۳۵۹.
بهاءالدّین علمی انواری: ٤۱.
بهاءالدّین علی: ۳٤۰.
بهـاءالدّین = محمّد بهـاءالدّین ابن‌شـیخ عبدالغنی بن شیخ حسن بیطار.
بهائی (شیخ-): ۲۱۵، ۳۸٤، ٤۲۳.
بهار = محمدتقی بهار خراسانی.
بهائیه (فرقه-): ۹۳.
بهبهانی = آقاباقر بهبهانی.
بهروز = ذبیح‌الله بهروز.
بهروزی = علینقی بهروزی.
بهروشن = جمشید بهروش.
بهشتی = محمدعلی بن حسین بهشتی قاری.
بیانی = مهدی بیانی.
بیات (عبدالحسین) = عبدالحسین بیات.
بیرجندی = احمد احمدی بیرجندی.
بیرونی = ابوریحان بیرونی.
بیطار = محمد بهاءالدین ابن‌شیخ عبدالغنی.
بیك دربندی = محمدکاظم‌بیك دربندی.
بینش = تقی بینش.
بیهقی = رضی بن یوسف تقی حافظ طوس.
بیهقی = محمد بن ابی‌الفضل صایغی بیهقی.

پ

پالوی = حامد بن حاج عبدالفتاح پالوی رومی.
پرویز اذکائی: ۱٦، ۹۰.
پنبه‌چی = حسن پنبه‌چی.
پولادتف = عبدالحمید پولادزاده.
پولادزاده = عبدالحمید پولادزاده (پولادتف).
پولیسف: ۱۱۸.

Marfat.com

پیامبر گرامی اسلام (احمد، پیامبر اکرم، خاتم‌الرسالة، خاتم‌النبیّین، خاتم‌الرّسل، رسول، رسول اکرم، رسول‌الله، رسول خدا، سیّدالانبیاء، سیّدالمرسلین، سیّدالمرسلین محمّد بن عبدالله، محمد، محمد بن عبدالله، محمدالمصطفی، مصطفی، نبی، نبی اکرم، نبی مرسل، نبی مصطفی محمّد [صلّی‌الله علیه وآله وسلّم]): ۹۶، ۱۳۰-۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۵ ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۷- ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۶- ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۳، ۲۰۷- ۲۰۹، ۲۱۳ - ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۲۱، ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۴- ۲۴۷، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۳، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۸۰، ۲۸۸، ۲۹۶، ۳۲۹- ۳۳۲، ۳۳۶، ۳۳۸، ۳۴۱، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۳، ۳۵۶- ۳۵۸، ۳۶۳، ۳۶۵، ۳۶۷، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۷، ۳۸۱، ۳۸۶، ۳۸۷- ۳۹۰، ۳۹۳، ۳۹۵- ۳۹۷، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۰۵، ۴۱۵، ۴۱۸، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۳۳، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۵، ۴۴۹، ۴۵۳، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۴.
پیر اویسی = محمد عنقا (میرقطب‌الدّین).
پیشنماز آملی (ابوالحسن-) = ابوالحسن پیشنماز آملی.

ت

تاج‌الدّین بن محمّد بن حمزة بن زهرهٔ حسینی فوعی: ۲۵۲.
تاج‌الدّین حسن ولی = درویش تاج‌الدّین حسن ولی.
تاج‌الدّین = علی بن ابی‌الیمین (ابن بشّاك).
تاج‌القرّاء = عاصم بن بهدله.
تاج‌القرّاء = محمود بن حمزة بن نصر کرمانی.
تاجی = محمّد تاجی.
تبریزی = جعفر افتخارالحکماء تبریزی (سیّد-).
تبریزی = رجبعلی تبریزی (مولی-).
تبریزی = صائب تبریزی.
تبریزی = عبدالرحیم ابن ابی‌القاسم تبریزی (سلطان القرّا).
تبریزی = علی بن عمر بن محمّد حافظ تبریزی.
تبریزی = محمد بن مهدی حسینی تبریزی (سیّد-).
تبریزی = محمد شریف‌بن [محمد]رضا شیروانی تبریزی.
تبریزی = محمد شفیع تبریزی (حاج-).
تبریزی = محمّد مؤمن بن محمّد امین تبریزی.
تبریزی = محمود بن سیّدمحمّد بن مهدی بن عبدالفتّاح علوی فاطمی.
تبریزی = مدرس تبریزی.
تتارخان = غیاث‌الدّین تتارخان.
تجدّد = رضا تجدّد.
ترشیزی = علی شریفی حائری ترشیزی.
تغلبی = عبدالعزیز بن یعش تغلبی ربعی.
تغلبی = هارون بن موسی بن شریك تغلبی.
تفتازانی = ۳۵۲، ۴۶۴.
تفضّلی = تقی تفضّلی.
تقی بینش: ۱۵، ۱۶، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۹۷.
تقی تفضّلی: ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۰، ۵۱.
تقی‌الدّین جعبری = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل.
تقی‌الدّین = محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی.
تقی‌الدّین = یعقوب بن بدران.
تقی‌زاده = حسن تقی‌زاده (سیّد-).
تقی یوسفی: ۹۳.
تلمسانی = محمد موفق (سیّد-) معروف به ابوتوزینت تلمسانی.
تمیمی (قبیله-): ۱۷۷.
تمیمی = اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی.
تمیمی = محمد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی.
تمیمی = مغیرة بن شعیب تمیمی.
تنکابنی = طاهر تنکابنی (میرزا-).
تنکابنی = عبدالوهاب فرید تنکابنی.
تنوخی = احمد بن عثمان مهینی تنوخی حمیدی.
تنوخی = اسحق بن بهلول تنوخی انباری.
توتاوی = خلیل بن احمد توتاوی.
توفیقی افندی‌زاده: ۳۲۳.

Marfat.com

تونسی = محمد بن زین‌الدین حاج‌منصور تونسی.
تونی = حسن بن شجاع بن محمد بن حسن حافظ تونی.
تونی = قاسم بن مرتضی حسینی تونی.
تهانوی = محمدعلی تهانوی.
تهرانی = آقابزرگ تهرانی (علامه).
تهرانی = محمدجعفر ابن ملاسیف‌الدین استرآبادی تهرانی (شریعتمدار).
تهرانی = محمود تهرانی (شیخ-).
تهرانی = واعظ تهرانی (عمادالمحققین).
تیمور لنگ: ۲٦٤.

ث

ثامن‌الحجج = علی‌بن موسی‌الرّضا.
ثامنی: ۸٦.
ثعانی = علی بن سعید ثعانی.
ثعلب = احمد بن یحییٰ ثعلب نحوی.
ثقةالاسلام شهیدی (خانوادهٔ-): ۸۳.
ثقفی = حجاج بن یوسف ثقفی.
ثقفی = زائدة بن قدامهٔ ثقفی.
ثقفی = عیسی بن عمر ثقفی.

ج

جابر بن یزید جعفی: ۱۳۸.
جابری = حسن جابری انصاری.
جاحظ: ۱٤۱.
جادالحق = محمّد سیّد جادالحق.
جامی = عبدالرحمن جامی.
جبرائیل (جبریل، جبرئیل، روح‌الأمین[ع]): ۱۳۰، ۱۵٦، ۱٦٤، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷٦، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۹، ۲۳۲، ۳۹۳، ۳۹۹، ۴۳۵، ۴۵۹.
جبرئیل = امیر جبرئیل.
جبلاوی = یاسین کفر نورانی جبلاوی (شیخ-).
جحدری = عاصم جحدری.
جرائدی = یعقوب بن بدران.
جرجانی = شریف جرجانی (سیّد-).
جرجانی = [عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی (شیخ-)].
جرجانی = عبدالوهاب بن عبدالوهاب جرجانی.
جرجانی = محمد بن علی حسینی جرجانی یا [محمّد بن علی بن محمد بن علی حسینی جرجانی].
جرجانی = محمّد بن محمد بن علی حسینی - یا - حسنی جرجانی.
جرجاوی = خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر (وقار).
جرهی = محمّد بن عطاءالله بن عبدالکریم بن نصرالله جرهی.
جریری = احمد بن محمد بن محمد جریری.
جزائری = حسن ابن شیخ احمد بن شیخ محمود بن جمعة.
جزائری = عزّالدّین جزائری.
جزائری = نعمت‌الله جزائری (سیّد-).
جزائری = میرزا جزائری (سیّد-).
جزری = ابراهیم جزری.
جزری = احمد بن محمدالجزری (ابن‌ناظم).
جزری = عبدالله بن ابراهیم بن محمودالجزری.
جزری قندهاری: ٤۰۸.
جزری = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علی بن یوسف الجزری.
جزری = محمّد [بن محمّد الجزری] (ابوالخیر).
جزری = محمد [بن محمّد الجزری] (ابوالفتح).
جزری = محمّد بن محمّد الجزری ابوالقاسم، محب‌الدّین).
جعبری = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری.
جعدی: ٤۵۱.
جعفر افتخارالحکماء تبریزی (سیّد-): ۳۳۵.
جعفر بن سیّد احمد (شجاع‌الدّین، سیّد): ۲۸٤.
جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی: ۲۸٤.
جعفر بن حسن حسینی عاملی: ۳۰۷.
جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی (ابوالقاسم): ۳٤۹.
جعفر بن شیخ عبدعلی قرشی: ۲٤۵، ۳۵۱.

Marfat.com

جعفـر بن کمال‌الدّین زین‌القـراء بن محمد بن سـعید بحرانی [بحرینی] اوالی: ۳۸۱، ۳۸۲.
جعفر بن ابوالحسن متوکلّ همدانی: ۲۸٤.
جعفر بن محمّد (ابوعبدالله) [امام صـادق(ع)]: ۱۳٤، ۲۷۷.
جعفر بن محمّد عاملی: ۳۲۲.
جعفر بن مکـی بن جعفـر موصـلی (محـب‌الدّین، ابوموسـی): ۳۸٤، ۳۸٦، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ٤۱۹، ٤۲۰.
جعفرقلی بن رضاعلی مازندرانی: ۲۷٤.
جعفر (میرزا-): ۲۷۹، ۳۷۷.
جعفر نجفی (شیخ-): ۲۱۸.
جعفی = جابر بن یزید جعفی.
جفری = آرتور جفری.
جلال‌الدّین ابن محمّد ابن حاجی علی طالب: ٤۰۷.
جـلال‌الدّین = عبدالرحمن بن ابی‌بکـر بن محمّد سیوطی.
جلال‌الدین = علی میرابوالفضل عنقا.
جلال‌الدّین محلّی: ۳۲۷، ۳٦٤، ۳٦۹.
جلال‌الدین = محمود بن نجـم‌الدین محمد بن عبیدالله قاینی.
جلال‌الدین = یوسف بن‌حاجی رمضان بن‌خضرهروی.
جلال متینی: ۷.
جلال = محمد بن محمود بن احمد خجندی.
جلالی: ۹۲.
جلالی = جیلانی بن عبدالله بن علی بن احمد سـفیانی جلالی فجاجی.
جلایر = سلطان احمد جلایر.
جلیل بن احمد حسینی: ۳٦٦.
جمال حسن بحرینی: ۳۸۲.
جمال‌الدین بن... عبّاس رکابی: ٤۲۳.
جمال‌الدّین بن علی حصنی: ۳۳۲.
جمال‌الدّین قاری حسینی: ٤٤۲.
جمال‌الدّین = محمّد بن عمر بن خالد قوشی [قرشی].
جمال‌الدّین = یوسـف بن عبدالمحمود بن عبدالسّـلام بتی.
جمشید بهروش: ۲٦، ٦۷.
جمیل بن درّاج: ۲۷۷.
جندی = علی جندی.
جوادعلی (دکتر-): ۱۸۰، ۲۰۳.
جواد مدرّسی یزدی: ۸۵.
جواد مقصود همدانی: ۱٦، ۲٦، ۲۷.
جوادی = احمد جوادی.
جوان = علی اردلان جوان.
جواهر کلام = عبدالعزیز جواهر کلام.
جواهری = حبیب جواهری.
جورکجی‌زاده = احمد رفعت.
جونبول: ۱۱۷.
جونز = مارسدن جونز (دکتر-).
جوهری: ٤٤٦.
جهانداری = کیکاوس جهانداری.
جهانشاه صالح: ۱۱، ٦۳، ۸۱، ۱۰۰.
جهرمی = محمّد مؤمن جهرمی ابن استاد جهرمی.
جهضمی = نصر بن علی جهضمی.
جهین = درویش جهین بن مصطفی.
جیلانی‌بن عبدالله بن علی بن احمد سـفیانی جـلالی فجاجی: ٤۰۲.

چ

چرکسی = سلطان قایتبای چرکسی.
چرندابی = واعظ چرندابی.
چلبی [چلپی]: ۲۰۲، ۲۰۹، ۲٤۰، ۳٤۰، ۳۷۵، ٤۳۳، ٤٤۷، ٤۵۱.

ح

حاج‌محمد (نوادهٔ شاه طهماسب): ٤۱۸.
حـاج بن علی بن محمود ابن حـاجی محمد مطلق اصفهانی: ۳۵٤.
حاجی خلیفه = چلبی.
حاجی شیخ = مصطفی قوچ حصاری.
حاجی نوری = حسین (حاج‌میرزا-)
حارث بن نعمان: ۳۷۷.

Marfat.com

حافظ = ابوطالب بن احمد بن محمود شیرازی معروف به حافظ.
حافظ = احمد حافظ.
حافظ = حسین بن عثمان (حافظ).
حافظ ذهبی: ۲۰۳.
حافظ فرمانفرمائیان: ۱۰۵.
حافظ = محمد بن عمر بن علی بن احمد عمادی.
حافظ محمدرضا (سید-): ۲۹٤.
حافظ = محمد مطیع حافظ.
حافظ منذری: ۲۰۲.
حافظ نصیرالدین قاری = نصیرالدین قاری.
حاکمی = اسماعیل حاکمی.
حامد بن حاج عبدالفتاح پالوی رومی: ۳۲۳.
حائری = ابوعلی حائری.
حائری = طبسی حائری.
حائری = عبدالحسین حائری.
حائری = عبدالکریم حائری.
حائری = علی شریفی حائری ترشیزی (سیف‌الدّین).
حائری = محمدباقر بن سیّدمرتضی طباطبایی یزدی حائری (سیّد-).
حائری = محمّد سمامی حائری.
حائری = مهدی شهرستانی حائری (میرزاسیّد-).
حائری = نصرالله حائری (سیّد-).
حبیب بن اولیاء بن مصطفی بن امیریوسف: ۲۹٦.
حبیب جواهری: ۱۷.
حبیبی = عبدالحی حبیبی.
حجاج بن یوسف ثقفی: ۱۳٦، ۱۹۲.
حجازی = محمود فهمی حجازی.
حجاوی = یوسف بن احمد بن محمّد بن یوسف بن احمد بن فیاض حنبلی حجاوی.
حجةالاسلام شفتی = شفتی.
حجةالاسلام شفتی = محمدباقر رشتی اصفهانی (سید-).
حجت‌کوه‌کمری = محمدحجت کوه‌کمری.
حجّتی = محمّدباقر حجّتی.
حدّاد = ادریس بن عبدالکریم حدّاد.
حذّاء = ابن وردان، عیسیٰ حذّاء.
حذیفة بن یمان: ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۷۹.
حرّعاملی (شیخ-) = محمّد بن حسن بن علی بن حسین.
حریری = هبةالله بن احمد حریری.
حسام‌الدّین بن احمد: ٤٤۷.
حسام‌الدّین = حسین بن علی بن حجاج بن علی صفناقی.
حسن بصری: ۱۳٤، ۱۳۸، ۳۹۱.
[حسن بن احمد] ابوعلی فارسی: ۱٤۰، ۱٤۸، ۱۹۹، ۲۰۰.
حسن بن احمد بن شیخ محمود بن جمعه بن نعمت‌الله صیمری جزائری: ۲۵٦.
[حسن بن احمد] عطّار همدانی (ابی‌العلاء همدانی): ۱۲٦، ۱٦۱.
حسن بن جمهور: ۳۱۸.
[حسن بن خطیر] ابوعلی فارسی: ٤۳۸.
حسن بن خلف حسینی: ۲۰۰.
حسن بن خمیس بن راشد بن عبدعلی: ۲۸٤.
حسن بن سلیمان حلّی (شیخ-): ۲۷٦.
حسن بن شجاع بن محمّد بن حسن حافظ تونی: ۲٤۲، ٤۲۱، ٤۲۲، ٤۲۳، ٤۵۰.
حسن بن علی بن رمضان بحرانی کرانی (شیخ-): ۳۸۳.
حسن بن علی عسکری (امام(ع)): ۲۷٤.
حسن بن قاسم بن عبدالله بن علی مرادی مراکشی مالکی (ابن ام‌قاسم): ۱۵۰، ۲۰۱، ۳۳٦، ٤۲۱.
حسن بن کتنوی یزدی: ۱۰۱.
حسن بن محمّد بغدادی: ۱۲٦، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۹۸.
حسن پنبه‌چی: ۹۲.
حسن تقی‌زاده: ۷۰.
حسن جابری انصاری: ۱۰۲.
حسن ره‌أورد: ۱۱، ۸۰.
حسن زاهدی: ۳٤.
حسن سادات ناصری: ۱۰۳.
حسن سعید (حاج شیخ-): ۵.

Marfat.com

حسن شهرستانی: ٦٦، ٦٨.
حسن صدر (سیّد-): ٥، ١٣٩، ٢٠٠.
حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کورسرخی: ٢١٢، ٤٢٣، ٤٢٥.
حسن عاطفی: ١٠٧، ١٢١.
حسنعلی غفاری: ٨٧، ١٠٠.
حسن محمودآبادی یزدی (حاج‌میرزا-): ٨٤.
حسنوی = علاءالدّین حسنوی.
حسنی = جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی.
حسنی = عبدالعظیم حسنی.
حسنی = عبدالله بن محمد حسنی.
حسنی = علی ابن میرزانظام‌الدّین احمد دشتکی حسنی حسینی (سیّد-).
حسنی = محمد بن علی حسینی جرجانی.
حسنی = محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبایی.
حسنی = محمود بن سید محمد بن مهدی.
حسنی = میر محمّدعلی بن جواد حسنی حسینی طباطبایی.
حسین بن احمد بن خالویه (ابن خالویه): ١٤٧، ١٤٨، ١٥١، ١٥٣، ١٨٦، ١٨٧، ١٩٤، ١٩٨، ٢٠٠.
حسین بن حاتم: ٣٠٧.
حسین بن حاج کاشانی: ٣٥٤.
حسین بن حاجی: ٢٢٢.
حسین بن عبدالصّمد عاملی (شیخ عزّالدین): ٢١٥.
حسین بن عثمان: ٤٣٦، ٤٣٧.
حسین بن عثمان حافظ سروی: ٢٨٨، ٣٤٥، ٣٩٨، ٤٤٨.
حسین بن عثمان[علی] بن ثابت بغدادی (ضریر): ٤٣٧.
حسین بن علی(ع) (امام‌ع): ٣٠٣، ٣٤٦، ٣٤٧، ٤١١.
حسین بن علی بن حجاج بن علی صغناقی (سغناقی): ٤٣٢.
حسین بن علی حصنی: ١٥٠.
حسین بن فضل‌الله همدانی: ٢٠١.
حسین بن محمدباقر قاری: ٤٥٥.
حسین بن محمد بن حسن مقری (ابوعلی): ٢٨٨، ٣٩٦، ٣٩٧، ٤٠٣.
حسین بن محمد بن عامر: ٢٧٦.
حسین بن محمّدتقی طبرسی: ٢٧٨.
حسین بن مفلح بن حسن بن رشید - یا - راشد صیمری بحرانی (نصیرالدین): ٤٤٩.
حسین حسینی قاری: ٢١٣.
حسینخان سپهسالار (میرزا-): ١٣، ١٤، ٤٠٢.
حسین دزفولی (عین‌الدین): ١٠٠.
حسین راسته‌ای (ملا-): ٤٥٤.
حسین سنندجی (سلطان-): ١٠٦.
حسین شهشهانی: ٧٤.
حسین طباطبایی بروجردی (آیةالله): ٨، ٢٨، ٩٥.
حسین علی محفوظ: ٩٤، ٣٥٢.
حسین مدرسی طباطبایی: ٣، ٤، ١٢، ١٢٠.
حسین مفتاح: ١٠٤، ١٠٨.
حسین ملك: ٦٤.
حسین نخجوانی: ٧١، ٨٣.
حسین نوری (حاج میرزا-): ٤، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٧٨، ٣٨٢.
حسینی = ابوالمعالی موسوی حسینی: ٢١٥، ٢٤٩.
حسینی = احمد بن ابراهیم عصمةالله بن اسماعیل رائف پاشای حسینی.
حسینی = احمد حسینی.
حسینی = اسدالله بن محمدباقر حسینی قاینی کربلائی (سیّد-).
حسینی = اسماعیل حسینی.
حسینی = تاج‌الدّین بن محمد بن حمزة بن زهره حسینی فوعی.
حسینی = جعفر بن حسن حسینی عاملی.
حسینی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی (ابوالقاسم).
حسینی = جلیل بن احمد حسینی.
حسینی = جمال‌الدّین قاری حسینی.
حسینی = حسن بن خلف حسینی.

Marfat.com

حسینی = حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی.
حسینی = حسین حسینی قاری.
حسینی = زین‌العابدین حسینی.
حسینی = صالح حسینی.
حسینی = عبادبن احمد حسنی ـ یا ـ حسینی اصفهانی.
حسینی = عبدالجلیل بن احمد قاری رازی.
حسینی = عبدالحسین حسینی خواتون‌آبادی.
حسینی = عبدالرحمن بن مصطفی حسینی مصطلاوی.
حسینی = عبدالله بن احمد بن شریف حسینی لواسانی.
حسینی = عبدالمؤمن حسینی.
حسینی = عطاءالله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی.
حسینی = علی ابن میرزانظام‌الدین احمد دشتکی حسنی حسینی.
حسینی = علی‌رضا بن محمد حسینی.
حسینی = عمادبن رضا حسینی.
حسینی = قاسم بن مرتضی حسینی تونی.
حسینی = محبعلی حسینی سبزواری.
حسینی = محمد بن احمد بن تاج‌الدین میکائیل حسینی.
حسینی = محمد بن جعفر بن محمد بن زهره حسینی حلبی فوعی.
حسینی = محمّد بن علی بن احمد حسینی.
حسینی = محمد بن علی بن خلف حسینی.
حسینی = محمد بن علی حسینی جرجانی.
حسینی = محمد بن محمدحسین حسینی.
حسینی = محمد بن محمود بن احمد بن علی حسینی مدنی سمرقندی.
حسینی = محمّد بن مهدی حسینی تبریزی (سیّد).
حسینی = محمد بن یحیی حسینی ندیدی.
حسینی = محمد بن یوسف حسینی مدنی سمرقندی (ابوالقاسم)(سیّد).
حسینی = محمّدتقی بن حسین طبری حسینی استرآبادی (سیّد).
حسینی = محمدجعفر حسینی.
حسینی = محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبایی.
حسینی = محمدحسین بن نانی ابن‌حاج عبدالرّسول حسینی زنوزی.
حسینی = محمّد حسینی قاری (امیر جمال‌الدّین).
حسینی = محمّدطاهر حسینی قاری.
حسینی = محمّد مؤمن حسینی.
حسینی = محمود بن سیّدمحمّد بن مهدی بن عبدالفتاح علوی فاطمی.
حسینی = معزالدّین حسینی.
حسینی = میرمحمّدعلی بن جواد حسنی حسینی طباطبایی.
حسینی = نورالدین هاشمی حسینی (حاج‌سیّد).
حسینی = نورالدّین ابن علی حسینی.
حسینی = هادی قاری حسینی.
حصری = محمود خلیل حصری.
حصنی = جمال‌الدین بن علی حصنی.
حصنی = حسین بن علی حصنی.
حصنی = علاءالدّین ابن شیخ علی حصنی (همام).
حضرمی = ابوبکر حضرمی.
حضرمی = ابوعمرو بن علاء بصری حضرمی.
حضرمی = شریح بن یزید حضرمی.
حضرمی = یعقوب بن اسحاق حضرمی بصری (ابومحمد).
حضرمی = یوسف حضرمی.
حطّی [خطی؟] = سلیمان بن عبدالله حطّی
حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی غاضری دوری (ابوعمرو): ۱۳٤، ۱٦۳، ۱۹۲، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۵٦، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹-۳۲۱، ۳٦۱، ۳۷۲، ۳۷۹، ۳۸۸، ٤۱۳، ٤٤٤.
حفص بن عمر دوری (ابوعمرو): ۱۳٤، ۱٤۱، ۲۲٤، ۲۲٦، ۲۵٤، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹-۳۲۱، ۳٦٤، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۹۰، ٤۵۱.
حفصة: ۱۳۵، ۲۰۸.
حفنی ناصیف: ۱۹۳، ۲۰۳.
حکمت = علی‌اصغر حکمت.
حکمةالله = احمد بن ابراهیم عصمةالله بن اسماعیل.

Marfat.com

حکیم= محمد حکیم.
حکیم = احمد بن محمود ادیب حکیم مقری.
حکیمزاده = محمّد حکیمزاده.
حکیم کوچک = محمّد سعید ابن حکیم محمّد مفید قمی (میرزا-).
حکیم = محمّد بن عبدالحمید حکیم بغدادی.
حکیم‌الملك = حکیمی.
حکیمی (حکیم‌الملك).
حلبی = ابراهیم بن ابی‌الیمن بن عبدالرحمن حلبی.
حلبی = ابن غلبون حلبی.
حلبی = ابی الطیب عبدالمنعم حلبی.
حلبی = محمّد بن جعفر بن محمّد بن زهره حسینی حلبی فوعی.
حلبی = محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمد قباقبی.
حلبی = محمد بن محمد بن شحنه حلبی.
حلوانی = احمد بن یزید حلوانی.
حلّی = ابن ادریس [محمد بن احمد - یا - محمّد بن منصور بن احمد بن ادریس].
حلّی = ابن فهد حلّی.
حلّی = حسن بن سلیمان حلّی (شیخ-).
حلّی = علامهٔ حلّی.
حماد بن سلمه: ۱۳۳، ۱۷۹.
حمدی = ابراهیم حمدی بن محمّد بن عثمان.
حمران بن أعین: ۱۳٤.
حمزة: ٤٥۳.
حمزة بن حبیب بن عماره زیّات کوفی (اباعمارة): ۱۳٤، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۲ تا ۱٤٤، ۱۷٦، ۱۹٦، ۲۱۱، ۲۱٤، ۲۲۵، ۲۲۹، ۲۵۱، ۲٦۸، ۲۸۸ تا ۲۹۱، ۳۱۹ تا ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۵۸، ۳٦۷، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۵، ۳۸۹، ۳۹۸، ٤۱۹، ٤۲۰، ٤۳۲، ٤٤۱، ٤٤۳، ٤٤٦، ٤۵۱.
حمصی = اسماء حمصی.
حموده = عبدالوهاب حموده.
حموی = احمد بن وهبان حموی دمشقی حنفی.
حموی = عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی.
حموی = محمّد بن اسماعیل بن محمّد... فقاعی.
حموی = یاقوت حموی.
حمیدانی = صالح بن فالح حمیدانی.
حمید ایزدپناه: ۱۰۳.
حمید طویل: ۱۷٦.
حمیدی = احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی.
حمیری: ۲۷٦، ۲۷۷، ٤٦۱.
حناط = شعبة بن عیاش حناط اسدی کوفی (ابوبکر).
حومه = محمدصادق بن محمدقاسم قاری (ملا-).
حیدر قاری شیرازی (ملا-): ٤۱۸.
حیرانی = محمّدعلی بن محمّدزمان حیرانی.

خ

خاتون‌آبادی = محمد خاتون‌آبادی (میر-).
خاطر = زین‌الدّین ابوعلی خاطر (شیخ-).
خاقانی: ۱۱۲.
خاقانی = موسی بن عبیدالله بن یحیی بن خاقان خاقانی.
خاکپور = اسدالله خاکپور.
خالد: ۱۷۹.
خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر بن محمد بن احمد جرجاوی ازهری: ۳۰٤.
خالد بن ولید: ۱۸.
خالد ربّان: ۱۸.
خالصی = محمد خالصی.
خانجی = صالح بن سیّداحمد خانجی.
خان ملك ساسانی: ۸۷.
خانیکوف: ۱۱۸.
خاوری (دکتر-): ۸۸.
خبّاب بن ارت: ۱۳۲.
خجسته = علی‌اصغر خجسته.
خجندی = محمّد بن محمود بن احمد خجندی ملقّب به جلال.
خدامی = احمد بن خلف بن عیور.
خدری = ابی‌سعید خدری.
خراسانی = ابوالقاسم خراسانی (میر-).
خراسانی = محمّدتقی بهار خراسانی.

Marfat.com

خراسانی = محمّدرضا خراسانی.
خرباوی = ابراهیم بن عمر بن حسن [حسین] رباط.
خزرج (قبیله‌ـ): ۱۳۲.
خزرجی = احمد بن عبدالله خزرجی انصاری.
خـزرجی = محمّد بن بدرالدّین بن عبدالقـادر بن محمّد بلبانی.
خـــزرجی = محمّد بن محمّد بن علی بن حســن... انصاری خزرجی.
خسروبك (قاضی‌ـ) = قاضی خسروبك.
خـطاط = محمدطــاهر بن عبدالقــادر کردی مالکــی خطاط.
[خُطی] = سلیمان بن عبدالرحمن خطی.
خُطَی = عبدالله بن مبارك بن علی بن عبدالله بن ناصـر آل حمیدان خطّی احسائی.
خطیب = عبدالمؤمن (ملا‌ـ) بن رجب (ملا‌ـ) خطیب.
خلاّد بن خالد صیرفی کوفی (اباعیسی): ۱۳٤، ۲۲۵، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۷۲.
خلاطی = یوسف بن ابی‌الحسن علی بن محمد.
خلف بن هشـام بزاز بغـدادی کوفـی (ابومحمّد) ۱۳٤، ۱٤۱، ۲۱٤، ۲۲۵، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۰، ۳٦۷، ۳۷۲، ٤۵۱.
خلیفة بن سعد: ۱۳۸.
خلیفة = عبدالوهاب بن محمّد خلیفة.
خلیل اصفهانی: ۷۵.
خلیل بن احمد: ۱٤۱، ۳۰۸، ٤۰۹.
خلیل بن احمد توتاوی: ٤۲۷.
خلیل داود: ۲۰۰.
خلیلی = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری.
خلیلی = محمد خلیلی.
خواتون‌آبادی = عبدالحسین حسینی خواتون‌آبادی.
خواجه‌نصیرالدّین طوسی = محمد بن محمد بن حسـن نصیر طوسی.
خـوارزمی = نورالله بن مولی ناصـرالدّین منصـــوری خوارزمی (ضیاءالدّین).
خوانساری = احمد سهیلی خوانساری.
خوانساری = علی خوانساری.
خوانساری = محمدباقر خوانساری (سیدـ).
خـوانساری = محمد بن محمد شـفیع خـــوانساری (شیخـ).
خـوانساری = محمدحســین بن عبدالله فصـــیح خوانساری.
خوانساری = محمدحسین موسوی خوانساری (سیّدـ).
خـــوانساری = محمود بن جمال‌الدّین موســـوی خوانساری (سیّدـ).
خوری = مرتضی قلی بن حسن‌علی خوری (ملاـ).
خوسفی = محمد ابن حاج ملاحسین خوسفی.
خویی = ابوالقاسم خوئی (آیةالله سیّدـ).
خویی = امام‌جمعهٔ خویی.
خیاط بغدادی = علی بن محمد بن علی فارس.
خیاط = عاصم بن بهدلة.
خیاط = عبدالقادر خیاط.
خیام = علی بن محمود بن محمد ابن شـــیخ محمود خیام.
خیربك: ٤۰۱.
خیرالدّین‌زرکلی: ۱۵۰، ۱۹۹، ۲۰۹، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۳۸، ۲۸۱، ۲۸۸، ۲۹٤، ۲۹٦، ۳۰۵، ۳۲۱، ۳۳۹، ۳٤۰، ۳٤۳، ۳۵۲، ۳٦۵، ۳۷۵، ۳۷۸، ٤۰۰، ٤٦٤.
خیمی = صلاح محمد خیمی.

د

داجونی = محمد بن احمد بن عمر داجونی (ابوبکر).
داری = عبدالله بن کثیر داری.
داماد (میرـ): ۳۹۲، ٤۲۳.
دامغانی: ۹۲.
دانش آشتیانی = ابوالقاسم دانش آشتیانی.
دانش‌پژوه = محمدتقی دانش‌پژوه.
دانگه = محمّد بن محمّدنصیر هزار جریبی دانگه.
دانیال نبی: ۷۵.
دانی = عثمان بن سعید.
داود: ۲۳۲.
داود بن قیس: ۲٦۹.

Marfat.com

دبیران: ۱۲۲.
دراز = محمّد عبدالله دراز.
درباس (مولی ابن‌عباس).
دربندی = محمد بن موسی بن فرج دربندی (ابوبکر).
دربندی = محمدکاظم بیك دربندی.
درزی = محمدحسین بن علاءالدین درزی مازندرانی.
درگزینی = محمّد بن ابی‌القاسم سوزنی درگزینی.
درمنی = میرزاقلی درمنی فراهانی.
درن: ۱۱۸.
درویش بن محمدعلی [درویش محمد بن مولی علی]: ٤٠٥.
درویش تاج‌الدّین حسن‌ولی: ۸۵، ۸٦.
درویش جهین بن مصطفی: ۲٦۷.
درویش عبدالله: ۳۱۵.
درویش علی بن شیخ شمس‌الدّین کاظمی: ۲۹۸.
دزفولی = حسین دزفولی (عین‌الدّین).
دشتکی = علی ابن میرزانظام‌الدّین احمد دشتکی.
دشتکی = منصور دشتکی (غیاث‌الدّین).
دقوقی = عبدالرحمن بن احمد دقوقی.
دماوندی = علی دماوندی (ملا-).
دمشقی = احمد بن احمد بن بدرالدّین طیّبی صالحی دمشقی.
دمشقی = احمد بن وهبان حموی دمشقی.
دمشقی = عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی‌بکر بن عبّاس مقدسی (ابوشامة).
دمشقی = عبدالله بن احمد بن بشیربن زکوان دمشقی.
دمشقی = عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی.
دمشقی = محمد بن احمد بن داود دمشقی (ابن النّجار).
دمشقی = محمد بن بدرالدّین بن عبدالقادر بن محمّد بلبانی.
دمشقی = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علی بن یوسف جزری (دمشقی شیرازی).
دمشقی = هشام‌بن عمّار بن نصیر قاضی دمشقی.
دمشقی = یعقوب بن بدران.
دمیاطی = احمد بن محمد دمیاطی بناء.
دمیاطی = علی بن علاءالدّین ابن شیخ عبدالمجید قشی؟ دمیاطی.
دوخویه: ۱۱۷.
دوری = حفص بن سلیمان (ابوعمرو).
دوری = حفص بن عمر (ابوعمرو).
دوزی: ۱۱۷.
دوّلی = ابی‌الأسود دوّلی.
دهخدا = علی‌اکبر دهخدا.
دهقان = علی دهقان.
دهگان = ابراهیم دهگان.
دیباجی = ابراهیم دیباجی.
دی‌رعین (قبیله-): ۲۹۵.
دینوری = احمد بن حسین بن محمد بن مهران دینوری.
دیوانی=علی‌بن‌محمّدبن‌ابی‌سعیدبن‌حسین‌دیوانی.
دیونگ = ۱۱۷.

ذ

ذبیح‌الله بهروز: ۲۷۵.
ذبیح‌الله صفا: ٦.
ذکاء = یحیی ذکاء.
ذماری = یحیی بن حارث ذماری.
ذهبی = محمّد بن احمد بن عثمان ذهبی (حافظ ابی‌عبدالله).

ر

راجحی = عبده راجحی.
راد (خاندان-): ٦۵.
راد = افصح راد.
رارانی = علی بن ابی‌الخیر محمود بن ابی‌نعیم.
رازی = ابراهیم رازی.
رازی = ابوحاتم رازی.
رازی = عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی فارسی (سیّد-).
رازی = عبدالخبیر بن محمّدمفید رازی.
رازی = عبدالرحمن بن ابی‌حاتم رازی.

Marfat.com

رازی = عبدالرحمن بن احمد رازی.
رازی = فخرالدّین رازی.
رازی = علی بن جعفر بن محمّد رازی (ابوالحسن، شیخ-).
راستکار = فخری راستکار.
راغب‌بابا = محمد توفیق بن محمد راغب بابا.
راغب پاشا: ٤٣٨.
رائف پاشا = احمد بن ابراهیم عصمةالله.
ربّان = خالد ربّان.
ربعی = عبدالعزیز بن یعش تغلبی ربعی.
ربعی = محمّد بن اسحق ربعی مکی (ابی‌ربیعه).
ربیع بن خیثم: ١٣٨.
رجبعلی تبریزی (مولی-): ٣٩٢.
رحمان‌زاده = مبارك رحمان‌زاده.
رحیمی = محمدصادق رحیمی.
رزن، ب. و.: ١١٧، ١١٨.
رستمانی = عبدالله بن علی بن فضل‌الله رستمان رستمانی.
رستم وزیر : ٤٥٧.
رسته‌ای = حسین رسته‌ای (ملا-).
رشتی = اسدالله بن محمّدباقر موسوی رشتی (سیّد-).
رشتی = علی رشتی.
رشتی = محمدباقر رشتی اصفهانی (حجةالاسلام، سیّد-).
رشتی = محمدکاظم رشتی (سیّد-).
رشیدالدّین = فضل‌الله همدانی.
رشیدی: ٤٥٠.
رضا استادی: ٣، ٤، ٥، ٨، ١٢، ١٥، ٢٨، ٢٩، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ١٢٠، ٢١٢، ٢٥٦، ٢٧٨، ٣١٦.
رضا تجدّد: ٢٠١.
رضا حیدر کهنمویی = شامرضا حیدر کهنمویی.
رضازادهٔ شفق: ٧٠.
رضا صحت: ١٠٥.
رضا = عنایت‌الله رضا.
رضا همراه: ١٧.
رضوان بن محمّد مخلاتی (استاد-): ١٩٢.
رضوی = صدر رضوی.
رضوی = محمّدحسین بن هبةالله بن محمّد (علم‌الهدی).
رضی بن یوسف تقی حافظ طوس سبزواری بیهقی (فاضل-): ٣٨٢.
رعینی = قاسم بن فیرة بن خلف بن احمد رعینی شاطبی.
رعینی = محمد بن شریح اشبیلی رعینی اندلسی.
رفعت = احمد رفعت (حافظ-) معروف به جورکجی‌زاده قاضی.
رفیع بن مهران ریاحی (ابوالعالیه): ١٣٨.
رکابی = جمال‌الدّین بن.... عبّاس رکابی.
رماسکویچ: ١١٨.
رمضانعلی شاکری: ٢٧، ٣٠، ٣٥، ٣٦.
روبی = محمد روبی مالکی.
روح: ٢٩٠، ٢٩١.
روحانی (حاج سیدمهدی-) = مهدی روحانی (حاج سید-).
روح‌بن عبدالمؤمن: ١٣٤.
رودکی: ١١١.
روزبهان = محمدبن فقیه روزبهان.
روشن = محمد روشن.
روضاتی = محمدعلی روضاتی.
رومی = احمد (حکمةالله) بن ابراهیم عصمةالله.
رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
رومی = بلال رومی.
رومی = حامد بن (حاج) عبدالفتاح پالوی رومی.
رومی = محمّد امین بن عبدالله امام رومی.
رومی = محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی.
رویس = محمّد بن متوکّل لؤلؤئی.
ره‌آورد = حسن ره‌آورد.
رهی معیّری: ٥١.
ریاحی = رفیع‌بن مهران ریاحی (ابوالعالیه).
ریاض عبدالمجید مراد: ١٧، ١٨.
ریاضی = محمدعلی ریاضی یزدی.

Marfat.com

ز
زاهد کلائی = محمدیوسف بن ابراهیم زاهد کلائی.
زاهدی = حسن زاهدی.
زائدة بن قدامهٔ ثقفی: ۱٤۰.
زبیدی: ۳۲۰.
زراره: ۲۷۷.
زرّین حبیش: ۱۳۸، ۱۷۹، ۲۱۳.
زرقانی = محمّد عبدالعظیم زرقانی.
زرکشی = محمّد بن عبدالله زرکشی (بدرالدّین).
زرکلی = خیرالدّین زرکلی.
زرین‌پوش = اسماعیل زرین‌پوش.
زُشکی = محمّد بن علی زشکی (ابونصر).
زکریا: ۲۳۱.
زکریا بن عبدالله: ۳۸۹.
زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاری سنیکی مصری شافعی (ابویحیی) (شیخ-): ۱۵۸، ۱۹٦، ۲۰۰، ۳۱۳، ۳۱٤، ۳۱۵.
زمخشری: ۱٦٦، ۱٦۷، ۲۰۹، ۳۵۹، ٤۲۱، ٤۳۲.
زنجانی (ابوعبدالله): ٤، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳٦.
زندوی = محمّد بن محمّد زندوی بخاری.
زنگی = محمّد بن (ملاحاجی) علی بن شیخ زنگی هروی.
زنوری = محمّدحسین بن نانی ابن (حاج) عبدالرّسول حسینی زنوری.
زنوزی = علی زنوزی (سید-).
زهرا، ام‌قاسم معروف به شیخه: ٤۲۱.
زهری = سلیمان بن مسلم زهری (ابن‌حجاز).
زهری = محمّد بن مسلم بن شهاب زهری.
زیات = احمد حسن زیات.
زیات = حمزة بن حبیب زیات کوفی.
زید بن اسلم: ۱۳۷.
زیدبن ثابت انصاری صحابی: ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳۵، ۱۳٦، ۱۵۸، ۱۷۰، ۲۱۳.
زینحار = احمد محمّد زینحار.
زین‌الدّین ابوعلی خاطر: ۲۲۳، ۲۲٤، ۳۷۵.
زین‌الدّین بن محمّد بن حسن بن زین‌الدّین شهید ثانی (شیخ-): ۲۷۹.
زین‌الدین بن نورالدین علی بن احمد، معروف به «شهید ثانی»: ۱٦۵، ۱۸۰، ۲۱۵.
زین‌الدّین جرجاوی = خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر بن محمّد بن احمد.
زین‌العابدین حسینی: ۳٤۵.
زین‌العابدین محمّد: ٤۰۷.

س
سادات ناصری = حسن سادات ناصری.
ساسانی = خان ملك ساسانی.
سالم بن عبدالله بن عمر: ۱۳۷.
سالم مولی ابی‌حذیفة: ۱۳۳، ۱۳۵.
سبزواری = رضی‌بن یوسف التقی حافظ طوس سبزواری بیهقی (فاضل-).
سبزواری = محبعلی حسینی سبزواری.
سبزواری = محمّد بن عطاءالله بن عبدالکریم.
سبزواری = محمدرضا سبزواری (حاج-).
سبزواری = محمد مقیم بن شمس‌الدّین محمّد بن خواجه‌حسن شیعی سبزواری.
سبط‌الخیاط: ۱٦۱.
ستّی فاطمه معصومه = فاطمهٔ معصومه.
سپهسالار = میرزاحسینخان سپهسالار.
سجاوندی = محمّد بن ابی‌یزید طیفور سجاوندی.
سجستانی = سهل بن محمد سجستانی (ابوحاتم).
سجستانی = عبدالله بن سلیمان بن اشعث سجستانی.
سخاوی = علی بن محمّد بن عبدالصّمد بن عبدالاحد سخاوی.
سدید یوسف بلقینی: ۳۸۲.
سراج‌الدّین = احمد بن علی سقاء.
سراج‌الدّین = عبدالله بن محمّد حافظ همدانی.
سراج‌الدّین = عمر بن قاسم انصاری معروف به نشار.
سرخسی = اسماعیل بن ابراهیم بن محمد (قراب).
سرکتی = نظامی سرکتی (سیّد-).
سروی = حسین بن عثمان حافظ سروی.
سریج بن یونس مروزی بغدادی: ۱٤۱.

Marfat.com

سریزدی = محمّد سریزدی.
سزگین = فؤاد سزگین.
سعد: ۱۳۵.
سعدالله بن عبدالله: ۲۷۶.
سعیدخان انصاری (میرزا-): ۳۰.
سعید بن اویس: ۱۳٤.
سعید بن جبیر: ۱۳۸.
سعید بن عثمان بن یحیی: ٤۳۰.
سعید بن عفیر: ۱٦۹.
سعید بن مسیب: ۱۳۷.
سعید (حاج سید-): ۳٦۵.
سعید = حسن سعید (حاج شیخ-).
سعید قمی = محمدسعید بن حکیم محمد مفید.
سعید طباطبایی اصفهانی: ۳۹.
سعید نفیسی: ٤٦، ۱۰٦.
سعیدی: ٤۳۹.
سعیدی، ابوالفضل سعیدی ریحان یزدی (حاج‌سید-) = ابوالفضل سعیدی ریحان.
سعیدی = عبدالباری سعیدی.
سغناقی = حسین بن علی بن حجاج بن علی صغناقی.
سفیانی = جیلانی بن عبدالله بن علی.
سقاء = احمد بن علی سقاء.
سقا = مصطفی سقا.
سکاکی : ۳٤۲.
سلام بن ابی‌سلیمان طویل: ۱۳٤.
سلطان احمد جلایر = احمد جلایر.
سلطان اشرف = اشرف (سلطان-).
سلطان بایزید = بایزید (سلطان-).
سلطان برقوق = برقوق (سلطان-).
سلطان حسین سنندجی = حسین سنندجی.
سلطان = عبداللّطیف بن ابراهیم (ملقّب به سلطان).
سلطان قایتبای چرکسی = قایتبای چرکسی (سلطان-).
سلطان القرّاء = عبدالرّحیم ابن ابی‌القاسم تبریزی.
سلطان القرّاء = محمود تبریزی (میرزا-).
سلطان محمود عثمانی = محمود عثمانی (سلطان-).
سلغرشاه: ۷٦.
سلفی: ۳۵۹.
سلفی = ابراهیم بن عمربن ابراهیم بن خلیل جعبری سلفی.
سلمابادی =یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی.
سلمانی = عبید بن عمرو سلمانی.
سلمی = عبدالله بن حبیب سلمی (ابوعبدالرحمن).
سلمی = هُشَیم بن بشیر سلمی.
سلیم: ۳٦۷.
سلیمان: ۲۳۲.
سلیمان اعمش: ۱۳٤، ۱۳۹، ۳۹۱.
سلیمان بن عبدالله حطّی: ۳۸٤.
سلیمان بن مسلم زهری «ابن‌جماز»: ۱۳٤، ۲۹۰، ۲۹۱.
سلیمان بن یحیی ضبی: ٤۵۱.
سلیمان بن یسار: ۱۳۷.
سلیمان صفوی (شاه-) ۳۱۷، ٤۱۷، ٤۱۸، ٤٤٤.
سلیمان ماحوزی (شیخ-): ٤٤۸.
سلیمانی = محمدجان ابن حاج کامران ابدالی سلیمانی قندهاری.
سلیمی: ۷٦.
سمامی (خاندان-): ۱۰۸.
سمامی = محمّد سمامی حائری.
سمرقندی: ۲۸٤.
سمرقندی = ابوالقاسم سمرقندی (ناصرالدّین).
سمرقندی = محمد بن محمد شریف سمرقندی.
سمرقندی = محمّد بن محمود بن احمد بن علی حسینی مدنی سمرقندی.
سمرقندی = محمّد بن یوسف حسینی مدنی سمرقندی.
سمك = محمدصالح سمك.
سمنانی = محمد سعید بن اسماعیل معروف به مداح سمنانی.
سمیونوف: ۱۱۱.
سنقر بن مودود (ابوسعید-): ٤۳۸.

Marfat.com

سنندجی = سلطان حسین سنندجی.
سنیك لواسان: ٤٥٥.
سنیکی = زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاری سنیکی.
سوّاس = یاسین محمّد سوّاس.
سوراوی = علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی.
سورکی = شمس‌الدّین بن حیدر سورکی.
سوزنی = محمّد بن ابی‌القاسم سوزنی درگزینی.
سوسی = صالح بن زیاد سوسی (ابوشعیب).
سوقی = علی بن شمس‌الدّین محمد سوقی.
سهل بن زیاد: ۲۷۷.
سهل بن محمّد سجستانی (ابوحاتم): ۱۳۹، ۱٤۱، ٤٤٨.
سهیلی = احمد سهیلی خوانساری.
سیاری = احمد بن سیار بن ایوب سیاری.
سیاری = احمد بن محمّد بن سیّار بن عبدالله سیاری بصری.
سیاسیْ = علی‌اکبر سیاسی.
سیبویه: ١٤١.
سیّدرضی: ۲۸۱.
سیّدسعید: ۲٤۹، ۲٥۰.
سیّدشریف جرجانی = شریف جرجانی.
سیّد عبدالفتاح: ۲۹۳.
سیّدعلی: ۲۱۸، ۳۳۲.
سیّدعلی‌خان مدنی = علی‌خان مدنی (سیّد).
سیّد فوده = عبدالعلیم فوده.
سیّدمرتضی = مرتضی.
سیّدمیرزا جزائری: ۲۷۹.
سیّدولایت: ۳٤۲.
سیف‌الدّین = علی شریفی حائری ترشیزی.
سیف‌الله قاری: ٤٥٤.
سیواسی = محمد بن ابراهیم سیواسی (نورالدّین).
سیوطی = عبدالرحمن بن ابی‌بکر بن محمّد سیوطی (جلال‌الدّین).

ش

شاطبی = قاسم بن فیرة بن خلف بن احمد رعینی.
شافعی = محمد بن ادریس شافعی.
شاکری = رمضانعلی شاکری.
شامی = احمد بن علی بن حسن شامی.
شامی = عبدالله بن عامر یحصبی شامی.
شامی = علی بن حسن شامی عاملی.
شامی = محمّد شامی (شمس‌الدّین).
شانه‌چی = کاظم مدیر شانه‌چی.
شاه اسماعیل ثانی صفوی = اسماعیل ثانی صفوی (شاه-).
شاه اسماعیل صفوی = اسماعیل صفوی (شاه-).
شامرضا حیدر کهنمویی: ٤٦٤.
شاه سلیمان صفوی = سلیمان صفوی (شاه-).
شاه‌طهماسب صفوی = طهماسب صفوی (شاه-).
شاه‌عبّاس دوّم = عباس دوم (شاه-).
شاه‌محمود شولستانی = محمود شولستانی (سیّد امیرنظام‌الدّین شاه-).
شایسته = صدرالدین شایسته (سید-).
شایسته = علیرضا شایسته.
شبراوی = علی علام شبراوی.
شبستری = محمود شبستری.
شجاع‌الدّین = جعفر بن سیداحمد (سید-).
شجرین: ۱۰۹، ۱۱۹.
شرعی = احمد بن محمّد بن سعید شرعی یمنی.
شرف‌الدّین = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن... شهرزوری.
شریح‌بن یزید حضرمی.
شریعتمدار = علی بن محمّدجعفر شریعتمدار استرآبادی.
شریعتمدار = محمّدجعفر ابن ملاّسیف‌الدّین استرآبادی تهرانی.
شریعتمدار = محمّدرضا بن علی بن محمّد جعفر شریعتمدار استرآبادی.
شریف: ۳٤۲.
شریف‌امامی: ٤١.

Marfat.com

شریف = امیرجلال بن علی بن امیرجلال شریف.
شریف بن [محمّد]رضا شیروانی تبریزی = محمد شریف‌بن [محمد]رضا.
شریف جرجانی (سیّد-): ۲۱۱، ۲٦٤، ۳۰۳.
شریف حافظ = علی بن محمّد بن مجتبی ابن محمّد شریف حافظ.
شریف = علی بن حبیب شریف.
شریف قاری = علی بن عمادالدّین علی.
شریف = محمّدبن محمّد شریف سمرقندی.
شریفی = ابراهیم شریفی.
شریفی = علی شریفی حائری ترشیزی (سیف‌الدّین).
شریفی = محمدعلی شریفی ملقّب به میرزامخدوم.
شعبة بن عیّاش حناط اسدی کوفی (ابابکر): ۱۳٤، ۱۷٦، ۲۱۲، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳٦۱، ۳۷۲، ۳۸۸، ٤٥٦.
شعبی = عامر بن شراحیل شعبی.
شعرانی = ابوالحسن شعرانی (میرزا-).
شعله = محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسین موصلی.
شفتی = اسدالله بن محمّدباقر موسوی رشتی شفتی (سیّد-).
شفتی (حجةالاسلام-) = محمدباقر رشتی اصفهانی.
شفق = رضازادهٔ شفق.
شفیع = محمد شفیع تبریزی.
شکور = علی‌اکبر شکور (شهرضا).
شلبی = عبدالحفیظ شلبی.
شلبی عبدالفتاح = عبدالفتاح اسماعیل (دکتر-).
شمس‌الدّین = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن... شهرزوری.
شمس‌الدّین = احمد بن محمود ادیب حکیم مقری.
شمس‌الدّین بن حیدر سورکی: ٤٥٤.
شمس‌الدّین قاری: ۲۷٤.
شمس‌الدّین محمّد: ۲۸٤.
شمس‌الدّین = محمّد بن احمد بن داود دمشقی (ابن النجار).
شمس‌الدّین = محمد بن احمد بن محمّد بن احمد بن حسین موصلی حنبلی (ابن‌الموقع).
شمس‌الدّین = محمّد بن بدرالدّین بن عبدالقادر بن محمّد بلیانی.
شمس‌الدّین = محمّد بن حمزه فناری.
شمس‌الدّین = محمّد بن خلیل.
شمس‌الدّین = محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمّد قباقبی.
شمس‌الدّین = محمّد بن زین‌الدّین حاج‌منصور تونسی.
شمس‌الدّین = محمّد بن (ابی‌یزید) طیفور سجاوندی.
شمس‌الدّین = محمّد بن عبدعلی بن شمس‌الدّین بن اسفندیار.
شمس‌الدّین = محمّد بن ملاحاجی علی بن شیخ زنگی هروی (ابوالصّلاح).
شمس‌الدّین = محمّد بن محمد بن ابی‌بکر بن ابراهیم بن یعقوب.
شمس‌الدّین = محمّد بن محمّد بن علی حسینی - یا - حسنی جرجانی.
شمس‌الدّین = محمّد بن محمّد بن محمّد بن محمّد بن علی بن یوسف جزری.
شمس‌الدّین = محمّد شامی.
شمس‌الدّین = محمدمحسن شمس‌الدّین قاری کاظمی.
شناوی = محمد بن قاسم بن اسماعیل بقری.
شنوانی = محمّد شنوانی (ابوالوفاء).
شوشتری = اسدالله شوشتری.
شوشتری = محمدرضا شوشتری.
شوشتری = محمود شوشتری.
شوشتری = نورالله شوشتری (قاضی-).
شوقی ضیف (دکتر-): ۱٤۱.
شولستانی = محمود شولستانی.
شهاب‌الدّین: ۳۱٥.
شهاب‌الدّین = احمد (حکمةالله) بن ابراهیم عصمةالله.
شهاب‌الدّین = احمد بن احمد بن بدرالدّین طیبی.
شهاب‌الدّین = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد شهرزوری.

Marfat.com

شهاب‌الدّین = احمد بن محمّد قسطلانی.
شهاب‌الدّین = احمد بن وهبان حموی.
شهاب‌الدّین = عبدالرّحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان (ابوشامه).
شهاب‌الدّین نجفی مرعشی (آیةالله‌العظمی-): ۵۳.
شهابی = علی‌اکبر شهابی.
شهرزوری = ابی‌الکرم شهرزوری.
شهرزوری = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن... شهرزوری.
شهرستانی = حسن شهرستانی.
شهرستانی = عبدالرضا شهرستانی.
شهرستانی = علی شهرستانی (حاج‌میرزا-).
شهرستانی = مهدی شهرستانی حائری (میرزاسیّد-).
شهرستانی = هبةالدین شهرستانی (سیّد-).
شهرضایی = علی‌اکبر شکور.
شهریار عدل: ۱۱٤.
شهشهانی = حسین شهشهانی.
شهنامه‌خوان = لطف‌الله شهنامه‌خوان.
شهید اوّل: ۱٦٤، ۱٦٥.
شهید ثانی = زین‌الدّین بن نورالدین احمد بن محمد، معروف به «شهید ثانی».
شهیدی = علی‌اکبر شهیدی.
شیبة: ٤٥۳.
شیبة بن نصاح: ۱۳۸، ۱۵۲.
شیخ‌الاسلام بلقینی = بلقینی.
شیخ بهائی = بهائی (شیخ).
شیخ حسن: ۲٤۸.
شیخ حسین بن عبدالصمد = حسین بن عبدالصّمد عاملی.
شیخ الحفّاظ مشهدِ خراسان: ۳۸٤.
شیخ زین‌الدّین = شهید ثانی.
شیخ شهید: ۲٤٦، ۲٤۷، ٤٤٤.
شیخ صدوق= محمد بن علی ابن‌بابویه قمی.
شیخ طوسی = محمد بن حسن طوسی.
شیخ عزالدّین = حسین بن عبدالصّمد عاملی.
شیخ‌علی شهید: ٤۱٦.
شیخ القرّاء = علی بن محمّد بن عبدالصّمد بن عبدالاحد (علم‌الدین).
شیخ محمّد = محمد (شیخ-).
شیخ محمدحسین = محمدحسین (شیخ-).
شیخ محمّد قاری = محمّدمحسن قاری کاظمی (شمس‌الدّین) (ملا-).
شیخ‌محمود تهرانی = محمود تهرانی.
شیخه = زهراء، ام‌قاسم.
شیخ یوسف = یوسف (شیخ-).
شیخ یونس = یونس (شیخ-).
شیرازی = ابن یوسف شیرازی.
شیرازی = ابوطالب بن احمد بن محمود شیرازی.
شیرازی = حیدر قاری شیرازی (ملا-).
شیرازی = صابر بن محمد شیرازی.
شیرازی = علی‌رضا قاری ابن ملاحیدر قاری شیرازی (ملا-).
شیرازی = محمد بن محمد بن محمّد بن محمّد بن علی بن یوسف جزری.
شیرازی = محمّدکاظم بن اصغر موسوی شیرازی.
شیرازی = محمدکاظم شیرازی (قاری-).
شیرازی = نصر بن عبدالعزیز بن احمد بن نوح فارسی.
شیرازی = نصر بن علی بن محمّد فسوی فارسی (ابن ابی‌مریم).
شیروانی = محمد شریف بن [محمّد]رضا شیروانی تبریزی.
شیروانی = محمد شیروانی.
شیعی = محمد مقیم بن شمس‌الدّین محمّد سبزواری.

ص

صابر بن محمّد شیرازی: ۳٤۹.
صاحبی: ۱۵٦.
صادق‌خان: ۳۷۵.
صارم‌الدولة = اکبر مسعود صارم‌الدّوله.
صالح‌بن (سیّد) احمد خانجی: ٤۳۰.
صالح بن زیاد سوسی (ابوشعیب): ۱۳٤، ۲۲٤، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۳۱۹، ۳٤٦، ۳٦٤، ۳۷۲.

Marfat.com

صالح‌بن عبدالکریم بحرینی (شیخ-): ۲۹۸، ۳۸۱.
صالح بن فالح حمیدانی: ۲۲۱، ۳۲۲.
صالح = جهانشاه صالح.
صالح حسینی: ۲۳٤، ۳۷۵، ٤۵۹.
صالحی = احمد بن احمد بن بدرالدّین طیّبی.
صالحی = محمد بن بدرالدین بن عبدالقادر بن محمّد بلبانی.
صاوی = عبدالله بن اسماعیل صاوی.
صائب تبریزی: ۱۱۲.
صایفی = محمّد بن ابوالفضل صایفی بیهقی.
صائن‌الدّین بصری: ٤۰٤.
صباغ = مصطفی سعید صباغ.
صبا = محسن صبا.
صبحی‌صالح (دکتر-): ۱٦۲، ۲۰۲.
صبوری = کاظم صبوری کاشانی (میرزا-).
صحت = رضا صحّت.
صدرالاسلام = نصربن علی بن محمّد فسوی فارسی (ابن ابی‌مریم).
صدر اصفهانی = محمّد حسینخان صدر اصفهانی.
صدر = حسن صدر (سیّد-).
صدرالدّین شایسته (سیّد-): ۸۸.
صدرالدّین محلاّتی: ۸۸.
صدر رضوی: ٤۵۵.
صدر هاشمی = محمّد صدر هاشمی.
صدوق = محمّد بن علی بن بابویه قمی.
صدوقی = محمّد صدوقی.
صدیق = ابوبکر صدیق.
صفا = ذبیح‌الله صفا.
صفّار: ۲۷٦.
صفاقسی = علی نوری صفاقسی.
صفدی = عمر بن ابراهیم شافعی صفدی.
صفراوی = عبدالرحمن صفراوی.
صفوان بن یحیی: ۲۷۷.
صفوی = اسماعیل ثانی صفوی (شاه-).
صفوی = اسماعیل صفوی (شاه-).
صفوی = سلیمان صفوی (شاه-).
صقر = احمد صقر.
صلاح‌الدّین منجّد (دکتر-): ۲۰۲.
صلاح محمّد خیمی: ۲۰، ۲۱، ۲٦.
صنعتی‌زاده = همایون صنعتی‌زاده.
صوتی = محمّدعلی صوتی.
صیرفی = خلاد بن خالد کوفی صیرفی (اباعیسیٰ).
صیمری = حسن ابن‌شیخ احمد بن شیخ محمود بن جمعة جزائری.
صیمری = حسین ابن شیخ مفلح بن حسن بن راشد.
صیمری = مفلح بن حسن صیمری.

ض

ضباع = علی‌محمد ضباع (شیخ-).
ضبی = سلیمان بن یحیی ضبی (ابوایوب).
ضحّاك: ۱۷۹.
ضرار بن صرد: ٤۵۱.
ضریر = احمد [محمد] بن ابی‌بکر ضریر بغوی (ابوزید، ابویزید).
ضریر = حسین بن عثمان [علی] بن ثابت بغدادی.
ضریر = علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی.
ضریر = قاسم بن فیّرة بن خلف بن احمد رعینی (شاطبی).
ضریر = محمد بن سعدان ضریر کوفی.
ضیاءالدّین: ۲٦٤.
ضیاءالدّین = نورالله بن مولی ناصرالدّین منصوری خوارزمی.
ضیافتی: ۸٤.

ط

طاش کُبری‌زاده = احمد بن مصطفی بن خلیل.
طالقانی = محمّدامین طالقانی.
طاوس بن کیسان: ۱۳۷.
طاهر بن عرب (ابی‌الحسن، شیخ-): ٤٤۱.
طاهر تنکابنی = میرزاطاهر تنکابنی.
طاهری شهاب: ۱۰۳.
طباطبایی = حسین طباطبایی بروجردی.

Marfat.com

طباطبایی = حسین مدرسی طباطبایی.
طباطبایی = سعید طباطبایی اصفهانی.
طباطبایی = عبدالعزیز طباطبایی.
طباطبایی = محمدباقر بن سیّدمرتضی طباطبایی یزدی حائری (سیّد-).
طباطبائی = محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی.
طباطبایی = محمّدعلی بن جواد حسنی حسینی طباطبایی.
طباطبایی = محمدعلی طباطبایی قاضی تبریزی (سید-).
طباطبایی = میرغیاث ابن(مولانا) میرمختار طباطبایی.
طبرسی = حسین بن محمّدتقی طبرسی.
طبرسی = فضل بن حسن طبرسی (ابوعلی).
طبری = ابومعشر طبری.
طبری = محمّد بن جریر طبری (ابن جریر).
طبری = محمّدتقی بن حسین طبری حسینی استرآبادی (سیّد-).
طبسی حائری: ۱۵.
طبلاوی = منصور طبلاوی.
طبیب بن عبدالهادی: ۳۰۰.
طرب اصفهانی = محمدجعفر منشی.
طلحه: ۱۳۵.
طوسی = محمّد بن حسن طوسی (ابوجعفر).
طوسی = محمد بن محمد بن حسن نصیر طوسی (خواجه‌نصیر طوسی).
طوسی = محمد بن محمود نصیر طوسی.
طویل = حُمَیْد طویل.
طویل = سلام بن ابی‌سلیمان طویل.
طویل = محمد بن احمد بن محمّد مناوی شافعی.
طه حسین (دکتر-): ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۹، ۲۰۱.
طهماسب صفوی (شاه-): ۲۱۵، ۲۱۶، ۴۱۸.
طیار آلتی قولاج: ۲۰۲.
طیبی = احمد بن احمد بن بدرالدین.

ظ

ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی: ۲۱۲.

ع

عاصم احول: ۱۳۳.
عاصم بن بهدلة اسدی خیاط کوفی تابعی معروف به ابن ابی‌النّجود (ابوبکر، تاج‌القرّاء): ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۵۳، ۱۷۹، ۱۹۳، ۲۱۲- ۲۱۴، ۲۲۷، ۲۵۶، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۸۹- ۲۹۱، ۲۹۳، ۲۹۴، ۳۱۹- ۳۲۱، ۳۵۸، ۳۶۹، ۳۷۲، ۳۸۵، ۳۸۸، ۴۱۳، ۴۲۰، ۴۳۲، ۴۴۳، ۴۴۴.
عاصم جحدری: ۱۳۹، ۱۵۲، ۱۷۶.
عاطفی = حسن عاطفی.
عامربن شراحیل شعبی: ۱۳۸، ۱۷۰.
عامر بن عبدقیس: ۱۳۶، ۱۳۸.
عامر سیّدعثمان (شیخ-): ۲۰۲.
عاملی = احمد بن علی بن حسن شامی عاملی.
عاملی = جعفر بن حسن حسینی عاملی.
عاملی = جعفر بن محمد عاملی.
عاملی = حسین بن عبدالصّمد عاملی (شیخ عزالدّین).
عاملی = عبدالسّلام محمّد عاملی.
عاملی = علی بن حسن شامی عاملی.
عاملی = محمّد بن حسن بن علی بن حسین‌مشغری.
عاملی = محمّد بن علی بن محمّد بن موجر کوبنی عاملی.
عاملی = محمدجواد عاملی.
عاملی = محمدرضا ابن‌شیخ حرّ عاملی.
عاملی = محمّدصالح بن حسن بن علی عاملی.
عاملی = نورالدّین عاملی (سیّد-).
عایدی = محمدصلاح عایدی.
عائشه: ۱۳۵.
عباد بن احمد بن اسماعیل حسنی اصفهانی (ابوالفضائل): ۳۲۹، ۳۸۰، ۳۸۱.
عبادی = مظفر بن اردشیر عبادی.
عباس اقبال: ۷۳، ۷۴.

Marfat.com

عباس بن فضل انصاری: ۱٤۰.
عباس دوم (شاه-): ۳۹۲.
عباس‌میرزا: ۷۹.
عبدالباری سعیدی: ۱۵۲.
عبدالباقی قاینی (مولی-): ۲۱٦.
عبدالجبار بن عبدالعزیز بن عبدالوهاب: ۲۸٤.
عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی فارسی (سیّد-): ۳٤٤، ۳٦٦.
عبدالجلیل بن (جلال‌الدّین) محمود بن (نجم‌الدّین) محمّد بن عبیدالله قاینی (نورالدّین): ۲٦٦.
عبدالجلیل (میر-): ۳٦۷.
عبدالجواد بن یوسفعلی مشهدی: ۲۹۲، ۳۱۰، ۳۵٤، ٤۲۸.
عبدالحسین امینی: ۹۵.
عبدالحسین بن (شیخ) محمدعلی اعسم نجفی: ۲۰۳.
عبدالحسین بیات: ۱۰۱، ۱۰٤.
عبدالحسین حائری، ٤۱، ٤٤-٤۹، ۵۱، ۵۲.
عبدالحسین حسینی خواتون‌آبادی: ۲۷۷.
عبدالحسین کرهرودی: ۳۱۱.
عبدالحفیظ شلبی: ۲۰۱.
عبدالحلیم بسیونی: ۱۹۳.
عبدالحلیم نجّار: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۲.
عبدالحمید بن عبدالمجید (اخفش اکبر): ۱٤۰.
عبدالحمید پولادزاده (پولادتف): ۱۱۲.
عبدالحمید حسن: ۱۹۳.
عبدالحمید = ریاض عبدالحمید مراد.
عبدالحی بن احمد بن محمّد بن عماد حنبلی (ابوالفلاح): ۳۲۵.
عبدالحی حبیبی: ۷٦.
عبدالخبیر بن محمد مفید رازی: ۲۹۹، ۳۲۹، ٤۲٦.
عبدالدائم ازهری: ۳۰۵.
عبدالرحمن بن ابی‌بکر بن محمد سیوطی (جلال‌الدّین): ۱۳۷، ۱۵۰، ۱۷۱، ۱۹۹، ۳۰٤، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳٦۰، ۳٦٤، ٤۵۱.
عبدالرحمن بن ابی‌حاتم رازی: ۲۰۰.
عبدالرحمن بن احمد دقوقی: ۱۵۰.
عبدالرحمن بن احمد رازی (ابوالفضل): ۱۵۱.
عبدالرحمن بن احمد واسطی: ۱۵۰.
عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی‌بکر بن عباس مقدسی دمشقی شافعی معروف به ابوشامه (ابوالقاسم، ابومحمد، شهاب‌الدّین): ۱۲٦، ۱۲۷، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۹۹، ۲۰۲، ۲۰۸، ۲۰۹، ۳۲۷، ۳۹۵.
عبدالرحمن بن (شیخ شهاب‌الدّین) سلیمان بن (شیخ) سعید حاجی ابی‌بکر (عزالدّین): ۳۹۷.
عبدالرحمن بن مصطفی حسینی مصطلاوی: ۲٤۹.
عبدالرحمن بن واقد واقدی: ۱۳۲، ۱٤۰، ۲۰۳.
عبدالرحمن بن هرمز اعرج: ۱۳٤، ۱۳۷.
عبدالرحمن جامی: ۱۱۱، ۳۰٤.
عبدالرحمن سیّد: ۱۸۰، ۱۸۱، ۲۰۲، ۲۰۳.
عبدالرحمن صفراوی: ۱٦۱، ۲۸٤.
عبدالرّحیم ابن ابی‌قاسم تبریزی (سلطان القرّاء): ۳۰۸.
عبدالرّحیم بن عبدالله: ۳۵٤.
عبدالرّحیم بن ولی محمّد اردبیلی: ۲۲۰.
عبدالرّحیم مازندرانی: ۳۱۰.
عبدالرزّاق لاهیجی: ۳۹۲.
عبدالرّسولی = علی بن عبدالرّسول.
عبدالرضا شهرستانی: ۹۵.
عبدالسّلام محمّد عاملی (شیخ-): ۲۷۹.
عبدالصّبور شاهین (دکتر-): ۱۲۷، ۱٤٦، ۱۵۵، ۱۵٦، ۱٦۷، ۲۰۱، ۲۰۲.
عبدالصّمد بغدادی (ابواحمد): ۳۹۹.
عبدالصّمد بن حسین محلاّتی: ٤۲۷.
عبدالصّمد بن عبدالرّحمن ابوالازهر مصری: ۱٤۱.
عبدالعال سالم علی مکرم (دکتر-): ۱۲۷، ۱۹۹، ۲۰۰.
عبدالعزیز: ۳۲٦.
عبدالعزیز بن یعش تغلبی ربعی: ۲۸٤.
عبدالعزیز جواهرکلام: ٦۵، ٦٦.
عبدالعزیز طباطبایی: ۱۰۵.
عبدالعزیز عبدالفتاح قاری: ۲۰۳.

Marfat.com

عبدالعزیز (ملك-): ۱۹۸.
عبدالعظیم حسنی: ۷۸، ۸۰.
عبدالعظیم‌خان قریب گرگانی: ۹۸.
عبدالعلیم سیدفوده: ۱۹۹.
عبدالغفور: ۲۵۲.
عبدالغنی قدسی: ۳۱٦.
عبدالفتاح اسماعیل شلبی (دکتر-): ۱۲۷، ۱۹۸-۲۰۲.
عبدالفتاح قاضی: ۱۸۰، ۲۰۱.
عبدالفیّاض: ٤٥٥.
عبدالقادر بن اسماعیل بن عبدالغنی نابلسی: ۳٤۳.
عبدالقادر خیّاط: ۳۰۰.
عبدالقادر گیلانی: ۹٤، ۱۰٥.
[عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی (شیخ-)]: ۲۱۸، ۳٤۲.
عبدالکریم حائری: ۲۸.
عبدالکریم مکارمی: ۸۹.
عبداللطیف بن ابراهیم ملقب به سلطان: ۳۷۹.
عبدالله اسماعیل صاوی: ۲۰۲.
عبدالله افندی: ۲۷۰.
عبدالله انوار: ٦٦-۷۰، ۷۷، ۷۸.
عبدالله بن ابراهیم بن محمود جزری: ۳۹۹.
عبدالله بن ابی‌اسحاق: ۱۳۹.
عبدالله بن ابی‌مُلَیْکة: ۱۳۸.
عبدالله بن احمد بن بشیر ذکوان دمشقی (ابن‌ذکوان، اباعمرو): ۱۳۳، ۱٤۱، ۲۲۲، ۲۸۹- ۲۹۱، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳٥۰، ۳۷۲.
عبدالله بن احمد بن شریف حسینی لواسانی: ۲۲۰.
عبدالله بن احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی حنفی معروف به ابن‌فصیح (ابومحمد): ۳٥۷.
[عبدالله بن احمد بن محمود] نسفی [ابی‌البرکات]: ۳٥۷.
عبدالله بن حبیب سلّمی (ابوعبدالرحمن سلمی): ۱۳۱، ۱۳٤، ۱۳٦، ۱۳۸، ۲۱۳.
عبدالله بن زبیر: ۱۳٥.
عبدالله بن سائب مخزومی: ۱۳۳-۱۳٦.
عبدالله بن سلیمان بن اشعث سجستانی: ۱۹۰، ۲۰۲.
عبدالله بن عامر یحصبی شامی مقری (اباعمران، ابن عامر): ۱۳۳، ۱۳۹، ۱٤۲-۱٤٤، ۱۹۰، ۱۹۳، ۱۹٦، ۲۱٤، ۲۲۲، ۲٦۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹- ۳۲۱، ۳٥۸، ۳۷۲، ۳۸٥، ۳۸۷، ۳۸۹، ۳۹۸، ٤۱۹.
عبدالله بن عبّاس: ۱۳۳، ۱۳٥، ۱۷۹، ٤٥٤.
عبدالله بن عبداللّطیف: ٤۰۷.
عبدالله بن علی بن فضل‌الله رستمان رستمانی: ٤۰۸.
عبدالله بن عمر: ۱۳۳، ۱۳٥.
عبدالله بن عمروبن عاص: ۱۳٥.
عبدالله بن عیّاش: ۱۳٤.
عبدالله بن کثیر داری معروف به مکّی (اباصعبد، ابن‌کثیر): ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳۹، ۱٤۲، ۱٤۳، ۱٤٤، ۱٥۱، ۱٦۷، ۱۸٥، ۲۱٤، ۲۲۲، ۲۳۱، ۲۸۹- ۲۹۱، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۷۲، ۳۸٥، ۳۸٦، ٤۱٤ و ٤۱٥، ٤۱۹.
عبدالله بن مبارك: ۲۷٦.
عبدالله بن مبارك بن علی بن عبدالله بن ناصر آل حمیدان خُطّی احسائی: ۲۳۸.
عبدالله بن محمّد حافظ همدانی معروف به قارئ السبعة (سراج‌الدّین): ٤۰٤.
عبدالله بن محمّد حسنی: ۱٥۰.
عبدالله بن محمود تستری (مولیٰ-): ۲۱٥.
عبدالله بن مسعود (ابن امّ عبد، ابن‌مسعود): ۱۳۱، ۱۳۳-۱۳۸، ۱۷۱، ۱۷٦، ۲۱۳، ۲۳٦، ۲٥۲.
عبدالله بن مسلم بن قتیبة (ابن‌قتیبة): ۱٤۱، ۱٦٦، ۱٦۷، ۱۷۳- ۱۷٥، ۱۷۷- ۱۷۹، ۲۰۰.
عبدالله جدیدالاسلام: ٤٥٥.
عبدالله لك مظاهری: ٦۹، ۷۰.
عبدالله نورانی: ۱٥، ۱٦.
عبدالمجید مولوی: ۸٦.
عبدالحسین بن محمود بن حسین اخلاطی: ۳٤۱.
عبدالملك بن مروان: ۱۹۲.
عبدالمؤمن بن ملارجب خطیب (ملا-): ۲۸٦.
عبدالمؤمن حسینی: ۲۰۸.

Marfat.com

عبدالواحد: ٤١٣.
عبدالواحد بن اسماعیل بن محمّد بن محمّد بن سراج‌الدین: ٣٠٥.
عبدالواحد بن محمّد باهلی (ابومحمّد): ٢٨٢.
عبدالوهّاب اقبال: ٣.
عبدالوهّاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی حموی (امین‌الدّین، ابومحمّد): ١٥٠، ٣٣٧.
عبدالوهّاب بن عبدالوهّاب جرجانی: ٢٣٨، ٣٧٣، ٤٠٧، ٤٤٠.
عبدالوهّاب بن فلیح مکّی: ١٤١.
عبدالوهّاب بن محمّد خلیف: ٢٨٥.
عبدالوهّاب بن محمّد خلیفه: ٣٦١.
عبدالوهّاب حموده: ١٨٠، ٢٠١.
عبدالوهاب فرید تنکابنی: ١٠٨.
عبدالهادی فضلی: ١٢٦، ٢٠١.
عبده راجحی: ١٢٧، ٢٠٢.
عبید: ٢٥٦.
عبید بن حارص: ٤٥٣.
عبید بن صباح (ابی‌محمّد): ٣٨٨.
عبید بن عمرو سلمانی: ١٣٨.
عبید بن عمیرات: ١٣٧.
عبید بن فضالة: ١٣٨.
عتبة: ٤٥٣.
عثمان بن سعید حافظ دانی اموی قرطبی اندلسی مقری (ابوعمرو، ابن‌صیرفی): ١٢٦، ١٤١، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٩، ١٥١، ١٦١، ١٦٥، ١٨٣، ١٨٥، ١٩٠، ١٩١، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٦٤، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٧٤، ٢٧٨، ٢٨١- ٢٨٣، ٢٨٧، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩٥، ٣٣٨، ٣٧٦، ٤٢٩، ٤٤٦.
عثمان بن سعید مقریٌ ملقب به ورش (ابوسعید): ١٣٤، ٢١١، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٥٩، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٥٠، ٣٧٢، ٣٧٦.
عثمان بن صلاح (ابوعمرو): ١٧٠.
عثمان بن عفّان: ٩٦، ١٣٣-١٣٧، ١٤٣، ١٤٤، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٩، ١٩١-١٩٣، ٢١٣، ٢٧٦، ٣٢٩، ٤١٥.
عثمان بن محمّدعلی افندی: ٣٠٩.
عثمان بن مظعون: ١٣١.
عثمانی = سلطان محمود عثمانی.
عجلون = ابن‌قاضی عجلون.
عجین = محمّدباقر عجین.
عدوانی = یحیی بن یعمر عدوانی.
عدوی = ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی.
عذری = علی بن عثمان بن محمّد بن احمد بن حسن قاصح عذری.
عراقی: ٢٧٨.
عراقی = ابونصر عراقی.
عراقی = مجتبیٰ عراقی.
عرب‌زاده = محمّد نجفی عرب‌زاده.
عرفانیان = غلامعلی عرفانیان.
عروةبن زبیر: ١٣٧، ١٧٠.
عریضی = علی بن ملامحمّد عریضی.
عزة حسن: ٢٠١، ٢٠٢.
عزالدّین جزائری: ١٠٧.
عزّالدّین = حسین بن عبدالصّمد عاملی (شیخ-).
عزّالدّین = عبدالرّحمن بن (شیخ شهاب‌الدّین) سلیمان.
عسقلانی = ابن‌حجر عسقلانی.
عسکری = ابی‌احمد عسکری.
عسکری = حسن بن علی (امام عسکری(ع)).
عصام‌الدّین: ٣١٥.
عصام‌الدّین = احمد بن مصطفی بن خلیل طاش کبری‌زاده.
عطاء بن ابی‌رباح: ١٣٨.
عطاء بن یسار: ١٣٧.
عطاءالله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی (برهان‌الدّین، بدایع الصنایع): ١١٨.
عطّار = احمد عبدالغفور عطّار.
عطّار = حسن بن احمد عطّار همدانی (ابوالعلاء همدانی).
عطاردی = ابورجاء عطاردی.

Marfat.com

عطّار = محمّد بن حسن بن مقسم عطّار (ابی‌بکر).
عطیّة بن قیس کلابی: ۱۳۹.
عقیلی = محمّد بن حسین عقیلی استرآبادی.
عکرمة (مولی ابن عبّاس): ۱۳۸.
علاءالدّین ابن شیخ علی حصنی (همام): ٤۲٦.
علاءالدّین حسنوی: ۲۸٦.
علاءالدّین = علی بن اسماعیل بن علی آرامی.
علام = علی علام شبراوی.
علامهٔ اوحدی = اوحدی (علامهٔ‌ـ).
علاّمهٔ تهرانی = آقابزرگ تهرانی (علامه).
علامهٔ حلّی: ۲۱۵، ۳۳۲، ۳٦٦.
علائی: ۳۸٤.
علقمة بن قیس: ۱۳٤، ۱۳۸.
علم‌الدّین = علی بن محمّد بن عبدالصّمد بن عبدالاحد سخاوی.
علم‌الهدی = محمّدحسین بن هبةالله بن محمّد بن عبدالحی رضوی کاشانی.
علمی = بهاءالدین علمی انواری.
علومی = علی علومی (حاج شیخ‌ـ).
علومی = محمود علومی یزدی.
علوی = محمّدحسین بن کاظم علوی فاطمی.
علوی = محمود بن (سیّد) محمّد بن مهدی بن عبدالفتاح حسنی حسینی.
علی آخوند همدانی (ملاـ): ۹۱.
علی اردلان جوان: ۳۰، ۳٤.
علی اشرف مراغی: ۲۲۰.
علی‌اصغر اصغرزاده: ۹۸، ۱۰۷.
علی‌اصغر حکمت: ٦، ۸٦.
علی‌اصغر خجسته: ۸۵.
علی‌اکبر دهخدا: ۷۸، ۸۰.
علی‌اکبر سیاسی: ۵، ٦، ۱٤.
علی‌اکبر شکور (شهرضا): ۱۰۳.
علی‌اکبر شهابی: ۱۰.
علی‌اکبر شهیدی: ۳۰.
علی‌اکبر فیاض: ۱۰٦.
علی‌اکبر ولایتی: ٤۱.
علی بزغش (شیخ نجیب‌الدّین): ۳۸٤.
علی بن ابی‌طالب(ع): ۹۵، ۱۲۳، ۱۳٤، ۱۳۵، ۱۷۱، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۱۳، ۲۵۱، ۲۹٤، ۳۳۵، ۳۷۰، ۳۷۷، ٤۵۳، ٤۵۸.
علی بن ابی‌الیمین (ابن بشّاك، تاج‌الدّین): ۳۳۸.
علی بن احمد: ۱۵۰.
علی بن احمد (میرزا نظام‌الدّین) دشتکی حسنی حسینی (سیّد‌ـ): ۳۸۳.
علی بن اسحاق بن مسعود: ٤۵۳.
علی بن اسماعیل بن علی آرامی (علاءالدّین): ۲٦٦، ۲٦۷.
علی بن جعفر بن محمّد رازی (شیخ ابوالحسن): ٤۳۹.
علی بن حبیب شریف: ۲۹۸، ۳۱۰.
علی بن حسن: ۲٦۳.
علی بن حسن شامی عاملی: ۲۸۵.
علی بن حمزة بن عبدالله اسدی کوفی نحوی قاری ملقّب به کسائی: ۱۳٤، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۲، ۱٤۳، ۱٤٤، ۱۵۳، ۱۹٦، ۲۱٤، ۲۲٦، ۲۳۰، ۲۵٤، ۲۵۷، ۲٦۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۹۰، ٤۱۹، ٤۲۰.
علی بن دریهم موصلی: ۲۳۸.
علی بن سعید ثعانی (امام شیخ ابوالحسن): ۲۳٤، ٤٦۳.
علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری معروف به علی قاری یا ملاعلی قاری (شیخ نورالدّین): ۳٤٤، ٤۳٤، ٤۳۵.
علی بن سلیمان منصوری مصری مقری نحوی: ۲۱۷، ۳۰۲.
علی بن شریف: ۳۸۲.
علی بن شمس‌الدّین قاری: ۲۷٤.
علی بن (شیخ) شمس‌الدّین کاظمی = درویش علی بن (شیخ) شمس‌الدّین کاظمی.
علی (عبدالرسولی) بن عبدالرّسول: ٤۱۵.
علی‌بن‌عبدالعالی‌کرکی (شیخ‌ـ): ۱٦۵، ٤٤۸، ٤٦۱.

Marfat.com

علی بن عبدالعزیز: ٤٢٩.
علی بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عنزی بغدادی (ابوالبقاء، ابن قاصح): ١٥٠، ٢٠١، ٣٢٤، ٣٢٧، ٣٧٢، ٣٧٣، ٤١٥، ٤٤٠.
علی بن علاءالدّین ابن شیخ عبدالمجید دمیاطی: ٢٩٩.
علی بن (عمادالدین) علی بن نجم‌الدّین محمود قاری استرآبادی مازندرانی معروف به عمادالدّین علی شریف قاری استرآبادی مازندرانی (عمادالدین): ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٤- ٢٢٦، ٢٤٢، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٦٨، ٢٧٤، ٢٩٤، ٣٥٤، ٤١٩.
علی بن عمر بن محمّدحافظ تبریزی: ٣٣٠.
علی بن محمّد (ابن‌مقدّم): ٣٥٤.
علی بن محمّد استرآبادی: ٢٨٤.
علی بن محمّد بن ابی‌سعید بن حسین دیوانی: ٣٣٨.
علی بن محمّد بن احمد بن یعقوب اذلبی مقری: ٣٣٨.
علی بن محمد بن عبدالصّمد بن عبدالاحد بن عبدالغالب همدانی مصری سخاوی شافعی ملقّب به شیخ‌القرّاء (ابوالحسن، علم‌الدّین): ١٢٦، ١٣٧، ١٤٩، ١٩٨، ٢٠٨، ٢٣٤، ٢٨٣، ٣٢٠، ٣٢٤، ٣٣٠، ٣٣٦، ٣٥٨، ٣٥٩، ٤٠٤، ٤٢١.
علی بن محمّد بن علی فارس معروف به خیاط بغدادی (ابوالحسن): ٢٨٨.
علی بن محمد بن مجتبی بن محمّدشریف حافظ: ٤٥٨.
علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی: ٢٤٤.
علی بن (شمس‌الدّین) محمّد سوقی: ٢٨٥.
علی بن ملامحمد عریضی: ٢٣٨.
علی بن محمد (امام علی‌النقی(ع)): ٣٣٥.
علی بن محمود (شیخ-): ٢٧٩.
علی بن (ابی‌الخیر) محمود بن (ابی‌نعیم) خضر بن ابی‌البرکات رارانی اصفهانی (ابوبکر) ٣٩٧.
علی بن محمود بن محمّد ابن شیخ محمود خیّام: ٣٨٥.
علی بن مسعود مقری بغدادی: ٢٠٩.
علی بن موسی‌الرضا (ثامن‌الحجج(ع)): ٣٢، ٢٧٩.
علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی: ٣٤١.
علی بن یوسف قفطی: ١٩٩.
علی جندی: ١٧٩، ١٩٩.
علی خوانساری (حاج-): ١٢.
علی دهقان: ٧٠.
علی رشتی: ٢١٩.
علیرضا ابن (ملا) حیدر قاری شیرازی: ٤١٨.
علیرضا بن محمّد حسینی: ٤٢٦.
علیرضا شایسته: ٨٨.
علی زنوزی (سیّد-): ٢٩٣.
علی سبط (شیخ-): ٢٧٩.
علی شریف قاری استرآبادی مازندرانی (عمادالدّین) = علی بن عمادالدّین علی بن نجم‌الدّین محمود قاری.
علی شریفی حائری ترشیزی (سیف‌الدّین): ٣١١.
علی شهرستانی (حاج میرزا-): ٣٨٢.
علی علام شبراوی: ٣١٦.
علی علومی (حاج شیخ-): ٨٤.
علی قاری = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی.
علی محمّد باب (میرزا-): ٢١٨.
علی‌محمّد ضباع (شیخ-): ١٨٥، ١٩٣، ١٩٩، ٢٠١، ٤٤٣.
علی‌محمّد وزیری (حاج‌سیّد-): ٨٤، ١٢١-١٢٣.
علی (خان) مدنی (سیّد-): ٣٨٢، ٣٨٣.
علی میرابوالفضل عنقا (جلال‌الدّین): ١٠٠.
علی نجدی ناصف: ٢٠٠، ٢٠٢.
علینقی اعتضادالسّلطنة: ١٣.
علی‌نقی بن (ملا) زین‌العابدین قاری: ٢٨٦.
علی‌نقی بهروزی: ٧١، ٧٢.
علی‌نقی منزوی: ١٤، ١٥، ٤٩-٥١، ٥٧، ٥٨، ٦٠، ٧٣، ١٠٨.
علی نوری صفاقسی: ١٥٦، ١٧٠، ١٨١.
علی نیک‌ساز: ٥٢.
علی یزدی (شرف‌الدّین): ٨٤.
عمادبن رضا حسینی: ٢١٣، ٣٢٢.
عمادالدّین = ابن‌کثیر [اسماعیل بن عمر قرشی].

Marfat.com

عمادالدّین = علی بن عمادالدّین علی بن نجم‌الدّین محمود قاری استرآبادی.
عمادالدّین قدسی: ٣٨٤.
عمادالمحققّین = واعظ تهرانی.
عمادی = محمّد بن عمر بن علی بن احمد عمادی (حافظ-).
عمار: ١٣٢.
عمر بن ابراهیم شافعی صفدی: ٣١٥.
عمر بن الخطاب: ١٣٢، ١٣٣، ١٣٥، ١٣٦، ١٦٩، ١٧٠، ١٧٨، ٣٤٥.
عمر بن عبدالعزیز: ١٣٧، ١٧٠.
عمر بن قاسم بن محمد بن علی انصاری معروف به منشار - یا - نشّار (سراج‌الدّین): ١٩٨، ٢٣٩، ٢٨٢.
عمر [بن محمد بن احمد بن اسماعیل] نسفی (نجم‌الدّین): ٣٤٨.
عمر بن محمّد بن عبدالکریم مقری فاروقی: ٣٩٦.
عمر الحسان: ٩٦.
عمررضا کحاله: ٢٠٢.
عمروبن شرحبیل: ١٣٨.
عمروبن عاص: ١٣٥.
عمروبن میمون: ١٣٨.
عمری = محمّد بن عثمان بن سعید عمری.
عمری = محمّد مظهر عمری نقش‌بندی فاروقی.
عنانی = مصطفی عنانی.
عنایت‌الله رضا: ١٠٤.
عنبری = معاذ بن معاذ عنبری.
عنقا = علی میرابوالفضل عنقا (جلال‌الدّین).
عنقا = محمد پیراویسی عنقا (میرقطب‌الدّین).
عوسجی = محمّد بن (حاج) سالم محمّد بن سالم بن سعید بن عمر قدری.
عون بن عبدالله: ٤٢٩.
عویمر بن زید (ابوالدرداء-): ١٣٣، ١٣٥، ١٧٦.
عیاض = قاضی عیاض.
عیسی بن ابی‌الحزم (ابوالقاسم): ٣٩٩.
عیسی بن عمر ثقفی: ١٣٩، ١٤٢.
عیسی بن میناء مدنی ملقّب به قالون: ١٣٤، ١٦٦، ٢٢٧، ٢٨٩- ٢٩٣، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٧٢.
عیسی بن وردان حذّاء (ابن وردان): ١٣٤، ٢٩٠، ٢٩١.
عین‌الدّین = حسین دزفولی.
عینی (دکتر-): ٨٩.

غ

غازی = محمّد بن غازی (شیخ-).
غاضری = حفص بن سلیمان کوفی غاضری بزاز اسدی.
غزنوی = محمّد بن (ابی‌یزید) طیفور سجاوندی.
غزی = ابراهیم بن ابراهیم بن عبدالرّحمن غزی.
غزی = هرش غزی قادری.
غفاری = حسنعلی غفاری.
غلامحسین بن شمس‌الدّین علی افینی: ٢٨٧.
غلامرضا فرزانه‌پور: ٧٤.
غلامعلی عرفانیان: ٣٥.
غیاث‌بن (مولانا) میرمختار طباطبائی: ٤٢٦، ٤٥٥.
غیاث‌الدّین تتارخان: ٤٠٤.
غیاث‌الدّین = منصور دشتکی (غیاث‌المدقّقین).
غیاث‌المدقّقین = منصور دشتکی (غیاث‌الدّین).

ف

فارس = کمال‌الدّین فارس (شیخ-).
فارسی = حسن بن احمد فارسی (ابوعلی).
فارسی = عبدالجلیل بن احمد حسینی قاری رازی.
فارسی = نصر بن عبدالعزیز بن احمد بن نوح فارسی شیرازی.
فارسی = نصر بن علی بن محمّد فسوی فارسی (ابن ابی‌مریم).
فاروقی = احمد فاروقی هندی (شیخ-).
فاروقی = عمر بن محمد بن عبدالکریم مقری فاروقی.
فاروقی = محمّد مظهر عمری نقش‌بندی فاروقی.
فاسی = محمّد بن حسن فاسی نحوی (ابوعبدالله).
فاضل = محمود فاضل مطلق یزدی (دکتر-).

Marfat.com

فاطمهٔ معصومه(ع) (ستی-): ۳.
فاطمی = محمدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبایی.
فاطمی = محمود بن (سیّد) محمّد بن مهدی بن عبدالفتاح علوی.
فائز رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
فتحان: ٤.
فتحعلی بن محمّدباقر: ۳۰۸.
فتحعلی‌شاه: ۹۰.
فجاجی = جیلانی بن عبدالله بن علی بن احمد سفیانی جلالی فجاجی.
فخرالدّین = احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی (ابن فصیح).
فخرالدّین بن عبدالمحمود کمسکین: ۲۸۳.
فخرالدّین رازی (امام فخر): ۱۷٤، ۱۷۵.
فخرالدّین = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی (ابن ابی‌مریم).
فخر رازی = فخرالدّین رازی (امام فخر).
فخری راستکار: ٤۷، ۵۰، ۵۱.
فرّاء (ابوزکریا): ۲۰۲، ٤۵۱.
فرانسیس هوفر: ۸۱.
فراهانی = میرزاقلی درمنی فراهانی.
فردوسی: ۷، ۹، ۳۹، ٤۰، ۱۱۱، ۳۲۶، ۳۳٤.
فرزانه‌پور = غلامرضا فرزانه‌پور.
فرمانفرما = مجید فیروز (ناصرالدّولة).
فرمانفرمائیان = حافظ فرمانفرمائیان.
فروردین: ۸۹.
فروغی: ٤٤.
فرهاد = احمد فرهاد معتمد.
فرهاد = محمود فرهاد معتمد.
فرهمند = محمّدعلی فرهمند.
فرید = عبدالوهاب فرید تنکابنی.
فسوی = نصر بن علی بن محمّد فسوی فارسی.
فصیح = محمدحسین بن عبدالله فصیح خوانساری.
فضل بن حسن طبرسی (ابوعلی): ۱٤۳، ۱٦٤، ۲۰۲، ۲۸۰.
فضل بن سلمة: ٤٤۵.
فضل بن شاذان: ۱٤۱.
فضل‌الله همدانی (رشیدالدّین): ۱۰۰.
فضلی = عبدالهادی فضلی.
فضولی: ۱۱۲.
فقاعی = محمّد بن اسماعیل بن محمّد بن اسماعیل فقاعی.
فقیری = محمّدصادق فقیری.
فقیه مروزی = ابوالحسن فقیه مروزی.
فقیه نجم (قوام‌الدّین): ۳۳۸.
فناری = محمّد بن حمزه فناری (شمس‌الدّین).
فؤاد اول (ملك-): ۱۹۳.
فؤاد سزگین: ۱٤۲، ۱۹۹، ۲۷۷.
فؤادی = محمّد فؤادی (سیّد-).
فوده = عبدالعلیم سیّد فوده.
فوعی = تاج‌الدّین بن محمّد بن حمزة بن زهره حسینی فوعی.
فوعی = محمّد بن جعفر بن محمّد بن زهرة حسینی حلبی فوعی.
فهمی = محمود فهمی حجازی: ۱۹۹.
فیاض = علی‌اکبر فیّاض.
فیاض = یوسف بن احمد بن محمّد بن یوسف بن احمد بن فیاض حنبلی حجاوی.
فیروزآبادی = محمّد بن یعقوب فیروزآبادی (مجدالدّین).
فیروزشاه (جلال‌الدولة والدّین): ۲٤۲.
فیض کاشانی = محسن فیض کاشانی.
فیضی: ۵۲.
فیومی = محمّد بن موسی بن محمّد فیومی شافعی.

ق

قاجار (خاندان-): ۷۳.
قادری = محمّد ابن سید شیخ عثمان محبی قادری شافعی (سیّد-).
قادری = هرش غزی قادری.
قاری = حسین حسینی قاری.

Marfat.com

قاریٔ السبعة = عبدالله بن محمدحافظ همدانی (سراج‌الدّین).
قاری صغیر = مختار اصفهانی (مختار القرّاء).
قاری = عبدالجلیل حسینی قاری (سیّد-).
قاری = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری.
قاری = علی بن عمادالدّین علی بن نجم‌الدّین محمود قاری استرآبادی.
قاری = محمّد حسینی قاری (امیر جمال‌الدّین).
قاری = محمّدصادق بن محمّدقاسم قاری «حومه» (ملا-).
قاری = محمّدطاهر حسینی قاری.
قاری = محمدعلی بن حسین بهشتی قاری نجفی.
قاری = محمدکاظم بن محمد قاری.
قاری = محمود بن سیّدمحمّد بن مهدی بن عبدالفتاح علوی فاطمی حسنی حسینی.
قاری = مهدی قاری (شیخ-).
قازان: ۱۱۸.
قاسم [بن محمدمحسن بن شمس‌الدّین قاری کاظمی]: ٤١٨.
قاسم برنا: ۹۲.
قاسم بن احمد لورقی: ١٤٩.
قاسم بن سلام (ابوعبید-): ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۵۲، ١٧٦، ٤٢٩.
قاسم بن فیّرة بن خلف بن احمد رعینی اندلسی شاطبی شافعی ضریر (ابوالقاسم، ابومحمّد): ١٢٦، ١٤٩، ١٦١، ٢١٢، ٢٦٦، ٢٧٤، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٢٤، ٣٢٦- ٣٣٠، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٤٨، ٣٥٩، ٣٦٨، ٣٧٤، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٩٥، ٣٩٩، ٤٠٣، ٤٠٤، ٤٣٢، ٤٣٤.
قاسم بن مرتضی حسینی تونی: ٢١١، ٣٥٣، ٣٥٥، ٣٩٨.
قاضی ابی‌بکر باقلانی = ابی‌بکر باقلانی.
قاضی ابوالفضل = محمد بن محمد بن شحنه حلبی.
قاضی تبریزی = محمّدعلی طباطبایی قاضی تبریزی (سیّد-).
قاضی جورکجی‌زاده = احمد رفعت معروف به جورکجی‌زاده قاضی (حافظ-).
قاضی دمشقی = هشام بن عمّار بن نصیر قاضی دمشقی (اباالولید).
قاضی سعید = محمّدسعید ابن حکیم محمّد مفید قمی.
قاضی = عبدالفتاح قاضی.
قاضی عیاض: ٢٣٧.
قالون = عیسی بن میناء.
قاهری = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد شهرزوری.
قایتبای چرکسی (سلطان-): ٣١٣.
قاینی = اسدالله بن محمّدباقر حسینی قاینی کربلائی (سیّد-).
قاینی = عبدالباقی قاینی (مولی).
قاینی = عبدالجلیل بن (جلال‌الدین) محمود بن نجم‌الدّین محمّد بن عبیدالله قاینی.
قاینی = محمود بن (نجم‌الدین) محمد بن عبیدالله قاینی (جلال‌الدّین).
قباقبی = محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمّد قباقبی.
قبوینی =مصطفی قبوینی.
قتادة بن دعامة: ١٣٨.
قدری = محمد بن (حاج) سالم محمّد بن سالم بن سعید بن عمر قدری شافعی عوسجی مصری.
قدسی = عبدالغنی قدسی.
قدسی = عمادالدّین قدسی.
قراب = اسماعیل بن ابراهیم بن محمّد بن عبدالرحمن سرخسی هروی.
قراچه‌داغی = محمّدقلی بن عوض قراچه‌داغی.
قرة عیناوی = ابوبکر بن شرف‌الدّین ابن حاج‌محمّد.
قرشی = ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی.
[قرشی] = ابن‌کثیر [اسماعیل بن عمر قرشی شافعی].
قرشی = جعفر بن (شیخ) عبدعلی قرشی.
قرشی (قوشی) = محمّد بن عمر بن خالد قرشی (قوشی).
قرطبی = عثمان بن سعید دانی.
قرطبی = محمّد بن احمد انصاری قرطبی.

Marfat.com

قرطبی = [محمّد بن احمد بن ابی‌بکر بن فرح انصاری خزرجی].
قرطبی = محمّد بن یوسف (ابوعبدالله).
قرطبی = مکّی بن ابی‌طالب حموش قیسی.
قریب گرگانی = عبدالعظیم‌خان قریب گرگانی.
قزوینی = محمّدجعفر بن محمّدتقی قزوینی (شیخ-).
قزوینی = محمّدخان قزوینی (میرزا).
قزوینی = محمّد قزوینی.
قزوینی = یارعلی قاری قزوینی.
قسطلانی = احمد بن محمّد قسطلانی (شهاب‌الدّین).
قسطمونی = احمد قسطمونی (حاج-).
قشیری = مسلم بن حجاج قشیری.
قشی = علی بن علاءالدّین ابن شیخ عبدالمجید قشی دمیاطی.
قطب‌الدّین = محمّد پیراویسی عنقا.
قطب شاه = ابراهیم قطب شاه.
قطلبك استداراتیمش: ۲٦٤.
قفطان = احمد بن حسن قفطان (شیخ-).
قفطی = علی بن یوسف قفطی.
قلانسی = ابی‌العز قلانسی.
قلی درمنی فراهانی (میرزا-): ۲۲٦.
قمی = محمد بن علی ابن‌بابویه قمی «صدوق».
قمی = محمدسعید ابن حکیم محمدمفید قمی.
قمی = مهدی لاجوردی قمی (سیّد-).
قنبرعلی حافظ: ٤٥٥.
قُنْبُل = محمّد بن عبدالرحمن مخزومی مکی (اباعمرو).
قندهاری = جزری قندهاری.
قندهاری = محمدجان ابن حاج کامران ابدالی سلیمانی قندهاری.
قوام‌الدّین = فقیه نجم.
قوچحصاری = مصطفی قوچحصاری (حاجی شیخ-).
قوشی (قرشی) = محمّد بن عمر بن خالد قوشی (قرشی).
قونوی: ۳۳۷.
قیروانی = مکی بن ابی‌طالب حموش قیسی قرطبی.
قیس بن سکن (ابوزید): ۱۳۵.
قیسی = مکّی بن ابی‌طالب حموش بن محمّد قرطبی.

ك

کارل بروکلمان: ۱۹۹، ۲٤۳، ۳٤۰، ۳۵۲.
کارول میناسیان (دکتر-): ۹۰.
کاشانی = افضل‌الدّین کاشانی.
کاشانی = حسین ابن حاج کاشانی.
کاشانی = کاظم صبوری کاشانی.
کاشانی = محسن فیض کاشانی.
کاشانی = محمّدحسین بن هبةالله بن محمّد بن عبدالحی رضوی کاشانی (علم‌الهدی).
کاشانی = محمدحسین کاشانی (حاج-).
کاشف الغطاء: ۵۸.
کاظم بن عنایت‌الله: ۳۹٤.
کاظم صبوری کاشانی (میرزا-): ۹۸.
کاظم مدیر شانه‌چی: ۱۵، ۱٦، ۹۷.
کاظمی = درویش‌علی بن (شیخ) شمس‌الدّین کاظمی.
کاظمی = محمد بن شمس‌الدّین کاظمی قاری.
کامبوزیان = امیر توکل کامبوزیان کرد غفرانلو.
کتابی: ۹۰.
کتنوی = حسن بن کتنوی یزدی.
کرانی = حسن بن علی بن رمضان بحرانی کرانی.
کرباسی = محمدابراهیم کرباسی.
کربلائی = اسدالله بن محمّدباقر حسینی قاینی کربلائی (سیّد-).
کربلائی = محمدعلی آل کشکول کربلائی.
کردی = محمّدطاهر بن عبدالقادر کردی مالکی خطاط.
کرکی = علی بن عبدالعالی کرکی (شیخ-).
کرمانی: ۷۵.
کرمانی = اسعد بن محمّد بن احمد بن محمّد بن محمود بن احمد بن محمد کرمانی.
کرمانی = امام بن جلال کرمانی.
کرمانی = محمّد کریمخان کرمانی (حاج-).
کرمانی = محمود بن حمزةبن نصر کرمانی.

Marfat.com

کرهرودی = عبدالحسین کرهرودی.
کریستین‌سن: ۹۹.
کریمان = یوسف بن (مولانا) مصطفی کریمان.
کسائی = علی بن حمزة بن عبدالله اسدی کوفی نحوی قاری ملقّب به کسائی.
کشفیّه (فرقه‌ـ): ۲۱۸.
کفرنورانی = یاسین کفرنورانی جبلاوی (شیخ‌ـ).
کلینی: ۲۷۵، ۲۷۶، ٤٦١.
کمال‌الدّین حسین: ٤٠٠.
کمال‌الدّین فارس (شیخ‌ـ): ۲۸۸.
کمال محمد بن داود: ۳۰۵.
کمال‌الملك: ۸۸.
کمالی: ۹۳.
کواشی موصلی: ۱۵۳، ۱۸٦، ۱۸۷، ۱۹٤.
کوبنی = محمّد بن علی بن محمّد بن موجر کوبنی عاملی.
[کوپری] زاده = احمد بن مصطفی بن خلیل طاش کبری‌زاده.
کوثر = امین‌الله کوثر.
کورانی = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن رشید بن ابراهیم شهرزوری.
کورانی = اسماعیل کورانی.
کورسرخی = حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کورسرخی.
کونسی = احمد بن محمّد منادهلی ازهری کونسی.
کوه‌کمری = محمّد حجّت کوه‌کمری.
کویری = محمّد کویری (حافظ‌ـ).
کهنموئی = شاه‌رضاحیدر کهنموئی.
کیکاوس جهانداری: ۱۲۰.

گ

گاردنر = استوارت گاردنر.
گرجی: ۱۱۰.
گریگور: ۱۱٦.
گلپایگانی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی (ابوالقاسم).
گلپایگانی = محمّدرضا گلپایگانی (آیة‌الله‌ـ).
گلچین معانی = احمد گلچین معانی.
گولدزیهر (کولدتسهیر): ۱۷۰، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۲۰۲، ۲۰۳.
گیلانی = عبدالقادر گیلانی.

ل

لاجوردی = مهدی لاجوردی قمی (سید‌ـ).
لاریجانی = محمّد بن یحیی بن بهاء لاریجانی.
لال‌بیك (ملا‌ـ): ٤٥٤.
لاهیجی = عبدالرزّاق لاهیجی.
لبیب سعید: ۱۸۰، ۲۰۲.
لطف‌الله شهنامه‌خوان: ۲٦٦.
لطفعلی لواسانی: ۳۹٤.
لك مظاهری = عبدالله لك مظاهری.
لنین: ۱۰۸.
لواسانی = عبدالله بن احمد بن شریف حسینی لواسانی.
لواسانی = لطفعلی لواسانی.
لورقی = قاسم بن احمد لورقی.
لؤلوئی = محمد بن متوکّل لؤلوئی معروف به رویس.
لیث بن خالد بغدادی (ابوالحارث): ۱۳٤، ۲۲٦، ۲۵٤، ۲۸۹- ۲۹۱، ۳۷۲، ۳۹۰.
لیثی = نصر بن عاصم لیثی.

م

ماجد بحرینی (سیّد‌ـ): ۳۸٤.
ماحوزی = سلیمان ماحوزی (شیخ‌ـ).
ماخ: ۱۱٦.
مارسدن جونز (دکتر‌ـ): ۲۰۳.
مازندرانی = ابوالقاسم مازندرانی معروف به سیدمحمّد مجتهد.
مازندرانی = جعفرقلی بن رضاعلی مازندرانی.
مازندرانی = عبدالرحیم مازندرانی.
مازندرانی = علی بن (عمادالدّین) علی بن نجم‌الدّین محمود قاری استرآبادی.

Marfat.com

مازندرانی = محمدحسین بن علاءالدّین درزی مازندرانی.
مازندرانی = محمدعلی مازندرانی.
مازنی: ۳۵۰.
مالح = محمّدریاض مالح.
مالك بن انس: ۲۹۵، ٤۳٤.
مالکی = اسماعیل بن اسحاق مالکی (قاضی-).
مانفسروگُستر: ۱۱٤.
ماهر بن عرب بن ابراهیم حافظ اصفهانی: ٤۰۱.
مایل هروی = نجیب مایل هروی.
مبارك بن جمیل بن راشد بن جمعة بن کافی بن محمّد بن عبدالله: ۲۳۰.
مبارك بن یمانی نجیب بحرانی: ٤٦٤.
مبارك رحمان‌زاده: ۱۱۲.
مبرد = محمد بن یزید.
متولی = محمّد بن احمد متولی.
متینی = جلال متینی.
مجاهد بن جبر: ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳۷.
مجتبی عراقی: ۲۸.
مجتبی مینوی: ۱۰۳.
مجدالدّین = محمّد بن یعقوب فیروزآبادی.
مجنوب = محمّد بن (شیخ) علی بن شیخ معن مجنوب بقاعی.
مجمع بن جاریه: ۱۳۵.
مجید فیروز ناصرالدوله فرمانفرما: ۵۲.
محبّ‌الدّین = جعفر بن مکی بن جعفر موصلی.
محبّ‌الدّین = محمد بن محمدالجزری (ابوالقاسم).
محبعلی حسینی سبزواری: ۲۳۸.
محبی = محمد بن (سیدشیخ) عثمان محبّی قادری شافعی (سیّد-).
محتشم‌السلطنة اسفندیاری (خاندان-): ٦۵.
محتشمی = مسعود محتشمی.
محدث نوری = حسین نوری (میرزا-).
محسن امین (سیّد-): ۲۱۸، ۲٤۸.
محسن فیض کاشانی: ۳۹۲.
محفوظ = حسین علی محفوظ.
محقّق حلّی: ٤٤۸.
محقق = مهدی محقّق.
محلاّتی = صدرالدّین محلاّتی.
محلاّتی = عبدالصّمد بن حسین محلاّتی.
محلّی = جلال‌الدّین محلّی.
محمّد = ابالخیر محمّد.
محمّد = ابالفتح محمّد.
محمدابراهیم کرباسی: ۲۱۸، ۳۳۲.
محمّد ابوالفضل ابراهیم: ۱۷۹، ۱۹۳، ۱۹۹.
محمّد = احمد [محمّد] بن ابی‌بکر ضریر بغومی.
محمّد استادی: ۲۷٤.
محمّد استرآبادی (میرزا-): ۲۷۷.
محمّدامین بزّاز (ابی‌طالب): ٤۵۰.
محمّدامین بن عبدالله امام رومی: ۳۲۳.
محمّدامین طالقانی: ٤٦۰.
محمّدباقر بن (حاجی‌میرزا) جعفر مراغی هندی: ۳۰۳.
محمّدباقر [بن محمّدصالح] برغانی: ۲۵٤.
محمّدباقر بن (سیّد) مرتضی طباطبایی یزدی (سیّد-): ۳٤٦.
محمّدباقر حجّتی (دکتر سید:) : ۸، ۹، ٦٤، ٦۵.
محمّدباقر خوانساری (سیّد-): ۱٦٤، ۲۰۰، ۳۹۲.
محمدباقر رشتی اصفهانی (حجةالاسلام، سیّد-): ۳۳۲، ۲٤۵، ۲۷۷، ۲۹۳.
محمّدباقر عجین: ۸۵.
محمّد بلوی (دکتر سیّد-): ۲۰۲.
محمّد بن ابراهیم سیواسی (نورالدّین): ٤۰٤.
محمّد بن ابی‌الفضل صایفی بیهقی: ۳۷۱.
محمّد بن ابی‌القاسم بن ابی‌سهل باری (ابی‌العباس): ۳۷۱.
محمّد بن ابی‌القاسم سوزنی درگزینی: ۲۵٦.
محمد بن احمد (حافظ): ۳۱٤.
محمّد بن (شیخ) احمد (خادم‌السجادة القادریة): ۳۷۸.
محمّد بن احمد انصاری قرطبی: ۲۰۰.
[محمّد بن احمد بن ابی‌بکر بن فرح انصاری خزرجی] قرطبی [مالکی (ابوعبدالله)]: ۱۸٤.
محمّد بن احمد بن داود دمشقی مقری (ابن‌نجّار،

Marfat.com

ابوعبدالله، شمس‌الدّین): ۲۲۹، ٤٤٦.
محمّد بن احمد بن عثمان ذهبی (حافظ ابی‌عبدالله): ۱۳۲، ۱۳۳، ۱٤٥، ۱٥٦، ۲۰۳، ۳٦۰.
محمّد بن احمد بن عمر داجونی (ابوبکر): ۱٤۲.
محمّد بن احمد بن [محمّد بن] ابراهیم محلّی شافعی: ۳٦٤.
محمّد بن احمد بن محمّد بن احمد بن حسین موصلی حنبلی معروف به شعله و ابن الموقع (شمس‌الدّین، ابوعبدالله): ۱۲٦، ۱٤۹، ۳۲٤، ۳۲۹، ۳٤۹، ۳۷٦، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۹٥، ٤۰۱.
محمّد بن احمد بن محمّد مناوی شافعی معروف به طویل: ٤۰۱.
محمّد بن احمد بن (تاج‌الدّین) میکائیل حسینی هزار جریبی: ۲۳۸.
محمّد بن احمد متولّی: ۲۰۰.
محمّد بن احمد ناصری: ۲۲۹.
[محمّد بن ادریس] شافعی: ٤۳٤.
محمّد بن اسحق ربعی مکی (ابی‌ربیعه): ۱٤۲.
محمّد بن (شیخ) اسماعیل: ۳۰۰.
محمّد بن اسماعیل بخاری: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱٦۹، ۲۰۱، ۲۹٥، ۳۳۰.
محمّد بن اسماعیل بن محمّد بن اسماعیل فقاعی معروف به ابن فقاعی حموی (ابن سعدالله): ۳٥۹ و ۳٦۰.
محمد بن اندلسی: ۱٥۰.
محمّد بن بدرالدّین بن عبدالقادر بن محمد بلبانی خزرجی بعلی دمشقی صالحی حنبلی (شمس‌الدّین): ۳٦٤.
محمّد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی (تقی‌الدّین): ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۳۳.
محمّد بن جریر طبری (ابن جریر، ابوجعفر): ۱٤۲، ۱٥۱، ۱٥۲، ۲۸۷، ۲۸۸.
محمّد بن جعفر بن محمّد بن زهرة حسینی حلبی فوعی: ۲٤۳.
محمّد بن حاج (شیخ-): ۱٥٦.
محمّد بن حسن انصاری: ۱٤۸.
محمّد بن (حاج) حسن بن حسن: ٤٤۲.
محمّد بن حسن بن علی بن حسین (یا محمّد بن حسین) حر عاملی مشغری (شیخ-): ۲۷۹، ۲۸۱، ٤۲٦.
محمّد بن حسن بن مقسم عطار (ابی‌بکر): ۱٤۸.
محمّد بن (سیّد) حسن شافعی اشعری: ۳۷۸.
محمّد بن حسن طوسی (شیخ طوسی) (ابوجعفر): ۱٦۳، ۲۰۰، ۲۷٦، ۲۸۱.
محمّد بن حسن فاسی مقری نحوی (ابوعبدالله): ۱٤۹، ۱٥۰، ۳۲٤، ۳۹٥، ٤۳۲.
محمّد بن حسین بن محمد بن حسین نامابادی: ٤٥۳.
محمّد بن (حاج‌ملا) حسین خوسفی: ۳٦۹.
محمّد بن حسین عقیلی استرآبادی: ۲۰۷.
محمّد بن حمزة فناری (شمس‌الدّین): ۲۹٦.
محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمّد قباقبی حلبی مقدسی شافعی (ابن قباقبی، ابوعبدالله، شمس‌الدّین): ۲۳۷.
محمّد بن زین‌الدّین (حاج) منصور تونسی (شمس‌الدّین): ۳۲٥.
محمّد بن زین‌العابدین: ۳۹٦.
محمّد بن زین‌العابدین موسوی: ۳٦۱.
محمّد بن سالم‌علی ازهری (ناصرالدّین): ٤٦۳.
محمّد بن (حاج) سالم محمّد بن سالم بن سعید بن عمر قدری شافعی عوسجی مصری: ۳۹۲.
محمّد بن سعدان ضریر کوفی: ۱٤۱.
محمّد بن سیرین (ابن سیرین): ۷٥، ۱۳۸.
محمّد بن شریح رعینی اندلسی اشبیلی: ۱٤۸، ۱٥۱، ۲۰۱.
محمّد بن (ابی‌یزید) طیفور سجاوندی غزنوی قاری حنفی (ابوجعفر، ابوعبدالله، ابوالفضل، ابومحمّد): ۲۱٥، ۲۳٥، ۲۳٦، ۲۳۹، ۳٥٦، ۳٥۷، ۳۹٦، ٤۱۸، ٤۳۷، ٤٤۸، ٤٥۰- ٤٥۳، ٤٥٥، ٤٥٦، ٤٥۸، ٤٦۳.
محمّد بن عبّاس ماهیار: ۲۷٦.
محمّد بن عبدالله زرکشی (بدرالدّین): ۱٥۸، ۱٦۲، ۱٦۸، ۱۹۹.

Marfat.com

محمّد بن عبدالحمید بن فضل‌الله ابن شیخ المشایخ (ابوالفضل): ۳۸۵.
محمّد بن عبدالحمید حکیم بغدادی: ۲۱٤، ۲۳۳، ٤۳۵، ٤۵۹.
محمّد بن عبدالرحمن مخزومی مکّی ملقّب به قنبل (ابوعمرو): ۱۳٤، ۱٤۲، ۲۲۲، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹- ۳۲۱، ۳۵۰، ۳٦۸، ۳۷۲.
محمّد بن عبدعلی بن شمس‌الدّین بن اسفندیار (شمس‌الدّین): ٤۵۳.
محمّد بن (شیخ) عبدالغنی بن (شیخ) حسن بیطار (بهاءالدین): ۳۷۳.
محمّد بن عثمان بن سعید عمری: ۹٤.
محمّد بن (سیّد شیخ) عثمان محبّی قادری شافعی: ۳۲۵.
محمّد بن عطاءالله بن عبدالکریم بن نصرالله جرهی سبزواری (ابوالفتوح): ٤۰۰.
[محمّد بن علی (امام باقر(ع))] = ابوجعفر(ع).
[محمّد بن علی] امام جواد(ع): ۲۷٤.
محمّد بن علی بن ابی‌الفتح نارکونی: ۲۹۷.
محمّد بن علی بن احمد حسینی: ۲۸۸، ٤۵٤.
محمّد بن علی بن احمد مقلورسی: ٤۲٦.
محمّد بن علی بن بابویه قمی معروف به صدوق: ۲۰۰.
محمّد بن علی بن خلف حسینی: ۱۹۳.
محمّد بن (ملاحاجی) علی بن شیخ زنگی هروی (ابوالصّلاح، شمس‌الدّین): ۲٦٦.
محمّد بن علی بن محمّد ازرقی: ۲۹۷.
محمّد بن علی بن محمّد بن موجر کوبنی عاملی: ۳۲۰-۳۲۲، ۳٦۱، ۳۷٤.
محمّد بن علی بن محمّد موسوی: ۳۸۹.
محمّد بن (شیخ) علی بن (شیخ) معن مجنوب بقاعی: ۳۱٦، ۳٤٤.
محمّد بن علی حسینی جرجانی: ۲۱۱، ۲۱٤، ۳۵۱، ۳۵۵، ۳۹۸.
محمّد بن (مولی) علی = درویش محمّد بن مولی علی.
محمّد بن علی زشکی (ابونصر): ۳۷۱.
محمّد بن عمر بن خالد قوشی (قرشی) (ابوالفضل، جمال‌الدّین): ٤٤٦، ٤٤۷.
محمّد بن عمر بن علی بن احمد عمادی (حافظ-): ۳۲۷، ٤۰٤.
محمد بن عیسیٰ اصفهانی (ابوعبدالله): ۱٤۱.
محمّد بن غازی (شیخ-): ۲۱۷.
محمّد بن فقیه روزبهان: ٤۰۲.
محمّد بن قاسم بن اسماعیل بقری شناوی شافعی ازهری: ۳۷٦- ۳۷۸.
محمّد بن لقمان بن عبدالوهاب حافظ: ۲۱۰.
محمّد بن متوکّل لؤلؤیی (رویس): ۱۳٤، ۲۹۰، ۲۹۱، ٤۱۵.
محمّد بن محمّدباقر بن (قوام‌الدّین) محمّد بن مفید موسوی استرآبادی (سید-): ۳۳٤.
محمّد بن محمّد بن ابی‌بکر بن ابراهیم بن یعقوب (شمس‌الدّین): ۳۵۱.
محمّد بن محمّد بن حسن نصیر طوسی (خواجه نصیر طوسی، نصیرالدّین): ۷٤، ۷۷.
محمّد بن محمّد بن شحنه حلبی (قاضی ابوالفضل): ۲٦۹.
محمّد بن محمّد بن علی بن حسن بن محمود بن هاشم بن عوسجة بن مرقال بن عرفجة... بن سعد بن عبادة: ۲۸۳.
محمّد بن محمّد بن علی حسینی - یا - حسنی جرجانی (شمس‌الدّین محمّد): ۳۰۳، ۳۵۱، ۳۵۲.
محمّد بن محمّد بن علی مغربی مکناسی: ۳۰۷.
محمّد بن محمّد بن محمّد بن محمّد بن علی بن یوسف جزری دمشقی شیرازی شافعی (ابن جزری، حافظ -ابوالخیر، شمس‌الدّین): ۱۲٦، ۱۳۲، ۱۳٦، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱٤۱، ۱٤۲، ۱٤۵، ۱٤۹، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵٤، ۱۵۵، ۱۵٦، ۱۵۸، ۱۵۹- ۱٦۱، ۱۷۰، ۱۷٤، ۱۷۵، ۱۸۵، ۱۸۷، ۱۸۹، ۱۹٤، ۱۹۵، ۲۰۱، ۲۱۷، ۲۳۵، ۲۳٦، ۲۳۹، ۲٦٤، ۲٦۵، ۲٦۹، ۲۷۲، ۲۷٤، ۲۷۸، ۲۸۲، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۲، ۳۰٤- ۳۱۰، ۳۱٤، ۳۳۱، ۳٤۰، ۳٤۳، ۳٤٤، ۳٤٦، ۳۵۳، ۳٦٦، ٤۱۱، ٤۲٤، ٤۲۵،

Marfat.com

۴۳۳- ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۵۰.
محمّد [بن محمّد الجزری] (ابوالفتح): ۲۶۹، ۴۴۲.
محمّد بن محمّد الجزری (ابوالقاسم، محبّ‌الدّین): ۳۳۱.
محمد بن محمدحسین حسینی: ۴۳۶.
محمّد بن محمّد خطیب اتکاوی (زین‌العابدین): ۳۲۵.
محمد بن محمد زندوی بخاری (ابوالمکارم): ۴۵۳- ۴۵۵.
محمّد بن محمّدشریف سمرقندی: ۳۵۶.
محمّد بن محمّدشفیع خوانساری (شیخ-): ۴۳۰.
محمّد بن محمّدنصیر هزارجریبی دانگه: ۲۲۰، ۴۱۰.
محمّد بن محمود بن احمد خجندی ملقّب به جلال: ۳۴۹.
محمّد بن محمود بن محمّد بن [احمد بن] علی حسینی مدنی سمرقندی: ۲۱۲، ۲۴۷، ۲۶۸، ۳۲۲، ۳۳۶، ۳۳۸- ۳۴۰، ۳۵۵، ۳۷۴، ۴۰۵، ۴۱۳- ۴۱۵.
محمّد بن محمود بن نجار: ۱۵۰.
محمّد بن محمود نصیر طوسی: ۲۹۷، ۳۱۰.
محمّد بن محیصن: ۱۳۹، ۱۴۲.
محمّد بن مسلم بن شهاب زهری: ۱۳۴، ۱۳۷.
محمّد بن مصطفی بن محمّد بن عبدالرحمن بن علی: ۲۹۲.
محمد بن مفتی بخاری: ۴۵۷.
محمّد بن مقصوده: ۳۸۶.
محمّد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی (ابوبکر): ۱۴۲.
محمّد بن موسی بن فرج دربندی (ابوبکر): ۱۱۸.
محمّد بن موسی بن محمّد فیومی شافعی: ۳۲۵.
محمّد بن مهدی حسینی تبریزی (سیّد-): ۳۹۶.
محمّد بن نوری: ۲۲۰.
محمّد بن یحیی اریحاوی: ۴۱۳.
محمّد بن یحیی بن بهاء لاریجانی: ۳۱۵.
محمّد بن یحیی حسینی ندیدی: ۴۲۹.
محمّد بن یزید (مبرد): ۱۴۸.
محمّد بن یعقوب اسدی: ۱۵۰.
محمّد بن یعقوب فیروزآبادی (مجدالدّین): ۱۹۹.
محمّد بن یوسف حسینی مدنی سمرقندی (سیّدابوالقاسم): ۳۳۸.
محمّد بن یوسف قرطبی (ابوعبدالله): ۳۹۹.
محمّد پیراویسی عنقا (میرقطب‌الدّین): ۱۰۰.
محمّد تاجی: ۴۳۴.
محمّدتقی ایروانی: ۲۰۰.
محمدتقی بن حسین طبری حسینی استرآبادی (سیّد-): ۴۲۳.
محمّدتقی بن نظرعلی: ۴۳۹.
محمّدتقی بهار خراسانی: ۹۸.
محمّدتقی دانش‌پژوه: ۳، ۵، ۶، ۸، ۱۴-۱۶، ۴۱، ۴۹- ۵۱، ۵۸- ۶۵، ۷۳، ۷۴، ۷۶- ۸۲، ۸۵- ۸۷، ۹۴، ۹۸، ۱۰۰- ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۶، ۱۱۹- ۱۲۱.
محمّدتقی مصطفوی: ۸۴.
محمّدتوفیق بن محمّد راغب بابا: ۲۷۰.
محمدجان بن (حاج) کامران ابدالی سلیمانی قندهاری: ۳۷۹.
محمّدجعفر بن (ملا) سیف‌الدّین استرآبادی تهرانی معروف به شریعتمدار متخلّص به والی: ۳۳۲، ۳۳۳.
محمّدجعفر بن محمّدتقی قزوینی (شیخ-): ۲۷۱.
محمدجعفر بن میرمحمدصادق (میر-): ۴۶۲.
محمّدجعفر حسینی: ۲۸۵.
محمّدجعفر منشی متخلص به طرب اصفهانی: ۱۰۱.
محمّدجواد بلاغی: ۱۹۸.
محمدجواد عاملی: ۱۴۴، ۱۶۵، ۲۰۳.
محمدحجت کوه‌کمری: ۳۷.
محمّدحسن قاری: ۲۹۹.
محمّدحسین: ۳۹۴.
محمّدحسین بن عبدالله فصیح خوانساری (شیخ-): ۴۳۰.
محمّدحسین بن علاءالدّین درزی مازندرانی: ۴۲۷.
محمّدحسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی حسینی طباطبایی: ۳۰۱، ۴۵۶.

Marfat.com

محمّدحسین بن (حاجی) محمّد قاری: ۳۷۳.
محمّدحسین بن نانی ابن حاج عبدالرّسول حسینی زنوری: ۳۹٤.
محمّدحسین بن هبةالله بن محمّد بن عبدالحی رضوی کاشانی (علم‌الهدی): ۱۰٤.
محمّد حسینخان صدر اصفهانی: ۹۰.
محمّدحسین سلطان‌القراء: ٤٥۷.
محمدحسین (شیخ-): ۳۹۲.
محمّدحسین کاشانی: ۲۷۱.
محمّدحسین موسوی خوانساری (سیّد-): ۲۷۸، ٤۳۰، ٤۳۱.
محمّد حسینی قاری (امیر جمال‌الدّین): ۲۲٤.
محمّد حکیم (آیت‌الله): ۹٥.
محمّد حکیم‌زاده: ۲٤۹، ٤۱۸، ٤۳۲.
محمّد خاتون‌آبادی: ۲٦۸.
محمّد خالصی: ۳۰.
محمّدخان قزوینی (میرزا-): ٥.
محمّد خلیلی (حاج میرزا-): ۸۸.
محمّدرضا ابن شیخ حرّعاملی: ٤۲٦.
محمّدرضا بن علی بن محمّدجعفر شریعتمدار استرآبادی: ۲٤۳، ۲٤٥.
محمّدرضا خراسانی: ۹۰.
محمّدرضا سبزواری (حاج-): ۲۹٤.
محمّدرضا شوشتری: ۹٥.
محمّدرضا گلپایگانی: ۲۸، ۳۸.
محمّدرضا مشایی: ۱۰.
محمّدروبی مالکی: ۲۰۳.
محمّد روشن: ۱٦.
محمّدریاض مالح: ۱۹.
محمّد سریزدی: ۸٤.
محمّد سعید اشرف: ٤٥۱.
محمّد سعید بن اسماعیل ملقّب به مدّاح سمنانی: ٤٥۰.
محمّد سعید بن حکیم محمّد قمی معروف به قاضی سعید ملقّب به حکیم کوچک (میرزا-): ۲۲۱، ۳۰۲، ۳۱٦، ۳۲٦، ۳۹۲، ۳۹۳.
محمّد سمامی حائری: ۱۰۸.
محمّد سیّد جادالحق: ۲۰۳.
محمّد شامی (شمس‌الدّین): ۳۸٤.
محمّدشاه قاجار: ۲۹۳.
محمّد شریف: ٤۲٤.
محمّد شریف اردبیلی: ۳۳٦.
محمّدشریف بن [محمد]رضا شیروانی تبریزی: ۳۳٥.
محمّد شفیع تبریزی: ٤۱۸.
محمّد شنوانی (ابوالوفاء): ۲۹۹.
محمد (شیخ-): ۲۱۸.
محمّد شیروانی: ۸٦، ۱۲۲، ۱۲۳.
محمدصادق: ٤۱۸.
محمدصادق بن احمد: ٤۰۸.
محمدصادق بن (ملا) محمّدقاسم قاری، «حومه» (ملا-): ۲٦۸، ۲۷۰، ۳٥٦، ۳٦٤، ٤۱٦، ٤۲۸، ٤۳٦.
محمدصادق رحیمی: ۱۰۱.
محمّدصادق فقیری: ۷۱، ۷۲.
محمّدصالح بن حسن بن علی عاملی: ۳۰۰.
محمّدصالح بن (ملا) حیدر: ۲۳۳، ۲۳٦، ۲۳۷.
محمّدصالح بن عبدالرّحیم یزدی: ۲۷۷.
محمّدصالح بن محمّدتقی برغانی: ۲٥٤.
محمّدصالح سمك: ۱۷۹، ۱۹۹.
محمّد صدر هاشمی: ۷٦، ۸۹.
محمّد صدوقی: ۸٤.
محمّدصلاح عایدی: ۱۸.
محمّد طاهر بن عبدالقادر کردی مالکی خطاط: ۱۷۸، ۱۸۰، ۱۹۹.
محمّدطاهر حسینی قاری: ۳٥٤.
محمّد طه نجف: ۱۹۹.
محمّد عبدالعظیم زرقانی: ۱٦۳، ۱۷۸، ۲۰۳.
محمّد عبدالعظیم علی: ۲۰۲.
محمّد عبدالله دراز: ۲۰۲.
محمّدعلی: ۳۹۱.
محمّدعلی ال کشکول کربلایی: ۲٤۸.
محمّدعلی اردوبادی (میرزا-): ۲۸۱.

Marfat.com

محمّدعلی بن احمد انصاری (حافظ-): ۳۰۸.
محمّدعلی بن حسین بهشتی قاری: ۳۰۳، ٤۱۲.
محمّدعلی بن فرج‌الله بکاری: ۳٤۷، ۳٤۸، ٤۲۰، ٤۲٦، ٤٤٦.
محمّدعلی بن محمّدزمان حیرانی: ۲۹۸.
محمّدعلی تهانوی: ۲۰۲.
محمّدعلی روضاتی: ۸۷.
محمّدعلی ریاضی یزدی: ۱۲۲، ۱۲۳.
محمّدعلی شریفی (میرزا مخدوم-): ۳۵۲.
محمّدعلی صوتی: ۱۲۱.
محمّدعلی طباطبایی قاضی تبریزی (سید-): ۱۰۵.
محمّدعلی فرهمند: ۸۵.
محمّدعلی مازندرانی: ۲٤۸.
محمّدعلی میرزا: ۲۱۹.
محمّدعلی نجّار: ۱۹۳، ۲۰۰، ۲۰۲.
محمّدفؤاد عبدالباقی: ۲۰۳.
محمّد فؤادی: ۳۲۳.
محمّد فیض‌الله: ۲٤۳، ۳٦۳.
محمّد قاری کاظمی معروف به شیخ محمّد قاری یا ملامحمد قاری (شمس‌الدین، شیخ-): ۲٤۹، ۲٦۳، ۳۱۷، ۳۲۵، ۳٦۹، ٤۱۷، ٤۱۸، ٤٤۳، ٤٤٤.
محمّدقاسم بن علی بن نظرداد: ۲۱۰.
محمّد قزوینی: ۳٤۱.
محمّدقلی بن عوض قراچه‌داغی: ۲۲۰.
محمّدکاظم: ۲٤۳، ٤۲۷.
محمّدکاظم بن اصغر موسوی شیرازی: ٤۱۰.
محمّدکاظم بن سلطان حسین: ۲۷۰.
محمّدکاظم بن محمّد قاری: ٤۱۰.
محمّدکاظم دربندی: ۳۳۵.
محمّدکاظم رشتی (سیّد-): ۲۱۸، ۲۱۹.
محمّدکاظم شیرازی قاری: ٤۱۰.
محمّدکامل قصار: ۳۳۲.
محمّد کریمخان کرمانی (حاج-): ۲۷۱.
محمّد کویری (حافظ-): ٤۲۷.
محمّد مجتهد (سیّد-) = ابوالقاسم مازندرانی معروف به سیّدمحمّد مجتهد.
محمّد محمّدی: ۹.
محمّد مسعود: ٤۵٤.
محمّد مشکوة (سیّد-): ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۳۹۲.
محمّد مصری: ۱۹۹.
محمّد مطیع حافظ: ۲۳، ۲٤، ۲٦.
محمّدمظهر عمری نقش‌بندی فاروقی: ۹٦.
محمّدمقیم بن شمس‌الدّین محمّد بن خواجه حسن شیعی سبزواری: ٤۰۲.
محمّد موسوی خوانساری: ۲۷۸.
محمّد موفّق (سیّد-) مشهور به ابوتوزینت تلمسانی: ۲۹۲.
محمّد مؤمن: ٤۰۸.
محمّد مؤمن بن محمّدامین تبریزی: ۳۹٤.
محمّد مؤمن جهرمی ابن استاد: ۲۹۹.
محمّد مؤمن حسینی: ۲۹۸.
محمدمهدی (میرزا-): ۳٦۲.
محمّد ناصرالدّین بانی: ۲۰۲.
محمّد نجفی عرب‌زاده: ۹۲.
محمّد نخجوانی: ۷۰.
محمّد ولیخان اسدی: ۳۰.
محمّد ولی میرزا: ۱۰۱.
محمّد هاشم بن (نورالدّین) محمّد: ۲۸۱.
محمّدی = محمّد محمّدی.
محمّدیوسف بن ابراهیم زاهد کلائی: ۲۷۰.
مخمود: ٤۱۷.
محمودآبادی = حسن محمودآبادی یزدی (حاجی میرزا-).
محمود ایزدی: ۹۱، ۹۲.
محمود بن جمال‌الدّین موسوی خوانساری: ٤۲٤.
محمود بن حمزة بن نصر کرمانی (تاج‌القراء کرمانی): ۳٤۰، ٤۳۷.
محمود بن عمر بن حسین بن ابی‌بکر بن ابی‌الحسن بلیانی: ٤۳۳.
محمود بن (نجم‌الدّین) محمد بن عبیدالله قاینی (جلال‌الدّین): ۲٦٦.

Marfat.com

محمود بن (سیّد) محمّد بن مهدی بن عبدالفتاح علوی فاطمی حسنی حسینی قاری حافظ تبریزی، (فاطمی حافظ تبریزی): ۲۹۳، ۲۹٤، ٤۱۱، ٤۱٦.
محمود تهرانی (شیخ-): ٤٥٥.
محمود سلطان القرّاء تبریزی (میرزا-): ٤٥۷.
محمود خلیل حصری: ۱۸٥، ۱۹۳، ۱۹۹.
محمود شبستری: ۸۱.
محمود شوشتری: ۱۰۸.
محمود شولستانی (سیّد امیرنظام‌الدّین شاه-): ۲۱٥.
محمود عثمانی (سلطان-): ۹٦.
محمود علومی یزدی: ۱۰۷.
محمود فاضل مطلق یزدی (دکتر-): ۷، ۹، ۱۰، ۳۹، ٤۰، ۱۰۷.
محمود فرهاد معتمد: ۷۹.
محمود فهمی حجازی: ۱۹۹.
محمود نجفی مرعشی: ٥۳-٥۷.
محیی‌الدّین رمضان: ۲۰۳.
مختار اصفهانی معروف به مختارالقراء (قاری صغیر): ۳۳۳.
مختارالقرّاء = مختار اصفهانی (قاری صغیر).
مخزومی = عبدالله بن سائب مخزومی.
مخزومی = محمّد بن عبدالرحمن مخزومی مکی ملقب به قنبل (ابوعمرو).
مخزومی = مغیرة بن ابی‌شهاب مخزومی.
مخزومی = مهدی مخزومی.
مخزومی = یزید بن قعقاع مخزومی مدنی قاری (ابوجعفر).
مخلاّتی = رضوان بن محمّد مخلاّتی (استاد-).
مداح سمنانی = محمد سعید بن اسماعیل مداح سمنانی.
مدرس تبریزی: ۳۰۳، ۳۰٤، ۳۹۲.
مدرّسی = جواد مدرّسی یزدی.
مدرّسی = حسین مدرسی طباطبایی.
مدنی = علی(خان) مدنی (سیّد-).
مدنی = عیسی بن میناء مدنی، ملقبِ به «قالون».
مدنی = محمد بن محمود بن احمد بن علی حسینی مدنی سمرقندی.
مدنی = محمّد بن یوسف حسینی مدنی سمرقندی (سیّدابوالقاسم).
مدنی = نافع بن عبدالرحمن ابونعیم مدنی.
مدیر شانه‌چی = کاظم مدیر شانه‌چی.
مراد = ریاض عبدالحمید مراد.
مرادی = حسن بن قاسم بن عبدالله بن علی مرادی (ابن ام قاسم).
مراغی = علی اشرف مراغی.
مراغی = محمّدباقر بن (حاجی میرزا) جعفر مراغی هندی.
مراکشی = حسن بن قاسم بن عبدالله بن علی مرادی (ابن امقاسم).
مرتضی (سید-): ۲۸۰، ۲۸۱.
مرتضی قلی بن حسن علی خوری (ملا-): ۲۸٦.
مرتضی قلیخان نائینی: ۳۰.
مردیث اونس: ۸٦.
مرعشی = شهاب‌الدّین نجفی مرعشی (آیةالله‌العظمی-).
مرعشی = محمود نجفی مرعشی.
مرغینانی: ٤۳۲.
مروزی = ابوالحسن فقیه مروزی.
مروزی = اسحاق بن ابراهیم مروزی (ورّاق).
مروزی = سریج بن یونس مروزی بغدادی.
مزاوی: ۱۱٦.
مسروق بن اجدع: ۱۳۳، ۱۳۸.
مسعود صارم‌الدّوله = اکبر مسعود صارم‌الدّوله.
مسعود محتشمی: ۹۸.
مسلم بن جندب: ۱۳۷.
مسلم [بن حجاج بن مسلم قشیری نیشابوری (ابوالحسین)]: ۲۰۱، ۲۹٥، ۳۳۰.
مشایی = محمّدرضا مشایی.
مشغری = محمّد بن حسن بن علی بن حسین (حرعاملی).
مشکوة = محمّد مشکوة.

Marfat.com

مشهدی = عبدالجواد بن یوسفعلی مشهدی.
مشهدی = عطاءالله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی.
مشیرپور: ۲۷.
مصطفی بن عبدالرحمن ازمیری (شیخ-): ۲٦۹.
مصطفی بن محمّد: ٤٤۳.
مصطفی سعید صباغ: ۲۳.
مصطفی سقا: ۲۰۱.
مصطفی عنانی: ۱۹۳.
مصطفی قبوینی: ۳۱٦.
مصطفی قوچحصاری (حاجی شیخ-): ۳۲۳.
مصطفوی = محمدتقی مصطفوی.
مصطلاوی = عبدالرحمن بن مصطفی حسینی مصطلاوی.
مصعب بن عمیر: ۱۳۲.
مصلح‌الدین (امام جامع اموی): ٤٥۷.
مضر (قبیلهٔ-): ۳۷٦.
مطلق = حاجی بن علی بن محمود ابن حاجی محمّد مطلق اصفهانی.
مطیری = احمد بن زین‌الدّین بن ابراهیم بن داغر... بن شمروخ آل صقر مطیری بحرانی احسائی.
مظاهری = عبدالله لك مظاهری.
مظفر بن اردشیر عبادی: ۸۲.
مظفر بن محمّد: ۲۳۲.
معاذ بن جبل: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵.
معاذ بن حارث معروف به معاذ القاریء: ۱۳۷.
معاذبن معاذ عنبری: ۱۳۸.
معاذالقاری = معاذ بن حارث.
معانی = احمد گلچین معانی.
معاویه بن ابی‌سفیان: ۱۳۵، ۳۷۵.
معتمد = احمد فرهاد معتمد.
معتمد = محمود فرهاد معتمد.
معلم = وجیه‌الدین بن اسماعیل بن عباس معلم.
معمر = ابوالبقاء معمر.
معیّری = رهی معیّری.
مغربی = محمّد بن محمّد بن علی مغربی مکناسی.
مغنیساوی = احمد مغنیساوی.
مغیرة بن ابی‌شهاب مخزومی: ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳٦، ۱۳۸.
مغیرة بن شعیب تمیمی: ۱٤۰.
مفتاح = حسین مفتاح (دکتر-).
مفتی = یحیی بن حسن بحرانی مفتی (شیخ-).
معزالدّین حسینی: ۲۸۸.
مفضل: ۱۵۲.
مفلح بن حسن صیمری: ۱٦۵.
مفلح‌الدّین: ٤٤۸.
مفید = عبدالخبیر بن محمّد مفید رازی.
مفید = محمد بن محمّدباقر بن (قوام‌الدّین) محمّد بن مفید موسوی استرآبادی (سیّد-).
مفید = محمّدسعید بن حکیم محمّدمفید قمی.
مقدسی= احمد بن محمّد مقدسی.
مقدسی = عبدالرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان (ابوشامه).
مقدسی = محمّد بن خلیل بن ابی‌بکر بن محمّد قباقبی.
مقدسی = یوسف بن عبدالهادی مقدسی.
مقرب: ۳۱۵.
مقری = ابن حسنون مقری.
مقریزی: ۲۱۰.
مقصود = جواد مقصود همدانی.
مقلورسی= محمّد بن علی بن احمد مقلورسی.
مکارمی = عبدالکریم مکارمی.
مکر خوبوا: ۱۱۰.
مکناسی = محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی.
مکّی = احمد بن محمّد مؤذّن بزی مکّی (اباالحسن).
مکّی بن ابی‌طالب حموش بن محمّد بن مختار قیسی قیروانی قرطبی نحوی (ابومحمد): ۱۲۷، ۱٤۳، ۱٤۸، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱٦۷، ۱۸٦، ۱۸۷، ۱۹٤، ۱۹۸، ۲۷۲، ۳۱۸، ٤٤۳.
مکّی = عبدالله بن کثیرداری معروف به مکّی (ابامعبد).
مکّی = عبدالوهّاب بن فلیح مکّی.
مکّی = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری

Marfat.com

معروف به علی قاری یا ملاّعلی قاری (شیخ نورالدّین).
مکّی = محمّد بن اسحق ربعی مکّی (ابی‌ربیعه).
مکّی = محمّد بن عبدالرحمن مخزومی مکّی معروف به قنبل.
ملاصدرا: ۳۹۲.
ملاعبدالله: ۳۸۲.
ملاّعلی قاری = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری معروف به علی قاری یا ملاّعلی قاری (شیخ نورالدّین).
ملا لال‌بیك: ٤٥٤.
ملامحمّد قاری = محمّد قاری کاظمی (شیخ شمس‌الدّین).
ملجوهی = جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی.
ملك = حسین ملك.
ملك عبدالعزیز = عبدالعزیز (ملك-).
ملك فؤاد اوّل = فؤاد اول (ملك-).
منادهلی = احمد بن محمّد منادهلی ازهری کونسی.
مناوی شافعی = محمّد بن احمد بن محمّد مناوی.
منتجب‌الدّین همدانی: ۳۹۵.
منجّد = صلاح‌الدّین منجّد.
منذری = حافظ منذری.
منزوی = احمد منزوی.
منزوی = علینقی منزوی.
منشار = عمر بن قاسم بن محمّد بن علی انصاری.
منشی = محمّدجعفر منشی متخلّص به طرب اصفهانی.
منصور بن منصور: ۳۸٦.
منصور دشتکی (غیاث‌الدّین، غیاث‌المدقّقین): ۲۰۷.
منصور طبلاوی: ۲٤۱، ٤۱۲، ٤۲۹، ٤٦۳.
منصوری = علی بن سلیمان منصوری مصری مقری نحوی.
منصوری = نورالله بن (مولی) ناصرالدّین منصوری خوارزمی.
منور بن منصور: ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۹۰.
منهال بن عمر: ۱۳٤.
مؤذّن = احمد بن محمّد مؤذّن بزی مکّی (اباالحسن).
موسوی = ابوالمعالی موسوی حسینی.
موسوی = اسدالله بن محمّدباقر موسوی رشتی (سیّد-).
موسوی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی (ابوالقاسم).
موسوی = محمّد بن زین‌العابدین موسوی.
موسوی = محمّد بن علی بن محمّد موسوی.
موسوی = محمّد بن محمّدباقر بن قوام‌الدّین محمّد بن مفید موسوی استرآبادی (سیّد-).
موسوی = محمّدحسین موسوی خوانساری (سیّد-).
موسوی = محمّدکاظم بن اصغر موسوی شیرازی.
موسوی = محمّد موسوی خوانساری.
موسوی = محمود بن جمال‌الدّین موسوی خوانساری (سیّد-).
موسی بن جعفر (امام کاظم(٤)): ۹٦.
موسی بن جعفر [بن کمال‌الدّین زین‌القرّاء بن محمّد بن سعید بحرینی اوالی].
موسی بن عبیدالله بن یحیی بن خاقان خاقانی بغدادی (ابومزاحم): ۲٤۳، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۵۹- ۳٦۱، ۳۷۵.
موسی بن عمران(٤): ٤۱۷، ٤٦۳.
موسی بن موسی بن احمد: ٤۳۰.
موصلی = جعفر بن مکی بن جعفر موصلی (محب‌الدّین، ابوموسی).
موصلی = علی بن دریهم موصلی.
موصلی = کواشی موصلی.
موصلی = محمد بن احمد بن محمّد بن احمد بن حسین موصلی (شعله).
موفّق = محمّد موفّق معروف به ابوتوزینت تلمسانی (سیّد-).
مولوی = عبدالمجید مولوی.
مؤمن = محمّد مؤمن.
مهاجرین: ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۸۹.
مهدوی = احمد بن عمار مهدوی.
مهدوی = اصغر مهدوی (دکتر-).
مهدی (عج) (امام): ۹٤.

Marfat.com

مهدی آسوده (میرزا-): ۸۹.
مهدی بحرالعلوم (سیّد-): ۲۱۸.
مهدی بن میمون: ۱۳٤.
مهدی بیانی: ۷۳، ۷٦، ۸۲، ۱۰۱- ۱۰۳، ۱۰٦.
مهدی خلیفه: ۷۵.
مهدی روحانی (حاج سیّد-): ۵.
مهدی شهرستانی حائری (میرزا، سید-): ۲۱۸.
مهدی قاری (شیخ-): ۳۱۷.
مهدی لاجوردی قمی (سیّد-): ٤.
مهدی محقّق: ۷۳، ۸۳.
مهدی مخزومی: ۲۰۲.
مهدی ولائی: ۳٦، ۸٦.
مهینی = احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی.
میرابوالقاسم خراسانی = ابوالقاسم خراسانی.
میرداماد = داماد (میر-).
میر (دکتر-): ۸۹.
میرزابابا: ۳۷۵.
میرزا جزائری = سیّد میرزا جزائری.
میرزا جعفر = جعفر (میرزا-).
میرزا حسین‌خان سپهسالار = حسین‌خان سپهسالار (میرزا-).
میرزاطاهر تنکابنی = طاهر تنکابنی.
میرزا علی محمّد باب = علی‌محمّد باب.
میرزاقلی درمنی فراهانی: ۲۲٦.
میرزا محمّدمهدی = محمدمهدی (میرزا-).
میرزا مخدوم = محمّدعلی شریفی.
میرزا مهدی شهرستانی حائری = مهدی شهرستانی حائری.
میرزای شیرازی: ۳٤٦.
میرسیّد شریف: ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۵، ۳۹۸.
میر عبدالجلیل = عبدالجلیل (میر-).
میرغیاث ابن (مولانا) میرمختار طباطبایی = میرغیاث ابن (مولانا) میرمختار.
میرقطب‌الدّین = محمّد پیراویسی عنقا.
میرمحمّدجعفر ابن میرمحمّدصادق = محمدجعفر بن میرمحمدصادق (میر-).
میرمحمّد خاتون‌آبادی = محمّد خاتون‌آبادی.
میرمحمّدعلی بن جواد حسنی حسینی طباطبایی: ۲۹۰، ٤۲۵.
میر ودود یونسی= ودود یونسی (میر-).
میسی = علی بن عبدالعالی میسی (شیخ-).
میکائیل: ۱۷٦.
میناسیان = کارول میناسیان (دکتر-).
مینوی = مجتبیٰ مینوی.

ن

نابلسی = عبدالقادر بن اسماعیل بن عبدالغنی.
نادرشاه افشار: ۱۲، ۲۱۲.
نارکونی = محمّد بن علی بن ابی‌الفتح نارکونی.
ناصرالدوله = مجید فیروز ناصرالدوله فرمانفرما.
ناصرالدّین = ابوالقاسم سمرقندی.
ناصرالدّین شاه: ۲۹۳، ٤۰۲، ٤۱۱، ٤۱٦، ٤۱۷.
ناصرالدّین = محمّد بن سالم علی ازهری.
ناصرالدّین = محمد ناصرالدّین بانی.
ناصری = محمّد بن احمد ناصری.
نافع بگ عبدالرّحمن بن ابی‌نعیم مدنی: ۱۳٤، ۱٤۳، ۱٤٤، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱٦۳، ۱٦٦، ۱۷۱، ۱۸٤، ۱۹٦، ۲۱٤، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲٦۸، ۲۸۹- ۲۹۳، ۳۱۹- ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۵۸، ۳۷۲، ۳۸۵، ٤۱۷، ٤۱۹، ٤۲۰، ٤۳۲.
نامابادی = محمّد بن حسین بن محمّد بن حسین نامابادی.
نائینی = مرتضیٰ قلیخان نائینی.
نثاری بخاری: ۷۵.
نجاتی = احمد یوسف نجاتی.
نجّار = عبدالحلیم نجّار.
نجّار = محمّد بن محمود بن نجّار.
نجّار = محمّدعلی نجّار.
نجاشی: ۲۷٦.
نجدی ناصف = علی نجدی ناصف.
نجف = محمّد طه نجف.
نجفی = جعفر نجفی (شیخ-).

Marfat.com

نجفی = شهاب‌الدّین نجفی مرعشی (آیةالله العظمی-).
نجفی = عبدالحسین بن (شیخ) محمدعلی اعسم نجفی (شیخ-).
نجفی = محمّد نجفی عرب‌زاده.
نجفی = محمود نجفی مرعشی.
نجفی = یحیی بن عیسیٰ نجفی.
نجم‌الدّین = عمر [بن محمّد بن احمد بن اسماعیل] نسفی.
نجیب‌الدّین = علی بزغش (شیخ-).
نجیب مایل هروی: ٣٤.
نجیب = مبارك بن یمانی نجیب بحرانی.
نحّاس: ٤٥١.
نحوی = ابوحیّان نحوی.
نخجوانی = حسین نخجوانی (حاج-).
نخجوانی = محمّد نخجوانی.
نخعی = ابراهیم بن یزید نخعی.
نخعی = اسود بن یزید نخعی.
نخعی = یزید بن معاویهٔ نخعی.
ندیدی = محمّد بن یحیی حسینی ندیدی.
نسفی = ابی‌المعین نسفی.
نسفی = عبدالله بن احمد بن محمود نسفی.
نسفی = نجم‌الدّین عمر [بن محمّد بن احمد بن اسماعیل] نسفی.
نشار = عمر بن قاسم بن محمّد بن علی بن انصاری.
نصر بن عاصم لیثی: ١٣٨، ١٩٢.
نصر بن عبدالعزیز بن احمد بن نوح فارسی شیرازی مصری (ابوالحسین): ١٥٢، ٢٨٧، ٢٨٩.
نصر بن علی: ١٢٦، ١٩٨.
نصر بن علی بن محمّد فسوی فارسی شیرازی معروف به ابن ابی‌مریم (ابوعبدالله، فخرالدّین، شیخ-) ٤٣٧- ٤٣٩.
نصر بن علی جهضمی: ١٤١.
نصرةالملك: ١٧.
نصرالله بنی‌صدر: ٩٢.
نصرالله حائری (سیّد-): ٣٥٩.
نصیرالدّین = حسین بن (شیخ) مفلح بن حسن بن راشد - یا - رشید بن صلاح صیمری بحرانی.
نصیرالدین قاری (حافظ-): ٣٠٥.
نصیرالدّین = محمّد بن محمّد بن حسن نصیر طوسی (خواجه نصیر طوسی).
نصیر طوسی = محمّد بن محمّد بن حسن نصیر طوسی (خواجه نصیر طوسی).
نصیر طوسی = محمّد بن محمود نصیر طوسی.
نصیری (خاندان-): ٦٥.
نظام بن محمود... بن محیی‌الدّین بن بدرالدّین (حافظ-): ٢٩٨.
نظامی: ١١٢، ١١٣.
نظامی سرکتی (سیّد-): ٢٠٨.
نعمت‌الله جزائری (سیّد-): ٢٩٨.
نعیمی: ٢١٠.
نفیسی = سعید نفیسی.
نقش‌بندی = محمّد مظهر عمری نقش‌بندی فاروقی.
نوائی: ١١١.
نورانی = عبدالله نورانی.
نورالدّین بن علی حسینی: ٣٨٤.
نورالدّین عاملی (سیّد-): ٣٨١.
نورالدّین = عبدالجلیل بن (جلال‌الدین) محمود بن (نجم‌الدّین) محمد بن عبیدالله قاینی.
نورالدّین = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری.
نورالدّین = محمّد بن ابراهیم سیواسی.
نورالدّین هاشمی حسینی، حاج‌سید (خاندان-): ٨٩.
نورالله بن مولی ناصرالدّین منصوری خوارزمی (ضیاءالدّین): ٢٦٧.
نورالله شوشتری (قاضی-): ٣٥٢.
نوری = حسین نوری (حاج میرزا-).
نوری = علی نوری صفاقسی.
نوری = محمّد بن نوری.
نهروانی: ٤١٥.
نیازی = احمد نیازی (حافظ-).
نیریزی = ولی بن احمد بن محمد نیریزی (حافظ-).

Marfat.com

نیشابوری = احمد بن حسین بن محمّد بن مهران دینوری.
نیشابوری = عطاءالله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی.
نیك‌ساز = علی نیك‌ساز.

و

واحدی = ابوالحسین واحدی.
واسطی = عبدالرحمن بن احمد واسطی.
واعظ تهرانی (عمادالمحقّقین): ۳۰.
واعظ چرندابی: ۸۳.
واقدی = عبدالرحمن بن واقد واقدی.
والی = محمدجعفر بن (ملا) سیف‌الدّین استرآبادی.
وجیه‌الدّین بن اسماعیل بن عباس معلّم: ۲۵۲، ۲۸۵.
ودود یونسی (میر-): ۷۰، ۷۱.
ورّاق = اسحاق بن ابراهیم مروزی.
وردان = اسحق وردان.
ورش = عثمان بن سعید مصری (اباسعید).
وزیری = علی‌محمّد وزیری (حاج‌سیّد-).
وصال (خاندان-): ۶۵، ۸۹.
وقّاد = خالد بن عبدالله بن ابی‌بکر بن محمّد بن احمد جرجاوی.
ولایتی = علی‌اکبر ولایتی.
ولائی = مهدی ولائی.
ولی بن احمد بن محمّد نیریزی (حافظ-): ۲۹۷.
ولید بن عتبه: ۴۵۳.
ولید بن عقبه: ۱۳۷.
وهبی = توفیق وهبی.

ه

هادی قاری حسینی: ۴۳۹.
هارون بن حاتم کوفی: ۱۴۱.
هارون بن موسی اعور: ۱۴۰.
هارون بن موسی بن شریك تغلبی: ۱۴۲.
هاشمی = نورالدّین هاشمی حسینی (حاج سید-).
هبةالدّین شهرستانی (سیّد-): ۲۲۳.
هبةالله بن احمد حریری: ۱۵۲.
هبةالله بن عبدالرّحیم بارزی: ۱۵۰.
هذلی (قبیلهٔ-): ۱۷۷.
هذلی = یوسف بن علی هذلی (ابی‌القاسم).
هرش غزی قادری: ۴۴۲.
هرکانی بحرانی: ۳۰۹.
هروی = احمد ابن (مولانا) ابی‌بکر بن ملاعلی هروی.
هروی = اسماعیل بن ابراهیم بن محمّد بن عبدالرّحمن سرخسی (قراب).
هروی = علی بن سلطان محمّد هروی مکّی حنفی قاری.
هروی = محمّد بن (ملاحاجی) علی بن شیخ زنگی هروی (ابوالصّلاح، شمس‌الدّین).
هروی = نجیب مایل هروی.
هروی = یوسف بن (حاجی) رمضان بن خضر هروی (جلال‌الدّین).
هزار جریبی = محمّد بن احمد بن تاج‌الدّین میکائیل حسینی هزار جریبی.
هزار جریبی = محمّد بن محمّد بن نصیر هزار جریبی دانگه.
هشام بن حکیم: ۱۶۹.
هشام بن عبدالله: ۴۵۱.
هشام بن عمار بن نصیر قاضی دمشقی: ۱۳۳، ۱۷۸، ۲۲۲، ۲۲۹، ۲۸۹- ۲۹۱، ۳۱۹- ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۷۲، ۳۸۰، ۳۹۸، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۶.
هشیم بن بشیر سلمی: ۱۴۰.
هلاکوخان: ۷۷.
هلال بن شمال بن عزالدّین بن هلال: ۲۴۷، ۳۸۸، ۴۲۳.
همام = علاءالدّین ابن شیخ علی حصنی.
همایون صنعتی‌زاده: ۱۰۸.
همدانی = ابن ابی‌العز همدانی.
همدانی = ابی‌العلاء همدانی.
همدانی = احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی (ابن‌الفصیح).
همدانی = احمد بن علی مقری همدانی (شیخ ابوالفرج).

Marfat.com

همدانی = جعفر بن ابوالحسن متوکّل همدانی.
همدانی = جواد مقصود همدانی.
همدانی = حسین بن فضل‌الله همدانی.
همدانی = عبدالله بن احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی (ابن‌الفصیخ).
همدانی = عبدالله بن محمد حافظ همدانی.
همدانی = علی آخوند همدانی (ملا-).
همدانی = علی بن محمّد بن عبدالصّمد بن عبدالاحد (علم‌الدین سخاوی).
همدانی = فضل‌الله همدانی (رشیدالدّین).
همدانی = منتجب‌الدّین همدانی.
همراه = رضا همراه.
هندی = احمد فاروقی هندی (شیخ-).
هندی = محمّدباقر بن حاجی میرزاجعفر مراغی هندی.
هنری فوگ: ۱۱۵.
هوتسما: ۱۱۷.
هوتن: ۸۱.
هوفر (خاندان-): ۸۱.
هوفر = فرانسیس هوفر.

ی

یارعلی قاری قزوینی: ۳٤٥.
یاسین بن عبدالله (ابی دندن): ۲۳۸.
یاسین کفر نورانی جبلاوی (شیخ-): ۳۰۰.
یاسین محمّد سوّاس: ۱۷، ۱۸، ۲٤، ۲۵.
یاقوت حموی: ۲۰۲.
یحصبی = عبدالله بن عامر یحصبی شامی (اباعمران).
یحیی بن آدم: ۱٤۰، ۳۸۸.
یحیی بن حارث زماری: ۱۳۹.
یحیی بن حسن بحرانی مفتی (شیخ-): ۳٦٦.
یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی: ٤٤۹.
یحیی بن حسین بن عشره (شیخ-): ٤٤۸.
یحیی بن سعید: ۱۷٦.
یحیی بن عیسیٰ نجفی: ۳٤۹.
یحیی بن مبارك یزیدی: ۱٤۰.
یحیی بن محمّد بن عثمان بن احمد بن نصر بن عبدالله بن جعفر حبافره احسائی اشعری: ۳۱۵.
یحیی بن محمّد صاعد: ۱٤۲.
یحیی بن وثاب: ۱۳۹.
یحیی بن یعمر عدوانی: ۱۳٤، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱٤۲، ۱۹۲.
یحیی ذکاء: ۷۹.
یزدی = جواد مدرسی یزدی.
یزدی = حسن بن کتنوی یزدی.
یزدی = علی یزدی (شرف‌الدّین-).
یزدی = محمّدباقر بن (سیّد) مرتضیٰ طباطبایی یزدی حائری (سیّد-).
یزدی = محمّدصالح بن عبدالرحیم یزدی.
یزدی = محمّدعلی ریاضی یزدی.
یزدی = محمود علومی یزدی.
یزدی مطلق = محمود فاضل یزدی مطلق.
یزید (راوی قرائت-): ۱۷٦، ٤۲۹.
یزید بن قعقاع مخزومی مدنی قاری (ابوجعفر): ۱۳٤، ۱۳۸، ۱۵۲، ۲۱۳، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۰، ٤۱۳، ٤۱۵، ٤٤۲.
یزید بن معاویهٔ نخعی: ۱۳۷.
یزیدی = ابوعبدالرحمن یزیدی.
یزیدی = یحیی بن مبارك یزیدی.
یعقوب اعشی: ۱۳٤.
یعقوب بن اسحاق حضرمی بصری (ابومحمّد): ۱۳٤، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۱، ۱۵۲، ۱٦۸، ۱۷٦، ۲۱٤، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۰، ٤۱۳، ٤۱۵.
یعقوب بن بدران - یا [بدران یوسف بن منصور بن بدران] یا [یعقوب بن بدرالدّین] جرائدی دمشقی مصری (تقی‌الدّین، ابویوسف): ۱۵۰، ۳۲۰، ۳۲۱.
یمنی = احمد بن محمّد بن سعید شرعی یمنی.
یمین‌الدوله امین‌الدّین: ۳٦٦.
یوسف اعتصامی: ٤۲، ٤۳.
یوسف بحرانی (شیخ-): ۲۰۰.
یوسف بن احمد بن محمّد بن یوسف بن احمد بن فیاض حنبلی حجاوی: ۲۹۹.

Marfat.com

یوسف بن اسد بن ابی‌بکر حافظ اخلاطی: ۳۹۵.
یوسف بن (حاجی) رمضان: ۳۲۵.
یوسف بن (حاجی) رمضان بن خضر هروی (جلال‌الدّین): ۲٦۷.
یوسف بن عبدالمحمود بن عبدالسّلام بتی (جمال‌الدّین): ۳۳۸.
یوسف بن عبدالهادی مقدسی: ۳٦۰.
یوسف بن (ابی‌الحسن) علی بن محمّد اخلاطی ـ یا ـ خلاطی معروف به اسد بن ابی‌بکر محمّدحافظ اخلاطی ـ یا ـ خلاطی: ۲۵۰، ۲۵۱، ۳۹٤.
یوسف بن علی هذلی (ابوالقاسم): ۱۵۲، ۱٦۱.
یوسف بن محمود: ۲۹۷.
یوسف بن (مولانا) مصطفی کریمان: ۳٦۷.
یوسف حضرمی: ۲۷۷.
یوسف خلیف: ۲۰۰.
یوسف (شیخ-): ۳۸۲، ۳۸٤.
یوسفی = تقی یوسفی.
یونس (شیخ-): ٤٤۸.
یونسی = میرودود یونسی.

Marfat.com

فہرست اعلام

اعلام اماکن و جا ہا

Marfat.com

Marfat.com

اعلام امکنه و جایها

آ

آذربایجان: ۷۰، ۸۳، ۱۱۲.
آرامگاه بوعلی در همدان: ۹۰.
آرامگاه محمد بن عثمان بن سعید العمری: ۹٤.
آستان امام موسی کاظم علیه‌السلام: ۹٦.
آستان قدس رضوی: ۸٦، ۱۲۱، ۲۹٤.
آستانهٔ امامزاده عبدالعظیم حسنی: ۷۸، ۸۰.
آستانهٔ درویش تاج‌الدین حسن ولی درنیاك لاریجان: ۸۵.
آستانهٔ ستی فاطمه معصومه(ع): ۳.
آستانهٔ شاه‌چراغ: ۸۸.
آستانهٔ قم: ۹۳.
آسیای صغیر: ۳۰٦.
آکادمی بخارست: ۱۲۱.
آکادمی پادشاهی علوم سن‌پترزبورگ: ۱۱۷.
آکادمی کلوژ: ۱۲۱.
آکادمی لوگدونوباتاویا: ۱۱۷.
آکسفورد: ۱۲۰.
آلمان: ۱۱٤.
آمل: ۹٤، ۲۲۳، ۲۲٤.
آن آربر: ۱۱٦.
آنکارا (انقره): ۳٤۱، ۳٤۲.

الف

احساء: ۲۱۸.
اخلاط: ۳٤۱.
اداره اوقاف ناحیه ۲ شهرستان مشهد: ۳۹، ٤۰، ۸۷، ۹۱.
ادارهٔ فرهنگ و هنر خراسان: ۲۷.
ادارهٔ فرهنگ و هنر کاشان: ۵۲.
ادارهٔ کل کتابخانه‌ها: ٦۷.
ادارهٔ کل موزه‌ها و فرهنگ عامهٔ هنرهای زیبای کشور: ۷۹.
ادرنه (رنده): ۳۰٦، ۳۰۷، ۳٤۱.
ادنبورگ: ۹۹.
اراك: ۱۰٦.
اردبیل: ۲۲۰.
ازکوب: ۳۱۹.
استانبول: ۷٤، ۱۰۸، ۱۱۷، ۲۰۰، ۳٤۲.
استرآباد: ۲۱۵، ۲۲۰، ۲۵۲، ۲۸۵، ٤۱۰.
استکهلم: ۹۹.
اسکاتلند: ۹۹.
اسکدار: ۲۱۷.
اسکندریه: ۳۵۹.
اسکوپیه: ۷۵.
اصفهان: ۲٦، ۷٦، ۸٤، ۸۵، ۸۹، ۹۰، ۱۰۲، ۱۲۰، ۲۱۹، ۲۷۹، ۲۸٤، ۲۸٦، ۲۹۷، ۳۹۳،

Marfat.com

۳۹٤، ٤۱۸، ٤٤۸.
افغانستان: ۱۰۵.
انجمن آثار علمی: ۱۵، ۱۰٤.
انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی: ۱٤.
انجمن پادشاهی آسیایی (لندن): ۹۸.
انجمن کتابخانه عمومی کاشان: ۵۲.
انجمن کتابخانه عمومی مشهد: ۲۷.
انجمن کتابخانه‌های عمومی شیراز: ۷۱، ۷۲.
اندلس: ۲۸۱، ۲۹٤، ۳۱۸.
انستیتو شرقشناسی لنینگراد: ۸۰.
انطاکیه: ۱٤۱.
انقره = آنکارا.
انگلستان: ۲۰۳.
اورشلیم: ۸٦.
اهواز: ۱۰۸.
ایران: ۱۵، ۳۰، ٤۲، ٦۵، ٦٦، ٦۷، ٦۸، ۷۲، ۷۷، ۷۹، ۸۲، ۱۱۹، ۱۲۱، ۲۰۰، ۲۵۲، ۳٤۷، ۳۸۱، ۳۹۳.
ایروان: ۱۱۸.
ایوان طلای صحن امام حسین(ع): ۳٤٦.
ایوان مطهر بارگاه مرتضوی(ع): ۳۳۲.

ب

باب الفرادیس: ۲۰۹.
باب الکیسان: ۲۰۹.
بابل: ٤۲۵، ٤۵٤.
باغشاه فین کاشان: ۸۳.
باکو: ۱۱۲، ۱۱۳.
بالس: ۳۹۸.
بالیکسرَی یا بالکسیر: ۳۱۲.
بحرین: ۱٤٤، ۲۱۸، ۳۸۳، ٤٤۹.
بخارا: ۱۱۲، ۲۱۵.
بخارست: ۱۲۱.
برصه (بورسا) ٤٤۱، ٤٤۲.
بروجرد: ۲۵٦.
بروسه: ۳۰٦، ۳٤۲.
بستن: ۱۱۵.
بصره: ۱۳٤، ۱۳٦، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۳، ۱٤٤، ۱٦۷، ۱۸۲، ۲٦۵، ۳٤۰.
بغداد: ۹٤، ۹۵، ۱۰۵، ۲۰۰، ۲۰۳، ۳۲٤، ۳۳۸، ۳۷۵، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۹۸، ٤۱۸.
بقاع: ۲۷۱.
بقیع: ۹٦، ۲۱۹.
بلگراد: ۷۵؛
بلنسیة: ۲۹٤.
بندرعباس (جرون): ۷٦.
بنیاد تاریخ فرهنگستان علوم تاجیکستان: ۱۱۱.
بنیاد خاورشناسی: ۱۱۸.
بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه: ۱۱۰.
بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس: ۱۱۰.
بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی در شهر لنینگراد: ۱۰۹.
بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم بنام ابوریحان بیرونی: ۱۱۱.
بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان: ۱۱۸.
بنیاد زبانهای خاوری: ۱۱۸.
بنیاد فرهنگ ایران: ۱۲۱.
بنیاد نسخه‌های خطی فرهنگستان: ۱۱۵، ۱۱۹.
بنیاد نسخه‌های خطی فرهنگستان گرجستان در شهر تفلیس: ۱۱۰.
بورسا = برصه.
بیت‌الله‌الحرام: ۳۱۸، ۳۸۳، ۳۹٦.
بیت‌المقدس: ۲۳۷، ۲۷۲.
بیروت: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲.

پ

پاریس: ۹۸، ۱۱۳، ۱۱٤.
پنجه شاه کاشان (محلهٔ-): ۸۳.

ت

تاجیکستان: ۱۱۱.
تاشکند: ۱۱۱.

Marfat.com

تبریز: ۷۰، ۸۲، ۸۳، ۱۰۵، ۲۷۰، ۳۵٤، ۴۰۱، ٤۱۱.
ترکیه: ۳٤۲، ۳۵۳.
تفلیس: ۱۱۰.
تکیه شوشتریها: ۹۵، ۱۲۰.
توقات عثمانیه: ۳۲۳.
تومانات: ٤۵۰.
تهـــران: ٤، ۵، ۸، ۱۱، ۱۳، ٤۱، ۵۷، ٦٤، ۸۲، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰٤، ۱۱۹، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱٤، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲٤، ۲۲۵، ۲۲٦، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳٦، ۲۳۸، ۲٤۱، ۲٤۲، ۲٤۳، ۲٤۵، ۲٤٦، ۲٤۸، ۲۵۰، ۲۵٤، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲٦٦، ۲٦۷، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷٤، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۱، ۲۸٤، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹٤، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲٦، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳٤، ۳۳۸، ۳٤۰، ۳٤۱، ۳٤۵، ۳٤٦، ۳٤۸، ۳٤۹، ۳۵۱، ۳۵٤، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳٦۱، ۳٦۳، ۳٦٤، ۳٦۷، ۳٦۸، ۳۷۱، ۳۷٤، ۳۷٦، ۳۷۸، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸٤، ۳۸۵، ۳۸٦، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹٤، ۳۹٦، ۳۹۸، ٤۰۰، ٤۰۲، ٤۰٤، ٤۰۷، ٤۰۸، ٤۱۰، ٤۱۱، ٤۱۲، ٤۱۳، ٤۱۵، ٤۱۷، ٤۲۱، ٤۲۲، ٤۲۳، ٤۲٤، ٤۲۵، ٤۲٦، ٤۲۷، ٤۲۸، ٤۲۹، ٤۳۰، ٤٤۲، ٤٤۳، ٤٤٤، ٤٤۵، ٤٤۸، ٤٤۹، ٤۵۰، ٤۵۳، ٤۵٤، ٤۵۵، ٤۵۷، ٤٦۰، ٤٦۱، ٤٦۲، ٤٦۳، ٤٦٤.

ج

جامع‌الازهر: ٤۳٤.
جامع‌الامام ابی‌یوسف: ۹٦.
جامع اموی: ٤٤۲.
جامع‌الانوار: ۳۹۹.
جامع بایزیدی در بروسه: ۳۰٦.
جامع بغداد؛ ۹٤.
جامع دمشق: ۳۵۱.
جامع قرطبه: ۳۱۸.
جامع نصرتیه: ۳۲۳.
جامع نعمانیه: ۳۷۸.
جامعه بغداد: ۹٤.
جامعة الملك عبدالعزیز المرکزیه: ۱۹۸.
جامعة النجف: ۹۵.
جبع: ۲۷۹.
جبل‌عامل: ۲۷۹.
جدّه: ۱۹۸، ۱۹۹.
جرجا ازصعید: ۳۰٤.
جرون = بندرعباس.
جزر (ـبلده): ۳۰۸.
جزیره ابن متوج: ۳۸۳.
جزیره الماحوز: ۳۸۳.
جزین: ۳۲۲.
جلفا: ۹۰.

چ

چین: ۱۲۱.

ح

حجـــاز: ۱٤۲، ۱٤٦، ۱۷۷، ۱۹۰، ۲۸۱، ۲۸۸، ۳٤۰، ۳٦۷، ۳۷۷.
حرم پیامبر اکرم(ص): ۹٦.
حسینیهٔ شوشتریها = تکیهٔ شوشتریها.
حلب: ۲۳۷، ۳٤۱، ٤۰۱، ٤۳۲.
حماة: ۳۳۷.
حوزهٔ علمیهٔ قم: ۸، ۲۹.
حیدرآباد دکن: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۳.

خ

خانقاه احمدیه در مدینه: ۸۷، ۹٦.
خانقاه عبدالقادر گیلانی: ۹٤.
خانهٔ پولیسف: ۱۱۸.

Marfat.com

خانهٔ خاقانی: ۱۱۲.
خانهٔ صائب تبریزی: ۱۱۲.
خانهٔ فضولی: ۱۱۲.
خانهٔ نظامی: ۱۱۲.
خدای خانهٔ مسجدجامع عتیق شیراز: ۸۷.
خراسان: ۲۷۶، ۳۸٤، ٤٥٠، ٤٥١.
خربه روحا: ۲۷۱.
خرم‌آباد: ۱۰۳.
الخلیل: ۳۹۸.
خواف: ٤٥٠، ٤٥١.

د

دارالبقر: ۳۷۷.
دارالحدیث اشرفیه: ۲۰۸.
دارالقرّاء: ۱۳۲.
دارالکتب الظاهریة: ۱۷، ۲٦، ۱۹۸، ۲۱۰، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۳، ۲۳٦، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲٤۱، ۲٤۳، ۲٥۲، ۲٦۷، ۲۷۰، ۲۸۳، ۲۸٤، ۲۸٥، ۲۸٦، ۲۸۸، ۲۹٦، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰٥، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۰، ۳۱۳، ۳۱٥، ۳۱٦، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲٥، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳٤، ۳۳٥، ۳٤۳، ۳٤٤، ۳٥٤، ۳٥۸، ۳٦۰، ۳٦٥، ۳۷۳، ۳۷٤، ۳۷۸، ۳۷۹، ٤۰۱، ٤۰۲، ٤۰۳، ٤۰۷، ٤۱۳، ٤۲٥، ٤۲٦، ٤۲۷، ٤۲۸، ٤۳۰، ٤۳٤، ٤۳٥، ٤٤۲، ٤٥۷.
دارالمعارف: ۱۹۹.
دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه اصفهان: ۸٥، ۸۹.
دانشکدهٔ ادبیات [دانشگاه] تبریز: ۸۲، ۸۳.
دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران: ٥، ٦، ۳٤۱، ۳۹٤، ٤۰۰.
دانشکدهٔ ادبیات [دانشگاه] شیراز: ۸۸.
دانشکدهٔ ادبیات [دانشگاه فردوسی] مشهد: ۷.
دانشکدهٔ ادبیات شهر دوشنبه: ۱۱۱.
دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران: ۸، ۹، ۳۲٥، ۳۲۷، ۳۹٤، ٤۱۸.
دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد: ۹، ۱۰، ۹۷، ۳۱۰، ۳۱۷، ۳۲٦، ۳۳٤، ۳٤٥، ۳٥٤، ۳٥٦، ۳٦۹.
دانشکدهٔ پزشکی دانشگاه تهران: ۱۱، ۸۰.
دانشکدهٔ پزشکی شهر بستن: ۱۱٥.
دانشکدهٔ تاشکند: ۱۱۲.
دانشکدهٔ حقوق دانشگاه تهران: ٥۸، ۳٤۰.
دانشکده زبان و ادبیات عرب دانشگاه الازهر: ۱۹۳.
دانشکده کتابداری شهر لنینگراد: ۱۱۸.
دانشگاه ادنبورگ: ۹۹.
دانشگاه آکسفورد: ۲۰۳.
دانشگاه الازهر: ۱۹۳.
دانشگاه استکهلم: ۹۹.
دانشگاه اصفهان: ۸۹، ۱۲۰.
دانشگاه اوترخت: ۹۹، ۱۱۷.
دانشگاه پرینستون: ۱۱٦.
دانشگاه تهران: ٥، ٦، ۸، ۹، ۱۱، ٤۱، ٥۷، ٥۸، ٥۹، ٦۰، ٦۱، ٦۲، ٦۳، ٦٤، ۷۲، ۷٤، ۷۸، ۸۰، ۸۱، ۸٦، ۱۰۰، ۱۰٤، ۱۱۹، ۳۰۳، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۳، ۳۲٥، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۳٤، ۳٤۰، ۳٤۱.
دانشگاه سمرقند: ۱۱۲.
دانشگاه شیکاگو: ۱۱٦.
دانشگاه فردوسی مشهد: ۷، ۹، ۳۹، ٤۰، ۳۲٦.
دانشگاه کپنهاك: ۹۹.
دانشگاه کلمبیا: ۱۱۷.
دانشگاه لس‌آنجلس: ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱.
دانشگاه لنینگراد: ۱۱۰.
دانشگاه لیدن: ۱۱۷.
دانشگاه میشیگان: ۹۹.
دانشگاه هاروارد: ۸۱، ۱۱٤.
دانگه از محالّ استرآباد: ۲۲۰.
دانیه: ۲۸۱.
دبستان انوشیروان یزد: ۸٥.
دبیرستان امیرکبیر: ۹۱.
دربار شاه‌عباس: ۳۹۲.
دربند: ۱۱۸.

Marfat.com

دکن: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۳.
دمشـــق: ۱۷، ۱۸، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۵۲، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۸، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳۵، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۵۱، ۳۵۴، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۹۸، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۱۳، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۴۲، ۴۵۷.
دوشنبه: ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۸.

ر

رامسر: ۱۰۸.
رباط‌الداودیه: ۳۸۳.
رباط مظهر: ۹۶.
رشت: ۱۵، ۱۶، ۹۳، ۲۸۶.
رقه: ۳۹۸.
رنده = ادرنه.
رودس صغیر: ۴۵۷.
رود نوا: ۱۱۸.
روم: ۲۴۸، ۳۵۳، ۳۹۱، ۴۴۲.
رومانی: ۱۰۶، ۱۲۱.
ری: ۷۸، ۲۹۳.

ز

زاهدان: ۸۷.
زبید: ۳۳۱.

ژ

ژنو: ۷۶.

س

ساری: ۱۰۳.
سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا: ۷۸، ۸۰.
سامراء: ۳۴۶.
سترة (قریهٔ-): ۳۸۳.
سجاوند: ۴۵۰.
سخا: ۳۵۹.
سلاق: ۳۸۳.
سلطانیه (قصبه): ۳۰۸.
سلماباد (قریهٔ-): ۴۴۹.
سماهیج: ۳۸۳.
سمرقند: ۱۱۲، ۳۳۸.
سمنان: ۳۷۵، ۴۵۹.
سنیك لواسان: ۴۵۵.
سنیك مصر: ۳۱۳.
سیستان: ۴۵۰.

ش

شاطبه: ۲۹۴.
شام: ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۹۰، ۲۸۸، ۲۹۹، ۳۴۰، ۳۶۷، ۳۷۷، ۳۸۷.
شوروی: ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۸.
شهرداری اصفهان: ۸۵، ۹۰.
شهرضا: ۱۰۳.
شـــیراز: ۷۱، ۸۷، ۸۸، ۲۲۸، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۹۸، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۲۵، ۳۵۱، ۲۸۱، ۳۸۴، ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۸۹، ۴۱۸، ۴۲۴، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۵۷.
شیکاگو: ۱۱۶.

ص

صحن عتیق آستان قدس رضوی: ۱۶.
صعید: ۳۰۴.
صیدا: ۱۹۸.

Marfat.com

ض
ضریح مطهر حضرت ثامن‌الحجج: ۳۲.

ط
طاش کبری: ۳۴۲.
طاش کوپری = طاش کُبری.
طاعون: ۳۴۶.

ع
عاشق پاشا (محلهٔ-): ۳۴۲.
عثمانیه = روم.
عراق: ۹۴، ۱۲۰، ۱۳۷، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۶۵، ۲۷۹، ۲۸۸، ۳۶۷، ۳۷۷.
عربستان سعودی: ۹۴، ۹۷.
عشق‌آباد: ۱۱۳، ۱۱۸.

غ
غزّه: ۲۳۷.

ف
فرانسه: ۸۲.
فرهنگستان باکو: ۱۱۳.
فرهنگستان ترکمنستان شوروی در شهر عشق‌آباد: ۱۱۳، ۱۱۸.
فرهنگستان شوروی: ۱۰۹.
فرهنگستان علوم آذربایجان: ۱۱۲.
فرهنگستان علوم ابوریحان بیرونی: ۱۱۱.
فرهنگستان گرجستان: ۱۱۰.
فلسطین: ۳۹۸.

ق
قاسیون: ۳۵۹.
قاهره: ۱۹۳، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۹۴، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۱۳، ۳۲۰، ۳۲۴، ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۷۷، ۴۰۱، ۴۰۷، ۴۳۴، ۴۶۳.
قدس: ۲۰۸.
قرافه: ۲۹۵.
قرمان: ۳۰۷.
قزوین: ۱۰۲، ۳۲۲.
قسطمونی: ۳۴۲.
قسطنطنیه: ۹۶، ۳۴۲، ۳۹۱، ۳۹۲، ۴۰۸.
قطیف: ۲۱۸.
قلعه جبر: ۳۹۸.
قم: ۳، ۵، ۸، ۱۲، ۲۸، ۲۹، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۹۳، ۱۰۲، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۷ ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۵۴، ۲۵۶، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۲، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۳، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲۹، ۳۳۳، ۳۳۶، ۳۴۷، ۳۴۹، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۶۱، ۳۶۸، ۳۷۳، ۳۸۸، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۸، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۸، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۱، ۴۳۵، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۶۵.
قندهار: ۴۱۰.
قَیْرُوان: ۲۸۱، ۳۱۸.

ک
کابل: ۴۵۰.
کاشان: ۵۲، ۸۳، ۱۰۴.
کپنهاك: ۹۹.
کتابخانهٔ آتنائوم بستن: ۱۱۵.
کتابخانه آثار ملی کاشان: ۸۳.
کتابخانه آرامگاه بوعلی در همدان: ۹۰.
کتابخانه آرشیو سمیونوف: ۱۱۱.
کتابخانه آستانهٔ امامزاده عبدالعظیم حسنی: ۷۸، ۸۰.
کتابخانه آستانه شاه‌چراغ یا مزار احمد بن موسی: ۸۸.

Marfat.com

کتابخانهٔ آستانه مقدسه قم: ۳، ۹۳، ۲۹۷.
کتابخانهٔ آکادمی بخارست: ۱۲۱.
کتابخانهٔ آکادمی کلوژ: ۱۲۱.
کتابخانه آکادمی لوگدونوباتاویا: ۱۱۷.
کتابخانه آیةالله حکیم در نجف در مدرسهٔ هندی: ۹۵.
کتابخانه آیةالله رضوی: ۱۰٤.
کتابخانه آیةالله زنجانی: ٤.
کتابخانه ابوعلی‌سینا در دانشگاه دولتی شهر بخارا: ۱۱۲.
کتابخانه اعتمادالدوله: ۹۱.
کتابخانه امیرکبیر: ۸۳.
کتابخانه انجمن آثار ملی: ۱۰٤.
کتابخانه بایگانی دولتی زاگرب: ۷۵.
کتابخانه بایگانی دولتی شهر اسکوپیه: ۷۵.
کتابخانه بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس: ۱۱۰.
کتابخانه بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان بنام مخدوم‌قلی در شهر عشق‌آباد: ۱۱۸.
کتابخانه بودمر: ۷٦.
کتابخانه بهار: ۹۸.
کتابخانه بیات: ۱۰٤.
کتابخانه توفیق وهبی در بغداد: ۹۵.
کتابخانه جامع‌الامام ابی‌یوسف: ۹٦.
کتابخانه جامی در دانشکده ادبیات شهر دوشنبه: ۱۱۱.
کتابخانه جعفریه در مدرسهٔ هندی در کربلا: ۹۵.
کتابخانه جمعیّت رشت: ۲۸٦.
کتابخانه جمعیّت نشر فرهنگ رشت: ۱٦.
کتابخانه حاج حسین نخجوانی: ۸۳.
کتابخانه حاج سیّدابوالفضل سعیدی ریحان یزدی: ۸۵.
کتابخانه حاج شیخ علی علومی: ۸٤.
کتابخانه حاجی میرزا حسن محمودآبادی یزدی «مدرس رسمی»: ۸٤.
کتابخانه حاجی میرزاحسین نوری: ٤.
کتابخانه حسین شهشهانی: ٤۵۷.
کتابخانه حسینیه شوشتری‌ها: ۹۵، ۱۲۰.
کتابخانه حجةالاسلام سیّدمهدی روحانی: ۵.
کتابخانه حجةالاسلام طبسی حائری: ۱۵.
کتابخانه حجةالاسلام علی خوانساری: ۱۲.
کتابخانهٔ حوزهٔ علمیه قم: ۸.
کتابخانه خاندان آقامیر حسینای قزوینی: ۱۰۲.
کتابخانه خاندان حاج سیّد نورالدّین هاشمی حسینی: ۸۹.
کتابخانه خانقاه احمدیه: ۸۷.
کتابخانه خانواده ثقةالاسلام: ۱۰۵.
کتابخانه خدای خانهٔ مسجدجامع عتیق شیرلز: ۸۷.
کتابخانه خصوصی آقای عبدالرضا شهرستانی: ۹۵.
کتابخانه خصوصی دکتر اصغر مهدوی: ۷٦، ۸۰.
کتابخانه خوانساری (نجف): ۳۰۳.
کتابخانه دانشکده ادبیات تبریز: ۸۲.
کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان: ۸۵، ۸۹.
کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران: ۵، ۲۱۰، ۲۳۸، ۲۷۰، ۲۸٦، ۳٤۱، ٤۲٤، ٤۲۸.
کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی: ۷.
کتابخانه دانشکده ادبیات شیراز: ۸۸.
کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران: ۸، ۹، ۲۲۰، ۲٤۸، ۲۵۷، ۲۷۰، ۲۸۵، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۲۵، ٤۱۸، ٤۵۰، ٤۵۵.
کتابخانه دانشکده الهیات مشهد: ۱۰، ۲۳۵، ۲۵٦، ۲٦۸، ۲۷۰، ۲۸۷، ۲۹۲، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۷، ۳۲۷، ۳۳٤، ٤۱٦، ٤۲٦، ٤۲۸، ٤۳۳، ٤۳٦، ٤۵٦، ٤۵۸، ٤۵۹.
کتابخانه دانشکدهٔ پزشکی دانشگاه تهران: ۱۱، ۸۰.
کتابخانه دانشکده تاشکند: ۱۱۲.
کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران: ۲۲۳، ۲۲٦، ۲٤۱، ۲٤۳، ۲٤۷، ۲٦۷، ۲۹۳، ۲۹۷، ۳٤۰، ٤۲٤، ٤۲٦، ٤۵٤، ٤۵۵.
کتابخانه دانشگاه ادنبورگ: ۹۹.
کتابخانه دانشگاه استکهلم: ۹۹.
کتابخانه دانشگاه اوترخت: ۹۹، ۱۱۷.
کتابخانه دانشگاه پرینستون: ۱۱٦.
کتابخانه دانشگاه سمرقند: ۱۱۲.
کتابخانه دانشگاه کپنهاك: ۹۹.
کتابخانه دانشگاه لس‌آنجلس: ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱.

Marfat.com

کتابخانه دانشگاه لنینگراد: ۱۱۰.
کتابخانه دانشگاه لیدن: ۱۱۷.
کتابخانه دانشگاه میشیگان شهر آن‌آربر: ۱۱٦.
کتابخانه دانشگاه هاروارد: ۸۱.
کتابخانه دبیرستان امیرکبیر: ۹۱.
کتابخانه دکتر حسین علی محفوظ در بغداد: ۹٤.
کتابخانه دکتر حسین مفتاح: ۱۰٤.
کتابخانه دکتر خاوری: ۸۸.
کتابخانه دکتر عینی: ۸۹.
کتابخانه دکتر میر: ۸۹.
کتابخانه راغب پاشا: ٤۳۸.
کتابخانه رضویه مدرسهٔ صدر اصفهان: ۹۰.
کتابخانه رودکی: ۱۱۱.
کتابخانه سازمان لغتنامه دهخدا: ۷۸، ۸۰.
کتابخانه سپه تهران (سپهسالار): ۲۲۰، ۲٤٦، ۲٦۷، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳٦۱، ۳٦۲، ۳٦٤، ۳۷٦، ٤۰۷، ٤۲٤، ٤۲۵، ٤۲۷، ٤۲۸.
کتابخانه سرکنسولگری استانبول: ۱۰۸.
کتابخانه سریزدی: ۸٤.
کتابخانه سلطنتی: ۱۲، ٦۵، ۷٤.
کتابخانه سلطنتی کپنهاك: ۹۹.
کتابخانه سیدابوالرضا: ۸۳.
کتابخانه سیدمحمد جزائری شوشتری (نجف): ٤۲۳.
کتابخانه سیدمحمد حجت کوه‌کمری: ۳۷.
کتابخانه سیدمحمدعلی‌طباطبایی‌قاضی‌تبریزی: ۱۰۵.
کتابخانه سید محمد مشکوة: ۵۸.
کتابخانه سید مهدی لاجوردی قمی: ٤.
کتابخانه شاد قزوینی رشت: ۹۳.
کتابخانه شچدرین در شهر لنینگراد: ۱۰۹، ۱۱۹.
کتابخانه شخصی رضا استادی: ۳۷.
کتابخانه شخصی مهدی بیانی: ۷٦.
کتابخانه شرف‌الدّین علی یزدی: ۸٤.
کتابخانه شهرداری اصفهان: ۸۵، ۹۰.
کتابخانه شهر مونیخ: ۱۱٤.
کتابخانه صدر: ۱۳.
کتابخانه صدرالدین محلاتی: ۸۸.
کتابخانه ظاهریه = دارالکتب الظاهریه.
کتابخانه عادلیه دمشق: ۲۰۹.
کتابخانه عبدالحسین بیات: ۱۰۱.
کتابخانه علی شهرستانی: ۳۸۲.
کتابخانه عمومی حضرت آیةالله العظمی نجفی مرعشی قم: ۵۳، ۱۰۲، ۲۱۱، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۳۸، ۲٤۵، ۲٤۷، ۲۵۰، ۲۵۲، ۲٦۷، ۲۷۰، ۲۷۳، ۲۷۷، ۲۸۳، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۲، ۲۹٦، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۹، ۳۲۹، ۳۳۳، ۳۳٦، ۳٤۷، ۳٤۹، ۳۵۳، ۳۵۵، ۳۵٦، ۳٦۱، ۳۷۳، ۳۸۸، ۳۹٤، ۳۹۸، ٤۰۰، ٤۰۷، ٤۰۹، ٤۱۰، ٤۲۲، ٤۲۳، ٤۲٦، ٤۲۷، ٤۲۹، ٤۳۱، ٤۳۵، ٤٤۰، ٤٤٤، ٤٤۵، ٤٤۷، ٤۵٤، ٤۵۵.
کتابخانه عمومی فرهنگ و هنر مشهد: ۱٦.
کتابخانه عمومی کاشان: ۵۲.
کتابخانه عمومی گلپایگانی قم: ۳۸، ۲۲۲-۲۲٤، ۲۲٦، ۲۲۷، ۲۵٤، ۲۷۱، ۲۷٤، ۲۸۵، ۲۹۷، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۱٦، ۳۲۳، ۳٦۸، ٤۱۸، ٤۲٦، ٤۲۸، ٤٦۵.
کتابخانه عمومی لنین در شهر مسکو: ۱۰۸.
کتابخانه عمومی معارف: ٦٦.
کتابخانه عمومی و خصوصی اصفهان: ۲٦، ۸۹، ۲۸٤، ۲۹۷.
کتابخانه غرب (مدرسهٔ آخوند ـ همدان): ۱٦، ۲۷، ۹۱، ۲۲۰، ۲۸۷، ۲۹۷.
کتابخانه فرّخ مشهد: ۷۸، ۹۷.
کتابخانه فردوسی در شهر دوشنبه: ۱۱۱.
کتابخانه فرهنگ اصفهان: ۸۵، ۹۰.
کتابخانه فرهنگستان علوم و هنرهای یوگسلاوی (زاگرب): ۷۵.
کتابخانه قاسم برنا: ۹۲.
کتابخانه قاضی خسروبیگ (سراویو ـ سرای): ۷۵.
کتابخانه قیصری: ۱۱۸.
کتابخانه کارول میناسیان: ۹۰.
کتابخانه کاظم مدیر شانه‌چی: ۹۷.

Marfat.com

کتابخانهٔ کالج وادهان در آکسفورد: ۱۲۰.
کتابخانه کتابی در اصفهان: ۹۰.
کتابخانه کمالی: ۹۳.
کتابخانهٔ گنجینه بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم بنام ابوریحان بیرونی در شهر تاشکند: ۱۱۱.
کتابخانه مجتبی مینوی: ۱۰۳.
کتابخانه مجلس شورای اسلامی (۲) (سنای سابق): ۴۱، ۷۷، ۱۰۲، ۱۰۶، ۲۷۵، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۷، ۳۰۲، ۳۰۸، ۳۲۳، ۳۴۵، ۳۸۱، ۳۸۹، ۴۰۲، ۴۲۵، ۴۴۲، ۴۴۸، ۴۲۰.
کتابخانه مجلس شورای اسلامی «ملی ۱»: ۴۲، ۴۴-۵۲، ۸۷، ۹۸، ۲۰۷، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳-۲۲۶، ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۹۹، ۳۰۵، ۳۰۸، ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۴، ۳۳۸، ۳۴۶، ۳۵۱، ۳۵۴، ۳۶۱، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۷۸، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۴، ۴۰۴، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۲۶، ۴۲۸، ۴۵۴، ۴۵۷، ۴۶۱، ۴۶۴.
کتابخانه محمود فرهاد معتمد: ۷۹.
کتابخانه مدرسه بادکوبه در کربلا: ۹۵.
کتابخانه مدرسه بروجردی: ۹۵.
کتابخانه مدرسه چهل‌ستون تهران: ۴، ۲۲۷، ۴۲۸.
کتابخانه مدرسه حجتیهٔ قم: ۳۷.
کتابخانه مدرسه خان بزرگ: ۸۴.
کتابخانه مدرسه دامغانی در همدان: ۹۱.
کتابخانه مدرسهٔ رضویه قم: ۳، ۱۲.
کتابخانه مدرسهٔ زنگنه: ۹۱.
کتابخانه مدرسه سلطانی: ۵۲.
کتابخانهٔ مدرسهٔ سلیمان‌خان: ۱۵.
کتابخانهٔ مدرسهٔ صدر بابل: ۴۲۵، ۴۵۴.
کتابخانه مدرسهٔ عالی سپهسالار: ۱۳.
کتابخانه مدرسه فیضیهٔ قم: ۲۸، ۲۹، ۹۳، ۲۱۲، ۲۵۶، ۲۷۸، ۳۱۶، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۲۸، ۴۵۵، ۴۵۶.
کتابخانه مدرسه مشیرالسلطنة: ۱۳.
کتابخانه مدرسه مهدویه رشت: ۹۳.
کتابخانه مدرسه میرزاجعفر: ۱۶.
کتابخانه مدرسه نواب: ۱۶.
کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی: ۱۶، ۲۹، ۳۰، ۳۲، ۳۴-۳۶، ۱۲۱، ۲۱۲، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۴۶، ۲۵۲، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۴، ۲۶۸، ۲۷۱، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۹۷، ۲۹۸، ۳۰۰، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۵، ۳۲۲، ۳۳۱، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۴۴، ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۵۸، ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۷۲-۳۷۵، ۳۷۹، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۷، ۴۰۱، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۱۵، ۴۲۸، ۴۳۹، ۴۵۳، ۴۵۵، ۴۵۹.
کتابخانه مرکزی علمی فرهنگستان ترکمنستان شوروی در شهر عشق‌آباد: ۱۱۳.
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران: ۴۱، ۵۷-۵۹، ۷۲، ۷۸، ۸۰، ۸۱، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۶، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۲۰، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۲، ۲۵۰، ۲۵۴، ۲۶۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۹۴، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۴۰، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۶۱، ۳۶۴، ۳۶۷، ۳۷۴، ۳۷۶، ۳۸۰، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۶- ۳۹۱، ۳۹۴، ۴۰۰، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۸، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۵۳- ۴۵۵.
کتابخانه مزار افضل‌الدّین کاشانی: ۸۳.
کتابخانه مزار عبدالقادر گیلانی: ۱۰۵.
کتابخانه مسجد اعظم قم: ۸، ۹۴، ۲۲۰، ۲۴۰، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۰۸، ۳۵۴، ۳۵۶، ۴۰۲، ۴۰۸، ۴۱۱، ۴۲۵، ۴۲۷، ۴۴۳.
کتابخانه مسجد جامع گوهرشاد مشهد: ۱۶، ۳۹، ۴۰، ۲۰۹- ۲۱۱، ۲۴۰، ۲۴۳، ۲۵۰، ۲۵۶، ۲۷۰، ۳۰۱، ۳۱۵، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۶۱، ۳۶۵، ۳۷۰، ۳۹۰، ۳۹۵، ۴۰۲، ۴۱۷، ۴۲۶، ۴۴۶، ۴۵۴، ۴۵۶.
کتابخانه مسجد طلا شیخ در شهر تاشکند: ۱۱۲.
کتابخانه ملی اسکاتلند (ادنبورگ): ۹۹.
کتابخانه ملی پاریس: ۹۸، ۱۱۳.

Marfat.com

کتابخانه ملی تبریز: ۷۰، ۷۱، ۸۲، ۲۷۰.
کتابخـــانه ملی تهـــران (ایران): ٦٥-٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧٧، ٧٨، ٨٢، ١٠١، ٢٣٨، ٣٠٧، ٣٥٤، ٣٨٦، ٣٨٧، ٤٠٢، ٤٠٨، ٤٢٤، ٤٢٦، ٤٤٢، ٤٥٧.
کتابخانه ملّی رشت: ۹۳.
کتابخانه ملی فارس (شیراز): ۷۱، ۸۸، ۲۲۸، ۲۸٦، ۲۸۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۲۵، ۳۸۹، ٤٢٤، ٤٣٧، ٤٤٣، ٤٥٧.
کتابخانه ملی فرهنگ: ۷۳.
کتابخـــانه ملی ملك: ٦٤، ٢٠٨، ٢١٠، ٢١٤، ٢٢٠، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٨- ٢٣٢، ٢٥٥، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٧٠، ٢٧٢، ٢٧٤، ٢٨٤، ٢٩٧، ٢٩٩، ٣٠٠، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١٥، ٣٣٢، ٣٥٥، ٣٥٧، ٣٦١- ٣٦٣، ٣٧١، ٣٩٢، ٣٩٦، ٤٠٧، ٤١٠- ٤١٣، ٤١٥، ٤١٨، ٤٢٤، ٤٢٧، ٤٤٣، ٤٤٥، ٤٤٩، ٤٥٤، ٤٥٥، ٤٥٧، ٤٦٢، ٤٦٣.
کتابخانه ملی و دانشگاهی اورشلیم: ۸٦.
کتابخانهٔ موزهٔ آذربایجان: ۸۳.
کتابخانه موزهٔ ایران باستان: ۷۷، ۷۹.
کتابخانه موزه مردم‌شناسی: ۷۹.
کتابخانه موزهٔ هنرهای تزیینی بلگراد: ۷۵.
کتابخانه مؤسسه شرقشناسی سراویو: ۷۵.
کتابخانهٔ موقوفهٔ خانواده ثقةالاسلام شهید: ۸۳.
کتابخانهٔ میرزاابوالحسن پیشنماز آملی: ۹٤.
کتابخانهٔ میرزا عبدالعظیم خان قریب گرگانی: ۹۸.
کتابخانهٔ میرزامحمدعلی اردوبادی: ۲۸۱.
کتابخانهٔ وایدنر در دانشگاه هاروارد: ۱۱٤.
کتابخانهٔ وزارت امور خارجه: ۷۲، ۷۷، ۷۹.
کتابخانه وزیری جامع کبیر: ۸٤.
کتابخـانه وزیری یزد: ۸۵، ۱۲۲، ۱۲۳، ۲۹۹-۳۰۱، ۳۱۰، ٤٢٥، ٤٢٦.
کتابخانه وصال: ۸۹.
کتابخانه هرزول: ۱۱۸.
کتابخانه هوتن: ۸۱، ۱۱٤.
کتبخـانه خـانقاه احمدیه در مدینه «مظهـــر فـــی رباط مظهر»: ۹٦.
کتبخانهٔ سنده: ۲۱۰.
کتبخانه ولی‌الدّین: ۲۱۰.
کتبخانهٔ سنده: ۲۱۰.
کربلا: ۹۵، ۲۲۰، ۲۸۵، ۳۳۲، ۳٤۸، ۳٤۹، ۳۸۲، ٤٢٠، ٤٢٦.
کرکنده، ۳۸٤.
کرمان: ٦.
کرمانشاهان: ۲۲۰.
کلاردشت: ۲۷۵.
کلوژ: ۱۲۱.
کلیسای ارمنیان در جلفا: ۹۰.
کمبرون = بندرعباس.
کوفـــه: ۱۳٤، ۱۳۵، ۱۳٦، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱٤۳، ۱٤٤، ۱۵۳، ۱۸۲، ۱۸۷، ۳٤۰، ۳۵۷، ٤٤۳.

ی

گجرات هند: ٤٠٤.
گنجینه آستانهٔ «ستی فاطمه معصومه»(ع): ۳.
گنجینهٔ بنیاد خاورشناسی فـرهنگستان علوم ابوریحـان بیرونی: ۱۱۱.
گنجینهٔ کتب خطی کتابخانهٔ آستان قدس رضوی: ۳۲.
گنجینهٔ نسخه‌های خطی فرهنگستان باکو: ۱۱۳.
گنجینهٔ نسـخه‌های خـطی و چـاپی فـرهنگستان علوم آذربایجان در شهر باکو: ۱۱۲.
گورستان مصلّی در شیراز: ۳۸٤.
گیلان: ۳٦۷.

ل

لاریجان: ۸۵.
لاهیجان: ۳٦٤.
لرستان: ۱۰۳.
لندن: ۹۸.
لنینگراد: ۸۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۸.
لواسان: ٤٥٥.

م

ماتناداران: ۱۱۸.
مازندران: ۲۱۵، ۲۲٤.

Marfat.com

متحف عراقی: ٨٤.
مدرسهٔ آخوند همدان: ١٦، ٢٧.
مدرسهٔ بادکوبه در کربلا: ٩٥.
مدرسهٔ بروجردی: ٩٥.
مدرسهٔ چهل‌ستون: ٤.
مدرسهٔ حاج‌حسن مشهد: ١٠٧.
مدرسهٔ حجتیهٔ قم: ٣٧.
مدرسهٔ خاتونیه: ٣٢٣.
مدرسهٔ خان بزرگ: ٨٤.
مدرسهٔ خیرات خان‌مشهد: ١٧.
مدرسهٔ دارالقرآن در دمشق: ٢٦٥.
مدرسهٔ دامغانی همدان: ٩١.
مدرسهٔ رضویهٔ قم: ٣، ١٢.
مدرسهٔ زنگنه: ٩١.
مدرسهٔ سلطانی: ٥٢، ٨٣.
مدرسهٔ سلیمان‌خان: ١٥.
مدرسهٔ شاه مسجد = مدرسه سلیمان‌خان.
مدرسهٔ شیراز: ٤٤٢.
مدرسهٔ صادق‌خان سمنان: ٤٥٩.
مدرسه صدر اصفهان: ٩٠.
مدرسهٔ صدر بابل: ١٣، ٤٢٥، ٤٥٤.
مدرسهٔ صدر تهران: ٤١٥.
مدرسهٔ عالی سپهسالار «شهید مطهری»: ١٣.
مدرسهٔ عباس‌قلی‌خان: ١٠٧.
مدرسهٔ عبدالرحیم‌خان: ٨٤.
مدرسهٔ غرب همدان: ٩١.
المدرسة الفاضلیة در قاهره: ٢٩٤.
مدرسهٔ فیروز شاهیه: ٢٦٧.
مدرسهٔ فیضیه قم: ٢٨، ٢٩، ٩٣.
المدرسة المرادیة: ٢٨٤.
مدرسه مروی: ٣٢٦.
مدرسهٔ مشیرالسلطنه: ١٣.
مدرسهٔ مهدویه رشت: ٩٣.
مدرسهٔ میرزاجعفر مشهد: ١٦، ٢٧٩.
مدرسهٔ نواب: ١٦.
مدرسهٔ هندی در کربلا: ٩٥.

مدینه: ٩٦، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٩، ١٥٣، ١٧٧، ١٨٢، ١٨٧، ١٩٨، ٢١٩، ٢٦٥، ٣٦٧، ٣٧٧.
مراکش: ٤٢١.
مرعش: ٣١٣، ٣٣٥.
مرقد علامهٔ حلّی: ٣٣٢.
مرکز نشر دانشگاهی دانشگاه مشهد: ١٠.
مرو: ٢٧٦.
مزار ابوزرعه اردبیلی: ٨٨.
مزار احمد بن موسی: ٨٨.
مزار استرومردخای: ٩٠.
مزار افضل‌الدین کاشانی: ٨٣.
مزار عبدالقادر گیلانی: ١٠٥.
مسجد ابن نیطور: ٢٨٢، ٢٨٣.
مسجد ازمیر: ٢٩٢.
مسجد اعظم قم: ٨، ٩٤، ٣٥٤، ٣٥٦، ٤٠٢، ٤٢٤.
مسجدجامع اموی: ٢٤٠.
مسجدجامع تهران: ٤.
مسجدجامع عتیق شیراز: ٨٧.
مسجدجامع کبیر یزد: ٨٤، ١٢١.
مسجدجامع کهنه اصفهان: ٤١٨.
مسجدجامع گوهرشاد مشهد: ٣٦١، ٤٢٧.
مسجد سنقریه شیراز: ٤٣٨.
مسجد طلاشیخ در شهر تاشکند: ١١٢.
مسجد کوفه: ١٣٧.
مسجد وکیل: ٨٨.
مسکو: ١٠٨، ١٠٩.
مشغره: ٢٧٩.
مشهد: ٧، ٩، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٢٩، ٣٩، ٧٧، ٧٨، ٩٧، ٩٨، ١٠٧، ٢١٠، ٢١٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٨، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٤٠، ٢٤٣، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٦، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٤، ٢٦٨، ٢٧٠، ٢٧١، ٢٧٩، ٢٨٣، ٢٨٥، ٢٨٧، ٢٩٢، ٢٩٧، ٢٩٨، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣١٠، ٣١١، ٣١٥، ٣١٧، ٣٢٢، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٤، ٣٣٥، ٣٤٤، ٣٤٥، ٣٥٤، ٣٥٦،

Marfat.com

۳۵۸، ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۶۵، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۲،
۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۷، ۳۷۹، ۳۸۴، ۳۸۹،
۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۵، ۳۹۷، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۵،
۴۰۸، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸،
۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۹، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶،
۴۵۸، ۴۵۹.
مصـــر: ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۱۷، ۲۸۱، ۲۸۷، ۳۱۳،
۳۱۸، ۳۲۰، ۳۵۹، ۳۷۷، ۴۲۱.
معهد الدراسات الاسلامیة فی جامعة بغداد: ۹۴.
مقبرهٔ ابوحنیفه: ۳۵۷.
مقبرهٔ سید ولایت: ۳۴۲.
مکتبة آیةالله الحکیم العامة: ۹۵.
مکتبة الإمام امیرالمؤمنین(ع) در نجف: ۹۵.
مکتبة التصوف: ۹۷.
مکتبة جامعة الملك عبدالعزیز المرکزیه: ۱۹۸.
مکتبة جامعة النجف: ۹۵.
مکتبة الحرم المکی: ۹۷، ۱۹۸.
مکتبة الحرم النبوی: ۹۶.
مکتبة الخلانی العامة (بغداد): ۹۴.
مکتبة الساقزلی فی مکتبة المدینة المنورة: ۹۶.
مکتبة الشفاء: ۹۶.
مکتبة شیخ‌الاسلام عارف حکمة: ۹۶.
مکتبة الشیخ عمر الحسان: ۹۶.
مکتبة عثمان: ۹۶.
مکتبة العلوم الغربیة: ۹۷.
المکتبة القادریة فی بغداد: ۹۴.
مکتبة القدس: ۹۷.
مکتبة المتحف العراقی: ۹۴.
مکتبة المحمدیّه مدینه: ۱۴۹.
مکتبة المحمودیة فـــی الحـــرم النبوی (مدینه): ۹۶،
۱۹۸.
مکتبة المدینة المنورة العامة: ۹۶.
المکتبة المرکزیة فی جامع بغداد: ۹۴.
مکتبة مظهر فی رباط مظهر: ۹۶.
مکتبة معهد الدراسات الاسلامیة العلیا فی جامعة بغداد:
۹۴.
مکتبة مکة المکرمة: ۹۷.
مکـه: ۹۷، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۳،
۱۴۴، ۱۵۳، ۱۸۷، ۱۹۲، ۱۹۸، ۲۳۸، ۲۶۵،
۲۷۰، ۲۹۹، ۳۱۸، ۳۲۹، ۳۶۷، ۳۷۳، ۳۷۷،
۳۸۶، ۴۳۴.
المنوفیه: ۴۶۳.
موزهٔ آذربایجان: ۸۳.
موزهٔ آسیایی: ۱۱۸.
موزهٔ ارمیتاژ: ۱۱۳.
موزهٔ ایران باستان: ۷۷، ۷۹.
موزهٔ ایزابلا، استوارت گاردنر: ۱۱۵.
موزه بریتانیا: ۸۶، ۱۱۷.
موزهٔ تاریخ ادبیات شهر باکو (نظامی): ۱۱۲.
موزهٔ تاریخ ادیان شهر لنینگراد: ۱۱۸.
موزهٔ دولتی هنر مردم خاور در شهر مسکو: ۱۰۹.
موزهٔ سیدصدرالدین شایسته: ۸۸.
موزهٔ فاین آرت شهر بستن: ۱۱۵.
موزهٔ کلیسای ارمنیان در جلفا: ۹۰.
موزهٔ گرجستان: ۱۱۰.
موزهٔ مهدم‌شناسی: ۷۹.
موزهٔ معارف شیراز: ۸۸.
موزهٔ نوائی: ۱۱۱.
موزهٔ هنر شهر آن‌آربر میشیگان: ۱۱۶.
موزهٔ هنرهای تزئینی: ۷۹.
موزهٔ هنرهای زیبای بستن: ۱۱۵.
موزهٔ هنری فوگ: ۱۱۵.
موزهٔ هنری گرجستان در شهر تفلیس: ۱۱۰.
مؤسسهٔ شرقشناسی سراویو: ۷۵.
موصل: ۴۰۱.
مونیخ: ۱۱۴.
میشیگان: ۹۹، ۱۱۶.

ن

نجف: ۵۸، ۹۵، ۱۰۷، ۱۲۰، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۴۵،
۲۷۸، ۲۸۱، ۳۰۳، ۳۳۲، ۴۲۳، ۴۳۱.
نزلة البقر: ۳۷۷.

Marfat.com

نیاك: ۸۵، ۸٦.

و

واشکان: ۲٤۳.
وزارت امور خارجه: ۷۲، ۷۷، ۷۹.
وزارت فرهنگ مصر: ۱۹۲.

ه

هرات: ۲٦۷، ٤۳٤.
همدان: ۱۵، ۱٦، ۱۷، ۲۷، ۹۰، ۹۱، ۲۲۰، ۲۸٦، ۲۸۷، ۲۹۷، ۳۳۸.
هند: ۳۸۱، ٤۰٤.
هندوسند: ۱۱۷.

ی

یزد: ۸٤، ۱۰۱، ۱۰۷، ۱۲۱، ۲۱۹، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۰، ۳٦٦، ٤۲۵، ٤۲٦.
یمن: ۱٤٤، ۲٦۵، ۲۹٤، ۲۹۵.
ینبع: ۲٦۵.
یوگسلاوی: ۷۵.

Marfat.com

Marfat.com

فهرست اسامی کتب و نوشته ها

Marfat.com

Marfat.com

فهرست اسامی کتب و نوشته‌ها

آ

آداب البحث و المناظرة، طاش کبری‌زاده: ۳۴۲.

آداب البرکوی، محمد بن پیرعلی: ۳۱۲.

آداب اللغه: ۳۴۳.

آزیاتیك = ملانژ آزیاتیك.

آلاءالرحمن فی تفسیر القرآن، محمدجواد بلاغی: ۱۹۸.

آنندراج (فرهنگ): ۴۵۰، ۴۵۷.

الابانة فی معانی القراءات، مکی بن ابی‌طالب حموش قیسی: ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۶۷، ۱۹۸.

إبراز المعانی من حرز الأمانی، ابوشامة؛ عبدالرحمن بن اسماعیل دمشقی: ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۵۰، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۹.

ابوعلی فارسی، عبدالفتاح اسماعیل شلبی: ۱۹۹

إتحاف فضلاء البشر فی القراءات الاربع عشر، احمد بن محمد دمیاطی بناء: ۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۶۶، ۱۹۹.

الاتقان فی علوم القرآن، جلال‌الدین عبدالرحمن سیوطی: ۱۵۸، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۹۹.

إتقان المقال فی احوال الرجال، محمد طه نجف: ۱۹۹.

اثبات الواجب، محمد بن طیفور سجاوندی: ۲۱۵.

أثر القراءات فی الدراسات النحویة، عبدالعال سالم علی: ۱۲۷، ۱۹۹.

اجوبة المسائل و بعض الفتاوی، حسین بن مفلح صیمری: ۴۴۹.

الأحادیث القدسیة والکلمات الإنسیة، ملاعلی قاری: ۴۳۴.

الأحادیث النبویة، محمدعلی بکاری: ۳۴۷.

احتجاج القراء، ابن درستویه: ۱۴۸.

إحتجاج القراءات، ابی‌بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار: ۱۴۸.

إحتجاج القراءات، محمد بن یزید «مبرد»: ۱۴۸.

احسن الأثر فی تاریخ القراء الاربعة عشر، محمود حصری: ۱۹۹.

احسن المقال علی عشر خصال، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی حمدی: ۳۳۷.

احسن الودیعة: ۲۱۹، ۲۲۰.

إحقاق الحق، محمدجعفر استرآبادی: ۳۳۳.

اخبار التراث العربی، نشریه معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیه: ۲۰۳.

إختلاف مصاحف الشام و الحجاز و العراق، ابن‌عامر مقری: ۱۴۲، ۱۹۰.

إختیار [القراءة]، عیسی بن عمر ثقفی: ۱۴۲.

إختیار [القراءة]، محمد بن محیصن: ۱۴۲.

اخلاق نظام‌العلماء، سیدمحمود بن سید محمد فاطمی حافظ تبریزی: ۲۹۳، ۲۹۴.

Marfat.com

ادبیات فارسی، استوری، ترجمه عباس اقبال: ۷۳.
اربعین، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی: ۳۱۲.
الأربعینیات، قاضی سعید مفید قمی: ۳۹۲.
ارجوزه فی معرفة الوقوف: ۲۳۳.
الإرشاد، ابی‌العز قلانسی: ۱۶۱.
إرشاد الاذهان، علامه حلی: ۲۱۶، ۳۶۶.
إرشاد الاریب: ۲۹۶.
الأسئلة الصیمریة، حسین بن مفلح صیمری: ۴۴۹.
أسالیب الإستفهام فی القرآن، عبدالعلیم سیدفوده: ۱۹۹.
استوری: ۴۰۷.
الإستیفاء لمباحث الاستثناء، طاش کُبری‌زاده: ۳۴۲.
أسرار التجوید (رسالة فی کشف بعض)، احمد بن زین‌الدین احسائی: ۴۰۹.
أسماء الرواة المذکورین فی الشاطبیة، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
الإشارات، محمدابراهیم کرباسی: ۲۱۸.
إشارة و بشارة، قاضی سعید مفید قمی: ۳۹۳.
الإصابة فی تمییز الصحابة، ابن‌حجر عسقلانی: ۱۳۵، ۱۹۹.
الأصغر (شفاءالصدور)، ابی‌بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار: ۱۴۸.
الأصل الأصیل فی تحریم النقل من التوراة والإنجیل، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
اصول دین، محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی: ۲۴۴.
أطوار الثقافة والفکر فی ظلال العروبة والاسلام، علی جندی، محمدصالح سمك، محمدابوالفضل ابراهیم: ۱۷۹، ۱۹۹.
إظهار الأسرار، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی: ۳۱۲.
إظهار المعانی، احمد مغنیساوی: ۱۵۰.
الأعلام، خیرالدین زرکلی: ۱۵۰، ۱۹۹، ۲۱۰، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۳۸، ۲۸۱، ۲۸۸، ۲۹۴، ۲۹۶، ۳۰۵، ۳۲۱، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۳، ۳۵۲، ۳۶۵، ۳۷۵، ۳۷۸، ۴۰۰، ۴۶۴.
اعلام الشیعه، حسین‌علی محفوظ: ۳۵۲.
الإعلان، صفراوی: ۱۶۱.
أعیان الشیعة، سیدمحسن امین: ۲۲۰، ۲۴۸، ۲۷۷، ۲۸۱، ۳۳۳، ۳۳۶، ۳۹۳، ۴۴۹.
الإفصاح فی شرح الإیضاح، ابن أبی مریم: ۴۳۸.
الإفهام و الإصابة فی مصالح الکتابة، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
اکتفاء القنوع: ۳۴۳.
الإکمال و منتهی‌المقال، محمدعلی آل کشک ول کربلائی: ۲۴۸.
إلزام النواصب، حسین بن مفلح صیمری: ۴۴۹.
الألغاز النحویة، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰۴.
الألفیة فی النحو، علی بن سلیمان بن عبدالله: ۲۱۷، ۳۵۴.
الإمالة فی القراءات واللهجات العربیة، عبدالفتاح اسماعیل شلبی: ۱۲۷، ۱۳۶، ۲۰۱.
الأمالی المرضیة فی شرح القصیدة العلویة، ابن قاصح عذری: ۳۲۴.
أمان الاخطار، سید بن طاوس: ۳۱۱.
إمتحان الأذکیاء فی شرح لب الألباب، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
إمعان الأنظار فی شرح المقصود، تقی‌الدین محمدبن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
أمل الآمِل، محمد بن حسن حرّعاملی: ۳۸۱، ۴۲۳.
إنباه الرواة علی أنباءالنحاة، علی بن یوسف قفطی: ۱۴۰، ۱۹۹، ۲۸۳، ۳۶۰.
الإنتصار، قاضی ابی‌بکر باقلانی: ۱۳۷، ۱۷۱، ۱۸۹.
الأنس الجلیل: ۲۳۸، ۲۶۶، ۴۰۰.
انشاد الشهید من منوال القصید، شیخ محمد بن غازی: ۲۱۷.
إنقاذ الهالکین فی عدم جواز الإجزاء بالأجرة، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
أنوار القرآن و أسرار الفرقان، ملاعلی قاری: ۴۳۴.
الأوسط؛ ابی‌بکرمحمدبن‌حسن بن‌مقسم عطار: ۱۴۸.
الإیجاز فی الألغاز، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.

Marfat.com

الایضاح التام فی تکبیرة الاحرام والسلام، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ۲٤۰.
إیضاح الخوالف فی رسم مصاحف السوالف، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
الایضاح لناسخ القرآن و منسوخه، مکی بن ابی‌طالب قیسی: ۳۱۸.
إیضاح المکنون: ۲۱۰، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۳۸، ۲٤۱، ۲٦٦، ۲۷۲، ۲۸۱، ۳۰۵، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳٤۳، ۳٦۰، ۳۷۸، ۳۹۱، ٤۰۰، ٤۳۵، ٤٦٤.
الایقاظات فی العقود و الایقاعات، حسین بن مفلح صیمری: ٤٤۹.
إیقاظ النائمین وإلهام القاصرین، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ٤۱۲.

ب

بازنامه، ابراهیم دهگان: ۱۰٦.
الباعث علی إنکار البدع والحوادث، ابوشامه: ۲۰۹.
بحرالعرفان و معدن الایمان فی تفسیر القرآن. محمدصالح بن محمد برغانی: ۲۵٤.
البدایة: ۲۰۹، ۳٦۰، ٤۰۰.
البدایة، ابن‌کثیر: ۲۹٦.
بدائع الزهور: ۳۰۵.
البدر الطالع: ۲۲٦، ۲٦٦، ۳۱۵، ۳۲۸، ۳٤۳، ٤۳۵.
البدر المنیر فی شرح التیسیر، سراج‌الدین عمر بن قاسم انصاری «نشار»: ۲۳۹، ۲۸۲.
البرهان فی علوم القرآن، محمد بن عبدالله زرکشی: ۱٤۹، ۱۵۸، ۱٦۲، ۱٦۸، ۱۷۰، ۱۹۹.
البرهان القویم علی تناسب آی القرآن العظیم، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
البستان فی القراءات الثلاثة عشرة، ابن‌الجندی: ۱۵۲.
بغیة المستفید فی التجوید، شمس‌الدین محمد بلیانی خزرجی: ۳٦۵.
بغیة الملتمس: ۲۸۳.
بغیةالوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، جلال‌الدین عبدالرحمن سیوطی: ۱۹۹، ۲۰۹، ۲۹٦، ۳۱۹، ۳۳۸، ۳۵۸، ۳٦۰، ۴۳۲، ٤۳۹.
البلغة فی تاریخ ائمة اللغة، مجدالدین محمد بن یعقوب فیروزآبادی: ۱٤۱، ۱۹۹.
البیان فی تفسیر القرآن، آیةالله سیدابوالقاسم خوئی: ۱۳۱، ۱٦۲، ۱٦۳، ۱۹۹.

ت

تاتارخانیة فی الفتاوی: ٤۰٤.
تاج التراجم: ۳۵۸، ٤۳۲.
تاریخ ابن الوردی: ٤۰۰.
تاریخ الأدب العربی، کارل بروکلمان: ۱۹۹. و به لاتین در موارد متعدد دیگر.
تاریخ التراث العربی، فؤاد سزگین: ۱٤۰، ۱٤۲، ۱۹۹، ۲۷۷.
تاریخ دمشق، ابوشامه: ۲۰۹.
تاریخ علماء بغداد: ۳۵۸، ٤۰۰.
تاریخ القرآن، ابوعبدالله زنجانی: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۲٦، ۱۹۹.
تاریخ القرآن، دکتر عبدالصبور شاهین: ۱۵۵، ۱۵٦.
تاریخ القرآن و غرائب رسمه و حکمه، محمدطاهر بن عبدالقادر کردی: ۱۷۸، ۱۸۰، ۱۹۹.
تاریخ قرآن، نولدکه: ۱٤٦.
التاریخ و ملحقاته، خالد الرّبان: ۱۸.
تاسیس الشیعة الکرام لعلوم الاسلام، سیدحسن صدر: ۱۳۹، ۲۰۰.
تاویل مشکل القرآن، عبدالسلام بن مسلم بن قتیبه: ۱٦٦، ۱۷۵، ۱۷۷، ۱۷۸، ۲۰۰.
التبصرة، مکیّ بن ابی‌طالب: ۱۵۱، ۱٦۱.
تبصرة القراء، احمد الاردبیلی: ٤۱٦.
التبیان فی تفسیر القرآن، ابوجعفر محمدبن حسن طوسی: ۱٦٤، ۲۰۰.
تتمةالحرز من قراءة ائمةالکنز، ابومحمد، ابوالقاسم، قاسم بن فیرة بن خلف: ۲۹۵.
التجوید، ابن الفحام: ۱٦۱.
التجرید فی التجوید، محمدبن محمود سمرقندی: ۳۳۹.

Marfat.com

تجوید الفاتحة والتوحید، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
تجوید القرآن، محمد بن طیفور سجاوندی: ۲۱۶.
تجوید القرآن، سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی: ۳۱۶.
تجوید القرآن، عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی: ۳۹۴.
تجوید القرآن، عمادالدین علی قاری استرآبادی: ۲۱۶.
تجوید القرآن (مقدمة فی-)، یوسف بن علی اخلاطی: ۳۹۴.
التجوید و القراءات: ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۹، ۲۵۲، ۳۳۲، ۳۳۵، ۳۴۳، ۳۵۳، ۳۵۸، ۳۶۵، ۳۷۳، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۷، ۴۳۳، ۴۳۵، ۴۴۵، ۴۵۷.
تحبیر التیسیر، شمس‌الدین محمد جزری: ۱۴۹، ۱۶۱، ۱۹۸، ۳۰۹، ۳۵۳، ۴۲۴، ۴۴۰.
التحدید فی الاتقان والتجوید، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۲۸۲.
تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیة، علامه حلّی: ۱۶۵.
تحریر الطرق والروایات فیما تیسر من الآیات فی وجوه القراءات، علی بن سلیمان منصوری مصری: ۲۱۷.
تحفة الأنام فی الوقف علی الهمز لحمزة وهشام، ابن قاصح عذری: ۳۲۴.
التحفة الشاهبه فی تجوید القرآن، محمد بن طیفور سجاوندی: ۲۱۵، ۲۱۶.
تحفة الطلاب فی العمل بربع الأسطرلاب، ابن قاصح عذری: ۳۲۴.
تحفة الفراض و تحفة‌المرتاض، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
تحفة‌المسترشدین فی بیان مذاهب فرق المسلمین، محمد بن پیرعلی برکوی: ۳۱۲.
تحفة‌الیقظان فی لیلة النصف من شعبان، منصور طبلاوی: ۴۶۴.
تذکرة الأصحاب فی تقدیر الإعراب، ابن قاصح عذری: ۳۲۴.
تذکرة الحفاظ: ۲۰۹، ۲۸۳.
تذکرة العلماء، شمس‌الدین محمد جزری: ۲۶۵.
تذکرة الفقهاء، علامه حلی: ۱۶۵.
التذکرة فی القراءات الثمانی، ابن غلبون حلبی: ۱۵۲.
التذکرة‌النوادر: ۲۷۲.
التسخیر علی طریق التشجیر، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۸، ۴۰۶.
التسدید فی شرح التمهید (شرح تمهید القواعد)، حسین صفناقی [سفناقی]: ۴۳۲.
التصحیف و التحریف، عسکری: ۱۹۲.
التصریح بمضمون التوضیح، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰۴.
التصوف، محمد ریاض المالح: ۱۹.
التعریف بالمورخین: ۲۱۰، ۳۲۸.
تفریع لنافع علی طریق النشر: ۲۹۲.
التفریعات: ۴۱۰.
تفسیر آیة‌الأمانة، محمدباقر طباطبائی یزدی: ۳۴۷.
تفسیر تاتارخانی: ۴۰۴.
تفسیر الجلالین، جلال‌الدین محلّی و جلال‌الدین سیوطی: ۳۶۴.
تفسیر سورة البقرة، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
تفسیر سورة الحجرات، حاج‌محمد کریمخان کرمانی: ۲۷۱.
تفسیر القرآن، ابن امّ قاسم: ۴۲۱.
تفسیر القرآن، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
تفسیر القرآن، مکی بن ابی‌طالب قیسی: ۳۱۸.
تفسیر قرطبی [جامع احکام القرآن، والمبین لما تضمنه من السنة و آی الفرقان]، محمد بن احمد ابن ابی‌بکر قرطبی: ۱۳۱.
تفصیل وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل الشریعة، محمد بن حسن بن علی شیخ حرعاملی: ۲۷۹.
تقریب النشر فی القراءات العشر، شمس‌الدین محمد جزری: ۱۶۱، ۴۱۱.

Marfat.com

التکملة: ۲۹۶.
تکملة فی القراءات الثلاث، احمد بن محمد بن سعید شرعی یمنی: ۱۵۰.
تلخیص الفوائد فی شرح غفیلة اتراب القصائد، ابن قاصح عذری: ۳۲٤.
التلخیص فی القراءات الثمانی. ابومعشر طبری: ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۶۱.
تلخیص النشر فی القراءات العشر: ۲۷۵.
التلویح بمعانی أسماءالله الحسنی الواردة فی الصحیح، شعله: ٤۰۱.
تمرین الطلاب فی صناعة الإعراب، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰٤.
التمهید فی التجوید، شمس‌الدین محمد جزری: ۲۶۵.
التنبیهات السنیة فی المصطلحات الرجالیة، محمدعلی آل کشکول کربلائی: ۲٤۸.
تنبیهات النبیّه فی شرح من لایحضره الفقیه، محمدعلی آل کشکول کربلائی: ۲٤۸.
تنبیه القاری فی کلام الباری، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
تنقیح المقال، شیخ عبدالله ممقانی: ۲۷۷.
التهذیب، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۱٤۹.
التیسیر، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۱۲۶، ۱٤۹، ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۲۲، ۲۷۸، ۳٤۸، ۳۵۳، ۳۷۳، ٤۲۹.
التیسیر، نجم‌الدین عمر نسفی: ۳٤۸.
تیسیر کفایة المحتاج للدماء الواجبة علی المعتمر والحاج، احمد بن احمد طیبی صالح دمشقی: ۲٤۰.

ث

الثقافة بالقاهره، احمد عبدالغفور عطار: ۳۲۸.

ج

الجامع، ابی‌معشر طبری: ۱۶۱.
الجامع، طاش کُبری‌زاده: ۳٤۲.
الجامع، ابوجعفر محمد بن جریر طبری: ۱٤۲.
جامع البیان فی القراءات السبع، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۱٤۹، ۱۷۰.
جامع جعفری، محمدجعفر منشی «طرب اصفهانی»: ۱۰۱.
جامع‌الفنون، ملامحمدجعفر استرآبادی: ۳۳۳.
الجامع فی القراءات، ابوعبدالله محمد بن عیسی اصفهانی: ۱٤۱.
الجامع فی القراءات العشر، نصر بن عبدالعزیز فارسی: ۱۵۲.
الجامع لأحکام القرآن، محمد بن احمد انصاری قرطبی: ۱۳۱، ۱۸۵، ۲۰۰.
جامع المقاصد، کرکی: ۱۶۵.
جذوة المقتبس: ۲۸۳.
الجرح والتعدیل، عبدالرحمن بن ابی‌حاتم رازی: ۲۰۰.
جلاءالقلوب، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
جمال القراء و تاج‌الاقراء، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
الجمع بین الصحیحین، اسماعیل سرخسی «قراب»: ۳۲۶.
جمع نجوم البیان فی وقوف القرآن، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
الجنی الدانی فی حروف المعانی، ابن ام‌قاسم: ٤۲۱.
جواهر: ۲۱۸، ۲۱۹.
جواهر الأخبار، محمدحسین خوانساری: ٤۳.
جواهرالقرآن [فی تجوید الفرقان]، محمود بن محمد فاطمی حافظ تبریزی: ٤۱۱، ٤۱۶.
جواهر المضیئة: ۳۵۸، ٤۳۲.
جواهرنامه، خواجه نصیرالدین طوسی: ۷۷.
الجوهرة المیمونة للانسان، خلیل: ۸ ۳.

ح

حاشیه، الشیخ علی الشهید: ٤۱۶.
حاشیه التجرید للشریف، طاش کُبری‌زاده: ۳٤۲.
حاشیه الطوالع، شمس‌الدین محمد جرجانی: ۳۵۲.
حاشیه علی شرح الوقایة لصدر الشریعة، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.

Marfat.com

حاشیه الکشاف، طاش کبری‌زاده: ۳۴۲.
حاشیة المدارك، آغاباقر بهبهانی: ۲۷۶.
الحجة فی علل القراءات السبع، حسین بن احمد بن خالویه: ۱۴۸، ۲۰۰.
الحجة فی علل القراءات السبع، ابوعلی حسن بن احمد فارسی: ۱۴۸، ۲۰۰.
الحدائق الناضرة، یوسف بحرانی: ۱۸۰، ۲۰۰.
حدیقة الزهر فی عدد آی السُوَر، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
حدیقةالنظار، محمدعلی آل کشکول کربلائی: ۲۴۸.
حرزالأمانی، ابن مالك نحوی: ۱۵۰.
حرزالأمانی و وجه‌التهانی، ابوالقاسم بن فیره اندلسی شاطبی: ۱۲۶، ۱۴۹، ۱۶۱، ۲۷۳، ۳۰۹، ۳۲۴، ۳۲۶، ۳۳۷، ۳۴۹، ۳۵۳.
الحرز الثمین للحصن الحصین من کلام سیدالمرسلین، ملاعلی قاری: ۴۳۴.
حروف المکیّین، عبدالوهاب بن فلیّح مکی: ۱۴۱
حروف الهجاء = صفات الحروف: ۳۵۱.
الحزب، شعله: ۴۰۱.
حسن المحاضره: ۲۹۶، ۳۲۱، ۳۲۸، ۴۲۲.
حسن الوفاء، بزیارة المصطفی، منصور طبلاوی: ۴۶۴.
الحصن الحصین من کلام سیدالمرسلین، شمس‌الدین محمد جزری: ۲۶۵.
حل‌الرموز، احمد بن علی کوفی همدانی: ۳۵۷.
حل رموز الشاطبیة = کشف الرموز.
حل العقول لعقد الفحول فی علم الأصول، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳۴۷.
حل مجلات الطیبه، علی بن سلیمان بن عبدالله منصوری مصری: ۲۱۷.
حمدیة،شیخ محمدمحسن شمس‌الدین قاری کاظمی معروف به شیخ محمد یا ملامحمد قاری: ۴۱۸.
الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰۵، ۳۴۱.
الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة [الجزریة]، احمد بن محمد جزری «ابن‌ناظم»: ۳۰۶، ۳۰۸، ۳۱۴، ۳۴۱.
الحواشی المفیدة فی شرح القصیدة، عبدالرحمن بن احمد دقوقی: ۱۵۰.
حیاة الشعر فی الکوفة الی نهایة القرن الثانی عشر، یوسف خلیف: ۱۳۵، ۱۳۶، ۲۰۰.
الحیاة العلمیة فی الشام فی القرنین الاول والثانی للهجره، خلیل داود: ۱۹۲، ۲۰۰.
الحیوان، جاحظ: ۲۰۰.

خ

خاتمة مستدرك [الوسائل]، حاجی نوری: ۲۷۵، ۲۷۶، ۳۸۱.
الخصال، محمد بن علی بن بابویه قمی «صدوق»: ۱۶۴، ۲۰۰.
الخطط التوقیفیه: ۳۰۵.
خلاصة الأبحاث، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
خلاصة الاثر: ۳۶۵، ۴۳۵، ۴۶۴.
خلاصة الاقوال، علامه حلی: ۲۱۵.
خلاصة تذهیب الکمال فی أسماء الرجال، احمد بن عبدالله خزرجی انصاری: ۲۰۰، ۴۴۳.
خمیلة أرباب المقاصد، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.

د

الدارس، نعیمی: ۲۱۰، ۳۵۸.
دارالکتب الحدیثه: ۱۴۸.
دامغة المبتدعین و کاشفة بطلان الملحدین، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
دائرةالمعارف الاسلامیه «مقالهٔ بروکلمان»: ۳۵۲.
دائرةالمعارف فارسی: ۴۵۷.
دراسات فی تاریخ الخط العربی مذبدایته إلی نهایة العصر الأموی، صلاح‌الدین المنجد (دکتر-): ۲۰۰.
الدرة، شمس‌الدین محمد جرجانی: ۳۵۲.
درة الأفکار فی معرفة أوقاف اللیل والنهار، ابن قاصح عذری: ۳۲۴.

Marfat.com

درةالتنزیل و غرّةالتاویل، محمد بن مهـدی حسـینی تبریزی: ۳۹٦.
درةالشنوف فی مخـارج الحـروف، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشـقی حنفـی [حموی]: ۳۳۷.
الدرة الفریدة، ابن ابی‌العز همدانی: ۱٤۹.
الدرة المضیئة فـی قـراءات الأئمة الثلثة المرضـیة، شمس‌الدین محمد جزری: ۲٦۵، ۳۰۸.
الدرة المضیئة فی القراءات الثلاث الزایده علی السبعه، ابن الجزری: ۲۷٤.
درجـات التائبین و مقـامات الصـدیقین، اسـماعیل سرخسی «قراب»: ۳۲٦.
درر الأیتام انموذج آیات الاحکام، علی بن محمدجعفـر شریعتمدار استرآبادی: ۲٤٤.
دررالفوائد بحرالعقائد: ۳٦٦.
الدررالکـامنة، محمد بن محمود سـمرقندی: ۳۳۸، ۳٤۰، ۳۵۸، ٤۰۰، ٤۲۲.
الدرالنضید، محمد بن یعقوب اسدی: ۱۵۰.
الدرالیتیم فی علم التجوید، تقی‌الدین محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲، ۳۳٤.
دفع النزاع فـی الحـریر بالاجماع، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشـقی حنفـی [حموی]: ۳۳۷.
الدقائق المحکمة فی شرح المقدمة، ابویحیی زکریا بن محمد انصاری: ۱۹٦، ۲۰۰، ۳۱٤.
دوحـة الأخبار فـی ذکر اخیار الأخبار و اخبار الأخیار، محمدشریف یا شـریف بن [محمد]رضـا شـیروانی تبریزی: ۳۳۵.
الدیباج: ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۱۹.

ذ

ذات‌الحلل، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
ذخر المتاهلین والنسـاء فـی تعـریف الأطهـار والدماء، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
الذریعـه، آقـابزرگ طهـرانی: ۱۰۷، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲٤، ۲۲۷، ۲٤۵، ۲٦۸، ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۹٤، ۳۰۳، ۳۱۱، ۳۱۷، ۳۳۳، ۳۳٦، ۳۳۹، ۳٤۷، ۳٦٦، ۳٦۷، ۳۷٤، ۳۹٤، ۳۹٦، ٤۰۷، ٤۱۱، ٤۲۳، ٤۵۷، ٤٦٤.
ذکری الشیعة فی احکام الشریعة، شهید اول: ۱٦۵.
ذیل آثار ابن‌قاصح: ۳۲٤.
ذیل آثار برکوی: ۳۱۳.
ذیل بروکلمان: ۲٤۳.
ذیل دول الاسلام: ٤۰۰.
الذیل علی الروضتین، ابوشامه: ۲۱۰، ۲۹٦.
ذیل المقدمة الجزریه: ۳۱۵.
ذیل الموضح فی القراءات العشر: ٤۳۹.

ر

الراءات واللامات (قصیدة فی-) = قصیدة فـی الراءات واللامات، شعله: ۳۱٦.
الرحیق المختوم (شرح أرجـوزة محمد بن احمد متولی «اللؤلؤ المنظوم فی ذکر جملة من الرسـوم، حسـن بن خلف حسینی: ۲۰۰.
ردالإلحـاد فـی النطق بالضـاد، علی بن سـلیمان بن عبدالله منصـوری مصـری: ۲۱۷.
الرسالة، احمد بدوی: ۱٤۹.
الرسالة الجـامعة لوصـف العلوم النافعـة، طـاش کُبری‌زاده: ۳٤۲.
الرسالة الحرفیه، حسن بن شجاع تونی: ۲٤۳.
رساله در وقوف قرآن: ۳۵۸.
الرسـالة الشـریعة لردالمقـالة الشـنیعة، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشـقی حنفی [حموی]: ۳۳۷.
الرسالة الشریفیة، محمدکاظم بیك دربندی: ۳۳۵.
رسالهٔ «فصل القضاء فی الکتاب المشتهر بفقه الرضا»، سیدحسن صدر، به کوشش رضا استادی: ۵.
الرسالة فـی اجـوبة اسئله الزیدیة، شـمس‌الدین محمد بلبانی خزرجی: ۳٦۵.
رسالة فـی احوال النبی والعشـرة المبشـرة، علی بن سلیمان بن عبدالله منصوری مصری: ۲۱۷.
رسالة فی التجوید: ۳٤٦.

Marfat.com

رسالة فی التصوف، مظفر بن اردشیر عبادی: ۸۲.
رسالة فی جواز الحکومة الشرعیه للمقلد مع عدم وجود المجتهد للضرورة، حسین بن مفلح صیمری: ٤٤٩.
رسالة فی حرمة التغنی و وجوب استماع الخطبة، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
رسالة لیس فی الإمکان أبدع مما کان، ابوالحسن ابراهیم بقاعی، ۲۷۲.
رسم المصحف والإحتجاج به فی القراءات، دکتر عبدالفتاح اسماعیل شلبی: ۲۰۰.
الرعایة لتجوید القرآن، مکی‌بن ابی‌طالب قیسی: ۳۱۸.
رفع الإشکال فی حل الأشکال، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ۲٤۰.
روح‌المرید فی شرح عقد الفرید، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹، ٤۰۷.
روح‌المزید: ۳۷٤.
الروض: ۱٦٥.
روضات الجنات، محمد بن پیرعلی برکوی: ۳۱۲.
روضات الجنات فی احوال العلماء والسادات، سیدمحمدباقر خوانساری: ۱٤۰، ۱٦٤، ۱۹۲، ۲۰۰، ۲۱۰، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲٦٦، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۰٥، ۳۲۸، ۳۳۳، ۳٥۲، ۳٦۰، ۳۹۲، ۳۹۳، ٤۲۲، ٤٤۹.
الروضة، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
الروضة فی القراءات الإحدی عشرة، حسن بن محمد بغدادی: ۱۲٦، ۱٥۱، ۱٥۲، ۱۹۸.
ریاض، ملامحمدشریف یا شریف بن [محمد] رضا شیروانی تبریزی: ۳۳٥.
ریاض‌العلماء: ۲۲۳، ۲۲٤.
ریاض المسائل، میرسیدعلی: ۲۱۸، ۳۳۲، ۳۳٥.
ریاض المؤمنین، محمدعلی بن حسین بهشتی قاری: ۳۰۳.
الریاضیات، محمدصلاح عایدی: ۱۸.
ریحان الحقایق و بستان‌الدقایق، ابوبکر محمدبن موسی بن الفرج دربندی: ۱۱۸.
ریحانة الأدب، محمدعلی مدرس تبریزی: ۲۱۰، ۲۲۰، ۲٤٥، ۲٦٦، ۲٦۷، ۲۷۲، ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۰۳، ۳۰٥، ۳۰۷، ۳۱٥، ۳۳۳، ۳۳٦، ۳٤۳، ۳٤۷، ۳٥۲، ۳٥٤، ۳٥۸، ۳٦۰، ۳۹۲، ۳۹۳، ٤۰۰، ٤۱۱، ٤۲۲، ٤۳٥، ٤٤۷، ٤٥۷.

ز

الزاهر المختار من ربیع‌الأبرار، ابن القباقبی: ۲۳۷.
زبدة الأسرار، شمس‌الدین محمد جرجانی: ۳٥۲.
زبدة الفرائض، محمدکاظم بن اصغر موسوی شیرازی: ٤۱۰.
الزواید السنیة علی الألفیة، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ۲٤۰.
الزهر الفائح فی ذکر من تنزه عن الذنوب والقبائح، شمس‌الدین محمد جزری: ۲٦٥.
الزینة فی الکلمات الاسلامیة والعربیة، ابوحاتم الرازی: ۲۰۱.

س

ساقینامه[های] خطی، علینقی منزوی: ۷۳.
السبعة، ابن مجاهد: ۱۲٦، ۱٤٥، ۱٤٦، ۱٤۷، ۱٤۹، ۱٦۱، ۱۷۱، ۱۷۸، ۱۸۹.
السبعة، دکتر شوقی ضیف: ۱٤۱.
السبعة الأوسط، ابی‌بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار: ۱٤۸.
السبعة بعللها الکبیر، ابی‌بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار: ۱٤۸.
السبعة بعللها الکبیر، محمد بن حسن انصاری: ۱٤۸.
السبیل إلی ضبط کلمات التنزیل، احمد محمد زینحار: ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۰۱.
سراج القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی، ابن‌قاصح علی بن عثمان عنری بغدادی: ۱٥۰، ۱۹٥، ۲۰۱، ۳۲۷، ۳۷۲، ٤٤۰.
السر القدسی فی تفسیر آیة‌الکرسی، منصور طبلاوی: ٤٦۳.

Marfat.com

سزگین: ۲۷۷.
سفر السعادة و سفیر الإفادة، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
السکرالمرشوش فی تاریخ الشیخ مفوش، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ۲٤۰.
سکر مصر فی ذوق أهل العصر، یعقوب بن بدران: ۳۲۰.
سلافة العصر: ۲۸۱، ۳۸۲.
السلوك، مقریزی: ۲۱۰.
السنن، هشیم بن بشیر سلمی: ۱٤۰.
السیرة النبویة، ابن‌هشام: ۲۰۱.
سیرة النبی، محیی‌الدین: ۱۳۲.
السیف الصارم فی عدم جواز وقف المنقول والدراهم، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.

ش

الشاطبیة = حرزالأمانی و وجه‌التهانی، شاطبی.
الشافی فی القراءات، اسماعیل سرخسی «قراب»: ۳۲٦.
الشامل فی القراءات: ۳٤۰.
شدالازار: ۳۹۱، ٤۳۹.
شذرات الذهب، ابی‌الفلاح عبدالحی بن احمد بن محمد بن عماد حنبلی: ۲۱۰، ۲٦٦، ۲۷۲، ۲۸۳، ۲۹۳، ۲۹٦، ۳۰۵، ۳۱۵، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۸، ۳٤۳، ۳٦۰، ٤۰۰، ٤۰۲، ٤۲۲.
شذورالعقیان فی تراجم الاعیان: ۲۱۸.
شرح الآجرومیة، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰٤.
شرح الأحاجی النحویة للزمخشری، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
شرح إرشاد الهادی للتفتازانی، شمس‌الدین محمد جرجانی: ۳۵۲.
شرح الإیضاح لأبی علی الفارسی، ابن ابی‌مریم: ٤۳۸.
شرح البردة، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰٤.
شرح البردة ـ یا ـ الکواکب الدریّة فی مدح خیرالبریّة، ابی القباقبی: ۲۳۷.
شرح تسهیل الفوائد و تکمیل المقاصد لابن مالك، ابن ام قاسم: ٤۲۱.
شرح تصحیح‌المنهاج لابن قاضی‌عجلونی، شعله: ٤۰۱.
شرح التمهید لقواعد التوحید لأبی المعین النسفی، حسین صغناقی [سغناقی]: ٤۳۲.
شرح جمع الجوامع، شرف‌الدین احمد شهرزوری همدانی کورانی: ۳۹۱.
شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی = سراج‌القاری المبتدی و تذکرة المقری المنتهی فی حل قصیدة الشاطبی.
شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی = کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی.
شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی للشاطبی = مبرزالمعانی فی شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی.
شرح خبر الغمامة، قاضی سعید مفید قمی: ۳۹۳.
شرح درر البحار للقونوی، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ۳۳۷.
شرح دیباجة الطوالع، طاش کُبْری‌زاده: ۳٤۲.
شرح دیباجة‌الهدایة، طاش کُبْری‌زاده: ۳٤۲.
شرح الرائیة للشاطبی، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
شرح الرسالة القشیریّة، ملاعلی قاری: ٤۳٤.
شرح شاطبی: ۳٤۸.
شرح الشاطبیة، ابن ام‌قاسم مرادی: ۱۵۰، ٤۲۱.
شرح الشاطبیة، ابن الخطیب: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، احمد بن شکر اندلسی: ۱٤۹.
شرح الشاطبیة، احمد بن محمد مقدسی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، جلال‌الدین سیوطی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، عبدالرحمن بن احمد واسطی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، عبدالله بن محمد حسنی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، علی بن احمد: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، محمد بن اندلسی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، محمد بن محمود بن نجار: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة، هبةالله بن عبدالرحیم بارزی: ۱۵۰.
شرح الشاطبیة = شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی، شاطبی: ۳۳٦.

Marfat.com

شرح شرح تصریف الغری للتفتازانی، منصور طبلاوی: ٤٦٤.
شرح الشفاء ـ یا ـ زبدة المقتفی فی تخریج ألفاظ الشفاء، ابن القباقبی: ٢٣٧.
شرح صحیح البخاری، شرف‌الدین احمد شهرزوری همدانی کورانی: ٣٩١.
شرح طیبة النشر فی القراءات العشر، احمد بن محمد بن الجزری «ابن‌ناظم»: ٢٠١، ٣٠٦.
شرح عمدة المفید و عدّة المُجید لعلم الدین السخاوی = المفید فی شرح عدة المجید لعلم‌الدین السخاوی.
شرح العوامل المأیة للجرجانی، طاش کُبری‌زاده: ٣٤٢.
شرح الفوائد الغیاثیة، شمس‌الدین محمد جرجانی: ٣٥٢.
شرح الفوائد الغیاثیة، طاش کبری‌زاده: ٣٤٢.
شرح القصیدة الخاقانیة فی التجوید، ابوعمرو عثمان دانی: ٢٨٢.
شرح القصیدة الفائحة فی تجوید سورة الفاتحة، محمد بن محمود سمرقندی: ٢١٢، ٣٢٢، ٣٥٥، ٣٧٤، ٤٠٥.
شرح اللامیة للشاطبی، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ٣٥٩.
شرح مایقع فیه التصحیف والتحریف، ابی‌احمد عسکری: ١٩٢.
شرح مشکلات الغایة، ابوزید یا ابویزید احمد یا محمد بن ابی‌بکر ضریر بغوی: ٣٤١.
شرح مفتاح العلوم للسکاکی، طاش کبری‌زاده: ٣٤٢.
شرح المُفصّل، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ٣٥٩.
شرح المفصل للزمخشری، ابن ام قاسم: ٤٢١.
شرح المفصل للزمخشری، حسین صغناقی [سغناقی]: ٤٣٢.
شرح المقدمة الجزریة = الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة.
شرح المقدمة الجزریة = الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة [الجَزریة].
شرح مقدمة فی الحدیث، احمد بن محمد بن جزری «ابن‌ناظم»: ٣٠٦.
شرح المنتخب فی أصول المذهب للأخسیکتی = الوافی، حسین صغناقی [سغناقی]: ٤٣٢.
شرح الناسخ والمنسوخ، عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی: ٣٦٦.
شرح الواضعة فی تفسیر الفاتحة، ابن ام قاسم: ١٩٦، ٢٠١.
شرح هدایة الحکمة للأبهری، شمس‌الدین محمد بن علی حسینی جرجانی: ٢١١، ٣٥٢.
الشرعة، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ٣٩٩.
الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، طاش کُبری‌زاده: ٢٦٦، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٩١.
الشمعة المضیئة بنشر قراءات السبعة المرضیة، شعله: ٤٠١.
الشواذ، ابن مجاهد: ١٤٦، ١٤٧.
الشهاب الثاقب فی مناقب علی بن ابی‌طالب و أولادة الأطائب علیهم‌السلام، محمد شریف شیروانی تبریزی: ٣٣٥.
الشهود العینی فی تحقیق مباحث الوجود الذهنی، طاش کُبری‌زاده: ٣٤٢.
شیرین و فرهاد سلیمی، ایرج افشار: ٧٦.

ص

الصاحبی، احمد بن فارس: ١٥٦، ٢٠١.
صحاح عجمیة، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ٣١٢.
صحیح البخاری، محمد بن اسماعیل بخاری: ١٣٣، ٢٠١.
صحیح مسلم، مسلم بن حجاج قشیری: ٢٠١.
الصحیفة فیما یحتاج إلیه الشافعی فی تقلید أبی حنیفة، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ٢٤٠.
الصدف المشحون، محمد شریف شیروانی تبریزی: ٣٣٥.
الصراح من الصحاح (از ترجمه و تلخیص صحاح اللغة

Marfat.com

جوهری)، جمال‌الدین محمد قوشی: ٤٤٦.
صفة جزیرة الاندلس: ٢٨٣.
الصلاحیة والتوریة، ابوشامة: ٢٠٩.
الصلة، ابن بشکوال: ٢٨٣، ٣١٩.

ض

الضوابط و الإشارات لأجزاء علم القراءات، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ٢١٩، ٢٧٢.
الضوء اللامع: ٢٢٩، ٢٦٦، ٢٧٢، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣٢٥، ٣٢٨، ٣٩١.
الضوء المنیر فی الإدغام الکبیر و الصغیر، محمد بن علی حسینی جرجانی: ٣٥٥، ٣٩٨.

ط

طبقات ابن الجزری: ١٥٦.
طبقات أعلام الشیعة فی القرن الثالث بعد العشر، آقابزرگ طهرانی: ٢٢٠، ٢٤٥، ٣٣٣، ٣٤٧، ٤٣١.
طبقات ذهبی: ١٥٦.
طبقات الشافعیة: ٢١٠، ٢٩٦، ٣٢٦، ٣٦٠، ٤٠٠.
طبقات القراء، ابن الجزری: ٢٠٩، ٢٦٦، ٢٨٣، ٢٨٨، ٢٩٦، ٣١٩، ٣٢١، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٥٨، ٣٦٠، ٣٧٥، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٢٢، ٤٣٥، ٤٣٧، ٤٣٩، ٤٥٠، ٤٥٧.
طبقات القراء، ابوعمرو عثمان دانی: ٢٨٢.
طبقات المفسرین، سیوطی: ٣٦٠، ٤٥٧.
الطب والصیدلة، صلاح محمد الخیمی: ٢٠.
طرز العلمین فی حکم الاستفهامین، سراج‌الدین عمر بن قاسم انصاری نشار: ٢٣٩.
الطریقة المحمدیة، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ٣١٢.
طیبة النشر فی القراءات العشر، شمس‌الدین محمد جزری: ٢١٧، ٢٦٥.

ع

عبقری، شمس‌الدین احمد بن اسماعیل کورانی: ٢٩٦.
عذاب النواصب، ابوعلی حائری: ٣٥٢.
العزیة، [احتمالاً] جمال‌الدین بن علی حصنی: ١٦٥.
العقدة الحر، ابومحمد عبدالله بن احمد همدانی حنفی: ٣٥٧.
العقد الجوهری فی حل ألفاز القرآن للجزری، سراج‌الدین عمر بن قاسم انصاری نشار: ٢٣٩.
عقدالدرر: ٣٣٢.
عقد الفرید فی نظم التجرید، محمد بن محمود سمرقندی: ٣٣٩.
عقد الفرید فی نظم التجوید، محمد بن محمود سمرقندی: ٣٢٢، ٣٣٩.
عقدالقلائد فی حل قید الشرائد، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ٣٣٧.
عقد المنظوم: ٣٤٣.
العقد النضید، ابن جندی: ١٥٠.
العقد والحل، محمدباقر طباطبایی یزدی: ٣٤٧.
عقود الجهان فی تجوید القرآن، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ٣٩٩.
عقود الجوهر: ٣٢٨، ٤٣٥.
العقود الجوهریه فی حل الألفاظ الازهریة، منصور طبلاوی: ٤٦٤.
عقیدة فی التوحید، شمس‌الدین محمد بلیانی خزرجی: ٣٦٥.
عقیلة أتراب القصائد فی أسنی المقاصد، ابومحمد ابوالقاسم بن فیره خلف شاطبی: ٢٩٥.
عقیلة أتراب القصائد فی أسنی المقاصد للشاطبی (شرح قصیده رائیهٔ شاطبی) ملاعلی قاری: ٤٣٤.
علل القراءات، محمد بن طیفور سجاوندی: ٤٥١.
علوم الحدیث و مصطلحه، صبحی صالح: ١٣، ١٥٥.
علوم القرآن: ٢١٠.
علوم القرآن الکریم، صلاح محمد الخیمی: ٢٠.
علوم اللغة العربیة، اسماء الحمصی: ٢٢.
العلوم والفنون المختلفة عند العرب، مصطفی سعید الصباغ: ٢٣.

Marfat.com

العلوية فی القراءات السبع المروية، ابن قاصح عذری: ۳۲٤.
عمدة الخلّان، محمدامین بن عبدالله امام رومی: ۳۲۳.
عمدة الخلف، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ۳۳۷.
العمدة السنية فی أحكام النون الساكنة والتنوين و...، محمد بن قاسم بقری شناوی: ۳۷۸.
عمدة المفيد وعدة المجيد فی لفظ التجويد، علم‌الدين سخاوی: ٤۲۱.
العنقود، شعله: ٤۰۱.
العنوان (مختصر الاكتفاء)، اسماعيل بن محمد بن محمد مشهور به «ابن الجزری»: ۱۹۸.
عوامل فی النحو، محمد بن پيرعلی بركوی رومی حنفی: ۳۱۲.
العين، خليل بن احمد: ۱٤۱.
عين الترتيل فی بيان حروف التنزيل، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
عين المعانی فی تفسير السبع المثانی، محمد بن طيفور سجاوندی: ٤۵۱.
عيون التصريف، ابن ابی‌مريم: ٤۳۸.

غ

الغارات، ابوعبدالله احمد بن محمد سياری: ۲۷٦.
الغاية، ابی‌العلاء حسن بن احمد عطار همدانی: ۱٦۱.
الغاية، حسين بن علی حصنی: ۱۵۰.
الغاية فی القراءات العشر، ابی‌بكر احمد بن حسين بن مهران نيشابوری دينوری: ۱٦۱، ۳٤۰.
غايةالاختصار، عطار همدانی: ۱۲٦.
غاية الإختصار فی أصول قراءة أبی عمرو، امين‌الدين ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ۳۳۷، ٤۰۳.
غايةالاختصار فی فضائل الائمة الأربعة، شعله: ٤۰۱.
غاية الأمانی فی تفسير الكلام الربانی، شرف‌الدين احمد شهرزوری همدانی كورانی: ۳۹۱.
غايةالنهاية فی اسماء رجال القراءات و الرواية، شمس‌الدين محمد جزری: ۲٦۵.
غاية النهاية فی طبقات القراء، ابن الجزری: ۱۳۲، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۱، ۱٤۲، ۱٤۵، ۱٤٦، ۱٤۷، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱٦٤، ۲۰۱، ۲۱۰، ۳۰۷، ۳۲٦، ۳۳۹، ۳۹۱.
الغدير، علامهٔ امينی: ۹۵.
غرةالصباح فی وجوه نظم الملاح، يعقوب بن بدران: ۳۲۰.
الغرّه، شمس‌الدين محمد جرجانی: ۳۵۲.
غنية الطالبين و منيةالراغبين، محمد بن قاسم بقری شناوی: ۳۷۷.
غيث‌النفع فی القراءات السبع، علی نوری صفاقسی: ۱۳٦، ۱۵٦، ۱۷۱، ۱۹۰، ۱۹۲، ۲۰۱.

ف

فتح‌الباری علی صحيح البخاری، ابن حجر عسقلانی: ۱۷۸، ۲۰۱.
فتح‌الدانی، احمد بن محمد قسطلانی: ۱۵۰.
فتح‌الرحمن بكشف مايلتبس من القرآن: ابويحيی زكريا رازی: ۳۱٤.
فتح الرحمن بفضائل شعبان، ملاعلی قاری: ٤۳٤.
الفتح القدسی فی تفسير آيةالكرسی، ابوالحسن ابراهيم بقاعی: ۲۷۲.
فتح الكبير المتعال، محمد بن قاسم بقری شناوی: ۳۷۸.
الفتح لمغلق حزب الفتح، شعله: ٤۰۱.
فتح الوصيد، علم‌الدين علی بن محمد سخاوی: ۱۲٦، ۱٤۹، ۳۵۹.
فجر الإسلام، احمد امين: ۱۳۲، ۲۰۱.
فرائض، محمد بن پيرعلی بركوی رومی حنفی: ۳۱۲.
فريدة البارزية، محمد بن حسن فاسی نحوی: ۱٤۹.
فصل الخطاب، حسين نوری: ۲۷۵، ۲۷٦.
فصول: ۲۱۹.
فضائل القرآن، ابن‌كثير دمشقی: ۱۳۵، ۱۳٦، ۱۵٦، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷٦، ۱۷۹، ۲۰۱.
فضائل القرآن، ابومنصور الارجانی: ۲٦۹.

Marfat.com

الفقه الحنفی، محمدمطیع الحافظ: ۲۳.
فقه الرضا: ۵.
الفکر الإسلامی «مقالةٌ إنا نحن نزلنا الذکر»، میرزا ابوالحسن شعرانی: ۲۰۳.
فوات الوفیات: ۲۱۰.
الفوائد البهیه: ۳۳۸، ۳۵۸.
الفوائد الرضویة: ۲۸۱.
فواید العلماء، علی‌اکبر شکور: ۱۰۳.
الفوائد فی التجوید، عبدالجلیل بن احمد قاری رازی حسینی: ۳٦٦.
الفوائد الناضریة فی علم الرجال، محمدعلی آل کشکول کربلائی: ۲٤۸.
فهرس الازهریه: ۳۲۸، ۳۷۸.
فهرس التاریخ: ۲٦٦.
فهرس التیموریه: ۲۱۸، ۳۲۳، ۳۳۹، ٤٦٤.
فهرس القراءات: ۲٦٦.
فهرس المخطوطات المصور: ۳۲۵.
الفهرست، ابن الندیم: ۱٤۰، ۱٤۱، ۱٤۲، ۱٤۵، ۱٤۸، ۱۵٦، ۲۰۱، ٤۵۱.
فهرست دانشگاه تهران: ۱٤۰.
فهرست چهار کتابخانه مشهد: ٤۱۷.
فهرست خدیویه: ۲۱۰، ۳۷۸.
فهرست خیاط: ۱٤۰، ۱٤۲، ۱٤۸، ۱۵٦.
الفهرست، شیخ طوسی: ۲۷٦.
فهرست ظاهریه: ۲۱۰، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳٦، ۲۳۸، ۲٤۰، ۲٤۱، ۲٤۹، ۲۵۲، ۲٦٦، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۰۵، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۳، ۳۲٤، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳۵، ۳٤۳، ۳۵۳، ۳۵۸، ۳٦۰، ۳٦۵، ۳۷۳، ٤۰۰، ٤۰۲، ٤۰۷، ٤۳۳، ٤۳۵، ٤٤۵، ٤۵۷.
فهرست قدس رضوی: ۲۵۲، ۳۱۰، ٤۰۵.
فهرست کتب مشایخ: ۲۲۰، ۲۷۱.
فهرست گوهرشاد: ٤۱۷.
فهرست مجلس: ۳۲۲، ٤۰۷.
فهرست مرعشی: ۲٤۹، ۳۳٦، ۳۵۲، ٤۰۹.
فهرست مرکزی: ۳٤۸، ۳۹۳.
فهرست مؤلفین کتب چاپی: ٤۱۱.
فی الأدب الجاهلی، طه حسین: ۱۷۲، ۱۷۹، ۲۰۱.
فی الدراسات القرآنیة و اللغویة = الإمالة فی القراءات و اللهجات العربیة.
فیروزجاتِ طوسیه، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.

ق

قاسمیه، شیخ محمدمحسن شمس‌الدین قاری کاظمی معروف به شیخ محمد یا ملامحمد قاری: ٤۱۸.
قاموس الأعلام: ۲۱۰، ٤۰۵. ٤۵۷.
القراءات (اعراب القراءات)، حسین بن احمد خالویه: ۱٤۷، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۹۸.
القراءات، ابوعبید قاسم بن سلام: ۱۳۵.
القراءات، ابوعمرو بن علاء: ۱٤۰.
القراءات، اسحق بن یوسف ازرق: ۱٤۰.
القراءات، زائدة بن قدامةُ ثقفی: ۱٤۰.
القراءات، سریج بن یونس مروزی بغدادی: ۱٤۱.
القراءات، عباس بن فضل انصاری: ۱٤۰.
القراءات، مقاتل بن سلیمان: ۱٤۰.
القراءات، نصر بن علی جهضمی: ۱٤۱.
القراءات، هارون بن حاتم کوفی: ۱٤۱.
القراءات السبع بالجداول، محمد بن محمود سمزقندی: ۳۳۹.
القراءات السبعة، ابی‌بکر محمد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی: ۱٤۲، ۱٤٦.
القراءات الشاذة، ابن الجزری: ۱۵۱، ۱۹۸.
القراءات فی نظر المستشرقین و الملحدین، عبدالفتاح قاضی: ۱۸۰، ۲۰۱.
القراءات القرآنیة، عبدالهادی فضلی: ۱۲٦، ۱٦۷.
القراءات القرآنیة فی ضوء علم اللغة الحدیث، عبدالصبور شاهین: ۲۰۱.
القراءات واللهجات، عبدالوهاب حموده: ۱۳۷، ۱۷۵، ۱۸۰، ۲۰۱.
قراءة ابن‌کثیر و أثرها فی الدراسات النحویة، دکتر عبدالهادی فضلی: ۱۵۱، ۱٦۷.
قراءة ابی‌عمروبن علاء، احمد بن یزید حلوانی: ۱٤۱.

Marfat.com

قـراءة ابی‌عمرو بن علاء، یحیی بن مبارك یزیدی: ۱٤۰.
قراءة نافع و حمزه، عبدالصمد بن عبدالرحمن ابوالأزهر مصری: ۱٤۱.
القـراح بتکمیل الصـحاح، جمال‌الدین محمد قـوشی: ٤٤٦.
قرةالعین فی الفتح و الإمالة بین اللفـظین، ابن قـاصح عذری: ۳۲٤، ۳۷۳.
القصیدة الخاقانیة، ابومزاحم موسی بن عبیدالله خاقانی بغدادی: ۳٦۱، ۳۷۵.
القصیدة الرائیة، ابومزاحم موسـی بن عبیدالله خـاقانی بغدادی: ۳۷۵، ۳۵۹.
قصـیدة عقـدالفرید فـی علم التجـوید، گردآوری محمدصادق بن محمدقاسم قاری: ۳۵٦.
قصیدة عمدة القراء و عدةالإقـراء، ابومحمد عبدالله بن احمد همدانی: ۳۵۷.
القصیدة الفائحة فی تجوید الفـاتحة، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹، ۳۷٤.
قصیدة فی الراءات و اللامات، شعله: ۳۱٦.
قصیدة فی علم العروض، شرف‌الدین احمد شـهرزوری همدانی کورانی: ۳۹۱.
قصیدة فی الفقهاء، ابومزاحم موسی بن عبیدالله خاقانی بغدادی: ۳۷۵.
قصیدة فی قراءة ورش من طریق الاصبهانی: ۲٤۱.
القصیدة الناضرة لمذهب الأشـاعره، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
القصیدة النونیه، ابومزاحم موسی بن عبیدالله: ۳۷۵.
قضاة دمشق: ۲٦٦.
القطر المصری فـی قـراءة عمروبن العـلاء البصـری، سراج‌الدین عمر بن قاسم انصاری نشار: ۲۳۹.
قواعد القرآن، محمدکاظم بن محمد قاری: ٤۱۰.
القول المألوف فی الرّد علی منکر المعروف، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
القول المفید فی أصـول التجـوید، ابوالحسـن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
قید الشـرائد فـی نظم الفـرائد، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشـقی حنفـی [حموی]: ۳۳۷.

ك

الکـافی، امام ابومحمد اسـماعیل بن ابراهیم هروی: ۱٦۸.
الکافی، کلینی: ۲۷۵، ۲۷٦، ٤٦۱.
الکافی، محمد بن شریح رعینی اندلسی: ۱۵۱، ۱٦۱، ۲۰۱.
الکافی فی شرح البزدوی، حسین صغناقی [سـغناقی]: ٤۳۲.
الکافی فی القـراءات السـبع، اسـماعیل سـرخسی «قراب»: ۳۲٦.
کافـی المبتدئ من الطلاب، شـمس‌الدین محمد بلبانی خزرجی: ۳٦۵.
الکامل، ابوالحسین نصر فارسی شیرازی: ۲۸۷.
الکـامل، ابی‌القـاسم یوسـف بن علی هذلی: ۱۵۲، ۱٦۱.
الکتاب، سیبویه: ۱٤۱.
کتاب التفسیر، هشیم بن بشیر سلمی: ۱٤۰.
کتاب الثمانیة، احمد بن جبیر بن محمد کوفی: ۱٤۱.
کتاب الروضتین فی اخبار الدولتین، ابوشامه: ۲۰۹.
کتاب فی مذهب القـراء السـبعة فـی اربع عشـر روایة: ۲۸٦.
کتاب القراءات، هشیم بن بشیر سلمی: ۱٤۰.
کتاب المصحف المرتل: ۱۹۳.
کتابهای ریاضـی، ك. ا. اسـتوری و ترجمه و نگـارش تقی بینش: ۸۱.
کتبخانه: ٤۰۲.
کشاف اصطلاحات الفنون، محمدعلی تهـانوی: ۱۵۹، ۲۰۲.
کشـف الأسـتار فیما اختاره البزار، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشـقی حنفـی [حموی]: ۳۳۷.
کشف الأسرار فی رسم مصـاحف الأمصـار، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۸.

Marfat.com

کشف الالتباس عن موجز ابی العباس، مفلح بن حسن صیمری: ۱۶۵.
کشف الرموز، یعقوب بن بدران جرایدی: ۱۵۰، ۳۲۰.
کشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون، حاجی خلیفه: ۱۵۰، ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۲، ۲۸۳، ۲۸۸، ۲۹۶، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۱۰، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۴، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳۵، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۱، ۳۴۳، ۳۵۰، ۳۵۳، ۳۵۶، ۳۶۰، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۹۱، ۳۹۷، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۵، ۴۰۷، ۴۱۵، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۵، ۴۳۹، ۴۴۲، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۵۷، ۴۶۴.
الکشف عن وجوه قراءات السبع و عللها و حججها، مکی بن ابی‌طالب قیسی: ۱۲۷، ۳۱۸.
کشف الغطاء، شیخ جعفر نجفی: ۲۱۸.
الکشف والبیان فی تفسیر القرآن، ابن ابی‌مریم: ۴۳۷.
کفایة (کافیه)، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی: ۳۳۷.
الکفایة فی القراءات السّت، هبةالله بن احمد حریری: ۱۵۲.
کفایة القاری، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
کفایة المبتدی فی التصریف، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
کلید بهشت، قاضی سعید مفید قمی: ۳۹۲.
کنزالدقائق، نسفی: ۳۵۷.
کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی، ابراهیم بن عمر جعبری: ۱۲۶، ۱۵۰، ۲۹۵، ۳۲۷، ۴۴۴.
کنزالمعانی فی شرح حرزالأمانی، محمد بن احمد موصلی «شعله»: ۱۲۶، ۱۴۹، ۳۲۹، ۳۴۹، ۳۷۶.
الکنی والألقاب: ۲۶۶، ۲۷۷، ۳۰۵.
الکواکب السائرة: ۳۰۵، ۳۱۵، ۳۲۸.
الکواکب الوقاد فی تصحیح الاعتقاد، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
کهنه کتابی در خواب‌گزاری، ایرج افشار: ۷۵.

ی

گلشن راز و شروح مختلف آن، احمد گلچین معانی: ۸۱.

ل

اللآلی الفریدة (شرح قصیدة شاطبیه = حرزالأمانی)، ابی‌عبدالله محمد بن حسن فاسی: ۱۵۰، ۴۳۲.
اللباب، جعفر بن کمال‌الدین بحرینی اوالی: ۳۸۲.
لسان العرب، ابن منظور: ۱۳۳.
لسان المیزان: ۲۷۷.
لطائف الإشارات لفنون القراءات، شهاب‌الدین قسطلانی: ۱۳۶، ۱۴۹، ۱۶۲، ۲۰۲.
اللغات فی القرآن، روایة ابن حسنون المقرئ باسناده الی ابن عباس، صلاح‌الدین منجّد: ۲۰۲.
لمعه: ۲۲۱.
اللواء المرفوع فی حل مباحث الموضوع، طاش کبری‌زاده: ۳۴۲.
لوایح اللوحین فی شرح خصائص الحسین، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳۴۷.
لؤلؤة البحرین، شیخ یوسف: ۳۸۲.
اللهجات العربیه فی القراءات القرآنیة، عبدا الراجحی: ۱۲۷، ۲۰۲.

م

ماءات القرآن علی ترتیب السور، ابوالبقاء معمر یا عمر بن محمد مقری فاروقی: ۳۹۶.
ماءات القرآن علی ترتیب السور، ابوالفرج احمد بن علی مقری همدانی: ۳۹۶.
مباحث فی علوم القرآن: ۱۶۲، ۱۹۳.
المبانی: ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۷۱، ۱۸۲.
مبرز المعانی فی شرح حرزالأمانی و وجه‌التهانی، حافظ عمادی: ۳۲۷.
المبسوط فی القراءات السبع، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۸، ۳۳۹.

Marfat.com

المبسوط فی القراءات العشر، ابوبکر احمد بن حسین مقری اصفهانی نیشابوری: ٤٠٦.
المجامیع، یاسین محمد السوّاس: ٢٤.
المجددون فی الإسلام: ٣١٣، ٣١٥.
مجلة کلیة اللغة العربیة مقالهٔ «الرسم العثمانی»، عبدالعزیز عبدالفتاح قاری: ٢٠٣.
مجلة المجمع العلمی العراقی «لهجات القرآن الکریم»، جوادعلی: ١٨٠، ٢٠٣، ٣٢٨.
مجلة مجمع اللغة العربیة «ذکری حضنی ناصف»، عبدالحمید حسن: ٢٠٣.
مجله المربد: ١٨٢.
مجلة معهد المخطوطات العربیة بجامعة الدول العربیة: ١٣٦، ١٩٠، ٢٠٣.
مجمع البرهان: ١٦٥.
مجمع البیان، ابوعلی فضل بن حسن طبرسی: ١٤٣، ١٤٤، ١٦٤، ١٧٦، ١٩١، ٢٠٢.
مجمع السرور و مطلع البدور، ابن القباقبی: ٢٣٧.
محاسن الکلمات فی معرفة النیات، حسین بن مفلح صیمری: ٤٤٩.
المحتسب، ابوالفتح ابن جنی: ١٢٧، ١٤٦، ١٤٨، ٢٠٢.
المحقق من علم الأصول فیما یتعلق بافعال الرسول، ابوشامه: ٢٠٩.
محک المتصوفین، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ٣١٢.
المحکم فی نقط المصاحف، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ١٩٠، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٨٢.
المختار، یعقوب بن بدران: ٣٢٠.
المختصر، طاش کبری‌زاده: ٣٤٢.
مختصر الإفادات فی ربع العبادات علی مذهب احمد بن حنبل، شمس‌الدین محمد بلبانی خزرجی: ٣٦٥.
مختصر البصائر، شیخ حسن بن سلیمان حلی: ٢٧٦.
مختصر تاریخ ابن عساکر، ابوشامه: ٢٠٩.
مختصر دول الإسلام: ٢١٠، ٢٨٣.
مختصر الشاطبیة، ابن التبریزی: ١٥٠.
مختصر الشاطبیة، بلال رومی: ١٥٠.
مختصر صحیح مسلم، حافظ منذری: ٢٠٢.
مختصر طبقات الحنابله: ٣٦٥.
مختصر فی اخبار البشر: ٣٦٠.
مختصر وجوه القراءات و الاعتدال علی الروایات، ابوالعباس احمد بن عمار: ١٨٣، ١٩٨.
مدارك، عاملی: ٣٨١.
المدخل، ابن الحاج: ١٨١.
مدخل إلی القرآن الکریم، محمد عبدالله دراز: ٢٠٢.
مدرسة البصرة النحویة عبدالرحمن سید: ٢٠٢.
مدرسة الکوفة، مهدی مخزومی: ٢٠٢.
مذاهب التفسیر الإسلامی، گولدزیهر ترجمه عبدالحلیم نجار: ١٧٠، ١٨٠، ٢٠٢.
مذکر احباب نثاری بخاری، عبدالحی حبیبی: ٧٥.
مرآة الجنان: ٢١٠، ٢٩٦، ٣٦٠، ٤٠٠.
مراد المسافر، سیف‌الدین علی شریفی حائری ترشیزی: ٣١١.
المربد، مقالهٔ «گولد تسیهر و القراءات»، عبدالرحمن سید: ١٨٠، ٢٠٣.
مرزبانی: ٣٧٥.
المرشد الوجیز إلی علوم تتعلق بالقرآن العزیز، ابوشامه مقدسی: ١٧٣، ٢٠٢، ٢٠٩.
مرقاة المفاتیح لمشکوة المصابیح، ملاعلی قاری: ٤٣٤.
مسالك الخلاص فی مهالك الخواص، طاش کبری‌زاده: ٣٤٢.
مستحسن الطرائق، احمد بن علی کوفی همدانی حنفی: ٣٥٧.
المسترضی فی الکلام علی تفسیر قوله «و لسوف یعطیك فترضی»، منصور طبلاوی: ٤٦٤.
المستطرفات، ابن ادریس: ٢٧٦.
مشار: ٤١١.
المصابیح: ١١٧.
المصاحف، ابن ابی‌داود عبدالله بن سلیمان بن اشعث سجستانی: ١٣٧، ١٩٠، ٢٠٢.
مصائب النواصب، نورالله شوشتری: ٣٥٢.
مصباح الوصول إلی علم الاصول، محمد شریف شیروانی تبریزی: ٣٣٥.

Marfat.com

المصحف المرتلّ (الجمع الصوتی الاول للقرآن الکریم)، لبیب السعید: ۱۸۰، ۲۰۲.
مصطلح الإشارات فی القراءات الزائدة المروية عن الثقات، ابوالبقاء علی بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عنزی بغدادی: ۳۲٤.
مصفی المقال: ۲۸۱، ۳۳۳.
المطالب المظفرية فی شرح الجعفريه: ۳۸۲.
مطلع البدور الفوائد و منبع جواهر الفرائد، منصور طبلاوی: ٤٦٤.
مظاهر الأسرار، محمدجعفر استرآبادی: ۳۳۳.
المعالم، طاش کُبری‌زاده: ۳٤۲.
معانی القرآن، ابان بن تغلب: ۱٤۰.
معانی القرآن، ابوزکریا (فرّاء) تحقیق احمد یوسف نجاتی و محمدعلی نجار: ۲۰۲.
معجم‌الأدباء، یاقوت حموی: ۲۰۲، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۱۹، ۳٦۰، ٤۳۹.
معجم رجال الحدیث: ۲۷۷.
معجم المصنفین: ۲۷۲، ٤۰۰.
معجم المطبوعات، یوسف الیاس سرکیس: ۲۱۰، ۲٦٦، ۲٦۹، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۲۳، ۳٤۳، ۳۹۱، ٤۰۰، ٤۳۵.
المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم، محمدفؤاد عبدالباقی: ۲۰۳.
معجم‌المؤلفین، عمررضا کحّالة: ۱٤۱، ۱۵۰، ۲۱۰، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۹، ۲۳۸، ۲٤۱، ۲٦٦، ۲٦۷، ۲۷۲، ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۸۸، ۲۹٤، ۲۹٦، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۲۱، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲٦، ۳۲۸، ۳۳۳، ۳۳٦، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳٤۳، ۳٤۷، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۸، ۳٦۰، ۳٦۵، ۳۷۳، ۳۷۵، ۳۷۸، ۳۹۱، ۳۹۳، ٤۰۰، ٤۰۲، ٤۲۲، ٤۳۱، ٤۳۲، ٤۳۵، ٤۳۷، ٤۳۹، ٤۵۷، ٤٦٤.
معرفة القراء، حافظ ذهبی: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱٤۵، ۲۰۳.
المغازی، واقدی: ۱۳۲، ۲۰۳.
مغنی اللبیب، ابن هشام: ٤۲۱.
مفتاح السعادة و مصباح السیادة، احمد بن مصطفی طاش کبری‌زاده: ۱۳۸، ۱٤۸، ۲۰۳، ۲٦٦، ۲۸۳، ۲۹٦، ۳٤۲، ٤۳۲.
مفتاح الفرقان فی بیان الوقوف و رسم القرآن، شیخ محمد قاری: ۳۱۷، ٤٤۳.
مفتاح القرآن، شیخ محمد قاری: ۳۷۷.
مفتاح الکرامة، محمدجواد عاملی: ۱٤٤، ۱٦۵، ۱۸۰، ۲۰۳.
المفردات السبع، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۱٤۹، ۲۰۳.
مفردات القراء، ابوشامه: ۲۰۹.
مفردة، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸٤.
مفردة ابن‌عامر، ملامحمدصادق محمد قاسم قاری «حومه»: ۲٦۸.
مفردة ابی عمرو، ملامحمدصادق محمدقاسم قاری «حومه»: ۲٦۸.
مفردة حمزة، ملامحمدصادق محمدقاسم قاری «حومه»: ۲٦۸.
مفردة الکسائی، ملامحمدصادق محمدقاسم قاری «حومه»: ۲٦۸.
المفردة لابن عامر الیحصبی، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة لابن کثیر، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة لأبی عمروبن العلاء، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة لحمزة بن حبیب الزیات، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة لعاصم بن ابی‌النجود الکوفی، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة للکسائی، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
المفردة لنافع بن ابی‌نعیم، محب‌الدین جعفر بن مکی موصلی: ۳۸۵.
مفردة نافع، ملامحمدصادق محمدقاسم قاری «حومه»: ۲٦۸.
مفردة یعقوب، عبدالباری سعیدی: ۱۵۲.

Marfat.com

المفصل، جارالله زمخشری: ۳۵۹.
المفضّل فی شرح المفصل، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
المفید فی شرح عدة المجید لعلم‌الدین السخاوی، ابن ام‌قاسم: ۳۳۶.
المفید فی شرح القصیدة الشاطبیة، حسن بن شجاع تونی: ۴۲۲.
المفید فی علم التجوید، احمد بن احمد طیبی صالحی دمشقی: ۲۴۰.
المفید فی علم التجوید، حسن بن شجاع تونی: ۲۴۲.
المفیده، قاسم بن احمد لورقی: ۱۴۹.
المفیدة، محمدعلی بکاری: ۳۴۷.
المقاصد العلیة فی شرح الرسالة الألفیة، شهید ثانی: ۱۶۵.
مقالید الأخبار، محمدشریف شیروانی تبریزی: ۳۳۵.
المقتبس: ۳۲۸.
مقتل ابی‌عبدالله الحُسین، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳۴۷.
مقدمتان فی علوم القرآن «مقدمة کتاب المبانی» و «مقدمة ابن عطیة»، نشر آرتور جفری و تصحیح عبدالله اسماعیل صاوی: ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۹، ۱۵۱، ۱۷۲، ۱۷۷، ۱۷۸، ۲۰۲.
المقدمة الجزریّه، حافظ شمس‌الدین محمد جزری: ۲۶۵، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۱۴، ۳۱۵، ۴۲۴، ۴۳۴.
مقدمة الشماریخ فی علم التاریخ، سیوطی: ۳۲۸.
مقدمة لب‌الالباب، سیوطی: ۳۲۸.
مقدمهٔ المبانی «الفصل الخامس فی اختلاف المصاحف و القراءات والقول فی کیفیتها»: ۱۸۲.
مقدمة نظم العقیان: ۳۲۸.
المقنع فی رسم المصاحف الأمصار، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۱۸۳، ۱۹۰، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۸۱.
المکتفی فی الوقف والابتداء، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۲۸۲.
المکرر فیها تواتر من القراءات السبع و تحرر، عمربن زین‌الدین انصاری «نشار»: ۱۹۸.
الملتقط من معانی حرزالأمانی فی تجرید التجوید، محمد بن محمود سمرقندی: ۳۳۹.
المناسك الصغیر، حسین بن مفلح صیمری: ۴۴۹.
المناسك الکبیر، حسین بن مفلح صیمری: ۴۴۹.
مناهج الترتیل، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳۴۷.
مناهل العرفان فی علوم القرآن، محمد عبدالعظیم زرقانی: ۱۳۶، ۱۷۰، ۱۷۸، ۲۰۳.
منتخب التجوید: ۲۵۰.
المنتظم: ۴۳۷.
المنتقیٰ، ابن ابی‌مریم: ۴۳۸.
منتهی المقال: ۲۷۷.
منتهی الوصول إلی علمی الکلام والاصول، علامه حلی: ۱۶۵.
منجد المقرئین، ابن الجزری: ۱۴۰، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۷۰، ۲۰۳.
منظومة السخاوی فی القرائة: ۳۶۱.
منظومة عمدة المفید: ۳۶۱.
منظومة فی المجاز و الاستعارات، منصور طبلاوی: ۴۶۴.
منهج التیسیر إلی علم التفسیر، منصور طبلاوی: ۴۶۴.
منهج المقال، استرآبادی: ۲۷۷.
منهل الصافی: ۳۵۸، ۴۰۰.
منیر الدیاجی فی شرح الأحاجی، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
المواهب الفتحیة فی علوم اللغة العربیة، حمزه فتح‌الله: ۱۳۷، ۱۸۹، ۲۰۳.
الموجز، ابی علی اهوازی: ۱۲۶، ۱۵۱، ۱۶۱.
الموجز، محمد بن طیفور سجاوندی: ۴۵۲، ۴۵۴، ۴۵۶.
الموجز الحاوی لمجرد الفتاوی، ابن فهدالحلی: ۱۶۵.
موجز فی علوم الحدیث، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
المؤرخون فی مصرفی القرن الخامس عشر المیلادی: ۳۲۸.
الموسوعة القرآنیة، ابراهیم آبیاری: ۱۶۲، ۱۶۶، ۲۰۳.

Marfat.com

موصل الطلاب إلی قواعد الإعراب، خالد بن عبدالله ازهری: ۳۰٤.
الموضح، نصر بن علی: ۱۲٦، ۱۹۸.
الموطأ: ۳۳۰.
الموضع فی الفتح و الإماله، ابوعمرو عثمان بن سعید دانی: ۲۸۲.
موعد الکرام، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
المهند القاضی، احمد بن علی اندلسی: ۱٤۹.

ن

الناسخ والمنسوخ فی القرآن، شعله: ٤۰۱.
ناظمة الزهر فی أعداد آیات السور، ابومحمد ابوالقاسم قاسم بن فیرة بن خلف شاطبی: ۲۹۵.
الناموس فی تلخیص القاموس، ملاعلی قاری: ٤۳٤.
نثر المرجان فی رسم نظم القرآن، محمد غوث النائطی الارکاتی: ۱۳۷، ۲۰۳.
النجاح، حسین صغناقی [سغناقی]: ٤۳۲.
النجوم الزاهره: ۲۸۳، ۳۵۸، ۳٦٤.
النجوم السماء: ۲۱۸.
النحو، اسماء الحمصی: ۲۵.
نزهة الالباء: ۳۱۹.
نزهة البررة فی القراءات العشرة، تقی‌الدین ابراهیم بن عمر جعبری: ۳۹۹.
النشر فی القراءات العشر، شمس‌الدین محمد جزری: ۱۲٦، ۱۳۵، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱٤۰، ۱٤۱، ۱٤۲، ۱٤۹، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵٤، ۱۵۵، ۱۵٦، ۱٦۱، ۱٦۷، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۸۱، ۱۸۵، ۲۰۳، ۲٦۵، ۲٦٦، ۲۷٤، ۲۷۸، ۳۵۳، ۳۸٤.
نصایح الملوک فی السیر والسلوک، محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی: ۲٤٤.
نظم اختلاف عدد الآی برموز الجُمَّل، شعله: ٤۰۱.
نظم دررالجلا فی قراءة السبعة الملا، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ۱۵۰، ۳۳۷.
نظم الدرر فی تناسب الآی والسور، ابوالحسن ابراهیم بقاعی: ۲۷۲.
نظم السراجیة، احمد بن علی کوفی همدان: ۳۵۷.
نظم العقیان: ۲۳۸، ۲۷۲، ۳۱۵، ۳۹۱.
نظم عقیدة السلفی، منصور طبلاوی: ٤٦٤.
نظم کتاب الشمعة فی القراءات السبع، شعله: ٤۰۱.
نظم المفصل للزمخشری، ابوشامه: ۲۰۹.
نفائس الفنون، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.
نفحات الأسرار، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.
نفح الطیب: ۲۸۳، ۲۹٦.
النقط والشکل = المحکم فی نقط المصاحف.
نکت الهمیان: ۲۹٦.
نوادر الأخبار، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
نوادر الأخبار فی مناقب الأخیار، طاش کبری‌زاده: ۳٤۲.
نواقص الروافض، میرزامحمدعلی «میرزامخدوم» شریفی: ۳۵۲.
نورالأخیار، محمدبن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۳.
نورالأنوار فی مدح الأئمة الأطهار، محمدشریف شیروانی تبریزی: ۳۳۵.
نورالسافر: ۳۱۵، ۳۲۸.
نورالصباح فی أغلاط الصحاح، جمال‌الدین محمد قوشی: ٤٤٦.
نورالیقین فی السند وتحمل کتاب الله‌المبین، محمد روبی مالکی: ۲۰۳.
نهایةالإختصار فی اوزان الأشعار، امین‌الدین ابومحمد عبدالوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]: ۳۳۷.
النهایة فی شرح الهدایة للمرغینانی، حسین صغناقی [سغناقی]: ٤۳۲.

و

واجبات فاتحه الکتاب: ۲٤۷.
الوافی بالوفیات: ٤۵۷.
الورقه: ۲۳۰.

Marfat.com

الوسیلة «شرح الرائیة»، سخاوی: ۱۳۷.
وسیلة الوسائل فی شرح الرسائل، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.
وصیت‌نامهٔ ترکی، محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.
وفیات الأعیان: ۲۹٦، ۳٤۳، ۳٦۰، ۳۷۵.
الوقف والابتداء، محمد بن طیفور سجاوندی: ٤۵۱.

ه

هجاء مصاحف الأمصار: احمد بن عمار مهدوی: ۱۳٦، ۱۹۰، ۲۰۳.
الهدایة، مرغینانی: ٤۳۲.
هدایة الأسماء فی بیان کتب العلماء، حسن بن کتنوی یزدی و به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه: ۱۰۱.
الهدایة إلی بلوغ النهایة، مکی بن ابی‌طالب قیسی: ۳۱۸.
هدایة الأنام، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.
هدایة القاری لکلام الباری، منصور طبلاوی: ٤۱۲.
هدایة المبتدی فی معرفة الأوقاف بربع الدائرة الذی علیه المقنطرات، ابن قاصح عذری: ۳۲٤.
هدایة المرتاب و غایة‌الحفاظ و الطلاب فی متشابه الکتاب، علم‌الدین علی بن محمد سخاوی: ۳۵۹.
هدایت نامه، محمدرضا بن علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی: ۲٤٤.
هدیة‌الاحباب: ۲٦٦، ۲۷۷، ۲۹٦، ۳٦۰، ۳۹۳.
هدیة‌العارفین، اسماعیل پاشا بغدادی: ۲۱۰، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۳۸، ۲٤۰، ۲٤۱، ۲٦٦، ۲٦۷، ۲۷۲، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۸، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۲۱، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۳، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۵۰، ۳۵۲، ۳٦۰، ۳۷۵، ۳۷۸، ۳۹۱، ٤۰۲، ٤۱۵، ٤۳۲، ٤۳۵، ٤۳۹، ٤٤۷، ٤٦٤.
هزار مزار: ۳۹۱.

ی

ینابیع الحکمة، محمدباقر طباطبایی یزدی: ۳٤۷.

Marfat.com

توضیح رموز و عبارات فشرده

Marfat.com

Marfat.com

توضیح رموز و عبارات فشرده

● آراسته: نسخه‌هایی که حداقل دارای یك سرلوح یا کتیبه یا حواشی مزین می‌باشند.
● ادبیات ـ تهران: کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
● ادبیات ـ مشهد: کتابخانهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی (مشهد).
● استادی: حجةالاسلام والمسلمین رضا استادی.
● اعظم ـ قم: کتابخانهٔ مسجد اعظم قم.
● الهیات ـ تهران: کتابخانهٔ دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران.
● الهیات ـ مشهد: کتابخانهٔ دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد.
● پزشکی ـ تهران: کتابخانهٔ دانشکدهٔ پزشکی دانشگاه تهران.
● جمعیت نشر فرهنگ ـ رشت: کتابخانهٔ جمعیت نشر فرهنگ رشت.
● حجتیه ـ قم: کتابخانهٔ مدرسهٔ حجتیهٔ قم.
● حقوق ـ تهران: کتابخانهٔ دانشکدهٔ حقوق دانشگاه تهران.
● دو کتابخانهٔ مشهد: کتابخانهٔ جمعیت نشر فرهنگ رشت. و کتابخانهٔ مدرسهٔ آخوند (غرب) همدان.
● دهخدا ـ تهران: کتابخانهٔ سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا، تهران.
● دینی‌سلطنتی: کتابخانهٔ سلطنتی سابق (کتب دینی).
● رضویه ـ قم: کتابخانهٔ مدرسهٔ رضویهٔ قم.
● سپه ـ تهران: کتابخانهٔ مدرسهٔ عالی سپهسالار (سابَق) = کتابخانه مدرسهٔ عالی شهید مطهری.
● سلیمان‌خان ـ مشهد: کتابخانهٔ مدرسهٔ سلیمانخان مشهد.
● سنا ـ تهران: کتابخانهٔ مجلس سنا (سابق) = کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شمارهٔ ۲).
● شهرستانها: کتابخانه‌های شهرستانهای ایران.
● طبسی حائری = کتابخانهٔ مرحوم حجةالاسلام والمسلمین طبسی حائری.
● ظاهریه ـ دمشق: کتابخانهٔ ظاهریهٔ دمشق = دارالکتب الظاهریة.
● عبدالعظیم ـ ری: کتابخانهٔ آستانهٔ حضرت عبدالعظیم، ری.
● عراقی: حجةالاسلام والمسلمین حاج شیخ مجتبی عراقی.
● عمومی ـ اصفهان: کتابخانهٔ عمومی اصفهان.
● غرب ـ همدان: کتابخانهٔ غرب = کتابخانهٔ مدرسهٔ آخوند، همدان.
● فرهنگ ـ مشهد: کتابخانهٔ عمومی فرهنگ و هنر مشهد.
● فیضیه ـ قم: کتابخانهٔ مدرسهٔ فیضیهٔ قم.
● قدس رضوی ـ مشهد: کتابخانهٔ مبارکه آستان قدس رضوی = کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی.

Marfat.com

● گلپایگـانی ـ قـم: کتابخـانهٔ عمومی حضـرت آیةالله‌العظمی گلپایگانی، قم.
● گوهرشاد ـ مشهد: کتابخانهٔ جامع گوهرشاد مشهد.
● مجلس ـ تهـران: کتابخـانه مجلس شـورای ملی سابق = کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی (شـمارهٔ ۱).
● مرعشـی ـ قـم: کتابخـانهٔ عمومی حضـرت آیةالله‌العظمی نجفی مرعشی، قم.
● مرکزی ـ تهران: کتابخانهٔ مرکزیٔ دانشگاه تهران.
● ملك ـ تهران: کتابخانهٔ ملی ملك (وابسته به آسـتان قدس رضوی).
● ملی ـ تهران: کتابخانهٔ ملی ایران، تهران.
● ملی ـ تبریز: کتابخانه ملی تبریز.
● ملی فارس ـ شیراز: کتابخانهٔ ملی فارس، شیراز.
● مهدوی ـ تهران: کتابخانهٔ خصوصی اصغر مهدوی، تهران.
● میرزاجعفر ـ مشهد: کتابخانهٔ مدرسه میرزاجعفر.
● نشریه: نشـریهٔ کتابخـانهٔ مرکزی دانشگـاه تهـران دربارهٔ نسخه‌های خطی.
● وزیری ـ یزد: کتابخـانه وزیری یزد (وابسـته به آستان قدس رضوی).

○ پ: پشـت برگ، مثلاً: گ ۲٤ پ یعنی پشـت برگِ ۲٤.
○ ت: تاریخِ تألیفِ کتاب.
○ ج ۱: جُمادی‌الأُولیٰ.
○ ج ۲: جُمادی‌الثانیة.
○ ذح: ذی‌الحجة.
○ ذق. ذی‌القِعده.
○ ر: روی برگ.
○ س ـ پس از رقم فـارسی در کنار نام کتاب: شـمارهٔ مسلسل کتابهای معرفی‌شده تا آخرین موضوعات.
○ س ـ پس از رقـم لاتین در ذیل نسـخه‌شـناسی: شمارهٔ مسلسل نسخه‌ها در تمام موضوعات.
○ ش: شماره.
○ ص: صفحه.
○ ع ۱: ربیع‌الاول.
○ ع ۲: ربیع‌الثانی.
○ ف: فهرست نسخه‌های...
○ گ: برگ.
○ مج: مجموعهٔ رسائل.
○ هـ.ش: هجری شمسی.
○ هـ.ق: هجری قمری.

Marfat.com

Marfat.com

A Guide to Arabic Manuscripts in the Libraries of the Islamic Republic of Iran and to Manuscripts Concerning Histories of Islamic Sciences and Biographies of Muslim Scholars

Part One: Koranic Sciences

Mohammad Bāqer Hojjati

سروش
انتشارات صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران

Marfat.com